This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

A.
14
.V1

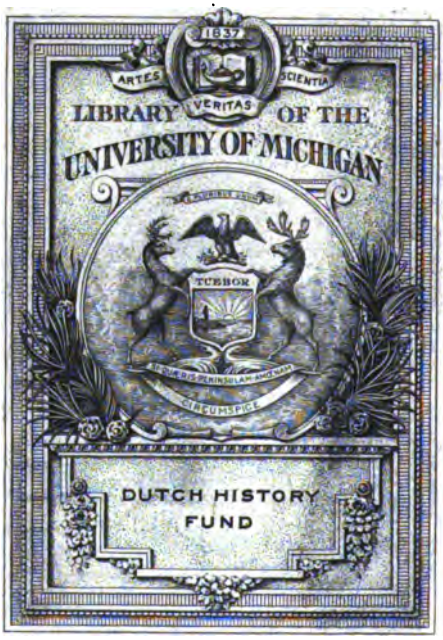
1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
DUTCH HISTORY
FUND

A.P
14
.V123

LETTER-OEFENINGEN,

VOOR

1806.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELIJKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRIJMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Konſten en Weetenſchappen, betrekkelijk.

EERSTE STUK.

VOOR

1806.

Met Plaaten.

* * *
* *
*

Te AMSTERDAM, bij
G. S. LEENEMAN VAN DER KROE
en
J. W. IJNTEMA EN COMP.
1806.

Dutch lit
Nijhoff
100-3-24
1742

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Geſchiedenis van de Kristlijke Kerk in de Achttiende Eeuw. Door A. YPEY, *Dr. in de Godg., gewoon Hoogleeraar in de Godg. en Kerkl. Geſchied. en Akademieprediker aan de Hooge-School te Harderwijk, enz. Vde Deel. Te Utrecht, bij* W. van Yzerworst. *In gr.* 8*vo.* 572 *Bl.*

Wanneer de Schrijver eens Werks van eenen eenigzins langen adem zichzelven gelijk blijft, kunnen de beoordeelingen, zijn ze wel gewikt en gewoogen, niet van elkander verſchillen. Hetgeen men 'er in lofwaardig keurde, of 't geen ons voorkwam eenige aanmerking onderhevig te zijn, zal denzelfden ſtempel moeten draagen, en de aanwijzing gevolglijk met dezelfde of ſoortgelijke woorden moeten worden ingekleed. De Hoogleeraar ſchoeit, hetgeen hij in dit Deel bijbrengt, zo volkomen op dezelfde leest, als hij in het laatstvoorgaande Deel gebruikte, dat wij, ten deezen opzigte, ons vrij en gerust durven beroepen op 't geen wij desweegen van het jongstvoorgaande Deel gezegd hebben. (*)

Wij hebben dan tegenwoordig niets meer te doen, dan den hoofdinhoud van dit Deel mede te deelen. — Ook dit gedeelte is aan het *Lutherſche Kerkgenootſchap* geheel gewijd. De eerſte Afdeeling geeft ons een *Hiſtoriſch Verſlag van deszelfs voornaamſte Godgeleerden.* Hier ſtaan op den voorgrond, FILIP JACOB SPENER, GOTTFRIED ARNOLD, JOHANN ANDREAS SCHMIDT, AUGUST HERMANN FRANKE, JOHANN FRANCISCUS BUDDEUS, JOHANN JACOB RAMBACH, JOACHIM LANGE, JOHANN ALBRECHT BENGEL, ISRAËL GOTTLIEB CANZ, JOHANN LORENZ VAN MOSHEIM, SIGISMUND JACOB BAUMGARTEN, CHRISTOPH MATTHIAS PFAFF, CHRISTOPH AUGUST HEUMANN, JOHANN GOTTLOB TOLLNER, JOHANN GEORG WALCH, GOTTHILF TRAUGOTT ZACHARIA, JOHANN AUGUST ERNESTI;

(*) Zie onze *Letteroef.* voor 1803, bl. 405.

TI, JOHANN WILLEM FRIEDERICH JERUSALEM, JOHANN BENJAMIN KOPPE, JOHANN SALOMO SEMLER, JOHANN DAVID MICHAËLIS, SAMUEL FRIEDERICH NATHANAËL MORUS, en JOHANN-CHRISTOPH DOEDERLEIN. Wij ſchrijven deeze naamlijst af, dewijl die Mannen, van welke allen wij hier een Verſlag aantreffen, doorgaande, in dit Boekdeel, in onderſcheide vakken voorkomen. Op die naamlijst treffen wij ettelijken aan, wier vertaalde Werken hun in 't algemeen bij onze Landgenooten hebben bekend gemaakt. De berigten zijn egter meer Letterkundig dan Leevensbeſchrijvend. Aan 't einde deezer komt een bloote naamlijst van Mannen, wier bijzondere verdienſten onvermeld blijven. Eenigen deezer ontmoeten wij in volgende Afdeelingen.

Tot het Geſchiedkundig Verſlag komende van de *Systematiſche Godgeleerdheid* in het *Lutherſche* Kerkgenootſchap, kan de Schrijver niet nalaaten op te merken, dat dit gedeelte aangemerkt behoort te worden als een Vervolg van het voorheen door hem bearbeide Geſchrift, uitgegeeven in drie Deelen, onder den Titel van *Beknopte Letterkundige Geſchiedenis der Systematiſche Godgeleerdheid*. Men zal het zegel moeten hangen aan des Schrijvers algemeene aanmerking, ten opzigte van dit gedeelte der Geſchiedenis, dat, hoe zeer het zomwijlen, vooral in het laatst, misſchien ſtof zal leveren om ons te bedroeven over de al te groote losheid van geest, waarmede de Leerſtukken des *Kristendoms* van dezen en genen zijn behandeld geworden, het echter, over het geheel genomen, bij verſtandigen, ter eere van de Theologanten van de Achttiende Eeuw zal ſtrekken, ten dien aanzien, dat zij, van de Kristlijke Godgeleerdheid zuiverder begrippen gekreegen hebbende, derzelver ſtelzels in een vrij beter form allengskens hebben begonnen te bearbeiden en voor te draagen. De veelvuldige arbeiders in dit vak ſloegen niet allen denzelfden weg in. Hij onderſcheidt en rangſchikt ze in deezer voege: „'Er waren zodanige Theologanten, die eene zuiver Bijbelſche en van alle Filoſoofij vervreemde leermethode zogten in te voeren. — 'Er waren 'er, die ſlechts de oude ſchoolſche methode zogten te verbeteren, en van in 't oog loopende gebreken te zuiveren. — 'Er waren 'er, die, bij het behandelen der Systematiſche Godgeleerdheid, gebruik maakten van de nieuwe *Leibnitz-Wolfiaanſche* Filoſoofij, en, op die wijze, den ouden ſchoolſchen leer-

trant poogden te hervormen. — 'Er waren 'er, eindelijk, die, de Godgeleerdheid ontkleedende van alle hoegenoemde ſchoolſche wijsgeerigheden, aan dezelve het valſche en vreemde, 't welk, door alle eeuwen heen, haar ontluisterd hadt, geheel wilden ontneemen, en haar alzo in heuren oorſpronglijken luister herſtellen." Van deeze vier ſoorten treffen wij een onderſcheiden Geſchiedkundig Verſlag aan: de berigten, daartoe betrekkelijk, zijn ontleend uit de Systematiſche Leerboeken, welke het licht zien. — De *Bijbelſche Godgeleerdheid* beſchouwd hebbende, geeft hij een Verſlag van de *Populaire Godgeleerdheid*, met dezelve in een naauw verband ſtaande. Men begrijpt ligt, de ſchrijfwijze van den Hoogleeraar kennende, dat deeze Afdeeling uitvoerig is: dezelve loopt van bl. 87 tot bl. 230.

Hieraan hegt onze Geſchiedboeker een Verſlag van de *Christlijke Zedekunde* in het *Lutherſche* Kerkgenootſchap, welke hij, bij den aanvange, wel onderſcheiden wil hebben van de *Wijsgeerige*. Een algemeen berigt wegens de deerlijke geſteldheid dier weetenſchap, vóór de tijden der Hervorming, ontſluit deeze Afdeeling, welke eindigt met een Verſlag aangaande den invloed van de *Kantiaanſche* Wijsgeerte op de Christlijke Zedekunde. Hetzelve ſtrekt, naar 's Schrijvers overzigt, ten overtuiglijken blijke, dat 'er in dit vak vrij wat met vrugt gedaan is, vooral ten behoeve van openbaare Leeraars, die 'er zich van bedienen kunnen bij het Volks-onderwijs. Dan veel blijft 'er nog te doen, op welks volbrenging YPEY zijne hoope ten ſlot te kennen geeft.

Tot het mededeelen van berigten, wegens de Uitlegkunde en Uitlegging des Bijbels, in het *Lutherſche* Kerkgenootſchap, is de volgende Afdeeling beſtemd. De Schrijver, van de Uitlegkunde des Bijbels ſpreekende, wil dezelve wel degelijk onderſcheiden hebben van de Uitlegging zelve: beide moeten zij hier geſchiedkundig beſchouwd en dus wel onderſcheiden worden. Vooraf zendt hij een Berigt, voor den aart deezes Werks, onzes inziens, ruim breed genoeg, over beide, in de Eerſte Eeuwen, in de Middel-Eeuwen, en komt dus tot die naa de Kerkhervorming, en eindelijk tot die der Achttiende Eeuwe: veel weinig beduidends treffen wij hier aan. En geen wonder: want de *Duitſchers*, gelijk YPEY ſchrijft, waren ons hierin verre ten achteren; het was reeds volkomen dag bij ons, maar onder hen

was het nog nacht, ten minſte niet meer dan morgenſchemering. Terwijl de zaaken zo ſtonden, trad MICHAËLIS als taalkundig Uitlegger van het O. T. ter baane, alles te regt brengende, wat hervorming noodig hadt. 't Geen SCHULTENS reeds lang voor ons geweest was, dat werd nu MICHAËLIS voor zijne Landgenooten. In *Engeland* hadt hij waargenomen, hoe de *Britſche* Godgeleerden, bij de gewelddaadige aanſlagen der vermenigvuldigende *Deïsten*, de beste middelen van tegenweer hadden meenen te vinden in eene van den allegoriſchen trant gezuiverde Schriftuitlegging, welke zij dus met vlijt beoefenden; dit hadt hem aldaar genegenheid voor dezelve doen opvatten. In *Leijden*, hier te lande, hadt hij den onſterflijken SCHULTENS leeren kennen, wiens gereinigde Oosterſche Literatuur hem, in het vak der Uitlegkunde des O. Verbonds, ter leidsvrouw verſtrekte, om uit den zwaaren nevel van onzekerheid en mistasting, ook opzichtlijk de allegoriſche en weelderige Schriftuurverklaaring, waarin hij tot nog toe hadt omgedwaald, in een helder licht daadlijk over te ſtappen: zo dat van nu af aan alles, in zijn oog, een veel ſchooner, en ook veel vaster, gedaante bekwam. — SEMLER's veelvuldige verdienſten worden niet vergeeten, noch ook die van ERNESTI, die onzen GROTIUS voor den grootſten Uitlegger hieldt: en gedenkt onze Schrijver wel bijzonder aan de verdienstlijke Mannen, die in 't laatst der Eeuwe aan de Schrift-uitlegkunde arbeidden. — Deeze Afdeeling wordt beſlooten met een Berigt aangaande de Uitlegging van den Bijbel, in 't begin der Negentiende Eeuw. — YPEY hadt, in 't voorbijgaan, opdat wij niet nalaaten, dit, ten blijke van 's Mans onpartijdigheid, bij te brengen, aangemerkt: „ De *Arminiaanen*, (waartoe die Naam, welken zij niet gaarne voeren?) om van de *Sociniaanen* te zwijgen (*), het

(*) Hier maakt de Schrijver, die meermaalen van de Uitlegſchriften der *Sociniaanen* gewaagt, deeze aanmerking: „ Trouwens de *Sociniaanen*, ſchoon zij zich bevlijtigden op eene, naar eenvoudige regels, die het gezond verſtand meest goedkeurde, ingerichte wijze van Schriftuurverklaaren, waren egter, als dwaalenden in de voornaamſte ſtukken des Geloofs, te zeer gehaat, dan dat men 'er iets goeds van overneemen zoude. In tegendeel hunne eenvoudige letterlijke Schrift-

het blinkend voetſpoor van GROTIUS betreedende, haalden, met hunne ervaarenheid in de Taalkunde, uit den Text den eenigen, egten, letterlijken zin, die hun gezonde waarheden opleverde, terwijl zij ſteeds alle dogmatiſche omwegen vermijdden." — Met hoe veel regts vaart onze Geſchiedſchrijver uit, tegen die zich nog, bij het begin der Negentiende Eeuw, voor het oude Schoolsch of Academisch Systema verklaaren! Met hoe veel regts verheft hij de poogingen van wakkere Mannen! Hoe komt hij rustig voor zijne begrippen uit! In eene Aanteekening, van de nieuwe Schriftuurverklaarders ſpreekende, laat hij zich dus hooren: „Wij betuigen, het niet te kunnen verdraagen, dat zelfs de geringſte afwijkers van de waare zuivere Euangelieleer, door veelen, in onze dagen, van ſlechte oogmerken worden verdagt gehouden. Dat 'er onder de *Neologiſche* Theologanten ſlechtaartige menſchen gevonden worden, die het *Deïsme* op de puinhoopen van het *Kristendom* zoeken te ſtichten, denke men niet, dat wij willen loogchenen. Onder alle klasſen vindt men zodanige lieden. Maar de meesten mogen wij toch, naar het oordeel der Liefde, van zulk eene verdenking vrij kennen. — Zeer veelen, is zijne taal in den Text zelven, hebben geen ander oogmerk, dan om mede te werken aan de dierbaarſte belangen van het *Kristendom*, de waarheid ernſtig zoekende; waarom het ons bejammeren moet, dat zij dikwerf die niet vinden kunnen, en dan deerlijk mistasten. Trouwens zeer veel van 't geen zij voordraagen is echter van dien aart, dat elks gezond verſtand, na aflegging van allen vooroordeel, hetzelve, bij de eerſte overweeging, goedkeuren moet. Dan het zij, zo het wil, de waare uitlegkunde heeft veel voordeel gehad van die, zulke opſpraak verwekkende, nieuwigheidzugt, anders *Neologisme* genoemd. Men is toch door haar toedoen vrij wat ballast kwijtgeraakt, waardoor men thans veiliger zee kan bouwen. [Tusſchen beiden, *overlast* zou hier beter dan *ballast* gevoegd hebben: *ballast* toch wordt te ſcheep genomen om met een anders ledig ſchip te veiliger te vaaren.] Men heeft, in het verſchil met de *Neologen*, verſcheide gebreken, die zij niet ſchroomden ronduit te noe-

Schriftuurverklaaring was oorzaak, dat veele *Lutherſchen*, met de overige *Proteſtanten*, zo veel ſterker ijverden voor het onvermoeid navorſchen van den geestlijken en verborgen zin der Heilige Bladen."

noemen, openlijk erkend en afgelegd. In derzelver filoſoofiſche, filologiſche en exegetiſche aanmerkingen heeft men onder het kaf ook veel koorn, onder het valſche veel waars en gegronds gevonden." Dan wij moeten met uitſchrijven ophouden; anderzins zouden wij hier gaarne bijvoegen, wat hij meldt van de ſchoone uitzigten, welke zich voor eenvoudige Christen-waarheid opdoen.

De Predikkunde en het prediken in het *Lutherſche* Kerkgenootſchap is in het volgend Historisch Verſlag begreepen. Wat te uitgebreid dunkt ons de Geſchiedkundige omhaal in den aanvange, welke van bl. 386 tot bl. 406 loopt, eer wij aan LUTHER en MELANCHTON komen. Deeze breedſpraakige Afdeeling ſluit met het betuigd genoegen, dat het tot eer van de Achttiende Eeuw ſtrekt, dat de Predikwijze, die 'er lang jammerlijk uitzag, aanmerkelijk verbeterd is, ten aanzien zo van de ſtof, die men behandelt, als van de form, waarin men die bearbeidt.

Korter, doch voldoende, is het Historisch Verſlag van de *Bijbelvertaalingen* in het *Lutherſche* Kerkgenootſchap; dit mogen wij ook zeggen van 't geen ons in eene andere Afdeeling voorkomt wegens het *Katechetisch Onderwijs* bij 't zelvel, alsmede van de *Verbetering der hooge en lange Schoolen*. Veele hinderpaalen ſtaan nog der volkomenheid in den weg. „Onder deezen, ſchrijft YPEY, is gewis de voornaamſte, dat veele Staatsmannen de Volksverlichting als ſchadelijk voor het gemeene welzijn beſchouwen, en, uit dien hoofde, meer zoeken te verhinderen dan te bevorderen." Der zodanigen waan- en wanbegrip, alsof, door die verlichting, de jonge lieden gevaar loopen van Vrijheid en Gelijkheid te droomen, de Overheid aan te tasten, en Oproer te ſtichten, gaat de Hoogleeraar met beſcheiden ernst te keer, prijst het oogmerk dier Menſchenvrienden, ten ſlot zeggende: „Hadde men van vroeger tijd herwaards zulk een menschlievenden toeleg gehad, ter verädeling van het beſchaafde Kristenvolk, 'er zoude, hoogstwaarſchijnlijk, zo wel meer zedelijkheid, als verlichting, onder 't zelve plaats grijpen; denklijk zou *Europa*, in de laatſte twintig jaaren, niet door zo veele binnenlandſche onlusten geſchud zijn geworden; welligt zouden wij ook thans Vrede van binnen en buiten hebben!"

Een Naſchrift, behoorende tot het Historisch Verſlag van de, voor eenige jaaren, ontſtaane Scheuring in de *Lutherſche* Gemeente te *Amſterdam*, den Heer JAN JACOB LAMMERS betreffende, ſluit dit Boekdeel.

Be-

Beöeffeningsleer, of de kennis der middelen, om als een waar leerling van J. C. getroost en heilig te leven, enz. Door EW. KIST, *Predikant te Dordrecht. Iſten D. 2de St. Te Dordrecht, bij* A. Blusſé en Zoon. 1805. *In gr.* 8vo. 462 *Bl., behalven het Voorwerk van XXXIV bl.*

De Eerw. KIST laat dit tweede Stuk ſpoedig op het voorgaande volgen, wegens het naauw en onafſcheidbaar verband, het welk tuſſchen den inhoud van beide deze Stukken gevonden wordt. De uitgave van het tweede Deel heeft men, zoo 't ſchijnt, nog voor eerst niet te verwachten. De Schrijver zegt, in de Voorrede, liever den tijd te willen nemen, om de belangrijke onderwerpen, die daarin zullen moeten voorkomen, met bedaardheid naauwkeurig te kunnen behandelen, dan, om aan de begeerten van ſommigen voldoening te geven, door overhaasting aan de juistheid van behandeling te kort doen. Dit is geenzins te misprijzen. Ondertuſſchen hopen wij, dat dan ook de Dordrechtſche Gemeente haren Leeraar daartoe den tijd late, waartoe zij hier eene zijlinkſche aanmaaning ontvangt, terwijl de Schrijver zich min of meer beklaagt over onophoudelijke tijdbenemende aftrekkingen, die de openbare Leeraars, vooral in grootere Steden, dikwijls in de voortzetting van hunne werkzaamheden hinderen.

Aan aanmoediging van onderſcheiden aart, om aan den [de] taak, dien [die] hij op zich genomen heeft, met ijver voort te arbeiden, heeft 't anders den Leeraar niet ontbroken. Hij zegt ook, wel te vrede te zijn over onze oordeelvellingen, en die der *Nieuwe Vaderlandſche Bibliotheek*. Echter wordt het grootſte deel der Voorrede beſteed, om zich breedvoerig te verantwoorden omtrent de meeste daarin gemaakte aanmerkingen, die hem wel beſcheiden, maar desniettemin, na eene bedachtzame overweging, ongegrond zijn voorgekomen. Deze apologie is ons niet bevallen, allerminst, hetgeen de bedenkingen, die in ons Maandſchrift gemaakt zijn, aangaat.

Wij hadden te kennen gegeven, dat de Dordſche Kerkleeraar ons nog te ſtreng ſcheen in het beöordeelen van verſchillend denkenden over ſommige leerſtellige be

grippen; dat hij met recht groflijk dwalenden omtrent den hoofdinhoud van het Euangelie, die het Christendom uit het Christendom wegnemen, gegispt heeft, maar dat dit niet zoo ſtellig moest gezegd worden omtrent alle bijzonderheden, die hij onder deze dwalingen rekent, en dat 'er geen genoegzaame grond is, om, ten aanzien van die allen, te beweeren, dat ze uit hoogmoed en vijandſchap van het hart tegen den waaren inhoud van het Euangelie, en niet wel eens daaruit ontſtaan, dat de H. Schrift die min of meer ſchijnt te begunſtigen, of althans zich niet duidelijk omtrent dezelve verklaart. Hierop zegt de Eerw. KIST, dat wij hem niet verſtaan hebben; dat hij geenzins heeft geſproken van *alle bijzonderheden*, tot deze dwalingen behoorende, *op zich zelve*, en dat zijne meening geenzins is, dat iemand niet in het een of ander gewigtig ſtuk ter goeder trouw zou kunnen dwalen, Hij wil dan alleen gerekend worden geſproken te hebben van *het ſtelzel* der dwalenden omtrent den hoofdinhoud van het Euangelie, *in zijn geheel beſchouwd*, zoo als hij dat daar geſchetst heeft § 23, en wel bijzonder van dat ſtelzel, beweerd en voorgeſtaan *op die wijze*, waarop dit door de zoogenaamde Neologen geſchiedt. Dat het de Schrijver zoo gemeend heeft, willen wij nu, op zijn woord, wel gelooven. Maar of zijne gezegden deze konſtig uitgedachte verklaring toelaten, mogen anderen oordeelen. Men behoorde zich, over zaken van dien aart ſprekende, altijd zoo duidelijk uit te drukken, dat men niet ligt kwalijk kon verſtaan worden. 'Er wordt aldaar geſproken over dwalingen, die de gewigtigſte hoofdpunten van het Euangelie betreffen, die hetzelve verminken en verdraijen, en welker invloed, zoo op de zaligheid, als op de praktijk, allerſchadelijkst wordt geoordeeld, Wanneer deze nu, in de bijzonderheden, opgegeven worden, wie zou dan durven vermoeden, dat de Schrijver omtrent ſommigen derzelven gunſtiger dacht, en dan alleen verminking en verdraijing van het Euangelie oordeelde plaats te hebben, wanneer al het hier opgenoemde, als een *ſtelzel*, *in zijn geheel beſchouwd*, wierd beweerd; en dat wel uit hoogmoed, en vijandſchap van het hart tegen den waaren inhoud van het Euangelie? En wat nu de zoogenaamde *Neologen* zelf aangaat, de Eerwaardige KIST houde het ons ten goede, dat hij over hun, die men hedendaags met dien al-

algemeenen naam beſtempelt, te ſtreng oordeelt. 't Ontbreekt niet aan zeer geleerde, 't Christendom hartelijk beminnende, en daarvoor ſterk ijverende mannen, die deze en gene, tot hiertoe bij de meeste Proteſtanten aangenomene, begrippen opgeven. Zij erkennen de zwakheid der menſchelijke natuur, en de noodzakelijkheid van grondige verbetering van het hart, en van Goddelijke hulp, om goed te doen, maar kunnen niet toeſtaan, dat daartoe eene bovennatuurlijke werking van God den Heiligen Geest noodig is: zij hebben den diepſten eerbied voor Jeſus Christus, ſtellen zijne verdienſten voor 't menschdom op hoogen prijs, en houden zich ſtipt aan alle zijne bevelen, maar kunnen zich niet overtuigen, dat Hij wil erkend worden voor een Goddelijk Perſoon, die eene en dezelfde Goddelijke natuur gemeen heeft met den Vader: zij ſtellen met dankbaar gevoel vast, dat wij het aan Hem te danken hebben, dat wij de genadige vergeving onzer zonden en een onſterfelijk zalig leven mogen verwachten, maar vinden geen genoegzaamen grond, om aan te nemen, dat door zijn lijden en ſterven eene eigenlijk gezegde verzoening is te wege gebragt. Zij zullen, naar 't oordeel van den Schrijver, gerekend worden te dwalen omtrent den hooſdinhoud van het Euangelie. Zij zelven zullen zeggen, door ernſtig nadenken, en getrouwe beoefening der Uitlegkunde, tot deze wijze van denken gekomen te zijn, en hunnen warmen ijver voor 't Christendom, daar het pas geeft, aan den dag leggen. Dat zij niet ter goeder trouwe meenen, dat de H. Schrift hunne denkwijze begunſtigt, of zich omtrent deze ſtukken niet duidelijk genoeg verklaart, maar uit overhelling tot deze dwaling, en eene ongeneigdheid des gemoeds, om den waaren inhoud van het Euangelie aan te nemen, daartoe gekomen zijn, en dat die overhelling tot het eerſte en ongeneigdheid tot het laatſte voornamelijk uit hoogmoed, en vijandſchap van het hart tegen die leerſtukken, geboren wordt, zou den Heere KIST moeielijk te bewijzen vallen.

Wij hebben, daar 'er zich de gelegenheid toe aanbood, het des te noodiger geoordeeld, hierover onze gedachten eens rondelijk te zeggen, naarmate het onbepaald geſchreeuw over de pogingen der Neologen, om het Christendom omver te werpen, algemeener wordt, en in vele Schriften over Godsdienſtige onderwerpen onbedachtzaamer herhaald wordt, en wel allermeest door

hun, die de zoogenaamde Neologen noch kennen noch gelezen hebben, immers niet de kundigſten en bezadigdſten derzelven, en alleenlijk 't geroep van eenen KIST en dergelijke beroemde Godsdienſtleeraars, van welken men vooronderſtelt dat zij hieromtrent behoorlijk onderricht zijn, zonder eigen onderzoek nabaauwen. Zeer velen weten waarlijk niet, wat zij doen!

Wij zullen ons, na dezen uitſtap, nu alleen vergenoegen met de korte opgave van den hoofdinhoud van dit tweede Stuk der *Beoefeningsleer*, waarin de Eerw. KIST zich zelven gelijk blijft (*), en waarvan hij nu alleen de volgende bijzonderheden, uitmakende den inhoud der vijf laatſte Afdeelingen van het derde Hoofdſtuk, behandelt: (3) Wat kan tot genezing dienen van menſchen, die de paden der zonde zonder nadenken bewandelen? (4) Middelen ter genezing van menſchen, die eenig nadenken hebben, maar zich van voorwendzelen bedienen, en daartoe gewigtige waarheden misbruiken, om hun kwaad te verdedigen, en zich gerust te ſtellen. (5) Oorzaken van de ziekte, en middelen ter genezing van menſchen, die zich op bedriegelijke gronden nederzetten, en verkeerde wegen inſlaan, om tot rust voor hun hart te komen, en zalig te worden. (6) Oorzaken en geneesmiddelen van de ziekten van overtuigden, bij welken de overtuiging nog eene verkeerde richting heeft. (7) Oorzaken en geneesmiddelen van de ziekten van menſchen, die begeerig zijn naar God in Christus, doch die door verſchillende bedenkingen nog verhinderd worden, om tot de waare rust en kracht te komen.

(*) Men zie onze aankondiging van 't geheele ontwerp en wijze van behandeling, in de *Alg. Vad. Letteroef.* 1805. bl. 49.

De Geboden van onzen Heere JESUS CHRISTUS, *door Mr.* J. W. KELLNER, *Predikant te Kühndorf in het Hennebergſche. Iſte Deel. Te Zutphen, bij* H. C. A. Thieme. 1805. *In gr.* 8*vo.* 240 *Bl.*

De eerſte uitgave van dit boek kwam reeds 1784, in 't oorſpronkelijk Hoogduitsch, te voorſchijn. Sedert zijn nog twee uitgaven gevolgd, waarin de Eerw. KELLNER zorgvuldig heeft gebruik gemaakt van de aanmer-

merkingen, door ſommigen tegen dit geſchrift geöpperd, en van de aanwijzingen, die hij daarin meende ontvangen te hebben, tot meerdere volmaking van dit werk, waaraan de Eerw. D. E. OTTERBEIN, Predikant te Emmerik, bij de overbrenging van hetzelve op den Nederlandſchen grond, ook nog het zijne heeft willen toebrengen. Hij heeft niet alleen de hardheid van den Hennebergſchen tongval, waardoor de ſtijl nu en dan ſtroef, de zin verwrongen en ſomtijds onduidelijk geworden was, getracht te verhelpen, door eene vrije vertaling, maar is ook nu en dan afgegaan van de denkbeelden van den Schrijver, wanneer hij meende 'er iets beters voor te kunnen in de plaats ſtellen. Hier en daar heeft hij ook eenige zwaare ſchriftuurplaatzen, en gebruiken of gewoonten, 't zij van Oosterſche of andere volken, zoeken op te helderen, en aan 't einde van elken verhandelden plicht eenige dichtregels geplaatst, welke het verhandelde op nieuw konden te binnen brengen, en des te beter inſcherpen. Deze arbeid verdient aanmoediging en lof.

'Er ontbrak, naar 't oordeel van den Schrijver, een zoodanig handboek, waarin men een leiddraad en richtſnoer, ter betrachting en beoefening der veelvuldige Christenplichten, aantreft. De tien geboden, waarvan men zich tot zoodanig einde bijna overal bediend heeft, kwamen hem, om voldoende redenen, daartoe niet geſchikt voor. 'Er is een menigte van opſtellen, waarin zeer vele ſchriftuurplaatzen, die voorſchriften omtrent onze plichten behelzen, zijn bijeengebragt; maar ook dezen hadden hem even weinig genoegen gegeven, als andere zedekundige geſchriften, tot opwekking en aanmoediging van Christelijke deugd ingericht. Uit alle boeken van de H. Schrift was veel ſtof te verzamelen, om een volledig wetboek, dat alle, zelfs de allerbijzonderſte, plichten en deugden bevatten zou, te vervaardigen; maar dit zou, door al te groote uitgebreidheid, minder bruikbaar zijn naar het oogmerk, welk hij zich voorſtelde. Hij heeft zich daarom liever alleen bij de geſprekken en gelijkenisſen van Jeſus willen bepalen, waarin naauwlijks één enkele voorname deugd gemist wordt, waaromtrent geen voorſchrift of opwekking zou gegeven zijn. Hieruit alleen is het zamenſtel van geboden van Jeſus getrokken, welk de Schrijver aan zoodanige Christenen, welke een ernſtigen toeleg hebben, om

vroom

vroom voor God te leven, heeft willen in handen geven, om daaraan bevorderlijk en behulpzaam te zijn. Hij is daarin niet kwalijk geslaagd.

Men treft in dit Deel, na eene korte Inleiding, de behandeling aan van de volgende plichten jegens God: liefde jegens God, vereering van God, vertrouwen op God, gebed tot God, zweeren bij God; en jegens ons zelven: de zorg voór het heil der ziele, waakzaamheid, matigheid, kuischheid, spaarzaamheid, waarschouwing tegen de gierigheid, en getrouwe waarneming van ons beroep.

Nederland, en in 't bijzonder het Protestantsch Christendom, op nieuw opgewekt, om acht te slaan op de teekenen van dezen tegenwoordigen tijd, zoo tot deszelfs waarschuwing tegen het ontzachlijke der naderende gebeurtenissen; als tot deszelfs bemoediging wegens de heerlijke uitkomst, welke daar van voor Gods Kerk, volgens Gods onfeilbaar Woord, te wagten is. Iste Stuk. In 's Gravenhage, bij de Erve J. Thierrij en C. Mensing. 1805. *In gr.* 8*vo.* 162 *Bl.*

Voor eenige jaren had de ongenoemde Schrijver, in een Stukjen, met dergelijk opschrift, als het hier aangekondigde, te Amsterdam bij *W. Brave* in 't licht verschenen, reeds eene proeve medegedeeld van de wijze, waarop hij het Boek der *Openbaring van Joannes* voornemens was te behandelen. Wij hebben niet lang daarna van den inhoud van 's Mans geschrijf en van 't doel, welk hij 'er zich mede had voorgesteld, eenig verslag gedaan. (*) Die daardoor, of ook wel door 't lezen van dit Stukjen zelve, zijn begeerig geworden, om zich dieper in deze bespiegelingen te begeven, en daaruit 't regte bestier en gegronde bemoediging, onder de bezwaarende uitzichten van den tegenwoordigen tijd, meenen te zullen erlangen, dezen mag men gelukwenschen met deze voortzetting van eenen arbeid, waarvan wij ons anders geene nuttigheid kunnen voorstellen, die niet door redelijker en geheel en al gepaster Godsdienstonderwijs zou kunnen bereikt worden.

Wij hadden onze vorige recensie met deze vraag beslo-

(*) *Vad. Letteroef.* 1801. bl. 344.

ſloten: „ Is 't ook van Gods oneindige wijsheid wel te verwachten, dat Hij, zoo lang voor de uitkomst, zulke voorſpellingen zou hebben laten te boek ſtellen, wier vervulling wij zoo klaar en duidelijk zouden kunnen vooruitzien, als dezelve aan den Schrijver van dit Werkjen toeſchijnt? Welk Gode waardig doel kan men zich daarbij voorſtellen?" Hierop wordt gezegd: „ Vragen van 't uiterſte gewigt, en geöpperd zijnde door een Genootſchap van geoefende Christenen, dubbel waardig, dat wij 'er een weinig bij ſtilſtaan. Dan met dit al vragen, wier grondſlag wij ons voorſtellen, dat in niets anders te vinden is, dan in geene genoegzaame overtuiging der waarde van het Prophetisch woord, en die overzulks, wanneer wij deze waarde in een helder licht zullen geplaatst hebben, rasch zullen zijn opgelost. Dit dan is het geen wij ons ten betoog voorſtellen: *Het Prophetisch woord is van eene onſchatbare waarde.*" Daarover wordt dan nu vervolgends breedvoerig gehandeld. Maar wat doet dit nu tot de zaak? De vraag betrof bepaaldelijk en alleen *zulke voorſpellingen*, als de Schrijver in het Boek der Openbaring meent aangetroffen te hebben; voorſpellingen, wier vervulling men zoo klaar en duidelijk kan vooruitzien; en het *Gode waardig doel*, met zulke voorſpellingen, zoo lang voor de uitkomst, te laten voorſpellen. Dit hebben wij niet beantwoord gevonden.

't Zij ons geoorloofd, nog eens weder eene vraag te opperen: Zou de ons onbekende Schrijver, aan wiens welmeenenden toeleg, om zich zelven en zijne medechristenen door deze naſporingen te ſtichten, wij niet willen getwijfeld hebben, de weinige uuren, die hij van den ſlommer zijner dagelijkſche bezigheden hiertoe afzondert, niet nuttiger en aangenaamer kunnen beſteden?

Verhandelingen, uitgegeven door TEYLER'S *Tweede Genootſchap. XIVde Stuk. Te Haarlem, bij* J. J. Beets. 1805. *In gr.* 8*vo.* 172 *Bl.*

De Eerw. JAN BROUWER, *Lid van het Zeeuwsch Genootſchap der Weetenſchappen, en Leeraar der Doopsgezinden te Leeuwarden*, dien wij te meermaalen den Gouden en Zilveren Eereprijs zagen behaalen bij TEYLER'S *God-*

Godgeleerd Genootſchap, op zeer belangrijke Vraagpunten treffelijke Antwoorden leverende, voelde zich opgewekt, om, bij het *Tweede* Genootſchap dier Stichtinge, eene kans te waagen, in het beantwoorden van het veel eiſchend Vraagſtuk, 't welk een Antwoord verlangde, 't geen inhieldt *Eene behoorlijk ontwikkelde, welbereedeneerde en met bewijzen geſtaafde opgave van hetgeen de Achttiende Eeuw, in vergelijking der naastvoorgaande, bijzonder eigen of karakteriſtiek heeft*, en vorderende, dat, op grond van zodanige voorafgegaane opgave, onderzogt en betoogd worde, *of de meest bekende Europiſche Volken, geduurende de XVIIIde Eeuw, in gemelde opzigten, al of niet gevorderd zijn? Zo ja, waarin zulks zij gelegen? zo neen, waaraan dit zij toe te ſchrijven? en dus, of en in hoe verre, over het algemeen genomen, dat gedeelte van het Menschdom, welks geſchiedenis het meest bekend is, in den loop der XVIIIde Eeuwe, in waare Verlichting en Zedelijke Verbetering hebbe toegenomen?*

De eerſte pooging, om den Gouden Eereprijs weg te draagen, mislukte den Heere BROUWER. Een wenk van gedeeltlijke goedkeuring mogt hem gebeuren; en deeze was genoeg, om hem, bij het andermaal ophangen deezes Vraagſtuks, zijne poogingen op nieuw te doen inſpannen. Hadt hij, te zijner verwonderinge, in den eerſten Eereſtrijd, een ſchaars aantal Mededingeren, of zo weinig mogelijk, naamlijk éénen, gehad, wij weeten niet, dewijl geen Voorberigt ons des verſtendigt, of hij, in het tegenwoordig geval, alleen geſtaan, dan met anderen te kampen gehad hebbe. Wat daarvan zijn moge, 's Mans hervatte arbeid is bekroond, en met volle overwigt van reden bekroond. De zwaarvoldoenbaarheid te voldoen, ſchenkt een dubbele eere, zo wel beſteed aan eenen Schrijver, wiens pen aan Waarheid, Deugd en Godsdienst is geheiligd, en die geenzins moet gerangſchikt worden onder de bende van Schrijvers, op welken de benaaming

——— *Laudator temporis acti*,

van HORATIUS, zou paſſen.

Dat wij het beloop der Verhandelinge opgeeven, en hier en daar iets aanſtippen; want wij voorzien, dat alles, wat wij onder het leezen uitgemerkt hebben, onzen Leezeren mede te deelen, ons zou doen zondigen te-

tegen de uitgebreidheid, waaraan onze beoordeelende Berigtgeevingen verbonden zijn.

Kennis, ondervindelijke kennis, van de moeilijkheid des werks, doet den Schrijver het I Hoofddeel besteeden aan eene algemeene en beredeneerde Beschouwing van het Onderwerp, gepaard met eenige voorloopige Aanmerkingen, omtrent de wijze en middelen van onderzoek. Keurige bedenkingen komen hier voor, waarop hij zich vervolgens beroept. Wij kunnen zo veel niet doen als dezelve aanstippen. Alleen schrijven wij af, 't geen hij zegt ten aanzien van het *karakteristieke*, waarvan de Vraag spreekt. „ Zoo als ieder mensch zijn bijzonder gelaat, stembuiging en houding des ligchaams heeft, doch zulks niet belet de algemeenere overeenkomst van taal en voorkomen waar te neemen, waardoor zich de natien teekenen, ja deze hoofdtrekken wederom de volkeren alzoo te zamenstemmen, dat de inwoners van *Europa*, ten aanzien van gedaante, kleur, spraak en uitwendige beschaafdheid, van hun verschillen, die uit een ander werelddeel afkomstig zijn: dus is het ook, mijns oordeels, in het zedelijke. Door geaardheid, opvoeding, verkeering, lotgevallen en toestanden, loopen landgenooten zeer verre uiteen en vormt zich hun bijzonder karakter: dan dit verliest zich vervolgens in de algemeenere trekken, die een volk aanduiden en doen kennen: terwijl voorts deze nationaale overeenkomsten, of, zo gij liever wilt, bijzonderheden, op nieuws versmelten in die eigenaardige kenmerken, die met toepassing op verlichting en den staat der zeden in dat werelddeel, en tevens in die eeuwe over het geheel plaats grijpen, waar in zij leeven, en waar door zij zoo van de overige aardbewoners als van hunne voorzaten te onderscheiden zijn.

„ Maar ter oorzaak van de langzaame, ongevoelige of bij uitstek trage verandering, om niet te zeggen vordering, van geheel een werelddeel in wijsgeerige of godsdienstige verlichting en deugd [over deeze hadt de Schrijver zo keurige als bondige aanmerkingen medegedeeld] laat zich dit laatstgemelde verschil tusschen de Eeuwen, waar over ons te handelen staat, dan zeker het best ontwaren, wanneer een grooter tijdvak tusschen beiden ligt. Reizigers, die hunnen togt door *Europa* van land tot land voortzetten, leeren ons, dat aan de grenzen der rijken of staaten de taal, gewoonten

ten en hoofdtrekken der nabuurige natien doorgaans zich vermengen, dooreen loopen en eerst op wijderen afſtand van de palen des gebieds de gedaante en houding aannemen, waardoor zich het eene volk van de overigen kenſchetst. Dergelijke ineenſmelting nu had voorzeker ook plaats, bij den overgang van de zeventiende en achttiende eeuwen, die het voorwerp zijn onzer beſchouwing. Wij daarom buiten ſtaat aangaande de grenzen dier nabuurige tijdvakken met volle juistheid aan te wijzen, wat op het einde des eerſten of den aanvang des laatſten eigenaardig zij, en wel het meeste tot het voorgaande of volgende dient te huis gebragt, vinden ons hierom verpligt, dit twijfelachtige onbepaald te laaten, en zullen dus onze vergelijking en beſluit nopens hunne betrekkelijke waarde opmaken, uit waarnemingen, zoo veel immers zijn mag, uit het harte der eeuwen ontleend."

Het II Hoofddeel is beſtemd ter opgave van de omſtandigheden, die de Verlichting en Beſchaaving der *Europiſche* Volkeren, in elke der jongstverloopene Eeuwen, begunſtigd, en haar voornaamlijk in de Achttiende uitgebreid hebben. Dit is, als 't ware, een voorgrond, op welken de Verhandelaar groote beelden geſchilderd heeft, die de Geſchiedkunde hem aanboodt.

Zulks wordt, in het III Hoofddeel, gevolgd door eene Kenſchetze van het geen de Achttiende Eeuw, in vergelijking der naastvoorgaande, meest eigenaartig en voortreflijk heeft, ten aanzien der Verlichting en derzelver vorderingen in *Europa*. Hier vinden wij met fikſche trekken den toeſtand der Verlichting, in onderſcheidene vakken, van haare gunſtige en ongunſtige zijde, in den afloop der Zeventiende Eeuwe, geſchetst. „Neemen wij," is des Schrijvers taal, „nu geheel dat tijdvak in oogenſchouw, gelijk het zich aan ons voordoet, dan vertoont het zich als een bosch, waar op wind en aardbeving gewoed hebben, waar in dus menige ſtam en ſtruik omgeworpen en overhoop ligt; hoezeer toch ook, midden in die verwarring, op den ruwen en kwalijk bereiden grond, zeldzaame boomen en een uitnemend plantzoen weelig tierden, ja, ondanks allen hinder, tot verbaazende hoogte opſchoten. — Thans nadert onze Verhandeling de Achttiende of laatſte der Eeuwen, die zich bij tegenſtelling aanbiedt onder het beeld eener hofſtede van beteren aanleg, niet minder rijk in keur van gewasſen, in nuttige, maar ook in ſchadelijke voortbrengzelen, die beide de goedheid van den grond

en

en begunſtiging van eenen milden hemel of ruimere lucht getuigen, terwijl hier rijzige vruchtboomen en overvloed van nederige heesters door aangenaame wisſeling den wandelaar vermaaken, en de zwakheid van tedere moeskruiden, door hechte beſchutting voor den ſtorm beveiligd, van wijngaarden om vasteren ſtam geſlingerd, en wat dies meer zij, eene treffende bevalligheid oplevert."

Aan deeze leenſpreuk beantwoordt volkomen de volgende teekening der jongſte tijden, met de naastvoorgaande vergeleeken. Laaten wij hier ſtilſtaan bij 't geen de Eerw. BROUWER ten opzigte van den Godsdienst zegt, en een gedeelte daarvan onzen Leezeren voorhouden. — „ Zoo belangrijk, in het oog van den Wijsgeer en Christen, de zaak van den Godsdienst altijd en te regt geſchat wierd, en hij zich hierom ſteeds beijverde om deze van dwaalbegrip te zuiveren, op vasten grond te vestigen, en in zijnen hemelſchen luister den volke te leeren; zoo moeilijk was het ook, door alle eeuwen heen, het bijgeloof, dat zijne ſtellingen met een geheiligden ſchroom vasthoudt, te ontwortelen, en de onkunde in haare drieste woede, aan het geheimzinnige gekluisterd, voor te lichten. Staatkunde alverders, en blinde ijver der Geestelijken, wier belang het is, dat de *Diana der Epheſeren* van een dom gemeen, hoe buitenſpoorig ook, vereerd worde, ſpeelden even zeer ten dezen hare vermogende rol, en dwarsboomden doorgaans alomme de zegepraal van waarheid en rede. Niet te verwonderen is het dus, dat, ſchoon de tijd iets beters ſpelde, echter, in den afloop der jongſte honderd jaren, de bijgeloovigheid, domheid en dwaling, over het grootſte deel van *Europa*, inzonderheid in de *Roomſche* Landen, den boventoon behieldt, en dat de verlichting zelfs onder de *Hervormden* ſlechts langzaam veld won.

„ In het ondermijnen evenwel van het Pausſelijk oppergezag en zijne vermeende onfeilbaarheid, in het fnuiken van den overdreven eerbied voor Priesters en Monniken, in het vernietigen of verminderen van ſnooden kloosterdwang, in het lenigen der vasten en het afſchaffen veeler geheiligde dagen, in het verbannen bovenal van de listige en voor de zeden gevaarlijke orde der *Jeſuiten*, vertoonde zij haren gelukkigen invloed. Deze was het ook, die, bij den voortgang van betere Natuurkennis, aan het geloof in voorgewende wonderen, en meni-

gerlei begoocheling of konſtenarij der Geestelijkheid, den zwaarſten ſlag toebragt. Zelfs dat de drift en bitterheid in de verdeelde Christenkerk tusſchen de onderſcheidene Aanhangen en Secten, ja tusſchen de *Roomſchen* en *Onroomſchen*, verkoelde, en de beginzelen voor het minst van Burgerlijke verdraagzaamheid gezegenden opgang maakten, en nagenoeg het vuur van vervolging doofden, kan kwalijk anders dan aan den tijd en het vermogen der overwinnende Rede worden dankgeweten. — Laat het zijn, dat het ongeloof door bittere hekeltaal, onmaatige ſcherts en gevaarlijke beſpotting zijn deel had in deze zegepraal op veele misbruiken, ten tijde der middel-eeuwen bij de Kerk geheiligd; waaraan toch, behalven aan den meer gezonden denktrant van Wijsbegeerte en Waarheid, waren zij ook, die in dezen ſtrijd het tegengeſteld uiterſte dreven, de kracht en ſcherpte verſchuldigd van hunne hoogstwraakbaare wapenrusting.

„ Immers naar gelang men, op grond van ervaarenis, de wijsheid en volmaaktheden des Scheppers uit zijne ſchepzelen, en de zekerheid van een voorzienig wereldbeſtuur uit de inſtandhouding en orde der dingen, duidelijker betoogde, en zoo belangrijke lere verſpreid wierd onder de volkeren, nam de Godsdienst bij hun eene andere gedaante aan, zonk de waarde, bevorens gehecht aan duistere beſpiegelingen of geſchilpunten, en herſtelde zich de band, die hem aan de zeden verbindt, ten koste wederom van voorvaderlijke overleveringen, en den verzwaarden last der plegtigheden. Hoeveel ook *Rome* in ware vrijheid en gematigdheid van onderzoek, ter zake van zijnen onredelijken kerkdwang, bij de *Hervormden* ten achter bleef, dezen daarentegen, afkeerig van nieuwe ſcheuringen, vorderden met reuzenſchreden en zich vereenigende kracht in Godsdienſtige Verlichting. Terwijl de Letterkunde en gedenkſtukken der oudheid vast meer en meer beoefend wierden, begon de geleerde wereld, omtrent den aanvang der Achttiende Eeuw, duidelijker de ongerijmdheid in te zien van den waan, die de ſchriften des Bijbels geheel zuiver keurde van den ſmet des tijds en der dwaalingen der affchrijvers. Dus waagde het de Oordeelkunde, om het gezag der handſchriften en aloude vertalingen in te roepen, en, bij den fakkel van gezonde Uitlegkunde, den waren zin of lezing der gewijde Boeken te verklaren, ja ook te herſtellen. — Inmiddels ſtak wel het Ongeloof met on-

ge-

gewoone ſtoutheid en bij herhaalinge het hoofd vermetel op, telkens den ſtrijd hernieuwende, die reeds omſtreeks het midden der Zeventiende Eeuw begonnen was. Dan het zij hunne ſchaamteloosheid allen laster tegen GOD en de Openbaring uitſloeg, het zij hun vernuft ſchitterend braldè, het zij hunne ſcherpzinnigheid en list zich vermomde, twijfelend optradt, of zich op fijn geſponnen tegenwerpingen beroemde, te vergeefs was al hun poogen. De magt van den vijand diende ſlechts om den glans der geheiligde waarheden veel heerlijker te doen uitkomen, en het gebouw der Rede beide en van het Christendom, waaraan geen enkele zuil ontviel, op zijnen hechten grond te vestigen." — Dit alles wordt breeder uitgewerkt: dan wij mogen ten deezen opzigte niet meer afſchrijven. Hoe zeer wenschten wij plaats te hebben voor 't geen BROUWER van de Zedelijke Wijsbegeerte meldt! Alles ſtrekkende ten betooge, dat de Achttiende Eeuw op den titel der Verlichting, over het geheel, en in terugzigt op het vroegere tijdvak, eene billijke aanſpraak heeft.

Hoe veel arbeids in het doen eener keurige ſchifting de Verhandelaar ook gehad hebbe, hem ſtondt nog het zwaarſte voorhanden, om naamlijk, in het IV en laatſte Hoofddeel, eene vergelijking te maaken tuſſchen de *Europiſche* zeden in de beide jongſte Eeuwen, en eene beredeneerde toetze op te geeven nopens eenige vorderingen ten deezen, geduurende het Tijdvak der Verlichtinge. Wel hadt de Verhandelaar bij den aanvange zijns Antwoords den zin en het gezigtpunt bepaald, waaruit hij de oplosſing van dit gedeelte der Vraage alleen mogelijk achtte; dan, ondanks die voorbereidzels, wanhoopte hij ſchier om het rechte doel te treffen, en overreedend te ſchrijven, omtrent het zo betwistbaar als duister ſtuk van den teruggang, ſtilſtand, of voortgang der jongſte Eeuwe in Zedelijkheid. Dit doet hem ſchrijven: „ Hier zien en ontwaren wij en klippen en veelvuldige gevaren en miswijzingen rondom ons. Niet minder zijn wij doordrongen van de kracht van eigene vooroordeelen, die, ondanks alle voorzigtigheid en bedaardheid van onderzoek, ons vóordeel (lees *oordeel*) dreigen te overmeesteren of te verblinden omtrent den waren ſtaat der Zedelijkheid, geduurende het Tweetal der latere Eeuwen. En zelfs de noordſtar der ondervinding licht ons thans ſlaauwer

wer toe en als met eenen nevel omgeven, of verbergt zich vaak in de duisternis, die altoos het voorledene omringt, hoe zeer wij haar geleide inzonderheid noodig hebben om vasten koers te zetten midden door de verschillende gevoelens der menschen over den tijd, waarin zij geleefd hebben."

Onder het diep gevoel van alle die zwaarigheden en belemmeringen zet BROUWER zijnen arbeid voort met eene behoedzaamheid, die zich op elke bladzijde, om zo te spreeken, kennelijk vertoont, even verre verwijderd van afzigtig laaken, als van uitbundig prijzen. Wij zouden, liet de plaats het toe, hier veel vermelden, inzonderheid wat de zeden onzes Lands in die twee Tijdvakken betreft. Zo het goede als het kwaade wordt met gloeiende kleuren geschilderd, waardoor het een bij het ander te kragtiger afsteekt; te midden hiervan onthoudt hij zich van grootspraak, of eenzijdige ten toonvoering van de eene Eeuw boven de andere. Deugdliefde bestuurt de pen; ernst, waare ernst, voor goede zeden, en afschuw van slegte, blinkt op elke bladzijde in de zedetafereelen uit: de tusschengevlogte aanmerkingen en waarschuwingen zijn den Christen-leeraar waardig.

„ Daar was," luidt zijne taal, „ indien wij van de slechtere zijde de kenschets der Eeuwen gadeslaan, eene wisseling tusschen hare meest heerschende gebreken. En schoon wij, blijkens het aangevoerde omtrent de schuld dier ondeugden, ligt eenig regt hebben konden om uitspraak te doen ten voordeele van het jongste Tijdvak, onthouden wij ons van den roem der Verlichting op eenen zo zwakken en onteerenden grond te vestigen, en zoeken liever hare weldadigheid *in wasdom* van deugden, bij *wier bespiegeling het edelaardig harte juicht.*" — Hoe veelvuldig, hoe schoon zijn hier de tegenstellingen! De Eerw. BROUWER mogt met regt schrijven: „ Wanneer wij dus, ten slotte van onzen arbeid, die de waarde der Eeuwen toetst, zodanigen wezenlijken voortgang in genoemde edelaardige deugden, in werkzame meewarigheid en christelijke liefde, met den aanwas der Verlichtinge in het latere Tijdvak zien hand aan hand gaan onder de Natien van *Europa*, dan is het bij ons uitgemaakt, dat zulk een wigtige toeslag eenige betering althans der zeden voldingt, of de schaal des oor-

oordeels na die zijde doet overſlaan, die het ons van den beginne het wenschlijkst toeſcheen dat overwegen mogte!"

Gaarne zouden wij hier bijvoegen de bedenkingen van den Schrijver, ſtrekkende om regt te laaten wedervaaren aan het *Gechristend Europa*; daar, gelijk hij zich uitdrukt, „ het oorſpronglijk ſchoon en de kragt van 's Heilands Zedeleer, door Wijsbegeerte, Natuurkunde en menigerleien arbeid van ſchrandere en ervaren mannen verhelderd of geſtaafd, in de Achttiende Eeuwe en beter gekend en verder over *Europa* zo wel, als onder de Volkeren, uitgebreid wierd, dan wel in het naastvorige Tijdvak."

Genoeg hebben wij aangevoerd, om het ſchoone en belangrijke deezer Verhandelinge te doen kennen. Mogt het ſtrekken om den leeslust na zulke Stukken, die den Schrijver en het Genootſchap eere aandoen, op te wekken! Waren de Proeven beter nagezien, zo veele wanſtaltige Drukfeilen zouden dit Stuk niet ontſieren.

Antwoord op de Vraag over een volkomen voldoend en tot hier toe niet bekend middel, om rottend, bedorven en ſtinkend Water van alle bederf, onaangenamen reuk en ſmaak te zuiveren enz., door de Nation. Nederl. Huishoud. Maatſchappij, op authoriſatie van het Uitvoerend Bewind, uitgeſchreven, en beantwoord door ABR. VAN STIPRIAAN LUISCIUS, *M. D. en Chem. Lector te Delft. Aan wien ½ der Premie van f 6000 is toegeweezen, en de overige ½, wanneer door Proeven, op een of meer Schepen in verſchillende luchſtreeken genomen, gebleeken zal zijn, dat de opgegeven middelen aan het oogmerk der Vraag volkomen voldoen. Te Haarlem, bij* A. Loosjes, Pz. *In gr. 8vo. Behalven het Voorberigt enz. van XXXII bl., 50 bl.*

Een veel breeder Voorberigt, dan de uitgegeevene Stukjes der *Nationaale Nederlandſche Huishoudelijke Maatſchappij* doorgaans vergezelt, is aan deeze Verhandeling, over het zuiveren van bedorven Water, toegevoegd; ſtrekkende om voor de Landgenooten open te leggen de redenen, die dit nuttig en allerbelangrijkst werk zo lang, tot leedweezen der Maatſchappije, en geheel buiten haar toedoen, hebben vertraagd.

Aanleidelijk tot het voorſtellen des Vraagſtuks, en het uitlooven van eenen zo aanzienlijken Prijs, was de vervoeging van zekeren JAMES SMITH aan het Committé tot de zaaken van de Marine, in Aug. des Jaars 1796, en een Verſlag, daarop in Julij des volgenden Jaars uitgebragt. In Wijnmaand diens Jaars beſloot de Nationaale Vergadering de Huishoudelijke Maatſchappij te volmagtigen, om, *voor Rekening van den Lande*, eene aanzienlijke Premie in Geld uit te looven aan den Ontdekker van een alzins voldoend nieuw Middel ter Waterzuivering. — Verandering in het Staatsbeſtuur deezes Lands veroorzaakte eene draaling, dat de Uitſchrijving niet geſchiedde vóór in den Jaare 1799, en de Beantwoording niet werd te gemoet gezien vóór of op den laatſten van Februarij 1800.

't Belang der zaake en de grootheid der Belooninge zetten veelen aan tot Proefneemingen en Verhandelingen. Niet minder dan Negenëndertig, zo Verhandelingen, Berigten als Brieven, ontving de Maatſchappij, in het *Hoogduitsch*, *Fransch*, *Engelsch* of *Nederduitsch*. — De tijdsomſtandigheden baarden nieuwe vertraagingen, waarbij kwamen Sterfgevallen eeniger benoemden tot het onderzoek, en onttrekkingen van anderen. Dan eindelijk ſlaagden de onvermoeide Beſtuurders der Maatſchappije, in Maart 1804, bij de Heeren ... EICKMA en M. BAELDE ROCHUSSEN, te *Rotterdam*, en den Heer J. VAN BREDA, te *Delft*; om de gewigtige taak der Proefneeminge te aanvaarden.

Verre het grootſte gedeelte der talrijke Stukken was beneden de aandagt en alle beoordeeling; dan een, onder de Zinſpreuk *Præſtat ſero quam nunquam*, trok boven alle de aandagt der Onderzoekeren; met lof ſpraken zij van twee andere, alsmede van deeze en geene aanwijzingen, in een derde voorkomende. Dan het eerstgemelde ſtak boven de andere verre uit, en kreeg nog voller maate van goedkeuring, in het Antwoord, door gemelde Heeren, op nadere Vraagen der Maatſchappije, ingediend.

Beide deeze Rapporten werden, op de Vergadering des verſtreeken Jaars 1805, in handen eener Perſoneele Commisſie, VAN DER AA, JAN KOPS, LOOSJES PZ., en R. VAN DEN BOSCH, geſteld. Zeer gunſtig was het Advijs deezer Heeren Adviſeurs. Een derde gedeelte der geheele Premie kenden zij toe aan den Schrijver des

eerst-

eerstgemelden Antwoords, onder beding, dat nog eenige Proefneemingen, van groot aanbelang voor het Scheepsvolk, gelukkig slaagden. De uitkomst beantwoordde, volgens berigt van de Proefneemers, volkomen aan den wensch, en het gemelde deel der Premie werd toegekend aan den Schrijver, die zich onder de Zinspreuk *Præstat sero &c.* verborgen hadt, en, bij opening des verzegelden Billets, bleek te zijn, ABRAHAM VAN STIPRIAAN LUISCIUS.

Niet alleen verheugen wij ons, dat een zo belangrijk Stuk, in zo verre, voldoende beantwoord is, maar ook, dat een *Nederlander* dien Eereprijs heeft weggedraagen, en koesteren de hoop, dat de verdere Proeven, op zee genomen, zo zullen beantwoorden, dat ook het overige deezer aanzienlijke Belooning hem ten deel zal vallen.

Wij hebben, zeer verkort, het breedspraakig Voorberigt meenen te moeten opgeeven, om de stappen, door de loflijke Maatschappij in deezen gedaan, den Landgenooten te doen kennen.

De Inleiding ontvouwt het aanbelang deezer zaake voor de Zeevaard; alsmede de wijze, waarop de Prijsbehaaler op de gedagten gekomen is van zijn Zuiveringsmiddel.

De Verhandeling zelve is zeer klaar geschreeven, en gaat gepaard met eenige opheldernde Aanteekeningen, waarin de naderhand bijgevoegde met een (*) geteekend zijn.

Zeer kort, maar voldoende, geeft de Verhandelaar een beredeneerd verslag van 't geen 'er, in dit vak, door Scheikundigen gedaan is, zo hier te lande, als elders. Breedspraakig en naauwkeurig draagt hij zijne onvermoeide en herhaalde Proefneemingen voor.

Het beloop der zaake maakte breedere ontvouwingen, dan hij in zijne Verhandeling hadt kunnen voegen, noodzaaklijk; deeze gaf hij in een *Bijvoegzel*, waarin hij beloofde de uitkomsten nader te zullen opgeeven van twee Proefneemingen, om Water tegen het verderf te bewaaren; deeze maaken een *tweede Bijvoegzel* uit, en betreffen een hoogst belangrijk stuk.

Drie opheldernde Plaaten vergezellen deeze weluitgewerkte en klaar geschreevene Verhandeling, van welke wij eene breedere opgave, die gedeeltlijk, buiten de Plaaten, hoogst gebrekkig zou weezen, onnoodig ken-

ren: terwijl wij geen oogenblik den twijfel bij ons willen laaten huisvesten, of onze Landgenooten, die, of rechtſtreeks, of zijdelings, belang bij een ſtuk hebben, voor de Zeevaard zo gewenscht, zullen deeze Verhandeling zich eigen maaken.

Eene *Franſche* Vertaaling, door den Schrijver, of onder diens opzigt, zou dit belangrijk ſtuk van eene uitgeſtrekter nuttigheid maaken. Misſchien heeft de Drukker van de *Nation. Nederl. Huishoud. Maatſchappij* daartoe reeds maatregelen genomen.

Nederduitſche Spraakkunst, door P. WEILAND, *uitgegeven in naam en op last van het Staatsbeſtuur der Bataafſche Republiek. Te Amſterdam, bij* J. Allart. 1805. *In gr.* 8vo. *Behalve het Voorberigt enz.* 328 *bladz.*

In het Voorberigt der Verhandeling van den Hoogleeraar M. SIEGENBEEK *over de Nederduitſche Spelling* waren wij reeds verwittigd van den last, welke den Heere P. WEILAND was opgedragen, tot het vervaardigen eener *Nederduitſche Spraakkunst*; eenen man, welken men mogt rekenen dat deze taak wel was toebetrouwd, hebbende van zijne bekwaamheid in dit vak van letterarbeid overvloedige blijken gegeven. Nadat de Schrijver zijne taak had afgewerkt, heeft hij dezelve, volgens inhoud van het Voorberigt, onder het oog van vier onzer beroemdſte, en in het vak der Nederduitſche Taalkunde wijdvermaarde, Hoogleeraren gebragt, zijnde de Heeren M. TIJDEMAN, A. KLUIT, M. SIEGENBEEK, als Gelastigden van de Maatſchappij der Nederlandſche Letterkunde, en J. H. VAN DER PALM, ten dien tijde Lid van den Raad der Binnenlandſche Zaken. De drie eerstgemelden hebben, in het Verſlag aan gemelde Maatſchappij, het zegel hunner goedkeuring aan deze Spraakkunst gehecht. Dit zelfde is ook het getuigenis, 't geen de Heeren IJ. VAN HAMELSVELD en J. H. CIJFVEER daarvan hebben afgelegd, als daartoe benoemd door de Amſterdamſche en Rotterdamſche Afdeeling der Bataafſche Maatſchappij van Taal- en Dichtkunde. Van al het welk dan het gevolg geweest is, dat deze *Spraakkunst*, zoo als blijkt uit het, in het Voorberigt gemeld, *Extract* uit het Register der Staatsbeſluiten van de Bataafſche Republiek, *in naam en op 'last van het Staatsbeſtuur is uitgegeven.*

Bij

Bij de goedkeuring van zoo vele des bevoegde Beoordeelaars moet de lof eens onbekenden Recenſents gering ſchijnen; 't geen dan ook de reden is, dat wij 'er ten dien opzigte niets bijvoegen. Alleenlijk kunnen wij niet voorbij, kortelijk te zeggen, dat, onzes oordeels, de Heer P. WEILAND dit zijn Werk, over het geheel, met juiste orde heeft uitgevoerd. Omtrent de inrigting ſtaat alleen te vermelden, dat deze Spraakkunst twee deelen bevat, gaande het eerſte over de *ſpelling*, en het tweede over de *woordvoeging*. In het betwiste ſtuk der ſpelling volgt de Schrijver natuurlijk de regelmaat, die door den Hoogl. SIEGENBEEK voorgeſteld en door het Staatsbewind bekrachtigd is. 'Er is, niettegenſtaande deze hooge bekrachtiging, ſedert zoo veel over deze ſpelling geredentwist, dat wij het geheel onnoodig vinden, hierbij verder iets te voegen. Het zij ons echter vergund, over eene en andere bijzonderheid ons oordeel mede te deelen, als iets, 't geen wij achten tot onze taak te behooren; terwijl wij echter betuigen, dat alle bedilzucht van ons verwijderd is. Zoo de Opſteller als de Heeren Beoordeelaars zullen, gelijk wij vertrouwen, deze aanmerkingen ten goede opnemen; terwijl wij in eene Spraakkunst, die nu voor de éénige op hoog gezag goedgekeurde moet gehouden worden, gaarne de uiterſte naauwkeurigheid zagen in acht genomen.

Terſtond in de Inleiding, § 1, wenschten wij eene naauwkeuriger beſchrijving van eene *Taal*. „Door „ *zigtbare* en *hoorbare* Teekenen," wordt gezegd, „ deelen wij anderen onze voorſtellingen en gewaarwor„ dingen mede. En de uiterlijke aanduiding van de„ zelve noemen wij *Taal*." — Deze bepaling toch is niet juist, en veel te ruim, daar dan de *Schilderkunst* enz., met het volſte regt, mede eene *Taal* is; 't geen geheellijk buiten het ſpraakgebruik is. Daarenboven konden de denkbeelden kort en klaar en beter uiteengezet zijn, ongeveer aldus: — *Spraak* en *Taal* zijn eigenlijk twee zaken: *Spraak* is meer het ſpreekvermogen, dewijl wij hem *ſprakeloos* noemen, wien dit vermogen ontbreekt. *Taal* duidt aan, kennis van de onderſcheidene beteekenisſen der klanken of woorden en derzelver zamenvoegingen. De *Spraak* is dus één, doch de *Talen* kunnen velerlei zijn. De Taal moet wederom tweeledig beſchouwd worden, of *geſproken* of *geſchreven*.

§ 3. „ De menſchen, die door eenerlei geluiden en

„ op eenerlei wijs hunne voorſtellingen uitdrukken, wor„ den een Volk of Natie genoemd." — Niet naauwkeurig: dan behooren b. v. de *Fransch* en *Hoogduitsch* ſprekende Zwitzers niet tot één Volk, daar toch in het eene gedeelte van het zelfde Canton, Bern, *Hoogduitsch*, en in het andere *Fransch* geſproken wordt; en zoo elders.

't Geen § 1—4 der *Spraakkunst* gezegd wordt over den aard der Letteren, en het onderſcheid van Klinkers en Medeklinkers, is, onzes achtens, ver van naauwkeurig. „ *Woorden* laten zich in *Letteren* oplosſen, en *Let*„ *teren* zijn Teekenen van enkele klanken der woorden." Vooreerst wordt hier in 't algemeen de misſlag begaan van de natuurlijke orde om te keeren. Men legt hier tot grondſlag *geſchrevene* woorden, daar men met *geſprokene* had moeten beginnen, welke *geſprokene woorden*, of klanken, men door Teekenen tracht uit te drukken. De Auteur ſchijnt hierop geheel niet opmerkzaam geweest te zijn. Vanhier, dat hij, in de korte aangehaalde zinſnede, zonder 'er om te denken, *woorden* in twee onderſcheidene beteekenisſen neemt: in 't begin der zinſnede is het, *geſchrevene* woorden, — op derzelver ſlot, *geſprokene*; 't geen elk opmerkzaam Lezer terſtond zal in 't oog vallen, zonder dat wij zulks nader toonen. Vanhier al het duistere, 't geen terſtond nader zal blijken. Voorts nog zijn *Letters* geene teekenen van *enkele klanken*. De zoogenaamde Medeklinkers duiden geen klank aan. Doch 't geen over deze en de *Klinkers* gezegd wordt in § 3. is geheel niet overeenkomſtig den aard der toonvorming; waarvan de Auteur verkeerde denkbeelden ſchijnt te hebben. „ De Klinkers worden gevormd door het openen „ van den mond;" [is dit genoeg, dan ſpreekt de Visch ook!] „ de overige, de Medeklinkers, door eenig ge„ deelte van den mond te ſluiten." — Behalve het verkeerde in deze ſtelling, zal daaruit niemand eenig begrip krijgen, wat eigenlijk Klinkers en Medeklinkers zijn. L. TEN KATE, 't groot Orakel van alle Nederduitſche Taalkundigen, had den Auteur reeds een beteren weg kunnen wijzen (*). Men moet hier niet met *Letters*, maar met *geſprokene* woorden, beginnen. Bij de Schrijvers over de Logica vindt men reeds met een kort woord het onderſcheid aangewezen tusſchen *gearticu-*

leerde

(*) *Spraakkunst*, I D. VIII Redewisſeling.

loerd en ongearticuleerd geluid (*). Het laatſte wordt geformeerd in den ſtrot, bij het *ſtrottenhoofd*. Dit is *vokaal*-geluid, 't geen de Dieren met ons gemeen hebben, maar geen *ſpreken*. Vanhier gaat het geluid in de holte des monds, alwaar het eene tweede bewerking ondergaat, veel zamengeſtelder dan de eerſte, waartoe eene zeer buigzame tong en wangen, tanden en lippen, voorál ook een hol gewelf of verhemelte, vereiſcht worden, 't welk den Dieren ontbreekt. Hierdoor krijgt het eenparig *vokaal*-geluid allerlei wendingen: dit is *gearticuleerd* geluid. De Letters (ik bedoel nu de zoogenaamde Medeklinkers) geven alleen te kennen, wat bewegingen 'er met de tong, lippen enz. moeten gemaakt worden. Zie hier het wezenlijk onderſcheid tuſſchen *Klinkers* en *Medeklinkers*; zoodat het kenmerk der laatſten niet beſtaat in „ een gedeelte van den mond te ſluiten," terwijl de Klinkers gevormd worden door „ het openen van den „ mond." De Medeklinkers hebben geheel geen geluid. De benaming Mede-*klinker* ſchijnt velen in de war te brengen; zoo ſchrijft de Auteur § 3. „ Zij worden „ *Medeklinkers* genoemd, omdat zij zonder eenen Klin„ ker niet kunnen uitgeſproken worden." Vanhier ook het geheel verwarde denkbeeld in § 9. „ De Klinker „ brengt het wezen van den eenen Medeklinker tot den „ anderen over, en plaatst dezelve in een voortdurend „ verband, terwijl de eerſte Medeklinker nog in het oor „ *klinkt*, wanneer de andere reeds uitgeſproken wordt." De Medeklinker kan volſtrekt niet in 't oor *klinken*, als zijnde van allen klank geheel beroofd, maar gevende aan het *vokaalgeluid* eene bepaalde rigting of wijziging. — Intuſſchen moeten wij hierbij nog deze bijzonderheid voegen, die niet wordt opgemerkt, dat niet *alle* zoogenaamde Medeklinkers geheel zonder klank zijn, zoo als, ſtrijdig met § 9, verg. met § 44, gezegd wordt. De *s* en *z*, en ook de *r*, moeten hier uitgezonderd worden, welke twee eerſten een *ſisſend* en de laatſte een *ratelend* geluid aanduidt. Zij kunnen echter niet onder de *vokalen* gerangſchikt worden, omdat dezen zuivere toonen, die in den *ſtrot* gevormd worden, uitdrukken, terwijl de gezegde drie letters een geblaas, in den *mond* geformeerd, te

(*) D. VAN DE WIJNPERSSE, *Inſt. Leg.* Cap. V. *de declaratione idearum externa.*

te kennen geven. Zij zijn eigenlijk noch *Klinkers* noch *Medeklinkers*.

§ 46 wordt wederom van den *klank* der Medeklinkers geſproken; en zonder grond, onzes achtens, als eene nieuwigheid verworpen, dat, om de Medeklinkers te noemen, de Klinker beſtendig achter den Medeklinker geſteld wordt, als be, ce, de, fe, ge, he enz.

§ 5 wordt de *IJ* als zesde Klinker verworpen, en, volgens de gronden van HUIJDECOPER en SIEGENBEEK, getoond, dat deze letter eigenlijk eene verlengde *I* is. Dit is goed; doch de Auteur had, volgens een door hem gelegd grondbeginſel, en dus om zichzelven gelijk te zijn, deze letter als een zesde *vokaal* moeten opnemen, daar hij, Inl. § 9, „ den *Hollandſchen* Tongval, in onderſcheiding van dien der andere Gewesten van het Bataafsch Gemeenebest, bijzonderlijk tot een' grondſlag gelegd heeft, die taalkundig in de Scholen onderwezen wordt, en die door het beſchaafde gedeelte van Nederlands inwoneren, in het *ſpreken* en *ſchrijven*, gevolgd wordt;" in welk gewest doorgaans, en volgens de beſchaafde uitſpraak, deze letter nooit als een verlengde *I* wordt uitgeſproken; zoodat, *volgens die uitſpraak*, die tot grondſlag gelegd is, deze letter een *zesde* vokaal zou zijn.

§. 50. „ Een *woord* is eene verſtaanbare uitdrukking „ van eenig denkbeeld, welke in eene ademhaling uitgeſproken wordt." Niet goed. De *ééne Ademhaling* doet 'er niets toe, dewijl wij verſcheidene woorden in éénc Ademhaling kunnen uitſpreken. Elke klank, kort of lang, welke eenig ding of een denkbeeld afzonderlijk uitdrukt, is een *woord*. Dat nu § 72 de *Tusſchenwerpſels* uit de rij der woorden moeten gewischt worden, ſchijnt willekeurig, en de redengeving duister, „ omdat „ zij de gewaarwordingen ſlechts als gewaarwordingen „ uitdrukken; want (§ 71) alle woorden zijn of uitdrukkingen onzer gewaarwordingen, of onzer voorſtellingen;" aan welke ſtellingen, in onmiddelijk verband terſtond op elkander volgende, Recenſent geen zin weet te hechten. Een woord toch is altijd ſlechts eene gewaarwording of denkbeeld, of voorſtelling, om het even, hoe ik het noem. Zijn *om*, *dan*, *tot*, *zal*, en honderd anderen, dan met meer regt woorden, dan de *Tusſchenwerpſels?*

Volgens § 73 en 83, moeten de *Deelwoorden*, die dus-

dusverre onder de deelen der rede gerangſchikt zijn geweest, plaats ruimen, terwijl de *Telwoorden* daarvoor optreden; „ daar de *Deelwoorden* ſlechts van de Werk-„ woorden afgeleide bijvoegelijke Naamwoorden zijn." Ons dunkt, dat zij beter hun oud regt behouden. 't Is waar, dat vele Deelwoorden als bijvoegelijke Naamwoorden gebruikt worden; doch dit geldt niet van allen. *Geweest*, *gehad*, *gewandeld*, *geſlapen*, *hebbende*, *zijnde*, enz. worden nooit als bijvoegelijke Naamwoorden gebruikt. Daarenboven, al worden vele Deelwoorden ook als bijvoegelijke Naamwoorden gebruikt, zoo geeft het, naauwkeurig geſproken, een anderen zin, of men ze als Deelwoorden, dan als bijvoegelijke Naamwoorden, gebruike; b. v. *Ik heb dien drank gemengd.* Is *gemengd* een Deelwoord, dan behoort het bij *ik heb*, en de zin is, *dat ik het mengen van dien drank reeds gedaan heb* (miscui hunc potum). Is het een bijvoegelijk Naamwoord, dan behoort het bij *drank*, en de mening is, *dat ik dien drank bezit*, *maar gemengd*, niet zuiver (habeo hunc potum mixtum). Daarenboven hebben zij, als Deelwoorden, ook hunne *Tijden*, en zijn hierin van de andere bijvoegelijke Naamwoorden onderſcheiden; *beminnend*, *bemind hebbende*, en nooit *beminlijk* ('t geen het waare bijvoegelijke Naamwoord is) *hebbende*. Dus zien wij geene reden, waarom nu alle Taalmeesters voortaan zullen moeten leeren, dat 'er geen *Deelwoorden* zijn. Wil men de *Telwoorden* als een afzonderlijk Geſlacht aanmerken, zulks zou met meer regt kunnen geſchieden; doch men kan ze ook gevoegelijk tot de Naamwoorden brengen.

De bepaling van een *zelfſtandig Naamwoord*, § 74, is niet juist, zijnde „ ieder ons bekend voorwerp in de „ Natuur, levend of levenloos, ligchamelijk of geeste-„ lijk." Dit zijn enkel dingen, die *wezenlijk* beſtaan. Onder de voorbeelden ſtelt de Auteur *waarheid*. Dit is geen *Voorwerp in de Natuur*, noch ligchamelijk noch geestelijk. Het is echter wel degelijk een *zelfſtandig Naamwoord*; niet volgens de bepaling van den Auteur. *Waarheid*, *billijkheid*, *goedheid*, *ſterkte*, en duizend andere woorden, zijn, in de taal der Logica, *afgetrokken denkbeelden*, welke wij ons als afzonderlijke *Objecten* voorſtellen, doch daarom geene *voorwerpen* zijn, *in de Natuur aanwezig*.

De ſtelling in § 79 is duister en niet juist. „ Om „ eene onzelfſtandige eigenſchap met een zelfſtandig „ voorwerp te vereenigen, en door deze vereeniging „ ee-

„ eenen volzin voort te brengen, behoeven wij een „ woord, dat wij *werkwoord* noemen, b. v. *zijn: de „ man is groot*," enz. *Man* is hier, zoo Recenſent het wel vat, het *zelfſtandig voorwerp*, en *groot* de *onzelfſtandige eigenſchap*. Zijn 'er ook *zelfſtandige eigenſchappen*? De Auteur zegt misſchien, ja; *deugd*, *leugen*, *zonde*, enz. Maar zoo ja, vervalt de ſtelling des Auteurs. Indien ik zeg, *leugen is zonde*, dan verbind ik geen *zelfſtandig* voorwerp met eene *onzelfſtandige* eigenſchap. Doch het behoeft ook juist geen *zelfſtandig voorwerp* te zijn: zij kunnen beiden *onzelfſtandig* zijn, gelijk *leugen* en *zonde*, en zoo in honderd gevallen. Deze en andere misſtellingen ſchijnen ons voort te komen uit gebrek aan oplettendheid op de voorſchriften der Logica wegens het *ſubjectum* en *prædicatum*.

§ 93 is de Regel: „ Zelfſtandige Naamwoorden, „ welke iets onzelfſtandigs, maar als zelfſtandig aange„ merkt wordende, voorſtellen, worden alleen in het „ *enkelvoudige getal* gebruikt." *Leugen*, *zonde*, *deugd*, en eene menigte van dergelijke woorden, zijn zelfſtandige Naamwoorden, die iets onzelfſtandigs aanduiden. Deze allen worden toch ook in het meervoudig getal gebruikt: *gierigheid en laster zijn groote zonden*: dus ook *leugens*, *deugden* enz. Zoo dat Recenſent betuigt, de mening van dien Regel niet te begrijpen, en is geneigd te gelooven, dat de Auteur iets anders zal bedoeld hebben, dan de woorden medebrengen. „ Hiertoe," wordt gezegd, „ behooren ook de namen der deugden, on„ deugden en hartstogten, als *argwaan*, *gierigheid*," enz. Wij moeten hieruit beſluiten, dat *dapperheden*, *hermhartigheden*, *goedertierenheden*, *milddadigheden*, *hoeverijen*, *wellustigheden*, en zeer vele anderen, door den Schrijver geheellijk worden afgekeurd. Indien dit het geval mogte zijn, had zulks wel eene bijzondere opmerking verdiend. „ Ook die, welke eenen toeſtand „ uitdrukken, als *dood*," enz. Het bij de Dichters in gebruik zijnde *duizend doden ſterven*, had toch, onder meer andere woorden, wel eenige aanmerking verdiend. Doch hiervan genoeg, dewijl wij, zonder te groote uitgebreidheid, ſlechts hier en daar eenige wenken kunnen geven.

§ 101 en volgende handelen over de zoogenaamde *Geſlachten* der woorden, waaromtrent wij des Schrijvers mening wat ruimer moeten opgeven. „ De waarneming

„ van

„ van tweederlei geſlacht bij alle levende wezens, name-
„ lijk het *mannelijke* en *vrouwelijke*, heeft de menſchen,
„ bij de eerſte vorming van de taal, op het denkbeeld
„ gebragt, om hetzelfde onderſcheid ook in de uit-
„ drukking van zelfſtandige, of als zelfſtandig be-
„ ſchouwde, zaken in te voeren. Doch, daar men
„ van vele zaken zulke donkere begrippen had, dat
„ men aan dezelve geen van beide geſlachten konde toe-
„ kennen, zoo ontſtond eene derde ſoort van woorden,
„ namelijk *onzijdige*." — Hoe duidelijk ook de woor-
den zijn, moet echter Recenſent bekennen, dat hij niet
verſtaat, wat de Schrijver daarmede wil te kennen ge-
ven; en, bij verder nadenken, weet hij aan de woor-
den geenen zin te hechten. Volgens den Schrijver is 'er
verband, gelijk nog meer uit de volgende § blijkt, tus-
ſchen het Geſlacht der *zaak* en het *woord*. Maar wat is
toch het zoogenaamd *Geſlacht* der woorden? Is 'er iets
in den klank des woords, 't geen meer met het eene dan
met het andere Geſlacht overeenkomt? Hetgeen men
Geſlacht der woorden heeft gelieven te noemen, is im-
mers alleen kenbaar uit de bijgevoegde Lid- of bijvoe-
gelijke Naamwoorden. Waarom nu is *lang*, *een*, enz.
een uitgang, meer geſchikt voor zoogenaamde *mannelij-
ke*, en *lange*, *eene*, meer geſchikt voor *vrouwelijke* uit-
gangen? 't Zelfde geldt ook van het Latijnſche *longus*,
longa. Men had het ook even goed omgekeerd kun-
nen doen; zoo dat Recenſent moet bekennen niet te
begrijpen, wat het wil zeggen, dat de menſchen, bij
de eerſte vorming van de taal, (welke taal? — wij
hebben immers geene oorkonden, die ons daarvan eenig
berigt geven) door de onderſcheiden Geſlachten, in de
Natuur voorhanden, gebragt zijn, om ook aan de
woorden *Geſlachten* toe te eigenen. Beter zou men,
onzes achtens, kunnen vragen, waarom de Taalkun-
digen zommige klanken *mannelijk*, zommige *vrouwelijk*
genoemd hebben. —— Daarenboven weet men, dat
eene menigte van woorden in de eene Taal *mannelijk*,
in de andere *vrouwelijk* is. De Latijnen (om één voor-
beeld uit honderd te noemen) maken *Boom* vrouwelijk,
de Grieken onzijdig, wij mannelijk. „ Daar men," zegt
de Schrijver, „ van vele zaken zulke donkere begrippen
„ had, dat men aan dezelve geen van beide geſlachten
„ konde toekennen, zoo ontſtond eene derde ſoort, na-
„ melijk *onzijdige*." Stonden dan onze Voorvaders in

twij-

twijfel, tot welk Geſlacht zij een *Wijf* te brengen hadden? want dit woord is bij ons *onzijdig*; zoo ook *Meisje*, *Vrouwtje* enz. Hoe is *Boom* mannelijk, en *Boompje* onzijdig? gelijk voorts alle onze *diminutiva*, die bij de Latijnen in 't algemeen het Geſlacht der woorden volgen, vanwaar zij afſtammen. — Ja de Franſchen zijn dan zoo veel ſchranderder geweest, dan anderen, daar die ſlechts twee zoogenaamde Geſlachten hebben, en het *onzijdige* geheel misſen; waaraan de Auteur niet ſchijnt gedacht te hebben. Even min moet hij aan het Engelsch gedacht hebben, daar dezen geheel met geen Geſlachten van *woorden* te doen hebben; zij zeggen, *a great man*, *a great woman*, en zoo overal: wegens een volgende vokaal voegen zij, om gemakkelijker uitſpraak, alleen een *n* achter de *a*, ſchrijvende *an*. Voorts gebruiken zij wel *hij*, *zij*, *het*, doch letten dan op het Geſlacht der *zaak* zelve, en niet op dat van het woord. Dan, om tot onze taal terug te keeren, wat is willekeuriger, dan dat b. v. *uil*, *valk*, *vink*, mannelijk, — *kraai*, *ſnip*, *musch*, vrouwelijk zijn; dat *kat* vrouwelijk, *paard* onzijdig is? Hoe ſtaat bij dit alles de voorgedragene aanmerking des Auteurs, die hier als op den voorgrond is geplaatst! — Doch wij hebben hierbij reeds te lang ſtilgeſtaan.

Daar wij met onze aanmerkingen ſlechts gekomen zijn tot bladz. 60, zoude onze Recenſie, dus voortgaande, de gewone mate zeer te boven gaan. Ook is het werk eens *Recenſenten* niet, eenen Schrijver aldus van ſtap tot ſtap te volgen, maar laat hij zulks liever over aan hun, die daartoe lust mogten hebben. Ook willen wij niet gaarne den ſchijn hebben, alsof wij 'er op uit waren, om alles op te delven, 't welk, onzes achtens, aan gegronde aanmerking onderhevig is; en is het ons wel bewust, dat 'er niet gemakkelijk een Werk van dien aard te maken valt, waarop niets zou zijn aan te merken. Wij hebben deze aanmerkingen, alleen tot eene proef, met beſcheidene vrijmoedigheid medegedeeld, en laten derzelver waarde anderen ter beoordeeling over. Verre zij het echter van ons, het veelvuldig goede, 't geen in deze Spraakkunst voorhanden is, eenigermate te ontkennen, of iets te onttrekken aan den arbeid en de alom bekende verdienſten van den Heer WEILAND. Doch daar deze Spraakkunst door de voorheen gemelde, in het vak der Taalkunde, buiten twijfel, zeer verdienſtelijke mannen

ge-

getoetst en *beoordeeld*, en aldus door hun goedkeurend oordeel, alsmede door het Staatsbeſtuur, bekrachtigd is, zoo is zekerlijk de bedoeling, dat dezelve ook algemeen worde aangenomen. Gaarne zien wij, dat alles aangewend worde, om onze Taal meer vastheid en eenparigheid te geven. Maar juist hierom hadden wij gewenscht, dat deze Spraakkunst ook uitmuntte, en zoodanig ware, dat 'er geene gegronde aanmerkingen op te maken vielen; opdat dezelve aldus tot eene algemeene regelmaat mogt worden aangenomen. Doch, om onze voorgedragene en meer dergelijke aanmerkingen, die ons onder het doorlezen zijn voorgekomen, kunnen wij 'er zoo gunſtig niet over oordeelen, als wij ons hadden voorgeſteld. De Vaderlandſche Taalkunde is ſedert langen tijd door zoo vele voortreffelijke mannen in geſchrifte beoefend, dat wij op goeden grond meenen, in den tegenwoordigen tijd, in dit vak iets uitmuntends te kunnen verwachten.

Woordenboek voor de Nederduitſche Spelling, door MATTHYS SIEGENBEEK, *Hoogleeraar in de Nederduitſche Letterkunde te Leyden. Te Amſterdam, bij* J. Allart. 1805. *In gr.* 8*vo.* 332 *Bladz.*

Achter de *Verhandeling over de Nederduitſche Spelling* had de Hoogleeraar SIEGENBEEK reeds eene *Woordenlijst* geplaatst; bij het *Kort Begrip* van gemelde Verhandeling voegde hij eene andere, meer volledige; thans ontvangen wij van die zelfde hand eene *derde*, al wederom verbeterd en vermeerderd, en welke daardoor de beide vorigen gebrekkig en overtollig verklaart. En die allen in het verloop van weinige maanden. Deze laatſte, of liever, deze *laatst-uitgegevene*, (want wie ſtaat ons borg, dat het de *laatſte* zijn zal?) verſchijnt nu afzonderlijk in het licht, als een *pendant* der *Spraakkunst*, en is ook tot gelijken prijs te bekomen. — Een Woordenboek is uit eigen aard minder voor Recenſie geſchikt; met een enkel woord hebben wij, bij de aankondiging der genoemde Verhandeling, 'er ook reeds van geſproken, en zullen 'er daarom thans niets meer van zeggen. Dan wij kunnen niet voorbij, het volgende aan te merken. — Behoort, in alle gevallen, het *bijzonder* voor het *algemeen* belang te wijken, dan ook moest, onzes in-

ziens, de Hooggel. SIEGENBEEK zich in dezen door het aanzoek eens Boekverkoopers, die alleen met *zijn* belang te rade gaat, geenszins hebben laten leiden. Waarom toch, mag men billijk vragen, heeft de Autheur zich niet verledigd, om zijne eerſte, of althans de tweede, Woordenlijst tot dien trap van volkomenheid te brengen, waarin *deze* thans verſchijnt? hetwelk, onzes inziens, bij het aantal goede Woordenboeken, in onze taal voorhanden, geenszins moeijelijk, veel min ondoenlijk, geweest ware.

JOHAN DE WITT, *Raadpenſionaris van Holland. Door* A. LOOSJES, PZ. *Te Haarlem, bij* A. Loosjes, Pz. 1805. *In gr.* 8*vo.* 302 *Bl.*

Het Raadpenſionarisſchap, welk thans aan het hoofd ſtaat van het bewind der geheele Bataafſche Republiek, heeft veelvuldige aanleiding gegeven tot aandenken aan het beſtuur van Holland onder een Staatsbeleid van dezen zelfden naam in Stadhouderlooze tijden. Dit aandenken heeft inzonderheid de bovengemelde lettervrucht voortgebragt bij den Heer LOOSJES, die reden vond, om zich van het genoegen zijner Landgenooten, voor een gedeelte ten minſte, over de *dramatiſche* behandeling van Vaderlandſche onderwerpen verzekerd te houden. Alles, wat een boek behagelijk kan maken voor het oog, is aan dit werk te kosten gelegd. Behalve de titelplaat, in eene *buste* van JOHAN DE WITT beſtaande, pronkt dit werk met de afbeeldingen van zijne Echtgenoote en van zijne Dochter ANNA, met een uitmuntend *vignet* naar de vermaarde ſchilderij van ASSELIJN, ſtellende eene zwaan voor, haar nest, met twee eieren daar in, tegen eenen waterhond beſchermende, met eene afbeelding van den gouden kop, aan CORNELIS DE WITT na de *Chattamſche* onderneming vereerd, benevens eene echte en uitvoerige voorſtelling van het *emailleerſel* van dien beker, en met nog twee kunstplaten, de eene JOHAN DE WITT afbeeldende, daar hij zelf de gronden voor *Texel* peilt, de andere, daar zijne Dochter ANNA en zijn Zwager VAN ZWIJNDREGT hem vruchteloos willen terug houden, van zich naar zijnen Broeder in de gevangenis te begeven. In achttien afdeelingen komen even zoo vele belangrijke gevallen

vallen voor uit het bedrijf diens Staatsmans. De dood van WILLEM II; — de Staatsbezending naar *Zeeland* met JOHAN DE WITT aan het hoofd, om de Staten van dat gewest te wederhouden van voorbarige ſtappen ter bevordering van WILLEM III; — de verheffing van JOHAN DE WITT tot Raadpenſionaris; — zijn beleid bij de acte van uitſluiting des Stadhouders; — zijne echtverbintenis met WENDELA BICKER; — het vertrek van KAREL II naar *Engeland*; — ſtaatkundig beleid van JOHAN DE WITT bij de uitrusting van twaalf oorlogſchepen; — 's Lands vloot, door hemzelven uitgelootst; — zijne terugkomst na mislukten zeetogt; — het bedrijf van zijnen Broeder te *Chattam*; — JOHAN's beleid bij de afſcheiding van het Kaptein-Generaalſchap en Stadhouderſchap; — zijne onderhandeling met WILLIAM TEMPLE over de *triple alliantie*; — de vredebreuk met *Engeland*; — moorddadige doch mislukte aanval op het leven van den Raadpenſionaris; — woelingen tot herſtel van het Stadhouderſchap; — JOHAN DE WITT, zijn ambt nederleggende; — CORNELIS DE WITT ter pijnbank; — de moord der beide Broeders: dit zijn de onderwerpen der tafereelen, in wier behandeling overal die levendigheid, vinding en eigenaardigheid bekoren, die aan des Schrijvers, of liever aan des Dichters, pen zoo bijzonder eigen zijn. Overal wordt men op de bedoelde tooneelen ingeleid; overal neemt men het grootſte aandeel aan de geſprekken, die 'er voorvallen, en wordt men dermate opgetogen, van den grooten Staatsman over zijn eigen kunstbeleid en inzigten openhartig te hooren ſpreken, dat men ſchier vergeet, verdichte geſprekken te lezen. Alle deze geſprekken hebben echter waarachtige gevallen ten grondſlag, en voegen alzins aan de welbekende karakters der voornaamſte perſonen, die het woord voeren. De wrok van den ouden JAKOB DE WITT over zijne Staatsgevangenis onder WILLEM II; de ingeboezemde afkeer zijner beide Zoons van het Stadhouderſchap; de onverzettelijkheid van den Raadpenſionaris bij zijne eensgenomene beſluiten, en zijne hoogheid van geest bij verandering van zaken, maar ook de arbeidzaamheid, vaderlandsliefde, onbaatzuchtigheid, heldenmoed en zelfsopoffering van dezen zeldzamen Staatsman, ſtralen bij alle gelegenheden krachtig door. Terwijl *Recenſent* dus de bearbeiding van dit werk prijst, en hetzelve als eene zeer onderhoudende, belangrijke en nutte

lezing aanbeveelt aan elk, die zich op eene verlustigende letteroefening toelegt, of met dezelve gaarne eene meer ingeſpannene lezing der geſchiedenisſen zelve afwisſelt, wil hij echter niet verbergen, dat hem de keuze des onderwerps minder geſchikt voor deze dagen voorkomt, dan zij voorgekomen is aan den Schrijver. Ondanks de uiterſte gematigdheid van deszelfs pen, verlevendigt dit onderwerp toch de oude geſchillen, die onzen Staat zoo nabij hebben gebragt aan den ondergang, dat deszelfs behoud in het naauwſte verband ſtaat met de edelmoedigſte vergetelheid van al het voorledene en de gelukkigſte zamenwerking tot herſtel voor het toekomende. Ook ſluit de algemeenheid der gedane aanprijzing geenszins eene erkende onberispelijkheid in van dit ſtuk in alle deszelfs deelen: want hier wordt *Recenſent* door zijne onpartijdigheid gedrongen, om het geſprek der XVIIde afdeeling, waar grootvader DE WITT aan zijnen zoon JOHAN en aan den zoon van CORNELIS een verhaal doet van de foltering des laatstgenoemden ter pleije, als zeer onnaturelijk af te keuren. Eenen tagtigjarigen vader alle de pijnigingen van zijnen onſchuldigen zoon zeer uitvoerig te hooren verhalen, zonder hem door ſmart te zien verſtikken, en den eigen zoon des wreed en onregtvaardig gefolterden vaders, na het aanhooren van zulk een verhaal, terſtond in ſtaat te zien tot bedaarde bedenkingen over de oorzaken van den haat tegen zijnen vader en over de rampen der partijſchap voor den Staat: dit is, in die ganſche afdeeling, zoo ſtuitend voor des *Recenſents* gevoel, als het voor zijn oordeel is, WILLIAM TEMPLE elders aan te hooren merken: „ik acht het altijd zeer „moeijelijk, om de dingen uit hun middenpunt te rukken, maar, ô het is zeer gemakkelijk dezelve 'er we„der in te brengen." (op bl. 211.) — De Heer LOOSJES verſchoont zich ook, niet te hebben geſproken van JOHAN DE WITT als *Financier*, ſchoon hij zelf dat gezigtpunt, met zeer veel regt, allerbelangrijkst in deszelfs karakter als Staatsman noemt. Hij zag, zegt hij, geene kans, om hem in dat vak regt te laten wedervaren. Maar alzoo ontbreekt 'er dan, naar eigene erkentenis, eene allerbelangrijkſte zijde aan het karakter, 't welk hij geſchetst heeft: en waarom dan niet liever zich geheel onthouden van een voorwerp, het welk men zelf te groot voor eigene krachten oordeelt? of waarom ten

min-

minſte, door eene bloote opgave der maatregelen door JOHAN DE WITT als *Financier* genomen, anderen dan niet in ſtaat geſteld, om, van deze zijde, dien Staatsman te waarderen? Een klein zakboekje behelsde den ganſchen ſtaat van Holland; één opſlag van het oog daarin was genoeg, zegt BURNET, om hem de ſommen te doen berekenen, die het Gemeenebest kon opbrengen: hoe ligt kon 's Schrijvers vinding den Raadpenſionaris in dit boekje hebben laten inzien en daaruit eenige middelen berekenen, ter gelegenheid, bij voorbeeld, als MEERMAN hem het nachtbezoek gaf in de XIIIde afdeeling! —— Of ſchroomde de Heer LOOSJES te gewagen van zijne vermindering der renten op Hollandſche Schuldbrieven? In dit punt mogt 's mans karakter hebben geleden: het werk is toch geene lofrede? De Staatkunde van den Raadpenſionaris was ook, buiten dit punt, geen voorbeeld van onbepaalde aanprijzing, zoo dikwijls zij door verraſſing en overrompeling (bl. 113, 191.) beſluiten wist te doen nemen; hetwelk de onpartijdigheid altijd eene overweldiging der vrije raadpleging moet noemen.

Specimen Juridicum inaugurale, exhibens interpretationem Jurisprudentiae Tullianae in Topicis expoſitae, quod —— examini ſubmittit FRANCISCUS GODARDUS VAN LIJNDEN. Lugduni Batavorum. 1805. 184 pp.

De *Topica* van CICERO beſtaan in een klein, doch in meer dan één opzigt gewigtig, geſchrift van het edelſte vernuft, dat Rome gekend heeft. Onder dien naam heeft ons de Wijsgeer, in eene ſyſtematiſche orde, doch op zijne wijze, fraai, levendig, en in den beſchaafden toon van den wellevenden man, ontwikkeld een gedeelte van die wetenſchap, welke wij de Redeneerkunde noemen. CICERO ſchreef dit boeksken op verzoek en tot onderrigting van zijnen Vriend, den Regtsgeleerden CAIUS TREBATIUS TESTA; en het is ook daarom merkwaardig, dat de Schrijver, ten behoeve van dezen, genoegzaam alle de voorbeelden, die 'er rijkelijk in voorkomen, uit de Romeinſche regtsgeleerdheid, zoo als die ten dien tijde in de Regtbanken beoefend wierd, wel heeft gelieven te nemen; waardoor het nu in latere tijden een bewijs is geworden van 's mans groote kundigheden ook in dat vak, en, hoe klein, een der ſchatbaarſte ſtukken der oudheid voor hun, die de Romeinſche regtsgeleerdheid in dien edelen ſmaak wenſchen

te beoefenen, dat zij tevens de geſchiedenis van dezelve en het tijdelijk verloop van regtskundige begrippen bij de Romeinen gadeſlaan.

De Schrijver, wiens *Specimen* wij hier beoordeelen en wenſchen te doen kennen, heeft die voorbeelden of plaatſen, waarin CICERO eenig deel der Regtsgeleerdheid ten doel heeft, bijeenverzameld, in zekere orde geplaatst, aan de Romeinſche regtsgeleerdheid, hoedanig wij die thans hebben, getoetst, en, met bijdrage van het geen hier, of door anderen doorgaans het beste gezegd, of door hemzelven gedacht is, met veel geleerdheid, in een Romeinſchen ſtijl en zuiver Latijn, uitgelegd; waardoor hij, naar ons oordeel, goeden dienst gedaan heeft aan hun, die de Romeinſche regtsgeleerdheid op die wijze wenſchen te beoefenen, als wij gezegd hebben.

Zevenëndertig plaatſen, indien wij wel gereld hebben, vielen 'er dus uit te leggen, en wij hebben, de *Topica* nu weder doorloopende, niet gemerkt, dat 'er door hem één is overgeſlagen. Hij heeft niet, gelijk BOËTIUS, den gang van het werk gevolgd, maar deze plaatſen, gelijk wij reeds gezegd hebben, in zekere orde gerangſchikt, en dus zijne ganſche Verhandeling in zeven Hoofddeelen verdeeld. In het eerſte Hoofddeel worden die plaatſen behandeld, die op het *huwelijksregt* doelen; in 't tweede, die betrekking hebben op de *echtſcheidingen*; in 't derde, die van *uiterſte willen*; in 't vierde, die van 't *vruchtgebruik*; in 't vijfde, die van *land-* en *ſtedelijke dienstbaarheden*. Het zesde behandelt *gemengde regtsvragen*, die wederom in zekere orde worden afgedeeld. Het zevende bevat mede regtsvragen *van onderſcheidenen inhoud*, die wederom onder zekere onderdeelingen worden gerangſchikt. — Deze orde is, naar ons oordeel, wel genomen, ſchoon anders dezelve uit haren aard willekeurig is en daarom ook voor eene andere keuze vatbaar was. Vooraf gaat een berigt, waarin de jonge Schrijver aan zijne voortreffelijke Meesters zeer gepaste hulde doet, met name VAN VOORST, ten wiens huize hij in jongere jaren reeds wierd opgevoed; WENCKEBACH, wiens onderwijs hij op de ſcholen te Franeker genoot, van waar hij naderhand met denzelven VAN VOORST naar Arnhem, en vervolgens naar Leijden, ging; WIJTTENBACH, wiens leerling hij vooral genoemd mag worden; VAN DER KEESSEL, SMALLENBURG, PESTEL, KLUIT, D. VAN DE WIJNPERSSE, en ook aan den verdienſtelijken LUZAC, die hem de ſtoffe tot dit *Specimen* aan de hand gaf; waarlijk een geſchikt onderwerp voor hem, die eene ſtoffe verlangde, waarin kennis aan de oudheid en oude letterkunde gepaard moest gaan met Regtskennis. Daarop volgen *Prolegomena*, waarin hij, in eene gepaste orde, eerst ſpreekt over den tijd en de gelegenheid, waarbij CICERO dit werkje geſchreven heeft; vervolgens van TREBATIUS en

diens

dens omſtandigheden, welke ſchets ons bij uitſtek wel opgeſteld is voorgekomen; eindelijk van de bron, waaruit CICERO geput heeft, waarbij hij ons onder anderen duidelijk en te regt te verſtaan geeft, hoe de kennis van Griekſche Schrijvers, bijzonder ook van PLATO en ARISTOTELES, zeer nuttig en noodzakelijk is tot verſtand van de werken van den grooten CICERO. Achter dit *Specimen* volgen XIX zoogenaamde *Theſes*, van zeer onderſcheidenen aard, als behoorende tot het Romeinſche regt, tot de kritiek van 't Romeinſche regt, tot het Hedendaagsch regt, tot de Algemeene regtsgeleerdheid, tot Staat-, Zedekunde, enz.

Wij hebben, zoo wij meenen, dit geſchrift doen kennen en in 't algemeen beoordeeld. Nu vergunne men ons, 'er bij te voegen, dat wij bij de lezing in de bijzondere deelen hier en daar van den Schrijver verſchild hebben, ſchoon wij daarom niet beſliſſen willen of juist altijd onze meening de beste was. Zoo waren wij het, om bij dit één ſtaan te blijven en het als met den Schrijver te behandelen, met hem niet eens over den tijd der invoering van de verſchillende *wijze van trouwen* bij de oude Romeinen. Maar dit moet dan nu eenigzins hooger worden opgehaald.

Het huwelijk bij de Romeinen was, naar onze meening, tweederlei, naar de wijze waarop het wierd aangegaan. Het was of *plegtig* (plegtig aangegaan) of *niet plegtig* (niet plegtig aangegaan). Het plegtig huwelijk was wederom tweederlei, naar het verſchil der plegtigheden, die 'er aan wierden toegevoegd, en die of *Godsdienſtig* waren, hoedanige de huwelijksplegtigheden bij vele volken geweest zijn, of *Burgerlijk*, dat is, bij de Burgerlijke wetten ingevoerd. In 't eerſte geval wierd 'er bij de Romeinen een garſtekoek geofferd, van waar dit huwelijk genoemd wordt het *matrimonium per confarreationem*. In 't laatſte geval had 'er eene *nagemaakte plegtige koop* plaats, die bij de Romeinen in vele gevallen wierd aangewend, en die vooral voor dit geval te minder is te verwonderen, daar het koopen van vrouwen bij de nog onbeſchaafde natien niet ongewoon is en men bijkans overal daarvan de ſporen overig heeft. De nieuwspapieren hebben ons onlangs uit Engeland een wezenlijken verkoop vermeld, waarbij de man, voor een geringen prijs, zijne vrouw aan een ander zoude hebben afgeſtaan; en, ik vrage het, vinden wij nog in den *trouwpenning* en in de uitdrukking, *zij is verkocht vleesch*, die zelfde ſporen bij ons niet overig? Dit huwelijk nu wierd bij de Romeinen genoemd het *matrimonium per coëmtionem*. Het *bloot huwelijk*, dat is, het huwelijk van plegtigheden ontbloot, of zonder plegtigheden aangegaan, heet eenvoudig *matrimonium*. De beide plegtige huwelijken worden ook *nuptiae* genoemd, door welk woord eigenlijk de plegtigheid der voltrekking wordt aangeduid. Zij worden ook met het

bijvoegelijk woord *legitimae* of *wettig* beſtempeld, om dat aan dezelve door de Wet bijzondere regten waren toegekend.

Bij het bloot huwelijk, zonder plegtigheden aangegaan, konde en moest in enkele gevallen geſchil ontſtaan, of het indedaad was aangegaan, dat is, of de vrouw zich aan den man indedaad door *een huwelijk* verbonden had. Een *bloot zamenwonen* kon de *bedoeling* des huwelijks niet aanwijzen, ook zelfs de *bijſlaap* niet; want de *bedoeling* en niet de *bijſlaap* maakt eigenlijk het huwelijk, gelijk de Romeinen zeer wel redekavelden. Dit nu veroorzaakte, dat 'er bij de wet bepaald wierd, dat, wanneer eene vrouw een jaar lang bij den man had ingewoond, zonder zich drie nachten te hebben afwezig gehouden, zij daardoor gerekend zoude worden *een huwelijk* gewild te hebben, en dus zij de *echte-vrouw* des mans te zijn. De bekrachtiging dan van dit huwelijk hing af, in geval van geſchil, van eene *aaneengeſchakelde inwoning bij den man*, en dus, van de zijde des mans, van een *onafgebroken bezit* gedurende een jaar; en van daar is het, dat aan dit huwelijk zonder plegtigheden de naam is aangekleefd van huwelijk door zamenwoning, door bezit, of *matrimonium per uſum*. Wanneer wij nu de wetenſchappelijke grenslinien, waardoor hier de deelingen en onderdeelingen natuurlijk geſcheiden ſtaan, ombreken; dan ontmoeten wij hier bij de Romeinen drie ſoorten van trouwen, of derderlei huwelijk; 1°. het *godsdienſtig plegtig*, 2°. het *burgerlijk plegtig*, 3°. het *niet plegtig huwelijk*. De twee eerſte kunnen vergeleken worden bij onze huwelijken in de *kerk* of op 't *raadhuis* voltrokken. Een beſtendig bloot zamenwonen wordt bij ons zeer wijsſelijk niet voor huwelijk erkend; maar de vrouw, die zich daartoe, tegen de aangenomene wetten en zeden, vernedert, voor Bijzit gehouden.

Nu eerst gaan wij ter zake over. —— Wij voor ons gelooven niet, dat 'er genoegzame bewijzen voorhanden zijn, dat het *godsdienſtig plegtig* huwelijk in de eerſte tijden van Rome het eenige of ouder dan de overige is; wij gelooven, dat het *niet plegtig* huwelijk van den beginne heeft plaats gehad, althans dat het tegendeel niet te bewijzen is; doch ſtellen vast, dat de invoering van hetzelve ten minſte zeer oud is, en niet moet worden toegeſchreven aan het zedenbederf en de vermeerderde echtſcheidingen, die van latere tijden zijn, maar aan de ruwheid en onkunde in 't beſtier van burgerlijke zaken in de kindschheid der maatſchappij. In de XII tafelen komt de wet voor; *mulieris, quae annum* &c., die dus van het jaar 303 is na de ſtichting der ſtad. Deze wet veronderſtelt dit huwelijk, als zijnde in gebruik. Het moet dus zeer oud zijn, terwijl de eerſte echtſcheiding tot het jaar 520 gebragt wordt; ten welken tijde men ſtellen mag dat de echtſcheidingen niet zeer menigvuldig geweest zijn, wat men ook anders

ders over den tijd der eerſte echtſcheidinge te Rome denken moge (*). Het is eene andere vrage, of niet deze huwelijken naderhand ten tijde van het zedenbederf en der menigvuldige echtſcheidingen en ook ja! door dezelve vermeerderd zijn, die wij thans niet aanroeren.

Nog eens! wanneer wij zeggen in 't een en ander en bepaaldelijk in dit ſtuk van den Schrijver te verſchillen, dan dringen wij onze gevoelens niet als magtſpreuken op; maar dragen dezelve veeleer voor, als bedenkingen, die getoetst behooren te worden, ten einde door een gemeenſchappelijk pogen tot de waarheid door te dringen. Wij weten, hoe moeijelijk het is, in de diepſte oudheid en tusſchen de eerſte hutten van het oude Rome te verkeeren, daar ons de geſchiedenis of geheel verlaat, of niet dan met veel omzigtigheid geloofd kan worden. — Wij bedanken den Schrijver voor de aangename oogenblikken, die hij ons bij de lezing van zijn *Specimen* verſchaft heeft, gelijk wij hem ook nu nog bedanken voor de welgeſchrevene berigten omtrent den wijsgeer PANAETIUS.

(*) Ik bezit onder mijne *Diſſertatien* eene, over die eerſte echtſcheiding, in 1801 uitgegeven door den Heer HERM. ALB. TOE WATER, welke verdient te worden gelezen. Hij ſtelt tegen MONTESQUIEU, dat de echtſcheiding van SP. CARVILIUS omtrent het jaar 520 indedaad is voorgevallen, doch, tegen het gemeen gevoelen, dat deze echtſcheiding niet de eerſte is.

Het Hollandſche Spreekwoord: „ Elk is een Dief in zijn Neering," Ironiesch Comiesch verklaard. Door A. FOKKE, SIMONSZ. Alhoewel het zaad klein zij, breidt het echter deszelfs krachten uit, waar het ſlechts in goede aarde valt; zo ook beſtaat de wijsheid in weinig woorden, maar groeit aan bij derzelver toepaſſing. — SENECA. *Te Amſterdam, bij* A. B. Saakes. 1805. *In gr.* 8*vo.* 43 *Bl.*

De Voorberichten, zegt de Heer FOKKE in het zijne voor dit Stukje, *zijn meestal gelijk aan die gewoone Complimenten, welke men doorgaans maakt, eer men met iemand in eenig verder geſprek treedt.* En zo is het ook gelegen met de meeste Inleidingen of Vooraſſpraaken. Wij zullen daarom ditmaal, vóór wij, ten vermaake van onze Leezers, dit Stukje van onzen Comicus nader doen kennen, ook niets meer zeggen, dan dat zijn plan is, om meer andere onzer meest belangrijke Hollandſche Spreekwoorden op deze wijze te behandelen, en tevens in derzelver waare beteekenis te ontleeden, en alzo het *nuttige* met het *vermaaklijke* te paaren; zullende alsdan *zes* dergelijke Verhandelingen, door een algemeenen Titel, tot een

bekwaam Boekdeel verbinden. Eene onuitputtelijke bron inderdaad voor een Genie als dat van onzen arbeidzaamen Schrijver! Wij voor ons willen geenszins ons gevoelen ontveinzen, dat de Hr. FOKKE veel te danken heeft aan die dood-eenvoudige voordragt, hem zoo bijzonder eigen; aan dat kontrasteerende van gezigt, ſtem en houding, waarin geene mine gevoel van eigene geestigheid verraadt, of den lach ſchijnt te gebieden, met de karikaturen, kwinkſlagen en aartigheden, die hij zoo geheel zonder erg weet voor te draagen, en als bij den neus langs laat gaan. En echter twijfelen wij ſchier niet aan den bijval, ook van het *leezend* Publiek, omtrent dit zijn nieuw ontwerp; daar, te midden van dat aartig keuvelen, de veelweetende en ſcherpzinnige Taal-, Oudheid- en Letterkundige, in de meesten zijner waarlijk tot verbaazens toe vermenigvuldigende voortbrengzelen van dien aard, telkens doorkijkt. — Maar wij zouden niet Voorredenen! Dus ter zaake.

De Genie van geheele Natien en Volken wordt zo wel uit derzelver Spreekwoorden als uit derzelver Geſchiedenis gekend, zeide SCALIGER. Van de alleroudſte tijden was die leertrant in gebruik, en ſtond ſteeds in hooge achting. Het geheele aloude Oosten drukte zich in Spreuken uit: wie gedenkt hier, onder andere, niet aan SALOMO? In Spreuken beſtond al de leer der *Indiaanen*, *Perſiaanen*, *Egyptenaars*, *Arabieren*, enz. *Griekenland* en deszelfs Tooneeldichters waren ongemeen ſpreukrijk: EURIPIDES, onder veele, ten bewijze. — Dan eene andere ſoort van Spreuken, of Spreekwoorden, beſtaat 'er, uit de ervaaring des Volks gebooren. ARISTOTELES liep 'er hoog mede. *Deze*, zegt hij, *worden, wel is waar, door den gemeenen hoop des Volks uitgedagt en in omloop gebragt, doch zijn echter daarom in lange niet te verſmaaden; — even gelijk een maaltijd, welke door een groot aantal burgers, of geringe lieden, bekostigd wordt, dikwijls prachtiger kan zijn, dan een, die door een vermogend man alleen wordt aangerecht.* — Geene Natie is 'er, die, naar evenredigheid, met een zoo groot aantal Volksſpreuken is voorzien, als de onze. — *Welke* uit die alle nu voor deze Spreekbeurt te kiezen? Hier is goede raad duur. De *Inleiding* geſteld en de *ſtoffe* nog niet gekozen! Indedaad, dit is *nieuw* en *gewaagd:* maar dat is nu juist de geest van onzen tijd, en die ſleept ongevoelig mede. Trouwens de keuze van eene ſtoffe kost dikwijls meer tijds, dan de Verhandeling zelve. Maar bovendien, de Schrijver wil zichzelven in dezen ſlechts als een voorlooper van anderen beſchouwd hebben, en verwacht dus toegeevendheid: immers, gaat de morgenſter niet vóór den dageraad, het blad vóór de vrucht, het onnozel kind vóór den ſchranderen man, een ijdel ſpeelwerk vóór dat de klok het nuttige uur ſlaat? enz. — Welaan, dat dan het Lot beſliſſe! De Ouden ſtaken, bij twijfelagtige keuzen, waarvan dikwijls het geluk of onheil van ganſche Volken

ken afhing, met ſcherpe priemen, of *Belemanteia*, in eene Boekrolle: zoo ſteekt FOKKE nu, met eene *braainaald*, in het omſlagtig Spreukboek van TUINMAN, en ..... ELK IS EEN DIEF IN ZIJN NEERING! — Och Heer! de ongelukkigſte Spreuk, die men zou hebben kunnen prikken — eene Injurie immers voor de ganſche Vergadering zo wel, als voor den Redenaar zelven; *elk* toch is een Dief, enz. — Maar mogelijk is die Spreuk *ironiesch* gemeend, even als men wel eens onder familiaire Vrienden zegt, *ô jou Dief!* tot den eerlijkſten en rijkſten man, wien het waarlijk niet de pijnewaard zou zijn om minder dan een *f* 50,000 te ſteelen; of gelijk men wel eens het woordjen *Kwast* tegen een Poëet, *Gek* tegen een Philoſooph enz. bezigt: men heeft bij die gelegenheden ſlechts te letten op het *animus nocendi* of het *animus blandiendi* (een doel om te *beledigen* of om te *vleijen*.)

Niet onaartig wordt nu de Spreuk Taalkundig gezift en uitgeplozen, en eindelijk, op een Comieſchen trant, aldus hervormd: *Elk is bedekt in de wijze, waarop hij zijn brood wint;* of, zo als 't vervolgens wordt omſchreeven, in elk beroep, neering of handteering, heeft eene zekere bedekte en voor anderen verborgene handelwijze plaats, die men eerst leeren moet, wil men dat beroep of handwerk oefenen. En wie zegt daar niet gaarne *amen* op? Weg is nu ook dat leelijke *Dief!*

Maar, of welligt de Spreukuitvinder niet zo regt oud *Angelſaxisch* en *Moeſogothisch* gedacht hadde, kan het zijne nuttigheid hebben, de valschheid der verklaaring van het woord *Dief*, in dezen zin, door *iemand, die eens anders eigendom, tegen zijnen wil, heimelijk en gewinshalven tot zich trekt*, aan te wijzen; in welken zin ook de Ouden *Mercurius* (dien zij als den God des Koophandels, die zo wel *met* als *tegen dank*, zo wel *met* als *zonder geld*, gedreeven wordt, vereerden) den *God der Dieven* genoemd hebben. Immers dan zouden alle de klaſſen van Burgers in de Maatſchappij (die de Redenaar in *zeven* verdeelt) *Dieven in hunne Neering* moeten zijn. Hoe onnozel en onwelleevend tevens! — En nu toetst hij die allen aan de ondervinding; en dit gedeelte is wel het grappigſte der geheele Verhandeling: wij willen het ook eens doorloopen.

1. STAATSLIEDEN; te weeten *neering doende*, dat is, die iets voor hunnen, den Lande of der Stede beweezen dienst, tot hun onderhoud (*Nährung*) ontvangen. Noch *heimelijk*, noch *gewinshalven* trekken dezen hunne Inkomſten; het laatſte blijkt genoegzaam uit het dikwijls gansch ontoereikende derzelven tot *maintien* van hunnen rang, enz.: waarom weleer, tot *æquivalent* van het *deficit*, zekere ongelden, *Emolumenten* genoemd, niet ten bezwaare van 's Lands of Stads kaſſe komende, zijn uitgedacht. Dit woord beteekent in deszelfs

zelfs oorſprong zoo veel als *Ezelsgeld*, (waarvan in het Werkje breeder) en was een ſoort van fooitjen voor een' zwaaren en zeer lastigen arbeid; en zoo is het dikwijls nog, wanneer het, bij voorb., getrokken wordt voor oneindig en onophoudelijk (*ad nauſeam usque*) dezelfde zaak te doen, denzelfden naam te teekenen, enz.; bezigheden alle, die meer met den Ezelsaard, dan met het vlug genie van den Vos, overeenkomen. — Maar ook deze geringe *douceurtjens* worden, helaas! door veele Ambtenaars niet eens meer genooten.

2. KRIJGSLIEDEN. Wel wat die neemen, geſchiedt immers wel degelijk in 't *openbaar*, en volgens het algemeen erkende Regt des Oorlogs! En dat is die lieden hun *affaire*.

3. KOOPLIEDEN. Hoe toch zouden dezen Dieven in hunne Neering kunnen zijn? — Zij ruilen ſlechts goed voor goed, of goed voor papier, of goed voor geld; altijd immers wordt de waarde *gecompenſeerd*. — De Winkelier, bij voorb., al wat hij uitmeet, uitweegt, of afſcheurt, doet hij *openlijk*; en men is 'er immers bij, wanneer men 't koopt. Hoe zou men ook bij het tegenwoordig Engelsch lamplicht enz., dat alle dieverij in dezen onmogelijk maakt, aan dergelijke kleine afknibbelingen kunnen denken, die ook in 't geheel niet met de ſchitterende pracht ſchijnen te ſtrooken, welke thans de winkeltjens in *Magazijnen*, de toonbanken in *Fabrieken*, en de poffertjenskraamen in *prachtige Hotels* heeft *gemetamorphoſeerd*.

4. ZEELIEDEN. Ja! dezen zouden in de opgave van hunne *zeeſchaden* ..... ó Neen! Immers worden deze altijd wel degelijk bevestigd door het getuigenis van *opregte ſcheepgenooten*, alle *zeezuigelingen*, in wier mond niet dan waarheid is, en wel niet alleen Hollandſche, maar Engelſche, Franſche, Deenſche, Zweedſche en andere waarheid, waarmede zij ten duidelijkſten verklaaren, dat hun Schipper altijd goede zeemanſchap gebruikt heeft; dat alles bovendien nog bevestigd door *goede mannen zeggen:* wel, dat laatſte doet immers alles af!

5. LANDLIEDEN. Die goede Kinderen der Natuur zijn althans veel te onnozel òm te ſteelen! Die geene behoeften kent, dan die de milde Natuur zoo moederlijk vervult, hoe zou die eens anders eigendom begeeren? Hoort maar eens, wat VONDEL zegt van dien gezegenden Koning, (den *Boer* namelijk) die zijn hutjen ſticht bij 't ruiſchen van een klaare beek, enz. En die *gezegende Koning* zou dan een *Dief* zijn? Hoe ongerijmd! Maar dat 'er wel eens een dropjen uit die *Maare beek* in de melk kan raaken . . . nu dat is tot daar aan toe.

6. GELEERDEN. Ook al mis. Neem maar eens de *Rechtsgeleerden* in 't algemeen, de *Advocati*, *Notarii etceteri etcceteri*. Geene *heimelijke toeëigening* immers, maar alles *openbaar*, *gerechtelijk*, *bezegeld*, enz.

De

De *Ceneeshceren* misschien? Och neen! Loutere menschlievendheid! die hun zelfs somtijds zoo geheel vervult, dat zij dagelijks, onafgebroken en ongevergd, zich naar den welstand van hunne Patienten komen informeeren, ook als dezen de hulp van hunne Kunst niet meer behoeven. Maar dat geschiedt dan niet *gewinshalven*. Dat zij, bij derzelver herstel of dood, eene aanteekening maaken van de keeten, dat zij hun bezogt hebben, dient alleen om aan te toonen, dat zij alles aangewend hebben om hen te geneezen. [Overigens laaten zij alles over aan de *erkentelijkheid* der Patienten, of die der *Erfgenaamen!*]

De *Apotheekers* dan? 't Lijkt 'er niemendal na. Immers zijn de *Kina*, de *Castoreum* en andere Europische, Asiatische, Amerikaansche, Afrikaansche, Otaheitsche en Hottentotsche *mercantile objecten*, zonder welke wij tegenwoordig niet gezond kunnen blijven, dikwijls zoo hoog in prijs, dat men 'er van beeft. En dan de arbeid van stooken, blaazen, mengen en kneeden van allerlei *præparata*, *decocta*, *apozemata*, *purgantia*, *pillulæ etcetera*. De Heeren Doctoren zetten maar met een penneſtreek, *miscetur! fac pillulas! in auro! in argento! in Diabolo! iteretur ut heri!* zij staan 'er toch maar voor, en moeten heele dagen in het vuur liggen te proesten en allerlei liefelijke odeurs opvangen, zo dat ze zelf geen *purgantia* of *emetica* noodig hebben; en dan nog op den koop toe de vingers lam schrijven, om heele vels Rekeningen vol te kladden met woorden en karakters, die een Tovenaar maar half begrijpen kan.

Beoefenaars der Schoone Kunsten, *Schrijvers* enz. kunnen slechts *letters* steelen, en dat is ten hoogsten *Plagium*, en kan (vraagt het maar allen Rechtsgeleerden) nooit *Furtum* worden. En de *Boekhandelaars*, wel die schikken zich enkel naar den heerschenden Smaak, die Hoogduitsche Romans en Tooneelspellen, ja somtijds *enkel letters* op fraai papier, in plaats van vernuft en geleerdheid, en *gepointeerde* Plaaten in plaats van waare kunst *eischt*, enz.

7. Eindelijk AMBACHTSLIEDEN. Welk eene groote schaare! De vroome JAN LUIJKEN telt 'er honderd; (hij had toch den *Koning* en den *Schoolmeester* wel kunnen uitzonderen!) Onze Comicus bepaalt zich tot eenige der voornaamsten; en wel allereerst wordt hier den onmisbaaren, den alvoedenden *Bakker* gedagt. De Laster zegt: *Hij knijpt zijn bollen.* — Ja zeker, *hij knijpt zijn bollen*; ik zegge volmondig, *hij knijpt ze!* Maar waartoe knijpt hij ze? Immers niet anders, dan om ze eene sierlijke, bevallige, den smaak verlokkende gedaante te geeven!

Nu de alscheppende *Kleêrmaaker*, voor wiens gewroght elk eerbiedig den hoed ligt. Wat zegt wederom de Laster? *Hij haalt de lappen door het oog van de schaar.* Laage Laster!

ter! ach dat ge, voor eeuwig, bij die lappen, in zijn *het* opgesloten wierd! Komt allen tot die bewaarplaats van het onbruikbaar overschot der menschelijke gewaaden. Ziet daar altemaal snippers! lapjens! alleen goed om een Bedelaarsdeken van te vormen. Ja! uit dit zou zeker, met veel moeite, nog wel een broek . . . uit dat nog wel een vestjen ... ja! uit dit nog wel, des noods, zo een modieus aapenrokjen kunnen gemaakt worden; doch dat zou toch maar ampertjens aan kunnen geschieden, en komt immers in geene vergelijking bij de menigte geheele pakken, waarmede hij nog dagelijks zijn evennaasten dekt, en die hem jaarlijks nog kwalijk betaald worden.

Voorts de *Schoenmaaker;* ook bij dezen treft de Spreuk even min doel, als bij den *Paruikmaaker* en *Kapper*, aan wien de Lakenkooper zoo veel verpligting heeft, en die dit echter zoo weinig erkent.

Zoo gaat, eindelijk, den *Timmerlieden*, *Metselaars* enz. de naam van *Dagdieven* na; en dat *schijnt* erg. Maar het *Jus Naturæ* leert, dat *lucht* en *licht* geen *bijzonder eigendom* kunnen zijn, maar dat elk dier beide eene *res nullius* is, die aan alle weezens *met gelijk recht* toebehoort: den *dag* kan men dus niet *steelen*, enz.

Een Trippelversje sluit deze waarlijk naïve Verhandeling, die ons, en, gelijk wij verneemen, ook het Publiek, bij derzelver voordragt, ongemeen bevallen heeft.

Tafereelen uit het Menschelijk Leven. Uit onderscheidene Schrijvers bijeen verzameld, door A. BRUGGEMANS. *IVde Deel. Te Dordrecht, bij* E. Bonte. 1805. *In gr.* 8*vo.* 263 *Bladz.*

Ene onverwachte verschijning! de bezitters van dit werkje meenden toch allen met ons, dat hetzelve reeds gesloten was; onaangenaam zal echter dit, nu zeker *laatste*, vervolg aan hun niet zijn, daar de hier voorkomende verhalen voor de vorigen geenzins behoeven te wijken.

1. DE MINNAAR IN DE ONZEKERHEID. *Naar het Fransch van Mevrouw* DE GENLIS. Een belangrijk, hier en daar echter vrij onwaarschijnlijk verhaal, bij welkers lezing de Lezer zelve in onzekerheid blijft, tot eindlijk de knoop wordt opgelost. Leöntina was zeer jong aan den vriend harer jeugd verloofd; dit was voor niemand een geheim; en toen die vriend, na ene afwezigheid van enige jaren, terug kwam, werd de dag tot het huwlijk vastgesteld. Die vriend, intusschen, had, door zijne hand te geven aan ene ongelukkige schone, die hij op deze wijze alleen, in de dagen van het Schrikbewind, van den dood redden kon, van Leöntina afgezien; dit edel meisje ontdekt hij zijn geheim; zij was te vrede, en hielp hem de zaak bedekt

dekt houden, tot het ogenblik komen zou, waarop de ontdekking hem niet meer kon nadelig zijn. Een ander minnaar raakt daardoor in de war; het hart van Leontina sprak voor hem en verraadde zich duidlijk, en echter het was geen geheim dat zij verbonden was met haren vroegeren vriend, die zij ook met het hartlijkst vertrouwen vereerde. Dit haar gedrag was zo wel ter beproeving van den nieuwen minnaar nodig, als ter bewaring van het geheim. Eindlijk ontwikkelt zich alles gelukkig.

2. LOUIS. *Naar het Hoogduitsch van* FRIED. ROCHLITZ. Een rijk uitgeweken edelman, niet geheel en al een boos verleider der onschuld, de bederver echter van de rust en het geluk van de dochter enes eerlijken kousenwevers. Armoede, en de dood van zijne ouders in armoede, brengen hem tot inkeer, vooral een woord uit den stervenden mond van zijnen vader. Elders raakt hij eindlijk aan het zelfde eerlijk beroep, en leeft met 't hem getrouwe Hansje recht gelukkig. Komt hem nu of dan zijne voormalige heerlijkheid nog eens te binnen, dan brengt zij hem hare twee frisсhe knapen. „ *Daar, zie eens*," zegt zij dan, „ *of deze twee kroeskoppen* „ *niet twee Riddergoederen waardig zijn?*" „ *En gij een Orde-* „ *band!*" roept de gelukkige LOUIS, en al het voorledene is vergeten.

3. HET DEUGDZAAM HUISGEZIN. *Naar het Fransch van Mevr.* DE GOMEZ. Het huisgezin van den koopman KITE, een zeer vermogend man, wiens fortuin echter eensklaps vernietigd werd. In den hoogsten nood kon zijne dochter hem eniglijk redden; dan hare deugdzame ouders verfoeijen zo wel als zij ieder oneerlijk denkbeeld. Zo veel deugds heeft op het hart van den minnaar invloed, die alles herstelt, en in de hand van EMILIA zijn loon vindt.

4. DE VROUW VAN VEERTIG JAREN. *Naar het Hoogduitsch van* HUBER. Ene beminlijke vrouw, van vele talenten, thands weduwe, verhaalt onbewimpeld de geschiedenis van haar leven, en van haar hart, aan hare behuwdkinderen, deels mondeling in de tegenwoordigheid van haren eersten getrouwen minnaar, die haar en wien zij miskend had. Ene leerzame geschiedenis. „ *O zo laat ons*," roept de minnaar uit, „ *den* „ *misslag van het noodlot, dat in de treurige tusschenruimte ons* „ *scheidde, wederom goed maken! Eens*, AMALIA! *hoopte ik u* „ *het geluk mijner vroegere jaren te zullen mogen danken, —* „ *schenk mijnen ouderdom de zaligheid, die mij nog een leven* „ *dierbaar kan maken, het welk nog nimmer door wederliefde* „ *veraangenaamd wierd!*" Het bericht ontbreekt van den eindlijken uitslag van dit voorstel; wij hebben 'er echter nog al goede gedachten van.

Ons bestek gedoogt niet, hier breder te zijn; hetwelk te minder ook nodig is, daar men de waarde van dit werkje naar de vroegere Delen kan berekenen.

PA.

PAMELA, CLARISSA *en* GRANDISON *verkort. Verbeterde Uitgave. Te Amſterdam, bij* J. ten Brink, Gerritsz. 1805. *In* 8*vo.* 467 *Bl.*

Het romanlezend Publiek zou zich waarlijk ſchamen onbekend te zijn met de werken, hier op den titel vermeld; het beroep op dezelve is toch voor deze lecture nog altijd de gewone, en ook de beste, verdediging: maar, daar 'er zo verbazend veel gearbeid wordt in dat vak, en men zo aanhoudend geoccupeerd is met aardige werkjes van minder belang, die men toch alle lezen wil, en daarenboven nog een aantal ſoortgelijke belangrijke verrichtingen en uitſpanningen dagelijks op iemand wachten; zo is het toch te veel gevergd, dat men zo vele en zo zware Boekdelen ook nog lezen zal! *Het Pad der Deugd als lieflijk en vreedzaam, ſchetsgewijze, vertoond in de Geſchiedenisſen van* PAMELA, CLARISSA *en* GRANDISON, waarvan ons de Heer BLUSSÉ, te *Dordrecht*, eene Vertaling bezorgde, deed, zints veertig jaren, daarom ook menigeenen zeer uitnemende dienſten; en menig lief hartje heeft het, als het zo eens in de reden te pas komt, over PAMELA, CLARISSA en GRANDISON, verbazend druk, offchoon het die zware Boekdelen nimmer heeft ingezien! Het werkje, dat thans voor ons ligt, maakt dit nog gemaklijker: want nu koopt men voorzeker het gemelde *Pad der Deugd* enz. in het vervolg voor een ſpotprijs; het is toch, voor dien tijd, juist niet geheel ſlecht geſchreven, en blijft, tot het gezegde einde, nog altijd bruikbaar. Het boekje, dat wij thans aankondigen, is echter van meerder waarde in ons oog: niet alleen verdient het verreweg de voorkeur, wat de *inkleding*, *ſtijl* en *taal* betreft; maar, indien wij ons niet bedriegen, ontvangen wij het van eenen te recht zeer geachten Man, alhans (dit blijkt, wanneer men het ook maar alleen doorbladerd heeft) van eene zeer bekwame hand, wien het ſchrijven voor verſtand en hart zeer wel is toevertrouwd; waarom wij vertrouwen, dat het niet zo zeer der nieuwsgierigheid zal voldoen, als veeleer het verlangen opwekken naar de, in ieder opzicht, in dit vak, voortreflijke meesterſtukken van RICHARDSON; en, door den ſmaak in deze onnavolgbare geſchriften, vervalt voorzeker de wanſmaak, — de ſmaak voor een groot gedeelte onzer tegenwoordige Romans, die waarlijk een ſmaak voor het laffe en beuzelachtige, indien maar niet voor het wezenlijk ondeugende, is. — *Hanc igitur ſpem D. O. M. ratam faciat!*

In No. XIV des voorigen Deels, *Meng.* bl. 595. reg. 22 en 23. ſtaat *tremendi* en *terram*, lees *timendi* en *terris*.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

PAULI ERNESTI JABLONSKII Opuscula, quibus Lingua et Antiquitas Ægyptiorum, difficilia Librorum Sacrorum Loca, et Historiae Ecclesiasticae Capita illustrantur; magnam partem nunc primum in lucem protracta vel ab ipso Auctore emendata ac locupletata. Tomus I. edidit atque animadversiones adjecit JONA GUILIELMUS TE WATER. Lugd. Batav. apud *A. et J. Honkoop.* 8vo. pagg. 490 praeter Praefationem.

Voor meer dan 30 jaaren kwamen in handen van den overleden Hoogleeraar RUHNKENIUS (*) niet alleen de Verhandelingen en Redenvoeringen door den beroemden JABLONSKI van tijd tot tijd geschreven en in het licht gegeven, maar ook verscheiden tot nog toe onuitgegeven Werkjens van onderscheiden aart, der uitgaave ten hoogsten waardig. Daar de meeste derzelve betrekking hadden tot de uitlegging van moeielijke Schriftuurplaatzen, of tot eenige voornaame stukken der Kerkelijke Geschiedenis, of tot opheldering van de Tale en Oudheden der vroegere Ægyptenaaren, oordeelde RUHNKENIUS, dat de uitgaaf van dergelijke boeken niet zozeer tot zijn vak behoorde, en vond goed, zijnen toenmaaligen Amptgenoot H. A. SCHULTENS, zo beroemd door zijne diepe kunde in de Oosterſche Geleerdheid, daartoe te begroeten. Deeze nam het werk gereedlijk op zich. Dan tusschenkomende beletselen, het zij van andere bezigheden en bekrompenheid van tijd, het zij gebrek aan Coptische Letteren, het zij andere onbekende redenen, verhinderden de uitvoering van zijn voorneemen.

(*) „ Indien mijn geheugen mij niet bedriege, werden zij „ hem, met verzoek om ze in het licht te geeven, gezonden „ door DAN. SIEGFR. JABLONSKI, den waardigen Zoon des „ uitmuntenden Vaders," zegt de Heer TE WATER, *Praef.* p. VII.

men. Na den dood van SCHULTENS verzocht RUHNKENIUS den Hoogleeraar TE WATER, zijne zorg te beſteeden aan het uitgeeven deezer Schriften. De overweeging van het nut, hetgeen hierdoor der Geleerdheid konde toegebragt worden, zowel als het verzoek van zijnen Vriend, bewoogen den laatstgemelden om zich hiertoe in te laaten. Dit verſlag van de langduurige vertraaginge en tegenwoordige volvoeringe deezer uitgaave geeft ons de Heer TE WATER in het begin zijner Voorreden, welke verder beſteed wordt aan een kort Leevensbericht van den Schrijver, PAULUS ERNESTUS JABLONSKI, aan eenig verſlag van het *Gloſſarium*, of de Lijst van Ægyptiſche Woorden, welke in dit eerſte Deel voorkomt, en van de andere Werkjens, welke de twee overige Deelen deezer Verzamelinge zullen uitmaaken.

Het Leeven van JABLONSKI zouden wij gaarne onzen Leezeren mededeelen, indien de vrees van dit bericht bovenmaatig lang te maaken ons niet wederhield. Misſchien beſluit men, het te plaatzen in het Mengelwerk van dit Maandſchrift. — Van de beide andere Onderwerpen zullen wij iets zeggen.

Dit *Gloſſarium* dan is geen eigenlijk Woordenboek der Coptiſche Taale, noch wordt daarvoor uitgegeven. Het is alleenlijk eene Verzameling van Ægyptiſche Woorden, of Woorden van Ægyptiſche herkomst, welke men hier en daar aantreft bij Griekſche en Latijnſche Schrijveren, en welke door den ſchranderen en onvermoeiden Opſteller van tijd tot tijd opgemerkt, bijeengebracht, en uit de oude Taale der Copten zijn opgehelderd, ten getale van bijkans 500. De geleerde RELAND had aan eene dergelijke Verzameling gewerkt, en zijn arbeid was, in het jaar 1715, door WILKINS in het licht gegeven. Omtrent den zelfden tijd had JABLONSKI ook begonnen zich op ſoortgelijken arbeid toe te leggen, en daarvan metterdaad een begin gemaakt, zo als blijkt uit eenen Brief, in het gemelde jaar door hem geſchreven aan den beroemden LA CROZE. Zestien jaaren laater ſchreef hij, dat hij zijne Lijst van Ægyptiſche Woorden met derzelver uitleggingen bijkans voltooid had (*). El-

(*) Hoe ſtrookt dit, evenwel, met hetgeen wij op de zelfde XIXde bladzijde der Voorreden, uit eenen anderen Brief van JABLONSKI, leezen, „dat hij den draad van deezen arbeid, die,

„ 60

Elders zegt hij, dat hij „ in het jaar 1722 begonnen „ was zijne Verzameling van Ægyptische Woorden in „ het net te schrijven, en dit voleindigd had in het „ jaar 1740."

Doch ook na dien tijd liet hij dit Werk niet liggen zonder verbetering. Immers uit het Handschrift, door den Heere TE WATER gebruikt, blijkt: „ 1°. Dat omtrent de helft van dit *Glossarium* door den Schrijver „ is nagezien, gepolijst, verbeterd en met naauwkeurigheid overgeschreven: 2°. Dat vooral in het laatste „ gedeelte veele plaatzen, of veranderd zijn, of doorgestreken, of wel geheel uitgesneden, terwijl de Leezer na andere Werken van den Schrijver wordt gewezen: 3°. Dat, zelfs tot het laatste van des Opstellers leeven, niet weinige aanmerkingen bijgeschreven, „ of achter het *Glossarium* geplaatst, of op losse papieren bijgevoegd waren, welke de Uitgeever, elk daar „ zij behoorden, heeft ingevoegd: 4°. Dat dikwijls „ eenige Coptische getuigenissen worden aangehaald uit „ Handschriften, welke weinig vroeger of laater zijn in „ druk gekomen: 5°. Dat JABLONSKI somtijds zich „ beroept op eenige zijner Werken, die of verloren geraakt (*), of immers niet tot kennis des Uitgeevers „ zijn gekomen."

Het-

„ *geduurende verscheiden jaaren*, afgebroken en verwaarloosd „ gelegen had, weder had opgevat in de maand December „ 1732"? Of zou dit 1722 moeten zijn? *Rec.*

(*) Dat veele der opstellen van JABLONSKI zijn verloren geraakt, blijkt uit zijne eigene verklaaring, welke voorkomt bl. XXII van des Heeren TE WATER's Voorreden. Zijne woorden zijn te merkwaardig om hier niet geplaatst te worden. In de Opdracht van zijne Verhandeling *over den* MEMNON aan MENCKENIUS schrijft hij: „ Gij weet, dat ik, in het laatst verloopen „ jaar, vrijwillig en uit eigene beweeging, het verlies onder„ gaan hebbe van mijne papieren, behoorende tot de Kerke„ lijke en Burgerlijke zaaken van het oude Ægypte, welke „ ik, zedert meer dan veertig jaaren, in mijne ruste-uuren „ tot mijn gebruik verzameld had, enz." De Heer TE WATER voegt hier bij: „ Indien ik ter goeder trouwe verhaalde, „ welke de reden en de oorzaak van een zo onherstelbaar en „ betreurenswaardig verlies geweest zij, zoude zulks noch „ ons, noch der zaake der geleerdheid eenig voordeel aan„ brengen." Die oorzaak schijnt, derhalven, een geheim te

Hetgeen de Heer TE WATER bij de Uitgaaf van dit *Glosſarium* verricht heeft, mogen wij niet verzwijgen. Door zijnen arbeid heeft hij der Geleerde Waereld eenen dienst gedaan, waarvan ook de Nederduitſche Leezer niet onkundig behoort te blijven. Wij zullen des Hoogleeraars eigene woorden gebruiken met eenige verkorting. „ De plaatzen uit de Werken der Ouden door den „ Schrijver aangehaald, hebbe ik meest alle vergeleken „ met de beste Uitgaaven, welke of na den dood van „ JABLONSKI in het licht verſchenen, of niet tot zijne „ kennis waren gekomen. In het Werk zelve, of in de „ bijgevoegde Aantekeningen, hebbe ik die plaatzen, „ met de bladzijden, en de verſchillende leezingen daar- „ in voorkomende, volgens de gemelde Uitgaaven aan- „ gewezen. In mijne Aantekeningen hebbe ik mij in- „ zonderheid bevlijtigd, om uit zeldzaam voorkomende „ Boeken, of die zedert weinige jaaren in *Italie*, *Frank- „ rijk* en *Grootbritannie* in het licht gegeven, en bij de „ meesten onzer Landgenooten nog niet in gebruik zijn, „ de bijzonderheden bijeen te zamelen, welke van nut „ kunnen zijn tot opheldering of verbetering deezer „ Woordenlijst." Doch wij willen ons bekorten. De Uitgeever erkent, dat hij, in zijne Aantekeningen, het *Plantkundige*, dat al veelmaalen in deeze Lijst voorkomt, zelden heeft durven aanroeren. Meer behoorde tot zijn vak, hetgeen tot opheldering van eenige plaatzen der Schriftuure kon dienen, of betrekking had tot de oude Aardrijksbeſchrijving. Ook heeft hij hier en daar gebruik gemaakt van geſchreven Aantekeningen van onderſcheiden Geleerden bij ſommigen der oude Schrijveren, en van eene volledige verzameling van verſchillende Leezingen bij STRABO uit een Handſchrift der *Mediceiſche*

zijn, hetgeen evenwel den Heere TE WATER bekend is. Natuurlijk moet ieder, die eenig belang ſtelt in de lotgevallen en Werken van eenen waardigen Man, naar hetzelve nieuwsgierig zijn, en veelen zullen met ons wenſchen, dat de Leidſche Hoogleeraar de waare toedracht eener zo ongelukkige gebeurtenis had aan den dag gelegd, indien hij 'er vrijheid toe had. — Hoe het zij, uit die ſchipbreuk is evenwel ook deeze Woordenlijst gered, waaruit ook CHRIST. SCHOLTZ bijkans alles ſchijnt getrokken te hebben, hetgeen hij in zijn *Repertorium fur Bibliſche und Morgenländiſche Litteratur*, in dit vak, als het zijne opgeeft.

ſche Boekerij, dan tot nog toe is in het licht gegeven. Met beſcheidenheid heeft hij eenige misſlagen van JABLONSKI, die niet zelden zich te veel toegaf in Etymologiſche giſſingen, verbeterd, en verzoekt de terechtwijzing van kundigen, waar hij zelve mag misgetast hebben.

Achter het Werk van JABLONSKI volgt een *Aanhangſel* van nog 70 Woorden, door den Uitgeever bijeengezameld, welke met of zonder recht beſchouwd zijn als van Ægyptiſchen oorſprong. Hierna komen nog eenige *Bijvoegſels* en *Verbeteringen*, en eindelijk zes Bladwijzers: 1. Van de Schriftuurplaatzen, welke in het Werk worden opgehelderd. 2. Van de Griekſche en Latijnſche Schrijveren, in het Werk verbeterd, verdedigd of opgehelderd. 3. Van de daarin uitgelegde Hebreeuwſche Woorden. 4. Van de hier aangehaalde en bij Griekſche Schrijvers gevonden woorden, zo van Griekſche als van vreemde herkomst. 5. Van vreemde Woorden, voorkomende bij Latijnſche Schrijvers. 6. Eindelijk eene Lijst der voornaamſte Zaaken.

De volgende Deelen deezer Verzamelinge zullen niet al de overige Werken van JABLONSKI behelzen. Men heeft niet noodig gevonden, Werken te herdrukken, welke gemaklijk te bekomen zijn. Dus zijn hier wechgelaten, het *Pantheon Ægyptiacum*, de *Syntagmata de Memnone*, de *Inſtitutiones Hiſtoriae Chriſtianae* en verſcheiden andere (*). Van die, welke nog ſtaan uitgegeven te worden, en welke wij met verlangen te gemoet zien, vindt men eene Lijst in de Voorreden des Uitgeevers p. XXV–XXVIII.

Nu zijn wij den Leezer nog een ſtaal ſchuldig van de behandelinge des Schrijvers en van de Aantekeningen des Uitgeevers. Wij willen daartoe hier en daar een niet al te lang Artikel uitkiezen, waarin wij de Coptiſche Woorden met onze gewoone letters moeten ſchrijven.

Bl. 50. BASALTE, eene ſoort van *Marmer*, waarvan PLINIUS, Lib. XXXVI, Cap. VII, zegt: *Het zelfde Ægypte heeft in Æthiopie den ſteen gevonden, welken het Baſalte noemt, in kleur en hardheid het ijzer gelijkende.* 'Er wordt bijgevoegd: *Vanwaar hij ook den naam heeft gekregen.* Hierdoor ſchijnt de giſſing van WILKINS eenige kracht

(*) *Praef.* p. XVII.

kracht te bekomen, die (*in Diſſ. de Ling. Copticâ*, p. 100) oordeelde, dat het woord niet van Ægyptiſchen oorſprong was. Men weet, dat de Hebraeën het ijzer בַּרְזֶל noemen, daar het bij de Ægyptenaars *Benipi* heet. Anderen hebben reeds vóór WILKINS het zelfde gedacht, en daarom bij PLINIUS liever willen leezen BARSALTEN. Verder ſchrijft een Fransch Schrijver DE FLACOURT, *Hiſt. de Madagascar, Part I. Chap. IX. p.* 25, dat de *Baſalte* ook op Madagascar wordt gevonden (*).

Bl. 51. BEHEMOTH, בְּהֵמוֹת, een *Dier*, beſchreven JOB H. XL en XLI, waarover de oordeelen der Geleerden, van vroegeren en laateren tijd, verſchillende zijn. Zie den *Commentarius* van ALB. SCHULTENS (†). De groote BOCHART heeft mij volkomen voldaan, die in zijn *Hierozoicon P. II. L. V. Cap. XV.* leert, dat JOB het Nijlwaterpaard, eenen Inwooner van Ægypte, bedoelt (‡). De zelfde is, bl. 756, van gevoelen, dat het woord Ægyptisch, gelijk het dier zelve Ægypte eigen is. De uitgang des woords ſchijnt hem ook Ægyptisch. HERMANNUS VAN DER HARDT, een niet onbekwaam rechter in deeze zaaken, is met hem eens, bij KOCHIUS in *beleuchtet* HIOB, bl. 970 *in de Aant.* Inderdaad *Pehemou*, of het zelfde woord met eene *t* aan het einde, *Pehemout*, beteekent eigenlijk eenen *Watér-Os*; zo als hij ook dikwijls bij de Ouden genoemd wordt. Zie BOCHART t. a. p. Ook weete ik geenen anderen Ægyptiſchen naam voor dit Ægyptiſche dier. Evenwel zoude ik op deeze aanmerking niet willen dringen. Want hetgeen BOCHART zegt van den uitgang *ot*, als of die Ægyptiſch ware, beteekent niets. En de naam *Leviáthan*, voor den Krokodil, welken JOB bij den *Behemoth* voegt, is niet

(*) M. MARTINIUS *in Lexico Philolog.* VOSSIUS *in Etym. L. L.* en anderen beſchouwen het woord *Baſalte* als van Æthiopiſche afkomst.

(†) Volgens het gevoelen van deezen is de *Behemoth* de *Elephant*. Hiervan verſchillen niet H. A. SCHULTENS, in de *Aantekeningen* op de Nederd. Vert. van het Boek van JOB, bl. 176 env. MICHAËLIS *in Suppl. ad Lex. Hebr.* p. 156 en andere laateren.

(‡) De zelfde uitlegging verdedigt THOMAS SHAW in zijne *Reize*, D. II, bl. 162, 180, 181. waarbij men kan nazien de Aantekeningen van de Heeren BODDAERT en TIJDEMAN, bl. 92, 93, 95.

niet Ægyptisch, ſchoon het dier Ægypte eigen zij (*).

Gaarne zouden wij nog opgeeven hetgeen gezegd wordt van verſcheiden andere woorden; als *Zythus*, of het Ægyptiſche bier, bl. 76. waarbij ook, bl. 78, uit een Handſchrift in de Boekerij des Hertogen van Saxen Gotha, een recept wordt opgegeven om zulk bier te maken. Wij twijffelen ondertusſchen zeer, of wel eenig brouwer in de Republiek volgens dit voorſchrift in de bereiding zoude ſlaagen, al verſtond hij Grieksch genoeg om het volkomen te bevatten. Ook ſchijnt het voorſchrift ons niet volledig, en is zekerlijk niet zonder feilen. — *Thebae*, bl. 85. *Labyrinthus*, bl. 122. *Lotus*, bl. 127. MOSES, bl. 152. *Psonthomphanech* [de naam, welken JOSEPH na zijne verheffing werd gegeven (†)] bl. 207. PHARAO, bl. 374. *Charon*, bl. 393, en veele meer. Maar wij kunnen niet alles afſchrijven, wat ons merkwaardig is voorgekomen. En daarbij zijn veele artikelen te groot voor onze ruimte. Wij willen evenwel beproeven een uittrekſel te geeven van hetgeen over den inlandſchen naam van Ægypte gezegd wordt.

Bl. 404. Χημία. (*Chemia.*) Zo noemden de Ægyptenaars zelven hun Vaderland. PLUTARCHUS heeft dit reeds aangemerkt, *de Iſid. et Oſirid.* p. 364. Hij leidt die benaaming af van de zwarte kleur der aarde in dat land. Maar HIERONYMUS (*Quaeſt. Hebr. in* GEN. IX, 18.) wil, dat de naam afkome van CHAM, den Zoon van NOACH... De leezing der *Codices* van PLUTARCHUS wordt ten vollen bevestigd door de Boeken der Ægyptenaaren zelven, welken hun land nergens Ægypte, maar beſtendig *Chemi* of *Chami* noemen. En wanneer in den Griekſchen tekst der Schriftuure van *Ægypte* wordt geſproken, behouden zij in hunne Overzetting nooit dat woord, maar ſtellen altoos *Chemi* (‡). — In den tongval van Opper-Ægypte, of *Thebais*, wordt Ægypte genoemd *Keme* of *Kame* (§). Aan het eene ſchijnt het HAM van HIERO-

NY-

(*) Over den *Leviathan* vindt men iets in het Aanhangſel, bl. 437. *Rec.*

(†) In den Hebreeuwſchen Bijbel geſpeld *Zaphnath Paneach.*

(‡) Zo vindt men ook zeer dikwijls *Chemi* of *Kemi* in het Gedenkteken van Rozette. Zie AKERBLAD *in Epiſt. ad* SACYUM, p. 33—37. etc.

(§) Dit is buiten kijf. Die voorbeelden begeert, kan ze

NYMUS, aan het andere het KAM van ISIDORUS (*Orig. Lib.* VII. *Cap.* 7.) te beantwoorden. Den waaren naamsoorsprong schijnen wij te kunnen vinden bij den Psalmdichter, die Ps. CV, 22, Ægypte *het Land van Cham* noemt, gelijk ook in de Geschiedenis en Geslachtrekening der Aartsvaderen. PLUTARCHUS wil nogtans, dat het woord de betekenis hebbe van *zwartheid* en *hitte*: hetgeen ook van den aart der Ægyptische taale niet vreemd is. — Doch wij kunnen den Schrijver niet verder volgen, en vinden ons verplicht, eene vrij uitvoerige aantekening des Uitgeevers, waarin beide gevoelens gewogen worden, voorbij te gaan; gelijk ook hetgeen hij in het Aanhangsel, bl. 426 en 440, zegt bij de woorden Αἴγυπτος, Κοπτὼ en מִצְרַיִם.

Nog eene korte aanmerking. De oorsprong van verscheiden Griekſche woorden wordt, zo in het Werk van JABLONSKI, als in het *Aanhangsel* van den Heere TE WATER, in het Coptisch gezocht. Zie den eersten op *Etun*, bl. 73 env. Ἠ'ὼ bl. 81. Θάλαμος bl. 82 en elders, den anderen op Ἀθῆναι bl. 426.

Wij herhaalen onzen wensch, dat de overige Deelen deezes Werks spoedig dit eerste mogen volgen.

overvloedig vinden in de *Sahidische* Overzetting van het N. T. als Matth. II. Hand. II, VII en elders, enz.

Verhandeling over den zorgelijken toestand der onderscheidene Godsdienstige Gezindheden, in den tegenwoordigen tijd, verdeeld in Neölogen of Heterodoxen, en Obscuranten of Orthodoxen. Met uitvoerige opgave van het eenig middel, ter vermijding van de uitersten, waarin deze beiden anders noodwendig vervallen moeten. Door W. A. VAN VLOTEN. *Te Amsterdam, bij* J. van der Heij. 1805. *In gr.* 8*vo.* 182 *Bl.*

De Eerw. VAN VLOTEN had, bij de uitgave zijner *Theologie des Bijbels*, reeds afscheid genomen van den Lezer zijner schriften over den Bijbel. 'Er komt nu evenwel nog een toegift bij, door deze Verhandeling, welkers inhoud, zoo als hij zelf in 't Voorberigt zegt, het minste geeft, van 't geen de titel het uitvoerigst heeft. De hoofdzaak, die hij 'er in behandelt, komt neder op eene aanprijzing, om den Bijbel, als

als den grondlegger tot het beslisſend richterlijk gezag, in alle godsdienſtige zaken, wel te gebruiken, ter onderkenning van echte waarheid, die naar de godzaligheid is; voorts regelen van belang voor elk eenen, die zulk een zamenſtel voor noodwendig houdt. En, om dit nog gemakkelijker te maken, gaat de Schrijver eindelijk met een gegeven voorbeeld het gantſche O. V. daartoe door, en zal zulks over het N. V. vrij uitvoerig doen, naar zijne belofte, in het tweede of laatſte Stuk.

Dit eerſte bevat, in een kort beſtek, zoo veel merkwaardigs, dat wij ons met deze algemeene aankondiging, van den Schrijver zelven ontleend, niet kunnen te vrede houden.

Vooraf gaat, bij wijze van Inleiding, eene vrijmoedige beſchrijving van den bedenkelijken toeſtand, waarin zich het Christendom, vooral in ons Vaderland, bevindt, door den allerverderfelijkſten tweeſtrijd tusſchen zoogenaamde Orthodoxen en Vrijdenkers, die hij vreest dat ten gevolge zal hebben, dat onverſchilligheid, onder het liverij van eene polite, ſmakelijke godsdienſtigheid, het waare wezen van de godvrucht uit het verſtand en hart der meeste menſchen zal verbannen, en dus de allergedrochtelijkſte gevoelens bij de godsdienſtigen op nieuw zal doen dulden, als de inzichten het eiſchen, als de eigenliefde en het eigenbelang zulks vorderen; ja dat de menigte der Christenen, of tot het theoretiſche, of tot het ſnoodſte praktiſche Atheisme, en volſtrekte ondeugdzaamheid zal vervallen.

Dit doet den warmen vriend en voorſtander van 't geen, in zijne ſchatting, echt Christendom is, met kracht ijveren tegen die twee gevaarlijke uiterſten, waarvan hij zoo veel kwaads te gemoet ziet. *Eerst* krijgen de *Vrijdenkers*, die hij, op den titel, en doorgaans in 't werk zelf, *Neologen* en *Heterodoxen*, ook wel *Toleranten* noemt, hunne beurt. Zij worden beſchreven, als voorſtanders en aanbidders der rede, die den Bijbel nog wel willen aannemen, maar de rede tot richteres over de openbaring, en tot toetsſteen maken van al 't geen zij bevat, en, gelijk zij deszelfs bovennatuurlijken oorſprong ontkennen, zoo ook al het bovennatuurlijke 'er uit wegnemen, en verklaren daarin niets begrepen te zijn, dat de uitvindingskracht der rede zou overſtijgen. — Hij brengt daartegen voornamelijk in, dat in de

grondbeginſelen der rede wel overeenſtemming, ja zelfs onfeilbaarheid is, maar dat de ſtellingen, die het verſtand des menſchen uit die grondbeginſelen afleidt, zeer onderſcheiden zijn, en al veeltijds tegen malkander inloopen, en 'er dus geen onfeilbare uitſpraak der rede kan verwacht worden. Men heeft wel getracht, door de Kantiaanſche Wijsbegeerte, het onbepaald oppergezag der rede op onfeilbarer gronden te vestigen, maar die poging is, naar het oordeel van VAN VLOTEN, niet wel gelukt. Hij vreest, dat de liefhebbers en aanbidders van dit ſtelſel, over het figuur, welk zij weleer maakten, zoodra hunne oogen opengaan, zoo beſchaamd zullen worden, dat zij het tooneel der Wijsbegeerte in de grootſte ſtilheid zullen verlaten, om den tijd te betreuren, welken zij, in eene zee van *demonſtratien* rondzwemmende, verbeuzeld hebben, zonder het doeleinde van dezen arbeid eenigzins te hebben bereikt. 't Voldoet hem geenzins, dat men den titel van Openbaring aan den Bijbel geeft, terwijl men daarin niets bovennatuurlijks toeſtaat, en dezelve daardoor haar verbindend gezag geheel ontneemt, ten aanzien van onze betrachting; maar over de wijze, waarop zij ter kennisſe van de menschheid komt, wil hij niet getwist hebben.

Nu volgen de *Orthodoxen*, die door de eerstgenoemden veelal *Obſcuranten*, als tegenſtanders van de verlichting, die zij verlangen bevorderd te zien, genoemd worden. Hij bedoelt dezulken, die 't geen zij omtrent 't godsdienſtige voorſtaan, alleen op gezag, en wel op menſchelijk gezag van Kerkvergaderingen, leerſtelſels en dergelijken, aannemen. — Deze is nog ſteeds de karakteriſtieke en heerſchende denkwijze der Roomschgezinden, over welken hij zich beklaagt dat een LAVATER en andere Proteſtanten zoo gunſtig denken, daar zij toch zoo zeer, als ooit, door gezag der Kerk alleen alle geloofszaken, met ter zijde ſtelling van eigen onderzoek, laten beſliſſen, en nog ſteeds de hatelijkſte en verfoeielijkſte vervolgzucht omtrent andersdenkenden aan den dag leggen, waartegen men wel op zijne hoede behoort te zijn, vooral uit hoofde van onderſcheidene, openlijk en in 't verborgen hervatte, pogingen, om de zoo gevaarlijke orde der Jeſuiten, die niets minder dan de invoering van 't heillooſte Atheisme zal beöogen, herſteld te krijgen. —— 't Kan meer vreemd ſchijnen, dat vele

Pro-

Proteſtanten dergelijke grondbeginſelen volgen. 't Geen 'er evenwel de waardige VAN VLOTEN over zegt, beveſtigt allerwege de droevige ervarenis, vooral in 't Gereformeerde Kerkgenootſchap, en wel allermeest hier te lande. Men zweert bij 't eenmaal aangenomen leerſtelſel, alsof dit uit den hemel tot ons gebragt was, en kan niet dulden, dat van de eenmaal daaromtrent door menſchelijk gezag gemaakte bepalingen en formulieren van eenigheid zelfs een hairbreed afgegaan worde. 'Er is vooral één hoofdpunt, waaraan men, zonder nader onderzoek, of 't wel Bijbelsch is, wil vastgehouden hebben, terwijl men elk, die daarvan, ſlechts in het minſte, afwijkt, als een verlochenaar van het waare Christendom brandmerkt. Dit hoofdpunt is het Auguſtiniaanſche leerbegrip van de bijzondere en geheel onverdiende genade, gegrond op eene bepaalde verkiezing, volgends welk wij niets goeds doen kunnen, en, zoo wij 't konden, evenwel onze deugd niets bij God zou gelden, terwijl Christus in tegendeel alles voor ons is, op wien men zich maar heeft te verlaten. Men behoort zich dan wel, uit dankbaarheid voor die genade, toe te leggen, om deugdzaam te leven; maar, zoo wij 't evenwel niet doen, ook daarvoor zijn de verdienſten van Christus ons tot geruſtſtelling. Over dit zoogenaamde *Euangeliſche*, of, gelijk VAN VLOTEN het ergens noemt, *gemoderniſeerd Auguſtiniaanſche* ſtelſel, wordt op een ernſtigen, regt gemoedelijken toon geſproken, 't volſtrekt ſtrijdige met den geest van 't Christendom, en voor deugd en godzaligheid verwoestende van dit ſtelſel treffend aangewezen, en voor de verſchrikkelijke gevolgen, die het moet na zich ſleepen, nadrukkelijk gewaarſchouwd. De Schrijver zal hierdoor bij velen geöordeeld worden harde dingen gezegd, en de zaak overdreven te hebben; en wij willen ook gaarne toeſtemmen, dat deze en gene uitdrukkingen ons te ſterk, ſommige ſtellingen te algemeen, en de nadeelen, die hij 'er mede verbonden rekent, te ver uitgeſtrekt toeſchijnen. Maar hij zegt desniettemin zoo veel waars, en zijne gezegden zijn over 't geheel met zulke gegronde redenen bekleed, dat wij elk, die 't aangaat, om des Christendoms wil bidden, 's Mans welmeenende voorſtellingen in bedaarde overweging te nemen.

Na deze ſchildering van den zorgelijken toeſtand der onderſcheidene Godsdienſtige Gezindheden, wijst de

Eerw.

Eerw. VAN VLOTEN den middelweg, dien men, zijnes oordeels, ter vermijding van beide uiterſten, heeft te bewandelen. Deze is, meent hij, te vinden in het regt gebruik der Heilige Schrift, als bevattende de Openbaring van den wil van God voor ieder in 't bijzonder. De kortſte weg, om zich van hare Goddelijkheid te overtuigen, is, (naar de leer van Jeſus, Joh. VII: 17) ernſtig alle de voorſchriften derzelven te beoefenen, tot in de kleinſte bijzonderheden toe, en met geduld de uitwerking daarvan oprecht af te wachten. 't Kan niet misſen, of elk en een iegelijk, die dit in 't werk ſtelt, zal 'er zijn geluk door bevorderd zien. De Heilige Schrift bevat geen uitgewerkt zamenſtel van waarheden, maar bijdragen tot dezelven, die men moet verzamelen en tot één brengen. Zij moet beſchouwd worden, als een opvoedingsboek voor lieden van allerlei ſmaak, ter vervulling van allerlei behoeften. De verlichting derzelve overtreft alle andere, door hare helderheid en verwarming van 't hart. 'Er is, om de waarheid, als voor ons belangrijk, te kennen, geen ander beginſel noodig, dan 't geen, in weerwil van 't bederf in elken mensch, door God is herſteld; een hart, gevormd om de waarheden van 't Christendom te ontvangen, te bevatten, te bewaren, ja vruchtbaar uit een te zetten. Zoo verkrijgt men een bundel van grondwaarheden, die, ontwikkeld zijnde, verwonderlijk belangrijk zijn voor ieder mensch, ja onfeilbaar zelf, mits de gevolgtrekkingen ook bondig en richtig zijn. Hier komt dan 't gebruik der rede te pas; maar zij kan nooit richteres worden, die eene beſliſſende ſtem geeft. Maar hoe komen wij dan tot zekerheid? Door bedaard onderzoek des Woords, in zijnen geheelen omvang, onder 't geleide of gebruik van zekere uitlegregels. Men beſchouwe den Bijbel, als een *zeker geheel*, dat alle onze individueele en betrekkelijke plichten behandelt en zamenvlecht, en lette vooral op den trapswijzen voortgang der Goddelijke openbaringen: waarom men, in 't lezen van den Bijbel, onderſcheid moet maken tusſchen tijden en tijden. Ook zijn alle waarheden op zich zelven niet even gewigtig. Men kan ze in onderſcheidene *klaſſen* rangſchikken. Tot de *eerſte* brengt de Schrijver eigenlijk gezegde *verborgenheden*, dat is zulke waarheden, waarop het verſtand zich vruchteloos zou afgemat hebben, indien eene hoogere bekendmaking ons dezel-

zelve niet onder de aandacht gebragt had. Zoodanig is 'er maar ééne, *de Leer van God den Vader, Zoon en Geest*, trapswijze in den Bijbel ontwikkeld. De *tweede* zal dezulken bevatten, welker bekendwording door gissing en redenering die zekerheid niet zou hebben, en die niet zoo geheel ons geloof zouden kunnen vorderen, indien wij niet wisten, dat zij voor ons, om zoo te spreken, uit den hemel gedaald zijn. Daartoe behoort de Leer der *voorverordinering*, der *verzoening* en van *Gods beeld*. 'Er is nog eene *derde* klasse van dezulken, die zonder openbaring als loutere waarschijnelijkheden op zich zelven zouden staan, en weinig invloed op 't verstand of op 't hart zouden hebben. Van deze soort is de *geschiedenis der schepping en van den val*. —— Nu wordt, na eenige uitweidingen, het Oude Verbond doorgeloopen, en, in elk boek, 't gemeennuttige, ook voor-ons bruikbare, beknoptelijk aangewezen.

Men beipeurt, 't geheele werkjen door, de duidelijkste blijken van diep nadenken en fijn doorzicht, de schoonste vruchten van vrij onderzoek, grondige kennis en veeljarige oefening, waarvan, liet het ons bestek toe, zeer vele stalen zouden kunnen bijgebragt worden. Zelden vindt men zoo veel origineels, of, zoo 't anderen reeds hadden, ten minsten in een nieuw licht geplaatst, bijeen. Niet alles echter schijnt ons toe genoeg doorgedacht, althans niet gegrond genoeg, te zijn. Wij opperen alleen de volgende bedenkingen: Wordt de Bijbel wel genoeg onderscheiden van de Goddelijke Openbaring daarin vervat? — Is deszelfs geheele of voorname inhoud onmiddelijke Openbaring? — Kan ons de ondervinding overtuigen, dat een hoogere Geest de Heilige Schrijvers bezield heeft? — Is 'er grond, om zoodanig verborgen bestuur des Geestes aan te nemen, waardoor alles, wat zoo vele onderscheidene Schrijvers, met bepaalde oogmerken, te boek gesteld hebben, tot één algemeen doel aaneengeschakeld, en zeer veel, tot ons praktisch gebruik, beöogd is, waaraan de stellers of zamelaars zelve nooit gedacht hebben? — Zou waarlijk 't hoofddoel der Openbaring geweest zijn, zich allengs nader over den Redder van 't menschdom te verklaren? — Wordt ons reeds Genes. I: 26, door eene Goddelijke Openbaring, geleerd, dat 'er *eene meerderheid* plaats heeft *in den eenigen God*? — Is 't waarlijk eene Goddelijke ontdekking, zuivere, onvermengde Openbaring,

't geen

't geen wij Genes. I: 2 lezen, *de Geest Gods zweefde over den vochtigen dampkring, waarmede de aarde omgeven was*; en wel zoo, dat Geest Gods niet God zelven, maar een Geest aanduide, die niet alleen aanwezig, niet inwendig in God, maar buiten God werkdadig zwevende was? — Is de Openbaring nog niet volkomen, maar Jesus komst op aarde, met eene nieuwe Openbaring, nog eenmaal te verwachten?

Voorts schijnen ons de zoogenaamde Neologen zoo wel, als de Orthodoxen, te algemeen veroordeeld, en beider gevoelens met gevolgen bezwaard te zijn, die 'er óf niet noodzakelijk uit voortvloeijen, óf althans door derzelver voorstanders 'er niet in gezien worden. Aan duistere plaatzen ontbreekt het ook in dit geschrift van VAN VLOTEN niet. Sommigen laten zich, uit vergelijking van 's Mans andere schriften, eenigzins verstaan; maar met anderen weten wij volstrekt geen raad. En dan schijnt de Schrijver somtijds met zich zelven te strijden. Maar wie zal niet gaarne, in een boek, dat zoo veel voortreffelijks heeft, deze gebreken overzien, en met ons reikhalzend naar de voortzetting verlangen?

Echte en merkwaardige Levensbeschrijving van den zeer zonderlingen JOHAN WOLFGANG BRENK, *welke onlangs in hoogen ouderdom te Anspach overleden is, en die in zijn veertigste jaar tot den Joodschen Godsdienst overging en zich deed besnijden. Uit het Hoogduitsch. Alom te bekomen.* 1805. *In gr.* 8*vo.* 120 *Bl.*

Alle kenmerken van geloofwaardigheid vertoont deeze Leevensbeschrijving. De Schrijver was zijn veertigjaarige vriend; bezat zeer veele aanteekeningen, hem betreffende, door den omgang met hem uit zijnen eigen mond opgevangen; en was eigenaar van BRENK's Dagboek, in hetwelk hij, van het jaar 1733 tot in den jaare 1773, alles, wat hem eere en schande deedt, met ongeloofelijke naauwkeurigheid hadt aangeteekend. Zie hier de hoofdtrekken des karakters van den uitmiddelpuntigen BRENK, zoo als zij door den ongenoemden Schrijver vertoond worden. „ Een man, bij wien oprechtheid, „ deugd, oude duitsche trouw en warme vriendschap „ in

„ in *contrast* ſtonden met allerleije luitenſporige be-
„ drijven en zonderlinge handelingen; — een geleer-
„ de, die, bij de uitgebreidſte kennis van veele taalen
„ en wetenſchappen, tot allerleije zwakheden, en dik-
„ werf tot grove bijgelovigheden overhelde; — een
„ Christen, die van een geestlijk geſlacht afſtamde, die
„ eerst in manlijken ouderdom tot den Joodſchen Gods-
„ dienst overging en zich liet beſnijden, naderhand
„ zijn geluk wederom bij de Christenen zocht, zijn
„ Jodendom verborgen hield, vier Christen-vrouwen
„ nam, en zijne kinderen liet doopen; — een mensch,
„ dat de natuur tot alle moeijelijkheden van dit leven
„ ſcheen gevormd te hebben, en dat zij tot eenen
„ zes-en-tachtigjarigen ouderdom het leven gerekt heeft
„ — zulk een (zegt hij te regt) is voor de menſchen-
„ kenners een belangrijk onderwerp, en verdient dat
„ zijn leven zo naauwkeurig mogelijk beſchreven
„ wordt."

Diensvolgens ontmoet men, in dit Leevensverhaal, een uitvoerig berigt wegens zijne afkomst, geboorte en eerſte opvoeding; zijn langduurig verblijf op de Hoogeſchoolen; zijne veelvuldige Reizen, en verſcheiden gelegenheden tot zijne verheffing en vernedering; zijne Reize na Holland, en overgang aldaar tot den Joodſchen Godsdienst; voorts zijn verblijf in verſcheiden oorden van Duitschland; zijne huwelijken, karakter, Godsdienst, Geleerdheid en Schriften. Uit dit verhaal blijkt, dat hij bij zijne zucht voor de taalkennis in 't algemeen, inzonderheid die voor de Hebreeuwſche taal en de Rabbijnſche Geleerdheid voegde; in gevolge waarvan hij veel omgangs met de Jooden hadt. Zijn Vader, Leeraar van de Augsburgſche Confesſie, onderwees hem in de Godgeleerdheid; doch diens „ Dogma-
„ tiek behaagde hem minst van allen, en de toenma-
„ lige uitlegkunde, om de Drieëenheid uit zo veele
„ plaatſen des Ouden Testaments te bewijzen, en alle
„ gedeelten van Christus Lijden daarin voorzegd en
„ afgebeeld te vinden, beviel hem gansch niet." Aan de Hoogeſchool worſtelde hij veelal met ſchaarsheid van penningen; terwijl tevens zijne eerzucht, om als zodanig bekend te ſtaan, hem geene geringe kwelling veroorzaakte. Wanneer, op zekeren tijd, de Altdorfſche Hoogleeraar LINK, met 's jongelings behoefte begaan, hem door zijne dienstmaagd een afgelegd kleed zondt,

zondt, was hij over deeze gift derwijze getroffen, dat hij niet ſlegts des Profeſſors huis vermijdde, maar liever, dan het dienstmeisje op de ſtraat te ontmoeten, uit ſchaamte door een vuur zoude loopen. Te *Jena* klom zijne behoefte zoo hoog, dat hij dikmaals met een ſtuk brood zijn middagmaal hieldt, en, egter, om geen waarom zijnen nood wilde bekend maaken. Hier nam hij ook bij wijlen deel aan de baldaadigheden der Studenten; 't welk hem eene verbanning van het Hoogeſchool berokkende. Hij begaf zich na *Halle*, alwaar, volgens 's Mans eigen woorden, „ hij zoo rijk „ kwam als een vogel, die van het eene bosch in het „ andere vliegt." Eene zwaare ziekte leidde hem tot een geregelder leeven en vlijtiger ſtudeeren, 't welk, egter, van geen langen duur was. Zijne kennis aan den Kanzelier bezorgde hem eenige ruimte. Naa veelvuldige omzwervingen keerde BRENK terug na *Halle*, daar hij meest met Jooden verkeerde, derzelver Synagoge bezogt, en met eene Dame van die Natie in eenen minnehandel wierdt ingewikkeld. In 't openbaar geene leſſen mogende geeven, deedt hij zulks heimelijk; en toonde, zegt onze Schrijver, „ niet ſlechts het character van „ een Jood, maar zelfs van het gros der Israëliten, die „ het om 't even is, door welke middelen zij aan de „ kost geraaken." Een bedrog, door hem gepleegd, hadt ten gevolge dat hij voor altijd van de Halleſche Univerſiteit wierdt gebannen. Nu namen BRENK's reistogten door verſcheiden gewesten eenen aanvang, die hem eindelijk in *Holland* bragten, en aldaar te *Amſterdam*, alwaar hij het Joodendom omhelsde. Reeds in de laatſte jaaren zijns verblijfs te *Halle*, hoewel zich bij de Christenen houdende, ging hij voor een Jood door. In 1745 at hij, in de Joodſche Paaschdagen, ongezuurd brood. In 1746 beloofde hij aan zijne vrienden, zich te *Amſterdam*, bij de Portugeeſche Jooden, te zullen laaten beſnijden. Heimelijk hieldt hij den Sabbath, en vaſtte voor zijne Joodſche minnares, wanneer dezelve ziek was. Bij zijne komst in de gemelde ſtad, wierdt hij, op 25 October 1749, in eene vergadering van tien Joodſche mannen, door Rabbi JEHUDA LOW, beſneeden, en ontving den naam van JOCHANAN BRENK, tot groote blijdſchap der Natie, die hem van eenig geld en klederen voorzag, en een weekgeld van vier gulden voor een jaar toeleide.

„ Wat

„ Wat hem (zegt onze Schrijver) tot deszen buiten-
„ gewoonen en verbazenden ſtap, in een ouderdom als
„ hij thans bereikte, (dien van 45 jaaren) gebragt hebbe,
„ is moeilijk te zeggen. Veele redenen moeten hier te
„ ſamen geloopen hebben, die hem eindlijk geheel over-
„ wonnen. Zijn vroeger omgang met de Joden; — de
„ achting voor de Joodſche geleerdheid, in welke hij zo
„ veel gedaan had en die volkomen naar zijnen ſmaak
„ was; — de bijzondere eerbied voor de Mozaïſche
„ inſtellingen en het geheele Oude Testament; — gebrek
„ aan nooddruft, waarmede hij altoos kampte; —
„ ſlechts zijn ondergang, na zo veele vergeefſche proe-
„ ven, bij de Christenen te vinden; — eindlijk de he-
„ vige hartstogt, die hem aan eene geliefde Jodin hecht-
„ te, van welke hij bereids het jawoord bekwam, en
„ bij wier Vader en Moeder hij reeds de toeſtemming
„ tot het Huwelijk had gevraagd, die hij als onbeſnedene
„ niet verkrijgen konde; — alle deze oorzaken, te ſamen
„ genomen, kunnen hem tot een der ongelukkigſte be-
„ ſluiten vervoerd hebben."

Anderhalf jaar vertoefde hij aldus te *Amſterdam*, ver-voegde zich toen wederom bij de Christenen, vertrok eerlang wederom na Duitschland, onderging vervolgens, dikmaals door eigen onbedagtzaamheid, veele lot-verwisſelingen, en overleedt in den ouderdom van 86 jaaren. Viermaalen was hij getrouwd geweest, de laatſte maal weinige maanden voor zijnen dood, met een meisje van twintig jaaren.

BRINK mogt een geleerd man heeten. Meest wel bepaalde zich zijne kunde tot de Joodſche Oudheden en Rabbijnſche Geleerdheid; doch dat hij ook in andere vakken niet onbedreven was, toont de lijst zijner ſchriften, agter deeze Leevensbeſchrijving voorhanden, onder welke men ook Regtsgeleerde Verhandelingen aantreft, hebbende hij, in zijne jeugd, tegen den zin van zijnen Vader, op die weetenſchap zich toegelegd.

Uit alles zamengenomen blijkt, dat men meer reden heeft, om het Christen- dan het Joodendom gelijk te wenſchen met 's Mans vreemden overgang, voor zo verre, namelijk, zoodanige Bekeerlingen elken Godsdienst inderdaad weinig luisters kunnen bijzetten.

De Mensch, zoo als hij voorkomt op den bekenden Aardbol, beschreven door MARTINUS STUART, *afgebeeld door* JAQUES KUIJPER, *IIIde Deel. Te Amsterdam, bij* J. Allart. *In gr.* 8*vo.* 257 *Bl.*

De onvermoeide veder van STUART, de hette tekenpen van KUIJPER, het kunstig graveerstift van PORTMAN, vaaren voort met ons den Mensch te beschrijven en af te beelden, zo als hij voorkomt op den Aardbodem. Onze Leezers overwijzende op vroegere Beoordeelingen (*), kunnen wij thans volstaan met de opgave van de Volken, die ons dit Boekdeel beschrijft en voor oogen stelt, op eene wijze, zo uitvoerig als schoon.

Naa eene korte algemeene aanmerking over de Landen, voor meer dan twee eeuwen, onder den naam van *Australia*, of *Zuidland*, bekend, treffen wij hier eene beschrijving aan van *Nieuw-Holland* en de Inwoonders van dat gewest — *Nieuw-Holland*, zo genaamd, om dat de *Hollanders* de ontdekkers waren van dit vijfde wereldddeel, door laatere *Engelsche* Reizigers uitvoeriger beschreeven. COOK, VAN COUVER en PARCKINSON, zijn STUART's voornaamste gidsen in de Land- en Volkbeschrijving. Wij tekenen 'er alleen uit op, „ dat de redenlijke bewooners van dit Land, in derzelver gansche voorkomen, beantwoorden aan 't geen de grond zelf in de oogen van VAN COUVER vertoonde, aan het tooneel naamlijk eener nog nieuwe waereld. Het veelvuldig koraal op den grond en de menigte van krijtaarde bij deszelfs moerasfigste plaatzen scheenen deezen opmerkzaamen en kundigen Reiziger merkwaardige blijken te zijn van een land, het welk zich nog niet zeer lang kon hebben verheeven boven den Oceaan, terwijl de eerste opslag van het oog op deszelfs bewooners dezelve nog op den allerlaagsten trap der zich beschaavende menschheid schouwt. Op deezen zelfden trap werden de *Nieuw-Hollanders* bevonden door DAMPIERE, eene gansche eeuw vroeger, zoo dat de berigten der tegenwoordige Reizigers wegens dezelve in veele opzigten met de zijne overeenkomen, en daardoor tevens een opmerkelijk bewijs op-

(*) Zie onze *Vaderl. Letteroeff.* voor 1803, bl. 202, en voor 1804. bl. 242.

opleveren, hoe langzaam de menschheid, aan zich zelve overgelaten, zich zelve beschaave, en, zonder hoogere hulp, eeuwen behoeve, om zich van den allereerſten trap tot den volgenden te verheffen. — Nog nooit was men gelukkig genoeg om tot zekere gemeenzaamheid te geraaken met deeze ſchuwe kinders der Natuur." — Van hier de verſchillende beſchrijvingen deezer menſchen; en heeft men de Vrouwen nimmer nabij genoeg kunnen komen, om van dezelve, in vergelijking van de Mannen, veel te zeggen. In de Plaat, uit VAN COUVER en PARCKINSON ontleend, heeft de vinding eene Vrouw en Kind gevoegd, en daar bij, volgens STUART „ niets gewaagd." Dan men houde het ons ten goede, dat wij de *Nieuw-Hollandſche* Vrouw, hier gemaald, voor een ſchepzel der verbeelding houden.

Van *Nieuw-Holland* komen wij in *America*. Korte algemeene aanmerkingen ontſluiten den ingang in dat wereldeel, en wordt *Nortons-baai* met de Inwoonders eerst beſchreeven. COOK is hier bijkans de eenige gids om dit Volk te leeren kennen, 't welk, ſchoon onder een ongunſtigen hemel en op een ſtiefmoederlijken grond woonende, nogthans in een zeer gunſtig licht zich aan de Reizigers opdeedt.

COOK, PORTLOCK, DIXON en VAN COUVER zijn STUART's geleiders, om ons *Prins Willems Baai* en de Ingezetenen te doen kennen. Op ijdelen pronk zijn deeze lieden bovenal geſteld. Niet zonder bevreemding zal men leezen van den dubbelen mond tot cieraad, en hoe de lip, elders de throon der liefde, hier de zetel van den pronk is, die, gelijk STUART uit COOK 'er bijvoegt, zich zo volſtrekt te deezer plaatze van het menschlijk gelaat doet gelden, dat men eenmaal een man met twee ſpijkers door zijne onderlip zag pronken, terwijl een ander zich allen geweld aandeedt, om toch eenen koperen knoop op dien zetel der liefde te doen praalen. — Zindelijkheid en netheid, zo zeldzaam eigen aan woeste Volkeren, zijn bijzondere eigenſchappen deezer Kustbewoonderen. Bij veele goede hoedanigheden ſtaan zij egter voor onbeſchaamde dieven gebrandmerkt.

Naardemaal de *Franſche* Zeereiziger LA PEROUSE, vóór DIXON en PORTLOCK, op de Noordwestkust van *America* eene Haven aandeeden, die zij den naam van de *Haven der Franſchen* gaven, geeft STUART, in de beſchrijving van dezelve, de voorkeus aan den *Franſchen*

naam, boven dien van *Portlocks-baai*, door de *Engelſche* Zeereizigers daar aan gegeeven, dewijl zij, van PEROUSE's ontdekking onkundig, zich de eerſte Landers waanden. En de waare ontdekker, en zij, die zulks vermeenden gedaan te hebben, verſchaffen eene breede ſchrijfſtoffe aan den Schrijver, die hun geraadpleegd en zijn berigt uit deezer Werken ontleend heeft. — Stipten wij zo even iets aan, wegens de zonderlinge lipverciering der bewoonderen van *Prins Willems Baai*, de bewonderesſen van de *Haven der Franſchen* overtreffen in deeze bijzonderheid de gemelde. Wij ſchrijven het, zonderlingheidshalven, af. „ Het gelaat der Vrouwen komt met dat der Mannen, als fraai beſchreven, in alles overeen, maar met eene onvergelijklijke zagtheid van trekken, beantwoordende aan zekere bevalligheid van alle haare leden, welke haar beminnelijk genoeg in de oogen der zeeluiden zou gemaakt hebben, ondanks haare afgrijslijke vuilheid en morsſigheid, indien zij haar lieftalig gelaat niet op het belagchelijkst en afſchuwelijkst hadden geſchonden, door eene lipdragt, waarbij geene andere van eenig volk in dolzinnigheid kan haalen. Zij maaken eene doorſnede in den onderlip, evenwijdig met den mond en doordringende tot op het tandvleesch. De alzoo van de kin afgeſcheiden lip wordt voorts van tijd tot tijd uitgerekt, door het plaatzen van een ſtukjen hout tusſchen de ondertanden en den lip, waardoor hij meer en meer komt uitſteken buiten de kin. Dit ſtukjen houts heeft de gedaante van een kleen ſcheerbekken, en wordt al grooter en grooter gedraagen, tot dat het in die gedaante de grootte krijgt van een theeſchoteltjen. Deszelfs zwaarte doet den lip een weinig nederwaards hangen, vooral wanneer hetzelve op eene even walglijke wijze belaaden wordt, zijnde de vrouwen gewoon, onder het eeten, den mond op eenmaal vol ſpijzen te neemen, en denzelven daarna ledig te maaken op dit ſchoteltjen, van waar zij ze bij kleene mondvollen weder met de tong inhaalen. Deeze lipdragt is algemeen onder de vrouwen, wier aanzien ſchijnt af te hangen van de meerdere grootheid daarvan. Twee jaaren oud worden de meisjens daartoe reeds opgeleid. Een koperdraad ſpant den lip tot het dertiende of veertiende jaar uit, het welk daarna vervangen wordt door het hout, ter grootte eerst ſlegts van een roksknoop. — Het eenige voordeel van deeze dragt, het welk echter in geene vergelijking mag ko-

komen met het walglijke van derzelver onophoudelijke kwijlveroorzaaking, is de ontblooting van twee regels tanden, zoo ſchoon, dat men dezelve voor kunstwerk zou houden, indien men, bij naauwkeurig onderzoek, aan derzelver verglazing, het onverminkte werk der natuur niet beſpeurd hadt." — De Vrouwen zijn door die kunstbewerking of lipdragt, welke zij *Kentaga* noemen, niet in ſtaat, eenen lipletter uit te brengen, en ſpreeken veel meer, dan de mannen, uit de keel. — Hoogst onzindelijk is de huishouding dier Inwoonderen, die vreêgezind genoeg waren om de *Franſchen* en *Engelſchen* te ontvangen, en met hun handel te drijven, waarin zij groote bedreevenheid betoonden; doch niet eerlijk in het gemaakt beding, maar knevelagtige bedriegers, trouwlooze geleiders, en van laagen, listigen, ondankbaaren en diefagtigen aart: van dit laatſte worden bijkans ongelooflijk verregaande voorbeelden aangevoerd.

Oonolasca, in den Jaare 1778 door COOK aangedaan, doch door de *Ruſſiſche* Zeeluiden vroeger geſchied, is het volgend tafereel, opgemaakt uit COOK, en BILLINGS, die, op last van de *Ruſſiſche* Keizerin CATHARINA II, in deeze ſtreeken eene ontdekkingsreis gedaan hadt. Ongunſtig is de Luchtſtreek en Landbeſchrijving, welke men hier van de *Aleoutiſche* Eilanden, waartoe *Oonolasca* behoort, aantreft. „ Onder deeze luchtſtreek, merkt STUART op, welke de vogel ontwijkt, — op deezen grond, die zelfs geenen boom teelt, — ja daar, waar het ganſche viervoetige dierenrijk de uiterſte grenzen van zijn gebied ſchijnt geſteld te hebben, — leeft en woont de Mensch, en komt 'er welgedaan en blijmoedig voor, ſchoon hem de Natuur het vederendekzel van den vogel, de koude keerende huid van het dier, en de ongevoeligheid der plantvezelen en boomſpieren onthouden heeft. Hoe belangrijk moet ons, van deeze zijde, zijne naauwkeuriger beſchouwing worden!" — Zodanig is dezelve in de daad, gelijk de verdere beſchrijving uitwijst. Wij ontleenen 'er dit berigt uit van hunne zeden; deeze hebben veel beminnelijks. „ Zij hebben den lof van zeer Godsdienſtig van aart te zijn. Onder elkander zijn zij vriendlijk, vrolijk en beſcheiden. Jegens vreemdelingen gedraagen zij zich met eene beleefdheid, den onbeſchaafden Volkeren oneigen. Verwittigd van derzelver terugkomst, vingen zij een voorraad van visch: door

onſtuimig weder hun niet dagelijks kunnende voorzien van eene verſche vangst, kapten zij hout voor hun en zonden het hun, aan takkebosſen gebonden, om 'er zich bij te verwarmen. Wel verre van woest of wreed te zijn, mogt hun de lof van zachtheid, menschlievendheid en gastvrijheid niet worden onthouden. Vreedzamer noch onſchadelijker Volk betuigde COOK nergens te hebben ontmoet, 'er bijvoegende dat zij in eerlijkheid tot voorbeelden kunnen dienen voor de beſchaafdſte volkeren op den aardbol." — Twee gebreken ontluisteren dit tafereel van de zedenlijkheid deezer Eilanders: de oneerbaarheid hunner vrouwen, en de onnatuurlijkheid van hun eigen lust.

Onder de Charactertrekken deezes Volks wordt Godsdienſtigheid opgegeeven; doch waarin de Godsdienst deezer Eilanderen beſtaat, hebben de Reizigers niet recht kunnen ontdekken. Zij zijn daarin zeer agterhoudend, uit eigen bijgeloof en de ongeſchiktheid der *Ruſſiſche* Prieſteren, hun ter bekeeringe gezonden. Welk een afſchuwelijk voorbeeld voert BILLINGS hiervan aan! Een *Ruſſisch* Prieſter, aan boord van dien Scheepsbevelhebber, vondt goed, alle de maskers, (deeze gebruiken zij bij de vereering hunner Goden) die hij in eene wooning bijeen vondt, te verbranden, en de eilanders de zwaarſte ſtraffen te dreigen, indien zij voortgingen, de Afgoden te dienen. Verſcheidenen dwong hij, zich te laaten doopen, zonder hun iets anders te kunnen doen begrijpen, dan dat zij voortaan de *Drieëenheid* moesten aanbidden, den Heiligen NICOLAAS aanroepen, en van een Kruis, 't welk hij hun aan den hals hing, alles verwagten, wat zij wenschten. — Hij zelf was zulk een onmensch, dat hij, eenmaal een gedeelte van zijne mondbehoeften op weg kwijt geraakt zijnde, en twee *Tartaaren*, die hem geleidden, verdenkende, beide deeze menſchen, elk bij eenen arm, aan eenen boom ophing en zo geweldig geeſſelde, dat de een het beſtierf. Naderhand vernam hij, dat zijn voorraad door anderen was geſtolen, en nu beantwoordde hij het verwijt, wegens zijne mishandeling der onſchuldige *Tartaaren*, met te zeggen: „ Dat zegt niets, zij waren „ toch geene *Christenen!*" —

Op de Noordweſtkust van *America* ſtevende COOK, ten jaare 1778, eene baai in, welke hij *Koning Georges Baai* noemde; bij de Inwoonders was dezelve *Nootka* geheeten.

ten. Hij meende de eerſte ontdekker te weezen; doch hij bevondt, dat zij door de *Spanjaarden*, in 't jaar 1789, plegtig in bezit genomen was. De *Engelſchen* wilden de bezitneeming handhaven, en zonden eene vloot derwaards, wanneer het onverhoedsch geweld de zaak befliste. — COOK en VAN COUVER zijn STUART'S handlangers, in de vrij breede beſchrijving van *Nootka*, en de Menſchen daar woonagtig. De morsſigheid hunner perſoonen en huizen is allerwalglijkst. Geen ongunſtig tafereel wordt van hun zedelijk Character gegeeven; dan bedrieglijkheid in den handel komt ten hunnen laste, alsmede bedelagtigheid, te onvredenheid en luiheid.

De *Nauwdowesſies*, de binnenlanden van *America* bewoonende, van welke J. CARVER uitvoerige en naauwkeurige berigten in zijne Reis gegeeven heeft, leeren wij hier geheel uit deezen Reiziger kennen.

Die zelfde CARVER en MACKENSIE dienen den Schrijver, om ons de *Noord-Indiaanen*, een naam, die een groot aantal Volkeren of liever Stammen bevat, te doen kennen; dan en Beſchrijving en Afbeelding bepaalt zich tot dat gedeelte alleen, het welk begreepen is tuſſchen den 40 en 58 graad Noorderbreedte, met de *Miſſiſſippi* ten westen, en de *Vereenigde Staaten* en daarnaa *Hudſons-baai* ten oosten, meer bij den naam van *Canada*, wat het Land, en van *Iroqueezen*, wat de Inwoonders betreft, bekend. Van aart worden deeze menſchen beſchreeven als welwillend, in hunnen handel onderling en met vreemden eerlijk, edelmoedig, dapper en ten krijg bekwaam. Groot is 'er de gemeenſchap met de Vrouwen. De ſterke drank der *Europeërs* heeft reeds onder deeze Volken het ſchriklijkst zedenbederf aangerigt, het welk nu, komende bij vroegere bloedſchande en den afſchuwelijkſten lust, derzelver zeden, in veele opzigten, volgens MACKENSIE, verfoeilijk maakt.

De Beſchrijving van elk der opgenoemde Volken gaat vergezeld van eene Afbeelding, welke in kunſtrijkheid gelijk ſtaat met die der twee voorige Deelen.

Reis van de Heeren VAN HUMBOLDT *en* BONPLAND *naar de Keerkringen, in de Jaaren* 1799—1804. *Een Uittrekzel uit hunne Aantekeningen van* J. C. DELAMETHERIE. *Uit het Fransch. Te Amsterdam, bij* W. van Vliet, 1805. *In gr.* 8vo. 55 *bl.*

Dagbladen, Week- en Maandschriften, hebben, van tijd tot tijd, niet nagelaaten, van deeze veel onderneemende Reizigers te gewaagen, — eene en andere ontdekkingen en waarneemingen, in nooit of schaars betreeden oorden gedaan, te vermelden. De Boekhandelaar LOOSJES heeft eene *Nederduitsche* vertaaling van de *Voyage de M. M.* A. DE HUMBOLDT & A. BONPLAND aangekundigd, waarvan reeds de eerste Afdeeling der *Dierkunde* het licht ziet.

Het verspreid gerugt van HUMBOLDT's dood, met regt als een onherstelbaar verlies voor Natuur-, Land- en Volkkunde aangezien, is gelukkig valsch bevonden. Naa eene zo veeljaarige en zonderlinge Reize in *Europa* wedergekeerd, begaf hij zich, schoon een *Duitscher*, met zijnen Reisgenoot, een *Franschman*, na *Frankrijk*. Met opene armen werd hij daar ontvangen. De beroemde DELAMETHERIE, Lid van het Nationaal Instituut, voelde zich opgewekt, door het belang, dat de geleerde wereld, met zulk een welgegrond regt, in de Reis van die Heeren stelt, zo wel als zijne vriendschaplijke betrekking tot deeze beide Mannen, den hem aangenaamen pligt te volbrengen, om aan al de vrienden en hoogagters deezer twee merkwaardige Reizigers een zo naauwkeurig mogelijk narigt van derzelver nu volbragte Reis mede te deelen, het welk hij deels uit hunne openbaare afzonderlijke briefwisseling, deels uit hunne in het Nationaal Instituut voorgeleezene Memorien schepte.

De Vertaaler en Uitgeever van dit kleine Stukje oordeelden, dat eene getrouwe vertaaling van dit verslag des *Franschen* Geleerden onzen Landgenooten, die op Weetenschap prijs stellen, niet onaangenaam zou weezen; te meer, daar hetzelve eensdeels tot eene voorbereidende Inleiding kan dienen voor het te verwagten *groot geheel*, maar ook anderdeels als een op zichzelve staande Werkje kan worden aangemerkt, dat de hoofdzaaken van het eerstgenoemde in zich bevat.

Heb-

Hebben de bovenaangeroerde vermeldingen kunnen ſtrekken om de begeerte na dien Reistogt zelven te ontſteeken, wij twijfelen niet, of dit kort verſlag, 't welk den *loop* der Reize, nevens eene en andere bijzonderheid, bevat, zal die begeerte veeleer opwekken dan voldoen; althans bij het doorleezen is dit ons gevaal geweest. — De beknopt- en gedrongenheid deezes Reisberigts kan, op eenige plaatzen, niet van duisterheid vrijgeſproken worden.

Eenige Berichten omtrent het Noorden en Noord-Oosten van Europa; door Mr. JOHAN MEERMAN, *Heer van Dalem en Vuren. IIde Deel. In 's Graavenhaage, bij* de Erven van I. van Cleef, 1805. *In gr.* 8vo. 437 *bl.*

Indien *Rusland*, en de jongſte zijner twee Hoofdſteden, *St. Petersburg*, veel beziens- en merkwaardigs opleveren, moet, egter, de kundſchap van dat alles ten koste van veel vermoeijenisſe, en derven van verſcheiden aangenaamheden, vooral in ons Vaderland genoegzaam alomme te vinden, verzameld worden. Dit, hoewel daarover zelden, indien ooit, klaagende, ondervondt de na kennis en weetenſchap, uit de eerſte bronnen geſchept, onleschbaar dorſtende, agtenswaardige Heer MEERMAN. Wegen, die, hoe druk bereeden, nogtans voor zoo goed als ſchier onbruikbaar konden beſchouwd worden; hier volſtrekt gebrek aan herbergen, elders die, welke dien naam draagen, bijkans van alles, wat den afgematten Reiziger verkwikking kan verſchaffen, genoegzaam geheel ontbloot; eene fnerpende en alles verſtijven doende koude; de behoefte van Reispaſſen zonder tal, om te worden toegelaaten: op zoo veel en nog meer onaangenaams kwam den Heere VAN DALEM EN VUREN zijne opgegaarde kennis van *Rusland* te ſtaan. Van nieuws, egter, bedanken wij, in naam van het Publiek, den geleerden en naauwkeurigen Man, voor zijne uitvoerige en duidelijk uit een gezette narigten, veele waarvan ook van elders ons niet onbekend waren, doch andere van welke wij bij geenen Reisbeſchrijver in die naauwkeurigheid en orde hadden aangetroffen.

In de maand November 1798 *Zweden* hebbende verlaaten, nam de Heer MEERMAN zijnen weg over *Frederikshamn* en *Wiburg*, na *St. Petersburg*, alwaar hij eerst van die maand tot in Maart 1799, en andermaal van November diens jaars tot in Maart 1800, vertoefde; hebbende, in den genoemden tusſchentijd, eenen keer gedaan na *Moscau*; van welken uitſlag het volgende Deel zal verſlag doen.

Weinige artikelen, de Hoofdſtad van een uitgebreid Rijk betreffende, zal iemant kunnen opnoemen, aangaande welke hij in dit Reisverhaal geene berigten of opheldering kan verlangen. Verlegen, uit dien hoofde, zijn wij ſchier omtrent het doen van eene keuze ter mededeelinge van eene proeve of eenige uit den rijken voorraad. Van nieuws willen wij het Werk voor ons leggen, om, van 't geen, bij onze eerſte lektuur, onze opmerking vooral trok, hier en daar iets of wat af te ſchrijven.

De Stad *St. Petersburg* in 't algemeen betreffende, ſchrijft de Heer MEERMAN aldus: „ Haare rechte en breede ſtraaten; de talrijkheid haarer Paleizen en andere goed gebouwde huizen; de groote tuinen, die 'er zich insgelijks in meenigte in vertoonen; haare Markten en uitwendige vercieringen van veelerlei aart; de trotſche Newa eindelijk, die midden door haare Vesten heenloopt: alles werkt mede om een' vreemdeling in opgetoogenheid te brengen over het geen zijn oog, waar hij het dan ook heen mag wenden, treffends en bevalligs ontmoet. De eenigſte Poort, die zij aanbiedt, is die naar de Rigaſche zijde. — Aan alle andere zijden heeft Petersburg alleen Barrières." Op de bekende *Statue Equestre* van PETER DEN I ontmoeten wij de volgende aanmerking. „ Nimmer heeft mijn oog zich kunnen gewennen aan de onbeduidende Maſſa, die het Dier onvoorzichtig genoeg geweest is, zoo 't ſchijnt, om te durven beſtijgen; en die nog daarenboven zoo ſlecht is afgebijteld, dat de Steenhouwer nooit eene Rots in de natuur moet gezien hebben. Immers, behalven dat de geheele form van den ſteenklomp niet voldoet, zoo is de plek, waar de pooten van het paerd naar boven willen, als een redelijk ſtijle lesſenaar gehakt; zoo dat men, vooral in den ſneeuwtijd, ieder oogenblik beſchroomd is, dat het Ros, bij alle zijne onvertſaagdheid, met den Keizer tevens, dien het draagt, naar beneden zal glijden." In gevolge der ſnerpende koude des klimaats is de kunst hier ook op middelen bedagt geweest, om, zoo veel mogelijk, ten minſten koste, de woonvertrekken te verwarmen. Daartoe dient de dus genoemde *Ruſſiſche Kagchel*, een vernuftig uitgevonden ſtooktuig, door middel van 't welk de vertrekken, zonder benaauwd te zijn, tot eene temperatuur gebragt worden, in welke het bevriezen van inkt en water in dezelve onbekend is, en men 'er in opene bedden ſlaapt. Van het *Ruſſiſch* klimaat gewaagende, komt *Siberien*, hier op eene uitgeſtrektheid van 126 duizend vierkante mijlen begroot, mede aan de beurt, en ſchrijft de Heer MEERMAN het volgende, onder andere: „ In de moerasſen der Noordelijkſte Provintiën van Siberiën dooit het ijs zelden beneden eene halve elle op; en de Petersburgſche Tuinvruchten komen reeds op den zestigſten graad in die gewesten niet meer voort; gelijk 'er ook boven deeze hoog-

hoogte bijna geen akkerbouw meer geoeffend wordt, en naar de Oostzijde zelfs ver beneden dien graad, bij voorbeeld te Kamschatka, waar van de Zuidelijkste punt op den een-en-vijftigsten ligt; de Zomers zijn aldaar te kort, om iets van aanbelang te kunnen teelen. In Tobolsk wast een soort van bruine en witte Framboos, doch anders hoegenaamd geen vrucht. Het Kwikzilver bevriest in deeze akelige landen dikwijls in de vrije lucht. De reizen door dezelve zijn het schrikkelijkste wat men zich voorstellen kan. Des Zomers kan men bij het gemis van sneeuw niet voort. Aan herbergen is niet te denken. De postpaerden, en verder Oostelijk, naar de zijde van Kamschatka, de honden, die men voor de sleden spant, (want de paerden neemen, naar maate men Oostelijker koomt, in grootte af) stallen onder den grond, zoo dat men somtijds eene Station voorbij rijdt, zonder zelfs te vermoeden dat 'er huis of stalling is; en alle proviand bevriest." Ondanks deeze felle koude, die, hoewel in minderen graad, zich ook te *Petersburg* zeer pijnlijk doet gevoelen, weet men 'er de natuur te dwingen, en aan 's menschen praalzucht en begeerlijkheid te onderwerpen. Zoo verhaalt de Heer MEERMAN, dat een Heer DE LA COSTE, in zijnen Tuin, bij de Rigasche poort, het zoo verre hadt gebragt in het vroeg voortteelen van vruchten, dat hij omtrent den 10 Februarij reeds rijpe kersen hadt, niettegenstaande hij eerst naa Nieuwjaar begint te stooken; welke kersen hij zich tegen tien Roebels het stuk laat betaalen; welken prijs hem op een Feest, 't welk door een aanzienlijk Edelman voor het Hof bestemd was, voor een schotel van honderd stuks, zoo hij ze leveren konde, was aangeboden. Vreemd luidende, in onze ooren, is het gebruik, waarvan de Heer MEERMAN gewaagt, volgens 't welk zeer aanzienlijke *Russen* op hunne buitengoederen aan de Logeergasten geen bed gewoon zijn aan te bieden, maar verwagten dat zij het zelve medebrengen. „ Op eene plaats in den omtrek van Moscou te logeeren gevraagd wordende, door lieden, wier huisgezin meer op den Europæischen voet was ingericht, wierdt 'er wel uitdrukkelijk bijgevoegd: wij hebben bedden." Dat het lot der dienstboden in *Rusland* verre van benijdenswaardig is, heeft men meermaalen opgemerkt. Een voorbeeld daarvan verhaalt de Heer MEERMAN, door een buitenlandschen Minister, van ontwijfelbaar geloove, die lang te *Petersburg* vertoefd hadt, hem medegedeeld. „ Hij bevondt zich kort na zijne komst op een' maaltijd bij eene Dame van jaaren, naast welke hij geplaatst was. Een Hofmeester, met een zwaar gegaloneerd kleed, zettede de schotels op, en beging onwillig eene fout met een weinig saus op het kleed zijner Meestersesse te storten. Op een' wenk van deeze verdween het Hoofd der dienstboden voor eenigen tijd van achter tafel, en kwam daarna tot zijne voorige werkzaamheden terug, wel wat bleeker en

pijn-

pijnlijker van tronie dan te vooren, maar in het zelfde costume; en gedwongen om zoo goed als mogelijk het gevoel eener operatie te verbergen, die hij intusschen ondergaan had." Van het *Russisch* Bad, eene der eerste behoeften deezer Natie, inzonderheid voor den gemeenen man, ontmoet men hier dit beschreid. „ Zij (de publique Baden) behooren aan bijzondere personen, wien zij geen geringe som opbrengen. Ik heb op een Zaturdag nademiddag die van Grodno (dus meen ik dat de eigenaar heet) bezocht. Op zulk een' dag rekent men, dat 'er omtrent 500 personen zich van dezelven hier komen bedienen, tegen vijf Kopeeken (toen omtrent tien duiten) ieder. Een Voorpoort, onder welke allerlei verversching voor de geenen die zich gebaad hebben, worden verkocht, brengt op eene ruime langwerpige Basiecour, door een houten beschot in de lengte in tweeën verdeeld; de Vrouwen naamentlijk gaan door eene deur naar haare Basiecour, en vervolgens naar haar Bad, aan de rechterzijde, terwijl de Mans op de plaats zelve blijven, waar de Poort op uitkoomt. De plaats en het Bad der Vrouwen is ontoegankelijk voor de Mans, schoon de deur der Voorplaats juist niet zoo digt geslooten is, dat zich de Sufannaas hier altijd even veilig voor een bespiedend oog zouden mogen rekenen. In een omgekeerden zin weert men ten minsten van de afscheiding der Mans de Vrouwen niet zoo stiptelijk. Athans ik heb 'er onbeschroomd meer dan éene Eva naast haaren Adam zien wandelen; en in het Bad zelve worden de Mans en Minnaars somwijlen door haare tegenwoordige of toekomende Huisvrouwen verzeld. Alles in der daad, behalven de sneeuw die op den bodem lag, herinnerde hier den staat der onschuld van 't Paradijs. De Basiecour was vol met of nog geheel ontkleede, en uit het Bad reeds terug gekeerde Manneu, of met zulken die bezig waren zich weder aan te kleeden; sommigen lagen op banken in de open lucht om zich af te droogen, of om uit te rusten; eenigen hielden de takken, waarvan zij zich in het Bad tot een soort van geeseling bedienen, nog op eene wijze in de hand, die eenig gevoel van schaamte te kennen gaf: doch ver de meesten dachten hier aan niet eens." Onder de vermaaken van *St. Petersburg* gewaagt de Heer MEERMAN van de prachtige Bals, die door de Grooten, in hunne luisterrijke paleizen, gegeeven, en op welke van de 3 tot 400, en somtijds nog meer gasten genodigd worden. De beschrijving, hier van de inwendige inrigting dier paleizen gegeeven, doet aan al wat *Parijs* kostbaars en fraais bevat, gedenken. Niet zeer gunstig is het berigt, dat wij hier van de *Griekſche* of *Russische* Geestelijkheid aantreffen, en van de kleine eere, in welke zij gehouden wordt. „ Veelligen onder haar (schrijft de Heer MEERMAN) zijn lieden van eenige geboorte, te meer daar men tot geene hooge waardig-

digheid in deeze Kerk verheven kan worden, zonder den Monnikenſtand doorworſteld te hebben; en zoo veel Biſchoppen en Abten men in de Roomſche landen in de eerſte gezelſchappen ontmoet, zoo vreemd een verſchijnzel zoude het zijn, indien men in Rusland 'er een van hunnen ſtand in aantrof. Mij althans is dit noch te Petersburg, noch te Moscou ooit ergens gebeurd. En men behoeft ook ſlechts de meeste van hun over ſtraat of in de Kerken te zien gaan, en vooral op de gemeene tronie, met het lang nederhangende ſluike hair, te letten, om ſpoedig overtuigd te zijn, dat zij 'er niet in behooren. Perſoonen van aanzien, die hen bij zich laaten komen, gaan voor de allerbigotſten door." Van de Kerken van *Petersburg* ſpreekende, daar de Heer MEERMAN van het Klooster van *St. Alexander Newski* verſlag doet, vermeldt dezelve de overbrenging van het lijk van PETER DEN III, op last van diens Zoon Keizer PAUL, uit dat geſtigt na de Cathedraale Kerk, de gewoone rustplaats der *Ruſſiſche* Alleenheerſchers. „ Paul, (ſchrijft zijn Ed.) willende alles, 't geen volgens de Hof- en Kerkgebruiken bij zijnes Vaders dood en eerſte begraafenis verzuimd was, thans op eene treffende wijs vergoeden, liet de kist nog in den kelder openen; en de gantſche Keizerlijke Familie daalde in het graf zelve, 't welk ſlechts door eene flaauwe doodslamp verlicht was, neder, en kuste de half vergaane hand des Vaders of des Grootvaders." Onze opmerkzaame Reiziger, wiens opmerking niets ontſnapte, en die, om veel op te merken, de beste gelegenheid bezat, geeft van den *Ruſſiſchen* Doop dit verſlag. „ Den Grieksſchen Doop (ſchrijft hij) heb ik in een huis te Petersburg, in welk ik bekend was, aan een jonggeboren kind zien verrichten. Men had daartoe een aanzienlijken Pope laaten noodigen. Een groot zilveren koelvat met laauw water was in eene zaal geplaatst, en op den rand van hetzelve brandde een waschkaarsje of vier. De Priester, van zijn' Kerkenknecht verzeld, ſtond voor dit koelvat oneindig lange gebeden voor te leezen, eer iemand van het ſaamgekomene gezelſchap, behalven misſchien de Vader, de Peter en de Meter, zich in de zaal begaven. Toen dit voorbij was, zeggende hij het water, en goot 'er wat olie in; nam ook van die olie een weinig in een penſeel, en beſmeerde 'er handen, voeten, aangezicht enz. van het kind mede, 't welk naakt in eenige dikke omwindſelen en kusſens gedraagen wierdt. De Doop geſchiedde toen bij indompeling, drie reizen achter één; de derde reize althans raakte het wicht 'er geheel onder, en kwam 'er rood, gelijk een kreeft, weder uit. —— Na de afdrooging heeft 'er met eene ſchaar een ſoort van Tonſuur plaats van eenige hairvlokken des jonggeborenen, die aan den Peter en Meter ter hand worden geſteld, en die deezen wedzom in de Doopſont werpen. Dan wandelt de Pope met de beide gemelde rond-

rondom het koelvat, ieder met een kaarsje in de hand, en alles eindigt met eene reeks van nieuwe gebeden, en de kusſing van het kruis." Het doen van Leerredenen is in *Rusland* niet zeer algemeen. Hier en daar geſchiedt zulks door middel van gedrukte preeken, om op het platte land te worden voorgeleezen; „ daar het ſlechts aan eenige geëxamineerde Geeste„ lijken vergund was, met eigen opſtellen te voorſchijn te „ treeden." Eene ſchikking, die ook in menig Proteſtantsch gewest met nut zou kunnen ingevoerd worden!

Eene ſchets van het karakter van Keizer PAUL, welke wij hier aantreffen, en eene meesterlijke hand aankondigt, wilden wij gaarne overneemen, doch moeten, uit ruimtegebrek, dit nalaaten; en om de zelfde reden ook, 't geen wij, uit echte bronnen geſchept, en door eigen waarneeming opgemaakt, aangaande de talrijke klaſſe der Lijfeigenen, hier vinden opgeteekend. Het volgende alleen willen wij afſchrijven. „Wanneer een Landgoed met boeren weggeſchonken wordt, rekent men doorgaans de waardij van een' boer op 200 Roebels: doch door elkander kunnen zij wel op 300 geſchat worden; de Mans zijn ſomwijlen zelfs 500 waard; de Vrouwen meestal 100; dit laatſte echter moet ſlechts worden verſtaan van die in de Steden zijn: want op het platte land gelden zij niet meer dan vijftig; ſomwijlen worden 'er wel Meisjes voor niet boven de vijf-en-twintig verkocht. De Rijks-beleenbank neemt bij alle verpande Landgoederen de boeren alleenlijk tegen veertig Roebels aan." Hoewel, zoo als het heet, de doodſtraffe in *Rusland* is afgeſchaft, is 'er, egter, de vreesſelijke knoetſtraffe in gebruik gebleeven, die zomtijds den dood ten gevolge heeft, wanneer de misdaadige, met eenige honderden ſlagen, op de ſtrafplaats zelve afgemaakt, of, naa de ſtrafoeffening, na den kerker wordt te rug gebragt, om hem aldaar, aan zijne onverbondene wonden, eenen dood te laaten ſterven, duizendmaalen erger dan de elders gebruikelijke halsexecutie. Voor 't overige geſchiedt de knoetſtraffe op de volgende wijze. „ Op eene opene plaats ſluit zich een kring ſoldaaten om een' enkelen paal, over welken de veroordeelde, met het hoofd en den bovenrug voorover, getrokken wordt, waarop de knoetmeester, zoo heet de beul, met eene lange zweep, doch die een' korten ſteel heeft, dit bovenſte en gebogene gedeelte des naakten rugs met den klap van deeze zweep zoo naauwkeurig weet te treffen, dat hij 'er ſneede aan ſneede naast elkander in de lengte op toebrengt. — Alles eindigt bij misdaaden van eenig aanbelang met een brandmerk op wang of voorhoofd, en met de openſcheuring der neusgaten, en vervolgens met de reize naar Siberiën, waar de ergſten naar de Mijnen gezonden worden."

De Heer MEERMAN, (en hiermede zullen wij ons verſlag eindigen) aangemerkt hebbende, dat het in de *Ruſſiſche* Ste-

den

den den winkelieren, welke geene vreemdelingen zijn, niet vergund wordt, eenige leevensmiddelen uitgezonderd, hunne waaren aan huis te verkoopen, voegt 'er nevens, dat in alle plaatzen een winkelgebouw is afgezonderd. Van het *Petersburgſche*, 't welk, naar gelange der ſtad, een vreesſelijken omtrek heeft, geeft hij het volgende berigt. „ Naar de hoofdfaçade, welke op de Perſpectief (eene der voornaamſte ſtraaten) neêrkomt, vertoont het twee verdiepingen Loges in Arcades tusſchen Doriſche Pijlasters, met een klein Peristile in 't midden van dezelfde Order. In 't vierkant wandelt men onder Gallerijen dit gebouw, winkel langs winkel, om; het getal derzelven is 340; zij zijn van allerlei groote, ſommigen zelfs zeer klein; en niettegenſtaande dit, betaalen de kooplieden geen' geringen prijs, om 'er zich in te mogen vestigen. Men kan ſchier geen ſoort van goederen bedenken, dat hier niet veil gebooden wordt; ſommige ſoorten daarvan verzamelen zich in een hoope winkels bij elkander. Op deeze door 't geheele jaar voortgezette kermis, ziet de vreemdeling, die te Petersburg aanlandt, terſtond den Rus, gekleed in zijne Nationaale dragt en met den baard, in zijne volle werkzaamheid, en met al dat uitlokkend vriendelijke, dat hem, wanneer hij zijne waaren aan den man wil helpen, eigen is. — Het gebouw heeft, behalven eenige zijdevleugelen, of afzonderlijke rijën winkels, nog eene Boven-gallerij, die insgelijks in 't vierkant omloopt — de Pelskraamers ſtaan bijna allen op deeze Boven-gallerij. Eene harde Wet gebiedt, in geen der winkelen van dit geheele gevaarte te mogen ſtooken."

Bijvoegzels op Hollands Arcadia, of Wandelingen in de Omſtreeken van Haarlem, door A. LOOSJES PZ. *Met eene Kaart. Te Haarlem, bij* A. Loosjes Pz. 1805. *In gr.* 8*vo.* 70 *Bl.*

Een wenk, bij 't laatſte Stukje der *Hollandſche Arcadia*, van welke wij eene beoordeelende Aankondiging gaven, deedt ons Bijvoegzels te gemoet zien, welker vermelding wij niet mogen agterwege laaten.

De Schrijver oordeelde, om, zo veel mogelijk, volkomenheid aan dit onderhoudend Werkje bij te zetten, na de uitgave van 't zelve, alle poogingen te moeten aanwenden, om zodanige bijzonderheden en berigten in te winnen, als met eenigen grond zouden kunnen geoordeeld worden aan zijn Werk te ontbreeken. Hij ſlaagde niet zo volkomen als hij wenschte; dewijl veelen, hoe genegen, om hem onderrigtingen, wegens Oudheden, zo in Dorpen en Gehuchten als Hofſteden, mede te deelen, uit mangel aan beſcheiden, zich daartoe niet in ſtaat bevonden. Dan hij ſchenkt in deeze weinige bladen, 't geen hij heeft opgedaan tot volmaaking zijns Werks.

Wat

Wel hadden wij gewenscht, dat hij volledíger geslaagd ware; dan wij treffen in deeze *Bijvoegzels* nog al 't een en ander aan, 't geen den Oudheidminnaar van ons Vaderland, en inzonderheid de Bewoonders deezer aangenaame streeken, of derzelver bezoekers, niet onwelkom kan weezen, en tevens leerzaam.

Wij zullen des geene optelling doen, maar slegts eene en andere bijzonderheid aanstippen; als de beschreiden wegens de Kerk te *Bennebroek* en te *Bloemendaal*; de onderrigting ten aanziene van het vernietigen der *Lazarus-kleppen*. Inzonderheid vonden wij wegens de Heerlijkheid *Zaanen* een vrij breed en dit duister stuk toelichtend berigt: dit mogen wij ook zeggen wegens *Schooten* en eenige plaatzen daar bij gelegen: ten opzigte van de *Beverwijk* is hij in het opdoen van kundschappen gelukkig geslaagd.

Hoe rijk die oord in Hofsteden is, zal de vermelding der Buitenplaatzen, met de naamen van derzelver Eigenaaren, uitwijzen.

Een Naamlijst van de voornaamste *Bloemisten* in de omstreeken van *Haarlem* kan in den Bloemtijd eenigzins den Liefhebberen ten gids verstrekken. En, hoe zeer de Lijnwaat- en Garenbleekerijen in *Haarlems* nabuurschap verminderd zijn, levert de Schrijver een Naamlijst der tot in 1805 overgebleevenen.

Bovenal geviel ons de Kaart, door G. VAN DER PAAUW AZ. vervaardigd, van de ommestreeken der Stad *Haarlem*, zo verre de *Arcadische* Wandelingen zich hebben uitgestrekt. Deeze kan den Wandelaar ten zekeren gids strekken. Wij meenen, dat ze ook afzonderlijk te bekomen is. Zij loopt van de *Beverwijk* tot *Hillegom*.

Hoe waardig is dit hoekje Lands, bezien, bewandeld en in opmerking genomen te worden! Wij kunnen te deezer gelegenheid niet nalaaten te melden, dat een Heer van onze kennis, die onlangs uit *Frankrijk* en *Italie* terug kwam, openhartig bekende, op zijne reizen geen oord aangetroffen te hebben, 't welk, in alle opzigten, de streeken, in de *Hollandsche Arcadia* beschreeven, overtrof. — Geen wonder dan ook, dat, van vroeg af, dit brokje Lands zo gezogt en gewild geweest is! Deelt ons het afbreeken van veele Lustplaatzen, zulks moet deels toegeschreeven worden aan den loop der tijden. — — — Dan, terwijl wij dit schrijven, ontvangen wij de tijding van den getroffen Vrede op 't Vasteland! — Deeze Vrede verhoedt mogelijk den val veeler Buitenplaatzen! Deeze Vrede wekt misschien tot het aanleggen van nieuwe op! — en mogten dezelve ingerigt weezen, om den Landbouw, op den voet van eenige braave Vaderlanderen, te verbeteren en uit te breiden! Deels toch is deeze *Hollands* Rijkdom.

Aanſpraak van Mr. ABRAM JAQUES LA PIERRE, *Hoofd-Officier van den Haag, ter gelegenheid van de ſolemneele Aanzegging des Doods, aan* JOHANNES PIETER MATTHIJS VAN DEN BOS, JOHAN CHRISTIAAN HERSBERG, JOHANNES BAPTIST *of* JOHAN JOSEPH *en* JOHAN HERFOK. *Als mede de Vonnisſen zoo tegen dezelve, als tegen* JOHANNA FRANCINA VAN DEN BOS *gewezen. In den Haag, bij* de Wed. J. de Groot en Zoonen, *en* J. Plaat. *In gr. 8vo. 92 Bl.*

Medepligtigen waren alle de bovengenoemde monſters en uitvaagzels des menschdoms van de booswigten, nu etlijke weeken geleeden, in het laatst des afgeloopenen jaars, volgens vonnis van Mannen van *Rhijnland*, te *Leijden* openlijk ter dood gebragt, en waarvan wij onlangs verſlag gedaan hebben. Tot dat verſlag mogen wij hier overwijzen (*), als behelzende de Haagſche Vonnisſen weinig zaakelijks meer, dan eene herhaaling, en hier en daar iets meer gebijzonderde opgave, van den moord op den *Loosduinſchen weg*, van dien aan den Postillon tusſchen *Haarlem* en *Leijden*, en aan eenen Dienaar der Juſtitie tusſchen *Putten* en *Nieuwkerk* gepleegd, alsmede van deze en gene huisbraaken en dieverijen. De hier afgegeevene Vonnisſen zijn uit den aart vrij eenzelvig, als loopende over de zelfde gruweldaaden. Radbraaken van onder af op een kruis, was de ſtraffe over de *vier* mansperſoonen; geesſeling en brandmerk, met een ſtrop om den hals aan den wurgpaal, van eene zestigjaarige gevangenis gevolgd, die over het vrouwsperſoon uitgeſproken, en op den 31 Januarij dezes jaars volvoerd.

Ziet hier eenige trekken uit de Aanſpraak des Heeren Hoofd-Officiers aan de verweezenen, welke, volgens de natuur der zaake, met die van den Heere Bailjuw van *Rhijnland*, BLOK, veel gelijkaartigs behelst. Doelende op den moord, op den *Loosduinſchen* weg, in de herberg het *Huisje te Halfwegen* gepleegd, voert de Heer LA PIERRE deze roerende taal: „ Stelt ulieden twee bejaarde menſchen, door den gelukkigen Echtenband reeds lang verbonden, voor oogen, die, in den laten avond of nacht van hunnen arbeid uitrustende, ſtil en wel te vrede bij den anderen waren; verbeeldt u hunnen ſchrik, angst en vrees, toen roof en moord ademende booswichten, gewapend met inſtrumenten des doods, hunlieder woning indrongen, en de wreedaardigſte ſlagen van ſtok en knuppel op derzelver hoofden deden nedervallen; hoort hun gejammer en gekerm — aanſchouwt de ſmertelijke gewaarwordingen, die ieder moorddadige ſlag hun veroorzaakt — hoort

de

(*) *Vaderl. Letteroef. voor* 1805. No. XVI.

de ſmekende ſtem der Vrouwe, toen haar Echtgenoot zielloos in zijn bloed bij haar was nedergevallen, *laat mij in 't leven, gijlieden zult alles hebben:* en hoort daar tegen de ſtem van vloekende booswichten, *leefje nog blixem, gij zult ook dood:* en ziet tevens den booswicht, met vernieuwde krachten, zijne ſlagen op het hoofd van die weerlooze Vrouw verdubbelen, en haar, op eene alle wreedheid te boven gaande wijze, om 't leven brengen; — let op het boosaardig oog der ſnooden, waarmede zij op het laatſte levensogenblik van die ongelukkigen loeren; — aanſchouwt die rampzalige ſlagtoffers der onmenſchelijke wreedheid, in hun bloed gewenteld, voor de voeten van den booswicht, vermoord ter nedergeſtort; en beſchouwt den booswicht, met bloedige treden, naar de bezittingen van die ongelukkigen heen ſnellen, en, met handen nog rokende van het bloed dat door hem vergoten was, hunne eigendommen doorzoeken en met zich voeren; en deze boosdoenders zijt gijlieden geweest. —

„ *Menſchen! Menſchen!* gij hebt in koelen bloede onſchuldig bloed doen ſtromen; gij hebt uwe Natuurgenoten vermoord, om hunne bezittingen en goederen te rooven; in den bloedraad, door ulieder vloekgeſpan belegd, hebt gij beraadſlaagd om hun om 't leven te brengen, en geraadpleegd over de middelen om uw misdadig voornemen uit te voeren; — geen ogenblik, neen, uren, ja ſoms dagen, zijn de uitvoering van uwe gruweldaden voorafgegaan.

„ *Menſchen! Menſchen!* gij hebt uwen medemensch vermoord, op eene wrede wijze vermoord; uwen medemensch, die nimmer aan u misdaan had, die zich tegen u niet verzette; — gij hebt zijne bezittingen geroofd, en op welke wijze gijlieden u die ten buit maakte, was u onverſchillig; — het is u om 't even geweest, of ontmenschte moord of geweld, ja ook eene geſchonde gastvrijheid, die eenvoudige Landbewoonders, door het masque eener valſche vriendſchap misleid, aan een uwer bende geſchonken hadden, ulieden den weg tot het berooven huiner bezittingen baande; in één woord, van 't rooven hebt gijlieden eene Kostwinning gemaakt, en het moorden was ulieder Handwerk geworden, ja daarin voedde gijlieden zelfs uwe kinderen op, en leerde hen al vroeg den weg des misdaads betreden. —"

GULIELMI A TEISTERBANT (dict. BILDERDIJK) Icti Obſervationum et Emendationum Liber unus. Brunovici Typis *Car. Reichard.* 1806. pp. 232.

Onze Landgenooten kennen den Schrijver dezer Aanmerkingen, welke voornamelijk opheldering van duistere en verbeteringen van verbasterde plaatſen uit het Romeinsch Recht

Recht behelzen, als den grootſten Dichter, op welken tegenwoordig ons Vaderland zich beroemen kan. Deze Aanmerkingen doen hem aan hun kennen, als den vlijtigen en oordeelkundigen beoefenaar van het Romeinsch Recht; en het oordeel zoo wel, als de geleerdheid, waarvan dit boek de blijken draagt, moeten inderdaad ook bij anderen den wensch opwekken, dien wij in eene vroegere beoordeeling te kennen gaven, dat, namelijk, ons Vaderland eenmaal, alle partijzugt ter zijde zettende, door het aanbieden van een geſchikten post, den man van zoo vele en zoo onderſcheidene verdienſten weder in den kring zijner Landgenooten moge terug brengen hoezeer wij ten dien einde ook wel gewenscht hadden, dat de Schrijver in dit boek zelf geene nieuwe bewijzen had aan den dag gelegd, dat bij hem die partijzugt nog niet is uitgeſtorven; als hoedanig zeker aan ſommigen het noemen van den Hertog van Brunswijk, als den voormaligen onoverwinlijken Verdediger der Nederlandſche Vrijheid, zal voorkomen.

Doch ook de grootſte Mannen hebben hunne zwakheden. Waarom zouden wij aan den grooten BILDERDIJK niet zoowel deze vergeven, als de zugt om van een ouden Naam luister te ontleenen, terwijl hij door eigene verdienſten aan den naam van BILDERDIJK meer luisters gegeven heeft, dan hij immer van dien der oude Graven VAN TEISTERBANT ontvangen kan?

Het voor ons liggend boek levert daarvan een nieuw bewijs op. Na lange jaren buiten de mogelijkheid te zijn geweest, om zich op de wetenſchappelijke behandeling van het Romeinsch Recht toe te leggen, eindelijk dit onderwerp weder bij de hand te nemen, op een tijd, waarin men van boeken verſtoken is, zal ongetwijfeld door elk als eene ſtoute onderneming beſchouwd worden. Doch de manier, waarop de Schrijver dezelve heeft uitgevoerd, bewijst, dat hij ook voor zulk eene berekend was.

Behalven vier Hoofdſtukken, in welke plaatſen uit FLORUS, SENECA en PLINIUS worden opgehelderd en verbeterd, bepaalt zich dit werk tot plaatſen uit het Justiniaansch Recht; en, ſchoon wij hier en daar wel iets vonden, dat wij ons herinnerden reeds elders gelezen te hebben, hetgeen trouwens bij des Schrijvers gebrek aan boeken niet wel anders te verwachten was, hebben wij echter in dit werk zoo veel nieuws en goeds gevonden, dat wij hetzelve aan elken beoefenaar der Romeinſche Rechtsgeleerdheid mogen aanprijzen.

De aard van dit Maandſchrift verhindert ons, zoo wel om van alles een beredeneerd verſlag te geven, als om eenige aanmerkingen, die ons tegen ſommige verbeteringen (*emendaties*) en opheldering en voor den geest kwamen, hier voor te dragen. Om echter den Lezer eenigzins in ſtaat te ſtellen om zelf te oordeelen, willen wij nog met een woord melding ma-

maken van de vier verbeterde plaatſen bij FLORUS, PLINIUS en SENECA, als waarvan het nut algemeener is.

De eerſte plaats is bij FLORUS, *Rer. Rom. epit. L. III. C.* 13. § 10, waar die zegt: *Reduci plebs in agros unde poterat, fine poſſidentium everſione, qui ipſi pars populi erant? et tamen relictas ſibi a majoribus ſedes; aetate quaſi jure hereditario poſſidebant.* Vele Uitleggers hebben zich bij deze plaats opgehouden, doch geen heeft alle zwarigheid weggenomen. BILDERDIJK ſtelt dus de volgende verbeterde lezing voor: *Qui ipſi pars populi erant, et tam relictas ſibi a majoribus ſedes aetate, quam jure hereditario poſſidebant.* En ongetwijfeld verdient deze lezing boven alle vroegere, zoo men dan bij de gewone lezing niet blijven kan, den voorrang.

De tweede *emendatie* betreft PLINIUS, *Hiſt. Nat. L. XXII. C.* 33, waar hij van een geneesmiddel zegt, dat het *ad extra corporum indubitatas confeſſiones habet.* Deze plaats heeft ongetwijfeld groote zwarigheden: noch de woorden *ad extra corpus*, noch het woord *confeſſiones*, in plaats van *virtutes* of *vires*, laten zich gemaklijk verklaren. De Schrijver ſtelt derhalve deze verbeterde lezing voor: *quod extorum torporem in debilitate compescens habetur*; en maakt dezelve, zoowel door den zamenhang, als door de eigenſchappen van het voorgeſtelde geneesmiddel, niet onwaarſchijnlijk; terwijl hij tevens aantoont, dat deze lezing, vooral volgens de ſchrijfwijze bij verkorting, niet zeer ver met de gewone lezing uiteenloopt.

De derde plaats is van SENECA, *in conſol. ad Helviam*, waar de Wijsgeer van een', door armoede verbeterden, wellusteling zegt: *Invitus enim ſanatur, et, ſi remedia ne coactus quidem recipit, interim certe dum non potest, nolenti ſimilis est.* Daar de Heer BILDERDIJK niet ziet, waartoe men dit *non potest* zal terug brengen, ſtelt hij voor, om, volgens eene dergelijke uitdrukking in de *l.* 3 *D. de Reg. Jur.*, te lezen: *dum non potest velle, nolenti ſimilis est.* — Zou echter deze plaats ook naar de gewone lezing niet verſtaan kunnen worden: *hij, die niet kan, is gelijk aan iemand, die niet wil?* Men vindt immers *poſſe* zoowel, als *velle*, meermalen op zich zelven ſtaande.

De eenvoudigſte, en juist daarom de ſchoonſte, *emendatie* is in onze oogen de laatſte van eene plaats van SENECA uit het zelfde boek, waar hij ſchrijft, dat Caeſar Mitylene voorbij vaart, waar zich Marcellus in ballingſchap bevindt, *quia non ſuſtineret videre deformatum virum.* In plaats van dit *deformatum*, dat wij nimmer goed opgehelderd hebben gevonden, leest BILDERDIJK *deportatum*; en wij maken geene zwarigheid, deze lezing als de ware aan te nemen.

Dit zij genoeg tot eene proeve van het voor ons liggend werk. Mogten des geleerden Schrijvers tijd en gezondheid hem toelaten, om dit eene boek door een tweede te doen volgen!

JA-

JACOBI HENRICI HOEVFFT Iſti Carmina. Bredae, Typis *C. van Bergen.* 1805. 8vo. form. maj. pp. 379.

De Griekſche en Latijnſche Letteren in het algemeen, de Latijnſche Poëzij in het bijzonder, zoo zij ergens nog met het gelukkigſt gevolg hare beoefenaars, hare handhavers vinden, het is inderdaad in ons Vaderland, het welk misſchien zoo vele uitnemende Latijnſche Dichters bevat, als andere Landen te zamen. Onder deze Dichters komt voorzeker eene der eerſte plaatſen toe aan den Heer J. H. HOEUFFT, reeds voorlang met veel roem in dit vak bekend.

De verzameling van alle zijne Gedichten, welke wij thans aankondigen, begint met een gedicht aan den Lezer, waarin de Dichter ons eene korte ſchets zijns levens geeft, of liever, waarin hij ons vermeldt, wanneer en in welke Stad hij geboren, en waar hij achtereenvolgends zijn verblijf gevestigd heeft. Zijne geboorteplaats ſchildert hij op deze bevallige wijze:

Si ſit nota tibi, qua Moſaque Mervaque jungunt
Flumina, quae mediis inſula ſurgit aquis;
Urbs ubi, quae ſoclis praeſes fuit urbibus olim,
Dum ſtetit Hollandae gloria prisca rei;
Hic ego vitales intravi luminis oras,
Hic ego maternum lac tener ore bibi.

De Voorreden, waarin de Schrijver ons het berigt mededeelt, dat, zoo hij al niet met deze verzameling aan de Zanggodinnen vaarwel zegt, hij toch van voornemen is, nimmer eenig gedicht na dezelve in het licht te geven, is, onzes oordeels, niet in zoo eenen zuiveren, bevalligen en losſen ſtijl geſchreven, als wij van de meeste Geleerden van ons Land wel gewoon zijn; maar

Non omnia poſſumus omnes.

CICERO was, op zijn best, een zeer middelmatig Dichter.

Na deze Voorreden vindt men voortreflijke gedichten aan den Heer HOEUFFT zelven. EV. WASSENBERGH, HIER. DE BOSCH, S. F. J. RAU, (*) P. H. MARRON, M. SIEGENBEEK, &c.

(*) Van dezen Dichter heeft men eene vertaling in Nederduitſche Verſen van HOEUFFT's gedicht op MELVILL, bl. 11; en misſchien heeft men nog andere. Dat op OOSTHUIZ, bl. 10, is door den kundigen P. VAN BRAAM in het Nederduitsch overgebragt. Naar gedachten heeft deze zijnen Vriend meermalen nagezongen.

D. J. VAN LENNEP, J. A. NODELL, H. VERBEEK, F. E. TURK, P. VAN BRAAM en H. COLLOT D'ESCURIJ, zijn de Dichters, die deze verzameling aldus luister hebben bijgezet.

De bundel is, gelijk de meeste dergelijke, van eenen gemengden inhoud; overal vindt men losſen zwier en geestige wending; de dichttrant is overal gemaklijk.

In de Minnedichten heerscht iets eenvoudigs en natuurlijks. Tot eene proeve ſtrekke het volgend:

(*) GALLA OPIFERA.

Tractarem ſtrictum modo quum juveniliter enſem,
Incauto pupugit cuſpis acuta manum.
Adſtans forte mihi conatur Galla cruorem
Siſtere, quaque potest adlevat arte malum.
Tale nihil meditans ſed, dum mea vulnera curat,
Inflixit vulnus certius ipſa mihi.

Dit eenvoudige, het kenmerk van waare ſchoonheid, heerscht ook in het bevallige gedicht (†) AD RIVULUM, dus beginnende:

Rivule, qui puras volvens argenteus undas
Laberis arguto lacta per arva pede;
Dum propero ad caras amplexus atque oscula Hyellae,
Oscula Trinacriis anteferenda favis,
Tu, precor, o! fluctus paullum conpesce tumentes,
Tu mihi da facili te ſuperare pede.
Scis quoque quid ſit amor, mediis et diceris undis
Sentire Idalii tela facesque Dei, &c.

Het (‡) Herdersdicht aan den Heer P. VAN BRAAM, achten wij, dat onder de beste te houden is: overal is het bevallig, en krachtig tevens; het einde der tweeſpraak bovenal is meesterlijk.

Het eenvoudige, dat ons in vorige geroemde gedichtjes trof, bekoorde ons ook in dat, ten opſchrift hebbende:

(§) AD DEXTERAM SUAM.

Dextera, quae quondam, dum me mea Silvia amabat,
Scribebas teneris SILVIA corticibus,
Quid jam falce furens, me quamquam deſerit illa,
In mihi nunc etiam nomina cara ruis?
Haec licet tradas, poterisne eradere, noſtro
Impreſſit cordi quae male fida, notas?

Ook

(*) P. 49. (†) P. 52. (‡) P. 54. (§) P. 61.

Ook het daarop volgende, hoe kort, bevat veel natuurlijke bevalligheid.

SERTA FLOREA.

Accipe ſerta tui vultus imitata colores,
Theſtyli, fervoris pignora ſerta mei.
Dispereunt flores, nec ſemper forma virebit,
Noster at aeterno tempore vivat amor!

Van zulke kleine gedichtjes komt 'er in deze verzameling bijna geen voor, het welk niet iets geestigs in taal en wending bevat. Zomwijlen zijn dezelve vol krachт: om hiervan overtuigd te zijn, behoeft men flechts te lezen dat, het welk onze uitnemende Dichter vervaardigde, toen, in den jaare 1788, een valſch gerucht den dood van den grooten FRANKLIN verſpreid had.

(*) *Quem colit Europaeque ohponit America toti,*
Albion ipſa hostem quem veneratа fuit;
Quemque modo Elyſiis mixtum vulgaverat umbris
Enceladi mendax, trans mare nеcta, ſoror;
Vivit iō (et longum vivat!) Franklinus, ut ante,
Et Patriae alternas dat Sophiaeque vices.
Anne igitur, Superūm qui tela triſulca parenti
Eripuit, Stygium vicit et ille Jovem?

De Heer HOEUFFT munt bijzonder uit in zijn *metrum* te ſchikken naar het onderwerp. Zoo heeft b. v. het uitnemend gedicht aan (†) ZOUTMAN volmaakt den aanhef van een overwinningslied, en daarentegen de *Elegie* op (‡) BURMANS dood volmaakt den toon en de rolling haar voegende. Beide gedichten bevelen wij bijzonder den dichtlievenden Lezer aan, zoo ook dat aan den Heer (§) DE BOSCH, en dat aan (**) VAN BRAAM bij het vertrek van den Heer HOEUFFT van *Dordrecht*. Dan waartoe bijzondere gedichten aanbevolen, daar wij de geheele verzameling met recht uitſtekend noemen mogen?

Onze Dichter ſchijnt de bijzondere gaaf te bezitten, om in allerlei voetmaat even los en gemaklijk te dichten; hij heeft iets geestigs en in alle maât iets zoo natuurlijks, dat men hem ſteeds bijzonder bevallig en aanlokkend noemen mag. Tot eene proeve:

AD

(*) P. 130. (†) P. 1. (‡) P. 113. (§) P. 209. (**) P. 164.

(*) AD SODALES.

Amare me, ſodales,
Amare quid vetatis?
Terram creare fruges,
Lucem vibrare ſolem,
Ignem flagrare flammis,
Labi vetate rivos,
Amare me, ſodales,
Amare ſi vetatis.

Of het begin van het gedichtje aan den kundigen (†) PH. GULIELM. VAN HEUSDE, toen deze hem zijne proeve over PLATO uit *Leijden* zond; dus beginnende:

Quid me, vir lepide o et erudite,
Quid me, nec lepidum, nec eruditum,
Conſpectum ſemel horula fugaci
Quem vix e facie, Philippe, noſti,
Paene barbaricis latentem et oris,
E meris venerum, meris jocorum,
Meris ſedibus elegantiarum,
Docto condecoras tuo libello?

Dat de Heer HOEUFFT reeds vroeg en lust en geſchiktheid tot de Latijnſche Poëzij gehad heeft, kan blijken uit een gedicht aan zijnen ouden en ſtandvastigen Vriend VAN BRAAM, het welk onze Dichter in zijn 17de jaar vervaardigd heeft, en ons duidelijke ſcheemering vertoont van dat helder licht, waarin wij ons thans mogen verheugen.

Ons is nog overig, iets te zeggen van de Vertalingen, te vinden van bladz. 249 tot het einde des Werks.

Een dubbele vertaling van die gedichtjes of liedekens, welke op den naam van ANACREON ſtaan, vindt men hier; beide zijn reeds door den Dichter voorheen in het licht gegeven, de *Paraphraſis Elegiaca* in 1795, en de andere in 1797. Met recht vertrouwen wij, dat ieder de laatſte boven de eerſte liefelijk en eigenaardig keuren zal. De vertalingen uit de Griekſche bloemlezing zijn mede verdienſtelijk. Om kort te gaan, en oorſpronkelijk Werk, en Vertalingen, alles bewijst ons, dat de Heer HOEUFFT, in geleerdheid, ſmaak en bevalligen dichttrant, onder de eerſte en beste Vernuften van ons, ten aanzien der Letteren voorzeker gelukkig, Vaderland verdient gerangſchikt te worden. Ieder, die in deze verzameling leest, zal met ons den Dichter toewenſchen zoo veel voorſpoed, gezondheid, en opwekking tot de dichtkunst, dat hij, in weerwil van zijn vóornemen, in het vervolg een *alterum volumen* levere, tot genoegen zijner dankbaare Landgenooten.

(*) P. 88. (†) P. 229.

Rü-

Röveriaansche Bibliotheek, of Naamlijst van Boeken, van welke MATTHIAS DE RÖVER *zich tot zijne Studien heeft bediend. Onder dezelve worden gevonden zeer veele zeldzaam voorkomende Werken, eenige Handschriften op Pergament of Papier geschreeven, en Boeken met geschreevene Kantteekeningen van geleerde Mannen. Van welke de openbaare Verkooping zal geschieden te Leijden, door* Haak & Comp., *den 2 Junij 1806 en volgende dagen. II Deelen. Te Leijden, bij bovengemelden, en te Amsterdam, bij* P. den Hengst en Zoon. *In gr. 8vo. 330 en 347 Bl.*

Niet om een doorloopend uittrekzel te geeven, (want dit ware een ondoenlijk werk) maaken wij van deezen Catalogus, waarvan wij den Latijnschen titel in 't Nederduitsch afschreeven, gewag, maar om de zulken onzer Leezeren, wien de lust tot de Letterkundige Historie bezielt, slegts van verre het aanweezen eener Boekverzamelinge te verkondigen, welker weergaê, in getal en soort, in handen van bijzondere personen, hier te lande, zeldzaam wordt gevonden. Deezen, indien zij 'er lust toe hebben, om te weeten, wat 'er, over alle takken van weetenschappen en geleerdheid, en in onderscheidene taalen, vroeg en laater, al geschreeven zij, kunnen hier hunne begeerte rijkelijk voldaan vinden. Gelukkig dat een zoo uitmuntende en kostbaare Boekschat in eene zoo juiste orde gerangschikt is! Dit was, op verzoek des overleedenen, het werk van den kundigen Heere BENJAMIN PETRUS VAN WESELE SCHOLTEN, Neeve van den Heere DE RÖVER, welke, in fraai Latijn, zoo van de Bibliotheek zelve, als van de voornaamste leevensbijzonderheden van zijnen Oudoom, in de Voorrede verslag doet. Uit het berigt van 's Mans leeven blijkt, dat hij, hoewel, zints zijne vroege jeugd, aan de letteroefeningen gewijd, geduurende de vijftig laatste jaaren zijns leevens met die gezetheid zich op dezelve toeleide, dat hij zelden, dan ter bijwooninge van den openbaaren Godsdienst, zijne kamer en huis verliet, en, nogtans, eene zoo gevestigde gezondheid genoot, dat hij, in al dien tijd, geenen Geneesheer behoefde. De Heer DE RÖVER beleefde den ouderdom van ruim vier-en-tachtig jaaren. —— Zie hier het getal der Nummers, in den Catalogus: in Folio 685, in Quarto 1218, in Octavo 2155, in Duodecimo 292.

Katwijks Zomertogtje. Door A. LOOSJES PZ. *Met Platen en eene Kaart. Te Haarlem, bij* A. Loosjes Pz. 1805. *In gr. 8vo. 175 Bl.*

Al wederom eene lettervrugt uit de gemakkelijk vloeiende pen des Haarlemschen Boekhandelaars A. LOOSJES PIETERSZOON; dus voortgaande, zal hij, bij de nakomelingschap, in den katalogus van; zoo niet geleerde, immers veel en wel schrijvende Boekverkoopers, geene geringe figuur maaken. In zijne soort is ook dit werkje niet kwalijk geschreeven; aan het Ontbijt of de Theetafel laat het zich met genoegen leezen — met meer genoegen zelfs, over 't geheel genomen, dan eenig ander geschrift, opzettelijk ingerigt om op die tijden des dags gelezen te worden. Zeer interessant, evenwel, kan men den inhoud niet wel noemen. Dat het Reisgezelschap te *Voorburg* zijn ontbijt deedt, en te *Noordwijk* het middagmaal hielde, viel in het plan des Schrijvers. Doch waartoe de Leezers, die, om zulk een togtje te doen, zich niet in de gelegenheid bevinden, te doen wat'er aan van een uitvoerig berigt, tot kleinigheden toe; wat 'er al lekkers, op de beide pleisterplaatzen, wierdt opgedischt? Wel in den mond eens lekkertands, die, bij zijne thuiskomst van een togtje, verhaalt, wat hem daarop al is wedervaaren, voegt zulk een verslag; niet in de pen eens wel vermaakenden, doch tevens deftigen Schrijvers. Het inkleedzel deezes Reisverhaals is aldus: Twee vrienden, van hunne zusters verzeld, op een togtje door Zuidholland, bevinden zich te *Leiden*. Hier bevangt hun de lust, om het nabuurig *Katwijk*, en de werkzaamheden van het doorgraaven van den Rhijn aldaar, te bezigtigen. Derwaarts voert hen een Leidenaar, de Heer VAN DER GOES, in zijne met vier paarden bespannen luchtige Kireboe. Voortrijdende, agterhaalen zij eenen wandelaar, die, alsof het zoo weezen moest, de vrijer van een der meisjes was. Dat men hem opnam, spreekt van zelf. Den weg neemende over *Voorburg*, *het Haagsche Bosch*, *Valkenburg* en andere Dorpen, bereikt men eindelijk *Katwijk aan den Rhijn*, en voorts het Nieuwe Werk. 't Was juist de 22 July 1805, de dag, op welken de eerste steenen aan de eerste kapitaale Sluis, tot de uitwatering van den Rhijn in de Noordzee moetende dienen, gelegd wierden. Het vrolijk Reisgezelschap, die plegtigheid aanschouwd hebbende, rijdt voorts na *Noordwijk binnen*, alwaar het eenen maaltijd deedt, eenen LUCULLUS waardig, bestaande de eerste opdisching uit keurlijk gekrompen schol, blanke tongen, met een tarbot in 't midden, met wel toegemaakte en welgebondene sausen; de tweede met een uitmuntend paterstuk, kalfs- en varkens-karbonaden, doperwten, jonge worteltjes, blanke bloemkool en malsche snijboonen; wor-

wordende alles beslooten met een niet minder keurlijk naageregt, dan de maaltijd delikaat geweest was. Het drinken van een *Snelletje* was, bij het eerste aanzitten ter tafel, niet vergeeten. Naa een der voornaamste Kruidtuinen bezigtigd, en zich uitmuntend wel gediverteerd te hebben, keert het Gezelschap over *Voorhout* en *Warmond* na *Leiden* terug. De gesprekken der Reizigers, met oudheidkundige en andere berigten, aangaande de Dorpen, door welke het zijnen weg neemt, doorvlogten, zijn van dien aart, als in den mond van verstandige en welopgevoede jonge lieden passen. Dichtregels, zoo als van den dichtkundigen Schrijver wel te verwagten was, zijn hier en daar ingevlogten. De Kaart vertoont het *Katwijksche Kanaal*; terwijl eene vrij uitvoerige Plaat het leggen van de eerste steenen van de kapitaale Binnensluis aan dat Kanaal voorstelt. Als een Tegenhanger van *Hollands Arkadia*, voorheen door den Heer LOOSJES in 't licht gegeeven, kan dit Zomertogtje dienen.

Twee-en-dertig Woorden, of de Les van Kotsebue. Door BRUNO DAALBERG, *M. D. Met Karrikatuurplaten. In den Hage, bij* J. Immerzeel, Jun. *In gr. 8vo. II Deelen, te samen 720 bl.*

Buiten allen twijfel een bij uitstek geestig Geschrift in het oog van den Schrijver, maar even zeer *buiten allen twijfel* in ons oog, en zo wij vertrouwen ook in dat van iederen Lezer, het armzaligst voortbrengsel van verwilderde hersenen, in ieder opzicht beneden alle kritiek. Recht aangenaam was het ons daarom, dat een der helden in dit bij uitstek vervelend, langgerekt en morsig verhaal, zo vrijmoedig over onze Vaderlandsche Recensenten zijn gevoelen zegt; waarom wij dan ook het onze mogen uiten met eene des te grotere vrijmoedigheid; van harte gaarne den Geneesheer BRUNO DAALBERG het vermaak gunnende, om ons daar, waar het hem goeddunkt, eene plaats aan te wijzen, onder zijne *Litteratuurrekeltjes* of *Blaf-recensenten*, *Dog-recensenten*, *Steendog-recensenten*, of welke andere klassen hij nog mogt goedvinden te vormen, ja al ware het dat hij ons eenen bijzonderen, nog meer verachtlijken, stoel wilde zetten; verklarende het ons tot eene eer te rekenen, voor de zodanigen te worden gehouden, die het geëerd Publiek tegen deze geheel en al zouteloze Roman, zo sterk en luide wij maar kunnen, willen waarschuwen. En met deze onze onbewimpelde verklaring haasten wij ons des te meer, daar zijn Ed. ons nu wel heeft gelieven te onderrichten van het uitgestrekt en onbepaald krediet van dit ons Maandwerk, daar men hem zelfs in een geleerd Genootschap te *Grol*, onder een glas bier, bericht heeft,

heeft, dat men dwaas zou doen, een boek te kopen, hetwelk in de *Vaderlandſche Letteroefeningen* ongunſtig beoordeeld werd; vermenende, hoewel zodanig vertrouwen in ons in de daad te ver zou gaan, dat wij daarvan nu partij moeten trekken, opdat zodanigen onzer vrienden en begunſtigers zich dit Werk niet aankopen, waarvan wel zeer weinigen de lezing tot de laatſte bladzijde kunnen uithouden; terwijl de bedorvene verbeelding van de zodanigen zelve, wien de herinnering aan, en de opwekking van, den dierlijken lust niet ongevallig is, hier niets van dien aard zal aantreffen, dan hetgeen walging verwekt; dat in de daad van het Werk voorhanden nog de éénige verdienſte is; en wij rekenen ons nog te meer daartoe verplicht, alzo misſchien een of ander Lezer, te *Grol* of ook wel elders, mogt worden uitgelokt door onze niet geheel en al ongunſtige melding, onlangs gedaan van den WILLEM HUPS, een Werkje van dezen zelfden Schrijver, gelijk wij ons uit het een of ander Nieuwspapier herinneren, en waaraan, ook maar bij het doorbladeren van dit Geſchrift, geen twijfel overblijft; wij vinden hier toch den zelfden wanſmaak en valsch vernuft, waarop wij toen reeds wenkten, en waartegen wij den Schrijver voor zijnen volgenden arbeid welmenend hebben gewaarſchuwd, maar nu zo vermenigvuldigd, en het onkieſche, mislijke en aanſtotelijke, bijna op iedere bladzijde, in eenen zo hogen trap, en met een zo verwonderlijk zelfbehagen en vertrouwen voortgezet, dat wij dien WILLEM HUPS nog eens opſloegen, om ons te overtuigen, of wij ook te veel toegevendheid gebruikt hadden jegens dien *eerſteling* van eenen in ons oog oorſpronglijken Schrijver; maar bevonden toen, dat gemeld Geſchrift, naar alle waarſchijnlijkheid, eeniglijk was in de wereld gezonden, ten einde dit meer uitgebreid en geheel ſmaakloos Opſtel eenige Kopers te bezorgen; (*Kopers* zeggen wij met opzet, want *Lezers* kan het wel weinigen vinden;) weshalven dan ook het eerstgenoemde vrij wat bevatten moest, hetgeen wij ook nu nog, bij de herhaalde lezing, draaglijk goed, en zelfs niet onvermaaklijk, noch onleerzaam vinden; daar, waren deze *Twee-en-dertig Woorden* vóórgegaan, een ieder voorzeker van dezen Schrijver reeds over genoeg had; gelijk de naam van BRUNO DAALBERG in het vervolg nu wel eene voldoende waarſchuwing wezen zal.

Wie of toch deze BRUNO DAALBERG wezen mag? 's Mans Neef, A. MORELLUS, ondertekent het Voorbericht, waarin hij zegt, dat hij der Medicijnen Doctor, Stads Operateur en Vroedmeester te *Bombay*, op de kust van *Malabar*, is geweest, en dat hij aldaar den 17 Januarij 1804 overleden is, (waaraan, wij echter twijfelen, alzo nog een eigenhandige brief van den man, de dato 26 Sept. 1805, thands voor ons ligt.) Hij las aldaar dan ook de Werkjes van KOTZEBUE, en wilde — *nos poma*

natamus, zegt hij zelve, — eene proef nemen, of hij, naar eenige door een ander opgegevene woorden, niet eene aaneengeſchakelde Roman vervaardigen kon; waaruit dan dit gedrochtlijk Opſtel geboren is; eene hoogst ongerijmde en langgerekte aaneenſchakeling van niets belangrijke voorvallen, doorgaans borrelpraat en zo wat van trouwen en vrijen in den ſmaak van het laagst gemeen, en ten ſlotte eenige huwlijken, waarop de helden en heldinnen van deze geſchiedenis dan alle te ſamen, met den uitroep „ *hoe gekker hoe liever!*" naar *Kampen* verhuizen. In één woord, alle deze 720 bladzijden zijn, zonder eenig ander doel, eene jammerlijk mislukte poging, om den Lezer eenen lach af te dwingen, alzo de Schrijver daartoe alleenlijk het wanſtaltige en morſige verkiest, en de armhartigſte ongerijmdheden opeenhoopt; terwijl de Lezer van tijd tot tijd zijne verontwaardiging voorzeker mede niet bedwingen kan.

De Heer Voorbericht er tracht zijn' Neef in twee bijzonderheden te verontſchuldigen: men zal een aantal *Anachronismen* aantreffen, b. v. *Robeſpiere en Joſeph II.* leven hier in den zelfden oogenblik, enz. — maar wat zwarigheid! het is eene Roman, en zodanig eene poëtiſche fictie en licentie geeft een nieuw leven, door uitgebreider ſtoffe en min beperkt tijdvak!! — Voorts, zegt hij, moet men zich herinneren, dat de Schrijver twintig jaren lang geleefd heeft in een zeer *warm* klimaat, waarvan dan *warme* denkbeelden en *warme* letters; dan, voegt hij 'er bij, daar onze Natie alléén zo bijzonder kiesch is in alles wat den zweem heeft van zogenaamde galanterien of liefdestafereelen ten opzichte van oorſpronglijke en geenzins van vertaalde Geſchriften, zo kan men, zegt hij, deze Roman eens ſpoedig in 't *Malabaarsch* en daaruit weder in het *Hollandsch* vertalen, wanneer al het aanſtootlijke wegvalt. — Het kan zijn, dat 'er Lezers gevonden worden, wien deze *geestige* en recht nieuwe verontſchuldigingen voldoen; maar wij voor ons raden den Schrijver of Uitgever welmenend, dat hij de pen maar voor altijd nederlegge, en zulks behoudens alle *eguards* voor ontluikende *originele* talenten, waarom hij in zijnen ſtraks gemelden brief verzoekt; en daar wij hem gaarne op zijn woord geloven, dat hij *vooral geen broodſchrijver* is, zo wenſchen wij, dat hij ons nu ook op ons woord geloven zal, dat wij hem desniettegenſtaande voor eenen groten *prulſchrijver* houden.

Wij hebben zulk een goed gevoelen van den goeden ſmaak onzer Lezeren, dat wij eenige weinige ſtalen uit dit *geestig* Werk, ten bewijze van al het door ons gezegde, voldoende zekenen.

Eene uitdrukking in de *Binnenl. Courant van den 27 Junij 1804*, houdende, volgens onzen Schrijver, dat men op het gelaat der Utrechtenaren, bij het treurig afſterven van den

eerzaamen HINLOPEN, lezen kon: „ HINLOPEN IS NIET MEER.") houdt de oorſpronglijke talenten van dit Vernuft, eenige bladzijden door, recht in werking, in dezer voege: „ *negen-*
„ *tien letters!* en dat op eene bevolking van vijfentwintig
„ duizend inwoners binnen de ſtad en vrijheden van dien,
„ maakt een facit van viermaal honderd vijfenzeventig dui-
„ zend, die de droefheid op de Phiſiognomien drukt, en dat
„ in éénen dag, tegen zulk Phiſiognomiſch letterzetten ſchie-
„ ten JOHANNES ALLART met JOHANNES ENSCHEDE EN ZOONEN
„ te kort," enz. En opdat (*o capui! lepidum!*) deze aar-digheid vooral niet zoud worden over het hoofd gezien, zo is hier het afbeeldzel van eenen Utrechtenaar bijgevoegd, op wiens aangezicht de eerſte letters dezer woorden zichtbaar zijn; en (welk eene geestige vinding!) men heeft tot deze beeldtenis de gelaatstrekken en het voorkomen van den waardigen HINLOPEN zelven gekozen.

Wij vonden ook ergens in dit Werk op eene recht geestige wijze melding gedaan van de Burgeresſe OOSTERLINK, die in *Amſterdam* een Logement houdt, *waar men ſchier voor niet eet*; dan het is ons de moeite niet waard om de plaats op te zoeken. Maar ziet hier eenige ſtalen, waar het boek ook maar openvalt.

„ Eens op een avond, dat wij doodvermoeid in ons hok
„ lagen, hoorden wij den *Muphti* van *Salé* zijn ongeluk aan
„ een zijner vrienden in het voorbijgaan toevertrouwen: —
„ mijne FATIME heeft grillen, *caprices*, *fantaiſies* die zoo
„ groot en tevens zoo bijzonder in hare ſoort zijn, dat ik
„ dezelve met alle moeite en geld naauwlijks bekostigen,
„ vergenoegen kan. Gij hebt hooren verhalen, hoe zij mij
„ laatst gedwongen heeft, om op dien verjaardag van haar
„ ſchoothondje 't luisterrijkst feest te geven, dat ooit in *Salé*
„ aangerigt werd, enz. Dezen ochtend is zij met eene nieu-
„ we gril opgeſtaan; — zij wil heden *Oogtaartjes* eeten,
„ en 't moeten, let wel, van menſchenoogen zijn. Ziende
„ dat 'er toch niets voor ſtaat, wanneer zij kuren te voldoen
„ heeft, ben ik 'er maar vroeg op uit geweest, om te zien
„ hoe haar ook hier in weer genoegen te geven. Mijn Hof-
„ meester heeft mij gezegd, dat in zulk een geval, het ten
„ minſten een ſchoteltje van zes taartjes zijn moet, wil het
„ eenig figuur op een tafel maken. Voornamelijk is 't geen
„ onſierelijk ſchoteltje, zegt hij, wanneer de oogen van
„ diverſe kleuren zijn, en ze dan als abricoſen of andere con-
„ fituren 'er boven op liggen; dus geplaatst evenwel, dat zij
„ elkander aankijken," enz.

„ De Heer HEIBLOK die de vrucht des echts van eene rijke
„ Roomſche Dame was, die, omdat zij niet zonder eenen
„ Echtgenoot te hebben, een kind ter wereld brengen wilde,

„ den

„ den beroemden Secretaris van *Wadderveen* ras tot de vrien-
„ delijkheid overgehaald had, om vader van haren reeds drie-
„ quart voldragenen AMBROSIUS te worden, ook nog wel met
„ die voorwaarde, dat hij der Catholijke Kerke zoude inge-
„ lijfd worden. Door deze beschikking was de ziel van on-
„ zen Wijsgeer bestemd geworden om aan de onfeilbaarheid
„ van PETRUS opvolger, meer dan aan de Synode van *Dordt*
„ te gelooven," enz.

„ MANES — noemde zich den *Apostel* van J. C., en hier-
„ in had hij in zoo verre gelijk, als die titel ook door anderen
„ *figuratief* aangenomen en gevoerd werd. Bovendien noem-
„ de hij zich *den Heiligen Geest*, en dit liep wat te grof.
„ Men mag zich Baron, Graaf, of Apostel noemen, want
„ 'er zijn 'er meer, maar eene valsche handteekening leidt
„ regelrecht naar de galg," enz.

Van het morsige verschonen wij den Lezer, en deze voor-zeker ook ons.

Mengelschriften voor de Jeugd; ter aanspooring van Deugd en Kundigheden. Door F. VAN AKEN. *Met Platen. IIde Stukje. Te Amsterdam, bij* de Erve W. Houtgraaf. 1805. *In* 12mo. *96 Bl.*

Gesprek tusschen een' Vader en zijn' Zoon bij de beschouwing der Honigbijen. — Jantje aan zijne Zuster Jetje. (*Een Brief.*) — *Gesprek* als voren *over het*, *zogenaamd*, *Waarzeggen.* — *De Boosheid vreeslijk beloond* (gestraft.) — *Gesprek* als voren *over het Geesten oproepen.* — *De ouderlievende Dochter.* — *Gesprek* als voren *over het Geesten bannen*, *Schatten vinden en Toverijen.* — *Een braaf*, *maar ongelukkig Huisgezin*, *door een onverwacht geval*, *gerad.* — *De Nieuwsgierige gestraft.* — *Eere-Lied voor een ouderlievend Jongman te Westzaanen.* Ziet daar den inhoud van het, volgends den hier bijgevoegden algemenen Titel, nu geheel compleet Geschriftje voor Kinderen, waarvan de gekleurde Plaatjes waarlijk aardig zijn; en daar dit Werkje reeds uit beide de vorige Stukjes van eene niet ongunstige zijde bekend is, zouden wij onze taak hier reeds afgedaan rekenen, wanneer wij 'er eeniglijk de verklaring hebben bijgevoegd, dat dit Deeltje meer nog dan de vorigen voor de kinderlijke vatbaarheid, naarons oordeel, berekend is, hadden wij hier eene en andere aanmerking, welker mededeling voor soortgelijke Geschriften in het vervolg misschien van nut kan zijn.

De beschrijving, en vooral de afbeelding, van den *gestilden* Jood, in het 4de Stukje, hinderde ons. Lachen de Kinderen om zo iets ijslijks, zo doet dit weinig een aan hun hart; bij de minsten zal dit ook het geval zijn; maar wij houden daarom

ook

ook voor hunne verbeelding bevalliger voorwerpen wenſchen.

Heeft het ook eenig nut, dat de bedriegers, bij bl. 37 en 70, juist het gewaad en geheel het voorkomen hebben van Proteſtantſche Geeſtelijken? En bedriegen wij ons, als wij zelfs hier eenige ſprekende phyſiognomiſche gelijkenis menen op te merken? Het Geesten oproepen of Geesten bannen heeft onder dien eerwaardigen ſtand immers zulke bijzondere begunſtigers niet? en wij weten, wat *ideae aſſociatae* vermogen; zodat men ten dezen aanzien niet te voorzichtig wezen kan.

Ware het niet beter, dat men de opheldering der verſchijning van *Samuel*, en van de wonderen der *Egyptiſche* Tovenaars, aan een bekwamen Geeſtelijke overliet, wien men toch bij 't godsdienſtig onderwijs der Kinderen zal willen te hulp roepen, dan dat men zo beſliſſend uitſpraak doet over iets, dat toch zo onzeker is? Wie weet of een of ander Kind den Heere VAN AKEN niet een antwoord terug bragt, dat hemzelven nog meer zou voldoen, dan zijne gewaagde verzekering, dat deze tovenaars zekere ſlangen hadden afgericht om zich als ſtaven te houden, en dat men dit heden ten dage nog kan doen?

In het voorbijgaan dit ééne nog: Wanneer een Kind een vogeltje vangen wil, rade men hetzelve, het beestje wat zout op den ſtaart te leggen; dit moge het beproeven: het is onſchadelijk ſpel. Maar, als men van eene Bij geſtoken is, eene andere (levende?) den angel voorzichtig af te nemen, en met het beestje dan de wonde te wrijven, komt ons een weinig gevaarlijker voor. Intuſſchen zegt de Vader hier zo iets aan zijn Zoontje. Het kan zijn, dat een weinig verſche veen-aarde, op de wond gelegd, nadat de angel 'er is uitgehaald, een voortreflijk geneesmiddel is, gelijk hier mede wordt opgegeven; maar deze heeft men juist niet zo aanſtonds overal versch. Doch het ware goed, dat men bij de korven een weinig ongebluschte kalk bij de hand had: een weinig daarvan, maar aanſtonds nadat men geſtoken is, 'er op gelegd, doet op het oogenblik de gewenschte uitwerking; dit kunnen wij bij ondervinding verzekeren.

Uitgezochte Zedelijke Verhalen, voor de beſchaafde Jeugd. Met Teekeningplaatjes. Te Amſterdam, bij W. van Vliet. 1805. *In* 8vo. 133 *Bl.*

Zeventien Vertellingen van onderſcheiden aard, die de aankomende Jeugd met genoegen lezen zal. Wij hebben dezelve alle gelezen, en kunnen juist niet zeggen, dat wij het, onder het groot aantal ſoortgelijke Geſchriften, de eerſte, maar toch ook geenzins de laatſte, plaats zouden aanwijzen. Het beandwoordt aan den titel; en, daar afwisſeling vermaakt, zal het, en dit mogen wij ook gaarne lijden, zeker wel zijne Lezers vinden.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Godsdienstig Bijbelsch Huisboek voor Christenen, ter vermeerdering van kennis, en verbetering van het hart; door G. F. SEILER, *Hoogvorstlijk Brandenburg-Anspach-Bayreutsche-Geheime Kerk- en Consistoriaal-Raad, gewoon Hoogleeraar aan de Frederik-Alexanders Universiteit, enz. enz. Naar de vierde Uitgaave vertaald; door* S. VAN HOEK, *Predikant te Aalburg en Heesbeen. Iste Deel. Te Gorinchem, bij* J. van der Wal. *In gr. 8vo. Te zamen 532 bladz.*

Men heeft lang eene vertaling verlangd van dit voortreffelijk werk van den waardigen SEILER, dat, in Duitschland, met zoo veel toejuiching ontvangen is, en, ook in ons Vaderland, bij allen, die zulk soort van schriften beminnen, en naar verdiensten beoordeelen kunnen, op hoogen prijs staat.

Om over het doel en de inrichting van dit Bijbelsch Huisboek wel te oordeelen, zal het dienstig zijn, uit de Voorrede, 's Mans denkbeelden over de *populaire Schriftverklaring* mede te deelen. „ Zoodanige populaire verklaring van den inhoud der Heilige Schrift heeft," zegt hij, „ meer hare betrekking op de zaken, dan op de donkerheden in bijzondere woorden: zij laat, zoo veel slechts mogelijk is, alles weg, wat, in de onderscheidene wijze van verklaring, *hypothese* is; zij houdt zich niet veel bezig met 't geen toch eindelijk niet kan beslist worden; zij vermijdt alle nutloze, spitsvindige onderzoekingen, en stelt alleen het zekere en waare, met alle kortheid, voor, ten einde de geheele aandacht van den Lezer te bepalen bij zulke waarheden, daden, levensregelen, zeden en geneigdheden, die eenen sterken invloed op het verstand en hart hebben kunnen. Dit is de algemeene grondregel, bij het schrijven van een werk van dezen aart. De beslnéiding, bij de verklaring en beschouwing van bijzondere Boeken

der Heilige Schrift, moet derhalven, naar den bijzonderen inhoud en aart van elk Bijbelboek, zijn ingericht."

Met opzicht tot de oude Geschiedenis in den Bijbel merkt hij aan: „ De overweging daarvan is, wanneer zij wél wordt ingericht, eene gedurige beschouwing der wijze regering Gods, der toenemende verlichting van het menschelijk verstand, in zaken van den Godsdienst, der geschiedenis van 't menschelijk hart, der zwakte en sterkte des karacters, en der neigingen en gezindheden van de daarin voorkomende, handelende en sprekende personen. Dan elke gebeurtenis moet vóóral, zóo veel mogelijk, in hare natuurlijke gesteldheid worden voorgedragen; de denk- en handel-wijze der ouden, naar de zeden van hunnen, en niet van onzen tijd, beoordeeld, wat bij hen deugd of ondeugd is, naar hunne grondstellingen bepaald, en zoo voorgesteld worden, als de menschen, in die tijden, daarover dachten. Wanneer dit geschiedt, dan vervallen vele verkeerde oordeelen, die men eertijds over deze oude gebeurtenissen, en de daden van sommige personen, velde. Men zal dan zeker over eenen Jakob en deszelfs kunstgrepen geheel anders spreken; men zal de misslagen van eenen Moses of David niet zoo hoog opnemen, maar zich veeleer genegen voelen, om die te verschoonen."

„ Wat de hoofddenkbeelden van den Godsdienst, in deze oude Schriften, aangaat: men moet daarin steeds twee dingen onderscheiden. *Voorerst*, hoe dagt Abraham of Izaak, bij voorbeeld, over God, over het beloofde zaad, over den zegen, die over de volken komen zou, enz.? *Ten tweeden*, hoe moeten wij over deze dingen denken? Wij moeten onze denkbeelden niet aan Jakob of Abraham toeëigenen, maar den trapswijzen voortgang der menschelijke kundigheden nauwkeurig in 't oog houden. Vooral moet men de denkwijzen van het Oude en Nieuwe Testament steeds zorgvuldig van elkanderen onderscheiden, dikwijls met elkanderen vergelijken, en het uitmuntende van het laatste boven het eerste in het rechte licht stellen" enz.

Eene gewigtige verdienste van dit Bijbelwerk is óók deze, dat de oude Geschiedenissen zoo worden voorgesteld, dat de zwaarigheden en bedenkingen tegen derzelver geloofwaardigheid, zoo veel mogelijk, voorgekomen, of, daar zij ontstaan, en door VOLTAIRE en anderen zijn in 't midden gebragt, door eene mede-

in-

ingevloeiende wederlegging worden opgeheven; ofteer zoo, dat deze twijfelingen zelven niet voorgesteld, maar alleen aanleiding gegeven worde ter wederlegging van dezelven. Wanneer dit, in de leerzaame verklaring zelve, niet gevoegelijk geschieden kon, dan heeft de Schrijver dit, in de bijgevoegde *Aanmerkingen*, trachten te vergoeden. Lezers, die, uit Deistische Schriften, met deze bedenkingen bekend zijn, zullen van veler dezer Aanmerkingen eerst regt gebruik weten te maken.

Dit eerste Deel bevat alleen het Boek *Genesis*; maar men moet daaruit niet tot dergelijke uitvoerigheid van al het volgende besluiten. Men kan den inhoud van dit eerste Boek der Heilige Schrift aanmerken, als den grondslag van den geheelen Geöpenbaarden Godsdienst. In hetzelve liggen de zaden van alle de denkbeelden en grootsche begrippen, die, van tijd tot tijd, verder ontwikkeld, en met vele andere vermeerderd zijn; in hetzelve vindt men ook de eerste aanleiding tot het Godsdienstig dialect, dat door den geheelen Bijbel heerscht: de Schepping door het Woord van God, Beeld van God, Zonde, Dood, als straf der zonde, Vleesch, Geest, Geloof, Rechtvaardiging, Vloek, Zegen, Belofte, Vervulling. Men kan het Nieuwe Testament volstrekt niet verstaan, wanneer men niet, uit de oude Godsdienstgeschiedenis, met deze grondbeeldbeelden van den Geöpenbaarden Godsdienst bekend is. Hier kon de Schrijver dus niet zoo kort zijn, als hij zich voor 't vervolg had voorgesteld. 'Er konden ook, uit dit Boek, slechts weinige Hoofddeelen en plaatzen voorbijgegaan worden. In 't vervolg kon dit voegelijker geschieden, en de Schrijver zijn doel genoeg bereiken, door uit de overige Bijbelboeken alleen den inhoud kort samen te trekken, en zoo voor te stellen, dat de geheele Bijbel met vrucht kan gelezen worden.

'Er zijn dan ook, in het eerste Boek van Moses, eenige Hoofddeelen en plaatzen, die elk Christen wel voor zichzelven kan lezen; maar die, naar het welwikkend oordeel van den Eerw. SPILKER, noch in den openbaren, noch bij den gemeenschappelijken Huisgodsdienst behoorden voorgelezen te worden. Van dien aart is de geschiedenis van Loth met zijne dochters in de spelonk, van Juda met Thamar, en dergelijken. Zoodanige geschiedverhaalen zijn door den Schrijver aangewezen,

ten einde men dezelven zou kunnen achterlaten. Daar zij echter ſtrekken kunnen, ter bevordering van menschkunde, tot waarſchuwing tegen, en afmaning van zonden, en tot onderwijs, is tevens het een en ander over dezelven gezegd, en 't gebruik daarvan aan eenen iegelijken, naar welgevallen, overgelaten.

Gaarne wilden wij nog iets, tot eene proeve van de wijze, waarop de onderſcheidene Aanmerkingen, tot vermeerdering van kennis en verbetering van het hart, in dit uitmuntend werk voorgedragen zijn, mededeelen; daar dit echter niet kan geſchieden, zonder te uitvoerig te worden, willen wij liever nog iets, omtrent des Schrijvers wijze van beöordeeling der verkeerdheden en misſlagen der in den Bijbel voorkomende perſonen, in 't algemeen, uit de Voorrede, bladz. XV, XVI, overnemen. „ Ik heb," zegt hij, „ mij wel, volgends het voorſchrift van billijkheid, verplicht geacht, die met zedigheid te beöordeelen; maar ik heb die echter niet geheel verontſchuldigd, veel weiniger, zoo als dikwijls gedaan wordt, tot deugden verheven: dikwijls heb ik integendeel erinnerd, dat alle hunne neigingen en daden ons geenszins ter navolging zijn aangeteekend: dat zij menſchen, en nog daarenboven zeer onbeſchaafde menſchen waren, die, door de vooroordeelen van hunnen tijd, en gebrek aan meerdere kennis, zeer gereedelijk op dwaalwegen konden vervoerd worden. Intusſchen dienen zelfs ook deze misſlagen ter beveiliging tegen ſoortgelijke dwalingen, èn wekken ons op tot bewondering van Gods lankmoedigheid en wijsheid, die deze zwakheden in de goede menſchen droeg, en dezen zelfs gebruikte ter vermeerdering van derzelver gelukzaligheid. Zoo dient alles tot ſtichting" enz. Want wij meenen reeds genoeg gezegd te hebben, om elk, die op zoodanige ſchriften prijs ſtelt, en nog niet bekend was geworden met dit in zijn ſoort eenige, waarlijk hoogst belangrijke werk, begeerig te maken om het zelf te lezen. Het zal, vertrouwen wij, den kundigen Vertaler niet aan aanmoediging ontbreken, om zijnen begonnen, waarlijk lofwaardigen arbeid, met allen mogelijken ſpoed en vereischte nauwkeurigheid, voort te zetten.

Ver-

Vertoogen over het waare Geſchiedkundig oogpunt, waaruit het laatſte Lijden van JESUS CHRISTUS *beſchouwd moet worden, opgehelderd uit het voorig gedeelte der Euangeliſche Verhaalen. Iſten Deels 3de Stuk. Te Rotterdam, bij* Cornel *en* van Baalen. 1805. *In gr.* 8*vo.* 180 *Bl.*

In dit derde en laatſte Stuk van het eerſte Deel van dit omſlachtig Werk, waarvan wij reeds een en andermaal verſlag gedaan hebben (*), poogt de achtingwaardige Schrijver, die zich nu, op den algemeenen titel van het eerſte Deel, zelf noemt (†), verdere bedenkingen op te losſen, welke hij meende, dat men tegen zijne ſtelling, dat de Hoofden der Phariſeenſche ſecte, de Rabbijnen, geen medeleden van den Joodſchen Raad geweest zijn, zoude kunnen maken; welke ſtelling hij heeft aangemerkt als ondergeſchikt aan zijne Hoofdſtelling, dat alle vervolgingen tegen Jeſus, van den beginne van zijnen openbaren dienst af tot den laatſten dag van zijn verkeer in den tempel toe, loutere faitelijkheden geweest zijn, door de hoofden der Phariſeenſche ſecte tegen Jeſus in 't werk geſteld, zonder dat de Joodſche Raad 'er eenig deel aan had.

't Voornaamſte gedeelte van dit derde Stuk handelt over Nikodemus, in wien men gereedelijk zou kunnen denken een duidelijk voorbeeld te hebben van een Rabbijn, die mede in den Grooten Raad gezeten heeft. — Eerst wordt, in het negende en tiende Vertoog, gehandeld over de beſchrijving, welke van Nikodemus gegeven wordt, Joh. III: 1, 2. Men kan niet ontkennen, dat hier belangrijke aanmerkingen voorkomen, zoo over 't zedelijk beſtaan, als over de maatſchappelijke betrekkingen van dezen Rabbijn, en over de langzaame ontwikkeling, welke de Zaligmaker, bij deze gelegenheid, in de openbaring zijner hooge waardigheid, heeft in acht genomen. Maar dit alles had beknopter kunnen voorgedragen worden. Men verlangt hier alleen dat gene, dat regtſtreeks tot de zaak in geſchil behoort.

Van

(*) *Vad. Letteroef.* 1802, bl. 437. — 1803, bl. 106.

(†) Mr. R. F. VAN STAVEREN, eertijds Raad in de Vroedſchap en Hoofdofficier der Stad *Rotterdam.*

Van dien aart is het onderzoek, of de woorden ἄρχων τῶν Ἰουδαίων, *Overſte der Joden*, volſtrektelijk een *Lid van den Raad* aanduiden. Gaat des Schrijvers gedachte door, dan bevatten dezelven alleenlijk eene beſchrijving van een *aanzienlijken Jood*. En dit laat zich wel hooren, zoo als ook, 't geen hij verder beweert, dat het komen van Nikodemus, in den nacht, niet geſchied is uit vrees voor de Joden, maar een bewijs oplevert van den ijver, dien hij betoonde, door, zoodra het de gelegenheid toeliet, zich tot Jeſus te begeven; waardoor dan deze Joodſche Leeraar van alle kleinmoedigheid en laf hartigheid, die men hem doorgaans te laste legt, geheel wordt vrijgepleit. — Moeielijker weg te nemen was de bedenking, die ontſtaat uit het voorſtel, door Nikodemus, zoo 't ſchijnt, aan zijne medeleden van den Raad, volgends Joh. VII: 51, gedaan, waarmede zich de Schrijver, in het elfde en twaalfde Vertoog, bezig houdt. Hier wordt vooraf beweerd (1), dat het zesde Hoofdſtuk van dat Euangelie verhaalen behelst van zaken, voorgevallen voór die, welke in 't vijfde Hoofdſtuk voorkomen, waardoor dan het vijfde en zevende een zeer regelmatig en belangrijk verband zouden krijgen; (2) dat in het zevende Hoofdſtuk van geenerhanden gerichtshandel of werkzaamheden van het Sanhedrin geſproken wordt. Waaruit dan dit gevolg wordt afgeleid, dat ook het voorſtel van Nikodemus, met 't geen 'er mede verbonden is, in 't ſlot van dat Hoofdſtuk, geenzins, als een advis in den Raad, kan aangemerkt worden. — In het dertiende Vertoog, tracht de Schrijver ook nog de zwaarigheid uit den weg te ruimen, die men, tegen zijn gevoelen, zou meenen te moeten afleiden, uit 't geen van Paulus gezegd wordt, Hand. XXIII: 6.

De Eerw. TH. HOOG tracht, in een nader Voorbericht, zijnen Vriend van de beſchuldiging van onnoodige langwijligheid te ontheffen. „ Wanneer men, zegt hij, eenen text wil verſtaan, dan is het immers van het grootſte aanbelang, na te gaan, in welken zamenhang dezelve voorkomt. In Geſchiedkundige ſtukken, zoo als deze zijn, kan dikwijls die vergelijking van den zamenhang niet behoorlijk geſchieden, zonder wederom andere gedeelten, die met dezelven in verband ſtaan, of over dezelven eenig licht verſpreiden, mede naad te plegen. Dit geeft dan van zelve aanleiding tot uit-

uitweidingen. Elk, die 'er zijn werk van maakt, om den Bijbel uitlegkundig te bestuderen, weet bij eigene ondervinding, hoe lang deze vergelijking van den zamenhang ons zomtijds kan ophouden." Gaarne stemmen wij het den Rotterdamschen Kerkleeraar toe, dat men op deze wijs alleen voor zichzelven, in zaken van dien aart, tot overtuiging komen kan. Maar die nu zijne overtuiging, en 't geen hij wijd en breed bestudeerd heeft, aan anderen wil mededeelen, behoort zich te vergenoegen, met het resultaat van alle zijne waarnemingen geregeld en beknopt voor te dragen. Dit is de regte leerwijze, zoo in mondelijk onderricht, als wanneer men, door geschriften, zijne gedachten wil aannemelijk maken. Anders zal men doorgaans weinig bijval vinden, en menig een, eer men op de helft gekomen is, met afschrik zien terug deinzen.

't Zij verre van ons, dat wij, door deze aanmerking, den arbeid van den kundigen en arbeidzaamen VAN STAVEREN zouden willen kleingeacht hebben. 'Er straalt meer dan gemeene kennis van vele zaken, die tot de uitlegging der H. Schrift behooren, en ook geene geringe scherpzinnigheid in door. Sommige gedachten zal men te ver gezocht, eenige verklaringen van plaatzen uit het N. Testament gedrongen vinden. Maar de hoofdstelling verdient overweging. Wij verlangen naar 't tweede Deel; en 't zal, hopen wij, den Schrijver niet aan lust en krachten, en ook niet aan aanmoediging ontbreken, om zijne geheele taak gelukkig te kunnen voltooijen.

PONTIUS PILATUS. *Of de Bijbel in 't Klein en de Mensch in 't Groot. Door* J. C. LAVATER, *Diacon aan de St. Pieterskerk te Zurich. IIde Deel. Te Hoorn, bij* J. Breebaart. 1805. *In gr. 8vo.* 349 *Bl.*

Tegen onzen verklaarden wensch, 't is waar, doch niet zo zeer tegen onze verwachting, zien wij het Tweede Deel van LAVATER's *Pontius Pilatus* in 't licht verschijnen. Immers, gelijk Predikers, die maar den Volkstoon weeten te treffen, altoos den grootsten naloop hebben, hoe schraal en mager hunne Leerredenen zijn, en schoon zij ook niet zelden wartaal en onzin voor de gaapende menigte opdisschen, — zo is het ook met Boeken. Het mangelt toch gemeene of middelbaare waar, die in

den smaak der Godsdienstige vooroordeelen geschreeven is, aan voordeeligen aftrek niet: en LAVATER heeft veel, mogelijk *zeer veel*, dat hem, als Christen-Godgeleerde, in weerwil van zijne gebreken, aanprijst bij het gros der Leezers van eenen ernstigen en geheimzinnigen denktrant. Gemakkelijk is het des op te losſen, dat Drukker en Vertaaler zich vereenigen en haasten zouden, om ons met eenen stroom van Werken, gevloeid uit 's Mans rijke pen, te overstorten. Maar van onzen kant meenden wij verpligt te zijn, onze geëerde Landgenooten voor zulk een slagregen van middelmaatige Schriften te moeten waarschuwen, en onszelven, als Beoordeelaars, daaruit zo ras mogelijk te bergen, door het bekorten van ons verslag. Allen, daarentegen, die hoog loopen met onzen eerlijken Zwitzer, vergunnen wij gaarne, dat zij zich vergasten met deezen nieuwen en voor hun *dierbaaren* voorraad: alleen in het voorbijgaan herinneren wij hun aan veele onzer Aanmerkingen op het Iste Deel van den *Pontius Pilatus*, en andere zijner Stukken, waarvan wij onlangs gewaagden; daar toch de meesten der opgegeeven bedenkingen op dit IIde Deel toepaselijk zijn. — Tot een staaltje van 's Mans vreemde en bij ons aanstootelijke gezegden, beroepen wij ons alleen op *dit* volgende, bl. 55. — „ Wie is een Koning zo „ Hij (*Jesus*) het niet is? Wie heeft dan Kroonen op „ ieder hoofdhaier, — de Star in het oog, — de Wet „ op de lippen, — den Scepter in de vingers, zoo „ als Hij?"

Zonderling beeld! maar juist het *zonderlinge* is en blijft de groote en meest uitkomende verdienste van LAVATER en diens Werken. In meer dan éénen zin verschilt ook ons gevoelen van het zijne; doch wij houden ons ontslagen om hiervan melding te maaken, vermits wij van herhaaling afkeerig zijn, en niet ten oogmerk hebben, eene Wederlegging te schrijven van eenen Man, met wien onze Landgenooten reeds ten overvloede bekend geworden zijn.

Gabbatha (zegt de Schrijver aan het hoofd van dit Deel) *zij mijn Rustpunt; — mijn Leidsman* PONTIUS PILATUS: — *mijn oogwit Jesus Christus!!* En is deeze opgave niet duidelijk genoeg ter aanwijzing van den bepaalden Inhoud; wij voegen 'er met één woord bij, dat de Text, Joan. XVIII: 33—38, door onzen LAVATER, in

in het 1ſte Boek van dit Deel, zo veel het immers zijn kan, ſtuksgewijs beſpiegeld, of wel in X Hoofdſtukken geſnipperd, en op de hem eigenaardige wijze uitgeplozen wordt: terwijl het 2de, en bij ons veel belangrijker Boek, een gelijk getal Hoofdſtukken behelzende, aan Pilatus' vraage, *wat is Waarheid?* meer bijzonder is toegewijd; en de Schrijver daarin aanleiding gevonden heeft om te bewijzen, dat CHRISTUS, zijne *Leere*, *Daaden*, *Lotgevallen*, *Inſtellingen* en *Verordeningen*, benevens *de Leer van* JESUS *Gevolmagtigden*, WAARHEID zijn.

Over het geheel mogen wij niet ontkennen, dat dit Deel op den lof eener regelmaatige behandeling van het onderwerp meer aanſpraak heeft dan het Eerſte: en keuren wij zelfs het boven aangeduide ſtuk, *over de Waarheid van den Chriſtelijken Godsdienſt*, der leezinge overwaardig, om het oorſprongelijke der voordragt van LAVATER, wiens vinding aan dat Betoog eene gedaante van nieuwheid wist te geeven; hoezeer toch, aan den anderen kant, de breedvoerigheid, waardoor hij in herhaalingen vervalt, en de tastbaarſte waarheden tot verveelens toe uitpluist, ons wederhoudt, aan dien arbeid het zegel eener volledige goedkeuring te hechten. Ons beſtek althans verbiedt ons, den Schrijver ten deezen op het ſpoor te volgen; maar wij meenen onze Leezers geenen ondienst te zullen doen, wanneer wij eenige Hoofdtrekken uit 's Mans Betoog overneemen, waaruit men eenigzins deszelfs geheele houding zal kunnen opmaaken.

„ Christus aanwezen te loochenen (vraagt LAVATER, „ bl. 167) wat is dat anders, dan het *aanwezen van* „ *het Chriſtendom* te ontkennen. — *Zijne daaden*, „ (merkt hij vervolgens aan) met naame de XXXV „ Wonderen, in de Euangelien verhaald, draagen de „ eene gelijk de andere het merk van Geſchiedkundige „ *waarſchijnlijkheid*, en *Hiſtoriſch geloof.*" — „ Wie „ nu de waarheid der daaden van JESUS ontkent, en „ dus loochent, dat dezelven waarlijk, zoo als zij verhaald zijn, ook zijn voorgevallen, die (gaat hij „ voort aan te merken, bl. 179) zegt één van drieën:

„ Of; de Euangelisten moeten *opzettelijke Bedriegers* „ zijn geweest, en geweeten hebben: „ Wij verhaalen „ „ dingen, als waarlijk gebeurd, welke toch niet „ „ gebeurd zijn."

„ Of; zij zijn *Dichters*. Zij hebben vier Dichtstuk-
„ ken over het Leven en de Daaden van JESUS vervaar-
„ digd, waarin het een en ander waar, maar ook niet
„ weinig onwaar zijn kan.

„ Of; zij wilden niet dichten, noch ook bedriegen,
„ maar waren zelven *misleid*. Zij wilden niet bedrie-
„ gen, maar waren zelven bedroogen. Zij meenden
„ oprecht, dat deeze dingen gebeurd waren, welke
„ toch waarlijk niet gebeurd waren.

„ Wie een van deeze drie stellingen voor zijn gevoe-
„ len niet kan aannemen, moet 'er bijvoegen.

„ Of eindelijk; zij schreeven *waarheid*, en — zij
„ wisten, dat zij waarheid schreeven."

Naar dit geleide loopt dan het wijdloopig Betoog van LAVATER af; en doet hij, vooreerst, in een ondersteld *Congres*, of zamenkomst, de vier Euangelisten beraamen, wat zij eenpaariglijk, en elk van hun met zijne bijzondere kleuren, der wereld opdisschen zouden, als eene beschrijving van waarlijk gebeurde daadzaaken: ten einde naamelijk, uit de ongerijmdheid van zulk een bedrog, de dwaasheid van *dat* vermoeden blijken mogte. Daarna houdt hij zich onledig met de dwaasheid te voldingen van den waan, dat de *Euangelisten Dichters* zouden geweest zijn: alsmede, 3°, van de gedachte, dat zij door eigen *dweeperije* zich hadden laaten misleiden, en blooten schijn of inbeelding voor wezenlijke gebeurtenissen konden hebben aangezien. Waaruit hij dan, ten laatsten, een sterk besluit afleidt ten voordeele dier *waarheid*, die te bewijzen was, met uitbreiding van zijn betoog over den geheelen inhoud der Gewijde Schriften des Nieuwen Verbonds.

Hiermede leggen wij wederom onze pen neder, en willen niet aarzelen, aan LAVATER eene vereerende plaats toe te wijzen onder de Verdeedigers van onzen Godsdienst, hoe zeer het ons leed doet, dat hij niet altoos schreef in deezen trant, of zulk een nuttig stuk gelegd heeft in zijnen uitgebreiden Winkel, waaraan hij het Uithangbord gaf van *Pontius Pilatus*, en in welken hij tevens zeer veel onbruikbaare waar opeenstapelde. (*)

(*) 'Er is in onze Recensie van het Iste Deel deezes Werks (zie *Letteroef.* voor 1805) eene tastbaare drukfout, bl. 238, ingesloopen, die wij thans verbeteren. Daar staat Αυτοςέρα, lees 'Αυτος ἔφα. — Zulks herinnert ons aan de *Anticritiek* des

des Vertalers van LAVATER, geplaatst in den *Recensent ook der Recensenten*, No. 2; waarop wij niet anders zullen antwoorden, dan met hem door zijn eigen voorbeeld, in de noot op bl. 282 van dit Deel, te overtuigen, dat hij waarlijk onze Aanmerking omtrent *zijn staafs vertaalen op* ZEKERE *plaats* zeer wel begreepen, en hij slechts een knoop in eene bieze gezocht heeft. —— Voorts kunnen wij ons met dien Heer niet inlaaten, maar bieden hem nu, tot een Tegengeschenk, een Lijstje aan van eenige *Germanismen* enz., in dit Deel ons voorgekomen:

Dit gedacht, bl. 15. § 4; *aanspalten*, bl. 44. r. 12 v. o; *onderkenbaar* voor *onderscheidbaar*, bl. 103. § 12; *luimachtigheid*, bl. 113. § 10; *bijval*, bl. 156. § 73. een woord, nagenoeg in onzen leesvijd onzer taale ingedrongen, echter niet in den zin van *toestemming* door de beste Schrijvers der vroegere eeuwe gebezigd; *bekendschap*, bl. 157. § 74; *BEvolmagtigen*; *eenmoedig* voor *eensgezind* of *eenpaarig*; en *toegedicht* — bl. 190; *nederbuigend* in den zin van *nederig*, bl. 198. r. 14; *verzinsel* voor *verdichtsel*, bl. 208. r. 7; *invallen* in plaatze van *in de rede vallen*, bl. 227. r. 8 v. o. — *Gedichten — hebben den Tempel omvergestort*, bl. 262. § 76. moet zijn *omvergeworpen*, wijl *storten* voor *invallen* een onzijdig, maar *werpen* een bedrijvend werkwoord is.

Wij hadden nog een aantal andere opgeteekend; doch de plaats is ons te goed, om ze met Spel- en Taalfouten op te vullen.

Parabels, door F. A. KRUMMACHER, *Dr. en Prof. der Theol. op de Hoogeschool te Duisburg. Te Zutphen, bij* H. C. A. Thieme. *Voor rekening van den Vertaler.* 1805. *In* 8vo. 242 *Bl.*

Wij hebben hier eene verzameling van Paraboliſche verdichtingen van eenen voortreflijken man, eenen man van fijn gevoel voor eenvoudige waarheid en deugd. De Schrijver noemt dezelve (in het lezenswaardig Voorberigt, waarin hij over het wezen van den Parabel treffende, hoewel eenigzins donkere, wenken geeft,) „kleine, geestige, natuurlijke voortbrengsels." De meesten, zegt hij, zijn *vruchten en ingevingen van een oogenblik*. „Een blik op eene bloeijende rozen„struik, of op het avondrood geworpen, een, hier„of daar genoten, klein genoegen, het nagenot van „een, in vertrouwde vriendschap doorgebragt, uur, „het dankbare herdenken aan een goed boek, een spel

„met

„ met een kind, of ergens eene andere kleinigheid, — „ deden deze ſpelen van den inwendigen mensch ont- „ ſtaan, welke ik niet wel misſen kan, en die ik nu ook „ mijne vrienden mededeel." Zo ſpreekt de Schrijver, en voor zijne mededeling verdient hij, en bijgevolg ook de Vertaler, onzen dank. Men legge het boekje voor de hand, en nu en dan een vluchtig oog in hetzelve, in een anders verloren oogenblik, zal niet zelden aangenaam en vruchtbaar zijn. „ Het is toch ſoms eene „ behoefte voor den mensch, om zich het alledaagſche „ onder eene aangenamere beeltenis, dan derzelver uit- „ wendige geſtalte vertoont, voor te ſtellen;" en hiertoe behoeft men nu en dan terechtwijzing en treffende wenken. No. 58 en 59, die onder de kortſten zijn, willen wij afſchrijven:

DE KLEINE WELDOENSTER. — 'Er heerschte een ſtrenge winter: de kleine MINA, eene eenige dochter van weldadige ouders, verzamelde de kruimelen en brokjes van het brood, en bewaarde dezelve. Dan ging zij tweemaal daags naar den tuin, en ſtrooide de kruimelen op den grond. De vogeltjes vlogen 'er bij, en pikten dezelve op; doch de handen van het meisje beefden door de bittere koude.

De ouders beloerden haar; zij verheugden zich over dit genoegelijk tooneel, en vraagden: waarom doet gij dat, MINA?

Alles is immers, antwoordde MINA, met ſneeuw en ijs bedekt, zoodat deze diertjes niets vinden kunnen; zij zijn thans zoo arm. Daarom voeder ik dezelve, even gelijk de rijken de armen ondersteunen en voeden.

Doch de vader hernam: maar gij kunt dezelve immers alle niet voeden?

De kleine MINA antwoordde: doen niet alle kinderen, in de geheele wereld, even als ik, zoo als ook alle rijken de armen onderhouden? — De vader ſloeg een blik op de moeder van het meisje, en zeide: ô heilige onſchuld!!

JOHANNES EN PETRUS. — JOHANNES en PETRUS zaten eens te zamen, en ſpraken van vorige tijden, toen de Heere JESUS nog onder hun verkeerde; het geſprek viel op de zalving te Bethaniën.

Toen zeide PETRUS: kunt gij u nog te binnen brengen, welk eenen ernſtigen blik hij op JUDAS wierp, toen

toen deze zeide: waarom is deze zalve niet verkocht, en het geld aan den armen gegeven? En ons zag hij vriendelijk aan, offchoon wij met de woorden van JUDAS inſtemden? —

Toen zeide JOHANNES: ik zelve vraagde het hem, en hij antwoordde mij: gij ſpraakt niet wel, doch gij deed zulks in eenvoudigheid uwes harten, en oprecht, zoo als gij dacht. Waarom zoude ik dan grimmig op u zijn, en u niet zachtmoedig onderwijzen? — Maar hem ontbrak de eerſte der deugden, te weten, de oprechtheid. Zie daar zijn gezegde. Ja, voegde JOHANNES 'er bij, verried hij ook, kort daarna, den meester niet door een kus? —

Aldus ſprak de geliefde leerling. Maar den ernſtigen PETRUS zwollen ſchitterende tranen in de oogen, want hij wierd indachtig, dat ook hij, eenmaal, de waarheid ontrouw geworden was.

De beloofde vertaling van een volgend werkje van dezen zelfden Schrijver, *über den Geist und die Form der Euangelien in äſthetiſcher und hiſtoriſcher Hinſicht*, zien wij met verlangen te gemoet.

Zedige Bedenkingen, of onpartijdig Onderzoek, of Paulus in 't IXde Hoofdſtuk van den Brief aan den Romijnen, van de eeuwige Voorbeſchikking des Menſchen handeld. Door J. VEEN. *Te Rotterdam, bij* M. Wijt. 1805. *In* 8vo. 79 *Bl.*

J. VEEN, Lidmaat der Hervormde Gemeente te *Dirxhorn*, in *Noordholland*, ſchijnt een nadenkend Man te zijn, die het Leerſtelzel van 't Kerkgenootſchap, waartoe hij behoort, niet maar blindlings aanneemt en volgt, maar moeds genoeg heeft, om alles aan de Heilige Schrift ter toetſe te brengen. Men vernam dit reeds, in een ander Stukjen, voor weinige jaren in 't licht gegeven, *Gedachten over de zaligwording van zondaren*, enz. Daaruit heeft men gezien, dat de Schrijver het Leerſtuk der *eeuwige Verkiezing*, zoo als dit in het Gereformeerde Kerkgenootſchap aangenomen wordt, geloofd; maar de gewoone wijze, om hetzelve, in de prediking van het Euangelie van Jeſus Christus, vooraan te plaatzen, waardoor de algemeene liefde van

God

God tot het menschdom beperkt wordt, geheel afkeurt, en verscheidene Bijbelplaatzen, die gewoonlijk voor eene bijzondere verkiezing van zeer weinigen bijgebragt worden, anders verstaat. In 't Stukjen, dat wij thans aankondigen, voegt hij zich bij die Uitleggers, die van oordeel zijn, dat men uit Rom. IX de bovengenoemde Leer verkeerdelijk heeft zoeken te bewijzen. Dit Leerstuk, zegt hij, was, zoo als 't nu beschreven wordt, in Paulus tijd onbekend, als zijnde eerst ten tijde van Augustinus ter bane gekomen. En, zoo men 'er toen alreeds kennis van mogt gedragen hebben, kwam 't niet te pas, om 'er hier met Joodsgezinde Christenen over te handelen. Paulus spreekt niet van de eeuwige zaligheid van bijzondere personen, maar van geheele volken, gelijk de Joden en Heidenen waren, en derzelver lotwisselingen in dit tegenwoordige leven.

Of Broeder VEEN met andere Uitleggers heeft geraadpleegd, dan of hij dit, door eigene beoefening der gewijde Schriften, zoo uitgedacht heeft, blijkt niet uit de voordracht van dit Stukjen, waaraan hij niet ten onrechte den naam geeft van *zedige Bedenkingen*. 't Zij daarmede zoo 't wil, die geen toegang hebben tot betere Schriften, kunnen 'er een nuttig gebruik van maken. Met de regte Boeken en een verstandigen Leidsman, zou 'er van den Schrijver nog wel wat goeds kunnen worden. Laat hem dan liever 't verdere schrijven ook voorcerst nog wat uitstellen.

Roomsch-Katholijk Gebeden-boek in den geest van JESUS *Godsdienst. Door* J. J. NATTER, *van de Ridder-orde der Kruisheeren met de roode Star. Amsterdam, bij* W. Holtrop. 1805. *In* 12*mo*. 300 *bl.*

Onder de aangenaame verschijnselen van den tegenwoordigen tijd, mag men ook wel de aanmadering van sommige boven 't gemeen verlichte Geestelijken, in de Roomsche Katholijke Kerk, tot de grondbeginselen der Protestanten rekenen. Ten bewijze hiervan strekke ook dit Gebedenboek, met uitgedrukte Approbatie van den Aartspriester H. T. TEN HULSCHER, te *Amsterdam*, onlangs, uit het Hoogduitsch vertaald, in 't licht verschenen.

Het is geschreven in de warme taal van het hart, en ademt

ademt over 't geheel den echten Godsdienst van JESUS. De Proteſtant kan verre het grootſte gedeelte, zelfs in de gebeden voor en bij de Communie, en in de loſſpraak aan de Maagd MARIA, hartelijk nazeggen. Voor zulke opgeklaarde Roomschgezinden zijn niet vele ſtappen te doen, om aan hunne, helaas! al te ver verwijderde, en dikwijls in onbedachtzaamheid gevloekte Medechristenen, eenmaal de hand van broederſchap toe te reiken. Zeer voortreffelijk en regt Christelijk hebben wij inzonderheid de *opwekking tot broederliefde*, bl. 101-107, gevonden.

Beſchrijving van een Zeepeiler of Bathometer, waarmede men alle dieptens der Zeeën zal kunnen afmeten. Alsmede een kort Geologisch overzicht van den Aardkloot, enz. Door A. VAN STIPRIAAN LUISCIUS, *M. D. et Chem. Lector te Delft. 's Hage, bij* J. Immerzeel, Jun. 1805. *In 4to.* 45 *Bl.*

Met genoegen geven wij verſlag van alle zodanige Uitvindingen, welke der uitbreiding van nuttige Kunſten en Wetenſchappen bevorderlijk zijn, inzonderheid wanneer de eer dier Uitvindingen aan Vaderlandſche Mannen toekomt.

Zelden wordt eene zaak op één tot volkomenheid gebragt: dit is ook hier het geval. De Heer LUISCIUS heeft aan den Zeepeiler eene grootere volmaaktheid gegeven, dan dezelve dusverre bekomen had.

De kennis van de diepten der Zeeën is voor den Natuuronderzoeker van het grootſte aanbelang, om daaruit de ware gedaante der Aarde, ook op den boden der Zee, te ſpeuren. Voor den Zeevarenden moet zulks van geene mindere aangelegenheid gerekend worden. De Autheur handelt, van bl. 1—25, breedvoerig over de nuttigheid dezer kennis. Voor den oppervlakkigen beſchouwer ſchijnt het, dat men tot deze kennis gemakkelijk konde geleid worden, wanneer men ſlegts eenig zwaar ligchaam, aan eene lange lijn vastgemaakt, liet zakken; de ondervinding heeft echter geleerd, dat dit niet toereikende is, dewijl men, op deze wijze peilende, plaatzen aantrof, alwaar het zakken van het gewigt, of liever van de lijn, nimmer eindigde,

de, 't welk men toeſchreef óf aan wezenlijke diepte, óf aan lagere ſtroomen; in welk laatſte geval de lijn in eene ſchuinſche rigting zich verwijderde.

Men is dus op andere Werktuigen bedagt geweest. Het eerſte derzelven wordt opgegeven door Dr. HOOKE, en beſtond uit een vernisten houten bal, of boei, waaraan een ijzeren kogel of ſteen gehegt was, zodanig, dat deze ijzeren kogel of ſteen, op den bodem der zee komende, door de verkregene ſnelheid wierd afgeſloten, waardoor de houten bal weder tot de oppervlakte der zee rees; en naar den verlopen tijd van dalen en rijzen, afgemeten op een ſeconde-uurwerk, berekende men de diepte.

De onvolmaaktheid van dit Werktuig, waarvan de werking door vele omſtandigheden konde verhinderd worden, heeft de Heer DESAGULIER aangetoond, welke, benevens Dr. S. HALES, in deszelfs plaats een ander daarſtelde, ſteunende op de zamenpersbaarheid der lugt, daar zij meerder zamengeperst wierd, naar gelange het Werktuig dieper zakte, en 'er eene hoogere kolom water boven ſtond. Hiermede zijn echter geene Proeven in 't groot genomen; en hebben zommigen daar tegen ingebragt, dat, wanneer de lugt reeds zamengeperst was tot zekere digtheid, het verſchil niet genoegzaam ware, om daaruit theoretisch de diepte der Zee te kunnen berekenen. Dit alles meende de Heer CHARNOCK te kunnen verbeteren, door het vervaardigen van een Werktuig, waarvan hij zegt, dat het voor eenige jaren reeds was uitgevonden door een verſtandig Kunſtwerker, GREENSTREET genaamd, en aangeboden aan *het Genootſchap ter aanmoediging van Kunſten, enz. (the Society for the encouragement of Arts, etc.)*; door eene Commisſie van welk Genootſchap hetzelve echter van de hand gewezen werd, omdat de waarde van het Werktuig niet door een reeks van Proeven, in 't groot genomen, bekragtigd was. Dit Werktuig komt het naaste met dat van den Autheur overeen, en ſteunt op dezelfde gronden. Wij willen de aanmerkingen, welke onze Schrijver omtrent hetzelve geopperd heeft, hier laten volgen, om daardoor den Lezer te beter in ſtaat te ſtellen om over het wel ſlagen in de verbeteringen te kunnen oordeelen.

1°. Merkt hij op dit Werktuig aan, dat de berekening

ning der lengte, welke het raderwerk moet aanwijzen, meer bij veronderſtelling bepaald is, dan door genomene proeven.

2°. Dat dit Werktuig en boei beſtaat uit eene ſtoffe, die door het indringen van het water kan verzwaard worden; waardoor de ſnelheid in het zakken aanmerkelijk kan vermeerderd, en het opkomen zoude kunnen belet worden.

3°. Dat de afſtoting van het zinkſtuk op zodanig eene wijze geſchiedt, dat dezelve zoude kunnen miſſen, door de oneffenheid van den bodem der zee, of uit hoofde der ſterke ſtroomen, en dus ook belet worden het wederopkomen der boei met den daaraan verbonden meter.

En eindelijk, 4°. dat de rondgaande beweging, welke dit Werktuig door den ſtroom verkrijgt, niet genoeg kan te keer gegaan worden. — Alle welke gebreken de Antheur meent zich te moeten verzekerd houden, dat aan *zijn* Werktuig vreemd zijn.

Dit Werktuig dan is op volgende wijze ingerigt. (De Lezer gelieve indagtig te zijn, dat de beſchrijving, welke wij 'er hier van kunnen geven, ſlegts oppervlakkig zijn moet; en verwijzen wij hem, die eene naauwkeuriger beſchrijving begeert, naar het Stukje zelve, waarachter zeer duidelijke figuren gevoegd zijn.)

De *boei* beſtaat uit een hol ſtuk koper van eene cylindriſche gedaante, van weerskanten kegelvormig toeloopende, en is, benevens het toebehorende, als meter enz., insgelijks uit koper beſtaande, doch zonder het zinkſtuk, ſpecifiek ligter dan het water. Op deze boei is gehegt een ſtandaard, waaraan een wimpel, om de boei, wanneer zij zich op de oppervlakte des waters bevindt, des te gemakkelijker te kunnen ontdekken.

Aan de onderzijde bevindt zich de *meter*; deze beſtaat uit twee ronde koperen platen, waartuſſchen zich bevindt een beweegbare molen, beſtaande uit vier armen of platte wieken, waarvan de ſpil, door tusſchengevoegde rondſels en raderen, eenige wijzers aan den gang brengt, uit welker aanwijzing men de diepte moet afmeten. Voor 't overige wordt door deze koperen platen en een' halfrondgaanden ring eene doos gevormd, zodanig dat de eene helft perpendiculair open is.

Het *zinkſtuk* beſtaat uit een cylindriſch ſtuk ijzer, eindigende in een knop; hierdoor bevindt zich een gat,

om den *afstoter* door te laten, zijnde een verlengde stang, waaronder gevoegd is een vernist houten klootje.

Dit zinkstuk, benevens den afstoter, is zodanig onder aan den meter in een' daaraan gehegten hollen cylinder gevoegd, dat, wanneer de afstoter den grond raakt, van zelfs weggeschoven worden twee veeren, en opgeschoven een kegel; door het eerste wordt te weeg gebragt, dat het zinkstuk benevens den afstoter afvalt; en door het laatste, dat de molen in zijne verdere werking wordt gestuit.

Bovendien heeft de Autheur zorg gedragen, dat, wanneer de bodem der zee bovenmaten modderig en zagt was, en zulks de afstoting mogt verhinderen, dit op eene andere wijze konde voorkomen worden. Hiertoe, namelijk, wordt, in plaats van het zinkstuk en den afstoter, onder aan den meter gehegt eene koperen doos, waarin eenig raderwerk, waardoor eene tusschengevoegde tang het zinkstuk, nu voorzien van eene lange ketting, ophoudt. Wanneer dit raderwerk dus afgelopen is, laat deze tang het zinkstuk los, en het Werktuig komt weder boven. Intusschen wordt nu door een bijzonder palletje, waarvan de beweging maar naar éene zijde mogelijk is, het teruglopen van den molen belet, hetgeen in het eerste geval door het opgeschoven kegeltje geschiedde.

Allezins verdient deze uitvinding lof en aanmoeding, daar een ieder gereedelijk zal toestemmen, dat dit Werktuig het volkomenste is, 't welk wij van dien aard bezitten. Het ware echter te wenschen, dat hiermede Proeven op groote diepten genomen waren; daar de Autheur alleenlijk melding maakt van eene proef op de Maas genomen, om te bewijzen, dat de afstoting, op de eerste wijze ingerigt, zeer goed gelukte op de zich aldaar bevindende kleibedding. Deze bedenking heeft zijn Ed. insgelijks op het voorgaand Werktuig gemaakt, en is dus nog niet weggenomen, waarvan hij zelve zich overtuigd houdt, daar hij zijn Stukje ook, om reden der kosten van het Werktuig, heeft opgedragen aan alle zodanige Mogendheden, welke, door hunne nabijheid aan verschillende Zeeën, door talrijkheid van Schepen, en zugt om nieuwe Ontdekkingen te doen, de magt met den wil vereenigen om het noodige daartoe bij te zetten.

Wat de tweede aanmerking betreft, blijkt uit het beschreven Werktuig, dat dezelve geheel is weggenomen:

want

want wat het houten balletje onder aan den afstoter betreft, dit komt hier in geene aanmerking, en zoude insgelijks van ijzer kunnen gemaakt worden.

Goeddeels vervalt ook de derde aanmerking; doch daar de Heer LUISCIUS, in plaats van het zinkstuk en den afstoter, ingevalle van een' zagten grond, een ander middel, op eene zeer fraaije en min kostbare wijze, heeft aan de hand gegeven, zoo schijnt het ons toe, dat de eerste zamenstelling overtollig is; te meer, daar men, peilende op groote diepten, nimmer vooraf weet, hoe de grond gesteld zij, en men dus altijd genoodzaakt zoude zijn, de laatst opgegevene wijze te volgen. Door het agtergevoegde lijstje van de prijzen der Werktuigen, vervaardigd aan de Fabriek van den Heer J. M. ONDERDEWIJNGAART CANZIUS, te *Delft*, zijn wij onderrigt, dat het zinkstuk met den afstoter bedraagt de som van *f* 5 - : - ; terwijl in het laatste geval niet meer verloren gaat dan het zinkstuk (bij voorbeeld een steen) met eene ketting.

De vierde aanmerking des Autheurs moet nog door proeven bewezen worden dat op zijn Werktuig niet toepasselijk is. En eindelijk kunnen wij niet voorbij, aan te merken, dat, ingevalle van zeer groote diepten, 'er nog eene zwarigheid overblijft; of, namelijk, de boei genoegzamen weerstand kan bieden aan de perzing van het daar boven staande water, welke blijkt zeer groot te zijn, uit de proef met de fles, voorzien van eene kurk, die, offchoon met veel moeite op de fles gezet zijnde, echter door het boven staande water, wanneer zij tot zekere diepte gezonken is, geheel inwaards, en zomwijlen in den buik der fles geperst wordt (*).

Uit het reeds genoemde lijstje blijkt, dat het gansche Werktuig met al zijn toebehoren, hetgeen de hoogte heeft van ongeveer 6 voet zonder de ketting, daar de boei de breedte van 10½ duim en de meter van 15 duim heeft, beloopt de somma van 230 Gl. „ En," zegt de Autheur, opdat deze kosten in 't nemen van proeven gemakkelijker zouden kunnen gedragen worden, „ heb ik dit Werkje opgedragen aan alle zodanige Mogendheden," enz. Doch, vragen wij, waarom heeft zijn Ed. dan niet liever verkozen, hetzelve in eene algemeenere taal dan onze Nederduitsche, b. v. Latijn of Fransch, uit te geven?

(*) Zie hiervan een zonderling voorbeeld in het *Mengelwerk* onzer *Letteroef. voor* 1805. bl. 457.

Natuurlijke Historie van Holland. Door J. LE FRANCQ VAN BERKHEIJ, *Med. Doct. en Prælector in de Nat. Hist. aan 's Lands Univerſiteit te Leijden, enz. IVden Deels 2de Stuk. Met noodige Afbeeldingen. Te Leijden, bij* P. H. Trap. *In gr.* 8*vo.* 320 *Bl.*

Lof, welverdienden lof, heeft de Hoogleeraar BERKHEIJ, met zijne *Natuurlijke Historie van Holland*, verworven. Van een zo gepreezen en zo gezogt Werk zou men eene onmiddelijker voortzetting en vervolg gewagt, en geen tusſchenverloop van ruim vijf-en-twintig jaaren te gemoet gezien hebben. Dit is egter het geval; en de Schrijver geeft 'er, *op zijne wijze*, reden van, in een *Noodig Berigt*, voor dit Stuk geplaatst. Wij zullen ze noch optellen, noch weegen; anderzins zouden ze misſchien *talrijk* genoeg gevonden worden, doch hier en daar nog al zo wat aan de *wigtigheid* ontbreeken. Het lust ons niet, onze *Letteroefeningen* eenigzins tot een Twistſchrift te maaken; 't geen veelligt het geval zou kunnen worden, indien wij den ligtgeraakten Man het een en ander voorhielden.

De *Nederlander* verlangde gewis na het vervolg des zo lange, wat de *uitgave* betreft, ſtilliggenden Werks: want het rustte bij den Schrijver niet. Zijne raadpleegingen met den Hoogleeraar L. BIKKER, met den Heere J. A. BENNET, en Mr. H. KALKOEN, ſtrekken daarvan ten blijke. De Boekenwereld droeg 'er eerlang kundſchap van, daar BERKHEIJ, onder protectie van den Heere J. KOPS, *Commisſaris van Landbouw*, het Manuſcript in handen gaf van den *Haarlemſchen* Boekhandelaar LOOSJES PZ., die, ten jaare 1804, een Berigt uitgaf van Inteekening ter uitgave van de *Natuurlijke Historie van het Rundvee in Holland*, in Tien Deelen, met eene korte ſchets van het Werk en de daarbij behoorende Plaaten. De Inteekening was niet talrijk genoeg, om 'er, met een goed vooruitzigt, mede voort te kunnen gaan. De voorſlag des gemelden Boekhandelaars, om, volgens een beſliſſend aanbod, het geheele Werk, op zekere overeenkomst, in vollen en vrijen eigendom magtig te worden, en hetzelve, of geheel, of gedeeltlijk, uit te geeven, was den Schrijver niet aanneemelijk. Ingevolge hiervan kwam het Werk in handen des tegenwoordigen Uitgeevers, den Boekhandelaar TRAP.

Wij

Wij oordeelden dit weinige, uit een breed verſlag in 't Voorberigt deezes Werks, te moeten opgeeven. Laaten wij zien, wat dit Deel bevat.

Het Eerſte Hoofdſtuk der Eerſte Afdeeling beſtaat uit eene Inleiding tot de kennis van de Natuurlijke Historie der Koeijen, derzelver verreizing met de Oudvaderen en eerſte Veehoeders, uit de Oosterſche Werelddeelen, in *Europa*, tot in de *Nederlandſche* Gewesten. — Onder veel goeds is hier veel overtolligs. Wie zou eene Critique op eenige Regels uit HOOGVLIET's *Abraham* verwagten? Bij de gewijde Geſchiedenis ſteeken de *Hollandſche* Rijmſpreekwoorden wonderbaar af. Het uitweidende ſchijnt de Schrijver zelf gevoeld te hebben; zie bl. 20.

Dan misſchien beloopen wij, met deeze aanmerking, des Schrijvers ongenade; althans, veele *Naamsoorzaaken* vermeld hebbende, ſchrijft hij: „ Waartoe dienen, „ zal veelligt iemand vraagen, alle deze Naamsoorzaa„ ken? en vooral zullen de hedendaagſche vitters der „ oude Vaderlandſche kundigheden die uitvoerige Wer„ ken verachten; vooral zullen dezen, herhaal ik, wel „ wat te vitten hebben, waarom toch, zullen zij vraa„ gen, zoo veel oudheidkundige omſlag? Waartoe die„ nen de Bijbelhistorien der Aartsvaderen, de oudſte „ der Veehoeders? Wat raakt ons, in deze verlichte „ Eeuw, wie onze eerſte Landbewooners, Land- en „ Havezaaten waren? Welk belang hebben wij bij het „ verreizen van het Rundvee, en verveelende uitbrei„ dingen van oude verhaalen?" — En wat is het ant„ woord op deeze vraagen? Hoort toe. — „ Komt hier, „ gij voorbaarigen en onkundigen! Ik zal u allen uit „ mijne overweegingen en duchtige bewijzen antwoor„ den; ik zal u ſchaamrood doen bloozen, over den „ geringen eerbied, die gij in deze dagen over hebt voor „ den grootſten en dierbaarſten zegen, die Gods Voor„ zienigheid in den Veehandel dezer Landen aan onze „ Voorvaderen geſchonken heeft! Kortom, ik zal, kan „ ik van ulieden ſlechts een oogenblik toeluistering be„ komen, aantoonen, dat en natuur en ijver, door „ Gods zegen, dit Land, dit *Holland*, wat zeg ik? „ alle de *Nederlanden*, ja nog meer, gansch *Duitsch„ land*, door de vermenigvuldiging van Vee- en Akker„ bouw heeft groot gemaakt, eer nog de goud- en zil„ ver-aderen en koopvaardij bij hun bekend waren."

Wij waren vast genoeg van kleur om niet te bloozen

onder het leezen van het bewijs, en van bijzonderheden, waaronder wij 'er niet weinigen aantroffen, die ons bevestigden in ons oordeel wegens eene zo ongepaste als overtollige uitvoerigheid. Het flotgedeelte van VONDEL's bijfchrift op TACITUS, hier ook al aangevoerd,

——— *en bondig en beknopt*,

zal, vertrouwen wij, niemand op den Schrijver deezes Werks overbrengen. Trouwens hij fchijnt op die eer niet gefteld te weezen; gelijk wij door menigvuldige aanhaalingen, uit dit eigenfte Stuk, zouden kunnen bewijzen met zijne eigene woorden.

Onregt en verongelijking zou het weezen, de vlijt en den geest der waarneeminge, hier ook doorftraalende, niet te erkennen in den Man, die bij den aanvange van de uitgave der *Natuurlijke Historie van Holland* zo veel roems behaalde en zo veel goedkeurings wegdroeg; waaromtrent een bevoegd Oordeelaar, MARTINET, ten flotte zijns Antwoords op de Vraag der *Hollandfche Maatfchappij* over de Natuurlijke Historie onzes Vaderlands, fchrijft, dat de Maatfchappij vrij zijn opgegeeven plan afkeure, en wil „ dat zij in 't openbaar verklaare, „ dat zij nooit de hand aan de Befchrijvinge van de Na„ tuurlijke Historie van ons Vaderland zal flaan, en „ met genoegen zal zien, dat wij den Heere J. LE „ FRANCQ VAN BERKHEIJ helpen in zijn begonnen werk; „ dan zal ik alle mijne Landgenooten bidden, dat zij „ zich met mij vereenigen, om alle onze Waarneemin„ gen aan hem te zenden, en met alle kragten zo te on„ derfteunen, dat men, na verloop van weinig tijds, „ niet behoeve te vraagen: *waar is de Natuurlijke Hif„ torie van ons Vaderland?*" (*).

Dan het is te over bekend, en wij weeten het in 't zekere, hoe veel befchaavens eenige der voorige Stukken ondergaan hebben; terwijl men die befchaaving niet liet voortwerken tot eene maate, dat het oorfpronglijke van BERKHEIJ's geest 'er uitgewerkt wierd. Deeze heeft voor den Landgenoot, en met reden, iets welgevalligs. — Dan wij moeten tot het Werk voorhanden wederkeeren.

Naa den Natuurftaat en de Natuurlijke Optochten des Rundvees vermeld te hebben, brengt hij dit Natuurverhaal

(*) *Verhand. der Holl. Maatfch.* XI D. bl. 305.

haal over op de eerſte Bewooners deezer Landen, handelt over het tam maaken van het Vee, over de Schattingen en Giften van 't zelve; doormengd met bijzonderheden, over welker bijbrenging hij zich in het ſlot, op zijnen trant, verdeedigt.

Het Tweede Hoofdſtuk der Eerſte Afdeeling handelt over de wonderbaarlijke vermenigvuldiging van het Rundvee, mitsgaders derzelver Geſlachtrekening, opgehelderd door een *Geſlachtplaat* met versjes. Hierbij gaat eene uitvoerige opheldering. Hij deelt eene Tafel van BRENDER A BRANDIS, des betreffende, als ook de Tafel des Hoogleeraars VAN DER PALM, uit het *Magazijn des Vaderlandſchen Landbouws* van KOPS, mede. — Veelen hebben met ons duisterheden in de berekening gevonden.

Het Derde Hoofdſtuk deezer Afdeelinge beſchrijft de Naamsverſchillendheden der Koeijen, derzelver ras, kleuren, bont, ſoort van hairen, kloekte en verdere bijzonderheden; welke bijzonderheden hij met „ *Vaderlandſche Rijmtjes*," hoe zeer men het in hem berispen wil, tragt te vervrolijken, als ook met Taalvermaaklijkheden en Naamsafleidingen, die wij deels aan derzelver waarde willen overlaaten. — Breed is hij in het onderzoek na de oorzaak van het bont, en verzoekt een weinig oplettendheid van zijne Leezers, die, vóór zij tot dit ſtuk komen, zich vestigen moet op de Proportie-meeting der Koeijen, door eene Plaat opgehelderd, alsmede op iets over de hoedanigheden der Koe en de voorbereiding van den Stier ter beſpringinge; over de hairkleur, en de zeldzaame vermenging en veranderingen in dezelve. Hij ſchrijft ten deezen opzigte in 't algemeen: „ Kortom, zoo wel de kleur als de vlokking „ der haren, is zoo wel bij het Vee als onder het „ Menschlijk geſlacht aan zoo vele verandering onder„ worpen, als 'er ſchier bepaalingen in de klimaaten zijn. „ Dit nu overgebragt op die zeldzaame veranderingen, „ die wij in het bont en de kleur van het haar of de „ vederen der tamme dieren zien, die met den Mensch „ verkeeren en verreizen, zoo meen ik mijne Landge„ nooten geen ondienst gedaan te hebben, met op een „ anders in zommiger oogen zoo gering onderwerp de „ aandacht in dezen meer te vestigen, ten einde de „ Godbeſpotters te overtuigen, dat ook hierin een eer-

„ biedigend voorwerp is, om de wijsheid der Na-
„ tuurwerken van eene majeſtueuze Voorzienigheid te
„ erkennen."

Op dit onderwerp komt hij weder bij het ſlot deezes Hoofdſtuks. Hij ſchrijft: „ Luister eens, Leezer! „ Luistert gij Godonteerende Materialisten! Kunt gij „ mij gegronde reden geeven, waarom de Runderen en „ Paarden algemeen zulk een digten huid boven andere „ Dieren hebben? is 'er eenige de minſte twijfel aan, „ of het is daarom, dat de Schepper van het heelal „ deze Dieren geſchikt heeft tot Dieren des velds? Die- „ ren, die in de open lucht, op de vlakte der aarde „ leeven moeten, en gevolglijk hagel, ſneeuw, vorst, „ rijm, weêr en wind, hitte en koude moeten door- „ ſtaan, daar in tegendeel alle andere Gedierteens, wol- „ lige of gehaarde huiden, holen en nesten hebben? „ De Voſen immers hebben holen, de Vogels des He- „ mels hebben nesten, elk Dier heeft zijne ſchuilplaats, „ en zijn huid is gedekt naar zijnen aard, maar de Run- „ deren, die met de Menſchen tot op de koude Noorder- „ klippen, de toppen der Alpen, in het brandend *Aethio- „ piën*, in de woestijnen van *Arabiën* omzwerven, — „ deze Dieren alleen hebben zulk een bijzonder geſtel „ van huid en natuur, dat zij in alle climaten, waar Men- „ ſchen wonen kunnen, ook met hun leven en voortte- „ len; wat is dit anders als eene voorzienige Wijsheid, „ daar ons eindig verſtand voor moet ſtil ſtaan! Gij, „ mijne Vaderlanders! gij behoordet vooral hier bij „ te blijven ſtilſtaan, als gij opmerkt, hoe in ons zoo „ wisſelvallig climaat, waar in wij dikwijls de eene „ week, den eenen dag, ja het een uur, zomer, hit- „ te, droogte, regen en donderbuien hebben, daar in „ het andere winter, koude, vogt, ſneeuw, hagel- „ buien, orkanen en winden heerſchen, hoe, zeg ik, „ ons Rundvee, in alle die luchtverſchillendheden met „ ons deelende, nogtans zoo welig tiert, zulke ſmaak- „ lijke boter, zulke vette kaas, zulk malsch vleesch „ geeft, als eenig *Europisch* of ander Gewest? waarom „ is dit alzoo? waarom verteeren, vermageren alle an- „ dere ſoorten van Dieren, en zelfs vreemd Ras van „ Runderen, van ongezondheid? is dit, waarde Le- „ zer! niet der opmerkinge waardig, om weg te zin- „ ken in dankbaarheid aan den Heilbezorger van ons „ Vaderland, van ons klein plekje gronds, ons moe-

„ ras,

„ ras, ons, door gansch *Europa*, ja door de geheele
„ bekende Wereld, bewonderd Vaderland?"

Het Vierde Hoofdſtuk is beſtemd ter ontvouwinge van de algemeene en bijzondere kenmerken van het Herkaauwend Vee in het algemeen, volgens de ſtellingen der Syſtematiſche Natuurkenners, bijzonder dat der Runderen, mitsgaders eene uitvoerige beſchrijving van de groeijing en afbeelding der Hoornen, en het Hoorngeſtel der Koeijen in 't bijzonder. —— Taalkundige aanmerkingen over het woord, ontſluiten dit Hoofdſtuk. Wij ſtemmen gaarne toe, om 's Mans eigene woorden te bezigen, „ dat hij daarin mogelijk wel wat al te ſpe-
„ culatief is." — 't Geen hij over den benaamings-oorſprong van *Rundvee* zegt, heeft niet veel om 't lijf. Beter bevielen ons zijne aanmerkingen over de algemeene Kentekenen van LINNÆUS.

Van de Koehoornen handelende, weidt hij uit over het *Hoornvee* in 't algemeen en deszelfs Hoorngeſtel. BERKHEIJ voelt zijne uitweidingen, als hij, van *oude Boomen* geſproken hebbende, in 't midden brengt: „ Maar mogelijk zal hier een of ander vraagen, hoe
„ komt hier al wederom deze Boomhistorie bij de be-
„ ſchrijving van de herkaauwende Dieren te pas? Luis-
„ ter, gij Vraager! een oogenblik, en ik vertrouw, dat
„ uwe heuschheid mij niet berispen zal, als ik uit de-
„ ze vergelijking der Boomen en Planten, ulieden bren-
„ ge tot de verbaazendſte verſchijning in de Natuur,
„ waarvan de doorluchtigſte en ſcherpzinnigſte vernuf-
„ ten der wereld tot nog toe geene reden kunnen geeven;
„ te weeten, hoe het toekome, dat op de kruin of hoofd-
„ ſchedel van een viervoetig herkaauwend Dier, als het
„ Hertebeest, jaarlijks een ſteenharde boomtak of boom
„ uitſpruit, en dat deze, jaarlijks afvallende, wederom
„ aangroeit, tot dat eindelijk het Dier, in eenen aller-
„ hoogſten ouderdom, zulk eenen boom op het hoofd
„ blijft draagen, zoo als dit van de Hertebokken be-
„ kend is." —— Naa nog eene uitweiding over de hardheid der Beenderen, als een teken des ouderdoms, komt de Schrijver op de *Koehoornen* in 't bijzonder, welker breede beſchrijving opgehelderd wordt door eene Plaat. Hier ontbreekt het niet aan *verskens* van onderſcheiden trant.

Naa dit breed ontvouwen van het Hoorngeſtel, deelt hij, ten toegifte, eenige nuttige gebruiken mede, wel-

ke in de Maatſchappij van 't zelve gemaakt worden, en toont tevens uit de aloudheid, van hoe veel nut de Koe- en Oſſen-hoorn op de Feesten der *Hollanders*, *Duitſchers* en *Batavieren* was. — Men vindt hier veel, dat men in eene Natuurlijke Historie van eenigen anderen Schrijver niet verwagt zou hebben. BERKHEIJ zelf zegt 'er van, dat hij gelooft, „ naar zommiger oor„ deel, wat ruim te veld gegaan te zijn om die oud„ heden op te viſchen." — Dan hij betuigt dat hem zulks niet deert, en beſluit met een wensch, „ dat jonge levende vernuften en vermogende lieden „ hunne zoonen wat meerder opleiden om de oudheden „ en gebruiken van hun Vaderland op te zoeken, dan „ ze bezig te houden met onnutte nieuwigheden."— Men maakt ſpoed met dit Werk: een Tweede Stuk komt ons, dit ſchrijvende, ter hand.

Bibliotheca Critica. Vol. III. Pars 3. Amſtel. apud *P. den Hengst.* 1805. 8vo. form. maj. pp. 179.

Hartelijk welkom voorzeker is den bezitter van de Oordeelkundige Boekzaal des Hoogleeraars D. WIJTTENBACH dit derde Stuk van het derde Deel, het welk hij vele jaren lang te vergeefs heeft te gemoet gezien. Aangenaam moet hem ook de toezegging zijn, van eenmaal door toevoeging van een vierde Stuk het derde Deel en het geheele Werk voltooid te zullen zien, daar hem toch tevens het uitzigt geopend is, dat de Hoogleeraar daarna misſchien den zelfden arbeid, maar buiten alle banden van vervolgwerk, zal voortzetten. Den lof van WIJTTENBACH's *Latijnſche* taal, vervoerenden ſtijl, ſchoone gedachten, edele grondſtellingen, rijke geleerdheid, zuiver oordeel, fijne beſchaving en echt *Attiſchen* geest te willen verkondigen, zou eene belagchelijke overtolligheid zijn, daar 's mans naam, om dat alles, zints meer dan een vierde van eene eeuw de geleerde wereld vervult. De beoordeelingen zelve van dezen Boekbeoordeelaar, die in zijn rijk, het rijk der *Griekſche* en *Latijnſche* letteren, het onbetwist en onbetwistbaar oppergebied voert, te willen beoordeelen, zou eene even belagchelijke verwaandheid zijn, waartoe een *Recenſent der Recenſenten* zelfs bezwarelijk in ſtaat geacht kan worden. De gelukwenſching van het geleerd

leerd *publiek* met dit zoo lang verwacht lettergeſchenk en de vermelding van deszelfs meest opmerkelijken inhoud is alles, waartoe zich de *Letteroefenaar* hierbij verpligt acht en hetwelk hij zich veroorloft.

Een brief van 38 bladzijden aan des Hoogleeraars zeer geleerden, oudſten en besten Vriend HIERONYMUS DE BOSCH houdt den Lezer, alvorens hij het oog in de boekbeoordeelingen kan ſlaan, in dier voege op, dat hij de boekbeoordeelingen zelve ſchier geheel vergeet, omdat die brief met dezelven naauwelijks eenige gemeenſchap heeft, en, ſchoon een zeer gemeenzaam geſchrift zijnde van den Schrijver aan zijnen Vriend, echter zoo veel ſchoons op zich zelf en zoo veel belangrijks voor het algemeen behelst, dat men deszelfs lengte niet zou kunnen bemerken, ten zij het aantal der bladzijden dit aanwees en de Schrijver zelf haar ontſchuldigde. Dankbaarheid voor de opdragt van het *Latijnſche* Leerdicht *over de gelijkheid der menſchen*, door DE BOSCH aan WIJTTENBACH, deed dezen zints twaalf jaren zoeken naar gelegenheid tot een openbaar bewijs van achting en vriendſchap; de PLUTARCHUS was aan de Hooge School van *Oxford*, (welk eene ſchande voor onze Natie, te voren almede om de uitgave der oude *Clasſiſche* Schrijvers vermaard!) de *uitgelezene plaatſen uit de Griekſche Geſchiedſchrijvers* waren aan 's Hoogleeraars leerlingen, *het leven van* RUHNKENIUS was aan de ſchim van dien man zelven verſchuldigd geweest; dit derde Stuk behoorde nu aan zijnen DE BOSCH, gelijk hij het eerſte van dit Deel aan den Heer FONTEIN had opgedragen, van wiens onafgewerkten THEOPHRASTUS, eenmaal door hem zijne aangenomene dochter, doch zonder huwelijksgift, genoemd, hij ſchertzende zegt, dat zij tot nog toe aan niemand zijner leerlingen heeft kunnen behagen, en nu dreigt, zich tot de Doopsgezinden te zullen vervoegen, onder wien zij misſchien, ſchoon al wat oud, nog wel eenen man zal vinden. Na dezen trek van wat te vrij en ſcherp vernuft, gelijk dezelve welligt geacht zal worden door de leden van dat Kerkgenootſchap, vangt nu eene herinnering aan van 's Schrijvers vroegſte kennis en gemeenzaamheid met zijnen DE BOSCH zints het jaar 1771, wanneer hem het Hoogleeraarſchap in Letteren en Wijsbegeerte bij de Kweekſchool der *Remonſtranten* te *Amſterdam* werd aangeboden, en hij hetzelve als eene geſchikte post, om verdere bevordering af te wachten, ook daarom

om zeer gaarne aannam, wijl hij met verlangen naar FONTEIN en DE BOSCH vervuld was. De eerſte ontmoeting van DE BOSCH bij FONTEIN, en de eerſte avond bij DE BOSCH geſleten, worden daarna met eene eigenaardigheid beſchreven, als hadden zij den dag te voren plaats gehad, en getuigen alzoo van het voorbeeldeloos geheugen des Hoogleeraars, of liever van deszelfs allerlevendigſte verbeelding, wier medeſlepende voorſtelling alle onwaarſchijnlijkheid doet vergeten des woordelijken verhaals van lange geſprekken, voor vijf-en-dertig jaren gehouden, over den onderſcheiden ſmaak van WIJTTENBACH en DE BOSCH in het vak der oude letteren. Van dien tijd af heerschte 'er de hartelijkſte vriendſchap bij beiden, aan wier gemeenzaam genot weldra de nu grijze MATTHIAS TEMMINK aandeel begeerde. Een dingsdagsgezelſchap werd daarna aan de letteren gewijd, welks nog levende leden hun karakter en lof in dit openbare geſchrift vermeld vinden op zulk eene wijze, dat zij zelve voorzeker daarvan geene onvoegzaamheid zullen kunnen gevoelen. FRED. WILH. BOERS, NIC. PARADIJS, HENR. CONST. CRAS, HENR. CALKOEN en ABR. AR. VAN DER MEERSCH maakten deze vriendenkrans mede uit; de laatstgenoemde alleen is niet meer; dit zegt WIJTTENBACH van hem. „ABR. AR. „ VAN DER MEERSCH, mijn ambtgenoot aan de *Remon-* „ *ſtrantſche* Kweekſchool, was in de daad een man met „ vele gaven van den geest verſierd, en tevens, voor de „ verſcheidenheid van ſtoffe, doorgeleerd. Want hij „ zelf had te voren de Letteren en Wijsbegeerte on- „ derwezen, en onderwees toen de Godgeleerdheid en „ Kerkelijke Geſchiedenis, zoodat hij het werk der bei- „ de geſtoelten wel moest kennen en voorzeker in zoo „ verre ook wel kende, dat hij niet ſlechts aan zijne „ leerlingen voldeed, maar ook bij andere menſchen den „ naam van eenen geleerden Hoogleeraar ſtaande hield. „ De natuur had hem die vloeibaarheid van taal, dat ge- „ laat en die oogenſpraak gegeven, dat hij aan zijne ge- „ zegden of veel bevalligs of veel deftigs wist bij te „ zetten; daarenboven bezat hij in het ſchrijven, — hij „ ſchreef echter in het Nederduitsch, — die eigenaardig- „ heid van zamenſtelling, waardoor hij onderwerpen, „ door anderen reeds behandeld, met zijne geleerdheid „ en op zijne wijze in dier voege weder behandelde, „ dat zij als nieuw en uit zijnen geest geboren ſchenen.

„ Hij

„ Hij bezat eenen overvloed van vernuft en geestigheid, „ welke hij wel eens geacht werd te misbruiken, omdat „ hij ze dikwijls gebruikte. Eenige jaren voor zijnen dood „ van het gezigt beroofd, droeg hij dat leed geduldig; „ het welk in de daad eene grootheid was in eenen man, „ die zijn leven in de letteren en boeken gesleten en altijd „ iet geschreven had, het geen hij of op eigen, of op „ vreemden, of zonder naam uitgaf." — Eerlang werden WIJTTENBACH en DE BOSCH huisgenooten, zonder dat de vriendschap sterker kon worden, maar ook zonder dat zij iet leed, bij beider wijdverschillenden aard. „ Gij „ waart driftig," dus schrijft WIJTTENBACH, „ ik langzaam; gij maakte versen, ik beoefende het ondicht. „ Gij strekte uw verhevene vlugt naar het hooge wolkgewest uit; mij was het genoeg, indien ik veilig op „ den grond kon voortkomen. Gij waart voor vele en „ dagelijks meerdere menschen, ik voor weinige en dagelijks mindere; gij bemindet de vijanden zelfs van „ uwe vrienden, ik was wel te vreden indien ik mijne vrienden alleen voldeed; gij zaagt snel wat waarheid was, ik had tijd noodig om te oordeelen. Gij „ zeidet, het hart van anderen te doorzien; ik twijfelde, of ik mijzelven genoeg kende. Ik zwijg van meer, „ en echter woonden wij tien jaren bijeen; want 'er „ waren ook andere dingen, waarin wij overeenkwamen, „ indien al niet meer in aantal, krachtiger ten minsten „ ter vereeniging, dan die ter verwijdering; de liefde „ vooral voor deugd en geleerdheid, in welke wij altijd, als op den gemeenen weg te zamenkomende van „ onze zijpaden, vereenigd voortgingen; en wanneer „ toen of naderhand mijne rondborstige waarheid uw „ gevoel al eens trof en gij 'er een harder woord tegen „ zettede, vroeger of later erkendet en vorderdet gij „ mijne opregtheid, als die altijd het woord van PHOCION tot ANTIPATER, ik kan geen vriend hebben die „ een vleijer is, als eene vriendschapswet in den mond „ had." De vriendschap leed ook niets bij de scheiding der zamenwoning, noch ook bij des Hoogleeraars overgang van het *Amsterdamsche Athenæum* naar de *Leijdsche Universiteit*; maar ontving eerlang nieuw voedzel door het *Curatorschap* van DE BOSCH bij de *Leijdsche Academie*, die aan 's mans edelen aard een zoo ruim veld van werking geeft, het welk echter de roem zijner geleerdheid en deugd alreeds geheel heeft vervuld. — De dood van zijnes vriends zuster JUDITH en broeder GORES

wordt

wordt almede in dezen brief met de rederſte aandoeningen gedacht, waarna de lengte van dit ſchrift verſchoond wordt met het zeggen van HORATIUS, die fout hebben alle zangers, dat zij, door hunne vrienden tot zingen verzogt, 'er nooit toe komen, en ongevergd nooit uitſcheiden; het welk niet alleen de ſout is van zangers, maar ook van ſchrijvers, en redenaars, en Hoogleeraars. Van daar, — zegt WIJTTENBACH, — lange brieven, lange redevoeringen, welke gij het minst van allen bemint.

In de boekbeoordeelingen komt 's Schrijvers eigene uitgave van PLUTARCHUS het eerst voor en beſlaat geene geringe plaats, het welk hun, die deze uitgave niet bezitten, zal verheugen, wijl zij hier de uitvoerigſte beſchrijving van des Hoogleeraars arbeid aan dezelve vinden, doch waarvoor de bezitters van die kostbare uitgave hunne verpligting reeds in 1795 hebben leeren kennen uit derzelver Voorrede, die hier breedvoerig uitgetrokken en met eenige verbeteringen en toevoegzelen begeleid wordt. MAHNE over ARISTOXENUS, VAN LIJNDEN over PANÆTIUS, VAN HEUSDEN over PLATO, SLUITER over ANDOCIDES en BAST over ANTONINUS LIBERALIS, ondergaan voorts uitvoeriger beoordeelingen, allen zoo hoogstvereerend voor hun als hoogstbelangrijk voor de oude letterkunde; de uitvoerigſte van allen is die, welke SLUITER's werk en niet minder de tusſchengevoegde aanmerkingen van L. C. VALCKENAAR, maar vooral die van J. LUZAC betreft, in welke ganſche beoordeeling echter een geest van bijzondere ſtrengheid heerscht, door den Beoordeelaar zelven aan het ſlot erkend.

De kortere berigten, naar den vroegeren aanleg des Werks op deze uitvoeriger beoordeelingen volgende, zijn zeer aangelegen, daar zij eene zekere letterkundige geſchiedenis leveren zints het laatst uitgekomen tweede Stuk. Allereerst wordt de nagedachtenis van VILLOISON, daarna die van L. VAN SANTEN vereerd; voorts wordt van RUHNKENIUS, SCHULTENS en NIEUWLAND gewaagd, als vroegere medearbeiders aan deze Boekzaal. De ALEXANDER DE GROOTE van ST. CROIX, de HERODOTUS van LARCHER, de letterkundige naamlijst van CHR. SAX, de uitgave van JABLONSKI door J. G. TE WATER, worden al verder aangekondigd. Wegens den naar *London* overgebragten ſchat van onuitgegevene handſchriften uit de boekerij van J. P. DORVILLE, waaromtrent de *Leijdſche Academie* eenig erfregt meende te bezitten, wordt berigt, dat de ongegrondheid dier meening

ning gebleken is, maar dat de openbare boekerij te *Oxford*, alwaar deze handſchriften nu bewaard worden, derzelver gebruik aan alle letterkundigen aanbiedt. De boekerij van DE RÖVER, welke in Wiedemaand ſtaat verkocht te worden, én wier *Catalogus* is uitgegeven met eene Voorrede van B. P. VAN WESELE SCHOLTEN, verdient na deze vermelding een bijzonder gewag, zoo vereerend voor de nagedachtenis van dien zonderlingen Letteroefenaar, als voor deszelfs levensbeſchrijver VAN WESELE SCHOLTEN, wiens letterkundige roem het *Amſterdamsch Athenæum* nog geheugt. De nieuwe uitgave van den *Phædon* van PLATO is eene belofte, waarmede ons WIJTTENBACH verblijdt; daarna doet hij eene algemeene navraag naar het tweede Deel van den PLUTARCHUS in *folio* uit de boekerij van RUHNKENIUS, of ook iemand hetzelve mogt ter leen gekregen hebben en het onder zijne boeken vinden, met verzoek om het terug te zenden aan de *Leijdſche* boekerij; eindelijk ſluit eene reeks van opheldering en verbeteringen, voor dit zelfde derde Stukje, des Hoogleeraars geſchrift.

Gaarne namen wij hier den lof over van VILLOISON en van VAN SANTEN, alsmede de vermelding wegens LARCHER: maar dit te doen zonder eenige verkorting zou te breed worden voor ons beſtek, en iet te verkorten aan het geen WIJTTENBACH geſchreven heeft, is het te verminken, wijl de volmaaktheid van zijnen ſtijl de weglating van geen denkbeeld noch geen woord gedoogt. Liefſt ſluiten wij met het overnemen van WIJTTENBACH'S woorden ten aanzien van SAX: „ welaan, verlevendigen „ wij het aandenken aan onzen letterkundigen NESTOR, „ van wien wij met HOMERUS kunnen zeggen — *hij „ regeert over het derde geſlacht*, daar hij, negentig ja„ ren oud, door het derde geſlacht reeds onder de vor„ ſten der letteren geëerbiedigd wordt, en in zijne let„ teroefeningen nog zoo werkzaam is, dat de natuur in „ hem te beproeven ſchijne, wat zij vermoge, in het le„ ven en de gezondheid eenes letteroefenaars te ver„ lengen; zoodat zijn voorbeeld aan andere letterminnaars eenige, misſchien wel ijdele, maar toch zoete „ hoop op gelijken ouderdom inboezeme." Dat die zoete, voor de letteren onwaardeerbare hoop, niet ijdel zij bij WIJTTENBACH zelven, die, gelijk hij nu reeds lang der vorſten vorst is in het *Grieksch* en *Latijnsch* gebied der letteren, alzoo ook eenmaal door onze kindskinderen als hun NESTOR worde geëerbiedigd!

Gods

Gods Grootheid uit de Werken der Natuur betoogd in eene Redevoering uitgesproken op (liever *voor*) *het Genootschap Verscheidenheid en Overeenstemming, te Rotterdam. Waar achter eenig Mengelwerk. Door* NS. VAN DER HULST. *Met deszelfs Silhouette. Te Rotterdam, bij* Cornel *en* van Baalen. 1805. *Behalven het Voorberigt*, 245 *bl.*

Konden wij eenigzins twijfelen of de jongste storm der partijschappen en beroeringen in ons Vaderland aanzienlijk nadeel aan den opbouw der Weetenschappen en van den Godsdienst heeft toegebragt; wij zouden, uit het berigt des Heeren VAN DER HULST wegens de lotgevallen van het Rotterdamsche Genootschap op den Titel vermeld, eenig bewijs ontleenen mogen van die beklaagelijke waarheid. Zedert eene halve Eeuw opgerigt en tot zekeren bloei gesteegen, wierd het, naamelijk, door gezegde ongunst der tijden, derwijze geteisterd, dat hetzelve kwalijk meer geleek dan eene onvruchtbaare tronk. Nu echter is deeze Stichting, door zamenloop van gelukkige omstandigheden, wederom aan het ontluiken; en verblijdt zich de Schrijver in de hoop, dat derzelver roem hersteld zal worden. Wij wenschen oprechtelijk de vervulling dier hoope, daar zulke Oefenschoolen, zelfs wanneer geene lettervruchten aldaar gekweekt worden, die voor het Algemeen rijpen, of aan ons medegedeeld worden, regt hebben op onze stille goedkeuring. Het vermaak toch en nut, dat in dusdanige Gezelschappen voor de werkzaame en ook luisterende Leden ontrijst, heeft eene innige waarde, die aan de uitspanningen in Koffijhuizen en bij de Speeltafels t'eenemaal ontbreekt; om niet te klaagen over de dwaasheid en buitenspoorigheid van veelen, die, ten verderve van huisgezin en zeden, met kaart en steenen, hunne ledige avonduuren op het schandelijkst verkwisten. Trouwens het weldaadige der Genootschappen bepaalt zich maar zelden tot de bloote voordragt der lessen, en binnen de muuren der Gehoorzaal. De toejuiging der gedaane Voorleezingen of Redevoeringen en Gedichten is eigenaardig een prikkel, die Edelaardigen moed geeft en krachtig aanport om met hun werk op te treeden *op den Schouwburg van het Heelal*, gelijk ERASMUS het noemde. Wij mogten aan onze Leezers eene menigte van schoone stukken herinneren, die alzo in het licht verscheenen zijn, zo niet in deeze *Redevoering* des Heeren VAN DER HULST eene daadelijke proeve ter beoordeeling voor ons lag; die, met *Aanteekeningen* en een *drietal* met dezelve naauw verbonden *Avondgesprekken* verrijkt, vergezeld bovendien door 's Mans herdrukte *Alleenspraak van Philander bij 't graf van Lucretia*, alsmede

door

door weinige *Dichtſtukjes*, het bedoelde *Mengelwerk* uitmaakende, tot een bekwaam Boekdeeltje is uitgedijgd.

De zedigheid, waarmede de Schrijver zijnen arbeid ter wereld inzendt; de Godsdienſtige toon, die van het begin tot het einde in dezen bundel heerscht; en eindelijk het gunſtig oordeel van zijne Hoorders, en de achting, die hij onder de zijnen geniet: dit alles ontwapent derwijze de ſcherpte van onze pen, dat zij haare vereischte onzijdigheid ten zijnen voordeele bijkans voelt overſlaan door eene onwillige vooringenomenheid.

„ De Geleerde wereld," zegt VAN DER HULST, „ zal in „ deeze Redevoering *over Gods Grootheid uit de werken der* „ *Natuur* niet veel bijzonders voor haren ſmaak; althans „ niet veel Wijsgeerig nieuws aantreffen: — maar veraange„ naming voor den geest, herinnering van verhevene waar„ heden voortvloeiende uit het bezef van Gods oneindige „ grootheid, opruiming eeniger zwarigheden tegen den „ Godsdienst, de ſtichting alzo van zijnen Evenmensch, en „ vooral het ſchrijven tot verheerlijking van den Almagtigen „ Schepper der ſchoone Natuur, en tot eer van den gezeg„ enden Verlosſer:" dit was het prijsſelijk doel, dat hij met de uitgave van dit Werkje zich voorſtelde, en, onzes oordeels; over het geheel getroffen heeft.

Hoezeer het onderwerp zelve, het voortreffelijkſte, waardigſte en verhevenſte, dat iemand denken mag, zich van dien kant ten ſterkſten aanprijst voor den deftigen ſtijl en grootſchen gang eener Redevoering; heeft het toch den Recenſent altoos toegeſcheenen, dat de behandeling dier ſtoffe, en het betoog van deeze en dergelijke Volmaaktheden Gods uit de beſchouwing der Natuure, kwalijk geſchikt is voor het Spreekgeſtoelte (*). Immers binnen weinige oogenblikken laat zich het gewigt dier zaake en derzelver wijde omvang, het Geheelal dat van zijnen Maaker getuigt, op verre na *niet* overzien en aandringen. En kiest men al, met den kundigen VAN DER HULST, een bepaalderen kring ter beſchouwinge uit, ja vermag men doorgaans, gelijk Deeze, eene duidelijke voordragt met gepaste en ſtaatige woorden te huwen;

(*) Verre evenwel zijn wij 'er van af, om deeze onze Aanmerkingen te willen hebben uitgeſtrekt tot den *Predikſtoel* of *Kanſel*. De *Leeraar* toch, die tot den Volke of eene gemengde Vergadering ſpreekt, mag, onzes inziens, gezegde onderwerpen behandelende, zich tot meer algemeene, en, zo men wil, oppervlakkiger, ſchoon hierom niet minder treffende, Beſchouwingen der Natuure bepalen, dan de *Redenaar*, van wien zijne kundiger Gehoorzaal verlangt, dat hij van minbekende zaaken gewaagen, of ook naauwkeuriger onderzoeken zal.

wen; ligt zinkt men daarna ter neder in dorre berekeningen, moeielijk om van den Toehoorder terstond begreepen te worden; of gevoelt men het gemis van plaaten, voorwerpen, of proeven, die (blijkens 's Mans Aanteekeningen) bij zulk eene stoffe tot opheldering dienen zouden, ja noode ontbeerd worden in eenige Gehoorzaal. Liever, derhalven, wenschten wij, dat de Redenaars, voor hunne Medeleden gezegde onderwerpen aanslaande, zich voor hunnen arbeid met den nederiger titel van *Voorleezingen* of *Lessen* vergenoegen wilden, daar deeze hun eene meerdere ruimte geeven zoude om het bedoelde onderwijs toe te lichten. Ook dunkt het ons meer gepast, met zulken naam, of in den vorm van *Zamenspraaken*, *Brieven* of *Verhandelingen*, hun werk in het licht te zenden, dewijl het dan overbodig wordt, datzelve met eenen stapel *Aanteekeningen* of *Nooten* (uitvoeriger veelal dan de Text) te overlaaden; waarom wij het bij verre voegelijker achten, dat dezelve, zo veel immers zijn kan, in het stuk, of ligchaam der *Verhandelingen*, ingeweeven wierden.

Uit hoofde van de algemeenheid der stoffe, houden wij ons ontslagen, den Redenaar op het spoor te volgen; genoeg is het, zo wij zeggen, dat hij, gedurende den afloop der Lente het woord voerende, (op 19 April 1805) van daar zijnen aanhef ontleende; dat hij voorts, het zij door inlassching van schoone plaatzen uit onzen Vaderlandschen Dichter FEITH, het zij door verscheidenheid van Natuurkundige Beschouwingen, zijne Rede veraangenaamd heeft; dat hij, naar aanleiding van een gezegde van YOUNG, zijne Bespiegelingen bepaald heeft, 1°. Tot het kleine en onaanzienlijke, 2°. Voorts tot het groote en uitgebreide der Schepping, beiden bewijs draagende van de hand der Almagtigen, bij wien het onderscheid tusschen hetgeen zich aan ons gering of verbazende voordoet ten eenenmaal verdwijnt; terwijl de Spreeker eindelijk, 3°. De stoffom zijner beschouwingen, doormengd met eenige nuttige aanmerkingen, opmaakt, en zijne Verhandeling met eenen niet ongepasten Lofzang besluit. —— Zie hier, tot eene proeve, hoe hij zich uite, gewaagende van de Zee. —— „ Hoe veele Eilanden worden door haar omringd, die „ de Almachtige daar henen werpt, als dun stof? — Eilan„ den, bij de Schepping geworden. —— Eilanden, door on„ deraardsch vuur opgeworpen. —— Eilanden, (Sterveling! „ deiner hier terug) door een' worm gebouwd, — laat ons, „ bij dit laatste, ontzag-verwekkend, wondergewrocht van „ een Insect, in de Zuidzee, een weinig stilstaan.

„ De onsterfelijke COOK, en de Wijsgeerige FORSTER hebben het, op de plaats zelve, met aandoening beschouwd; „ zij bevonden dat deeze Eilanden klippen geweest waren; „ zo als 'er nog veelen naakt in de Zeeën van het Zuider-

„ half-

„ halfrond gevonden worden, welke door eene aaneenschakeling van Koraalhuisjes gevormd waren. — O Wondere magt! eens daalde een wormtje, misschien kort na de Wereldschepping, in den Oceaan neder en vestigde zijn koraalhuisje op den bodem der Zee; het vermeerderde zijn geslacht; de zamenverbondene huisjes dezer wormtjes wierden aangebouwd; de takjes breidden zich in de diepte en aan alle zijden uit, en een uitgestrekte vlakte wierd gevormd, die zich in eene halve maan, bijna gelijk met het oppervlak des waters, vertoonde, hier spoelde de Zee haare slib over, — hier, op deze klippen, zetteden zich de Vogels neder, en bemesteden dezelve; terwijl zij die te gelijk bezaaiden met de door hun ingezwolgene zaden. — Ook bragt het kleine zaad, door den wind of door de golven aangevoerd, mos en plantjes aan; uit kleine planten ontstonden grootere, die, door hunnen (*haaren*) afval, eene dunne laag vruchtbare aarde leverden; en eindelijk, zaden van allerlei (*leien*) aart ontwikkelende, wierd hier een klein Paradijs gevormd, waarop zelfs Cocosboomen en andere aanzienlijke en nuttige vruchten weelig groeiden, dus wierd het voortbrengsel van een Worm, de aangename woonplaats voor menschen en dieren. — Tooneel van wonderen, die wij, zoo wij in de Natuur aan dezelve niet gewoon waren, nimmer zouden kunnen gelooven. — Leer, sterveling! hier de kleine dingen niet verachten; als God het beveelt, werpt een worm Eilanden op" (*).

Inzonderheid leezenswaardig, en wel het meest nieuw en uitgewerkt, keuren wij des Schrijvers Aanteekeningen *over de oorzaaken der Vulkaanen en Aardbeevingen*; dan juist derzelver uitvoerigheid gebiedt ons, den weetgierigen naar den Bundel te verwijzen; waarin wij, voortgaande, nu gezegde *Drietal Avondgesprekken* ontmoeten. VAN DER HULST beschouwt en noemt dezelve in het Voorberigt „ eene uitgewerkte Aanteekening over het laatste gedeelte zijner Redevoering," alwaar hij vooral het verheven denkbeeld van de Grootheid Gods, in tegenstelling van der menschen nietigheid, had aangedrongen. Nu was 'er onder zijne Hoorders geweest, die uit deeze leere gevolgen meenden te mogen afleiden ten nadeele van het Christendom. Dus brengt hij de zaak

(*) Schoon wij, ongeneigd om kleinigheden te gispen, *alle* verschooning gaarne bewijzen aan faalgreepen omtrent de Spelling, die toch in het Gemeenebest der Letteren door geen Gezag is af te doen; het jammert ons, dat wij den Heere VAN DER HULST, schoon doorgaans zuiver, evenwel van *grove* taalfouten niet kunnen vrijspreeken; waarvan wij in het bijgebragte reeds eenige aanwijsing deeden.

zaak nader ter toetze in deeze Geſprekken, legt de ingebragte bedenkingen in den mond van *Elize*, daarna ook van eene andere Vrouw, die *Sophia* genaamd wordt, en doet *Euphilus* de zwaarigheden beantwoorden en uit den weg ruimen. De reden zijner keuze van Vrouwelijke, in ſtede van Mannelijke Tegenſpreekers, hebben wij te vergeefs gezocht, en was zij welligt het gevolg van losſen inval. — Het Iſte Geſprek loopt over de beſtaanbaarheid van te gelooven in eene Openbaaring, met het denkbeeld, dat het Opperwezen, als Schepper, eindeloos, en alzo evenzeer verheven is boven zijne ſchepſelen, zo van hoogeren als laageren rang; welk onderſcheid voor den Almagtigen verdwijnt, of gelijk een enkel *niet* zich voordoet. Immers Zedelijke Wezens, blijkens hunnen aanleg, door God beſtemd tot zijne hulde en hun eigen geluk, ſtaan hierdoor in zekere betrekking tot hunnen Maaker: weshalven Deeze, wiens waare Grootheid is, dat Hij alles omvademt, alles vermag, zijne zorg over de ſtervelingen op eene bijzondere wijze kan uitſtrekken, door ontdekking van zijn welbehaagen, en hunne verloſſing van het verderf. — De oorſprong van het zedelijk kwaad, de val en verbastering van Engelen en menſchen, de voornaame reden voor gezegde tusſchenkomst der Godheid, is het gewigtig onderwerp der IIde Zamenſpraak. Hier poogt de Schrijver aan te toonen, dat de bron der zonde en haare ſchuld geheel gelegen is in het misbruik der Zedelijke Vrijheid van den kant der redemagtige ſchepſelen; maar geenzins te wijten aan den Schepper, wiens Goedheid het tegendeel bedoelde, en daartoe aan hun de vereischte vermogens ſchonk, doch nu alleen naar zijne Wijsheid en Rechtvaardigheid het kwaad toelaat en in zijne onzalige gevolgen ſtraft. — Daar evenwel elende, en, dat meer is, duurzaame elende, volgens de denkwijze van onzen Wijsgeer, regelrecht ſtrijdt tegen het Ontwerp der Goddelijke Goedheid en Liefde, van het volmaaktſte der Wezens gevormd, ontwikkelt *Euphilus*, in de IIIde of laatſte Bijeenkomst, zijne gevoelens nader over de weldaad der Verloſſing. Terſtond beſtrijdt hij de harde gevoelens over de verdoemenis van pas gebooren Kinderen, en wegens het toekomſtig lot van ongeloovige Heidenen; ja begunſtigt hij met nadruk die leer der Wijsbegeerte, die, rechtmaatigen twijfel voedende tegen de volſlagen eeuwigheid der helſche ſtraffen, zich daarmede opbeurt, dat *God eenmaal zal bevonden worden, alles in allen en voor allen te zijn*; offchoon zij inmiddels, uit hoofde der menſchelijke onkunde nopens den toekomſtigen ſtaat, dien maatregel van pligt en voorzichtigheid aanprijze, dien Jeſus eens gegeeven heeft in dit bevel aan zijne Hoorders: *ſtrijdt Gij om in te gaan.* Laat het zijn, dat onze geeerde Schrijver deeze duistere en zeer belangrijke ſtoffen niet van allen kant beſchouwd en doorgedacht hebbe, zodat anders-

den-

denkenden door hem tot ſtilzwijgen zouden gebragt zijn; hij levert ons toch in deeze Geſprekken eene gelukkige proeve van zijne overreedende voordragt en wijsgeerige of verſtandige beſpiegeling van hoogstaangelegen zaaken; terwijl 's Mans ernst, gezette eerbied voor Godsdienst en Openbaaring, zo wel als zijne zorgvuldigheid om Godgeleerde geſchillen daar te laaten, niet misſen kan te behaagen, en luister bij te zetten aan zijnen arbeid.

Wat ons aangaat, niet minder afkeerig zijnde van zulke twisten te willen opwakkeren, durven wij naauwelijks ons veroorloven te vraagen, of niet de Heer VAN DER HULST zekere ſtellingen van zijne Kerk te hoog aanſloeg, en voor uitgemaakte *Bijbelwaarheden* heeft aangemerkt? De Man, evenwel, die rondborſtig zijne bedenkingen tegen de eeuwigheid der ſtraffen geopperd heeft, duide het ons ten goede, wanneer wij hem onder het oog brengen, „dat de verleiding „van onze eerſte Ouderen door den *Duivel*; de gedachte dat „Adam als Stamvader en *Verbondshoofd* gezondigd, en door „zijnen val den vloek op het Nageſlacht overgebragt heeft;" maar vooral ook de ſtelling, „dat de *Groote God* ter behou„denis van het menschdom *uit den Hemel zij nedergedaald*, „of den throon zijner Heerlijkheid *verlaaten hebbe*," geen geringe tegenſpraak ontmoet heeft onder de Christenen, en bij menig wijsgeerig brein in onze dagen bezwaarlijk ingang vinden zal (*). Dit zo zijnde, vreezen wij, dat zijne Avondgeſprekken aan Leezers van verſchillenden denktrant minder gevallen zullen, dan zo hij deeze zijne aangenomen, maar niet beweezen, leerbegrippen met meerdere behoedzaamheid, of in de woorden althans der Schriftuure, geuit hadde. Want zeker is het toch

Pro captu lectoris habent ſua fata libelli.

Wij mogen ook het zegel onzer goedkeuringe niet daaraan hech-

(*) Wij herinneren ons bij deeze gelegenheid *de Geſchiedenis van den Val*, zo als wij dezelve beſchouwd en voorgeſteld vinden door wijlen den vermaarden Abt JERUSALEM, in zijne *Waarheden van den Godsdienst*, D. III. V. 4. — en meenen wij derzelver overweeging den Schrijver te mogen aanprijzen, zo hij 'er anders niet mede bekend zijn mogt. Ook ſchiet ons, terwijl wij nu ſchrijven, deeze waarlijk zonderlinge titel te binnen van zeker Latijnsch Werkje: *Dei Immortalis in Corpore mortali patientis hiſtoria — auctore* R. P. GULIELMO STANIHURSIO, *ſocietatis Jeſu Coloniæ Agrippinæ Ao.* 1694. — Dat is: *De Geſchiedenis van den onſterfelijken God, lijdende in een ſterfelijk lighaam.* — Wij weeten zelven niet, hoe wij op deezen vreemden inval komen; nog minder bepaalen wij, of 'er eenige, ſchoon afgelegene, gelijkenis zij, tuſſchen de bewoordingen, van onzen Schrijver gebezigd, en deezen blijkbaar zich wederſpreekenden Titel: trouwens wie is altoos in ſtaat, den zamenhang zijner gedachten na te gaan?

hechten, dat de Schrijver, handelende over den val van het eerſte paar menſchen, en over het Goddelijk werk der verlosſing, ons toeſchijnt, aan zijne dichterlijke verbeelding te ruimen teugel gevierd, en omtrent de deelneeming van andere wereldbewoonders en verhevene Geesten in de gebeurtenisſen op deeze aarde meer gezegd te hebben, dan waarheidsmin en zekerheid aan eenen naauwgezetten Wijsgeer veroorloven. De ſtoute tafereelen van eenen MILTON en KLOPSTOCK mogen ons in hunne ſtukken behaagen, verrukken en wegſleepen; dan zij blijken overdreeven te zijn, zo ras men dezelve aan de Rede of den inhoud des Bijbels toetst.

Omtrent de *Alleenſpraak bij het graf van Lucretia*, die andermaal, en nu verſierd met een koper Plaatje, niet zonder drang van den Drukker, in de wereld verſchijnt, mogen wij volſtaan met eene enkele aanduiding. Het goed onthaal, dat bevoorens (1783) dit ſtukje ontmoet heeft, en bij eenen Vaderlandſchen Recenſent, en bij het Publiek, zegt meer dan onze lof. Een hartgrievend, en nog niet vergeeten verlies, boezemde onzen waardigen Man deeze weeklagten in, vereerende voor zijn hart, wegens het meewaarig gevoel, dat zij verwekken; vereerende tevens voor zijn verſtand en Christen denkwijze, door de troostgronden, die, na het einde van *Philanders* rede, aan *Philetes* in den mond gelegd zijn.

Meer dan een bewijs der dichterlijke bekwaamheid van onzen Schrijver vonden wij aan zijne grootere ſtukken in deezen bundel toegevoegd: doch zijn *Mengelwerk* achter denzelven levert ons daarenboven eene doorſlaande proeve, hoe wél VAN DER HULST den wijsgeerigen arbeid door behandeling van het beeldtuig te verpoozen weet. *Gods Heerlijkheid; de Kerk; de Verkwister; het Geluk van het middelmaatig leven*, en een *Zangſtukje*, betiteld *Ode aan God*, maaken de weinige, doch ſiks bewerkte ſtoffen uit, die ons van deezen aard hier voorkomen, en genoeg voldingen hoe welberekend de Schrijver voor het *Leerdicht* is. Van hem nemen wij dus ons afſcheid, met dankbetuiging voor het vermaak, dat ons deeze bundel heeft aangebragt.

Verhalen, Vertelſels, Geſchiedenisſen, Echte Anecdoten, Zedeſpreuken en Gedichten; DOOR EEN GEZELSCHAP VAN JONGE JUFVROUWEN. *In den Hage, bij* J. Immerzeel, Jun. 1805. *In gr.* 8vo. 228 *Bl.*

Onze beſchaafde Natie heeft zo veel welwillendheid, en wij zelve zo veel genegenheid, voor leder zoet jong Jufferije, dat wij niet alleen het credit van onze *Letteroefeningen* op het

ſpel zouden zetten, maar ook ons eigen hart geweld moetne aandoen, wanneer wij dit Werkje wilden onderwerpen aan de zegels eener geſtrenge kritiek; waartoe wij echter eenigzins werden uitgelokt door het berigt, dat onder het aantal Broeders, waarmede deze lieve Meisjens gezegend zijn, 'er twee zijn, (de overigen ſchijnen maar ſpotvogels) die aanzienlijke ambten bekleden in zekere Stad, en die daarom ook eeniglijk het voorrecht genieten van deze jonge Dames te bedienen met hunne voorlichting, en haar (dit ſchijnt ook tot nog toe alles te zijn) den ſchranderen raad gaven, dien zij nog van hunnen akademiſchen onderwijzer onthouden hebben, van zo veel moglijk ſtipt de maatregels in acht te nemen; en zo ons dan, onzes oordeels, een woordje mogt, niet geheelenal in den behoorlijken toon en taal der Galanterie, zo nemen wij dit vooraf reeds terug, als geheel tegen onze bedoeling, en eeniglijk op die Heeren Broeders met hunne aanzienlijke ambten gemunt, die wij Boekbeoordeelaars (dit weten de Juffertjes toch wel) in het geheel niet mogen ontzien. Het zou ook in de daad een grouwelig vermaak zijn, de ſtille genoegens te willen verſtoren van vier jonge Meisjens, die in den zomer op een Buiten, en des winters in de Stad, van tijd tot tijd bijeenkomen, om zich onſchuldig den tijd te korten met eene vertaling of eigen opſtel, in dicht of ondicht. Iedere jonge Juffer heeft doorgaans gaarne zo een vast partijtje; daar dan keuvelt, of zingt, of ſpeelt men: en wie, al ſtond hij ſomtijds eens om een hoekje, zou ooit daar komen berispen! — En daar nu deze lieve Juffertjes, offchoon zij geenen Heer inzage in hare papieren of oor in haar kabinet geven, het Publiek wel deelgenoot willen maken van deze hare in- en uitſpanningen, zo verdient dit aardig Gezelſchapje waarlijk nog wel een ſchreefje vooruit; en wij verklaren daarom ook van goeder harte, dat het ons altijd evenveel zal zijn, wat die zoete Meisjens doen, ten zij wij iets mogten ontdekken, — waarvoor wij echter in het geheel geen vreés hebben, — waarbij de onſchuld van haar volgend leven, of de rust van haar hart, lijden kon.

Het Gezelſchapje, dat, gelijk wij zeiden, uit vier jonge Juffers beſtaat, zal nog gaarne twee, of op zijn hoogst vier, leden aannemen, mids Meisjens die *liefhebberij* hebben; ook wil hetzelve gaarne in briefwisſeling komen met andere Juffertjes, waar die ook wonen in de Republiek; en de zodaanige hebben zich flechts, onder omſlag aan den Uitgever van dit Werkje, aan te melden; daarenboven ontvangt het ingezondene ſtukjens, mids van eene vrouwlijke hand, en onder voorwaarde van vrijheid tot goed- of afkeuring. Aan deze laatſte voorwaarde zouden wij ons nu wel gaarne onderwerpen, maar de eerſte maakt het ons onmoeglijk, anders hadden wij onder anderen eenen tegenhanger voor de *Geestverſchijning*

bl. 98 en 99, volgens de noot (offchoon de Meisjens voor de echtheid des verhaals niet volkomen inſtaan) gegrond op een verhaal eener gebeurtenis in eene der voornaamſte Hollandſche Steden, terwijl de Familie, waarin deze zeldzaamheid voorviel, aan de Dames genoemd en Haar Ed. niet onbekend is.

Ziet hier het merkwaardig ſtukje:

De herfſttijd liep ten einde, en hield reeds op met groenen;
Het ruwſte van de vier ſaizoenen
Begon, al buldrend, zijn gewone monarchij:
De ſombre midnacht was voorbij:
De menſchen en de dieren ſliepen:
't Was ſtil in huis, zoo ſtil, als in een woestenij;
Men hoorde alleen ſomwijl het jonge muisje piepen.
ELIZE, *treurig, om het afzijn van haar Gaê,*
Lag ſlapeloos op hem te denken: negen weken
Zworf hij reeds van haar af: enz.

Het geheele ſtukje zou ons te veel plaats wegnemen; genoeg, tot narigt van den Lezer: manlief was op zee — en 's nachts komt hij eens kijken voor het bed van zijne vrouw:

——————————— *Hoe ijslijk ſtaat hij daar,*
Met opgeſperden monde, in nat en hangend hair!

En na tweemaal vierentwintig uuren komt de brief, dat manlief juist in dien oogenblik van het ſchip gevallen en verdronken was.

Wij wisten, zeiden wij, eene ſoortgelijke geſchiedenis, die ons uit den mond van een oud moedertje ter ooren kwam, en die nog veel ſterker is, daar dezelve op klaar lichten dag voorviel; de vrouw had naamlijk iets op den zolder te doen, en zag niet alleen den man, door het dakvenſter, in de goot, over boord vallen, maar het ſchip 'er bij, dat in groten nood was; ook liep het niet zo treurig af, want zij zag haren man redden, en (denk eens welk eene tegenwoordigheid van geest!) zij dagt het zou toch zonde zijn, dat de kostlijke hoed en paruik, die hem ontvallen waren, daar in zee dreven; maar die greep zij; en, tot verbazing des mans, vond hij die, bij zijne te huiskomst, aan den kapſtok! —

Een enkele brief onder omſlag aan den Uitgever dezes, en wij zullen het Gezelſchap een aantal even geloofwaardige bijdragen voor een volgend Deeltje leveren; latende 't aan hetzelve volkomen vrij, om 'er, behalven *de bekleedſels der poëzij*, naar goedvinden bij te voegen 't geen de geſchiedenis geloofwaardiger en belangrijker maken kan. Ja 'er gebeuren al zonderlinge dingen met die mans op zee; en zo 'er eens een of ander knap Zee-Officier naar de hand van eene dezer-

Da-

Dames ſtaan mogt, zo raden wij haar, dien, vóór zij het jawoord geeft, onder 't ſterkst verband te brengen, van op reis maar in het geheel niet aan vrouwtje te denken; want dat is 't juist, 't geen zulke *ſchrikverwekkende gebeurtenisſen* veroorzaakt!

Behalven eenige Dichtſtukjes, hebben wij hier een aantal dikwijls niet onaardige Opſtellen: *Gedachten over de Lezing der jonge lieden.— Iets over de nuttigheid van nieuwe Boeken.— Over het armoedig lot der Dichteren*; getrokken, volgens eene aantekening, uit de fraaije Geſchriften van eenen uitheemſchen Wijsgeer. Voorts: *Eene Perſiſche Vertelling*; en: *Proeve van Oosterſche Wijsbegeerte en Zedekunde. Wijsgerige Gedachten*; en *Zedeſpreuken*; van welke laatſten wij de volgende voor ieder Vader en Moeder willen overnemen: „Noodzaak uwe „Doehters niet, om met mismaakte Mannen te huwen; de „wanſchapenheid ſtoot, en de welgemaaktheid bekoort, heur „hart zoo wel als het uwe."

Eenige *Geſchiedkundige bijzonderheden. Ware Anecdotes. Oosterſche Verhalen. Fraaije en vernuftige Andwoorden*; en *Zinrijke Redenen en Leeringen.* Een grote voorraad voorzeker, en daaronder vrij wat goeds. Maar de Dichtſtukjes? nu ja — van een lief Meisjen is alles aardig en welkom: ziet hier eene proeve; „VERWITTIGING" is het opſchrift.

De ziekte, een nijdige bodin van haar' patroon;
Den beenderheer, een' ſnaak van misſelijk vertoon,
Is, naar haar' boozen aart, mij ſtil aan boord gekomen;
En heeft kajuit en 't ruim in haar bezit genomen.
Nu heeft die magre heks mij in haar kooi gebruid;
Maar zo niet of ik kruip 'er zoetjes al weer uit.
Van avond kan ik niet in uw gezelſchap wezen:
Gij zult daarom uw werk zoo goed doen als voor dezen:
Ik weet gij eindigt toch uw voorgenomen taak:
Vrijwillige arbeid is geen arbeid maar vermaak.
Intuſschen moete, zoo gij moê wordt, onder 't werken,
Een punchjen uwen geest verfriſschen en verſterken.

Dit ſtukje vooral deed ons deze Juffertjes omtrent den Zee-Officier eenen raad geven.

Zoo gaat het in de Waereld. Door AUGUST LAFONTAINE. *Iſte. Deel. Met Platen. Te Amſterdam, bij* J. Allart. *In gr. 8vo. 344 Bl.*

Onder dezen zonderlingen, onbepaalden Titel ontvangen wij een Werk, dat wel tot eenige Boekdelen uitdijen kan,

kan, dan hetwelk voorzeker met genoegen zal ontvangen worden bij het Publiek, indien de volgende van denzelfden goeden stempel zijn als het tegenwoordige, waaraan wij voor ons geenzins twijfelen. Dit Eerste Deel levert ons eene geheel voleindigde Geschiedenis, waarvan de eerste lezing ons echter minder trof; 'er kwam ons al spoedig het een en ander in voor, dat ons aan iets soortgelijks bij dezen zelfden Schrijver herinnerde; onze nieuwsgierigheid naar den afloop werd dus minder gaande gehouden, en dit is toch bij eene Roman mede een wezenlijk vereischte, — het éénige en voorname toch niet; wij hervatteden daarom de lezing, en nu konden wij ons niet onthouden van het op sommige plaatsen ten derdenmale in te zien, zo veel vonden wij voor verstand en hart, zo veel waar genot.

De Baron van Bergedorf, of het Grondbeginsel van Deugd, is het opschrift. Vervuld met den zwartsten menschenhaat, betrok de Baron, onder een verzierden naam, een afgelegen landgoed, beval zijn éénig kind aan de zorg eener oude huishoudster, met het strengst bevel, dat het nooit van zijne moeder horen moest. Hier leeft hij geheel afgezonderd, en eerst sober en werkzaam, gelijk dat den menschenhater voegt; dan het laatste veranderde spoedig; hij was te zeer aan de gemakken des levens gewoon; maar hij bleef bij zijnen afkeer van allen gezelligen omgang. Zijne echtgenote, eene gevoelige, recht beminnelijke vrouw, vertrouwde hem eens eene vroegere liefde; hij maakt van den vroegeren beminde zijnen vriend, in het volkomenst vertrouwen, maar onvoorzichtig genoeg; zij bleef zijne trouwe echtgenote, maar handelde even onvoorzichtig. De schijn was tegen haar; van hier de menschenhaat bij den Baron, die zich bedrogen hield. De bron der ondeugd lag, in zijn oog, in gebrek aan met de rede bestaanbare grondbeginselen; zijn gedrag, hoe gevoelig zijn hart ware, was altijd beredeneerd en koel; maar zeldzaam zag zijne echtgenote dat hart; en zij was eene lieve, gevoelvolle ziel: zo voegden deze menschen, hoe zeer ook voor elkanderen anderzins berekend, niet bijeen. Men vernam van haar niets, na dat zich de echtgenoot verwijderd had. Toevallig komt *Bergedorf* met eenen braven buurman in zekere betrekking en omgang, — een deugdzaam man, wiens gevoelig hart echter ieder in 't oog blonk, die meer uit gevoel scheen te handelen, dan uit vaste beginselen. Zijn zoon leerde al vroeg naar zijns vaders denkwijze handelen en de deugd beoefenen. Het lieve jeugdige hartje van des buurmans dochter kwam hem te gemoet; van jongs af beminden de kinderen elkanderen, en de wederzijdsche ouders zagen het gaarne. Dan 'er ontstaat misverstand en ongeluk, en wel de jonge stijfhoofd, met zijne grondbeginselen, was 'er de oorzaak van; daarenboven geraakt hij in verdenking bij zijne geliefde.

Dat

Dat huisgezin verdwijnt uit dien oord. De jonge *Brand*, of eigenlijk *Bergedorf*, komt te Berlijn; een raadselachtig, maar zeer uitmuntend meisje boeit zijn hart; lang was hij op zijne hoede; dan eindelijk werd het beeld van zijne eerste geliefde al flaauwer en flaauwer voor zijnen geest. Hij beminde en werd bemind; doch de verstandige moeder dezer Berlijnsche geliefde waakt over het hart harer dochter op eene uitnemende wijze; zij was recht hare vriendin, en, zelve door ondervinding geleerd, leert zij haar het gevoel bedwingen en regelen door vaste en verstandige grondbeginselen. De jongeling moet zijne eerste beminde opzoeken; dit kost van wederzijde moeite en strijd: hij doet het, in goeden ernst, waarlijk edel en groot; maar te vergeefs; en toen nu eindelijk de aangelegenste wensch der jonge lieden nabij de vervulling is, vertoont zich eensklaps de schone, getrouwe, al te gevoelige, eerste geliefde. De wijze moeder stemt de harten tot hetgeen plicht en eer nu eischen; — en ook tot deze grote, beslissende opoffering zijn beide de jonge lieden gereed, maar met een gebroken hart, toch edel en standvastig. Hunne deugd triumpheert, — en gelukkig dat zij met dit gevoel de hoop op elkanderen opgaven; want de twede beminde was des jongelings zuster. Deze ontknoping, hoezeer vooruitgezien, doet eene aandoenlijke werking bij den Lezer. Het spreekt van zelve, dat de onschuld der waardige moeder reeds gebleken was vóór deze toevallige ontdekking, en dat de echtgenoten nu vol gevoel in elkanders armen vliegen; dat de moeder zwanger was, zonder dat zij het haren echtgenoot ontdekt had, toen hij haar verliet, en dat het gelaat der dochter eene te sprekende gelijkheid had, dan dat 'er nu schijn zou wezen voor nieuwe vermoedens, enz.

Zoo gaat het dan in de wereld! — wel niet zo als in deze Geschiedenis; die voorvallen zijn zeldzaam genoeg; maar men overdrijft het ware en goede, en van daar zo veel misverstand en zo vele rampen. De mensch heeft *verstand* en *hart*; hij moet beiden laten werken, zo worden beiden dienstbaar aan het geluk des levens en aan ware deugd. Dat ons gevoel werke! ons verstand moet het leiden. „ De deugd komt in het hart en uit het hart, men weet niet hoe," was het woord van den braven buur van den Baron; en op de vraag „ *waarom?*" wanneer hij iets uit zijne levensgeschiedenis verhaalde, was doorgaans zijn antwoord: „ Ja, dat weet „ God! Ik deed het zoo, om.... om — ik weet het zelf „ niet — omdat het billijk is. Doch daaraan dacht ik in dat „ oogenblik met geen mijner gedachten." Wij verheugen ons hartlijk, wanneer wij ons onder menschen bevinden, waar men van de ondeugd *foei!* zegt, zonder dat men zelve bijna weet waarom; wij vinden daar doorgaans zuiverder, vaster deugd,

deugd, dan bij anderen, die altijd met hunne redeneringen gereed zijn. „ Ik zal indedaad nog eens moeten bekennen," zegt *Bergedorf* aan het eind der geschiedenis, „ dat eene „ deugdzaame opvoeding, dat voorbeelden van menschlie„ vendheid, van goedhartigheid, van geduld en edelmoedig„ heid, bijna even zoo veele verdiensten bezitten kunnen, „ als de beste grondbeginselen." — „ Wij zijn allen zwak, „ en grondbeginselen zijn noodzakelijk. Ik geloof, dat 'er „ een tijd komen zal, waarin zij de éénige bron onzer deug„ den, zoo wel als die van ons geluk, zullen uitmaken; dan „ deze tijd bestaat nog niet."

Nog een enkel woord van den braven buurman des Barons, ten besluite; hij had eenen man, die hem eens zeer beledigd had, uit eene grote ongelegenheid zeer edelmoedig en tot zijne eigene schade gered:

„ Ik weet niet, mijnheer *Brand*," zeide *Riebe* in het naar huis rijden, „ als het mijn beste vriend geweest ware, zoude het mij zo veel tevredenheid niet veroorzaakt hebben van hem te redden. Ik had eerst grooten lust, hem zoo in het voorbijgaan de ooren te wasschen; doch het was mij onmogelijk, een scherp woord uit te brengen. En dit is ook zeer goed. De verzoening zoude hem misschien moeilijker gevallen zijn, indien ik hem verwijtingen gedaan had. Hoe is het dan toch met mij gesteld? Denkt gij dat ik den opperboschwachter thans bijzonder lief heb? Het is wonderlijk. Ik moet meermaals op deze wijze handelen, als ik over iemant ontevreden ben. Daarbij, merk ik wel, heeft men klaar, zuiver voordeel. Mijn hart klopt thans nog wel eens zoo ligt als anders."

„ Wat voordeel, lieve braave man! Vergenoeg u met de „ deugd zelve, die gij zoo schoon hebt uitgeoefend."

„ Ei, waarom zouden wij dan niet met dankbaarheid ge„ nieten, hetgeen God ons arme menschen schenkt?" — Hierover kwamen zij in een onderzoek, waarbij de een den ander niet begreep; ondertusschen waren zij 't hierin eens, dat men rechtvaardig en goed zijn moet. „ Dit is toch aan het „ einde de hoofdzaak, mijnheer *Brand*!" zeide *Riebe*; „ en dit komt uit het hart, en het is ook in het hart geko„ men, zonder dat men weet op welke wijze."

De

De Zege des Menschdoms, door de Koepok-inenting, Dichtſtuk, door A. L. BARBAZ. *Te Amſteldam, bij* W. Vermandel en Zoon. *In gr.* 8*vo.* 32 *Bl.*

Offerhande der Vrouwen aan de Zindelijkheid, Dichtſtuk, door Denzelfden. Te Amſteldam, bij P. J. Uijlenbroek. *In gr.* 8*vo.* 31 *Bl.*

N°. I. De geest van dit ſtukje is uit den titel duidlijk genoeg. De weldadige *Koepok-inenting* verdient indedaad den bijſtand van iederen menſchenvriend en het vermogen van iedere kunst. Het belangrijke des onderwerps, en het reeds genoegzaam bekend talent des Dichters, zal wel aanprijzing genoeg zijn. Verkiest men eene proeve, het volgende trok onze aandacht, als bijzonder aardig gevonden.

Laat de oudheid, vol vernuft in 't logenrijk verëenen
Van wondren zonder tal, ons hier een zinbeeld leenen.
In geestig fabeldicht luid haar verziering dus:
Jonge Iö, de eedle telg van koning Inachus,
Wierd door Jupijn bemind; en hij, om haar te onttrekken
Aan Junoos minnenijd, die haar ten val zou ſtrekken,
Herſchiep (ó vreemde vond!) de ſchoone maagd welras
In eene witte vaarze, en dreef haar door den plas
Van 't Middenlandſche meir, en deed haar aan de zoomen
Van 't oude Egipteland beveiligd overkomen:
Daar gaf hij Iö ſtraks haar menschgedaante weêr;
't Verblind Egiptisch volk boog nu voor haar zich neêr,
En wijdde op 't outer haar zijne offerplegtigheden,
Daar ze, onder Izis naam, door elk wierd aangebeden;
Verliefde Jupiter vond zich haar gunst bereid:
De dondergod, voldaan, ſchonk haar de onſterflijkheid.

Indien wij Iö nu, met dichterlijk verbloemen,
Het zinbeeld der herſtelde en eêlſte ſchoonheid noemen,
Dan ſchijnt het dat zijzelv', tot een gedenktafreel
Van 't wondre lotgeval, dat êêns haar viel ten deel,
Het vrouwelijke ſchoon voor 't ongenadig woeden
Der wreede kinderpest, meêwarig wilde hoeden,
En zij aan 't heilzaam dier, welks vorm haar heeft bewaard,
De ſtof heeft toebedeeld, die thans de ſchoonheid ſpaart.
Ja! zo ooit de oudheid, in des waereld vroegſte ſtonden,
Dees zegenrijke ſtof daartoe had uitgevonden,
Wis had haar dichterdrom, gewoon aan fabelzwier,
Den lof van Iös gunst verëeuwigd op zijn lier.

N°. II. is van eenen anderen aard; en men voélt wel van zel-

zelve, dat het met dit boertig dicht vooral op onze Nederlandsche Vrouwtjes en haar wasschen en schoonmaken gemunt is.

Tweemalen in het jaar word, in ons vaderland,
De schoone kunne door een' woelgeest overmand,
Die, op een' oogenblik, om haar godasse te eeren,
De huislijke orde haar doet onderst boven keeren:
Die eerste omwenteling is 't meest van all' geducht:
Niets blijft dan in zijn' stand; de rust, de kalmte vlugt;
Men hoort slechts woest gedruisch; men ziet slechts vastloos woelen:
't Raakt alles overhoop; tapijten, tafels, stoelen,
Kabinetten en bureaux, gordijnen, bedden, all'
Wat strekt tot weelde en nut, deelt in dat ongeval;
't Is all' aan wanorde, aan verwarring nu ten prooije,
En zulk een huis gelijkt naar 't omgekeerde Troje.
De mannen vlugten, met de spijt op 't aangezigt,
Daar hun gezag voor dat van hunne vrouwtjes zwicht,
En vinden nergens meer een' schuilhoek, waar zij veilig
Voor haar vervolging zijn; geen boekvertrek is heilig:
De wijdberuchtste autheurs verhuizen voor een' tijd;
Gepakt in mand, of kist, zijn zij hun standplaats kwijt;
De tegenstrijdigsten, gestapeld op elkander,
Zijn hier thans lotgemeen, en de een drukt hier den ander;
't Is of Jan Vos, wiens geest noch in zijn werk gebied,
Zagt tegen Vondel zegt: „ Och, vrind! klem mij zo niet!"
Het spook van onrust gaat door zijvertrekken, zalen,
En bovenkamers, en benedenkamers, dwalen,
Sluipt in de kelders, in de keukens, in elk' hoek,
Ja geeft de zolders en de vlierings een bezoek;
't Werpt alles door elkaar; de bezem, in zijn handen,
Verwekt een wolk van stof, die opstijgt langs de wanden,
Verduistrend' zelfs daardoor den heldren zonneschijn.

En verder:

..... *Men hoort haar' kamp beschadig kraantjen;*
Men ziet, voor scepter, haar een houten schrobtuig zwaaijen;
En wee hem, die 't braveert, of hare wet verdacht! enz.

Dan, daar de Dichter zichzelven tusschen beiden, ten aanzien van den groten opgang, dien zijne Treurspelen maken, en het veelvuldig vertonen derzelve, eenen niet onaardigen zet geeft, zo vertrouwen wij dat de Sexe hem zijne spotternij niet euvel zal afnemen. Alleen had, naar onze gedachten, het slot kunnen wegblijven: want dan uitwendige zindelijkheid immers altijd, hier te lande, de ontwijfelbare waarborg is van zuiverheid van hart, wat hebben dan toch onze Vrouwen te maken met zodanige lesjen, die hier anders treffend genoeg worden opgedischt?

Schoon.

Schoon lijnwaad is geenszins voldoende op 't echtebed: enz.
Uw deugd is 't spiegelglas, dat lichtst bewaassemd word.

Dan, zo het zindelijk vrouwtje, door zulke bij ons geheel nodeloze vermaningen, op den Heer BARBAZ wat al te zeer te onvreden worden mogt, moge manlief haar uit CATONIS DISTICHA het bekende „ *Qui monet ut facias*" *cet.* maar eens verduitschen.

Zak-Bibliotheek van Vernuft en Smaak. VIIIste Deel. Met Plaaten. Te Amsterdam, bij J. Allart. *In* 12*mo.* 220 *Bl.*

Dit agtste Deeltje is het *laatste*, en daarmede moeten wij de Lezers gelukwenschen, indien de voorraad, dien de verzamelaar nog onder zich heeft, en dien hij nu onder eenen anderen Titel denkt op te disschen, gelijksoortig is met het Blijspel, dat het eerste en grootste gedeelte beslaat van dit boekje; want in dat geval zou het nu eene *Bibliotheek zonder vernuft en smaak* geworden zijn. — DE DOOFSTOMME is toch, in ons oog, een zoutloos belachlijk, maar geenzins gelach verwekkend stuk, hetwelk zich door geenerlei nuttige bedoeling, en zelfs door geenen enkelen schonen trek, aanbeveelt: en zodanig iets moest men dan nog uit het Hoogduitsch overzetten! — De naam van MEISZNER voor het volgende in dit Deeltje was ons eene aangename verrassing. LOUIZE, *Gravin van* H-BERG, is de titel van dat treffend en leerzaam Verhaal, hetwelk *eene ware geschiedenis* genoemd wordt. De gelukkig gehuwde Gravin is het voorbeeld der edelste huwlijksliefde, draagt met het grootst geduld en de uitnemendste tederheid haar hard lot, toen eerst eene krankzinnigheid, en daarna eene ondraaglijke melancholie, haren echtgenoot bijbleef uit eene doodlijke ziekte; — zij wordt het slachtoffer van eenen booswicht, die den echtgenoot tegen haar opstookt; zij wordt door hem miskend en veracht, en ook voor 't oog der wereld geschandvlekt. Echtscheiding is het treurig gevolg, en wel zodanig eene, waardoor haar alle haar kinderen ontrukt worden. Eindelijk vindt haar de bedrogen en schuldige echtgenoot, (wiens geschiedenis vooral leerzaam is) onder eenen aangenomen naam, als Gouvernante over de kinderen, die hij geplaatst had bij eene bloedverwante; terwijl hij zelf door reizen verstrooijing zocht, en waar zij zich onbekend had ingedrongen, genoopt door moederlijke liefde; — hij vindt haar *stervende voor hare kinderen*, welker trouwe verzorging haar met het venijn der kinderpoltjes vergiftigd had. — Wij wenschen zeer, dat onder de stoffe, waaraan het den verzamelaar nog niet ontbreekt, (en dit

dit geloven wij gaarne!) veel zal zijn van gelijke waarde met dit ſchone Verhaal; en dat hij begrijpen zal, dat ons romanlezend publiek van het minder goede genoeg, ja reeds overgenoeg heeft.

Handboek van Welgemanierdheid en Zedelijkheid, in Karakterſchetzen, vooral ten dienſte der Jongelingſchap. Door C. P. FUNKE, *Opziener der Vorſtlijke Kweekſchool tot Schoolmeesters te Deſſau. IIde Deel. Te Zutphen, bij* H. C. A. Thieme. 1805. *In gr.* 8vo. 280 *Bl.*

Dit Deel is aan het Eerſte volkomen gelijk; ons oordeel is daarom ook juist hetzelfde: de 25 hier getekende Karakters zijn mede allen (het laatſte alleen uitgezonderd) onze Jongelieden ter waarſchuwing. Dezelve komen ons vooral ook niet minder overdreven voor. Dit overdrevene bevordert buiten twijfel den afkeer van het kwaad; indien het maar niet tevens veroorzake, dat het Kind, aan een of ander der hier beſtredene zedelijke gebreken reeds ſchuldig, zijn eigen beeld miskenne in de tekening. Weshalven wij ook wederom de bijzondere lezing zouden afraden; maar daarentegen het lezen en beſpreken dezer Karakterſchetſen, onder 't oog en de leiding van eenen verſtandigen Opvoeder, aanprijzen.

SANDER *en* JULIANE. *Een Huislijk Tafereel. Uit het Hoogduitsch van* ERNST MULLER. *Te Amſteldam, bij* W. van Vliet. 1805. *In* 8vo. 96 *Bl.*

„ Dat dit boekje zo gelukkig zij van door eene ſchoone „ hand opgevat, en in een verloren uurtje, als het nog „ te vroeg is om naar den Schouwburg, het Concert of eene „ Speelpartij te gaan, doorbladerd, of wel door eene jonge „ Huismoeder, na het volbrengen van haare huislijke bezig„ heden, met genoegen en aandacht gelezen te worden;" is de beſcheiden wensch van den Schrijver, en ook van den Vertaler, van dit uitnemend lief Geſchrift. En wij vertrouwen dat dit indedaad het geval zal zijn; ja wij beloven hem meerder nog. Echte, tedere, kuiſche liefde, ware braafheid, en nog zo recht Oud-Duitſche en ook Oud-Vaderlandſche zeden, bevallen toch ook nog in dezen tijd, vertrouwen wij, aan verreweg het grootſte deel onzer Vaderlandſche Jeugd. Het Meisje, dat gaarne eene liefdesgeſchiedenis leest, en in dit boekje geen' ſmaak vindt, heeft, vrezen wij, een reeds zeer bedorven hart. — Het Hollandsch gewaad prijst dezen kleinen Roman ook genoegzaam aan.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Overdenkingen bij de Lijdensgeſchiedenis des Heilands, ter bevordering van Christelijke Levenswijsheid: door G. I. PETSCHE, *Vroegprediker in de St. Pieterskerk te Freyberg. Te Leijden en Amſterdam, bij* A. en J. Honkoop *en* W. van Vliet. *In gr.* 8vo. 242 *Bl.*

't Ontbreekt niet aan uitleggingen van de gewigtigſte alder geſchiedenisſen, die van het Lijden des Heilands. Dit werkjen van den Eerw. PETSCHE onderſcheidt zich van de meesten derzelven, door deszelfs aanleg en doel: Eene doorloopende, eigenlijk gezegde verklaring dezer geſchiedenis, of wel zulk eene voordracht van dezelve, welke de gronden, aanleidingen en betrekkingen der gebeurtenisſen ontwikkelt, het duistere opheldert, en den geheelen zamenhang, van al wat 'er toe behoort, in 't waare licht plaatst, moet men hier niet verwachten. Men vindt daarvan wel iets, of ten minſten hiertoe wel eenige wenken; doch het was den Schrijver, naar zijn oogmerk, genoeg, eenige *enkele ſtukken* uit dit leerrijk geheel uit te kippen, en die van zulken kant te doen voorkomen, dat de Christelijke levenswijsheid 'er het meest door bevorderd wordt. De titel des boeks ontdekt genoeg dit hoofddoel van deze godsdienſtige Overdenkingen, en het gezichtspunt, waaruit hetzelve deswegens beſchouwd en beoordeeld dient te worden.

Het bevat tweederlei ſoort van Overdenkingen. In het eene gedeelte derzelven, heeft de Schrijver zich voorgeſteld, den Lezer op het edele en verhevene in 's Heilands gedrag, geduurende zijn laatſte lijden, opmerkzaam te maken, daardoor den eerbied, welken wij dezen grootmoedigen Lijder en Weldoener verſchuldigd zijn, te verſterken, en deszelfs zoo leerrijk voorbeeld ter navolging te ontwikkelen. Het andere bepaalt zich tot de bijperſonen in deze geſchiedenis, die, door hun gedrag, overvloedige ſtoffe tot nadenken aanbie-

den, en wier voorbeeld ook voor ons tot leering en waarſchouwing kan dienen. Het een en ander heeft een gelijkmatig doel; het is geſchikt, om levenswijsheid, dat is, een zoodanig gedrag, als onze plicht vordert, in de menigvuldige betrekkingen en omſtandigheden dezes levens, waarin wij zijn of komen kunnen, te bevorderen. Indien iemand, bij de geſchiedenis van 's Heilands lijden, meer zijne zinlijkheid en verbeelding, dan zijn verſtand, wil bezig houden, en het ſtichting noemt, wanneer, door een zinlijk voorſtel van 's Heilands ſmerten, in hem een ſterk gevoel verwekt wordt, of iemands aandacht met overdenkingen van het geheimvolle en wonderbare dezer geſchiedenis moet onderhouden worden, zoo een zal in de daad, bij het lezen van dit geſchrift, zijne rekening niet vinden. De Schrijver komt 'er wel voor uit, dat hij de verwerving van vergeving der zonden voor het voornaamſte doel van het lijden en ſterven van Jeſus houdt, maar vergenoegt zich, daaromtrent eenmaal opzetlijk zijne gedachten geuit te hebben, en dan legt hij zich vervolgends alleen toe, om uit het gebeurde leſen van wijsheid, tot regeling van iedérs gedrag voor God en menſchen, op te zamelen: waarin hij ook, over 't geheel, voortreffelijk geſlaagd is.

De Overdenkingen van het eerstgenoemde ſoort gaan over de navolgende onderwerpen: *Hoe vieren wij de aan de gedachtenis van onzes Heilands lijden gewijde dagen, op de betamelijkſte wijze?* — *Over de gelatenheid en onderwerping van den Heere Jeſus, bij zijn lijden.* — *Over des Heilands tederhartigheid jegens zijne geliefde vrienden, geduurende zijn lijden.* — *Over het edel gedrag van den Heiland jegens zijne vijanden, geduurende zijn lijden.* — *Over het voorbeeldig gedrag van den Heere Jeſus voor het gericht.* — *Over de zielerust des Heilands in den dood.* — *Over des Heilands begravenis.* — Die van het tweede betreffen *Het verraad van Judas Iskarioth.* — *De wanhoop van den Verrader.* — *Het gedrag van Petrus voor en bij de gevangenneming des Heilands.* — *Den val van Petrus.* — *Het gedrag der vijanden en beſchuldigers van den Heiland.* — *Het gedrag van Pilatus.* — *De beide kwaaddoeners, die met den Heiland gekruist zijn.*

Over alle deze ſtoffen worden, tot het voorgeſtelde einde, meestal gepaste en gewigtige aanmerkingen gemaakt, met de krachtige uitdrukking van warm Godsdienst-

dienstgevoel. De heerschende toon vooronderstelt een weinig meer kennis, oefening en beschaving, dan men in eene gemengde vergadering kan verwachten, en vervalt somtijds wel wat in het zoogenaamde *declamatorische*. In de Overdenkingen van het tweede soort ontmoet men nog meer, dan in die van het eerste, nieuwe gezichtspunten, rijke gedachten, en bij uitnemendheid bruikbare voorschriften. Wij wenschen aan dit nuttig boek vele lezers. Leeraars van den Godsdienst kunnen 'er veel goede stoffe, om verder bewerkt te worden, voor hunne Kerkelijke Redevoeringen, in vinden.

Leerredenen over de Geschiedenis van 's Heilands Lijden en Dood, door J. STEENMEIJER, *in leven Predikant te Vlaardingen. Iste Deel. Te Utrecht, bij* W. van Yzerworst. *In gr. 8vo. 406 Bl.*

Zoo gaat men dan voort, met de nagelatene Leerredenen van wijlen Do. STEENMEIJER in 't licht te geven. Deze, over de *Geschiedenis van 's Heilands Lijden en Dood*, zijn in denzelfden trant bewerkt als de voorafgegaane over de *Geboorte*, *Opstanding* en *Hemelvaart onzes Heeren*, en de *Uitstorting van den H. Geest*.

Behalven eene Leerrede tot voorbereiding voor de predikking van Jesus Lijden, over 1 Kor. II: 2, ontvangt men in dit Eerste Deel tien Leerredenen over gewoone Lijdensstoffen, waarvan de eerste genomen is uit Matth. XXVI: 1—5, de laatste uit Luc. XXII: 43—46.

Men kent de Godgeleerdheid van den Eerw. Schrijver uit zijne Leerboeken en andere Schriften. Die daarin, even als hij, de alleen waare Leer van Jesus meenen te vinden, kunnen zich met dit soort van Leerredenen stichten. Men zou ze met meer genoegen lezen, wanneer de Leeraar zich van zijne onbetwistbaare kundigheden, met meer oordeel en smaak, en in vloeiender stijl, had weten te bedienen.

Bijbelſche Tafereelen, bijzonder ter opſcherping van den ſmaak en het gevoel voor de Euangeliſche Geſchiedverhalen, in Leerredenen geſchetst, door F. VAN TEUTEM, *Leeraar bij de Gemeente der Remonſtranten te Utrecht. IIde Deel. Te Rotterdam, bij* C. van den Dries en Zoon. *In gr.* 8*vo.* 218 *Bl.*

Aangemoedigd door de goedkeuring, waarmede dergelijke te voren uitgegevene acht Leerredenen ontvangen zijn, van welken wij ook destijds, met verdienden lof, verſlag gedaan hebben (*); laat de Eerw. VAN TEUTEM een dergelijken bundel van belangrijken inhoud volgen. De onderwerpen zijn: (1) Dood van Joannes den Dooper, *Matth.* XIV: 3—11. (2) Martha en Maria, *Luk.* X: 38—42. (3) Jezus en Zacheus, *Luk.* XIX: 1—10. (4) 's Heilands zegepralende intrede in Jeruzalem, *Luk.* XIX: 29—44. (5) Jezus waſcht zijne leerlingen de voeten, *Joann.* XIII: 1—17. (6) Jezus in Gethſemane, *Matth.* XXVI: 36—46. (7) 's Heilands verſchijning aan de zee Tiberias en aandoenlijk geſprek met Petrus, *Joann.* XXI: 1—23. en eindelijk over de gewigtige vraag, *welken geest en toon vordert eene geſchikte voordragt van den openbaren predikſtoel?* (†) Deze voortreffelijke Leerrede is gehouden voor Intrede, bij de Gemeente der Remonſtranten te Utrecht, 23 Sept. 1804. Allen zijn met oordeel en ſmaak opgeſteld, en hebben de opwekking en verſterking van redelijk Godsdienſtgevoel, en werkdadig Chriſtendom, blijkbaar ten doele. Aan zorg en toeleg, om zich, in een zuiveren, welvloeienden ſtijl, duidelijk, bevallig en treffend uit te drukken, heeft het den Redenaar niet ontbroken; ſoms echter geeft hij zich te veel toe aan het hoogdravende, en is ten minſten zijne voordracht voor eene gemengde ſchaar, zoo als de Chriſtenleeraars veelal voor zich hebben, niet regt geſchikt, om algemeene werking te doen. Zie hier eenige proeven van uitdrukkingen, daar het boek openvalt: *Hij, wiens ſtille waarde en zachte verhevenheid de liefelijke gevoelvolle toonen eener harmoniſche ſtemming*

(*) *Alg. Vad. Letteroef.* 1802. bl. 579.

(†) [Welke andere predikſtoel zou hier kunnen gedacht zijn, indien 't woord *openbare* was weggelaten?]

ming in onze zielen overſtort, heeft daartoe onzen inwendigen zin getroffen. — De liefde ontgloeit, verwarmt en verkwikt wezenlijk alleen den boezem dier ſchoon en zacht geſtemden, wier hoogſte waarde, roem en wellust is enkel kinderen Gods te heeten, of de zuiver hoetvaardige ziel des genen, die, omdat hij veel bemint, in ſtaat is, veel vergeving te ontvangen. — Reeds is Christus ons voorgegaan, waar zijn liefelijk oog ons wenkt, en de verzekering van Gods vergevende liefde een eindeloos genot van onverſtoorbare vreugd laat vinden. Reeds is de morgenzon der eauwigheid voor onze gevestigde beſchouwing glansrijk aangebroken, en openen zich de poorten des hemels voor onze opgewekte verbeelding met een vrolijk gejuich. — Dit laatſte verſtaan wij niet regt. — Intuſſchen zegt de Leeraar zelf, in de inleiding van zijne Intreêrede: „In denzelfden geest en toon, waarin Jezus en zijne Apostelen tot de menſchen ſpraken, moet nog algemeen de Godsdienst-leeraar tot hun ſpreken. — Hemelſche wijsheid — in het beminnelijk kleed der eenvoudigheid nederig voorgeſteld — geene ſchitterende woordenpraal," enz.

Korte Verklaaring van den CXIX Pſalm. Door T. RENEMAN, *Predikant te Hindelopen. Te Workum, bij* I. Verweij. *In gr.* 8*vo.* 391 *Bl.*

In tweeëntwintig Leerredenen, had de Eerw. RENEMAN den honderdnegentienden Pſalm, voor de Gemeente van *Hindelopen*, verhandeld, en nu geeft hij dezelven, tot algemeener gebruik, merkelijk verkort, in den vorm van eene verklaring, begeleid van praktikale aanmerkingen, in het licht. 't Welmeenend oogmerk van den Schrijver, om Godsdienſtige ſtichting bij velen te bevorderen, verdient lof en aanmoediging; maar dit kunnen wij niet zeggen van de uitvoering. Voor zulk ſlag van lezers, die Godsdienſtig onderwijs en beſtier, naar den leertrant van den Predikant RENEMAN, verlangen, zijn reeds zoo vele min kostbare, en daaronder verſcheidene meer gepaste hulpmiddelen, voorhanden, dat men dit boek wel had kunnen misſen. Die in dezen tijd mede, als Schriftverklaarder, wil optreden, dient vooraf met de onloochenbare vorderingen, die men, vooral in de laatſte vijftig jaren, in de Bijbelſtudie gemaakt heeft, wel wat meer bekend geworden te zijn.

Kort Betoog van de overeenſtemmende Leer van Bijbel en Rede, aangaande de Opſtanding der Dooden. Naar het Hoogduitsch. In den Haag, bij J. Immerzeel, Jr. 1805. *In gr. 8vo. 49 Bl.*

Dit Betoog, naar aanleiding van 1 Cor. XV: 35—44, bevat de beantwoording dezer drie vragen: 1. *Wat leert ons de H. Schrift van de Opſtanding der Doden?* 2. *Wat laat ons de Rede hieromtrent vermoeden?* 3. *Hoe ſtemmen Rede en Schrift overeen?*

Schoon de vraag, hoe de doden zullen opſtaan? geheel buiten den kring onzer ervaring ligt, en 'er van daar geene volledige kennis deswegen kan geboren worden, heeft de Apostel Paulus echter de twijffelingen, ten dezen opzigte, op voldoende wijze, zoeken op te losſen. — In het O. Verbond is de Opſtanding der Doden eene onbekende Leer vóór de Babijloniſche Gevangenis; en de opwekking der doden wordt 't eerst door Jeſaia en Ezechiël als een beeld gebruikt, waaronder zij de wederkering uit die ballingſchap en de herleving van den Joodſchen Staat ſchilderen; — deze voorſtelling, ſchoon anders uitgedrukt, wordt ook bij Daniël gevonden; zoodat de Opſtanding, waarvan deze Schrijvers ſpreken, enkel eene *Staatkundige Opſtanding* heten mag. Men had bij Heidenen en Joden wel denkbeeld van een onderaardsch Schimmenrijk; doch 't zelve was vreugdeloos. Naar de toenemende ontwikkeling der begrippen van beloning en ſtraf op deugd en ondeugd, ontſtond het denkbeeld van Paradijs, en plaats van ſmarten in het onderaardsch verblijf: Abraham en Lazarus bevinden zich in hetzelve. Naar het begrip der Joden, zouden, in de dagen van den Meſsias, de vrome Israëlieten uit dit Schimmenrijk opſtaan, in het welk zij tot diens komst eene zachte rust genieten. Men ſtelde zich den Meſsias voor, als den groten Herſteller der dingen, als den Rechter der wereld en Levendmaker der doden; die, bij zijne komst op de wolken, de Heidenen ſtraffen, en door het geklank der bazuine alle vrome Israëlieten zou doen oproepen. Dan zou Jeruſalem herbouwd en aan de hemelſche Godsſtad gelijk gemaakt worden; en de opgeſtanen zouden ongeſtoord, eeuwig, de hoogſte *aardſche* gelukzaligheid genieten.

Hier-

Hieruit leidt de Schrijver af, hoe de geſprekken van Jezus zoo weinig begrepen werden, wanneer hij ſprak van een geestlijk en hemelsch Rijk, van de verwoesting van Jeruſalem, en van eene opſtanding tot een hemelsch leven der Rechtvaardigen zonder onderſcheid.

Deze waarheden, zegt de Schrijver, ſtelde Jezus zijne hoorders voor onder Beelden en Gelijkenisſen, wijl zij nog onmondige kinderen waren; terwijl hij gedurig wenken gaf, dat men hem niet altijd letterlijk verſtaan moest; zoo als wanneer hij zeide tot de Apostelen, dat zij zouden zitten op twaalf troonen en oordeelen de twaalf ſtammen Israëls, enz.; en dus kan ook de voorſtelling van eene, op het einde der tijden volgende, opſtanding der doden, van eene ſcheiding der dan verzamelde talloze menigte van menſchen in goeden en kwaden, van hunne plaatzing ter regter- en ſlinkerhand, enkel zinnelijke voordragt zijn dier op zichzelve zoo eenvoudige als gewigtige Leere: „ Na den dood volgt „ voor alle menſchen de opſtanding en het oordeel."

Van de Aartsvaders ſprak Jezus, als van reeds lang opgeſtanen, en werkzaam in een beter leven — ook ſprak hij ſtellig de opſtanding van dit grovere lichaam tegen. De ondergang des Joodſchen Staats vereenigde zich bij de App. met het denkbeeld van eene ſpoedige wederkomst hunnes Heeren, van opſtanding en oordeel. Onder de Christenen uit de Joden werd de opſtanding des lichaams niet in twijffel getrokken. Maar de Grieken vroegen, hoe de doden zouden opſtaan? Paulus poogt hun voldoening te geven, met te leeren, dat in het zigtbaar grovere lichaam de kiem van een fijner en heerlijker is opgeſloten, welke zich eenmaal ontwikkelen zal, om met den onſterfelijken geest onverderfelijk verbonden te blijven — en dit lichaam zal overeenkomſtig zijn aan het verheerlijkt lichaam van Christus. De aardſche hut zal alzoo in betere woning verwisſeld worden. Elk zal op zijnen tijd opſtaan, zoo als de beurt van te ſterven, en in een ſtaat van vergelding over te gaan, tot hem komt. Christus is de Eerſteling; voorts elk naar zijne orde. En dit is door den Apostel, niet naar tijdsbegrippen in beelden geſchilderd, maar door hem in eigenlijken zin geleerd, wijl hij nadere opheldering daardoor geeft op de vraag: *hoe zullen de doden opſtaan?*

De Rede verklaart, volgens onzen Schrijver, de leer van de opſtanding onzes groveren lichaams voor *onmoge-*

lijk en *ondoelmatig*; welke ſtelling hij door onderſcheidene redenen zoekt te ſtaven, die zekerlijk alle aandacht verdienen; terwijl hij tevens fraai uiteenzet het aannemelijke des gevoelens, „ dat wij in de toekomende „ de wereld met een fijner lichaam zullen bekleed zijn, „ dan wij thans omdragen" — zoodat hij zeer geleidelijk komt ter overweging van de derde vrage, of Rede en Schriftuur niet overeenkomen? welke toeſtemmend wordt beantwoord, en allezins klaar is ten aanzien van de leere, in de woorden van den Apostel vervat, welke aan het hoofd van dit Betoog geplaatst zijn. Terwijl wij, ook ter proeve van ſtijl, het volgende uit het ſlot dezer Verhandelinge, die allezins lezenswaardig is, zullen overnemen, en ter beoordeeling van den Lezer overlaten, dien wij hier alleen willen herinneren, dat het ons *kortzigtigen* inzonderheid past, de les van den Apostel in acht te nemen, en *niet wijs te zijn boven 't geen betaamt.*

Het Euangelie kleedt de grote waarheid van een toekomend leven en onſterfelijkheid, van opſtanding en oordeel in zinnelijke beelden, welke aan de toenmalige begrippen en aan de vatbaarheid van minder beſchaafde menſchen beantwoorden, en op deze wijze het geſchiktst waren, ruwe gemoederen te roeren, en diepen indruk achter te laten. — Wij menſchen brengen op eenen plegtigen dag gaarne alles te zamen, wat ter vertoning van zekere magt, grootheid en hoogheid ſtrekt. Doch Gods heerlijkheid beſtaat niet in gerechts- en huldigingsdagen, gelijk Vorſten dezelve houden, noch in de zinnelijke pracht, welke dezelve pleegt te vergezellen. Zij beſtaat veelmeer in dien ſtillen en beſtendigen voortgang zijner grote toebereidzelen en werken, waar geen ſtilſtand plaats heeft, waar het volmaakte zich onophoudelijk uit het onvolmaakte ontwikkelt, waar ieder ſchepzel onafgebroken zijne voleindiging te gemoet ſnelt. Hoe meer wij de zinnelijke voordragt van eene eerst bij het einde der tijden op handen zijnde opſtanding der doden, en van een algemeen oordeel der wereld, met het geestlijk oog der Rede beſchouwen, hoe meer wij de daarmede verbondene onoploslijke zwarigheden overwegen, des te waarſchijnlijker wordt het vermoeden, dat opſtanding en oordeel, evenredig met den overigen loop der natuur, beſtendig voortgaan, en ieder mensch terſtond bij het einde zijns aardſchen beſtaans wachten.

Ja

Ja het leven na den dood neemt een begin door eene opſtanding uit den dode, door een ontwaken des menſchen, zo als hij voor de toekomende wereld beſtemd en gevormd is. Deze opſtanding ſchijnt in de ontwikkeling, in eene herleving van een fijner lichaam te beſtaan, waarin nu reeds de ziel gekleed is, en door welks zintuigen zij in de toekomst gevoelen en werken zal. Gerustſtellend is dit denkbeeld. De dood is als zodanig eene weldadige bedwelming, waarin de natuur een wezen doet vervallen, welks verborgene krachten nu tot eene nieuwe oeffening te voorſchijn treden. Het ſchepzel zou niet ſterk genoeg zijn, den ſtrijd te verduren, te overzien of te beſtieren. Het ſluimert dus in, en ontwaakt ſlechts, als het hervormd is. De ſlaap des doods is eene zachte vaderlijke verſchoning. Door zijne medewerking verzamelt de natuur hare krachten, en de ſluimerende kranke ontwaakt. Zo is dus de dood de wedergeboorte tot een nieuw leven, de afſcheiding des verwelkelijken lichaams van het onverwelkelijke. Zo is de dag onzes doods tevens de dag onzer opſtanding, de dag der ontſluiering onzer onſterfelijke natuur. Verwonnen zijn de verſchrikkingen des grafs, en de geheime huivering, die ons bij het vooruitzigt der verrotting overvalt, verandert zich in de blijde verwachting en het zalig voorgevoel van een beter leven.

Over den Heidelbergſchen Catechismus, enz. Door G. R. REDDINGIUS, *Predikant te Schildwolda. IIIde Deel. Te Groningen, bij* W. Zuidema. 1805. *In gr.* 8vo. 177 *Bl.*

De Eerw. REDDINGIUS had, bij de uitgave van zijne *Ontwerpen van Leerredenen over den Heidelbergſchen Catechismus*, te kennen gegeven, dat hij waarſchijnelijk nog eene Vertaling van eene Geſchiedenis van denzelven, in de Paltz en in de Nederlanden, zou laten volgen, indien hij daarin niet door beletzelen, welke hij te gemoet zag, verhinderd wierd. Daarna van dit voornemen, en wel bepaaldlijk van de vertaling van een gedeelte der Geſchiedenis van den Catechismus van VAN ALPEN, met eenige aanmerkingen tot opheldering, uitbreiding en verbetering, nadat dit geheele werk, door eene andere hand in 't Nederduitsch overgezet, in 't

licht verſchenen was, afgezien hebbende, vond hij evenwel, op aandrang van goede vrienden, te rade, om toch iets over den Catechismus te leveren, dat op een nieuwen trant geſchreven, en, in ſommige opzichten, van een anderen inhoud was, dan het geen tot hiertoe over denzelven was uitgekomen; en dat wel bepaaldlijk, ten dienſte van onkundigen, en die, wegens hun beroep, of gebrek aan middelen, weinig lezen kunnen over zaken, waaromtrent hij meent, dat geen Hervormd Nederlander onverſchillig zijn mag; waarom het te betreuren zij, dat 'er nog zoo weinig eenſtemmigheid in denken over de meesten derzelven onder de Leeraaren, en tusſchen de Leeraaren en Leeken, wordt aangetroffen. Hij wenschte gaarne meer eenparigheid in de denkwijze, in het Hervormd Kerkgenootſchap, waartoe hij ter goeder trouwe behoort, te helpen bevorderen. Hij vraagt het Publiek verſchooning, dat hij hetzelve zoo dikwijls, en nu ook al weder, met een boekdeeltjen laſtig valt. Het ſchrijven voor het Publiek, zegt hij, voor zich een behoefte te zijn, en maakt de woorden van ZIMMERMAN, in zijn voortreffelijk werk, *de Eenzaamheid*, de zijnen: „ Het genoegen van zijne gedachten en gevoelens aan eene grootere menigte te openbaren, dan die, onder welke wij leven, is 't grootſte, en bijkans het eenig genot des levens van hem, die, in den kring, waarin hij leeft, niet zeggen kan noch mag, wat hij gevoelt." Zich wel bewust zijnde van den zuiveren toeleg, om, door naar zijne overtuiging te ſchrijven, nuttig te zijn, bekommert hij 'er zich minder over, of deze bladen hem loftuitingen, dan berisping en verachting, zullen aanbrengen. Hij verwacht ondertusſchen eer het laatſte, dan het eerſte, omdat hij zal geöordeeld worden, het noch aan hun, die ſtijfzinnig aan den ouden ſlenter gehecht zijn, noch aan anderen, die alleen, aan 't geen nieuw is, hun zegel hangen, van pas gemaakt te hebben, in de behandeling van zaken, die zeker van een tederen aart zijn, als, bij voorbeeld, het gebruik van den Catechismus in de ſcholen, de voortreffelijkheid van deszelfs inrichting, de handelwijze der Dordſche Synode omtrent denzelven, het nut van Symboliſche boeken, en dergelijken meer. Onbevooroordeelde vrienden der waarheid zullen den edeldenkenden Leeraar, over zijne verſtandige keuze van den meestal veiligſten middelweg, des te meer prijzen,

en

en 's mans zedige vrijmoedigheid, in het voorſtaan van redelijke gevoelens, roemen. Hij gaa rustig voort, met het zijne, tot uitbreiding van verlichte Godsdienstkennis, bij te dragen. Hartelijk wenſchen wij hem daartoe, ook op andere wijzen, gunſtiger gelegenheid, dan hij op eene afgelegene kleine ſtandplaats heeft. Waarom laat men toch de verdienſten van zulke kundige geheel brave mannen, in ons land, geen meer recht wedervaren?

Na eenige voorafgaande aanmerkingen over 't gewigt en nut, en de oudheid van 't katechetisch onderwijs, wordt *eerst* gehandeld over den oorſprong en de oogmerken van den Heidelbergſchen Catechismus, *daarna* over de inrichting van dit Onderwijsboek. Hier worden verſcheidene voortreffelijkheden van hetzelve aangewezen, en geantwoord op de veelvuldige klachten, die 'er ſedert lang tegen ingebragt zijn, en nog ſteeds ingebragt worden, met openhartige bekentenis, dat dit opſtel niet vrij van fouten en gebreken, en deswegens, in meer dan één opzicht, vatbaar is voor verbetering. Deze fouten en gebreken, die meestal zijn toe te ſchrijven aan den tijd, in welken de Catechismus wierd opgeſteld, zijn, volgends 't oordeel van den Schrijver, geenszins van dien aart, dat zij de geſchiktheid van dit boekjen voor het gebruik in de ſcholen en kerken, en op den predikſtoel wegnemen, waaromtrent *vervolgends* zeer gepaste en vrijmoedige aanmerkingen gemaakt worden, en wel bijzonder omtrent het prediken over den Catechismus, 't welk zoo ingericht zijnde, als REDDINGIUS voorſchrijft, voor de grootſte menigte van toehoorders, die 'er gewoonlijk bij tegenwoordig is, zeer veel nut zou kunnen ſtichten. 'Er is nog een Aanhangzel, van 31 bladzijden, bijgevoegd, over de voornaamſte lotgevallen van den Heidelbergſchen Catechismus, in de Paltz, en in de Nederlanden.

Letterkundige Geſchiedenis van den Heidelbergſchen Katechismus, enz. Door H. S. VAN ALPEN, *Predikant der Herv. Gem. te Stolberg bij Aken. Hde of laatſte Stuk. Te Gorinchem, bij* J. van der Wal. 1805. *In gr.* 8vo. 304 *Bl.*

De Geſchiedenis van den Heidelbergſchen Katechismus wordt, in dit tweede Stuk, op dezelfde wijze voort-

voortgezet, als zij was aangevangen in het voorgaande, waarvan wij verslag gedaan hebben (*). 'Er wordt eerst breedvoerig gehandeld over de Hervorming in Gulik en Berg, en de invoering van den Katechismus in die landen, destijds toebehoorende aan de Hertogen van Kleef, JOHANNES en WILHELM, beide vrienden en voorstanders der Hervorming; daarna meer beknopt over het overige Duitschland. 't Geen VAN ALPEN 'er van zegt, is uit de beste Schrijvers beknoptelijk samengebragt, waarbij echter hier en daar wel wat zou aan te vullen en te verbeteren vallen. Veel gebrekkiger evenwel is het daarop volgend relaas van de lotgevallen van den Heidelbergschen Katechismus in de Nederlanden. Zeer kort is ook het laatste gedeelte dezer Letterkundige Geschiedenis, betreffende de lotgevallen van dit Onderwijsboek in Vrankrijk, Engeland, Polen en Hongarijen. Wij kennen echter geen schrift, waarin men over den geheelen omvang van dit boekjen zoo veel bijeenvindt. Hoe zeer wenschten wij, dat de Vertaling ware ondernomen geweest door iemand, wien het noch aan bekwaamheid, noch aan tijd en lust ontbrak, om dit Werk, door noodige bijvoegsels en verbeteringen, meer bruikbaar te maken!

(*) *Alg. Vaderl. Letteroef.* 1804. 579.

Onderzoekingen over het ontstaan der Krankheid, of Pathogenie van D. ANDREAS RÖSCHLAUB, *Hoogleeraar in de Geneeskunde te Bamberg. Naar het Hoogduitsch vrijelijk gevolgd door* F. GOVERS, *A. L. M. en M. D. te Rotterdam. Iste Deel. Rotterd. bij* W. Locke & Comp. 1805. *In gr.* 8*vo.* 294 *Bl.*

Onder de Duitsche Geneeskundige Schrijvers, die de zoo veel geruchtmakende Leer van BROWN met geestdrift omhelsd hebben, is 'er bijna geen, die daarvan grooter en ijveriger voorstander geweest is, dan onze Schrijver, de Heer RÖSCHLAUB. Het Werk, dat wij hier der recensie onderwerpen, is gedeeltelijk eene woordelijke vertaling, gedeeltelijk een uittrekśel van zijne *Pathogenie*, of onderzoekingen over het ontstaan der krankheid, al voor eenige jaren in Duitschland uitgegeven: aan het hoofd van 't zelve vindt men eene

Op-

Opdragt van den Vertaler aan den Heer P. VAN HEMERT, en een wijdloopig Voorberigt, waarin de Hr. GOVERS, op een dichterlijken en hoogdravenden toon, de Duitſche Geleerden niet weinig lof toezwaait, zeggende: „ *op dezen grondſlag, door* BROWN *gelegd* (namelijk dat *het leven geene inhangende* (!) *eigenſchap der bewerktuigde ligchamen is, maar ſlechts een vermogen, welks werkzaamheid door uitwendige indrukken moet gaande gemaakt worden*) *werd, vooral door zelfdenkende Hoogduitſche koppen, een ſchoon Gebouw opgetrokken, in welks Hoofdzaal de Geneeskunde haren wetenſchappelijken Zetel gevestigd heeft.*" Verders ontvouwt hij hier kortelijk en met weinig woorden de kern dezer Leer, volgens een' dier Duitſche Geleerden. Met veel lof wordt hier ook van onzen Schrijver gewaagd, den Chritiſch (zeker Critiſch) denkenden Bambergſchen Hoogleeraar RÖSCHLAUB, en van dit zijn meesterſtuk, de Onderzoekingen enz., „ *dat voor de Geneeskunde den weg baande, dien zij als Wetenſchap kon en moest bewandelen.*" (*) De voortgang, dien deze Leer in Duitschland enz., met het gelukkigst gevolg, gemaakt heeft, ſpoorde den Vertaler aan, om den voornaamſten inhoud van RÖSCHLAUB's Werk in onze moedertaal ons aan te bieden, met weglating van alles, wat geene onmiddelijke betrekking op de nieuwe Leer heeft, enz. waarvan dan nu dit Eerſte Deel het licht ziet, hetwelk in twee Afdeelingen is verdeeld, voorafgegaan door voorbereidende Begrippen. De Eerſte Afdeeling han-

(*) Van welk een ongemeen belang is het dus voor onze Geneeskundigen, die niet genoegzaam in het Hoogduitsch ervaren zijn, dit zoo hooggeſchat Werk in onze moedertaal te bezitten! En welk een dank zijn wij den Autheur verſchuldigd, dat hij onze Kunst (die toch maar, in dien zin, vóór BROWN's tijden, *Ars conjecturalis* verdiende genoemd te worden, of eene, die enkel op gisſingen ſteunde) door zijne blinkende genie zoo in eens tot eene Wetenſchap verheven, en ons hierdoor tevens uit een maalſtroom van verwarring, herſenſchimmige denkbeelden, dwalingen, waarin wij van HIPPOCRATES tijden af tot vóór en na SYDENHAM, BOERHAAVE en andere voortreffelijke Mannen, tot aan BROWN of liever tot de gelukkige geboorte van dit Werk toe, als rondgeſlingerd zijn geworden, weldadig gered heeft! Welk een gelukkig tijdſtip, dat wij thans beleven! Wij zouden nu, als van eene hoogere ſtandplaats, op al die groote Mannen kunnen nederzien! RECENS.

handelt over het Levensbeginsel, en wordt weder in vier afzonderlijke Hoofdstukken gesmaldeeld, waarvan het eerste behelst de leiding op het *Brownianische* begrip des levensbeginsels, door daadzaken uit de natuur; het tweede, eene nadere bepaling en ontwikkeling van het begrip opwekbaarheid, opwekking enz.; het derde, de wetten der opwekbaarheid en der opwekking; het vierde, aanmerkingen, overzigt enz. De Tweede Afdeeling bevat de Grondleer over het ontstaan der innerlijke krankheden, en wordt weder in drie Hoofdstukken afgedeeld, welks eerste handelt van de *Hypersthenie* (overkracht) der opwekking; het tweede, van de *Asthenie* (zwakte) der opwekking; 't geen weder in drie Afdeelingen wordt gesplitst; de eerste, van de directe Asthenie (onmiddelijke zwakte) der opwekking; de tweede, van de indirecte Asthenie (middelijke zwakte) der opwekking; de derde, van de gemengde Asthenie. Het derde en laatste Hoofdstuk behelst algemeene aanmerkingen en slot dezer Afdeeling.

Het Werk zelve bevat, voornamelijk, de gronden van het zuivere *Brownianisme*, of liever de Leer hierin begrepen, is op de leest van dat Zamenstel geschoeid, wordt ook wel de *leer der opwekbaarheid* genoemd, en is het tegenovergestelde van het, zoogenaamde, *Humoralisme*, of *leer der vochten*: het is echter meer uiteengezet, meer ontwikkeld, dan het oorspronkelijke van BROWN. Alwie, deskundig, onbevooroordeeld en met de gepaste aandacht dit Werk doorleest, zal zekerlijk met ons moeten bekennen, dat hetzelve (behalve van vele wijdloopigheden) van aanmatiging van nieuwe zaken uitgevonden te hebben, grove dwalingen, die zeer nadeelige gevolgen voor vele lijders onvermijdelijk moeten naar zich slepen, grootspraak, magtspreuken enz. niet is vrij te spreken: hiervan zullen wij nu kortelijk, zoo verre ons bestek zulks toelaat, eenige weinige staaltjes opgeven, die, zoo wij vertrouwen, voldoende zullen zijn, om dit ons oordeel te staven, en tevens den geest van dit schrift eenigzins van naderbij te leeren kennen. De grondstelling van BROWN, waarop zijn geheel Zamenstel rust, en waarvan hij voor den eersten uitvinder door zijne volgers gehouden wordt, is: „*zonder uitwendige inwerking bestaat geen leven*, of, *het geheel leven hangt van de inwerking des prikkels af.*" (§ 81. en Voorberigt.) Maar welk nieuws steekt nu in dit gezegde?

de? behoefde dit thans met zoo veel woorden bewezen te worden? en verdiende dit zulk eene lofspraak, als BROWN daarvoor in 't Voorberigt wordt toegezwaaid? heeft men dit niet lang vóór hem geweten? en was het niet overbekend, dat, om een deel in levenswerking te brengen, 'er noodig was, dat zulk een deel eene vatbaarheid, ontvangbaarheid of gevoeligheid (*irritabilitas percipiendi facultas*) bezitten moest, van door een prikkel (*irritamentum ſtimulus*) aangedaan te worden, en tevens het vermogen, van aangedaan, geprikkeld zijnde, daar tegen in te werken (*in ſtimulum reagendi poteſtas*)? — Zie GAUBIUS, *Pathologia*, *Cap. de ſol. viv.* — Het is, na deze ontleding, dus buiten kijf, dat zonder prikkel geene levenswerking aanwezig zijn kan. Maar BROWN heeft in zijne Leer andere woorden gebruikt, als *incitabilitas* (opwekbaarheid), *incitamentum* (opwekſel), en *incitatio* (opwekking), die, wel is waar, eenigzins klaarder de zaak uitdrukken, maar evenwel geen het minſte verder licht over het levensbeginſel zelve verſpreid hebben. Wij zouden des deze nieuwe woorden wel hebben kunnen misſen; aan de oude wierd toch het zelfde denkbeeld door ons gehecht; *verba valent uſu*: en of wij nu het nieuwe woord opwekbaarheid (*incitabilitas*) in plaats van het Ενερμων, de *Archaeus*, *vis vitalis*, *irritabilitas*, *mixtio chemico-organico-vitalis* en dergelijke woorden van dien zelfden ſtempel meer bezigen, is geheel om 't even; in de ware kennis der natuur en 't wezen van 't levensbeginſel zijn wij hierdoor geen haarbreed gevorderd. Omtrent de *Browniaanſche* opwekbaarheid willen wij hier in 't algemeen nog aangemerkt hebben, dat BROWN niet genoeg op de veerkracht, het zamenſtel en de ſcheikundige organiſche menging der vaste deelen, als ook op andere omſtandigheden, die desgelijks op het levensbeginſel haren invloed hebben en deszelfs werking wijzigen, gelet heeft, maar dat hij het levensbeginſel meer op zichzelve ſtaande, niet afhankelijk van evengemelde omſtandigheden, genomen, en te veel van den prikkel afgeleid heeft.

Het tweede, dat in dit Werk bijzonder in 't oog valt, is, dat de ziekten der vochten geheel ontkend worden. (§ 45 — § 48.) Over dit onderwerp ons hier diep in te laten, gedoogt ons beſtek niet: wij willen 'er dus met korte woorden alleen van zeggen, dat, zoo men de gewone definitie van het woord *morbus* (ziekte), zijnde de te-

tegenovergeſtelde ſtaat der gezondheid, en van het woord *morboſus*, dat van gezegden ſtaat afwijkt, begeert te behouden, de vochten, wanneer zij van den gezonden ſtaat (het zij in hoedanigheid of hoeveelheid enz.) afwijken en van aard veranderen (*degeneréren*), het zij dit uit eigene en oorſpronkelijke ontaarding der ſappen ontſta, dan wel als uitwerkſel (*effect*) van de verkeerde werking der vaste deelen moet aangezien worden, met regt kunnen gezegd worden aan ziekten onderhevig te zijn. Voor 't overige, om kort te zijn, verwijzen wij de twijfelaars der Vochtenleer naar den grooten GAUBIUS, die, voor den tijd waarin hij ſchreef, dit ſtuk uitmuntend behandeld heeft; — dat zij hem over dit onderwerp met aandacht en oordeel lezen en herlezen; hem echter in ſommige opzigten, waarover de nieuwere Scheikunde meer licht verſpreid heeft, verbeterende; — dat zij ook de leer der Chemisch-dynamiſche menging der menigvuldige beſtanddeelen der vochten en derzelver proceſſen in gezonden en ziekelijken ſtaat (*ſecretiones ſanae et morboſae*) niet veronachtzamen; en dat zij insgelijks naauwkeurig den verſchillenden ſtaat van 't bloed in verſchillende ziekten, als van ontſtekingaardige, ſlijm-, gal- en rot-koortſen, gadeſlaan; en dan gelooven wij, dat zij, na dat alles wel overwogen te hebben, niet langer aan het aanwezen van de ziekten der vochten zullen kunnen twijfelen. — Deze afdeeling eindigt onze Autheur met de volgende bewijsreden, als een alles afdoende argument: „ *bedorven vochten veroorzaken kwalijkbevinden: dit doen ook te ſterke of te zwakke ſpijs en drank, welke men nogtans niet krank noemt.*" Welk een krachtig en ſchrander bewijs! even alsof de vochten van ons ligchaam, door de natuur reeds te ondergebragt en der dierlijke natuur deelachtig geworden, gelijk ſtonden met de zoo pas van buiten ingenomene en raauwe voedſels. Hoe ſchadelijk moet intusſchen die leer niet in de praktijk zijn, daar men zoo een groot punt, als dat der vochten enz., over het hoofd ziet, en daar men alle ziekten of *Sthenisch* of *Aſthenisch* (*medicina est additio et ſubſtractio*, bl. 79.) behandelt; terwijl men echter menigmaal niet naauwkeurig genoeg zou kunnen bepalen, tot welke der beide klaſſen ſommige ziekten behooren, en dus maar in 't wild zou moeten rondſchermen! — Op eene andere plaats worden de Criſes door onzen Autheur volmondig

dig ontkend, bl. 261, alwaar hij zegt, „ *dat de werkzaamheid van zekere geneeskrachten der natuur, in de verwijdering van algemeene innerlijke krankheden, eene naakte herſenſchim is.*" Hoe nederig is niet deze uitdrukking! En wie bewondert daar niet in 's Mans ſchranderen praktiſchen waarnemingsgeest? HIPPOCRATES, SIJDENHAM, HOFFMAN, en onze voortreffelijke Landgenooten, P. FORESTUS, BOERHAAVE (die, om zoo te ſpreken, aan den Geneeskundigen Hemel als Sterren van de eerſte grootte ſchitteren) en andere hier en elders nog in leven zijnde groote Mannen, hebben dus iets gezien en waargenomen, dat wezenlijk niet in de natuur der dingen aanwezig was. Hoe zeer is het dan niet te beklagen, dat onze zinnen ons zoo zeer kunnen bedriegen! Maar nu in ernst geſproken, wij achten het niet der moeite waardig, deze *Röschlaubiaanſche* magtſpreuk te wederleggen, maar willen hem en zijne volgers alleen het lezen der voortreffelijke Werken van bovengemelde groote Mannen hebben aanbevolen. Het zij ons echter nog geoorlofd, eer wij van dit onderwerp afſtappen, te vragen, waar toch dit gezegde van RÖSCHLAUB op berust? Op de ervaring? Geenszins: het vloeit enkel en alleen uit zijne Theorie voort, uit zijne redenering a priori. Maar mag men wel een beſluit (en dat wel in de Geneeskunde!) uit Theoretiſche gronden trekken en voor waar aannemen, wanneer hetzelve tegen de ondervinding, tegen hetgeen ons de natuur, wel waargenomen, oplevert, ſtrijdt? En moet ons zulks dan niet met regt doen vermoeden, dat zulk eene Theorie op eene valſche *inductie* ſteunt, al te veel vereenvoudigd is, en dus van zelfs vervallen moet? — Men zal ons hier misſchien willen tegenwerpen: wij zien geene Criſes, zoo als HIPPOCRATES die opgeeft te moeten voorvallen op den 4, 7, 11, 14den dag enz. Dit is in ſommige opzigten waar; echter in vele ziekten, waar de natuur werkzaam is en het levensbeginſel genoegzame kracht bezit, gelijk b. v. bij ontſtekingaardige en meer andere ziekten, worden de Criſes op haren behoorlijken tijd waargenomen; en genomen dat zij al niet op die juist bepaalde tijden zich openbaarden, ziet men ze toch gemeenlijk vroeger of later in grooter of kleiner mate voorvallen. De reden hiervan ſchijnt gelegen te zijn in onze zwakkere ligchaamsgeſteldheid, vertederde levenswijze, minder gunſtig klimaat, veranderde geneeswijze enz. Intus-

ſchen ſtemmen wij gaarne toe, dat 'er ook ziekten zijn, gelijk b. v. Zenuwziekten, die met een enkelen aanval eindigen en zonder zigtbare Criſis afloopen; waarvan men tot nog toe geene juiste verklaring heeft kunnen geven.

Nu nog een enkel ſtaaltje van valſche aantijging en magtſpreuken: bl. 198, § 339, zegt RÖSCHLAUB: „ *de bepaling* (diagnoſis) *van het grootſte getal der algemeene krankheden berust vooral op de aanwending van deze ſtelling* (namelijk dat het beſtaan der onmiddelijke zwakte van eenen aanmerkelijken graad in geen geval kan worden aangenomen, ten zij een geringer graad van onmiddelijke zwakte dadelijk is voorafgegaan) *en ſtelt ons in ſtaat om die* DWALINGEN *te vermijden, in welke ons de gewone* Pathologie *en de* ZOO WAARDIG GEHOUDENE Semiotiek (!) *verleiden zouden.*" Welk een groot en glansrijk licht gaat hier uit die eenvoudige ſtelling eensklaps voor ons op! Voor de ſtralen van dien gloed moet de nacht der dwalingen verdwijnen. „ *Want hier laat zich de Arts geenszins door eene veronderſtelde verklaringswijze van de aanwezige verſchijnſelen der krankheid bedriegen; maar beſchouwt den der ziekte voorafgeganen toeſtand der levensdadigheid, en doet onderzoek naar den invloed, welke denzelven heeft voortgebragt.*" Men moet zich verwonderen, hoe RÖSCHLAUB zulk eene taal heeft durven voeren omtrent Mannen, (offchoon 'er niemand bij name genoemd wordt) die door hunne uitmuntende verdienſten in onze Kunst den grootſten roem en achting bij het nageſlacht verworven hebben. Hij wil immers (zoo wij ons niet bedriegen) duidelijk zeggen, dat de Geneesheeren vóór zijnen tijd zich gedurig omtrent den waren aard der voorkomende ziekten bedrogen hebben: even alsof een kundige en door de ondervinding wijs geworden Arts zoo maar gewoon was, het onderzoek naar de meer afgelegene oorzaken, alsmede naar al hetgeen de ziekte was voorafgegaan, en daarop, het zij middelijke, het zij onmiddelijke betrekking had (*anamneſis morbi*), over 't hoofd te zien; 't welk geen ervaren Geneesheer ooit zal verzuimen.

Wat de Hoofdverdeeling der Ziekten betreft (bl. 137 enz.) deze geſchiedt in *Hyperſthenie* en *Aſthenie*. —— „ *De* Hyperſthenie *of overkracht der opwekking kan alleen als dan beſtaan, wanneer het* incitament (*opwekſel*) *te groot geweld bekomt, dan dat hetzelve aan de ſterkte des werkvermogens evenredig zou zijn*," bl. 137, § 254. of, met

met andere woorden, wanneer 'er overmaat van opwekking van levenswerking aanwezig is. — „ *De* Aſthenie *of zwakte der opwekking kan alleen als dan beſtaan, wanneer het* incitament *te gering geweld heeft, dan dat hetzelve aan de ſterkte van het werkvermogen evenredig zou zijn,*" (bl. 166, § 298) of, anders gezegd, wanneer 'er vermindering van opwekking van levenswerking plaats heeft. Welke *Aſthenie* tweeledig ontſtaan kan, of door *abſolute vermindering van het geweld des incitaments* (wanneer genoegzame prikkel ontbreekt), of door *relatieve vermindering van het geweld des incitaments* (wanneer de opwekbaarheid door te veel prikkel als 't ware is uitgeput). De eerſte ſoort wordt *directe Aſthenie*, onmiddelijke zwakte, genoemd; de andere, *indirecte*, of middelijke. Deze Verdeeling is, onzes oordeels, zeer belangrijk, en waarlijk BROWN's eigendom. Jammer inderdaad, dat hij daarop zijn geheele Syſtema gebouwd, en andere voorname Hoofdpunten veronachtzaamd heeft. Over deze Verdeeling, intuſſchen, zijn BROWN en RÖSCHLAUB wel waardig om gelezen te worden. — Eéne zaak wilden wij hier nog op aanmerken; dat BROWN's verdeeling der *Aſthenie* niet geheel volledig is. Immers, onder welke klaſſe zullen wij brengen de zoogenaamde *debilitas apparens*, *animalis*, waar een beletſel plaats heeft, waardoor het levensbeginſel niet in ſtaat is zijn vermogen behoorlijk uit te oefenen; b. v. een, uit al te groote volbloedigheid enz. voortſpruitende? — Zie STOLL, *aph. de cogn. et cur. morb.* § 663. Dit ſchijnt ons dus toe, waarlijk nog een gebrek te zijn in dat Syſtema.

De grootſte verdienſten van de *Browniaanſche* Leer, voor 't overige, zijn, onzes bedunkens, vooreerst, dat zij ons meer oplettende op den ſtaat der krachten gemaakt heeft; ten anderen, dat zij de zwakte, *Aſthenie*, in *indirecte* en *directe* verdeeld heeft; voorts, dat zij ons geleerd heeft, meer op het geheel des lijders (het *enſemble*, als men het zoo noemen mag) dan wel op ſommige teekenen der ziekten acht te geven, de zwakte krachtdadiger te beſtrijden, en bij tijds het ligchaam te ondersteunen; iets, dat waarlijk in ons Vaderland, en wel vooral in onzen leeftijd, waar zoo veel zwakte, aandoening op 't zenuwgeſtel, aanleg tot Catarrhale en Slijmziekten, enz. heerscht, wel in 't oog mag gehouden worden. — Deze Leer heeft dus ook hare verdienſten; en wij meenen op goeden grond, dat hij, die

deze beide Syſtemas, de *Hippocratiſche*, of *Boerhaaviaanſche*, en de *Browniaanſche*, verſtandig weet te vereenigen, de gelukkige praktiſche Arts zijn zal. Dat hij dan niet te veel en ook niet te weinig op den ſtaat der vochten lette, en de natuur en hare pogingen niet te veel en tevens ook niet te weinig vertrouwe: beide uiterſten zijn hier gevaarlijk, en de gulden middenweg is hier, gelijk in meest alle andere zaken, de beste.

De Vertaling hadden wij vloeibaarder gewenscht, en met minder Germanismen opgevuld.

Tweetal Verhandelingen, bevattende I. Proeve ter opſporing van den oorſprong der vreemde delfſtoffen en het regenen van ſteenen; en II. Proeve eener geſchiedenis der menschheid naar de rede. Door J. GLOVER. *Te Harderwijk, bij* J. van Kasteel. 1805. *In gr.* 8*vo.* 94 *Bladz.*

JOHANNES GLOVER, Landman te *Driel* bij *Arnhem*, die in het *Critiſche Magazijn* van VAN HEMERT als verdediger der wijsbegeerte van KANT, nu 3 jaren geleden, optrad, laat zich in deze twee proeven zien als natuurkundige, die een gansch ſtelſel van wereldbouw vormt, en als wijsgeer tevens, die eene geſchiedenis der menschheid van voren durft ontwerpen. Het natuur- en letterkundige Genootſchap te *Arnhem* onder de ſpreuk PRODESSE CONAMUR heeft hem de beide proeven hooren voorlezen, welke het *Publiek* dankbaar ontvange, lettende op de hand, die op eene zoo zeldzame en meesterlijke wijze de ſpade met de veder verwisſelt. — Zijn ſtelſel van wereldbouw komt hier op neder. De grondkrachten der natuur zijn *aantrekking* en *afſtooting*: door de eerſte zijn alle ligchamen geworden; door de laatſte wordt de zamengroeijing van alle ligchamen tot eenen eenigen klomp belet. Eene verſtrooijing der beſtanddeelen der wereldbollen moet derzelver wording zijn voorafgegaan. De werking der grondkrachten in deze deelen bragt en de zamenvoeging van bollen en derzelver onderlinge afzondering voort. Dezelfde werking in de bollen onderling veroorzaakte daarna grootere zamenvoegingen en ook grootere verwijderingen. De voortzetting van die zelfde werking bragt bij nieuwe vereenigingen zamenſtortingen te weeg, die de oppervlakten der wereldbollen naar puinhoopen doen gelijken van allerleije af-

afbraak, en door verwrigtingen van de rigting en helling der wereldbollen bij zulken ſchok geheele omkeeringen van luchtſtreken kunnen voortgebragt hebben. Van hier de oneffene oppervlakte der aarde; van hier de nog veel hoogere bergen in de maan, en het reeds opgemerkte zeer hooge gebergte op de dwaalſter *Venus*; van hier de vreemde delfſtoffen uit het dieren- en plantenrijk, met de veelvuldige beddingen van ſchulpen, gevonden in ſtreken, waar zulke dieren en planten thans niet te huis behooren, en waar de zee niet kan vermoed worden ooit te hebben geſpoeld, en ook van dieren en planten, wier gelijkſoortige nog niet wedergevonden zijn op aarde. Maar van hier nu ook het ſteen-regenen, wanneer nog zwervende klompen door onzen wereldbol worden aangetrokken, gelijk misſchien de jongst ontdekte planeten *Pallas* en *Ceres*, het zij vroeg of laat, met eenen anderen bol zullen te zamenſtorten en de ſchrikkelijkſte omwentelingen veroorzaken, zoo als de *Cometen* welligt meermalen reeds hebben aangerigt. De vuurbollen, in onzen dampkring onlangs en meermalen te voren losgebarſten, zouden alzoo *aſtronomiſche* en geenszins *meteorologiſche* ligchamen zijn; welk laatſte, het gevoelen van den Heer DEIMAN, beſtreden wordt op grond van de verſchijning dier vuurklompen bij allerleije weder, — van derzelver ſnellen loop, dien der aarde zelve overtreffende, — van de rigting dier beweging naar onderſcheidene ſtreken, — van de grootheid dezer vuurbollen en van de hoogte, in welke zij zijn waargenomen. — Ook dit ſtelſel van wereldbouw zal, als zoo vele anderen, die alreeds vergeten zijn, ondanks al het vernuft van derzelver vinding, zijne beſtrijders vinden. — Hoe toch voorkomt de kracht der terugſtooting de tweede werking der aantrekking niet? Is zij daartoe te zwak? Van waar dan de afſtanden der planeten en ſterren zoo vast en onveranderlijk zints zoo vele eeuwen, als de ſterrekunde ze heeft kunnen berekenen? Of heerscht 'er, na de vroegere werkingen dier krachten, een evenwigt? Van waar dan de vrees voor *Pallas* en *Ceres?* Maar van waar ook het verbrijzelen der vuurbollen in onzen dampkring, alvorens de oppervlakte van onzen aardbol te raken, en zonder 'er zich als een berg op neder te zetten? — Gelijk GLOVER zijn gevoelen wegens den ſteen-regen niet verheven acht boven alle bedenking, zoo zal hij ook zijne proeve over den wereldbouw tegen deze en

meerdere bedenkingen te verdedigen hebben. Het door hem dankbaar aangehaalde werk van BIEBERSTEIN, *Unterſuchungen über den Urſprung des Weltgebäudes*, 1802, niet bezittende, weten wij niet, in hoe verre wij deze onderſtelling eigenlijk de *zijne* mogen noemen, en hij zelf alzoo den lof verdiene van eene uitſtekende belezenheid en oefening in het vak der ſterrekunde. Met deze aanmerking willen wij echter niets verkorten aan den lof, dien 's mans oefening in het algemeen, zijne zeldzame vordering door eigene oefening in het bijzonder, zijne duidelijke voordragt der aangenomene of zelf gevondene gevoelens, en zijn reeds zeer gezuiverde ſtijl, in de allerruimſte mate verdienen. — Maar wij hebben nog van de andere proeve verſlag te doen, tot welke hij erkent dat het *Berliner Monatſchrift* hem aanleiding en zelfs vele bouwſtoffe heeft opgeleverd. Deze proeve zal de ſchets eener geſchiedenis der menschheid van voren geven. Zij heeft dezen omtrek. — Men moet zich *één volwaſſen menſchenpaar* voorſtellen, het welk reeds kan *ſpreken* (Geneſ. 2. vs. 20.) en *redeneren* (vs. 23.) maar het welk nog eeniglijk door *inſtinct* werkt, waardoor eenige dingen tot ſpijs vergund, andere verboden worden (vs. 16 en 17. alsmede Kap. 3. vs. 2, 3.) De *redenering* deed den mensch buiten het *inſtinct* gaan (Kap. 3. vs. 6.) en bragt vreemde *belustheid* voort; derzelver involging was eene daad zijner *vrijheid* (vs. 1 en 7.) Het *inſtinct tot het geſlacht* werd daartegen van hem door verberging en onthouding geprikkeld en bragt *eerbaarheid* voort (vs. 7.) *Eene toekomst* opende zich met de voortteling in zijne oogen (vs. 13-19. 15-20.); eindelijk begon hij alle andere ſchepſelen als *middelen*, zich zelven als *doel* der natuur te beſchouwen (vs. 25.), het welk bevattingen van *wederzijdſche regten* (vs. 22.) met zijne natuurgenooten voortbragt, en welk alles hem arbeid en moeite, gevaar en leed berokkende, waarvan zijn eerst *inſtinct*-bedrijf hem, even als de dieren, zou vrij gelaten hebben; maar alzoo naderde hij zijne *beſtemming*, het welk voordeel was voor zijn geſlacht, ſchoon nadeel voor zijnen ondeeligen perſoon (vs. 23, 24.) Zints loopen zijn aanleg als *natuurwezen* en als *redenwezen*, voor *natuurſtaat* en voor *maatſchappij*, tegen elkanderen in vele opzigten aan, het welk uit zijne veel vroegere huwbaarheid dan zijn vermogen ter onderhouding van een beſchaafd gezin blijkt, gelijk ook uit de kort-

kortheid van zijn leven en de langzame vordering zijner kunſten, ſchoon nog altijd een korter leven een zegen voor de zedelijkheid was, die bij langeren leeftijd zoo veel zoude hebben verloren als de kunſten gewonnen. — „ Uit het paradijs, dat is uit den ſtaat der ruwheid „ of van een louter dierelijk wezen in dien der mensch„ heid, uit den loopwagen des inſtincts tot de leiding „ der rede, uit de voogdij der natuur in den ſtand der „ vrijheid overgegaan," ſtonden nu *arbeid* en *tweedracht* den mensch te wachten. — De arbeid onderſcheidde zich in den *veebouw* en *landbouw*, die, geheel afzonderlijk gedreven door onderſcheidene ſtammen, aanleiding gaven tot twist en wangunst, ja tot geweld en moord (Kap. 4. vs. 2, 4, 10.); nu ontweken de ſtammen elkanderen zeer ver (vs. 16.); maar de landbouwers werden rijk, leefden gerust en oefenden de kunſten; dit verlokte de herders om zich met derzelver fraai opgeſierde dochters te verbinden, en deed hun de vrijheid van hunne leefwijze aan de veiligheid en het genot dezer verbintenisſen opofferen, maar ook deel nemen aan het door weelde toenemend zedeverderf (vs. 20, 24. Kap. 6. vs. 4, 2, 17.) Het gevoel van toenemend zedebederf wekt *onrust*, de daaraan verbondene ellende brengt *morring* voort, zucht tot ſtaatsverbetering baart *oorlog*, terwijl vrees voor *opſtand* het eenige bedwang voor de overheerſching is. Een wensch naar *vrede*, zonder voleindigde beſchaving niet algemeen mogelijk, eene klagt over *levenskortheid*, bij zedebederf eene weldaad (Kap. 6. vs. 12, 13), en eene begeerte naar eene wederkeerende *gulden eeuw*, door 's menſchen beſchaving zelve onbeſtaanbaar, zijn en blijven nu de kenmerken van het menſchelijke hart, het welk zelf de ſchuld heeft van alle kwaad, eeniglijk uit zijne eigene dwalingen geboren, zonder de minſte ervelijkheid van kwade neigingen. — Ook deze beſchouwing zal niet vrij blijven van tegenſpraak, zelfs wanneer men het Bijbelwoord als geſchiedenis der menschheid, en vooral als Goddelijke ſchrift, in dit wijsgeerig onderzoek geheel ongehoord wil laten, het geen GLOVER verlangt, ſchoon hij toch goedvindt dat Bijbelwoord als eene *reis-atlas*, gelijk hij het noemt, te bezigen, maar dan ook op zulk eene wijze bezigt of toepast op zijne onderſtelling, dat de onpartijdige ernst nu eens gevaar loopt van in gelach uit te barſten, dan van zich te verontwaardigen, houdende de vernuftige vinding alleen daar-

bij de aandacht bezig. — Ook zonder aan het Bijbelverhaal te denken, zien wij in dezen gang der menschheid geenen eigenlijken *val*, noch eigenlijke *zonde*, maar dadelijke *vordering* over het *geheel* en bloote *dwaasheid* of *onbedachtheid* voor het *individu*. Maar *dwaasheid* ſtaat immers tegen *kloekzinnigheid* over, en behoort alzoo tot een gansch ander rijk, dan dat der zeden, waar *deugd* en *ondeugd* alleen gelden, die eenigljk met *regt* en *onregt* te doen hebben, van welk regt of onregt geen ſchijn zelfs is bij het vrij gebruik van 's menſchen onafhankelijkheid van een dierlijk *inſtinct*; in tegendeel wordt immers de zelfsverheffing der rede boven de heerſchappij der zinnelijkheid, welke het dier alleen overheerscht, door de wijsbegeerte zelve 's menſchen volmaking genoemd? — En nu, het geheel van beide deze proeven nog eens overziende, kunnen wij niet nalaten den wensch te betuigen, dat een man van zoo zeldzame oorſpronkelijke bekwaamheden, als de voortreffelijke GLOVER, zich minder late medeſlepen naar het rijk der verbeelding, maar zijne vermogens meer bepaald aan wetenſchap toewijde; zijnde het zijn ſtand en betrekkingen zelve, die hem, als eenen anderen SOCRATES, de wijsbegeerte weder konden doen afbrengen van den hemel der hoogdravende en toch meestal ijdele beſpiegeling, om haar mede te deelen in de woningen der Landlieden, en haar aldaar door eenvoudige Godsvereering en zuivere zedeleer werkzaam te houden, gelijk zij door dien vereeuwigden wijzen gehouden werd in de werkplaatſen der *Atheners*.

Staatkundig Nederland; een Woordenboek tot de Biographiſche Kaart van dien naam, door Mr. JACOBUS SCHELTEMA. *Iſte Deel. A—K. Te Amſterdam, bij* J. ten Brink, Gerritsz. 1805. *In gr.* 8*vo.* 572 *Bl.*

Zints een aantal jaaren pronken, ten nuttigen ſieraade, de Boekvertrekken van veele Liefhebbers der Geſchiedenisſen met de *Biographiſche* en *Historiſche Kaarten* van den vindingrijken PRIESTLEIJ, die zo veele oudere Tijdreken- en Geſchiedkundige Tafelen deeden plaats ruimen. Het bevang van tijd is op die Biographiſche Kaart uitgeſtrekt, en de Landen, die de aangetekende Perſoonen opleverden, waren menigvuldig. Meer bepaaling in Tijd-

Tijdruimte en enger beperking van Plaats konden gelegenheid ſchenken om iets beſtemders te leveren; gelijk de voor ons ontrolde Biographiſche Kaart onzes Landgenoots SCHELTEMA uitwijst.

Dezelve gaat vergezeld van een Boekdeel, 't welk de op de Kaart vermelde Perſoonen van A tot K beſchrijft. Voor een geruimen tijd zondt de Vervaardiger der Kaart en Opſteller der Leevensberigten een Plan van Intekening op deeze *Kaart van het Staatkundig Nederland* in 't licht. Leed deedt den Schrijver „ het verbaazend gering getal van Intekenaaren;" dan, des ondanks, heeft hij zijnen arbeid voort- en doorgezet, blijkens de Kaart, die voor ons ligt, en het Boekdeel. Van beide kunnen wij een volledig berigt geeven. De Voorreden ſtelt 'er ons toe in ſtaat. Wij ſtippen 'er zo veel uit aan, als noodig is om onzen Leezeren den aanleg en de volvoering deezes zeker moeilijken werks te doen kennen.

Eene Vraag van de verdienſtlijke Maatſchappij *Tot Nut van 't Algemeen* gaf den eerſten ſpoorſlag tot het vervaardigen van een oningezonden Antwoord; laatere onderrigtingen, in het vak der Vaderlandſche Geſchiedenis, verſterkten hem in de reeds begreepene noodzaaklijkheid eens zulken algemeenen wegwijzers, en deeden het denkbeeld gebooren worden, of het niet mogelijk ware, het gebrek van al te Gewestlijke of Plaatslijke Beſchrijvingen aan te vullen, en 's Lands geheele Staat-, Krijgs- en Letterkundige Geſchiedenis, behoorlijk in vakken verdeeld, door deeze of geene uitvinding voor het kunstmaatig geheugen onder één oogpunt te brengen, en alzo de beoefening voor kundigen en het onderwijs voor leerlingen aangenaamer en gemaklijker te maaken.

Onder het voortzetten deezer zaake, en het overleggen hoe het werk in te rigten, kreeg PRIESTLEIJ's *Biographiſche Kaart*, vereenigd met de *Hiſtoriſche*, den voorrang; wij mogen denzelven met het bijwoord *welverdiend* beſtempelen. Het beſluit kwam tot rijpheid, dat het verlangd overzigt en wegwijzer zou kunnen gegeeven worden, indien men *Priestleijaanſche Kaarten* voor de *bijzondere vakken* van de Geſchiedenis onzes Vaderlands vervaardigde. Hieruit werd deeze eerſte *Staatkundige Kaart van Nederland* gebooren.

Meer onderſcheidingen, dan bij PRIESTLEIJ, treffen wij hier aan; zo dat ons, om in de taal der Aardrijkskunde te ſpreeken, *Lengte* en *Breedte* beiden worden

opgegeeven. —— Voldoende reden geeft de Vervaardiger; waarom hij niet vroeger dan met de Vijftiende Eeuw, of met het jaar 1401, begint. Offchoon, bij naauwkeurige vergelijking, de gravure der Kaart van PRIESTLEIJ zuiverder en fikfcher is behandeld dan die van SCHELTEMA, zo is de laatstgenoemde, onzes oordeels, gelukkig geflaagd, met, door de inrigting van de Afdeelingen aan het hoofd en den voet van deeze Kaart, het nuttige van de *Hiſtoriſche Kaart* van PRIESTLEIJ eenigzins met deeze *Biographiſche* te vereenigen.

Op de voor ons ontrolde Kaart, de Staatkundige Geſchiedenis voorſtellende, is het hoofd in Tijdvakken van Vorstlijk, Staats- of Stadhouderlijk Bewind verdeeld, en in den voet is de volgreeks van de voornaamſte Staatkundige Gebeurtenisſen, op elk jaar, aangeſtipt.

Vermaarde Mannen, behalven *alle* de Naamen der daadlijke Vorſten en Heeren deezer Landen, der algemeene Landvoogden, der Stadhouders van alle Gewesten, der Canzelers van *Gelderland*, der Raadpenſionarisſen van *Holland*, en die der Eerst Edelen en Raadpenſionarisſen van *Zeeland*, moeten op deeze rolle plaats vinden: dan de groote vraag, *wat is, of wat geeft vermaardheid?* viel moeilijk te beſlisſen. De Heer SCHELTEMA, alles gewikt en gewoogen hebbende, ſtelde zich deeze drie hoofdregelen ten leiddraad voor: Dat de te plaatzene Perſoon eenig aanmerkelijk aandeel moest hebben gehad in eenig uitſteekend geval of Epoque in onze Geſchiedenis; — Dat dezelve moest gebruikt zijn in eene buitenlandſche Bezending van gewigt, of tot het ſluiten van Vrede, of van eenig ander merkwaardig Tractaat; — Dat dezelve *bijzonder* aanmerkelijk was wegens *erkend* aandeel aan binnenlandsch Beſtuur, om dienſten tot de Geldmiddelen, enz. — Beſtondt van iemand de roem wegens uitſteekende deugd of geleerdheid, of de vermaardheid van lot om ſtaatkundige gevoelens of daaden, dan vermeende hij eerder bij de overweeging tot plaatzing te mogen beſluiten. — *Berugte* Perſoonen, als een TICHELAAR en RAAP, heeft hij wijslijk geene plaats ingeruimd op eene Naamlijst, reeds zo vol.

Om de *vermaarde* Perſoonen in 's Lands Geſchiedenis te vinden, dienden hem de Clasſieke Schrijvers der Vaderlandſche Geſchiedenis, algemeene en meer bijzondere, plaatslijke Geſchiedboekers, Stedeboeken, Leevensbeſchrijvingen, enz. De *Woordenboeken* werden mede van hem nageſlaagen; doch deeze worden, veele om daadlijke hier aan-

aangeweezene wanverdienſten, op eene laage plaats gezet. Elders vondt hij meer en beter licht; en erkent hij met gevoelige dankbaarheid de medewerking en goedkeuring van zeer veele en zeer voornaame en beroemde beoefenaars en kenners van de Vaderlandſche Geſchiedenis, die, en gevraagd en ongevraagd, het hunne bijdroegen. — Spreekende bewijzen levert hiervan het Werk zelve op; en vermeldt de Schrijver twee hem verſchafte geſchreevene zeldzaame Werken, welker waarde voor zijn plan hij ons doet kennen.

Bezwaarlijk zeker was het, in een Werk van deezen ſtempel, zich van *Partijgeest* te onthouden. De Heer SCHELTEMA meent zulks gedaan te hebben. Hoe zeer hij ook, hier en daar, zijne eigene begrippen, bij eenige betwiste punten, niet geheel heeft verborgen, durft hij (en wij kunnen niet nalaaten hem daarin toe te ſtemmen) zich verzekerd houden, nimmer de regels van beſcheidenheid jegens andersdenkenden te hebben voorbijgezien.

Ondanks veele bekortingen, is dit Deel tot zulk eene dikte aangegroeid, dat de Schrijver niet alleen het afgewerkt inleidend Vertoog, *over het belang en nut van de Beoefening der Vaderlandſche Geſchiedenis, door derzelver rijkdom in Staatkundige Gebeurtenisſen*, heeft opgehouden; maar ook afgezien van eene pooging, om, door het plaatzen van ſchoone Characterſchetzen van vermaarde Perſoonen door zeer beroemde Schrijvers, dit Werk, in plaats van met Pourtraiten, op te ſieren. — Dit bekennen wij voluit dat ons leed doet; dewijl hij nu en dan, het niet voorbij kunnende, wel eens een uitſteekend welgetroffen Characterbeeldje laat zien. — De tijds-aanwijzingen van Geboorte en Dood, op den kant, ſchenken een groot gemak.

Het Tweede Deel zal, naar 's Schrijvers belofte, ſpoedig volgen, vergezeld van een Aanhangzel, waarin de Leevensſchetzen zullen gevonden worden van de Perſoonen, die, onder het afdrukken van dit Deel, op de Kaart zijn geplaatst, of die, door toevallige omſtandigheden, niet op hunnen rang naar het A. B. hebben kunnen worden ingevoegd. Nadere Registers zullen wij ook daar aantreffen.

De aart des Werks brengt zo zeer als eenig mede, dat het voor aanvulling en verbetering vatbaar is. — „Voor jonge lieden," ſchrijft hij, en wij neemen dit gaar-

gaarne over, als eene beste les, „ kan het misschien nut-
„ tig zijn te melden, dat wij dit Woordenboek zelf
„ niet anders aanmerken, dan als eene Letterkas, ge-
„ schikt tot verdere invulling, en dat wij ten dien ein-
„ de een Exemplaar met wit papier hebben doorge-
„ schooten, om de plaats van nadere en meerdere berig-
„ ten omtrent de vermelde of vergeetene Persoonen daar-
„ bij op de Letter aan te tekenen. Volgt men dit
„ voorbeeld reeds in eenen jeugdigen leeftijd, dan zul-
„ len veelen zich schatten ter leering kunnen bezor-
„ gen, en, zo wij hoopen, bij verdere beoefening hier-
„ door gemak en leering ontvangen."

Mr. SCHELTEMA's Exemplaar staat open voor alle inlichting en aanwijzing van dwaaling, waarmede elk vriend der waarheid hem zal willen vereeren. — Eerlang zal hij, naa eenige verademing, de *Krijgskundige Geschiedenis* op den eigen trant bewerken. Hij noodigt de *Nederlanders* uit, die berigten van dappere daaden of eerbelooningen van hunne voorouders of anderen onder zich hebben, die alsnog weinig bekend zijn, hem dezelve mede te deelen.

Te wagten hebben wij dus de *Kaart* en *Leevensschetzen der Helden*. Twijfelagtiger drukt zich de Schrijver uit over de volvoering van zijn genomen besluit, om de *Letter- en Kunstkundige Geschiedenis* van ons Vaderland op gelijke wijze te bewerken. — Landgenooten! dit hangt alleen af van het onthaal, 't welk deeze Onderneeming bij den Vaderlander zal ontmoeten. Hij hoopt, en wij met hem, van ja. Wekt dan, Landgenooten! zijnen lust op; daar hij zich verzekerd houdt, den roem van ons dierbaar Vaderland, in tegenstelling van dien van andere Volken, in een luistervol licht te zullen kunnen zetten; en laat hij geene gelegenheid voorbijgaan, om, bij voorraad, bouwstoffen hiertoe te verzamelen. — Wij wenschen met geheel ons harte, dat hij die verwerke, op den eigen trant, als dien hij in het tegenwoordig afgewerkt vak bezigde.

In de schoone en manlijk gestelde Opdragt aan zijne Excellentie, Mr. R. J. SCHIMMELPENNINCK, onderrigt hij ons, waarom hij zich eene bepaaling heeft moeten stellen om van geene leevende Persoonen melding te maaken.

Rechtschape *Nederlanders*, dit Boekdeel raadpleegende, vinden ruime stoffe om zich te verheugen over de loflijke herinnering der Deugden van hunne eigene Voorvade-

ren;

ten; alle Landgenooten vinden zich aangeprikkeld tot een edel gevoel van Volkswaarde, ontſtaande uit de overweeging, hoe verbaazend veel groote en wijze Mannen deeze kleine Gewesten hebben opgeleverd; alles ter bevordering van waare Vaderlandsliefde.

Zo breed moesten wij, zijn om den aanleg en het oogmerk deezes nieuwen Werks te doen kennen. Geſchikt tot eene doorgaande leezing is deeze Naamlijst niet; het is een Boek ter raadpleeging. In ons vak, egter, hebben wij het geheel geleezen, en eene zeldzaame voldoening gevonden. De keuze, om in die voldoening eenigermaate onze Leezers te doen deelen, is ons waarlijk te ruim. Uit den ouden tijd kiezen wij daartoe, voor ditmaal, JACOBA VAN BEIJEREN, *Gravin van Holland*, geb. 1400, geſt. 1436. „ Weinige voorbeelden levert de Geſchiedenis van rampzaliger lotwisſeling en doorgaand ongeluk bij aanzienlijke geboorte. In den ouderdom van 17 jaaren reeds weduwe, na een huwelijk uit dwang, ontving zij een gebied, overal zorgelijk, door tweeſpalt, opſchuddingen, heersch- en baatzucht der grooten en verloop van alles. Haar Oom JAN VAN BEIJEREN, die haar beſchermer en voogd had kunnen en moeten zijn, kende niets ſchendigs, wanneer het maar zijne eerzucht voldeed; de ſnoodſte middelen dekte hij met het vernis van genegenheid en zorgen; overal zaaide hij onrust; door de Kabeljaauwſchen als Ruwaard erkend, trok hij de beste deelen van het gebied tot zich. De Hoekſchen hoopende in een huwelijk van de Vorſtin met den Hertog van *Braband* een ſteun te vinden tegen hunne partij, zetten dit, door den voorigen Graaf beraamd, trouwverbond door, en alzoo werd JACOBA gedrongen, andermaal haare hand aan een kind te geeven. Beiden waren zij niet beſtand voor de helſche listen van den Oom. Openbaare en vinnige oorlog; eindelijk een verdrag, om niet alles te verliezen; een verdrags, ſlecht gehouden aan de eene zijde. JACOBA zich naderhand ontſlagen houdende van een gedwongen huwelijk, het welk haar laffe Echtgenoot met der daad verbrak, wierp zich in 1421 onvoorzigtiglijk in de armen van HUMPHREY, *Hertog van Glouceſter*, op hoop van beſcherming van *Engeland*.

„ Ook bij dezen vond zij het geluk niet. Spoedig in 1422 door denzelven verlaaten, zag zij zich ten prooi van de woede haarer vijanden; het getal van dezen was nu openlijk vermeerderd met PHILIPS, *Hertog van Bour-*

gon-

gondiën. Van haar eerſten hoofdvijand werd zij vermoedelijk door vergif, buiten haare ſchuld aan hem toegediend, ontſlagen. PHILIPS werd toen echter zoo veel gevaarlijker, en liet zich tot Ruwaard huldigen. Hij benoemde JOHAN VAN GAASBEEK tot Stadhouder; nimmer had een kleine Staat meer meesters dan *Holland* ten dezen tijde; het had een Graaf, eene Gravin, een Ruwaard, en twee Stadhouders.

„ *Gouda* en *Schoonhoven* bleeven alleen aan JACOBA getrouw, en werden met Privilegien begunſtigd; dit voorbeeld lokte meerdere Steden; toen ſcheen het geluk haar eenigzins toe te lagchen; dan in vreugde kende men geene palen, en ſloeg op zijn beurt tot wreedheid over. De kans keerde, en JACOBA geraakte hierdoor geheel in de magt van PHILIPS; van alles, behalven van den naam en den ſchijn van bewind, afſtand moetende doen, verloor zij zelfs de vrijheid om over haar perſoon te beſchikken; en wanneer zij naderhand aan FRANK VAN BORSELEN zichzelve als het eenigſte, waarmede zij dankbaarheid bewijzen konde, in weerwil van deze belofte, ten huwelijk aanbood, geraakte dezelve in het grootst gevaar; zij maakte toen geene zwaarigheid om ook den ſchijn en tijtel van *Gravin* als een Losprijs voor haaren beminden af te ſtaan, en verwisſelde deze voor den naam van *Houtvesterin.*

„ Naderhand zoude zij de ſtille genoegens in een bijkans vergeeten ſtaat met haaren geliefden FRANK genoten hebben; doch de naweën der voorige rampſpoed, of de ſmarten der onvrugtbaarheid, veroorzaakten een tering, die haar in het 36 jaar van haaren leeftijd wegrukte.

„ Haar lot is aan alle Vaderlanders zoo bekend, dat haar naam nog op aller tongen zweeft, „ zoo gemeen„ zaam, (zegt STIJL) als of zij kort voor onzen tijd „ geleefd had." Veelvuldig zijn ook de berigten van 't zelve.

„ Haar Karakter werd het best opgegeeven in de *Karakterkunde der Vaderlandſche Geſchiedenis.* „ Verſtand, „ bekwaamheden en een moedig hart, zoo wel als ge„ boorte, geregtigden haar tot de Regeering. Zij „ zou onder de Gravinnen als eene Star van de eerſte „ grootte hebben uitgeblonken. Doch zij was onder „ twee kwaade geſtarnten geboren, JAN VAN BEIJEREN „ en PHILIPS VAN BOURGONDIEN. Wij kunnen op haaren korten doch wisſelvalligen leevensloop niet te

„ rug-

„ rugge zien, zonder met medelijden ontwaar te wor-
„ den, hoe het huwelijkslot haar nijdig was, en, 't zij
„ ze op vaderlijken raad, uit ſtaatsbelang, uit drift-
„ vervoering, of bij bedaarder keuze uit liefde en dank-
„ baarheid trouwde, telkens hierdoor een ſtap lager
„ daalde. Haar aandoenlijk, om een eigener woord te
„ gebruiken, haar Manziek geſtel, had een overheer-
„ ſchenden invloed, en deed haar op dwaalwegen de
„ behoudenis zoeken."

„ Inzonderheid is haar lot het voorwerp geweest van de kunst en zucht van veelen onzer Dichters. Het ſchijnt bijna een oefenſchool van dezelven te zijn, zoo als te vooren de Troijaanſche Oorlog. Voortreffelijk is het deftig Treurſpel van DE MARRE. Behalven 't zelve zijn 'er nog twee Treurſpelen, een van DROSTE, een van K. ZWEERTS. WELLEKENS, DE COCK, SARA MARIA VAN DER WILP en ELIZABETH BEKKER Wed. WOLFF hebben 'er brieven over opgeſteld, in het Nederduitsch; DOUSA een in 't Latijn, als 't ware aan JAN VAN BEIJEREN geſchreeven, die door DE GROOT beantwoord is.

„ De Tafereelen JACOBA VAN BEIJEREN EN FRANK VAN BORSSELE van LOOSJES zijn ook kennenswaardig. Wij kunnen bij geene mogelijkheid in de beperktheid van ons beſtek eene lijst geeven van alle andere Schrijvers, waarbij de weetgierige meer kan vinden.

„ Alle beminnaars van wetenſchap en ſmaak zullen zich verheugen, dat de lust en aandacht van den zoo kundigen als arbeidzaamen Geſchiedſchrijver Mr. H. VAN WIJN gevallen is om eene *volledige* Leevensbeſchrijving van Vrouw JACOBA aan zijne landgenooten te ſchenken. — Onlangs zag ik bij denzelven eene fraaije aftekening der afbeelding van de Gravin, als nog op het huis te *Zuijlen* voorhanden, eene afbeelding vol bevalligheid en zeker ongelijk veel beter gelijkende, dan die, welke met een Stoel, dien zij zoude gebruikt hebben, in den *Haag* bewaard wordt."

Het openbaarmaaken deezer aankondiging door eenige redenen tot hiertoe vertraagd zijnde, hebben wij thans het genoegen, dit te vergoeden door de vermelding van het, voor den Heer SCHELTEMA zo vereerend, Staatsbeſluit, genomen op den 10den Februarij deezes jaars. Dit beſluit behelst, behalven de betuiging van genoegen voor de Vaderlandſche gevoelens, door den Schrijver aan den dag gelegd, ook de krachtige aanmoedi-

ging

ging om de opgevatte taak met lust af te werken, door een exemplaar, en naderhand de vervolgen, te doen toezenden aan den Staatsraad, den Algemeenen Secretaris van Staat, de Nationale Rekenkamer, het Nationaal Gerechtshof, de Hooge Militaire Vierschaar, den Raad van Judicature over de Middelen te Water en te Lande, den Raad der Asiatische Bezittingen en Etablissementen, den Raad der Amerikaansche Colonien en Bezittingen, de Commissarissen der Bataafsche Posterijen, alsmede aan de respective Departementale en Landschapsbesturen en Raden van Financien — mitsgaders aan de respective Hooge en Illustre Scholen, Vaderlandsche Geleerde Genootschappen, en Departementale Schoolbesturen; met invitatie, om, ieder in den hunnen, derzelver gebruik op alle zodanige wijze te bevorderen, als zij meest gepast zullen oordeelen; met speciale aanschrijving en last aan de Schoolbesturen, om op alle zulke Scholen, waar de stand en toekomstige bestemming der leerlingen een meer uitvoerig onderwijs in de Nederlandsche Geschiedenissen noodzaaklijk maakt, den Schoolonderwijzeren het gebruik van die Kaart en Werk bij dat onderwijs aan te beveelen; en eindelijk om zich van dezelve te bedienen tot Boekgeschenken, van 's Lands wege, aan verdienstelijke en in de kennis der Vaderlandsche Historien uitmuntende Schoolonderwijzers, uit te reiken.

Daar men wel eens te recht geklaagd heeft, dat het hier te Lande ontbrak aan soortgelijke openlijke aanmoedigingen, zo verheugen wij ons te meer, dat deeze onzen Landgenoot SCHELTEMA is ten deel gevallen, niet alleen opdat hij met denzelfden ijver voortga in de volvoering van zijne waarlijk zeer moeilijke taak, maar zich ook vooral daarop bevlijtige, om, bij het korte en volledige in de berigten, zo veel mogelijk te voegen bijzonderheden, welke men te vergeefs bij WAGENAAR en andere Vaderlandsche Geschiedschrijvers zou zoeken. Van deezen aart ontmoet men reeds verscheidene in dit Deel, uit particuliere, doch echte bronnen geschept; gelijk den Leezer blijken zal bij 't gebruik van dit Werk, in 't welk men anders geenzins onder deszelfs geringste verdiensten tellen mag, de aanwijzing van zulke *meer bekende* klassieke en geachte Geschiedschrijvers, die de hier aangeroerde zaaken breeder hebben verhaald en bevestigd.

Werk-

Werklijke verſchijning van mijne Vrouw na haare dood, eene onlangs gebeurde waare Geſchiedenis, ter onpartijdige beoordeling, inzonderheid der zielkundigen, als eene belangrijke bijdrage tot dit vak der Overnatuurkunde, voorgeſteld, door J. K. WETZEL, *Arts. Gevolgd van een' Brief aan den Schrijver, ter verklaring en opheldering van deze zonderlinge verſchijning, door* JOH. HEINR. HELMUTH, *Hertogl. Brunsw. Luneb. Superintendent, Predikant te Calvörde, enz. Uit het Hoogduitsch vertaald. Met eene Plaat. Te Amſterdam, bij* G. Roos. 1806. *In gr.* 8*vo.* 296 *Bl.*

Wij haasten ons met de aankondiging van een Werk, het welk, volgends des Schrijvers verzekering, zo grote en belangrijke gevolgen hebben moet. Niet alleen toch zullen *bekwaame mannen bij gelegenheid en zo ſpoedig mogelijk de proefnemingen herhalen*, door den Schrijver genomen, (dat zegt: hunne vrouwtjes verzoeken om nog eens terug te komen na haren dood) maar ook *de menschheid genegen, de waarheid beminnende, beſchermende en ten krachtigſten bevorderende vorſten en regenten* (onder welke wij voorzeker onze hoge Overheid mede mogen rekenen) zullen *hunne hiertoe bekwaame onderdaanen, vooral de Profeſſoren, het bewerkſtelligen van zodanige of diergelijke proefnemingen gewislijk tot pligt maken*; en van de bekende Bataafſche edelmoedigheid verwachten wij dan, dat men zodanige moeite en dienſten niet voor niet zal begeren, maar misſchien wel aan de vrouwen van Heeren Profeſſoren, in ſtede van weduwengeld, zeker ſpeldengeld toeleggen, gedurende haar leven; op welke voorwaarde wij vertrouwen, dat die Dames zich wel zullen willen verplichten, om, bijaldien zij vóór hare mannen aftrekken, nog eens eventjes terug te komen; van welke verſchijningen wij dan de officiëele bekendmaking telkens ontvangen kunnen in de Courant, het welk, wanneer het overig nieuws van den dag eens wat ſchraal is, en 'er geene nieuwe ordonnantien omtrent de belastingen meer zullen uitkomen, geene onvermaaklijke bijdragen zal opleveren. — Doch dit zij zo het wil, wij zien dat onderrichtend en grappig geſpook met verlangen te gemoet, en willen nu onze Lezers de gewichtige gebeurtenisſen doen kennen, welke aanleiding gegeven hebben tot deze onze denkbeelden en welgemeende wenſchen.

De Heer J. K. WETZEL, *Arts* —, (het oorſpronglijk geſchrift was zonder naam; dan de Vertaler is toevallig door een' zijner vrienden in Duitschland, die den Schrijver van zeer nabij kent, te weten gekomen, dat hij JOHANN KASPER WETZEL heet, en *Arts* in eene voorname Stad is) had een

paar hondjes, waarvan het eene *Diana* en het andere *Mignon* genoemd werd. (Hoe belangrijk!) Op zekeren nagt droomden zijne vrouw en hij, juist te gelijk, dat zijne huisvrouw met beide deze beestjes in het water viel, waarin *Diana* verzoop, terwijl Mevrouw en *Mignon* gered werden, en dat wel eenigelijk door haren man. Eenigen tijd daarna overleed *Diana* en werd in het water geſmeten, en Mevrouw kreeg de huidwaterzucht, waaraan Haar Ed. ook naderhand overleden is. Daar nu Mevrouw dan niet gered werd, zo bevatten wij te minder, wat die dromen hier zullen bewijzen. Maar dit was wel eens meer ons geval bij dit boek. Het ſcheen ons b. v. ook zeer onverſchillig, dat Doctor R***R een met zichzelven ingenomen Eskulaap, en Dr. D***E een bekwamer Arts is; en dat de Heer Schrijver zelf, als natuurkenner, al vroeg de kwaal van zijne vrouw had vermoed. Maar nu komt het eigenlijk, Lezer! — De ziekte van Mevrouw werd ernſtig, ja men had geene hoop meer op haar herſtel. Nu herinnerde Mijnheer aan zijne echtgenote, dat hij wel als mensch en Christen, doch niet als wijsgeer, uit natuurlijke en zedelijke gronden, even ſterk van de onſterflijkheid der menschlijke ziel overtuigd was; weshalven het hem bijzonder aangenaam zou wezen, bijaldien zij, ſpoedig na haren dood, op eene voor hem gansch ondubbelzinnige, verzekerende en hem voldoende wijze, aan hem geliefde te verſchijnen, indien haar dit namelijk mooglijk en geöorlofd ware; zijn verzoek daarmede aandringende, dat zulk eene daadzaak een' gewichtigen invloed zou hebben op de gerustſtelling van alle redelijke menſchen; maar haar tevens waarſchuwende, dat zij het vooral goed moest doen, alzo hij een man was, die wat heel veel nodig had, eer hij geloven zou. Mevrouw beloofde het gaarne en plechtig, op de genoemde voorwaarden. Dan op den dag van haar overlijden maakte zij zwarigheid; waarom hij haar dan ook van haar woord ontſloeg, en nu zijn vrouwtje in 't geheel niet terug wachtede. Veertien dagen, intuſſchen, na haren treurigen dood, kwam de overledene hem van de onſterflijkheid der ziel onderrichten, en wel in dezer voege: hij had, met Mevrouw zijne oude Moeder en Mejuffrouw zijne Nicht, eene brandende kaars voor zich ſtaan; en, hoewel 'er tocht noch wind in het vertrek was, ſcheen die kaars door den wind bijna uit te waaijen, en Nichtje hoorde in de naaste kamer, daar Tante geſtorven was, den wind met de gordijnen ſladderen. 's Maandags daaraan gebeurde het zelfde, en, bij het naauwkeurigst onderzoek, kon hij geene natuurlijke oorzaak van dit verſchijnſel uitvinden. Des nachts ten half één te bed liggende, en *over zijne geleerde werken* nadenkende, dacht hij dat hij het hoorde ſtormen, en door dien wind werd zijn deken opgeligt, terwijl het hem ijskoud onder dien deken

op

op den rug blies, zonder dat *Mignon*, die naast zijn bed wakker lag, eenig geluid gaf. Hij ſtond op, maakte het vengſter dicht; maar buiten was geen windje. Te bed liggende, dacht hij over deze zonderlinge gebeurtenis na, en hij beſloot eens: „ *Hansje! zijt gij daar?*" te roepen, waarop het hem voorkwam, dat 'er iets door het alkove-vengſtertje naar de voorzaal langs den trap klom, een klein gerucht, nagenoeg als eene kat, maakte, en *klink! klir! klonk het zilverhelder in het alkovevengſtertje, als of iemand met den vinger daaraan knipte.* Het ſpreekt van zelve, dat hij nu ſpoedig het bed uit was, bedaard en naauwkeurig alles onderzocht, maar niets ontdekken kon. Nu deed hij eene aanſpraak aan zijne zalige vrouw, behelzende een verzoek, dat, zo zij het was, die hier blazen kwam, als eene kat rondſluipen, en aan het vengſter tikken, zij zich nog nader en beter ontdekken mogt. Om zich des anderen daags te overtuigen dat hij niet gedroomd had, ſchreef hij alle deze zeldzame gebeurtenisſen met krijt op de tafel. Daags daaraan verhaalt hij aan den Advokaat K....., zijnen vertrouwden vriend, die ook van de belofte der vrouw wist, alle deze merkwaardigheden, en toont hem de met krijt beſchrevene tafel. Die vriend voelde hem den pols, en verklaarde dat hij niets ontſteld was, prees zijnen moed, en raadde hem, vooral 's nachts niet alleen in huis te blijven; maar verſchoonde zich zeer van hem gezelſchap te houden; twijfelende die Heer geen oogenblik, of de Geest der Zalige ſpeelde hier die parten. Dan onze Arts was al te groot een wijsgeer, om nu reeds overtuigd te zijn, en, recht een ongelovige Thomas, wederlegde hij alle de gronden van zijnen vriend, en ſloeg zijne vermaningen in den wind. Eenige volgende nachten bleef alles rustig; zijn vriend drong bij hem te vergeefs aan, dat hij het gebeurde aan het Publiek zou bekend maken; en gelukkig dus, dat de zalige vrouw nog eens de moeite nam van terug naar de aarde te wandelen, anders toch waren zo zeldzame voorvallen voor altijd onbekend gebleven aan het Publiek. — De Arts ging opetlijk, en zonder dat zijn vriend het wist, in een vertrek, waar hij meer nabij het gemelde vengſtertje was; en ziet, op zekeren nacht, *na één uur*, werd dat vengſtertje zeer zagt geöpend; hij zelve had het geſloten; hij vliegt 'er nu naar toe, en ziet, het was open; hij ſluit het, en zet het vast. Den volgenden nacht gebeurde juist het zelfde: „ *wacht!*" roept hij, zo luide dat zijn hord begon te blaffen; dan hij ontdekte niets. Maar eindelijk, eenige dagen daarna, toen hij uit een aangenaam gezelſchap (echter geenzins door ſterke dranken bedwelmd, die hij nimmer beminde) vrij laat te huis kwam, en onder het ontkleden nog een liedje uit HOLTY gezongen had, opent zich *'s nachts nà eenen* het vengſtertje; een flaauwe ſtraal verlichtede eenigzins de alkove, en nu ziet hij, *in eene uitrachtige le-*

levensgroote gedaante, zijne geſtorvene echtgenote, die, met eene zagte, echter voor hem verſtaanbare ſtem, zeide: „ KAREL! *ik ben onſterflijk. Eerst hier namaals zullen wij elkander wederzien.*" Hierin, echter, hield de Dame geen woord; want nog eens daarna, toen hij tusſchen ſlapen en waken op eenen namiddag op de ſofa lag, ging de deur der kamer zeer zagt open, en Mevrouw trad in haar doodsgewaad binnen, zeggende ook toen: „ KAREL! *ſtel u gerust. Ik ben onſterflijk. Meer kan ik u niet openbaren. Vaarwel, tot wij elkander wederzien!*" Toen heeft ook *Mignon* zijne meesteres herkend; want het beestje kwispelde met den ſtaart, uit blijdſchap. Aldus heeft de zalige *Mevrouw* WETZEL hare belofte, offchoon zij dezelve nog vóór haren dood terug nam, meer dan overvloedig vervuld, en mag nu vrijelijk rusten. Het éénige, dat wij in haar te berispen hebben, is, dat zij niet maar met datgene begon, waarmede zij eindigde; gelijk wij de vrouwen van onze Profeſoren zeer ernſtig verzoeken, hunne Hoogeleerde Echtgenoten van dat wegtrekken der dekens en het ijskoude geblaas over hunne ruggen te verſchonen, het welk misſchien eene Duitſche mode is, maar waarvan wij verklaren het nuttige en noodzakelijke niet in te zien.

Voor het overige ontvangt de Lezer, juist niet altijd uit des Schrijvers mond, maar toch door zijne pen, uit den mond van zijnen vriend K., zeer uitvoerige en herhaalde berichten van de grote geleerdheid des waarnemers, en zijne mensch-, ziel- en natuurkundige talenten, alsmede van 's mans onverſchrokkenheid en moed, waardoor hij reeds in zijnen vroegeren leeftijd op Spoken en Geesten lostrok, en zich, toen hij nog ſcholier was, eene treffende verſchijning van zijnen Heer Vader zaliger, die hij duidelijk had waargenomen, uit het hoofd redeneren kon; — verder een vrij diepzinnig betoog van het mooglijke van zodanige verſchijningen, het nuttige van het mededelen zijner waarneming aan het Publiek, en het heilzame van het doen van zodanige proefnemingen, als waaraan wij dit belangrijk verhaal te danken hebben; — ter ververſching van het gehoorde ook nu en dan eene niet onvermaaklijke bijdrage tot de Spookgeſchiedenisſen, uit de ondervinding van dezen of genen van 's mans vrienden; b. v. zo verhaalde hem een vriend: „ De jonge „ vrouw des boekhouders van mijn' ſchoonzoon, een ſterk, „ onbevreesd en verlicht denkend man, ſtierf voor eenigen „ tijd kort ná haare bevalling, doch verſcheen kort daarop „ meermaals op den klaaren dag, zelfs haaren man, en in „ diens tegenwoordigheid ook de min, die zij beval het nog „ levend kind wel te verzorgen en op te paſſen." Waarbij de Schrijver ons nu nog bericht: „ Diergelijke verſchijningen van geſtorven kraamvrouwen heb ik voormaals in me„ nigte gehoord, maar nimmer daaraan geloofd." Dan hee

ſpreekt

ſpreekt toch wel van zelve, dat, door des Schrijvers eigene ondervinding, de geloofwaardigheid van zijnes vriends en alle ſoortgelijke verhalen nu buiten alle bedenking is!

En of 'er nog eenige twijfel overig blijven kon, bericht men ons nu in het Voorbericht nogmaals, dat niet alleen de Heer Arts zelf, maar ook ieder in het verhaal voorkomend perſoon, de daadzaken, daarbij vermeld, getuigen, en des noods voor een onpartijdig gerichtshof beëedigen kan: maar offchoon de Tante en het Nichtje alleen zo wat wind hebben waargenomen, en voorts niemand dan de hond *Mignon* (die toch niet zweren kan) het ſpookſel gezien of geroken heeft, en wij van hetzelve dus alleen kennis dragen uit het verhaal van den Heer Geestenziener zelven; zo zal wel niemand onbeleefd genoeg zijn, om zulk een *verlicht*, *onbevooroordeeld*, *kundig en waarheidlievend wijsgeer* op eenen eed te vergen.

De Heer Vertaler (die onze Nederduitſche taal met het woord FFEER, het welk hier menigmaal voorkomt, heeft verfierd en verrijkt) wil dit boekdeel beſchouwd hebben als een compendium van hetgeen voor en tegen het verſchijnen van geſtorvenen kan aangevoerd worden, en heeft bij dit *waarachtig* verhaal den Brief van den Heer HELMUTH, op den titel vermeld, gevoegd, welke eene zeer eenvoudige opheldering geeft aan alle de door den Schrijver opgegevene verſchijnſelen. Om nu van de dromen te zwijgen, welke, gelijk wij deden opmerken, immers door de uitkomst niet bevestigd zijn, en bij welker opheldering wij de dromen van Joſeph en de Oosterſche Wijzen zouden hebben laten rusten; de Heer HELMUTH toont aan, hoe de beweging der kaars waarſchijnlijk door eenen nachtvlinder, uit het geſlacht der *pyrolides* of vuurlikkers, zal veroorzaakt zijn, of wel uit een' te ſterken toevloed van geſmolten talk, 't geen waarſchijnlijker wordt omdat het den volgenden avond nog eens gebeurde; terwijl de beweging in het ſlaapvertrek misſchien aan een zochtje, of eene kat, is toe te ſchrijven, indien dezelve niet maar alleen in Nichtjes verbeelding beſtond; — dat het geblaas door het vengſter, dat vergeten was toe te doen, mede eene natuurlijke oorzaak had in eenen wind, die niet zelden in den zomer des nachts, en wel ſlechts maar weinige minuten, wordt waargenomen, terwijl de Heer Arts een weinig zal gewoeld hebben, en nu zich omdraijende, den deken van het bed doen vallen; — dat een vlinder, zwaluw, of wezel, in eenen volgenden nacht wel aan het vengſter tikken kon; — dat vriend K....., wien 't verhaal zo belangrijk was, en wiens geſprekken iederen Lezer iets dergelijks doen vermoeden, de volgende nachten het vengſtertje geopend heeft, en met eenen medehelper, door eene toverlantaarn, de overledene Dame in het vertrek heeft ingebragt, en haar,

door het opene vengſter, zijne ſtem geleend. Terwijl, bij de laatſte verſchijning, juist het hondje bewijst, dat de Arts eenvoudig gedroomd heeft, daar het, bij 't zien der vrouw in het hem onbekende doodkleed, eerder zou geblaft dan gekwispe ſtaart hebben, enz. — Oplosſingen, die wij, over 't geheel genomen, gaarne zouden aannemen, zo wij ons maar volkomen overtuigen konden, dat de Heer HELMUTH niet te veel gewichts gehecht heeft aan des Schrijvers ſtoute uitſpraken; b. v. deze: *ſlechts een dwaas of onwetende kon de zuiverheid van mijn oogmerk, mijne oprechte waarheidsliefde, en de gegrondheid van mijn verhaal in twijfel trekken, en zich in vermoedens en aantijgingen ten mijnen opzigte uitlaten, die ik niet zou verdienen.* De Heer ſchrijver en waarnemer toch, die zijnen Recenſenten het *ſine ira et ſtudio* toevoegt, houde het ons ten goede, dat hij zelf geene geringe aanleiding geeft tot zodanige vermoedens; b. v. reeds door den volgenden brommenden aanhef: *Ik, de ſchrijver van dit werkje, die de hier te verhalen geſchiedenis zelf bijgewoond, en de gantſche proefneming zelf bewerkſtelligd heb, ben een leeraar aan eene der aanzienlijkſte hoogeſchoolen van Duitschland, en heb mij bereids door verſcheiden geſchriften, b. v. over de natuurkunde, opvoeding, zielkunde, en andere onderwerpen uit het wijsgerig vak, niet onvoordelig bekend gemaakt*, enz. En daar zijne zalige vrouw hem op haar doodbed voorſpeld heeft, volgends zijn verhaal, *gij zult eens, maar eerst na veele, veele jaren, en ſchoone gelukkige dagen, met eer, roem en beloning voor uwe braafheid, goedhartigheid en onvermoeide vlijt gekroond, de tol moeten betalen*; en alzo die beloning nog toekomſtig ſchijnt ...., Maar wij doen 'er het zwijgen toe.

Bedenkingen over het Einde, waartoe de Inſecten vermoedelijk geſchapen zijn. Voorgedraagen in de Maatſchappij Felix Meritis, *door* C. F. KLEIJNHOFF, *Med. Doct.* Aggredior non tam perficiendi ſpe quam experiendi voluptate. CICERO. *Te Amſteldam, bij* P. J. Uijlenbroek. 1805. *In gr.* 8vo. 311 *Bl.*

Veel, zeer veel is 'er uit deeze Bedenkingen te leeren. Zij verkondigen in haaren Schrijver eenen man, in het bijkans oneindig uitgebreide Inſektenrijk door en door bedreven. Zij doen nog meer: zij verkondigen in hem den man, die, gewrogt met oorzaak in voegzaam verband plaatzende, uit zijne beſchouwingen opklimt tot eenen Veroorzaaker, in wiens oneindige magt en verſtand alleen de grond van zoo veele wonderen kan gevonden worden. Waartoe dienen de Inſekten? is eene vraag, dikmaals gedaan en herhaald, niet vreemd in den mond

van

van menſchen, die ſlegts met een oppervlakkig oog over de dingen heenloopen; als wordende, tot een voldoend antwoord op dezelve, eene talllooze menigte van waarneemingen vereiſcht. De Heer KLEIJNHOFF waagt het, over dat doeleinde zijne gedagten mede te deelen. Niet ligtvaardig heeft hij die taak op zich genomen, als die toont, met zijn onderwerp wel bekend te zijn. 's Mans beſcheidenheid in het oordeelvellen blijkt uit den titel zijner Verhandelingen, daar hij, warsch van ſtout beſlisſen, niet een ſtellig, maar *vermoedelijk* oogmerk aankondigt. Natuurlijk leidt hem zijn onderwerp tot het beſaamd geſchil over de Eindoogmerken der dingen, in 't welk, onder de Ouden de *Epikuristen*, en onder de laateren beroemde Wijsgeeren beweerden, „ dat de eindoorzaaken, „ zo in 't algemeen, als in 't bijzonder, voor ons onnaſpoorlijk zijn; — dat het voorbarigheid, ja vermetelheid „ zij, te denken, dat wij de einden en oogmerken der natuur „ in eenigen opzichte zouden kunnen navorſchen." Tegen dit gevoelen verzet zich de Hr. KLEIJNHOFF, beweerende, dat, hoewel de mensch, met zijn eindig verſtand, niet alle de oogmerken, die zich het oneindig verſtand in alle de deelen der ſcheppinge heeft voorgeſteld, kan naſpooren, hieruit, egter, geenzins volgt, dat wij in alles ons oordeel zouden moeten opſchorten. „ Want," zegt hij met regt, „ wie beſchouwde „ immer de deelen van het dierlijk gebouw, zelfs met een „ oppervlakkig oog, en bevroedde niet lichtelijk, dat hunne voeten om te gaan, hunne vleugelen om te vliegen, hunne oogen „ om te zien, hun mond om te eeten, hunne teeldeelen tot „ voortplanting van hun geſlacht, door een' verſtandig' Maaker gevormd waren?" Veel onbekends, en waarvan wij het oogmerk niet doorzien, blijft 'er altijd over. De Hr. KLEIJNHOFF geeft daarop het antwoord, welk SOKRATES iemant te gemoet voerde, die hem vraagde, wat hij van de duistere ſchriften van HERACLITUS dagt: „ Wat ik verſtaan kan, ſprak „ hij, is voortreffelijk, daarom ben ik van gedachten, dat „ het met het overige, wat ik niet verſta, eveneens geſteld „ is." — „ Is alles om den mensch alleen geſchapen? Neen!" zegt KLEIJNHOFF, „ de dieren zijn door hunnen en onzen Schepper, zo wel voor ons, als voor zich zelven, geſchapen, om „ mededeelgenooten van zijne goedheid te zijn, en alle voordeelen van hun eigen wezen en beſtaan te genieten."

Thans treedt de Hr. KLEIJNHOFF dieper in zijn onderwerp, ontvouwende het nut en het nadeel, welk de Inſekten aanbrengen. Vooraf gaat eene beſchouwing van de Inſekten in 't algemeen, aanwijzende eenige der voornaamſte bijzonderheden, die hen, als zodanig, kenmerken. Opgetogene verbaasdheid moet hier het verſtand bevangen, bij de beſchouwing van het zonderling maakzel, hoedanigheden, verſcheidenheid en menigte deezer diertjes, welker laatſte tot meer dan honderd

geſlagten, meer dan 10,000 beſchreevene ſoorten klimt, van welke ieder ſoort eenige millioenen bevat. De ſterke voortteelingskragt valt hier vooral ook in 't oog, wordende van de Luis, onder andere, verzekerd, dat hij, in den tijd van acht weeken, vijfduizend van zijne eigen naakomelingſchap ziet geboren worden. Schrikwekkende is het tafereel, welk Dr. KLEIJNHOFF in het overige gedeelte zijner *eerſte* Verhandelinge voorſtelt van de nadeelen en verwoestingen, welke door dit talrijk geſlagt worden aangerigt, om tot een tegenhanger te dienen van zijn betoog in de *tweede* Verhandeling, „ dat de nadeelen, die de inſecten aan gewasſen en dieren, ja „ den mensch zelven, toebrengen, niet zo menigvuldig zijn, „ of wel door een aantal voordeelen opgewogen worden." Veel zouden wij, uit het onder dit betoog vermelde, wel kunnen en willen overneemen, verboodt ons bepaald beſtek zulks niet. Ziet hier een' en anderen trek: „ Zijn 'er (vraagt „ Dr. KLEIJNHOFF) — niet eenige inſecten, die den mensch en „ dieren ſomtijds tot kwelling ſtrekken, doch hen in andere „ opzichten nuttig en heilzaam zijn? — Want even als het „ pimpeltje een vernielende plaag voor tuinen en boomgaarden is, ſchoon zij zich des niet te min voor beiden, door „ het verſlinden van de eijeren en maskers van zeer veele „ ſchadelijke inſecten, ten uiterſte verdienſtelijk maakt, zo „ verſchaft ook de zingende mug den Laplander, offchoon „ zij hem ondraaglijk laſtig valt, onberekenbaar voordeel: zo „ ſtrekt het anderszins maar al te kwellend luizengebroed, „ den kinderen, die te gulzig eeten, tot een heilzaam voorbehoedmiddel (*): — zo worden de runderen, die in „ vette weilanden, door al te weelderig gras te ſterk gevoed „ worden, en door gebrek aan ſpijsverteering om hals zouden geraaken, door den ſteekvlieg plaager en ſchopper „ tot hun welzijn geprikkeld, en verontrust, nadien zij door „ het ſlaan van hunnen ſtaart, en het ſchoppen der beenen, „ geſtadig in beweeging gehouden worden." En elders: „ Nademaal nu de visſchen, de vogelen en de overige opgenoemde dieren meer of min het hunne toebrengen tot genoegen, tot ſieraad, tot dekking, tot voeding van den „ mensch; — en deeze ſchepſelen, waren 'er geene inſecten, van honger zouden vergaan, van het waereldrond „ uitgeroeid, en de band, die dezelve met het overige geſchapene verëénigt, verbroken zoude worden, zo zal men „ immers te gereeder toeſtemmen, dat de ongemakken, die „ de

(*) „ *Pediculus humanus* guloſis pueris frequentiſſimus, morbos „ avertens. LIN. Door het hoofd te knaagen, verwekken de luizen in „ kleine kinderen, die zeer gulzig zijn, ruidigheid des hoofds met „ harde korſten; tot een behoedmiddel ſtrekkende voor verkouwdheid, „ hoest, blindheid, vallende ziekte en andere kwaalen. HOUTTUIN, „ I D. 13 St. p. 66."

„ de mensch en overige dieren somtijds van deeze, zo ge-
„ zegd, schadelijke en verachtelijke insecten, geacht worden
„ te ondergaan, van minder aanbelang zijn; dat dus de aan-
„ gevoerde tegenwerping als van zelve vervalt, en men ge-
„ rustelijk met eenen BONNET moge zeggen: *dat offchoon 'er*
„ *tusschen de dieren eenen geduurigen oorlog plaats heeft, alles*
„ *nochtands zo wijzelijk verbonden is, dat de ondergang van*
„ *den eenen, het behoud van den anderen medebrengt, en dat*
„ *de vruchtbaarheid der soorten altoos evenreedig blijft, aan de*
„ *gevaaren, die ieder bijzonder schepsel daarvan onderhee-*
„ *vig is.*"

De Heer KLEIJNHOFF aldus hebbende aangetoond, dat de zwaarigheden, die wegens de schadelijkheid der, zoo gezegde schadelijke Insekten geopperd worden, meerendeels niet van dat aanbelang zijn, als de waanwijze en schaamtelooze bedillers der scheppinge dezelve hebben doen voorkomen; alsmede, dat de nadeelen, die dezelve aan de gewassen, dieren, ja den mensch zelven veroorzaaken, door een groot aantal voordeelen worden opgewogen: gaat vervolgens over, in de *derde* en laatste Verhandeling, om zijne gedagten voor te draagen *over het nut, 't geen de gekorvene dieren den mensch meer bijzonder toebrengen*, om uit dat alles het groot doeleinde uit te vorschen, *waartoe de Insecten vermoedelijk geschapen zijn.* Een ruim veld opent zich hier voor den kundigen en opmerkenden Heere KLEIJNHOFF, waarin wij, egter, van wegen deszelfs uitgebreidheid, onze Leezers niet kunnen rondvoeren. Het slot van alles willen wij nog afschrijven: „ Voorzekerlijk staan dan de insecten in den samenhang
„ van het geschapene in éene volstrekte noodzaakelijkheid; —
„ voorzekerlijk zijn zij, onder het genot van hun eigen aan-
„ wezen en eenen voor hun gepasten gelukstaat, ook in ver-
„ binding met andere wezens geplaatst, tot welker geluk zij
„ tevens, door hun bestaan, regtstreeks of betrekkelijk, me-
„ dewerken.

„ En, offchoon de doeleinden van den Schepper, ook
„ omtrent de insecten, den mensch, als een bepaald wezen,
„ het zij uit oorzaak van zijnen zeer beperkten, door de traage
„ vorderingen en het flaauw bewustzijn der vroegere en spade
„ kindsheid als ingekorten levens-loop; het zij uit oorzaak
„ van de zwakheid, ja bedriegelijkheid zijner zintuigen, of
„ door zijne al te oppervlakkige beschouwing, en zijn ge-
„ brek van genoegzaame en aanhoudende aandacht; het zij
„ door bekrompenheid, door belemmering zijner verstan-
„ delijke geestvermogens en andere of onoverkomelijke of
„ nog onbekende zwarigheden en hinderpaalen nimmer, nim-
„ mer geheel en al, zullen of kunnen geopenbaard worden,
„ zo is het echter ontwijfelbaar zeker, dat de insecten, niet

„ minder dan éénige andere zijner onnavolgbaare werken, „ als deelen van het geheel, als middelen verſtrekken ter „ bereiking van het groote doeleinde, waartoe hij de „ waereld ſchiep, en het heeläl: *het ſchouwtooneel zij-* „ *ner volmaaktheden.*"

SEERPII GRATAMA *Prof. Gron.* Oratio qua inquiritur de cauſſis malorum, quae Jurisprudentia Naturalis ejusque Doctores fuerunt perpeſſi. — Dat is, *over de redenen der tegenheden, waarmede de Natuurlijke Regtsgeleerdheid en derzelver Leeraaren te kampen hadden: gehouden te Groningen, den* 10 *Oct.* 1805, *bij de overdragt der Rectoraale Waardigheid dier Hoogeſchoole aan 's Mans Opvolger voor het Jaar* 193 *der Academie, zijnen Ambtgenoot*, DRIESSEN. *Alsmede IV Programmata, ter aankondiging van een Viertal Inwijdings-Redevoeringen der nieuw beroepen Hoogleeraaren. Te Gron. bij* T. Spoormaker *enz.* 1806. *In gr.* 4*to.* 101 *Bl.*

Wij verblijden ons, wanneer en zo dikwerf ons de gelegenheid voorkomt om een voortbrengſel van den Vaderlandſchen grond met lof ter kennisſe van onze Leezers te kunnen brengen, en haasten ons dus verſlag te doen wegens eene Redevoering, wier algemeene en belangrijke inhoud zo wel, als de aanleiding tot dezelve, uit de opgave van bovenſtaanden breeden titel blijkt. Zij wierd, gelijk wij met genoegen ontwaaren mogten, met eene bevallige welſpreekendheid uitgevoerd door den Hoogleeraar GRATAMA; eenen Man, op wiens bekwaamheden, met naame in het vak der Regtsgeleerdheid, waarin hij onderwijst en uitmunt, de Academie van Groningen nu zedert vier jaaren roem draagt. Het onderwerp dus, van hem gekoozen, indien het niet door zijne nieuwheid uitlokke, ligt binnen den kreits van 's Redenaars Beroep, en prees zich, vertrouwen wij, bij Deezen ook daarom aan ter behandelinge, dewijl men, onder den glimpigen ijver voor de Regten der Natuure, de Volkeren in de jongstverloopen jaaren heeft opgewonden tot het pleegen van menigerleie gruwelen, en het ſtichten eener onzalige Regeeringloosheid. Laat het zijn, dat deeze Redevoering, wegens haaren zeer regelmaatigen afloop en ſchikking, eenigen twijfel verwekke, of men ook eene Verhandeling tegen de lasteraars der Natuurlijke Regtsgeleerdheid voor zich hebbe; zij draagt nogtans onze goedkeuring weg, ter zaake van de kieſche taal en zeggenskracht, van de vinding en vernuftige trekken, gelijk mede van de bondigheid en aardige wendingen in zijnen ſtijl, waardoor de Redenaar, zijn onderwerp ten vollen meester, de aandacht boeit en op den rijkdom zijner beleezenheid vergast.

De

De Inleiding opent den weg tot de gekoozen ſtoffe, en ontvouwt den aard der *tegenheden*, waarmede, behalven den onſterfelijken DE GROOT, den Vader of hernieuwer van de Natuurlijke Regtsgeleerdheid, een PUFFENDORF, HUBER, WOLFF en anderen, geheel onverdiend, hadden te worſtelen. Hun Werk immers, en de Weetenſchap of Leere, die zij begunſtigden en poogden te verbreiden, wierd, even als zij zelven, voor ketterije en gevaarlijke nieuwigheid uitgekreeten, door het onverſtand, drift en vooroordeel der menſchen; ja ten huidigen dage nog is deeze tak van Regtsgeleerdheid niet van gelijkſoortige tegenwroeting ontheven.

Nu tot zijn onderwerp genaderd, merkt de Hr. GRAMATA wel ter ſnede op, dat gezegde Weetenſchap zeer veel van deeze kleenachting, bij het gros der wereld, met andere kundigheden gemeen had, die bevoorens, toen de glans der Verlichting uit den nacht der Middeleeuwen ontrees, kwalijk in haare waarde gekend wierden. De Leeraars, evenwel, van het Natuurregt, hoe veel ook tot hunne verſchooning valt in te brengen, poogt onze Redenaar niet vrij te pleiten van alle ſchuld, hierin gelegen, dat zij te vroeg op het vervaardigen van Zamenſtellen (*ſystemata*) en oplosſen van noodelooze geſchilpunten uit waren, ja tot ijdelen woordenſtrijd en in hevige driften tegen hunne Beſtrijders vervielen, in ſtede van de gronden van het Natuurregt te vestigen, en zich op te houden met de grenzen of den waaren aard dier Weetenſchap naar wereisch te bepaalen.

Voornaamelijk ſtaat de Hoogleeraar ſtil op de aangewreeven blaam van *nieuwigheid* (*néologie*), waarmede men, nadat de oude laster van *ketterije* heeft uitgegeest, alsnog eene Weetenſchap te bezwalken zoekt, die (ſchoon weinige jaaren *nieuwer* dan wel anderen) thans evenwel zedert omtrent een tweetal eeuwen beoefend wordt. Edoch men draaft te ſterk, indien men de Leere van het Natuurregt daarom verwerpen wil, omdat zij eenmaal *nieuw* was. Met gelijk een gezag zou men dan aan den onderwijzer in elke andere kundigheid, vroeger of laater in trein gekomen, toeroepen mogen „ dat hij zijne „ ſpillen te bergen had." En waarlijk daar worden in deeze ſchoole der Regtsgeleerdheid geene *nieuwigheden* geleerd, maar zij grondt, en behoort haare ſtellingen te gronden, op den ouden en onveranderlijken aard en betrekkingen der dingen.

Maar behalven gedachten kreet, vervolgt de Redenaar, voeren de tegenſtreevers deeze en geene bewijzen aan, en houdt hij zich onledig met daarop alzo te antwoorden, dat hij hun, naar ons inzien, tot ſtilzwijgen gebragt heeft. Hij wederlegt dus de beſchuldiging, alsof de kennis, die den Mensch zijne oorſprongelijke Regten der Natuure leeraart, en voor dezelve gevoelig maakt, gevaarlijk zijn zoude voor den Godsdienst, of aanzetten konde tot eene toomelooze vrijheid van ſpreeken

en

en ſchrijven. Daarna verdeedigt hij deeze Weetenſchap tegen de opvatting, dat zij aan de beoefening van het Romeinſche Regt hinderlijk, en voor den Pleitbezorger of Rigter, bij hunne werkzaamheden in de Vierſchaar, overtollig, te achten ware. Gezonde Rede, benevens het voorbeeld van JUSTINIANUS en een aantal beroemde Regtsgeleerden, doen onzen Hoogleeraar veelmeer het tegendeel met zulk eene mannelijke en beſlisſende welſpreekendheid ſtaande houden, dat de kortheid van ons beſtek niet gehengt, hem in deezen te volgen, zonder de kracht van zijn betoog te ontzenuwen, en deszelfs ſchoonheid weg te brengen. Ten laatſten verzet hij zich daartegen, dat men de jongſte Volksberoerten aan de beoefening van het Natuurregt te wijten hebbe, daar toch de *vroegere* Wereldgeſchiedenis almede voorbeelden ten overvloede uitlevert van zulke grove vlekken, en dewijl de ſchuld deezer beweegingen, volgens den Redenaar, *voornaamelijk* haaren oorſprong heeft in eene aanhoudende onderdrukking van 's Menſchen vrijheid van onderzoek en zucht ter volmaaking, die geenszins te bedwingen is, gelijk ook in eene ſchroomvallige maar te ſterke gehechtheid der Regeerderen aan het oude, hoezeer het bij verandering van tijden en zeden onnut geworden zij. En zo al ROUSSEAU, of de ſchriften van andere Wijsgeeren, dwaalbegrippen met hunne betere ſtellingen leeraarden, ja misbruikt wierden; zulks heeft men geenszins aan de beoefening van het Natuurregt, als Weetenſchap, aan te tijgen. Veelmeer had deeze tak van Regtsgeleerdheid dit wederom gemeen met andere Weetenſchappen, dat zij behandeld wierden van Mannen, die van het gemeene ſpoor van denken zeer verre zijn afgeweeken in hunne bijzondere ſtelſels: en hij, die zich toelegt op de Natuurlijke Regtskunde, heeft, naar het vermaan des Hoogleeraars, voorzichtig te onderſcheiden, wat ſtaande de Burgerlijke verordeningen, en in den toeſtand van tijden en zeden, al of niet van toepaſſinge zijn kan.

Dus zijne taak beärbeid hebbende, fluit de Redenaar met eene gepaste inroeping van den Goddelijken zegen, tot bevordering dat deeze zo belangrijke Natuurlijke Regtsgeleerdheid naar waarde geſchat, geleeraard en ter harten genomen worde in ons Vaderland, ter naauwernoode behouden van zijnen bedreigden Val. Waarna GRAMATA toetreedt en eindigt met de Plegtigheid van den Dag en korte doch welgepaste Aanſpraaken (*).

Be-

(*) Wij konden niet af, tot ons leedwezen, uit deeze Redevoering op te maaken, dat zich de Hoogleeraar ergert aan de ligtzinnigheid en toomelooze leefwijze van eenigen althans der Academiſche jeugd te Groningen. Zulks toont ons voornaamelijk die plaats, waar hij de beoefening van het Natuurregt almede aanprijst, om tot een bedwang re-

me-

Behalven de Aanmerkingen, tot opheldering en toelichting van eenige plaatzen der Redevoeringe, onder den Tekst gedrukt, en die den rijken voorraad van 's Mans beleezenheid aan den dag leggen, ontmoeten wij achteraan het viertal bijgevoegde *Programmata*, waarvan de titel ſpreekt. Laat het genoeg zijn, van deezen aan te teekenen, dat zij den ſteller vereeren, en de waarde van de vier Hoogleeraaren, C. C. RAEHLIG, H. BOSSCHA, E. TINGA, en C. DE WAAL, uitneemend en met kieschheid kenſchetzen. Belangrijk zijn zij dus, als eene bijdraage tot de Letterkundige Geſchiedenis dier Mannen, en ook van het 192ſte Jaar der Academie van Groningen.

mogen dienen „tegen de heerſchende brooddronkenheid, en om te be„letten dat niet de Jeugd, bij de verwaarloozing deezer Weeten„ſchap, eenen walg krijge van het Burgerlijk Regt, of voortholle tot „de verbanning van allen ernst en een volkomen bederf der zeden." Deeze 's Mans wenk verbiedt ons te twijfelen aan de waarheid van een en ander *gruwelſtuk*, zeer onlangs, gelijk wij tot onze ſmart vernomen hebben, aldaar gepleegd, en, zo ver wij althans weeten, of *niet*, of *ſlaauwelijk* van den Academiſchen Senaat geſtraft. Buiten ſtaat zijn wij te beoordeelen, en ook ongeroepen om te onderzoeken, of het in die Achtbaare Vierſchaar aan bewijsſtukken mangelde, dan of zij (hoezeer tegen onze verwachting aan) eerder tot de wraakbaare ſlapheid van den Hoogepriester ELI, dan wel tot de onbuigzaame ſtrengheid van den Romeinſchen Burgervader BRUTUS, overhelde. Liever des beſamen wij de hartelijke taal van den Hoogleeraar aan het ſlot zijner Rede, en met Denzelven ons vleiende dat wijze vermaaningen nog tijdig komen zullen, neemen wij dat deel zijner Aanſpraak over, waarin hij, heilwenſchende aan zijnen Ambtgenoot en Opvolger in het Academisch Bewind, zich dus laat hooren. —— „Dat deeze Hoogeſchoole onder uw Beſtuur vreedzaame „dagen geniete; onder hetzelve de lof van zedelijkheid en vlijt, „waarop zij roem draagt, zeer veel vermeerdere; dat onze Jonge„lingen alle ſoort van luiheid verre van zich afweeren; al wat voor„treffelijk is, najaagen; niets, dat kinderachtig, laag of ſlordig is, „zich verooreloven; de Regtvaardigheid, waardoor men niemand „beleedigt, Deugd en Vroomheid beminnen; en heiliglijk de Wet„ten der Hoogeſchoole, hun daadelijk voor te leezen, gehoorzaam„men mogen!"

Kunst en Vriendſchap de waardige Genoegens voor den Redelijken Mensch. Door C. N. BASTERT. *Amſterdam, bij* W. Holtrop. 1806. *In gr.* 8*vo.* 17 *Bl.*

De Heer KINKER betuigt zijnen jongen Vriend, in een kort hier bijgevoegd Lofdicht, het uitnemend genoegen, dat hij in dit zijn Dichtſtuk vond, en moedigt hem krachtig aan:

——— *Vind telkens nieuwe wegen!*
Langs geen betreden pad wordt duurzame eer verkregen. enz.

De

De uitwerking van deze en ſoortgelijke opwekkingen moeten wij afwachten; tot nog toe, intusſchen, is de vlugt van den jeugdigen Dichter niet buiten het bereik van ons oog, en wij durven dit Stukje gerust als bij uitnemendheid fraai, en ook verſtaanbaar nog voor het eenigzins geöefend publiek, onzen Lezeren aanprijzen.

Het is deszelfs oorſprong verſchuldigd aan des Dichters intrede in de Amſterdamſche Afdeeling der Bataafſche Maatſchappij van Taal- en Dichtkunde. *Deugd, waarheid, vriendſchap*, ziet daar de onderwerpen; de Vriendſchap als *troosteresſe* in den ramp, en *verhooging* bij de beoefening van iedere kunst.

Veel, zeer veel ſchoons vonden wij, dat ons bijzonder trof. Wien, b. v., bevalt de volgende overgang op de Vriendſchap niet?

Gelijk een breede ſtroom, in ſtille kalmte vloeiend,
En met zijn kabb'lend vocht den oever mild beſproeiend,
Een ſtil gemurmel aan den wand'laar hooren doet,
Die veld en hemel ziet in zijn' azuren vloed,
Maar als een woeste orkaan, geſtoven uit het noorden,
Zijn golven koken doet, noch oevers kent noch boorden,
En ijllings veld en hoev', die hij op 't felst beſtormt,
Door Nereus heerſchappij in enkle zee hervormt:
Zoo is de onzek're ſtroom van 't menſchelijke leven:
Nu eens door 't blij geluk in ſtilte voortgedreven;
Dan weêr door 't woest geweld der rampen wreed verſtoord;
Daar ſchok op ſchok zijn' geest bedwelmt, zijn rust vermoordt.
Wie ſlaat aan 's levens boot, in dezen ſtorm, de handen?
Wat Godheid hoedt dit uur haar voor een dood'lijk ſtranden,
En voert met wijs beleid, door golf op golf beſtreên,
Haar midden door 't gewoel van all' die baren heen;
Wie rigt den geest weêr op, dien 't woen der ongelukken
In mateloze rouw verkwijnend neêr doet bukken,
Als ons het leven, als een ſombre droom, verveelt,
Wanneer geen zachte ſtraal van hoop ons hart meer ſtreelt,
Als alles ons verlaat, als we in 't heelal verloren,
In 't ſtreelendst maatgezang géén toon van troost meer hooren? ...
De kunst? — ô Neen, zij mist haar' invloed op het hart,
Verſtompt door 't ſcherp gevoel van duldelooze ſmart. —
Dan wat bevalligheid zie ik thans nader treden?
Zij ſtrooit met vlugge hand de rozen voor haar ſchreden;
De rimpels vallen weg, waar zij het voorhoofd ſtreelt;
De rouw wordt door haar hand, allengskens weggeſpeeld.
Zie haar den geest haars vriends zijn kwijning ſtout ontſcheuren,
En 't nederhangend hoofd weer vrolijk opwaards beuren.
Daar hij de kunst verſmaadt, door droefheid overmand,
Wringt zij, met zachten dwang, hem 't ſpeeltuig in de hand.
'k Herken, ô hemeltelg! ô Vriendſchap! uw vermogen. enz.

Het

Het Leven van Epaminondas, door A. G. MEISZNER. *III en IVde Stuk. Te Haarlem, bij* A. Loosjes, Pz. *In* 8*vo.*

Hiermede is dit voortreflijk Werkje nu volledig. Hetzelve behoeft, gelijk wij voorheen reeds gezegd hebben, onzen lof niet. Wij ontvangen voor hetzelve nu ook eenen algemeenen Titel en uitvoerigen Inhoud van 't geheel; terwijl de waardige Kerkleeraar P. BEETS zich als den Vertaler bekend maakt, en ons op eene Overzetting van den *Julius Cæsar*, van dezen zelfden Schrijver, hoop geeft.

De Schoonheden der Geschiedenis, of Tafereel van Deugden en Ondeugden; aan de Jeugd opgedragen. Uit het Fransch vertaald. Met Plaaten. Te Amsterdam, bij J. van der Heij. *In* 8*vo.* 312 *Bl.*

Kleene Zedenlijke Kinder-Waereld, in aangenaame Verhaalen ter vorming en veradeling van jeugdige harten, door C. A. HIRSCHMAN. *Het Hoogduitsch vrij gevolgd. Te Gorinchem, bij* J. van der Wal. *In* 8*vo.* 88 *Bl.*

Wij voegen deeze beide Werkjes bijeen, omdat zij na het zelfde doel, de onderrichting en verbetering van de Jeugd, ſtreeven: een heilzaam doel voorwaar, op hetwelk, zints etlijke jaaren, met een goed oogmerk, onderſtellen wij, zeer ſterk gemikt wordt. Of alle deeze witſchieters even goed *poinctieeren*, is eene vraag, die wij hier niet willen *discutieeren*. Indien ons Recenſentengezag iets afdeedt, zouden wij nog al deezen en genen van den wedijverenden hoop onder de klaſſe van luchtſchieters rangſchikken.

De Werkjes, welke wij hier aankondigen, verdienen, over 't geheel genomen, eene meer vereerende plaats. Het eerſte, een Geſchrift van Mevrouwe DEPIERREUX, levert, onder Rubrieken van onderſcheidene Deugden en Ondeugden, uit de Geſchiedenis voorbeelden op, welke het pligtmaatige en behaagelijke der eerſte, het ſchandelijke, laage of verfoeielijke der laatſte, in leevendige tafereelen voorſtellen. Onder 25 Afdeelingen worden, uit de Geſchiedenisſen, voorbeelden ten aandrang of ter opheldering aangevoerd, die, over 't geheel, voor de Jeugd eene aangenaame lekture opleveren.

In het ander ontmoet men, behalven etlijke Fabels, drie Vertellingen, *Abdalla*, *Antonie* en *Karel* geteld, allen, vooral de twee eerſten, van onmiddelijke ſtrekkinge, om jonge lie-

den

den van slegt gedrag en eenen ongeregelden wandel te doen terugschrikken. Behalven het niet kwaalijk uitgevoerd Vignet, versieren drie niet onaartige Plaatjes dit kleine boeksken.

Belangrijke Verhalen uit de Algemeene Geschiedenis. Een Leesboek voor jonge lieden van agt tot veertien jaren, ter bevordering van kennis en goede zeden. Naar het Hoogduitsch. Te Zutphen, bij H. C. A. Thieme. *In* 8vo. 195 *Bl.*

Ook dit boeksken verdient eene plaats op de lijst der menigvuldige kleine Schriften, in eenige jongstverloopene jaaren, ten dienste der Jeugd vervaardigd. De Inhoud vertoont eene reeks van Verhaalen, die derzelver aandagt niet onaangenaam of nutteloos zullen bezig houden. Doch daar dezelve voor de Nederlandsche Jeugd, als in haare taal voorgedraagen, bestemd zijn, zou de Vertaaler voor haar belang, en voor de eere der Nederlandsche Natie tevens, niet kwaalijk gezorgd hebben, indien hij, met iets uit den ruimen voorraad der Vaderlandsche Gebeurtenissen, het Geschrift had vermeerderd.

Nieuwe Gedichten voor Kinderen, door Mr. E. J. B. SCHONCK, *Rector der Latijnsche Schoolen te Nijmegen. Te Nijmegen, bij* J. C. Vieweg. 1805. *In* 8vo. 120 *Bl.*

Wij zien ter wereld geene reden, waarom wij zouden moeten aan- of afraden, bij den voorraad van Kinderliedjes, die reeds in aller handen zijn, ook deze te voegen, wanneer men zijne Kinderen een Geschenkje schuldig is; en daarom stellen wij ons ten dezen aanzien volstrekt geen partij.

Jean Jaques L'Eclair, Heeren en Dameskapper. Blijspel in vijf Bedrijven. Naar het Hoogduitsch van F. LAUN. *Te Leeuwarden, bij* de Wed. J. P. de Boy. *In* 8vo. 131 *Bl.*

Een doortrapte Fielt richt hier allerhande potsen uit, waardoor een belachlijke oude Vrijer eindelijk gaarne naar huis reist, eene bejaarde Dame aan den man komt, en de lieve Jongejuffrouw, waarop het alle drie de Vrijers gemunt hadden, aan haren éénigen Geliefde te beurt valt; terwijl de lastige Oom met dat alles te vrede is, omdat hij nu eindelijk rust krijgt, en de Bedrieger van ieder een voordeel trekt, zodat hij nu het Kameniertje trouwen kan. Het Stuk deed ons nu er dan eens lachen; bij eene twede lezing gebeurde dit toch minder, waarom men het ook op 't Tooneel niet te dikwijls herhalen moet.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Leerredenen over de Genoegens van den Godsdienst, in twee Stukken: door J. VAN DER ROEST, *Evangelie-dienaar te Haarlem. Iſte Stuk. Te Haarlem, bij* J. L. Auguſtini. 1805. *In gr.* 8vo. 277 *Bl.*

Voor eenigen tijd ontvingen wij, van dezelfde hand, een bundel van Leerredenen, bevattende eene voorſtelling van *eenige Bijbelſche Tafereelen van leerzame ſterfgevallen*, waarvan wij toen met verdienden lof gewag gemaakt hebben (*). De Eerw. VAN DER ROEST laat hierop nu eene reeks van Leerredenen *over de genoegens van den Godsdienst* volgen, die ons nog wel zoo goed bevallen zijn.

De *eerſte* handelt over de genoegens van den Godsdienst in 't algemeen, of wel over deze ſtelling, *dat eene verlichte, hartelijke en eenparige godsvrucht de voortbrengſter zij van de wezenlijkſte en duurzaamſte vermaken*, naar aanleiding van *Pſ.* IV: 8. — De *tweede* over die onuitſprekelijke genoegens, welke de kennis aan den Heere Jezus Chriſtus, en de betrekking op Hem, verſchaffen aan hun, die door een oprecht geloof aan Hem verbonden zijn, 1 *Pet.* I: 8. — De *derde* over die genoegens in God, waartoe een ſtaat van vrede met Hem, door 't geloof in den Heere Jezus Chriſtus, opleidt, *Rom.* V: 1. Tot nabetrachting van het gevierde Avondmaal. — De *vierde* over de genoegens in de Natuur, *Pſ.* CIV: 24. — De *vijfde* over de genoegens der Heilige Schrift, *Pſ.* CXIX: 97. — De *zesde* over de genoegens in den dageliſkſchen omgang met God, *Luk.* VI: 12. — De *zevende* over de genoegens van den Chriſtelijken rustdag, *Handel.* XX: 7. — De *achtſte* over de ge-

(*) *Alg. Vad. Letteroef.* 1802, bl. 387, en 1804, bl. 279.

genoegens van een gerust en goed geweten, *Spreuk.* XXVIII: 1.

Alle deze met zorg uitgewerkte Leerredenen onderscheiden zich van verre de meesten, die men gewoonlijk hoort, en ook wel in druk geeft, niet slechts door een zuiveren, ongekunstelden en welvloeienden stijl, maar ook door rijkdom van gewigtige gedachten, regelmatigheid in de voordracht, aandrang tot overtuiging, en wel vooral door verstandigen ernst, in 't gepast gebruik van de taal van het hart.

De Eerw. VAN DER ROEST blijft aan de leerbegrippen van het Kerkgenootschap, waartoe hij behoort, getrouw, doch wel verre van zich op te houden met koude bespiegelingen, of onvruchtbare wederlegging van verschillend denkenden, stelt hij, 't geen zijnes oordeels wezenlijke hoofdleer van het Christendom is, meestal, zoo na mogelijk, met de eigene woorden der Heilige Schrijveren, en alleenlijk van dien kant voor, zoo als, door derzelver beoefening, waar en bestendig genoegen, onafscheidelijk van gezette deugdsbetrachting, kan bevorderd worden.

Indien 'er bij de Hervormden altijd zoo werd gepredikt, zou de Eerw. VAN VLOTEN minder rede gehad hebben, om zich zoo ernstig te beklagen over de meest geschatte Leeraren van dit Kerkgenootschap, die hij onlangs openlijk heeft beschuldigd, als *uitdoovers van den waaren geest des Christendoms*, die louter *bevinding-*, en geenzins *beoefening-leer* prediken, en, door Jezus als Zoenoffer voor de zonde der wereld voor te dragen, de aandacht van alle betrachting van echte godzaligheid, op allerlei wijzen, afleiden (*). Het zij daarmede zoo als het wil, de Haarlemsche Kerkleeraar, over wiens arbeid wij onze gedachten onpartijdig ter nedergeschreven hebben, kan onder die zoogenaamde *Euangelieleeraars*, die de verdiensten van Jezus altijd in den mond hebben, maar van den naam van *Zedenleeraar* te rugschrikken, geenzins gerangschikt worden. Gembedelijke Christenen, die zulk soort van schriften, tot vermeer-

(*) *Verhandeling over den zorgelijken toestand der onderscheidene Godsdienstige gezindheden, in den tegenwoordigen tijd, verdeeld in* NEÖLOGEN *of* HETERODOXEN, *en* OBSCURANTEN *of* ORTHODOXEN, bl. 31—83.

meerderinig en verſterking van rein Godsdienſtgevoel, met graagte lezen, zullen de beloofde voortzetting van dit nuttig Werk met verlangen te gemoet zien. Kon de Eerw. VAN DER ROEST van zich verkrijgen, om bij de Leerredenen, die nog volgen zullen, over 't geheel, de kortheid een weinig meer te behartigen, dan zouden dezelven, zoo wij vertrouwen, nog met meer genoegen ontvangen worden.

De Brieven van Paulus aan de Galaaten, Theſſalonicenſen en Titus. Door W. E. DE PERPONCHER. *Te Utrecht, bij* J. van Schoonhoven. 1805. *In gr.* 8vo. 92 *Bl. Behalve de Voorrede enz. van* LXXXV *bl.*

De kundige PERPONCHER gaat, met onvermoeide vlijt, voort, met de nieuwe Vertaling der Apoſtoliſche *Brieven*, en verſpreidt over dezelven hier en daar eenig meerder licht, immers voor hun, die geen toegang hebben tot andere hulpmiddelen. In dit boekdeeltjen wordt gehandeld over de *Brieven van Paulus aan de Galaten, Theſſalonicenſen en Titus.* Het heeft dezelfde verdienſten, en ook dezelfde gebreken, als het voorgaande over den *Brief aan de Romeinen.* Vooraf gaat eene breedvoerige *Voorrede, bevattende een betoog van het thans zoo zeer beſtreden leerſtuk der Verzoening.* Wij hadden daarin, volgends den titel, eene opgave en beantwoording van de voornaamſte tegenbedenkingen der zoogenaamde hedendaagſche Beſtrijders van dit leerſtuk verwacht, of althans zoodanig betoog, waardoor dezelven konden gerekend worden te vervallen; maar hebben 'er alleenlijk eene geregelde ontwikkeling van het bekende, en bij de meeste Protestanten voormaals aangenomene leerſtelzel, geſterkt met de gewoone bewijzen, in aangetroffen. De Heer PERPONCHER toont dit wel te verſtaan, en draagt hetzelve hier, met de hem eigene duidelijkheid en beſcheidenheid, op zoodanige wijze voor, dat men 'er zooveel onbeſtaanbaarheid met de onweerſprekelijke uitſpraken der waare Wijsbegeerte niet in zal kunnen aanwijzen, als velen zich hebben laten voorſtaan.

't Is 'er evenwel verre af, dat de Schrijver zal kunnen goedgekeurd worden het ſtuk voldongen, en boven alle tegenſpraak, bij nadenkende lieden, geſteld te hebben. 't

Komt hier voornamelijk aan op de navolgende punten, die hij vaststelt, en waarop alles gebouwd wordt: (1) De zonde kan niet ongestraft blijven. (2) 'Er is voor den mensch, om tot gelukzaligheid te komen, een plaatsvervanger noodig, die voor hem straf drage, en hem alzoo bevrijde. (3) In de leerwijze van Jezus en de Apostelen, omtrent Gods bedoeling, bij het lijden en den dood van Christus, om daardoor vergeving der zonden voor 't menschdom te laten verwerven, heeft geen schikking plaats naar menschelijke dwaalbegrippen, volgends welke men zich de Godheid als vertoornd, of althans beleedigd voorstelt, en deswegens de noodzakelijkheid van verzoening of voldoening aanneemt. — Hier tegen zijn, vooral in de laatstverloopene jaren, verscheidene bedenkingen ingebragt, die wij hier nog niet opgelost gevonden hebben; als daar zijn de volgende: Indien 'er, ter verkrijging van vergeving onzer zonden, 'volstrekt voldoening noodig is aan de eischen der Goddelijke volmaaktheden, waarom is dan deze behoefte van voldoening, ongeveer vier duizend jaren lang, onvervuld gebleven? En hoe komt die vooronderstelling overeen met de geduurige vermelding van Gods betoonde liefde jegens 't menschdom, door zijnen Zoon te laten lijden en sterven, en door Hem vergiffenis te schenken? Hoe heeft God de zonden kunnen vergeven, eer de voldoening was aangebragt? Blijft de vergeving der zonden, ook volgends de Leer van Jesus en de Apostelen, niet, even als te voren, verbonden aan verbetering van gevoelens? Kan een onschuldige eigenlijk gezegde Goddelijke straffen voor een ander dragen, zoodat deze vrijgaa? Zoo 'er, bij 't telkens wederkomend denkbeeld van eene *vertoornde Godheid*, schikking plaats heeft naar menschelijke begrippen, waarom dan ook niet in dat van verzoening en dergelijken, die 'er mede in verband staan?

Omtrent de voorname bedoeling van den Aartsvaderlijken en Mozaischen Godsdienst, en wel bijzonder van 't uitzicht van den Offerdienst, de afschaduwende zinnebeelden der Zondoffers en alle andere plechtigheden, waarin de Heer PERPONCHER kenmerkende afbeeldzels van Christus en diens volmaakt Zoenoffer vindt, zou ook nog wel iets aan te merken vallen. Men moet hem evenwel recht doen, van de gewoone theorie, omtrent het voorbeduidende van dat alles, zeer wél zamenhangend voorgesteld te hebben.

Bij-

Bijdragen tot bevordering van Waarheid en Godvrucht. IIden Deels 1ſte en 2de Stuk. Te Amſterdam, bij W. Brave. *In gr. 8vo.*

Voor ongeveer twintig jaren ondernamen eenige Leeraars der Nederlandſche Kerk de uitgave dezer *Bijdragen*. Door hunne bezorging zijn drie Stukjens in 't licht gegeven. Na een langen ſtilſtand, is dit Werk, in het voorleden jaar, met voorkennis der vorigen, door andere Uitgevers weder opgevat, en zijn nu reeds van het tweede Deel twee Stukjens te voorſchijn gekomen.

Het eerſte vervat vier Verhandelingen. — (1) Gedachten van een redelijk, doch ongeſtudeerd Christen, bij de aanvallen op zijn geloof. Gevolgd naar J. TOBLER, *Erbauungsſchriften*, Th. 1.

(2) Hoe kan een Leeraar aan zijne Leerredenen het bekoorlijke der nieuwheid geven? Met vrije navolging overgenomen uit A. W. P. MOLLER, *zur beförderung der nutbarkeit des Predigtamts und des Theolog. ſtudiums.*

(3) Over 't oogmerk en de doelmatige inrichting der Ziekenbezoeken. Uit J. R. G. BEIJER, *Magazin fur Prediger*, Th. 1.

(4) Over de verſchillende drangredenen tot deugd, die uit de Leer der Voldoening ontſtaan. Uit JAKOBI, *Betrachtungen ueber die weiſen abſichten Gottes*, Th. 1.

In het tweede levert men de volgende: (1) Over den Geest van het Christendom. Uit FLATT, *Magazin fur Christliche Dogmatik und Moral*, Th. 1.

(2) Verliest de Godsdienst van Jeſus, wanneer de Messiaanſche Voorſpellingen van het O. T. niet bepaaldelijk op den perſoon van Jeſus van Nazareth doelen? *Niet vertaald.*

(3) Over de voorzichtigheid, met welke men in het beſtrijden van Godsdienſtige Volksbegrippen behoore te werk te gaan. Eene vertaalde Redevoering van HOTTINGER, uit het *Journal fur Prediger*, Th. 30.

De Uitgevers zeggen, en toonen dadelijk, door den inhoud van deze beide Stukken, die eene aangenaame verſcheidenheid bevatten, zich aan het te voren voor deze Bijdragen gemaakt plan wel te willen houden. Men beöogt, door het verzamelen van goede en nuttige kleine ſchriften, wel over het geheel de onderrechting en ſtichting van allerlei ſoort van godsdienſtige menſchen,

doch in 't bijzonder de bevordering van het nut van jonge Predikanten, die hier onderscheidene stukken aantreffen, die de leerstellingen van den Godsdienst ophelderen of bevestigen, of tot verklaring van eenig deel van Gods Woord dienen, of ook over het een of ander deel van de herderlijke plichten van eenen Leeraar licht verspreiden. In deze en gene Verhandelingen worden verkeerde begrippen der hedendaagsche zoogenaamde Hervormers oordeelkundig tegengegaan, zonder dat die stukken daarom iets gemeens hebben met het nutteloozen verdrietige van gewoone twistschriften. Welverre evenwel van voor verklaarde vijanden van alles, wat minder of meerder nieuw is, te willen aangezien worden, hebben zij zorgvuldig partij getrokken van de onbetwistbare vorderingen, die men van tijd tot tijd, omtrent vele kundigheden van allerlei soort, in onze zeer verlichte eeuw bespeurt, en waaruit ook de verklaring van de Heilige Schrift en 't Christelijk leerstelzel veel voordeel kan trekken. Inzonderheid belangrijk zijn ons die stukjens toegeschenen, die op 't predikwezen en op de herderlijke deelen van 't leeraarwerk betrekking hebben. Nadenkende Leeraars, en die zich tot dat eerwaardig ambt voorbereiden, krijgen, in deze Bijdragen, vele verstandige onderrechtingen en gepaste wenken, van wier voorzichtige opvolging men zich veel goeds, ter bevordering van waare Godsdienstigheid, mag beloven.

A. COOPMANS, *Med. Doct.*, de Variolis Vaccinis (*over de Koepokken.*) Worcumi apud *Jf. Verweij.* In 8vo. form. maj. pp. 86.

In het uitgestrekt gebied der Geneeskunde is 'er ongetwijfeld nimmer nuttiger en belangrijker Ontdekking gedaan, dan op het einde van de Achttiende Eeuw, door den Engelschen Geneesheer EDUARD JENNER, wien deswegen onsterfelijke eer en de warme dank der geheele wereld toekomt. Aan hem toch is het, dat wij de inenting met de Koepok, dat zeker voorbehoedmiddel tegen de Natuurlijke Pokken, verschuldigd zijn; welke konstbewerking, zonder onderscheid van leeftijd, jaargetij, of aanwezige ziekten, veilig kan worden bewerkstelligd, en eene Ziekte, zoo men 't met dien naam mag bestempelen, in plaats der zoo dikwijls doodelijke Kinderziek-

te

te daarstelt, oneindig lighter in graad, en die van geenerlei gevaar of kwade gevolgen vergezeld gaat. De Koepok-inenting verdient dus boven de inenting der natuurlijke verre de voorkeur; te meer, daar zij ons ook het blij vooruitzigt geeft, van eens de Kinderziekte, dien doodelijken geesel van 't menschdom, met wortel en tak uitgeroeid te zien.

De Heer COOPMANS heeft dit gewigtig onderwerp tot stoffe zijner Akademische Verhandeling gekozen; verdeelende zijn nuttig Werk in negen Hoofdstukken, waarvan het eerste behelst de geschiedenis der Koepokken; derzelver oorsprong, voortgang, gelukkigen uitslag, en invoering in de meeste oorden der wereld, worden hier zeer bondig afgeschetst, en van de namen der genen, die zich door 't invoeren dezer nieuwe Ziekte, of derzelver verdere verbreiding, verdienstelijk gemaakt hebben, met lof gewaagd.

Het tweede H. handelt over den twist der Geneeskundigen over de Koepokken, en wel vooreerst over het geschil tusschen JENNER en WOODVILLE, waarvan de laatste beweerde, dat de Koepok met een algemeen uitslag vergezeld ging, de eerste daarentegen het tegengestelde staande hield: beiden staafden hun gevoelen met daadzaken. Het pleit wierd eindelijk beslist, en de waarheid bleef aan JENNER's zijde. De oorzaak van dit zoo groot verschil schijnt daarin gelegen, dat WOODVILLE zijne inentingen verrigt had met lancetten, die misschien met natuurlijke pokstoffe waren besmet geweest: hijzelf heeft ook naderhand, na gedane proefnemingen, zijne dwaling openlijk erkend. Van vijftig gevallen heeft Dr. PEARSON ook maar één gezien met algemeene uitbotting; waaruit men dus in Engeland opmaakte, dat dezelve, als zeldzaam voorkomende, niet tot het wezen der Koepok behoorde. — Verder worden hier de twijfelingen van hun, die zich tegen deze nieuwe wijze van inenting verklaard hebben, kortelijk aangestipt, de namen der Schrijvers, die ze opgelost hebben, opgegeven, en eindelijk JENNER's gevoelen nopens den oorsprong der Koepok gestaafd.

Het derde H. betreft de verschillende wijzen van inenting; verscheidene worden hier beschreven, en de voorkeur met regt gegeven aan de inenting met een lancet, bezwangerd met versche Koepokstoffe.

In het vierde H. wordt over de Koepokstoffe en der-

zelver bewaring gehandeld. De ware Koepok bezit het voorbehoedend vermogen; de onware heeft die eigenſchap niet: de ſtof dient dus uit de ware pok genomen te worden. Dr. NISSEN onderſcheidt vier pokſoorten, waarvan geene voorbehoedt dan de blaauwachtige (*livida*), het eerst door JENNER beſchreven, enz. In § XVIII vermaant onze Schrijver, dat de ſtoffe op den juisten tijd moet worden genomen; zijnde het verkieslijkst op den negenden dag, wijl de ſtoffe alsdan nog vloeibaar en doorſchijnend is; na dien tijd toch wordt dezelve dikker, en brengt onware pokken voort. De inenting met gedroogde ſtoffe wordt afgekeurd, en niet te onregte. In de volgende § wordt de ſcheikundige ontleding der ſtoffe opgegeven, en die van GUATIERI inzonderheid geroemd, volgens welken zij uit een vlug beginſel beſtaat, dat door Zuurſtof- en Koolſtof-gas, alle ſoort van Zuren, Licht- en Warmte-ſtoffe kan ontleed worden: het Kwikzilver, volgens den Hoogleeraar THOMASSEN A THUESSINK; de Zwavel, volgens JENNER, enz. hebben insgelijks het zelfde ontledend vermogen. Verſcheidene wijzen van de ſtoffe te bewaren vervolgens doorloopen hebbende, houdt de Autheur voor de beste, om twee ruwe glazen ſchijfjes te nemen, in een van deze eene holligheid van 1 duim middellijns te laten ſlijpen, daarin de ſtoffe ter bewaring te doen, en vervolgens beiden op elkander te leggen, om alzoo den toegang der lucht te beletten; en opdat insgelijks de ſtoffe niet door 't licht ontleed worde, moeten de ſchijfjes geverwd en met blaasjes omwonden worden. Men zorge ook tevens, dat ze niet aan warmte of koude worde blootgeſteld.

Het vijfde Hoofdſtuk bevat hetgeen men bij de inenting zelve dient in 't oog te houden. Hier wil de Autheur, dat men zorg drage, het inentingswondje niet te groot te maken, zoo dat 'er bloed uitvloeije, waardoor ligtelijk de ſtoffe kan afgeſpoeld worden. Hij raadt vervolgens aan, dat men, de inenting met drooge ſtoffe doende, de ſtoffe, daartoe gebezigd, niet te veel verdunne, daartoe niets anders dan laauw ſchoon water gebruike, enz. Omtrent de keuze der voorwerpen is men noch aan ouderdom, tijd van 't jaar, of andere aanwezige ziekte verbonden, uitgezonderd eenige huidziekten, waarvan hier drie gevallen worden aangeteekend. — Het beſluit, uit dit alles getrokken, is zeer regt-

regtmatig, en behelst, dat het geen' ongeoefende vrijstaat, deze konstbewerking te verrigten.

In het zesde Hoofdstuk ontvouwt de Heer COOPMANS vrij naauwkeurig het beloop, de verschijnsels en genezing der Vaccina. Veel nuttigs komt hier voor. Zie hier het besluit: „ Uit al het verhandelde," zegt de Schrijver, „ blijkt vooreerst, dat de Koepok somtijds een ongeregelden loop houdt; ten tweede, dat, volgens Prof. THOMASSEN A THUESSINK, om de ziekte wel te beoordeelen, alle verschijnsels te zamen moeten genomen worden, om daaruit te kunnen opmaken, of de Koepokken echt of onecht zijn."

In het zevende Hoofdstuk wordt de voortreffelijkheid der Koepokken boven de natuurlijke ten klaarste betoogd, en wel uit hoofde dat de Koepok eene zeer zachte, bijna onmerkbare, ziekte te weeg brengt, die nimmer van den dood of nakomende gebreken wordt gevolgd; ten andere, omdat zij geen vermogen van besmetting heeft, dan door de inenting, en dus niet van zelve kan verbreid worden; en wijders, dat men, bij het bewerkstelligen der inenting zelve, in de keuze der voorwerpen niet beschroomd behoeft te zijn, daar dezelve op elken leeftijd, ja zelfs bij Kraamvrouwen, Zieken enz., kan geschieden. En daar 's jaarlijks in Europa 408,000 menschen door de Kinderziekte naar het graf gesleept wierden, ware het zeker te wenschen, dat de Koepok nog algemeener aangenomen en verbreid wierd.

Het achtste Hoofdstuk behandelt het heilzaam vermogen tegen andere Ziekten. De Koepokken laten geen smet in 't ligchaam na, welke naderhand ziekten zou kunnen veroorzaken. Verscheidene ziekten, daarentegen, langdurig van aard, en die voor geene middelen wilden wijken, zijn door de Koepok genezen; als verzwakking der kinderen, chronische huidgebreken, hevige buikloopen, doofheid, kliergezwelziekte, kinkhoest, enz. De Pest zelve is, door de inenting met de Koepok, of voorgekomen, of derzelver woede verzacht.

Het laatste Hoofdstuk heeft iets, betreffende de pokken der Geiten, en de inenting der Koepok op andere Dieren. Dat de Geit, even als de Koe, haar eigen pok heeft, die tegen de Kinderziekte dezelfde voorbehoedende kracht bezit, heeft J. J. HEIJDECK, Hoogleeraar te *Madrid*, waargenomen, en door proeven bevestigd.

Verder worden in dit Hoofdſtuk de proeven verhaald, die met de Koepok op andere Dieren genomen zijn.

De lezing van dit Werkje, welks inhoud wij, zoo ver 't ons beſtek toeliet, kortelijk geſchetst hebben, prijzen wij elk, de Latijnſche taal magtig, welmeenend aan.

Voorleezingen, gehouden te Berlijn, over de werkſaamheden der herſenen en de mooglijkheid om den aanleg der eigenſchappen van den geest zoo wel, als die van het gemoed, uit de vorming der ſchedels van menſchen en dieren te erkennen; door F. J. GALL. *Naar het Hoogduitſch van* H. G. VON SELPERT. *Met eene Voorreden en Aanmerkingen van* J. R. DOORNIK, *M. D. Amſterdam, bij* W. Holtrop. 1805. *In gr.* 8*vo.* 124 *Bladz.*

De Herſen-ſchedelleer van GALL moge allerleije tegenſpraak ontmoeten, zij is toch eene hoogstbelangrijke ſtof tot nadenken voor den beoefenaar der menschkunde, en wordt veel te opmerkelijk door proeven geſtaafd, om, door alle de zwarigheden tegen hare onderſtellingen, in het niet van enkel herſenſchimmige Stelzels te kunnen wegzinken. Terwijl de *Duitſche* tijdſchriften van den voorleden zomer vol zijn geweest van de opgave der verbazendſte proeven, zoodat zelfs onze dagbladen daarvan niet geheel hebben kunnen zwijgen (zie b. v. onze Leijdſche Cour. van 19 Aug. 1805.) blijven ons de berigten van hun, die deze leer uit des *Doctors* mond gehoord hebben, nog ſteeds aangelegen, tot dat het ook ons heeft mogen gebeuren, GALL zelven te hooren of te lezen over zijne leer. Boven het geen VROLIK en STUART ons reeds leverden uit zulke berigten, zijn wij op nieuw onzen dank verſchuldigd aan DOORNIK, die, na zijne zoo uitvoerige *toets van de herſenſchedelleer van* GALL *aan de natuurkunde en wijsbegeerte*, ook deze *voorlezingen*, door VON SELPERT te *Berlijn* bijgewoond, met eene *voorrede* en met zijne *aanmerkingen* verrijkt heeft. Gelijk bij de beoordeeling dier *toetze* reeds door den *Recenſent* werd opgemerkt, dat DOORNIK zelf gunſtiger ſcheen te denken over GALL's leere, dan hij alstoen nog betuigde, zoo bevreemdt het den *Recenſent* van dit werkje geenszins, hem in zijne *voorrede*

en

en *aanmerkingen* te zien optreden, indien al niet als voorſtander en verdediger dier leere, voorzeker als bevorderaar van derzelver duidelijker begrip, als opheldenaar van zommige harer onderſtellingen, als wederlegger van eene tegenwerping, die haar het meeste drukt, en als teregtbrenger van die verkeerdheden, die het misverſtand der leerlingen van GALL kenmerken. — „GALL heeft zich te veel opgehouden met de uitwendige gedaante des ſchedels," zonder tot de ontleding der herſenen door te dringen!" dus heeft de onkunde aan zijnen arbeid meermalen zich laten hooren; de *voorrede* van DOORNIK verſtomt haar, door eene ſchets van GALL's ontleedkundige beſchouwing der herſenen. — „De onderſcheidene leerlingen van GALL geven een verſchillend aantal van werktuigen in de herſenen op, en verſchillen zelfs in de plaatzing derzelven:" dit heeft men te regt opgemerkt; DOORNIK ſchrijft dit aan misvatting der leerlingen toe, en ook aan GALL's eigene onzekerheden in zommige opzigten, en aan eigene verbeteringen zijner leer in anderen. — „GALL's ſchedelleer verwoest 's menſchen zedelijkheid:" dit blijft nog al de groote tegenwerping; hare ongegrondheid wordt op nieuw voldongen, door de volgende aanmerking. „De mensch is, uit den „aard zijner bewerktuiging, een, voor gemoedsaandoe„ningen en neigingen gevoelig, en een denkend wezen. „Voor beiden bezit hij den aanleg als zoodanig bewerk„tuigd wezen, en is vatbaar, om, zoo wel als, voor „gemoedsaandoeningen en neigingen, gevoelig, dan als „denkend wezen zig te ontwikkelen. In zoo verre hij „nu door eenen zoodanigen aanleg, als aanleg, mensch „is, kan men met recht zeggen, dat dezelve hem niet „van buiten af is aangebragt, maar wezenlijk aange„boren. Zoo dra nu de mensch door eenen reeds ge„noegzaam gevorderden leeftijd in ſtaat is geſteld, om „het niet ſlegts bij deezen *organiſchen* aanleg te laaten „berusten, maar dien tevens in werking kan brengen, „dat is, zoo dra hij aanvangt te handelen, bezit hij de „magt, en, naar vrijheid, al of niet, dus of zooda„nig van deezen aanleg gebruik te maaken. Uit kragt „van deeze vrijheid kan hij, in de ontwikkeling van „zijne gemoedsaandoeningen en neigingen, den eenen „aanleg meerder ontwikkelen, dan den anderen, en „hierdoor een zedenlijk goeden of kwaden invloed heb„ben op deeze vrijheid, die ook bij ieder ander mensch

„voor-

„ voorhanden is, en dus op de maatſchappij. Dit vrij
„ handelen nu ſplitst den mensch in een, van eene zin-
„ lijke bewerktuiging afhanglijk, en in een zedenlijk
„ wezen. In de eerſte betrekking is hij een voorwerp
„ voor de natuurkunde, in de tweede een voorwerp voor
„ de zedekunde. Omtrend het eerſte kunnen de waar-
„ nemingen gelden, die GALL gemaakt heeft, omtrend
„ het tweede is de mensch gedaagde voor eene regtbank,
„ in welke de Rede vóórzit, en in welke niet gevraagd
„ kan of mag worden naar den aanleg, maar naar de
„ wijze, op welke de mensch van deezen aanleg heeft
„ gebruik gemaakt. Onaangezien derhalven den aanleg,
„ is het de Rede, die beſchuldigt, en die vrijſpreekt.
„ In 't kort: de vrijheid kan alleen hierin beſtaan, dat
„ zij tusſchen A en B eene keuze kan doen. In het on-
„ derzoek, van welke dit Boek het onderwerp is, kan
„ men dus over den mensch, in zijnen aanleg, niet over
„ den mensch in zijn handelen, beſliſſen. De eerſte
„ uitſpraak is natuurkundig, de tweede zedelijk, en als
„ zoodanig volſtrekt van elkander afgeſcheiden." — „ Bij
GALL loopt het zinnelijke en het zedelijke toch veelal
in een:" zeg dit vrij, maar wijt dit aan zijne voor-
dragt, niet aan zijne leer, — aan zijne gebrekkige wijs-
begeerte, niet aan zijne waarnemingen en proeven: want
„ dus ſpreekt hij — zegt DOORNIK — die het zinnelijke
„ en zedelijke gebied van 's menſchen handelingen niet
„ naauwkeurig onderſcheidt." — Keurig is DOORNIK's
onderſcheiding tusſchen de *begeerte* van den mensch, om
aan zijne wenſchen, die in zijnen zinnelijken aanleg ge-
grond zijn, te voldoen, zonder eenige beooging van ze-
delijk goed of kwaad, en tusſchen dien *wil*, door welken
hij in ſtaat is zijne zinnelijke begeerten te beteugelen en
daarbij ſteeds zijne zedelijke volmaking tot oogmerk
heeft. Het eerſte, *velleitas*, is een *bepaald worden;* het
tweede, *voluntas*, is een *bepalen van zich zelven.* — Het
geen DOORNIK zelf weleer inbragt tegen het werktuig der
levenskracht, vindt hij in deze Voorlezingen uit GALL's
eigen mond tegen de bepaling van zulk een werktuig
aangevoerd, het welk hem nu dan ook op eene andere
plaats, en wel ter zake van een werktuig, door het welk
bewustheid van het beſtaan van God in den mensch ge-
grond zou worden, liever doet aanmerken: „ hoe nader
„ ik dit gedeelte van GALL's herſen-ſchedelleer over-
„ weeg, hoe onwaarſchijnlijker het mij voorkomt, dat

„ GALL

„ GALL zich over dit punt in dezer voege zoude uitla-
„ ten." Mogten wij de beide werken reeds in handen hebben, welke DOORNIK verzekert, dat GALL zelf zal uitgeven, het eene onder gelijksoortigen titel als van deze Voorlezingen, het andere onder dien van *vergelijkende ontleedkunde der herſenen*, met Platen.

Wat nu het werk van VON SELPERT aanbelangt, hetzelve heeft de verdienſte eener eenvoudige opgave van het geen de Schrijver uit GALL's Voorlezingen meent verſtaan te hebben. Een tiental Lesſen dragen de geſchiedenis, de gronden en voorſtelling zelve van deze leer voor, minder beredeneerd, dan wij het bij LEUNE gevonden hebben, maar daardoor ook minder teregtwijzing behoevende van de zijde der wijsbegeerte, dan STUART bij zijne vertaling van dien Schrijver noodig vond: doch daar geene Platen deze Voorlezingen vergezellen, kan men tot derzelver regt verſtand dat ſtel Platen niet wel misſen, het welk STUART uit het *Hoogduitſche* werk van MARTENS ontleend en DOORNIK uit STUART's vertaling van LEUNE in zijne *roots* der leere van GALL overgenomen heeft. — Het geen in deze Voorlezingen over *waken*, *ſlapen*, *droomen*, *nachtwandelen* en *dierelijk magnetismus* voorkomt, is hoogstopmerkelijk, maar te breed ter overneminge. Korter, maar niet min treffende, is de plaats over het *genie*, welke wij als eene proef laten volgen van de heldere blikken, welke GALL in de geſchiedenis der menschheid ſlaat.

„ De natuur is de bron van alle menſchelijke kunſten.
„ Tot beantwoording der vraag, hoe en waarvan daan
„ de mensch tot dit alles gekomen is, brengt men hem
„ tot het dierenrijk terug. Hoe is de bever tot het
„ bouwen zijner wooning, de ſpin tot het maaken van
„ haare web, de vogel aan zijn nest en zoo veele zij-
„ ner broederen tot hunne plaatslijke verhuizingen ge-
„ komen? De natuur heeft het dier hier toe in ſtaat ge-
„ ſteld, en even zoo is zij de bron van al het menſche-
„ lijk weeren. Geſteld, zij had een werktuig der toon-
„ kunst geſchapen, het welk den mensch voor de be-
„ trekking der tonen vatbaar maakte, hem in ſtaat ſtel-
„ de eenige betrekkingen der tonen te vernieuwen, we-
„ derom voort te brengen: geſteld, dit werktuig was
„ bij eenen onbeſlagen zoo ſterk, dat het zelve de wet-
„ ten van deszelfs aanleg, als uit zig zelven konde uit-
„ ſpinnen, zoo zoude men den oorſprong der toon-
„ kunst gevonden hebben. Wanneer zig eene grond-

„ kragt

„ kragt zoo zeer boven den gewoonen staat van den „ aanleg uitzondert, dat zij de wetten van haaren „ aanleg uit zig zelven zinlijk weet te construc„ ren, zoo is dit het tijdpunt van het genie. — Op „ deeze wijze heeft de natuur alles voorgeteekend, en „ wanneer de menschheid, als op een oogenblik, tot „ haare kindsheid teruggebragt wierd, zoo zoude zij „ voorzeeker alle ontdekkingen, welke zij tot hier toe „ gedaan heeft, andermaal ontdekken." — Het getalmerk der aanmerkingen op bl. 95 en 103 moet (24) en (25) zijn.

Brieven, gewisseld tusschen Nijmegen met haare Spaansche Bezetting en Arnhem in 1587. *Uitgegeven door* G. VAN HASSELT. *Te Arnhem, bij* J. H. Moeleman Jun. 1805. *Kl. folio.* 39 *Bladz.*

Twee Schetzen van Gelderſche Klaarbanken van 't Hooge Gerigt van Veluwe en Veluwen-Zoom aan Engelander-Holt, bekend gemaakt door Mr. GERARD VAN HASSELT. *Te Arnhem, bij* J. H. Moeleman Jun. 1805. *Gr. folio.* 46 *Bladz.*

Zo in de Oudheden als Geſchiedenisſen van ons Vaderland zijn gewisſelijk tot nog toe veele bijzonderheden, of onbekend, of duister en met onzekerheid bezet gebleven, welke wel een naauwkeuriger onderzoek en meerdere opheldering verdienen. Hier en daar in de familie-aantekeningen en papieren van bijzondere perſoonen, in Stedelijke en Departementaale Secretarijen, berusten, buiten twijffel, nog veele Stukken, welke over verſcheidene Gebeurtenisſen, Wetten, Gewoonten en Herkomens een aanmerkelijk licht zouden verſpreiden, indien zij door den druk tot kennis van het algemeen gebragt wierden. Veele dergelijke Stukken zijn reeds door verwaarloozinge verloren geraakt, nog meer door de geweldige beroerten, welke dit en de nabuurige Landen dikwijls zo deerlijk teisterden; en veele andere, vooral die van bijzondere perſoonen, loopen dagelijks gevaar van door allerlei toevallen van brand, en andere, onherſtelbaar vernield te worden. Te meerderen dank verdienen zij bij hunne Landgenooten, die zich bevlijtigen om deeze overblijffels der Oudheid op te ſpooren en aan het

het dreigende verderf te onttrekken. Onder de zodanigen, welken op deezen dank rechtmaatige aanspraak hebben, behoort de Oud-Secretaris der Gelderſche Rekenkamer, Mr. GERARD VAN HASSELT, door verſcheiden uitgegeven Werken met roem bekend, die, in de beide boven aangekondigde Stukken, weder een aangenaam geſchenk brengt aan alle Liefhebberen der Vaderlandſche Geſchiedenisſen.

I. Het eerſte beſtaat hoofdzaaklijk in eenige Brieven en andere Stukken, getrokken uit de losſe Papieren en Reſolutieboeken ter Secretarije der Stad Arnhem berustende, betrekkelijk tot den tijd, waarin Nijmegen, der Staatſche zijde afvallig geworden, het hield met de Spanjaarden, d. i. van Maart 1585 tot October 1591.

In eene zeer korte Inleiding ſtelt de Heer VAN HASSELT dien afval op den 6 Maart 1585. Maar zoude hij niet hier zich eenen dag vergiſſen? Uit het eerſte Stuk, dat in deeze Verzameling voorkomt, (waarvan ſtraks nog ietſe) blijkt, dat de tijding van Nijmegens verandering op den 6 Maart te Arnhem kwam, maar niet, dat deeze verandering op dien dag was voorgevallen; en onze Geſchiedenisſchrijvers plaatzen dezelve eenen dag vroeger, dat is, den 5 Maart O. S. (*), of den 15 N. S. (†).

De bijzondere Stukken, welke vervolgens voorkomen, en doorgaans door korte tusſchenvoegſelen van den geachten Uitgeever aan elkander gehecht worden, zijn — 1. Eene Verklaaring van Burgemeesteren, Schepenen en Raad der Stad Arnhem van den 14 Maart 1585, waarbij zij zeggen, de Afgevaardigden van Nijmegen, welken ten dien tijde den Landdag te Arnhem bijwoonden, t. w. PETER VAN DILEN en WILHELM LAMBERTSS,

(*) E. v. REID, *Oorſpr. en Voortg. der Nederl. Oorlogen*, B. IV, bl. 92.

(†) P. C. HOOFT, *Nederl. Historien*, B. XXII, bl. 81. welken WAGENAAR volgt, *Vaderl. Hist.* D. VIII, bl. 71. — Het ſta ons vrij, hier eene aanmerking te maaken. De Roomschgezinden hadden kort te vooren te Nijmegen, zegt WAGENAAR, *eene fierlijke Kerk verzogt*. BOR, welken hij aanhaalt, ſpreekt alleenlijk van eene Kerk, zonder van *fierlijkheid* te gewaagen. Maar HOOFT t. a. p. zegt, dat zij *wat fierlijk* eene Kerk verzocht hadden. Zoude de gelijkheid van ſ en ſ ook onzen geachten Historieſchrijver misleid hebben in een onoplettend oogenblik? Of heeft men elders een nader bericht? *Rec.*

BERTSS, Raadsperſoonen, HENRICK VAN HEKEREN en OTT WORCKMAN, Meesteren van St. Nicolaas Gilde, en PETER VERSTEGHEN, Secretarius, van den bovengemelden afval geheel onſchuldig te houden. — 2. Een Brief van de [Spaansgezinde] Regeering van Nijmegen, van den 2 Februarij 1587, N. S. aan Burgemeesteren, Schepenen, Raad en de geheele Gemeente van Arnhem, ſtrekkende om dezelven tot de Spaanſche zijde over te haalen (*). — 3. Een Brief van de Kapiteinen der Spaanſche Bezetting te Nijmegen van den 5 Febr. 1587 N. S. aan die van Arnhem, tot het zelfde einde ſtrekkende. — 4. Het Antwoord van Burgemeesteren, Schepenen en Raad, Burger-Hoplieden, Gildemeesteren en 48 Gemeenslieden van Arnhem aan die van Nijmegen (†) van den 24 Januarij 1587 O. S., behelzende eene ernſtige, cordaate en met reden bekleede verklaaring van, met vertrouwen op den Godlijken bijſtand, ſteeds der Vrijheid en den Godsdienst getrouw te willen blijven. — 5. Van de Regeering van Arnhem aan die van Utrecht van 28 Jan. 1587 O. S., met verzoek om derzelven Scherprechter te willen zenden tot ſcherper onderzoek van eenen van verraad verdachten gevangenen. — 6. Van de zelfde aan de zelfde van 30 Januarij 1587 O. S., met bede om de verzoeken door die van Arnhem gedaan aan den Raad van Staate, tot beteré voorziening van hunne Stad, te willen ondersteunen. — 7. Reſolutie van de Regeering te Arnhem van 24 Maart 1587 O. S., om eenen verdachten perſoon te vatten. — 8. Dito van 4 April des zelfden jaars, behelzende maatregelen tot beveiliging der Stad. — 9. Brief van de zelfde aan de Staaten van Holland van 10 Maij 1587 O. S., met verzoek om geld tot betaaling van het volk, dat aan de vestingwerken hunner Stad arbeidde. — 10. Aanbrengen van eenen ſoldaat over eene vijandlijke hin-

(*) Deeze Brief is ook getekend VERSTEGE. Doch in dergelijke tijden is het niets ongemeens, dat nabeſtaande bloedverwanten verſchillende partijen aankleeven. *Rec.*

(†) De Heer VAN HASSELT zegt, (bl. 9) dat dit Antwoord volgde ſtraks op de twee voorgaande Brieven. Doch hierin is, naar ons voorkomt, een kleine misſlag. Het Antwoord was van 24 Jan. O. S., die overeenkwam met den 3 Feb. N. S., daar de Brief der Spanjaarden eerst den 5 Feb. N. S. geſchreven wierd. *Rec.*

hinderlaag 9 Julij 1587 O. S. — 11. Brief van de Staaten van Holland aan de Regeering van Arnhem van 16 Nov. 1588 N. S., met toezegging van onderſtand in volk, rogge, enz. — 12. Brief van den Raad van Staate van 2 Maart 1590 N. S., over eenige verdachte perſoonen binnen Arnhem. — 13, 14, 15. Brieven van de Regeering van Arnhem aan die van Nijmegen van 11 Maij, 27 en 31 Julij 1590 O. S., om deeze van de Spaanſche zijde af te trekken. — 16. Een Brief van de Spaanſche Kapiteinen binnen Nijmegen aan de Regeering en Gemeente van Arnhem van 12 Feb. 1587 N. S.; zullende waarſchijnelijk ſtrekken tot Antwoord op N°. 14; maar geſchreven in eenen geheel anderen trant dan N°. 3. Terwijl deeze vleide, ſtreelde en aanzocht, doet N°. 16 niet dan raazen, ſchelden en dreigen. Het begin diene tot een ſtaaltjen van de keurigheid in taal en ſchrijfwijze. „ Wy ſyn ſeer wel tho freden, dat „ UL. ontfangen ende geſien hebben onſe Brieuen aim „ dieſelue tot oire eygen voorſpoet ende waelfaert ghe„ ſonden, geſchreuen ſynde vuyt eene guede natuere „ ende volgende die forme ende ſtile van den Crych, vp „ welcke wy nochtans nyet hebben verwacht beter ant„ woorde dan Vwer L. wael ſchandelicke, want alwaer „ die falſche Propheten ende Verleyders des goeden „ Voleks van Israhel binnen, daer is anders geenen „ Raedt, dan van geheele verwuyſtinghe, gelyck als „ wy weeten dat ſy durch des Duuels (oires Meyſters) „ conſte van onder tot bouen gekeert, voele Staten van „ Coninckrycken ende Republicken, want daer moyten „ ſchandalen geſchien mitt meer, want wy Crichsluy„ den van vns Handtwerck binnen ende geene Predican„ ten, auer gelyck Gyluyden by den Vwen ſegt (welc„ ke ſeeckerlick is gemaeckt ende by vw is befonden to „ weeſen van die verſtockte Ministers) tho willen on„ derhalden, Vwen L. meynedighen Eedt tegen Vwen „ natuerlicken Prince," enz.

Onder deeze Stukken zijn zekerlijk verſcheidene, welke zo den toenmaalige Regeeringe van Arnhem, als bijzonderen perſoonen tot eere verſtrekken, en wel verdienden in het licht gegeven te worden. Dat men ze evenwel, zonder onderſcheid, met den Heer VAN HASSELT, bl. 39, met den naam van *Praalſtukken* moge beſtempelen, zal, misſchien, niet algemeen toegeſtemd worden.

II. Het tweede Werkjen des Heeren VAN HASSELT,

over *de Klaarbanken van Engelander-Holt*, zullen wij wat beknopter zien te behandelen. Het begint met eene Aanwijzing van de laagere en hoogere Gerechtsbanken in Gelderland in de zestiende Eeuwe, onder den titel van *Kynvoldich bericht ende aenwysong* JOHANS VAN DEN HAVE [ten dien tijde Secretaris van Nijmegen] *van die gelegenheid der Gerichten in 't Furstendom Gelre en Graefschap Zutphen, ende oere Houffart ende Appellatien*, opgesteld in het Jaar 1570. Hierin leezen wij in het Artikel betreffende *het Arnhemsche Quartier* onder anderen op bl. 5. „ *Item in Veluwenzoem syndt insgelicken verscheiden Ge-* „ *richtsbanken, aldaer die Richter van* Arnhem, EVERT „ VAN MEKEREN, *mit Ritter vnd Knechten, als anders* „ *Geërfden, daer by gesoecht etlicke Raedtspersonen der Stad* „ Arnhem, *sitt.*

„ *Ende van die Vonnissen soo op Veluwen als op Velu-* „ *wensoem valt appellatie offte clayringe aen* Engelanderholt „ *vermogens des Landbriefs vnd die Hertochinne Resolution.*

„ *Item daer zyn noch besonder vier Gerichtsbanken —* „ *die eir eigen Gerichten halden, vnd van den gewesen* „ *Vonnisse aldair valt appellatie aen* Engelanderholt," enz.

Hierop volgt een Uittrekſel van een nog in H. S. in weinige Boekerijen bewaard Werk van den beroemden A. VAN SLICHTENHORST, ten titel hebbende *Commentarius op 't Landregt van Veluwe*: een Werk, dat wel verdiende in zijn geheel uitgegeven te worden, indien wij mogen oordeelen uit het ſtaal, door den Heer VAN HASSELT hier te voorſchijn gebragt. Dit ſtaat behelst den *Commentarius* over het XXIIIſte Hoofddeel (of liever over een gedeelte van dat Hoofddeel) van het genoemde *Landrecht*. En dit Uittrekſel dient vervolgens den tegenwoordigen Uitgeever tot eenen tekst, welken hij verrijkt en opheldert met twaalf Aantekeningen van A tot M. Omtrent deeze moeten wij tot het Werk zelve wijzen, en ons vergenoegen met eene algemeene aanprijzinge aan alle Liefhebberen van Vaderlandſche Geſchiedenisſen en Oudheden, die veele, tot nog toe duistere bijzonderheden, hier zullen opgeklaard vinden. B. v. de benaaming van *Engelanderholt* plagt doorgaans afgeleid te worden van ELEONORA VAN ENGELAND, Gemalinne van Hertog REYNALD DEN II, die in de XIVde Eeuwe leefde. Zo dacht PONTANUS, en na denzelven WAGENAAR (*Tegenw. Staat van Gelderland*, bl. 163.) Zo dacht ook eerst SLICHTENHORST zelve. „ Dan, zegt „ hij,

„ hij, deeſe gisſinge bevoel ik nu.... daardoor te wor-
„ den geſtraft, dat 'er in ſekere Brief van Grave GERARD
„ VAN NASSOUW, gegeven op het Jaar 1227, ... wert
„ gedagt aan eenen HENDRIK, Rigter in *Ingelhaute*,
„ daar mede na allen ſchijn dit ons *Engelanderhout* ge-
„ meynt wordt." (bl. 5.) In de Aant. B., bl. 7., onderricht ons de Heer VAN HASSELT, dat deeze Brief nog voorhanden is in BONDAM's Charterboek der H. v. G. en G. v. Z. (*)

Dergelijke Klaarbanken werden in de vroegſte tijden gehouden onder den blooten hemel in het eene of andere Woud. Naderhand, evenwel, ſloeg men daartoe houten gebouwen op, voorzien van zitbanken en tafels. Van de inrichting derzelve, en de zitplaatzen der Rechteren naar hunnen rang, geeft de Heer VAN HASSELT twee Schetzen, voor twintig jaaren door hem op de Rekenkamer van Gelderland onder eenen hoop ſcheurpapier gevonden.

Terwijl wij den Heere VAN HASSELT onzen dank betuigen voor deeze geſchenken aan het publiek door hem gedaan, zal hij ons eene enkele aanmerking, zo wij hoopen, niet kwalijk neemen. Zijn ſtijl en wijze van voordragt zouden hier en daar duidelijker kunnen zijn. Somtijds is 'er iets gewrongens in, wat te veel zweemende naar eene met kunst gezochte woordſchikking. Dan dit is eene kleinigheid. Ongetwijffeld heeft ook de Heer VAN HASSELT zijne redenen gehad om tot de uitgaave deezer beide Stukken het folio formaat, en wel voor het eene het ongemakkelijke groot folio te kiezen. Anders ware, onzes inziens, het octavo formaat voor beide gevoegelijker geweest.

(*) In de Kaart van de Veluwe (in den Tegenw. Staat van Gelderland) vinden wij bij Engelanderhout een gehucht *Engeland*, waarvan evenwel in de beſchrijvinge niets gezegd wordt.

Leven van Lord HORATIO NELSON, *Admiraal in Engelſchen Dienſt, Hertog van Bronte, enz. Naar het Engelſch, met Vermeerderingen en Verbeteringen. Met een Portrait. Te Haarlem, bij* A. Loosjes, Pz, 1806. *In gr.* 8vo. 55 *Bl.*

Aan den van ouds bekenden eisch der billijkheid, *dat men ook eens Vijands Dapperheid moet prijzen*, wordt

in de vertaaling van dit kleine Boekdeeltje voldaan, daar het de Afkomst, de Vorderingen, de Krijgsbedrijven vermeldt van den door zijne Landgenooten diep betreurden Zeebevelhebber, door verdienſten tot den hoogſten rang in het *Engelsch* Zeeweezen opgeklommen, en met veele Eerbetooningen beſchonken, — HORATIO NELSON.

't Zelve is opgemaakt uit onderſcheidene beſcheiden, en ingerigt tot eene vereerende bijdraage omtrent eenen Man, die de dankbaare Naagedagtenis van zijne Landgenooten en de Bewondering van *Europa* verdient.

Hij was eens Rectors en Predikants Zoon, den 29 Sept. 1758 geboren. Naauwlijks twaalf jaar oud, tradt hij van de School aan 't boord eens Oorlogſchips; Oorlogſchepen waren vervolgens zijne Leerſchoolen. Gelijk verſcheide groote Zeehelden in hunnen vroegen leeftijd zonderlinge blijken van moed gaven; zo vinden wij van NELSON hier opgetekend, dat hij, op de Ontdekkingsreize na den Noordpool met Lord MULGRAVE, wanneer de Schepen in het ijs vastzaten, eens een geheelen nagt vermist werd; men zag hem eindelijk 's morgens van verre op de ijsſchotzen een Beer met zijn roer nazetten. Terug gekomen, beantwoordde hij de verwijtingen, die hem wegens zijne vermetelheid gedaan werden, met het naïf zeggen: „ Ja, het is zoo; maar ik wilde zoo gaarne mijn' Vader dien beerenhuid medebrengen!"

Moed en onverſchrokkenheid ſtraalden in alle zijne volgende krijgsbedrijven door; meestal ſtelde hij zich meer aan gevaar bloot, dan een Scheepsbevelhebber verpligt is; dit deedt hem één oog, en naderhand zijn regter arm verliezen; bij welk laatſte ongeval hij zich nog hartelijk kon verheugen, zijn zwaard met de linkerhand te hebben opgevangen, en alzo het geſchenk van eenen Oom te behouden, waarop hij bijzonderen prijs ſtelde. Het krijgsgeluk verzelde hem veeltijds, doch niet altoos; maar nimmer ontbrak het aan menigvuldig betoon van perſoonlijken moed; hij liet zich altoos op de bedenkelijkſte posten en in 't hachlijkst gevaar vinden. Deeze Leevensbeſchrijving is vol van blijken, door vriend en vijand erkend. In den ſlag bij *Aboukir* werd hij zwaar gekwetst; een afgeſplinterd ſtuk hout deedt hem bijna het nog overgebleeven oog aldaar verliezen. Niettegenſtaande deeze wond, vervolgde hij de bevogten zege. Dit leeven zo vol ſtrijds, om zo te ſpreeken in alle wereld-

oor-

oorden gevoerd, eindigde hij kortlings, zeven-en-veertig jaaren bereikt hebbende, in den jongſten overwinnenden Zeeſlag, door hem op de *Franſche* en *Spaanſche* Vlóoten bevogten, in den bekenden Zeeſlag bij Kaap *Trafalgar*; in de jongſte oogenblikken dien moed en die ſtandvastigheid van geest betoonende, welke hem altoos bezield hadden. SCOTT, zijn Secretaris, die in dien ſlag naast hem ſtondt, kreeg een ſchot door het hoofd en viel dood neder, wanneer ook onze Held, doodelijk gewond, in de armen van Kapitein HARDIJ nederzeeg; beneden gebragt, zag hij aldaar meer gekwetſten, en verzogt den Chirurgijn, die zijne wond wilde onderzoeken, ſlegts de overigen ſchielijk te verbinden en hem nog te laaten wagten: en daarna, bij het verbleeken des Heelmeesters, zeide NELSON met voorbeeldelooze koelbloedigheid: „Ik zie aan uw gezigt, dat mijne „wond doodelijk is." — Als een anderen trek van die koelbloedigheid, welke ook bij het opmerkelijkst voorgevoel van zijnen dood hem niet verliet, tekenen wij nog deeze Anecdote op. Zijn Kist, die van den grooten mast van het bij *Aboukir* in de lucht geſprongen Admiraalſchip *l'Orient* was vervaardigd, ſtondt bij een Schrijnwerker te *Londen*: NELSON ging, kort voor dat hij met de Vloot uitzeilde, naar dien man toe, en begeerde, dat eene ſchriftelijke bevestiging, dat deeze Kist in de daad van den mast van *l'Orient* was gemaakt, op het dekzel wierd geplaatst; daar zeer luchtig nevens voegende: „Zeer waarſchijnlijk zal ik bij mijne terug„komst van de Kist gebruik maaken." — Zijne zinſpreuk bij den naderenden ſlag was: *De Overwinning of de Westmunſter Abdij!* Hij werd egter, gelijk bekend is, niet daar, maar in de *St. Pauls Kerk* begraaven: 184 Koetzen verzelden de Lijkſtatie. — Als eene bijzondere toevalligheid wordt opgetekend, dat hij juist zo veele vijandlijke ſchepen veroverd heeft, als hij jaaren bereikt hadt.

Dit Leeven diens Helds, in hoe kort een beſtek ook begreepen, is geen dor verhaal of eene kronijk van zijne verrigtingen. De Schrijver is 'er op uit om 's Mans Character in veele bijzonderheden te doen kennen.

Ten opzigte van zijnen Moed waren de beoordeelingen zijner Tijdgenooten eenſtemmig; niemand betwistte hem den roem eens Helds: de Leevensverhaaler merkt onder andere op, dat NELSON in alle gevallen eene onbegrens-

de liefde tot de Regtvaardigheid betoonde, en ook ieder, zelfs zijne mededingers, regt liet wedervaaren; dan, voegt hij 'er bij, staaltjes deswegen opgehaald hebbende, „ alleen jegens de *Franschen*, welke zijne „ verklaarde vijanden scheenen te zijn, liet hij de regt„ vaardigheid niet blijken, die anders tot de heerschende „ trekken zijns Characters behoorde, en zelfs veele zijner „ vrienden hebben het in hem berispt, dat hij gemeenlijk „ wat met te veel minachting van de *Franschen* sprak." Tegen het verwijt, menigmaal gedaan, dat NELSON een ruw Krijgsman was, wordt hij verdeedigd, en beschreeven als een dankbaar Zoon, een teder Egtgenoot en getrouw Vriend.

Schoon de Partijdigheid, den *Engelschen* Schrijveren zo zeer eigen, wanneer het op de Eer huns Lands en hunner Landgenooten aankomt, in dit Werkje niet bijzonder doorstraalt, hadden wij verwagt, dat de Schrijver, van het tweemaalig verblijf des Zeevoogds te *Napels* sprekende, iets zou vermeld hebben van het aldaar met de *Engelschen* voorgevallene, en waarin NELSON deelde, — het schreeuwend schenden van een aangegaan Verdrag, waarvan de oorspronglijke stukken voorhanden zijn in Juffrouwe WILLIAMS' *Schetzen van den staat van zeden en gevoelens in de Fransche Republiek.*

Met genoegen hebben wij het vloeiend vertaalde Stukje geleezen, en twijfelen niet of het zal Leezers in overvloed vinden, die, het uitgeleezen hebbende, zullen erkennen, dat NELSON zich, gelijk wij elders opgetekend vonden, te regt ten *motto* uitgekoozen hadt, *Palmam qui meruit ferat.*

Verantwoording en Verdeediging van CORNELIUS DE JONG, *als Kaptein ter Zee, gecommandeerd hebbende 's Lands Schip de Cerberus, wegens zijn gehouden gedrag vóór, bij en na de overgave van 's Lands Eskader voor de Vlieter, onder de Ordres van den geweezen Schout-bij-nagt* SAMUEL STORIJ, *den* 30 *Aug.* 1799, *enz. IIIde en laatste Stuk. Te Haarlem, bij* F. Bohn. 1805. *In gr.* 8*vo.* 372 *Bl.*

Het derde en laatste Stuk eener Verantwoording, door de ingevoegde oorspronglijke Regterlijke handelingen ter dikte van 848 bladz. in 't geheel aangegroeid. Bij de

de aankondiging der voorgaande Stukken hebben wij eene beoordeeling gegeeven, welke op dit even zeer past (*).

Onzes schrijvens, bij gelegenheid dat wij de *Verantwoording* des geweezen Schout-bij-nagts STORIJ vermeldden, gedagtig (†), leert de uitkomst, dat ons *misschien* op genoegzaamen grond steunde, dat de geweezen Zee-Capitein DE JONG de pen zou opvatten, ter wederspreekinge van eene en andere plaats, waarin STORIJ hem niet malsch behandelt. Doch ons *misschien*, dat even dit schrijven zou dienen „ om den sluier van zo veel „ duisters, als de geheele Geschiedenis deezer nood„ lottige dagen bedekt, weg te rollen," is dermaate niet bewaarheid.

Een Aanhangzel van weinig bladzijden behelst eenige Aanmerkingen op de Verantwoording des geweezen Schout-bij-nagts STORIJ, zo verre zij DE JONG raaken. Wel hadt hij gewenscht de Verantwoording zijns geweezen Chefs ongemoeid te kunnen laaten borusten, deszelfs gedaane voordragten en opgaven met stilzwijgen te kunnen laaten voorbijgaan, en zijne daar op rustende Verdeediging niet te moeten verzwakken door tegenspreekingen. Doch, daar die Man hem, op meer dan eene plaats, regelregt aantast, kan hij noch voor zijne Landgenooten, noch voor zijne Vrienden, noch voor zijne Bloedverwanten, zo min als voor zichzelven, een zwijgen verantwoorden, daar het spreeken noodzaaklijk is geworden.

DE JONG bepaalt zich eensdeels niet alleen tot hetgeen enkel zijn Persoon betreft, maar ook anderdeels wil hij niet bloot tegenspreeken, waardoor de Leezer tusschen het *ja* en *neen* in twijfel gehouden wordt; hij stelt zich voor, met Regterlijke bewijzen te betoogen, en te doen zien, dat de *onvoorzigtige Man* hem, om zijns zelfs wille, niet in deeze noodzaaklijkheid moest gebragt hebben.

Alles is, in gevolge hiervan, *perſoneel*, en betreft bijzonderheden van een en ander geval, waarin DE JONG betrokken was, en die, zijns oordeels, *fautif*, *abuſif* worden opgegeeven. Zodanige vermeldingen, waarin

ſoms

(*) Zie onze *Vaderl. Letteroef.* voor 1804, bl. 426 en 671.
(†) Zie onze *Vaderl. Letteroef.* voor 1805, bl. 681.

ſoms iets bitters doorſtraalt, vorderen veelvuldige vergelijkingen van het eene berigt met het andere.

De ſluier wordt niet opgeligt, veeleer met nog een kreuk toegevouwen, en de Geſchiedſchrijver der Vaderlandſche Historie, tot dit Tijdperk gevorderd, zal nog veel werks vinden, eer hij de waarheid konne voordraagen van eene Geſchiedenis, die, wat 'er ook van zijn moge, den Lande tot groote onecré en ſchade ſtrekte.

De jong beſluit het weinige, door hem bijgebragt, met te verklaaren: „Van verdere aanmerkingen op dee„ze ſchoon geſtelde Memorie, waarin de ſchrandere „Schrijver, met zeer veel vernuft, van de aan hem „gedaane opgaven, in eenen wegſleependen ſtijl, ge„bruik gemaakt heeft, wil ik mij liefst onthouden." Wij hadden wel gewenſcht, dat hij zo *onthoudend* niet geweest ware; in welk geval het door ons, bij de vermelde gelegenheid, gebezigde Zeemans Spreekwoord waarſchijnlijk eene meerdere vervulling zou bekomen hebben.

Brieven over de tegenwoordig in omloop zijnde Geruchten, omtrend eene nadere Vereeniging van de Bataafſche Republiek met Frankrijk. Te Amſterdam, bij J. ten Brink Gz. 1806. *In gr.* 8*vo.* 20 *Bl.*

Vier Brieven zijn hier voorhanden; zij loopen over het belangrijk onderwerp, welk thans, terwijl wij dit ſchrijven, de algemeene aandagt bezig houdt, en, veelligt, welhaast zal beſlist worden: de nadere vereeniging der Bataafſche Republiek met Frankrijk, het zij door het aanneemen van een Hoofd uit het thans aldaar regeerend Huis, het zij door inlijving in het Franſche Keizerrijk, onder de gedaante van Departement. De Schrijver, die zijnen naam heeft verzweegen, hoewel, uit hoofde zijner gemaatigde wijze van behandelinge van het teder onderwerp, daarvoor geene reden was, verklaart, aan het loopende gerucht geen geloof te kunnen ſlaan. Hij ontkent niet, dat de Franſche Keizer omtrent zodanig eene vereeniging een voorſtel kan gedaan hebben, en dezelve als wenſchelijk beſchouwt; doch dat napoleon, in gevalle van een weigerend antwoord op dat voorſtel, geweld zou gebruiken, dunkt hem ongeloofbijk, om redenen, die, van den kant der regtvaardigheid, en in verband met 's Keizers herhaalde verklaaringen beſchouwd, niet onaanneemelijk voorkomen. Zelfs oppert de Schrijver zijne twijfeling, of het voorſtel waarlijk gedaan zij, omdat Frankrijk bij de aannee-

neeming van hetzelve meer verliezen dan winnen zoude, om redenen, in de bekende *Memorie over Holland*, bij A. LOOSJES gedrukt, breedvoerig ontvouwd. — In den Tweeden Brief wordt de vraag onderzogt, wat men, onderſteld dat het voorſtel gedaan is, van ons Gouvernement kan verwagten, en de Nederlandſche Natie van hetzelve met regt kan vorderen. Omtrent het eerſte denkt hij, dat, uit kragt der Conſtitutie, de Regeering tot de bewilliging in het voorſtel geene magt bezit, en, in gevalle zij daaraan het oor leende, de wil des Volks zou moeten geraadpleegd worden; zijnde 'er dus, wat de gemelde vraag aangaat, ſlegts twee wegen open: „ de „ volſtrekte en rondborſtige van de hand wijzing van het voor„ ſtel, waartoe het Gouvernement door de Conſtitutie gemag„ tigd wordt; of de beroeping op het Volk zelve, welke„ misſchien door de omſtandigheden noodzakelijk kan ge„ maakt worden." — Over de redenen van noodzaakelijkheid, die het Gouvernement tot bewilliging in het onderſtelde voorſtel zouden kunnen doen beſluiten, loopt de Derde Brief. Die redenen zouden gelegen zijn in vreeze voor gevaar aan de zijde der Regeeringe, of aan die der Natie. Om zich door perſoonlijk gevaar te laaten affchrikken, meent de Schrijver dat 'er van den kant der Regeeringe geen grond tot vreeze is, uit hoofde, onder andere, der bekende verklaaringe van den Heere SCHIMMELPENNINCK, bij de aanvaarding van het Raadpenſionarisſchap; kunnende, uit dien hoofde, bij hem, en, zoo als de Schrijver vertrouwt, ook bij de Leden van het Wetgeevend Lichaam, geen perſoonlijk gevaar in aanmerking komen. Gevaar voor het Vaderland zou dus de grond der vreeze moeten zijn. Men zou zich kunnen aanmatigen, hetgeen men bij vrijwillige overdragt niet kan bekomen. Doch die vreeze beſchouwt de Schrijver als harsſenſchimmig; kunnende, zijns bedunkens, „ de groote Mo„ narch van Frankrijk zijnen, door zoo vele ſchitterende „ daden verworvenen roem, niet door eene daad van openbaar„ geweld bevlekken." De Schrijver blijft dan bij zijn gevoelen; het Gouvernement kan niets anders doen, dan alle voorſtellen, ſtrijdig met de Onafhankelijkheid, ſtandvastig van de hand wijzen, of, in den hoogſten nood, de zaak aan het Volk voordraagen. — Of het Volk, althans het grootſte getal, in gevalle zulk eene oproeping plaats grijpe, niet zal thuis blijven, en ſtilzwijgende den afloop der zaake afwagten, wordt in den laatſten Brief overwogen. Dit dunkt den Schrijver, uit hoofde van het gewigt der zaake, niet waarſchijnelijk. 't Is egter mogelijk, zegt hij. De vreeze daarvoor, en om het te voorkomen, doet 's Mans vaderlandlievend hart ontglooren, en legt hem de volgende aanſpraak in de pen, waarmede hij zijn geſchrift beſluit, en van het overneemen van welke wij ons niet bedwingen kunnen: „ Nederlanders! Nederlanders! Uwe beſliſſing wordt

„ gevraagd, over het lot van uw Vaderland, over uwe On„ afhankelijkheid; waarvoor uwe Vooroudets zoo dik„ wijls, zoo lang en zoo moedig geſtreden hebben. Uwe „ beſliſſing wordt gevraagd over uw eigen geluk en het ge„ luk uwer Kinderen en Nakomelingen. Gij kunt niet on„ verſchillig blijven: uw ſtilzwijgen is de verzegeling van „ de vernietiging uws Vaderlands, of van de heerſchappij „ van een vreemd Opperhoofd. Keurt gij die goed, wel „ nu, ik wil uw oordeel niet verhinderen, en ſtilzwij„ gend zal ik mij aan uwe beſchikking onderwerpen; maar „ keurt gij die af, is het behoud uwer Vrijheid en Onaf„ hankelijkheid u dierbaarder dan alles, wat men voor „ zulk eene vereeniging zou kunnen bijbrengen, o! ver„ klaar dan uw gevoelen roudborſtig en zonder vrees. Uwe „ magtige Bondgenoot zelf zal uwe vaderlandsliefde zijne „ hoogachting niet kunnen weigeren; gij zult, wat'er ook ge„ beure, *uwe regten* op uwe Kinderen overdragen; geene „ gevolgen zullen voor uwe rekening komen, en de roem „ des Nederlandſchen Volks zal door de ſchandelijkſte on„ verſchilligheid niet in de Geſchiedenis voor eeuwig ge„ brandmerkt worden. — Doch, keurt gij het voorſtel af, „ zonder den moed te hebben uwe afkeuring te kennen te „ geven, dan worde de naam van Nederland op de lijst der „ Volken uitgewischt; dan verzinke uwe Koophandel in het „ niet; dan betreure ons hart op de graven der Voorvaderen „ niet het verlies van hun geluk, maar van hunnen moed en „ hunne Vaderlandsliefde; dan, eindelijk, vloeke eene rampza„ lige Nakomelingſchap het Volk, dat zijne regten verloor, „ niet om dat het die na rijp beraad wilde afſtaan, maar om „ dat het te vadſig was, die voor zijne Nakomelingen te „ bewaren!"

Mogt 's edelen Schrijvers vrije taal, als een woord op zijn pas geſproken, doel treffen!

CAROLI CHRISTIANI PAEHLIG Oratio *de ſtudio Jurisprudentiae ad Civitatis rationem et praeſentis temporis uſum accommodando.* Groningae 1806. Dat is, *dat de beoefening der Regtsgeleerdheid naar den toeſtand des Vaderlands en de behoeften van den tegenwoordigen tijd behoore geſchikt te worden.* In 4to. 106 Bl.

Wij vinden ons in de gelegenheid geſteld, vooraf met een woord van den perſoon des Redenaars te gewagen, eer wij toetreden ter opgave van den inhoud der Redevoering zelve.

De Heer PAEHLIG, een man van omtrent 50 jaren, die, gedurende 30 jaren, de Regtsgeleerdheid, in de *praktijk*, met een uitſtekenden uitſlag, beoefend heeft, treedt thans aan de Univerſiteit te Groningen als Hoogleeraar op. Hij is oorſpronge-

ijk

lijk een Duitscher, doch heeft zich van jongs af in deze landen als Regtsgeleerde geheel gevormd, eerst aan dit zelfde Groningsche Universiteit, onder het geleide van de Heeren VAN DER MARCK, SCHROEDER en CANNEGIETER, en naderhand, aan zichzelven overgelaten, in de stad en ten platten lande van Groningen. Wij kunnen hem dan *den onzen* noemen, gelijk hij onze landslieden in deze Redevoering *de zijne* noemt (*); schoon men eigenlijk van hem zeggen moete, 't geen CICERO van zichzelven en van CATO zeide, dat hij een dubbel Vaderland had, het eene van de natuur, het andere van stand of verkiezing [*una naturae, altera Civitatis — una loci, altera juris.*]

Dit vonden wij niet ondienstig vooraf te zenden, daar de Heer PAEHLIG, op een afstand als die van Groningen en Groningerland, bij de geleerde wereld niet zeer bekend kan zijn, vermits hij, met practische bezigheden als overladen, voor zoo verre wij weten, nimmer iets heeft in 't licht gegeven.

De Heer PAEHLIG, als opvolger aangesteld van zijnen ouden meester CANNEGIETER, aanvaardde met deze Redevoering het Hoogleeraarambt in de *Romeinsche Regtsgeleerdheid* en in de *Geschiedenis des Romeinschen Regts* reeds ruim een jaar geleden, namelijk op den XIX December 1804. — Hetgeen wij hier van den tijd zeggen, neme men zoo niet op, alsof wij dit laat uitkomen der Redevoering gispen wilden: want daarvoor kunnen voldoende redenen geweest zijn; schoon wij het toch ook in 't algemeen zeer gepast vinden, dat de druk en uitgave van zoodanig stuk de uitvoering onmiddellijk volge.

Hij neemt zijne inleiding van het groot en verheven doel der Regeer- of Staatkunde, 't geen hij in den uitgebreidsten zin voorstelt; wanneer het hare trappen en veranderingen heeft, naar de verschillende, zoo zedelijke, als natuurlijke behoeften des Volks; en daar 'er nu geen heiliger pligt is, dan ook de beoefening der Regtswetenschap naar dat eigen doel der Regeer- of Staatkunde te wijzigen, vertrouwt hij, dat men het niet ongepast zal vinden, juist deze stoffe te behandelen, die hij dan voorstelt en door ons aan het hoofd staat uitgedrukt. Na deze inleiding, die op zich zelve gepast en wel bearbeid is, doorloopt hij de vereischten, die, naar de behoeften van den tegenwoordigen tijd gerekend, gevorderd worden tot eene volledige beoefening van de Regtsgeleerdheid. Eerst loopt hij in orde door, hetgeen de eigenlijke Regtsgeleerdheid *naar den regel* behoort vooraf te gaan. Hier komen na-

(*) Zoo luidt het bij voorb. wanneer hij van de GROOT spreekt op blads. 18. — *Et quis utpote meritissimi per suis Magni Grotii* NOSTRATI.

natuurlijk op den voorgrond de *Griekſche* en *Latijnſche* Talen. Over dit gedeelte der ſtoffe is dikwijls, ſomtijds in 't breede, en afzonderlijk, geſproken. De zaak kort betoogd hebbende, haalt onze Redenaar den Marquis DE BECCARIA en HUIG DE GROOT aan, als twee uitſtekende voorbeelden, hoe veel eene grondige kennis der oude Griekſche en Romeinſche Schrijvers vermoge, om ook in dit vak den grooten man te helpen vormen. Bij het voorbeeld van den Heere DE BECCARIA gebruikt hij vooral het getuigenis van den beroemden PUTTMAN; en dit herhalen wij hier, om dat, hetgeen van GROTIUS algemeen bekend is, omtrent DE BECCARIA aan velen niet zoo zeker zoude kunnen ſchijnen. Van dezen toch zouden eenigen wel gaarne in twijfel willen getrokken hebben, of hij niet meer te Parijs, dan te Athene of in 't oude Rome, grootelijks gevormd zij. Hier nu ook nog melding gemaakt hebbende van MONTESQUIEU, BLACKSTONE, FILANGIERI, SONNEFELS, BIJNKERSHOEK, begeeft hij zich in een uitſtap, waarin hij onderzoekt, wat toch wel de oorzaak moge zijn van dezen heilzamen invloed en uitmuntendheid der oude Schrijvers, die hij bij ſlotte daarin gelegen vindt, dat men oudtijds, door gebrek aan boeken en aan gelegenheid om die te bekomen, zich genoodzaakt vond, zich naar 't levend voorbeeld van groote mannen en naar de natuur te vormen. Bij de oude Talen wil hij de nieuwere, met name de Engelſche, de Franſche, de Duitſche en de Italiaanſche, gevoegd hebben; niet ſlechts om de voortreffelijke regtsgeleerde Werken, in die talen voorhanden; maar ook, om dat men bij de Regtbanken, door kwalijk overgezette *inſtrumenten*, deerlijk bedrogen kan worden; waarvan hij de droevige voorbeelden meermalen gezien heeft. Het ſpreekt van zelfs, dat hij, van de Griekſche en Romeinſche, en al verder van de opgenoemde nieuwere talen gewag makende, niet wil, dat de beoefening van de oude Vaderlandſche taal verwaarloosd worde; bij welke gelegenheid hij met lof gedenkt aan het Groningſche Genootſchap *pro excolendo jure patrio* en aan twee voorname ſteunpilaren van 't zelve, de Heeren VAN SWINDEREN, Raadsheer in den Hove, en den Hoogleeraar DE RHOER. Na van de Talen te hebben geſproken, noemt hij de Griekſche en Romeinſche Oudheid, Aardrijkskunde en Geſchiedenis. Dit behandelt hij korter; buiten twijfel, om dat deze vereischten gedurig en dikwijls, hoewel daarom zeer te regte, zijn aangedrongen. Nu gaat hij over tot de Wijsbegeerte, die hem langer bezig houdt. Hier noemt hij met name *Metaphyſica*, *Logica*, *Matheſis*; vooral wil hij, dat men de *Pſychologie* zeer ernſtig beoefene, als zijnde voor de tegenwoordige tijden, vooral voor 't Lijfſtraffelijk Regt, onontbeerlijk.

Dus deze voorvereischten hebbende afgehandeld, gaat hij op bl. 46 tot de Regtsgeleerdheid zelve over. De eerſte plaats be-

beſlaat hier het NATUURLIJK *privaat- Staats-* en *Volkeren-regt*. De noodzakelijkheid, dat dit beoefend, en wel in de eerſte plaats beoefend worde, beweert hij met dien ernſt, dien het gewigt der zaak vordert, als moetende dit ten grondſlage dienen van al het overig regtsgebouw. Van het *natuurlijk* Staats- en Volkeren-regt-ſprekende, toont hij kortelijk de noodzakelijkheid tevens aan, van met hetzelve de beoefening van het *ſtellige* Staats- en Volkeren-regt ſtraks te vereenigen; en dit zoo hebbende aangemerkt, gaat hij nu bepaaldelijk tot het *ſtellige privaat-regt* over. Hier doet hij, en te regte, de voortreffelijkheid van het Romeinſche Regt gelden. Vervolgens ſpreekt hij van het *hedendaagſche* en *Pauſelijke* Regt, van *Zee-* en *Wisſel-regten*, die bijzondere gronden vorderen, van elders, als uit het Romeinſche Regt, te halen. Dit hebbende afgehandeld, ſpreekt hij met veel hartelijkheid van 't *lijfſtraffelijk* Regt en de wijze, hoe dit thans beoefend moet worden. Uit deze en meer andere plaatſen van deze Redevoering ſchijnen wij te moeten opmaken, dat dit gedeelte der Regtsgeleerdheid den Redenaar bijzonder aan 't harte ligt. Van het *lijfſtraffelijk* Regt gewagende, vergeet hij de *medicina forenſis* niet. Hierna betoogt de Redenaar tamelijk wijdloopig de noodzakelijkheid van zich reeds aan de Akademie in de zoogenaamde *practijk* te oefenen, waarover wij vernomen dat de Redenaar ook werkelijk Leſſen houdt. Eindelijk dringt hij aan, dat dit alles met goede zeden, met een deugdzaam en godsdienſtig gedrag behoore bekroond te worden. Het ſlot bevat de Aanſpraken van den dag.

Dit is de orde en hoofdzakelijke inhoud van deze Redevoering, door ons, zoo wij geſproken, met de vereiſchte naauwkeurigheid opgegeven. Wij meenen door dezelve den Redenaar te hebben leeren kennen, als eenen man van eenen breeden regtsgeleerden aanleg en groote uitzigten, die zelf niet weinig ſchijnt te bezitten van datgene, hetwelk hij *naar den regel* en voor den tegenwoordigen tijd in eenen Regtsgeleerden vordert. Wij herhalen voorbedachtelijk, *naar den regel* of het *ideaal*, waarnaar geſtreefd moet worden, en hetwelk in 't algemeen in 't oog moet worden gehouden, ſchoon het nimmer in zijne volkomenheid bereikt worde. Wij herhalen, *naar den regel*, ten einde aan de traagheid en bekrompenheid de aanmerking af te ſnijden, dat men den Redenaar geen geloof zoude behoeven te geven, om dat hij ſchijnen kan te veel te vorderen. Ons ſchijnt het toe, dat, zoo wel het geheel, als de deelen van deze Redevoering, wel bearbeid zijn; het Latijn ſchijnt ook den Hoogleeraar glad en goed af te gaan, en dit ſtrekt dan ten bewijze, dat hij, die gedurende 30 jaren door de beſlommeringen van eene drukke *practijk* dagelijks wierd afgetrokken, deze taal in zijne jeugd uitnemend wel moet hebben aangeleerd.

Het

Het is, naar ons oordeel, te verwachten, dat deze man, zich hartelijk met zijne Ambtgenooten vereenigende, ten einde gezamenlijk aan goede geheelen te bouwen, veel, zeer veel, zal kunnen toebrengen tot den bloei van de Bataafsche Akademie te Groningen, aan welke wij, uit hoofde van onze oude betrekking tot dezelve, allen heil en voorspoed hartelijk toebidden.

Nachtgedachten. Gevolgd naar het Engelsch van EDUARD YOUNG, *door* ADRIANUS CORNELIS SCHENK. *I—IIde Zang. In den Haag, bij* J. Immerzeel, Jun. 1805. *In gr.* 8vo. 166 *Bl. behalven een Voorberigt van XXVII bl.*

Onder zeer gunstige voorteekenen en met eene veelbelovende verwachting biedt de jeugdige Dichter SCHENK deeze zijne Navolging van den Schrijver der *Nachtgedachten* den Vaderlandschen Leezer aan. In No. I van den *Schouwburg van in- en uitlandsche Letter- en Huishoudkunde* (gedrukt bij IMMERZEEL) had de Heer LUBLINK eene aankondiging medegedeeld van deeze stoute, doch zijns oordeels welgelukkende onderneeming, met bijvoeging van eenige vrij uitvoerige proeven uit de *twee* eerste Zangen. Hoezeer andere kunstminnende Landgenooten, afgaande op dit gegeeven staal, het gevoelen ondersteunden van den zedigen Grijsaard, deszelfs aanmoediging was voorzeker bij den Heere SCHENK de sterkste en alles afdoende prikkel om voort te gaan met zijne zwaare, doch welbegonnen taak. Wij ten minsten, die, na eene nauwkeurige toetze van de drie Zangen, ons in deezen Bundel aangeboden, volmondig instemmen met den kundigen LUBLINK; wij stellen kleenen prijs op onze eigene opregte toejuiching van den Vaderlandschen Dichter en Navolger van YOUNG, in vergelijking met den lof, dien hij zich reeds verwierf bij gedachten Kunstregter. Niemand is 'er toch in ons Gemeenebest, meer bevoegd tot eene beslissende uitspraak, dan de Man, het meest van allen bedreeven in *zijnen* Dichter, die bijzonder deszelfs *Nachtgedachten* bestudeerde, vertaalde, tot *tweemaalen* in ongebonden stijl, en verrijkt met veelvuldige toelichtende Aanmerkingen, in druk uitgaf, in die een aantal Overzettingen van dit Dichtstuk, in de beschaafdere talen van Europa, raadpleegde, beoefende.

Niemand konde ook meer onzijdige uitspraak doen, ten voordeele van zijnen jongen, bevoorens bij hem onbekenden Landgenoot, dan de Heer LUBLINK, die bij herhaaling in zijne Voorrede betuigd had, en na eene ondervinding van meer dan *dertig jaaren* in het gevoelen bevestigd was, „ dat „ hij eene goede bewerking van dit geheele stuk in rijmende

„ veelen *gedoogzaam* voor *onmogelijk* hield (*)." De begunstiging daarom van deezen Kenner, welk eene eere is zij niet voor den Nederlandschen Pindus, en voor den Heere SCHENK; die, schoon met taal geduld en gadeloozen arbeid, echter den steilen Zangberg tot aan den top beklimmen mogt!

Voor weinige jaaren (†) hebben wij met hooge goedkeuring gewaagd van de uitmuntende Vertaaling van POPE's *Proeve over den Mensch*, door den Heer P. VAN WINTER NSZ. in Dichtmaat derwijze overgebragt, dat hij zich nagenoeg aan het getal der verzen van het oorsprongelijke bond: thans, evenwel, billijken wij in den Hr. SCHENK, dat hij, met behoudenis van hetgeen zijnen Dichter onderscheidt en konsthetet, zich eene *vrijere Navolging* veroorloofde. Niet dat wij 's Mans aanmerkingen, tot zijne verdeedeging ten deezen aangevoerd, zelfs van verre zouden wenschen toegepast te zien op den schoonen arbeid des Heeren VAN WINTER; maar de boven aangehaalde gedachte van den ervaaren LUBLINK doet ons alsnog gelooven, dat eene stiktere Vertaaling, die omtrent POPE uitvoerlijk was, kwalijk gelukken zoude met YOUNG, meer stout en wijsgeerig verheven, meer krachtig, ineengepakt, en rijk in gedachten en beelden, dan zijn Landgenoot, zo dat hij hierin zijnen Voorganger MILTON evenaarde of voorbijstreefde. Waarheid is het ook, gelijk de Schrijver zegt, dat wij te beter eene Dichtkundige Overzetting der *Nachtgedachten* ontbeeren kunnen, „ doordien dit Werk, reeds sedert jaaren, in onze „ taal zoo algemeen bekend is, en wel voornaamelijk door „ eene Vertaaling, die den letterlijken zin van het oorsprongelijke zoo juist doet kennen;" eene Vertaaling, Leezers! door den Hr. SCHENK met rede voor *de beste* gehouden, die in Europa gevonden wordt, en welke wij daarom, naast het oorsprongelijke, voor den bekwaamsten toetssteen houden van het Werk onzes Dichters.

Intusschen, daar onze letterminnende Landgenooten aangaande YOUNG, en wegens de uitstekende verdiensten, of kennelijke gebreken, van dit zijn Hoofdwerk, de *Nachtgedachten*, ten vollen onderricht zijn; of hieromtrent, en opmerkelijk datgeen, wat tot regt verstand van dit Dichtstuk noodig is, alle inlichting in de Voorrede en Aanmerkingen des Heeren LUBLINK erlangen kunnen; zullen wij thans hieromtrent geheel stilzwijgen. Ten overvloede verwijzen wij nog onze Leezers tot de vroegere Beoordeelingen in ons Maandwerk (‡),

(*) Men zie de *Voorrede* in de 2de Uitgave op bl. XLIX, en den Brief des Heeren LUBLINK in den boven aangehaalden *Schouwburg*, No. I. bl. 70.

(†) *Alg. Vad. Letteroef.* voor 1798. 1ste St. bl. 44.

(‡) *Vaderl. Letteroef.* 1761. D. I. bl. 612, verg. met bl. 678—704. En de beoordeeling der 1ste Uitgave van LUBLINK's Vertaaling in 1767. D. VII. bl. 216 enz. Nog beroepen wij ons op een kort doch gunstig berigt, dat gevonden wordt in de *Bibliothèque Raisonnée*, Vol. 36. p. 229.

alleenlijk opmerkende, dat de Hr. SCHENK, zo veel van zijnen waardigen Proſaïſchen Voorganger in zijn Voorberigt en Aanteekeningen overneemende, ook wel deezen Druk, onzes inziens, had mogen verſieren met de aanwijzing der ſchoone toeſpeelingen van zijnen Dichter, zo op de H. Schrift, als op veele plaatzen der oude en laatere Wijsgeeren en Dichters: en had hij zulks te eerder mogen doen, daar de edelmoedige LUBLINK voorlange erkend had, hoeveel hij zelve ten deezen aan den Hoogduitſchen Vertaaler, den geleerden EBERT, verſchuldigd was (*). Nog verdient het onze aandacht, dat wij onzen geachten Landgenoot opmerkzaam maaken op zijnen ongebonden ſtijl, die het ons leed doet te zeggen dat in vloeiende welluidendheid geenzins te vergelijken is met zijn Dichtwerk, en waarin ons de wanſtallige lengte der volzinnen misbaagde, met naame in het *Voorberigt*, wel eens tot twintig en meer regelen uitgerekt. Ook houde hij ons ten goede, dat wij hier onder eenige weinige taalkundige bedenkingen ter neder ſtellen, die zekerlijk 's Mans kieschheid ontglipt zijn (†). — Maar treeden wij toe, om deeze *Dichterlijke Navolging* der *Nachtgedachten* van YOUNG als *zodanig* te toetzen. Immers, hoe hooge waarde wij ſtellen op den voorigen en belangrijken arbeid van LUBLINK; hoezeer wij deezen, benevens het oorſprongelijke, den grondſlag noemen durven, waarop SCHENK zijn kunſtwerk ondernomen heeft te ſtichten; wij verblijden ons, daarin niet weinig, dat zijn vernuft en dichtvermogen de nagevolgde Britſche Zangen met ſoortgelijke Hollandſche ſieraadjen naijverig tooide, en zulk eenen bevalligen gang of treffende houding in onze taale aan den *Young* geſchonken heeft, als grootendeels zijn luister uitmaaken in deszelfs moederſpraake.

Ter

(*) Voorr. van LUBLINK, als boven, bl. LXII.

(†) Bij veelen, zeer gemeenzaam met Hoogduitſche ſchriften, en in de menigte Overzettingen uit die taale, zo naauw verwant met de onze, treffen wij van tijd tot tijd woorden aan, die aldaar te huis behooren, en bij ons Nederlanders of geheel vreemd zijn, of tenen anderen zin hebben, dan men nu daaraan wil hechten. Intuſſchen heeft onze rijke moederſpraak zulken plunder van onze Nabuuren niet noodig: het deed ons hierom leed, dat het der kieschheid van den Hr. SCHENK niet belgde, zich in zijn Voorberigt van het woord *bewonderen*, *bijval*, en ook van *bemoeiing* voor *aanmoediging* te bedienen, daar toch *bemoeden* en *bemoed* oudtijds, en volgens KILIAAN en MEIER, *vermoeden*, *ondervinden*, en *vermoeding* beteekende. —— Omtrent de Spelling maaken wij liefst geene aanmerking, daar wij *ook* niet goedvinden, tegen eigen begrip en inzicht aan, een beſliſſend Burgerlijk gezag in het *Gemeenebest der Letteren* te volgen. Echter konden wij niet af, op bl. 11. r. 5. in *wijſlend*, en wederom op bl. 71. r. 3. in *kunſtvan*, den *Hollander* en niet den *Nederlander* op te merken. Men zie de *Verhand. van den Hoogl.* SIEGENBEEK *over de Spelling*, bl. 137. Onder de drukfeilen rangſchikken wij gaarne *eene prikkel*, Voorb. bl. VIII, *beklaagt*, bl. 10. r. 8. en het overtollige *te* op bl. 70. r. 1. van onderen.

Ter bekoring nu van ons verslag, moge het ons vergund zijn, dat wij, met achterlating van uittrekſels, beide uit het oorſpronglijke en uit LUBLINK's vertaaling, onze Leezers eens vooral tot de vergelijking noodigen, en daartoe telkenmaale door eene naauwkeurige aanhaaling naar de bedoelde plaatzen verwijzen. Voorts, daar wij hier in eenen overvloed van ſchoonheden bijkans verdoolen, en naauwelijks weeten waaraan de voorkeuze dient toegekend, beroepen wij ons het eerst op de waarlijk dichterlijke proeven, die reeds in gedachten *Schouwburg* ter kennisſe van het Letterkundig Nederland zijn gebragt, en om geene andere rede ons derzelver *derde* herhaaling opzettelijk doet vermijden (*). Trouwens dingt daarmede niet als 't ware om den prijs de volgende uitmuntende en ſterke beſchrijving der ellenden in dit menſchelijk leven, in den I Zang voorkomende?

Krijg, hongersnood en peſt — brand, ſtormen, vuurſpelonken,
Geweld, in 't harnas van drie dubbeld ſtaal geklonken;
Beroerte, in 't wrokkend hart der volken voortgebragt,
Deze allen woeden hier op 't menſchelijk geſlacht.
'k Zie hier Gods evenbeeld van 't vrolijk licht verſtooten,
Bedolven onder de aarde, in mijnen opgeſloten;
Onwetend dat Gods liefde een zon ten voorſchijn riep.
Ginds ſlaven, die haar wenk zoo wel onſterflijk ſchiep
Als hun betulband Hoofd, in nooit te ontworſtlen boeijen,
De roeibank der galei met tranen overſproeijen;
Zij ploegen 't wintermeer, en oogſten wanhoop in.
Daar, andren, afgeſcheurd van 't ouderlijk gezin,
Ten dienſte eens dwingelands verminkt of lam geſtreden,
Voortſtomplen met de hulpt van hun gekorven leden;

En

(*) Niet ongevallig, evenwel, zal het, vertrouwen wij, voor onze Leezers zijn, dat, terwijl YOUNG, in zijne twee eerſte Zangen vooral, zo uitneemend dichterlijk als wijsgeerig *over den Tijd* geſchreeven heeft, wij hun in het voorbijgaan naar de Werken van den Franſchen Redenaar en Dichter THOMAS heenen wijzen, bij wien een uitmuntende Lierzang over die ſtoffe gevonden wordt. Wij doen zulks te eerder, omdat van het bedoelde Vers eene zeer goede Navolging gevonden wordt in D. I. van den *Rhapſodiſt*, (te Amſt. bij P. MEIJER 1771) en wij niet vreemd zijn van te gelooven, dat de Franſche Dichter met den Engelſchen niet onbekend geweest zij. Zulks maaken wij onder anderen op uit deeze dichtregelen, die echter bij de volheid van YOUNG niet haalen mogen:

Wanneer de tolk des Tijds, het trillend klokmetaal
U toeroept: „ Broze menſch! zo vliegen de oogenblikken.
Laat dan een ſtem zo ſterk, zo vreeslijk, u doe ſchrikken;
Ze ontroere u ſelkens; ja, uw riel voel' t'eenemaal
De rust, die zij geniet in 't logge ligchaam, ſtooren!
Verbeeld u dat de dood u reeds dees taal doe hooren:
„ 't Is tijd dat ik op u, ô ſchepſel, zegepraal!"

En beedlen 't bitter brood in 't eigen vorstendom,
Dat, door hunn' moed gered, ten top van aanzien klom.
Ziekte, onherstelbre ziekte, en wreed gebrek bestrijden,
Met zaamgepaarde woede en zonder medelijden,
Jeugd, kunne en ouderdom en martlen 't menschdom af,
En maken, in de ellende, een toevlugt van het graf.
Elk gasthuis steent benaauwd en braakt een zee van lijken;
Miljoenen zuchten nog om dáár den dood te ontwijken.
Een naamloos heer, weleer gekweekt en opgevoed
In d'ongebonden schoot van weelde en overvloed,
Smeekt nu de koude hand van 't huivrig mededoogen,
Maar vindt het mensohlijk hart met eeuwig ijs omtogen.
Gij, slaven van 't genot! die, zelfs om middernacht,
Geen wulpsch bezoek vergeet, waar weelde of wellust lacht;
Schoon u de wroeging knaagt van uw ontwaakt geweten,
ô! Kunt ge een oogenblik uw dartle vreugd vergeten,
Bezoekt dan dit verblijf, waar elke liefdegift
De woestheid breidlen zal van uwe ontembre drift;
Maar neen, gij blijft ontmenscht de billijkheid versmaden,
Uwe onbeschaamde ziel schaamt zich voor eedle daden.

(Verg. YOUNG's *Works*, Vol. III p. 11 &c. Edit. London 1757 in 8vo., of LUBLINK's Vert. N. I § 22 en 23 bl. 26—29.)

Dit zij ons een bewijs der vrijere, maar keurige *Navolging*, waarop onze Dichter doorgaande zijn stuk behandeld heeft; somwijlen echter, en wanneer hem zulks oorbaar dacht, hield hij zich nader aan het oorsprongelijke, en wist hij, als YOUNG, de treffendste denkbeelden in zeer weinige dichtregelen ineen te zetten. Men vergunne ons ter proeve eene korte aanhaaling uit den II Zang, offschoon die insgelijks voorkome in de plaatzen, die uitgegeeven zijn in meergedachten *Schouwburg*.

De tijd vliegt heen; de dood dringt aan; de doodklok slaat;
De hemel noodigt; de afgrond dreigt; al wat bestaat,
Geheel de schepping werkt met aandrift en vervoering,
Ja, meer dan zij! — en wie, wie ronkt door die beroering,
Die snelgewiekte haast, dien vuurgen aandrang heen;
Wie slaapt waar alles werkt? de mensch, de mensch alleen.

(Verg. YOUNG's *Works*, p. 31; LUBLINK, N. II § 24 bl. 94. benevens de Aant. aldaar, en bij onzen Dichter.)

Of lust het u nogmaals een staal te leezen der bondige zeggenskracht van onzen Landgenoot, waarin hij zijnen Voorganger op zijde streeft, wij bieden u deeze schetze aan van de waarde des Tijds, dien 's Hemels Goedheid telken dage voor den Mensch vernieuwt, ten einde wij deszelfs gebruik leeren mogen. Dus zingt hij, een weinig verder, en als ten slot zijner voorige bespiegelingen:

De

De dag van heden is de jongstverloopen dag,
Het gistren keert te rug met al wat ons gedrag
Verbeetren, loutren kan, vereedlen en versieren,
En op de vrederots hersteld doen zegevieren.
ô Dat hij niet, beschimpt, mishandeld en veracht,
Gelijk zijn vader sterve of vroeger voorgeslacht.
Of zal ook deze dag tot duistren damp verteren,
En door nog zwarter vlek de zwartste schuld vermeeren?
Wat wilt gij? dat de mensch door d'overvloed verarmt?
Dat zijne ellende groeit zoo lang zich God erbarmt?

(Verg. YOUNG's *Works*, p. 32; LUBLINK als boven, § 26 en 27 bl. 98.)

Taalkundigen zullen zich misschien daaraan stooten, dat de Hr. SCHENK, in deeze twee laatste verzen, de *aantoonende wijze* (of *indicativus*) in stede der *aanvoegende* (of *subjunctivus*) gebezigd, *verarmt* en *groeit*, liever dan *verarme* en *groeie*, geschreeven hebbe. Maar nu wij op deeze geringe feil, als zeelieden op eene blinde klip, schier ongemerkt gekomen zijn, vordert tevens de onzijdigheid, dat wij nog hier onder (*) eene en andere kleene wanstalte, bij ons aangetekend, opmerken: niet dat wij, dit doende, ons tot onwaardige vitterije verlaagen willen; maar veelmeer om een bewijs te geeven, hoe ook een Dichter door den dwang van het rijm struikelen konde, op wien men anders en over het geheel de woorden van BOILEAU omtrent MOLIERE kon toepassen (*Satire II.*)

On diroit, quand tu veux, qu'elle [*la rime*] te vient chercher,
Jamais au bout du vers on ne te voit broncher;
Et sans qu'un long détour t'arrête, ou t'embarrasse,
A peine as tu parlé, qu'elle même s'y place.

Gaarne zouden wij nog eenige dichterlijke schoonheden uit deez

(*) Juist omdat wij zo weinig dwang van rijm en versmaat in dit zeer moeielijk Dichtwerk van SCHENK ontmoet hebben, kunnen wij niet voorbij, van de volgende onnaauwkeurigheden met een woord te gewaagen. Op bl. 11. r. 13. vorderde de rijmklank *ontblooten* in den zin van *bevrijden*, *losmaaken*, of *ontslaan*: en wederom bl. 64. r. 2. van onderen, dunkt ons *zegevieren* om dezelfde rede gezocht en ongeschikt te zijn ter enkele aanduiding van *bestaan*, of *zijn*. YOUNG heeft daar te regt:

Till earth herself shall BE *no more.*

Maar genoeg: het lust ons niet, de kleenste vlekjes in een [illegible] edelgesteente op te spooren.

deezen Zang aan onze Leezers mededeelen, en hadden wij daartoe uitgekoozen de keurig bewerkte vergelijking van den gang des zonnewijzers met dien van ons ſchijnbaar traag doch waarlijk onbegrijpelijk ſnel voortvliegend leven, — dan het ontbreekt ons aan ruimte; ook vordert nog de IIIde Zang onze aandacht.

Had YOUNG de vriendſchap en het ſtichtend doodsbed beſpiegeld en bezongen van *Philander*, den Echtgenoot zijner behuwde en teder geliefde Dochter *Narciſſa*, nu heiligt hij aan deeze zijn treurlied, die op eene reis naar Frankrijk, tot herſtel van haare zwakke gezondheid, in de lente haars levens, hem ontviel, en wel zo ſpoedig na het verſterven van *Philander*, dat hij zeggen mogte,

Eer 't graf nog over hem *de holle kaken ſluit*
Is mijn Narciſſa reeds zijn ingezwolgen buit.
De rampen hangen zaam als ſchaaklen van een keten.
Een enkle treft ons ſchaars, van allen losgereten;
Zij volgen zich het liefſte in digtgedrongen ſtoet,
En trappen, als het ware, elkandren op den voet.

(Verg. YOUNG's *Works*, p. 49; LUBLINK, N. III § 7 en 8 bl. 151.)

Dan hoe zeer dit dubbel leed 's Mans gevoelig hart doorgriefde en al zijne tederheid wekte, nog wierd zijn boezem door verontwaardiging tegen het bijgeloof, dat aan zo dierbaar lijk eene grafplaats weigerde, op het felst geteisterd. In deeze barning dus der gemoedsdriften ſchetst hij ons zijn treurig lot met eene waarheid en levendigheid van uitdrukking, die wij achten dat iederen Leezer volkomen blijken zal uit volgende proeve, wier ſlot ons tevens van den lof zijner Christelijke beginſelen getuigen mag.

Wat zou, wat konde ik doen in die benaauwde ſtonden?
Een vrome diefſtal; — 'k roofde een graf in zoo veel noods,
En ſchijnvroom hoonde ik nog dat heiligdom des doods,
Nalatig in mijn' pligt en onder 't leed bezwijkend,
En meer haar' moordenaar dan haren vriend gelijkend,
Sloop, kroop ik zachtkens voort met waggelenden gang,
In 't holſte van den nacht, en weende en zuchtte bang
En wrong de handen zaam, en mompelde in mij zelven,
't Geen huid weergalmen moest door 's hemels ſtargewelven;
Ja, zelfs den naam van haar, wier grafzuil 't hoogſte zwerk Aan haren voet moest zien, *onthield ik aan haar zerk.*
Ik dorst, vermeetle vrees! ik dorst heur haatren vreezen,
En 'k moest de ſtem van 't hart, natuur gehoorzaam wezen.
Vergeef, ô zaalge ſchim! vergeef het laag gedrag,
Waartoe de nood mij dwong op dien rampzaalgen dag.

Nu

Nu vloog ik toornig op, dan zonk ik weg in ſmarte;
Verwenſching en gebed ontvloeiden zaam mijn harte,
Verbolgen op den mensch en knielend voor zijn' God,
Misgunde ik zelfs dat land haar heilig overſchot.
Ik ſtampvoette en vervloekte en vlood, met ſchreijende oogen,
Den grond die haar bedekte; en met een mededoogen,
Narciſſa nog ontzegd toen zij den doodſnik gaf,
Wenschte ik de ontmenschten zelv' 't aan haar geweigerd graf.

(Verg. YOUNG's *Works*, p. 53; LUBLINK als boven, § 17 en 18 bl. 163—165.)

Wij hebben doorgaans den Hr. SCHENK in zijne lange en moeielijke baane vergezeld, met YOUNG en LUBLINK in de hand; meermaalen ondervonden wij dat hij eenen bijweg insloeg, die toch naar de eigen plaatze heenenleidde, als het pad, door zijne Voorgangers bewandeld. Zeer zeldzaam ontdekten wij intusſchen, dat hij, den grooten HOMERUS in deezen niet ongelijk, in eenen ſluimer viel en ſtruikelde. Leed doet het ons evenwel, dat zulks hem nergens (daar wij weeten) zo zeer gebeurd is, als in de nu aangehaalde ſchoone regelen. De ernst van het tafereel verbiedt ons bijkans, te ſchertzen met de ijsſelijke *graafzuil*, *wier voet* hij tot aan *het hoogſte zwerk* verheven heeft. Anders mogten wij vraagen, waar ergens in onzen dampkring (omſtreeks de bovenſte wolken) dit kolosſaal gevaarte rusten zal? dan of zijn voetſtuk misſchien het Vasteland van Europa tot grondvest hebben, en Frankrijk voor het minst beſlaan zoude? ja voegden wij 'er bij, tot welke evenredige hoogte ſtaat zich niet de top deezer naald te verheffen, boven Zon en Maan op te ſtijgen, en zich te verliezen in het ijdel ruim? — Bij YOUNG leest men, *whoſe tomb ſhould pierce the ſkies*, door LUBLINK te regt vertaald, *wier graafzuil door de wolken hooren moest*. Liefst gelooven wij dus, dat wij ons enkel aan eene drukfout hier ſtooten, of dat de Dichter *voet* in plaatze van *top* bij vergiſſing zal geſchreeven hebben. Omtrent eene en andere *duisterheid*, ons in de Navolging van deezen derden Zang voorgekomen, die wij wederom voor kleenere vlekken in 's Mans ſchitterenden arbeid aanzien, vergenoegen wij ons, den Leezer naar onderſtaande noot (*) te verwijzen.

Het

(*) Dus achten wij, dat de 4 laatſte Dichtregelen op bl. 105, en de 6 eerſten op bl. 101, welligt door eene te ſtipte navolging van het oorſpronglijke, eenigzins duister zijn zullen voor den Nederlandſchen Leezer, ten zij men LUBLINK op bl. 160 en 161 opſla: en hetzelfde heeft, onzes insiens, plaats op bl. 112. r. 9—13. weshalven wij ook daar tot LUBLINK's Vert. op bl. 178 verwijzen. — Gaarne zouden wij nog in Zang II, bl. 40, den naam van *Mead* hebben geleezen, dat behoudens de versmaat, met aanduiding althans der En-

Het lust ons intusschen niet, op deezen afkeurenden toon ons gunstig verslag van dit Dichtwerk te eindigen; en waarlijk ons schiet nog overig te zeggen, hoe welgepast de Hr. SCHENK de wijsgeerige tegenstellingen (*antitheses*), zo geliefd bij YOUNG, wist te treffen en uit te drukken. Zie hier, ten voorbeeld, eene vergelijking van het leven met den dood.

Het leven dwingt de ziel en onderwerpt ze aan 't stof;
De dood voert ze, in haar vlugt, verr' boven 't starrenhof.
Het leven blijft geboeid in 't kerkerhol der zinnen
En naauwlijks dringt het licht zijne enge reten binnen;
De dood is vrij en breekt de dikste wolken door:
De aan 't stof ontglipte ziel is enkel oog en oor.
De dood benaauwt den dwaas door ingebeelde smarte:
De wijze wacht hem af met een benaadigd harte:
Doch wijze en dwaas gevoelt dat ziele- en boezempijn
Twee voedsterlingen van 't ellendig leven zijn.
Wordt niet de vrije ziel, hoe magtig, hoe verheven,
Ontkroond, geboeid, verdrukt door dit tiranny leven?
Niet eeuwig vrijgemaakt, verengeld door den dood?
Hij bergt het nutloos stof in 's aardrijks koelen schoot,
Maar 't leven graaft een graf voor onverdelgbre zielen.

(Verg. YOUNG's *Works*, p. 62; LUBLINK als boven, § 36 bl. 190—192 en zie de plaatzen van SENECA, CICERO en MILTON, daar aangehaald.)

Wij hoopen en vleien ons, andermaal onze Leezers op schoone tafereelen en keurig werk te zullen mogen vergasten, indien de Dichter, aangemoedigd door den welverdienden lof en rijke begunstiging zijner Landgenooten, aan deeze nuttige taak met bestendigen lust, en zich langzaam haastende, blijft arbeiden. Zo roeme eerlang dit kleen Gemeenebest, naijverig omtrent zijne Nabuuren, op eene driemaal herhaalde uitgave van den Britschen Dichter, wiens *Nachtgedachten*, geheel Europa door, van deszelfs Inwoonders geleezen worden in de onderscheiden taalen der Natien, en die wij, ondanks het vooroordeel, dat zijnen treurtoon lastert, ondanks het tegenwroeten der DONKZOOS en ligtzinnigen deezer Eeuwe, naast de achtbaarste der Boeken op prijs stellen met den vermaarden CRAMER (*).

gelsche uitspraak *Mied*, had mogen geschieden. — Doch wie verschoont dit alles, en meer dan dit, niet, in eene Navolging van YOUNG's *Nachtgedachten*!

(*) De Heer JOHANN ANDREAS CRAMER naamelijk, *Hofprediker van zijne Kon. Majesteit van Deenemarken*. Zie deszelfs *Nordische Aufseher*, D. I. St. 13; geplaatst bij LUBLINK aan 't slot zijner Voorrede, bl. LXVI enz.; of wel het *uittreksel* dier Lofrede in het Voorb. van onzen Schrijver, bl. XV.

De

De Voortreffelijkheid van den Mensch, in de beoefening der Schoone Kunsten, Lierzang, door CORNELIS LOOTS. *Uitgesproken in de Maatschappij* Felix Meritis, *den* 11 *van December*, 1805. *Te Amsteldam, bij* P. J. Uijlenbroek. 1806. *In gr.* 8vo. 32 *Bladz.*

Ter gelegenheid dat door Besturers der Maatschappij *Felix Meritis* de Eereprijzen in de Teekenkunde werden uitgedeeld, vervaardigde de Heer LOOTS, daartoe aangezogt zijnde, het Dichtstuk, thans voor ons, dat door hem, zeer oneigenaardig, eenen *Lierzang* genoemd wordt; indien wij niet geheel en al het denkbeeld, dat men algemeen van een Gedicht vormt, het welk tot die soort van poëzij behoort, willen verliezen, en een geheel ander in zijne plaats stellen. Immers loopt tegen dit algemeene denkbeeld, dat men zich van een Lierzang gemaakt heeft, lijnregt aan, dat hij van zulk eenen langen adem zijn kan, dat men omtrent een geheel uur zoude moeten besteden, om denzelven te lezen of aan te hooren. De Lierzangen van PINDARUS, HORATIUS, SARBIEVIUS, en den Franschen Dichter J. B. ROUSSEAU, welke nog steeds als uitmuntende voorbeelden worden aangeprezen, zijn niet alleen kortes, maar zelfs de langste van deze allen wordt door dezen Lierzang in grootheid nog meer dan drievuld overtroffen. Het denkbeeld, derhalve, dat wij, door de Lierzangen van PINDARUS en de overige zoo even genoemde Dichters, ons van dezelven gevormd hebben, verandert geheel en al, zoo wij aan dit en dergelijke lange Dichtstukken den naam van Lierzangen willen geven. 't Is waar, de Heer LOOTS heeft vele goede Nederduitsche Dichters tot voorgangers gehad, die, even als hij, hunne lange Dichtstukken met den naam van Lierzangen bestempeld hebben; verscheiden vindt men 'er in de Werken van onze beroemde Dichteresse J. C. DE LANNOIJ, waaronder 'er zelfs voorkomen, die den eerepriis hebben weggedragen, en ook vele dichterlijke verdiensten bezitten; ja wij hebben, voor twee jaren nog, eenen bekroonden Lierzang (let wel) in twee Zangen, en 46 bladzijden groot, benevens andere Lierzangen, waaronder die van den Hoogleeraar SIEGENBEEK op JOOST VAN DEN VONDEL, zoo verzen lang, in het eerste Deel van de *Werken der Bataafsche Maatschappij van Taal- en Dichtkunde*, ontvangen; en men kan dan den Heer LOOTS niet zoo geheel een kwade duiden, dat hij, die ten minste de Lierzangen van PINDARUS en SARBIEVIUS, om van anderen niet te spreken, niet zoo goed kent, als de Lofdichte Hoogleeraar, dezen en andere voorname Nederduitsche Dichters, hierin ook gevolgd is. Doch, wanneer wij de poëzij in klassen willen verdeelen, en den Lierzang van het Heldendicht, het Leer-

dicht en andere foorten van Gedichten willen onderſcheiden, door eene afzonderlijke benaming, en bij het algemeene denkbeeld blijven; dat men zich daarvan, door alle eeuwen heen, gevormd heeft, worden alle deze lange Dichtſtukken eenigenaardig door onze Dichters en Dichteresſen, wie zij dan ook zijn mogen, Lierzangen genoemd. Wenſchelijk zoude het zijn, dat men, omtrent deze Gedichten, de regels der *Æſthetica*, waarvan men in deze dagen zoo veel ſpreekt, en welke men zelfs in zulk ſoort van Lierzangen, als deze van den Heer LOOTS is, durft inroepen, een weinig meer in acht nam. Deze regels zouden voorwaar toch onze Dichters leeren, dat men in den Lierzang de verbeelding van den lezer of hoorder vooral moet weten te ontvlammen en al hooger en hooger op te voeren; dat het niet de opeenſtapeling, maar de nette en ſchoone uitdrukking van gepaste beelden is, allen medewerkende om het doel te bereiken, dat de Dichter zich met zijnen Lierzang voorſtelt, welke de ſchoonheid van denzelven uitmaakt. Indien wij nu aan deze regels, die niet willekeurig zijn, maar uit den aard der zaak zelve voortvloeijen, en in de natuur van den mensch hunnen grondſlag hebben, het voor ons liggende Dichtſtuk toetſen, zullen wij maar al te week bemerken, dat het den toets niet kan doorſtaan, niet alleen van eenen Lierzang, die het in 't geheel niet is, maar dat het zelfs enkel als Dichtſtuk, of Leerdicht, of hoe men het ook anders noemen wil, beſchouwd, niet onder de voortreffelijke, maar ſlechts onder de middelmatige voortbrengſels der Nederduitſche Dichtkunst kan gerangſchikt worden, zo hoe meer het enkele goede couplatten en ſommige krachtige reenen hebbe. De naam van LOOTS, en de roem, dien hij zich als Dichter bij velen verworven heeft, vorderen met billijkheid van ons, dat wij dit ons oordeel niet zoo maar meesterachtig uitſpreken, maar dat wij hetzelve nader ontwikkelen en ſtaven.

Elk Dichtſtuk, van welk eenen aard het zijn moge, of tot welke ſoort van poëzij het gebragt mag worden, moet, in de eerſte plaats, die eigenſchap hebben, dat het treffe, roere, ons bewege, op de eene of andere wijze. Het doel van den Dichter in het voorhanden zijnde Dichtſtuk is, of moet zijn, dat hij ons de voortreffelijkheid van den Mensch in de beoefening der Schoone Kunſten, op eene treffende wijze, doe kennen. Het is niet genoeg, verſcheiden goede denkbeelden, in vrij goede verzen, over deze voortreffelijkheid van den Mensch te hebben op het papier gebragt; maar zij moeten zoodanig worden aangevoerd, dat zij, door derzelver plaatſing en verband, die uitwerking op onzen geest hebben, dat wij als ter neêrgeſlagen, of als in verrukking opgetogen, of, met andere woorden, dat wij geroerd, getroffen, bewogen worden. Dit is de groote en de eerſte taak des Dichters in elk

Dicht-

Dichtſtuk. Men leze nu dezen Lierzang van het begin tot het einde; en men zal 'er met moeite een couplet in vinden, dat op onze ziel die uitwerking doe. Wij treffen, gelijk wij reeds zeiden, hier wel enkele krachtige verzen aan, en ook ſomtijds zeer gelukkige beelden; doch deze zijn niet genoeg bearbeid, en niet in dien zamenhang geplaatst, dat de voorſtelling daarvan ons levendig treffe, en wij door derzelver ſchoonheid verrukt en bewogen worden. Men zou dit Dichtſtuk niet ongepast kunnen vergelijken bij eene ſchilderij, waarin, hier en daar, een ſchoon bloempje, een fraaije trotſche elkentak en enkele andere voortreffelijk geteekende voorwerpen te vinden zijn, doch meest verkeerd geplaatst, en die geene uitwerking voor het geheel doen, het welk levendigheid en goede ſchakering mist.

Een ander gebrek, door ons bedoeld, is, dat de Heer LOOTS, in dit Dichtſtuk, zeer onregelmatig en onvolledig zijn onderwerp behandeld heeft. Hij ſchetst ons de voortreffelijkheid van den Mensch in de beoefening der Dicht-, Toon- en Schilderkunst in verſchelden coupletten af, (onder welke wij met genoegen lazen de volgende fraaije vergelijking: de Dichter, zijne rede tot de verheven Toonkunst wendende, laat zich dus hooren:

Gelijk, op *lichte* bewogen baren,
De kielen vrolijk henen varen,
En 't ſcheepje beurtlings rijst en helt,
Zo weet ge, op 't golven van uw vingren,
De ziel naar uwen wil te ſlingren,
Daar ze of in vreugd of weemoed ſmelt.)

Doch van de Welſprekendheid en andere Schoone Kunſten, waarin de voortreffelijkheid van den Mensch niet minder uitblinkt, vinden wij hier geen bijzonder gewag gemaakt, niet een enkel couplet aan eene derzelven, of hunne groote meesters, gewijd, terwijl de Dichter 'er drie geheelen aan de Dichtkunst, even zoo velen aan de Toonkunst, en meer dan twaalf aan de Schilderkunst geeft. Dit is onevenredig, en tevens onvolledig. In eenen Lierzang, zoo hij dit niet ſlechts in naam, maar in waarheid is, zou iets dergelijks nog beſtaan kunnen: de Dichter, geheel doordrongen van eenige denkbeelden, welke, op eenmaal, zijne verbeelding ontvlamd hebben, mag deze, in den Lierzang, wel ontwikkelen, en andere denkbeelden, al zouden die 'er even goed, ja beter in voegen, achterwege laten, vooral wanneer hij die denkbeelden, welke zich van zijnen geest alzoo hebben meester gemaakt, op eene krachtige en treffende wijze weet uit te drukken: maar in een Dichtſtuk, gelijk dit, dat alleen den naam,

en

en niets meer, van eenen Lierzang heeft, is eene dergelijke in het oog loopende onevenredigheid en onvolledigheid, onzes inziens, een wezenlijk gebrek. Wij willen wel gelooven, dat de Heer LOOTS, door de menigvuldige dichtmatige Redevoeringen of openlijke Voorlezingen, waartoe hij zich, van tijd tot tijd, in onderscheiden Genootschappen, verbindt, misschien den tijd niet zal hebben kunnen vinden, welke vereischt wordt om Dichtstukken te beschaven: maar waarom dan dezelve zoo schielijk door den druk algemeen gemaakt, en waarom niet liever den raad van HORATIUS gevolgd:

Nonum prematur in annum.

Men zal den kunstenaar niet vragen, hoe veel tijds hij aan zijn werk besteed hebbe, maar — of het goed zij. Is het dit niet, hij beschave het dan, en deele het niet eer aan het publiek mede, dan wanneer het tot dien trap van volkomenheid is gebragt, dat deszelfs schoonheid ons de gebreken, die het nog mogt bevatten, over het hoofd doe zien.

Voorts hebben wij in dit Dichtstuk ook van die taalfouten aangetroffen, welke thans, na den arbeid van de Heêren SIEGENBEEK en WEILAND, zoo gemakkelijk te vermijden zijn. Zoo vinden wij, om slechts eenige voorbeelden bij te brengen, in het zoo even aangehaalde vers, *licht* bewogen, in plaats van *ligt* (*levis.*) *Noch* en *nog*, dat door alle kundige taalkenners steeds onderscheiden is, gebruikt LOOTS overal op dezelfde wijze, altijd *noch* (*neque*) schrijvende, waar *nog* (*adhuc*) had behooren te staan; b. v. bl. 6. „ *noch* aanwezig." Bl. 19. „ Hoe zou de mensch *noch* vrolijk 't oog ten hemel slaan." Bl. 25. „ En 't geen *noch* eenmaal dagen moet."

Veel zoude 'er nog aan te merken zijn op somtijds verzen, welke of een denkbeeld opleveren, dat niet zeer dichterlijk is, of gedwongen en stijf zijn, of waarin het zelfde denkbeeld in andere woorden wordt uitgedrukt: men leze met aandacht eens de twee eerste coupletten:

Gewaardig mij met uwe glansen,
Doorboor, verdrijf der nevlen drang,
Verlicht, bestraal me uit hooger transsen,
ô Kunstgevoel! beziel mijn' zang:
Vervul geheel mij met uw' luister;
Ontruk me aan zwaarte, aan boei en kluister;
Verbrijzel wat mij nederklemt;
Bruisch als een vuurgloed door mijne aêren;
Kom, als een God, in mij gevaren,
Die naar zijn kracht mijn krachten stemt.

Ja,

Ja, brandende om uw' lof te zingen,
Daar mij *uw wenk genade bied*,
Doorzweef ik reeds die hooge kringen,
Van waar ge, ô Zon! uw ſtralen ſchiet.
Waar zinkt het logge ſtof nu henen?
In welk een diepte is de aard' verdwenen?
Waar hangt der zorgen loden nacht?
Waar twisten kindren, oud van dagen,
Om ſchijnzels, die aan 't oog behagen?
Waar zweert het goud Gods oppermagt?

De Dichter ſpreekt het Kunstgevoel aan, en bidt het, dat het *hem gewaardige met zijne glansſen, hem verlichte, beſtrale uit hooger tranſen*, en *hem vervulle met zijnen luister*, ja *geheel* daarmede *vervulle*. Zie daar drie regels, welke alle het zelfde denkbeeld bevatten, in andere bewoordingen. Is dit dichterlijk? Is deze langwijligheid met de kortheid en het krachtige van den Lierzang, waarvoor LOOTS zijn Dichtſtuk wil gehouden hebben, eenigzins beſtaanbaar? Is dat *vervullen met luister* zelfs wel goed Nederduitsch? De Dichter had reeds gebeden, dat hij met den *glans* of *luister* van het kunstgevoel *gewaardigd*, *verlicht* en *beſtraald* mogt worden: dit was niet genoeg; hij moest 'er *geheel* mede *vervuld* worden. — Die *wenk* van het kunstgevoel, in het tweede couplet, die den Dichter *genade bied* (lees *biedt*), levert waarlijk ook geen dichterlijk en ſchoon beeld op. — De laatſte regel: *waar zweert het goud Gods oppermagt?* betuigen wij niet te verſtaan.

Wij onthouden ons van meer aanmerkingen, die 'er nog vallen te maken zouden zijn. Genoeg is het, gezegd en, gelijk wij vertrouwen, aangetoond te hebben, dat dit Dichtſtuk niet boven de middelmatige poëzij zich verheft, en, bij zijne algemeene en bijzondere gebreken, weinige ſchoonheden en weinig treffends bezit.

Vertelſels uit den ouden tijd, van Brand en Overſtrooming; — van Oorlog en Moord; — van Spooken en Schipbreuk-lijden, en dergelijken, door AUGUST VON KOTZEBUE. *Amſterdam, bij* W. Holtrop. 1805. *In gr.* 8vo. 221 *Bl.*

Wanneer men dan naam heeft van vroeg op te ſtaan, — nu de Lezer weet wel wat het ſpreekwoord zegt; en dien naam heeft de Heer VON KOTZEBUE. Indien intusſchen dit boekje waarlijk van hem is, zo maakt die naam hem nu toch wat al te ſtout. Hij is, zegt hij, bij *oude kronijken, van welken men ſchrikt, en duchtige folianten, die niemand meer leest*, ter markt geweest; en nu vertelt dan dit boekje der wereld, het-

hetgeen zij gaarne hoort. *Gaarne hoort?* ja nu, voor zo ver men in geſchiedenisſen en anecdoten uit den Almanach ſmaak vindt; het grootſte deel dezer verhalen althands zal bij geene andere Lezers eenigen bijval vinden.

Eerst hebben wij het bericht van CH. THODÄUS, *Predikant, wegens 't geen hem en de zijnen bij de verovering van Maagdenburg bejegend is Ao.* 1631: dit verhaal is nog al belangrijk, en het ſlegtſte niet. Dan volgt een *Volksſprookje*, *Ridder* HULDMANN VAN BEHRINGEN, *of de Spelonk van den Zobtenberg*, van bl. 23—87: het laſſte verhaal van betovering en onttovering, dat ons immer ter hand kwam, van onze jeugd af aan; eene ellendige beuzeling. Voorts de *Sileſiſche Zondvloed Ao.* 1703: zeer gewone Courant- en Almanachs-berichten van ongelukken door eenen watersnood, en dikwijls onverwachte reddingen. *Schipbreuk van* JOHANN WILHELM *van Saxen-Gotha Ao.* 1702: een weinig meer ongewoon, en alzo meer onderhoudend. *Aanſtelling van den* H. JOSEPH *tot Opper- Land- en Burggraaf, in Beijeren*, 1664: een ſtaaltje van het domſte bijgeloof, waarbij eene Leerreden gevoegd is van zekeren pater barrevoeter, waarbij in zotheid niets te vergelijken is, waarin men van *het gepreſenteerd geweer des geloofs, het losſen van musketten des lofgezangs, het losbranden van de met liefdevuur geladene kanonnen des harten*, en wat meer van dien aard is, lezen kan; al hetwelk men liever niet zou gelezen hebben, daar hetgeen in het geheugen blijft zeker ergerlijk wordt en hindert bij ernſtige godsdienſtige overdenkingen; een ſtuk, zo al niet geheel verdicht, (en dit zou onvergeeflijk zijn) voorzeker dan toch vrij wat opgeſierd en verhanſeld, 't geen de ſtijl genoegzaam uitwijst, en dat volſtrekt geen nut kan doen. *Burgerhaat en Burgermin*, en *het plegtig Tweegevecht Ao.* 1522: geſchiedkundige ſtukjes, die men lezen kan. *Het kwellend Spook*, enz.: zenuwtoevallen, die ophielden, toen 'er een knap officier, en daarna een kindje kwam. *De verkiezing der Vorſten in Kärnthen. Gruweldaad der Kruisheeren, te Dantzig, Ao.* 1412. MONMOUTH. *Trotsheid en ſtraf van* ERASMUS LUEGER. CUNZ VAN DER ROSEN. *Dapperheid en wonderbare redding van den Holl. Kapitein* CH. VLISS: — vrij goed, maar juist voor eenen Almanach. In één woord, *de avontuurlijke vruchten van des Schrijvers eigene fantaſij*, waarvan hij ook in het Voorbericht gewaagt, konden wij hier niet gemaklijk onderſcheiden; niets beviel ons zonderling; en wij zijn in het onzekere, of de Heer VON KOTZEBUE zijn crediet bij het Publiek, dan of men den naam van den Heer VON KOTZEBUE heeft misbruikt.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Verklaring van Paulus Brief aan de Romeinen, door PAULUS BOSVELD, *rustend Predikant te Dordrecht. IIden Deels Iſte Stuk. Te Dordrecht, bij* P. van Braam. 1805. *In gr.* 8vo. 318 *Bl.*

In dit tweeden Deels eerſte Stuk wordt nu, van wege den Eerw. BOSVELD, diens kundigen Schrijvers verklaring geleverd over de *Uitſtappen* en *Tuſſchenredenen*, die deze in den Brief aan de Romeinen meent ontdekt te hebben, en die hij oordeelt een meer bepaald, tijdelijk, plaatzelijk of perſonelijk oogmerk te hebben, en nu voor ons van weinig gebruik te zijn.

Hier komen (1) twee Verhandelingen, of, gelijk hij ze ook noemt, Twistredenen, in aanmerking, met bijzonder opzicht op de tijdgenoten van Paulus, ingericht om Heidenen en Joden te overtuigen van de noodzakelijkheid, om 't Chriſtendom aan te nemen: de *eerſte*, H. I: 18—32, betreft de Heidenen, waarin dezen wordt aangetoond, dat zij zich op de wet der natuur niet konden gerustſtellen, aangezien zij dezelve deerlijk overtreden hadden; waarom die wet hun niet anders, dan ſtraf en toorn, van wege den God der natuur, kon aankondigen. De *tweede*, H. II—III: 1—20, is, met 't zelfde oogmerk, opgeſteld voor de Joden, als waarin hun getoond wordt, dat zij wel nog met eene andere wet en openbaring zijn bevoorrecht geweest, doch dat zij ook daarin hunne behoudenis niet kunnen vinden, omdat ook zij deze hunne wet ſchandelijk overtreden hadden. Zij beſtaat uit twee deelen, waarvan het eerſte, zijnde vervat in H. II, is eene ſtellige overtuiging van de Joden, dat zij zoo min recht van ſpreken hadden, als de Heidenen, en het tweede, H. III: 1—20, eene beantwoording is van de pretenſie der Joden, dat zij evenwel van ouds Gods uitverkoren volk waren, door hem, boven alle volken der aarde, bevoorrecht; welke daadzaak

Paulus wel erkent, doch teffens met aanwijzing, dat zij zich hierop niet konden verlaten, daar zij, door hun gedrag, de genadige uitwerking van dit voorrecht verbeurd hadden. — (2) Een betoog tegen de Joden, van de rechtvaardiging des geloofs zonder de werken, en wel beiden over Joden en Heidenen, H. III: 31. en IV. 't welk alleen zal ingericht zijn, om den Joden van Paulus leeftijd hun vooroordeel tegen de leer des Euangeliums te ontnemen, en aan te toonen, dat de rechtvaardiging van den in zichzelven ſchuldigen mensch, alleen uit het geloof in God, zonder eenige werken van verdienſten, en in 't bijzonder, zonder de werken der wet van Moſes, Gods oorſpronkelijke handelwijs geweest is, zoo als in de geſchiedenis van Abraham ten klaarſten blijkt. Dit maakt, volgends den Schrijver, ook al geen deel van de Euangelieleer uit. — (3) De vergelijking van Gods rechtvaardigheid, in het ſtraffen der zonden door den dood, met Gods genade, in de rechtvaardiging des zondaars ten eeuwigen leven, H. V: 12—21. Eene Epiſode, of tuſſcheningevoegde uitweiding, om, bij wijze van vergelijking, de leer van den *eenigen Heilaanbrenger* Jeſus Christus op te helderen uit de geſchiedenis van den *eenigen Adam*, de eenigſte bron en oorzaak van de zonde, en van de ſtraf des doods, zoo als namelijk de geſchiedenis van Adam en Eva bij de Joden opgenomen en geloofd wierd, zonder daarmede te willen leeren, hoe het zich daarmede toegedragen had, of wat men daarvan, naar de ſtipſte waarheid, gelooven moet, even alsof Paulus, gelijk men gemeenlijk voorondersteld, door eene godlijke openbaring, den waaren aart dier gebeurtenis met een verplichtend gezag beſchreven had. — (4) Eene bijzondere Verhandeling over de vraag: of de Moſaiſche wet kon en mogt gebruikt worden, als een richtſnoer voor de Chriſtelijke heiligmaking? H. VII. De Apoſtel zal daarin alleen hebben willen betogen, dat, om zich te bekeeren van de zonde, en een goed zedelijk leven te leiden, de Moſaiſche wet van geen gebruik is, en in 't geheel niet meer in aanmerking komt; even min, als bij des zondaars rechtvaardiging voor God. „ Hiervan," zegt de Schrijver, „ zijn wij Chriſtenen thans zoo overtuigd, dat zulk een Vertoog voor ons niet noodig is. Doch voor de wetgezinde Tijdgenoten van Paulus was dit van de uiterſte noodzakelijkheid; en daarom heb ik het ook, als een af-

afzonderlijk ſtuk, behandeld." Hij heeft zich inderdaad veel moeite gegeven, om deze moeielijke plaats, naar zijne gedachten eene der allermoeielijkſte uit alle de ſchriften van den Apostel Paulus, wel te verſtaan. De Heilige Schrijver ſchijnt hier, zegt hij, alle de moeielijkheid van zijnen ſtijl, in de verwisſeling van woorden en beteekenisſen, in de verkorting zijner uitdrukkingen, in het invoeren van eenen ſpreker bij Perſoonsverbeelding, enz. vereenigd te hebben met den ijver van het redetwisten, en de daardoor veroorzaakte voordracht der zaken, in haar uiterſte, of op de ſterkſt mogelijke wijze, waardoor een uitlegger dikwijls in twijfel raakt, welke des Schrijvers eigen zakelijke meening geweest zij. Of nu evenwel de Eerw. BOSVELD deze, en hier, en in de andere door hem, in dit Stuk, behandelde plaatzen, beter getroffen hebbe, dan een LIMBORCH, KOPPE, GREVE en anderen, die vóór hem dezen Brief met zorg bearbeid hebben, mogen deskundigen beoordeelen. De zelfdenkende Kerkleeraar gaat zijn eigen weg, en is doorgaans voor zichzelven vrij zeker, het regte pad gekozen te hebben. Niet zelden bekleedt hij de gedachten, die hij, van 't gewoone afwijkende, ten grondſlage legt, met aannemelijke redenen. Wij kunnen evenwel geen genoegen nemen in den beſlisſenden toon, waarop hij ze meestal voordraagt, noch ook in de wijze, waarop hij, eenmaal iets vastgeſteld hebbende, doorgaans ſtoutelijk voortredeneert, en, door alzoo het eene uit het andere af te leiden, zijnen Lezer in den waan brengt, dat het leerſtelzel en redenbeleid van Paulus, in dezen Brief, niet anders kan en moet verſtaan worden, dan hij 't zich voorſtelt.

G. DE HAAS, *over de Openbaaring van Johannes; als een Boek voor het Verſtand en Hart. IIde Deel. Te Haarlem, bij* J. L. Augustini. 1805. *In gr.* 8vo. 414 *Bl.*

Over den aanleg van deze nieuwe verklaring der *Openbaring van Joannes*, bij onze aankondiging van het eerſte Deel, verlag gegeven hebbende (*), is 't vergenoegen wij

(*) *Algem. Vad. Letterveſ.* 1804. bl. 281.

wij ons met te melden, dat dit tweede Deel aanvangt met de uitlegging van het Profetisch deel dezes Boeks, en de verklaring van het vierde en drie volgende Hoofddeelen, ingericht naar 't denkbeeld, welk zich de Eerw. DE HAAS omtrent den inhoud van dit Geschrift voorgesteld had, bevat.

Vooraf gaat eene *algemeene* en *meer bijzondere* opgave van 's Mans gedachten over de Profetische Openbaringen van Joannes. De *algemeene* is begrepen in vier aanmerkingen. (1) Over den tijd, wanneer Joannes deze Openbaringen ontvangen heeft; 't welk de Schrijver, volgends Hoofdst. IV: 1, vaststelt, niet op denzelfden tijd, toen hij de vorige, die onderwijzend was, ontving, gebeurd te zijn. (2) Over het onderscheid tusschen het ontdekte aan Joannes, eer hij zich nog in een staat van zinsverrukking bevond, en het ontdekte aan denzelven, nadat hij in dien staat was overgebragt. (3) Over het verband tusschen deze gezichtsbeschrijving, die Profetisch is, en de vorige, die onderwijzend was. (4) Over de gedaantelijkheid van deze Profetische gezichtsbeschrijving, die hij zich als een hemelsch tempelgezicht voorstelt. — In de *bijzondere* opgave van des Schrijvers gedachten over deze profetische gezichtsbeschrijving worden twee deelen onderscheiden. Het eerste, zijnde het voorbereidend gedeelte, Hoofdst. IV, V, zal eene regtstreeksche beeldsprakige vertooning van de huishouding des hemels behelzen; terwijl het tweede, de profetische gezichtsbeschrijving zelve, Hoofdst. VI—XXII, de ontdekking van de lotgevallen der Christenkerk, sints den tijd, dat Joannes deze Openbaring ontving, tot aan de voleinding der eeuwen, zal bevatten.

Met deze en andere daaraan verbondene vooronderstellingen verklaart nu de Eerw. DE HAAS, op zijne wijze, dit geheimzinnig Boek, en vindt daarin veel, dat anderen nog zoo niet ontdekken, vooral met opzicht tot zijne, van het gewoone verre afwijkende, gedachten over de toekomende wereld. Of dit geschied zij op voldoende uitlegkundige gronden, willen wij gaarne ter beslissing aan hun, die er bevoegdheid toe hebben, en geduld genoeg bezitten, om dit Werk door te studeren, overlaten.

Bij-

Bijzondere Brieven van Saulus en Paulus, uitgegeeven door Nathalion a Sacra Rupe. *Te Hoorn, bij* J. Breebaart. 1805. *In gr.* 8*vo.*

Wij bedriegen ons, zo ieder, die den bovenſtaanden Titel leest, zijne aandacht niet vestige op den zonderlingen en blijkbaar gezochten Naam des Uitgeevers. Hij zoude evenwel meer dan wij bekend moeten zijn in de Monnikenwereld en bedreeven in de ontknooping van het valsch vernuft der Middeleeuwen, als hij in den eerſten opſlag raamen konde, wie zich onder dien ſluier ſchuil houdt. Maar neem de moeite niet van te gisſen, Leezer! — de tegenzijde van het blad ontdekt den Man, en N a t h a l i o n a S a c r a R u p e, geboekſtaafd naar aanwijzing der onderſtaande cijffers, 5,4,17,3,8,13,1,2,6, 11, 9,14,7,12,16, 19,15,10,18, wijlen de hoogvermaarde JOHAN CASPER LAVATER; op wiens geſchrijf men thans het Nederlandsch Publiek tot de verzadiging toe ſchijnt te willen vergasten, zullen wij zeggen uit overgedreeven eerbied voor *zijne* Nagedachtenis? Door eene onlangs uitgegeeven Anticritiek (*) geleerd omzichtig te zijn in ons oordeel over de Vertaalers der ſtukken van LAVATER, zouden wij ditwerf wegens de uitvoering dier taak met ſtilzwijgen mogen volſtaan, ware het niet, dat Deeze, in het Voorberigt gewaagende van de welverdiende beſpotting, waarmede bovengedachte Monnikengril in Duitschland was opgenomen, dezelve „ eene aardige ſpeling noem„ de, waarin, zijns inziens althans, niets berispe„ lijks voorkomt." Zulks doet ons bloozen wegens den wanſmaak van onzen onbekenden Landgenoot, die deeze kinderachtige en naauwelijks belagchenswaardige Naamsbewimpeling van eenen uitheemſchen Godgeleerde eenigzins poogt voor te ſpreeken. Trouwens hij leert ons tevens, dat de geheimzinnige LAVATER, door den aangenomen „ Naam van *Nathalion a Sacra Rupe*, op „ *Joſef van Arimathea* doelde, den eigenaar van het „ graf, waarin het ligchaam des Heeren gerust heeft, „ en wiens karakter LAVATER ſchijnt gedacht te heb„ ben, dat met het zijne eene aanmerkelijke overeen„ komst

(*) Zie *de Recenſent ook d'r Recenſenten*, No. 2.

„komst had." Wij blijven evenwel over den Titel meesmuilen, en betuigen rondborstig, dat onze koele rede en langzaame oordeelkunde buiten staat zijn, de snelle en hoogstreevende vlugt van LAVATER's verbeelding te kunnen volgen, of die *overeenkomsten* en gepastheden na te oogen, die Hij misschien te vatten wist, misschien zich diets maakte te ontdekken. Doch laaten wij, zonder vooringenomenheid, het oog slaan op deeze *Bijzondere Brieven*, *bijzonder* in dien zin, waarin men het woord genomen heeft, omdat zij aan enkele of *bijzondere personen* voorkomen gerigt te zijn, maar ook en niet minder *bijzonder* uit hoofde van hunnen inhoud. De naamen *Saulus* en *Paulus*, door wien zij ondersteld moeten worden geschreeven te zijn, duiden ten klaarsten aan, dat zij van onderscheiden toon en denkwijze zijn zullen, naar de verandering, van den Apostel ondergaan, aleer Hij zijnen Joodschen Naam tegen den Griekschen verwisselde. Naauwkeuriger, evenwel, liet zich dit Werkje splitzen in deeze IV Afdeelingen.

De *Eerste* behelst een *zestal* Brieven, door den Jongeling *Saulus* afgevaardigd aan voornaame Joodsche Mannen *voor* en *tot* op zijne reize naar Damascus. De *Tweede* vervat in zich *vier* andere Brieven van Hem, die *terstond na* zijne Bekeering zouden geschreeven zijn. *Negen* daarop volgende, door *Paulus* gerigt aan zijne Christen-vrienden, maaken de *Derde* Afdeeling uit, en hebben het blijkbaar merk van laateren tijd. In de *vierde* eindelijk, of laatste, treffen wij nog een *vijftal* aan, die gerekend moeten worden van den Apostel opgesteld te zijn „tot onderwijzing, waarschuwing, bestraffing en teregtwijzing van dwalenden en afgewekenen."

Eene lijst der personen hier bij te doen, aan wien deeze Brieven luiden, keuren wij daarom overtollig, wijl men zulks uit de Gewijde Geschiedenissen, omtrent de meesten althans, gemakkelijk zal kunnen gissen.

Intusschen, daar LAVATER in deeze Verzameling ondernomen heeft, de pen van den volijverigen Vervolger en Apostel des Heeren, Paulus, te voeren, moet het onze eerste taak zijn, op de eigenaardige vraag, die, vertrouwen wij, bij onzen Leezer gedaan wordt, te antwoorden, in hoe verre hij naamelijk, in onze oogen, den stijl, de denkwijze, voordragt, geestgesteltenis, en warmte, doch altoos verstandige Godsvrucht, zo wel als Deszelfs verhoven Zedelijkheid, nabootzen en uitdruk-

drukken konde? Hoe veel het nogtans daar van af is, dat hij ten deezen aan onze verwachtingen voldeed, zal men ligt opmaaken, als wij met volle waarheid en in ernst verklaaren, dat de bijblijvende gedachte aan Paulus onder het leezen meermaalen de bekende woorden van Festus ons voor den geest bragt, en dat wij op veele plaatzen eene neiging gevoelden, aan onze Leezers, in toepasſing op den goeden Man, toe te roepen: „ Gij „ raast Nathalion; uwe overgeſpannen geestdrift brengt „ u tot raazernij."

Wij erkennen, dat de levendige verbeelding en het gloeiend gevoel van den menschkundigen LAVATER het beste ſlaagde, wanneer hij ons den jeugdigen Saulus ſchetst, en over het geheel naar waarheid de drogredenen en gronden ontwikkelt, waardoor hij zich liet opwinden in zijnen Joodsgezinden ijver, „ die dreigingen „ en moord blies tegen de Discipelen des Heeren." De kortheid van Lucas verhaal, en onze gebrekkige kennis aan den toenmaaligen geest der vervolging, veroorzaakt misſchien bij den Christen *deezer* eeuwe eenige moeielijkheid, om zich eene kracht des vooroordeels te ſchetzen, die ook den edelen Farizeeuwſchen Jongeling wegſleepen konde. Niet zonder eenig genoegen ontvingen wij des de eerſte Afdeeling deezer Brieven, geſchikt om dezulken voor het minst, die gezegden leiddraad behoeven, op het ſpoor van denken te helpen, en van het geluk der vreedzaame tijden, waarin wij omtrent zaaken van den Godsdienst leeven, volkomen te overtuigen.

Wij loogchenen al mede niet, dat in het vervolg dikwerf een trek, een uitvoeriger tafereel of redekaveling gevonden wordt, die belang inboezemt, deelneeming verwekt, en lof verdient; dan het onderwerp brengt zulks, als buiten dank des Schrijvers, mede. Wij twijfelen nog minder, of veel is 'er, wat de eenvoudige, oprechte en gemoedelijke Christen,

„ Die van bevinding droomt en heil in ſtuipen ſtelt," (*)

zeer hoog waardeeren zal; maar *dat goede* ligt verzonken in eene zee van ergerlijke dwaasheden; het beeld van den grooten en waarlijk ſchranderen Apostel wierd door

(*) SIMON STIJL, in den Lijkzang op wijlen den Wel Eerw. Heere JOANNES STINSTRA.

door de pen van LAVATER misvormd in dat van eenen onbeſuisden Dweeper; hij leende die hoogsteerwaardige pen, om *eigene* harsſenſchimmen, verdichtſelen en Godsdienstgevoelens ſtoutelijk uit te kraamen, en, als 't ware op Paulus Naam, een misleidend gezag bij te zetten; ja hij liet zich in zijne verblinding wegſleepen, om, ten dienſte van zijne ſtellingen, de duidelijke taal der Bijbels te verwringen.

Verſchoon ons, Leezer, zo ons oordeel u te ſcherp mogt ſchijnen: het gewigt der zaak, en onze oprechte ijver voor Redelijke Godsdienstkennis, maakte onze verontwaardiging gaande, en aan bewijzen mangelt het ons in deezen niet.

Veel kunnen wij toegeeven aan den ſtijl en de zegswijze van anderen, in ſtukken van minder aanbelang; maar in den Man, die zich de pen van eenen Paulus durft toeëigenen, dulden wij niet, dat hij, van Christus Hemelvaart in het midden van het gezelſchap zijner leerlingen gewaagende, deeze vergelijking bezige: „ Hij „ (*Jeſus*) ſloot den kring, gelijk het eelgeſteente den „ vingerring." Maar houden wij ons hiermede, en met eenigerleie 's Mans bewoordingen, niet op; en gaan wij zelfs andere meer gewigtige aanmerkingen voorbij, om ons verſlag te bekorten. Van waar toch, vraagen wij liever, ontleende de Schrijver het recht, om, bij herhaaling en uitvoerig, Paulus te doen gewaagen van Gezichten, Openbaaringen en Verſchijningen, waarmede hij verwaardigd zoude geweest zijn? De Apostel zelf geeft daartoe, in zijne Redevoeringen en Brieven, kwalijk eenige aanleiding; geenen wenk altoos tot die in het bijzonder, waarvan het boekje ſpreekt. Behooren zij des tot de droomen van LAVATER? Wij weeten het niet. Maar, ſchoon wij aan Dichters en Schilders het recht van fabelen te verzinnen en voor te draagen niet weigeren mogen, betwisten wij zulks ten ſterkſten aan den Godgeleerde, althans wanneer hij deeze vindingen in den mond legt van den waarheidlievenden Kruisgezant. — Met den grootſten tegenzin des en wezenlijken aanſtoot lazen wij in deeze kleene Verzameling het verhaal eener verſchijning van vervolgde en door Paulus ter dood gebragte Christenen, met naame van Stefanus, in een gezicht te Damaskus aan den nieuwbekeerden Saulus geopenbaard, (bl. 56.) Voorts, dat bij zijn vertrek van daar zijn Beſchermengel zich aan Hem zoude vertoond,

toond, Hem vertroost, en ten geleider aangeboden hebben, (bl. 63.) Nog meldt hier Paulus, dat „ aan Hem „ de geheele Geschiedenis van Jesus, van zijne vroege „ Jeugd af tot aan zijne Hemelvaart, in duidelijke gezig„ ten volledig vertoond was;" en beschrijft Hij deeze verhooging van den Heiland omstandiger, dan zij in den Bijbel te vinden is, (bl. 82 enz.) Iets van deezen aard treffen wij ook elders aan, en schrijft Hij aan Lucas (bl. 105, 107 enz.) „ in heilige gezigten, GETUIGE „ geweest te zijn van 's Heeren daaden, zoo wel van „ die welke Gij verhaalt, als van andere, welke *geen* „ *historieschrijver* heeft aangeroerd." Ja, volgens LAVATER, „ wierd Paulus verwaardigd om Christus op„ standing te zien, hoewel *geen Euangelist* die heeft „ *kunnen* verhaalen, omdat daar NB. *geen menschelijk* „ *getuige bij tegenwoordig geweest is.*" — Wat dunkt u, Leezer! oordeel naar uwe eigene gewaarwordingen: deeze *lastertaal* belet ons meer te doen, dan u te verwijzen tot 1 Cor. XV: 3 enz.

Nog één woord, en wij leggen het boeksken ter zijde: in eenen der laatste Brieven, dien *aan Hymenæus, den Dwaalleeraar*, (bl. 167.) beschuldigt Paulus deezen, „ als leerende, dat onze Heer niets meer is dan een „ bloot mensch, en dat de aanbidding van Hem eene „ soort van afgoderij is," en gaat hij vorts dat gevoelen tegen met al dien nadruk en ijver, waarmede de ijverigste voorstander van 't stelsel van *Athanasius* hetzelve zoude mogen bestrijden. Wat ons aangaat, (afkeerig van noodelooze Kerktwisten, „ die zelden stichtinge baarden die uit het geloove is," maar veelmeer de heillooze breuke verwijd hebben, die het Christendom vaneenscheidt) wij laaten de zaak zelve en LAVATER'S betoog onaangeroerd. — Alleen moeten wij opmerken, hoe deerelijk *zijn* Paulus hier in het wilde schermt, en van *den Apostel* verschilt, die aan Timotheus (2de Brief, Hoofdst. II: 18.) geschreeven heeft, „ dat *Hymenæus* „ en Philetas van de waarheid afgeweeken waren, zeg„ gende, *dat de Opstanding alreede geschied is*; en het „ geloof van sommigen (door deeze leere (*) naamelijk)

„ ver-

(*) Tot nadere opheldering der plaatze mag men den Heer HAMELSVELD leezen, in diens Uitlegging over het N. V.; of wel zie LAVATER'S *Pontius Pilatus*, D. II. bl. 304.

„verkeerden." — Waar zulke getuigenissen voorhanden zijn, heeft men geene woorden noodig ten bewijze, hoe weinig zich de eenvoudige Christen verlaaten kan *op de goede trouw van* LAVATER.

Het oogmerk van Jesus dood is de verzoening met God, de vereniging der menschen en inleiding in Gods vaderliefde. Ene Leerrede, door H. BENZENBERG, *Hervormd Predikant te Schöller. Te Amsteldam, bij* A. B. Saakes. *In gr.* 8*vo.* 65 *Bl.*

Terwijl, in onze tijden, de Roomsch-Katholijken, op vele plaatzen, 'er meer en meer op uit zijn, om proselijten te maken, en de voortgangen der verlichting tegen te werken, verspreidt zich te gelijk, ginds en elders, meer en meer eene sterke zucht tot verdraagzaamheid en nadering der Protestanten tot elkanderen.

In deze uit 't Hoogduitsch vertaalde Leerrede van een welmeenend voorstander der oude rechtzinnigheid, ontdekt men daarvan eene nieuwe proeve, die opmerking verdient. De Eerw. BENZENBERG, Leeraar bij de Hervormden te Schöller, vond zich, in 't voorleden jaar, opgewekt, om te Elberfeld onverwachts eene predikbeurt, voor de Lutherſche Gemeente aldaar, te vervullen, waartoe hem de ziekte van een anderen ook Hervormden Leeraar aldaar, die dit eerst had op zich genomen, aanleiding gaf; en liet kort daarna, op verzoek der Armenbezorgers, zijne destijds uitgesprokene Leerrede, met den godvruchtigen wensch, om 'er ook uitgebreider nut door te stichten, door den druk gemeen maken, met eenige weinige bijvoegzels en aanteekeningen. Men kan wel zien, dat dezelve in overhaasting is opgesteld, en dat de Eerw. BENZENBERG niet tot die opgeklaarde Predikers behoort, die hunne Godgeleerde begrippen op eene gezonde Bijbeluitlegging gronden. Hier en daar doet hem zijne eenvoudige vroomheid tot uitdrukkingen vervallen, die geen fijnen smaak kenmerken, en hem bij een meer beschaafd gehoor niet zoo veel bijval en goedkeuring zouden hebben doen wegdragen, als hij bij de Elberfelders schijnt ondervonden te hebben. De goede man vertelt ons, in de Opdracht, dat het waarlijk belachlijk versjen over het A, B, C, en den naam

naam *Abba*, 't welk hij, als volmaakt in den geest van Paulus, bl. 22 had aangeprezen:

Geef, Jesus! dat ik niet uw A, B, C, vergete,
Voor ik het A, B, Ab, B, A, Ba, Abba wete:

voor iemand, wien hij wel kent, zoo nuttig geweest is, dat hij 'er niet alleen door tot nadenken werd gebragt, maar zich nog bij zijnen dood verblijdde, dat hij het had geleerd, en het konde uitspreken. Wij laten gaarne elk, die met zulke sprookjens gediend is, het genoegen, om zich alzoo te stichten, en willen het ons wel getroosten, dat wij die bijzondere *gave des Almagtigen*, om ze regt te kunnen verstaan, waarop zulke ingewijden gewoonlijk roem dragen, nog niet ontvangen hebben.

Desniettemin bevat deze Kerkrede zeer goede gedachten, gepaste wenken, en nuttige aansporingen, die ook door de Nederlandsche Gemeenten wel verdienen ter harte genomen te worden. De voorafspraak is genomen uit *Ezech.* XXXVII: 16, 17, daar de aanstaande vereeniging van 't Joodsche volk tot één Koningrijk, onder de zinrijke voorstellingen van twee houten, die zouden zaamgevoegd worden, voorspeld wordt. Over de tekstwoorden, *Hij* [Christus] *is onze vrede, die deze beiden één gemaakt heeft*, enz. *Ephez.* II: 14—18, is niet veel gezegd, maar, naar aanleiding derzelven, eerst gehandeld *over het oogmerk van de zending en den dood van Jezus*, daarna *over de bekendmaking van zijne weldaden door het Euangelie*, waarop dan, bij wijze van toepassing, hartelijke aanmaningen tot de naauwste vereeniging der Lutherse en Hervormde Broeders onder elkanderen volgen.

De ijvervolle Leeraar komt, in deze Leerrede, rondborstig uit voor de oude rechtzinnigheid, en verklaart zich daaromtrent ook, in de Voorrede, met welmeenenden ernst. „ *Ik wil liever*," zegt hij, „ *een* OUDER-„ WETSCHE *geloovige, gelijk Abraham, dan een* NIEU-„ WERWETSCHE *geloovige, gelijk Kajafas, zijn.*" Een ander zou kunnen zeggen: Ik wil liever *nieuwerwetsch* zijn met Paulus, dan *ouderwetsch* met de Joden van zijnen tijd, die ijver voor God hadden, zonder verstand.

Waar-

Waarnemingen omtrent de Ziekten, welke in de Jaren 1797 en 1798 in het Nosocomium Clinicum van de Hoge School van Stad en Lande van Groningen zijn behandeld. Door EV. J. THOMASSEN A THUESSINK, *A. L. M. Med. & Phil. Dr., Med. Theor. et Pract. &c. Professor, &c. &c. Te Groningen, bij* J. Oomkens J. Zoon. 1805. *In gr.* 8vo. 332 *Bl.*

Dit uitnemend Werk bevat een veertigtal zeer belangrijke praktische Waarnemingen, gedaan in het Groninger Akademie-Ziekenhuis door den Hoogleeraar THOMASSEN A THUESSINK in de Jaren 1797 en 1798, te voren reeds door denzelven in het *Geneeskundig Magazijn* stuksgewijze van tijd tot tijd medegedeeld, maar nu, ten dienste zijner toehoorderen, in een bundel verzameld en weder uitgegeven. Vooraf gaan eenige zeer korte aanteekeningen der maandelijkſche weêrsgesteldheid in het Jaar 1797 en de helft van 1798, welker invloed op ligchaams- en ziekte-gesteldheid in die Jaren insgelijks slechts kortelijk wordt aangewezen. De orde, die onze Schrijver ter rangschikking der hier voorkomende Gevallen gekozen heeft, is volgens de *Nosologie* van CULLEN: zoodat hier eerst die gene, welke onder de *Pyrexiae* (Koortsen), dan die onder de *Neuroses* (Zenuwziekten), vervolgens die onder de *Cachexia* (Kwaadzappigheid), en eindelijk die onder de *Locales* (Plaatselijke Ziekten) t'huis behooren, behandeld worden. De leer, door onzen Autheur omhelsd, en de geest, waarin dit zijn Werk geschreven is, moge uit zijne eigen woorden blijken. „ Ik weet zeer wel, (zegt hij bl. 5.) dat men bijna deze namen (namelijk van Slijmachtige, Catarrhale en Gastrische) niet meer durft gebruiken, zonder voor een humoralist, een voorstander van reeds lang verworpene gevoelens, een Boerhaviaan, Stolliaan enz. te worden uitgekreten: dan, ik zal mij dit gaarne getroosten, en alleen, vooral tot leering zoo wel van mijne voormalige als tegenwoordige leerlingen, kort herhalen wat wij zagen, en welke het gevolg was van onze behandeling. Wij zullen eerst de meer eenvoudige Gastrische Koortsen, daarna die, welke met meer plaatselijke Catarrhale toevallen gepaard waren, nagaan, en hier en daar eenige korte opheldernde aanmerkingen over deze ziekte bijvoegen, welke ik wel geheel niet voor nieuw opgeve, maar

maar die echter, naar mijn inzien, niet te veel herinnerd kunnen worden, *daar men ook al in ons land voorſtanders vindt van een kwalijk verſtaan en nog veel ſlechter toegepaſt dom Brunonianisme*, waarvan ik nog niet zeer lang geleden de *ſlagtoffers* met aandoening beſchouwde." — De toon en wijze van uitdrukking in deze laatſte periode hadden wij gaarne wat zachter en minder partijdig gewenscht. Loffelijk is het, dat men den dwalenden met bondige redenen van het dwaalſpoor (zoo hij waarlijk doolt) zoeke terug te brengen; maar dat men hem met harde woorden aanvalle, komt noch met de welvoegelijkheid, noch met het gewigt en de waardigheid der edele Geneeskunst overeen. — In het ganſche Werk heerscht voor 't overige de ware praktiſche waarnemingsgeest, dien wij dikwijls in dergelijke Werken te vergeefs zochten. Het Hiſtoriſche der Ziekten is zeer volledig en naauwkeurig, en verdient het volle vertrouwen. De oorzaken, verſchijnſelen en natuur der Ziekten worden met alle oplettendheid opgeſpoord en ontleed; naauwkeurig is insgelijks derzelver onderſcheiding; oordeelkundig en volgens de regelen der Kunst, de behandeling. Overal ontmoeten wij hier zeer gegronde en gepaste aanmerkingen, nuttige en leerzame gevolgtrekkingen. De moeijelijkſte en twijfelachtigſte gevallen zijn hier *ex profeſſo* behandeld, en de gevoelens des Autheurs met die der beſte oude en nieuwere Practici vergeleken en geſtaafd. In de keuze der Geneesmiddelen is Zijn Hooggel. zeer kiesch; eenvoudig voor 't overige zijne manier van voorſchrijven, en echter zeer aan de aanwijzing beantwoordende. Ook vindt men in dit Werk de beſte, meest beroemde en werkzaamſte Geneesmiddelen, door de onvermoeide vlijt des Waarnemers beproefd, en het nut daarvan aan den dag gelegd; de nieuwere en veel geruchts makende met omzigtigheid aangewend; derzelver uitwerkſels en gevolgen met oplettendheid nagegaan, en met onpartijdigheid beoordeeld en opgeteekend. — Dit zij van dit Werk genoeg gezegd; plaats ontbreekt ons, om in bijzonderheden te treden; wij vergenoegen ons des, de aankomende Artſen, en allen, die zich op de Geneeskunde toeleggen, dit zeer belangrijk praktiſch Werk bij uitnemendheid te hebben aanbevolen.

G. VAN HASSELT, *Bijdragen voor den Burg van Nijmegen; tevens onder d'oude dieren daar van, die Auer- ox gegischt, [gegist] wiens kop bij den [de] doorbraak des banddijks te Weurd in dit jaar aldaar te voorschijn kwam.* *Te Arnhem, bij J. H. Moeleman, Jun. 1805. In gr. 8vo. 76 Bladz.*

De rechtmaatige verontwaardiging, welke de woeste vernieling van Nijmegens overoud hofgebouw, het *Valkhof*, in alle niet te eenemaal onbeschaafde gemoederen veroorzaakte, wekte den ijver van verscheiden met roem bekende Beoefenaaren der Vaderlandsche Geschiedenissen, om eenen Eereprijs uit te looven „ voor den „ geenen, door wien de vroegste Oudheid van dat Ge„ bouw duidelijker, dan tot dus verre geschiedde, op„ gespoord zal mogen worden," ten einde ten minsten de gedachtenis van dat, nu, helaas! verloren, pronkstuk, zo volkomen, als mogelijk is, tot de nakomelingschap worde overgebragt. De onvermoeide VAN HASSELT heeft tot dit loflijk einde, zo als hij in een kort Voorbericht zegt, ook het zijne willen doen, en daartoe in dit kleine Werkjen eenige bouwstoffen bijgedragen.

Die bouwstoffen bestaan voornaamelijk in uittrekfels van rekeningen van onderscheiden Rentmeesters en anderen, betreffende geleverde waaren of verrichten arbeid aan den Burg te Nijmegen; beginnende met het jaar 1369, en eindigende met den 4den December des jaars 1669. Men begrijpt ligtlijk, dat deeze stukken slechts brokken zijn en geen volledig geheel uitmaaken. Van veele jaaren vindt men niet dan enkele posten, van veele in het geheel geene. Zo volgt op het jaar 1369 terstond 1387. De Uitgeever zelve merkt dit aan, bl. 31.

Veele deezer brokken zijn van geen aanbelang, dan voor zo verre zij eenige betrekking hebben tot het Valkhof, of iets kunnen toebrengen tot het kennen der prijzen van waaren en arbeid, en der leevenswijze van vroegere tijden: maar andere behelzen bijzonderheden, welke den Heere VAN HASSELT aanleiding geeven tot opheldernde aanmerkingen, zo ten opzichte van den Burg zelven, als van andere tot de Oudheid behoorende onderwerpen.

Onder de voornaamste daarvan is zekerlijk, dat de Burg

Burg te Nijmegen (en tot zulken gebruik was hij, als een verſterkt Slot, in die tijden zeer geſchikt) oudtijds de bewaarplaats der Vorſtelijke Boeken, Papieren, Brieven enz., met één woord de plaats der Archivkamer, geweest is. Dit blijkt uit veele plaatzen hier en daar voorkomende; zie b. v. bl. 19, 20, 21, 22, 29 en elders.

Op het jaar 1388, bl. 9, vindt men geſproken van *Legpenningen*, veel vroeger, gelijk de Hr. VAN HASSELT aanmerkt, dan die VAN LOON aanhaalt.

Dat in het jaar 1416 de Roomsch-Koning (*) SIGISMUND, op zijne reize na Engeland, of vandaar terug (†), den Burg te Nijmegen bezocht, en, niet onwaarſchijnelijk, zich daar eenigen tijd hebbe opgehouden, blijkt uit bl. 26, 27.

Het gereed maaken van het Valkhof tot ontvangst van ANNA VAN OOSTENRIJK, Dochter van MAXIMILIAAN DEN II, en vierde Gemalin van Koning PHILIPS, veroorzaakte in het jaar 1570 grooten omſlag en kosten, bl. 34 env. Hoe (misſchien bij die gelegenheid) de Hellebardiers des Hertogen van ALVA aldaar huishielden, kan men zien op bl. 63, 64.

Ter gelegenheid van eene rekening van het jaar 1407, heeft de Hr. VAN HASSELT, bl. 20, deeze aanmerking: „*Hertog*, niet *Graaf*, van *Holland*, is in de Gelderſche ſtukken van dezen tijd gemeen." De reden hiervan is, waarſchijnelijk, dat de Hollandſche Graaven van dien tijd, afkomſtig uit den Huize van Beijeren, en uit dien hoofde Hertogen, naar deezen hunnen hoogſten titel genoemd wierden. Dit geſchiedde zelfs in Hollandſche Staatsſtukken: Zie WAGENAAR, *Vaderl. Hist.* D. III, bl. 355. — *Hertog van Holland* zal dus zo veel zijn als de *Hertog* [*die Graaf is*] *van Holland*.

Van bl. 9 tot 11 wordt aangemerkt, en met verſcheiden voorbeelden bewezen, dat het woord *Kamer*, of, zo als men ſomtijds ſchreef, *Camer*, in oude tijden eene ſlaapplaats, en wel, naar het ſchijnt, bijzonder een *Legerſtede*, betekende.

Om een uittrekſel van een klein ſtukjen niet te lang te maaken, gaan wij voorbij hetgeen bl. 5, 12, 23 en 60 voor-

(*) Hij werd eerst in het jaar 1433 door EUGENIUS IV te Rome als Keizer gekroond.

(†) [WAGENAAR *Vad. Hist.* D. III, bl. 404. en anderen.]

voorkomt van het *Huis van Holland*, dat tot den Burg behoorde, bl. 7, 8, 14 en 30 van de *Leeuwen*, en bl. 16 en 17 van de *Hinden*, die op het Valkhof gehouden werden. Maar van den *Auer-ox*, waarvan op den titel geſproken wordt, moeten wij een woordjen zeggen. Op het jaar 1468, bl. 30, zegt de Hr. VAN HASSELT: „Men „vondt onlangs bij den [de] Doorbraak van den Band„dijk te Weurd, drie vierde uurs van Nijmegen, den „vervaarlijk grooten Kop van eenen *Auer-ox*, en noch „[nog] een of meer zwaare Beenderen van dat of een„ander vreemd Dier of Dieren. Ik [hier is, waarſchijn„nelijk door eene ſchrijf- of drukfeil, een woord uitge„vallen] voor deezen bundel geene hulp, waaruit het „wedervaaren van den Burg in 1399..... in 1469-„1519 nagegaan mag worden, en zou dus in die, aan „mij zo vele ontbreekende jaaren, zodanige *Aur-ox* enz. „of vreemd Dier, waarvan de vervaardigde Tekening „dubbel waardig is in Plaat bekend en den Natuurken„ner bevoden te worden, ook niet van de Voorvorſten „verkreegen, op den Burg bij d'andere Dieren bewaard „en daar geſtorven, vervolgens op eene bijzondere „Beesten-Begraafplaats te *Weurd*, of nog naderbij „*Nijmegen* begraaven kunnen zijn?" De giſſing is zeerlijk vernuftig; maar bij het leezen van den titel hadden wij toch eenig uitvoeriger bericht verwacht, en, waarſchijnelijk, onze Leezers met ons. Evenwel wij vinden niet meer: want een uittrekſel uit eenen brief van den Advokaat SCHONK, achter het Werk geplaatst, waarin van eenige gevonden beenderen wordt geſproken, heeft geene gemeenſchap met den *Auer-ox*.

G. VAN HASSELT'S *Arnhemſche Oudheden. – III en IVde Deel. Te Arnhem, bij* J. H. Moeleman, Jun. *In gr. 8vo. 264 en 245 Bladz.*

Van gelijken aard, als de vorigen (*), zijn deze twee bundels met *Arnhemſche* Oudheden, evenwel mint algemeen belangrijk, maar altijd van hooge plaatzelijke aangelegenheid voor den Oudheidminnaar. Van het een en ander algemeen belangrijks teekenen wij het volgende op.

(*) Voor 1804. No. X. bl. 420.

op. *Harnasch* beteekende oudtijds de geheele wapenrusting eenes Ridders. (D. III. art. XI.) In 1399 werden de Toonkunstenaars *Meijstreels* genoemd (D. III. art. XXVIII.) *Pil* komt omtrent het jaar 1500 als *Pek* voor, van waar dan *pillegift* moet worden afgeleid, het geen den Letterminnaars onzer tale zoo veel onvoldoend werk gekost heeft. (D. III. art. LXXXI.) *Hel* en *hol* zijn het zelfde, eene afdalende plaats, van waar *helen* voor *bedekken*, *verborgen houden* wordt afgeleid. In den zin van *Hol* vindt men *Hel* te boek staan in de Stads-rekeningen van Arnhem van 1381 en 1587. (D. IV. art. L.) *Rottenvangers* in aanmerking te zien komen als mannen van een beroep, het welk men thans aan de Katten aanbeveelt, en van *glazen oogen*, of oogdoppen, gewag te vinden, om de koks bestand te maken tegen den rook der keukens, is al even opmerkelijk. (D. IV. art. XCIII.)

Engeland, Wales, Ierland en Schotland, door C. A. G. GOEDE. *Bekeizende berigten aangaande deze Landen, verzameld op eene Reize, gedaan in de Jaaren* 1802 *en* 1803. *Iste Deel. Met Plaaten. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Haarlem, bij* F. Bohn. *In gr.* 8vo. 328 *Bladz.*

In de laatste jaaren zijn wij, met zeer onderscheide Reizigers, na *Frankrijk* en *Parijs* geweest; thans worden wij uitgenoodigd, wel niet om een eigenlijken Reistocht na de *Groot-Brittannische Rijken* te doen, maar egter om eenen Reiziger derwaards, in de op den titel gemelde jaaren, te vergezellen, daar hij zijne eigene gedaane waarneemingen, en ook van anderen overgenomene, onder zekere hoofden, in afdeelingen gebragt, opgeeft.

Het ontbreekt, wel is waar, onzen Landgenooten niet aan vroegere en laatere Beschrijvingen en Berigten van deeze Eilanders, zo groot, zo aanzienlijk, zo vermaard en berucht in de wereld geworden. Gezogt waren, in den laatsten tijd, de Schriften van eenen MERKMAN, WENDEBORN, ARCHENHOLTZ en anderen; doch deeze maaken de laatere berigtgeevingen niet overtollig; inzonderheid als de Schrijver, zo veel mogelijk, uit eigen oogen gezien, en, met den geest der waarneeming begaafd, het voornaamste en aangelegenste te boek

gesteld en met oordeelkundige aanmerkingen verrijkt heeft.

Om iets zo leezens- en aanneemenswaardigs mede te deelen, was de bereisde GORDE geschikt. Bij zijne Landgenooten heeft hij deswegen eere ingelegd. De beroemdste Boekbeoordeelaars velden over zijn Werk een allergunstigst oordeel, inzonderheid het Tijdschrift de *Allgemeine Literatur-Zeitung*, welker Schrijvers het Werk niet alleen prijzen, blijkens het daaruit overgenomene door den *Nederduitschen* Vertaaler, maar hier en daar ook aanmerkingen geeven tot opheldering of wederlegging van eene en andere bijzonderheid. Te recht merken zij op, dat de Heer GORDE veel van de verbaazende menigte van onderwerpen, waarover hij uitweidt, niet door eigen beschouwing kon te weeten komen; dat ook zijn verblijf te kort was voor den omvang van zaaken, enz. Wanneer zij gelooven, of het waagen te zeggen, dat hij zich verzonnen heeft, verwonderen zij zich niet zo zeer over zijne vergissingen, maar veeleer daarover, dat hem zo weinige kunnen ten laste gelegd worden. Inzonderheid roemen zij den scherpen en indringenden blik des Schrijvers in het nationaal en politiek character der *Engelsche* Natie, 't welk men, huns oordeels, nergens zo zeer ontwikkeld en naauwkeurig afgeschetst vindt.

De *Nederduitsche* Vertaaler heeft zich van de aanmerkingen dier Boekbeoordeelaaren bediend; zij maaken veelal de aanteekeningen uit, aan den voet der bladzijden geplaatst.

Veelvuldig zijn 's *Hoogduitschen* Schrijvers vergelijkingen tusschen *Londen* en *Parijs*, tusschen de *Engelschen* en *Franschen*; en, schoon eenigzins tot de *Engelsche* zijde overhellende, is zijn oordeel doorgaande vrij onpartijdig. Die vergelijkingen, willen wij wel bekennen, hebben ons bovenal bevallen.

Doch wat weiden wij in algemeenheden uit: 't is onze taak, het Werk van naderbij te leeren kennen. Wij moeten het tijdsgewricht in opmerking neemen, wanneer de Heer GORDE *Londen* zag; juist ten tijde van den jongsten Vrede en de Feestvieringen deswegen. Wij worden uitgelokt, om hier, ten staal van 's Schrijvers trant, de vergelijking tusschen *Londen* en *Parijs*, die twee wedijverende Steden, op te geeven. Naa verscheide vergelijkingen, voert hij, ten aanziene van die bijzonderheid, deeze taal. — „ Tot de prachtigste tooneelen, die een rei-

eenige in *Europa* zien kan, behooren ontegenzeggelijk de verlichtingen van *Londen* en *Parijs*. Ook hierbij vertoont zich het in 't oog loopend verschil dier beide steden, ten aanzien van haar uiterlijk voorkomen. *Parijs*, van den kant der kaaijen verlicht, levert een gezigt op, welk den aanschouwer, voor eenige oogenblikken, in eene betooverde wereld verplaatst; de prachtige voorgevels der paleizen, die zich aan beide zijden van de rivier verheffen, vertoonen zich, bij den glans der lampen, als tooverkasteelen, en de schittering der duizende lichten, die in het water spelen, de heerlijk verlichte baden, die als groote vuurklompen op de golven van den stroom schijnen te rusten, de honderde kleine met veelkleurige lampjes opgetooide schuiten, die, heen en weer drijvende, aan het grootsch schilderij afwisseling en beweging geven, de majestueuse vergezigten, welke zich hier aan het oog op alle punten in glans ingehuld opdoen, verschaffen te zamen vereenigd een gezigt, dat alle vrolijk aanlachende beelden der verbeelding gaande maakt, en ongewillig de zoete bedwelming van het oog aan het hart mededeelt. Volgt men den stroom van het volk, welk van de kaaijen den weg naar den tuin der Tuilerien inslaat, dan gevoelt men zich door den glans van een brandend bosch verblind, welks eenvoudige doch grootsche partijen verreweg alles verdonkeren, wat de reiziger van dien aart te voren gezien heeft. Aan de Tuilerien grenzen de *Elyzeesche velden*. Hier steken aan alle kanten schitterende tempels en prachtig verlichte pijramiden het hoofd op, en onder het gedruis der volksmenigte laten zich de hier en daar verspreide koren van muzijkanten hooren. Hier eindigt het prachtig zooneel. De vreemdeling bemerkt weldra dat het een feest is, welk de Regering uit grootmoedigheid aan het *volk geeft*: want alle overige gedeelten der stad liggen in hunne gewoone duisternis verzonken, en alleen in eenige weinige straten, welke in de nabijheid van het paleis der Regering gelegen zijn, ziet men hier en daar aan de vensters der onderste verdieping een paar foibele lampjes branden."

„ In *Londen* is de verlichting der stad een feest, welk het volk zich zelve geeft, en waaraan het ook uit dien hoofde een des te levendiger aandeel neemt. De weinige openbare gebouwen, welke bij zulke gelegenheden in *Londen* verlicht worden, zijn al hebben zij ook, gelijk

de Bank in *Engeland*, eenen fraaijen voorgevel, grootendeels zeer onvoordeelig gelegen. Geen een maakt zulk een grootſchen en bedwelmenden indruk als de Tuilerien of de Louvre. Maar daarentegen zijn alle bijzondere huizen voortreffelijk verlicht, en de verbazend groote hoofdſtraten ſchitteren van het eene einde tot het andere met eenen onafgebroken glans. Dezelfde majeſtueuſe vergezigten, welke zich van de kaaijen in *Parijs* aan het gezigt vertoonen, vindt men hier aan honderd verſchillende oorden weder. Uit de geweldig groote hoofdſtraten werpt het oog met verwondering eenen blik in de aan alle zijden verlichte bijſtraten, en daar de verlichting zich over de geheele ſtad van het eene einde tot het andere uitſtrekt, zoo breidt zich het ſchitterend tooneel tot in het onafzienlijke uit, en de reiziger is niet in ſtaat hetzelve in zijnen geheelen omvang te overzien. De ongelijke bouworde der huizen, als ook dat, dat een ieder bij de verlichting zijn eigen plan geheel vrij volgt, komt eene overeenſtemmende regelmatige inrigting van dezelve voor; maar juist deze onophoudelijke afwisſeling der gedaanten maakt dat het oog minder vermoeid raakt, en van het groot geheel met vergenoegen tot de beſchouwing der deelen overgaat." — Dit wordt, voor onze overneeming te breed, uitgebreid, en de ſlotſom is: „ Het tooneel, dat een reiziger, bij de verlichting van *Parijs*, in éénen oord opeengedrongen zag, ziet hij, bij gelijke gelegenheden in *Londen*, tot in het onafmetelijke vermenigvuldigd en uitgebreid."

De algemeene beſchrijving van de *City*, in een volgend Hoofdſt., is vol leevens; de daar voorkomende bijzonderheden ſchenken een aangenaam en leerzaam onderhoud, en leeren ons in veele opzigten de Bewooners van onderſcheide klaſſen kennen. Wij willen onze Leezers alleen de vergelijking van een *Londensch* en *Parijsch* Koffijhuis voorſtellen, die met elkander het volkomenſt contraſt maaken; naar 's Schrijvers oordeel, zullen alle vreemdelingen 'er in overeenſtemmen, dat dit geenzins ten voordeele van het *Engelſche* uitvalt. Leest het hier, en gij zult, twijfelen wij niet, den Heer GORDE gelijk geeven. „ In een *Parijsch* Koffijhuis is 'er alles op aangelegd om eene vrolijke en aanlachende werking te doen. De venſterramen zijn zeer hoog en breed, en alle penanten en muren der zaal met groote ſpiegels,

behangen. In het midden en aan de zijmuren ſtaan kleine ronde tafeltjes met marmeren bladen, zoo glad en helder als ſpiegels, en om dezelve ſtoelen met en zonder leuningen, en de vreemdeling, die binnen een *Parijſch* Koffijhuis zijn voet zet, overziet met eenen opſlag van het oog de geheele vergadering, die druk praat en onophoudelijk in beweging is. Een vreemdeling, die voor de eerſte maal een *Engelsch* Koffijhuis bezoekt, zou het op 't eerſte gezigt voor eene kleine donkere kapel houden. De zaal heeft gewoonlijk eene zoo groote diepte, dat de weinige venſters, door welke zij haar licht ontvangt, haar naauwlijks tot in het midden toereikend verlichten. De ſchitterende verſiering der *Parijſche* Koffijhuizen met prachtige ſpiegels ontbreekt in de *Londenſche* geheel en al. In dezen ſtaan aan beide zijden der zaal tafels met banken, die eene zeer hooge leuning hebben, boven welker bovenſten rand, aan een ijzeren of koperen roe, een groen of rood gordijn hangt." Deeze dienen om in een *Engelsch* Koffijhuis een Loge (*Box*) te maaken en zich van het overig gezelſchap af te ſcheiden, 't welk de ſomberheid vermeerdert in een vertrek, waar reeds de venſterraamen halverweg met groene gordijnen zijn behangen. — „ Bij het inkomen in een *Engelsch* Koffijhuis zou men meenen, dat het gezelſchap uit kwakers beſtond, die bezig waren met hunnen Godsdienſt te oefenen, en op de komst van den Geest zaten te wachten; zoo droefgeestig, ſomber en zwartgallig doet alles zich voor bij eene doodſche ſtilte, welke door geen vervrolijkenden toon wordt afgebroken. Wel wordt het na het eeten, wanneer de portwijn de tongen heeft losgemaakt, iets levendiger; maar altijd blijft zulk eene plaats toch zoo treurig en angstverwekkend, dat ik 'er ſteeds met wederzin den voet in zettede en ze altijd gaarn zoo dra mogelijk weder verlaten heb. — Het eenige, waardoor een aanzienlijk *Londensch* Koffijhuis zich van het *Parijſche* voordeelig onderſcheidt, is het welgekleed en geheel welvoegelijk gezelſchap, dat men hier vindt. Men zal 'er nooit een van die ſlodderige en morſige wezens aantreffen, welke zich zelfs in de beste *Parijſche* Koffijhuizen indringen."

De dag- en avond-woelingen in onderſcheide deelen van *Londen* beſchrijvende, teekent hij, als eene bijzonderheid, op: „ In de zijſtraten, welke een vreem-

deling doorkomt, zal hem in den eersten opslag menige vertooning geheel onverklaarbaar voorkomen. Daar ziet hij, bij voorbeeld, een hoop welgekleede heertjes van den eersten rang al lachende en schertzende uit een Apothecarswinkel uitstuiven. Wat deze knapen dan toch wel hier mogen gedaan hebben? Dat zou waarlijk de snedigste zelfs moeilijk kunnen raden. Deze heeren hebben zich een roes gedronken aan levenslucht, welke door dien Apothecar gestookt en als een krachtig *aphrodisiacum* voor eene halve guinie de portie verkocht wordt. Een ander tooneel zal hij zich gemaklijker verklaren kunnen. Bij het gindsche groote huis is alles in nacht en duisternis gehuld; alleen de bovenste helft van eene met groene gordijnen behangen glazen deur is helder verlicht. Van tijd tot tijd komen 'er verscheiden huurkoetzen voor. Telkens stapt 'er een Heer en Dame uit, die aan de glazen deur zachtjes aankloppen. Deeze wordt open gedaan. Zij treden 'er binnen, en fluks en geheimvol gaat de deur weder toe. Wordt hier ook eene stille vergadering van eene of andere godsdienstige Secte gehouden? Maar waarom gaat men dan toch paarsgewijze na dezen tempel? Wanneer een vreemdeling verscheide huizen met zulke deuren zal zijn voorbij gekomen, zal dat alles voor hem begrijpelijk worden."

Wij durven niet gaan aan het afschrijven der aangestipte plaatzen in het vierde Hoofdstuk, 't welk de kenschetzen van Lediggangers en Pronkerts in *Londen* tegen die van *Parijs* overstelt; en wordt de Sexe niet vergeeten. De Schrijver leidt ons in bij veele kunststukken, ter vermaakinge vertoond.

Het vijfde Hoofdstuk doet ons de Meisjes van Plaisier in *Londen* kennen, welker getal op vijftig, ja zeventig duizend begroot wordt, zo dat in de hoofdstraaten van *Londen*, het middental genomen, het achtste gedeelte der voetgangers uit Meisjes van Plaisier bestaat. Derzelver aantal, in *Londen* steeds toeneemende, vermindert in *Parijs*, door den Schrijver aan het daar heerschend *Cicisbeaat* toegeschreeven. Voorts maakt de vergelijking van dit slag van Vrouwlieden in beide die Hoofdsteden de stoffe van dit Hoofdstuk uit.

De *Londensche* zeer gebrekkige *Politie* vinden wij breedvoerig ontwikkeld in het zesde Hoofdstuk, — in het volgende het Volkscharacter der *Engelschen* overwogen, en

de opvoeding der Kinderen beſchreeven. Veel valt hier op te merken. Wij bepaalen ons tot deeze éene bijzonderheid. „Onlangs heeft men den *Engelſchen* harde verwijten daarover gedaan, dat zij de gelegenheid ſchijnen te verwaarloozen om de jongens door den omgang met vrouwen te vormen. Deze verwijten verraden voorſtagen onkunde in menſchenkennis. Zal de wederzijdſche betrekking der beide ſexen in onbevlekte reinheid bewaard blijven, dan kan de vorming van den jongeling niet aan vrouwen worden overgelaten. De ondervinding leert — en de diepliggende oorzaken daarvan laten zich uit de natuur van den mensch ligtelijk verklaren — dat allen, die door vrouwen opgevoed, gepleegd en gevormd worden, hun geheele leven onvatbaar blijven voor reine liefde. Wie zou het derhalve den *Engelſchen* kwalijk kunnen duiden, dat zij, bij de opvoeding der jongens, het gevaar ſchuwen, om het echte en oorſpronglijke goud der onvervalſchte natuur weg te geven tegen ſchitterend klatergoud? Het is niet te ontkennen, dat een jong *Engelſchman*, die voor de eerſte maal zijn voet in een kring van dames zet, ſteeds gevaar loopt van zich wat averegts te houden. Hij is bloode en verlegen, en zal bij elk vleijend gezegde, dat hij met moeite uitbrengt, onwillekeurig blozen. Dan de *Engelſchen* zijn de natuur nog zoo getrouw gebleven, dat zij deze blooheid zelfs beminnenswaardig vinden, en de naam van een Saletjonker is onder de mans in *Engeland* geene groote aanprijzing. Maar 'er is ook naauwlijks een elendiger en belachlijker wezen dan een jonge *Engelſche* Saletjonker. De ongemaakte galanterie is een, den *Engelſchen* vreemd, element. Van daar doen zij zich, eenigen uitgezonderd, die zich door reizen meer beſchaafd hebben, zoodra zij de *Franſche* gemanierdheid zoeken na te bootzen, in den hoogſten trap gemaakt voor. Het ontbreekt onder de *Londenſche* pronkerts niet aan ledige harsſenen, die de belachlijke proef wagen, om de ligtgeſchoeide bevalligheid van eenen *Franſchen* Saletjonker, in ſpijt hunner daar tegen ſtrijdende natuur, na te apen."

Onder de belachlijkheden van den *Engelſchen* pronkert ſtaat zijne nieuwerwetſche taal boven aan. Het is eene brabbeltaal van mismaakte *Franſche* woorden, maar al te dikwerf zonder zin of ſlot, vermengd met eenige kragtvolle *Engelſche* uitdrukkingen van de mode.

De drie laatſte Hoofdſtukken deezes Deels zijn beſtemd

om ons de Staatkunde der *Engelſchen* te leeren kennen. Dit alles is zeer breedvoerig, en afgewisſeld door de Characterſchetzen van eenige beroemde Redenaars in het Huis der Gemeenten. Misſtellingen des Schrijvers worden door den Vertaaler hier en daar verbeterd in de Aanteekeningen.

Een fraai Portrait van FOX verſiert dit Deel. Eene andere Plaat, tot hetzelve behoorende, nog niet in gereedheid zijnde, zal bij het volgend Deel geleverd worden. Spoedige verſchijning van 't zelve is onze wensch; en met dien, twijfelen wij niet, of zullen de Leezers van het tegenwoordige zich met ons vereenigen.

De Geest der Engelſche Staatkunde. Te Amſterdam, by J. L. Werlingshoff, 1805. In gr. 8vo. 101 Bl.

Zo als wij het Werk, in het voorgaande Artikel aangekondigd en beoordeeld, uit de hand lagen, kreegen wij dit Stukje. De veelvuldigheid van bijzonderheden, welke het eerstgemelde aanboodt, die wij oordeelden voor onze Leezers te moeten overneemen, was oorzaak dat wij ſlegts ter vlugt den inhoud aanſtipten van de drie laatſte Hoofdſtukken. Waarlijk, wanneer wij ons het geleezene en welgeſtaafde daarin, de *Staatkunde der Engelſchen* ontvouwende, herinnerden, kwam het ons bij de leezing van het boven aangeduide Werkje als 't ware voor, dat wij van een ander Land, van een ander Volk lazen; alleen de Naamen en de Omſchrijvingen en de Titel verzekerden ons van het tegendeel.

Den Heer GOEDE zal niemand, die het gemelde Deel zijns Werks geleezen heeft, voor een Partijſchrijver tegen *Engeland*, maar veeleer voor een Man houden, dat Volk toegenegen; dan de Schrijver van deezen *Geest* is zo volkomen *Engelschgezind* als een *Engelschman* zelve, ja mag gezegd worden veele bedaarde Oordeelaars over de *Engelſche* Conſtitutie, in dat Rijk zelve, voorbij te ſtreeven.

Geen twijfel lijdt het, of hij zal, onder den hoop *Engelschgezinden* hier te Lande, bijval vinden; doch men moet met dien *geest* bezield zijn, om te erkennen, dat de Schrijver den waaren *Geest* der *Engelſche* Staatkunde opgeeft. Moeilijk zou het ons niet vallen, dit, ten aanzien van veele bijzonderheden, met den vinger aan

te

te wijzen; dan dit te doen, zou op eene Wederlegging uitloopen.

Hoe zeer de Schrijver zijn Werkje wil aangezien hebben, als geene gemeenschap met de *tegenwoordige gebeurtenissen* hebbende, getuigen veele bladzijden, en inzonderheid de Aanteekeningen, volstrekt het tegendeel. Zo vinden wij, bl. 20, ('t geen wij afschrijven, om tevens een staal van 's Mans stijl te geeven) waar hij, van de *Gelijkheid* sprekende, onder andere zegt: „ Wie weet „ al verder niet, hoe de *Philosophische Redenaars* en „ *Declamatoren*, *Encyclopedisten* en *Oeconomisten* daar „ van opdeunden op eenen toon, die somts gansch „ niet zonder grond deed vermoeden, dat zij aan de „ *Phrénésie* laboreerende waren; of die ons waarlijk voet „ gaf om hunnen pedagogischen Ernst, eens van agteren, op eene recht-*phlyacographische* wijze, na-te-denken? — (Maar men permitteere mij deeze vraag, in „ *parentheſi*, hier tusschen in te vlechten) hebben die „ zoo bijzonder-verlichtte Wijsgeeren, die te gelijk „ wel eens als *Staatshervormers* op het tooneel verscheenen, de Menschen ook *beter*, *vrijer* en *gelukkiger* gemaakt? — Men laate het Antwoord gerustlijk aan „ de *Onderwinding* over! — *Haar* is zulks zeer wel toevertrouwd!) — Men mag echter wel degelijk in twijfel trekken, of die zoo geïllumineerde Philosophen „ zelven wel hebben ingezien, werwaarts het gevoelen „ van *Gelijkheid*, waar voor zij zich met zoo veel drifts „ in de bresse stelden, leidde. — Dat men bij de nieuwe Inrichtingen, zo hier als elders, maar eens een „ oogenblik met eenigen aandacht blijve stille staan, „ en men zal zoo tamelijk klaar kunnen bemerken, wat „ 'er de waare bedoeling van geweest zij."

Op dien toon spreekt hij ook van de *Vrijheid*; bij voorbeeld: „ Men heeft, gelijk men weet, de VRIJHEID „ willen gezogt hebben in — VRIJ *van* BELASTINGEN „ *te weezen*. Daar nu vóór de *Bataafsche* Revolutie van „ 1795 géén Land ter waereld exteerde, daar de Onderdaanen of Ingezetenen *meerdere* en *zwaardere* Lasten dan in *Groot-brittanje* draagen moesten (*na* die „ Revolutie echter zal men niet kunnen tegenspreeken, „ dat de *Bataaven* hunne *Engelsche* Overbuuren daar in „ verre hebben overtroffen.)" — In eene Aanteekening spreekt hij gansch ongunstig over de thans hier te Lande ingevoerde *algemeene Belastingen*.

Van de Eer der Zittinge in de *Engelſche* Regeering ſpreekende, maakt de Schrijver deeze Aanmerking: „De Eer daar en tegen van *Zitting in de Hoogſte Vergadering dëëzer Republiek te hebben*, die, zo als men „ weet, *te vooren* óók gansch-niet gering was, ſchijnt „ echter thans niet wel zóó hoog meer gewaardeerd te „ worden; om dat 'er (zo men verneemt) zoo veelen — „ en wel van de Aanzienlijkſten — gevonden worden, „ welke, *nu*, op *die* Eer maar gansch niet geſteld zijn."

Gewagende van de *Idëën* in *Engeland* over de *Reforme* in de Repreſentatie, zegt hij, „ dat ze alle neer„ komen om de *Magt der Ariſtocratie* te *verzwakken*;" met bijvoeging: „ Maar mij dunkt ik hoor nóg de *weer„ klank* van het geſchreeuw, 't welk voor eenige jaaren „ in *dit* Gemeenebest, ook tegen de *Ariſtocratie* is aan„ geheft geworden, *zonder* echter *het geſchreeuw zelf „ weêr op nieuw te hooren herhaalen*. — Wat of *nu* van dit „ laatſte de reden zijn mag? Dat men zijn oogmerk „ heeft bereikt? — of (dit gevraagd in de *waare* of *val„ ſche* vooronderſtelling dat men *wel* zou ſchreeuwen „ *mogen*, indien men maar *wilde*) dat men het opgeeft? — „ Men gelieve de goedheid te hebben van maar voor„ mij te antwoorden."

Genoeg hebben wij bijgebragt om den *Geest deezes Schrijvers* te doen kennen, alsmede welk een ſtijl hij voert: wel mogt hij, in de Voorrede, verſchooning vraagen wegens de *onduitſche* woorden; hij mogt die ook wel gevraagd hebben wegens zijn *ſtijl* enz. enz.

Men hebbe nog geduld om het ſlot des geſchrifs te leezen, 't geen ons een kort begrip geeft van 's Schrijvers denkwijze en trant van voordragt. Van *Grieken* en *Romeinen*, ten aanzien van het Staatkundige, iets in 't midden gebragt hebbende, laat hij zich op 't einde dus hooren: „ De *Engelſchen* nu begrijpen, zo het mij „ voorkomt, wel en te recht, dat *Griekſche* en *Romein„ ſche* Staatkunde, in de tegenwoordige Epoque, wel „ zou kunnen ſchijnen in ſtaat te zijn, om voor eenen „ poos een allergeduchtst figuur te maaken; den klein„ moedigen angst en bedremmeling aan-te-jaagen; en „ zich te verheffen tot eene hoogte, waar tegen men „ bijnaar zou ſchrikken op-te-zien — maar dat dezelve „ *thans* — OP DEN DUUR zich onmogelijk zou kunnen „ ſtaande houden; om dat de aangenomene Politique „ van *Europa* zulks *niet* zou kunnen *lijden*: en dat der-

„ hal-

„halve ; wanneer de *Griekſche* en *Romeinſche Heerſch-*
„en-Veroveringszucht zich zouden mogen beginnen in
„te beelden, op het *hoogſte* toppunt van Roem haare
„gadelooze Grootheid onwrikbaar gevestigd te heb-
„ben, zij wel eens ligtlijk haaren gewisſen val het digtst
„zouden kunnen genaderd zijn. — De *Engelſchen* wil-
„len dus, mijns erachtens *verſtandiglijk*, géène Grie-
„*ken* en *Romeinen*, maar ſlegts *Engelſchen* zijn. —
„Zie daar DE GEEST DER ENGELSCHE STAATKUNDE."

Beknopte Geſchiedenis van den Veldtogt van NAPOLEON I, *Keizer der Franſchen, in Duitschland en Italie. Van het begin der Oorlogs in de maand September* 1805. *tot aan het ſluiten van den Vrede te Presburg. Met eene opgave der merkwaardigſte bedrijven, gedurende dat tijdperk voorgevallen. Alles bijeengezameld en opgemaakt uit echte zoo gedrukte als ongedrukte ſtukken, en verder overgezien en verbeterd door een ooggetuige, die dezen Veldtogt bijgewoond heeft. Te Haarlem, bij* F. Bohn. 1806. *In gr.* 8vo. 190 *Bl.*

Hieldt, weinige jaaren geleden, de *Veldtocht van den Generaal* BUONAPARTE *in Italie*, met zo verbaazende overwinningen bekroond, de aandagt gaande van den verwonderden aanſchouwer der krijgsrollen, op het groot tooneel des aardbodems geſpeeld; lazen onze Landgenooten, in de Nieuwspapieren van den dag, dezelve met ontzetting; trof hun de verzamelde voordragt dier tweejaarige krijgsbedrijven (*): in eene nog grooter maate bewonderde men de krijgsbedrijven van dien zelfden Oorlogsheld, onder den naam van NAPOLEON I, *Keizer der Franſchen*, in *Duitschland* en *Italie*, gedurende weinige maanden des jongstverſtreeken jaars, zo zegepraalend gevoerd; elk Dagblad van die dagen kondigde ons overwinningen aan; de nieuws vermeldende geſchiedpennen konden naauwlijks het opteekenen der behaalde Zegepraalen bijhouden.

Geen wonder, dat men, naa den korten afloop deezes krijgs, die berigten verzameld en in eene voeglijke or-

(*) Uitgegeeven te *Rotterdam*, bij J. BRONKHORST enz. 1798. Zie onze *Vaderl. Letteroef. voor* 1798. bl. 500.

orde bijeengeſchikt heeft. De Vertaaler en Opmaaker van het boven aangeduid Werkje mogt, in het Voorbeſigt, met regt ſchrijven: „ Wanneer wij in de Geſchiedboeken der Ouden lazen van eenen Oorlog tusſchen drie zeer magtige Vorſten, welke niet alleen in het korte tijdsbeſtek van twee maanden voldongen werd, maar waarin, binnen dien tijd, een Leger van den oever der Oceaans opbrak, en bijna twee honderd uuren ver alles voor zich heenen dreef, wat het tegenſtand boodt, de geduchtſte en zelfs talrijker Legermagten overwon, ja bijna geheel vernielde, zoo zouden wij genegen zijn, om zoodanig een verhaal, zoo niet als verdicht, althans zeker als vergroot te beſchouwen; en echter waren wij van dit alles onlangs getuigen, het gebeurde onder onze oogen, ja zelfs onze eigene krijgsbenden deelden in dien roem."

Overtollig zeker, dat wij den inhoud van een Werkje opgeeven, welks Titel als 't ware voor onzen geest oproept de groote gebeurtenisſen, daarin vermeld. Wat de wijze van voordragt betreft, deeze is in eenen goeden geſchiedenis-ſtijl; de gebeurtenisſen zijn voegelijk aaneen verbonden. — Misſchien hebben wij van de onvermoeide vertaalpenne een veel *uitvoeriger* verhaal van deezen Veldtogt, dan deeze *Beknopte Geſchiedenis*, te wagten, met Plaaten opgeſierd, daar deeze ons alleen een Plan aanbiedt van den beroemden en beſliſſenden Veldſlag bij *Auſterlitz*, den 2 Dec. 1805, tusſchen de vereenigde *Ruſſiſche* en *Oostenrijkſche* Legers en de *Franſche* Armée. — De nieuwsgierigheid der Tijdgenooten, die ſlegts herinnering verlangt van de groote gebeurtenisſen, zo onlangs voorgevallen, zal in dit *onkostbaar* Stukje voldoening vinden, en de Nakomeling met verbaasdheid dit Gedenkboekje dier gebeurtenisſen leezen.

FINGAL, *in zes Zangen. Naar* OSSIAAN *gevolgd, door* MR. WILLEM BILDERDIJK. *Amſterdam, bij* J. Allart. 1805. *In gr.* 8*vo. D. I.* 179 *bladz., D. II.* 200 *bladz.*

Onwaardeerbaar is, ook na het werk van VAN DE KASTEELE, het dichterlijke geſchenk, het welk de weêrgalooze hand van BILDERDIJK aan zijne Landgenooten doet in deze zijne naarvolging van OSSIAAN'S FINGAL. Terwijl zijne grondige taalkennis hem den bekwamen tolk maakt van de gedachten dienſ overouden *Bergſchots*, wiens leeftijd tot de regering van den *Romeinſchen* Keizer CARACALLA, in

het

het begin der derde eeuwe onzer jaartelling, moet terug gebragt worden; zoo ſtellen zijn uitſtekend dichtvermogen en zijn vrij beheer over den rijkdom onzer moedertale hem in ſtaat, eene naarvolging van dien Dichter te leveren, welke ten voorbeelde ſtrekke voor allen, die aan dichterlijke overbrenging van vreemde meesterſtukken denken. Deze is in *Alexandrynſche* verzen geſchied, aan welke BILDERDIJK de voorkeur gegeven heeft boven de *Jambiſche*, die anders meer zouden overeengekomen hebben met de maat van OSSIAAN zelven, doch die geenen genoegzamen klank of waardigheid bij ons hebben, zonder gevaar te loopen van tot den *Lyriſchen* trant te ontaarden. Elk der zes Gezangen van dit Dichtſtuk wordt door Aanteekeningen van BILDERDIJK begeleid, die allen hoogst belangrijk zijn, meestal dienende ter opheldering van de daarin voorkomende oudheden, somtijds ook ter aanwijzing van uitſtekende dichterlijke ſchoonheden, alsmede ter opmerking van de gebreken in de zamenſtelling des dichtſtuks en ter aanduiding van latere inlaſſchingen en ook weglatingen in en uit dit overoud en in het geheugen alleen bewaard gedicht. Achter het geheele werk volgt een breed en in veelerleije uitweidingen uitloopend vertoog over OSSIAAN en deszelfs FINGAL. In hetzelve wordt voornamelijk het oordeel van MACPHERSON en BLAIR wederſproken, die dit dichtſtuk voor een Heldendicht hebben verklaard, hen geen zij aan de *Ilias* van HOMERUS op zijde geſteld, ja zelfs voorgetrokken hebben; terwijl BILDERDIJK hetzelve als Heldendicht geheel verwerpelijk acht, maar het, als zamenvoeging van verſcheidene verhalen, op geenen minderen prijs van dichterlijke ſchoonheid ſtelt. De *Recenſent* wil in dit geſchil wel geene uitſpraak doen, maar meent toch, dat de waarheid ook hier tuſſchen beide ligt. Hij vindt in hetzelve nog ſteeds te veel eenheid van daad en doel, om het voor eene bloote zamenvoeging van verſcheidene verhalen te kunnen houden; maar merkt ook te wel de gebreken der zamenſtelling op, om het als een voorbeeld van volkomen heldendicht te waarderen, veel min, om het naast of voor de *Ilias* van HOMERUS te rangſchikken. De rangſchikking echter van dit dichtſtuk onder deze of gene ſoort van dichtwerken is van weinig aangelegenheid: wat toch doet het 'er toe, of de ſtelzelmaker verlegen is met de rangſchikking van eene ſchoone bloem, wanneer derzelver kleur en geur de zinnen ſtreelen door nieuw en zoet genot, en hij haar door geene beſchrijving behoeft te doen kennen, maar door eene gelukkige overbrenging van vreemden op vaderlandſchen grond algemeen verkrijgbaar maakt? —— In plaats van zich dus ook met eene beſchrijving des beloops van dit dichtſtuk op te houden, ten einde het, door de aanwijzing der eenheid van onderwerp, ondanks de veelvuldige verſcheidenheid, en van de eenheid van tijd en plaats, in den

eens verkregen rang van Heldendicht te bevestigen tegen de al te strenge aanmerkingen van BILDERDIJK, wil de *Recensent* liever eenige plaatsen aanhalen uit dit dichtstuk, die ter proeve kunnen strekken, zoo wel van des *Nederlandschen* Dichters bekwaamheid, als van des *Schotschen* Dichters geest.

Ontzettend zijn OSSIAAN's voorstellingen van de gevechten, waaraan hij zelf, als FINGAL's zoon, een zoo groot aandeel had.

„ Als duizend golven op eene enkle rots in zee,
„ Rukt Zwarans Leger los, en voert de slachting mee.
„ Als één, ééne enkle rots de kracht van duizend vloeden
„ Verbreekt, breekt Erins heir der Noren oorlogswoeden.
„ De Dood vertalrijkt zich, en mengt zijn donderstem
„ In 't rammlend schildgebots, geeft woede en wanhoop klem,
„ Holt rij en rijen door, en kent noch band noch teugel.
„ Het slachtveld wedergalmt van d'een tot d'andren vleugel.
„ Als duizend mokers slaan, die, vliegende af en aan,
„ Zich op 't doorgloeide staal bij beurten nederslaan,
„ Maar zonder orde of maat hun slagen steeds herhalen.
„ Elk Krijgsman voert in 't zwaard een' vloed van bliksemstralen."

Aldus streed men, alvorens FINGAL tot ontzet der *Ieren* opkwam. Zijn heir werd door de *Nooren* op eene wijze aangevallen, die den Dichter doet zingen:

„ Als honderd stormen, uit hun kluisters losgebroken;
„ Als honderd meeren, van één stormgetij' aan 't koken;
„ Als 't raatlend zwerk omhoog, dat door het luchtruim snort;
„ Als 't buldren, daar de zee het strand mede overstort;
„ Zoo buldrend, zoo verwoed, zoo ijslijk is het gonzen
„ Waarmee men 't Noordsche heir op Fingals heir hoort bonzen."

Eindelijk besliste een afzonderlijk gevecht tusschen FINGAL en ZWARAN den ganschen krijg; het welk de Lezer met zoo groote siddering aanschouwt, als ware hij daarbij tegenwoordig geweest, ja als hadde zijn eigen behoud aan deszelfs uitslag gehangen; want aldus schildert OSSIAAN dien tweestrijd af:

„ Beschouw het heldenpaar, daar ze op elkander stooten!
„ Het zijn geen krijgers, neen; 't zijn stormen, losgeschoten,
„ Die zich 't gebied der zee betwisten in de lucht!
„ De Jager beeft van verr' op 't daverend gerucht:
„ De golven stijgen tot den bergkim op, en spoelen
„ De bosschen van hun grond als welke paddestoelen." —

„ Dit, Konnal, is uw taal tot Erins Legervoogd,
„ Terwijl ge, op Kromlaas rots, der Helden strijd beoogt.

„ Hoe

„ Hoe gaapt het door de lucht van beider ſabelſlagen!
„ Geen ſtormwind zwermt er na, geen duizend donderviagen!
„ Ach! moordend is de blik van hun vergramd gezicht!
„ Geen oplag van hun oog, of 't ja een blikſemſchicht!
„ Hun ſchilden zijn gekloofd; hun ſchrikbre klingen vlammen,
„ Zij ſnijden wederzijds, op de ijzren ſtormboedkammen,
„ En ſpatten door de lucht, verſplinterd en vergruisd.
„ Daar ſmijten zij 't gevest, hun nutloos, uit de vuist,
„ En ſlogten tegens een, dat horst en heisberg kraken.
„ Ze omgrijpen zich met d'arm, omklemm'ren, en omhalsen
„ En ſlingren kruisgewijs elkandren om het lijf,
„ En plaatten borst op borst, van weêrzijde even ſtijf.
„ Hun teenen buigen in, van 't worſtlend overheilen,
„ En ſchokken gauw en weêr: hun boezem hijgt van kneêlen,
„ Nog ſtaan ze onwrikbaar. Maar de weêrſtand zet hun 't bloed
„ In vlam, en drift en kracht verdubbelen met den gloed,
„ Gelijk vezel die niet ſpant. Men ziet hen 't lichaam wringen,
„ En overbuigen om elkander neêr te dringen:
„ De knien wanken; en de voeten ſlaan zich uit
„ En trappelen, dat de zoos bij brokken om hen ſtuit!
„ In 't einde, Zwaran valt: zijn krachten zijn verſlonden.
„ De ontembre Krijger wordt in kluisters vastgebonden.
„ Zoo zag ik op 't gebergt' van Kona, (maar helaas!
„ Geen Kona zie ik meer!) bij 't woedend ſtormgeraas,
„ Twee heuvels, door den vloed de bergſpits afgebroken,
„ Zij tuimlen naar om laag, dat zand en golven rooken,
„ Hun eiken ſtuiven door elkandren in den val;
„ Zij rollen beech en roos op 't platgebrijzeld dal,
„ En drijven beek en ſtroom, als vluchtende, uit hun killen;
„ En de ijſelijke ſchok doet aard en hemel trillen."

Het ſchoone zoo wel als het verhevene, het teedere zoo wel als het ſchoone, het edele: niet min dan dit alles zijn zoo algemeen verſpreid door dit dichtſtuk, dat de keuze van eene en andere enkelde plaats zeer moeilijk is. Het vertrouwen van zijnen Lezer met de reeds gemaakte aanhalingen niet verveeld te kunnen hebben, doet den *Recenſent* echter van een en ander nog eene proeve bijbrengen.

Schoon is, in zijn oog, deze ſchildering van een zeilend ſchip:

„ Nu zag men 't bruſchend ſchip van Horbar ſtrandwaart (vliegen.
„ De maſtboom duikt en zwiert naar dat de golven wiegen,
„ En kromt van 't zware zeil, geſpannen van den wind.
„ Het waters voorden boeg ſchuimt tedere oogen blind."

Schoon en teeder tevens zijn de volgende regels:

„ Maar kalm was Rijnoos ziel in kalme Vrededagen.
„ Hij was gelijk de boog van 't zevenkleurig licht,
„ Die in de regenwolk zich opdoet aan 't gezicht,
„ En 't aardrijk overspant op Moraas heuvelkimmen,
„ Wanneer de omwolkte zon ons schroomt in 't oog te glimmen,
„ De winden zwijgen, en de bergtop bruin beschauwd,
„ Den zilvren stroom ontfangt die van den hemel daauwt."

Men kan ook, wanneer van schoon en teeder gesproken wordt, den dood van AGADEKKA niet vergeten.

„ Zij kwam, het oog beschreid, met ongebonden hairen;
„ Haar boezem golfde om hoog als Luvars waterbaren,
„ En beefde in zucht op zucht als 't rijzend stormgetij'.
„ De ontmenschte Starno stiet den degen in heur zij'.
„ Zij zeeg, gelijk de sneeuw die afglijdt van de heuvelen,
„ En hechtte 't brekend oog op Fingal onder 't sneuvelen."

Aandoenelijk is het, wanneer de Dichter zijne MALVINE het weenen verbiedt over de slachtoffers der bevochten overwinning.

——— „ Geliefde, 'k zie u schreien!
„ Wat doet ge, dierbre? spreek, van waar die stille traan?
„ Laat Lochlins Maagdenrei in zilte tranen staan!
„ Haar Jongelingen zijn gevallen. Wij verwinnen!
„ Verheug u; dierbre (kom!) met Morvens Jachtheldinnen!
„ Maar ach! wat zegge ik? Ik! verlaten, grijs, en blind!
„ Ik, die den graffteen zag tot van mijn laatsten vrind!
„ Ik heb geen aandeel meer aan zeegrijke Oorlogsvanen!
„ Aandoenlijke, ô geef mij, geef mij die teedre tranen!"

Het edele der gevoelens, in dit dichtstuk verspreid, geeft aan hetzelve nog eene bijzondere waarde.

„ Wees dapper, spaar den zwakke, en strijd voor d'onderdrukte.
„ Wees held, maar toon u mensch, zoo dra uw vijand bukte!
„ Een opgezette stroom voor wie het recht belaagt!
„ Een lentekoeltje in 't gras voor die u bijstand vraagt!"

Dus vermaande OSSIAAN zelf zijnen zoon OSKAR. Onvergetelijk behoort ook FINGAL's heldentaal te zijn:

„ Ontzachlijk sgeve 't zwaard en schittringvol ten strijde;
„ Het streelt geen' waren Held, dan rustende aan zijn zijde!"

Hoe waarachtig is, ten slotte, het geen FINGAL bij OSSIAAN

van

van de Dichtkunst zegt, door welke wij toch alleen FINGAL en zijne helden kennen.

„ Wij zelf, wij gaan voorbij gelijk een donderslag.
„ De tijd zal op de hei der Helden asch verstoren!
„ De Jager tracht vergeefs hun grafplaats na te sporen,
„ De Harptoon is 't alleen die onzen naam bewaart,
„ En eindloos meer vermag dan 't overwinnend zwaard. (ren,
„ Ach! wat is kracht of moed? — Gij slechts, rechtschapen Zange-
„ Gij kunt den korten duur van ons bestaan verlangeren!"

Meesterlijk in alle opzigten is de hand, met welke BILDERDIJK de *Nederlandsche* pen voert, en regtmatig zijne verdediging der vrijheid in deze tale, om, even als in de *Grieksche*, koppelwoorden te gebruiken, ten einde het verlammende van omschrijvingen te ontwijken en elke gedachte door een enkeld beeld aanschouwelijk te maken: nogtans houdt zich *Recensent* verzekerd, dat ook BILDERDIJK de duidelijkheid zal achten als het allereerste vereischte der tale, en, aan dezen regel getoetst, schijnen hem, *halsberg*, *bergkim*, *bergkimbosch* en *mastteppet*, door BILDERDIJK in deze naarvolging gebruikt, niet zeer aannemelijk, maar veeleer waarschuwende voorbeelden voor anderen, om ook deze vrijheid niet te misbruiken.

„ Laat ik niet te veel zeggen, men geeft toch voor, dat „ ik mij somtijds wat sterk uitdrukke:" zegt BILDERDIJK in eene zijner aanmerkingen. Of dit wel een voorgeven zij, kunnen echter deze aanmerkingen zoo wel, als zijne uitwelding over OSSIAAN en deszelfs FINGAL, doen zien. Van den *Engelschen* JOHNSON, als *inderdaad dom*; van den *Duitschen* ADELUNG, als *jammerlijk*; van onzen TEN KATE, als niet verdienende, dat men nog met denzelven *opheeft*; van MACPHERSON, als van eenen gevaarlijken *kritikaster*; van BLAIR, als van eenen man, dien men ligt Heldendichten kan leveren; van POPE's vertaling van HOMERUS, als van eene der slechtste, die 'er ooit gemaakt zijn; van den *Hoogduitschen* LAFONTAINE, als van eenen zielbedervenden *Romanschrijver*; van de Historieschrijvers, als niets behoevende te verstaan van hetgeen zij schrijven, te hooren spreken, — zal toch elk bevestigen in het gevoelen, dat men het allerzachtste woord bezigt, wanneer men van BILDERDIJK zegt, *dat hij zich wat sterk uitdrukt*. — Maar men erkenne ook, dat hij, door zijne zeldzame geleerdheid en bekwaamheden, meer regt heeft, dan misschien iemand anders, om sterk te spreken, en men verschoone menig eene bitterheid zijner tonge om de bitterheid van zijn lot, welks verbetering, door edele zamenwerking van hun, die prijs weten te stellen op zijne talenten, eene verdere verwijdering diens mans naar afgelegener landen voorkome, en, is het mogelijk, hem terug brenge in zijn Vaderland, ten

einde onder ons aan Taal- en Dicht-kunde onberekenbaren dienst te doen (*); die zelfde aanmerkingen en uitweidingen toch leveren al weder lessen en onderrigtingen voor beide op, die den *Recensent* al dat aanstootelijke, het welk hij ter waarschuwing van anderen, die de gebreken van groote mannen het allereerst volgen, heeft aangewezen, in BILDERDIJK zeer gaarne doen over het hoofd zien.

(*) *Recensent* verneemt, dat zijn wensch tot 's mans terugkeering reeds vervuld is.

Gedichten van ADAM SIMONS, *Te Amsterdam*, *bij* J. ten Brink, Gerritsz. *In 8vo.* 1805. 126 *Bl.*

„ Ik waag het dan, eenige Gedichten in het licht te geven, „ waartoe het verzoek mijner Vrienden, en, waarom zou „ ik dit ontveinzen? mijne eigenliefde mij sedert een' geruimen tijd deden besluiten." Dus begint de Voorrede van dezen bundel. Veeltijds, ja bijna altijd, zijn het de *Vrienden*, zelden of nooit is het de *eigenliefde*, die de drukpers aan den gang helpt! De nederige SIMONS moge hier van zijne *eigenliefde* gewagen; wij, die reeds aan Leydens Hoogeschool hem meermalen met ernst tot de uitgave zijner Gedichten hoorden aansporen door Vrienden en Bekenden; weten te wel, dat hier inderdaad de *Vrienden*, en wel *met veel moeite*, die uitgave bewerkt hebben. Hoe trotsch luidt heden ten dage niet bijkans iedere voorafspraak, vooral van Dichters! SIMONS begint: *ik waag het dan.* Neen inderdaad, die zulk eene verzameling uitgeeft, *waagt* weinig of niets.

Gij zijt stof, en zult tot stof wederkeeren, is het eerste Gedicht, dat zich den Lezer voordoet. 't Is een van 's Dichters eerste voortbrengsels, doch voorzeker geen der minsten. Het is rijmeloos, maar toch niet zonder maat, gelijk bijna alle de tegenwoordige rijmelooze gedichten, eenige weinigen, vooral van BELLAMIJ, uitgezonderd. Ware ook dit op rijm, het zou, onzes bedunkens, zeker niet verloren hebben; maar ook zoo als het nu is, blijft het bij ons fraai in vinding en wending. Dat *aan* J. KANTELAAR is mede voortreffelijk. Om nu van den fraaijen *Triumfzang van Israël* niet te spreken, noch van het gevoelig gedichtje *aan* J. A. STREIN melding te maken, sla men met ons een oog op dat *aan* DELIA *op haar' Geboortedag*, dat beroemde gedichtje, zoo bekend aan alle des Dichters Vrienden:

De Lente, DELIA! *verschijnt ons eerlang weder*, enz.

Honderdwerven hoorden wij dezen aanhef. Hoe is het slot door de meesten hemelhoog verheven, door enkelen gedoemd! Wat dunkt 'er u, *Letteroefenaars*, van? hooren wij den Lezer vragen. Wij vinden 'er in, eene natuurlijke schoonheid, eene fraaije en ongedwongen navolging

der

der Ouden; eene niet klaterende, maar wezenlijke kracht van woorden en zaken. Dan de Lezer oordeele zelve.

Maar laat uw vriend'lijk oog dit ijs'lijk lot verdrijven,
En uw geboortedag voor mij een feestdag zijn!
Bezweer, dat gij voortaan mijn lotgenoot' zult blijven,
Want zonder u, is de aard' voor mij een zandwoestijn!
De lelie is mij zwart en bleek zijn mij de rozen,
Zoo niet uw zachte hand voor mij die bloemen plukt;
De lelie is eerst wit, en rood zijn eerst de rozen,
Wanneer gij ze in een' krans op mijne haren drukt;
Dan is natuur zoo schoon, een tempel in mijne oogen,
En elk gevelde boom een altaar, waar ik bid,
Gij zelv' zijt een Godes, der sterflijkheid onttogen,
Maar ik ben ook een God, om dat ik u bezit!

Dat mag, naar onze meening, kunstige navolging en tevens oorspronkelijkheid genoemd worden, zonder welke de Dichter nederdaalt tot een rijmelaar zonder glans noch kracht! De laatstvorige tijden, en ook de onze, leverden verdienstelijke Dichters op, die door aardige wendingen en fiksche vergelijkingen schitteren; doch die ook dikwerf, of, gansche gedichten door, eenvoudig daar henen stappen, of ten minste hunnen Pegasus als in een Rijschool onder dak in het rond voeren. Leeuwen, Arenden, Orkanen, Eiken, Wormen — zie daar, met een dozijn andere, de gewone beelden; beelden, op zich zelven zeer geschikt, en dus zich zeer aanprijzende *ad usum*; maar *ne quid nimis* is een wijs zeggen; en ons speelt een regel voor den geest:

Pauperis ingenii dant monumenta sui.

Van dit gebrek, zoo gewoon, is SIMONS niet te beschuldigen. Zijne beelden zijn nieuw en geestig; zijn Pegasus draaft bevallig in de vrije lucht: het beest struikelt wel eens, of steigert hier en daar; doch dit schijnt dan alleen plaats te hebben, wanneer het dier in Germaansche beemden, zelden voor Hollandsche hengsten een stevig voedsel opleverende, wat te veel geweid is.

Dat SIMONS een vindingrijk vernuft bezit, bewijst, onder andere gedichten, *de Nacht*. Welig, hier en daar misschien wat al te welig, doch altijd vernuftig en geestig vertoont zich het pikzwart tafereel van een kwaad geweten. Met genoegen herlezen wij dit kunststukje, reeds te voren in de *Bijdragen* van FEITH en KANTELAAR aangehaald.

Ten blijke dat onze liefde voor SIMONS geene *blinde* liefde is, betuigen wij hier, dat ons het zoogenaamde gedicht, *de*

Liefde is blind, voorkomt weinig of geen waarde te hebben; noch gang van woorden, noch bevalligheid van zaken, merkten wij; de Heer SIMONS vergeve ons hier onze *blindheid*. Hoe steken hierbij andere gedichten af; b. v. dat aan C. S. SANDER, *bij deszelfs verjaren*.

De gure winter daalde in koude en hagel neder,
Het bosch verloor zijn loof, de bloem zijn purp'ren gloed,
Het aardrijk voelt op nieuw 't geweld der stormen weder,
En leert: wat eens bestaat, ook eens verhuizen moet. —

Zoo vliegen, Sander! 't uur, de dagen en de jaren,
Gelijk een vlugge toon van 't snarenspel, daarheen,
Het menschelijk geslacht valt neêr, als korenaren,
En jeugd en ouderdom bedekt dezelfde steen.
Wie telt het doodenheer, voor ons in de aard begraven?
Want driemaal in eene eeuw ruilt de aarde een nieuw geslacht,
De dood ontziet geen ziel, verrijkt met ed'le gaven,
Zoo wordt in dit gewest Gods wijze wil volbragt. —
En hij alleen is wijs; die in dit beuz'lend leven
Niets dan een kinderschool voor grooter leven ziet,
Zijn hart zal aan geen goud of ander speelgoed kleven;
De dood slaat hem wel neêr, maar zijn verwachting niet!

Van alle gedichtjes in deze verzameling trof ons inzonderheid dat op den dood van des Dichters Ouders, kort na elkander *ontslapen*, en genaamd *Goeden nacht aan mijne Ouders*.

De roerdomp bromt van verr',
En de uil krast ginds en her,
De vledermuizen zweven;
Der Dorpsklok hol geschal
Wenscht goeden nacht aan al,
Wat adem heeft en leven.

De mensch, van werken moê,
Sluit de oogenleden toe,
Vergeet de bange zorgen:
De stilte houdt de wacht,
De rust geeft nieuwe kracht,
En sluimert tot den morgen.

Van zorgen afgemat
En alle de onrust zat,
Zult ge ook, mijne ouders! slapen
Een' nacht van eeuwen lang,
Waar in men goud, noch rang,
Noch titel acht, noch wapen. —

Des

Des doodengravers lied,
Zijn spade hoort gij niet,
Bij 't sluiten uwer woning: ena.

Dan genoeg. Welk eene uitwerking heeft zulk eene eenvoudigheid van treffende beelden niet!

De *Herinnering aan* C. J. WENCKEBACH beveelen wij allen liefhebberen der poëzij, alsmede ter navolging, der studerende jeugd ten hoogste aan.

Meesterlijke trekken zijn in *de Vrede*, *aan* Y. VAN HAMELSVELD, en vooral in *de Verlichting*, *aan* J. H. VAN DER PALM, *bij een School-onderzoek*. Dat zij, die, uit onkunde of trotschheid, het verbeterd gebouw der lagere Scholen willen afbreken, dit krachtig gedicht lezen, opdat zij hunnen aanslag met berouw en een rijkelijke gift aan de Armenscholen mogen boeten!

De Vuurschr, *aan* R. CARP, heeft mede vele verdiensten. Dan het wordt tijd, dat wij ons tot de *Vertalingen* bepalen.

Georgica! — onvergeeflijk stilzwijgen! welk eene teleurstelling! Wie, die de Voorrede leest, en slechts van verre weet, dat SIMONS in zijne pogingen zoo gelukkig geslaagd is, had hier niet een gedeelte, of ten minste eene proeve, verwacht? Onzes oordeels had SIMONS beter de veelal weinig beduidende, en reeds elders in een Maandwerk geplaatste, Vertalingen hier achtergelaten, en de nog onuitgegevene uit HORATIUS, en voorál uit de *Georgica*, ons medegedeeld. — Weinigbeduidend noemden wij vele der hier geplaatste. De Lezer oordeele wederom zelve.

AAN EEN ROOSJE.

Laat ons sluim'ren,
Teder ROOSJE!
Dronken zijn wij;
Beiden dronken;
Ik van LAURA'S
Minlijke oogen,
Gij van mijne
Vreugdetranen.

Hoe is het mogelijk, dat een Dichter, zoo bevallig van uitdrukking, zoo stout van verbeelding, zoo zacht van schildering, van zulke zeldzame gaven, dergelijke stukjes kan overnemen en uit dezelfde pen laten vloeijen!

Des Dichters Pourtrait, op den titel van dezen bundel, komt ons voor, zeer goed gegraveerd te zijn. De gelijkenis, een zoo betwistbaar punt, beviel *ons* wel.

De Vignetten in den bundel waren, onzes inziens, beter

achterwege gelaten; zij dienen alleen om het Werkje wat duurder te maken.

Dan, om te eindigen met hetgeen CICERO in het algemeen zegt van den *Dichter*, betuigen wij, ondanks eenige al te welige, en weder andere platte uitdrukkingen, met een woord, ondanks eenige weinige vlekken, van den verdienstelijken Vervaardiger dezer schoone verzameling volkomen te durven staande houden: *Natura ipsa valere et mentis vitibus existari, et quasi divino quodam spiritu commoveri.* — CICERO schijnt het niet eens met den *Kosmopoliet*, die (II. D. bl. 19) betoogt, dat men zoo wel tot *Postillon* als tot *Poëet* geboren worde."

Kleine Dichterlijke Handschriften. XVI en XVIIde Schakeering. Te Amsteldam, bij P. J. Uilenbroek. *In gr. 8vo. Te zamen 279 bladz.*

Deze *Handschriften* zijn reeds genoegzaam, en zeer voordelig, bekend. Het eerste der beide thans aangekondigde Stukjes heeft over het geheel onze volkomene goedkeuring; benedens het middenmatige vonden wij hier niets, veel, integendeel, dat in de daad voortreffelijk mag genoemd worden. Behalve hetgeen de Heer BILDERDIJK hier geleverd heeft, komt, in ons oog, zeer voordelig uit, het gedicht *aan mijnen Vriend* THEODORUS VAN KOOTEN, door S. I. Z. WISSELIUS, en het stukje van J. DU PRÉ, *aan den Dood* getiteld, grotendeels althans! Ziet hier den *Daglooner* en zijne Vrouw; het is van SPANDAW.

De Daglooner. De lange dag ging weêr voorbij
In kommer en verdriêt;
Ik werk en zwoeg, zo veel ik kan,
Maar blijft steeds een behoeftig man:
Mijn' vlijt — ach! baat mij niet.

De Vrouw. Wij zijn gezond; gij mint uw' vrouw,
En zij — zij mint u weêr;
Wij voelden nog geen bangen nood,
God schenkt ons nog ons daaglijksch brood —
Mijn vriend! wat wenscht gij meer?

De Man. Ik wenschte een weinig overvloeds
Voor u, mijn' dierb're vrouw!
Ik wenschte, dat mijn' vlijt iets won,
Waarmede ik u beloonen kon
Uw' gadeloze trouw.

De

De Vr. Geen overvloed behoeft de mensch,
Geen goud — geen koningskroon!
Mijn hart, dat u zó teêr bemint,
En in uw hart ook liefde vindt,
Wenscht liefde alléén tot loon.

De Dagl. Maar ach! dat gij in nooddruft leeft,
Dat drukt mijn' geest ter neêr;
Dat gij, zó lief, zó zacht, zó goed,
Zelv' slaven, zweten, zwoegen moet
Kwelt mij nog eind'loos meer.

De Vr. Ik werk met lust; God kent mijn hart!
Gelukkig aan uw' zij',
Deel ik met u in zuur en zoet;
Uw' liefde is meer dan overvloed;
Uw hart behoort aan mij.

De Dagl. Maar wie, als eens de dood mij wenkt,
Helpt u dan uit den nood?
Als 't kind, dat ge onder 't harte draagt,
Eens, schreiend, brood van moeder vraagt,
Wie geeft het kind dan brood?

De Vr. God, die voor 't muschje en 't wormpje zorgt,
Helpt ook den mensch uit nood!
Hij zij mijn troost, als ik u mis!
Hij, die der wezen Vader is,
Geeft ook den wezen brood!

De Dagl. ô Dierbaar wijf! hoe groot zijt gij!
Uw' liefde is reine gloed:
Ja! ik ben trotsch op zulk een' vrouw!
En, zalig door haar liefde en trouw,
Werk ik met nieuwen moed.

Reeds het eerste stukje in de zeventiende Schakeering, van den Heer s. l. z. WIBELIUS, was ons wederom een voldoend bewijs, dat dit Dichtwerk waarde houdt. Alles intusschen is niet even na aan het meesterstuk. Nu, *het is ook niet zelden het lot van zulke verzamelingen*, (dit is reeds vóór ons opgemerkt) *dat elk der medeschrijvers zijne portefeuille uitschudt, en dus 'er daardoor dikwijls stukjes ingelascht worden, welke de maker nergens beter wist te plaatsen en echter gaarne gedrukt zag.* Het laatste gezang, dat hier voorkomt, moge dit, onder andere, bewijzen; het heet: *Hulde der Vriendschap aan de schim van* PIETER PIJPERS. Dit Lijkdicht behoort, onzes achtens althans, niet tot de meesterstukken der kunst; het be-

vat zo als het gewoon is lederen lijkzang; immers wij vonden geene nieuwe treffende denkbeelden; en niet onwaarschijnlijk heeft de maker het vooral daarom gaarne gedrukt gezien, om een ieder, die aan des Heren RIJPERS dichtstukken eenige meerdere volkomenheid nog wenschte, en zich op dezelve eenige aanmerkingen veroorloofd had, verdacht te maken van doodslag en moord, en overigens Rijne volgende en soortgelijke dichterlijke vindingen aan den man te helpen:

Wie zijn ze, die, ten rechterstoel gezeten,
Door hongrige avernoê tot beêstreên,
In laffe schertz zich straffeloz vermeten
Uw' roem te lastren bij 't gemeen?
Wie zijn ze?.... ô Neen! het mogt uw schim verstoren;
Zij moet geenszins, zo ze om mij zweeft,
D'onheilgen naam dier onverlaten hören,
Op wie de vlek der schande kleeft.
Dien naam, met hen in Lethes vloed begraven,
Zwijgt elk uit verontwaardiging;
Uw naam, gegrift in 't hart van alle braaven,
Blijft onder ons in zegening.

Wij wenschten wel, dat de Heer P. C. WITSEN GEIJSBEEK dit niet had gedaan; wij laten gaarne de dooden rusten. Over *Eemlands Tempe, of Clio op Puntenburg*, enz. hebben wij op zijn tijd het onze gezegd (*). Wij deden toen het doel en de goede meening des Dichters volkomen en bij herhaling recht; wij betuigden den man, zelfs als Dichter, onze achting; maar, het Stukje toetsende aan de regels der Æsthetische Critiek, hebben wij ons aanmerkingen veroorloofd en bolaghlijkheden doen voelen, waaraan wij nu onze Lezers nogmaals herinneren moeten; terwijl WITSEN GEIJSBEEK, Lijk- en Lofdichter van den Heer RIJPERS, ons zoer verplichten zal met eene *antikritiek*, waarin hij het ongerijmde onzer aanmerkingen, en het door ons berispte als wezenlijke schoonheden zal dienen aan te wijzen; voor welk kunstig werkstuk onze nieuwe Collega (met verlof gezegd!) DE RECENSENT OOK DER RECENSENTEN, hem voorzeker geene plaats in zijn Werk zal weigeren. — Dan genoeg hiervan.

Wij ontvangen hier ook de Latijnsche Opdracht van zeker Werk van Dr. CH. FR. KLEIJNHOFF aan zijne Excellentie R. J. SCHIMMELPENNINCK, met eene daar nevens geplaatste dichterlijke overbrenging. Ziet hier eene proeve.

Rite nunc votis Batavum vocate,
Civium fidens tibi tendit ulnas,
Syndice! extensas amor, atque coelo
Te beat alto.

Vale

(*) *Vaderl. Letteroef. voor* 1804. No. 1 en 2.

Hun hier zij 't wee, zo dierlijk ondergaan,
Geweeg! . . Een mist bedekt den oceaan
Des leeds, waarin en vorst en onderdaan
Ten grande gingen.

(Dan misschien dat die overzetting nog bij het tweede couplet behoort, en de Dichter geheel het derde maar overslaag.) Maar het slot:

Vive, si quidquam mea vota, felix:
Nec, precor, spernas tenuem libellum,
Quem tui cultor tibi, corde puro,
Nominis offert.

Hoort God mijn' wensch, dat ge u dan heilrijk ziet;
En werp het boekje, offchoon ik 't nedrig bied
Uit achting voor uw deugd, als nietig niet
Uit uwe handen.

Zodanige overzettingen kon toch de Heer P. J. UILENBROEK veilig in zijne portefeuille laten rusten!

SAINT JULIEN, *en zijne Familie. Door* AUGUST LAFONTAINE. *Met Platen. Te Haarlem, bij* F. Bohn. 1805. *In gr.* 8vo. 356 *bl.*

Eene Geschiedenis uit de Fransche Omwenteling ten tijde van het Schrikbewind; waarschijnlijk wel slechts een verzierd verhaal, maar, daar dit tijdvak vruchtbaar was in de snoodste gruwelen, helaas! geene overdrevene verdichting; een levendig tafereel van ongeluk en woede, waarvan ieder afzonderlijk misschien gedeelte werkelijk plaats had, meer dan eens, in die rampzalige dagen, van welke wij het aandenken zouden willen uitwisschen, bijaldien het niet een heilige plicht ware, de nakomelingschap, zo treffend maar mooglijk, te waarschuwen door het voorbeeld van onzen leeftijd.

„ Geen Dichter behoeft meer, zoo lang de wereld staat, een ontwerp voor een Treurspel uit te vinden; — geen aanschouwer zal meer een ongeluk voor onwaarschijnlijk houden. — (Franschen!) Te vergeefs hebben uwe Dichters dikwijls de geschiedenissen van zes eeuwen doorbladerd, om éénen ongelukkigen te vinden, met wiens lijden zij u de tranen uit de oogen zochten te persen. Vijf verschriklijke jaren leveren u duizend moeders op, die hare kinderen op de wereld zoeken, duizend zonen, broeders, zusters, ouders, echtgenooten, die elkander niet kennen, en

even daarom elkander haten; duizend verschriklijke *Catastrophen*, die men van de verbeeldingskracht niet zou verwagt hebben. CREBILLON moet in het vervolg de *Menschelijke* genoemd worden; maar hoe een ROBESPIERRE?"

„ Franschen! gij hebt het grootste waagstuk ondernomen. Gij moet het beste, het deugdzaamste, het gelukkigste van alle Volkeren worden, wanneer men u de wreedheid vergeven zal, met welke gij de menschelijke zwakheden, de ijdelheid, den verouderden hoogmoed uwer Medeburgers gestraft hebt. Achterdocht was genoeg om ter dood veroordeeld te worden; duizend onschuldigen hebt gij in den afgrond der ellende gestoten, uit vrees dat zij eens schuldig konden worden. Gij eischtet van den zoon, eene meer dan menschelijke sterkte, om bij het lijk van zijnen schuldigen, door uw gericht gestraften, vader te juichen. De tranen eener dochter, wanneer hare moeder op het schavot gebragt werd, waren eertijds deugd; bij u eene misdaad. Gij eischtet veel, gij straftet zonder medelijden; zoo hebt gij het u tot eenen pligt gemaakt, te doen, wat gij vorderdet, en daarom zal de wereld u ook zonder medelijden richten. Uw geringste feil is eene misdaad, en uwe schitterendste deugden zonder de minste vlekken zijn slechts eene verpligting, die gij den ongelukkigen, van u voor eeuwig gebannenen medeburgeren schuldig zijt. Begaat gij den kleinsten misstap, zoo roept een ieder van ons ongelukkigen: (het is een uitgewekene, die hier spreekt:) „ werd ik daarom opgeofferd?"

„ Zeker zult gij ons uitgewekenen ook allen voor geene hoosdoenders houden, omdat wij onzen titel, onzen rang, en ons goud niet met een vrolijk gelaat aan uwe voeten hebben willen nederleggen. Hoe weinige menschen — dit leert u zeker de dagelijksche ondervinding — hebben hier toe grootheid van ziel genoeg! Gij en wij zijn menschen, en de noodzakelijkheid was schuldiger dan onze harten; zoo kan ik het u dan ook vergeven, dat ik door u ongelukkig werd."

Nog eene halve bladzijde moeten wij hier bijvoegen, om den gematigden geest, waarin dit geschrift gesteld is, volkomen te doen voelen.

„ Ach! wanneer de tijd met huivering de ijzeren grift verheft, om deze vier jaren vol van bloed en gruweldaden in de tafel der geschiedenissen van het menschelijk geslacht in te graveren; ach! dan moest hij, tot troost van den naneef, ook de treffelijkste trekken van edelmoedigheid en liefde, deze opofferingen, welke in *Frankrijk* zoo menigvuldig als de stroomen bloeds waren, 'er nevens plaatsen. Moet dan de mensch alleen maar sidderen, wanneer hij niets dan de gruweldaden van zijn geslacht door alle de eeuwen heen leest? ô, Alle gij ongelukkigen; waarom klaagt gij alleen over de misdaden, die *Frankrijk* beging? Waarom staart, en wijst gij ons alleen op stroo-

stroomen bloeds, die gij vloeijen zaagt? Waarom spreekt gij ook niet van de edele daden, die in stilte geschiedden? Waarom noemt gij de zonen niet, die zich voor hunne ouders overgaven, de vaders, die voor hunne kinderen stierven? Waarom wijst gij alleen de gevangenissen aan, welke de ongelukkigen geketend hielden? Waarom ook niet die verhevene menschen, die, door het ongeluk alleen sterker gemaakt, in kluisters leefden en moedig stierven? Waarom trekt gij niet uit het verborgen donker de voorbeelden van geduld, regtvaardigheid, liefde, vriendschap, grootmoedigheid, trouw, dankbaarheid, en alle andere deugden, en plaatst dezelve in het licht? ô, Gij ellendigen, daar gij in zegepraal de wanbedrijven van *Frankrijk* ter neder stelt, en zijne deugden verbergt: gevoelt gij dan niet, dat gij het menschelijk geslacht en uzelven door dezen arbeid vernedert?"

Bijaldien soortgelijke herinneringen en het verwekken van zodanige gevoelens de éénige bedoeling waren van dit aandoenlijk verhaal, ook dan nog zou het in ons oog reeds eene uitnemende waarde hebben, te meer, daar het bij de Familie ST. JULIEN duidlijk bevestigd werd, „ *door dit alles worden zij betere menschen*;" en alzo de Godlijke Voorzienigheid in alle dezen volkomen gerechtvaardigd wordt door het godsdienstig opmerkzaam hart, en, in deze Familie althands, het doorgestane lijden voor iederen bijzonderen mensch eene bron werd van ruime dankstof; en zodanige zalige oogenblikken en genietingen, voor welke men waarlijk langdurig lijden en hevige smarten zichzelven bijna zou kunnen wenschen. Dan ook in dit zijn Werk is LAFONTAINE zichzelven volkomen gelijk, altijd onderhoudend, leerzaam, de kenner van het menschlijk hart, die de fijnste snaar van ons gevoel roert en treft, en iedere gewekte aandoening dienstbaar maakt aan de verhevenste zuivere deugd. In het tekenen van karakters zal de Schrijver wel moeilijk zijnen meester vinden, en deze zijne Geschiedenis gaf hem hier de voortreflijkste stof.

Liefde, huwlijksliefde, familieliefde, en door dezelve het dierbaarst huislijk geluk, is de beminlijke geest, die ons hier aanhoudend verkwikt door zijnen weldadigen adem. „ Ik verzoek," zo spreekt ST. JULIEN al aanstonds ons toe, „ mijne Lezers vooraf, mij niet te bespotten, als ik, met vervoering, van de liefde, en de eendracht, spreke, die mij en de mijnen gelukkig maakten. Dit huislijk geluk is de bron van dien moed geweest, die ons in alle onze ellende ondersteund heeft, en mijne kinderen hebben aan mijne borst die sterkte verkregen, van liever ongelukkig dan ondeugend te zijn. ô, Goede Hemel, moet de eene mensch zich voor den anderen verontschuldigen, dat hij zijne kinderen bemint!" De Schrijver leidt ons dan bij zijne Familie in: in dit zijn gezin had ieder den Familiestempel der goedhartigheid, en

daarbij zijne hem bijzonder eigene indrukſelen. De Vrouw was buitengemeen goedhartig, maar daarbij driftig; zij twiſtte wel eens gaarne; maar onderlinge hartlijke liefde was altijd het einde van ieder geſchil. Zijne oudſte Dochter ANNA was goedhartig en trotsch; LOUIS, zijn Zoon, bovenmaten goedhartig; zijne jongere Dochter ADELAIDE was nog een kind; en ook hij goedhartig, offchoon hij ſomtijds wel zijne luimen had, en een weinig ſpottend lachte, of 'er eenen inval tuſſchen ſchoof. „Wij hadden," zegt hij, „ ieder onze manier om de twiſtzucht mijner Vrouw te behandelen. Ik lachte, of zeide een *bon mot*; LOUIS wierp zich aan het hart zijner Moeder, en kuschte haar tederlijk; ANNA zweeg dood ſtil." De Familie leefde in Parijs huislijk en gelukkig, en de waardige Vader kende werklijk geen ander verdriet, dan hetgeen eene zeldzaamheid in zijn karakter hem natuurlijk verorzaken moest. Eene zeldzaamheid, echter, niet zo geheel zeldzaam in de werklijke wereld. Wij kennen ook zodanige menſchen. „Het ontbreekt mij," zegt hij, „ volſtrekt aan moed, om een ongeluk, welks grootheid of uitwerking ik nog niet ken, met vastheid van geest te gemoet te zien, en in zoodanig geval ben ik ten uiterſten kleinmoedig en bevreesd." [En zijne inbeelding vormde hem gedurige ſchrikbeelden: was hij eens eenige weinige dagen van huis geweest, dan zag hij zijne familie reeds op ſtroo liggen, of zijn huis afgebrand; zijne eerſte vraag bij zijne tehuiskomst was: „ Heeft de Minister niets gezonden?" hij zond hem NB. nooit iets; eerst na verloop van een half uur was hij gerust.] Maar „ tegen het aanwezig ongeluk, zoo dra ik diens palen kende, betoonde ik eene ſtandvastigheid, die eenen EPICTETUS eere zou hebben aangedaan. —— De onzekerheid, was mijn lot wezen kon, martelde mij. Ik kon mij niets verſchriklijker voorſtellen, dan den toeſtand eenes misdadigers, voor zijn vonnis. Daarvoor zoude ik gesidderd hebben; voor het zwaard van den ſcherprechter niet. Bij alle de rampen, die ik vreesde, was dit mijn troost: men kan u toch maar op zijn hoogst het leven benemen! De armoede heb ik met een geduld, zonder voorbeeld, gedragen; maar de vrees voor de armoede was mij verſchriklijk. Niets is voor mij beboefte, en ik weet, dat ik mij gewennen kan, alles te ontberen; alleen moet ik dit niet *te vreezen* hebben. Dit ſchijnt onmogelijk; maar ik verzeker den Lezer, dat het zoo is."

Het eerſte treurig voorval, dat de rust van deze gelukkige menſchen ſtoorde, was het ongeluk van ANNA, — het meisje verging van ſmart, en hare kwaal was aan hare ouders onbekend, eene hopeloze liefde jegens eenen bij uitſtek braven man; deze naam is te zwak; hij was het ideaal van manlijke grootheid, de edelſte werkzaamſte menſchenliefde, manlijken handvastigen moed, en alles opofferende liefde. Intuſſchen

gaf

gen dit naderdag dit het waardig gezin nu naar een kommer bandgoederen verrook; en daar groeide de kleine ADELAIDE nu vooral door hare Zuster gevormd, voorspoedig op, en werd, zo toonde zij zich naderhand in het ijslijkst ongeluk, *de Engel, die met de ene hand in de hoogte naar de eeuwigheid wijst, en in de andere den palm der overwinning draagt*; terwijl ANNA *het gehuld was, met de kelk des lijdens aan hare lippen.* De Zoon bleef te Parijs, om zijne studien. Bij de voorbereidselen tot de geluckte Omwenteling kwam in de stille woning van liefde en weldadigheid eindelijk het monster, het welk der oorzaak was van alle de volgende rampen. Het vreesachtig karakter van den Vader gaf den booswicht (die naam is te zwak; SAISSEMONT was *in* en *uitwendig* een *duivel*) aanmoediging, daar men hem met toegevendheid behandelde, om de hand van ANNA te vragen; natuurlijk werd hij afgeslagen; maar bij de Omwenteling werd dit monster alvermogend. — Nu kunnen wij den draad der geschiedenis niet volgen: door middel van een jong meisje werden de waardige ongelukkigen, nog maar juist in tijds, tot de vlucht overreed; deze bragt hen bij eenen onbekenden, die zich volstrekt in niets verhaadde, en die zij haren Vader noemde. De onbekende geleidde hen, door de onzienendste gevaren, gelukkig, dagen lang, tot op de grenzen van Zwitzerland; dan nu bezweek de Moeder. Met moeite overreedde men de Dochters; deze geraakten veilig over de grenzen; maar ST. JULIEN bleef bij zijne stervende Vrouw. — Hier werd hij ontdekt; en, tot overmaat van ongeluk, vernamen de Dochters den hopeloozen toestand der Moeder, en het arrest van den Vader; zij keren oogenblikkelijk terug. In de akeligo gevangenis komt, kort na hen, ook hun raadgeslachtige en nog altijd vernoemde geleider. — Het allereerst wordt ADELAIDE gevonnisd. — Den derden dag daarna wordt KAREL WILLEM BORDE geroepen. „*Zoo moesten die allerlieflijkste Moordmaars mij dan ook nog verraden!*" zegt hij; het was hun edelmoedige leidsman, ANNA's geliefde; bij rukte zich de plaaster van de wang; men sleepte hem ter dood. — En na nog eenige dagen van ijslijk lijden, wordt de kerker geopend; het menigvuldig ter dood brengen had de burgers aan het muiten gebragt. Nu geraken Vader en Dochter in het vrije Zwitzerland; vinden daar JULIA, ROSEN's vermeende Dochter, en den Zoon uit Parijs, die gelukkiger dan zijne ouders *over* de grenzen was geraakt, op den wenk van zijnen Vader. — Hoewel niet in de drukkendste armoede, leefde dit huisgezin daar treurig; JULIA was voor LOUIS bestemd; helaas! hij heeft nooit een ander meisje kennen; de Vader moest toestemmen, en, hoe ongaarne, hij zal dan eindelijk de bruid van zijnen geliefden Zoon zien worden, welk eene verrassing! het was zijne ADELAIDE, en bij haar was BORDE. Beiden waren juist door toedoen van eenen edelen jongen mensch, door eene ge-

vaar-

vaerlijke list, een waagstuk, van den wiesen doodgereed. — Nu voelt men het eindelijk BOURDE en ANNA — LOUIS en JULIE — ADELAIDE en haar *Redder*, — ziet daar de vrugt van den ouden Vader!

Hoe zeldzaam en wonderbaar ook de samenloop der gebeurtenissen in dit verhaal is, men zal toch niets vinden, dat men zich niet eenzoudig en natuurlijk, als werklijk gebeurd, voorstellen kan. Eéne onwaarschijnlijkheid echter, hinderde ons: door het voorzichtig veranderen der namen, en eene natuurlijke stilzwijgenheid van het gebeurde, bleven zich anderen lang zo lang aan elkander onbekend blijven van elkander zo dierbare menschen gemakkelijk begrijpen; maar hoe JULIEN met de zijnen zo lang op den zelfden wijden grond kon zijn met den ouden braven man, die hem op de grenzen had gehad begroet; en bij wien zijne Dochter ADELAIDE zich nu ophield daar hare Zuster en JULIA toch, zo wel als zij, door het bekend bericht van de gevangenis des Vaders hadden gedragen en hoe vooral JULIA van dezen man was afgebrakt, (daar deze toch niet over de grenzen terugkeerde) is geheel onbegrijpelijk. En, hoe gewaagd het zij iets in LAFONTAINE's verhaalen te veranderen, had de Vertaler echter hier hem eenigen dienst kunnen doen; bij de aandoenlijke ontknoping is deze kleinigheid zonderheid den Schrijven aanstaande. Zo is het vergeven; wij achten gemakkelijk aan eenen man, wiens boek wij tweemaal aan een met het aandoenlijkst genoegen lazen, een gepegen, het welk voorzeker ook bij menigen Lezer voor het zedelijk goed niet onvruchtbaar blijft.

„ Ach ware de deugd (ook die zijn de wonden van den ouden) in het werklijk leven zoo heerschende waarheid, zoo bekoorlijk als in eene Roman, geen mensch zoude meer ontdeugend zijn." (Helias! dit is zo niet.) „ Vandaar, dat de mensch bij een tooneelstuk medelijdende tranen der menschelijkheid stort, en een oogenblik daarna, den schotsweg ingaande, op de straat den ongelukkigen een kleine aalmoes niet wil geeren kan, die hem van hongersnood had kunnen redden. Dit is echter geene beschuldiging van het Tooneel, noch van den Roman; zij verwekken ten minsten bewondering en liefde voor die deugd zelve."

Wij kunnen ons nauwelijks weerhouden om nog een of ander treffend tooneel uit deze geschiedenis af te schrijven, uit eenige van de vele treffende gezegden, waarmede het boek doorzaaid is, (b. v. Het is zeker *waar*, lieve man! zullen wij niet weten of het *waar* is!) die zo vele lessen zijn van menschenkennis; dan ons beleid gedoogt dit niet. Alleen geven wij nog aan onze Lezers het lidt.

„ Daar flikkert de heldere hemel voor mij. Wel honderdmaal heb ik mijn oog van het papier (tot de sterren opgeheven, en gezocht) omsmag, onbeschrijflijk groote de klem

de,

de, die de menschen omvangt! Liefde is de grondslag der menschelijke gelukzaligheid. Hier sta ik, een grijsaard, arm, gebannen, van mijne eer beroofd, zonder Vaderland, zonder eigendom; en ben evenwel door de liefde mijner kinderen zoo onuitsprekelijk gelukkig. Wie bemint, en bemind wordt, — wat kan die vreezen! Eens zullen de starren vallen, eens zal het Heelal vergaan; maar de liefde, de liefde van den Eeuwigen, de liefde van goede menschen, blijft onveranderlijk."

Van Herberg tot Herberg, of de Kooroordeelen; Zangspel. Naar het Fransch van E. DUPATY, *gevolgd door* A. FOKKE, SIMONSZ. *Te Amsterdam, bij* R. J. Berntrop. *In 8vo.* 111 *Bl.*

Zeker Officier, zeer ingenomen tegen het hem onbekende meisje, dat zijn Oom hem tot echtgenote bestemde, was door dien Oom op zijn kasteel gelokt, waar dat meisje met hare Tante gewacht werd. Vast voornemens om den Oom te bedriegen, door zich spoedig weg te maken, houdt hij zich als wilde hij de Dames te gemoet reizen. Hij vindt in de eerste herberg een zeer aardig Dienstmeisje, dat hem reeds belang inboezemt, maar in het volgend posthuis hare Zuster, een voortreflijk meisje, dat geheel zijn hart inneemt, en, daar hij merkt dat dit Juffertje en hare Moeder lieden van geboorte zijn, en slechts door omstandigheden gedrongen hier herberg hielden, valt hij het meisje te voet, en smeekt om hare liefde. Op dit oogenblik komt Oom nu binnen, en het komt uit, dat hij juist voor het voor hem bestemde meisje dien voetval deed, terwijl het blijkt dat hij zich nog altijd in het kasteel bevond, daar de knechts hem, gedurende den nacht, slechts wat heen en weder gereden hadden in het park, en men in een der vertrekken de onderscheidene herbergen had naargebootst. Nu schikt zich alles tot het gewenschte huwlijk.

Bij kunstgewrochten als dit ziet men vooral op de *Zangstukjes*; dan deze missen hier, gelijk de Vertaler zelve zegt, de behoorlijke *maat* en *zoetvloeijendheid*, om dat zij onmiddelijk naar de Fransche Muziek zijn geschikt. Deze Muziek moet dan wel zeer voortreflijk zijn, daar wij anders volstrekt niet begrijpen, wat den Heer FOKKE SIMONSZ., aan wiens geest en vernuft wij zo dikwijls en gaarne recht deden, kan bewogen hebben, om den goeden dunk onzer Natie, voor ieder voortbrengsel van zijne pen, door de naarvolging van zulk een geestloos Fransch product, zonder noodzake te wagen.

De

De Physische Kindervriend, of nieuwe Physische Gesprekken voor de Jeugd. Door JOHANN HEINRICH MORITZ POPPE, *Vorstlijk-Schwarzburgsche Sondershaus-Raad, enz. Uit het Hoogduitsch. Met eene Plaat. Iste Stukje. Te Gorinchem, bij J. van der Wal. 1805. In 8vo. 192 Bl.*

Al wederom iets voor de Jeugd! Waarlijk, Mijnheeren Auteurs of Vertaalers! wanneer wij op den ſtapel van boekskens het oog ſlaan, alleen opgerecht ten dienſte van jonge lieden vervaardigd, dan komt tevens wel eens op onzen geest indringen het denkbeeld van eene tafel, met allerlei ſpijzen overlaaden, en voor hongerige maagen opgedischt. Gevaarlijk is die ſtand, om, door iets of wat te proeven uit elken ſchotel, een kwalijk te vereenigen mengelmoes na binnen te zenden, en, door de daaruit ontſtaane *indigestie*, wel opgeblaazenheid, maar geene waare verſterking in het lichaam te veroorzaaken. Dit zou ook voor het verſtand der Jeugd het gevolg kunnen worden, indien dezelve, zonder overleg, op de rije af, alles las, wat haar wordt aangeboden. Gelukkig, indien zij, even als bij het gebruik van ſpijze, van Onderen, ook hier den waarſchuwenden raad van kundige Onderwijzers volge. In de onderſtelling dat het haar aan zulken raad niet zal mangelen, verblijden wij ons telkens, wanneer eenig geſchrift, voor de verrichting van het jeugdig verſtand of hart berekend, in 't licht verſchijnt. Onder deeze kunſte mogen wij het Werkje, 't welk thans voor ons ligt, wel rangſchikken. *Geſprekken* noemt POPPE zijn geſchrift; *Voorheezingen* zou een voegzaamer titel zijn, naardien de leerlingen, FREDERIK en JULIANA, zelden hunnen Leermeester vragen doen. Volgens de Voorrede heeft de Heer POPPE ten oogmerke, de geheele Natuurkunde, immers die onderwerpen uit dezelve te bearbeiden, die voor de Jeugd belangrijkst en voor haar begrip meest berekend zijn. Naa eenige voorbereidende aanmerkingen, loopende over de nuttigheden der Natuurkunde, en de wijze van haare behandeling, worden de algemeene Eigenſchappen der Lichaamen in dit Stukje aangeweezen en overwogen. De wijze van voordragt is, doorgaans, zamelijk duidelijk, en boven de vatbaarheden van kinderen van twaalf en veertien jaaren, die eene goede opvoeding genieten, niet verheven; waarvan, egter, veelligt, het Hoofdſtuk, 't welk over de eenvoudige en zamengeſtelde Beweeging handelt, moet worden uitgezonderd; het klimt te hoog voor een jongen en meisje van gemelden ouderdom. Dit zij evenwel alleen aangemerkt, wat den vorm, niet wat de zaak zelve aangaat. — Wij hoopen, dat de Uitgeever, in genoegzaamen aftrek, ter voortzettinge van het Werk, aanmoediging zal vinden.

G.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Lexicon Hebraicum et Chaldaicum Manuale in Codicem Sacrum Veteris Testamenti, curâ EVERARDI SCHEIDII, *Linguar. Orient. cet. in Academiâ Lugd. Batavorum Prof.* et J. J. GROENEWOUD, *V. D. M. Zierickzeae.* Praemissa est Epistola ad Virum illustrem J. D. MICHAËLIS. Pars I. J—N. Traj. ad Rhen. apud O. *J. van Paddenburg*, Academiae Typographum (*). Prostant Lugd. Batav. apud *S. et J. Luchtmans.* 1805. 4to. pag. 378 praeter Epistolam praemissam et Praefationem.

Op de bloote leezing van deezen titel zoude men bijkans in het denkbeeld kunnen vallen, dat de beroemde Hoogleeraar SCHEIDIUS en de Eerw. GROENEWOUD gezamentlijk, en als in maatschappije, aan dit Woordenboek gewerkt hadden. Zo is het evenwel niet. Aan het hoofd des Werks, onmiddellijk achter den Brief aan J. D. MICHAËLIS, zegt de Heer GROENEWOUD: „Zie„ daar, gunstige Leezer! , het eerste Deel van het Hebr. „ en Chald. Woordenboek, hetgeen de beroemde EV. „ SCHEIDIUS begonnen heeft te schrijven, en vervolgd tot „ bladz. 352. Op geduurigen aandrang eeniger Vrienden „ hebbe ik niet willen weigeren dit Werk ten einde te „ brengen. Ik zal daarom ook het laatste gedeelte des „ Woordenboeks uitgeeven, zoras doenlijk is. Voor „ het overige hebbe ik raakende het oogmerk en de „ inrichting des Werks niets te zeggen, dan hetgeen „ SCHEIDIUS zelve gezegd heeft in zijne Voorreden. „ Utrecht, 10 April 1805."

Wij wenschten wel, dat de Heer GROENEWOUD eenige meerdere opening van zaaken had gegeven, en de Lee-

(*) Eene lompe drukfeil ontsiert hier den titel. *Typographiae* staat 'er, in plaatze van *Typographum*.

Leezer zal dit met ons wenſchen. Uit den Brief van SCHEIDIUS aan MICHAËLIS (waarvan ſtraks nog een woord), uit eene uitdrukking in de Voorreden, die van HENR. ALB. SCHULTENS als nog leevende ſpreekt, en uit andere daarin voorkomende bijzonderheden, moesten wij opmaaken, dat SCHEIDIUS dit Werk reeds begonnen en 'er aanmerkelijke vorderingen in gemaakt had, terwijl hij nog den post van Hoogleeraar te Harderwijk bekleedde. Vandaar werd hij na Leiden beroepen in het jaar 1793 in de plaatze van H. A. SCHULTENS, die in het voorige jaar geſtorven was. Deeze zijne nieuwe ſtandplaats behield hij niet lang, als zijnde, reeds in 1794, der waereld ontrukt. Voor het jaar 1792, ja nog vroeger, voor den dood van J. D. MICHAËLIS, moeten reeds de bovengemelde Brief en de Voorreden zijn gedrukt geweest. Deeze onze gedachten zijn tot zekerheid gebragt door een bericht ons medegedeeld door eenen doorkundigen Man, wiens naam de Recenſent gaarne zoude noemen, indien hij 'er verlof toe had. Van de Voorreden naamelijk (of liever van den Brief aan MICHAËLIS) heeft men de twee laatſte bladzijden herdrukt; gelijk, trouwens, het verſchil van grootte in de letteren, en van ruimte tuſschen de regels, zichtbaar genoeg aanwijst. Oorſpronglijk was dezelve gedagtekend op den 27 Januarij (of VI Kal. Febr.) 1789, gelijk ook de titel voor het Werk reeds gedrukt was: *Harderovici Gelrorum apud Joannem van Kasteel* 1789. Eindelijk het eerſte Deel moest, volgens het oogmerk van SCHEIDIUS, niet verder gaan dan tot de letter ב ingeſloten, en dit was op den titel uitgedrukt. Wat den Hoogleeraar wederhouden hebbe dit eerſte Deel uit te geeven, daar de gemelde letter op bladz. 280 eindigt, is ons onbekend: zeker is, dat men dit alles thans heeft veranderd; de titel is zo als wij hem boven hebben opgegeven, de Brief aan MICHAËLIS zonder dagtekening, en dit eerſte Deel behelst na de ב nog de letters ג, ד en ה. Van de eerstgemelde verandering is waarſchijnelijk de verandering van Drukker en Uitgeever de reden; of de laatſte beter geſchikt zal zijn om de gelijkheid der Deelen te bewaaren, moet de uitkomst leeren. Misſchien is zij geſchied om ruimte te ſpaaren tot eene Voorreden voor het IIde Deel, waarin wij dan hoopen, dat de Heer GROENEWOUD ons eenig meerder licht zal geeven omtrent eenige bijzonderheden; b.v. of hij ook gebruik heeft kunnen maaken van nagela-

ten

ten papieren van zijnen Voorganger, enz. Maar, daar men toch wilde veranderen, mogt men, onzes bedunkens, den geheelen Brief aan MICHAËLIS wel achterwege gelaten hebben. In denzelven beklaagt de Hoogleeraar SCHEIDIUS zich over eenige onvriendlijke behandeling, hem, en anderen Nederlandschen Geleerden, door MICHAËLIS aangedaan. Hij doet zulks, het is waar, met alle beschеidenheid. Doch daar nu de beide Hoogleeraars reeds voor jaaren overleden zijn, behoefde het aandenken aan de geschillen tusschen twee, in hun vak waarlijk uitmuntende mannen, en die beiden der geleerde waereld grooten dienst gedaan hebben, niet weder verleevendigd te worden. Misschien zal men zeggen, dat, den aanval door den Gottingschen Geleerden in gedrukte Werken gedaan zijnde, ook de verdediging van de andere zijde wel in het licht mogt verschijnen. Dit zoude iets betekenen, indien de Brief inderdaad een Verdedigingschrift ware. Maar hij behelst alleenlijk, inderdaad met veele betuigingen van hoogachtinge, een beklag over voorgaande onheusche behandeling, en vermaaningen tot meerdere onpartijdigheid en bescheidenheid voor het toekomende. — Doch laat ons tot het Werk zelve overgaan.

De bedoeling van hetzelve ontvouwt de Hoogeleerde Opsteller in de Voorreden, welke bijzonder tot zijne Leerlingen gericht is. Daar zegt hij, dat, hoe groot ook de voorraad van Hebreeuwsche Woordenboeken moge weezen, de aanmerkingen van SCHULTENS, SCHROEDER, MICHAËLIS en andere Geleerden, welke de woorden, in de Boeken des O. T. voorkomende, zo uitneemend ophelderen, nog nooit door den Uitgeever van eenig Woordenboek zo gerangschikt zijn, dat zij gevoegelijk als zulk een Werk kunnen gebruikt worden. Dien moeielijken en lastigen arbeid had hij daarom, tot dienst zijner Leerlingen, op zich genomen, om dezelven te beter bekend te maaken met de waare en oorspronglijke betekenis der Hebreeuwsche en Chaldeeuwsche woorden, en daardoor in staat te stellen om de beste Woordenboeken van COCCEJUS, CASTELLUS en SIMONIS met meerdere vrucht te gebruiken, enz. Na eenige vermaaningen, om, voor alle dingen, in het leeren der Oosterſche Taalen, de Verbuigingen van Naam- en Werkwoorden en de zogenaamde Adfixen zich eigen te maaken, zich niet te stooren aan spotternijen over de *eerste*

en *eigenlijke* betekenisſen, door SCHULTENS zo ſterk aanbevolen, maar ook zich van uiterſten in dit ſtuk te wachten (waaromtrent de Schrijver wijst tot zijne in het jaar 1765 te Harderwijk gehouden Redenvoering) vinden wij Achttien Grondregels (*Axiomata*) over dit onderwerp, overgenomen uit het uitmuntende Werk van SCHULTENS, *Vetus et Regia Via Hebraizandi*, en vervolgens eenig bericht van een Woordenboek, hetgeen gemelde Herſteller der Oosterſche Taalgeleerdheid begonnen had volgens die grondregels op te ſtellen, maar niet verder gebragt dan tot in de letter *y*. Eindelijk volgen eenige aanmerkingen over het gebruik van dit Woordenboek.

Men zoude hetzelve gevoegelijk een *Lexicon Etymologicum* kunnen noemen. Des Schrijvers wijze is, eerst de oorſprongelijke en eigenlijke betekenis der wortelwoorden in het Hebreeuwsch, of, wanneer zij onder de overblijſſelen deezer taale niet voorkomt, in eenen anderen tongval, voornaamelijk den Arabiſchen, op te geeven; hierop volgen de ontleende en figuurlijke betekenisſen, en daarop de andere van het wortelwoord afgeleide woorden, zo de gemeene zelfſtandige Naamwoorden, als de Eigennaamen van Menſchen, Steden, enz.

Men ziet hieruit gemaklijk, dat het Werk van SCHEIDIUS op eene geheel andere wijze is ingericht, dan, b. v., die van COCCEJUS, van STOCKIUS en van SIMONIS. De eerſte ſchijnt (hetgeen hij zelve in zijne Voorreden niet duister te kennen geeft) zich bijzonder te hebben toegelegd om de betekenis der woorden te vinden, of op te helderen, uit de *phraſeologie* en de vergelijkinge der onderſcheiden plaatzen der Schriftuure, waarin eene uitdrukking voorkomt. Om het nut, dat men uit vergelijkinge der aan het Hebreeuwsch vermaagſchapte tongvallen, vooral uit het Arabisch, kan trekken, dacht men toen nog weinig; ſchoon COCCEJUS daarvan reeds iets ſchijnt gegist te hebben. Verder ging hierin VITRINGA; maar de grootſte verplichting heeft men hieromtrent aan den ouden SCHULTENS, die dit ſtuk eerst recht ontwikkelde, hetgeen vervolgens door MICHAËLIS, SCHROEDER, SCHEIDIUS en andere Geleerden tot dien trap van volkomenheid gebragt is, welken het thans bereikt heeft. — Vanhier vindt men daaromtrent reeds veelmeer bij STOCKIUS en SIMONIS De laatstgemelde zegt in de Voorreden, voor den eerſten druk van zijn *Lexicon*, hoofdzaaklijk: „ Wanneer het *Wortelwoord* en de overige daar-

daarvan afgeleide *Woorden* ſchijnbaar tegen elkander ſtrijdige betekenisſen ſcheenen aan te duiden, hebbe ik mij benaarſtigd om een *algemeen*, voornaamelijk door hulp der overige Oosterſche Taalen gevonden, denkbeeld tot eenen grondſlag te leggen, en daaruit de *bijzondere* betekenisſen zo af te leiden, dat alle in het gemelde *algemeene* overeenkwamen... Zeer veele, en genoegzaam alle, voorbeelden van de verſchillende buigingen der Naamwoorden, in de *Getalen*, het *Regimen*, en de *Affixa*, en der Werkwoorden in de *Conjugatien*, *Tijden*, *Perſoonen* en *Affixa*, ... hebbe ik bijgebragt," enz. En dit kan men ook grootendeels toepaſſen op het Werk van STOCKIUS.

Van dit laatſte vindt men niets bij SCHEIDIUS, wiens oogmerk, gelijk wij reeds uit zijne Voorreden zagen, niet was, de beste vroegere *Lexica* onnut te maaken, maar den Leerling den weg te baanen tot het gemakkelijker en nuttiger gebruik derzelve.

Wij zouden nu moeten overgaan tot het geeven van eenige voorbeelden; doch daar dezelve voor verre de meesten onzer Leezeren niet begrijpelijk, en, derhalven, niet aangenaam zouden weezen, willen wij ons hiervan liever verontſchuldigen. Ook zijn wij te wel overtuigd van onze ongelijk mindere kundigheid in dit vak van Letterkunde, om ons het beoordeelen van een Werk van SCHEIDIUS te veroorloven. In het algemeen kunnen wij alleenlijk zeggen, dat hetzelve overal de duidelijke tekens draagt van des Schrijvers grondige geleerdheid, en verdient, door allen, welke zich op deezen tak van ſtudie toeleggen, naarſtiglijk beoefend en gebruikt te worden op die wijze, welke hij in zijne Voorreden aanbeveelt. — Het ſtrekt ook tot zijnen roem, dat hij, ſchoon te onvrede op MICHAËLIS, denzelven den verdienden lof niet onthoudt, maar, bij veele woorden, den Leezer tot nadere opheldering wijst tot deszelven *Supplementa Lex. Hebr.*

Wij willen ons ook liefst onthouden van den arbeid des Eerw. GROENEWOUD te beoordeelen. Men heeft ten minſten aan hem de verplichting, dat het Werk van SCHEIDIUS niet, gelijk een ſoortgelijk Werk van den beroemden ALB. SCHULTENS, waarvan SCHEIDIUS in zijne Voorreden gewaagt, onuitgegeven en voor de waereld onbruikbaar is gebleven; en zijn goede wil zoude prijswaardig zijn, al ware het dat zijne krachten die van zijnen Voorganger niet evenaarden.

Maar in het vervolgen van den druk had men meerdere omzichtigheid moeten gebruiken. Op de twee laatste herdrukte bladzijden van den Brief aan MICHAËLIS hebben wij niet minder dan 4 drukfeilen gevonden; *sextenta* voor *sexcenta*, *accupatus* v. *occupatus*, *Harderivensi* v. *Harderovicensi*, *benegnissime* v. *benignissime*. Dat die bladzijden met eene andere letter gedrukt zijn, hebben wij reeds aangemerkt. Dit misstaat gewisselijk: maar nog meer het onderscheid tusschen het gedrukte van SCHEIDIUS en het vervolg van GROENEWOUD. De letter van dit laatste is grooter dan van het andere, maar de regels zijn zoveel dichter ineengedrongen, dat, schoon het getal op elke bladzijde bij beiden even groot zij, het *formaat* der bladzijden van het vervolg aanmerkelijk kleiner is dan het voorgaande. Eene nog grootere wanstalligheid geeft, dat, van bladz. 353, reg. 5, af, alles *cursief* gesteld is, wat SCHEIDIUS met eene *romeinsche* letter had doen drukken, en alles *romeinsch*, wat *cursief* was.

In het reeds afgedrukte van het Werk van SCHEIDIUS is ook hier en daar eene drukfeil ingeslopen: bl. 32. r. 13 אֵפֶס voor אֵפֶר bl. 90 r. 10 חָדָה voor חָרָא bl. 327 reg. 6 v. o. Job 4 voor Job XI. Op bladz. 96 moest (zo als ons door den zelfden kundigen Heere, van welken wij te vooren gewaagden, bericht is) voor reg. 2 nog staan רוּת *Obsolet. Chald. idem quod Hebr.* שׁוּת, posuit, *et hinc* דָּת Lex *quod vide infra pag.* 107, *et conf. pag.* 224. — Trouwens de Heer SCHEIDIUS geeft dit op bl. 107 reeds eenigermaate te kennen. — Bl. 207 reg. 4 na *fasciis* moet ingevoegd worden *Peehel* חֵתֶל Subsannavit, decepit. *Schroed. Gramm.* p. 48. — zo ook bl. 245 r. 7. na reddidit, *uti et Hiphil* — bl. 263. reg. 1. achter 50. כִּיּוֹר, Vas rotundum, labrum. — In het bijgedrukte bl. 353, reg. 4, moet voor *Orig.* 8. staan *Origg.*: de 8 is waarschijnelijk door eene drukfeil in plaatze van de tweede *g* geslopen.

Wij hebben gepoogd op deeze wijze onzen Leezeren eenig denkbeeld te geeven van een Werk, dat in de handen behoort te zijn en beoefend te worden door alle beminnaars van Oostersche Taalkunde. Verder te gaan, verbieden ons en onze ruimte en de gesteldheid van de meesten onzer Leezeren. Wij eindigen daarom met den Opsteller van het Vervolg eenen goeden en gelukkigen voortgang in zijnen arbeid te wenschen.

Ge-

Geſchiedenis der Kerk van Christus. Een Leesboek voor Christelijke Huisgezinnen. Door JOSEPH MILNER, *M. A. Beſtuurder en eerſten Leeraar aan het Stads Gymnaſium, benevens Opper-Prediker aan de Drieëenigheids Kerk te Hull, in het Graafſchap Tork. Uit het Engelsch vertaald, door* M. VAN WERKHOVEN. *Iſten Deels 1ſte Stuk. Te Haarlem, bij* J. L. Augustini. *In gr. 8vo. 450 Bl.*

In 1794 begon reeds de Eerw. MILNER deze Geſchiedenis der Kerk van Christus, in de Engelſche taal, met goedkeuring der Univerſiteit te Cambridge, in 't licht te geven. 'Er is zedert ook eene Hoogduitſche vertaling van dit Werk vervaardigd, en de Nederlandſche Uitgever meende nu ook zijnen Landgenoten een goeden dienst te bewijzen, door hen met eene Nederduitſche overzetting te beſchenken. Hij laat eene aanprijzing van hetzelve door eenen zijner Vrienden, in het Voorbericht, voorafgaan, die zoo min, als 't Voorbericht van den Schrijver zelven, aan opgeklaarde Lezers een groot denkbeeld van deze *Kerkgeſchiedenis naar een nieuw ontwerp*, onder welken titel de Schrijver dit Werk vooraf had aangekondigd, zal inboezemen.

De nieuwheid van 's Mans ontwerp is voornamelijk hierin gelegen, en deswegens is ook de Vriend van VAN WERKHOVEN met deze onderneming zoo zeer ingenomen, dat hij zich heeft bevlijtigd, om alleen de Geſchiedenis der *waare Kerk* te beſchrijven, dat is, van hun, die niet enkel Christenen waren in naam, maar met de daad en in waarheid; bekeerde menſchen, die de heilige natuur van het Euangelie bij geestelijk licht inzien, die hun bederf en hunne hulpeloosheid gevoelen, en, door het geloof in Christus, het gepast en krachtdadig geneesmiddel, door Christus te wege gebragt, *ondervindelijk* kennen. „ Het doet," zegt hij, „ niets tot mijn plan, en het is ook, mijnes bedunkens, van weinig belang op zich zelven, tot welk uitwendig Kerkgenootſchap zij behoorden. Mijn oogmerk is niet, mij in te laten in een naauwkeurig bericht van hunne Godsdienſtige gebruiken en plegtigheden, of van hunne wijze van Kerkbeſtuur, en nog minder, hen na te gaan in hunne betrekkingen tot de wereldlijke Ge-

ſchiedenis. Ik zal zelfs de Godsdienſtige geſchillen onaangeroerd laten, uitgezonderd die, welke onmiddelijk het wezen van het Christendom betreffen, en van welke de Geſchiedenis der waare Kerk van Christus eenige melding vordert. De Lezer verwachte niet, dat de bedrijven van groote Mannen, groot, meen ik, in den wereldlijken zin, aan zijne beſchouwing zullen worden voorgeſteld. Niets, dan hetgeen mij toeſchijnt, tot het Rijk van Christus te behooren, zal hier plaats vinden; echte Godsvrucht is de eenige zaak, welke ik voornemens ben te vereëren." Hij neemt het andere Kerk-Historieſchrijvers, ook MOSHEIM, kwalijk, dat zij over het geheel een veel grooter plaats inruimen aan de geſchiedenis der boosheid, dan aan die der godsvrucht en vroomheid. „ Dit," zegt hij, „ is oorzaak, dat de ſnoodheden, welke in Christenlanden te voorſchijn traden, grooter ſchijnen te zijn, dan zij inderdaad waren; en de onaangenaame indruk, welken het lezen van MOSHEIM in mijnen geest achterliet, is waarſchijnelijk niet zeldzaam bij anderen, te weten, dat de waare Godsdienſtigheid naauwlijks eenig beſtaan ſchijnt gehad te hebben." Hij meent de oorzaak van die ongelukkige eenzijdigheid hierin gelegen te zijn, dat de beroemdſte Historieſchrijvers, die tot hiertoe ten voorſchijn traden, niet zoo veel ingenomenheid met de godsvrucht ſchijnen gehad te hebben, dat zij 'er door bewogen wierden, eenige moeite aan te wenden, om dezelve uit haren nederigen ſtaat van vergetenheid ten voorſchijn te brengen en ter navolging voor te ſtellen. Hij zelf heeft daarentegen zijn werk gemaakt, om uit oorſpronkelijke berichten alles bijeen te verzamelen, wat daartoe benoort. Men mag, volgends zijne verklaring der belofte van den grooten Stichter des Christendoms, dat *de poorten der hel zijne Gemeente niet zullen overweldigen*, vaſtſtellen, dat 'er, door alle eeuwen heen, zulk eene opvolging van godvruchtige menſchen, die hij alleen waare Christenen noemt, beſtaan hebbe, en hij meent ook te kunnen aantoonen, dat 'er, in elke eeuw, oprechte navolgers van Christus geweest zijn. Hij beroept zich ook werkelijk op vele daadzaken, immers die hij daarvoor houdt, terwijl hij geene de minſte toegevendheid toont omtrent de hedendaagſche twijfelzucht, met opzicht tot geſchiedkundige berichten.

De Nederlandſche Uitgever durft evenwel, in overeen-

eenſtemming met zijnen Vriend, niet ontkennen, dat de Schrijver wel eene ſtrengere Oordeelkunde, in 't onderſcheiden van 't geen, in de Schriften der Kerkvaderen, zoo als die tot ons gekomen zijn, echt of onecht is, had mogen in acht nemen. Deze keurt het ook niet goed, dat hij zijne grooté ingenomenheid met de wijze van Kerkbeſtuur, die in zijn Vaderland plaats heeft, te ſterk zien laat, en dat dit te veel invloed heeft op zijne voordracht van zaken. Maar dit zijn, zijnes oordeels, maar kleine feilen, die door zoo veel goeds overtroffen worden, dat het bijna ondankbaarheid jegens den verdienſtelijken Man is, 'er melding van te maken, en de uiterſte onbillijkheid zou wezen, zijn geheele Werk daarom gering te achten. Hij roemt ook daarin den Schrijver, dat hij, in onderſcheiding van ettelijke Geleerden of half-geleerden van dezen tijd, geen zwaarigheid vindt, hier en daar, in de Geſchiedenis der eerſte Christenkerk buitengewoone en bovennatuurlijke tusſchenkomſten van onzen Heer te erkennen, en dat hij zich, in zijne leerſtellige begrippen, een echt Protestant, en in deze, gelijk in zijne beoefenende grondbeginſelen, een hartelijk Christen toont te wezen.

Die met deze leerſtellige begrippen, die in 't hoog orthodoxe vallen, en wel bijzonder ook met 's Mans denkbeelden over vroomheid en Christendom, inſtemmen, zich voorts over de echtheid of onechtheid der berichten, die hun hier medegedeeld worden, niet bekommeren, en bij dezulken, wier echtheid onbetwistbaar is, op 't gezag van MILNER, ter goeder trouwe aannemen, dat de Oudvaders de woorden en ſpreekwijzen, waarvan zij zich bedienen, in dien zin gebruikt hebben, dien hij 'er aan geeft, deze kunnen dit Boek met gemoedelijke ſtichting lezen. — 't Oorſpronkelijk Werk beſtaat in *vier Boekdeelen*. De Vertaler verkiest elk derzelven te ſplitzen in twee Stukken. Men heeft dus *acht* zulke *Stukken*, als dit eerſte, van dit *Leesboek voor Christelijke Huisgezinnen* te wachten.

Dit eerſten Deels eerſte Stuk bevat de Geſchiedenis der twee eerſte Eeuwen; en wel in diervoege, dat, met opzicht tot de *eerſte Eeuw*, een kort overzicht voorafgaat van de geſteldheid en lotgevallen der Kerk, zoo verre die uit de H. Schrift zijn op te maken; daarna, in onderſcheidene Hoofdſtukken, wordt gehandeld over de geſchiedenis der bijzondere Gemeenten in Judea en Galilea, Samarie, Ethiopien, Ceſarea, Antiochien en

eenige andere Aziatiſche Kerken, Galatien, Philippi, Theſſalonika, Bereën en Athene, Corinthe, Rome, Coloſſen, en de zeven Gemeenten in Azie: waarop dan nog een afzonderlijk Hoofdſtuk volgt, over 't geen verder tot de eerſte Eeuw behoort, maar in de Heilige Schrift niet vermeld ſtaat, waaruit al het voorgaande voornamelijk is geput. „ Het is," zegt hij, bl. 166, „ eene aanmerking van een' der Ouden: *dat Lukas, in het ſlot zijner Geſchiedenis der Apoſtelen, den lezer dorſtig laat naar meer.* Ik gevoel de kracht en juistheid van dat gezegde op dezen oogenblik. Tot hiertoe, zeilde ik op het kompas der heilige Schrift; en thans vinde ik mij, eensklaps, op het punt, om eenen onmeetbaren Oceaan in te ſteken, zonder leidsman. Waarlijk, ik heb ondernomen, den Lezer te geleiden door eenen langen, duisteren en moeielijken weg, alwaar ſchaars een baken hier en ginds geſteld is, om mij naar te richten. Doch ik moet het beste gebruik maken, dat ik kan, van de ſchrale hulpmiddelen, welke ik voor mij hebbe." Hier beſchouwt hij dan, op zijne wijze van deze hulpmiddelen gebruik makende, (1) den voorſpoed en de vervolging der Kerk. (2) De levens, karakters en den dood der Apostelen en beroemdſte Evangelisten. (3) De ketterijen, in dit tijdperk. (4) De algemeene geſteldheid van het Christendom, in die Eeuw.

Met de *tweede Eeuw* wordt de ondernomene taak niet gemakkelijker. Hier handelt hij 1) Over de geſchiedenis der Christenen, onder de regering van Trajanus, Adrianus en Antoninus Pius. 2) Over Juſtinus den Martelaar. 3) Over Keizer Marcus Antoninus en zijne vervolging der Christenen. 4) Over den marteldood van Polycarpus. 5) Over de martelaars te Lyons en Vienne. 6) Over den ſtaat der Christenen, onder de regering van Commodus, Pertinax en Julianus, en de geſchiedenis van Peregrinus. Dan volgt nog eenig bericht van Christenſchrijvers, die in deze Eeuw geleefd hebben; van de ketterijen en geſchillen in deze Eeuw, en van den ſtaat en voortgang des Christendoms, in den loop derzelve.

Aan 't goed oogmerk van MILNER valt niet te twijfelen, en wij geven hem ook gaarne den lof, van zijn voorgenomen plan, naar zijne wijze van denken, ten minſten, in dit eerſte Stuk, regelmatig uitgevoerd te hebben; maar kunnen hem, noch in zijne wijze van verkla-

ren

ren der H. Schrift, zoo verre dit hier te pas gekomen is, noch in zijne beoordeeling en geheele behandeling der Kerkvaders, onzen bijval geven. Wel verre van de twijfelzucht, waarover hij klaagt, te billijken, wenschten wij wel, dat de Schrijver met meer oordeel des onderſcheids te werk gegaan ware, en zich minder uit Pietistiſche grondbeginſelen door ligtgeloovigheid had laten verbijsteren. Maar dan zou mogelijk 't geheele Werk wel achterwege gebleven zijn.

Gedenkwaardigheden uit de Geſchiedenis der Israëllieten, met ophelderende en praktikaale Aanmerkingen, door SANDER VAN HOEK, *Predikant te Aalburg en Haesbeen. Iſte Deel. Te Amſterdam, bij* W. Holtrop. *In gr. 8vo.* 322 *Bl.*

Men had het nuttig Huisboek van BERGEN, *Gedenkwaardigheden uit het Leven van Jeſus*, eerst met eene aanprijzing van den Hoogleeraar MUNTINGHE in 't licht gegeven, en naderhand met aanmerkelijke bijvoegzels van Prof. HERINGA herdrukt, bij onze Landgenoten met graagte ontvangen. 't Vervolg van den geleerden CLARISSE over de *Handelingen der Apostelen* had ook bijval gevonden. De Eerw. MEBIUS vond zich deswegens opgewekt, om 'er iets, in dergelijken ſmaak, over de *Scheppings-* en *Aartsvaderlijke Geſchiedenisſen* op te laten volgen. 'Er ontbrak nu nog dergelijk Werk over de *Geſchiedenis der Israëlieten*, van 't tijdperk af, waarmede MEBIUS zijne geſchiedenis eindigt, tot zoo verre de Bijbelſche verhaalen reiken. De arbeidzaame Predikant VAN HOEK heeft nu ook handen aan 't werk geſlagen, om daarin te voorzien, en wij geven hem gaarne den lof van over 't geheel deze taak niet kwalijk uitgevoerd te hebben.

Men zal hier, over vele min of meer duistere, of ten minſten voor den gemeenen man niet ligt verſtaanbare plaatzen, noodig licht verſpreid, de voornaamſte tegenwerpingen van VOLTAIRE en andere *Deisten*, tegen de echtheid en geloofwaardigheid der verhaalen, beantwoord, deze en gene karacters, inzonderheid dat van Moſes, voortreffelijk verdedigd, en voorts 't zedelijk gebruik van deze verhaalen duidelijk aangewezen vinden. De Schrijver heeft zich, bij dezen arbeid, van de geſchikt-

ſchiktſte hulpmiddelen, de *Vertalingen* van MICHAËLIS en HEZEL, met *Aanmerkingen*, den *Bijbel verdedigd* van VAN HAMELSVELD, de *Geſchiedenis der Israëliten* van HESS, SEILER's *Godsdienſtig Bijbelsch Huisboek*, en anderen bediend, waarvan ſommige door hem telkens worden aangehaald.

Dit eerſte Deel bevat, behalven eene korte Inleiding, *vijf Afdeelingen*. De *eerſte* beſchrijft den toeſtand der kinderen Israëls in Egypten, na den dood van Joſef, tot op de geboorte van hunnen toekomſtigen Verloſſer Moſes, bl. 11—34. De *tweede*, Moſes geboorte, zonderlinge redding en opvoeding aan het hof van Farao; deszelfs vlucht naar Arabien, en huwelijk aldaar met de dochter van den Midianitiſchen Prieſter Jethro, bl. 34-73. De *derde*, de aanhoudende ſlavernij der Israëlieten in Egypten; hoe God zich over dezelven ontfermt, aan Moſes verſchijnt, en dezen naar Egypten zendt, om dit verdrukte volk te verloſſen, bl. 73—121. De *vierde*, het vertrek van Moſes met zijne vrouw en kinderen uit Midian naar Egypten, met het voorgevallene op den weg; de ontmoeting van Aäron, en hoe beiden hunnen laſt aan het volk te kennen geven, welk dit met dankbaarheid aanneemt en goedkeurt, bl. 121—145. De *vijfde*, de komst van Moſes en Aäron bij Pharao met hun voorſtel, en deszelfs allerongelukkigst gevolg voor Israël; de daarop aangekondigde ſtrafwonderen en verharding van Farao's hart onder die allen, tot dat eindelijk het laatſte en geduchtſte oordeel hem noodzaakt, om Moſes met geheel Israël, en alles, wat hun toebehoorde, te laten vertrekken; de verhaasting van dit vertrek, op aandrang der Egyptenaaren, en de eerſte legerplaats te Succoth, bl. 145—322.

Wij hebben het getal der bladzijden, voor iedere Afdeeling, hierbij aangeteekend, om te doen zien, hoe weinig 't gebrek, waarover door de Lezers van BERGEN meermalen geklaagd is, te weten het aanmerkelijk verſchil in de lengte der Afdeelingen, is verholpen. Men had, 't geheele Werk door, meer gepaste rustpunten moeten maken; ook miſſen wij ongaarne, bij 't begin van ieder nieuw ſtuk, de aanteekening van den Bijbeltekst, waarover wordt gehandeld. Dit is nu nog, door een naauwkeurig Register, eenigzins te vergoeden. De omſlachtige wijze van behandeling is, nadat eenmaal dit Werk aangevangen is, vervolgends niet zoo gemakkelijk

te

te verbeteren. 't Zal echter, dunkt ons, raadzaamer zijn, zichzelven eenigzins ongelijk te worden, dan op dien voet voort te gaan. Verſcheidene aanmerkingen, minder geſchikt voor een Godsdienſtig Huisboek, konden achterwege gebleven zijn. Wat heeft de gemeene man te doen met eene wederlegging van vreemde gevoelens, waaraan hij nimmer zou gedacht hebben, en waarvan hij ook nooit gehoord heeft, zoo als die van J. L. W. SCHRER in deszelfs *Geſchichte der Israëliten vor Jeſus*, en anderen, bl. 215, 265, 296, 297 en elders?

ALEXANDRI NUMAN Diſſertatio Pharmaceutico-Medica inauguralis, de Carbonatum officinalium præcipuorum præparandi methodo, natura, ac uſu. Groningæ 1804. — Dat is: *Artſenijmeng-Geneeskundige Inwijdings-verhandeling, over de bereiding, den aard en het gebruik der voornaamſte bekende Koolenzure Zouten.*

Deze Verhandeling is geſplitst in twee deelen, waarvan het eerſte het ſcheikundig gedeelte der ſtoffe uitmaakt, en het tweede eenige aanmerkingen omtrent het gebruik dier Zouten in de Geneeskunde bevat.

De Schrijver ſpreekt in eene korte inleiding over het groot vermogen der loogzouten en aardachtige zelfſtandigheden in ſommige ziekten, en van de groote verandering, welke gezegde ligchamen door de vereeniging met het Koolenzuur ondergaan; zijnde hem deze vereeniging van zoo veel gewigt voorgekomen, dat hij beſloot, dezelve tot een onderwerp van zijne Inwijdingsverhandeling te nemen, met goedkeuring van zijnen Vriend en Leermeester, den Hoogleeraar DRIESSEN, die hem daartoe goedgunſtiglijk alle waarnemingen, welke hij van tijd tot tijd op zijne Leſen, en bijzonder in het jaar 1798 gedaan had, mededeelde.

(§ I.) De Schrijver verklaart eerst; wat men, naar de hedendaagſche taal der Scheikundigen, door het woord *Carbonas* te verſtaan hebbe; en gaat dan (§ II.) over tot de beſchouwing van den verſchillenden ſtaat der Koolenzure Zouten met betrekking tot het verzadigend Zuur.

Men is gemeenlijk in het denkbeeld, dat 'er van den ſtaat van een bijtend of zuiver loogzout, of zoodanige aarde, tot dien van een onzijdig koolenzuur-zout, ontel-

telbare trappen zijn van verzadiging; dat de deeltjes der loogzouten en aarden trapswijze met het koolenzuur worden vereenigd, tot dat eindelijk de volkomene verzadiging daar zij; van waar dan ook de naam van onvolkomene en volkomene Zouten zijnen oorſprong ontleent. Dit denkbeeld wordt hier tegengegaan, en met de duidelijkſte proeven en redeneringen, gegrond op de analogie met andere Zouten, bewezen, dat 'er niet dan twee graden van verzadiging plaats hebben. De eerſte is die, waarin de hoeveelheid van het verzadigend zuur minder zijnde, die zouten vele eigenſchappen der loogzouten en aarden behouden: deze zijn dan *Carbonates alcalini* en *terreſtres*. De tweede graad van verzadiging is die, waarin de hoeveelheid zuur zoo groot is, dat 'er een geheel onzijdig zout geboren wordt, waarin de eigenſchappen van loogzout en aarde niet meer beſpeurd worden: deze zijn dan *Carbonates neutri*, of enkel *Carbonates*.

De overige Koolenzure Zouten, die in ſmaak en andere eigenſchappen van de twee genoemden verſchillen, ontſtaan geenszins door eene andere evenredigheid van zamenſtellende beginſelen, maar alleen door eene werktuigelijke vermenging: dus kan b. v. met den *Carbonas alcalinus* eene groote hoeveelheid bijtend loogzout vermengd zijn; zoo kan de *Carbonas neuter* door *Carbonas alcalinus* verontreinigd zijn. Deze zijn nogtans, ten opzigt van den *Carbonas alcalinus* en *Carbonas neuter*, onzekere inmengſelen, die altijd in hoeveelheid verſchillen; en dit geldt in 't algemeen voor alle Koolenzure Zouten. (§ III.)

Hoewel dit denkbeeld, 't welk in de Scheikundige School te Groningen tot een grondſlag wordt gelegd, niet geheel nieuw is, ten minſte met betrekking tot de *potaſſa*, of plantaardig loogzout, gelijk ook de Schrijver erkent; vinden wij hetzelve evenwel nergens zoo duidelijk betoogd, noch zoo algemeen over alle loogzouten en aarden uitgebreid, noch de nuttigheid van hetzelve met zulk eene kracht van ſcheikundige ondervinding geſtaafd. Men zal, de nieuwſte Werken der beroemdſte Scheikundigen van onzen tijd inziende, zich ras overtuigen, dat dezelve geen duidelijk denkbeeld van dien verſchillenden ſtaat der Koolenzure Zouten ſchijnen te hebben; en men zal met ons den Schrijver dezer Verhandelinge dank zeggen, voor zijne

ne aangewende vlijt, in dit zoo gewigtig ſtuk der Scheikunde.

Vervolgens gaat hij (§ IV.) over tot de beſchouwing van den *Carbonas potaſſæ alcalinus*, gewoonlijk *potaſſa depurata* genaamd, en toont aan, hoe verkeerd het zij, dit Zout den naam van *incompletus* of *imperfectus*, onvolmaakt of onvolkomen, te geven, daar dit een Zout is, dat, wel bereid zijnde, zijne eigene, bijzondere, ſtandvastige hoedanigheden en eigenſchappen bezit; dat het geenszins daarom een onvolmaakt Zout kan genaamd worden, omdat het minder koolenzuur heeft, dan de *Carbonas neuter*, even min, als de *Cremor Tartari* een onvolmaakt Zout is, ten opzigt van den *Tartarus Tartariſatus*, of de Borax een onvolmaakt Zout is, omdat het teekenen geeft van Soda, of de Aluin, omdat het zuur is. Hierom had men op de Scheikundige Leſſen van zijnen Leermeester deze namen als ongerijmd verworpen, en die van *Carbonas alcalinus* en *neuter* in de plaats geſteld, als den aard van het Geneesmiddel beter uitdrukkende, dan eenig ander; te meer, daar men ook, volgens de nieuwe *Nomenclatuur*, den *Cremor Tartari* noemt *Tartris potaſſæ acidula*; den *Aluin*, *Sulphas alumine acidulum*; den *Borax*, *Boras ſodæ alcalinum*.

Hierop volgt (§ V.) de bereiding van dit Zout, en de manier, om hetzelve zuiver te verkrijgen; zijnde het voornaam kenmerk van deszelfs zuiverheid de volkomene onoplosbaarheid in Alcohol.

In dit Zout is dan het Loogzout (§ VI.) in den eerſten ſtaat van vereeniging met het Koolenzuur. Wanneer men hetzelve verder met dit Zuur verzadigt, wil de Schrijver niet, dat men denke, dat dit Zout alle trappen van verzadiging doorloope, tot dat hetzelve eindelijk kome tot den ſtaat van een onzijdig koolenzuur Loogzout; even min, als men, door bij den *Tartarus Tartariſatus* nog meer *Acidum Tartaroſum* te voegen, een Zout zou kunnen verkrijgen, dat tuſſchen den *Tart. Tart.* en den *Crem. Tart.* als 't ware in 't midden ſtond. Zoo werkt de Natuur in geenen deele: alle deeltjes van den *Tartris potaſſæ*, of *Tartar. Tartar.*, worden onmiddellijk het eene na het andere overgebragt tot den ſtaat van *Cremor Tartari*, en men heeft zoo lang eene werktuigelijke vermenging van *Tartar. Tartariſ.* en *Cremor Tartari*, tot dat alle deeltjes van den *Tartar. Tartariſ.* deze ſcheikundige oververzadiging (men verſchoone hier voor

een

een oogenblik dit woord nog) ondergaan hebben. Het zelfde heeft ook hier plaats, gelijk met vele proeven bewezen wordt.

De Natuur (§ VII.) heeft zekere wetten, waarnaar de ligchamen werken, en derzelver beginſelen zich onderling aantrekken. 'Er zijn bepalingen, waardoor de Natuur deze vereeniging beperkt; en eene verzadiging eenmaal geſchied zijnde, wordt 'er van het een of ander zamenſtellend beginſel niets meer aangenomen in die *compoſitie*; zoo dat het woord *Oververzadiging* uit de Scheikunde diende te worden verbannen.

In de verklaring van den aard der ligchamen wordt hierop veeltijds niet genoeg gelet. Wij dwalen zeer; b. v., wanneer wij het zwart Kwik-oxyde onvolmaakt, en het rood oxyde volmaakt of volkomen noemen, even of het eerſte minder volkomen in zijne ſoort ware, en bij trappen, als 't ware, tot volkomenheid zoude kunnen geraken; dit denkbeeld is valsch; 'er zijn maar twee *oxyden*, of halfzuren, beiden even volkomen, hebbende het een minder en het ander meer zuurſtof, doch beiden in eene bepaalde evenredigheid; men leze hierover de Verhandeling van Dr. FOKKEMA *over de voornaamſte Kwikbereidingen*, onlangs in het Nederduitsch vertaald, door den Apoth. TIEBOEL, te Groningen, § XVIII. Verders, om van andere Metaalkalken niet te gewagen, zien wij niet in de gewoonſte onder ons oog vallende ligchamen het zelfde? Wij zien het water onder drie gedaanten, naar de verſchillende vereeniging met de warmteſtof; ijs, vloeibaar water, en een luchtſtof of damp. Tuſſchenſoorten kent de Natuur niet. Hoe beſtendig zijn niet de vereenigingen van de Stikſtof met de Zuurſtof, in de vorming van Salpeterzuur, Salpeter-gas, enz.? De Schrijver eindigt dit gewigtig onderwerp met eenige aanmerkingen over deszelfs nuttigen invloed op de bereiding van vele Geneesmiddelen.

Hierop volgt de beſchouwing van den *Carbonas potaſſæ neuter* (§ VIII.) Hier verwijst ons de Schrijver op de onderſcheidene bereidingswijzen, welke hieromtrent zijn voorgeſteld, en handelt meer uitvoerig over de manier van Prof. HERMBSTADT, hierin beſtaande, dat men geſtampte potasch droog in een vlakken ſchotel plaatſe, in een vertrek, daar veel menſchen wonen, of in eenen kelder, waar altijd de lucht met Koolenzuur-gas rijkelijk vervuld is. Hij berigt ons verder, dat men in de Scheikundige School te Groningen reeds lang vóór dien tijd de

de gewoonte had, om in Steenbakkerijen, Pottebakkerijen, Zoutkeeten, Mouterijen, enz. op die wijze loogen van potasch met koolenzuur te verzadigen; doch dat deze bewerking, sedert HERMBSTADT's opgaaf, volgens welke droóge potasch genomen wordt, den Hoogl. DRIESSEN veel beter gelukt, dan met de loog; en bij Ons voegt 'er de Schrijver bij, gelukt deze manier beter, dan bij eenig ander Volk, daar wij gewoonlijk in onze Fabrieken ligten turf gebruiken, die veel zuiverder Koolenzuur-gas geeft, dan de Baggerturf en Steenkoolen, welke behalve dit zuur ook veel zwaveligzuur opleveren; gevende het hout veel *acidum pyro-lignicum*, waardoor dus de *Carb. potasf.* te veel zoude worden verontreinigd.

Daar evenwel de *Carb. potasfæ*, op die wijze gemaakt, wel tot sommige bewerkingen met vrucht kan worden aangewend, doch zeldzaam de noodige zuiverheid bezit, om als Geneesmiddel te worden gebruikt, beschrijft de Heer NUMAN in § IX uitvoerig de wijze, waarop dit uitmuntend Geneesmiddel in de Apotheken te Groningen wordt vervaardigd, volgens de opgave van Prof. DRIESSEN in den *Konst- en Letterbode* van 1799. Hierbij is eene noot geplaatst over den *Woulffschen* Toestel, welken men tot deze, en andere bewerkingen van dien aard, den Apotheker oordeelt niet te kunnen aanbevelen; schoon men deszelfs uitnemend gebruik in scheikundige bewerkingen ten volle erkent.

§ X handelt over den *Carbonas fodæ alcalinus*, *natrum*, of Soda-Crystallen; en worden de verschillende manieren aangehaald, waarop dit zout bij voorkeur kan verkregen worden door ontleding der zouten, die de Soda tot hunne *basis* hebben, bijzonder met zeezout en kalk. Meer bijzonder wordt hier gewag gemaakt van de *Smyrnasche Soda*, of delfbaar loogzout, waarvan wijlen Dr. TEN HAAFF, van Rotterdam, in 't jaar 1791 eenige ponden aan Prof. DRIESSEN ten onderzoek gezonden had; een zout, 't welk zulk eene groote hoeveelheid zuivere Soda-Crystallen geeft, dat, wanneer de Vrede tot stand komt, en dus hetzelve tot minderen prijs bij ons kan worden verkregen, alle moeite, om zich dit loogzout op andere manieren te verschaffen, geheel overtollig zal zijn. Uit eene briefwisseling over dit onderwerp, ten dien tijde tusschen zijnen Leer-

meester en Dr. TEN HAAFF gehouden, en hem medegedeeld, is het waarschijnlijk, dat dit *Smyrnaasch Natrum* het zelfde zout is, 't welk voormaals na Frankrijk, en vandaar na elders, in groote hoeveelheid wierd vervoerd; doch waarvan, door een Koninklijk Edict, de invoer wierd verboden, met oogmerk, om daardoor de bereiding der asschen aan de Fransche kusten te bevorderen — dat de Engelschen zich hiervan meesterlijk hebben bediend, en dien geheelen handel hebben na zich getrokken — dat zij het in de Glasblazerijen bezigen, welke eertijds hier zoo bloeijende waren door het gebruik van dit zout, doch welke, helaas! tot groot nadeel van ons Vaderland, na Engeland verhuisd zijn.

De beschrijving der verschillende Crystallisatie van den *Carbonas Sodæ alcalinus* en *neuter* heeft bijzonder onze aandacht getrokken. De op het oog aardachtige korsten bij de uitdamping der loogen van het evengemeld delfbaar loogzout, welke door bijvoeging van bijtende Soda, of door warmte alleen, tot gewone Soda-Crystallen overgingen, gaven Prof. DRIESSEN de eerste aanleiding tot deze proeven. — Een loog van gewone *Crystalli Sodæ*, zoo veel mogelijk met koolenzuur bezwangerd, gaf Crystallen, die volkomen onzijdig waren, en, behalve in andere eigenschappen, hierin van de Soda-Crystallen bijzonder verschillen, dat zij niet in de lucht vervallen. De Hoogleeraar had dezelve den geheelen zomer van 1798 aan het zonnelicht blootgesteld, zonder dat zij iets van hunnen glans of doorschijnendheid hadden verloren. — In eene minder met koolenzuur verzadigde oplossing verschenen beide Crystallen, loogzoutige en onzijdige, door en over elkander geplaatst, 't welk een schoon en belangrijk gezigt oplevert; zijnde deze de voorname proef, welke den Hoogl. aanleiding gaf tot het denkbeeld van de twee verschillende graden van verzadiging met koolenzuur.

Wanneer 'er een tusschenstaat, gelijk NUMAN te regt aanmerkt, tusschen loogzoutige en onzijdige koolenzure Soda mogelijk ware, zou men nimmer in dezelfde loog beide verschillende Crystallen kunnen waarnemen; en deze scheiding stelt den vasten en geregelden gang, welken de Natuur volgt in deze hare werkingen, in het helderst licht.

In § XII geeft de Schrijver eene manier op, volgens wel-

welke zijn Leermeester minerale laxeer-wateren zeer gemakkelijk gewoon is te bereiden.

§ XIII en XIV handelen over den *Carb. ammoniæ alcalinus* en *neuter*, waarin dezelfde twee trappen van verzadiging met koolenzuur plaats hebben; wordende uit deze beschouwing eenige gevolgen afgeleid, tot het regt verstand van de vlug-loogzoutige geneesmiddelen, in de Apotheken voorhanden.

In § XV en XVI worden die zelfde wetten van verwantschap van koolenzuur met de aarden, en bijzonder met de Magnesia, bewezen, en derzelver invloed op de bereiding van de gewone Magnesia toegepast, waarvan hier de voornaamste gronden worden opgegeven — gelijk ook van die van den *Carbonas magnesiæ medius*; welk zout, hoewel het niet van den Apotheker nagehouden wordt, evenwel, wegens de zeer groote hoeveelheid Koolenzuur-gas, 't welk het door bijvoeging van zuren oplevert, als een middel om brakingen te stillen, met voordeel, volgens den Schrijver, zou kunnen gebruikt worden.

§ XVII behelst de ontdekking van den *Carbonas Cupri* en *Ferri*, waarvan de Schrijver, als wordende deze zouten niet als Medicamenten gebruikt, geene verdere melding maakt; besluitende hiermede het Eerste Hoofdstuk.

(*Het slot hierna.*)

Reize door Frankrijk, in gemeenzaame Brieven, door ADRIAAN VAN DER WILLIGEN *aan den Uitgeever. Met Plaaten. IIde Stuk. Te Haarlem, bij* A. Loosjes, Pz. 1805. *In gr.* 8vo. 180 *Bl.*

Ons uitgedrukt verlangen der voortzettinge van den schrijfarbeid onzes reizenden Vaderlanders VAN DER WILLIGEN, bij de aankondiging van het Eerste Stuk deezer Reize (*), zien wij door het voor ons liggend Tweede Stuk voldaan. Wij verwijlden niet met hetzelve te leezen, en ook niet om 'er onze aankondiging en beoordeeling van te vervaardigen. Beroepen mogen wij ons op het ter aangeduide plaatze gezegde; aangezien

(*) Zie onze *Vaderl. Letteroef.* voor 1805. bl. 499.

zien de Reiziger, in zijne beſchouwingen, waarneemingen en aanmerkingen, dezelfde *onverfranſchte Nederlander* blijft, en daarvan, bij veele voorkomende gelegenheden, blijk geeft, 't geen wij gaarne erkennen, dat ons genoegen, onder het leezen, niet weinig vermeerderde.

Ons ſtaat, derhalven, niets anders te doen, dan onze Leezers met den inhoud deezes voortgezetten Werks, 't geen wij vernomen hebben dat met nog één dergelijk Stukje zal voltooid zijn, en dus te gader een geſchikt Boekdeel opleveren, eenigzins nader bekend te maaken.

Uit *Marſeille*, den 13 Augustus des Jaars 1804, is de eerst hier voorkomende Brief, in getal de *tiende*, gedagtekend. Veele aanmerkingen doen 's Schrijvers hart zo wel als zijn verſtand eere aan. Zo vermeldt hij, „ dat Paus CLEMENS DE XI, verneemende, dat in 1720 niet alleen de Pest, maar ook de Hongersnood in het ongelukkig *Marſeille* heerschte, 'er van *Civita-Vechia* ettelijke ſchepen met graanen heen zondt. Eenige ſchepen van *Tunis* deze ſchepen najaagende, achterhaalden dezelve, en namen ze; doch de *Reis*, of Commandant, verneemende, met welk een oogmerk zij afgezonden waren, en welke hunne beſtemming was, zeide tegen een Schipper, die deze ſchepen met graan geleidde, zijne hand op het hoofd leggende: „ Ga, Chris„ ten, voer uw last uit, ik ben uw vijand niet meer!" — *Marſeille* doorwandelt onze Reiziger; men leeze in het Werk zijne waarneemingen.

Van *Marſeille* deedt hij een uitſtap na *Toulon* en *Hières*. Geen wonder dat zijn Vaderlandsch hart van weedom klopte, als hij de Scheepstimmerwerven te *Toulon* zag, en zich onze voormaalige grootheid ter zee herinnerde. Hoe recht Vaderlandsch zijn de uitboezemingen te dier gelegenheid, bij het bedenken van onze Zeemagt, met die der *Engelſchen* vergeleeken, daar 'er een tijd was, waarin de *Engelſchen* veelal hunne ſchepen in *Holland* of te *Lubeck* moesten laaten maaken, en een hunner eerſte Koningen verpligt was, geene goede matroozen in *Engeland* kunnende vinden, dezelve uit *Friesland* te laaten overkomen! — De Elfde Brief geeft ons narigten van de verder op dit tochtje bezogte plaatzen.

Reisontmoetingen wisſelen de plaatsbeſchrijvingen af met den Twaalfden Brief, uit *Nismes* gedagtekend. De oudere en laatere bijzonderheden der bezogte Steden wor-

worden kortlijk vermeld, en ſoms de meer ernſtige door grappige afgewisſeld. Zo hadt 'er te *Aix*, vóór de Omwenteling, op Heiligen Sacramentsdag eene zonderlinge Procesſie plaats, „ waarin onder andere verſcheidene menſchen, in eene misſelijke kleeding gedrochtelijk toegetakeld, moetende duivels verbeelden, verſcheenen, en veele kromme ſprongen langs de ſtraat maakten: men noemde dit in het *patois Provencal: lou grand juec deïs diables*; dat is, het groote ſpel der duivelen, en *lou pichoun juec deïs diables*, het kleine ſpel der duivelen; en deeze duivelen gingen, let wel, in de Hoofdkerk de mis hooren, maakten het teken van het kruis en namen wijwater. Wat heeft men den Godsdienst niet met allerlei beuzelarijen en afzigtelijke ongerijmdheden overlaaden!"

In *Nismes*, waaruit ook de Dertiende Brief is gedagtekend, houden de zeer merkwaardige oudheden den Reiziger op. Inzonderheid trok het Amphitheater aldaar zijne aandagt, alsmede de Tempel van CÆSAR. Dan de oudheden doen hem het tegenwoordige, aldaar opmerkelijk, niet vergeeten. Alles is afwisſelend en onderhoudend, zo ook 't geen in 't bezoek der ommeſtreeken voorkomt.

De oudheid en geſchiedenis van het alzins merkwaardige *Nismes* houden den Schrijver in den aanvang des Veertienden Briefs bezig, en wordt dit afgewisſeld door een vervrolijkend reisverhaal op de wederkeering na *Montpellier*. Nimmer verliest de Reiziger zijn Vaderland uit het ooge. „ Men mag," ſchrijft hij onder andere, „ onze Vaderlandſche vlakke gronden eenzelvig noemen; zij hebben een veel weelderiger en aangenaamer voorkomen, dan de landen, die men over het algemeen in het Zuiden, en zelfs in het grootſte deel van *Frankrijk*, dat ik gezien heb, vindt. Wat is het bovendien aangenaam, dat men zoo veele goede en nuttige dieren zoo vrij en vrolijk in de weide ziet omſpringen en huppelen: hier zijn zij bijna altijd onder het juk, of op de ſtallen als in eene gevangenis opgeſlooten. Bij ons geeft een Koe haare melk, en leeft, althans zomers, genoegzaam volkomen in haaren natuurſtaat; zij ziet 'er gezond en vrolijk uit; terwijl hier het magere kwijnende koeitje, dat 'er doorgaans morsſig uitziet, op den ſtal vermuft, en zelfs nog wel eens een kar moet trekken. Bij ons ſpant de Landman 's avonds zijn paard uit, en brengt

berg ſtaan, en met lange takken langs denzelven afhangen, maaken ook eene aartige en eenigzins vreemde vertooning, omdat die boom in de laagte t'huis hoort; doch hier tiert hij, door de menigte beekjes en ſtroomtjes, ook zeer weelderig op de hoogte."

Veele *Protestanten* woonen in dien oord; hij bezogt hunne Kerken. Zij leefden met de *Roomschgezinden* in goede verſtandhouding, en trouwden zelfs wel onder elkander. — Bij de wederkomst te *Montpellier* ontvangen wij nog eenige narigten, die Stad betreffende.

De Zestiende Brief brengt ons te *Toulouſe*. De Steden, de Dorpen en de bijzonderheden onder den weg leveren ſtoffe tot afwisfelende beſchrijvingen op. Onder andere vermeldt hij, dat te *Bezier* ten opzigte van de *Jooden* eene verregaande onverdraagzaamheid plaats hadt. „ De zoogenaamde *Christenen* hadden vrij verlof om hunne medeburgers en anderen, tot de *Joodſche* Kerk behoorende, die zij ontmoetten, van Zaturdag voor Palmzondag af, tot belooken Paaſchen toe, te ſlaan en te mishandelen; en het blijkt dat dit nog al een foort van Kerklijke Inſtelling was: want de ongelukkige *Israëliten* gaven eene groote ſom gelds aan de Hoofdkerk, dat is aan den Biſchop enz., om van deeze allerſchandelijkſte onderdrukking bevrijd te zijn. — Dergelijke afſchuwelijke misbruiken, hoewel minder wreed, hadden nog, tot in onze dagen, plaats, vooral hier en daar in *Duitschland*; doch, dank zij dien weldaadigen Wijsgeerigen geest, welke thans door veelen lasterlijk wordt uitgekreeten! op de meeste plaatzen zijn zij reeds afgeſchaft, of worden zulks nog dagelijks gedaan."

Toulouſe, in het reisverhaal met deezen Brief bereikt, herinnert den Reizlger aan de ſchriklijke Regtbank der Inquiſitie, daar voortijds opgerigt, en het lot der *Albigenſen*; tegen de eerſte vaart hij uit, terwijl hij dat der laatſten betreurt.

De Zeventiende Brief geeft ons een nader berigt van *Toulouſe*. De wandelingen in het geboomte, omſtreeks deeze Stad, doen dezelve bij onzen Reiziger de voorkeur krijgen boven *Montpellier*, *Nismes* en *Marſeille*. — Men verzekerde hem, dat het Bijgeloof te deezer Stede, ſedert de Omwenteling, aanmerkelijk verminderd was. De inwoonders deezer Stad, zo geſteld zijnde, gelijk hij door veele bewijsſtukken uit de Geſchiedenisſen aantoont, op hunne vrijheid en onafhangelijkheid, waren

ren ook, over 't algemeen, ijverige voorſtanders van de grondbeginzelen der Omwenteling.

Gelijk het Eerſte Stukje ons de Afbeeldingen leverde van de voornaamſte bezogte Steden, en eene en andere merkwaardige bijzonderheid, zo is ook dit Stukje daarmede verſierd; en voorts treffen wij daarin aan, eene Kaart van *Frankrijk*, verdeeld in Departementen, ter opheldering der in dit Werk beſchreevene Reize.

Reizen door Zweden en Finland, tot aan de uiterſte grenzen van Lapland, in 1798 *en* 1799; *door* JOSEPH ACERBI. *Uit het Engelsch. IIde Deel. Te Haarlem, bij* F. Bohn. 1805. *In gr.* 8*vo.* 256 *Bl.*

Met vernieuwd genoegen hebben wij ons na de verre Noordſche Gewesten met den *Italiaanſchen* ACERBI andermaal op reis begeeven, en eene voldoening, gelijk aan de eerſte keer, geſmaakt. Wij moeten onze Leezers, daar wij reeds den Schrijver en diens ſchrijftrant hebben doen kennen (*), onderrigten, wat hij hoofdzaaklijk in dit *Tweede Deel* zal aantreffen. Verſcheidenheids en vreemdheids genoeg, om weetgierigen leeslust uit te noodigen; terwijl de trant des verhaals eene meerdere leevendigheid heeft, dan men bij de meeste Reisbeſchrijvers aantreft: het zaakrijke en onderrigt verſchaffende vinden wij afgewisſeld door 't vervrolijkende.

Wij kunnen niet veel meer doen, dan dit gedeelte des Werks doorloopen, en de hoofdbijzonderheden aanſtippen; terwijl wij hier en daar iets zullen overneemen.

Het XIIIde Hoofdſtuk, waarmede dit Deel aanvangt, brengt ons in *Finland* in de Stad *Abo*, welke, met haare Univerſiteit, eene beſchrijving ontvangt; men leert ook de Inwoonders kennen.

Met het XIVde Hoofdſtuk ons op reis begeevende, ontwaaren wij de moeilijkheid van het reizen in deezen oord, zonder eene genoegzaame hoeveelheid van ſneeuw. Verlustigend was ons de beſchrijving van den Boerenſtand op dien weg. Onze Leezers deelen met ons in dat genoegen. „ De Huizen der Boeren zijn welgebouwd, en de vreemdeling vindt allerwegen huisvesting en bedden; hij wordt redelijk wel bedſend, indien hij de voorzorge gedraagen heeft om eenigen voorraad mede te neemen. Men wordt 'er met gulle gastvrijheid ontvangen; de Boer verſchaft u alles wat hij te eeten heeft, ſchoon hij, over 't algemeen, u alleen verſche en

(*) Zie onze *Vaderl. Letteroef.* voor 1805, bl. 119.

en dikke melk, gezouten haring, en misschien een weinig gezouten vleesch, voorzet. In vergelijking met de zodanigen, die onder hun reizen, zijn zij arm; maar met betrekking tot zichzelven zijn zij rijk, naardemaal zij alles hebben, 't geen, huns beduukens, een gelukkig leeven uitmaakt. Indien zij meer gelds hebben dan zij terstond kunnen gebruiken, leggen zij 't zelve op tegen een onvoorzienen kwaaden dag, of laaten 'er een drinkvat, of eenig ander huisraad, van maaken. Het moet niemand in *Finland* bevreemden, wanneer hij in een klein houten huis, waar men niets dan haring en melk kan bekomen, ziet, dat men hem water brengt in een zilveren vat, ter waarde van vijftig of zestig Rijksdaalers. — Warm zijn de Vrouwen gekleed; over hun ander gewaad draagen zij een linnen hemd, 't geen haar het voorkomen doet hebben alsof zij niet aangekleed zijn, en eene vreemde, schoon niet ongevallige, verbeelding doet gebooren worden. Binnen 's huis is het altoos warm, en in de daad al te warm voor iemand, die uit de buitenlugt komt en niet gewoon is aan de huislugt."

Een Noorderlicht, onder den weg gezien, ongewoon voor een *Italiaan*, beschrijft hij in deezer voege: „ Het uitspanzel begon in het Noorden verlicht te worden. Eerst nam het een heldere roode kleur aan, zo als wij in *Italie*, op een schoonen avond, bij het ondergaan der zonne, gewoon zijn te beschouwen, wanneer, gelijk VIRGILIUS zegt, en de ondervinding dikwijls bewaarheid heeft, het lieflijk rood, als de zon ter kimme zinkt, een schoonen volgenden dag voorspelt. Dit verschijnzel trok onze aandagt; wij zagen een verlichten boog, tot omtrent de pool zich uitbreidende. Deeze ging vergezeld van verscheide andere verlichte en verschietende boogen, die van oogenblik tot oogenblik van plaats veranderden: hier en daar vertoonden zich heldere vlammen, en als 't ware onstookene lichttoortzen, die in eene snelle opeenvolging uit de wolken schooten, en daaromstreeks hangende wolken verlichtende, de randen als met een vuurgloed verguldende (*)."

De Reis wordt in het XVde Hoofdstuk voortgezet door een groot Bosch, met aanmerkingen op de voorwerpen, welke die reisweg opleverde. Het XVIde Hoofdstuk brengt ons te *Wasa*. Eer zij deeze Stad bereikten, en reeds veel onaangenaams en hachlijks bij het rijden over 't ijs ondervonden hebbende, waren onze Reizigers op nieuw in vreeze. „ Tot hier toe,"

(*) ACERBI's Reisgenoot SKIÖLDEBRAND heeft de Afbeeldingen der op reis ontmoete Gezigten, waarvan in de Voorreden des Eersten Deels gesproken wordt, in 't licht gegeeven. Wij zagen dezelve onlangs in de Boekerij van TEYLERS *Museum*; onder andere verrukte ons de afbeelding van dit *Noorderlicht*.

toe," ſchrijft ACERBI, „ hadt het ijs, met ſneeuw bedekt, eene eenigzins vuile oppervlakte vertoond, en verre van eenige doorſchijnenheid aan den dag te leggen, vergaten wij, als 't ware, dat wij op het water reeden. Nu ſtond ons te leeren; welke onze aandoeningen zouden weezen, als wij over eene rivier toogen, waar het ijs, doorſchijnend als kristal, de geheele diepte van het water beneden ons vertoonde, in zo verre dat wij zelfs de kleinſte visſchen konden zien. In het eerſte oogenblik van verbaasdheid, geen voorafgaand berigt wegens die verandering gekreegen hebbende, hielden wij ons voor onvermijdelijk verlooren, dat wij in die golf zouden ingezwolgen worden en onvermijdelijk vergaan. Het paard zelfs ſtond verſteld over dit nieuw vertoon; het hieldt ſchielijk op, en ſcheen niet voort te willen. Dan de drift, verkreegen door het glijden, zette het, in ſplijt van zichzelven, voort, en het gleed of liever reed op zijne vier pooten eenige roeden ver. Deeze zeldzaame wijze van reizen, met een glijdend paard, op eene ijsvlakte, waar wij de visſchen onder de ſleede en de pooten van het paard konden zien, was niet zeer aartig; ſchoon wij reeds aan eenen weg over het ijs gewoon waren. — Ik had eenige moeite om eene voldoende reden uit te denken, waarom het ijs zo helder en doorſchijnend was, alleen op zommige gedeelten der riviere. Dan ik denk de oorzaak daarvan ontdekt te hebben, in de vereenigde werking van de zonneſtraalen en van den wind. De wind de ſneeuw weggedreeven en de oppervlakte van het ijs ontbloot hebbende, hadt de zon, op het einde van Maart, en in het begin van April, genoegzaame kragt bekomen hebbende, de oppervlakte van het ijs doen ontdooijen en vlak gemaakt, die in 't eerst vrij hobbelig was; dit ontdooide geduurende den nagt bevroozen zijnde, vormde eene ſpiegelgladde oppervlakte. De helderheid van het ijs op deeze rivier is alleropmerkelijkst; zonder de kleine en regtſtreeks nederwaards loopende ſpleeten, welke ons de dikheid van het ijs vertoonden, zou het ons volſtrekt onmogelijk geweest zijn, 't zelve van het water daar beneden te onderſcheiden. Ter plaatze, waar de rivier zeer diep was, konden wij onzen grooten afſtand van den bodem alleen bemerken door eene donkere groenagtige kleur: de bedenking, dat wij beenen gleeden over zulk een afgrond, deed ons beeven. Onder deezen ſchrikbaarenden indruk van de groote diepte der riviere, en als begogeld door de wonderbaare doorſchijnenheid en ſchittering van het ijs, reeden wij over die oppervlakte heen, en voelden ons genegen onze oogen te ſluiten, of onze hoofden ter zijde te wenden, om des te minder ons gevaar te bezeffen; doch wanneer de rivier ſlegts zes voeten of daaromtrent diep was, vermaakte het ons, dat wij in ſtaat waren de ſteentjes op den grond te zien en de visſchen te vervaaren door ons overrijden."

Wasa wordt beſchreeven, en in het XVIIde Hoofdſtuk de reis, met veele ijsgevaaren, tot aan *Uleaborg*. Het langer verblijf te *Uleaborg*, dan de Reiziger zich hadt voorgeſteld, doet hem het XVIII, XIX en XXſte Hoofdſtuk beſteeden, om ons al het weetenswaardige in en omtrent die Stad in 't breede te vermelden. Natuur- en Menschkundige waarneemingen wisſelen hier elkander af; en zal men, daar ons de plaats ontbreekt om ze bij naame op te noemen, zich door deeze onderrigt vinden wegens verſcheide bijzonderheden van de Lugts- en Weersgeſteltenisſe in die oorden, en door geene vermaakt met de zeden der Inwoonderen. Even zo mogen wij alleen aanroeren, dat het XXI en XXIIſte Hoofdſtuk ons den invloed van de Noordlijke Lugtſtreeke op de zeden en gewoonten des Volks in 't breede ontvouwt. Dat hij met regt het XXIſte H. dus aanvangt, kan men uit het volgende opmaaken: „Een reiziger," ſchrijft hij, „ die deeze landen geduurende den winter bezoekt, zou zich veelligt verbeelden, dat menſchen, dieren en planten alle in diepen ſlaap bedolven lagen; en valt het hem niet gemaklijk te begrijpen, van waar de inwoonders de middelen van hun beſtaan verkrijgen. Zeeën, rivieren, meiren zijn alle digt en dik bevroozen, en ſchijnen dus de noodwendige voorraadsbronnen van viſchen verſtopt; de vogels verlaaten deeze ongaſtvrije oorden, en leveren dus geen leevensonderhoud; de aarde, allerwegen met ijs en ſneeuw omkorst, is voor allen groei geſlooten. — Deeze algemeene berooidheid verwekt eigenaartig bij den vreemdeling het denkbeeld, dat hij 'er niets anders zal aantreffen, dan armoede, gebrek en ellende; maar hij, die bij dit Volk eenigen tijd verblijf houdt, zal bevinden, dat zij niet minder waaken, niet min werkzaam zijn, en niet ſchraaler gevoed worden, dan de Inwoonders van het Zuiden."

Hadt ACERBI in het XX H. reeds van de *Finlandſche* Muzijk en Dichtkunst iets opgetekend, meer hiervan en veel onderrigtends en verlustigends zal men deswegen aantreffen in het XXIIIſte Hoofdſtuk, met vermelding van de oorzaaken, waarom de *Runiſche* Dichtkunst waarſchijnlijk geheel in onbruik zal geraaken.

Naa een zo lang onthoud te *Uleaborg* naderde de tijd des afreizens van daar, om, ondanks de veelvuldig voorgeſtelde bezwaaren, de reis na de *Noord-kaap* door *Lapland* in den Zomer te doen. Het vertrek van daar en de komst te *Kemi* wordt in het XXIVſte Hoofdſtuk vermeld. Onder den weg namen de Reizigers een *Finlandſchen* Boerendans waar, als zeer onbevallig beſchreeven, en verzeld van zulk een ernſtig gelaat en houding, zonder de minſte neiging tot lachen te doen blijken, even alsof dit gezelſchap uit een bezef van pligt danſte.

Ge-

Genoegen ſchonk het verblijf te *Kemi* aan den Reiziger; het onthaal ten huize van den Eerw. CASTRIN was onderhoudend. Hiervan en van de ommeſtreeken geeft het XXVſte H. berigt. Het XXVIſte beſchrijft ons *Tornea*. Bij een der windmolens in den omtrek is het doorgaans dat de Reizigers de Zon ten middernagt in de maand Junij zien; maar de plaats, meest bijzonder berekend om deeze zonderlinge vertooning te aanſchouwen, is de Kerk van *Neder-Tornea*, gelegen op het Eiland *Biökön*, omtrent eene mijl van de Stad. Dit zien der Zonne op een zo ongewoonen tijd, alzoo voor eene belangrijke bijzonderheid gehouden, deedt veele Reizigers die Stad bezoeken. De handtekeningen met het bijgevoegde van de voornaamſte Reizigers, die zints den jaare 1681 die plaats bezogten, vinden wij hier vermeld, en iets dergelijks van die te *Jukasjerfwi* kwamen. Aartig zijn deeze te leezen, ter oorzaake dat zij den aart der Naamtekenaaren door de bijvoegzels doen kennen.

Het verhaal des genoeglijken en leerzaamen verblijfs te *Tornea* wordt in het XXVIIſte Hoofdſtuk voortgezet, en het vertrek van daar vermeld. Onopgetekend mogen wij eene ontmoeting op reis niet voorbij. Door ſtorm en regen onder den weg genoodzaakt ter ſchuilplaats de wijk in een huis te neemen; „dit huis hadt," ſchrijft ACERBI, „eene Badplaats, geheel in den *Finlandſchen* ſmaak, en wij vermaakten ons met mannen en vrouwen derwaards te zien gaan. De mannen kleedden zich uit in huis en liepen naakt na 't bad, vijftien of twintig voeten van het woonhuis af gelegen. De vrouwen, 't is waar, deeden haare kleederen uit in het badhuis; doch zij wierpen haare rokken buiten de deur, en waren dus in de noodzaaklijkheid, om, als zo veele *Eva's*, buiten te komen ter wederaantrekking. Dit buitenwerpen geſchiedde om dezelve te bewaaren tegen het nat worden in het dampbad. Toen zij allen in het drukst van het baaden waren, zette mijne nieuwsgierigheid mij aan, om te zien wat 'er omging, en om mijn Thermometer in een hoek van de badkamer te hangen, tot het waarneemen van de hitte; doch dezelve was zo ondraagelijk ſterk, dat ik buiten ſtaat om adem te haalen, zo ſchielijk 'er uitging als ik, 'er in gekomen was; ik had naauwlijks tijd om om te kijken. Tweemaalen poogde ik 'er mijn Thermometer in te brengen; doch ik was genoodzaakt mijn *Finlandſchen* Tolk te roepen, meer aan die hitte gewoon. Ik bevond dat dezelve 65 gr. van CELSIUS tekende."

Met veel verwiſſelings van reisaanmerkingen trekt men in het XXVIIIſte Hoofdſtuk van *Tornea* na *Opper-Tornea*. De gastvrijheid en het onthaal ten huize der Leeraaren in dien oord wordt met ſmaak beſchreeven. Dien ouden pligt te betoonen, is bij hun eene behoefte; dan zij kwijten zich des

be-

bevallig, althans dit was ACERBI's lot. — Naa dit genoeglijk verblijf wordt, in het XXIXſte Hoofdſtuk, de reis te water voortgezet, verzeld van zo veele moeilijkheden en gevaaren, dat dezelve bijkans geſtaakt werd.

Ondanks dit alles werd de reis voortgezet, en men kwam te *Kengis*; het verblijf aldaar, met eenige vermaakende ontmoetingen, doch ook de afſcheiding van het overige reisgezelſchap, maakt het XXXſte Hoofdſtuk uit. ACERBI met zijnen Vriend SKIÖLDEBRAND en één knegt zetten de reis na de *Noord-kaap* voort, waarvan het *Derde Deel* ons verſlag zal geeven. — Een viertal Plaaten verſiert het tegenwoordige.

Nieuwe Mengelingen, door Mr. WILLEM BILDERDIJK. *Iſte Deel. Te Amſterdam, bij* J. W. IJntema en Comp. 1806. *In gr.* 8*vo.* 316 *Bladz., behalve de Voorrede van XXVIII bl.*

„Dat 's kwalijk! Dat 's niet recht! Daar voor zou ik my wachten,
„ Dat toont geen eerlijk hart, geen braaf, geen vroom gemoed!
„ Dat moet, wie edel denkt, zich-zelv' onwaardig achten!
„ Onwaardig? 'K zeg te min. Een booswicht, die het doet!"
Tot zoo verr' wel, mijn Vriend! Uw oordeel is rechtvaardig,
Schoon mooglijk overhaast (de haast is altijd kwaad):
Maar 'k bid u, verder niet! de daad zij ſtraffenswaardig,
Veroordeel haar, doch doem niet verder dan de daad (*).

Ziet daar, onzes oordeels, eene allernuttigſte les! Der menſchen daden kunnen wij beoordeelen, maar allermoeijelijkst hen, die ze bedrijven. Berispt, ja doemt daden, maar geene menſchen. Wie zijt gij, Verwaande, die u in Gods plaatſe ſtelt?

Cauſa Dei tantum competit iſtâ foro.

Het Regterambt, door velen onzer Voorvaderen daarom al te gevaarlijk geacht om 'er zich aan te wagen, is noodzakelijk; doch die noodzakelijkheid ook alleen wettigt het veroordeelen des naasten, dat zich daarom niet buiten de Vierſchaar moest uitſtrekken. Het *uiterlijke* wordt ons kenbaar; het *innerlijke* blijft ons verborgen. Cajus noemen wij braaf, en hij is misſchien een booswicht in zijn hart; — Publius waren wij, als algemeen verrecht, van onzen drempel, even zoo hij dien zoude ontreinigen; en misſchien rust op dezen gaat de zegen:

't Ge-

*) Zie deze *Mengelingen*, bl. 127.

't Gerucht is dikwerf valsch, verdraait, misvormt de zaken,
Maakt van de muis een' leeuw, een vijg tot molensteen:
't Kan van een' eerlijk man een' schuwbren deugniet maken.
Een enkle omstandigheid scheidt goed en kwaad van een.
Het geen ge onwetend doemt, is mooglijk hoog te prijzen;
Zou, zoo gij 't onderzocht, of onderzoeken mocht,
Eene achting in uw borst voor 't edel hart doen rijzen,
Dat voor geene opspraak schroomt, aan zuivren plicht verknocht (*).

Deze waarheid moet elk omzigtig maken in het beoordeelen des naasten; bovenal moeten Recensenten steeds gedachtig wezen, dat zij niet geroepen zijn, om *personen*, maar derzelver *schriften* te beoordeelen; en hiermede gaan wij ter zake over.

Wel nu, Letterroefenaars! zijt gij nog in 't gevoelen, dat BILDERDIJK *aan der Dichteren Hemel blinkt, als de Maan onder de Sterren?* — Wij zijn door deze *Nieuwe Mengelingen* meer dan ooit hiervan overtuigd, en, vóór de Heer Lezer, die ons aldus mogt willen toespreken, dit Verslag heeft uitgelezen, twijfelen wij niet of hij zal met ons van één gevoelen zijn. — *Ik geloof het niet. Kom, laat ons het boek openslaan*, — de Ongodisten, *het eerste het beste*, — *villeve!* — Niet te driftig; het eerste is niet altijd, en ook hier misschien niet het beste, schoon wij u uitnemende regels zouden kunnen aantoonen; maar, *'s Levens lust, Aan Europa, Gerustheid in God, Echtheil, Met een roosje, gegroeid op het graf van mijn Dochtertjen, Zielzucht, Berusting, De Apostelen, Genieten, Veroordeeling des naasten, Tranen, Morgen, Juliana, De Joden, De Zuigeling, Op het afsterven van twee mijner Kinderen*, — hebt gij deze met bedaardheid onbevooroordeeld gelezen? — *gelezen*, zeggen wij, dat is niet doorbladerd, hier en daar een regel ingezien, maar met opletendheid het geheel gadegeslagen? — Vergun den *Letterroefenaren* dan, eenige proeven, zoo zij meenen tot overtuiging, bij te brengen, en wel eerst geheel het Gedicht

'S LEVENS LUST.

Smaken wy de vreugd van 't leven!
Morgen vraagt het graf zijn buit!
't Is ons heden nog gegeven:
Morgen heeft de wellust uit!

Dartlen, zwelgen, en genieten
Is het goede dezer aard!
Wat wy eenmaal achterlieten
Is geen bloot herdenken waard!

Dron-

(*) Als voren, bl. 210.

Dronkenſchap van lust en weelde,
Anders heeft het leven niet:
Wat men anders zich verbeelde,
't Is een ſchim die voor ons vliedt!

Smoren zorgen en verdrieten
In de feestvreugd, in den wijn!
Drinken, zwelgen, en genieten,
ó Dit heet gelukkig zijn!

Blijde ſcherts en dartle lonken,
Troetellusten van de jeugd,
Mogen ons het hart ontvonken!
Immers leeft men voor de vreugd!

Slaapt in feest- en vreugdemalen,
In den ſchoot der dartle min,
By het ſchuimen der pokalen,
Aan de borst der wellust in!

Kranst het hoofd met friſſche rozen!
Gloeit uw wangen van de most!
Die den tijd verroekeloozen,
Weten weinig wat hy kost.

Leert den weg met bloemen ſpreien
Op het moeizaam levensſpoor!
Zuist in huppelende reien
Al zijn ongenoegens door!

En wanneer gy, zat van woelen,
Van de lust verſtompt en moé,
't Nijpen van den dood zult voelen,
Lach hem dan wellustig toe!

Speel dan nog den onvervaarde,
Breek uw feesten zingend af!
Zeg: ik had mijn deel op aarde!
En zink vrolijk in het graf!

Ja, gewis, wy willen leven!
Morgen vraagt het graf zijn buit!
't Is ons heden nog gegeven!
Morgen heeft de wellust uit! —

Maar dat *morgen*, lieve Vrinden!
Maar die ſtond die ons verbeidt,
Die die vreugde moet verſlinden!
Maar dat graf vol gruwzaamheid! —

Ach!

Ach! daar legt het hoofd zich neder
In een' ſtooreloozen nacht;
En geen ochtend wekt ons weder!
ô Die peuluw is zoo zacht! —

Maar het tijdſtip van ontwaken,
Dat dien nacht vervangen zal,
En de graf kuil open maken
Op het jongſt bazuingeſchal! —

Ach! dat licht wil nimmer dagen:
't Vratig graf verteert zijn vangſt.
Na de dood geen nieuwe plagen!
In de dood geen ſtof tot angſt! —

Maar wat kan die dood verſlinden?
Dit mijn ſtoffelijk gewaad!
Hoe vermag hy dat te ontbinden,
Dat zich niet verdeelen laat?

Doch het waar volkomen ſneven!
Is uw hart daar meé voldaan?
Vraagt gy anders niets van 't leven,
Dan geweest zijn en vergaan?

Voelt ge dan geen andre zaden,
Die daar kiemen in uw borst?
Is het aas te zijn der maden,
Alles waar uw hart naar dorst?

Voelt dat hart zich niet gedreven
Naar een edeler genot?
Naar een aanzijn meer verheven?
Naar een gants verſchillend lot?

Walgt ge niet van 't nietig woelen
In dees aardſchen kring omperkt?
Voelt gy anders geen bedoelen,
Dat uws ondanks in u werkt?

Zoudt ge u die beſtemming kiezen
Tot een bloote dierlijkheid,
En gewillig dat verliezen,
Wat u beters waar bereid?

Stond de keus in uw vermogen:
Stof, of eindelooze Geest;
Zoudt ge niet naar 't duurbre pogen?
Sneven willen met het beest?

Zegt my dit, verdwaasde menſchen;
En, hebt ge eens uw hart doorraast,
Geeft u over aan uw wenſchen!
Gaat dan, kuntge, zweigt en braast!

Is dit Gedicht niet eenvoudig ſchoon en krachtig? — niet allezins geſchikt om den zorgeloozen wellusteling te beſchamen en te waarſchuwen? Hoe treffend in houding, hoe meesterlijk in wending en val! hoe natuurlijk alles, en naar het onderwerp geſchikt! welk eene gemakkelijkheid, rolling en gang in de verzen! hoe wegſlepend! — Doch laat ons ook eens een ander inzien. *Aan Europa*, HORATIUS *vrij nagevolgd*; wij durven 'er gerust *meesterlijk* bijſtellen; ongedwongen, zoo als *vrije Navolgingen*, die wij altijd boven *Vertalingen* zouden kiezen, moeten zijn; de beelden behouden; nu en dan zelfs nieuwe ſtoffaadje, waar het met vrucht geſchieden kon, gebezigd; altijd aan 't ſchilderen gebleven. De woorden van HORATIUS, *Motus Ionicos &c.*, zijn te bekend om ze hier in te voegen. BILDERDIJK maakt van den wenk, hem door zijnen onnavolgbaren Voorganger gegeven, dit gebruik:

't Onnoozel maagdelijn, aan 't woelen van de zochten
Nog vreemd, nog zelfs niet rijp voor 't kwaad,
Wordt door begeerten aangevochten,
Waar by geene onſchuld meer beſtaat.

Haast ſpreiden dartle dans en wulpſche aanlokkelijkheden
Verhitte lust in 't gestend bloed:
Reeds kittlen zich de maagdenleden,
En tintlen van onkuiſchen gloed.

Op 't vrolijk bruiloftsmaal, by 't ſtrengelen van haar handen,
Beandwoordt ze in 't onmachtig bal
Den druk van eens verleiders handen,
Die haast haar bed beklimmen zal.

Zwijg, onteerde ſponde, ontdek geen gruweldaden,
Niet hoorbaar voor een kuisch gehoor!
Maar neen, gy zult ze niet verraden;
Zy breken op haar voorhoofd door.

Bedorven even zeer, van eer en deugd verſtoken,
Bekreunt zich de Ega harer niet;
En in een hoerenſchoot gedoken,
Ontveinst hy alles wat hy ziet.

't Zij

'ᵗ Zij dat eene rijkaarts goud, verkwistend uitgeboden,
Hem de oneer van zijn lot verzoet;
Of laf ontzag voor 's werelds goden,
Het ongelijk verkroppen doet.

Hetgeen ons in deze inderdaad allerkunstigste trekken eenigzins hindert, is het al te natuurlijke van den kinderachtigen dans; zulke schilderingen, hoe meesterlijk, zijn gevaarlijk voor de zeden; doch aan den anderen kant moeten wij erkennen, dat ook juist door dezen zoo welmeenigen toon hetgeen de Dichter wilde te kennen geven in het helderst daglicht wordt gesteld. „ Duizendmaal zal een schoon Dichtstuk een feil, en „ eenen zeer wezendlijken feil hebben; maar duizendmaal „ hangt aan dien feil-zelven het gehalte Dichtstuk (*)."

Van SMITS wordt getuigd (†), dat hij eene groote afkeerigheid had van al wat brommende en onnutten was; dat hij eenen natuurlijken trek had voor het eenvoudige en schilderachtige, voor het losse en zwierige. Dit staalt door in alle zijne gedichten, doch is het meest kenbaar in zijne Kindergedichtjes, waarin hij alletvoortreffelijkst mag genoemd worden. Wie kent niet b. v. zijne *Serafijntjes* (‡), den *Wiegezang* (§), en vooral het uitnemend Lijkdichtje, beginnende:

Een rei van Englen zag (**) enz.

BILDERDIJK is ook hierin een meester. Deskundigen herinneren zich b. v. flechts:

Kleen wichtjen,
Die 'ᵗ lichtjen
Pas even genoot (††) enz.

En:

Haalt me een Roosjen, Serafijnen, (‡‡) enz.

Als een teêrgevoelig Vader, aan zijne Kinderen, gelijk duidelijk blijkt, zeer gehecht, heeft BILDERDIJK dikwijls bitter het verlies veler lieve panden moeten beweenen, en troost gevonden in dichterlijke uitboezemingen. In den jare 1805 verloor onze teêrgevoelige Dichter weder twee zijner lievelingen. Uit dit voor hem grievend ongeluk vloeiden, ten behoeve zijner Landgenooten, twee Gedichtjes, overwaardig in

(*) BILDERDIJK, achter den *Ringal*, IIde Deel, bl. 179.
(†) Zie zijn Leven, achter zijne *Nagelaten Gedichten*, bl. 25.
(‡) *Gedichten*, bl. 178—181.
(§) Als voren, bl. 212—214.
(**) Als voren, bl. 222 en 223.
(††) Een niet onbekend Lijkdichtje van eenen Dichter. Wij gelooven echter niet, dat het ooit algemeen is uitgegaven. 'ᵗ Is een Kunstjuweel van het eerste water.
(‡‡) Dit is boven onzen lof. *Zie Poëzij*, 1803, IIde D. bl. 157, 158.

in dezen Bundel gelezen en herlezen te worden. Zie hier den aanhef van het eerſte, *Met een roosjen, gegroeid op het graf van mijn jongst geſtorven Dochtertjen.*

Zie daar, mijn Lief, een Roos van ſmarte!
Aanvaardze van uws Egaas hand.
Ach! ſteekt haar doren u in 't harte,
Hem ſcheurt zy door het ingewand.
Het nat, waar meê zy is betogen,
Is hemeldaauw noch regendrop;
Maar tranen uit eens Vaders oogen;
En borrelde uit zijn' boezem op.
Mijn lippen kusten ze op heur' ſtengel,
Mijn bloed bleef hangen aan den tak,
Op 't graf gewasſen van den Engel,
Dien 't noodlot ons van 't harte brak.
Ach! de onſchuld van 't onnoozel wichtjen
Lacht ons in 't minlijk roosjen aan.
De blos van 't minzaam aangezichtjen
Zweeft ſierlijk door heur malſche blaân.
Het windtjen ruiſchte door heur ſtruikjen
En ſpeelde met de teêre blom,
Als de Almacht met het aarden kruikjen,
Waar door de ziel des Engels glom.
Maar neen; het wiegde 't onder 't ſpelen,
Als gy op moederlijken ſchoot,
Wanneer, gevoelig voor ons ſtreelen,
Het wichtjen ons zijn kusjens bood.
Helaas! die kusjens zijn verloren!
Die lachjens van 't volſchoon gelaat!
En 't bloemtjen heeft zijn tijd van gloren
Voleindigt met den dageraad!
Ach! 'k heb dat mondtjen zien verbleeken,
Die lipjens blaauwen op mijn knién!
Die hemelſche oogjens by hun breken
My d'affcheidsgroet des doods zien bién!
Die armtjens, als ik 't wicht genaakte,
Zoo teder naar my uitgeſtrekt,
Als of mijn borst het zalig maakte,
Verſtijfd en door den dood verrekt!
Ach! 'k heb op 't ijs der bleeke wangen
Den jongſten Vaderkus gedrukt;
En bleef op 't zielloos lijkjen hangen,
Als uit my-zelven weggerukt!
Ik-zelf, ik gaf met eigen handen
Het wichtjen aan 't verteerend graf!
En nog voel ik de tranen branden,
Waar God ons eindlijk troost in gaf.

Ach!

Ach! thands, thands bloeit het, ô mijn Waarde,
Als 't roosjen dat zijn graf verſiert:
Thands bloeit het in volmaakter gaarde,
Waar 't eindloos juicht en jubel viert.

En verder:

Met nieuwe rozen op de wangen
Zal daar ons vroeg verloren wicht
Ons blij in de armen ondervangen,
En voeren voor Gods aangezicht!
Reeds ziet, reeds ſtaart het uit den hoogen
Op ons, zijn weenende Oudren, af,
En wacht, met welkomheetende oogen,
Op onzen overgang door 't graf.
Reeds vlamt het om in 't beter leven
Ons op den weg naar 't Vaderland
Klapwiekende in 't gemoet te zweven,
Met friſſche palmen in de hand!
Ik zie, ik zie in de open hemelen
Een rij van knaapjens Engelſchoon,
Die met haar door de ruimte wemelen,
En danken voor des hemels Throon!
Ach! 't zijn haar broêrtjens, 't zijn haar zusjens!
Hoe hangen ze aan 't aanvallig wicht!
Wat drukken ze eenen oogst van kusjens
Op 't minlijklachend aangezicht!
ô Lieve ſpruitjens uit mijn lenden,
Zoo vroeg voor de eeuwigheid gerijpt!.... *ens.*

Wij moeten ons bedwingen als met geweld, ten einde het niet geheel af te ſchrijven; en ook daarom zullen wij het tweede, *Op het afſterven van twee mijner Kinderen*, onaangeroerd laten, te meer, daar wij vreezen zouden, door uit dit fraai en kunſtig zamenhangend geheel iets te rukken, het overige te kort te doen. —— Kinderdichten in het algemeen zijn niet zoo gemakkelijk als men zich wel verbeeldt. Dit ziet men zelfs aan de eenvoudige gedichtjes, voor Kinderen zelven gefchikt. Hoe velen hebben VAN ALPHEN pogen na te volgen, en zijn met den Zoon van DAEDALUS nedergekomen! Veel moeijelijker zijn echter nog die zangen *over* Kinderen, waarin eenvoudigheid van kunst met bevalligheid zich geestig dient te paren. Hoe vele *wiegezangen* zijn 'er gezongen, hoe vele *geboortekranſen* opgehangen, hoe vele *bloemtjes* op kinderlijke graven geſtrooid; en hoe laf, lam, hoe in den eigenlijken zin regt *kinderachtig* zijn de meeste! BILDERDIJK, die de Natuur, welke hij beſtudeert, tot in

hare kleinſte trekken heeft nagegaan, (iets zoo onmisbaar voor een goed Dichter, iets nimmer uitgeput en zoo weinig beoefend) is regt geſchikt om kinderlijke tafereelen te ſchetſen. Hij, die weleer aanhief:

Als een kleen aanvallig wicht,
Met een lachjen op 't gezicht,
Aan en op mijn knien ſpelend,
't Lieve mondtjen tot mij ſtrekt, (*) enz.

bezingt in dezen Bundel, met een geheel ander oogmerk, *den Zuigeling*. Om al het fraaije, het contrast, het verſtandige, al het dichterlijke van dit Gedichtje te bevatten, wordt het geheel, en een geoefend Lezer vereiſcht. Hoe lief en kunſtig is reeds de aanhef:

Waar van zijt ge zoo gelukkig, teder, lief, bekoorlijk wicht!
Waar van blinkt dat vol genoegen uit uw helder aangezicht?
Waar van is uw gantſche wezen één genoegen, éene lust,
Als gy met dat rozenkoontjen aan uw moeders boezem rust?
Als gy 't teedre vaderlachjen, daar mijn hart zich in ontſluit,
Op mijn lippen moogt verraſſen, en het dartel tegenguit?
Hoe is dan die vreugd zoo ſtreelend, die u uit het oogjen lacht?
Zoo betoovrend, zoo verrukkend, van zoo'n onweêrſtaanbre kracht!
Waarom zinkt er in mijn' boezem alle levenszorg by neêr?
Waarom keert my met dat lachjen de onberoerde kindsheid weêr?
Waarom dank ik dan, ó Hemel, waarom dan, en dan alleen,
Dat ik zijn mocht en gevoelen! — *enz.*

Is dit ongedwongen, ſchilderachtig en teeder, hoe wordt het nog overtroffen door het aanminnige en krachtige dezer regels:

Dus, dus zuchtte ik, met het wichtjen tegen 't kloppend hart geklemd.
'k Zie zijn oogjen zich betrekken, of zijn hartjen met my ſtemt.
'k Zie zich 't mondtjen tot my ſtrekken, tot een teedre kus geſpitst;
Kusjen, dat geen hart kan veinzen; kusjen, vrij van alle list!
Ja, mijn Engel, bied me uw kusjens; ó zy dringen door mijn ziel!
Zoo was Evaas eerſte kusjen, eer haar de eerſte blos ontviel!
Zoo was 't kusjen, daar heur lippen (de verrukking in het oog)
Adam voor 't beſtaan meê dankten, dat zy uit zijn' boezem toog!
Adam voor 't beſtaan meê dankten, 't uit zijn borst geſchept beſtaan,
Eer haar borst nog had begonnen van eene andre drift te ſlaan!
Ach!

(*) BILDERDIJK, *Bloemtjens*, bl. 46.

Ach! die kusjens zijn geen kusjens die het aardsche hart verstaat:
Het zijn sprenkels van een wellust, die Gods hemel vallen laat.
Droppels uit den gouden beker die de borst der Englen laaft!
Zalig hy, weldadige Almacht, wien Gy die te smaken gaaft!

En het laatste gedeelte, het slot, Lezer! hoe ongezocht en onopgesmukt, hoe wijs, hoe nuttig ter bespiegeling! hoe beschamend voor alle waanwijze betweters! hoe moet het een kinderlijk vertrouwen, tevens met een gevoel van afhankelijkheid, ons inboezemen jegens den Allerhoogsten!

'k Keer tot u, mijn dierbaar wichtjen, dat ik diep in 't harte draag!
Waarvan zijt ge zoo gelukkig? Dit, dit was mijne eerste vraag!
Ach! ik wil die vraag beslissen. 't Andwoord ligt ons zoo naby!
Ons geluk is rein en stoorloos naar zijn bron bereikbaar zij.
Ach! de kring, waarin gy ademt, is zoo onverbeeldbaar smal.
Moeders borst en vaders lachjen is uw wareld, uw heelal!
Mag die borst slechts voor u vloeien, lacht dat vaderoog u aan,
Niets ontbreekt u, dierbare Engel, al uw wenschen zijn voldaan!
Ach! mocht ik me zoo beperken! En waarom toch zou ik niet?
Waarom zou ons hart zich hangen aan het geen ons steeds ontschiet?
'k Weet, de wareld heeft geen wellust, heeft geen heil, geen lekkerny,
Die ik vatbaar ben te smaken, die berekend zijn voor my.
Mijn genoegen is besloten in den schoot van mijn gezin.
Waarvan breken dan de zorgen dees mijne enge wallen in?
Moeders borst en vaders lachjen! dit-alleen is u genoeg.
Wat behoef ik meer of anders, zoo ik al om meerder vroeg?
Ja, het lachjen van mijn' Vader, dat weldadig op my straalt;
Ja, het geen er uit zijn volheid onderhoudend op my daalt;
Dit volstaat my, dit genoegt my, dit is al wat ik verlang!
Hier aan is het, dat ik alles, al mijns levens heil, aan hang!
Geef my veel, of geef my weinig, Vader! ó ik ben te vreên,
Blink' my slechts dat Vaderlachjen door uw dierbre gaven heen!
Dat, dat blijk van welbehagen, dat het Vaderhart my toon',
En ik zal gelukkig wezen boven Koningsstaf en kroon!

Zulke gedichten lezende, zouden wij bijna, in verrukking, met BRANDT over HOOFT, uitroepen, „dat de eer zijner poëzij tot dat punt is opgeklommen, dat zij door niemands laster verminderd, door niemands lof vermeerderd kan worden!" Derhalve laat ons ook hier eindigen.

(*'t Vervolg hierna.*)

De Hoekſchen en Kabeljaauwſchen, Treurſpel in V Bedrijven, door H. TOLLENS C. Z. *Te Amſterdam, bij* P. J. Uijlenbroek. 1806. *In* 8vo. 72 *Bl.*

De verongelijking, zijner LUKRETIA aangedaan, (onzes inziens een beter lot en lof waardig) (*), heeft den Heer TOLLENS niet afgeſchrikt om werkzaam te blijven voor het Vaderlandsch Tooneel; en wij vleien ons, dat het Treurſpel, nu voor ons liggende, eene gunſtiger bejegening bij Beſtuurders van den Amſterdamſchen Schouwburg zal ontmoeten. Hier, ten minſten, is geen glimp van reden, om het Publiek de vertooning te weigeren van een Stuk, uit onze aloude Geſchiedenisſen ontleend, en dat zich uit dien hoofde reeds aanprijst bij het Nederlandsch harte. Maar ook in deeze dagen, nog zuchtende onder het nawee der jongſte twisten, en bedreigd van een uitheemſchen vijand, kan zeker de herinnering aan vroegere en bloediger partijſchappen, waardoor het Vaderland, en wreed geſchokt, en fel beloopen wierd, niet anders dan een *regt tragisch* genoegen ſchenken; en moge het voorbeeld van ALBRECHT, den jongſten Zoon van MARGARETHA VAN HENEGOUWEN, den Volke leeren, bijzondere gevoeligheid aan algemeen belang te offeren!

Wij mogen den Leezer niet onbekend oordeelen met de befaamde tweeſpalt en bitteren krijg, die tuſſchen gedachte MARGARETHA en WILLEM, Hertog van Beieren, omtrent het midden der XIVde Eeuwe, vooral in Holland uitborst, en, onder den haatelijken naam van *Hoekſchen* en *Kabeljaauwſchen*, (gelijk WAGENAAR (†) zegt) „ den Adel tegen den Adel, de „ Steden tegen de Steden, ja Burger tegen Burger en Maag „ tegen Maag in de wapenen hielp: terwijl 's Lands ingezete„ nen hunne verdeeldheden billijkten met het voorbeeld der „ Landsheeren, onder welken de Zoon zig niet ontzag eenen „ openbaaren oorlog tegen zijne eigen' Moeder te voeren."

Na verloop van ruim een drietal Eeuwen is de gehengenis der juiste toedragt van zaaken in dien barbaarſchen tijd genoeg verbannen bij het tegenwoordig geſlachte, dat wij de Dichterlijke vrijheden, die TOLLENS genomen heeft, om zijne ſtoffe voor het Tooneel een meer treffend voorkomen te geeven, niet billijken zouden. Genoeg, zij allen hebben grond in de Geſchiedenis; zij doen daarenboven geen inbreuk op de *waarſchijnlijkheid*, en werken inzonderheid mede tot het groote doel van vermaak en leering beide. Maar, zonder dit nader, en door vergelijking met WAGENAAR of

(*) Zie *Alg. Vaderl. Letteroef.* voor 1805. bl. 694 env.
(†) *Vaderl. Hist.* D. III. Boek 11, bl. 295 env.

of andere Schrijvers, aan te dringen of te ſtaaven, laaten wij voorts, in zo bekend eene zaak, en op het ſpoor van TOLLENS, deeze toetze van zijnen arbeid een ieders oordeel aanbevolen, en geeven wij, om daartoe eenigzins onze Leezers in ſtaat te ſtellen, den korten inhoud op van het VADERLANDSCH STUK, het eerſte (zo ver wij weeten) van *dien* naam, dat in deeze Negentiende Eeuw het licht ziet, en daar *wij* op roemen mogen.

Bedrijf I. Aan de hevigheid der geſchillen wist TOLLENS te meerder klem te geeven, door de ſchoone MACHTELD, Dochter van den Hertog van Lankaster, ten tooneele te voeren, als eene tweede HELENA, en de ongelukkige medeoorzaak van den ſtrijd en ontreezen bitterheid tusſchen de Moeder en Hertog WILLEM, haaren Zoon. Deeze komt voor, als had hij zich, bij den afſtand der Graaflijkheid over Holland en Zeeland door MARGARETHA, met eede verbonden tot een ongehuwd leven, ten einde op ALBRECHT, zijnen Broeder, of desgelfs erven, de hooge Landsheerlijke waardigheid verſterven mogt. Dan WILLEM op MACHTELD, en deeze op hem verlievende, ontrooft haar, de verloofde Bruid, aan ALBRECHT, en breekt alzo zijnen eed en het geſlooten verding. Dit zet MARGARETHA in vuur en vlam, die, met medehulp van Engelands benden, onder aanvoering van den Hertog van Lankaster, MACHTELDS Vader, de zege behaalde in eenen ſcheepſtrijd voor ter Veere, en nu met haare vlooten op de Maaze verſchijnt. Neteliger wierd nog de toeſtand van WILLEM, in den Briel zijn Hof houdende, daar juist in deezen tijd de Bisſchop van Utrecht, op troebel water visſchende, een leger tegen Holland aanvoert, en MACHTELD zelve zijn verlangen naar een Huwelijk vertraagt wegens den ontſtaanen krijg met de Hoekſchen, door Engeland en haaren *eigen Vader* onderſteund. In zulke kommervolle en verwarde dagen begint het Spel, waarin de zwaar beleedigde doch edelaardige ALBRECHT, der voorkeuze van zijne geſchaakte Bruid voor WILLEM niet onbewust, tot bijlegging der twisten en 't ſluiten van den vrede bijzonder werkzaam is. Edoch de voorſlag tot vergiffenis en zoen, hoezeer van de zegeprasende MARGARETHA aangeboden, wordt met verſmaading afgeweezen van den hooghartigen Zoon, die de harde en zijns inziens vernederende voorwaarde, om ALBRECHT zijne ontroofde Bruid weder te geeven, en dus aan zijne onregtvaardige Liefde vaarwel te zeggen, niet te verduwen weet. — *Bedrijf II.* Te vergeefs is het ook, dat Moeder en Broeder, onder den naam van Gezanten zich bij hem waagende, ja dat MACHTELD zelve in haaren kommer, hem daartoe zoeken te overreeden, bedreigend nooopen, of dringend bidden: zijn hoogmoed en gezette veete groeit onder dat tegenſtreeven, en kiest den oorlog. — *Bedrijf III.* Overwinnaar geworden in den ſlag, op de Maaze geleverd, terwijl de angſtige MACHTELD op

den oever zwerft, en op het punt was om verraat te worden door eene landende bende der Hoekſchen, hoort men niet zonder ziddering de Kabeljaauwſchen het zegelied aanheffen over dien uitſlag des krijgs, die de zwaar verbolgen Moeder in handen bragt van den ontaarden Zoon, aan wien zijn jongſte Broeder ter naauwernoode ontvluchten mogt. — *Bedrijf IV.* Hij, nogtans, ſtapt aan land; hij dringt bij deezen in, die niets dan wraakzucht ademt; en de edelaardige verſtout zich, het ſlaaken van hunne Moeder, althans eene zamenſpraak met dezelve, hem af te vergen; welk laatſte hij in het einde niet toeſtaat dan voor een enkel uur, en met de hardſte bedreigingen. Dan nu rijst de verwarring ten toppunt: de Stichtenaars, het leger van WILLEM ontmoet en geſlaagen hebbende, rukten voort, veroverden Stad bij Stad, en bedreigen den Briel. MARGARETHA vernedert zich om MACHTELD door ſmeekingen op haare zijde te trekken, en, hoewel te vergeefs, van haaren Minnaar af te troonen. ALBRECHT, die zijne teloorgeſtelde Moeder in eene hoogte van driften aantreft en onder het weggaan ſtuit, poogt even vruchteloos, om deeze, bij den nood des tijds, te beweegen tot het voorſlaan van eenigen losprijs. *Zij* ſpat daarop in feller woede uit, en, haaren oudſten Zoon vervloekende, ſpoort zij, in haare verbijſtering en banden, den jongſten aan, dat hij zich met den vijand des Lands vereenige tot het beſtrijden en doen vallen van zijnen Broeder, hoe heilloos zulks voor haar en geheel den Graafſchappe worden mogte. Maar juist in deeze duisterheid doet TOLLENS welgepast de ontknooping daagen en een gunſtiger ommekeer van zaaken zich allengs ontwikkelen. De edelaardige ALBRECHT hoort de inſpraak der Natuur en der Vaderlandsliefde, laat zich door MACHTELD verbidden tegen den helſchen raad van zijne Moeder, (*Bedrijf V.*) trekt op met zijne Hoekſche benden, en doet de zege, die ten voordeele van den Utrechtſchen Biſchop overſloeg, door eenen regttijdigen aanval in den rug des Stichtſchen legers, de zijde der Kabeljaauwſchen beſliſſend kiezen: terwijl hem die uitredding en overwinning van den fieren WILLEM op eene doodelijke wonde te ſtaan komt. Bij MARGARETHA inmiddels, aan welke na haar eigen bloeddorſtige voorſlag aan ALBRECHT rouwde, die troost, geduurende het ongſtig gevecht, bij MACHTELD zocht, ſtemt zich allengs de haat op zachter toon; en, ſchoon het wisſelvallige van den ſtrijd eene nieuwe doch voorbijgaande verwarring baarde, de ſtervende Broeder bewerkt in het einde eene hartelijke verzoening en vrede tuſſchen de vergramde Moeder en haaren nu voor het eerst zich buigenden Zoon.

Wij meenen met dit verſlag aan de vinding van TOLLENS voor deskundigen te hebben regt gedaan; en geenen twijfel voeden wij, of onze opgave doet den Tragiſchen gang en het vuur der driften, in meer dan een der Tooneelen aan te treffen,

sen, ja geheel het Stuk door met klimmende belangneeming heerschende, ten vollen uitkomen. Is het daarom, dat wij, onder het veelvuldig schoon der Dichterlijke bewerking, hier en ginds eene kleene onachtzaamheid, welligt de vrucht eener te vlugge hand en vaardige pen, vermeenden te ontwaaren, wij mogen daarvan zwijgen, en laaten voorts het oordeel over deezen 's Mans arbeid der Gehoorzaale aanbevolen, die wij verwachten dat bij elke niet gebrekkige uitvoering zich vermaaken en luide toejuigchen zal.

Julius en Amalia, of de gevaaren van een al te gevoelig hart. Door N. C. BRINKMAN, Wed. C. VAN STREEK. *Niet vertaald. In den Hage, bij* de Erven van Is. van Cleef. 1805. *In gr. 8vo. Iste Deel*, 363 *bl.*, *IIde Deel*, 378 *bl.*

Eene van die weinige Romans, waarvan de herhaalde lezing nog meer genoegen geeft dan de eerste, hoewel wij aan deze reeds eenen zeer aangenamen avond verschuldigd waren, en denzelven niet doorgebragt rekenden zonder wezenlijk nut. Een oorspronkelijk stuk in dit vak is thans wel zeldzaam; daarom is het ons hartelijk welkom, en wij verheugen ons zeer, in goeden gemoede te kunnen getuigen, dat het Werk, thans voor ons liggende, onze reeds met zoo veel lofs door hare Geschriften bekende Landgenoote eer aandoet, en bij de vele vertaalde Romans, van allerlei slag, waarmede wij overladen worden, onder de beste eene plaats verdient, en dat dit Vaderlandsch product, door den bevoegden kunstregter, voorzeker onder de eerste zal worden gerangschikt.

De innerlijke waarde dezes Werks, gevoegd bij den smaak onzer Landgenooten in dit soort van Geschriften, (waarvan de goede aftrek, ook van slechts middelmatig goede uitlandsche voortbrengsels, bewijzen kan) verzekeren ons voor hetzelve van een gunstig onthaal. Wij zouden toch ons publiek voorzeker verongelijken door de vrees, dat juist het Vaderlandsche, en het zoo bijzonder goede Vaderlandsche, hetzelve bij den Vaderlander benadeelen kon; en daarom achten wij het onnoodig, een breed verhaal te geven van den inhoud en het beloop eens Werks, waarvan eene aanprijzende melding eeniglijk vereischt kan worden om het te doen opmerken, behalve dat zoodanig verslag ook moeijelijk wezen zou. De Roman is in Brieven geschreven, en hier en daar slechts, waar de gebeurtenissen minder belangrijk waren, worden deze door een kort berigt aaneengehecht, gelijk ook de laatste bladzijden omtrent het verder lot der voornaamste personen het noodig onderrigt behelzen. De Brieven worden tusschen Vrienden en Vriendinnen onderling gewisseld, waarvan ieder zijn

bij-

bijzonder karakter uitnemend wel behoudt. AMALIA, een voortreffelijk meisje, vrolijk, een weinig los, maar echter in onschuld, heeft aan hare Tante CAROLINA eene waarde Vriendin; en deze, tegen hare neiging gehuwd, onderhoudt eene bij uitstek nuttige briefwisseling met eene andere Vriendin, SOPHIA. JULIUS, een goed jong mensch, maar los en ligt verleid, heeft een' waren beschermengel aan zijnen Vriend EDUARD. Dit zijn zoo de voornaamste personen; worden de echter de geschiedenis door nog andere personen en karakters, zoo wel als hier en daar door het verhaal van een reisje, door een gedeelte van Duitschland b. v., afgewisseld en verlevendigd. Wat den held en heldin der geschiedenis betreft, hunne liefde is vurig en hartelijk; en had niet eerst het spel, en daarna een ongeluk, door ligtgeloovig en kwalijk geplaatst medelijden, den echtgenoot geheel en al in den grond geholpen, hun leven ware het volmaakte voorbeeld van huiselijk geluk geweest. Nu eindigt de geschiedenis treurig. JULIUS sterft in de West, aleer hij zijn verloren fortuin nog had kunnen herstellen. AMALIA echter, zints haar huwelijk het echte voorbeeld van bij uitstek teedere, alles opofferende liefde en vrouwelijke grootheid, werd door de goede Voorzienigheid zigtbaar geholpen, en blijft tot aan haren dood harer eerste liefde getrouw.

Hetgeen wij gezegd hebben, geeft van den inhoud van dit verhaal slechts een zeer onvolledig denkbeeld, waarvan de bedoeling is, het overdreven gevoel van het hart te leeren matigen door Rede en Godsdienst, en ons op te leiden tot een dankbaar genot van het leven, ook dan wanneer ons lot niet beantwoordt aan ons ideaal van geluk, (gelijk wel altijd het geval is) of zelfs buitengewone rampen ons ter neder drukken. In deze Roman heeft ieder zijn verdriet en kruis; en ziet hier, uit eenen brief van SOPHIA aan hare Vriendin, in welk eenen geest men elkanderen moed inspreekt, bestier en raad geeft.

„ Gij weet dat ik zo mijne eigene wijsbegeerte en vaste beginselen heb — voor dat ik dezelve had aangenomen, deed mijn gevoelig hart mij daaglijks lijden — en de afwisselende toevalligheden, aan het menschlijk leven verbonden, stoorden dikwerf mijn zielrust .... Eindelijk deze folterende levenswijze moede — besloot ik mijn genoegen op duurzaamer grond te bouwen. Reden en Godsdienst waren mij hiertoe behulpzaam, en de ondervinding bevestigde alles. Zie hier, Vriendin, de gronden, waarop deze wijsbegeerte rust.

„ Ik moet mij troosten in alles, wat mij bejegent — zo dra het volstrekt buiten mijn vermogen is, iets aan de zaaken te veranderen."

„ Ten tweeden: wanneer ik het goede, aan mijn' staat verbonden, geniet — moet ik ook niet over de kleine onaangenaamheeden morren, welke natuurlijk aan denzelven verbonden zijn."

„ Ten

„ Ten derden, moet ik mijn noodlot met al deszelfs wisſelvalligheeden betrouwen aan het wijs beſtuur der Voorzienigheid, 't geen alles op de beste wijze regelt; — ſchoon ons kortzigtig oog dikwerf het *waarom* niet doorgronden kan."

„ Ten vierden, moet ik in alle gevallen een vrij geweeten trachten te behouden, opdat ik mij nooit verwijtingen te doen hebbe, van zelfs de oorzaak mijner rampen te zijn." . . .

„ Door deze weinige ſtelregels op te volgen, zult gij u duizend kleine verdrietlijkheeden ſpaaren, en u boven de gewoone rampen des levens verheffen." enz.

Het dichterlijk talent der Schrijfſter is genoegzaam bekend; het zou derhalve overbodig zijn, daarvan eene proeve te geven uit de enkele ſtukjes, die wij hier en daar in deze Brieven met genoegen aantroffen.

Zedekundige Prentebijbel van K. F. LOSSIUS, *Schrijver van* Gumal en Lina. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Met Platen. Iſten Deels 1ſte Stukje. Te Amſterdam, bij* W. van Vliet *en* J. van der Heij. 1805. *In gr.* 8vo. *XXVIII en 99 Bl.*

Het Voorberigt van den Vertaler en de Uitgevers beſtaat grootendeels uit den hoofdzakelijken inhoud van een zeer lezenswaardig opſtel van den Schrijver, waarin hij den Ouderen de verpligting treffend op het hart drukt, van zelve de zedelijke vorming hunner Kinderen te behartigen; terwijl hij het onderſcheid aanwijst tusſchen de wetenſchappelijke vorming en de zedelijke opvoeding, tusſchen de geleerde vorming des verſtands en de kunſtelooze zuivere veredeling van den geest. In vroegere dagen, merkt hij op, deed de zoogenaamde Prentebijbel in Christelijke huisgezinnen de uitnemendſte dienſten; doch onder alle de Prentebijbels vond hij 'er geen, welke geheel geſchikt is om het doel van de zedelijke opvoeding der kinderen te helpen bereiken; dit doet hem nu zelve de vervaardiging van zoodanig een op zich nemen. *Volgens mijn plan*, zegt hij, *moet dit leerboek — men vergeve mij deze ſchijnbare verwaandheid! — een boek worden, dat in elk huisgezin als iets noodzakelijks zal worden beſchouwd, en zoo wel in den kring van beſchaafde jonge lezers uit voorname familien, als in den huiſelijken kring van den boer en handwerksman, met nut zal gelezen worden, zoo dat hetzelve het genoegen, dat daaruit ontſtaat, wanneer de ouders zich met hunne kinderen onderhouden, weer in de woningen doe terugkeeren, die daarvan eenen tijdlang zijn beroofd geweest.* Hetzelve zal edele navolgenswaardige voorbeelden uit de geſchiedenis bevatten, moet een ſchilderij worden van 's menſchen zedelijke vorming; fraaije en juiste prentverbeeldingen zullen door een opheldernd verhaal verzeld gaan; en in dezen Zedekundigen Prentebijbel moet dan ook natuurlijk

lijk menige perſoon en handeling uit de ongewijde geſchiedenis worden opgenomen; — echter moet men hier geene algemeene geſchiedenis der wereld verwachten; de Schrijver bepaalt zich ſlechts tot vorige eeuwen, en hoopt eene uitgekipte verzameling van deugdzame bedrijven, die het algemeen belang opwekken, te leveren; terwijl hij zich vleit met de medehulp van edele bevorderaars van 't ware en goede, die hem bij zijne vorige pogingen, voor de godsdienſtige en zedelijke beſchaving van de jeugd, zoo zeer hebben aangemoedigd. Drie Stukjes als het tegenwoordige zullen één Deel uitmaken, en geheel het Werk zal in vijf of zes Deelen afloopen. Wij twijfelen geen oogenblik of des Schrijvers plan zal ook bij ons overvloedigen bijval vinden. Wat de uitvoering betreft, — eerst hebben wij een geſprek over de beſtemming en het gebruik van dit boek, voorts in vier afbeeldingen het tijdperk van de ſchepping der menſchen tot op Noach; deze Platen, zoo wel als de zinnebeeldige Titelplaat, (nu voor ons door den bekwamen MARCUS gegraveerd) zijn alle bij uitnemendheid fraai en doelmatig; terwijl, wat overigens de opheldering of het verhaal betreft, wij ons uit dit kleine begin, het welk de vroegere geſchiedenisſen betreft, niet genoegzaam nog zouden in ſtaat geſteld rekenen om over de waarde des geſchrifts te oordeelen, zoo niet het bekende talent van den verdienſtelijken LOSSIUS hier een alles afdoende waarborg ware. — Voor *den boer en handwerksman* wordt evenwel het Werk veel te kostbaar.

Beknopte Leerwijze der Hoogduitſche Taal, naar het ontwerp van J. D. DESSMANN, *ter gemaklijke bevatting voor eerstbeginnenden, volgens de gronden der Nederduitſche Taal ingerichst door* P. G. WITSEN GEIJSBEEK. *Te Amſteldam, bij* L. A. C. Heſſe. *In 8vo. 75 Bl.*

Eenvoudigheid en duidelijkheid kan men den opſteller van taalkundige leerboekjens niet genoeg aanbevelen. Beiden maken den eerſten moeijelijken weg voor den leerling ongevoelig effen, en zijn hem bij uitſtek behulpzaam in het te boven komen van verdere zwarigheden. Het leerboekjen dat wij hier aankondigen, kan men deze verdienſte niet ontzeggen; de Hr. GEIJSBEEK heeft daarmede de eerstbeginnenden een' wezenlijken dienst gedaan, althans daar hij hetzelve, zoo veel mogelijk, volgens de gronden van het Nederduitsch ingerigt heeft, en wij kunnen hetzelve vooral als een voorbereidend zelfonderrigt den leerling aanbevelen, alvorens hij tot de uitgebreidere Spraakkunst van GOTTSCHED overgaat.

Het boekje is in twee afdeelingen, en dezen weder in verſcheiden korte hoofdſtukken geſplitst, en het aangeroerde telkens door voorbeelden bevestigd. Ten ſlotte volgt een lijstje van eensluidende woorden in beide talen, met derzelver onder-

derſcheiden beteekenis, ter voorkoming van misleiding, waartoe de ſchijnbare overeenkomst zelfs bij vele hedendaagſche Vertalers uit het Hoogduitsch, bij gebrek aan grondige kennis dier taal, al heel ligt aanleiding geeft.

Het Testament van Moeder MARTHA; *ter bevordering van plichtmatige en voordeelige zuinigheid, bij onze Vaderlandſche Huismoeders van den zoogenaamden Gemeenen Man, in het licht gegeven, door* R. D. *Te Groningen, bij* W. Zuidema. 1805. *In 8vo. 57 Bl.*

Zeer onlangs lazen wij een Werkje, uitgegeeven door de Maatſchappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, getiteld: *Huishoudkundig Handboekjen, geſchikt voor de Huismoeders van den zoogenaamden Gemeenen Man*, waarmede, ingevolge eener opgehangene Vraage, de Hervormde Kerkleeraar G. VAN DER TUUK den Gouden Eereprijs hadt behaald. Kort daarop dit *Testament* geleezen hebbende, kwam bij ons de inval boven, of het wel niet twee hamers waren, die op het zelfde Ambeeld geſlagen hadden. Wat hiervan zij: MARTHA was de Vrouw van HENDRIK VLIJTIG, een naarſtig Timmerman, die bij haar zeven Kinderen hadt verwekt, van welke, bij haar overlijden, twee Dochters gehuwd waren, drie andere bij goede menſchen dienden, en de twee jongſte, nog niet volwaſſen, in het ouderlijk huis zich bevonden. MARTHA, eene Vrouw, door haar zorgvuldig huisbeſtuur en andere deugden beroemd, vergenoegde zich niet, met haare Kinderen, door leſen en voorbeeld, in het goede te zijn voorgegaan, maar wilde ook nog naa haaren dood nuttig zijn. In de laatſte weeken van haar leeven, toen haare toeneemende verzwakking haar naderend einde voorſpelde, maakte zij eenige ſchriftelijke opſtellen gereed, beſtemd tot onderrichting van haare Dochters omtrent den pligt, welken zij zelve zoo voorbeeldig hadt beoeffend, den pligt der zuinigheid in het waarneemen van haare huishoudelijke zaaken. Dat Geſchrift noemde zij haar *Testament*, waarin zij, tot haare Dochters onmiddelijk het woord voerende, dezelve, in de eerſte plaats, in 't algemeen onderricht, *welke de rechte zuinigheid zij*, om vervolgens de regels, welke eene Huismoeder, die zich op de zuinigheid wil toeleggen, in 't algemeen hebbe te volgen, voor te ſtellen, en daarna, wat in het ſtuk der bezuiniginge van ſpijze en drank, kleedinge, vuur en licht, de kinderen, het houden van verkeeringe, of *bezoeken*, dient te worden in acht genomen, meer bijzonderlijk ſtil te ſtaan. En gelijk leeringen wekken, doch voorbeelden trekken, hegt MARTHA aan dat alles eenige voorbeelden, in welke, 't geen zij op een onderrichtenden trant hadt voorgedraagen, door de daadelijke ervarenis wordt bekragtigd. Alles met oogmerk, zoo als de braave Moeder in 't ſlot van haar

Ter-

Testament ſchrijft, dat men, op haare Dochters wijzende, zou mogen zeggen: „ Ziet daar braave vrouwen, aan welke „ de huishoudingen wel zijn toevertrouwd; vrouwen, die zich „ voor alle verkwisting zorgvuldig wachten; vrouwen, die „ daardoor ten bewijze ſtrekken, dat geenszins alle Huis„ moeders in ons Gemeenebest, in onze dagen, van haare „ voortreffelijke Voorouders zijn ontaard; vrouwen, die, door „ het in acht nemen van gepaste bezuiniging, voor haare huis„ gezinnen ten zegen, voor ons Vaderland tot eere verſtrek„ ken; vrouwen, die, door haar betamend gedrag in dezen, „ verdienen, nog bij de laate nakomelingſchap geprezen te „ worden."

Vertellingen voor de Jeugd, tot een Leesboek in de Scholen, naar 't Hoogduitsch, uit het eerſte deel van het Leesboek voor Burger-Scholen van C. P. FUNKE, *waarin men de Spelling van den Hoogleeraar* SIEGENBEEK *gevolgd heeft. Te Zutphen, bij* H. C. A. Thieme. 1805. *In 8vo. 77 Bl.*

Sints men op het ſchrijven ten dienſte der Jeugd meer opzettelijk zich heeft toegelegd, is men op den niet ongepasten inval gekomen, om derzelver leeslust op te wekken, ook door middel van Vertellingen, in welke, onder voegzaame omkleedzelen, ondeugden en gebreken afgekeurd, deugden en goede hoedanigheden worden aangepreezen. De tweeënvijftig Vertellingen, in dit boeksken voorhanden, zijn voor dit doel niet kwalijk berekend; 't welk, als zodanig, tot huislijk of openbaar onderwijs tot een dienſtig hulpmiddel kan verſtrekken. De Vertellingen zijn kort, en kunnen het geheugen der Jeugd met kleine moeite worden ingeprent.

Vader JAKOB *en zijne Kindertjes, of Vervolg op de kleine Kindervriend. Een Schoolboekje, door* M. VAN HEYNINGEN BOSCH. *Te Amſterdam, bij* W. Brave. *In 12mo. 78 Bl.*

Een allerliefst boekje, 't welk in het midden ſtaat tusſchen den reeds bekenden *kleinen Kindervriend* en *Moeder* ANNA *en hare Kindertjes*, welk te Groningen, bij J. Oomkens en Zoon, op de pers is. Hoewel ieder werkje op zich zelf ſtaat, zullen zij te zamen een volledig ſtel van Schoolboekjes uitmaaken. Men ontmoet hier Raadzeltjes, Liedjes, Vertellinkjes, Voorvalletjes, enz. allen in den ſmaak en de vatbaarheid der Jeugd, in een klaaren ſtijl. In één woord, de Heer VAN HEYNINGEN BOSCH doet hier een geſchenkje aan de Jeugd, waarmede hij zich bij haar recht verdienſtelijk heeft gemaakt, en waarvoor zij niet zal nalaaten, hem haaren hartelijken dank te betuigen.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

JAQUES RENAUD BOULLIER, *Leerredenen. Uit het Fransch, door* Y. VAN HAMELSVELD. *Te Amſterdam, bij* J. J. Geijler en Comp. 1805. *In gr.* 8vo. 408 *Bl.*

Met roem bekend was wijlen de Eerw. BOULLIER, en wierdt gretig gehoord, terwijl zijn Eerw. in de *Waalſche* Gemeente te *Amſterdam* het Leeraarampt bekleedde. Naar den wensch van veelen zag, naa 's Mans overlijden, een goed aantal Leerredenen, in het oorſpronkelijk *Fransch*, het licht, in vier Deelen, in groot octavo. Met lof maakten wij, t'eenigen tijde, van dezelve gewag, en kunnen wij niet nalaaten ons gehoegen te betuigen, dat de geleerde en arbeidzaame Hoogleeraar VAN HAMELSVELD de moeite wel heeft op zich willen neemen, om de zulken zijner Landgenooten, die weinig of geen *Fransch* verſtaan, in ſtaat te ſtellen, met de allezins ſtigtelijke en weldoorwrogte Leerredenen des waardigen Kerkleeraars hun voordeel te kunnen doen. Slegts eene Proeve, beſtaande in een Veertiental, wordt hier geleverd; zullende het voortzetten van de verdere afgiſte zich bepaalen bij het onthaal, welk deeze Proeve zal ontmoeten, en dat wij hoopen gunſtig te zullen weezen. Zie hier de opſchriften der Leerredenen. *Over de Grootheid van God, en de Geringheid van den Mensch*, Pſalm VIII: 4, 5, (in twee Leeredenen). *Over het gevoel van Gods Tegenwoordigheid*, Pſalm XVI: 8. *Over de dood van* JEZUS CHRISTUS, *vergeleken met die van* SOCRATES, Mattheus XXVII: 54. *Over het onderſcheidend kenmerk van* JEZUS *Leerlingen*, Joann. XIII: 35. *Over de dwaasheid en rampzaligheid van den Wereldling*, Job IV: 21. *Over de Vredelievendheid, en het geluk der vreedzamen*, Mattheus V: 9. *Over den barmhartigen Samaritaan*, Luk. X: 30—35. *Over de uitmuntendheid der Liefde, boven het Geloof en de Hoop*, 1 Cor. XIII: 13.

Over de zamenſtemming der Verdraagzaamheid met den IJver, Efeze IV: 15. (twee Leerredenen). *Over het nut der Krankheden*, Joann. XI: 3. *Over de gedachte des Doods*, Gen. III: 19. *Over de vertroostingen van den Christen, bij het verlies der genen, die hij liefheeft*, 1 Theſſal. IV: 13.

Daar de Eerw. BOULLIER zich hadt voorgeſteld, meer voor het hart dan voor het verſtand te prediken, zou men hier vrugteloos zoeken, aan den eenen kant uitlegkundige aanmerkingen en breedvoerige tekstverklaaringen, aan de andere zijde diepzinnige en afgetrokkene beſpiegelingen over onderwerpen, die meer den weetlust ſtreelen, dan ter bevorderinge van waare Godzaligheid iets kunnen bijdraagen; welk laatſte, evenwel, allen, die op den titel van nutte Leeraars aanſpraak willen maaken, zich doorgaans behoorden voor te ſtellen. Naar den aart der onderwerpen, boven vermeld, is de behandeling berekend, deftig en kragtig, zonder die weidſche optooizels, die door zommigen voor welſpreekendheid verkeerdelijk worden uitgevent. Weshalven wij deeze Leerredenen bij Godsdienſtige Huisgezinnen als een nuttig Leesboek wel mogen aanprijzen.

In onze aankondiging van de *Franſche* uitgave eene proeve van de wijze van uitvoeringe gegeeven hebbende, willen wij hier alleen het hoofdzaakelijke van des Heeren BOULLIER's denkbeelden mededeelen over een kiesch en belangrijk onderwerp, de zamenſtemming der Verdraagzaamheid met den IJver: deugden en pligten beiden, onontbeerlijk bij den verſtandigen Christen, doch omtrent welke, zoo door verzuim als door overdrijving, meermaalen wierdt gezondigd. In de eerſte Leerrede handelt de Redenaar, in 't algemeen, over de noodzaakelijkheid dier deugden, en derzelver onverbreekbaar verband. Hij doet zien, dat *de ijver voor de waarheid* eene kenmerkende hoedanigheid is van den gelooviger; een pligt, welke hem bijzonder is opgelegd; een gevoel, welks ontbeering de diepſte en misdaadigſte onverſchilligheid omtrent den Godsdienst onderſtelt. Maar hij wijst tevens aan, dat de *IJver* noodwendig moet verzeld gaan met de *Liefde*; dat deeze twee deugden uit haaren aart volſtrekt onafſcheidbaar zijn; dat de eerſte zonder de andere verbastert in trotschheid of in huichelarij, en vaak de doodelijkſte rampen naa zich ſleept; en dat derzelver zamenpaaring alleen den *waaren* Christen uitmaakt. Dat alles, in de eerſte Leerrede,

de, met voegzame uitvoerigheid hebbende behandeld, gaat de Eerw. BOULLIER in de tweede over, om voorerst eenige regelen voor te ſtellen, om de juiſte zamenſtemming der Verdraagzaamheid met den ijver te bepaalen — en vervolgens aan te toonen, hoe veel de overeenſtemming van deeze twee deugden toebrenge tot de volmaaktheid van den Christen, en door welke gelukkige toeneemingen dezelve alken geloovigen en de geheele Kerk verheffe tot de maate der volkomene grootheid van JEZUS CHRISTUS. Met de opgave der grondregelen zullen wij ons vergenoegen; zij zijn zes in getal, en luiden alduſt: „ Men „ moet, ten behoeve der waarheid, geene andere wa„ penen gebruiken, dan die haar eigen zijn; en deze „ wapenen zijn blijkbaarheid der bewijzen, en kracht „ der overtuiging." — „ Men kan met niet te veel „ zorg de maate van belangrijkheid nagaan, welke elke „ waarheid behelst; ten einde, naar deze belangrijkheid, „ de drift te regelen, welke men betuigt, om haar te „ verdedigen." — „ Onderſcheid altijd het denkbeeld, „ hetwelk gij verpligt zijt, van de dwaling, op zich „ zelve genomen, te maken, van het oordeel, hetwelk „ gij velt over de dwalenden." — „ Daar zijn gevallen, „ in welken de eer en het belang der waarheid ons ver„ pligten, de dwaling te beſtrijden, in de misdadige „ bron zelve, waaruit zij voortvloeit." — „ Onder „ voorwendſel van de waarheid te verdedigen, moet „ men zich geene herſenſchimmen verzinnen, om die „ dan te beſtrijden; en laat uw ijver, altijd op zijne „ hoede tegen wezenlijke, niet ſchrikken voor inge„ beelde gevaren." — „ Beſchouwt den toeſtand van „ die genen, die in de gevaarlijkſte dwalingen gewikkeld „ zijn, liever naar het gene dezelve treurigſt en be„ klagelijkſt, dan naar het gene hij hatelijks heeft." Met het ſlot van 's Mans aanmerkingen op den laatſten Regel, eenige tegenbedenkingen van andersdenkenden te keer gaande; zullen wij onze aankondiging beſluiten: „ *Deze ketterij is verdoemelijk*, zegt gij, *het is onmoge„ lijk dat men met zulke dwaling kan zalig worden.* Ei„ lieve, maakt dan dit denkbeeld, dat iemand gevaar „ loopt van eeuwig verloren te gaan, hem tot het voor„ werp van uwen haat; kan hetzelve u tegen hem toor„ nig maken? Verpligt het u, hem met hardheid te „ behandelen? Geeft het gezag aan uwen afkeer, aan „ uwe vervreemding, aan uwe trotſche en beledigende

„ behandeling? — *Maar het is een vijand der waarheid,* „ *en gevolgelijk van God zelven.* — Ik wil ook dit be„ ginſel onderſtellen, en daar uit redekavelen. *Dit* „ *mensch is een vijand van God*, maar hij kan eens op„ houden zulks te wezen; maar God is zijn vijand „ niet, nademaal hij hem laat leven, nademaal hij hem „ met groote lankmoedigheid verdraagt, nademaal hij „ hem alle hulpmiddelen ſchenkt, bekwaam om hem tot „ inkeer te brengen, nademaal hij u beveelt, niet om hem „ te oordeelen, maar om met alle krachten te arbeiden, „ *om zijne ziele van den dood te behouden*, door hem van „ zijne afwijking terug te brengen. — Beantwoordt dan „ aan de inzigten der Goddelijke liefde, door de be„ wegingen van uwe liefde; ſchaamt u niet, naar „ het voorbeeld van uwen Zaligmaker, hen *uwe broe„ ders* te noemen, en *als broeders* te behandelen, die „ *afgedwaalde ſchapen*, omtrent welken de hemelſche „ Vader u zoo bijzonderlijk de zorge aanbeveelt; dat „ uw geheele gedrag, ten aanzien der dwalenden, beant„ woorde aan het ſchoon gevoelen van PAULUS, met „ betrekking tot de verderfelijkſte, de hardnekkigſte „ en ſchuldigſte ketters, die 'er ooit geweest zijn: „ *Broeders, de toegenegenheid mijns harten, en het ge„ bed, dat ik tot God voor Israël doe, is tot hunne za„ ligheid.*"

Overzicht van de Bewijzen voor het Christendom. Door W. PALEIJ, *Meester der vrije Konſten en Aartsdiaken van Carlisle. Naar de 7de Uitgave uit het Engelsch vertaald door* A. VAN DEN ENDE. *IIde Deel. Te Haarlem, bij* A. Loosjes, Pz. 1805. *In gr.* 8*vo.* 340 *Bl.*

Bij eene vorige gelegenheid, van den aanleg en het doel dezes belangrijken Werks verſlag gedaan hebbende (*), zullen wij ons vergenoegen met de korte opgave van den inhoud van dit tweede en laatſte Deel.

In de eerſte Afdeeling, die het geheele eerſte Deel uitmaakt, was 't regtſtreeks geſchiedkundig bewijs voor het Christendom, ontleend uit de wonderwerken, door den verdienſtelijken Schrijver, met veel ſcherpzinnigheid verklaard en verdedigd. Op ſoortgelijke wijze gaat hij nu ook,

(*) *Vaderl. Letteroef.* voor 1803. bl. 544.

ook, in de tweede, zijn eigen weg, in de behandeling der bijkomende bewijzen, uit de voorſpellingen; de zedeleer van het Euangelie; de rondborſtigheid der Schrijveren van het Nieuwe Verbond; de gelijkheid en oorſpronglijkheid van het karakter van Jeſus; de overeenſtemming der gebeurtenisſen, die, in het voorbijgaan, in de Heilige Schrift vermeld zijn, of waarop aldaar gewezen wordt, met de geſteldheid van zaken in die tijden, zoo als die in vreemde en van die der Euangelisten onafhangelijke verhalen voorgeſteld worden; onvoorbedachte overeenſtemmingen; de geſchiedenis der opſtanding, en de voortplanting van het Christendom. De Eerw. PALEIJ wil aan geenen derzelven meer waarde gehecht hebben, dan zij met recht ſchijnen te verdienen; maar brengt desniettemin voor de meesten, met ſcherpzinnige redeneringen, zulke aannemelijke gronden in het midden, die den nadenkenden en waarheid zoekenden twijfelaar zouden kunnen tot ſtaan brengen, en, in allen gevalle, verdienen gehoord te worden. — In de derde Afdeeling volgt nog eene korte overweging van eenige gewoone tegenwerpingen, ontleend uit voorgewende ſtrijdigheden tusſchen de onderſcheidene Euangelien; uit dwalende begrippen aan de Apostelen toegeſchreven; uit het verband van het Christendom met de Schriften van het Oude Verbond, waarin alles onmogelijk kan verdedigd worden; uit de verwerping van het Christendom door zeer velen, toen het eerst te voorſchijn kwam; uit het ſtilzwijgen der eerſte Christen-Schrijvers, over de wonderwerken van het Christendom, die althans niet zoo volledig, of bij herhaling, door hun aangehaald worden, of op welken althans niet zoo verwezen wordt, als wel te wachten geweest was; uit gebrek aan algemeenheid in de kennis en aanneming van het Christendom, en van grootere duidelijkheid in deszelfs bewijsgronden; en eindelijk uit de vooronderſtelde nadeelige uitwerkzelen van het Christendom. Alle antwoorden op ingebragte tegenbedenkingen zijn niet even gewigtig, maar men ontmoet hier evenwel menige fijne aanmerking, die de meeste tegenwerpingen alle hare kracht benemen, en doorgaans de beste oplosſing van altijd min of meer bedenkelijke verſchijnzelen. Had het den Eerwaarden Vertaler goedgedacht, de Nederduitſche uitgave van dit nuttig Werk, met eenige aanteekeningen, die men hier en daar tot opheldering en teregt-

wijzing wel zou verlangen, en van den kundigen VAN DEN ENDE met grond verwachten kon, te verrijken, daardoor zou gewis de aanmerkelijke bijdrage, die men door dit Geschrift, ter beoordeeling van de waardij van het Christendom, ontvangt, des te gewigtiger geworden zijn.

De Hoofdstukken van het Kort Begrip der Christelijke Religie, in andere, en meerdere, Vragen en Antwoorden begrepen; met eene Inleiding over de H. Schrift, en bijvoeging van de voornaamste Vragen over de Christelijke Zedekunde. Door D. BROEDELET, *Euangeli-dienaar te Velsen. Te Haarlem, bij* J. L. Augustini. *In 8vo. 40 Bl.*

Zints lang had men een groot aantal verschillende Vraagboeken bij de Gereformeerde Kerk van Nederland. De Heidelbergsche Catechismus was door Synodale besluiten niet alleen een leer- maar ook een formulierboek geworden, waaruit het Kort Begrip, 't welk men echter de Bijbels vindt, wierd overgenomen, en zulks veelal met de zelfde woorden. Men heeft daardoor de eenheid in de geloofsbelijdenisfen willen bevorderen. Van beide deze stukken moet men bekennen, datze eer als geloofsbelijdenisfen, dan als leerboeken, kunnen aangemerkt worden, gelijk ook tot het aannemen der lidmaten in die Gemeenten vereischt wordt, dat dezelve die *hoofdstukken in den grond verstaan en beleden hebben*, volgens den regel, achter dat Kort Begrip den Leeraren ingescherpt.

Om nu de onderwijzelingen hiertoe te brengen, hebben de Leeraars der Gereformeerde Kerk verschillende wegen ingeslagen: sommige verkozen een ander opstel, dan de twee gemelde; andere lieten hunne leerlingen regtstreeks het Kort Begrip gebruiken. De Eerste bevonden meestal, dat die opstellen in orde te verre van het Kort Begrip afweken, te veel schoolgeleerdheid, twistvragen zonder leering, en duistere uitdrukkingen en voorstellen bevatteden; terwijl het gebruik van verschillende Leerboeken den onderwijzelingen niet weinig moeite en verwarring baarde. De Tweede, die het Kort Begrip tot eene handleiding in hun onderwijs bezigden, ondervonden, hetgeen de Uitgever van dit onderhavig Stuk-

Stukje in een Voorberigt aanmerkt, te weten, dat verſcheiden antwoorden al te lang zijn; dat vele leerlingen, dezelve, zoo als ze daar liggen, in hun geheugen prentende, geenen volzin leerden, en daarbij dan dikwijls niet eens in acht genomen hadden, wat de vraag was, waarop zij het antwoord ſlechts zochten op te zeggen. Hierbij weten wij genoeg, dat het ſommigen ergerde, als hunne leerlingen, welke zij, na aanroeping van Gods H. naam, ondervroegen, zeiden, zonder eens nog met verſtand te weten dat 'er een H. Geest is, dat zij gelooven, *dat Die ook aan hun gegeven zijnde, hen wederbaart* enz., en eer zij eenig ander begrip van de Kerk hadden, dan van een ſteenen gebouw, verklaarden te gelooven, *dat zij levendige lidmaten van dezelve waren en eeuwiglijk zouden blijven*, en wat dergelijke toepaſſelijke uitdrukkingen meer zijn, welke niet kunnen gebezigd worden, eer men die hoofdſtukken *in den grond verſtaat*. Tegen dit alles heeft de Eerw. BROEDELET getracht te voorzien; en wij moeten erkennen, dat hij daarin beter geſlaagd is, dan wij tot hiertoe in eenig Stukje, naar orde van het Kort Begrip opgeſteld, weten ontdekt te hebben: terwijl zijn Eerw. in de VIIIſte, IXde en Xde Leſſen alle aanleiding geeft, om den leerling te doen begrijpen, hoe een Christen die ſtukken in betrekking tot zichzelven kan en moet gelooven.

Het boekje ſchijnt, in vergelijking met het Kort Begrip, vrij uitgebreid te zijn: maar dit is meer ſchijn dan wezen; want, buiten de inleiding over den Bijbel, en drie zedekundige leſſen, welke, hoe nuttig ook, in 't Kort Begrip niet gevonden worden, uitgezonderd echter de vragen over het gebed, bevat het Werkje in 't geheel ſlechts 141 Vragen, en met die over het gebed, in de XIIde Les ingevlochten, 146; dus ſlechts bijna eens zoo veel, als waaruit het Kort Begrip beſtaat.

Het Stukje heeft echter die volledigheid, dat een onderwijzer uit hetzelve aanleiding bekomt, om over alle voorname ſtukken van Godgeleerdheid en Zedekunde met zijne leerlingen te ſpreken.

Wij wenschten wel, dat ſommige antwoorden wat korter geſteld waren; doch moeten den Schrijver toegeven, dat de leerling veel gemakkelijker een begrip, en, in 't vervolg, zijn gebruik maken kan van een antwoord, 't welk eene volle ſpreuk of ſtelling in zich bevat, dan

wanneer hij afgebroken klanken en ſoms onzin in zijn geheugen geprent heeft.

Het is wél, dat men ſommige vragen met een (]) geteekend heeft, opdat de onderwijzer die te gemakkelijker in het begin, of bij minvatbaren, kan overſlaan.

Wij kunnen niet zien, waartoe de Schrijver bij ſommige antwoorden eene zoo groote menigte van Tekſten heeft geſteld; ten zij hij ten oogmerk mogt hebben, om in de Stukjes, welke hij *bij opklimming*, zoo als wij in het Voorberigt zien, hierop wil laten volgen, nadere aanwijzing omtrent dezelve te doen.

Tot eene proeve zullen wij iets afſchrijven uit de XIIde Les, waaruit men tevens bemerkt, hoe de Schrijver de vragen, die over het gebed in het Kort Begrip gedaan worden, klaarder en vollediger geſteld, en in het overig deel der zedekunde voegzaam heeft ingeweven.

„ 4 *Vr.* Hoe moeten wij GOD alleen *aanbidden?*

A. Wij moeten GOD aanbidden als den eenigen Opperheer, die onzienelijk en boven alles heerlijk is, zoo als Hij in zijn woord tot ons ſpreekt, en zoo als wij vooral door JEZUS Hem hebben leeren kennen. (*Exod.* XX: 3—6. *Deut.* IV: 12. *Joh.* IV: 23, 24.)

5 *Vr.* Wat is *bidden?*

A. Bidden is eene Godsdienſtige verrigting, waardoor wij GOD eerbiedig aanſpreken, om Hem te loven en te danken, ons voor Hem te vernederen, en onze begeerten aan Hem voor te dragen.

[6 *Vr.* Mogen wij alle onze begeerten aan GOD voordragen, met vertrouwen dat Hij ons verhooren zal?

A. Alle *goede* begeerten in ons, met alle bekommeringen omtrent ons welzijn, mogen wij GODE voordragen, met een vast vertrouwen, dat Hij ons altijd geven zal wat voor ons nuttig is. (*Phil.* IV: 6. *Matth.* VII: 7-11. 1 *Pet.* V: 7.)

[7 *Vr.* Leert de Bijbel dan niet, dat wij, om verhooring bij GOD te vinden, bidden moeten *naar zijnen wil?*

A. Wij *bidden naar den wil van* GOD, wanneer wij het *ootmoedig*, met *onderwerping* en *vertrouwen* doen, *in den naam van* CHRISTUS; en ook *vergevensgezind zijn omtrent onzen naasten*, (*Luc.* XVIII: 13, 14. *Marc.* XIV: 36. *Jac.* I: 5, 6. *Joh.* XIV: 23b. *Marc.* XI: 25, 26, vergel. 1 *Joh.* V: 14, 15. *Pſ.* CXIV: 18.

8 *Vr.* Heeft JEZUS ook nader geleerd, *wat* wij, naar den

den wil van GOD, mogen en moeten van Hem begeeren?

A. JEZUS heeft in een voorbeeld geleerd, hoe men van GOD, als een almagtig Vader, alles mag en moet begeeren, waardoor Hij verheerlijkt, en ons eigen en anderer welzijn bevorderd, kan worden. (*Matth.* VI: 9—13. vergel. Kap. VII: 7—11.)"

Wij durven dit Stukje aan allen in de Hervormde Kerk, die volgens de orde van den Catechismus of het KORT BEGRIP hun onderwijs liefst inrigten, gerustelijk, als zeer dienstig, aanbevelen.

Kerkelijke Procedures, gehouden in zake van ARIJ BOER *cum suis, Requiranten, omme voorzieninge ter eenre, contra Ds.* J. F. BARENDS, *Gerequireerde ter andere zijde, in alle de instantien; met eene juridicque Memorie, ter verdediging van voorn.* A. BOER *c. s. voorn. door Mr.* DIRK HOOLA VAN NOOTEN, *Advocaat te Schoonhoven. Te Amsterdam, bij* W. Brave. 1806. *In gr.* 8vo. *Te zamen* 330 *bl.*

ARIJ BOER met nog vier andere Landlieden, alle Leden van de Hervormde Gemeente van *Giesendam* en *Neder-Hardinxveld*, ontrust door deze en gene uitdrukkingen, waarvan zich hun Predikant, J. F. BARENDS, in onderscheidene Leerredenen en eene openbare Catechisatie, in December 1801 en Januarij 1802, had bediend, als zijnde, zoo zij meenden, strijdig met de Leerstellingen van 't Hervormd Kerkgenootschap, vervat in de Formulieren van Eenigheid, door hem onderteekend, leverden deswegens 7 Maart 1802 bij den Kerkeraad dier Gemeente eene Memorie van bezwaaren en doleantie in. Voor en aleer echter deze aanklachte gedaan wierd, begaf zich de eerstgenoemde, op aanrading van den vredelievenden Gorinchemschen Predikant MANDT, ten huize van zijnen Leeraar, met oogmerk om de zaak in verschil nog, ware 't mogelijk, in der minne te vereffenen. Dat dit van slecht gevolg geweest is, zal niemand bevreemden, die de moeite wil nemen, om de stoute taal en meesterachtige eischen, die deze verwaande Boer zich omtrent zijnen, in kundigheden zoo verre boven hem uitstekenden Leeraar, bij die gelegenheid veroorloofd heeft, in 't medegedeeld verslag

van zekeren N. BOERE, die 'er bij tegenwoordig geweest is, na te lezen. Deze onderhandeling dus vruchteloos afgeloopen zijnde, had de bedreigde aanklacht voortgang. De Kerkeraad daarop 't noodige bericht van Do. BARENDS gevraagd en ontvangen hebbende, besloot kort daarop bij meerderheid, om in de gegevene verklaring van den Predikant, als overeenkomende met de Leer der Hervormde Kerk, volkomen te berusten, alle verdenkingen aangaande de rechtzinnigheid zijner leer te verwijderen, en hiervan, bij extract, zoo wel aan den Predikant, als aan de bezwaarde Leden der Gemeente, kennis te geven, met vriendelijke vermaaning aan de laatstgenoemden, om toch, zoo veel in hun vermogen is, te zorgen, dat de rust in de Gemeente niet verder gestoord, en de liefde, die de ziel van het Kristendom is, niet verder verwijderd worde. ARIJ BOER *c. s.*, hierover bezwaard, wenden zich weldra met eene scherpe Memorie van doleantie en appel naar de Classis van Gorinchem; deze wijst dit stuk van de hand, en verzendt de Appellanten weder naar den Kerkeraad, als zijnde, in deze zaak, rechter ter eerster instantie, met aanmaaning derzelven, om, wanneer deze zaak op nieuw bij die vergadering mogt gebragt worden, de kerkelijke wetten behoorlijk en naauwkeurig in acht te nemen. Nu keeren zich de Appellanten andermaal tot den Kerkeraad, met verzoek, dat dezelve hunne ingebragte bezwaaren tegen Do. BARENDS op nieuw overwegen, en daarop zoo besluiten moge, dat alle informaliteiten geweerd, en de kerkelijke wetten behoorlijk in acht genomen worden. De Kerkeraad verklaart eerstelijk, dat deze zaak geen onderwerp kon worden voor deze vergadering, ten zij alvorens, naar de kerkelijke wet, (waarover zij te voren niet schijnen gedacht te hebben) twee nabuurige Predikanten, daartoe als *Consulenten* door de Classis gecommitteerd, waren ontboden, om in plaats van den Predikant, tegen wien de aanklacht gericht was, het præsidium te kunnen waarnemen; en verder, dewijl dit niet zonder kosten kon geschieden, dat vooraf door ARIJ BOER behoorlijk cautie voor dezelven moest gesteld worden. Deze appelleert daartegen al weder met de zijnen, in eene tweede Memorie, aan de Classis van Gorinchem. Deze Memorie, al weder op een hoogen toon gestemd, herhaalt tevens de ingebragte beschuldigingen; en wel met des te meer heftigheid,

naar

maar gelange van den tegenſtand, dien de heete drift van deze ketternakers van 't begin af ontmoet had, en nu meer en meer ontwaar werd. 'Er worden, om de Clasſis voorin te nemen, ook nog eenige Attestatien, tot bevestiging der gedaane aanklacht, waaronder een van zekeren J. GORTZEE, uit Gorinchem, loflijker gedachtenis! bij overgelegd, die 'er allen even armhartig uitzien, als die van den hoofdaanlegger van dit werk, en in allen gevalle, zonder eerst gedient te hebben bij den Rechter ter eerſter inſtantie, hier niet te pas kwamen. De Clasſis verwijst hen, met de zaak in geſchil, zoo als men moest verwachten, naar den Kerkeraad, en legt hun op, het ſtellen van cautie voor de onkosten, die ter voortzetting hunner zaak zouden mogen gemaakt worden, met verdiende beſtraffing van deze onbeſchofte verzoekers over de wijze, waarop zij zich niet ontzien hadden, hun oordeel over de vorige Clasſicale Reſolutie te uiten. Twee maanden later (15 Dec. 1802) geeft ARIJ BOER *c. ſ.*, ter voldoening aan den ontvangen last, eene acte van cautie aan den Kerkeraad over, met bijgevoegd verzoek, dat deze vergadering nu uitſpraak doe over de ingebragte bezwaaren, en zij dan van deze uitſpraak, uiterlijk binnen den tijd van drie weeken, mogen geinformeerd worden. En hier komt alweder vertraging, die 't ontſtoken twistvuur nog al heviger doet branden. De Kerkeraad maakt zwaarigheid om eene onderhandſche acte van borgtocht aan te nemen, en vindt ook geen genoegen in de perſonen, als borgen daarin vermeld. Tegen dit beſluit wordt geproteſteerd, en alweder geäppelleerd aan de Clasſis, en Do. BARENDS, let wel, *op last van* ARIJ BOER *c. ſ.*, door den Koster en Kerkedienaar bij *inſinuatie* gedagvaard, om op de eerstkomende Clasſis, zullende vergaderen 18, 19 April 1803, te compareren. Hier komt nu de derde Memorie van appel, met verzoek van *evocatie*, ter tafel. Dit verzoek, om bij *evocatie* van de ontſtaane differenten te Gieſendam cognitie te nemen, wijst de Clasſis van de hand, en verzendt de klagers alwederom naar den Kerkeraad, om daar de zaak *de novo* te beginnen. Beter ſlagen zij in hun beklag over de aangebodene acte van cautie, die de Kerkeraad gelast wordt aan te nemen, en partijen vermaand, om zich wederzijds van alle informaliteiten en noodelooze vertraging der zaak ten principale te wachten. Nu neemt de Kerkeraad, in afwezigheid van hun-

hunnen Predikant vergaderd, met twee Conſulenten aan 't hoofd, den aangeboden borgtocht aan, en beſluit ook terſtond de ingebragte ſtukken van bezwaar tegen Do. BARENDS in diens handen te ſtellen, om daarop binnen acht dagen te berichten. Dit Bericht, op zijn tijd ingekomen zijnde, wordt nu ook geſteld in handen van de aanklagers, die echter niet goedvinden, daarop, zoo als zij verzocht of gelast waren, te berichten, alleen overgevende eene Memorie van *perſiſtit* bij hunne bevorens ingeleverde doleantien en bezwaaren. Niet lang daarna valt het beſluit des Kerkeraads, dat de beſchuldigingen van ARIJ BOER *c. ſ.* van allen grond ontbloot zijn, en dat Do. BARENDS in dezen volkomen wordt gerechtvaardigd; wordende de aanklagers verwezen in de kosten van deze kerkelijke procedures, die nog al iets moeten bedragen hebben (*). Tegen dit beſluit wordt nu al weder geproteſteerd, en door eene vierde Memorie geäppelleerd aan de Clasſis, die zou vergaderen 13 en 14 Junij 1803. In dit ſtuk beklagen de Appellanten zich niet alleen over 't geſlagen vonnis, met inroeping van een nader rechterlijk onderzoek van hunne zaak, maar bedienen zij zich ook bij voorraad van alle zulke wapenen, die zij meenden, dat hun, bij alle te voren ingeleverde gronden en redenen van appel, van dienst zouden kunnen zijn, om de Clasſis in hun belang over te haalen. Aan zichzelven ongelijk, geven zij nu reeds ongege-

(*) Deze worden bl. 103 dus opgegeven:

De onkosten van 't middagmaal der conſulenten van 4 vergaderingen . . .	*f* 28- 2
Voor kamerhuur, koffij en thee . .	- 27-12
Voor ſtalling, vertering, haver en voerman	- 17- 4
Voor reiskosten, memories, zegels enz. alle onkosten van de clasſicale commisſie . .	- 61- 3
Voor rijtuigen der conſulenten . .	- 28-:-
Verſchotten aan de kerkebode . .	- 3-12
	f 165-13

Dit is wat veel. Indien 't waar zij, 't geen bl. 84 gezegd wordt, dat Ds. BARENDS, als gast, mede gegeten heeft, kan men niet zeggen, dat de Heeren Conſulenten, in dit opzicht, zeer edelmoedig te werk gegaan zijn. Men verſchoone ons, die de geheele zaak onpartijdig beoordeelen, zoo als wij ze hier verhaald vinden, deze aanmerking. *Recenſ.*

gevraagd het te voren aan den Kerkeraad geweigerd tegenbericht tegen het in hunne handen gefteld bericht van Do. BARENDS, en leggen hierbij nog over, eene verklaring van den gewezen Ouderling N. BOERE, waarin hij opgave doet van het bovengemeld geſprek, ten huize van den Predikant, tuſſchen dezen en ARIJ BOER gehouden. De Clasſis was al ſpoedig gereed met hare uitſpraak. 'Er wordt nog, ſtaande dezelve, beſloten, het door den Kerkeraad geſlagen vonnis goed te keuren en te bekrachtigen, condemnerende ARIJ BOER *c. ſ.* in de *kosten* en *miſen* dezer procedure, ook in zoo verre over deze zaak voor hare vergadering kosten zijn gevallen (*). Partij, hierin geenzins berustende, proteſteert en appelleert aan het Synodus, eerlang zullende vergaderen binnen Gorinchem. Hier wordt de zaak in commisſie geſteld, en, na ontvangen Rapport van daartoe gecommitteerden, overeenkomſtig hetzelve, met de meerderheid, beſloten, het vonnis van den Kerkeraad, en deszelfs bevestiging door de Clasſis, als wel en wettig gewezen, te bekrachtigen, en den appellant c. ſ. te verwijzen in de kosten en miſen van deze geheele kerkelijke procedure, en aan dit beſluit, tot wegneming van alle verdenking omtrent de rechtzinnigheid van Do. BARENDS, alle mogelijke publiciteit te geven. Dit beſluit is met 17 (waaronder ook de 3 ſtemmen der geäppelleerde Clasſis van Gorinchem) tegen 14 ſtemmen genomen. Onder de laatstgenoemde hebben zich eenigen, en wel met name D. D. G. WUYSTER, D. TJEENK, N. SCHOTSMAN, H. DE HEER, J. W. BUSSINGH, en J. A. DUBOIS, door uitdrukkelijk protest verzet, zich reſerverende zoodanige nadere aanteekening, als zij zouden oordeelen te behooren. Deze nadere Aanteekening ſtaat ook in dit boekdeel te lezen, zonder bijgevoegde melding, waar en wanneer dezelve geſchied zij. Men zou uit den inhoud van dit ſtuk, en uit den geheelen geest der Memorie van den Advocaat HOOLA VAN NOOTEN, die nu, bijna drie jaren na het nemen van voornoemd beſluit, op aanzoek van ARIJ BOER, met eene juridieke verdediging der Appellanten ten voorſchijn treedt, ſchier in 't vermoeden vallen, dat

(*) Het woord *miſen* is hier geheel ongeſchikt, komende hetzelve alleen in *criminele vonnisſen* te pas. (*Aanm.* van Mr. B. HOOLA VAN NOOTEN, bl. 129.)

dat men deze zaak, die men voorgeeft geheel informeel behandeld te zijn, nog wel eens weder bij 't Synode ter tafel zou willen brengen.

Wat daarvan zij, men ontvangt hierdoor nu gelegenheid, om alle ſtukken, die bij deze kerkelijke procedure gediend hebben, te lezen. De voorafgaande Memorie beſlaat niet minder dan 164 bladzijden. De hoofdzaak komt hierop neder, dat, bij het uiterlijk gewijsde in deze zaak, het waare verſchil tuſſchen partijen nog even ongedecideerd is gebleven, als hetzelve was, eer immer eenige procedures over hetzelve waren begonnen. Dit tracht de Advocaat hiermede voornamelijk te bewijzen, dat een tweede bericht van Do. BARENDS, op het tegenbericht der partij gevraagd, nimmer behoorlijk tot kennis van dezelve gebragt, en zij daarop dus niet gehoord is; dat men haar geen gelegenheid heeft gegeven, om de ingebragte beſchuldigingen, tegen de ontkenning of onvoldoende beantwoording van dezelve, door bewijzen te ſtaven, en met aangebodene eeden te bevestigen; en dat geen acht geſlagen is op de bijgevoegde getuigenisſen van N. BOERE en anderen. De geheele zaak is dan *informeel* behandeld, en Do. BARENDS, alleen op eenige gedaane betuigingen van verkleefdheid aan de vastgeſtelde Leer, vrijgeſproken van hem te last gelegde onweerſprekelijke faiten.

In hoe verre dit alles naar waarheid beweerd wordt, kan nu deels uit ons bovenſtaand verſlag, doch voornamelijk uit vergelijking der authentieke ſtukken, beoordeeld worden. Dat 'er, in een en ander opzicht, niet naauwkeurig gehandeld is, is, uit 't geen wij daarvan medegedeeld hebben, blijkbaar. Men moet dit altijd in kerkelijke procedures zoo naauw niet nemen. Door partij zijn, in allen gevalle, veel grooter misſlagen begaan. Onzes inziens is door de drie kerkelijke vergaderingen, die over deze zaak uitſpraak gedaan hebben, die omſlachtige, en in zaken van die natuur, als 't geen hier in geſchil was, zeer bedenkelijke wijze van procederen, die de partij van Do. BARENDS gaarne gevolgd zag, om aan de zaak eene andere wending te geven, wijslijk vermijd, en liever deze algemeen erkende regel gevolgd, *dat een iegelijk de verklaarder zijner eigen woorden is, en dat uit dezelven geene gevolgtrekkingen of oogmerken mogen afgeleid worden, welke met de meening en het doel van den Schrijver of Spreker ſtrijden of vol-*

volſtrekt door hem ontkend worden, dan 't oor geleend aan hatelijke verdenkingen en beſchuldigingen van onbedrevene en bevooroordeelde lieden, die eenen verſtandigen en ijverigen Leeraar, omdat hij van hunne bilding van gedachten en wijze van uitdrukking afwijkt, op de ketterlijst geplaatst hadden, met 't blijkbaar oogmerk, om 's mans dienst voor zijne Gemeente geheel onnut te maken. De Adv. HOOLA VAN NOOTEN erkent zelf, dat 'er in 't kerkelijke nog geene vaste bepalingen, omtrent de wijze van procederen, gemaakt zijn. Volgends 't richtſnoer, dat hij wil gevolgd hebben, waarmede de minderheid der leden van 't Synodus ook zoo gaarne zou ingeſtemd hebben, kon deze zaak geen ander gevolg gehad hebben, dan verlenging en vermeerdering van twist en oneenigheid, en allerlei wanorde, en in de gevolgen onberekenbaar nadeel voor de goede zaak des Chriſtendoms. Men kan geene groote gedachten hebben van het doorzicht en de gematigdheid der proteſterende leden, die, wanneer 't aan hun ſtond, door dit gegeven ſignaal, 't geheele Hervormde Kerkgenootſchap in ons Vaderland, met het voorgeven van zucht voor orde, welhaast in de grootſte verwarring zouden brengen. Niemand, hij zij wie hij zij, moest zich immer laten gebruiken, om aan zulke, door blinden ijver vervoerde, Geeſtelijken eenigzins de hand te leenen.

ALEXANDRI NUMAN Diſſertatio Pharmaceutico-Medica inauguralis, de Carbonatum officinalium præcipuorum præparandi methodo, natura, ac uſu.

(*Tweede Berigt.*)

In het Tweede Hoofddeel beſchouwt de Schrijver in 't kort de voordeelen van de koolenzure loogzoutige geneesmiddelen, vooral in zoo verre deze vereeniging met koolenzuur derzelver nadeelige eigenſchappen verbetert.

Deze nadeelen der zuivere loogzouten, (*alcalina pura, ſeu cauſtica*) § XIX, zijn vooral de te groote prikkeling van de zenuwen der maag, en teffens het oplosſend vermogen van den ſlijm (*mucus*), welke de inwendige rokken der maag overdekt, waardoor deze gevoeligheid wordt vermeerderd: zoo dat hierdoor kramp, braking, gebrekkige ſpijsvertering, koortſige hitte, vermagering enz., bij langdurig gebruik, bij vele lijders ontſtaan.

§ XX.

§ XX. In de loogzoutig koolenzure loogzouten is dit ſchadelijk vermogen veel minder, en in de onzijdige bijkans geheel vernietigd, zoo dat men zelfs bij het langdurigst gebruik zeer zeldzaam eenig nadeel in de ſpijsvertering bemerkt. De Schrijver wil evenwel niet, dat men hieruit beſluite, dat het oplosſend vermogen van het loogzout hier geheel vernietigd zij; integendeel, de onzijdige *Carbonas* verliest door de warmte in de maag langzamerhand zijn koolenzuur, en wordt loogzoutige *Carbonas*, die krachtig ſlijmoplosſend is; terwijl het zich langzaam ontwikkelend Koolenzuur-gas, door zijn krampſtillend vermogen, de prikkeling van het loogzout matigt.

Hoe zeer het verder bewezen is, dat de loogzouten buiten ons ligchaam de rotting niet bevorderen, kan men evenwel niet ontkennen, dat de bederfwerende kracht van ons maagſap dikwijls niet in ſtaat is, om alleen de neiging van dierlijke voedſels tot rotting te weren, wanneer het zuur, 't geen de plantaardige voedſels oplevert, bij aanhoudenheid door loogzoutige geneesmiddelen wordt verzadigd, en dus vernietigd. Het Koolenzuur-gas ſchijnt dus het middel te zijn, door welks bederfwerende eigenſchap, bij het aanhoudend gebruik der *Carbonates neutri*, dat nadeel zeldzaam wordt opgemerkt.

Verders zijn de loogzouten (§ XXII), dus onzijdig gemaakt, oneindig gemakkelijker in te nemen, en de *Carbonas Sodæ* zelfs zonder eenig bijvoegſel.

Eindelijk (§ XXIII) komt ook bijzonder in aanmerking de krampſtillende eigenſchap van het Koolenzuurgas, 't welk door de warmte der maag uit de onzijdige *Carbonates* wordt ontwikkeld; aan welke kracht de Schrijver die gemakkelijke werking van de, zoo natuurlijke, als door kunst gemaakte, met dit Gas bezwangerde, laxeer-wateren en geneesmiddelen toeſchrijft, waardoor dikwijls de walging weggenomen, en eene groote menigte ſtoffen zonder ongemak ontlast wordt.

Zoo dat (§ XXIV) in 't algemeen de onzijdige koolenzure loogzouten, wegens de verſterkende, krampſtillende en bederfwerende kracht van het Koolenzuurgas, boven de gewone loogzouten de voorkeur verdienen, uitgezonderd in die gevallen, daar een taaije ſlijm in de maag moet worden opgelost.

De

De onzijdige koolenzure *Ammonia* (§ XXV) kan ook als geneesmiddel zijne nuttigheid hebben, in die gevallen, daar vlugtig loogzout van dienst konde zijn, doch daar men, wegens ſterke gevoeligheid der maag, of vrees om den omloop des bloeds aan te zetten, den gewonen Spiritus, met potasch bereid, of loogzoutigen *Carbonas*, niet gebruiken durft.

De gewone Magneſia (§ XXVI) is ook veel van haar vermogen aan het koolenzuur verſchuldigd, en moet vooral niet in 't algemeen met de *magneſia usta* als geneesmiddel worden gelijk geſteld; als bezittende dit laatſte de eigenſchap, van de Phosphorzure Ammonia, die zoo overvloedig in ons ligchaam voorhanden is, te ontleden; terwijl het teffens het zuur doorgaans veel langzamer verzadigt.

Wat het ſteenbrekend vermogen der *Alcalia* betreft, kan de Schrijver (§ XXVII) zich niet vereenigen met het gevoelen van hun, die hetzelve, volgens ſcheikundige wetten van verwantſchap, op de plaats zelve, daar de ſteen huisvest, verklaren. Behalve vele andere redenen, die hiermede ſtrijden, zegt hij, nooit eenig *Alcali* in de pis van Lijders ontdekt te hebben, offchoon zij deze middelen zeer lang gebruikt hadden; ten zij ſomwijlen *Alcali ammoniæ*, 't welk in *Iſchurien* door ophouding der pis zich in de blaas van zelfs ontwikkelt; en offchoonmen al ſtelle, dat de *Alcalia* onveranderd op deze plaatſen komen, gelooft hij, dat op deze wijze eerder ſteenachtige zamengroeijingen ontſtaan, dan opgelost zouden worden; dewijl zij het overvloedig Phosphorzuur, dat, om wijze redenen, natuurlijk altijd in de Urin aanwezig is, zouden verzadigen, en, zoo doende, de oplosbare *Phosphas calcis acidulus* in *Phosphas calcis medius*, die zeer onoplosbaar is, zouden veranderen.

Hierop volgen (§ XXVIII) eenige zeer gewigtige aanmerkingen, omtrent de werking der *Alcalia* in eenige bijzondere ziekten, of korte gevolgtrekkingen uit eene reeks van proeven, door den Schrijver en zijne medeleerlingen in het Scheikundig Laboratorium bijgewoond en in 't werk geſteld; welke geleerd hebben, dat, na een ruim en langdurig gebruik van Loogzouten of Kalkwater, de pis nooit loogzout bevatte, het zij in den zuiveren ſtaat, of met koolenzuur vereenigd; dat de pis nog altijd *Phosphas calcis acidulus* bevatte, en dikwijls duidelijke blijken gaf van *acidum uricum* enz. Het zuur

der pis wordt dus niet door het gebruik van Loogzouten vernietigd, gelijk men gemeenlijk wil. Vooral wordt hierdoor tegengegaan die geneigdheid tot azijnzuur, die men ſomwijlen bemerkt in de pis van prikkelbare geſtellen, bijzonder na het gebruik van veel bier of zure wijnen, wanneer de pis ſpoedig eene zure gisting ondergaat. De pis wordt onder het gebruik dier middelen gemeenlijk overvloediger en gezonder; ſchijnende de Loogzouten de prikkeling weg te nemen, waar ook dezelve mag plaats hebben, welke, door eene tegennatuurlijke geſteldheid in de werktuigen der pis-affcheiding voort te brengen, den aard der pis veranderd, en oorzaak tot ziekten had gegeven.

In Rheumatismus en Podagra (§ XXIX) ſchijnen de Loogzouten ook te werken, door de affcheiding der pis te bevorderen, dewijl de zuurheid der pis dikwijls onder derzelver gebruik vermeerderd wordt, die in 't begin der ziekte meermalen ontbreekt. Men moet echter daarom niet gelooven, (§ XXX) dat dit zuur, in de vochten teruggehouden, de oorzaak van deze ongemakken zij, dewijl hetzelve enkel een voortbrengſel der affcheiding is; even min als men gelooven moet, dat, bij een zuur zweet, de overige levendige vochten op dien tijd zuur zijn. De bloed-wei immers geeft altijd teekenen van Soda. Even als uit bloed, dat niet zuur is, zure pis wordt afgeſcheiden, zoo kan ook door de werktuigen der huid een zuur zweet worden voortgebragt.

Alles ſchijnt in het ligchaam mede te werken (§ XXXI) om het minst ontſtane zuur aanſtonds te verdelgen. Hierom is de Gal van eenen loogzoutigen aard. Want wat toch zou 'er van de vaste deelen onzes ligchaams worden, die alle hare kracht en vastigheid verſchuldigd zijn aan de *Phosphas calcis medius?* Dit zout immers wordt door alle zuren, zelfs de zwakſte plantzuren, voor een gedeelte ontleed, en tot *Phosphas calcis acidulus* gebragt; gelijk de Schrijver door vele proeven had bewezen gezien. Dit is dus ook eene reden, waarom de Schrijver aan de vereeniging der zuurſtof met het bloed door de ademhaling twijfelt, omdat in het bloed *baſes acidifiabiles* gevonden worden, die, tot zuren gemaakt, het ligchaam zouden kunnen verzwakken.

In de Engelſche Ziekte (§ XXXII) ſchijnen de aardachtige middelen te werken, doordien ze het zuur in de eerſte wegen verzadigen, en dus de oorzaak wegnemen,

waar-

waardoor de *Phosphas calcis neuter* tegennatuurlijk tot *Phosphas calcis acidulus* gebragt wordt.

Wat betreft het gebruik van Loogzouten en opflurpende middelen in ziekten der eerfte wegen (§ XXXIII) uit eene ransachtige ftof, als ook vooral in koortfige uitflagziekten uit die oorzaak; hier fchijnt men der befpiegeling te veel toegegeven, en ten onregte de gezegde middelen te hebben veroordeeld. Men verwarde het *rancidum* met het *putridum*, en geloofde, dat de gezegde middelen, door de rotting te bevorderen, fchaden konden. Ook moet het *rancidum* niet met *acidum* verward worden; gelijk opzettelijke, in de Scheikundige Leffen van den Hoogl. DRIESSEN in 't werk geftelde, proeven federt vele jaren geleerd hadden. Het zuur fchijnt zelf een natuurlijk herftelmiddel van het *rancidum* te zijn. Het zijn twee verfchillende foorten van bederf in een en hetzelfde vetachtig ligchaam; maar dezelve verfchillen even zoo wel van elkander, als vlug loogzout en de ware ftof der rotting in een rottend ligchaam. De flijmachtige deelen in een vetachtig ligchaam trekken de zuurftof uit de lucht aan, en maken zuur, daar het *rancidum* een bederf van het vet zelve is. In fommige gevallen nu heeft het eene, in andere het tweede de overhand. In geval van *rancor*, komen *acida*; in geval van *acidum*, komen *abforbentia* te pas; en de verfchillende toevallen moeten de keus dezer verfchillende geneesmiddelen bepalen.

En hiermede fluiten wij dit meer dan gewoon breedvoerig verflag dezer Verhandeling, niet twijfelende, of wij hebben daardoor aan den billijken wensch van velen onzer Scheikundige Landgenooten, en bijzonder van den Recenfent in den *Konst- en Letter-bode*, No. 31 des voorleden jaars, voldaan. Wij behoeven hier niets tot aanmoediging van den jongen Schrijver bij te voegen, dan dat wij hartelijk en volmondig inftemmen, met hetgeen door anderen daaromtrent met zoo veel reden gezegd is. Wij houden deze Verhandeling overwaardig, om, gelijk die zijner Medeleerlingen, DURING en FOKKEMA, ten dienfte onzer Landgenooten, in de Moedertale te worden overgebragt, en wenschten dat de Schrijver zelve de vertaling op zich wilde nemen, en, ten behoeve van min ervarenen, met eenige aanmerkingen verrijken. Wij wenschten zoo gaarne, dat dergelijke fmaak, als in NUMAN's *Differtatie* heerscht, om de

gronden der Scheikunde op de Geneeskunde, Apothekerskunst en Fabriekkunde toe te paſſen, algemeener wierd bij eene Natie, als de onze, welke daarbij zulk een wezenlijk belang heeft.

Diſſertatio Medica inauguralis, de Paralyſi Musculorum Faciei, ſic dicta, Rheumatica. Auctore WILHELMO HENRICO FORSTEN VERSCHUIR. Groningae apud *A. Groenewolt*. 8vo. f. maj. pp. 100.

Eene ſchaars gekende en tevens ſchaars voorkomende gewigtige Ziekte, *de Verlamming der Gezigtsſpieren, uit Rheumatiſche oorzaak oorſpronkelijk*, is door den Autheur, op raad van zijnen Promotor, den Hoogleeraar THOMASSEN A THUESSINK, tot onderwerp dezer Akademiſche Verhandeling gekozen. Hij verdeelt zijn werk in zeven Hoofdſtukken; het eerſte behelst de Letterkundige Geſchiedenis der Ziekte, waarin hij onder andere aantoont, dat onze Landgenoot P. FORESTUS de eerſte geweest is, die ons eene naauwkeurige beſchrijving derzelve heeft nagelaten: met vier Waarnemingen, twee van Dr. SCHUURMAN en de twee overige van Dr. LUST, wordt deze afdeeling beſloten. In de volgende worden de Verſchijnſelen beſchreven. Het derde H. betreft de Onderſcheiding dezer Ziekte: hier wordt dezelve van de *paralyſis apoplectica* en de *dolor faciei convulſivus* onderſcheiden, welke laatſte echter meermalen in onze Ziekte overgaat. In het vierde worden de Oorzaken opgegeven. Na alvorens, in het vijfde, den Aard der Ziekte zeer wel onderzocht te hebben, toont de Autheur aan, waarom 'er nu eens teekenen van ontſteking voorafgaan, dan weder, zonder de minſte ontſteking, op eens eene ongevoeligheid en onbeweegbaarheid ontſtaat; beſluitende dit Hoofdſtuk met te bewijzen, dat, daar de *dolor faciei convulſivus* en de *paralyſis m. f. rheumatica* uit dezelfde oorzaak dikmaals haren oorſprong nemen, haar verſchil uit eene verſchillende wijziging voortkomt, en dat ze beiden dus ſlechts in form, niet in wezen, onderſcheiden zijn. In het zesde wordt over de Voorſpelling der Ziekte geſproken, en in het laatſte H. over derzelver Genezing gehandeld, waarbij op het einde nog twee Waarnemingen gevoegd zijn. — Deze korte ſchets moge hier voldoende zijn; ſlechts eene enkele maal kunnen wij, volgens de inrigting onzes Werks, van der-

dergelijke Stukken een uitgewerkt verſlag geven; welke meerdere of mindere uitvoerigheid wij dus ook geenszins willen aangemerkt hebben als een doorgaanden maatſtaf van de betrekkelijke waarde der aangekondigde Verhandelingen. Wij voor ons meenen, dat deze welgeſtelde *Diſſertatie*, uit hoofde der gewigtige waarnemingen, nutte leeringen enz., met vrucht kan gelezen worden.

Herinneringen uit de Leſſen van FRANS JOSEPH GALL, *Med. Doctor te Weenen, over de Herſenen, als onderſcheidene en bepaalde Werktuigen van den Geest, gehouden te Amſterdam, van den 8ſten tot den 18den van Grasmaand* 1806, *opgeteekend door zijnen Toehoorder* M. STUART. *Te Amſterdam, bij* J. W. IJntema en Comp. 1806. *In gr.* 8vo. *Behalven eenen Opdragtsbrief*, 133 *bl.*

Dat de vermaardheid van den Weener Geneesheer GALL hem bij zijne komſte in Holland eenen aanzienlijken kring van Hoorders bezorgen zoude, was ligt te voorzien, en is door de uitkomst bevestigd. De Leer, naamelijk, van dien Arts *over de Herſenen, als Werktuigen van den Geest*, was inzonderheid geduurende de laatſte twee jaaren onder ons verbreid geworden, en had bereids aanleiding gegeeven tot een wijsgeerig onderzoek. Men verlangde dus den Stichter der nieuwe gevoelens te hooren, en, was 'er onder minvermogenden, wien de hooge prijs der openbaare Leſſen terug hield, bij anderen in ruimer doen heeft ſmaak of weetlust dien hinder rijkelijk opgewogen. Eene deftige en geleerde ſchaare, waaronder Hoogleeraaren, Doctoren en een aantal Liefhebbers, vloeide hem toe, zo te Amſterdam als elders, en onder deezen de beroemde STUART, aan wien wij en anderen, dien het niet gebeuren mogt de Gehoorzaal in te treeden, de uitgave verſchuldigd zijn der aangekondigde *Herinneringen* uit gedachte Leſſen. Bovendien heeft de Heer STUART eene bijzondere Les bijgewoond, waarbij GALL de gronden voordroeg zijner ontleeding der herſenen, en dezelve daadelijk te werk ſtelde aan drie voorwerpen. „ Toen," getuigt onze geëerde Landgenoot, „ was de Man bij uitſtek „ in zijne kracht; toen ſprak hij met zulk eene geest-

„ drift, ja verrukking, over de werken der natuur, dat „ alle klem van zijne redenen over den ſchedel daarbij „ een flaauw en mat voorkomen had, en nu ook (ver- „ volgt STUART in den Opdragtsbrief) bezielde hij uwen „ Vriend met eene verbazing over Gods werken, die hem, „ naar huis gekeerd, de verheerlijking van den Schep- „ per tot eene onwederſtaanbare behoefte maakte." Het moeit ons hierom niet weinig, dat wij niet uit de hand van een' of anderen Ontleedkundige een verſlag ontvangen mogten van *deeze* Leſſe, waarbij toch Hoogleeraaren in die kunst blijkbaar deeden opmerken, dat zij 's Mans geheel nieuwe gevoelens en derzelver bewijzen op hoogen prijs ſtelden. — Hoe het zij, laaten wij ons te vrede houden met datgeen, wat ons de *Vaderlandſche* drukpers (*) en de verwonderlijke vlijt van zijnen ſchranderen Hoorder thans ter beoordeeling aanbieden, en het ons vergund zijn, diens gezag in te roepen, om de Eer van GALL, zo veel in ons is, te handhaaven tegen zekere verſpreide Geruchten, die, worden zij niet door een openbaar getuigenis van der zaake kundige Mannen geſchraagd, bij ons geenen ingang vinden mogen, en ſpoedig vervallen zullen.

Geene geringe moeite was het voor onzen geachten Uitgeever, die taak te volbrengen, welke hij eerst ten gevalle van eenen ongenoemden *Vriend*, daarna ten dienſte van het *Publiek*, had op zich genomen. De Hr. GALL toch ſprak in het Hoogduitsch, en geheel uit zijn hoofd, of liever geheel voor de vuist, en met ongemeene ſnelheid. Geen andere weg was 'er dus voor STUART open, dan die *herinnering*, welke een vaardig en geoefend geheugen geeven konde; en zulks te meer, dewijl de Gehoorzaal hem kwalijk meer dan gelegenheid verſchafte tot eene bloote aanſtipping der hoofdzaaken.

Aan

(*) In het Hoogduitsch, naamelijk, is 'er, volgens STUART, een Werk over *de Ontleedkunde van* GALL voorhanden, door G. MERKEL, te *Berlijn*; „ waarvan," gaat hij voort te zeggen, „ ons de bekwame DOORNIK, in zijne Voorrede voor „ VON SELPERT, reeds eenigzins het genot vergund heeft." — Intusſchen „ verklaarde GALL zelve (zegt onze Landgenoot „ wat verder) nog niet in allen opzigte geſlaagd te zijn in zij- „ ne ontleding, doch onophoudelijk voort te gaan, wenſchen- „ de eenmaal zijn geheel ontleedkundig ſtelſel der herſenen „ der geleerde wereld aan te bieden."

Aan de Echtheid evenwel van dit Werkje ontrijst bij ons geen twijfel, daar ons de Hr. STUART met zo veele woorden meldt: „ Nergens heb ik eenige eigene bedenkingen ingevlochten; overal heb ik zaken geleverd, die GALL heeft voorgedragen, en, durf ik zeggen, zoo als GALL ze heeft voorgedragen, eeniglijk derzelver uitgebreidheid uitgezonderd."— Na zulks vooraf te hebben laaten gaan, gelijk wij dit tot eene regte waardeering van den arbeid onzes Landgenoots moesten opmerken, betuigen wij hem onzen dank, en komen ter zaake.

„ Verkeerdelijk noemt men mijne leer, dus zeide Dr. „ GALL terstond bij den aanvang zijner lesen, eene *Schedelleer*; zij is dat eigenlijk niet, maar *eene leer over „ de bestemming der Hersenen tot onderscheidene en bepaalde werktuigen van den Geest.* Door *werktuigen* „ verstaat hij de *stoffelijke voorwaarden van zekere werk-„ zaamheid*; gelijk het oog, de stoffelijke voorwaarde „ des gezigts zijnde, zonder het welk geen gezigt mogelijk is, het werktuig van het gezigt genoemd „ wordt." Even zeer wraakte hij, dat aan hem het opmaaken van iemands Character uit de gedaante van den Schedel wordt toegeschreeven. Onder anderen zegt hij, dat de aard der Zedelijke Vrijheid niet duide, dat haare werking ondergeschikt geacht worde aan eenig stoffelijk verschijnsel in den Mensch. Men behoort toch te onderscheiden tusschen *aanleg* en *handeling*. *Aanleg is de gegevene mogelijkheid tot handeling; handeling is de overbrenging dier mogelijkheid tot het wezen, tot de daad.* — *Aanleg*, die zich naar de leere van GALL kenmerkt, wekt wel *aandrift*, maar haare regeling staat onder het beheer van den geest.

Dus begonnen zijnde, vangt de Dr. aan met een verhaal van de geschiedenis zijner leere. De eerste aanleiding kreeg hij door het opmerken van zekere plaatselijke gelijkheid van den Schedel bij Mannen, onder zijne bekenden, begaafd met een uitstekend geheugen. Door meerdere waarneemingen in zijn opgevat vermoeden bevestigd, wilde hij beproeven of andere geestkrachten zich eveneens kenmerkten. Altoos immers, zulks beweert GALL bij herhaaling, „ sloeg hij den weg in der „ bloote waarneming, vergelijking en gevolgtrekking, „ en deze bragt hem nu terug tot de ontleedkunde der „ hersenen; en zijne leer over derzelver werkingen

„ kreeg dus haren oorſprong." Voorts houdt hij zich onledig met deeze nader te ontwikkolen, en doet hij zulks vooral door gemaakte tegenwerpingen op te losſen; waarvan wij, die ons meest gewigtig ſchijnen, zulle naanvoeren, te gelijk met een enkel woord uit zijne wederlegging. Indien de herſenen een onverdeeld werktuig voor alle werkingen der ziele te achten zijn, vervalt de ganſche leer van GALL. Maar het tegendeel zou blijken „ uit het verſchil der onderſcheidene werkkrachten der ziele, die anders even gaarne „ in deze als in gene zou willen uitmunten, — uit „ de krenking van enkelde geestvermogens bij volkomene gaafheid der overigen, of na plaatzelijke beledigingen van den ſchedel en de herſenen, — en uit afzonderlijk plaatzelijk gevoel van afmatting na bijzondere inſpanning van eenig vermogen, zonder de minſte belemmering te veroorzaken aan de oogenblikkelijke nieuwe inſpanning van eenig ander vermogen." — Intusſchen zien wij geenzins, dat deeze aanmerkingen iets afdoen tegen hun, die van GALL verſchillen, dan toch den invloed van het Ligchaam op den *onverdeelden* Geest, door middel van de zenuwen en het herſengeſtel, niet loogchenen. — Maar keeren wij terug tot den Spreeker, die, op de aantijging van partijen, dat zijne leer op *fatalismus* en *materialismus* uitloopen zoude, dit laatſte wel erkent, alleen zich tegen het eerstgenoemde noodlottige verzet. Hij onderſcheidt dus het *materialismus* van het *fatalismus*. Het eerſte noemt hij een ſtelſel van *ſtoffelijke voorwaarden voor alle verrigtingen der ziele;* het andere daarentegen zoude *eene volſtrekte bepaaling van 's menſchen wil door deeze ſtoffelijke voorwaarden zelve* inſluiten, en alléén de Zedelijke Vrijheid wegneemen. Zulk een *fatalismus* nu moge het geval worden bij de zodanigen, die, met ſlaafſche onderwerping, hunne neigingen, hun *materialismus*, involgen en verbeesten: maar de leer der Deugd wraakt niet de erkentenis van eene *aandrift tot zekere werkzaamheden:* men achtte haar ſteeds de leer te zijn der overwinning van verzoekingen en kwaade neigingen. — Elders (Les IX) ontvouwt onze Arts zijne begrippen over de Zedelijke Vrijheid uitvoeriger; en Juist het ons, die plaats, tot eene proeve zijner voordragt beide en denkwijze, hier in te laſchen: „ De onderſcheiding tusſchen (*velleitas*) „ begeerte en (*voluntas*) wil ſcheen hem alle zwarigheid

„ in

„ in dit onderwerp weg te nemen. De hond, die, met
„ zijnen meester uitgaande, naar eene jagtſche teef
„ loopt, volgt zijne *begeerte* in; maar die, door ſtok-
„ ſlagen daarover bejegend, in het vervolg bij zijnen
„ meester blijft, ſchoon hij jankt van trek, weder-
„ houdt zich door zijnen *wil*. Bij den zwakken van
„ geest, in wien eenig *werktuig* onwederſtandelijk dreigt
„ te worden, moet de ſtraf, even als bij het dier, de
„ *begeerte* wederhouden en den *wil* voortbrengen. Bij
„ den ſterkeren komen ook nog geheel andere beweeg-
„ redenen in aanmerking, die van eer en deugd, van
„ pligt en godsdienst zijn ontleend, en die benevens de
„ middelen van tucht behooren gelegd te worden in de
„ eene ſchaal, die de andere der neiging moet opwe-
„ gen, waardoor alsdan de evenaar der zedelijke vrij-
„ heid herſteld wordt; het welk bij den geheel krank-
„ zinnigen, bij wien eenig werktuig onbeheerschbaar
„ geworden is, niet meer kan geſchieden, blijvende bij
„ den zulken alzoo de begeerte (*velleitas*) alleen overig.
„ De wil (*voluntas*), alzoo eeniglijk afhangende van de
„ tegenwerking van de eene neiging tegen de andere,
„ of van de eene beweegreden tegen de andere, en al-
„ zoo eeniglijk zijnde het vrije opperbeheer van het rede-
„ lijke *ik*, blijkbaar in de keuze tusſchen twee voor-
„ werpen, kan derhalve geen eigen werktuig hebben.
„ De honger prikkelt mij, zie daar begeerte (*velleitas*);
„ ik ſtel de voldoening uit, op bevel van mijnen genees-
„ heer, of om mij den eetlust aan tafel niet te bene-
„ men, zie daar den wil (*voluntas*). En zie daar de
„ Zedelijke Vrijheid van Doct. GALL!" — Wij ga-
ven dit langere uittrekſel, niet om daar tegen weder op
te komen; hiertoe ontbreekt ons de plaatze; maar ten
bewijze, dat waarlijk de aangevoerde bedenkingen tegen
GALL, en diens vollaagen *materialismus*, onzes inziens,
haare volle kracht behouden. Wij verwijzen des den
Leezer tot hetgeen, behalven anderen, ook de Heeren
DOORNIK en MOREAU DE LA SARTHE hierover bereids
geſchreeven hebben, blijkens ons Maandwerk (voor
1805 D. I bl. 311, en het *Mengelwerk* voor dit Jaar No.
II bl. 45 env.) Dus denkende, kon voorzeker de Hr.
GALL niet toeſtemmen, dat de opvoeding en omſtan-
digheden den *geheelen* mensch vormen zouden; en be-
roept hij zich met voordeel op den natuurlijken aanleg

van eenen MOZART, ROSCIUS, en DEVAUX. Voorts onderſcheidt hij tusſchen het *plantenleven*, *werktuigelijke*, en *dierelijke*; welk laatſte hij ontkent, dat immer *zonder de herſenen* zou plaats grijpen; en leidt dit hem om uit te weiden over derzelver *betrekkelijke hoeveelheid*, als zijnde in *gelijkſoortigen* altoos een blijk van meerdere voortreffelijkheid. — „ Beenwordingen, verhardingen en „ verſteeningen in de herſenen zouden, zoo wel als de „ waterhoofden, tegen de *ſchedelleer*, niet tegen de *her-* „ *ſenleer*, die hij ſtaande houdt, gelden mogen." Ja vermits „ door verzweeringen, en beleediging van den „ ſchedel, de helft der herſenen kan zamenvloeijen, „ zonder dat de werkzaamheden der ziele daar bij lij- „ den," lost hij dit verſchijnſel op, door met HIPPOCRATES, volgens dien oud doch naderhand verworpen gevoelen, de *herſenen*, en zo dan ook de Werktuigen in dezelve, *dubbeld*, of tweezijdig althans, te achten.

In zijne IIde Lesſe, die, onzes inziens, van herhaalingen bezwaarlijk vrij te pleiten is, vervolgt de Spreeker zijn onderwerp, en dringt hij nader aan, *dat voor zoo vele geestkrachten, als men onderſcheiden kan, ook zoo vele werktuigen in de herſenen voorhanden zijn, en dat elke geestkracht zijn* (haar) *eigen afzonderlijk en daartoe bepaald werktuig heeft.* Dit is wel het wezenlijke kenmerk van 's Mans gevoelen, de ſpil waarop alles draait en nederkomt. Sommige dier werktuigen, de *teeldrift* bij v., zouden, met de *kleine herſenen*, zich door de jaaren ontwikkelen, en te voorſchijn komen. De *ziel* zegt hij hier „ éene kracht te zijn, die zich „ van alle deze werktuigen bedient, zonder dat het „ zich verklaren laat, *wat* die *kracht* zij."

Van de IIIde tot aan het einde der Vde Lesſe poogt GALL te bewijzen, *dat de ſchedel een middel is, om uit deszelfs oppervlakte tot de geſteldheid van meergedachte werktuigen te beſluiten.* Niet dat *deeze* den ſchedel maaken of veroorzaaken, maar *vormen*, door eene langzaame en beſtendige doch toereikende kracht te oefenen tegen dat hoofddekſel, 't welk, in den beginne geheel week, nooit volkomen ſteenhard wordt, en altijd een zamenſtel blijft van buigzaame en veerkrachtige beenderen. — Daar moge waarheid zijn in deezen groei des ſchedels, geëvenredigd aan de uitbreiding, hoeveelheid en ligging der herſenen, het bewijs van meerdere of min-

mindere ſchranderheid, gelijk ook andere Ontleedkundigen beweerd hebben (*); dan toch wij twijfelen, of niet de Dr., aangemerkt de bekende zachtheid der herſenen, zijn ſtuk ten deezen overdrijve uit gehechtheid aan zijn ſtelſel. Hooren wij hem, 'er zouden alzo „ aanmerkelijke verdiepingen in de herſenen ontſtaan, „ waaraan zekere uitwendige verhevenheden van den „ ſchedel beantwoorden, die, voor het oog merkbaar, „ beter nog door *eene platte hand* zijn waar te nemen" en van beenknobbels te onderſcheiden voor den geoefenden. Die verhevenheden, of *zuivere gewelfde werktuigen*, gelijk hij ze elders noemt, worden niet veroorzaakt door de lucht, of eenige werking der ſpieren. Dan, vraagen wij weder in het voorbijgaan, kunnen zij, zulks toegeſtaan wordende, ook geene *bij ons onbekende*, en hierom voor ons doorzicht *toevallige*, rede hebben? De Wijsgeer moest toch, in zo belangrijke zaak, niet afgaan op onderſtellingen, en zucht om eenen naam te maaken. Hoe het zij, GALL's Proeven bevestigden in grooten getale het daadelijk aanwezen van zulke verhevenheden: en onze aandacht verdient het nog, dat hij volmondig ontkent, immer eenig bijzonder werktuig der *levenskracht* te hebben aangenomen, maar den *zelfmoord* voor eene herſenkrankheid houdt, die, blijkens *zijne* waarneemingen, zich, even als bij *alle herſenkranken*, door zeer zwaare en dikke ſchedels kenmerken zoude.

In het einde, en na een aantal tegenbedenkingen, die wij niet vermelden konden, wederſproken te hebben, vervolgt de Heer GALL de afgebroken Geſchiedenis zijner Leere en vorderingen. Volgens zijn vermoeden, moesten uitſtekende *genien* zich onderſcheiden door hun hoofd; en poogde hij alzo, door eene reeks van waarneemingen, zich eene ſchets te maaken van elken *genie-kop*. De Werktuigkundige VOIGTLANDER vertoonde hem de eerſte uitzondering. Maar de Natuur volgt vaste wetten; dat *verſchil*, derhalven, ontrees van elders. De *overeenkomst* in het voorkomen der ſchedels

(*) Wij beroepen ons op de gevoelens van den Grooten BONNET, gegrond op de ontdekkingen van den ervaaren MALACARTE: men leeze *La Palingeneſie Philoſophique*, Part. II. Ch. 4. N. 1. *Oeuvres de* BONNET, in 8vo. Tom. XV. p. 204 &c.

dels van welbekende gelijkſoortige *genien*, ondanks het overige verſchil van hunne ſchedels, wierd dan ten kenmerk aangenomen: en begaf hij zich voorts tot het navorſchen van de bijzondere geaardheden der menſchen, om gezegde *verſchil*, almede door *vergelijking*, naar zekere regels en blijken, uit geduurige waarneemingen opgemaakt, te huis te brengen. Als Arts, naamelijk, had GALL den vrijen toegang tot de Stichting der Doofſtommen en Vondelinghuizen te Weenen, en wist hij zich in die Hofplaatze met gemak eenen voorraad van lijken te bezorgen, ook van de aanzienlijkſte lieden; waardoor het hem aan gelegenheid en voorwerpen tot het doen zijner proeven geenzins mangelde. Bovendien beoefende hij nog zijne konst in alle ſchoolen in en om de ſtad; hoorde zelfs de fielterijen van ſtraatjongens uit, en lokte ze bij zich om hunne ſchedels te onderzoeken; breidde voorts zijne navorſchingen uit, door middel van pleisterbeelden en plaaten; en riep wederom zijne geliefde en ontleedkundige beſchouwing der dieren in, om zo met meerdere gewisheid te vorderen, en, door vergelijkingen onderling, de vermogens, neigingen en aanleg uit te vinden of te bepaalen, die zij met ons, het *redelijke dier*, gemeen hebben; ten einde langs zulken ſchakel van kundigheden aangaande het *dierelijke leven* tot de *menſchelijkheid* op te rijzen.

Wij wenschten den Hr. GALL eveneens te vergezellen bij zijne vijf volgende Leſſen, waarin hij eigenlijk *de werktuigen in de herſenen* uit de verhevenheden aan den Schedel toonde, en daarover uitweidde. Dit gedeelte legt zeker 's Mans vernuft, verſcheidenheid van proeven, menigerleie bedenkingen en keurige aanmerkingen aan den dag, en verdient vooral geleezen te worden van hun, die zich in zijne konst begeeren te oefenen, daar anderen toch, die met den Weener Arts minder hoog loopen, zich vermaaken zullen in zijne onderhoudende voordragt. — Niet mogelijk evenwel is het ons, den Geneesheer regt te doen, of zijne aanwijzingen op den Schedel, ten getale van 27 kennelijke Werktuigen, duidelijk te maaken, zonder dienst van eene weluitgevoerde Plaat, gelijk 'er zodanige bij dit Werkje is gevoegd. Dit alleen melden wij, dat de eigenſchappen, bijzondere neigingen, begaafdheden en deugden of ondeugden van 's menſchen geest, door GALL zijn opgenoemd, en geen gezellig of ongezellig oezer beginſelen derwijze des

Wijs-

Wijsgeers aandacht ons toeſchijnt ontglipt te zijn, of het laat zich tot eene of andere van *zijne* verdeelingen brengen. *Geſlachtsdrift* en *kinderliefde*, *toonzin*, *getal-* en *kunstzin*, *vriendſchappelijke gehechtheid*, *moordzin*, *neiging tot ſteelen*, *beſluiteloosheid*, *ſcherp-* en *diepzinnigheid*, het *gevolgtrekkend vermogen*, benevens *goedaardigheid* en *godsdienſtigheid* — deeze zijn de werktuigen in de herſenen, die ons op de lijst meest in het oog vallen, veelen van welken wij met de Dieren zouden gemeen hebben, en tusſchen wier plaatzen aan den ſchedel, zo als die van GALL beſtemd worden, hij zelve erkent, dat het verband en de zamenhang voor hem een geheim is, waarna niet te giſſen is. Op het punt waren wij, om, naar ons begrip, den Leeraar af te vragen, waarom nog eene en andere verkiezing van leefwijze, bij v. *ſmaak voor handel en akkerbouw* of *zeevaart*, ja zo gij wilt ook, met den *moordzin* en de *neiging tot ſteelen*, de *gouddorst* en *hebzucht*, aan den ſchedel niet te ontdekken ware? Wij gisten toch, dat de laatstgenoemde *aandrift* niet geheel vreemd zoude zijn en onbekend bij onzen Wijsgeer. Maar ziet daar, tot onze beſchaaming, zijn antwoord. — „ Men vrage „ naar geen werktuig voor de drift zelve; ook niet „ voor de *hebzucht*, die een *reſultaat* is van het *egoismus*, „ terwijl onze *ikheid* ontſtaat uit ons geheele aanzijn." — Nu melden wij nog met een woord, dat *onverzettelijkheid* door eene kogelvormige verhevenheid volſtrekt midden op den kruin wordt aangeduid, bij LAVATER, als bij GALL, — die het evenwel met de bloote *gelaatkunde* des Zwitzers niet eens is; maar veeleer de *Pathognomiek* begunſtigt, die, ſpreekende door *gebaarden* en de *lijdingen des gelaats*, zich voor Geleerden en eenvoudigen nadrukkelijker teekent. — Dus achten wij Letteroefenaars van den ouden tijd en trant, dat ook *het Oog*, boven Phyſionomie en Schedelleere, voor den besten ſpiegel der ziele te houden is.

Intusſchen vermetelheid zoude het zijn, wanneer wij de konst van GALL, en diens *Herſenleere*, waaraan hij met onvermoeide vlijt en duurzaame proefneemingen werkte, en waarvan hij, in het bijzijn ook van ervaren Mannen in ons Vaderland, de zekerſte bewijzen gaf, eener verdere navorſchinge onwaardig keurden, of geheel in den wind ſloegen. Alleen het gezag en de ondervinding van *één* Wijsgeer is bij ons niet toereikende

de om volmondige uitſpraak te doen voor dit nieuwe Stelſel. Wij ſchorten liefst ons oordeel op, tot zo lange, niet bij gevolgtrekking uit den Schedel, maar *ontleedkundig*, het aanwegen der Werktuigen in de Herſenen in dien zin zal beweezen zijn, „dat zij, deeze zo gezegde *ſtoffelijke voorwaarden*, blijken, tot derzelver einden of *werkzaamheden*, even duidelijke beſtemming te hebben, als het oog, het oor, of eenig ander zintuig, zonder welk wij niet mogen gewaarworden. Van hier immers is GALL uitgegaan: maar zal hij ook, langs den doolhof der herſenen, tot deezen zijnen grondſlag wederkeeren, en ooit zulk een aanleg voor onze rede onbetwistbaar gemaakt worden? Anders ſtaa men ons toe, dit Wijsgeerig Gebouw, waaraan de grond ontbreekt, voor een *luchtkasteel* te houden. Hoe het zij, deeze vrugt van het menſchelijk vernuft wast ſpoedig aan; de tijd leert, of zij rijpen, dan wel verdroogen en afvallen zal. Wij beſluiten met de woorden van CICERO: *Opinionum commenta delet dies; Naturæ judicia confirmat.* „De tijd vaagt de losſe meeningen weg; bevestigt ge„voelens, die in de Natuur grond hebben."

Proeven, in den winter van den jare 1805 *op Raaphorst genomen, om, door het voeren van Aardappelen, op hetzelfde land meerder Rundvee met minder kosten te kunnen houden, door* A. P. TWENT. *In 's Hage, bij* Vosmaer en Zoonen. 1806. *In gr.* 8*vo.* 30 *Bl.*

Non omnia possumus omnes. Niet de ſpade, maar de pen te voeren, is onze zaak. Zuiver landbouwkundige onderwerpen te beoordeelen, durven wij ons niet vermeeten. Met dit alles, overtuigd als wij zijn van het overgroot belang, zoo in 't algemeen, als voor ons Vaderland in 't bijzonder, dat alwat ter verbeteringe van den Landbouw kan ſtrekken, ter algemeene kennisſe gebragt worde, als een middel tot bevordering van de welvaart van een aanmerkelijk gedeelte van 's Lands ingezetenen, ontvingen wij, als zodanig, met genoegen de *Proeven* van den nijveren en zijner zaake kundigen TWENT. Aardappelen zouden, volgens dezelve, met zeer veel voordeel, tot voedzel en vermeerderinge van het Rundvee kunnen gebezigd worden. Te

naauw-

naauwkeurig en uitvoerig is de opgaaf der genomene proeven, dan dat omtrent derzelver toepaselijkheid ook in andere ſoortgelijke oorden, als die van *Roosthorst*, eenige twijfel kan gevoed worden. Daar het geſchrift voor een doorloopend uittrekzel niet wel berekend is, willen wij het leezen van hetzelve allen belanghebbenden wel ernſtig hebben aangepreezen, met den wensch dat inzigt omtrent de nuttigheid der zaake over de verkleefdheid aan oude gewoonten zegevieren, en men moeds genoeg zal bezitten, om van de gebruiken der voorouderen, indien voor dezelve iets beters in de plaats geſteld kan worden, wel te durven afwijken.

SEB. FULC. JOH. RAVII Oratio de Natura optima Eloquentiae Sacrae Magiſtra. Habita D. VIII Febr. 1805. Lugd. Bat. 1806. 4to. pp. 49.

Het is eene gewone tegenſtelling, *Natuur* en *Kunst*; het is een oude twist, wat den grooten man vormt, *natuurlijke aanleg* of *kunſtige oefening*. Vele vergeefſche woorden zijn hierover gewisſeld; en echter is de zaak, onzes oordeels, duidelijk. Het eene is zoo noodig en krachtig als het andere. De voorſtanders der Kunst doen daarin voorzeker onbillijk, dat zij het gevoelen hunner tegenſtanderen tot het belagchelijke pogen te wenden, als ſtelden deze de wilde en woeste Natuur tot de moeder en voedſter der edelſte vernuften, daar echter de voorſtanders der Natuur klaarblijkelijk bedoelen eene natuurlijke ſtrekking, eene natuurlijke geſchiktheid, door welke omſtandigheid ook gewijzigd, *oorſpronkelijkheid*, geen kunſtig zamenſtel, uit grammatiſche regelen te leeren, of door theoretiſche wetten te bepalen, maar door het vernuft kennelijk, en ſchitterend. Zulk eene natuurlijke welſprekendheid bedoelt de Heer RAU in deze Verhandeling, waar hij handelt *over de Natuur de beste Leermeeſteresſe der Gewijde Welſprekendheid*.

Het is niet te ontkennen, dat een al te gekunſtelde en te zeer beſtudeerde ſtijl en voordragt den man van zuiveren ſmaak in alle Redevoeringen geweldig ſtuit, bijzonder in die Kerkelijke, welke wij gewoon zijn *Preken* te noemen, en welke, daar zij voor toehoorders van allerlei aard en ſtand geſchikt zijn, in eenvoudigheid behoorden uit te munten. De leer van JEZUS, die in gelijkenisſen, korte toeſpraken en minzame leſſen zijne broederen leerde, en daardoor een uitnemend voorbeeld gegeven heeft aan alle verkondigers zijner Goddelijke woorden, behoeft zulk een opgedoſſel geenszins, hetwelk den waren ſmaak bederft. Hierdoor erlangen wij, in plaats van nat-

tuur-

tuurlijke, onopgeſmukte, eenvoudige Leerredenen, die de taal van het hart in ſtijl en voordragt met zich voeren, brommende, ſchelklinkende en weidsch opgetooide *Sermoenen*. Dit gebrek in het licht te ſtellen, daar tegen te waarſchuwen, de natuurlijke welſprekendheid in het preken voort te planten, is, zoo wij meenen, de bedoeling en zamenhang dezer uitnemende Redevoering.

Met opgetogenheid hoorden wij de meesterlijke uitvoering derzelve, en vreesden bij het in 't licht komen, dat wij, weggeſleept door de ongemeene welſprekendheid des Hoogleeraars, bij de lezing niet dat genoegen zouden vernieuwd vinden, hetwelk wij bij het hooren geſmaakt hadden. Dan geenszins: dezelve beviel ons, tegen verwachting, meer en meer.

De inhoud dezer Redevoering is uit drie onderſcheidene Nummers van den *Letterbode* al te bekend, dan dat wij 'er hier langer bij zouden ſtilſtaan. Wij zullen daarom liever een paar beſchuldigingen, tegen dezelve ingebragt, hier ter toetſe brengen, en hierin, om met den *Letterbode* te ſpreken, *gul, en, gelijk het Letterminnaars past, rond te werk gaan, volgens het oude formulier der Romeinen:* „*Uti inter bonos bene agier oportet.*" BONOS ſtaat 'er; en in de daad, Recenſenten moeten ſteeds, waar zij kunnen, met eenen *goeden*; niet met eenen *hatelijken* geest bezield zijn, zich niet opwerpen, als waren zij de eerſte en eenige kenners van taal en geleerdheid, opdat men niet het zeggen van GNATO bij TERENTIUS op hen toepaſſe:

Est genus hominum, qui eſse primos ſe omnium rerum volunt,
Nec ſunt.

De eerſte beſchuldiging betreft de zuiverheid van het Latijn. Het ſchijnt moeijelijk, de Latiniteit van een geacht Geleerde aan te vallen; en echter is het, onzes oordeels, niet zeer ongemakkelijk. Een enkel woord kipt men hier of daar uit; zoekt het na in zijne *Lexica*, en vindt men het niet, men roept het uit als onzuiver, en benadeelt dus den gevestigden roem van den genen, die het gebruikt heeft. Op zulk eene wijze zouden wij gerust durven aannemen, uit de losſe ſchriften van den onnavolgbaren WIJTTENBACH, eenige woorden, als niet van den besten ſtempel, als niet *Ciceroniaansch* uit te monſteren, en dezen Geleerde, in ſpijt der geheele wereld, van gebrek aan zuiverheid in zijn Latijn te beſchuldigen. Dan met volle regt zou de Hoogleeraar onze waanwijsheid den *Ciceronianus* van ERASMUS voorhouden, waar deze Vaderlandſche Geleerde de *Italiaanſche* wijsneuzen beſpot, dat zij in het ſtof der Scholen bleven omwroeten, en geen Latijnsch woord durfden gebruiken, wanneer zij twijfelden of CICERO dat zelfde woord wel gebruikt had.

Wan-

Wanneer men een Schrijver uitgeeft, gelijk RUHNKENIUS in zijne uitgave van MURETUS, dat men dan (wel te weten, indien men het gezag heeft van eenen RUHNKENIUS) aanteekene, wat beter naar den aard der Latijnſche taal had kunnen gezegd worden; dat men dan in eenen ERNESTI berispe, dat hij zijn uitnemend Werkje, *Initia Doctrinae Solidioris*, niet best betiteld heeft: maar bij de beoordeeling eener Redevoering als deze, die zoo veel lofwaardigs in zich bevat; zulk een' zuiver' Latijnſchen ſtijl ten toon ſpreidt, waar de zinſneden zoo rond, zoo Romeinsch afloopen, op een enkel woord onedelmoedig te vitten, veroordeelen wij ten hoogſte.

De Hr. RAU heeft zich, in zijne tegenbeoordeeling, op bijna alle plaatſen, hem ten kwade geduid, zoo wél verdedigd, dat wij 'er niets van belang hebben bij te voegen; alleen willen wij de verdediging van *ſe perſuaſum* en *ſe perſuaſos*, hetgeen de Hoogleeraar betuigt dat hem ontſnapt was, en dus nog als openſtaande kan beſchouwd worden, hier op ons nemen. De *Letterbode* beſlist op hoogen toon, dat *ſe perſuaſum* en *ſe perſuaſos* niet goed gezegd is, en dat men ſchrijven moet *ſibi perſuaſum*, omdat niet *homo perſuadetur*, maar *res perſuadetur homini*: zoo dat de Hoogleeraar RAU, pag. 15, in plaats van *Judex ſe non minus eloquentia victum ſentiat, quam ratione et argumentis perſuaſum*, had moeten ſchrijven, *ſibi perſuaſum*, en pag. 47, in plaats van *ſe citius perſuaſos, victosque ſentiunt, — ſibi citius perſuaſum, et ſe victos ſentiunt*; hetwelk in beide gevallen de ganſche bevalligheid der periode niet alleen geheel wegneemt, maar ook, volgens ieders gevoel van goed Latijn, vollſtrekt lam, en dus verkeerd gezegd is. De aard der Latijnſche taal wil, dat, zoo dra men *ſe victos* of iets dergelijks ſchrijft, men ook *perſuaſos* ſchrijven moet. Daarenboven het verbum *perſuadeo* neemt meermalen een *accuſativus Perſonae* aan, gelijk, behalve uit de door den Hr. RAU reeds aangehaalde voorbeelden, blijkt uit APPULEJUS, Lib. IX. pag. 642. „ *Tunc uxorem ejus tacite ſuaſit, ac denique perſuaſit, ſecederet paululum.*" Maar wie was APPULEJUS? Wat de eigenſchap der Latijnſche taal betreft, een allerbest Schrijver, gelijk de geleerde BARTHIUS hem noemt, en van welken OUDENDORP en RUHNKENIUS getuigen, dat hij nimmer iets in het Latijn te boek ſtelde, of hij had, wat de taal betrof, daarvan altijd voorbeelden voor zich. Daarenboven wordt door die zeer geleerde mannen, in de aanteekeningen op die plaats, te regt opgemerkt en aangetoond, dat de Ouden, *cum variis modis caſibusque*, zich van de verba *ſuadere* en *perſuadere* bediend hebben.

Dat *ille perſuaſus est* kan gezegd worden, blijkt uit OVIDIUS, *Art. Amat.* L. III. v. 679, alwaar van een Minnaar gezegd wordt:

Jam dudum perſuaſus erit.

Doch dit voorbeeld zal men *tegenwoordig* (de Recenſent in den *Letterbode* ſchrijft *huidendaags*) verwerpen, als van eenen *Dichter*. CICERO, wanneer hij de zuiverheid en juistheid van een Latijnsch woord of gezegde wilde beweren, beriep zich echter meermalen op den Dichter TERENTIUS; maar nadat men over taal- en dichtkunde heeft begonnen te philoſopheeren, is zulks buiten gebruik geraakt. Ondertuſschen is het zeker, dat, gelijk bij ons Hollanders nog geſchiedt, het gezag van eene taal uit oude Dichters meestal wordt opgezameld: en dat OVIDIUS veel beter over de zuiverheid en welluidendheid van zijne taal, dan wij thans, wist te oordeelen, is immers buiten twijfel? Deze Dichter ſchijnt zelfs hieromtrent zoo kiesch geweest te zijn, dat hij alles, wat zijne ooren niet ſtreelde, zocht te vermijden, en daarom, zoo 't ſchijnt, zich nimmer *van het woord fuerit*, anderzins zoo uitnemend geſchikt voor de onderwerpen, welke hij behandelde, heeft bedient.

Een ander bewijs, dat *perſuadeo* het gewone *paſſivum* kan geacht worden toe te laten, is uit CICERO, *Epiſt. ad Famil.* Lib. I. Ep. 9: en dit is daarom hier van te meer gewigt, omdat het noch in den *Faber*, noch in den *Gesner*, noch in den *Facciolatus*, noch in *Nizolius*, of wien men anders moge opgeſlagen hebben, gevonden wordt. *Quod cum offendiſſet populum Athenienſem, prope jam deſipientem ſenectute, cumque eum nec perſuadendo, nec cogendo vogi poſſe vidiſſet, cum perſuaderi poſſe diffideret, cogi fas eſſe non arbitraretur.* Men ziet derhalve uit deze voorbeelden, dat de Recenſent in den *Letterbode* zeer onnaauwkeurig handelt, wanneer hij ſchrijft: „*non homo perſuadetur*, maar *res perſuadetur homini*." Ten minſte noch de Minnaar, waarvan OVIDIUS gewaagt, noch het Volk van *Athene*, waarvan CICERO ſpreekt, moeten, maar onze meening, onder de *res*, maar wel onder de *homines* geteld worden.

Eene tweede beſchuldiging, die met regt gezocht en nijdig mag genoemd worden, is deze: *dat het zuakke* (wel te weten, in het oog van den *Letterbode*) *in deze Redeneering zijn oorſprong genomen heeft uit een al te groot gevoel van Vriendſchap van den Hoogleeraar* RAU *voor den Heer* DE BOSCH; als Schrijver der Verhandeling, voorkomende in het IIde Deel van TEIJLERS *Tweede Genootſchap*, waarin deze laatſte *de Natuur alleen zou opgehemeld, en de Regels ſchier op iedere bladzijde verworpen hebben*; en welke verhooging der Natuur en verwerping der Kunst hij almede in zeker geſprek met den Hoogleeraar WYTTENBACH (blijkens den Brief voor het laatſte Stukje van de *Bibliotheca Critica*) zou hebben volgebonden, tot dat hij, *door de ſchranderheid van den Hoogl.* WYTTENBACH, *zich enkel bij het verwerpen van magere en bekrompene* Compendia Rhetorica *zou hebben moeten bepalen.*

Dit

Dit alles is geheel bezijden de waarheid. De Heer DE BOSCH verwerpt niet de Kunst, maar het ongerijmde en wanſtaltige eener buitenſporige *Æſthetica* of *theorie der ſchoone kunſten*, door VAN ALPHEN en anderen zoo geroemd. De geleerde DE BOSCH prijst niet aan de enkele, dat is de ongeoefende Natuur, maar verheft eenen natuurlijken aanleg, door oefening geſterkt, gelijk uit de geheele Verhandeling blijkbaar is, en duidelijk onder andere uit bl. 12, 21, 32, 37—50. 70, 73, 79, 90, 92, 97—119. 128, 132, 138, 148—158. 160—210. 215 tot het einde; op alle welke plaatſen op de *oefening* en *geleerdheid* wordt aangedrongen. Zoo ook ſpreekt de Hr. WIJTTENBACH in den bedoelden Brief niet over *kunst*, maar over *exercitatio* en *doctrina*; en de Heer DE BOSCH zegt, zich volkomen gelijk blijvende: *Apage, mi* WIJTTENBACHI, *omnes methodos ac theorias! quibus hodie quoque multi — poetas alligare cupiunt: nil est impudentius illis hominibus, qui nec — linguam, nec versus facere, sciunt, et tamen de his judicant, et secundum leges, ab ipsis latas, nos censere et regere audent.* Hetgeen WIJTTENBACH geenszins ontkent, en in onze dagen te zeer vergeten wordt. — Dan genoeg. Wij danken de Heeren DE BOSCH en RAU, dat zij het hunne hebben toegebragt, om Dichtkunst en Welſprekendheid van al te enge banden los te maken. Meesterlijk heeft DE BOSCH dit ontwikkeld, in het Gedicht aan den Heere RAU voor deze Redevoering; een Gedicht, hetgeen wij met moeite ons bedwingen hier af te ſchrijven, en dat eene goede Nederduitſche Navolging overwaardig is (*).

(*) Aan die verlangen van den Recenſent zal men volkomen voldoen in een volgend Nummer, door het plaatſen van den Latijnſchen Lierzang, benevens eene Navolging van Mr. W. BILDERDIJK. Wij bedanken den geachten Zender dezer Vertaling van harte voor dit geſchenk.

De Uitgevers.

JOHAN VAN OLDENBARNEVELD, *Lierzang*, *door* HENDRIK HARMEN KLIJN. *Te Amſteldam*, *bij* P. J. Uijlenbrock. 1806. *In gr.* 8*vo.* 35 *Bl.*

Al wederom een *Lierzang* in denzelfden ſmaak als die, waarvan wij onlangs verſlag gaven (†); een Lierzang van 35 blad zijden! Dezelfde aanmerkingen, welke wij toen over de ongepastheid der benaming van dergelijke lange Dichtſtukken in het midden bragten, kunnen ook hier hare toepaſſing vinden.

Doch, zonder ons nu met deze oneigenaardige benaming van dit Dichtſtuk des Heeren KLIJN langer bezig te houden, beſchou-

(†) Zie No. V. der *Letteroef.* dezes Jaars.

ſchouwen wij liever het werk zelf. Voldoende reden om het Vaderland met dezen nieuwen Dichter geluk te wenſchen, vinden wij in het voorhanden zijnde Dichtſtuk niet. Dat de jonge Dichter ſtruikele, dat het vuur zijner warme verbeelding hem te verre voere, hem onachtzaamheden en feilen doe begaan, dit vergeeft men ligt, vooral wanneer men ſlechts daarbij eenige vonken van dichterlijk vernuft ontdekt: doch wanneer de bezadigde Man, de beoefenaar der nieuwe Wijsbegeerte, de kenner der Æſthetica, het dichtpenſeel in handen neemt, dan verwacht men iets meer, en dan is het ons niet geoorloofd zoo toegevend omtrent de voortbrengſels van zijnen geest te zijn, vooral dan niet, wanneer wij daar feilen in aantreffen, welke men naauwelijks in den onervaren Jongeling verſchoonen zou. De Heer KLIJN heeft het geluk deze bezadigde man te zijn, en zijnen geest met die kundigheden verrijkt te hebben. Het ſmart ons, dat wij daarbij moeten voegen, dat zijn Dichtſtuk nogtans niet beantwoordt aan hetgeen men van zulk eenen man verwachten kon.

De Dichter ſchetst ons den levensloop van JOHAN VAN OLDENBARNEVELD, dien grooten Staatsman, in zijne menigvuldige betrekkingen, van zijne geboorte af tot aan zijnen wreeden dood, en heeft die ſchets met vele vergelijkingen en beelden doorvlochten, die echter niet allen even gelukkig zijn. Om hier ſlechts één bij te brengen, leze men het tweede couplet, op bl. 7. De Dichter, zijne rede tot het Vaderland wendende, zegt:

Juigch, juigch, mijn vaderland! uw helden,
Die Spanjes wraak en moordlust velden,
Ziet ge eindlijk op uw' bodem weêr.
'k Zie bijgeloof en dweepzucht beven,
Verlichting op uw' grond herleven:
Juigch! juigch! niets ſtoort uw vrijheid meer.

En hierop laat hij nu volgen:

Zo juigcht, als in een' lentemorgen
Weêr de eerſte lichtſtraal 't woud begroet,
Het voglenheir, bij nacht verborgen,
Dien eerſten lichtſtraal te gemoet.
't Hoort nu het nachtgebroed, dat, huilend,
Zich in hun woest verblijf verſchuilend,
Voor Febus heldre glansſen vlugt;
Dat heir ſnelt, dankbaar voor den zegen
Des jongen morgenſtonds, dien tegen,
Doorklievend juigchende de lucht.

vind

Vind , hier zamenhang, Lezer? Treft u hier dit beeld, deze vergelijking? Wanneer de Dichter in zijn voorafgaand couplet gezegd had: „het Vaderland juicht, nu BARNEVELD het levenslicht aanſchouwt," enz. en daarop dan had laten volgen: „zoo juicht .... het vooglenheir," dan ware 'er ten minſte zamenhang en eene goede conſtructie: maar nu: „juich Vaderland! zoo juicht..., het vooglenheir" — wie gevoelt hier niet de gapende en gebrekkige woordvoeging? Het couplet zelve is van geen' beteren ſtempel. De zes laatſte regels behelzen het zelfde, dat de Dichter in de vier eerſten gezegd had; zij maken het beeld, de gelijkenis, flaauwer, en hadden zeer wel achterwege kunnen blijven.

Wanneer wij, met een critiſch oog, op deze wijze, gelijk een Recenſent behoort te doen, vervolgens dit Dichtſtuk doorloopen, ontmoeten wij een aantal fouten tegen de regels van Taal en Dichtkunst. De aanſtipping van *alle* deze fellen zou hoogst ongevallig zijn, zoo wel voor ons, als voor den Lezer. Wij zullen ons dan hier ſlechts tot eenige weinigen bepalen. Bl. 2 zegt de Heer KLIJN: *Voer ons te rug naar 't tijdſtip henen. Terug henen voeren* is een pleonasmus. *Voer ons terug*, of *voer ons henen*, een van deze beiden ware genoeg. Bl. 3, ſprekende van „dat land aan Nereus ſtaf ontwrongen," zegt hij vervolgens, *haar* vulst, *ze* ontrolde, deed *zij;* het vrouwelijke geſlagt in plaats van het onzijdige gebruikende. Meestal ſchrijft ook de Hr. KLIJN, tegen de algemeen aangenomen regels onzer taal aan, den tweeden en derden perſoon van den tegenwoordigen tijd der werkwoorden, die in *den* eindigen, als *vinden*, *branden*, *melden*, met eene enkele *d*, in plaats van eene *dt;* men zie ſlechts bl. 1. „De drift, die in uw' boezem *brand*," alsmede bl. 2. r. 7 en 17; bl. 25. r. 12, enz. Voorts maakt de Hr. KLIJN geen onderſcheid tusſchen *nog* en *noch*. Dergelijke taalfouten vinden wij zoo ongaarne in een *Dichtſtuk*, waarin men toch vooral op de taal bijzonder kiesch moet zijn. BOILEAU zeide reeds:

Sans la langue, en un mot, l'auteur le plus divin
Est toujours, quoi qu'il faſſe, un mechant ecrivain.

Hij, derhalve, die de dichterlijke loopbaan wil intreden, behoort dan wel in de eerſte plaats eene grondige kennis der taal, waarin hij ſchrijft, te bezitten. De Heer KLIJN zal ons dit gereedelijk toeſtemmen; en daar hij in zijn Voorberigt betuigt, „dat ieder beſcheidene beoordeeling of te recht wijzing hem hartelijk welkom zal zijn," vertrouwen wij, dat hem deze onze beſcheidene aanmerkingen ook niet onaangenaam zullen wezen, en hem in het vervolg een weinig meer oplettend en kiesch op zijne taal en zijnen ſtijl zullen doen

zijn; omtrent welken laatsten wij nog moeten aanmerken, dat hij ginds en elders verre van den Dichterlijken stijl verwijderd is, en zeer in het prosaische valt. Hoe ontbloot van alle Dichterlijk vuur, hoe koud, hoe prosaisch zijn niet, om slechts iets aan te stippen, de volgende regels:

Ja, gij, zo deugdzaam, eerbiedwaardig,
Ontsingt de schandelijkste dood;
Maar 't nageslacht vereert, rechtvaardig,
U, naast zijn' Willem, zijn' De Groot.

Ondertusschen zijn 'er hier en daar couplesten, die men met genoegen zal lezen, en de Hr. KLIJN heeft ook enkele fraaije wendingen, die, bijaldien zijn stuk voor het overige meer aan de vereischten des Lierzangs voldeed en minder gebreken bezat, eene allergelukkigste werking zouden doen: iets, waaraan wij misschien hebben toe te schrijven de goedkeuring, welke de Dichter in zijn *Voorberigt* zegt, van de Leden der Maatschappij *Felix Meritis*, en van de Amsteldamsche Afdeeling der Bataafsche Maatschappij van Taal- en Dichtkunde, (in beide welke Gezelschappen deze Lierzang is voorgelezen) ontvangen te hebben. Eenige gelukkige regels, of eene onverwachte en treffende wending, kunnen op den *Hoorder* dikwijls eenen gunstigen indruk maken; terwijl de *Lezer* van een Dichtstuk, hetzelve meer van nabij beschouwende, niet zelden dan eerst de gebreken ziet, die bij den Hoorder onopgemerkt waren gebleven. Dit ten minste, wij erkennen het gaarne, is bij ons meermalen het geval geweest, inzonderheid wanneer de Dichter, gelijk de Heer KLIJN, een goed talent van reciteeren bezat. Had ook de Heer KLIJN dit onderscheid van *hooren* en *lezen* een weinig meer gadegeslagen, en zijn stuk meer bearbeid en beschaafd, hij zou, onzes oordeels, voor zijnen roem beter nog gezorgd hebben.

Iets over alles. Eene Menippeesche Satire, om een ledig uur opwekkend en nuttig bezig te houden. Waar achter Mengelingen, bestaande in vlugtige gedachten over allerleije onderwerpen. Door A. FOKKE, SIMONSZ. *Met eene zinnebeeldige Tijtelplaat. Te Amsterdam, bij* J. van der Heij. 1805. *In gr.* 8vo. 160 *Bl.*

Daar ieder ander boek doorgaans *alles over iets* zeggen wil, zo keert de Schrijver het om, en wil eens *iets over alles* zeggen; en hieruit (maar waarlijk ook wel reeds zonder dit) voelt de Lezer, welk een geest in dit geschrift zal heerschen. Indedaad het is een vermaaklijk boek, maar voorzeker vindt men 'er ook overvloedige lering, en het „ *ne quid nimis!*"

is

in misschien in dit werkje meer nog, dan in andere soortgelijke van dezen geleerden en grappigen Schrijver, in acht genomen. Ons althands kwam het zo voor: „ Ik zal (dus „ spreekt de man zelve) mijne gedachten in een boek bij malkander verzamelen, dat dan zal kunnen dienen, om eens „ in een verlegen uur zo even in te kijken, en dan weêr „ uit de hand te leggen; waarom dat boek ook zeer geschikt „ zou zijn, om in de Antichambres van de Heeren Rechtsgeleerden op de tafel gelegd te worden, daar komen die verlëegene úúren nóg al eens eene enkele keer voor, als men „ wagten moêt tót de partijen, die 'er vóór ons gekomen waren, in orde, de een na de andere, geholpen zijn, of ook „ als men t'huis eens een uurtje leeg tijds heeft; want gaat „ men dan in zijn Bibliotheek, hoe groot die ook anders zij, „ men zal 'er schaarsch, zo in den eersten greep, een boek „ aantreffen, waarin men over alles zo wat, en dat nog wel „ plaisierig gesproken vindt. De meeste boeken zijn toch „ heele volledige ligchaamen, waar men maar zo geen stuk „ of brok tusschen uitneemen kan, dat niet met het voorige „ of het volgende in verband staat, of zo men die al vindt, „ zijn het versenboeken of *bon mots*, en vertellingjes; maar „ die leeren niet veel; en ik wilde dat het uurtjen dat in dit „ nieuwe boek besteed wierd, ook ten minsten eenige leering „ over een of ander onderwerp, de weetenschappen en „ kunsten voornamentlijk betreffende, aanbragt." Indedaad tracht de Schrijver aan deze zijne bedoeling te beandwoorden. Ziet hier den inhoud: *Inleiding over Boeken, Weetenschappen, enz. — Wie de eerste Schrijver geweest zij. — Schets eener Encyclopedie. — Bedenkingen over de Rechtsgeleerdheid in het algemeen. — Het Recht der Natuur. — Vóór-Justiniaansch Recht. — Het Jaarfeest van Pallas. — Na-Justiniaansch Recht. — Voorbeelden van Chicane. — Historie der Geneeskunde.* — Voorts MENGELINGEN. *Over de Symbola, Emblemata en Blasoenen. — Gedachten over geluk en ongelak. — Aangenaamheid der Hollandsche Steden; boven die van andere Landen, boomrijkheid van Amsterdam. — Over het aanleggen van Tuinen en Lusthoven. — De drie K. of de hooge rangen van Keizer, Koopman, en Kunstenaar met elkanderen vergeleeken.*

Het zal onnodig zijn, iets voor onze Lezers over te nemen; wij zouden verlegen zijn, wat te kiezen; maar op hoedanig eene wijze POKKE SIMONSZ. de pen voert, is overbekend, en de vrienden van 's mans geschriften zal het een aangenaam bericht zijn, dat het duidlijk blijkt zijn voornemen te zijn, dit werkje te vervolgen. De zinnebeeldige Titelplaat zal algemene goedkeuring wegdragen; de vinding is geestig, en, als men slechts eenmaal de opheldering in het Voorbericht inziet, alles sprekend en grappig, dat dit Plaatje alleen bijna de prijs van het boekje voor de liefhebbers waardig is.

De twee Schoenmakers, en de Schaapherder uit de vlakte van Salisburij. Twee leerrijke Geſchiedverhalen. Eene Bijdrage tot de Volkslecture. Uit het Engelsch vertaald en uitgegeven onder de Spreuk: Voor Christendom en Zeden. *Te Haarlem, bij* J. L. Augustini. 1805. *In 8vo. 212 Bl.*

Tom White de Postrijder, de Kok voor Arme Lieden, en de Zondagsſchool, 192 *Bl.* En verder in alles als boven.

Beide deze boekjes zijn van dezelfde hand als *De twee rijke Landlieden, of de Geſchiedenis van Thomas Roemlust*, waarvan wij ons gunſtig gevoelen reeds vroeger te kennen gaven (*), zijn in denzelfden geest, en (volgends de opgave van den Nederduitſchen Uitgever) gevloeid uit het hart en de pen van eene zeer verſtandige en godvruchtige Vrouw, HANNA MOHRE, de oprichtſter van zeker Genootſchap in *Engeland*, het welk zich verdienſtlijk heeft gemaakt door de uitgave van THE CHEAP REPOSITORY, of *Het goedkoop Magazijn*, (waarvan in het eerſte jaar omtrend twee millioeneu Exemplaren verkocht werden) in welk Magazijn deze Stukjes ook voorkomen, zullende ook bij ons gevolgd worden door ſoortgelijke uit het zelfde Werk. Wij kunnen aan het welgelukken dezer onderneming ook bij onze Landgenoten naauwlijks twijfelen, vooral daar het *Nederlandſche Zendeling-genootſchap* zich met het vervaardigen en verſpreiden van godsdienſtige geſchriften voor en onder den gemenen man bezig houdt, en een aantal van deszelfs leden en begunſtigers voorzeker, zo wel als wij, bij de lezing dezer Stukjes overtuigd zullen zijn, dat men bezwaarlijk meer onderhoudende en meer doelmatige geſchriftjes, recht in den geest van dat Genootſchap, zo als wij vertrouwen, (indien naamlijk het echte *werkdadige* Christendom deszelfs bedoeling zij) vervaardigen kan.

Om van den inhoud iets te zeggen: „ de ware Godsvrucht is „ niet enkel in woorden of begrippen gelegen, maar is een „ levendig grondbeginſel, dat zijnen invloed oefent op alle „ de gemeene verrigtingen van 's menſchen leven." Dit gevoelen is in alle deze ſtukjes heerſchende, en nu voelt men reeds welk ſoort van Godsvrucht dezelve trachten aan te kweken.

In No. I. hebben wij eerst de levensgeſchiedenis van twee Schoenmakers; de een een rijke boerenzoon, los en bedorven, die eerst aan 't eind van zijn leven tot nadenken en

hes

(*) *Letteroef. voor* 1805. No. V. bl. 235 enz.

bekering kwam, toen hij in de uiterſte ellende was; de ander, uit de Armenkas grootgebragt, maar van jongs af aan een voorbeeld van ijver en gezette godsvrucht. De geſchiedenis is onderhoudend genoeg, zo wel als leerzaam; doch wij kunnen dezelve hier niet doorlopen; liever geven wij eenige ſtalen, waaruit men zien kan, van welken aard de godsvrucht was van den waardigen man, wiens voorbeeld zich hier van zelve aanprijst.

„ Wanneer een vader zijnen zoon eene goede opvoeding, „ een goed voorbeeld, en een goeden meester geeft, dan is „ het zeker *mogelijk*, dat de zoon een ſlecht mensch worde, „ doch dit gebeurt maar zelden; en zoo het gebeurt, dan „ heeft de vader het zichzelven niet te wijten; en he is „ geen geringe troost, wanneer men, in dit opzigt een „ goed geweten mag hebben, hoe het dan ook, onder Gods „ aanbiddelijk beſtuur, moge uitvallen."

Mr. *Stock* behandelde, zelve baas geworden, zijne knechts nooit met hardheid, enz. „ Trouwens hij bezat het eenig „ zeker behoedmiddel tegen die dwaling. Het was niet en„ kel een gevolg van zijne natuurlijke rechtvaardigheid; want „ deze dient ſlechts om de menſchen vriendelijk te doen „ zijn, wanneer men hun genoegen geeft, en geduldig, wanneer „ zij niets hebben dat hen kwelt. Maar hij ſtond op hoogeren „ grond. Hij paste den Godsdienst toe op alle zijne bedrij„ ven; hij gaf nooit aanleiding tot beledigende woorden, „ om dat hij wist dat dit zonde was; en hij behandelde zij„ ne leerjongens nooit kwalijk, om dat hij zelf eenen Heer in „ den Hemel had."

Hij had eenen vastgeſtelden regel, dien hij altijd volgde, naamlijk van *niet tot morgen uit te ſtellen, hetgeen heden gedaan moet worden.* „ Men heeft geoordeeld, dat hij zijne „ welvaard in de wereld, zoo wel als zijnen wasdom in de „ godsdienſtigheid, aan het opvolgen van dien eenvoudigen „ regel grootendeels te danken had."

Toen hij de ellende van zijnen godlozen makker vernam, zeide hij: „ God zij geloofd, dat ik niet in dezelfde ellende „ ben! Hij is het die mij onderſcheidde. Ware het niet door „ zijne genade, ik zou misſchien mij in geen' beteren toe„ ſtand bevinden. Nu hij door Gods hand vernederd is, is „ het mijn tijd, om naar hem toe te gaan." Men herinnerde hem, hoe zwaar deze man hem beledigd had; maar zijn antwoord was: „ Het is nu geen tijd om aan beledigingen te „ denken. Hoe kan ik vergiffenis van *mijne* zonden verwach„ ten, indien ik weigere hem de *zijne* te vergeven?" — In de gevangenis komende, kon hij zijne tranen niet inhouden: „ Ik kan, zeide hij tot zijnen leidsman, niet uit mijne „ gedachten zetten, dat de allerongebondenſte van die men-

„ ſchen

„ schen toch mijn natuurgenoot is. Dezelfde GOD heeft hun
„ geschapen; dezelfde VERLOSSER is voor hun gestorven; hoe
„ zou ik dan zelfs den snoodsten onder hen kunnen haten?
„ Hadden zij de voorregten genoten, die ik genoten hebbe,
„ zij zouden misschien beter geweest zijn dan ik; zonder
„ den Goddelijken zegen op het onderwijs van mijnen Leer-
„ aar, zou ik misschien erger geweest zijn, dan de ergste
„ van hen allen. Ik heb geen reden om hoogmoedig, maar
„ veel reden om dankbaar te zijn. *Laat ons niet hooggevoe-*
„ *lende zijn, maar vrezen.*" Lezenswaardig en treffend zijn
zijne gesprekken met den ellendigen en nu bijna wanhopenden
mensch; dan wij kunnen alles niet afschrijven; dit eene nog;
toen een van zijne knechts betuigde geen medelijden met den
gevangenen te kunnen hebben, *want*, zeide hij, *hij was ge-*
woon den spot met u te drijven, en u uit te lagchen, om dat
gij zoo godsdienstig waart, en in den Bijbel laast, — was zijn
antwoord: „ Laat mij toe u eens eenige dingen te zeggen. In
„ de *eerste* plaats, gij moet nooit wachten met iemands ge-
„ breken op te halen, tot dat hij door rampspoeden verne-
„ derd is. Ten *tweeden*, gij moet u nooit verblijden in zijn
„ ongeluk, maar medelijden met hem hebben, en voor hem
„ bidden. *Eindelijk*, wat aangaat zijn smalen op mijne gods-
„ dienstigheid; indien ik geen ijdelen schimp verdragen kon,
„ dan was ik niet waardig een Christen te heeten. Zoo wie
„ zich mijns en mijner woorden zal geschaamd hebben —
„ weet gij nog wat 'er volgt? — Ja, Meester, dit was de
„ Tekst die voorleden *Zondag* gepredikt is — diens zal de
„ Zoon des menschen zich ook schamen, wanneer hij komen
„ zal in zijne Heerlijkheid."

Offschoon wij erkennen, dat een aantal Godsdienstvrienden
deze of gene bijzonderheid, deze en gene uitdrukking, nog
wel eenigzins anders zouden wenschen, en misschien niet ge-
heel en al ten onrechte, zo twijfelen wij toch geenzins, of ie-
der der zodanigen zal dit Geschrift in de handen van zeer ve-
le Lezers wenschen. Dan hoe komt het in de handen van
den minvermogenden? door uitdeling? De stukjes moesten
daarom afzonderlijk te bekomen zijn, en, zo men den Druk-
ker door eenige schadeloosstelling kon overhalen, tot eenen
zeer geringen prijs; zo maakte men zich voorzeker bij het
Christendom verdienstelijk.

De Schaapherder, de tweede Geschiedenis in dit boekdeeltje,
heeft ons even zeer behaagd, en zelfs meer nog geroerd. Dit
voorbeeld van echte Christelijke deugd en nederigheid is bij
uitnemendheid treffend getekend; en eene aantekening onder-
richt ons, dat wij in hetzelve, grotendeels althands, eene ware
geschiedenis lezen.

No. II bevat *Toon Wijte den Postrijder*, wien eene zware
been-

beenbreuk het grootſte geluk van zijn leven werd, en dien men niet nalaten kan innig hoog te achten en te bewonderen. *De Kok voor arme lieden*, of de *goedkoope gerechten van Jufvrouw Jones*, volgt hierop. Deze vrouw van eenen rijken koopman werd weduwe, nadat haar man zeer grote verliezen geleden had; zij zettede zich in een dorpje neder, en was diep moedeloos, tot dat eene Leerreden van den Predikant, over den barmhartigen Samaritaan, haar het „*ga gij henen en doe desgelijks*" diep in het hart drukte; een daar op volgend geſprek maakte haar werkzaam, en, zonder dat het haar eenen ſchelling kostede, deed zij den armen onbegrijplijk veel voordeel en nut, op eene wijze, die wel niet in alles, maar toch in meer dan één opzicht, ook bij ons gevolgd kon worden. Men vindt hier eenige voorſchriften van hare goedkope gerechten, die zij de minvermogenden leerde bereiden, en voor weinig gelds te verzorgen wist.

Zij bezorgde ook het Dorp eene *Zondags-ſchool*, waarvan een volgend ſtukje ons bericht doet; terwijl met de Geſchiedenis van *Hester Wilmot*, zijnde een Vervolg op de *Zondags-ſchool*, dit Deeltje beſloten wordt. De lezing dezer beide laatſte ſtukjes prijzen wij vooral ook aan. Dat ieder Geestelijke nadenke, of zo iets misſchien ook in zijne Stad of Dorp kon worden tot ſtand gebragt!

Beide deze boekdeeltjes leest men ook in dit Hollandsch gewaad doorgaans vloeiende; het laatſte ſchijnt ons echter met meerder haast en mindere naauwkeurigheid overgebragt. B. v. bl. 4. *De eerſte ſtap om met gerustheid andere te zien zondigen, is zelfs te zondigen*; ſchijnt duidlijk te moeten zijn: „de eerſte ſtap om zelve te zondigen, is anderen enz." Ook twijfelden wij hier en daar, bij de voorſchriften van goedkope ſpijzen, aan de juistheid der overzettinge: en over het geheel ware het niet kwaad geweest, deze voorſchriften voor onze Landgenoten eenigzins te veranderen: b. v. bij het derde voorſchrift:

„Neem twee pond gezouten rund- of varkensvleesch, ſnijd „het in kleine ſtukjes, en doe het in een pot, met vijf mengelen water, laat het, op een zacht vuur, drie quartier „uurs koken; doe 'er dan bij een weinig gele wortelen, „pingſternaken, of rapen, alle fijn geſneden; of een weinig „dun geſneedene aardappelen, een kool en een paar kerſen. „Verdik het met een pint havermeel; alles wel gekruid met „zout en peper." Bij dit voorſchrift mogen de *twee kerſen* een' aangenamen geur verwekken voor de fijne proef van eenen *Engelschman*; maar de *Hollander* zal 'er weinig ſmaak van hebben. En het moge waar zijn in *Engeland*, dat zeven of agt menſchen *hun genoegen* (dit zal toch de mening zijn) eeten kunnen aan eene rijstpodding, vervaardigd van *een half pond rijst*, *twee*

twee pinten taptemelk, en vier lood bruine suiker; maar als zoo ven *Hollanders* daarvan eeten moeten, lusten zij waarlijk nog wel iets toe; — als de Vertaler 'er lust in heeft, hij neme 'er maar eens de proef van in een arm huisgezin, en hij zal 'er eene aardige grap van zien.

Zeldzaame Natuur-verschijnzelen, tot Vermaak en Onderwijs voor de Jeugd; benevends een Natuur-Geschiedkundig Raadzel-Boek. Door ANDREAS SKOLKA. *(Uit het Hoogduitsch.) Iste Stuk. Te Gorinchem, bij* J. van der Wal. 1805. *In 8vo. 265 Bl.*

Gewisselijk behoort eene meer of min uitgebreide kennis van de Natuurlijke Historie tot eene beschaafde Opvoeding. Aangenaam is die kennis op zich zelve, en heeft, daarenboven, eene eigenaartige strekking ter opleidinge van den Geest tot de erkentenis en aanbidding van den onzigtbaaren Maaker, en om het hart met de loffijkste aandoeningen te vervullen. Op meer dan één wijze kan het onderrigt in die voortreffelijke Weetenschap worden aangevangen. SKOLKA verkoos daartoe bij het zeldzaame en zonderlinge de aandagt zijner Jeugd te bepaalen, en bedient zich van eene uitvoerige vermelding der meest aandagt verdienende merkwaardigheden, ten aanzien van de teekening en kleur, de gestalte en vorming, en het bekleedzel des Dierlijken Lichaams. Onder de zeldzaamheden, wat de *teekening* aangaat, zullen veelen, van deeze Weetenschap onkundig, hier een aantal Kapellen, en ook andere Dieren, ontmoeten, die Letters, Getalen, Schrijfteekenen, Muzijknooten, Mathematische Figuuren, Beelden, of onregelmaatige Figuuren, op hun lijf draagen. Doch de aart deezes Werks gedoogt geen doorloopend verslag; en hier en daar iets op te zamelen, ware enkel snipperwerk, 't welk over 't geheel weinig lichts zou verspreiden. Het zoogenaamde Raadzel-Boek, agter het Werkje geplaatst, bevat een aantal van driehonderd vijf-en-zeventig Vraagen, op welke, door voegzaame aanwijzing, de Antwoorden uit het Werkje zelf kunnen worden opgemaakt; eene leerwijze, die wij ook in verscheiden Werkjes, door de Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen* in 't licht gegeeven, met genoegen hebben opgemerkt. Den zulken, wier smaak op de Natuurlijke Historie valt, kunnen wij dit Geschrift met volle ruimte aanprijzen.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Het voorbeeld van JESUS KRISTUS *ter navolging voorgeſteld. Een Godsdienſtig Leesboek voor alle Vereerers van* JESUS. *Uit het Hoogduitsch van* J. H. F. CRAMER, *Diakonus en Prediker te Dresden. Te Workum, bij* I. Verweij. 1805. *In gr.* 8*vo.* 447 *Bl.*

Dit nuttig Werk van CRAMER, reeds 1791 voor de eerſte maal in 't Hoogduitsch uitgegeven, was ons ſedert lang met hoogſchatting bekend. De ongenoemde, ook voor den Uitgever, ISAAC VERWEIJ, voorheen Rector te Franeker, thans Boekverkoper te Workum, verborgen gehoudene Vertaler heeft onze Landgenoten, die dergelijke Godsdienſtige Huisboeken verlangen, een goeden dienst gedaan met de overzetting, en de Uitgever met de moeite, die hij ons bericht, bij de overzieninge, daaraan beſteed te hebben. Men vindt hier het voortreffelijk voorbeeld, dat onze Heer Jeſus Christus, in zijne geheele levenswijze, gaf, in vele bijzonderheden, met oordeelkundige oplettendheid geſchetst, en tot navolging toegepast, in *negenënzestig* korte *Overdenkingen*.

Vooraf gaat eene *Inleiding*, bevattende zeer gewigtige aanmerkingen, over het nut en de wijze der navolging van het voorbeeld van Jeſus. Daartoe behooren zeven Overdenkingen van dezen inhoud: (1) Over de nuttigheid van goede voorbeelden in het algemeen, en de verplichting, om dezelven op te ſporen. (2, 3, 4) Het belangrijke van Jeſus voorbeeld. (5) Het is noodzakelijk, dat wij het voorbeeld van Jeſus geſtadig navolgen. (6) Het herhaalde lezen van de levensgeſchiedenis van Jeſus, als een hulpmiddel, om meer en meer zich met zijn voorbeeld bekend te maken. (7) Eenige regelen van voorzichtigheid, ten opzichte der navolging van Jeſus. — Dan volgen vier *Afdeelingen*, waarvan de *eerſte*, over de denkwijze en het gedrag van Jeſus omtrent God, in dertien Overdenkingen, de volgende onderwerpen bevat: De verhevene godsvrucht van Jeſus; zijne hartelijke

liefde voor God; diepe eerbied voor God; gewillige, onbepaalde en ſtandvaſtige gehoorzaamheid jegens God; vast en onverdeeld vertrouwen op God; kinderlijke overgave in den wil van God; aanhoudende dankbaarheid jegens God; werkzaame ijver voor de eer van God; vertrouwelijke omgang met God in 't gebed; hoogachting voor de openbare Godsdienſtoefening; hoogachting voor het woord van God; grondſtellingen, ten opzichte der belijdenis van den openbaren Godsdienſt des lands; regtmatig oordeel over de zoogenoemde ſtrafgerichten van God. — De *tweede*, over de denkwijze en het gedrag van Jeſus omtrent zijne naasten, behandelt, in vijftien Overdenkingen, zijne algemeene, werkzaame en grootmoedige menſchenliefde; echte vaderlandsliefde; hartelijk deelnemen in de aangenaame en treurige lotgevallen zijner medemenſchen; inſchiklijkheid, ten aanzien van dwalenden en onwetenden, en de zachtmoedigheid, waarmede hij dezelven onderrichtte; menschlievenden omgang met zondaren; verſchoonende beoordeeling omtrent de fouten en gebreken van andere menſchen; bijzondere manier, om de goede daden van anderen op te merken en te prijzen; edelmoedige en algemeen nuttige weldadigheid; onwankelbare liefde tot de waarheid, oprechtheid en openhartigheid; wijze achterhouding; ongemeene voorzichtigheid; zucht tot vreedzaamheid en verdraagzaamheid; handelwijze van Jeſus, wanneer hij onbillijk werd beöordeeld of onverdiende berispingen moest ondergaan; voorbiddingen voor anderen; treurigheid bij den dood van zijne vrienden. — De *derde* overweegt de denkwijze en het gedrag van Jeſus omtrent zichzelven, in veertien Overdenkingen: Zijne zorge voor zijn zelfsbehoud; zorge voor de ontwikkeling zijner geestvermogens, door reeds vroegtijdig te ſtreven naar godsdienſtige kundigheden; hoedanig hij zich op zijn volgend ambt voorbereidde, en hetzelve zich geſtadig voor oogen ſtelde; edel gevoel van eer; welingerichte ſpaarzaamheid; altijd opgeruimde eenſtemmigheid van gemoed; onvermoeide en onbaatzuchtige arbeidzaamheid; zijn gedrag, ingevalle zijn arbeid en zijne pogingen vruchteloos ſchenen te wezen; afkeerigheid, om zich met dingen te bemoeijen, die niet tot zijn ambt behoorden; zorgvuldigheid, om ieder voorval, of elke omſtandigheid, voor de genen, die hem hoorden, leerrijk en ſtichtelijk te maken; edelmoedigheid in het vergeven

van

van ongelijk; ootmoedigheid, vervreemd van allen hoogmoed; zachtmoedigheid en matiging of zelfbeheerſching, ook dan zelfs, wanneer hij de gegrondſte redenen tot toorn had; volkomene hemelsgezindheid. — De *vierde* beſluit met de denkwijze en het gedrag van Jeſus te beſchouwen, in zijne bijzondere betrekkingen. Hier komen, in zeventien Overdenkingen, de volgende bijzonderheden in aanmerking: De denkwijze en het gedrag van Jeſus, als kind, jegens zijne ouderen; als Leeraar; als vriend en bloedverwant; bij verzoekingen tot het kwaad; liefde tot de eenzaamheid; gedrag in de gezellige verkeering en bij het deelnemen in onſchuldige vermaken; omtrent rijken en voornamen; omtrent armen en geringen; omtrent de Overheid; omtrent andersdenkenden, in het ſtuk van den Godsdienst; liefde jegens en achting voor kinderen; hoe Jeſus zijne jongeren allengs voorbereidde op zijn volgend lijden; hoe hij zichzelven daarop voorbereidde; zijne ſtille gelatenheid en aanhoudend geduld in 't lijden; voorzorge voor de zijnen bij zijnen dood; juiſte en zuivere denkbeelden omtrent den dood; bedaarde gemoedsgeſteldheid bij denzelven. — In een bijgevoegd *Aanhangzel* wordt nog, in drie Overdenkingen, het heilig Avondmaal beſchouwd, als een middel, om ons ter navolging van Jeſus op te wekken.

Men ziet uit deze opgave, dat een geheel zamenſtel van Christelijke Zedenleer, geſchikt voor allerlei ſoort van menſchen, in allerlei levensſtanden, en naar 't voorbeeld van Jeſus gantſchelijk ingericht, uit diens levensgeſchiedenis en verdere aanwijzingen in de Apoſtoliſche Schriften voorhanden, is getrokken. Over verſcheidene gezegden en daden van Jeſus, waarop de Schrijver zich ginds en elders naar zijn oogmerk beroept, zou nog wel hier en daar, behoudens de kortheid, die naar het voorgeſtelde doel overal moest in acht genomen worden, iets meer, en ook wel nu en dan iets beters, kunnen gezegd zijn. Somtijds zijn de voorbeelden uit het leven van Jeſus te vergezocht, en de toepaſſing, die 'er tot navolging voor ieder menſch van gemaakt wordt, min of meer gedrongen. En hoe zou men ook kunnen vooronderſtellen, dat de Euangelisten en Apoſtelen, die alleen eenige voorname bijzonderheden, voornal uit het openbare leven van Jeſus, hebben willen beſchrijven, en zeker daarbij geenzins ten oogmerke gehad hebben, 't geheele karacter van Jeſus naauwkeurig

af te malen, niets bruikbaars en navolgenswaardigs overgeſlagen hebben? Desniettemin bevat dit voortreffelijk boek overvloedige ſtof tot Christelijk nadenken, en een reeks van waarnemingen, die wijduitgeſtrekt nut kunnen ſtichten.

De Vertaling is welvloeiend, en doorgaans zniver. Maar enkelde Germanismen hebben wij opgemerkt, die zich echter uit den zamenhang ligtelijk laten verbeteren, als *in vooruit*, voor 't Hoogduitsch *im voraus*; ook eenige drukfeilen, onder welken, bij voorbeeld, bl. 222 zinſtorend is *wordt* voor *wondt*.

De drie laatſte Leerredenen, uitgeſproken te Rotterdam, door wijlen den Hoogeerw. Hooggel. Heer DINGEMAN WOUTER SMITS, *Prof. der Godgel. en Leeraar bij de Nederd. Herv. Gemeente aldaar; enz. Uitgegeven door* J. SCHARP, *Leeraar bij dezelfde Gemeente, enz. Te Rotterdam, bij* J. P. van Ginkel. 1806. *In gr.* 8*vo.* 153 *Bl.*

Gaarne willen wij deze Leerredenen uit dat oogpunt beſchouwen, 't welk de Uitgever, in de korte Voorrede, heeft aangewezen. Wel verre van door wijlen den Rotterdamſchen Kerkleeraar SMITS opgeſteld te zijn, met oogmerk, om dezelven ter perſſe te leggen, waren zij zelfs niet woordelijk geſchreven, maar alleen ruim geſchetst; doch de drie eerſte, bij het flot en begin des jaars, kort voor 's mans dood, door zeer velen met genoegen aangehoord, en de laatſte vervaardigd, om nog denzelfden avond van Zondag, 12 Januarij, uitgeſproken te worden, toen hem, ſlechts weinige uren voor dat hij dit zou volvoerd hebben, een beroerte overviel, en een einde van zijn leven maakte. De Weduwe, daartoe door 't verlangen van velen zijner aanhangeren en lievelingen gedrongen, ſchonk de nagelatene ſchetſen, waarvan de laatſte nog naauwlijks voltooid was; en de herziening en uitbreiding werd door den Uitgever, met hare voorkennis, van den Eerw. J. SCHARP verzocht, die dit dan ook volvoerd heeft. En zoo komen dan nu deze Leerredenen, niet zoo als ze door den oorſpronkelijken Auteur zijn vervaardigd, maar door een ander, wiens prediktrant, zoo wij wel onderricht zijn, van dien des overledenen

mer-

merkelijk verſchilt, aangevuld en voltooid te voorſchijn. Dit is eene zonderlinge manier, om iemands gedachtenis te bewaren. Hoe zal men het oorſpronkelijke van 't bijgevoegde onderſcheiden, en wel in Leerredenen van iemand, die, zoo als de Eerw. SCHARP zegt, behoorde tot de veeltijds *naïve* Predikers, die zijnen bijzonderen ſtijl en wijze van doen had, moeielijk door iemand anders na te volgen? terwijl ook de Gemeente nu niet de Redevoeringen van SCHARP, maar die van SMITS, begeerde. Dit raadzelachtige vinden wij ook niet verklaard, door 't geen hij 'er bijvoegt: „Gelukkig wezen mij de Schetſen den weg; in gedachten, zaken, orde en uitdrukkingen heb ik niets veranderd, en in de uitbreiding getracht, zoo veel doenlijk, in het afgebakende ſpoor te blijven; ik vertrouw, dat de Gemeente haren geliefden SMITS overal herkennen zal." Dit mogen dan 's mans gezette volgers in de Rotterdamſche Gemeente doen, voor welken dit geſchenk eigenlijk beſtemd is, en zich alzoo verbeelden, hunnen SMITS nog te hooren.

De eerſte Leerrede, op den laatſten Zondag des jaars 1805 uitgeſproken, handelt over Luk. XVI: 2. *Geef rekenſchap van uw rentmeesterſchap.* De tweede, op den eerſten dag des jaars 1806 gehouden, over Job VIII: 9. *Want wij zijn van gisteren en weten niets.* De derde, negen dagen later, over *Simeon in den tempel*, Luk. II: 25—28. De vierde noodlottige Leerrede over *Simeons lofzang*, Luk. II: 29—32.

Uit het getal der bladzijden zal men bemerken, dat deze Kerkelijke Redevoeringen tamelijk lang zijn. Wij meenen wel eens gehoord te hebben, dat Prof. SMITS verbazend ſnel was in 't uitſpreken zijner Leerredenen, en daardoor, binnen den gewoonen tijd, bijna eens zoo veel voortbragt als de meesten zijner ambtsbroederen. Men denke dan niet, dat dezelve alleen door de bijvoegſels van Do. SCHARP zoo lang en breed zijn geworden. En zoo moeielijk 't dan ook moge geweest zijn voor de toehoorders, om den Leeraar zoo predikende te volgen, en 't gehoorde, met zoo vele deelen en onderdeelen, te onthouden, men kan 'er zich nu toe zetten, om deze wijduitgerekte Predikatien op zijn gemak te lezen. Die zich met des Leeraars ſtijve begrippen over 't Christelijke leerſtelſel kunnen vereenigen, en in zulken zoogenaamd ſchriftuurlijken en ge-

moedelijk ernſtigen prediktrant behagen ſcheppen, zullen dat met ſtichting doen. Wij twijfelen niet, of deze Leerredenen zullen, ook nog wel buiten Rotterdam, lezers van dien ſtempel vinden.

Noodige Aanmerkingen op de juridieque Memorie van Mr. DIRK HOOLA VAN NOOTEN, *Advocaat te Schoonhoven, ter verdediging van* ARIJ BOER, cum ſuis. *Door* J. F. BARENDS, *Predikant te Gieſſendam. Te Amſterdam, bij* J. A. Meijboom. 1806. *In gr.* 8vo. 75 *Bl.*

Onlangs verſlag gedaan hebbende van de *Memorie*, door Mr. HOOLA VAN NOOTEN, ter verdediging der handelwijze van ARIJ BOER c. ſ. tegen hunnen Leeraar J. F. BARENDS, in 't licht gegeven, nadat deze voorlang bij onderſcheidene Kerkelijke Rechters in 't ongelijk waren geſteld, willen wij ook niet afzijn, om melding te maken van deze *Noodige Aanmerkingen*, die de Eerw. BARENDS heeft geördeeld daartegen terſtond te moeten in 't licht geven. Wij doen dit met des te meer genoegen, omdat wij daarin ons oordeel over 't ſtuk van den Advocaat, en het gehouden gedrag van deszelfs Client ARIJ BOER, zoo zeer bevestigd, en de geheele zaak door verſcheidene bijgebragte daadzaken in dier voege opgehelderd vinden, dat wij 't plicht rekenen, om 't lezend Publiek, dat, door de ſtoute taal en fijne kunſtenarijen van den Schoonhovenſchen Rechtsgeleerden, min of meer tegen den miskenden en mishandelden Predikant BARENDS mogt ingenomen geweest zijn, hoe eer hoe beter bekend te maken met dit welgeſteld Verdedigſchrift, dat des Schrijvers verſtand en hart eere aandoet, en den Heer HOOLA VAN NOOTEN van ſchaamte moet doen blozen.

Men kan 'er den Gieſendamſchen Predikant nader uit leeren kennen, als een eerlijk man en regtſchapen Godsdienſtleeraar, die, niettegenſtaande de Kerkelijke Procedures, hem wegens aangetijgde onrechtzinnigheid aangedaan, bij zijne gantſche Gemeente, ARIJ BOER alleen, met enkelden van zijne vrienden, aanhangers en bewonderaars, uitgezonderd, in hooge achting ſtaat, en daarvan, in de laatſte vier jaren, en dus gedurende den tijd der ontſtaane verdeeldheid, ook na de uitgave der zoo veel geruchtsmakende Memorie, de onweerſpre-

ſprekelijkſte bewijzen heeft ondervonden, veel meer zelfs dan te voren; en dat bij eene Gemeente, die uit niet minder dan 500 Belijdenis-leden, en in 't geheel uit 2100 zielen beſtaat. ARIJ BOER in tegendeel komt hier, zoo als men hem reeds uit het eigen verhaal van zijnen Verdediger, en daarbij gevoegde ſtukken, die voor hem gedient hebben, had leeren kennen, in een ongunſtig licht voor, als een woelzieke ijveraar en doldriftige kettermaker, die niets heeft onbeproefd gelaten, om, ware het mogelijk, zijnen Leeraar den voet te ligten, en de Gemeente tegen hem in 't harnas te jagen; — zijn vriend NICOLAAS BOERE, met wiens niets beduidend getuigenis, bij de Claſſis en Synode met recht verworpen, HOOLA VAN NOOTEN zoo hoog loopt, als een dubbelhartig man, die zijn plicht ſchandelijk vergeten, en zich door ARIJ BOER heeft laten vervoeren, om ook al mede, hoewel geheel ontijdig en ter kwader trouwe, tegen zijnen Leeraar in 't ſtrijdperk te komen; — J. GOETZEE, Lidmaat der Hervormde Gemeente te Gorinchem, (die van een vertrouwelijk, en, zoo als wij liefſt denken willen, kwalijk verſtaan geſprek, misbruik gemaakt heeft, om ARIJ BOER in zijne aanklacht te ondersteunen,) als iemand, die, omdat zijne ſteile begrippen over den geheelen omvang der Christelijke Leer en bijzondere gevoelens over zekere betwiste punten, door geen hoe ook genaamd Kerkelijk gezag bepaald, met de meer redelijke denkwijze van Do. BARENDS niet inſtemmen, ook al aan de alarmklok heeft willen trekken; en eveneens de overige medeſtanders van 't hoofd der zamengezworenen, als met allen grond afgewezen. Niets van eenig belang, in de Memorie van den Advocaat tegen de handelwijze van den Predikant te berde gebragt, is onbeantwoord gebleven, alles met ronde taal mannelijk verantwoord, en de onchristelijke oogmerken van alle zijne beſchuldigers in 't volle licht geplaatst.

Deze verantwoording is voor geen meer bijzonder uittrekzel geſchikt. Men moet ze maar lezen, om overtuigd te worden, dat de Heer HOOLA VAN NOOTEN de zaak van ARIJ BOER door zijn geſchrijf, wel verre van die ſchoon te maken, als geheel afzichtelijk heeft doen aan 't licht komen. En nu verdient dan de *Memorie* van den Rechtsgeleerden met de *Noodige Aanmerkingen* van Do. BARENDS, als eene Bijdrage tot de Kerkelijke

Geſchiedenis der negentiende eeuw, bewaard te worden. Het is dan maar te wenſchen, dat 't hierbij zal blijven, en dat de zoo naakt ten toon geſtelde grimmigheid van 's mans vervolgers, uit zijne mogelijk al te openhartige wijze van ſchrijven over de gevoelens van zijn hart, geen aanleiding zal nemen, om hem nog al meer moeite aan te doen. Men bedenke zich wel, om geen meer ſchande te behaalen. Hoe veel beter ware 't voor hun geweest, van de geheele zaak, nu door alle kerkelijke rechters afgedaan zijnde, ſtil te zwijgen, en al 't gebeurde aan de vergetelheid over te geven!

PHILOIKOS *of de Huisvriend. Een Boek ter bevordering van Huislijke Deugd en Geluk. Door* J. K. PISCHON, *Prediker van zijne Majeſteit den Koning van Pruiſſen; Leeraar bij de Guarniſoen-Gemeente te Potsdam. Naar de Tweede Uitgave, uit het Hoogduitsch. Iſte Deel. Te Amſterdam, bij* C. Sepp, Jansz. 1805. *In gr.* 8vo. 423 *Bl.*

Geluk is het doel, na 't welk alle menſchen ſtreeven. Veelſoortig is hetzelve, en wordt onder verſchillende gedaanten genooten, naar gelange de menſchen een onderſcheiden inzigt van zaaken hebben, of van verſchillenden ſmaak, neigingen en gezindheden beheerscht worden. Zoo noemt en acht de een zich gelukkig in eenen ſtand, die voor een anderen tot eene bron van kwellinge en verdriet zou verſtrekken. Zoo vindt de een vermaak in iets, waaraan een ander niet dan met afkeer, althans niet zonder tegenzin, kan denken. Een blijk is dit van de Goddelijke wijsheid en liefde, opdat, onder de groote verſcheidenheid der voorwerpen, welke 's menſchen ſtand, en het aardrijk, waarop hij leeft, ter genietinge aanbieden, niet een van allen ledig en ongebruikt zou blijven liggen. *Huislijk geluk* mag wel, onder 't geen 's menſchen ſtand in de waereld kan veraangenaamen, in de eerſte plaats mede genoemd worden. „Want toch," zoo als de Vertaaler van het Werk, welk thans voor ons ligt, in zijn Berigt te regt ſchrijft, „wat baaten eer, aanzien en rijkdom, indien „iemant, om van dezelve genot te hebben, zijnen huis„lijken kring ontvlieden, en, door verſtrooijende „uithuizigheid, elders dus genaamd vermaak moet naa-

„jaa-

„ jaagen?" Met den Heer PISCHON moet men in de daad bekennen, dat dit Geluk bij lange na zoo algemeen geene plaats heeft, als de Menschenvriend wel zou wenschen. Doch met hem moet men tevens bekennen, dat de bronnen diens dervens van huislijk Geluk bij veelen niet verre te zoeken zijn, en dat het, ginds en elders, beter zijn *konde*, indien men, van beide zijden, het in goeden ernst *gewild* hadde. Dank, derhalven, vertrouwen wij, zal de Eerw. PISCHON bij zijne Landgenooten behaald, en eene taak, zijnen gelukbevorderenden post waardig, verrigt hebben, met zijne onderrigtingen en aanwijzingen op het papier te ftellen, en aan de gemoedelijke beproeving en inachtneeming van hun allen aan te beveelen, wien hun huislijk geluk met 'er daad ter harte gaat. Dat ook de Amsterdamsche Doopsgezinde Leeraar TICHELAAR, die de moeite des overbrengens van dit Werk in onze taal wel op zich heeft willen neemen, geen nutteloos werk zal verrigt hebben, noch buiten zijn ampt is getreeden, zal, hoopen wij, bij eigen ervarenis ondervonden worden van die zich de moeite geeven om aan de voorgeftelde onderrigtingen en raadgeevingen een geopend oor en hart te leenen.

Hoewel het huislijk Geluk in alle rangen en ftanden kan geſmaakt worden, ſchijnt, egter, de Heer PISCHON lieden van den gemiddelden of deftigen burgerftand inzonderheid bedoeld te hebben. In den form van Vertoogen is dit Werk gegooten; zij zijn tweeëndertig in getal, en dus van voegzaame lengte, om in ééns te worden afgeleezen. Opdat de Leezer van den Inhoud des Werks eenig denkbeeld kon vormen, willen wij de Opſchriften der Vertoogen hier wel afſchrijven. Zij zijn de volgende: Waarin beſtaat het Huislijk Geluk? Waardije van het Huislijk Geluk. De Huislijkheid. *Een Tafereel.* Oorzaaken des mangels aan Huislijk Geluk. Over den invloed van Eensgezindheid en Vrede op het Huislijk Geluk. Hoe kan Tweedragt en Oneenigheid best vermijd worden? De Vredelievende. Over de Huwelijkstrouwe, en haaren invloed op Huislijk Geluk. Billijkheid ten aanzien der Eiſchen omtrent andere Menſchen. Nadeelige Gevolgen der Eigenliefde. Uithuizigheid onbeſtaanbaar met Huislijk Geluk. Waardije eens bezigen Leevens. Lof der Arbeidzaamheid. Over de Beroepstrouwe. Een Godsdienſtig Gemoed

maakt ons getrouw en vergenoegd in ons Beroep. Nietigheid der Aardſche Goederen, welke ten koste van een Goed Geweeten verkreegen worden. Het Goed Geweeten. Waarvoor een Huisgezin, welks tijdelijke omſtandigheden verbeteren, zich te wagten hebbe. Zucht tot Pracht en Onnoodige Uitgaven, eene bron des Verderfs voor Huisgezinnen. Over de Zuinigheid, en haare weldaadige gevolgen. Zuinigheid is geen Gierigheid. Het Spel. Over de Luimen, en haaren invloed op Huislijk Geluk. Middelen tegen de Kwaade Luimen. Over de Modezucht, en haaren invloed op Huislijke Deugd en Geluk. Hoe men ten aanzien der Mode zich te gedraagen hebbe. *Vervolg.* Over het Meesterſchap in den Echt. *Eerſte Brief.* — *Tweede Brief.* Over de Opvoeding der Kinderen, in 't algemeen. Over de Godsdienſtige Opvoeding der Kinderen. *Vervolg.* Over het gedrag der Meesteren omtrent hun Gezin.

Ziet daar een reeks van onderwerpen, die of regelrecht, of althans van ter zijde, invloed hebben op het huislijk Geluk, en waaromtrent de onderrigtingen van den Heere PISCHON van zodanigen aart zijn, dat de getrouwe inachtneeming van 's mans raadgeevingen, ten verkrijginge en duurzaame genietinge van dat allerwenſchelijkst geluk, niet weinig zoude bijdraagen. Weshalven wij niet kunnen nalaaten, onzen wensch te verklaaren, dat in alle Gezinnen, wien het om de veraangenaaming des leevens, zoo veel de ſtand der menſchelijke zaaken gedoogt, te doen is, dit Werk den rang van dagelijksch Lees- en Huisboek moge inneemen.

Natuurlijk verwagt nu de Leezer, dat wij van den ſchrijfſtraat iets ter proeve zullen leveren. Verlegen bijkans zijn wij daaromtrent in onze keuze. Eene ontleedende voordragt van het geheel oordeelen wij dat ons afſchrijven van den hoofdzaakelijken *Inhoud* heeft vervangen. Nogtans eene keuze moetende doen, achten wij, met het overnemen van het hoofdzaakelijke van het tweede Vertoog, *Waardije van het Huislijk Geluk* getiteld, voor veelen onzer Leezeren geene onaangename moeite te zullen verrigt hebben. Op de volgende ſtellingen, die waardije bouwende, „ Dat ieder gezin dat Geluk kan bekomen; dat het niet buiten, maar in ons zijnen zetel heeft; dat het aan alle andere goederen waarde geeft, en voor alles, wat men daar bij, veelligt, mogt ontbeeren, ſchadeloos ſtelt," ſchrijft de

Eerw.

Eerw. PISCHON, onder andere, aldus: „Niet allen staan op den hoogen trap des aanziens en der eere; slegts aan weinigen uit veelen is het ten deel gevallen, zonder broodzorgen, in rijkdom en overvloed te leeven, en van — *duizenden*, die 'er na wenschen, gelukt het naauwlijks *éénen*, door buitengewoone daaden en groote verdiensten, de opmerking der tijdgenooten te wekken, en in hunnen bijval en bewondering de voldoening hunner eerzucht te vinden. — Niet alzoo is het met het genot van huislijk geluk gelegen. De weg daartoe ligt voor eenen ieder open — eenen ieder, die gevoel en smaak daarvoor heeft, en voor de *zijnen* geheel dat geen is, en voor wien deeze wederkeerig zijn, 't geen hij voor hun en zij voor hem zijn moeten. Aan rang en geboorte, aan rijkdom en overvloed, aan hoogheid en magt, is het ook niet verbonden. In paleizen, zoo wel als in hutten, kan het zijn verblijf neemen; Vorsten zoo wel, als de geringsten hunner onderdaanen, kunnen daartoe geraaken, en niets en niemant, dan wij zelven en ons gedrag, kan ons daarvoor onbevoegd maaken, en 'er ons van uitsluiten." Ter verdere aanprijzinge van het huislijk geluk, wat deszelfs *bronnen* aangaat, en dus deszelfs algemeen mogelijkheid, kan het volgende dienen: „Het hart der menschen, de deegelijkheid van hun karakter, inwendige gerustheid, de overeenstemming hunner neigingen, en wederkeerige deelneeming — deeze, deeze zijn de bijzonderheden, op welke het gebouw des huislijken geluks rust. Maar dit alles, van wien hangt het af, dan van ons zelven? Waar zullen wij het, buiten ons, zoeken, indien wij het niet bezitten? en welke andere goederen kunnen derzelver plaats vervangen, indien zij in een huisgezin ontbreeken? — Hierin, intusschen, ligt een onwaardeerbaar groot voorrecht van het huislijk boven allen ander geluk opgesloten. 't Geen elders zoo dikmaals van veele *menschen*, alsmede van *tijd* en *omstandigheden* afhangt, dat hangt hier eeniglijk en alleen van ons zelven en den kleinen kring onzer huisgenooten af. 't Geen men anders zoo dikmaals aan een blind geval toeschrijft, hebben wij hier aan ons zelven alleen te danken. En 't geen men elders menigmaalen langs duizend bijpaden en door de moeilijkste poogingen verkrijgt, is hier geheel alleen *ons werk*. De leden eens gezins zijn alzo voor zich zelven de bron des huislijken geluks of on-

ongeluks. Aan hun ſtaat het alleen, of zij zich het leeven aangenaam, dan of zij het hoogst onaangenaam willen maaken; en wanneer de dierbaare vrede uit hun midden wijkt, dan daalt de ſchuld daarvan altoos op den eenen of den anderen naar verdienſte neder." Geene geringe waarde geeft het, verder, aan het *huislijk geluk*, dat het alle 't overige, 't geen wij bezitten, dierbaar en ſmaaklijk maakt. Een huisgezin, met alle tijdelijke zegeningen mild bedeeld, waar dit geluk ontbreekt, in deszelfs rampzaligheid geſchetst hebbende: „ Men verbeelde zich daarentegen (ſchrijft PISCHON) een huisgezin, 't welk door de ſtevigſte banden van vriendſchap en liefde ten naauwſte aan elkander is verknogt; een gezin, welk van *éénen geest* bezield, door *éene gezindheid* wordt beſtuurd, en welks ieder lid waarlijk tot het geheel behoort: hoe wordt aldaar elke zegen en ieder genoegen door het gemeenſchappelijk genot verhoogd en verfijnd! en hoe verſchaft aldaar de ongeveinsde deelneeming van allen *aan één*, allerwegen nieuwe blijdſchap en gelukzaligheid! — Niets, het zij, voor 't overige, nog zoo gering en onbeduidend, blijft onopgemerkt. Heeft het ſlegts den geringſten invloed op de vergenoeging van éénen onder hen, het wordt ſtraks belangrijk voor allen. De vrolijke houding van éénen verheldert het gelaat van allen, en het goede, welk één gedaan en genooten heeft, gaat oogenblikkelijk tot allen over. — — Hoe onwaardeerbaar en belangrijk moet dan het bezit van huislijk geluk voor mij zijn? Het verhoogt alle mijne geneugten door deelneeming en medegenot. Het verſterkt mijn gevoel en verédelt mijne gewaarwordingen. Het maakt het kleine groot, en herſchept het weinige in veel." Dit laatſte, de ſchadeloosſtelling, door huislijk geluk, omtrent veele dingen, die anders ons zouden ontbreeken, wordt, onder andere, aldus aangeweezen: „ Arbeid en vlijt mat, veelligt, u dikmaals af, en gij moet uw kommerlijk brood in 't zweet uws aangezigts eeten? Maar wanneer gij in het waarneemen van uw beroep u hebt afgeſloofd, en daarnaa in den vertrouwelijken kring uwer huisgenooten terug keert, uwe tedergeliefde vrouw en beminde kinderen aanſchouwt, die u als hunnen verzorger en vader dankbaar vereeren: ó! welk loon kan zoeter, wat onthaal meer verſterkende weezen? In hun midden vindt gij rust en verpoozing van het drukkend dagwerk; in hun

hun midden verbant gij alle gedagten van den gewigtigen of weinigbeteekenenden rol, welken gij in de burgerlijke verkeering ſpeelt; in hun midden houdt gij op, overigheid of onderdaan, regter of leeraar, koopman of ambagtsman te weezen — daar zijt gij niets anders dan echtgenoot en vader, dan broeder en vriend. Niets anders hebt gij daar te doen, dan uw hart voor hunne harten te ontſluiten, u zelven mede te deelen, en in uw heil u te verblijden, als gevoelig menſch onder gevoelige menſchen te leeven." — Doch wij moeten, tegen onzen wil, onze aanhaalingen uit dit ſchoone Werk bekorten. Het ſlot, egter, willen wij nog afſchrijven. „Oordeel nu zelf," zoo eindigt de gevoelige PISCHON, „waar vindt gij dat alles, in andere betrekkingen des leevens, zodanig als hier vereenigd? Waar kunt gij met meer regts geluk zoeken, dan in den engen kring, welken natuur, liefde en vriendſchap rondom u getrokken hebben? — Volg daarom derzelver geleide, en hoor naar hunne zagte ſtemme! Zij belooven u een geluk, 't welk voor u verkrijgbaar is; een geluk, welks genot geheel van u zelven afhangt, 't welk alles, wat gij bezit, dierbaar, en alles, wat gij niet bezit, ontbeerbaar maakt. Niemant, die het zoekt, wordt te leur geſteld; en ook gij zult vinden, waar na uw hart verlangt. Genoegens in menigte zullen op uwe zijde treeden; en ook wanneer de tegenſpoed komt, zal het u aan bemoediging en troost niet ontbreeken. Met eene vergenoegde ziel zult gij dan uwe leevensbaan voleindigen, en eenmaal, in de armen der vriendſchap en der liefde, naar de ziel u gehard bevinden om de verſchrikkingen des doods te braveeren: want,

De huislijke liefde bedaauwt onze wegen
Met duurzaam genot van Gods dierbaaren zegen;
Belonkt ons gemoed met een hemelsch gelaat;
Strooit roozen op doornen; met lieflijke trekken
Doet zij aan onz' oogen verrukkend ontdekken
't Paleis daar het nederig Hutje ſlegts ſtaat."

T

T. VAN SWINDEREN, Disputatio Chemico-Physica Inauguralis de Atmosphæra ejusque in Colores actione, (*over den Dampkring en deszelfs invloed op de Kleuren.*) Gron. apud *T. Spoormaker.* 1805. pp. 115. 8vo.

Dezelfde jonge Schrijver, van welken wij onlangs, bij het aankondigen van deszelfs Regtsgeleerde Verhandeling *over het Regt der Dienstboden in Groninger Land* (*), met zoo veel lof gewaagden, geeft ons in deze zijne Verhandeling een nieuw bewijs, dat wij ons in de verwachting, welke wij van hem hebben opgevat, niet bedrogen hebben.

Na eene korte inleiding, waarin hij met een enkel woord de geschiedenis van het onderwerp, hetwelk hij behandelt, aanstipt, verdeelt hij zijne Verhandeling in Drie Hoofdstukken.

In het Eerste Hoofdstuk handelt de Schrijver over de meer algemeene eigenschappen der Dampkringslucht, daar in melding makende van derzelver ondoordringbaarheid, veerkracht en zwaarte, en uit ieder dier eigenschappen tevens zoodanige gevolgen afleidende, als welke strekken kunnen ter verklaring van dagelijks voorkomende verschijnselen, en den Lezer te gelijk opmerkzaam makende op het nut, hetwelk deze eigenschappen der lucht den mensch aanbrengen.

Zoo maakt hij, bij voorb., nadat hij eerst over den aard van de veerkracht der lucht gesproken had, en derzelver regels had opgegeven, den Lezer opmerkzaam op de heerlijke voordeelen, welke ons deze eigenschap der lucht aanbrengt: *dat dezelve in gelijke mate in dichtheid afneemt, als zij in hoogte toeneemt*; „ware toch de lucht overal zoo ijl, als in de bovenste deelen des dampkrings, dan zoude zij noch voor het dierlijk leven, noch voor de onderhouding der vlam, noch voor den groei der planten geschikt zijn, daar het door waarnemingen en proeven genoegzaam zeker is, dat een weinig slechts verdunde lucht noch het dierlijk leven onderhouden, noch de vlam voeden kan, en de hoo-

(*) *Alg. Vad. Letteroefeningen*, 1805. No. XI. bl. 532.

hooge bergtoppen overvloedig bewijzen, dat in eene verdunde lucht ook geene planten groeijen kunnen; ware daarentegen de lucht overal zoo dicht, als bij de oppervlakte der aarde, dan zouden de ſtralen der zon nooit tot ons kunnen afdalen, en een eeuwige nacht zou op dit wereldrond alles bedekken." Is daarenboven de veerkracht der lucht eene der voornaamſte oorzaken van den wind, te regt maakt ons de Schrijver dan ook hier op de voordeelen van deze beweging der lucht opmerkzaam; „ zonder deze beweging toch (zegt hij) zouden 'er geene dieren leven, noch planten groeijen kunnen, daar de dieren van de zoo noodige zuurſtoflucht door de gedurige ademhaling zouden beroofd worden, en de planten; met deze lucht gedurig omringd, in dezelve zouden verſtikken. Daar nu de wind aan den dampkring eene gedurige beweging verſchaft, krijgen de planten hierdoor dat voedſel, hetwelk voor hun noodzakelijk is; en terwijl zij datgene, dat hun ſchadelijk is, aan menſchen en dieren terug geven, krijgen deze hierdoor een nieuw voedſel."

Hierdoor worden de ſchadelijke dampen dus gedurig van de ſteden naar het land gevoerd; hierdoor vallen de dampen niet daar wederom neder, waar dezelve oprijzen, maar worden daarentegen over hooge en droogte landen verſpreid, opdat ook hier geene altoosdurende opdrooging zoude plaats hebben, en de aarde aan alle zijden bewoonbaar zoude zijn.

Vervolgens ſtipt hij nog met een enkel woord de voordeelen der ſcheepvaart en der windwerktuigen aan, en beſluit zijne beſchouwing over de veerkracht der lucht zeer gepast met eenige aanmerkingen over het geluid. Hierop deelt hij van 't gelijken zijne aanmerkingen mede over de zwaarte der lucht; en nadat hij met een enkel woord van den Barometer, van de middelen om door denzelven de hoogte der bergen te meten, en van de pogingen der Natuurkundigen om de hoogte des dampkrings te ontdekken, gewag gemaakt had, beſluit hij dit Hoofdſtuk met eene korte beſchouwing van de voordeelen, welke ons de zwaarte der lucht aanbrengt.

In het Tweede Hoofdſtuk wordt gehandeld over de zamenſtellende deelen des dampkrings, en deszelfs ſcheikundige werking; en nadat de Schrijver hier eerst kortelijk de voornaamſte zamenſtellende deelen van den dampkring, zuurſtoflucht, ſtikſtofgas, koolenzuurgas, en

en waterſtofgas, met deszelfs verſchillende verbindingen, had leeren kennen, en in het tweede gedeelte, door het opgeven van de gevoelens van LE ROI, DE LUC, GRENN, DE SAUSSURE, MONGE, HUBE, LIBES, en PARROT, getoond had geen vreemdeling te zijn in de geſchiedenis zijner wetenſchap, gaat hij vervolgens over, om uit alle die gevoelens datgene op te zamelen, hetwelk hem als het meest met de verſchijnſelen overeenkomende, en dus als het waarſchijnlijkſte is voorgekomen. — „ In de eerſte plaats (zegt hij) lijdt het geen twijfel, of hier moet iets aan de werking der warmteſtof worden toegeſchreven; immers is het door de ondervinding genoegzaam bewezen, dat, zoo ſchielijk de warmteſtof met eenig ligchaam verbonden wordt, zij deszelfs deelen uitzet, en de ligchamen, die voor veerkrachtigheid vatbaar zijn, eerst uit den vasten ſtaat in den vloeibaren, en vervolgens in den veerkrachtigen of dampvormigen doet overgaan." Dit laatſte verſchijnſel noemt de Schrijver *verdamping*, (vaporiſatio). Het is echter niet alleen de werking der warmteſtof, aan welke, volgens des Schrijvers oordeel, deze ontbinding van het water moet worden toegeſchreven, daar wij die innerlijke vereeniging van het water met de lucht, niettegenſtaande beider verſchillende zwaarte, en meer andere verſchijnſelen, niet kunnen verklaren, ten zij wij tevens eene ware ſcheikundige ontbinding van water in lucht, eene *verwaſeming* (evaporatio), aannemen; terwijl wij eindelijk de oorzaak, waardoor de, van de aarde oprijzende, dampen in den dampkring opgehouden worden, niet anders kunnen verklaren, dan door de werking der Electriciteit te hulp te roepen; iets, hetwelk door de, bij den Schrijver aangehaalde, proeven van VAN MARUM zeer waarſchijnlijk wordt.

Nadat hij dus de verſchillende gevoelens der Natuurkundigen had voorgeſteld, en datgeen, hetwelk hem het waarſchijnlijkst was voorgekomen, kortelijk ontwikkeld had, is hij vervolgens overgegaan, om zijn gevoelen te toetſen, en toe te paſſen op dagelijks voorkomende verſchijnſelen, en geeft ons dus hier eene verklaring van den dauw, de wolken, den mist, den regen, den hagel, de ſneeuw, en meer anderen; bij deze gelegenheid tevens melding makende van het onlangs door eenen zijner Leermeesteren, den Hoogl. DRIESSEN, in het

het midden gebragt gevoelen, omtrent de krachtige werking van de winter-atmospheer in het opnemen van water; in welk verſlag hij niet alleen de proefnemingen opgeeft, welke door dien Hoogleeraar omtrent dit ſtuk zijn in het werk geſteld, maar ook tevens de verklaring, welke, volgens denzelven, uit dit onderwerp kan worden afgeleid, van eenige merkwaardige verſchijnſelen, als bij voorb. de helderheid der winter-atmospheer, de vermeerderde vatbaarheid der lucht om meer warmteſtof aan te nemen bij vermeerderde koude, de bewaring dier warmteſtof, en de vermeerderde dierlijke warmte (*calor nativus*) in den winter; terwijl hij eindelijk, bij gelegenheid dat hij over het vrij worden der warmteſtof gedurende de bevriezing ſpreekt, ons opmerkzaam maakt op die heerlijke voorzorg der Natuur, dat niet alleen veel warmteſtof alsdan aan den dampkring wordt medegedeeld, maar dat 'er zich ook een gedeelte met het water onder de ijskorst vereenigt, en het water verwarmt. Hierdoor wordt dus het leven der viſchen onderhouden; hierdoor blijven de waterplanten groeijen; hierdoor blijft het water vloeibaar, ſchoon rondsom met ijs bedekt; hierdoor blijven appelen en andere vruchten, welke men in een welſluitend vat onder water plaatst, onbevrozen; terwijl hij ons tevens berigt, dat de Hoogleeraar DRIESSEN op die gronden eene verklaring tracht te geven van de werking der zoogenaamde afleiders der koude in het voorjaar, en de oorzaak, waarom de kelders te Amſterdam en op meer zeeplaatſen niet zoo zeer aan den invloed der koude blootſtaan, als anderen: want, daar de Hoogleeraar eenige malen opgemerkt had, dat 'zoodanige kelders, welke, door middel van eene looden of houten pijp, gemeenſchap hadden met eenig vloeibaar of ſtilſtaand water, door mededeeling der warmte van het vriezend water, niet zoo veel nadeel leden van de vorst; zoo verklaarde hij ons hieruit (zegt de Schrijver) de reden, waarom misſchien iets dergelijks te Amſterdam konde plaats hebben. „Hier immers hebben vele huizen, door middel van kanalen, gemeenſchap met de menigvuldige grachten, en deze met het IJ en den Amſtel; en het is natuurlijk, dat telken reize, als 'er ijs ontſtaat, hierdoor warmteſtof vrij wordt, die zich eerst aan het water onder de ijskorst, en vervolgens aan de zich daar bevindende kanalen, gelijk ook aan de ſlijk onder de huizen, mededeelt; zoo dat dus hierin wel eene der

oorzaken zou kunnen gelegen zijn, van die meerdere warmte in de huizen te Amſterdam, gedurende den winter, dan elders, daar minder water is, en de huizen op vaſten grond gebouwd zijn."

In het Derde Hoofdſtuk geeft de Schrijver ons verſlag van de proefnemingen, welke hij in het werk geſteld heeft, om den verſchillenden invloed van de zamenſtellende deelen des dampkrings, op de kleurverwisſeling van ligchamen uit alle de drie Natuurrijken, te onderzoeken; en wel zoo, dat hij eerst de proeven opgeeft, welke hij in het werk geſteld heeft, om te bewijzen, dat de dampkring invloed heeft op de kleuren, en vervolgens melding maakt van die, door welke hij onderzocht heeft, welke van de zamenſtellende deelen des dampkrings voornamelijk deze werking uitoefent. Wij vinden in dit Hoofdſtuk eene menigte van proeven, met verſchillende ligchamen in het werk geſteld; en de vermelding alleen, dat wij hier proeven vinden over het blaauwen in de blaauwverwerij, met de groene plantentinctuur, met de dierlijke olie van *Dippel*, met de ontbinding van koper in vlug loogzout, met bladen, bloemen, vruchten en afkookſels van planten, met ſchorſen en houtſoorten, met *Camæleon minerale*, met *Prusſias ferri* en olieverwen, alsmede hier en daar aanmerkingen, als over de bleekerijen, over de kleurverandering van het bloed gedurende de ademhaling; de vermelding hiervan alleen, zeggen wij, zal genoegzaam zijn, om over de onvermoeide werkzaamheid van den Schrijver in deze proefnemingen te oordeelen; en wij kiezen tot eene proeve, op welk eene wijze de Schrijver zijne werkzaamheden heeft ingerigt, uit het derde Hoofdſtuk het verſlag van zijne proefnemingen over de kleurverandering van doorgebrokene appelen. „Waarnemende, (zegt hij) dat doorgebrokene appelen, na dat zij eenige oogenblikken aan de lucht zijn blootgeſteld, hunne witte kleur verliezen, en hier en daar bruin worden, plaatſte ik van denzelfden appel een gedeelte in zuurſtoflucht, een ander in ſtikſtofgas, en een derde in kolenzuurgas, en na eenige uren wierd het gedeelte van den appel, in zuurſtoflucht geplaatst, reeds bruin, welke kleurverwisſeling langzamerhand meerder wierd, te gelijk met opſlurping van de zuurſtoflucht (daar ik waarnam, dat het water, waarmede het glas omringd was, in hetzelve opklom;) terwijl ik daarentegen gedurende 14 dagen in die gedeelten des appels, welke in

ſtik-

ſtikſtofgas en kolenzuurgas geplaatst waren, geen kleurverandering heb waargenomen. De zuiverheid der lucht ondertusſchen was gedurende deze proef zoodanig verminderd, dat 100 deelen van dezelfde lucht, welke ik vóór de proef met 100 deelen ſalpetergas in den Eudiometer onderzocht had, en toen na de vereeniging 50 deelen achterlieten, nu na de proef met 100 andere deelen ſalpeterlucht vermengd, 185 achterlieten; zoo dat 'er in de eerſte proef 150, in de tweede daarentegen ſlechts 15 deelen waren opgeſlurpt."

De korte opgave van den inhoud dezer Verhandeling, en de proeven, welke wij uit dezelve hebben medegedeeld, zullen genoegzaam zijn, om den Lezer over de waarde van dit geſchrift te doen oordeelen. Wij wenſchen den jongen Schrijver van harten geluk met het wel ſlagen van deze zijne proeve, en tevens met den rang, welken hij daardoor verworven heeft; niet twijfelende, of die kundigheden en die geest van onderzoek zullen hem eenmaal, tot eer van zijn Vaderland en Groningens Hoogeſchool, met luister tot hoogere rangen opvoeren.

Reizen in de Binnenlanden van het zuidelijk gedeelte van Africa, in 1797 en 1798. Door JOHN BARROW, *gewezen Secretaris van den Graaf* VAN MACARTNEIJ, *en Auditeur Generaal van de Rekenkamer aan de Kaap. IVde en laatſte Deel. Te Haarlem, bij* F. Bohn. 1805. *In gr. 8vo.*

Wanneer wij het laatstvoorgaande Deel deezes voortgezetten Werks aankondigden (*), was de *Kaap de Goede Hoop* nog in onze handen, en mogten wij ons wegens de veelvuldige ſmaadende aanmerkingen op de *Hollanders* getroosten, van wegen het groot aantal leſſen en onderrigtingen, uit den arbeid deezes Vijands op te zamelen: want niemand kan ontkennen, dat het meesterlijk geſchreeven is. — Dan helaas! die zo gewigtige Uithoek is zints weder in handen der *Engelſchen* gevallen — der *Engelſchen*, van wien BARROW met de grootſte Nationaale zelfverheffing ſchrijft. „ Schoon de zetel van *Groot-Brittanje* en het middelpunt van magt en wel-

(*) *Letteroef.* voor 1805, bl. 444.

welvaart in de *Britſche Eilanden* gelegen is, hebben wij maar ons oog te ſlaan op de Wereldkaart en ons met het gezigt te begeeven naar de westlijke kusten van de *Atlantiſche Zee*, en ons van daar te wenden naar de zuidlijke kusten van den *Stillen Oceaan* en oostlijk terug te keeren door de *Indiaſche* Zeeën, wanneer wij zullen bevinden, dat de bezittingen van *Groot-Brittanje* in zich bevatten *een uitgeſtrekt Rijk, over welk de Zon nimmer ondergaat, en waarvan de grenzen door de Natuur nog niet bepaald zijn.*" — BARROW heeft zijn wensch verkreegen, ô ſpijt! — ſchrijven wij hierover niet verder, maar geeven wij verſlag van den inhoud deezes Deels.

Breed is de Schrijver in eene aanwijzing, dat, wat ook de Wijsgeeren mogen bijbrengen, om de welvaart der Natien toe te ſchrijven aan de aanmoediging, die zij geeven aan den Landbouw, geen van hun zal kunnen ontkennen, dat de voorſpoed en invloed van het *Britſche Rijk* hun begin en oorſprong zijn verſchuldigd aan den Koophandel. Het wisſellot, 't geen de *Kaap* ondergaan heeft, tot dat dezelve in handen der *Hollanderen* kwam, wordt geſchetst.

In het voorgaande het gewigt van de *Kaap* voor *Engeland* uit een *Krijgskundig* oogpunt beſchouwd hebbende, ſtrekt het X Hoofdſt., waarmede dit Deel aanvangt, om de belangrijkheid van de *Kaap* als eene *Zeehaven* te beſchouwen. Uitvoerig is het in 't aanwijzen van de nadeelen, die 'er voor *Groot-Brittanje*, en bijzonder voor deszelfs *Oostindiſche* Maatſchappij, in gelegen zijn, „ wanneer," gelijk hij ſchrijft, „ de *Kaap* in het bezit is der *Hollanders*, of, dat hetzelfde is, in die der *Franſchen*, dewijl de eerſten zodanig vernederd en te onder gebragt zijn, dat zij waarſchijnlijk nimmer weder den rang van een afgeſcheiden en onafhanglijken Staat zullen verkrijgen"! Hij weidt hierover in 't breede uit, om de verkeerdheid des gedaanen afſtands te toonen.

Zommige der grootſte voordeelen van de *Kaap* als eene Zeehaven aangeweezen hebbende, gaat hij voort om ook de nadeelen en ongelegenheden op te geeven, aan welke dezelve als zodanig onderhevig is. Het voornaamſte en weezenlijkſte beſtaat in het gebrek van eene veilige en gelegene haven om ſchepen te kalefateren, te vertimmeren of te bouwen. Belangrijk en uitgewerkt, met keu-

keurige Kaarten der voornaamſte Baaijen opgehelderd, is dit gedeelte des Werks. Hij ſchrijft ten ſlot: „ dat met alle onvolmaaktheden van deezen zuidlijken uithoek van *Africa*, betrekkelijk deszelfs Baaijen, en de moeilijkheid van die te bevaaren, de aardrijksgeſteldheid van dien uithoek dezelve maakt tot een magtig werktuig in de handen van eene Zeevaarende Natie, om invloed te hebben op den Koophandel van *India* en *China*, om deszelfs bezitters te verrijken en vijanden te benadeelen."

Het XI Hoofdſt. is beſtemd om aan te toonen de belangrijkheid van de *Kaap de Goede Hoop*, als eene plaats van *Koophandel*, en geſchikt voor de zuidlijke Walvischvangst, beſchouwd. Tuſſchen beiden geeft BARROW zijne hoop te kennen, dat die uithoek eenmaal zal gehegt worden aan de beheerſching van *Groot-Brittanje!* en geeft zijne gedagten op, hoe, in zulk een geval, met de *Kaap* als eene Stapelplaats te handelen. Hier treffen wij eene uitvoerige opgave aan van de voornaamſte Artikelen van den Coloniaalen grond en deszelfs voortbrengzels, zo die op de plaats verteerd worden, als die men na *Europa*, de *Oostindiën* en *America* verzendt. Afzonderlijk vinden wij hier eene zeer leezenswaardige beſchrijving van 't geen op de *Kaap* valt; als *Graan*-en *Peulvrugten*; *Wijn en Brandewijn*; *Wolle*, *Huiden en Vellen*; *Walvischtraan en Beenen*; *gedroogde Vrugten*; *ingezouten Leevensmiddelen*; *Zeep en Kaarſen*; *Aloë*, *Ivoor en Tabak*. De opgave hiervan is doormengd met aanmerkingen, tot de Natuurlijke Historie en den Handel betrekkelijk. — De gerieflijkheden, door de *Engelſchen* ſtaande hun voorig bezit ingevoerd, worden opgeteld, alsmede wat men op de *Kaap* uit *India*, *China* en *America* ontvangt.

Het XII Hoofdſt. behelst een onderzoek, in hoe verre de *Kaap* van waarde is, of zou kunnen worden, zonder daarbij eenige andere bedenkingen in overweeging te neemen. Dit zeer uitvoerig Hoofdſtuk behelst eene Plaatsbeſchrijving en Staatkundige Schets van de *Kaapſche* Volkplanting, in voeglijke afdeelingen onderſcheiden. Eerst treffen wij aan, eene algemeene Beſchrijving; voorts de Verdeeling, Bevolking en Voortbrengzels. De vier Landſtreeken, de *Kaap*, *Stellenbosch* en *Drakenſtein*, *Zwellendam*, en *Graaf Reijnet*, worden bijzonder beſchreeven, met de opgave van elks Bevolking, zo *Christenen* als *Slaaven*, van het Vee en de daar val-

lende voortbrengzels. Hieraan hegt zich eene opgave van de wijze van uitdeeling der Landen bij het *Hollandsch* Gouvernement.

Den *Staat der Inwoonderen*, opdat wij iets meer doen dan enkele aanwijzingen onzen Leezeren op te disschen, vangt de Reiziger in deezer voege aan. „ Indien de toestand van het menschdom alleenlijk moest berekend worden uit de middelen, die het bezat om zich den overvloed te verschaffen of schaarschheid voor te komen van alle noodwendigheden van het leeven, dat zeker al een weezenlijk deel van het genoegen uitmaakt, zou men de Europasche Kolonisten aan de *Kaap de Goede Hoop* onder de gelukkigste menschen mogen tellen. Dan daar alle aangenaamheden van het leeven met ongenoegens vergezeld gaan, even gelijk rozen, die, op een stam staande, met doornen omringd zijn, zoo kan ook dit Volk, in het midden van eenen overvloed, die in andere landen onbekend is, naauwlijks met een wangunstig oog beschouwd worden. Ontdaan van alle verstandlijke vermaaken, die het leezen van goede boeken of de verkeering met vrienden geeft, is ieder dag bij hen eene herhaaling van den voorigen, welks verdrietige gelijkheid alleen veranderd wordt door het toevallig bezoek van eenen Reiziger, het minder aangenaam bezoek der Bosjesmans, door de vrees om door hun eigen Slaaven, of de *Hottentotten* in hun dienst, om 't leeven te zullen gebragt worden. Het eenig tegenwigt aan zulk een elendige manier van bestaan is een overvloed van alle de noodwendigheden van het leeven, voor zo verre zulks het dierlijk leeven aangaat, het welk alle de Kolonisten zonder onderscheid, met weinig poogingen van ziel of lichaam, voor zich verkrijgen kunnen. — Eene korte schets van de omstandigheden en het bestaan der verschillende soorten van Kolonisten zal genoegzaam zijn om een algemeen denkbeeld te geeven van derzelver bijzondere betrekkingen. De 22000 Christen-bewooners, die de bevolking der Kolonie uitmaaken, verdeelen zich in vier soorten, als 1. *Inwooners van de Stad*, 2. *Wijngaardeniers*, 3. *Graanboeren*, 4. *Veekoopers*."

Deeze vier soorten worden afzonderlijk en vrij breed gekenschetst, zeker niet vleiend. Wij kunnen den Schrijver niet volgen, zonder te breed te worden. Van elk iets. „ De vermaaken der Bewooners van de *Kaap* zijn van een zinnelijken aart, waarvan eeten, drinken en tabak-rooken de voornaamste zijn, vooral de twee laat-

laatſten, waarmede zij, zonder tuſschenpoozing, den geheelen dag doorbrengen. Zij hebben geen ſmaak in openbaare vermaaklijkheden: ook maaken zij, buiten het danſen, geen werk van eenige lichaamsbeweeging. Men hadt 'er eens een nieuwen Schouwburg opgerigt; doch wanneer 'er in het *Engelsch*, *Fransch* of *Hoogduitsch* geſpeeld wierd, werd het bij hen voor het verveelendſte van alle vermaaken gehouden: drie uuren lang ook naar een Stuk te luisteren, was voor hun een zwaare ſtraf. Ik herinner mij, dat de toehoorders eens, op zekeren tijd, zeer veel genoegen hadden. Dit was, dat een oude Hoogduitſche Soldaat al ſpelende zijn pijp rookte; en dit karakter, waarmede al het andere, dat hij deedt, evenredig was, hadt zoo veel toejuiching en medewerking, dat het geheele huis welhaast door een wolk van tabaksrook vervuld werd." Daar is in de geheele Stad geen Boekwinkel of eenig Leesgezelſchap. Alles, wat onderwijs betreft, is 'er, gelijk onze Schrijver toont, in een deerlijken ſtaat van verval en nietsbeduidenheid.

De *Wijngaardeniers* of *Wijnboeren*. Deezen hebben bij den zegen des overvloeds nog eene aangenaamheid, die bij de andere boeren onbekend is. „ Zij hebben niet alleen de beste huizen en de kostbaarſte boerderijen; maar hunne huishoudelijke leevenswijze is op eene aangenaamer wijze ingerigt, dan gemeenlijk onder de andere boeren op het land plaats heeft. De meesten van hun zijn afſtammelingen van de *Franſche* Huisgezinnen, die 'er het eerst den Wijn gebragt hebben." Zij zijn, blijkens de beſchrijving, rijke Wellustelingen.

De *Graanboeren* zijn zeer veelen in goede omſtandigheden, en worden bijna gelijk geſteld met de *Wijnboeren*. Zij worden beſchreeven als „ elendige Landbouwers, die hun oogst meer verſchuldigd zijn aan de goede geſteldheid van het land en het gunſtig lugtgeſtel, dan aan hunne naarſtigheid of arbeidzaamheid."

De *Veeboeren* zijn die van *Graaf Reijnet* en andere afgelegene deelen der Volkplanting. Deeze worden beſchreeven als „ eene ſoort van menſchen, die van alle de overigen het minst gevorderd zijn in beſchaafdheid. Verſcheiden onder hen, die de grenzen der Volkplanting bewoonen, zijn volmaakt Nomaden, zwerven van de eene plaats na de andere, zonder eene vaste woonplaats te

hebben, en leeven in ſtroohutten, gelijk de *Hottentotten*. Die, welke zich tot een of twee woonplaatzen bepaalen, zijn weinig beter met opzigt tot de hutten, waarin zij woonen. Deze hebben zelden meer dan twee vertrekken, doch doorgaans maar een, waarin de ouders met zes of acht kinderen en de huis-Hottentotten ſlapen; hunne bedden beſtaan meest uit beestenvellen." Kleeding, huisraad en voorkomen toont, gelijk de breedere beſchrijving uitwijst, „ eene ongevoeligheid van het lichaam en eene laage kruipende ziel aan." Ledigheid en verwaarloozing heerſchen bij hun. De wreedheid, met welke zij de *Hottentotten* in hun dienst behandelen, gaat alle beſchrijving te boven. Afzigtige ſtaalen worden 'er van opgegeeven. De Menschlijkheid gruwt van dezelve te leezen; en ze zijn maar te wel bevestigd.

Omtrent 700 Huisgezinnen telt de landſtreek van *Graaf Reijnet*. Onder deezen zijn, volgens de Opgaaf, (en zij geeven nooit meer op dan zij bezitten, omdat zij naar gelang van het getal moeten betaalen,) 118,306 ſtuks Rundvee en 780,274 Schaapen, 't welk voor ieder huisgezin uitmaakt 170 ſtuks Rundvee en 1115 Schaapen. De opgegeevene berekening van zijne Inkomst en Uitgaaf doet met regt BARROW uitroepen: „ In welk deel der wereld kan de beste boer dit haalen! veel min het gemeenſte ſoort van alle menſchen, zo als, in 't algemeen, de *Kaapſche* Boeren zijn. Zo weinig zijn hunne behoeften en zo gemaklijk hun aanleg. Een ſoldaat loopt weg, een matroos verlaat zijn ſchip, en begeeft zich bij een boeren huisgezin, trouwt, en wordt op eene gemaklijke wijze Boer." Een *Afrikaſche* Boer van het geringſte ſoort weet niet wat gebrek is, en als hij geen gegoed man wordt, is het zijn eigen ſchuld.

Voorts worden de *Inkomſten van het Gouvernement* opgegeeven, de *Regtsgeleerdheid* en de *Godsdienst* beſchreeven, en eenige verbeteringen voorgeſteld. Aan alles hegt de Schrijver een beſluit, bij 't welk hij beweert, „ dat *Groot-Brittanje* niet lang kan uitſtellen om bezit van de *Kaap de Goede Hoop* te neemen, zonder in het uiterſte gevaar te brengen de veiligheid van deszelfs *Indiaſchen* Handel en het beſtaan van deszelfs Heerſchappij in de *Oost*, welke beide beveiligd worden, ten minſten voor een uitwendigen aanval, door de bezetting van dit buitenwerk. — Het is derhalven te wenſchen,

ſchen, dat de Bewindhebbers van onze (de *Engelſche*) *Oostindiſche* Maatſchappij ten laatſten hunne dwaaling zullen zien, met betrekking tot deze gewigtige Kolonie, en dat zij zulke maatregelen zullen neemen, die hun weder in het bezit kunnen ſtellen van die voorpost, bij welke derzelver *Staatkundig en Koophandeldrijvend belang in de Oost-Indiën* kan verzekerd en bevorderd worden, en zonder welke die belangen niet alleen altijd blootgeſteld zullen blijven aan de gevaaren, die dezelve bedreigen, maar die ook op een' geheelen ondergang kunnen uitloopen. — *Et vitam impendere vero.*

Met een Register op beide de laatst uitgekomene Deelen wordt dit Werk beſlooten.

G. VAN HASSELT's *Bijdragen voor d'oude Gelderſche Maaltijden. Te Arnhem, bij* J. H. Moeleman, Jun. 1805. *In gr.* 8vo. 287 *Bladz., behalven de Inleiding en het Nabericht.*

De Heer VAN HASSELT, onvermoeid in het naſpeuren der Gelderſche Oudheden, levert hier weder eene proef van zijne werkzaamheid, in 845 Uittrekſelen uit pergamenten en papieren in de Gelderſche Charterkamer berustende. Zo groot is, ten minſten, het getal, volgens zijne eigene verzekering op de eerſte bladzijde van een kort Naberícht; en wij willen hierin gaarne hem op zijn woord gelooven, immers liever dan ons door natellinge van de naauwkeurigheid der opgave verzekeren.

De Heer VAN WIJN had reeds, in zijne *Hiſtoriſche Avondſtonden*, B. II. bl. 77 env. geſproken van de Maaltijden, meest gebruikelijke ſpijzen, enz. onzer Voorvaderen in de Middeleeuwen. De Hr. VAN HASSELT werkt dit verder uit, in het bijzonder met betrekkinge tot Gelderland. Zijn Boek is verdeeld in XIX Afdeelingen. In plaatze van Opſchriften verſtrekken de eerſte woorden van elke Afdeelinge tot een uithangbord van hetgeen men 'er aantreft. Wij zullen ze daarom, tot dienst van onze Leezeren, hier invoegen. I. *Vooraf de tafel klaar gemaakt.* bl. 1. II. *Daarin.... tot de ſpijzen overgaande, zal ik aan de Viſchen van den Godsdienst zo zeer begunſtigd, of is het onbegunſtigd? den rang geeven.* bl. 38. III. *Voor het Rundvleesch, het Varken, Kalf en Schapenvleesch.* bl. 52. IV. *Over Wildbraad en Gevogelte.* bl. 68. V. *Met fijnere Tafelſchenkadien, Pastijen, Taarten, Vlaaden en den Galantijn.* bl. 97. VI. *Over Groentens en Moes.* bl. 108. VII. *Vol keurig oost naar ieders zin* (*). bl. 118. VIII. *D'oude, zo ruime betekeniſe van* Kruid, *vindt hier haar beurt.* bl. 129. IX. *Het Brood hadt voor alles en*

(*) POOTS *Ged.* II. 340.

en op den voorgrond moeten geplaatst zijn. bl. 139. X. *Vins vieux, gris, rouges, blancs* (*). — *En het is meer dan tijd om daar aan en aan andere dranken te denken.* — *Het Glas in de hand* was *'t Wapen van Gelderland.* bl. 162. [In deeze Afdeelinge wordt niet alleen van den Wijn, maar ook van het Bier, de Melk en andere dranken geſproken.] XI. *Van de Maaltijden kunnen de* Banketten *niet worden afgezonderd.* bl. 180. XII. *Reeds boven in d'Inleiding aan de Vervrolijkers der oude Maaltijden, bijzonder van de Banketten, toegewijd.* bl. 208. [Zie de Inleiding bl. V. In deeze Afdeelinge komen voor Narren, Dwergen, Gochelaars, Bootſemaakers, Speelers, Spreekers, enz.] XIII. *Voor den Keukenmeester.* bl. 232. XIV. *De Keukenſchrijver wierdt uit de Keukenboeken bekend.* bl. 244. XV. *Maar Hier is Kok en Koksknecht, die mogen niet toeven* (†). bl. 246. XVI. *De Keukenmoeder.* bl. 260. [Hier zijn wij genoodzaakt eene kleine verandering in de woorden te maaken, om niet de geheele Afdeeling af te ſchrijven.] XVII. *Een ook niet overtollig perſoon voor de Vorſtelijke Keukens was de* Rouenvanger. bl. 262. XVIII. *Moet hierop nu het oude Keukengereedſchap volgen? — Ik wil het ten minſten probéren. Edoch men zal aan het ſpreekwoord van* Schraalhans *denken.* bl. 265. XIX. *Het Drinkgeld zou men kunnen zeggen, dat nog overſchiet, hoe zeer daar van veele ſtaalen gegeeven wierden.* — *Maar moet daar voor eene bijzondere Afdeeling, en dan tevens daar in bedagt het* Bodenbrood, *de* Bellecier, *het geven* pro Curialitate et Familia, *dan zal deze echter even vlug als alle voorgaande afgeroffeld mogen worden.* bl. 280.

Men ziet reeds uit deeze, hoe zullen wij ze noemen? Opſchriften, Hoofden of Aanvangen? der Afdeelingen, dat de Heer VAN HASSELT geenen gewoonen ſchrijftrant heeft. Inderdaad, hij ſchijnt zich al te veel toe te leggen om in zijne wijze van voordracht zonderling te zijn; vermoedelijk om daardoor zijn onderwerp te verleevendigen, eene meerdere aangenaamheid aan zijnen arbeid bij te zetten, en der Leezeren aandacht tegen verflaauwing te bewaaren. Het kan zijn, dat ſommigen hierin behaagen vinden. Maar eenvoudigheid en natuurlijkheid zullen altoos menſchen van eenen onbedorven ſmaak beter gevallen dan het blijkbaar gezochte en gekunſtelde, dat men hier overal aantreft. Voorbeelden zouden wij hiervan in menigte kunnen geeven, maar zullen ſlechts de twee volgende met eenige verkortinge aanhaalen. Het eerſte is genomen van bl. 39. „ Gelijk men de zoorten van Stockviſch .... door die te droogen bewaarde, de *Schol* droogde, . . . zo zag ik in 1522 een geſchenk van *een half verdel gedroogde Snoek*

(*) *La Prude de* VOLTAIRE I. IV.
(†) P. C. HOOFT *in* WARENAR II. I.

Snoek van den *Draſet van Anhalt* aan 't Vorſtelijk Hof gezonden. Ik zag in 1397 gezoute Braſemen, 200 (*) *geſaltenre Breſemen* met 5 gln 8 gr. voldaan; in 1415 *zalten Zalm, die men te Arnem voerde*, ook *een tonne, daer men Ael in zalten heeft*, met 24 gln [hij kan dus niet klijn geweest zijn] betaald. Voor de bewaring der *Steur* weet ik, dat ERNST *hefft laten maken ein ton mit einen lit, dairmen den Stoir in wairden.* Zekerlijk niet zonder zout, want in 1520 wierdt *vier ſpynt ſolts, om den Stoyr, die in Loytringen ſol kommen* met 14 ſch. betaald. De menigte van Steuren.... is ongelooflijk, mijn oudſte *Rambus* van 1326. In dat jaar zie ik hem bij *Lobede* vangen en de visſchers 5 ſch. 8 gr. betalen; aan een knegt, die hem na Roſendaal bragt.... ook 8 gr. Die visſchers hadden hem zekerlijk niet met een *kleefgaren* verſneld. Ik ken anders een *nye cleefgaren* van 1399 en zag het met 70 *grooten* betaalen," enz. — Tot een tweede voorbeeld diene het begin der Vde Afdeelinge. Na het boven reeds gemelde Hoofd leezen wij daar: „ Voor de Pastijen breng ik eerst een oven van 1396 in een goeden ſtaat. Zijn vloer hadt herſtel nodig, *omme* 100 *eſtricx ſteen bynnen den posteyden-aven t'Aernhem* 14 gr. Maar die gelapte of vernieuwde vloer zou tot dwaaling aanlijding kunnen geven. De pasteijen wierden niet aan de bloote vloer van den oven vertrouwd. Men hadt daar voor bijzondere ſchootelen. *Van eſchenholt tot ſcotelen in den posteiden-aven 6 gr.* En hier bij zouden ons wel ligt de *Plateelen* gerieven kunnen, zeker een *Schotel* en eenige *Rondeelen — enen Schottell dair men die posteyen meede in den aven ſciet — 25 Rondeelen, 29 groit ind kleyn mit Vackskens dair men die Taerten, Vladen ind Pasteyden op ſeth.* — En daarbij hoef ik niet *een Bert voer den oven, daer men 't geback in backt* te verdonkeren; offchoon het van den tijd des Graaven van HOOGSTRATEN was. Maar de honderd eſtrikken, waren niet te veel, daar de Pastij-ovens veele pastijen te gelijk bergen moesten.... In het jaar 1428 zag ik 13 *Pasteyen*, 14 *Taerten*, 6 *Vladen*, *noch* 20 *Taerten* 14 *Vladen en een Aelpasteyde* te gelijk uit den oven haalen. — De overleveringen der oude tijden hebben mij met een man van Nijmegen in kennisſe gebragt, waarin een voortreflijke aanleg voor de Bakkunde, in 't bijzonder voor Pastijen, ſchijnt geglommen te hebben, hij wierdt van daar in 1396 na 't Vorſtelijk Hof gehaald," enz.

De Leezer, vertrouwen wij, zal met deeze ſtaalen voldaan zijn. Wij willen thans niet ſpreeken van ſpelling en taal; maar verzoeken alleenlijk den Hr. VAN HASSELT, wiens verdienſten in dit zelfde Werk wij gaarne erkennen, dat hij zijne voordracht,

(*) [Gemakshalve ſtellen wij onze hedendaagſche cijfferletters en tekens van geldſpecien in plaatze der oude Duitſche, en laaten kortheidshalve des Schrijvers randtekeningen achterwege.]

dracht, door dit geheele Boek, eens ernſtig vergelijke met de wijze, waarop de Hr. VAN WIJN, in zijn boven aangehaald Werk, over ſoortgelijke onderwerpen ſchrijft. Bij deezen vindt men eene eenvoudige en natuurlijke voorſtelling, geſchikt naar den aart der zaaken, zonder flikkeringen van kwalijk geplaatst vernuft, of gezochte optooiſelen. De Hr. VAN HASSELT zelve geeft ons een uittrekſel uit eenen aan hem gezonden Brief, wiens ſtijl hem tot het denkbeeld van eenen anderen ſchrijftrant had kunnen brengen. Wij zullen het hier bijvoegen met des Hrn. VAN HASSELTS inleiding, als geſchikt om eene benaaming op te helderen, welke waarſchijnelijk den meesten Oudheidkundigen niet minder duister zal weezen dan zij eerst onzen Schrijver was. In zijne IXde Afdeelinge, bl. 142, zegt hij: „Maar mijn volgende optekening moet hier niet verwaaijen. *Donresdage na Judica der Canoniken Knecht van ſente Walburgen t'Aernhem die mynre lieue Vrouwen Mandatenbroet bracht, gegeven 6 gr.* Wat is dit *Mandatenbrood*? Hier voor komt mij een ſchrijvens van den Heere VAN SPAAN *van Bellevue* te hulp. „Alle de verſchillende betekenisſen van „*Panis* of *Brood* heb ik doorgeloopen, zonder *Mandatenbrood* „te vinden, dus U. W. E. G. zich met mijne uitlegging be„helpen moet. Op donderdach voor Paasſchen geſchiedt de „voetwasch en het dienen der armen, onder 't zingen van 't „Euangelium *Mandatum novum de vobis*, waar door de Cere„monie bij de Roomſche Geestelijkheid *Mandatum* genoemd „wordt; dus geloove *per Analogiam* dat *Mandatenbrood* is ge„weest het Brood dat op groenen (*) Donderdag voor de ta„fel der armen diende", en ik [vervolgt de Hr. VAN HASSELT] met Z. H. W. G. te meer, daar 't Kerkelijk Brood toch met Latijnſche namen (b. v. *Paaschplas* van *placere*) wierdt uitgeduid. En ook eenigen tijd daarna kwam dien Heer in een Rekening van 't Klooster van *St.* MICHIEL van *Lunenburg* deze verandwoording van 1474 *II ſchil. vor Mandaten Brod, in Bona quinta feria ad benedicendum* voor, welke zijne giſſing volkomen ondersteunt." — De giſſing des Hrn. VAN SPAAN is, buiten tegenſpraak, zeer vernuftig. Hij had ze nog kunnen bevestigen uit het *Gloſſarium* van DU CANGE, indien hij daar, in plaatze van *Panis*, het woord *Mandatum* had nagezien. Slechts eene zwaarigheid blijft 'er. De Zondag *Judica* valt 14 dagen voor Paaſchen; de Voetwaſching geſchiedt des Donderdags in de heilige week, of tusſchen Palmzondag en Paaſchen; en brood, waarvan men reeds acht dagen te vooren een geſchenk had gedaan, moest ten dage der plechtigheid vrij oudbakken geweest zijn. Doch ook deeze zwaarigheid laat zich wegneemen. Het *Mandatum* was niet aan den Witten Donderdag alleen bepaald, maar ſtrekte zich uit tot andere tijden. Zo ſpreekt

(*) [Andere doorgaans *witten*.]

ſpreekt DU CANGE, T. II. P. I. col. 422. onder anderen van een *Mandatum quotidianum, dat door de Monniken van het begin der vasten af tot den eerſten November toe, dagelijks eens of tweemaal gegeten werd na de avondmaaltijd.*

Onze gemaakte aanmerkingen betreffen alleen de wijze van voorſtellinge. Ten opzichte van het zaakelijke erkennen wij de waardij van des Schrijvers arbeid. Het moge ſommigen beuzelachtig voorkomen, dat men onderzoeke wat onze Voorouders gegeten en gedronken hebben, of hoedanig hunne Keukens ingericht waren. Maar den Liefhebberen der Oudheid zijn deeze dingen niet onverſchillig: ook ſtrekken dergelijke Verzamelingen tot opheldering der Geſchiedenis. Uit de eerſte Afdeeling, b. v., ziet men, dat in de XVde Eeuwe de pracht der Gelderſche Vorſten reeds hoog was geſtegen. Van bl. 15 tot 25 heeft men eene lijst van het zilverwerk van Hertog ARNOLD; zekerlijk van groote waarde voor eenen Hertog van Gelderland in die tijden. Met recht zegt ook de Schrijver, bl. 10 reg. 5 v. o.: „Wij hebben reeds woorden gehad, en zullen bij vervolg andere vinden, waarmede ſtof tot een nieuw *Gloſſarium* zoude kunnen vermeerderd worden." Veele zijn ons voorgekomen, na welker betekenis wij moeten giſſen; andere kennen wij geheel niet. Misſchien zijn ſommige in Gelderland nog niet geheel verdwenen, vooral ten platten lande, en in kleine landſteden, alwaar oude gebruiken en benaamingen doorgaans het langſte ſtand houden; en de Heer VAN HASSELT zoude zijnen Leezeren aanmerkelijken dienst doen, indien hij derzelver meening wist op te ſpooren en aan het publiek mededeelde. B. v. *Aaes*, bl. 75, ſchijnt een eetbaare vogel te zijn; maar welke? *Caſſoen*, bl. 133, is, misſchien, die ſoort van *zuiker*, welke de Franſchen *Caſſonade* noemen. *Clareyt*, bl. 165, hielden wij eerst voor *rooden Franſchen wijn*, welke nog *Claret* heet bij de Engelſchen; maar uit bl. 169 ſchijnt het *roode hypocras* te zijn. *Eijermoes*, bl. 108, den Schrijver en ons onbekend, misſchien eene *eijerſtruif*. „Een vaste ſchotel," zegt VAN HASSELT bl. 103, „was de *Galantijn*." Ons ſchijnt de *Galantijn* eene ſaus geweest te zijn, waarin visch of andere ſpijzen geſtoofd werden, gelijk nu ſomtijds de karpers in rooden wijn. Niet alleen verſcheiden voorbeelden, door den Schrijver zelven aangehaald, bevestigen ons hierin, maar vooral het recept om den *Galantijn* te maaken, bl. 107. De Rec. verbeeldt zich, een dergelijk woord ergens, zonder dat hij zich kan herinneren waar, vertaald te hebben gevonden door *Gelatina*. Waarſchijnelijk behoort ook hiertoe het *Geltina* van DU CANGE. — *Haneppieren* komen meermaalen voor, bl. 8, 11, 196. Zij waren, misſchien, lederen *zakken* of *kokers*, en gemaakt naar den vorm van de ſtukken zilverwerk, welke men daarin ſtak,

ſtak, om ze op reis mede te neemen. Verſcheiden plaatzen geeven aanleiding om dit te denken. Zie bl. 197 en vooral bl. 26. Ook DU CANGE in *Hanapus* en *Hanaperium*. — *Hyrdegeld* wordt door den Schrijver, bl. 60, te recht uitgelegd *Hoedersgeld*. Verg. WACHTER in *Hirte*. Vanhier nog het Engelsch *herd*, *kudde*, en ons *herder*. — *Hounen*, bl. 81, zijn, misſchien, *hoenders*. — *Mater*, bl. 72, ſchijnt het zelfde als *marter*, en dit is bij KILIANUS *martes Scythica*, een *zabel* of *hermelijn*. — *Plets* is, bl. 55, het zelfde als *pens*. Zie KILIANUS. — Zouden *pignaten*, bl. 130, ook het zelfde zijn als het Franſche *Pignons*, *Pitten van den pijnappel*? — *Phyſolomie*, bl. 211, *Phiſelmien*, bl. 212, en *Phiſelmeien*, bl. 219, zijn buiten twijffel het zelfde, en waarſchijnelijk eene ſoort van *Beotſery* of *Pantomime*. *Fiſelmije* is bij KIL. *Phiſionomia*. — *Stoofkens*, bl. 36, ſchijnen *komfoören* te zijn, en *Tabernakelen*, bl. 15, misſchien *dekſels* van kannen. — Zouden *Tragien*, bl. 130, ook zijn *Dragées*, *zuiker-anijs*, *zuiker-erwten*, enz. — *Traydrappe*, bl. 135, is waarſchijnelijk *Saai*, of zo veel als *ſaailaken*; *drap* is *laken* in het Engelsch. — *Uitbouwen*, bl. 110, voor een bezaaid land, waarop de vrucht niet geſlaagd is, weder *omploegen*. — Verſcheidene andere woorden, welke ons onbekend zijn, maar welke misſchien anderen kunnen verklaaren, gaan wij voorbij.

Sommige bijzonderheden zijn hier en daar ingeſlopen, welke of geene, of ſlechts eene afgelegen betrekking hebben tot de Gelderſche Maaltijden, en bijeengenomen het Boek nog al wat dikker maaken, dan het behoefde geweest te zijn: b. v. Het onvruchtbaare beroun van eenen kranken Woekeraar, bl. 58. De Schaapen voor de Leeuwen, bl. 65. De Lijkdienst van Keizer KAREL DEN V, bl. 144—155. Het octrol tot het oprichten van eenen watermolen, bl. 158 env. Een ſchrijven van de Staaten Generaal aan het Hof van Gelderland, bl. 184 env. Een oud Veluwsch Proces, bl. 201 env. De uitvoerige voordracht van verſcheidene contracten en berichtſchriften met en voor den Keukenmeester en dergelijke Beampten, in de XIIIde en de volgende Afdeelingen.

Hoe lang ook dit ons verſlag reeds geworden zij, moeten wij nog een woord zeggen van eene bijzonderheid in het korte Nabericht voorkomende. Daarin vinden wij een merkwaardig bericht van de onderſcheiden *Tekens* of *Merken* der Papieren van de 14de, 15de en 16de Eeuwen. Waarlijk een onderwerp van aanbelang, welks naauwkeurige kennis ſomtijds van weezenlijken dienst zoude kunnen zijn, om echte Stukken te ſchiften van verdichte, of oorſpronglijke van bloote Affchriften. Zulk een onderwerp verdiende wel eene opzettelijke Verhandeling van eenen kundigen Man. De Heer VAN HASSELT erkent dit, en ſchijnt niet ongenegen die taak op

op zich te neemen, indien de omſtandigheden der tijden hem niet affchrikten van een Werk uit te geeven, hetgeen noodzaaklijk door bijgevoegde Prenten en Figuuren eenigzins kostbaar moest worden. Van harte wenſchen wij, dat hij deeze zwaarigheid moge te boven komen.

Euthanaſia, *of drie Geſprekken over het Leven na den Dood, door* C. M. WIELAND: *bij gelegenheid der uitgave van het Werkje, getiteld:* Werkelijke Verſchijning van mijne Vrouw na haren dood, door J. K. WETZEL. *Uit het Hoogduitsch. Te Haarlem, bij* A. Loosjes, Pz. 1806. *In gr.* 8vo. 218 *Bl.*

Zo heeft dan, dachten wij bij het ontvangen dezer Geſprekken, het grappig bericht der wederkomst van de zalige Mevrouw WETZEL toch aanleiding gegeven tot een uitmuntend geſchrift! Dan wij vonden ons in deze verwachting te leur geſteld. Eens voorel, intuſſchen, herinneren wij bij deze gelegenheid ons lezend publiek, dat wij ons in geenen deele als onfeilbare rechters opwerpen over eenig boek, hetwelk door ons beoordeeld wordt; wij zeggen ſlechts vrijmoedig ons gevoelen, en geven, zo veel ons beſtek gedoogt, de gronden op; en offchoon wij niet gewoon zijn, dat gevoelen zo maar los weg en zonder eene herhaalde beproeving op het papier te ſtellen, zo kan het toch alleen maar de waarde van deze gronden zijn, en de vergelijking nu en dan van een door ons beoordeeld geſchrift, hetgeen aan onze uitſpraken eenig gezag geeft bij het publiek; terwijl wij het gezond verſtand onzer Lezeren te kort zouden doen, wanneer wij het krediet van ons Tijdſchrift wilden vestigen op deze of gene machtſpreuk, waarvan zich (want ieder bedrijf in het vak der letteren geeft toch zo iets eigendomlijks, hetgeen ſomtijds wel beter wezen kon,) een Boekbeoordeelaar, wien zo menig pruiſchrift ter hand komt, moeilijk onthouden kan, vooral wanneer hij door de machtſpreuken van den Schrijver zelven daartoe wordt uitgelokt. Ter zake nu:

De *eerſte* Zamenſpraak heeft de wederlegging der werkelijke verſchijning van Mevr. WETZEL ten doel, en beſlaat 90 bladzijden; deze is doelmatig en naauwkeurig tot zelfs in kleinigheden toe, onderſteld dat men aan de proefneming van den Heer WETZEL zelven niet vermag te twijfelen; dan zij is toch in allen gevalle ſlechts eene wederlegging van een verhaal, dat zichzelf genoegzaam wederlegt, en welke wij, bij hetgeen tegen dat ſpookbericht ook in onze taal reeds voorhanden is, wel hadden kunnen ontberen.

Het *tweede* Geſprek is het aanmerklijkſte: wij vinden hier een paar Anecdoten, welke, volgens WIELAND, meer gewicht

en

en bewijskracht zouden hebben voor de verſchijning van afgeſtorvenen; zij betreffen beide EM. SWEDENBURG, dien beroemden man! en zijn: 's mans aanwijzing van eene verlegde quitantie aan de Weduwe van den Hollandſchen Gezant, en zijne gedane ontdekking aan ULRIKE, Koningin van *Zweden*, van haar laatst gehouden geſprek met haren overledenen broeder: Anecdoten nopens dezen Heer Geeſtenziener, (behoudens alle reſpect voor 's mans grote geleerdheid en wezenlijke verdienſten) die reeds duizendmaal verhaald en herhaald zijn; en wij begrijpen niet, waartoe dezelve hier wederom worden opgewarmd, daar WIELAND toch daaraan geen geloof hecht; ons doende opmerken, dat SWEDENBURG zelve nimmer gezegd heeft, dat hij deze merkwaardige onderrichtingen uit den mond van Geesten had, en dat de Koningin ULRIKE, die toch hier het allerzekerst onderricht kon zijn, 'er zich dus over uitlaat: „ Duizend dingen ſchijnen bovennatuurlijk en zijn ons on„ verklaarbaar, omdat wij ſlechts de gevolgen daarvan ken„ nen; en lieden van verſtand, die het wonderbare beminnen, „ maken daarvan gebruik, om zich eenen buitengewoonen „ naam te maken. De Heer SWEDENBURG was een geleerd „ en in zijn vak zeer bekwaam man; ook is hij altijd als „ een regtſchapen man gekend; ik begrijp niet hoe hij daar „ toe gekomen is, om iets te weten, wat eigenlijk niemand „ had behooren te weten; maar nogtans geloof ik niet, dat „ hij een geſprek met mijnen overledenen broeder gehouden „ heeft." Voorts wordt hier nu beredeneerd, dat het gemeen menſchenverſtand nog altijd het geloof aan de Natuur heeft bewaard, en, in weerwil der millioenen Tover- en Geest-geſchiedenisſen, niemand nog, bij eenige onderneming, naar iets anders omziet, noch op iets anders wacht, dan natuurlijke middelen; — dat het voorrecht, om afgeſtorvenen te zien, aan alle menſchen, en om te verſchijnen, aan alle afgeſtorvenen gemeen moest zijn, daar het eeniglijk gegrond kon zijn in zeker bewerktuigd ligchaam, digt genoeg om onder het bereik der zinnen te vallen, en het ongerijmd is, aan *Patent-ligchaamen* te denken, waarmede ſommigen, met uitſluiting van alle anderen, zouden begunſtigd zijn; — dat zich dan wel twee- of driehonderd-duizend millioenen zichtbare doden rondom ons zouden bevinden, die, volgens den aard van ieder ligchaam, toch eenig onderhoud behoeven; en hoewel de hoeveelheid van lichtſtof en onderſcheidene luchtſoorten, hiertoe voldoende, niet wel te berekenen valt, 'er echter naauwlijks genoeg daarvan voor de werklijk levenden kon overſchieten; — dat iemand, met eene Geestverſchijning beweldadigd, zich moeilijk op den duur zou kunnen overtuigen van derzelver wezenlijkheid, daar zo iets geheel ongewoons, en tegen den natuurlijken ſamenhang des levens, onmooglijk tegen de kracht van het nadenken en den tijd beſtand

hand kan zijn, en hij veel minder nog eenig ander redelijk mensch van het onbedrieglijke van deze zijne zo zeldzame ondervinding zou kunnen overtuigen. Het algemeen en onuitdelgbaar volksgeloof aan zodanige verschijningen schijnt in de verbeeldingskracht gegrond; men verliest eerst na langen tijd het duister gevoel van hand, arm of voet, die men verloor; zo kan men zich ook eerst na verloop van eenen geruimen tijd voorstellen, eenen dierbaren overledenen geheel en al te missen. De voorbeelden van het gevoel, dat men eenen aanmerklijken tijd nog heeft van een' gestorvenen, alsof die nog leefde, zijn niet zeldzaam; een gevoel, zeer onderscheiden van dat eener ligchamelijke tegenwoordigheid, maar hetwelk echter zeer levendig werken kan, en eenen krachtigen invloed maken op onze verrichtingen: dit gevoel wordt echter door den tijd zeldzamer, zwakker, en verdwijnt eindelijk geheel en al. De dood, zegt WIELAND, maakt aan alle gemeenschap en alle betrekkingen tusschen de afgescheidenen en de levenden een einde; FANNIA moest toch *eene vrouw* zijn, en wel *die vrouw*, die zij werklijk was, om voor haren geliefden te zijn, hetgeen zij voor hem geweest is; wanneer zij in een ander wezen wordt omgetoverd, is zij voor hem dit niet meer, en omgekeerd hij ook dat niet meer voor haar; en zodanig een tovenaar is de Dood. „ De overblijvende geest," voegt hij 'er bij, „ houdt ook op, die genen te beminnen, en aan hen deel te nemen, die hij in zijn vorig leven het meest bemind heeft, omdat hij ook *het werktuig van herinnering*, en met hetzelve alle denkbeelden van zijn vorig leven en deszelfs betrekkingen, verliest;" dan deze stelling vonden wij hier niet, althans voor ons niet voldoende, bewezen. Wij geven toe, dat zodanig luchtvormig werktuig, als waarvan de Heer *Professor* WETZEL in zijn waarachtig verhaal gewaagt, door 's mans redeneringen nog niet is daargesteld, en dat, al bestond 'er zo iets, het toch niet wel, daar het buiten onze zinnen valt, den geest, wien het toebehoort, in gemeenschap met ons brengen kon; en in allen gevalle de tedere vezeltjes, waardoor FANNIA aan hare huislijke, huwlijks- en moederlijke betrekkingen verbonden was, door den dood verbroken zijn; (maar was en werd zij aan dezelve op geene andere wijze, dan alleen door *vezeltjes*, gehecht?) Dan hoe nu daaruit volgt, „ dat de geest bij den dood ook de bewustheid verliest van hetgeen hij in dit leven *was*, *ondervond* en *deed*; — dat 'er geen verband, welk hij zich zelf duidlijk bewust is, tusschen zijn nieuw en vorig leven plaats heeft;" dit verklaren wij niet door te zien; en als WIELAND nu volgen laat: „ dat hij ophoudt, die *persoon* te zijn, die hij was, en in een nieuw bestaan een geheel nieuwe persoon begint te zijn;" en een weinig verder zegt: „ *Ik besta niet meer; want het wezen, welk nu in mijne plaats begint te leven, is niet* IK *zelf; het is een geheel nieuwe per-*

„ *foon; en het mag zich nog zo wel in zijnen nieuwen toeſtand*
„ *bevinden*, IK *geniet niets daarvan; want* IK *ben, in den ei-*
„ *genlijken zin des woords, dood en heb afgedaan;*" zo voegen wij hier wel gaarne bij, (opdat men deze woorden niet, tegen zijne bedoeling, te veel doe betekenen) hetgeen hij elders in deze zelfde Zamenſpraak toch ook zegt: „ *ik ben ver*
„ *af van het eeuwig leven van onzen geest te lochenen;*" maar wij gevoelen toch, dat op deze wijze het leven na den dood voor ons vrij minder belangrijk wordt. Deze ſtelling zoekt hij te ſtaven door de opmerking, dat daaglijks een aantal indrukſelen van het voorledene bij ons worden uitgewiſcht, en van den toeſtand der meeste grijsaards, die als 't ware zichzelven overleven, en in eenen toeſtand komen, die niet eens den naam van het plantenleven verdient; *een zigtbaar beeld*, zegt hij, *van hetgeen wij zijn zullen na den dood*; wanneer echter (de billijkheid vordert dat wij dit als zijn gevoelen hier bijvoegen) een nieuw leven voor ons begint. Voorts dat de levendigheid van het tegenwoordige het voorledene verduiſtert; zich beroepende op de ondervinding van hun, die, door eene of andere grote verandering in hun lot, als 't ware in eene voor hun geheel nieuwe wereld verplaatst zijn; gelijk wij ook allen de drie of vier eerſte jaren van onze kindsheid ten eenenmale vergeten. Hij acht het waarſchijnlijk, dat wij ons het leven op aarde niet eens als een droom zullen herinneren, omdat ons dan het zinlijk werktuig zal ontbreken, met welks kwetſing geheel de zinnenwereld reeds hier voor ons verdwijnt. (Maar kunnen wij uit den toeſtand eens mans van ontſtelde herſenen, gedurende de vereeniging en den wederkerigen invloed van ligchaam en ziel, met zekerheid beſluiten tot onzen toeſtand in den afgeſcheiden ſtaat? Is het daarenboven zo zeker, dat bij den krankzinnigen iedere herinnering verdwenen is? En zouden wij niet op denzelfden voet beredeneren kunnen, dat elk ander vermogen der ziele vernietigd werd?) Hij laat de vrijheid aan ieder', om zich, ten behoeve van zijn hart, met zo aangename verbeeldingen en verdichtſelen te behelpen, als hij kan; maar als de rede is, om iets, *op eene verſtandige wijze*, als *waar*, of ten minſten als het *waarſchijnlijkſte* aan te nemen, zo ziet hij maar weinig grond voor de hoop, om na den dood dezelfde perſoon te blijven, die men in het leven was, en bij gevolg die betrekkingen en verbindingen, die eens het geluk onzes levens uitmaakten, ook in het toekomende voort te zetten. (Hoewel wij dit laatſte nu ook in eenen zekeren zin voor waarheid houden, zo zien wij toch niet, dat daarmede noodzaaklijk ook onze perſoonlijkheid wegvallen moet.) Nu wendt hij alle pogingen aan, om te betogen, dat wij hierbij weinig of wel niets verliezen: buiten ſtaat toch om onze vorige bemin-
den bewijzen van deelneming te geven, meent WIELAND dat de her-

herinnering aan hun den geest in dezelfs geluk zou ſtoren; hoe veel is 'er in ons leven, verkeerdheid en dwaasheid, hetwelk wij reeds hier zo gaarne vergeten; en het goede, dat wij ſtichten en doen, is van zo weinig beduidenis, dat het geheugen daaraan ook wel kan gemist worden. Kinderen, zo veel voor elkander in hunnen eerſten leeftijd, vergeten daarna toch elkander, en, na een afzijn van veertig of vijftig jaren, zijn alle die vroege beelden weg; zij herinneren zich niet dat zij elkander gekend hebben; maar dit belet hen nu niet, vrienden te worden, indien zij daartoe voor elkander berekend zijn; dan door de herinnering aan hunne kindsheid zou hunne vriendſchap niet aanmerkelijk verhoogd worden: zo kan het ook in de toekomst zijn. Eindelijk het is bij WIELAND zeker, onze ziel was reeds vóór hare vereeniging met het ligchaam aanwezig; dan ons tegenwoordig leven is geene voortzetting van dat vorige ons geheel onbekende leven: zo zal ook het leven zijn, waarin wij door den dood geboren worden.

Met onze perſoonlijkheid valt ook beloning en ſtraf in de toekomst geheel en al weg; dan hierbij verliest (*arrigite aures!*) de zedelijkheid niets. Door beloning of ſtraf wordt niemand deugdzaam of ondeugend; hij toch is alleen goed, die het uit liefde tot het goede is. (Het zij zo! maar beloning of ſtraf heeft dan geheel geenen invloed, ſtaat in hoegenaamd geene betrekking tot onze zedelijke vorming?) Het is ook geheel verkeerd gedacht, dat de Godlijke rechtvaardigheid het gelijkweegen van deugd en geluk eenmaal vorderen zou: want wat de bozen betreft, „ het is zeer waarſchijnlijk" (zeer waarſchijnlijk! waarom dan toch?) „ dat de „ onmenſchelijke ROBESPIERRE, in goeden ernst, een BRUTUS, „ een echt Patriot, meende te zijn, die, om aan de gewaande „ goede zaak de overwinning te verſchaffen, juist *zoo* te werk „ gaan *moest*, als hij deed;" en voor de goeden, die dikwijls hier zo onſchuldig lijden, is een teug uit het water der *Lethe* de beste ſchadeloosſtelling. Maar verre de meeste menſchen zijn noch goed noch kwaad; zij zijn het beide, maar zoo, dat het hun even weinig kan toegerekend worden, als eenen dronken mensch, hetgeen hij in zijne dronkenſchap verricht. De inwendige deugdlijkheid onzer gezindheden en daden is altijd de grond der innerlijke gelukzaligheid, die met de bewustheid derzelve onmiddelijk verbonden is. Van daar de kalme gelijkmoedigheid bij SOCRATES! „ Hij gelooft, gedu„ rende een leven van zeventig jaren, het goede genoeg ge„ noten te hebben, en onderwerpt zich bedaard aan de onbe„ kende natuurwetten, uit kracht van welke hij met den dood „ of ophouden zal SOCRATES te zijn, of in een nieuw leven, „ in de onzichtbare wereld, op dezelfde wijze, als hij het hier „ was — door zichzelven, en door den omgang met andere

„ wijze en goede menſchen — zal gelukkig wezen." Ja, zeer is het 'er van daan, dat het uitzicht op loon of ſtraf in de toekomst eenig goed zou kunnen ſtichten, „ *dat wij*," integendeel, „ *in ons tegenwoordig leven, aan menschlievendheid* „ *en echt levensgenot zeer veel zouden winnen, wanneer het* „ *geloof der Sadduceën, dat de dood van alle onze tegenwoordi-* „ *ge betrekkingen en verbintenisſen een einde maakt, algemeen* „ *kon worden.*" Het bewijs voor deze paradoxe? Als 'er van zedelijk nut geſproken wordt, moet men geheel ſlechte, in den grond bedorvene, menſchen niet in aanmerking nemen; geen geloof toch maakt deze beter of erger; ook niet de zodanigen, die als de dieren maar voor het tegenwoordig oogenblik leven; maar bij alle de overigen, vooral bij de goeden en edelen onder hun, zou zodanig geloof (waarom niet ongeloof?) *alle banden der liefde en der vriendſchap, bijzonder alle de naauwere en meer tedere betrekkingen tusſchen man en vrouw, ouders en kinderen, broeders en zusters, vaster toehalen.* Wij zijn immers in alle deze opzichten warmer, tederer, hartlijker, wanneer wij de jongſte ſcheiding nu welhaast te gemoet zien; en het denkbeeld, dat ons leven als tot in het oneindige uitrekt, maakt ons in dezen zeer nalatig! — Wij zouden zachter, menschlijker, toegevender, medelijdender worden, en wat niet al meer? Immers wij verwijten ons nu reeds zo veel, als onze geliefden dood zijn! — Wij zouden daarenboven ſpaarzamer omgaan met onzen tijd; welk eene waarde zou één dag voor ons verkrijgen! — En, hetgeen 't gewigtigſte is, wij zouden alle krachten aanwenden om dit leven met goede daden te kenmerken, verzekerd dat 'er voor ons als menſchen geen ander aanwezen beſtond, dan in het oordeel onzer vrienden en tijdgenoten, en het voortleven in de gedachtenis en het aandenken van eene nooit uitſtervende nawereld. Dit toch maakte vele Grieken en Romeinen zo edel en groot. (En zo iets kan toch wel de hoge deugd, waarvan zo even geſproken is, in geenen dele bezoedelen?!)

Bij deze Zamenſpraak heeft de Vertaler, die even weinig als wij de herinnering bij den dood voor vernietigd houdt, eene en andere wederleggende aanmerking gevoegd, waarvan ons beſtek niet gedoogt eene proeve te geven, maar die, hier en daar althans, naar ons inzien, vrij wat ter zake doen.

Het *derde* Geſprek is verreweg het kortſte. Hier neemt de Schrijver wederom iets terug van hetgeen hij te voren zo ſtellig beweerd had. Wij vinden hier den twijfel geöpperd, of de ziel dan na den dood in alle hare werktuigen aan dezelfde wetten gebonden is, waaraan zij in dit leven onderworpen was; — voorts wordt ons herinnerd, dat het alleen maar *onbewijslijk*, en dus alleen maar *onzeker* is, of de ziel met zeker luchtvormig werktuig zal vereenigd zijn; daadzaken zouden dit eenigliijk kunnen bewijzen; dan de bewijskracht daarvan

van was in de vorige Zamenſpraak ontzenuwd. En daarop volgt dan eene Gebeurtenis, voor welker echtheid WIELAND kan inſtaan; het zeggen, namelijk, van eene Dame, kort voor haren dood, dat zij afſcheid ging nemen van eenen afwezigen Vriend, waarop zij in eenen vasten ſlaap viel, terwijl die Vriend intusſchen ter zelfder uur de Dame ontdekte in zijn boekvertrek, waar zij, met eenen ſterken ſlag, den zangbodem eener *pandore* ſpringen deed. Hoewel nu de vraag, „ *zijt gij van de waarheid dezer Anecdote overtuigd?*" niet ſtellig met *ja* beantwoord wordt, zo heet zij toch, in den loop van dit Geſprek, *eene ontwijfelbare, maar onbegrijpelijke, ongelooflijke, bovennatuurlijke daadzaak, die, hoe waar zij ook zijn mag, daarom toch geene gevolgtrekkingen kan opleveren*; terwijl de ſlotſom van alles wordt, dat wij de dingen, die tot het Rijk der Geesten behoren, volſtrekt niet weten, en ook onmooglijk kunnen weten, en 'er ons daarom even weinig om behoren te bekommeren, als wat de man in de maan (indien 'er een zij, en indien hij voedſel gebruike,) heden middag gegeten heeft; — en dat de ware *Euthanaſia* in niets anders beſtaat, dan in de bewustheid van een wel doorgebragt leven, hetwelk het geheim was van den ouden SOCRATES; en dat wij, eindelijk, tot den laatſten ademtogt, *het beste* maar moeten *hopen*.

Hoewel het 'er nu zeer ver van daan is, dat die bewijzen voor onze voortduring na den dood, en het verband tusſchen dit en het volgend leven, die wij menen dat de gezonde rede, zo al niet tot volkomene zekerheid, althans tot eenen zeer hogen trap van waarſchijnlijkheid, aan de hand geeft, door de lezing van dit werkje eenigzins bij ons zouden verzwakt zijn; zo gevoelden wij toch op nieuw met het levendigst genoegen de hoge waarde der H. Schrift voor ons en ieder Christlijk hart, waardoor de hoop des eeuwigen levens voor ons onwankelbaar en vast is; en, wij ontveinzen het niet, het ſmart ons, in een geſchrift als dit, bij eenen Schrijver, die toch ook Christen heet, hieromtrent geenen enkelen wenk te vinden. Dan wij merkten hier al ſpoedig den voorſtander eener nieuwe en recht verhevene Wijsgeerte, waarbij men toch eigenlijk het eenvoudige Christendom wel ontberen kan, zonder eenig verlies voor het geluk der wereld, en voor de zuivere deugd!!!

Iets hadden wij wel gewenscht dat de Heer WIELAND niet alzo had te boek geſteld; daar, namelijk, waar hij de grote voordeelen opgeeft, die het geloof der *Sadduceën* der wereld zou aanbrengen, betuigt hij niets vuriger te wenſchen, „ dan „ dat de tijd hoe eer hoe liever komen mag, in welken een „ voor de menschheid zoo weldadig geloof, door het maat„ ſchappelijk Bewind en den Godsdienst gewettigd, en alzoo „ magtig genoeg wordt, om alle tegengeſtelde herſenſchim„ mige inbeeldingen geheellijk te verdringen, welker wezen-

„ lijke ſchadelijkheid, door die zoete begoochelingen, die „ zij aan eenige teedere en dweepachtige zielen verſchaffen, „ ſlechts zeer ſchaars vergoed wordt." Het MAATSCHAPLIJK BEWIND? — wij geloofden naauwlijks ons oog; — indedaad dan ſtond ons van alle de Staatsregelingen, welke wij beleefd hebben, of waarvan wij ooit lazen, de allerſlechtſte nog te wachten: want wat het geloof aan het verband tuſſchen dit en het volgend leven, aan toekomſtige beloning en ſtraf, nog uitwerkt, zou men dan eerst zien, wanneer het, voor hoe kort een tijd dan ook, eens geheel en al uit de wereld was verbannen.

Gedichten over Godsdienſtige Onderwerpen, door J. DE JONGH, *Leeraar der Hervormde Gemeente van J. C. (*) te Leeuwarden. Te Leeuwarden, bij* J. W. Brouwer. 1806. *In 8vo. 112 Bl.*

Lust voor Dichtoefening, en een oogmerk, om langs deezen weg, en door verſcheidenheid van ſtijl, zijne Hoorders te ſtichten, gaf den Eerw. DE JONGH aanleiding tot het opſtellen deezer losſe ſtukjes van Godsdienſtigen en zedelijken inhoud. Zulks blijkt ons uit een enkel woord van den Schrijver *aan den beſcheiden Lezer* achter den Titel; daar immers betuigt hij, met eene den Christen-Leeraar welvoegende zedigheid: „ Deeze eenvoudige Dichtſtukken zien het licht, niet om eene „ proeve van Dichtkunst te leveren; maar het oogmerk der „ uitgave en de wensch van den Schrijver is, dát de ſtichting, „ bij het aanhooren van dezelve reeds verwekt, bevorderd, „ en meer algemeen uitgebreid worde." Gaarne doen wij hulde aan de vroome en Godvruchtige Inzichten, die zijn Eerw. genoopt hebben, deezen zijnen arbeid verkrijgbaar te maaken voor zijne Geloofs- en Landgenooten; zij ontwapenen zelfs de ſcherpte eener letterkundige en kunstminnende beoor-

(*) Eenigsins zonderling vonden wij, dat op den Titel alleen de *voorletteren* geplaatst zijn van den Naam, naar welken de Eerw. DE JONGH de *Hervormde* Gemeente te Leeuwarden wenscht te noemen: en waarlijk zulks brengt ons in eenigen twijfel, wien men daarmede bedoeld heeft; onzen Heiland JESUS CHRISTUS, dan wel den vermaarden JOANNES CALVIJN. Gaarne zouden wij het eerſte gelooven; maar DE HEERE, de Stichter van onzen Godsdienst, geëerbiedigd en geheiligd bij Roomſchen en Onroomſchen, kan niet aangeduid worden als *de Hervormer* in zijne Kerk, of van eenige *bijzondere* Gemeente: dien Eertitel mogen wij daarentegen met meer recht en volle waarheid aan JOANNES CALVIJN toeëigenen. Alles zoude voor ons klaar zijn, wanneer men gedrukt hadde: *Leeraar der Chriſtelijke Hervormde Gemeente*; en wij vertrouwen, dat de Schrijver van meening was, zijne kudde als zodanig te kenteekenen, tot onderſcheiding van andere Christenen

oordeeling, die wij ons anders mogten veroorcloven; zij verbieden ons bijkans te vraagen, of dan de goede meening en bedoelingen van achtenswaardige Mannen eene toereikende reden zijn, om, in deeze kieſchere dagen, en bij den overvloed van keurige Bijbel- en Zededichten, in ons Vaderland voorhanden, *eenvoudige dichtſtukken* uit te geeven, die ſlechts middelmaatig zijn, en, over het geheel, den naam van berijmd proſa verdienen? Maar laaten wij ſtilzwijgen. De arbeid van den Eerw. DE JONGH is *Kerkelijk geapprobeerd.* Mogten wij onze *Dichterlijke approbatie*, als een ander zegel van echtheid, daar ook aan hangen! Dan de geëerde Schrijver verſchoone ons, dat wij het ten deezen bij onzen opregten wensch moeten laaten. Men kan toch een Weleerwaardig Leeraar zijn, zonder aanſpraak te hebben op den titel van een goed Dichter. Liefst onthouden wij ons ook om eene proeve uit deezen bundel onzen Leezeren aan te bieden. De kortheid der ſtukjes, die meest den eenvoudigen Christen ſtichten zullen, behaagde ons bovenal.

Het Masker der Waereld, naar het hedendaagsch Toneel geſchetst, door Mr. E. J. B. SCHONCK. *Uitgeſproken op den dag der Carnavals Vermaaklijkheden binnen Nijmegen. Te Nijmegen, bij* J. C. Vieweg. 1806. *In* 8*vo.* 32 *Bl.*

Overbekend en zeker niet oneigen is de aloude benaaming en vergelijking der wereld bij eenen *grooten Schouwburg.* Het tooneel heeft zijne ſpeelers, zijnen tijd, bedrijf en rollen; en eveneens is het in de zamenleeving, waar de geſlachten der menſchen optreeden, werken en afwisſelen. Aan beiden, al verders, zijn hunne *maskers* gemeen, waaronder een iegelijk voor het toeziend oog te bedekken of te verbergen zoekt, wat hij in waarheid is, ja eene geleende gedaante aanneemt. Dit laatſte poogt onze boertende Dichter, de Hr. SCHONCK, te bewijzen in dit kleen en luimig ſtukje; en wie durft 'er ontkennend antwoorden op deeze zijne vraagen?

„ Is het groot toneel iets minders?.....
„ Zijn daar moeders, zijn daar kinders,
„ Zijn daar jonge en oude liên,
„ Zijn daar mannen, zijn daar vrouwen,
„ Als wij 't van nabij beſchouwen,
„ Ook niet met een mom voorzien?"

Wij, Letteroefenaars, die den afgewerkten geest door eene aangenaame avondwandeling vervrolijkt hebben, en nu op onze armſtoelen, in de gemakkelijke japon, onder een pijp en glaasje gezeten zijn, wij gevoelen ons eerder gezind om met

Vader Democriet te lagchen, dan met den zwaarmoedigen Heracliet te weenen, over het dwaaze der wereld. Wij belijden dan voor onszelven rondborſtig, dat onze groote paruik, zwart gewaad, en tabbaard, doch vooral het ſtrak en gefronst gelaat, in ons beroep te meermaalen het *masker* zijn, waarmede wij eenen drom van hongerige Halfgeleerden en kaale Prullenſchrijvers, met hunne Drukkers, van uit den Tuin der Weetenſchappen en Minervaas heiligdommen verballen. Niet zelden, echter, worden wij op onze beurt teruggedreeven van een' ſchaamteloozen hoop, en moeten wij, met onzen bullebak en hekelroede, het veld ruimen, ja ons ten besten troosten met deeze woorden des Dichters, wier waarheid ons zints langen tijd gebleeken is:

„ Domheid dekt zich met den mom
„ Van geleerdheid; paauwen veeren
„ Kunnen dwaasheids pluimen weeren,
„ Preeken zelfs geleerdheid ſtom."

Doch houden wij onze Leezers niet op, die wij nader bekend wilden maaken met dit *Maskeradevers*, waarin het naïve der voordragt, de losſe en ongekunſtelde ſtijl, en leerrijke ſcherts, niet miſſen konden, ons hier en daar te herinneren aan den ſchranderen geest en ſmaak van den beroemden HUIJGENS. Geen wonder des, dat onze, door de jaaren en den ernst van letterbezigheden, eenigzins verſtijfde lagchſpieren in eene onwillige beweeging geraakten, wanneer ons de Dichter den oorſprong van het *masker* bij den mensch, in het paradijs, vooral in de vijgebladen, het dekkleed van onze algemeene ſtamouders, leerde zoeken. De dwaasheden, de grillen en misvormingen der Mode, veranderlijker dan PROTEUS zelve in gedaante, tooi en houding, maaken voorts de ſtoffaadje uit van dit ſtukje: en moeielijk valt het ons, eene keuze te doen van ſtaaltjes, waarin wij ouderwetſche, dan toch niet knorrige Heeren, den meesten ſmaak vonden. — Wel nu, om de nieuwsgierigheid onzer Leezeresſen eenigzins op te houden, en het belagchelijke, het nadeelige der kleederdragt van onze Dames niet onwelleevend voor den dag te haalen, zullen wij liever onze eigen Sexe het minſte ſpaaren, en over ons gewaad den Dichter hooren, waarvan hij onder anderen ook dit gezegd heeft:

„ Als men heden wijde broeken,
„ Dikke dasſen, bonte doeken,
„ 't Hair gelijk een bosch-zwijn draagt;
„ Morgen zijne breede voeten,
„ Die dit, door likdoorens, boeten,
„ Met gepuntę ſchoenen plaagt.

„ Hę-

„ Heden, juist als *Capucijnen*,
„ Op de ſtraaten komt verſchijnen,
„ Daar de kraag voor jas verſtrekt.
„ Morgen teering-zieke knaapen
„ Kaale ſimmen naar ziet aapen,
„ Nauwlijks halver lijf gedekt."

Luim en vernuft worden ten einde toe volgehouden; ook dan, wanneer de Dichter over die vermomming handelt, waardoor de mensch, in eenen zedelijken zin, zijnen aard en wezenlijke inzichten of daaden bedekt en bewimpelt; zich, met één woord, anders voordoet, of ſchijnen wil, dan hij is. Het onderwerp zelve geeft dan eene ernſtiger wending aan den ſtijl, en paart alzo veel minder met de vrolijkheid van een *Maskeradevers*. Wij veroorloven gaarne, dat men *lagchende de waarheid* ſpreeke; wij erkennen almede, dat het moeielijk is, de ongerijmd- en zotheden van eene ten deezen zich vaak vermommende wereld in te zien, en de hekelpen *niet* op te vatten: dan nog moeielijker dunkt het ons voor eenen vernuftigen Schrijver, zijne ſcherts, eens borgevierd, te maatigen, zich niet te vergrijpen aan achtbaare ſtanden, en, door het gispen van heerſchende ondeugden, geenen aanſtoot te geeven aan de onſchuld, door de algemeenheid der ſchetzen. Wij verſchoonen des, maar billijken in onzen Dichter niet, dat ſommige ommetrekken van zijne beelden wel eens *uitmiddelpuntig* loopen, of ook *te donker* gekleurd wierden; daar toch *het waare* in zijne tafereelen niet te miskennen valt. De ſchuldige bloose dan over zichzelven, en een iegelijk onzer over het Vaderland en de Vaderlandſche zeden, wanneer hij, onder anderen, dit leest, en niet wederleggen kan;

— „ Dit waar nog al te dulden;
„ Maar, dat Hij, die in de ſchulden
„ Steekt, tot boven hals en oor,
„ Dat die, in deez' droeve dagen,
„ Ook des Rijkaarts (*ds*) greins (*ij*) durft draagen,
„ Kan 'er, dunkt mij, nauwlijks door,

„ Of, is 't ook geen maskerade,
„ Dat in weerwil van de ſchade,
„ Die ons land aanhoudend liſdt,
„ Men zich daag'lijks gaat vergasten,
„ Als of 't nog, met beurs en kasten,
„ Waar, gelijk in vroeger tijd?

„ Dat men zijne *Crediteuren*
„ Daag'lijks voor geſlooten deuren,
„ Onverbidd'lijk maanen laat;
„ En intuſſchen lijf en beenen,
„ Ja van 't hoofd, tot aan de teenen,
„ Dekt, met onbetaald gewaad!"

Wij ontzien ons, ergere en nog meer bedenkelijke Zedebeelden onze Leezers voor te houden; ook zijn wij alreede ons beſtek te zeer te buiten gegaan, om van de bijgevoegde *aanteekeningen* te gewaagen. Wij neemen des van den Heere SCHONCK ons affcheid, in hoope, dat zijne boertende pen geene verbittering of aanſtoot baaren zal, die, tegen onzen wensch en zijne bedoeling aan, iets toebrengen konde, om deeze woorden van zijn ſlot waar te maaken:

„ Doch waartoe al dit bedillen?
„ Zangnijmf! denkt Gij deeze grillen
„ Ook met vrucht ons af te raên?
„ Wilt Gij 't menschdom wijzer maaken?
„ Wil dan vrij uw' arbeid ſtaaken:
„ Want Gij ſchuurt den Moriaan."

Tegen het gebruik der Ouden aan, heeft de Heer SCHONCK het woord *mom* manlijk; en veroorlooft hij zich almede, *peinzen* op *grijnzen* te doen rijmen. Trouwens zijn oor noch oog ſchijnt geöefend, om de onderſcheiden ſpelling van den tweeklank *ei*, en dubbele *i*, naar vereisch op te merken.

Nuttig en aangenaam Leesboek voor het Vrouwelijk Geſlacht. Beſtaande in kleine Verhalen en Zedekundige Leſſen. Door AUGUST LAFONTAINE. *Te Groningen en Amſterdam, bij* W. Wouters *en* J. F. Nieman. 1805. *In gr.* 8*vo.* 273 *Bl.*

Wij kondigden de vroeger ons ter hand gekomene Schriften van LAFONTAINE nog altijd met het hartlijkst genoegen aan, en het was ons waarlijk tot blijdſchap, dat onze lezende jongelieden over dezelve met ons vrij eenſtemmig dachten. Het is daarom bij ons nog zo zeker niet, dat het zo vermenigvuldigd Romanlezen der jeugd voor verſtand en hart zeer voordeelig is; maar dit nu eens daargelaten, en zelfs voorondergeſteld dat het een *kwaad* is, dan is 't nu toch zo algemeen, en in dezen zin een *noodzaaklijk* kwaad, dat het wel niet op eens, en niet dan zeer moeilijk, kan worden verholpen. Welkom was ons daarom ieder Geſchrift van dezen kenner van het menſchelijk hart en in ieder opzicht zo bevalligen Schrijver, daar wij zo overvloedig en op eene zo roerende wijze telkens in de zijne aan- en opmerkingen verſpreid vinden, welke voor *verſtand* en *hart* bij uitnemenheid voordeelig zijn. Rond geſproken, het lezen van eene goede Roman keuren wij geenzins af; wij houden het voor een zeer geoorloofd vermaak, en onder de vermaaken en uitſpanningen zelfs voor eene der nuttigſte; dan toch bedroeft het ons, dat het bij ſommige jonge-

jongelieden genoegzaam de éénige lecture is, en dat de ſmaak daardoor bij hun reeds zo gevormd of misvormd is, dat men hun geene wezenlijke kundigheid of goede zedeles kan aanbrengen, dan ingekleed in eenig, 't zij dan waar, 't zij verzierd verhaal, daar hun ieder ander boek vervelend, ja genoegzaam niets anders dan een ſlaapmiddel geworden is. Daarom vooral ook bevielen ons de Romans van dezen Schrijver, en ſtrekte het ons tot een bijzonder genoegen, dat zijne Schriften zo gretig ook bij ons vertaald en gelezen werden, omdat wij de ſtille hoop opvatteden, dat welligt alzo op de voorzichtigſte wijze de ſmaak en leeslust kon worden geleid tot een ander ſoort van onderwerpen, die toch indedaad van nog meer belang zijn dan vrijen, trouwen en brulloftshouden, hetgeen werkelijk belangrijk genoeg en vervrolijkend is voor onze jongelieden, maar waarlijk toch niet de allerbelangrijkſte, veel min de éénige denkbeelden, waarmede hunne verbeelding en herſenen behoren te worden opgevuld. En indien het Geſchrift, dat thans voor ons ligt, met dezelfde aangename gewaarwordingen en graagte algemeen bij ons gelezen wordt, dan worden wij in deze onze opgevatte hoop op eene aangename wijze bevestigd; hetzelve bevat toch niet alleen eenige zeer aandoenlijke leerzame Verhalen, en onder dezelve ook de zodanige, in welke de deugdzame liefde tuſſchen de Sexen niet de hoofdzaak is; alle, in des Schrijvers trant, doorweven met nuttige leſſen; maar ook eenige Opſtellen van eenen gansch anderen aard, Vertogen, of moeten wij liever zeggen, eene verzameling van nuttige terechtwijzingen en leſſen, in eenen bevalligen hartindringenden toon; — en in ſtede van nu eene dorre lijst te geven der 15 kleine Stukjes, in dit Werkje vervat, willen wij liever een en ander ſtaal leveren van dezen echt goeden ſtempel.

„ Men heeft een ſpreekwoord: de liefde gaat voorwaarts, maar nimmer rugwaarts: men klaagt over de Voorzienigheid, dat zij in de harten der kinderen niet die natuurlijke liefde heeft gelegd, welke de ouders jegens de kinderen gevoelen: en ik vind daarin het grootſte en treffendſte bewijs der goedheid Gods jegens ons.

„ Een inſtinkt bindt met onverbreekbare banden de ouders aan de kinderen; zij zoeken de liefde der kinderen, als hun hoogſte goed: maar in de harten der kinderen is geen toon, welke op deze ſtem der moederlijke liefde antwoordt; en de ouders zien zich genoodzaakt, deze liefde in de harten hunner kinderen in te planten, dezelve beſtendig aan te kweken, en 'er zorgvuldig acht op te geven, opdat zij niet verdorre en verloren ga. De liefde der ouders jegens de kinderen is een eik, welke midden tuſſchen de rotſen wast, die door zijne natuurlijke ſterkte de winterſtormen trotſeert, die door geen jaargetijde aan het verdorren wordt gebragt, die met zijne lan-

lange ſterke wortelen iederen aanval vruchteloos maakt; de liefde der kinderen, daartegen, is als eene teedere plant, welke beſtendig de zorgvuldigſte oppaſſing noodig heeft, die door eene ruwe morgenlucht gedood wordt, die ſlechts met moeite tot bloei en rijpheid kan worden opgekweekt. Zie daar het eenvoudige geheim, waarmede de natuur de menſchen aan de deugd heeft verbonden. De deugd der ouders alleen kan de kinderen tot deugdzame menſchen vormen; welk eene ſterke drangreden voor de ouders, om deugdzaam te zijn!" enz. Geheel deze plaats en geheel dit Vertoogje over het Huislijk Geluk verdient zeer dat men het met oplettenheid naga en behartige; en niet minder dat *over de beſchaafde opvoeding van het vrouwelijk geſlacht*; waaruit het volgende:

„ Ieder meisje is beſtemd, om vrouw, moeder, huisvrouw, gezellin des mans en der vrienden van het huis te worden, en voor deze betrekkingen moet zij beſchaafd worden, om gelukkig in deze betrekkingen te zijn, en gelukkig in deze betrekkingen te maken; want het een laat zich zonder het ander niet denken. Voor deze betrekkingen heeft zij de beste beſchaving van haar verſtand, en alle mogelijke goedheid en ſchoonheid van haar hart noodig. En dit laatſte punt is het, waarin gewoonlijk bij de beſchaving van het vrouwelijk geſlacht gefeild wordt. Voor de beſchaving van het verſtand wordt hier en daar zoo dragelijk gezorgd, en dikwijls het hart daardoor geheel vergeten. De zuivere beſchaving van het verſtand *kan*, *mag*, en *behoort* niet anders ten doel te hebben, dan de genegenheid, de goedheid van hart jegens alle menſchen te bevorderen, te zuiveren, te verſterken. Beſchaving van het verſtand is ſlechts een *middel*, kan ſlechts *middel* zijn; en bij duizende meisjes is deze beſchaving van het verſtand het *doel* zelf.

„ *Dadelijke goedwilligheid van het hart jegens alle menſchen, en eene onwrikbare bedaardheid van ziel bij de menſchlijke ongelukken*, zijn de twee laatſte doeleinden, waartoe alles, iedere beſchaving der menſchen, moet werken: het eerſte, omdat men daardoor gelukkig maakt; het tweede, omdat men daardoor gelukkig is.

„ Overal, dunkt mij, moet de beſchaving van ieder mensch haren geloofsbrief met zich voeren; bij de beſchaafde vrouw is het karakter, zoo als ik geloof, verhevene, verfijnde, verheerlijkte *onſchuld*, de uitwerking goedwillige *nederigheid*; bij den beſchaafden man is het karakter verhevene *beſcheidenheid*, en de uitwerking *verdraagzaamheid*." enz.

Maar de vouwen, die wij met oogmerk in dit Boekje leiden, zijn te menigvuldig, dan dat wij alle die plaatſen zouden opnemen; alleen het volgende nog, omdat wij den wensch, daarin vervat, zo gaarne overnemen als de onze.

„ Een is meisje, en heeft zijnen minnaar; vrouw, en heeft zij-

zijnen man; moeder, en heeft zijne kinderen; maar men is oud, de wereld heeft ons verlaten, en nu begint het graf iets te worden. Men werpt zijnen blik somwijlen door het donkere naar de andere zijde van het graf, en dan keert die blik toch geruststellend terug, wanneer men daar niemand ziet, die ons staat aan te klagen, en wanneer men zijne hand met eene vreesachtige, echter vrolijke hoop den dood kan geven, zoo als men die voorheen als bruid zijnen man gaf. En daartoe helpe u God! Vaart wel, mijne geliefde kinderen!"

De Vertaler voelt zelve, dat zijne opgave der beste Leesboeken voor Nederlandsche Vrouwen, bl. 47, zeer onvolledig is; maar wij voor ons zouden, boven de aldaar ook door hem genoemde *Emilia in hare vier betrekkingen*, liever eenig ander Geschrift, het Handboek van EWALD — of, wil men eene Roman, de *Amalia Will* — durven aanprijzen. — Uit het door ons aangevoerde blijkt, dat onze Jongeheeren dit Leesboek voor het Vrouwelijk Geslacht ook wel mogen lezen.

De Ring van Gyges wedergevonden, of Verzameling van Nederlandsche Karakters. Door den Schrijver van den Landjonker van Blankenheim. *Iste Deel. Met Platen. Niet vertaald. Te Haarlem, bij* F. Bohn. 1805. *In gr.* 8*vo.* 364 *Bl.*

Hoezeer de Ring van Gyges, die deszelfs bezitter onzichtbaar aan alle plaatsen en bij de geheimste gesprekken tegenwoordig brengt, in de werkelijke wereld gevaarlijk en onwelkom wezen zou, zo is hij in eene Roman hoogst aangenaam en welkom: door deze één onwaarschijnlijkheid toch ontgaat de Schrijver een groot aantal andere, waartoe hem anders zijne geschiedenis noodzaakt, en hij spaart alzo zichzelven en den Lezer zeer veel tijd en menigvuldige moeite. De Schrijver vond dan in het Natuur- en Oudheidkundig Kabinet van zijnen Heer Vader zaliger onverwacht deze merkwaardigheid, nam daarvan ook al aanstonds de proef, en was de onopgemerkte toehoorder bij het gesprek van Jonas, den huisknecht, met Susanna, de keukenmeid; dito aanschouwer bij het toilet van Charlotte, zijne zuster, en eindelijk bij eene wandeling in het kippenhok, alwaar de paauwen, etcet. en, tot zijne overgrote blijdschap, (want na deze proeve bij de dieren was hij volkomen van de kracht des Rings verzekerd) de geweldig grote haan, hem tot driemalen toe tegen de benen liep, zelf niet weinig daarover verbaasd zijnde. Nu besloot hij tot een reisje door Holland, en kwam allereerst te Amsterdam. Hier had hij, zo in zijn Logement als elders, overvloedige gelegenheid tot het doen van menschkundige waarnemingen; en eenige brieven van zijnen vriend Jacob hadden dezelf-

zelfde ſtrekking, als waarin hem berichten medegedeeld werden van vele, zo gewone als ongewone karakters. Niet minder onderrichtend en aangenaam waren zijne aanmerkingen, bij gelegenheid dat hij een klein uitſtapje naar de Vecht deed, waar hij, met zijnen Ring gewapend, maar onbeſchroomd ieder Kasteel of Buitenplaats naar zijne verkiezing intrad, en getuige werd van de ware geſteldheid des geluks, bij derzelver, door vele menſchen zo geroemde en dikwijls benijde, bewoners. Het ſpreekt van zelve, dat iedere bijzondere toepaſſing tegen het oogmerk des Schrijvers wezen moet, en dat, hoe zeer wij het mooglijke, ja zelfs het ware gevoelen van een aantal zijner opmerkingen en berichten, hij opzetlijk hier en daar wat overdrijft. Eene ziekte van eene geliefde zuster riep en hield hem nu eenen geruimen tijd te huis; en, terwijl wij de voortzetting zijner reize door nog andere Vaderlandſche ſteden en plaatſen met verlangen te gemoet zien, willen wij den tijd nemen om voor onze Lezers iets van des Schrijvers verblijf te Maarſen af te ſchrijven.

Ten negen uuren zag ik van verre, dat op een der fraaiſte Buitenplaatſen een oud dik Heer, met eene loshangende rouwjapon, en een groote witte ſlaapmuts op het hoofd, met eenen pijnelijken tred naar de koepel voorthompelde.

Ik draaide mijn ring om, en liep naar het hek dat open ſtond, en vervolgens naar de koepel. — Ik ging tegen over den ouden Heer zitten, die pijn ſcheen te hebben, en geſtadig zijn' gezwollen voet wreef.

De OUDE HEER, (*op een' knorrigen toon.*) Gij hebt mij wederom zeer laat geroepen, JACOB! gij zijt een luie rekel! zoo gij zoo voort gaat, jaag ik u met November weg — het is reeds half tien, het is ſchande, en dat hier buiten; in de ſtad ſta ik zelfs veel vroeger op — ouf! wat een ſcheut — ouf! wat een pijn! — gij zult nog aangroeijen, gij gaat immers op uw tijd naar bed? (*terwijl de oude Heer naar de Vecht keek, ſtak* JACOB *zijn tong uit.*) — Zijn 'er brieven?

JACOB, (*langzaam eenige papieren uit zijn zak halende.*) Neen, mijn Heer! geen brieven, maar wel eenige rekeningen; zie daar! één van den Timmerman, één van den Metſelaar, één van den Smit, en één van den Loodgieter.

De OUDE HEER, (*dezelve aannemende en lezende.*) Deze koepel kost mij wat geld! — het zijn vervloekte dagdieven — nooit zal ik 'er zoo veel plezier in hebben als ik nu reeds verdriet heb, nu ik zie dat men mij bedriegt — ik ſmijt liever honderd gulden in de ſloot, dan dat ik dulden kan, dat men mij voor de waarde van eenen ſtuiver bedot — zie eens! JAN gewerkt zoo veel ſchoften; KEES zoo veel ſchoften; — (*met drift*) het zijn al te maal ſchoften en ſchurken met malkanderen, die nooit geen ſpijker meer bij mij ſlaan zullen.

(JA-

(JACOB *glimlachte achter zijn hoed*) Roep de Koetſier eens, maar wat vlug, gij zijt een lamlende. (JACOB *ſtak wederom zijn tong uit.*)

Zoodra de Koetſier binnen trad, gebood de oude Heer, dat hij ten twaalf uuren met den wagen voor zou komen om naar de *Vuurst* te rijden.

DE KOETSIER, (*zijn hoofd ſchuddende.*) Dat kan onmogelijk zijn, mijn Heer! het is alles diep zand, de beesten kunnen dien zwaren wagen niet trekken, gij waart ten minſte vier volle uuren onder weg; en met vier paarden kunnen wij niet rijden, dewijl de tuigen nog bij den Zalemaker zijn.

DE OUDE HEER, (*met drift.*) Wat duivel! ik moet 'er zijn, kerel! wat moet ik dan doen? kan ik loopen op deze beenen? — ouf! — ouf!

DE KOETSIER. Mijn Heer zal genoodzaakt zijn een rijtuig in de Zwaan te huren, even als voor eenige weken; want het zou in de daad zonde zijn, zoo uwe koſtelijke beesten 'er iets uit hielden, het zijn zulke juweelen, en dat zeggen alle de buren.

DE OUDE HEER, (*met meer gematigdheid.*) Dat is ook zoo, zij koſten mij ook handen vol geld. — In 's Hemels naam dan — maar het is zeer onaangenaam — men heeft zelf rijtuig en paarden, die dagen en nachten vreten als wolven, die zelden loopen als naar het dorp en te rug, en als men dan nog noodzakelijk ergens moet zijn, is men verpligt een rijtuig te huren; doch huur het in 's Hemels naam. (*De Koetſier vertrok met een lach op zijn gelaat, een' Judas waardig.*)

De oude Heer ſchonk daarop een kopje theé in — „ foei! zeide hij, is dat water! het kookt niet;" hij ſchelde met drift.

JACOB, (*zeer langzaam aankomende.*) Wat gelieft mijn Heer!

DE OUDE HEER, (*met drift en toorn.*) Proef dit vergif eens, Loeris! en dan zult gij wel weten wat mij gelieft — het water ſtinkt naar roet en rook, en het heeft nooit gekookt.

Het ſpreekt van zelve dat JACOB 'er niets aan proeven kon, die nu den ouden Heer nog wijsmaakt, dat hij 'er zeer ongedaan uitziet, en dus wel zeer onpaslijk wezen moet, enz. Hierop komt de Tuinman: „ Dat is een verwenſcht gebuurte, mijn Heer! wat is men hier gebruid met al dat Smouſengoed." De beste kroppen waren geſtolen: de oude Heer ſtapt pijnelijk eens mede naar den tuin, en vindt daar den akker des luijaards; dan dit was de ſchuld van den Tuinman niet; och heden neen! het haperde aan den arbeider, en toen deze kwam, een man met vrouw en agt kinderen, was het in 't geheel het werk van dezen man niet, die den Koetſier op het

9

ſtelen van haver en den Tuinman op het verkopen van groenten betrapt had, enz. „ Groote God!" roept de oude Heer uit, „ wat moet ik in mijne klimmende jaren beleven! ach! waarom werd mijne geliefde mijne armen ontrukt! — moest ik de langst levende zijn! — ach! hoe benijde ik haar geluk! Zonder folteringen, zonder pijnen, zonder ſmarten ligt zij nu neder in het ſtille, in het benijdenswaardige graf!"

De Schrijver zag zeer duidelijk, dat hier ten minſte het ware geluk en de innige vergenoeging niet te vinden waren, en ging, vol medelijden, verder op.

Avond-Onderhoudingen voor de Jeugd, ter vorming van Verſtand en Hart. Naar de vierde Engelſche Uitgave. Met Platen. Te Amſteldam, bij W. van Vliet. 1806. *In* 8vo. 224 *Bl.*

Een zeer geſchikt Leesboek voor de Jeugd, hebbende een gepasten aanleg, om dezelve, op eene gemeenzaame en bevatteliike wijze, aangaande meer of min belangrijke onderwerpen, onderrigt, naar haaren leeftijd berekend, toe te dienen. Het onderwijs is gegooten in den form van Avond-Onderhoudingen, of liever Geſprekken, tuſſchen eenen Leermeester en twee jonge lieden, GEORGE en HENDRIK, en anderen. In tien Avonden worden verſchillende onderwerpen, meer of min in getal, naar gelange van derzelver belangrijkheid, of naar de keuze des Leermeesters, behandeld. Om den leeslust van jonge lieden, wien ons Maandwerk mogt in handen vallen, op te wekken, zullen wij, ten hunnen gevalle, de titels affchrijven, als eenen wenk voor hun, dat zij dit Werkje met nut en vermaak zullen doorleezen. I. *Avond:* Over den Eikenboom. De jonge Muis. De Wesp en de Honingbij. De wonderen eens Reizigers. II. Alfred. *Een kleen Tooneelſpel.* Het ontevredene Eekhoorntje. Een geſprek over de onderſcheidene ſtanden, in het menſchelijk Leven. III. Over de Pijn- en Denneboomen. De neſtelplaats der Kaauwen. Geſprek over weetenswaardige zaken. De Muis, de Schoothond en de Aap. Over verſcheidene Dieren en derzelver Vaderland. IV. Verwijt hetwelk Canut aan zijne Hovelingen deed. De geſchiedenisſen en lotgevallen eener Kat. De kleene Hond. De Natuur in perſoon. V. Over de Huis-Zwaluwen. Het Schip. Dingen bij hunne juiſte namen. VI. Gedaanteveranderingen van Indur. VII. De Geboorteplaats, een Dorp. *Tooneelſpel.* De Zwaluw en de Schildpad. De waarde van 't Vermaak. De Gans en het Paard. VIII. Over de verſchillende Grasſoorten. Een geſprek over de Thee. De Menſchen-dieven. IX. Het Dagboek op een Landgoed. Over de Manufakturen. X. De vliegende Visch. Eene aanwijzing, om dingen van elkanderen te onderſcheiden. De Fenix en de Duif. De Papierbereiding. De beide Roovers. — Voor een uittrekzel is dit Werkje niet wel berekend, even min als om uit hetzelve iets ter proeve af te ſchrijven; zoo wel het een als het ander zou, naar gelange van ons beſtek, te veel plaats beſlaan.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Verſtrooide Gedachten over verſchillende Onderwerpen, uitgegeven voor Leeraars en Vrienden van Godsdienst en Godgeleerdheid. IVde Stukje. Te Franeker, bij D. Romar. 1806. *In gr.* 8*vo.* 140 *Bl.*

Dit vierde Stukjen der *Verſtrooide Gedachten*, geheel en al door den Hoogleeraar J. H. REGENBOGEN, wiens naam men, en onder het Voorbericht, en onder elke afdeeling leest, vervaardigd, bevat, na een kort verſlag van het geen hij voorheeft, (1) *Iets over den Recenſent in de Letteroefening*; *over* LEO DE(N) GROOTEN(N), BASILIUS DE(N) GROOTE(N), GREGORIUS DE(N) GROOTE(N), HOSIUS VAN CORDUBA, VOSSIUS, MURETUS, CHATEAUBRIAND, CALVINUS, ERNESTI, GROTIUS, ERASMUS *en de Alexandrijnſche School.* (2) *Iets over den Recenſent en de Berichtſchrijvers, in de Bibliotheek van Theologiſche Letterkunde. De vermaning des Recenſents aan de Hoogleeraren, tot eene zuivere grammatikale Uitlegkunde en gezonde Kritiek, beoordeeld. Eenige geſchil- en vraagſtukken voorgedragen, met een ernſtig verzoek, om 's Recenſents hoogwijze voorlichting.*

Op den laatstgenoemden Recenſent, die zijne Verhandeling *over de verandering van begrippen* beoordeeld had, ſchijnt hij 't voornamelijk gemunt te hebben, en zeer te verlangen, om eens ter dege met hem aan den ſlag te komen; waarom hij hem ook dringend verzoekt, dit geſchrevene: „ REGENBOGEN en GREVE mogen tegen ons ſchrijven, zoo veel zij willen, maar, na dit antwoord, hebben zij van ons geen wederantwoord te wachten, want uit twisten ontſtaat nijd, laſtering en kwaad nadenken:" terug te nemen, als meenende zich de *gunſtige voorlichting*, die hij, ſchertſende en tergende, voorgeeft *met alle beſcheidenheid* van hem te vragen, niet onwaardig gemaakt te hebben. En dan zegt hij hem evenwel, op een heftigen toon, allerlei onaardige dingen,

doet de Schrijvers der Theologiſche Bibliotheek in 't algemeen, zoo als ook de Berichtſchrijvers voor dezelve, allerlei ſcherpe verwijtingen, en daagt den Beöordeelaar zijner Verhandeling bepaaldelijk uit, om te antwoorden op eene menigte vragen, die met het onderwerp der betwiste beöordeeling in geen verband ſtaan, als behelzende eenige ſtoute bedenkingen tegen verſcheidene leerbegrippen van 't Hervormd Kerkgenootſchap; als daar zijn de aangenomen leeringen omtrent de *goddelijke natuur van Jeſus Christus*, de *erfzonde*, het *hoofdoogmerk* en de *duurzaamheid der goddelijke ſtraffen in het toekomend leven*, en het *verband tusſchen Jeſus dood en onze gelukzaligheid*; en dat wel op een hoogen toon, zoo als men 't van iemand, die deze leerſtukken evenwel voor waar aanneemt, en onderſteld wordt dezelve openlijk te leeren, niet zou verwachten. „ Ziedaar, Heer Recenſent," zegt hij bl. 124, 125, „ eenige vragen *met alle beſcheidenheid* aan u ter beäntwoording voorgelegd. Toon ons eens ruiterlijk, wie gij zijt, waar gij te huis hoort, en dat gij meer zijt, dan een half verlichte lantaarndrager." En een weinig verder: „ Zoo wij intusſchen het geluk niet mogen hebben van uwe voorlichting, dan zal ik de vrijheid gebruiken, ingevolge uwe vermaning, om aan het exegeſeren te gaan, wel grammatikaal, maar doch een weinig wijsgeerig: want waarlijk, wij kunnen het in dezen tijd met de naakte koude letter niet meer redden. — Gij weet ook wel, dat de uitlegkunde niet wil aan den leideband gaan, maar vrij en ongedwongen, op het pad van onderzoek, aannemen of verwerpen wil, 't geen behoort aangenomen of verworpen te worden, zonder eenigzins om te zien na de voorſchriften van het menſchelijk gezag. — Intusſchen kunnen de gevolgen van zulk een vrij, openbaar, onbelemmerd, afgedwongen onderzoek zeer gedugt zijn. Hebt gij dit bij uwe vermaning wel berekend? (*) Wat zal het worden, zoo het eens gebeurt, en wie zal ons voor de volſlagene onmogelijkheid waarborgen, zoo het, zeg ik, eens gebeurt, dat wij in de droevige noodzakelijkheid ko-

(*) De Rec. had gezegd: „ Plicht en roeping der Profeſſoren eischt niet, over woorden te vitten, maar, overeenkomſtig de behoefte van dezen tijd, en met behulp van eene zuivere grammatikale Exegeſe en gezonde Kritiek, de waarheid in te ſcherpen en te verdedigen."

komen, om aan het Hervormd Kerkgenootschap waarheden te zeggen, die hard zijn, om te hooren. Gesteld eens, dat wij zeggen moeten, dat het in zijne formulieren uitdrukkingen bezigt, bij welken men niets denken kan, die of in bloote klanken bestaan, of volslagene tegenstrijdigheden behelzen, en nog al te veel sporen zijn van het oude bijgeloovige Heidendom: dat de Antipapale geest der hervormeren vele verkeerde beschrijvingen in de formulieren heeft te wege gebragt: dat 'er geene erfzonde is, noch zijn kan: dat het onrecht is, zoo God in zijne wet iets van ons eischte, 't geen wij niet zouden kunnen doen: dat God zich niet over aangeborene zonden vertoornen kan; noch veel weiniger die tijdelijk en eeuwig kan straffen: dat wij niet langer belijden moeten, dat onze kinderen om aangeborene of aangeërfde zonden aan de verdoemenis onderworpen zijn: dat 't denkbeeld van schuldbetaling door Jesus Christus niet bijbelsch is, maar een valsch voorstel geeft aan de leer der verlossing, enz. — Gesteld eens, zeg ik, en voor meer dan bloote veronderstelling wil ik het niet uitgeven, dat het eindelijk resultat van zulk een, door u voorgeschreven uitlegkundig onderzoek, daarop uitliep, wat zal dan het gevolg zijn?" De Prof. voorziet wel, dat, bij zulk een vrijmoedig onderzoek der waarheid, ligt eenige onrust en gisting in de gemoederen ontstaan kan. Maar dit moet men 'er aan wagen. Het is, meent hij, meer dan tijd, om nu, zonder aanzien des persoons, de waarheid vrij uit te spreken, 'er kome van, wat 'er wil. De Recensent heeft dat alles voor zijne rekening!!

Wat ons aangaat, de Heer REGENBOOGEN is ook zeer verstoord over onze Recensie van zijne in 1804 uitgegevene Oratie *over den volmaakten Godgeleerden* (*). Na eene algemeene, door zulken, wier uitgegevene schriften niet geheelenal gunstig beoordeeld waren, dikwijls herhaalde, klacht over 't recht van beoordeeling, dat zich niet noemende Recensenten gezegd worden, over uitkomende schriften, op eene ongeoorloofde wijze zich aan te matigen, wordt het oordeel, door den Rec. der gemelde *Oratie*, in ons Tijdschrift, geveld, met veel bitterheid gegispt, als ware hetzelve met vinnige stekelachtigheid en kwaadaartige oogmerken ter neder geschreven,

(*) *Vad. Letteroef.* 1804. bl. 664.

ven, en desniettemin van allen grond ontbloot en niets beduidend, en de beöordeelaar ten toon gesteld, als iemand, die over dingen schrijft, daar hij maar weinig van weet, en ten minsten niet in staat is, om de aangewezene gebreken aan te vullen en te verbeteren, 't geen hij toch, zijnes oordeels, terzelver tijd had behooren te doen, ja ook als iemand, die maar ziet, hoe de wind waait, en zoo al verder. Wij kunnen ons dit alles hier, zonder boos te worden, laten zeggen, omdat de Prof. de onvoorzichtigheid gehad heeft, om de eigene woorden, die wij, in onze zoo erg opgevatte Recensie, gebruikt hebben, bl. 3—6 over te schrijven. Elk kan die daar nog eens lezen. Wij verzoeken hem dit ook nog eenmaal te doen, met een bedaarden geest, en 'er dan zijn antwoord mede te vergelijken. Meer zeggen wij op dit alles, tot onze verantwoording, niet.

Even scherp en onbesuisd is 's Mans geheele geschrijf, waarmede hij zich tegen de weinige, door ons gemaakte, aanmerkingen verdedigt. 't Valt hem hard, dat wij zijn schrijfstijl niet fraai, in 't geheel niet zuiver Romeinsch gevonden hebben, zegt het woord *disputax* wel bedacht en met opzet gebruikt te hebben, en vertelt ons, dat een der beroemdste mannen, wiens oordeel beslisfend is, en wien onze Rec. voor *dictator perpetuus* in dat vak erkent, zijne Oratie, bijzonder met opzicht tot de *latiniteit*, heeft geprezen. Dat zij dan nu zoo. — Wij hadden voornamelijk eenig ongenoegen getoond over den meesterachtigen toon, waarop de Redenaar over vele wijdberoemde, ontwijfelbaar groote mannen uitspraak doet, en de onbescheidene ten toonstelling van hunne misslagen, waartegen zoo talloos veel goeds overstaat, ongepast gevonden. Wel verre van hiervan iets terug te nemen, of te verzachten, maakt hij 't nu nog veel erger. Zijne belachlijke uitweiding over LEO DEN GROOTEN, BASILIUS DEN GROOTEN, GREGORIUS DEN GROOTEN, en HOSIUS VAN CORDUBA, gaan wij met stilzwijgen voorbij, hem gaarne het vermaak gunnende, dat hij zich daarmede verschaft heeft. Maar hoe hebben wij 't met hem, daar hij den Rec. vraagt, *hoe hij aan* VOSSIUS *komt?* Waarom mogt hij toch VOSSIUS, schoon hij anders eigenlijk niet tot de Godgeleerden behoort, niet zoo wel, als de Heer REGENBOGEN, nevens andere, door hem berispte, groote mannen, alhier noemen? 't Geen hij verder, tot verne-

de-

dering van ERASMUS, CALVIJN, DE GROOT en ERNESTI, en wel inzonderheid tot verkleining van hunne verdienſten in 't vak der Godgeleerdheid, heeft in 't midden gebragt, laten wij geheel en al ter zijner verantwoording, wanneer men hem daaromtrent, vroeg of laat, ook eens op artikelen zal hooren. Ons lust dit thans even weinig, als te voldoen aan 's Mans verlangen, om, ten zijnen gevalle, te zeggen, wat wij oordeelen, dat in eenen volmaakten Godgeleerden vereischt wordt, en wie der ouderen of lateren die vereischten had. Wij hebben nimmer verkozen deze taak op ons te nemen, en vinden geen rede, om 'er ons op zoodanige wijze toe te laten dwingen. Neen, Profesſor! dit is de weg niet, om uwe verzoeken ingewilligd te krijgen: en in gevalle gij dan nu zelf mogt willen voortgaan, om over den volmaakten Godgeleerden te ſchrijven, dan raden wij u nogmaals, om voor mannen, wien 't maar weinigen kan te beurt vallen in welverdiende vermaardheid gelijk te worden, voortaan meer eerbied te doen blijken, en uw oordeel over hunne misſlagen met meer beſcheidenheid te uiten. En hiermede willen wij dan nu het aan en over u geſchrevene voor afgedaan houden.

Handleiding tot Onderwijs in den Christelijken Godsdienst. Door PIETER BEETS, PZ. *Leeraar der Doopsgezinden, te Westzaandam. Te Zaandam, bij* H. van Aken. 1806. *In gr.* 8*vo.* 180 *Bl.*

De Eerw. BEETS gaf in 1788, ten behoeve zijner Leerlingen, in zijne vorige Gemeente te Leer in Oostvriesland, een Leerboekjen uit, onder den titel: *Onderwijs in den Godsdienst van Jeſus Christus.* Dit uitverkocht zijnde, kwam hij op 't denkbeeld, om hetzelve te doen herdrukken; doch bij rijper overweging begrijpende, dat dit zoo min zou voldoen aan zijn eigen ſmaak, als aan het nut zijner tegenwoordige Leerlingen, wier behoeften van eenen anderen aart waren, en waarom dit Boekjen eene aanmerkelijke verandering moest ondergaan, vervaardigde hij een geheel nieuw Werkjen. Het vorig Opſtel ons niet ter hand gekomen zijnde, kunnen wij niet beſliſſen, in hoe verre het tegenwoordige 'er van verſchilt. Het is niet, in den ou-

den vorm, bij wijze van Vragen en Antwoorden, en ook in 't geheel niet voor kleine Kinderen, maar voor meer gevorderden geschreven, die in de Kindercatechisatie reeds eenige kundigheden, zoo wel in de Bijbelsche Geschiedenissen, als in de eerste Grondwaarheden van Godsdienst en Zedekunde, hebben opgedaan. 't Zedekundig gedeelte is vooral met zorg bewerkt, om een den grootsten gebreken van vele Leerboeken, waarin de Zedekunde of geheel overgeslagen, of slechts ter loops aangestipt wordt, te verhelpen. Hier en daar zijn Aanmerkingen bijgevoegd, zoo wel tot eigen nadenken en onderzoek voor gevorderden, als tot eene verdere ontwikkeling van de zijde des Onderwijzers. Hierdoor vooral onderscheidt zich dit Onderwijsboek van de meeste anderen, dat daarin ook de lotgevallen der Christelijke Kerk voorgedragen zijn. De Schrijver vond dit, vooral in deze dagen, niet onbelangrijk, waarin de Roomschgezinden zoo vele pogingen in 't werk stellen, om de Protestanten tot zich te lokken: waarom hij dan ook deze Geschiedenis zoodanig heeft zoeken te behandelen, dat de diepe verbastering der Christelijke Kerk vóór de Reformatie, en de ware grondslagen van het Protestantendom, met deszelfs gelukkige uitwerkselen, daarin doorstraalden, en elk Christen opmerkzaam gemaakt wierd op de wegen van Gods bestuur in dezen. In de voordracht der Christelijke leerstellinen betreedt de kundige Schrijver doorgaans den middelweg tusschen hen, die zich stipt aan de oude rechtzinnigheid houden, en anderen, die geen zwarigheid maken om nu en dan van 't aangenomen stelzel af te gaan. Hij tracht alleen den Bijbel te volgen.

Na eene korte *Inleiding*, bevat het *eerste Hoofddeel* de Geschiedenis van den Oorsprong, de Stichting en Lotgevallen van den Christelijken Godsdienst, bl. 5—34. Het *tweede*, den Inhoud van den Christelijken Godsdienst, of korte Schets van de Leer van Jesus, bl. 35—147. Het *derde*, de Waarheid en Goddelijkheid van den Christelijken Godsdienst, bl. 148—168. Bij deze verdeeling ontbreekt, zoo als men uit het getal der bladzijden voor elk Hoofddeel zien kan, geheel en al de evenredigheid der deelen, die beter zou in acht genomen zijn, wanneer men het eerste in eene meer bijzondere Inleiding gebragt, en het laatste, indien het dan moest achteraan komen, bij wijze van

Aan-

Aanhangzel had laten volgen. —— Ook kunnen wij onze goedkeuring niet geven aan de bijgebragte rede, om over de Waarheid en Goddelijkheid van den Christelijken Godsdienst eerst aan 't slot te handelen. Zal een nadenkend Leerling niet veel vroeger verlangen onderricht te worden, of 'er goede gronden zijn, om 't Goddelijk gezag der Heilige Schriften, en wel des O. zoo wel, als des N. Verbonds, (waaruit van 't begin af, en vervolgends overal, bewijzen voor elke leering afgeleid worden,) aan te nemen; en kan men dit voegelijk zoo lang verschuiven, tot dat men bekend geworden is met den geheelen inhoud der Leere? Hoe vreemd moet 't voorkomen, ook uit de Schriften des O. Verbonds, waarheden van den Christelijken Godsdienst telkens te zien bewijzen, zonder dat daaromtrent iets voorafgegaan is? —'Er is nog iets in de verdeeling, dat ons niet wel bevalt. De Schrijver maakt van de Leer van Jesus, in 't tweede Hoofddeel, drie Afdeelingen. Zij zal (1) *Waarheden*, (2) *Voorschriften*, (3) *Beloften* en *Bedreigingen* behelzen. Het denkbeeld van *Beloften* heeft nog zoo iets van de oude manier, om een voornaam gedeelte der Christelijke leeringen in den vorm van een *Verbond*, met al 't geen dan daartoe behoort, in te kleeden. Dit bedoelt de geleerde BEETS niet. Maar mogelijk heeft hem een gezegde van Paulus, 1 *Tim.* IV: 8, op dit denkbeeld gebragt. Hoe 't daarmede zij, deze schifting heeft, onzes inziens, veel ongeschiktheid. Wij zouden het alles liever in twee Afdeelingen hebben laten afloopen, de eerste over *Leerstellingen*, de tweede over *Voorschriften*. In de eerste kon, in dat gedeelte, waarin de Schrijver God beschouwt, in zijne genadige bestelling, om het menschdom te verlossen en zalig te maken door Jesus Christus, meest alles gebragt zijn, wat men nu vindt onder 't opschrift van *Beloften* en *Bedreigingen*. Over de *Bedreigingen* kon 't noodige gezegd zijn, bij de verklaring van Gods zedelijk bestuur over den mensch.

Behalven deze verbeteringen in de orde, bijaldien de Eerw. BEETS 'er ook, bij nadere overweging, zoo over mogt denken, zouden bij eene nieuwe uitgave, die wij zeker verwachten, nog hier en daar kleine onnaauwkeurigheden kunnen verholpen worden; b. v. bl. 38. ONEINDIGE WIJSHEID *schrijft de leer van Jesus aan God toe*, liever duidelijkheidshalve, *De leer van Jesus schrijft*

ONEINDIGE WIJSHEID *aan God toe*. Bl. 36: „Dit leven (van God) is *eeuwig*, dat is zonder begin en einde, en God is dus ook *onveranderlijk*, blijvende altoos dezelfde, *onverderfelijk*, en *onafhangelijk*." *Onverderfelijk* is hier, dunkt ons, overtollig. — Bl. 49 is *Eph.* II: 1—10 bijgebragt, ook ten bewijze, dat de menschen eene hoogere verlichting en ondersteuning behoeven, zullen zij Gods bevelen gehoorzamen. Zou de Apostel Paulus dit daar wel bedoeld hebben?

De Eerw. BEETS houde ons deze weinige bedenkingen ten goede over zijne anders zoo geheel loffelijke onderneming, die wij ook hartelijk toejuichen. Wel verre van den edeldenkenden man onze gedachten te willen opdringen, hebben wij alleen, door dezelven hier ter neder te schrijven, gepoogd 't onze toe te brengen, om dit Opstel, bij eene nadere omwerking, nog eenen hoogeren trap van volkomenheid te doen bereiken.

Verhandeling over de afhaaling der Nageboorte; en over derzelver meest geschikten tijd en wijze; door JO. FR. RANDHAN, *Med. Doct. te Weissenfels. Uit 't Latijn vertaald, door* J. C. TISSEL, *Med. Doct. te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* W. van Vliet. 1806. *In gr.* 8*vo.* 74 *Bls.*

Met regt spoorde het belangrijk onderwerp van dit geleerd Werkje, en deszelfs uitvoerige en bondige wijze van behandeling, den Vertaler aan, om hetzelve in onze moedertaal over te brengen; waarin hij, naar onze meening, vrij wel geslaagd is, en deswegens van den, in de Latijnsche taal niet ervaren, Lezer dank verdient. De zoo menigmaal opgehaalde, dikwerf met te veel geestdrift gevoerde, en echter tot nog toe niet uitgewezen twist onder de Vroedkundigen, of, namelijk, de Nageboorte altijd aan de natuur ter losmaking moet overgelaten, dan wel door de kunst moet losgemaakt en afgehaald worden, is het hoofdzakelijk onderwerp dezer Verhandeling. Na in de 1ste § zijn ontwerp ontvouwd te hebben, geeft hij in de 2de § een geschiedkundig overzigt van dit onderwerp, waarin de meest beroemde Schrijvers van beiderlei gevoe-

voelen, van HIPPOCRATES af tot op onze tijden, aangehaald, en hunne begrippen te boek gesteld worden. De 3de § behelst het gevoelen van hun, die meenen, dat de Nageboorte altoos door de kunst moet afgehaald worden. De Schrijver draagt hier de gewigtigste bewijsredenen, die voor dit gevoelen het sterkst pleiten, geregeld voor, brengt dezelve ter toets, beoordeelt ze onpartijdig, en wederlegt ze op goede gronden. De 4de § behelst het tegengestelde gevoelen, dat, namelijk, de Nageboorte altoos, zonder behulp der kunst, aan de natuur moet overgelaten worden. De bewijzen, die dit gevoelen begunstigen, worden hier naauwkeurig en in eene gepaste orde opgegeven, en de meeste met veel kracht gestaafd. In de 5de § geeft de Autheur zijn eigen gevoelen op, en wil zeer wijsselijk, dat men tusschen beide uiterſten den middelweg houde, en dus zijne aandacht op onderscheidene punten vestige, welke de verlossing vergezellen, en de keuze der behandeling moeten bepalen. In de 6de § wordt de vraag voorgesteld, op welken tijd de uitdrijving der Nageboorte aan de natuur moet worden toevertrouwd? waarin hij alle de omstandigheden nagaat, die daartoe den Vroedmeester, of veilig kunnen doen besluiten, of verpligten. In de 7de § komt de tegengestelde vraag voor: op welke tijden kan en moet de kunst de natuur in 't verrigten van haar werk, om de Nageboorte uit te drijven, te hulp komen en ondersteunen? en wordt beantwoord door het opnoemen der omstandigheden, die of zulks gebieden, of, zonder schroom te veroorzaken, toelaten. (Wij hadden wel gewenscht, dat de Schrijver zich hier bij sommige belangrijke punten een weinig langer opgehouden, en ons wat minder, ter staving van zijn gevoelen, naar andere Werken verwezen had.) Eindelijk wordt deze Verhandeling met de 8ste §, over de manier om de Nageboorte los te maken en uit te trekken, besloten. — Wij besluiten ons verslag van dit beknopt Werkje, met hetzelve den jongen Vroedkundigen inzonderheid ter lezinge aan te prijzen.

Het Leeven van GEORGE WASHINGTON, *uit deszelfs oorſpronglijke Papieren, onder toezigt van* BUSHROD WASHINGTON, *zamengeſteld door* JOHN MARSHALL, *Opperrichter in de Vereenigde Staaten. Uit het Engelsch. IIde Deel. Te Haarlem, bij* A. Loosjes, Pz. 1805. *In gr.* 8*vo.* 373 *Bl.*

Met rede verlangde men, het Eerſte Deel deezes Werks leezende (*), den *Held* van 't zelve te zullen zien te voorſchijn treeden. Wat de oorzaak is, dat wij hem zo lang als uit ons oog verlooren, hebben wij opgegeeven, als gelegen in het wijdſtrekkend plan des Schrijvers, om ons den geheelen ſtrijd, tot het bevegten van de Vrijheid en Onafhangelijkheid der *Americaanſche* Staaten, te ontvouwen: een ſtrijd, zo groot, zo roemwaardig, als ooit geſtreeden is, en die in alle deszelfs deelen verdient gekend en nagegaan te worden. — Aan dit verlangen, om WASHINGTON meer te ontmoeten, wordt met den aanvang deezes Deels, of van het IV H., voldaan.

Wij treffen hem aan in dat tijdsgewrichte, toen hij, die, als Lid der Wetgeevende Vergadering zijns Vaderlands, reeds zeer vroeg een beſlist aandeel nam in de Partij, die zich tegen het grondbeginzel van Belasting, door het *Britſche* Parlement volgehouden, verzette, van wegen zijne krijgskundige bekwaamheden, in de Noordlijke deelen van *Virginie* tot Krijgsbevelhebber, en tevens tot Lid van het eerſte Congres te *Philadelphia* werd benoemd, waar hij zich welhaast als de Held van *America* onderſcheidde. „Men plaatſte hem," zegt zijn Leevensbeſchrijver, „in alle die Commisſien, welke benoemd wierden tot het neemen der noodige maatregelen ter verdeediging des lands; en toen het noodzaaklijk wierd, eenen Opperbevelhebber te benoemen, vereenigden zich zijn krijgshaftig beſtaan, de gegrondheid van zijn oordeel, de ſtandvastigheid van zijnen geest, de waardigheid van zijn perſoon en gedrag, het vertrouwen op zijne vaderlandsliefde en zijne opregtheid, alsmede op de onafhangelijkheid zijner eigene tijdelijke omſtan-

(*) Zie onze Aankondiging van 't zelve in onze *V. L.* voor 1805, bl. 534.

standigheden met die staatkunde, welke in *Nieuw Engeland* plaats greep, en eenen wensch aankweekte, om de Zuidelijke Colonien, op eene nadruklijke wijze, in den oorlog deel te doen neemen, om hem, naar het gevoelen van allen, af te zonderen, als den persoon, aan wien het lot zijns Vaderlands kon worden toevertrouwd. — Hij wierd met algemeene stemmen benoemd tot Generaal en Opperbevelhebber der Armée van de Vereenigde Colonien, en van alle de Krijgsmagt, door dezelven reeds geworven, of die nog aangeworven mogt worden."

De zedigheid, met welke hij dien hoogen post aannam, te leezen, verrukt, en de belangeloosheid schittert met ongewoonen glans. Hij wees alle belooning voor zijne diensten van de hand; teffens zijn voorneemen te kennen geevende, om eene naauwkeurige rekening van zijne onkosten te houden, welke hij vertrouwde, dat door het Congres zouden betaald worden. Zo verliet hij het Landleeven op *Mount Vernon*, verscheide jaaren de plaats zijns Huislijken Geluks, om het Opperbevel te voeren over eene Krijgsmagt, om zo te spreeken van alle krijgsbehoeften onvoorzien, en zo gebrekkig georganiseerd als gewapend. Zijne bedagtheid om eenige Zeemagt te scheppen, bragt voorraad aan van noodwendigheden, schoon geenzins toereikende. De legerversterkingen voor een bepaalden tijd gingen voort; doch traaglijk. Wanneer het spoed nam, strooide de kwaadspreekenheid uit, dat WASHINGTON begeerig was om den oorlog te verlengen, ten einde zijn eigen gewigt te kunnen volhouden. Een eenigzins voordeelig gevoerde krijg bevredigde de gemoederen.

„ Tot dus verre," gelijk MARSHALL, de eerste krijgsverrigtingen beschreeven hebbende, opmerkt, „ hadt de oorlog, offchoon met de grootste werkzaamheid, waartoe *America* in staat was, voortgezet, geen ander bekend voorwerp, dan alleen het herstel van bezwaaren. De taal, dat het een oorlog was, alleen tegen een bedorven Ministerie, wierd zorgvuldig volgehouden, en de getrouwheid aan de *Britsche* Kroon alsnog overal erkend. De voortgang, evenwel, van de algemeene geestgesteldheid, met betrekking tot Onafhangelijkheid, schoon langzaam, ging echter zeker, en men nam maatregelen, die duidelijk tot dat einde strekken moesten."

Het besluit om aanvallenderwijze te werk te gaan,

droeg

droeg hier blijk van, inzonderheid daar WASHINGTON den vijand te *Boston* aangreep en die plaats vermeesterde: eene gebeurtenis, die hem de dankzegging van het Congres en een Gouden Eerpenning deedt wegdraagen.

Terwijl deeze krijgsverrigtingen te *Boston* voorvielen, greepen 'er andere gebeurtenisſen van groot en ernſtig aanbelang meer Noordwaards plaats. Men nam de Bezitneeming van *Canada* in overweeging. De Krijg, daar gevoerd, het mislukken van denzelven, en de oorzaaken daarvan, worden in het *Vijfde Hoofdſtuk* ontvouwd.

Zo ſtelt het *Zesde H.* ons de verrigtingen in *Virginie* voor; die zeer leezenswaardig zijn. Dan bovenal trekken hier onze aandagt de maatregelen, ter Onafhangelijkheid genomen: de lang gekiemd hebbende zaaden ſprooten uit. De vooroordeelen, ter gunſte van eene Verbintenis met *Engeland* en de *Engelſche* Conſtitutie, begonnen van trap tot trap op eene ſpoedige wijze te verdwijnen, en werden opgevolgd door Republikeinſche Grondbeginzelen en eene begeerte na Onafhangelijkheid. Die beginzels werden in de Nieuwspapieren verſpreid, en PAINE's Werkje, *'t Gezond Verſtand* getiteld, wrogt kragtdaadig mede. *Americaanſche* Onafhangelijkheid werd het algemeen onderwerp van dagelijkſch geſprek, en ook meer en meer de algemeene wensch. Dit gevoelen nam merkelijk toe, op het verneemen dat *America* verklaard werd in eenen ſtaat van Oproer te zijn; dat buitenlandſche Huurlingen tegen haar gebruikt zouden worden; dat het moordgewecr en het vilmes (meenende de *Wilden*) in *Britſchen* Krijgsdienſt werden overgenomen; dat men de ſlaaven van hunne eigene meesters aftroonde en tegen hun wapende.

Met deeze geestgeſteltenis des Volks waren de maatregelen van het Congres overeenkomſtig. Deszelfs ſtappen tegen de misnoegden werden kragtdaadiger; deszelfs taal, betrekkelijk het *Britſche* Gouvernement, was minder de taal van Onderdaanen, en meer berekend om de openbaare aandagt tot de Leden van het Congres en de Provinciaale Vergaderingen, als de algemeene Regeerders des Lands, te trekken. Algemeene Brieven van Repreſaille werden gegeeven, en de *Americaanſche* Havens voor alle Natien en Volken, niet onderworpen aan de *Britſche* Kroon, geopend. — Bovenal beſliſſend was de ſtap, door het Congres en door *America* in 't algemeen gedaan, tot Eigen Beheer en het daarſtellen

eener

eener Volksregeering, in onderſcheidene Provincien verſchillend gewijzigd. — Eene Verklaaring, daartoe ſtrekkende, die de taal der Vrijheidsmin op hoogen en deftigen toon ſpreekt, aan de Arméen medegedeeld, werd met geestdrift gehoord, door alle de Vereenigde Staaten afgekondigd, en ſchonk het Volk eene algemeene vreugde.

Met het *zevende Hoofdſt.* wordt het gordijn van een ander tooneel opgeſchooven. Lord en de Ridder WILLIAM HOWE komen voor *Nieuw-York*. Eerstgemelde zondt een rondgaanden Brief in *America*, de Ingezetenen aanmaanende om onder de gehoorzaamheid van *Groot-Brittanje* weder te keeren. WASHINGTON deelde denzelven onmiddelijk aan het Congres mede, en 't zelve beſloot, dien in onderſcheidene Nieuwspapieren bekend te maaken. Aan WASHINGTON zondt Lord HOWE een Brief, enkel met den Titel van *Esquire* (Schildknaap). De Generaal weigert dien te ontvangen, omdat dezelve hem niet in zijn openbaar gezag, waarmede hij bij het Congres bekleed was, erkende, en omdat hij met zijne Lordſchap op geene andere wijze eenige onderhandeling hebben kon. Dit droeg de goedkeuring van het Congres weg. Men poogde den Brief aanneemelijk te maaken, door agter WASHINGTON's naam *&c. &c. &c.* te zetten; doch de *etceteras* hadden geen ingang. In een geſprek met den Briefbezorger, den Colonel PATTERSON, naa het weigeren des Briefs, waarin deeze het oogmerk der komſte van Lord HOWE en Generaal HOWE ontvouwde, verklaarde WASHINGTON, „dat hij met geen „ gezag omtrent dit ſtuk, door hen, van wien hij zij„ ne aanſtelling ontvangen hadt, bekleed was; doch „ evenwel niet kon nalaaten aan te merken, dat, zoo „ ver als hij oordeelen kon uit het geen reeds van de „ komst der Commisſariſſen uitgelekt was, Lord HOWE „ en Generaal HOWE alleenlijk gemagtigd waren om ver„ giffenis te verleenen; doch dat zij, die geen kwaad ge„ daan hadden, ook geene vergiffenis behoefden, en dat „ de *Americaanen* alleenlijk de wapens hadden opgevat, „ om die dingen te verdeedigen, welke zij begreepen dat „ hunne ontwijfelbaare Regten waren."

De krijg ving aan, en WASHINGTON is de grootmoedige, de bedaarde Held, ſchoon met een zwak en kwalijk geordend Leger tegen eene groote overmagt van welgeordende troepen ſtrijdende. — Hierop wilde Lord HOWE, offchoon hij met het Congres niet handelen kon

als

als een ſtaatkundig lichaam, eene onderhandeling hebben met eenigen van deszelfs Leden, welke hij voor het tegenwoordige alleen beſchouwen zou als private Perſoonen, en ter bepaalde plaats ontmoeten. — Het voorſtel baarde, uit verſcheiden hoofde, aan het Congres geene geringe beſlommering: dan het nam, en in 't antwoord aan Lord HOWE, en in den brief aan WASHINGTON, de houding aan, om op de Onafhangelijkheid der Staaten te blijven aandringen, zonder egter regtuit te zeggen, dat zulks eene onvermijdelijke voorwaarde tot den Vrede was. Niets kwam 'er van. De krijg werd voortgezet, en *Nieuw-York* viel, met veel verlies, den *Engelſchen* in handen.

Het *Achtſte Hoofdſt.* ontvouwt den voortgezetten krijg, die, met hoe veel agteruitwijkens ook voor 't grootſte gedeelte geſtreeden, ons doet verwonderd ſtaan over 't geen WASHINGTON met zulk eene ſteeds onzekere Legermagt uitvoerde; terwijl in een gedeelte des Lands opſtand rees, en de gezindheid, om de Koninglijke Partij toe te vallen, zich openbaarde. In dien alzins gevaarvollen toeſtand lieten Lord en Generaal HOWE, als aangeſtelde Commisſariſſen om den Vrede in *America* te herſtellen, eene Proclamatie afkondigen.

Met het wasſen des gevaars ſcheen WASHINGTON's moed te groeijen, en zijne ondernemende geeſtgeſteldheid verneemt den verſpreiden toeſtand des Vijands niet, of hij bedient 'er zich van, beraamt een plan, en, ſchoon het, door een zamenloop van omſtandigheden, van hem onafhangelijk, in veele opzigten mislukte, ging het gedeelte des ontwerps, 't geen hij zelf uitvoerde, met eene volkomene en moedgeevende zegepraal vergezeld, die egter welhaast weder in een gevaarlijken toeſtand verwisſelde; doch de ſtoutmoedige, oordeelkundige en onverwagte aanvallen op *Trenton* en *Princeton* door de *Americaanen*, die de vijand als vernietigd rekende, werden overal als groote overwinningen beſchouwd en voorgeſteld. Men geloofde in 't algemeen, dat deeze de meerdere voortreffelijkheid van het *Americaanſche* Leger en deszelfs Generaal aantoonden. De voorige gedagten, dat men in een hoopeloozen ſtrijd was ingewikkeld, maakten plaats voor een vast vertrouwen, dat behoorelijke poogingen, aan hunnen kant, op 't laatst met eene gezegende uitwerking bekroond zouden worden. — Deeze verwisſeling van gevoelen betrekkelijk den

uitslag des Oorlogs ging ook met eene weezenlijke verandering van gedrag bij het *Americaansche* Volk vergezeld.

Te regt merkt de Schrijver op, dat de standvastigheid, door het Congres, geduurende het hier beschreeven donker en akelig tijdvak, betoond, aan de leden van dien tijd aanspraak geeft op de bewondering der wereld en de dankerkentenis hunner medeburgeren. —— Het gedrag van dit Congres tegen het einde des Jaars 1776, wanneer het tot de laagste ebbe van tegenspoed was gebragt, en de vloed van geluk het geweldigst tegen hetzelve opstroomde, maakt het slot deezes Hoofdstuks en het einde deezes Boekdeels uit. — 't Zelve gaat vergezeld van eene *Kaart van de Zuidelijke Provincien der Vereenigde Staaten.*

G. VAN HASSELT'S *Stof voor eene Gelderſche Historie der Heidenen. Te Arnhem, bij* J. H. Moeleman Jun. 1805. *In gr.* 8*vo.* 79 *Bladz.*

Bij het verslag doen van des Heeren G. VAN HASSELT'S *Bijdragen tot de oude Gelderſche Maaltijden* maakten wij gewag van 's mans zonderlingen Stijl, maar vergaten toen iets te zeggen van de grillige schikkinge des Titels. Deeze is gedrukt met groote capitaale Letters in vijf dicht inéengedrongen regels, vervolgens is het grootste gedeelte van het blad ledig gelaten, en aan den voet staan eindelijk de Plaats der uitgaave, de naam des Drukkers en het Jaargetal. Het zelfde moeten wij aanmerken omtrent het kleine Werkjen, waarvan wij nu eenig bericht willen geeven, met dit bijvoegsel nog, dat het woord HEIDENEN, juist het onderwerp des Boeks behelzende, en dus het gewichtigste van allen, gedrukt is met eene zeer veel *kleinere* Letter dan het overige. Of men deeze schikking aan den Schrijver te danken hebbe, dan aan den Drukker, weeten wij niet; wel, dat zij eene wonderlijke vertooning maakt. — Doch wij gaan over tot het Werk zelve; een Huis kan goed zijn, schoon de Gevel juist niet in de fraaiste evenredigheid wierd opgetrokken.

De *Heidenen*, welke hier voorkomen, zijn van tweederlei soort. WILLEM van Gulik, Hertog van Gelderland, deed, in het laatste der XIVde Eeuwe, twee toch-

tochten na Lijfland en Pruisſen, „ om," zo als WAGENAAR het uitdrukt, (*Tegenw. Staat van Gelderland*, bl. 85) „ de ongeloovige Ingezetenen dier Landen, door „ de Wapenen, tot de Belijdenis van den Kristelijken „ Godsdienst te dwingen, 't welk toen *bekeeren* ge„ noemd werdt." (*) Den eerſten tocht ſtelt de gemelde Schrijver, t. a. p., in het jaar 1383, den tweeden omtrent het jaar 1388. Maar, volgens echte Aantekeningen van dien tijd, waarvan de Hr. VAN HASSELT, tot een ander oogmerk, reeds een ſtaaltjen had bijgebragt, in zijne *Gelderſche Maaltijden*, bl. 130, moet de eerſte optocht zijn gebeurd in de jaaren 1386—1388. (Alh. bl. 10 env.) Op denzelven had Hertog WILLEM bij voorraad touwen medegenomen om de gevangenen te binden (bl. 11), maar geraakte zelve in gevangenis (bl. 16 env.) — Den tweeden tocht plaatst VAN HASSELT in het najaar van 1395. Want „ des Vrida„ ges op Sente Symon ende Judasdach [28 Oct. van „ dat jaar] reeden Heeren Jan van Nuwenrade van der „ Duytſchen oerden, ende Jan van Vosſem voer te „ Pruyſenwert, omme myns lieuen Heeren komst te „ doen beſtellen." (Bl. 19, 20.) En „ des Donresdage „ na Sente Marten [na 11 Nov.] reet myn ghenedige „ Heere van Gelre tot Pruyſen." (Bl. 22.) Op deezen tocht kwam hij weder in hechtenis (WAG. 2. b. bl. 86.) Doch dit raakt ons hier niet: meer, dat Hertog WILLEM op zijne terugreize eenigen deezer nieuwbekeerden ſchijnt te hebben medegenomen. „ Moeten wij het „ beste denken," zegt de Hr. VAN HASSELT bl. 23, „ dan zullen LOUW en MARTEN en STEESKEN, GRIET„ KE, KATRYNKE (†) en hunne overige Landgenoo„ ten door eene zuivere geneigdheid voor den Kriste„ lijken Godsdienst den jongen Vorst bekoord hebben„ de, van hem, het zij met zijne eerſte terugkomst, „ het zij met de tweede, 't geen ik echter waarſchijn„ lijker agten zoude, herwaards .... genomen zijn." (Bl. 23.) Van dit laatſte dunkt ons het tegendeel niet ſlechts waarſchijnelijker, maar bijkans zeker. De twee-

de

(*) [Zie ook de aanhaaling uit SLICHTENHORST, alhier bl. 23.]

(†) [Met deeze naamen worden verſcheiden van hun genoemd.]

de tocht van Hertog WILLEM begon, zo als wij gezien hebben, eerst omtrent half November des jaars 1395. En reeds in de rekeningen van dat zelfde jaar (zo al niet van 1394) vindt men gewag van deeze menſchen en van uitgaaven ten hunnen behoeve gedaan. Zie bl. 3. Te weeten zij, ten getale van ten minſten twintig perſoonen, zo Mannen als Vrouwen en Kinderen, werden op 's Vorſten kosten gekleed, gevoed en naar de wijze van dien tijd onderwezen, tot dat zij, na WILLEMS dood, in het jaar 1402 „ weder te landewert [dat „ is, waarſchijnelijk, na hun Vaderland] toechden." (Bl. 4—9).

Wij komen nu tot eene andere ſoort van Heidenen, tot den „ Greve van klyn Egipten mit ſynre geſel„ ſchap" (bl. 25) die, in het jaar 1429, door de Stad Arnhem, met ſpijze, drank en geld, hoewel voor eenen Graaf wat ſoberlijk, beſchonken werd, terwijl Hertog KAREL in 1496 eenen „ Greve Martyn Gnougy, geboe„ ren van klyn Egipten .... ſyn familie ind geſel„ ſchap, denſelven ind oiren guet, beesten, golt, ſil„ ver ind anders woe dat geleegen zy *zijne* ſtarke vey„ ligheid ind geleyde geeft, enz." Bl. 27. Deeze menſchen gaven voor (volgens eenen Franſchen Schrijver PASQUIER) dat zij eerst door dwang het Chriſtelijk geloof hebbende aangenomen, vervolgens door de Saraceenen overheerd en tot deezer godsdienst vervallen waren. Naderhand waren zij op nieuw onder Christenheerſchappije geraakt, en hun door den Paus tot boete opgelegd „ zeven jaren lang te mogen [moeten] gaan „ dwalen door de wereld, zonder middelertijd op bed„ den te mogen ſlapen." Bl. 29. Het lust ons niet, en de ruimte ontbreekt ons, om het ongerijmde van deeze fabel aan te toonen. Twee dingen moeten wij nogthans aanmerken. — 1°. Alles eens aangenomen zijnde, waren deeze luiden geheel anderen, dan welken Hertog WILLEM 30 of 40 jaaren vroeger had onderhouden. — 2°. PASQUIER zegt, dat zij eerst in Frankrijk zijn gezien in 1427; maar dan moesten in 1496, toen Hertog KAREL zijn vrijgeleide gaf, de jaaren van hunne boete en omzwerving bijkans tienmaalen verſtreken zijn. — De Heer VAN HASSELT denkt evenwel niet ongunſtig over hun. Zijn gevoelen ſchijnt hierop uit te komen, dat deeze zwervers ordentlijke menſchen kunnen geweest zijn, maar welke, zo als men zegt, veelal op Kloos-

ters reisden. Wanneer nu, ten tijde der Hervorminge, en der beroerten daarop gevolgd, de inkomſten der Kloosterbroederen aanmerkelijk beſnoeid wierden, en daarmede derzelven gastvrijheid verminderde, verbasterde het geſlacht deezer Heidenen tot dat geboefte, hetgeen naderhand zo veel kwaads aanrichtte (bl. 31—35), zelfs nog in het begin der jongſte eeuwe bij troepen van eenige honderden gewapend rondzwierf op de grenzen van Gelderland, Holland en Braband, en waartegen men eindelijk genoodzaakt was gewapend krijgsvolk te doen optrekken. (Bl. 59—76.)

De Heer VAN HASSELT is een liefhebber van Uitweidingen. In dit kleine Stukjen hebben wij twee, welke te zamen 31 bladzijden vullen, dus meer dan een derde van het geheele Werk uitmaaken. De eerſte, bl. 10—23, betreft de kosten van Hertog WILLEMS Pruisſiſche tochten en losſing uit de gevangenis. De andere loopt van bl. 42 tot bl. 59. Gezegd hebbende, dat de Heidenen wel eens als Verſpieders beticht wierden, neemt de Schrijver daaruit aanleiding om uit de Landsrekeningen van 1568 bij te brengen „ Vytgheven by des „ Lantrentmeester betaelt ter ordonnantie van mynen „ genedigen Heere die Statholder ende Raeden, enige „ Beſpiers om konſchappen der Geuſiſchen handel to ley„ den und erfaeren in allen oirten." Beide ſtukken zijn der gemeenmaakinge niet onwaardig: *ſed nunc non erat his locus.* —— Ondertusſchen moeten wij den Heere VAN HASSELT het recht doen van te erkennen, dat hij zelve dit gevoelt. Eene plaats uit de Brieven van PLINIUS, op de keerzijde van het titelblad geſteld, een gezegde van MONTAIGNE, bl. 2 te vinden, duiden zulks aan. Op beide beroept zich de Schrijver aan het einde van zijn Werksken, en ſluit dan met het volgende compliment: „ Maar baaten die niet? dan met LA FONTAINE, „ en ziet eens welke bedrijging, vlot uit te zeggen:

„ *C'est ma coutume; et ſans telles licences*
„ *Je quitterois la charge de Conteur.*"

Nu, wij willen liever, dat hij *op zijne wijze* vertelle, dan ſtilzwijge: maar hij neeme het ook ons niet kwalijk, indien wij hem ſomtijds eens in de reden vallen, en onze aanmerkingen maaken.

Iets

Iets over den Rhijnlandſchen Slaperdijk. Te Amſterdam, bij J. Allart. 1806. *In gr.* 8*vo.* 15 *Bl.*

De vraag, welker beantwoording de Schrijver van deeze Brochure zich heeft voorgeſteld, is deeze: „ Wanneer bij harde Noorde of Noordwestelijke win„ den het water der Noordzee onze zeegaten ingedre„ ven, de Zuiderzee en het IJ geweldig doet opzetten, „ kan dan de overloop des Slapers het water voor *Am„ ſterdam* doen vallen, en die Stad eenige verligting „ geven?" Het antwoord is ontkennend, en des Schrijvers redekaveling komt kortelijk hierop neder. Men maake in een beſlooten Kanaal, in de Trekvaart, b. v. van *Amſterdam* op halfweg *Haarlem*, aan het einde bij *Amſterdam*, eene opening, door welke het water afloopt, en het water zal kort agter die opening zeer ſterk vallen; doch op den afſtand van eenige voeten agter dezelve zal men in 't geheel geene helling in de oppervlakte des waters beſpeuren, maar dezelve verder agterwaarts volmaakt effen en horizontaal blijven. Dit zal het geval zijn tot Halfweg toe, waar het geduurig laager zal worden, tot dat het ter diepte der openinge bij *Amſterdam* zal gevallen zijn. Tegen de meening der zulken, die zich langs het *geheele* Kanaal een afhellend vlak verbeelden, beroept hij zich op de ondervinding; bij het uitloopen van ſluizen, of bij ſtortingen van water over een overloop, ziet men het water digt bij dezelve eene ſterk gebogene oppervlakte aanneemen, doch een weinig verder volkomen horizontaal. Dit op het geval in geſchil zijnde toegepast, valt het beſluit, dat, daar, bij den overloop des Slaperdijks, het IJ geen hellend vlak kan worden, of eene gebogene oppervlakte, welks kromming voor *Amſterdam* merkbaar is, hebben kan, de overloop voor die Stad van geen nut kan zijn, ten zij het IJ eene rondsom geſlotene waterplas ware, althans minder water ontving dan loosde. Verbeeldt men nu wijders zich bij Halfweg eene opening in het Kanaal, waardoor even zoo veel water binnen-, als 'er te *Amſterdam* uitloopt, zoo kan 'er geene vermindering in de Vaart plaats hebben. Doch dit is, en nog iets daartoe, hier het geval; komende uit de Zuiderzee ongelijk meer waters het IJ inſtroomen, dan door den overloopenden Slaper kan geloosd worden. Waaruit volgt, dat de overloop diens Dijks voor *Amſter-*

dam van geen nut is. — Het tot hiertoe overwogene beſchouwt het IJ als een ſtilſtaand water, waarop winden en ſtroomen geenen invloed hebben. Doch dit is het geval niet. De Noorde of Noordweste winden, het water uit de Noordzee ter zeegaten indrijvende, verhoogen het IJwater; doch die zelfde winden drijven het water uit het westelijk IJ, en doen het voor *Amſterdam* opſtuwen. Hier nu zwijgen de voorgaande Theoretiſche beſchouwingen, en moet door de Ondervinding de zaak beſlist worden. Deeze nu leidt tot de volgende ſtellingen: 1. Te *Amſterdam* is het water reeds zoo hoog, dat het buitendijksch land aldaar onder water ſtaat, eer de Slaper overloopt. 2. Van het begin des overloops wast het water te *Sparendam*, naadat het te *Amſterdam* op het hoogst is. 3. Geduurende den overloop is het water nu te *Amſterdam*, dan te *Sparendam* hooger, naar gelange van den ſtreek en de kragt des winds. 4. Meest altijd valt het water te *Amſterdam*, wanneer het bij den Slaper op het hoogst, altijd wanneer het aldaar hooger is dan te *Amſterdam*. — Hieruit leidt de Schrijver af, dat het overloopen van den Slaper het buitendijksch land te *Amſterdam* voor geen overſtroómen kan beveiligen; dat het zelfde overloopen *Amſterdam* geene verligting aanbrengt, omdat 'er altijd meer water uit de Zuiderzee in het IJ ſtroomt, dan 'er over den Slaper geloosd wordt; dat 'er geene beſtendige helling in het water van *Amſterdam* na *Sparendam* plaats heeft, vermits het, bij den overloop des Slapers, zomtijds aldaar hooger dan voor de gemelde Stad ſtaat; en eindelijk, dat 'er bij het vallen van het water geen voordeel van den Slaper voor *Amſterdam* te wagten is, omdat het alsdan te *Amſterdam* laager ſtaat dan te *Sparendam*, en door den N. of NW. wind nog ſterker het IJ wordt uitgedreeven. — „Het is dus ontwijffelbaar," dus beſluit de ongenoemde Schrijver, „dat 's Slapers „overloop, die Rhijnland zo vaak in het uiterst gevaar „en altijd in lijden bragt, voor *Amſterdam* geheel nut„teloos is."

Zie daar den hoofdinhoud van dit geſchrift, waarover wij voor noch tegen ons eene beſlisſende beoordeeling zullen aanmatigen. God geeve, indien de verhooging van den Slaperdijk haar beſlag krijge, dat de uitkomst ten voordeele van des Schrijvers gevoelen beſlisſen, en *Amſterdam* voor de bij veelen uit die verhooging gevreesde onberekenbaare nadeelen moge behoed worden!

Te-

Tafereelen van Madrid. *Door* C. A. FISCHER. *Te Haarlem, bij* F. Bohn. 1805. *In gr.* 8*vo.* 256 *Bl.*

Meer dan honderd Tafereelen van *Spanjes* Hoofdſtad maalde de pen van FISCHER in 't *Hoogduitsch*, en worden hier met *Nederduitſche* verwen voor den Landgenoot opgehangen. Het aantal der Letterſchilderijen met het getal der Bladzijden vergeleeken, zal elk overtuigen, dat het geene groote Stukken kunnen weezen; te meer, als wij 'er bijvoegen, dat ze lugtig, en geenzins elkander verdringende, zijn opgehangen.

Wat daarvan zij, men zal deeze Tafereelen met genoegen zien, en bij zommige wel eenigzins langer willen toeven, uit hoofde van het onderhoudende en treffende, 't welk men in verre de meeste ontwaart: want zij verſchillen zeer veel van elkander, gelijk de aart der voorwerpen medebrengt; en ook zal een Tafereel, 't welk de een, om zo te ſpreeken, voorbijloopt, of met een vlugtigen oogſlag beſchouwt, een' ander ſtaande houden, en met herkijkende aandagt bezigtigd worden.

De Naamlijst der Tafereelen, vooraan geplaatst, af te ſchrijven, zou zeker het middel weezen, om onze Leezers, als 't ware, een Catalogus te geeven van 't geen hier opgehangen voorkomt. Dan zij zouden weinig hebben aan onze moeite van uitſchrijving. Alleen vermelden wij, dat de vermenging der Stukken ook het haare toebrengt, om, behalven de kleinheid der meesten, alles, wat verveeling heet, te voorkomen.

Liever hangen wij, ten voorbeelde, een en ander voor onze Leezers op. Is 'er in veele deezer Tafereelen iets in 't oog vallende, 't is zeker het mengzel van 't geen hier voor Godsdienst ſcheep komt en de daarmede gepaarde Minnehandelingen. Zie hier het Tafereel, boven 't welk wij PROCESSIEN leezen.

„ Alle klokken luiden, alle ſtraten zijn met Cistes beſtrooid, alle Balcons zijn met prachtige behangſels verſierd, op alle plaatſen ziet men Altaren onder verhemelten opgerigt: — eene plegtige Procesſie begeeft zich naar buiten, uit de Kerk *Santa Maria.*

„ Bij zulke gelegenheden is geheel *Madrid* in beweging. Alle balcons, alle vengſters, alle deuren, ja zelfs hier en daar daken en torens, zijn met aanſchouwers bezet. De Dames vertonen zich in haaren grootſten opſchik; voor haar is het een Feest der Liefde.

„ Men verwagte hier geene beſchrijving van deze Processien; in alle Catholijke landen zijn zich dezelven tamelijk gelijk. Vanen en Wierookvaten, verkleede Engelen en opgeſtreken Heiligen, Trompetten en Pauken, wie heeft al niet zoo

iets dergelijks gezien? Uit de vengſters regent het papieren heiligen — beelden, bloemen en Dulces naar beneden; vrouwen gaan met zieke kinderen bij het hoog-eerwaardige langs, om zoo doende de Engelſche ziekte te verdrijven; de aanſchouwers kortswijlen en dringen; de meisjes — maar wat zal ik 'er bijvoegen? Men weet immers, dat Godsdienst en Galanterie in *Spanje* gezusters zijn?"

Het Tafereel, 't geen MISSA ten opſchrift voert, ſtelt ons het volgende voor:

„ In de Miſſe! In de Miſſe! — De ſchelle klok roept en alles ſtroomt ter Kerke in. Een kakelbonte hoop dringt rondom het Wijwaters vat, en de een reikt den ander het gewijde water aan.

„ In de Spaanſche Kerken vindt men geene ſtoelen, en alleen hier en daar eenige banken: uit dien hoofde knielen de mannen doorgaans op hunne mantels, en de vrouwen op matten, die in het midden liggen.

„ Het is wezenlijk een bij uitſtek vreemd gezigt, als men die zwarte befluijerde vrouwen-hoopjes voor de eerſte maal aanſchouwt. Het is eene ſombere en zwaarmoedige eenzelvigheid, als men haar, gelijk eene verzameling van lijken, daar bij elkander ziet; maar, terwijl men het gemurmel der biddende en de zuchten van boetende MAGDALENAS hoort, terwijl men menig brandend oog op een' zijdelingſchen lonk betrapt, herinnert men zich onder de levenden te wezen.

„ De matten zijn voor de zindelijkheid niet geſchikt, en men verlaat geene Kerk, zonder eenige Inſecten mede te nemen; — maar wie zou daarom de Miſſe verzuimen? Is 'er al geene Godsdienſtigheid in het ſpel, dan ontbreekt het toch niet aan Galanterie.

„ En waarlijk, nergens kan men meer verzekerd wezen, van zijne beminde of beminden te vinden, dan in de Miſſe. Men wacht haar op bij het Wijwater, men gaat bij hare plaats tegen over haar ſtaan, men drukt haar nog eenmaal de hand bij het uitgaan. Gelukkige menſchen! En ware het al eens zonde, aan den eerſten biechtſtoel heeft men 'er abſolutie voor.

„ Zoodanige zamenkomſten hebben voornamelijk plaats op Feestdagen. De Kerk is dan ſchoongemaakt, het hoofd-altaar met lichten bedekt, de Miſſe wordt met Muziek gevierd, alles noopt de gemoederen tot vrolijkheid; alles, tot zelfs de Wierook, die door de Kerk zweeft, wekt de altijd levendige zinnelijkheid op.

„ Oude lieden gaan in de Vroegmiſſe, *para despachar la Miſſa* (*om 'er van af te wezen*), gelijk men zegt. De ſchoone wereld gaat daarentegen in de *Miſſa Major*, gelijk men elders na de Comedie gaat."

Alle Onderwerpen zijn voor de Tafereelmaaling niet even geſchikt, en vallen, uit dit oogpunt beſchouwd, eenige te veel

veel in het beſchrijvende. Het laatſte Tafereel, 't welk DANS getiteld is, zal men leevendig genoeg gemaald vinden. Men beſchouwe 't zelve.

„ De zuidelijke volkeren zijn voor den Dans geboren, en drukken de aangenaamſte geheimen der zinnelijkheid door denzelven uit. Ook in *Spanje* danst alles met drift; en de Spaanſche Volks-danſen ſchijnen niets anders dan Pantomimen van den wellust te wezen.

„ Wij zijn in de Comedie, de groepen ſpreiden zich uit, de Guitarren worden overal geſtemd, — ſpoedig klinkt in eene zagte Seguadilla het reikhalzend verlangen der tederheid. De Danſer laat zijne wenſchen raden, terwijl de Danſeres hem met verrukking te gemoet zweeft.

„ Doch onverhoeds gaat de zagte toon over in het leevendig gewoel van de *Volero*. Hare armen breiden zich uit, hare ſmachtende lippen openen zich; reeds ontmoeten elkander hunne kuſſen, reeds raken zich hunne kleederen — ach! vergeefs, — befluiteloos en beſchaamd wijken beiden agterwaards. — Eene pauſe houdt hen bewegingloos, tot dat de Muziek hunne pasſen op nieuw aan den gang brengt.

„ Reeds zweeft zij hem tederder te gemoet, reeds vliegt hij met meer vuur zijne geliefde tegen. Hunne blikken worden meer bezield, hunne bewegingen onſtuimiger, ieder ſpier trilt van drift. Reeds kloppen hunne harten tegen elkander, reeds ſchijnen hunne oogen zich door zagte verrukking te ſluiten — ach! vergeefs, — nog eenmaal wijkt zij, vol bevallige ſchaamte, terug. Eene tweede pauſe ſtremt den loop harer gewaarwordingen, tot dat een wellustige zwijmel haar op nieuw bevangt.

„ Sneller heft de Muziek aan, met meer geweld klinken de ſnaren, en vlugger volgen zich hunne pasſen. — Met brandende blikken, — met bewegingen, die den wellust inroepen, — mond aan mond, boezem aan boezem geklemd! — Uit alle toonen, uit alle bewegingen ſpreekt de zwijmeling van den wellust, die hen vereenigd heeft. Ieder ſpier ſpant zich tot genot, ieder oogenblik vliegt het allerzoetſte te gemoet, — maar thans! thans! — eene wegſmeltende pauſe verkondigt het oogenblik der hoogstmogelijke verrukking: het Orchest verſtomt, het gordijn valt, het ſchoone paar zinkt in eene zoete afmatting weg, en een juichend gewoel viert de zegepraal der tederheid.

„ ó Vrouwen van *Madrid!* In zoodanige oogenblikken zijt gij alvermogend! Uwe ſmachtende oogen, uwe verleidende lippen, — die kloppende boezem, die betooverende bewegingen van het ſchoonſte ligchaam! In welke taal zijn daarvoor woorden te vinden?

„ Behalven deze Volksdanſen, waarbij noch voorgaande oefening, noch onkosten noodig zijn, worden op bijzondere

Bals ook Engelſche en Franſche Danſen, en ſedert kort zelfs reeds Duitſche Walſen gedanst.

„ Op zoodanige Bals kan men de Spaanſche wellevendheid in alle hare kracht leeren kennen. De Mannen bedienen hunne Dames op de knieën, en plaatſen zich dan aan hare voeten op den grond; — men zou denken midden in Arkadia te wezen."

En hier zouden wij nu, de geleverde proeven voldoende agtende, om onzen Leezeren den geest van dit onderhoudend, ſchilderagtig Werk te doen kennen, de pen kunnen nederleggen; vonden wij ons niet opgewekt, om, ten hunnen vermaake, en ter eigene voldoening, deeze Tafereelen van nieuws te beſchouwen, en den Leezer eenige meest uitkomende partijen als met den vinger aan te wijzen. De kunstkundige geeve, in deeze bonte mengeling, alles zijne regte plaats; wij leveren ſlegts de ſtoffaadje; in onze aanwijzing het geleide van FISCHER volgende.

PLAATSELIJKE BESCHRIJVING, enz. *Madrid* is nagenoeg vierdehalf uur gaans in den omtrek; de Bevolking 139,980 zielen, de kinderen, militairen en gasthuizen niet mede gerekend; 7100 Woonhuizen; 77 Kerken; 44 Mannen- en 31 Nonnenkloosters; 19 Gasthuizen; 15 Poorten, enz. Het ligt in het middenpunt des lands, 2000 voeten boven de oppervlakte der zee, in de nabijheid van eene hooge keten van gebergten, op eene kale en opene vlakte; vanwaar het klimaat zekere ruwheid heeft, die men op deze breedte niet zou verwachten. — *Madrid* telt 152 Doctoren, en ſlechts 15 Boekhandelaars.

Madrid in den avond. — — Zoo gaat de namiddag voorbij, en de ſchemering valt in. Overal klokkengelui; ieder bidt zijn *Angelus*. Alles vliegt nu na de *Tertullias* (Avondgezelſchappen) of de Comedie; in weinige minuten zijn alle ſtraten vol Equipages. Ook de lantaarnen aan de huizen en voor de Maria-beelden zijn reeds opgeſtoken, — reeds hebben de koplieden hunne gewelven, de water- en limonade-verkoopers hunne ſtandplaatſen verlicht; overal ziet men kleine lichtjes, papieren lantaarns en rolletjes van wasch, op de tafels van fruit- en koek-verkoopers, flikkeren. — Het gedrang op het plein is intusſchen al gedurig grooter geworden, en ſpoedig vervullen de menſchen het geheelenal. Hier klinken *Guitarren* en *Seguadillas*, (Liederen) daar dreunt een ſtraatliedjes-wijf de nieuwſte moord-historie op; ginds tracht een donderende miſſionaris de harten der verſtokte zondaren te roeren, terwijl een gaauwe troep van ijverige ligtekooijen hem den eenen toehoorder voor, den anderen na, ontvoert. Spoedig trekken de *Roſario* (eene Proceſsie) en de taptoe met muziek voorbij; en de equipages keeren uit de theaters terug. — Intusſchen wordt het later, de menigte raakt uit elkander, een uur na mid-

middernacht zijn alle ſtraten ledig en ſtil; doch ſlechts hier en daar klinkt nog eene eenzame guitarre door de duisternis heen.

EL SALADERO. — Om het ſpek behoorlijk in te zouten en te bewaren, heeft de Stad het zogenaamde *Saladero* opgerigt, een tamelijk aanzienlijk gebouw, bij de poort *de Santa Barbara*. In hetzelve wordt het ſpek op elkander, als een hoop ſteenen, opgeſtapeld en aldus, zonder verder gerookt te worden, alleen door de lucht gedroogd. — Daar nu deze over het algemeen bij uitſtek fijn en droog is, en 'er over het geheel ſlechts in den winter geſlacht wordt, heeft deze manier ook geene zwarigheid in zich. Daarenboven heeft men bevonden, dat het ſpek zoodoende eenen meer aangenamen ſmaak behoudt.

BEDIENDEN. *Madrid* is het Paradijs der Bedienden; zij hebben weinig te doen, worden wel behandeld, ja als leden van de famielje aangemerkt. — De Grooten houden 'er zeer veelen, en altoos levenslang. De Hertog DE ALBA, bij voorbeeld, geeft jaarlijks alleen in *Madrid* 100,000 Realen aan bedienden-loon uit. Daarenboven wonen alle deze menſchen doorgaans met hunne famieljes in het Paleis; zoo heeft, bij voorbeeld, de zelfde Hertog DE ALBA over de 300 perſonen bij zich.

De Armen. Welk een onderſcheid tuſſchen het lot der Armen in de Noord- of Zuidlijke, in Katholijke of Protestantſche Landen! — De Vader is t'huis gekomen en heeft een Real voor avond-eten meegebragt. De Kinderen hebben bij de Kerken eenige Quartos gebedeld, en de blinde Moeder komt met de oudſte Dochter van de *Plaza*-terug. — Men heeft voor dezen avond genoeg om te leven, en bekommert zich weinig om den volgenden dag. Gelukkige, zorgeloze menſchen! Zij leven maar door, op de milddadigheid hunner medeburgers, en zelfs ziekten behoeven zij niet te vrezen, zoo lang 'er nog Gasthuizen zijn. — Maar wacht u, Vrienden, van hier te komen tuſſchen twaalven en éénen des middags. In dit uur zijn de eerzame bewooners der *Muralla* (of Stadsmuur) in eene zekere bezigheid van zuivering, die in Zuidelijke landen zeker niets onteerends in zich ſchijnt te bevatten. Ieder Moeder met haar Kind, ieder Schoone met haren Adonis, alle Vrouwen met hare Mannen. — Het is eéne algemeene jagt ter verdelging.

Kleerenlappers van de Plaza Major. Eenen nieuwen rok te maken, vereischt bekwaamheid; eenen ouden te verſtellen, waarlijk niet minder. Daar zit hij, mijn eerzame D. ANTONIO TRAPO, wiens vader hem met regt naar den algemeenen Beſchermheilig van het Ambagt gedoopt heeft! Daar zit hij, de grootſte Lappers-baas in de Hoofdſtad, die in gelukkige verbeteringen nog zijns gelijken zoekt. — Met wat ſcherpzinnigheid weet hij de moeijelijke plaatſen te onderzoeken en te vergelijken! Hoe zoekt hij voor alle geſcheurde vierhoeken,

driehoeken en hoe de hoeken ook wezen mogen; met de ernsthaftigheid van eenen meetkundigen, raad te ſchaffen! Hoe verſtaat hij, volgens kleur, fijnte, omtrek, grootte, geſchiktheid, onder de millioenen en millioenen ſtukjes van zijne lappen-kast uit te kiezen! Hoe zie eindelijk, eer men eene hand omdraait, het nieuwe ſtuk reeds deftig op zijne plaats! — Alles komt in het menſchelijk leven toch op hetzelfde uit. Onze Machines en onze Wetten, onze Syſtema's en onze Plannen, — lappen wij niet onophoudelijk aan alles?

Cigarros. — In de fijne Cigarros heeft eene vreeſelijke luxe plaats; men heeft 'er, waarvan het pond vijf ja zes Piasters kost, doch deze zijn ook uitmuntend en hebben zoodanig eenen zoeten kaneelachtigen ſmaak, en fijnen, welriekenden reuk, dat de fijnſte Camaster daarbij verdwijnt. De rook ſtijgt in kleine blaauwe kringetjes omhoog, en de Cigarro gloeit evenredig en langzaam voort, zonder de asch te laten vallen. — Hoe met dat al de ſoort ook wezen moge, ieder rookt hier zijne Cigarro, en gemeenlijk dient dezelve zelfs tot een vriendſchapsblijk, gaande dan trouwelijk van mond tot mond over. Geene grootere proef van welwillendheid, dan dat de Spanjaard den Vreemdeling zijne Cigarro aanbiedt; geen beter middel om zijne vriendſchap te verkrijgen, dan dat de Vreemdeling even eens doet. Evenwel, of het in zeker opzigt, om de mogelijke aanſteking door het ſpeekſel, niet gevaarlijk zij, — durf ik niet ſtellig beſliſſen.

De Broederſchap *de la Esperanza* is anders ook bekend onder den naam van *Cofradia del Pecada mortel*. Dezelve bemoeit zich namelijk met de bekeering hunner Medechristenen, die in doodzonden leven, en vooral van ongelukkige ligtekooijen. Tot het eerſte oogmerk gaan doorgaans alle avonden twee Broeders met lantaarnen rond, om aalmoeſen te vergaderen. — „ Een aalmoes voor die in doodzonden leven, om eene miſſe te lezen."

Het Koninglijk Wees-, Tucht- en Werkhuis. — De beide Geſlachten zijn hier volſtrekt, en, zelfs onder elkander, naar den onderdom, afgezonderd. Hier heeft men het zoo ver gebragt, dat zelfs kinderen van drie en vier jaren, ſchoon met oogenſchijnelijk nadeel voor de gezondheid, bezig gehouden worden. Het is beklagelijk, dat men in zulke Inrigtingen nog veel te weinig daar op let, en alles aan den kant van winst beſchouwt, ja bijna denkt, dat de Wezen flechts om de Fabrieken beſtaan!

Minnen. — Nog nergens heb ik zoo vele Minnen gezien. Eene Min regeert hier doorgaans het gantſche huis; ouders, huisgenoten, bloedverwanten, alles is haar onderdanig. Men behandelt haar met eene achting, met eene gedienſtigheid, met eene toegevendheid, die haast ongeloofelijk is. Ik heb wel

van

van Minnen gehoord, voor welke men twee bedienden en een Equipage, tot haar eigen gebruik, hield.

POLICIE. In *Madrid* is de Policie uitmuntend. De Stad behoort, reeds ſedert 25 jaren, onder de zindelijkſte van Europa. De ſtraten zijn des nachts volkomen veilig.

REGTSPLEGING. Waar gebeuren 'er geene onregtvaardigheden, waar vindt men geen ſchreeuwers en omgekogte Regters? Het zijn uitzonderingen, die men juist om de zeldzaamheid opmerkt; doch in *Spanje* is dat geheel omgekeerd. Daar is de geheele Regtspleging een zamenweeffel van overtredingen en eerloosheden; onder 100 Advocaten en onder 50 Regters, is 'er misſchien naauwelijks een, die den naam van eerlijk man waardig is. Dit oordeel ſchijnt hard te wezen, doch wordt zelfs door *Spanjaarden* bevestigd.

INQUISITIE. Reist gerust naar *Spanje!* De tijden der duisternis zijn voorbij, de *Autos da fé* zijn vergeten! Gaat in de Miſſe, koopt u een biechtbriefje, of, wees Jood — of Heiden, — niemand bekommert 'er zich om.

Biechtbriefjes. Met deze drijven de geriefelijke Meisjes te *Madrid* eene Makelarij, nadat zij dezelve van hare Geestelijke Vrienden in betaling hebben gekregen, om ze tot haar eigen voordeel te kunnen verkoopen. De gewone prijs is een Piaster, ſchoon men onmiddelijk vóór of ná den termijn altoos nog wat meer moet geven!

Begrafenisſen. Alle Lijken, alleen die van de Grandes uitgezonderd, worden hier begraven in Monniks- of Nonnenkleederen, die men van de Kloosters koopt, en dat voor dezelve eenen aanzienlijken tak van Koophandel uitmaakt. De doodkisten zijn open, en de doode heeft een rozenkrans in de hand. —— Voor groote Begrafenisſen huurt men doorgaans eene menigte van Kaarſen-dragers, gemeenlijk Invalides uit de Gasthuizen. Deze eerlijke lieden weten hunne kaarſen zoo wel te laten afloopen, dat zij ten minſten een paar oncen wasch buit maken, om daarmede eenen ordentelijken handel in het klein te doen. —— Ten opzigte van de doodkisten is men in *Spanje* reeds oneindig wijzer, dan bij ons, daar ieder Kerſpel namelijk eene openlijke Gemeente-doodkist heeft, die voor alle Begrafenisſen gebruikt wordt. Waarom zou het Lijk niet even goed in loutere aarde kunnen verrotten? Het is zeker eene van de buitenſporigſte houtverſpillingen, die men ooit bedacht heeft. —— Het Kerkhof is bij de Stad, en het begraven in de Kerken reeds zints lange afgeſchaft.

HET ALLERZIELEN-FEEST. Reeds den avond te voren — (alles ſchijnt met veel menſchenkennis berekend te wezen) — worden de graven in de Kerken geopend en met ontelbare lichten omzet; de muren zijn met zwart laken behangen, en 'er zijn altaren opgerigt, waaraan het *Miſerere* wordt gezongen. — Nu ſtroomt, vol heilige geestdrift, van alle kanten de godvruch-

vruchtige menigte toe. Iedereen heeft bloedverwanten en vrienden, wier zielen hij uit het Vagevuur moet verlosſen. Men gaat uit de eene Kerk in de andere, kniekt neder bij alle graven, bidt *Ave's* op *Ave's*, en maakt zich van alle *Stolas* (de opgezoomde randen van de Monniken-kleederen) ter kuſſing meester, zonder om de vergiftige uitwaaſeming der Lijken te denken, die den eenen of anderen zeer gemakkelijk in het zoo gevreesde *Purgatorium* zou kunnen brengen. —— Bij deze gelegenheid vertoonen de Vrouwen zich ook het *ijverigst* in den gebede; die hier, gelijk elders wordt aangemerkt, *ſlechts* leven om te bidden en te minnen. —— Midden in de Kerk ſtaat een doodbaar, met lichten omzet; aan den eenen hoek zijn houten zieltjes afgebeeld, die tot den middel in verſchriklijke, maar bij geluk ſlechts geſchilderde, vlammen ſtaan. De zaak en de vertooning 'er van mogen nog zoo lomp zijn, de vrome menigte wordt 'er toch door getroffen; vol medelijden legt men zijne gift neder, in de hoop van eenmaal dezelfde weldaad te zullen genieten, en geeft zich dan geruster over aan de zoete misſtappen, die men toch eenmaal, willens of onwillens, in het Vagevuur moet boeten. —— Zoo wordt het avond, en alles keert tot de oude vrolijkheid terug; de arme Zielen hebben het hare gehad en moeten overlang reeds in het Paradijs aangekomen wezen. Onder louter ſcherts nuttigt men het gewone Allerzielen-geregt, (fijne meelpap met boter en anijs) en die den gantſchen dag nog niet gezondigd heeft, bezorgt zich 's avonds zeker nog een paar maanden in het *Purgatorio!*

De Vertaaler heeft zich van zijn post wel gekweeten. Wie hij is, weeten wij niet, doch vermoeden dat hij te *Haarlem* of daaromſtreeks t'huis hoore. — Waarom? — Omdat wij, het Tafereel SAN ISIDRO betiteld, leezende, 't welk een Bedevaart na de Kapel *de San Iſidro* beſchrijft, in 't ſlot vinden, „dat men, ter plaatze dier Feestvieringe, zich in het groen legert, de gezondheid van den Heiligen ISIDRO drinkt, ſpeelt, danst, den bal ſlaat; — met één woord, het is volmaakt *een Hartjes-dag!*"

La Campagne des trois Empereurs, Poëme, par A. L. BARBAZ. *De Veldtogt der drie Keizers, Dichtſtuk, uit het Fransch, van* A. L. BARBAZ, *door hemzelven in Nederduitſche vaerzen overgebragt. Te Amſterdam, bij* P. J. Uijlenbroek. *Met de Toewijding 64 bladz. in gr. 8vo.*

Het is in ons Vaderland niet vreemd, mannen te vinden, die in vreemde talen met ſmaak en naauwkeurigheid ſchrijven; en in het bijzonder heeft dit plaats met het Fransch, ſo-

ſedert dat het eene algemeene taal is geworden, niet ſlechts aan de Hoven, maar ook in Gezelſchappen van beſchaafdheid, waar vreemdelingen van allerlei Natien deel in nemen. Zeldzaam echter is het, dat een Hollandsch Dichter zich waagt om in 't openbaar met Franſche Poëzij uit te komen: en zeker de ſtap is vrij ſtout, indien men de naauwgezetheid der *verſificatie* (die zoo weinigen onder de Franſchen zelven grondig verſtaan), hunne bijzondere begrippen van *rythmus* en rijmklank, van de onzen zoo geheel verſchillend, en voor alles, het voorbeeld van Nederlandſche voorgangers, die op deze baan zoo ellendig geſtruikeld hebben, in aanſchouw neemt. De bekwame Dichteresſe DE LANNOY, oneindig verre boven de gewoone mate ervaren in de Franſche taal, en doorzult in de kennis der Franſche Dichteren, had er eenen naam in gemaakt, en de Ruſſiſche Monarchin een Fransch Dichtſtuk toegezongen, het geen met een vrij aanzienlijk geſchenk werd erkend. Zij had, meer dan eens, naar Dichterlijke Eerprijzen in Frankrijk gedongen. Zij had zelve hare beste Franſche verzen bijeengebragt en tot de uitgave beſtemd. Na haar dood, echter, vond haar beste Vriend, gevoelig voor de eer van haar nagedachtenis; vonden kundigen, die 'er over gemaadpleegd wierden, deze in gezelſchappen dikwijls toegejuichte ſtukken, zoo weinig aan den eisch eener keurige Franſche *verſificatie* voldoende, dat het raadzaamst geoordeeld wierd, die veeleer te onderdrukken, dan den luister haars verkregenen roems door de uitgave te kort te doen. Trouwens beide Proſodie en *verſificatie* hebben in ieder taal iets bijzonders, het geen vreemdelingen niet dan zeer moeilijk zich eigen maken, ja zelfs niet dan moeilijk bevatten; en alleen 't *National* oor kan de duizenden fijnheden gevoelen, die, verre van door regels bepaald te zijn, ſomwijlen zelfs niet onder woorden gebragt kunnen worden. Wat dan, dan eene gedurige oefening van kindsbeen af (van dien tijd af, dat oor en uitſpraak, nog ongevormd, de bijzondere indrukken van een taal, onvermengd van alle andere, aannemen,) is in ſtaat, deze kieſche onderſcheidingen, die een vers, zoo 't een vers zal zijn dat zijn echt aflooi heeft, moeten kenteekenen, in een vreemdeling voort te brengen? Hoe zorgvuldig de Franſche familien, in vroegeren tijd uitgeweken, onder ons hunne taal bewaard en aangekweekt hebben, hunnen besten Proſeſchrijveren wordt door de Franſche inboorlingen een *ſtile de refugié* ten laste gelegd. En wat belooft dit voor de Franſche verzen van eenen Hollander!

Deze aanmerkingen moeten noodwendig een' Dichter, die zijn kracht in de Franſche taal beproeven of toonen wil, hulverig maken, vooral iemand die in zijn Voorbericht twijfel uit, of hij den geest dier taal nog wel heeft weten te doorgron-

gronden. Maar zij doen het ook eenen Hollandſchen Recenſent in de beoordeeling van het aangekondigde Dichtſtuk van den Heer BARBAZ, waarvan hij de verſificatie verre boven dat gene vindt, dat hij had mogen verwachten. En, het geen hij daaromtrent hier en daar zou willen aanmerken, wil hij liever als bijzondere begrippen te rug houden, dan als algemeene grondregelen voordragen in een vak, dat tot onze Vaderlandſche letteren niet behoort, zich veeleer tot het zakelijke bepalende.

Dat een Oorlogsheld als BONAPARTE, die de algemeene verbazing van geheel de wereld (Europa, zegt hier te weinig) verwekt en gaande houdt, en voor wien Rijken en Volken te onderbrengen, het werk van één Veldtocht, ja minder is, de verbeelding eens Dichters ontvlamme, is natuurlijk. Ja, heerlijk — dus lazen wij onlangs in een niet uitgegeven Dichtſtukjen, aan een' ander Dichter gericht:

Ja, heerlijk ſtaan de zegeloveren
Om 't zich verheffend Heldenhoofd;
En, wien zij 't harte niet betooveren,
In hem zijn deugd en eer verdoofd.
Ja, 't harte volgt die grootſche ſtanders,
Omwapperd van den oorlogsroem:
Het juicht in de eer eens Alexanders,
Hoe zeer het zelfs zijn woestheid doem'.
Geen wonder, Dichterlijke reien,
Zoo hier uw boezem bij ontgloeit,
En, onder 't daavrend lō-ſchreien,
Uw zang voor zoo veel glorie vloeit!
Ja, groot is 't, de ontoegangbre rotſen
Door ijs en ſneeuw en wolken heen —
Groot, Nijl en halve maan te trotſen,
Als waar geheel Euroop te kleen!
Ja, groot is 't, met verſtaalde vingeren,
Door tal noch overmaat ontzet,
Den blikſem om zich heen te ſlingeren,
Die 's werelds Koningen verplet!
Ja, groot, de op een gedrongen machten,
Van Obys boord tot Kalpes ſtrand,
Als weerloos ſlachtvee af te wachten
Met de overwinning in de hand!
Ik deel, ja 'k deel in uw verrukking, *enz.*

Maar, wij moeten het bekennen, wij wenschten dan ook dat het Dichtſtuk zijn Onderwerp waardig, en in aart, wezen, en vorm, een *Poëme*, een *Dichtſtuk* ware. Wij wenſchen een' Napoleon in de Poëzij, om eenen Napoleon te bezingen; en de Heer BARBAZ neme het ons niet kwalijk, indien wij daar bij be-

bekennen moeten, dat zijn adem te zwak is, om deze trompet te vullen. Men heeft aan LUCANUS de eer betwist van in zijne *Pharſalia* een Dichtſtuk te hebben geleverd, en het een Kronijk of Historie in verzen genoemd, ondanks al de ſtoutheid en zwier zijner uitdrukkingen, beſchrijvingen, gelijkenisſen, en de daar alom doorgeſchakelde en ingewrochte Dichterlijke ſchoonheden: en wat zal, na zoodanig een vonnis, van een' Dichter zijn, die een' Veldtocht bezingt zonder eenige Dichterlijke vinding of ſchikking? Laat hier de uitdrukking, laat hier de ſchildering nog zoo ſchoon zijn, het geen het ſtuk tot een Dichtſtuk moest maken, ontbreekt.

Doch men moet in een werk niet meer of anders zoeken dan het oogmerk des Schrijvers daar in gewild heeft. Hij heeft de daad, die hij bezong, boven alle verdichting gerekend:

„ All' wat geſchiedkunde, all' wat fabelkunde ons bied,
Heeft niets dat evenaart aan 't voorwerp van *zijn* lied,"

zegt hij, en *hij zingt* alleen, *wat men heeft gezien*. Het zij zoo, echter wenschten wij Dichterlijke ſchikking, Dichterlijke beſchrijvingen van *marſchen*, van *veldſlagen*, van *ſchermutſelingen*, van 't geen in een veldtocht behoort; en daar bij, allerhande *tooneelen*, die de ſtof in zoo rijke maat opleverde. Dichterlijke beſchrijvingen (zeggen wij) van *marſchen*, *veldſlagen*, *ſchermutſelingen*, die niet minder behelsden dan de Dagmaren ons leerden, maar meer; die niet bij 't algemeen *gedonder* en *gekraak* en 't *verſpreiden van den ſchrik vooruit*, en dergelijke afgezaagde algemeenheden bleven, maar die ons op de plaats-zelve bragten, en de kunst en geestkracht van den Veldheer, de ſchikking, de opeenvolging der benden, het buigen, het breken, het herſtellen der legerſpitſen, het weifelen, het overhellen der overwinning, en in dat alles het *coup d'œil* der bevelhebberen, zoo zeer als de dapperheid van de ſtrijdenden, niet verhaalden, maar voor het oog ſtelden. Tooneelen van krijgswoede, koelen heldenmoed, ſchrik, bedaardheid in nood, menschlievende hulpvaardigheid, tederheid, grootmoedigheid, enz. waarin zulk een ſtof onuitputtelijk is, en die bij eenen waarachtigen Dichter, die zijn onderwerp gewasſen en 'er van vervuld is, als zwellende ſtroomen moeten af- en overvloeien. Wij willen juist niet zeggen met een' Dichter, dien wij 'er onlangs over hoorden, dat het moeilijk moet zijn, zulk een rijke ſtof zoo armlijk te behandelen; maar echter, wij denken van den Heer BARBAZ te wel, om niet te gelooven dat hij meer had kunnen doen, zoo hij zich van zijn onderwerp beter meester gemaakt had. Vonken van Dichterlijken geest blinken 'er overal in door, en zelfs

zelfs een Enthuſiasmus voor 't voorwerp van zijnen zang. Waar dan hapert het, dat die zang ons zoo koud laat, en niet in verrukking vervoert en wegſleept? De Dichter vrage dit aan zichzelven, en wellicht zal hij 't antwoord (wij gaven den wenk daartoe reeds) niet zeer moeilijk opdelven.

Dit voor zoo veel het Dichtſtuk als Dichtſtuk betreft. — De Heer BARBAZ geeft het in 't Fransch en in 't Nederduitsch; en wat van beide het oorſpronklijke zij, is geen Raadſel. Het is blijkbaar in 't Fransch gedacht, en over het geheel (enkele Proſaiſche verzen en gedwongen of oneigenaartige bewoordingen willen wij niet opteekenen) met kracht en nadruk; en gantsch niet ontbloot van dien Dichterlijken zwier, dien men *elegance* noemt. Het Neêrduitsch, daar tegen, draagt alle de blijken van eene, ja, draaglijke in den gewoonen zin van het woord, maar voor geenen Dichter draaglijke Vertaling. Het kruipt dikwijls daar het Fransch rustig treedt of weelderig vloeit, zoekt omſchrijvingen, voor de eigen en gelukkige uitdrukking die het Fransch opluistert, en mist klank en toon, bij het zangrige van dit. Met één woord, de Franſche wijn heeft in 't overgieten veelal ſmaak en geur verloren; en wij verwonderen ons, dat een Dichter van zich heeft kunnen verkrijgen, zijn eigen werk zoo te mishandelen. Zie hier eenige ſtalen, die wij opgeven, zoo als het ſtuk in het Fransch bij ons openvalt.

„*Comme un fleuve orgueilleux, qui, tombant des montagnes,*
Par ſes débordemens inonde les campagnes,
Et qui, calme et fertile en de paiſibles jours,
Sans frein dans ſa fureur, s'abandonne à ſon cours,
Répandant le malheur, la mort et l'épouvante;
Ainſi, dans ſon courroux, l'armée triomphante
S'abandonne à l'ardeur d'un zéle dangereux,
Et veut rompre tout frein qui s'oppoſe à ſes voeux;" &c. (*)

Men moge hier eene oneigen uitdrukking en den in meer dan één opzicht verkeerden *climax*, en ſchikking der *participes*, men moge 'er eene verwardheid, die het Fransch niet toelaat, in berispen, hoe verre echter is het boven het Neêrduitsch!

„Gelijk een trotſche vloed, van 't hoog gebergt' *gekomen*,
Uit zijne boorden *treed*, het dal *komt* overſtroomen,
En, kalm en vruchtbaar *zijnde*, *als niets hem onrust baart*,
In woede toomeloos, al bruiſchend *heenenvaart*,
Terwijl hij ſchrik en wee en dood *gaat* rondverſpreiden;
Zoo *laat* zich, in zijn' toorn, 't verwinnend heir *verleiden*
Door 't *hoogst gevaarlijk vuur waarvan zijn krijgsmoed brand*,
En poogt zich, *onvertzaagd*, te ontrukken *aan den band*." (†)

Zou

(*) Bladz. 13. (†) Bladz. 45.

Zou de Dichter wel willen, dat zijne Neêrduitsche verzen op gelijke wijze in het Fransch vertaald wierden, om onzen Naburen een denkbeeld van zijne Poëzij te geven? — Wij, ten minste, zouden het om de eer des Vaderlands niet willen.

Wederom:

——— „ *Au guet ſur la fougère,*
Tel un lièvre craintif s'enfuit vers ſa tanière,
Lorsqu'aux cris des chaſſeurs, aux ſons bruians des cors,
Pour éviter la meute il fait tous ſes efforts:" &c. (*).

En in 't Nederduitsch:

——— „ Zoo, *uit het veld verdwenen,*
Ijlt ook een bloode haas *naar zijne ſchuilplaats heenen,*
Daar bij, op 's jagers kreet en op het hoorngerucht,
Al zijne kracht vergaêrt, *en* 't hondenras ontvlugt:" (†).

Wij laten den eerſten halven regel van dit uittrekſel in beide talen daar; maar is hier in het Neêrduitsch of de ſnelheid van den tweeden, of de klank van het derde vers, die het Fransch heeft? Hoe ſleept het tweede vers in het Neêrduitsch als met ingetredene lenden; hoe dof is die *jagers kreet*, en dat EN OP HET *hoorngerucht*, bij het

Lorsqu'aux cris des chaſſeurs, aux ſons bruians des cors!

En zoo vinden wij alles verzwakt. *Un front* COUVERT *de gloire*, is *een hoofd dat lauwren* MOGT BEHALEN. *Boulogne*, DANS SON SEIN, QUI S'OPPOSE *au trident*, is *Boulogne dat* DE KRACHT *des drietands* ONDERVINDT. *Le ſignal* DONT FREMIRENT *les flots*, is *de oorlogskreet die* SCHRIK ZOND *langs den vloed*. Dus is *Londres*, *qui* FREVIT, *en tremblant*, SA TRISTE DESTINÉE, *Londen*, *dat aan 't aakligst lot zich*, *ſiddrend*, BLOOT ZAG GEVEN. Dus verflaauwt de ſtoute uitdrukking van *ivre de gloire*, in *geleid door de eer*. Wij zwijgen van *onwaêrde Staatsdienaars*, met den toon op de laatſte greep; van *bloedbedingen*, dat wij niet verſtaan, en van andere zichtbare uitwerkſels van belemmering in het overbrengen. — Wij halen hier niet aan dan voorbeelden, die wij op de drie eerſte bladzijden nemen, want wij zoeken geen feilen, maar ſchoonheden.

Wie

(*) Bladz. 12. (†) Bladz. 44.

Wie zal, als hij leest:

„ De Duitſche Keizer *zwicht* voor zijne hovelingen."

gisſen kunnen dat dit is:

„*l'Empereur des Germains, ſeduit par ſes miniſtres.*"

Somwijlen ontmoeten wij, ja, een ſchoon vier- of vijftal overgebragte verzen, die bijna (volkomen durven wij nauwlijks zeggen) naast de oorſpronklijke ſtaan kunnen: bij voorbeeld:

„ *Muſe! ne cherche point dans les fables antiques,*
Dans les contes uſés de combats chimériques,
Des exploits merveilleux, des demi-dieux trompeurs;
Ne foule point l'hiſtoire, un monument d'horreurs,
Des erreurs des mortels chronique trop honteuſe." (*)

Wij twijfelen niet, of, zoo de Dichter in 't derde vers geene ſmelting noodig gehad had om de overſchietende greep van het eerſte *hemiſtiche* op te eeten, hij zou liever gezegd hebben, ce *monument d'horreurs*; doch dit zij zoo, wij handelen van 't Neêrduitsch.

„ ô Zangſter! zoek *geenzins* in de oude fabelbladen,
In de afgezongen ſtof van *loos*verdichte daden,
Naar wonderwerken, of gewaande halve goôn;
Sla geen geſchiednis op, des waerelds ſchrik en hoon,
Een ſchandkronijk van 't woên der dwaze ſtervelingen." (†)

Zekerlijk mishaagt ons hier het *geenzins* en het LOOSverdicht, en wij hadden liever eenvoudig *ſchandkronijk* dan EEN *ſchandkronijk*; maar dit neemt niet weg, dat men zich met deze Overbrenging zeer wel te vreden kan houden. Doch wat volgt? In 't Franſch:

„ *Rejette cette pompe, ou vraie ou fabuleuſe.*"

In 't Neêrduitsch:

„ Die ware of valſche *daân moet gij geenszins bezingen.*"

Dit is de wapenruil bij HOMERUS, χρυσεα χαλκειων. Ten minſte, is het een hier geen *goud*, het ander is nog minder dan

koo-

(*) Bladz. 11. (†) Bladz. 42.

koper. Doch wij hebben genoeg gezegd, vertrouwen wij, om de ongelijkheid van uitvoering in de twee talen te doen kennen. De Dichter *hoopt* (dus verklaart hij zich in een kort Voorbericht) „ eenige goedwilligheid van de zijde der kunstkenneren „ te verdienen, door zijn werk te gelijk in twee onderscheiden talen te hebben gelevend." Wat ons betreft, wij hadden het liever in een van beide en volkomener gezien. Ten minste zouden wij van een Nederduitsch Dichter verlangen, dat hij zich onzer moedertaal genoeg aangelegen liet zijn, om in haar zoo goed te schrijven als in eenige andere. Mochten wij daar alle aankomende Vernuften toe aandrijven! Onze vertalingen (zoo de Schrijver beide talen genoegzaam verstaan heeft) moeten steeds haar oorspronklijk beschamen; onze moedertaal heeft zoo veel vooruit, en echter, hoe zelden vindt men dit!

Nieuwe Mengelingen, door Mr. WILLEM BILDERDIJK. *Iste Deel. Te Amsterdam, bij* J. W. IJntema en Comp. 1806.

(*Vervolg van bl.* 323.)

Geheel opgetogen en als weggesleept door de voortreffelijke blijken van het dichtvermogen van BILDERDIJK, waarvan wij de sprekendste proeven gaven, verlieten wij den Lezer. Wij moeten echter, der waarheid hulde doende, betuigen, dat, gelijk alle dichtverzamelingen, zoo ook deze hare zwakkere gedichten heeft. Bijzonder, is ons voorgekomen, dat dezulke, welke, op de geestelijke leest geschoeid, het oude leerstellige van het Gereformeerde Kerkgenootschap met zich voeren, onder deze te rangschikken zijn. Het moet eene kunst zijn, bijna boven het bereik van den besten Dichter, in het geestelijke vak altijd met smaak en levendigheid te arbeiden: hoe velen hebben hierop schipbreuk geleden! 'Er zijn, b. v., in de laatste tijden, zoo vele gezangen voor den openbaren Godsdienst uitgekomen, dat men verbaasd staat, wanneer men de menigte van Kerkgezangen en Liederen, bij onderscheidene Gezindten gebruikt, of nog te gebruiken, naagat; en hoe weinige zijn regt dichterlijk! Men zegt wel: dit behooren ze niet te zijn; zij moeten *eenvoudig stichten*; dat *hoogdravende* komt niet te pas. Wij antwoorden: stichten moeten zij; en voor het eenvoudige zijn wij zeer; maar kunnen zij daarom niet regt dichterlijk zijn, zonder al te hoogdravend te worden? is de *Rei in den Lucifer* niet eenvoudig, en toch allertreffendst en schitterend van echte poëtische trekken? Men deed inderdaad beter, uit alle de voorhanden zijnde gezangen, door lieden van juisten smaak, de beste te doen kiezen, dan telkens bij ieder Kerkge-

nootſchap geheel nieuwe zaam te ſtellen, niet, gelijk men dan nog zou verwacht hebben, vervaardigd door een uitgelezen getal van de allerſchitterendſte Vernuften, maar door velen van den tweeden en derden rang; zijnde die van den eerſten rang, zoo 't ons voorkomt, zelden in deze ſoort van gedichten geraadpleegd geweest. Dan wij dwalen af.

Geestelijke Verzen, Leerſtellige Gedichten konden wij van BILDERDIJK verwachten; maar Geestelijk Proza te vinden van zijne hand, verwonderde ons. Zoodra wij vernamen, dat in zijne *Nieuwe Mengelingen* ſtukken in ongebonden rede voorhanden waren, verblijdden wij ons, meenende eenige heldere lichtſtralen omtrent *het Treurſpel*, *den Lierzang*, *de Geſchiedenis der Dichtkunde*, *onze Taal* of iets dergelijks te zullen ontmoeten, waarbij het niet misſen kon, of wij eindigden onze lezing beter onderwezen. In deze verwachting, het zij dan te regt of te onregte, vonden wij ons bedrogen, en wij lazen de volgende ſtukken: *Van het Geluk*, *door* JAMES HARRIS, *en Geſprekken daarover*. *Verſcheiden Betrachtingen*, als *over de Borgtochtelijke Voldoening*; *over de Erfzonde*; *over de Onſterfelijkheid der Ziel*; *over de Algemeene en Bijzondere Voorzienigheid*.

Wij zullen thans kortelijk over dezelve ons oordeel zeggen. Vooraf vergunne men ons deze algemeene aanmerking.

Wij zijn in het Godsdienſtige ten allerſterkſte voor de vrijheid van het openbaren der onderſcheidene gevoelens, en prijzen het zeer in onzen Schrijver, dat hij vrijmoedig en onbewimpeld voor de zijne, ſchoon, gelijk hij zelf naar waarheid zegt, *hors de ſaiſon* zijnde, uitkomt. Dit toont, in allen gevalle, dat hij prijs ſtelt op den Godsdienst, en zijner overtuiging zich niet ſchaamt, gelijk velen, die, de inſpraak van hun hart omtrent God en Godsdienst weinig achtende, ten believe van anderen zichzelven verloochenen en ſpotten met een lagchend wezen, terwijl hun geweten tegen hen getuigt. Prijzen wij in BILDERDIJK deze rondborſtigheid; even opregt betuigen wij, dat, onzes oordeels, eene betere verlichting zulke onderwerpen, als b. v. *de Borgtochtelijke Voldoening*, *de Erfzonde*, *de Algemeene en Bijzondere Voorzienigheid*, en andere ſtruikelblokken van menſchelijke twistzucht, allengskens uit de geſchilboeken der Godgeleerden verſchuift; dat zij, gevaarlijke woorden van ons maakſel weinig achtende, zich meer bepaalt tot het eenvoudige der Euangelieſchriften.

Om van de ſtukjes zelve met een enkel woord iets te zeggen; dat van HARRIS komt ons vrij duister voor, en heeft weinig bevalligheid. De *Geſprekken* over HARRIS' ſtukje zijn iets levendiger. Dat over de *Borgtochtelijke Voldoening* heeft, wat ſtijl en wending betreft, hier en daar iets naïfs. Het ſtuk-

je

je over de *Erfzonde* begint aldus: „ Onder de ſtukken, „ waarin men zelfs bij de Rechtzinnige Christengemeenten in onzen tijd ongevoeliger wijze van de oude en waarachtige ſtrengheid van Leer ſchijnt afgeweken te zijn, is „ het mij altijd voorgekomen, dat er bijzonderlijk twee zijn, „ die des opmerkzamen Geloovigen aandacht verdienen: „ dat der Erfzonde naamlijk, en dat der Onſterflijkheid van „ de Ziel." Welk eene gelijkſtelling! Wij, en duizenden met ons, zouden 't niet in gedachten nemen, deze twee leerſtukken als in éénen adem te noemen: *de Onſterfelijkheid der Ziel* — welk Christen loochent dezelve? *De Erfzonde* —! Wij, en duizenden met ons, verwerpen dit leerſtuk, zoo als het bij ſommigen der Hervormden oudtijds, en ook hier wordt aangenomen; en 't is misſchien daarom, dat ons de vergelijking der Erfzonde met den Polypus, door BILDERDIJK hier aangevoerd, met velen, onzes ondanks, deed lagchen.

Dat de Schrijver niet onder de verdraagzaamſte Christenen behoort, zal men, vreezen wij, beſluiten uit het ſtukje over de *Onſterfelijkheid der Ziel;* het bevat veel wonderlijks. Beter beviel ons dat over de *Algemeene en Bijzondere Voorzienigheid;* het is hier en daar met eene fikſche pen geſchreven, en bevat veel overtuigends voor iemand, die luſt heeft over dergelijk een onderwerp na te vorſchen. De aanleiding tot dit ſtukje was eenvoudig deze.

„ Wanneer ik mij in Londen op zekere maaltijd bij jong„ getrouwden bevond, werd daar door iemand die in ons Va„ derland gereisd had, geopperd, dat het in Holland een „ ſpreekwoord was, dat de huwlijken in den Hemel ge„ ſloten worden. Dit zeggen bracht de aanwezende Gas„ ten rondom mij een' lachenden plooi in 't gezicht, en „ men vroeg mij, als Hollander, of ik dit ook geloofde? „ Zoo afkeerig ik ben van de Leerſtukken des Christen„ doms noodeloos in gezelſchappen uit te kramen, zoo zeer „ heb ik altijd gegruwd van mijne erkentenis er van te „ verbloemen. Het is eene niet onſchuldige onvoorzich„ tigheid, wanneer men ze aan den ſmaad der beſpotting „ van lichtzinnigen blootſtelt; maar het is eene verlochening van het Kruis van Jezus, wanneer men ze zich „ toont te ſchamen. Ik andwoordde dus eenvoudig en „ met ernst: „ Ik geloof aan eene bijzondere Voorzienig„ heid in alles." Men zweeg etlijke oogenblikken, en het „ geſprek veranderde. Maar een oud man van de andere „ zijde der tafel, dien ik naderhand verſtond een' Kerke„ lijke te zijn, ſtond op, drukte mij de hand, waarop hij „ een' beweeglijken traan vallen liet, en zei mij half fluiſterende: „ You are in the right, Sir, and I thank you: „ for a general Providence is no Providence at all." [Gij „ hebt gelijk, Mijnheer, en ik dank u: want eene algemeene

„ Voorzienigheid is zoo goed als geen.] Dit voorval trof „ mij, en eerst lang daar na vernam ik hoe mijne gantsch „ eenvoudige woorden dien braven Grijzaart zoo zeer had„ den kunnen aandoen. De algemeene verwerping namelijk „ van het Leerſtuk der bijzondere Voorzienigheid, die, tot „ droefheid der naauwer denkende waarachtige Christe„ nen, in Engeland plaats heeft, was er de oorzaak van."

Nu volgt een fraai geſchetst, maar zwart tafereel der geſteltenis van de Christelijke Kerk in Duitschland; waarna de Schrijver tot de behandeling van zijn ſtuk overgaat.

In alle deze Vertoogen, waarmede onze Voorouders zeer gediend zouden geweest zijn, beviel ons het zakelijke weinig; de groote Man, echter, blinkt hier en daar ook in deze duisternis.

Wij zouden der waarheid te kort doen, zoo wij betuigden, dat wij naar meer dergelijke ſtukken van den Heere BILDERDIJK verlangen. Liever zien wij dezen Geleerden in andere vakken der Letterkunde werkzaam. Wij verheugen ons, dat deze zeldzame Man zich thans weder in ons Vaderland gevestigd bevindt, en wenſchen niets hartelijker, dan dat zijne Landgenooten met allen ijver zoo veel mogelijk zullen pogen te vergoeden de ondankbare en ſchandelijke behandeling, hem in den jare 1795 aangedaan; terwijl wij tevens hopen, dat BILDERDIJK, alle Theologiſche, Politieke en Letterkundige onverdraagzaamheid daarlatende, zich zijner grootheid waardig zal gedragen.

Tot onze vreugde berigt de Uitgever voor deze Nieuwe Mengelingen den Lezer, dat het tweede Deel geheel uit Verzen zal beſtaan; en, zijn de geruchten gegrond, zoo bevat hetzelve kunstjuwelen van het eerſte water. Wij verlangen met ongeduld, en zullen in alles toonen, dat wij der waarheid eene opregte hulde bewijzen.

Vrolyke Lentezang, waar achter eenig Mengelwerk, door NICOLAAS VAN DER HULST, *Lid der Bataafſche Maatſchappij van Taal- en Dichtkunde, en van het Genootſchap Verſcheidenheid en Overeenſtemming. Te Rotterdam, bij* Cornel en van Baalen. 1806. *In gr. 8vo. Behalven de Opdragt en het Voorberigt, 73 bl.*

Heeft het gelaat der Natuure in ons Vaderland, en doorgaans in die gewesten der wereld, die gelegen zijn onder eenen gemaarigden Hemel, immer eene bevallige houding en betoverende ſchoonheid, het is in dat aantrekkelijk Jaargetijde, wanneer de geheele ſchepping als herleeft uit eenen doodelijken winterſlaap. De nieuwe en talrijke bekoorlijkheden der Lente verrukken en treffen zelfs, wie anders onder de menſchen het

het minst aandoenlijk is; het gedierte ſtoeit en dartelt, en de vreugd of het gejuigch in velden en boſchen maakt zeer eigenaardig den zanglust gaande bij elken gevoeligen Dichter. Van ouds af, derhalven, en onder de Volkeren, die eenige aanſpraak hebben op beſchaafdheid en letteren, wierd dit Saizoen bij herhaaling bezongen: dan toch zo rijk in verſcheidenheid van tafereelen, zo overvloedig in keur van vermaak en lusten, is dit voortreffelijk onderwerp, dat hetzelve zich niet alleen in onderſcheiden ſmaak en toon door iederen Landaard liet bewerken, maar, dat meer is, nergens immer wierd *uitgeput* door het Dichterlijk vernuft. Daarom, hoe zeer die vermenigvuldigde Lentezangen zeker eentoonig voorkomen erlangen moesten, omdat zij noodwendig de vaste en onveranderlijke hoofdtrekken, die het wezen der teekening uitmaaken, onderling gemeen hebben; zij kunnen toch altijd, van wegen dien gezegden rijkdom der ſtoffe, in bijzieraadien, en door het verſchillend ſchaduwen, opwerken en behandelen der beelden, zeer verre uiteenloopen, en eene gedaante van *nieuwheid* behouden. Hiertoe wordt vereischt, dat een Dichter niet te ſtipt de voetſtappen van zijne Voorgangers drukke, maar zelf de Natuur opmerkend waarneeme, aan zijnen luim en vinding gehoor geeve, en bovenal botviere aan zijn eigen ſcheppend vernuft: en van dien kant, derhalven, is het, dat de waarde van zijn ſtuk, naar ons oordeel, voornaamelijk dient opgemaakt en bepaald te worden. In lengte nu, verſcheidenheid en veelheid van ſchetzen, gelijk in uitvoerige bearbeiding van dit onderwerp, munten, onder de voortbrengſelen der Vaderlandſche pen, de Lentezangen uit van N. S. VAN WINTER (*) en E. W. HIGT, wiens Latijn door P. H. BAKKER zo keurig is overgebragt, dat de vertaaling het oorſpronggelijke op zijde ſtreeve (†): maar beiden hebben zij zeer blijkbaar hunnen eigen lof; deeze van den losſen en vrolijken zwier, houding en ſtempel; geene van den wijsgeerigen trant en bewerking. Onder de kleenere Dichtſtukjes herinneren wij ons den arbeid van D. R. KAMPHUISEN (‡), JEREMIAS DE DECKER (§), FEITH (**) en POOT (††), wier naamen alleen genoeg zijn ter aanduiding van den onderſcheiden toon, houding en bedoeling, waarmede de Lente, tot *tweewerf* zelfs door den laatstgenoemden, verwelekomd en gepreezen wierd. Wij mogen, om niet te uitvoerig te worden, ons met bovenſtaande aanwijzingen vergenoegen, en daarna zeggen, dat de Len-

(*) In deszelfs *Jaargetijden*.

(†) Men raadpleege, behalven de afzonderlijke uitgave van beide deeze ſtukjes, de *Poëzij van* P. H. BAKKER, D. II. bl. 134; alwaar gezegde Vertaaling voorkomt.

(‡) Zie de *Stichtelijke Rijmen*, D. III, en aldaar het Lied, *de Maiſche Morgenſtond* betiteld.

(§) *Rijmoefeningen* in 4to. bl. 344.

(**) *Oden en Gedichten*, D. II. bl. 47.

(††) *Gedichten* in 4to. D. I. bl. 179, en D. III. bl. 86.

Lentezang, ons door den Heere VAN DER HULST aangeboden, het midden houdt tusschen die kortere en meer uitgewerkte Dichtstukken, zijne eigen waarde heeft, en, ondanks den voorgang van deeze beroemde Vaderlandsche Mannen, op oorsprongelijkheid eenige aanspraak behoudt. De maat en *vrolijke* gang der verzen is welgekoozen, en komt het naaste bij aan die van HIGT of BAKKER, alhoewel zij, in zoetvloeiendheid en aangenaamen val, voor het werk van deezen, naar ons oordeel, zeker moeten onderdoen; om niets te zeggen van de meerdere rijkheid en kiesscheren tooi der beelden bij gedachten Zanger der Natuur en Lente. De bijzieraadien, of, zo gij wilt, de bijzondere wending, waardoor zich het Dichtstuk des Heeren VAN DER HULST wel het meest onderscheidt van den arbeid zijner Voorgangeren, wierden ontleend van een los en schertzend verhaal nopens den onderscheiden invloed en uitwerkselen der Liefde, niet ongepast voorzeker ingevlochten in eenen vrolijken Zang op de minzieke Lente (*). Maar tevens wenschten wij, dat hij zich herinnerd en gespiegeld had aan het voorbeeld en deeze regelen van HIGT:

'k Zing van eenen zuivren gloed;
Van een' hemelsche Godesse, wie men straffoos hulde doet.
De and're Venus, eene onkuische, meldt (†) *mijn eerbre Zangster niet.*

Of bragt het beftek van onzen Dichter mede, dat hij, tot leering, den ongeoorlofden Minnehandel en 't Overspel niet onaangeroerd voorbijging; dan vorderde, onzes inziens, zijne Zinspreuk, om *nut met vermaak* te huwen, dat hij eene zo verfoeielijke Ondeugd min boertende voorgesteld en met eenen meerderen nadruk gegispt had. Of mag men zich een uitstekend goed belooven van de enkele aanprijzende Tegenstelling der onschuldige Liefde tusschen *Cephise* en *Timon* (‡)?

Behalven den *Lentezang*, op den voorgrond geplaatst, en afzonderlijk op den Titel vermeld, ook voorgeleezen in de twee Rotterdamsche Maatschappijen, die van *Taal en Dichtkunde*, en *Verscheidenheid en Overeenstemming*, vinden wij hier eenige meer of

(*) Hoe fraai is dit door HIGT in é'n' dichtregel gezegd! Dus luidt dezelve bij BAKKER:

Die nooit minde, of immer minde, blaakt van minne in 't Lentefaisoen.

(†) Eigenlijk staat 'er bij BAKKER *prijst*. Wij veroorlofden ons deeze verandering, die beter overeenstemde met ons oogmerk der aanhaaling, ook daarom te eerder, dewijl zij instemt met het Latijnsche *remota est* van HIGT.

(‡) De naam van *Timon*, die bij ons het denkbeeld van eenen *menschehaater* vertegenwoordigt, behaagt ons niet zeer voor den tederen *Minnaar*. Het is zo, in onzen leeftijd en zeden doet de *naam* niets af; maar, wanneer men toch, als Dichter, geheel de keuze aan zich heeft, oordeelen wij veiligst, dat men het oude zeggen niet geheel uit het oog verlieze:

Male nominatis parcito verbis.

of min uitvoerige ſtukjes, onder den naam van *Mengelwerk*. Zie hier de Opſchriften. *Aristus, of Vooroordeel door Opvoeding. Beſpiegeling in een' helderen Herfſtnacht, bij gelegenheid der tegenwoordige Beroeringen in Europa.* (20 Nov. 1805 geteekend.) *Iets voor Vrienden en Vijanden van den Godsdienſt.* (*Proza*, dienende tot inleiding en beter verſtand van het volgende.) *De Huichelaar. De gelukkige Echtgenoot. Lofzang aan God. De Abt en de Schilder. Selinde, Treurzang.*

Wij hebben, over het geheel, deeze *Mengelingen* met genoegen doorleezen, ondanks eenige opgemerkte onnaauwkeurigheden. Zo behaagde het ons geenzins, dat in het Dichtſtukje, *Beſpiegeling in een' helderen Herfſtnacht* enz., een tweederlei versmaat gevonden wordt, en wij ontwaaren geene rede voor dusdanige verandering bij het 4de Couplet. Ook wraaken wij in een volgend ſtukje, dat (bl. 58) *Philomeel* gezegd wordt „ hun te verraſſen

„ Door 't ongekunſteld avondlied
„ Dat *Hij* aan 't luistrend' gaaike biedt."

Want laat dit natuurkundig *waar* zijn; de Fabel nogtans verbiedt om *Philomela manlijk* te maaken. — Elders (bl. 62) heeft VAN DER HULST de uitdrukking van den „ *gorgel*, waarin mil„ lioenen zonnen ſtaan," goedgevonden op te helderen, door in eene noot aan te wijzen, dat hij daardoor *den melkweg* wilde verſtaan hebben: maar waarom, vraagen wij, dan niet deeze duidelijker benaaming in het vers gebezigd? waarom het duistere toch gekoozen, daar niets den Dichter hiertoe verpligtede? — Eindelijk moeten wij (bl. 61) dit volgende couplet afkeuren:

„ Dan rijst een dankbre ſtille toon
„ Jehova voor uw' glorie-troon,
„ *Waarvan de heldre wederſchijn*
„ Ons *wenkt*, dat wij onſterflijk zijn."

Die *wederſchijn* immers *van Jehova's troon*, om niet te zeggen *van den dankbren ſtillen toon*, (want naar de woordvoeging is het dubbelzinnig, waarop de Dichter doele) hoe *wenkt* die ons „ dat wij onſterflijk zijn?" Wij begrijpen in deezen 's Mans meening niet, even weinig als de gepastheid van het woord *wenken*, dat hij inzonderheid te lieven ſchijnt (*). Onzes oordeels zijn deeze regelen dus welluidende

(*) Dit *wenken* ſchijnt wel een toverwoord te zijn, waarvan onze laatere Dichters, zonder eenig gezag der Ouden, begonnen zijn zich in meer dan éénen zin te bedienen. Wij vinden het almede bl. 27 en 81 door VAN DER HULST gebezigd, waar het juist als *toverwoord* eenigzins door den beugel kan; maar een *wenkende wederſchijn* is voor ons onverſtaanbaar.

de kiesken, en niets meer. — Maar vermijden wij alleen schijn van eenen toeleg om kleene onnaauwkeurigheden of zwakkere plaatzen op te zoeken, waar zeer veel goeds voorhanden ligt.

Verzameling van uitgezochte Verhandelingen, betreffende den Landbouw in de Kolonie Surinaame; opgesteld door het Landbouwkundig Genootschap in de Devisie (lees *Divisie*) *Matappika binnen dezelve Kolonie. Te Amsteldam, bij* H. Gartman *en* P. J. Uijlenbroek. 1804. *In gr.* 8*vo. Behalven de Voorrede enz.* 128 *bl.*

„ Verscheiden wederwaardigheden (zegt het Genootschap) „ hebben eene eerdere uitgave van deze Verhandelingen „ vertraagd;" en wij, het oog slaande op het Jaargetal onder aan den Titel, mogen dezelfde verschooning inbrengen wegens onze laate Aankondiging van dit Stukje. Inmiddels is de Oorlog op nieuws in Europa uitgeborsten, en heeft deeze belangrijke Bezitting aan het Moederland ontweldigd, dezelve in de magt des Vijands overgebragt. Zeer in het onzekere en bekommerd of die Kolonie, met andere onzer voorige Indische eigendommen, bij den Vrede zal teruggegeeven worden aan onzen diepvernederden Staat, mogen wij dus bezwaarelijk de *bijzondere* aangelegenheid bepaalen van dit Werkje voor de Inwoonders van deeze Gewesten. Althans deszelfs inhoud is berekend voor eenen anderen Hemel, voor andere Gronden en Zeden, dan de onze. Wij schaamen ons dus niet, als *Letteroefenaars*, ronduit te belijden, dat wij ons kwalijk bevoegd oordeelen om over de wezenlijke waarde en verdiensten van deezen arbeid van het Surinaamsch Landbouwkundig Genootschap beslissende en goede uitspraak te doen. Zulks laaten wij aan anderen, der zaake meer kundig, aanbevolen. Wij verheugen ons intusschen daarin, dat wij dit bewijs mogen aankondigen van de bekwaamheden en ijver voor den Landbouw, die wij met vermaak zich ontwikkelen zien onder de Planters van eene onzer voormaalige en meest aangelegene bezittingen in de West. — De taal en stijl draagen, ja! op enkele plaatzen, het merk van kleene onnaauwkeurigheden en eenigzins vreemde zegswijzen; over het geheel, nogtans, zijn beiden zuiver en duidelijk genoeg om de *kritiek* te ontwapenen, wier scherpte des Genootschaps zedigheid, schoon buiten rede, te duchten schijnt. — De *Verhandelingen* zijn zamengesteld uit ingekomene, en vervolgens bij het Genootschap beschaafde, *Antwoorden* der Leden op voorgestelde Vraagen, die wij alzo aan het hoofd derzelve geplaatst vinden. Uit den omvang van het Werkje,

en

en de melding dat 23 minder of meer aangelegene Onderwerpen daarin behandeld zijn, valt eigenaardig tot de kortheid der ſtukken over het algemeen te beſluiten. Liever zouden wij des den naam van *Antwoorden* of *Bedenkingen* gekoozen hebben, boven dien van *Verhandelingen*, door het Genootſchap gebezigd.

Zoo gaat het in de Wereld. Door AUGUST LAFONTAINE. *IIde Deel. Met Plaaten. Te Amſterdam, bij* J. Allart. 1805. *In gr.* 8*vo.* 342 *Bl.*

Het is van dezen Schrijver eene wel zeldzame verdienſte, dat hij, bij het vermenigvuldigen van hetzelfde ſoort van geſchriften, zijnen Lezeren altijd nieuw en onderhoudend blijft, en dat wel zonder zodanige kunſtgrepen, als waarvan zich anderen wel eens bedienen, die ons telkens ouden kost in nieuwe ſchotels opdisſchen; zonder vreemde ingredienten; zonder zich te ſchikken naar den ſmaak of wanſmaak van een groot gedeelte van het algemeen; maar door die zelfde eenvoudige, treffende ſchoonheden, de natuurlijke daarſtelling van den gang des hartstochts in het menschlijk hart, en de opwekking van het gevoel voor het zedelijk grote, ware en goede, waardoor zich ieder zijner verzierde verhalen (welk van dezelve men dan ook het eerst onder 't oog krijgt) aan een ieder' aanprijst. Onlangs, wij herinneren ons niet recht waar, vonden wij de Romans van LAFONTAINE mede onder de zedelijke vergiften gerangſchikt: met eene verdubbelde opmerkzaamheid lazen wij daarom dit zijn geſchrift; maar wij betuigen oprecht, dat wij niets, volſtrekt niets konden opmerken, hetgeen tot deze beſchuldiging aanleiding geven kon. Men kan ieder boek en ieder woord misbruiken, ook de gezondſte, voedzaamſte ſpijzen; maar dan is toch de Lezer of Beoordeelaar, en geenzins de Schrijver, de onwaardige vergiftmenger. Het menigvuldig romanlezen mogen wij, der jeugd vooral ook, niet aanprijzen; ongelukkig de mensch, die daarin zijn éénig zedelijk voedſel vindt! maar toch beklagen wij hem in ons hart, die ieder zodanig geſchrift maar aanſtonds met ijzing verwerpt; en zodanige ſtrenge zedemeesters bedriegen zich voorzeker, wanneer zij menen, dat zij geloof vinden, of den ſmaak voor dit ſoort van geſchriften verbannen zullen bij het lezend publiek; — ja, bij dezen zo algemenen ſmaak, verblijden wij ons hartlijk, wanneer wij zien, dat het ware en goede toch ook alzo zijne lezers, en dikwijls ook zijne volgers vindt.

De Roman, *Eduard en Margaretha, of de ſpiegel des menſchelijken levens*, getiteld, is in Brieven geſchreven; en het is bijna niet doenlijk, om in het kort een denkbeeld te geven van den loop des verhaals, hetwelk met dit Deel begint, en omtrent de belangrijkſte

ſte perſonen den Lezer zo geheel onzeker laat, dat hij niet kan nalaten het vervolg met het grootst verlangen te gemoet te zien. Behalven Margaretha, maken wij hier nog kennis met een paar recht lieve meisjes, Lotje en Chrisje, alle reeds van eenen minnaar voorzien, gelijk die in eene Roman maar zelden aan een lief juffertje ontbreekt; voorts zekere Mejuffrouw of Madame Armand, een zonderling ſchepſel, half beminlijk, half haatlijk, immers zo ver wij haar tot nog toe hier leren kennen; die eenen waardigen man, wien zij voor een oogenblik betoverde en verleidde, ſteeds in vrees houdt, en den Lezer met hem, daar de verſtoring van zijn huwlijksgeluk, toch eindlijk haar doelwit ſchijnt; en die nu ook de oorzaak, hoewel de onſchuldige oorzaak, is der verdenking van Eduard, Margaretha's verloofden, van wegen zijne betrekking tot haar, die toch eeniglijk het belang zijns vriends is. Terwijl Chrisje's vrijer, zekere Leizer, ons voor het eindlijk lot van dat goede meisje ſchrikken doet, zo ſmart het ons in de ziel, dat de waardige Alexander, die 't goede Lotje zo zeer verdient, door haar, zo ſchijnbaar te recht, verdacht wordt van het grootſte boevenſtuk, en dat deze edele harten tot geene wederzijdſche opheldering geraken, en elkanderen niet kunnen aantreffen. —— Doch alle deze bezwaren ruimt voorzeker het volgende Deel ten genoegen op.

Behalven de bij uitſtek wel getekende en wel volgehoudene karakters der Heren van Meurs, de vader en oomen der heldin van deze geſchiedenis, is Alexander, de jongeling door deze mannen gevormd, wiens ſtrikte eerlijkheid zo uitnemend uitkomt bij de laaghartige hoogheid zijner naaste bloedverwanten, de held, wiens geſchiedenis ons 't meest belang voor hem inboezemt; en de roerende geſchiedenis van zekere Freule Doortje, welke in vroegeren tijd met eenen tuinman was doorgegaan, en over wie nu, naar 's vaders bepaling bij uiterſten wil, in de Familie van Meurs als 't ware de vierſchaar geſpannen was, en de nu eerst geöpende brieven van dit lieve, maar onvoorzichtige meisje, perſten ons de tranen uit de oogen, en is voor de kennis van het menschlijk hart bij uitnemenheid leerzaam.

Dit weinige zij genoeg ter herinnering bij een volgend Deel; bevordering van het zedelijk goede, en eene zeer grote toegevenheid voor de menschlijke zwakheid bij den evenmensch; (*indulgent à toute autre, à lui meme ſevère;*) is in deze Roman het kenlijk doel. Ziet hier een grappig ernſtig woord; toen Eduard met Grietje inkwam, en deze gelieven zich zo op 't oogenblik verloofd hadden, ſprak de vader, die het aanſtonds merkte:

„ Zacht!" riep hij uit, „ ſpreek ſtaande, bid ik u; want „ ik voorzie reeds een menigte grimaſſen, waarbij gij dat„ geen, wat u 't naast bij de hand is, een weinig gevoelig „ zoudt

„ zoudt aangrijpen; en mijne benen zijn podagreus.... Nu; „ let op, hoe hij met elken zucht een paradijs, en met elk „ ô! eene zee van blijdſchap voor het licht zal brengen. Ik „ een ach! zal hij de gehele zaligheid des hemels inwikke„ len, even als een bonbon in een ſtukje papiers; — dood en „ leven, tijd en eeuwigheid zullen van zijne lippen vallen, „ gelijk ſneeuwvlokken op eenen Decemberdag. — Nu, Eduard, „ begin maar."

„ Deze wonderbaarlijke prophetie, die hij op eenen plech„ tigen toon uitſprak, (ſchrijft Eduard aan zijn vriend) „ verdoofde mijn vuur, en ik zeide zeer koel: „ zo even „ heb ik Grietje mijne liefde verklaard, en ik bid u te ver„ gunnen, dat zij mijne vrouw worde."

„ Hm!" antwoordde hij, geheel koel; „ nu ja, en als 't „ zijn kan binnen kort. — Zijn uwe bedden en linnens ge„ reed, Grietje? — Nog iets, Eduard! Vooreerst geef ik „ mijne dochter niet meer mede dan het erfdeel harer moeder, „ het welk ongeveer vierduizend daalders bedraagt. Nu, geeft „ elkander de hand, en gij allen, die hier tegenwoordig „ zijt, wenscht hun geluk. Wij hebben eene ſchoone aan„ ſpraak verloren."

„ De oude ſpotter had zijn doel bereikt; wij gaven elkan„ der zoo koel de hand, dat men allengs begon te lagchen, „ en wij zelven mede lagchen moesten. „ Zoo brandend heet „ als uwe gezichten het aankondigden, moest de liefde niet „ zijn," zeide hij. „ Kom nu, en laat ons aan tafel gaan."

„ Na den maaltijd riep hij mij alleen," enz. en toen Eduard nu den vader verzekerde: „ Mijne liefde moet op „ den laatſten dag van mijn leven nog zijn hetgeen zij heden „ is;" was het antwoord:

„ Haat haar maar niet, na verloop van jaar en dag, omdat „ gij koelder geworden zijt; vergeef het haar, dat hare tra„ nen niet meer onſchatbare, uit den hemel druipende paerlen „ zijn, maar kinderen der luimen, en dat haar handdruk uw „ hart niet meer in beweging brengt; — als zij alle uwe be„ geerten voldaan heeft, en zij juist daarom arm is; als hare „ wangen niet meer bevallige rozen zijn, en haar boezem „ niet meer de gelukverſpreidende troon der liefde, maar „ ſlechts een boezem is, mijn zoon! bemin haar dan uit dank„ baarheid. .... ô Moge de hemel, uit zijnen reinſten beker, „ vrede in uwe harten, eendragt en geduld voor uwe weder„ zijdſche gebreken, uitgieten! — Geloof mij, wij bemin„ nen de vrouwen eerst te veel, en dan te weinig; in den „ beginne maken wij haar tot Godinnen; moet het haar dan „ niet ſmartelijk vallen, als wij haar ten laatſten niet eens „ vergunnen menſchen te zijn?"

Ferdinand, door J. G. MULLER, *Schrijver van den Siegfried van Lindenberg. Iſte. Deel. Te Haarlem, bij* F. Bohn. 1805. *In gr.* 8*vo.* 250 *Bl.*

FERDINAND is de zoon eens mans van eenen zeer hogen rang, die echter ook laag gevallen was, maar toch zo veel van zijne middelen had gered, dat hij eenvoudig en tevens overvloedig ook met vrouw en kind leven kon, in zeker afgelegen maar heerlijk vruchtbaar en genoegzaam nog onbewoond dal; tot deze ſtille wijkplaats vooral gelokt door de ontmoeting, in vroegere jaren op zijne reizen, van deszelfs toen nog éénige, deugdzame, gelukkige bewoners, een uitmuntend huisgezin, het welk aldaar den rijken zegen des hemels en de genoeglijkſte rust in vrede en liefde volop genoot. Hier groeide FERDINAND dan op, en de brave verſtandige vader ſpaarde aan hem zorg noch moeite; hij werd gevormd tot den arbeid, maar tevens zijn verſtand en hart met zodanige gevoelens verrijkt, als ware hij beſtemd tot de ſchitterendſte rol in de wereld. „ LODEWIJK's vurigſte wensch was, dat zijn zoon „ bekwaam mogt worden, in zijne plaats te treden, wanneer „ een te vroege dood hem verhinderen mogt, zekere oog„ merken ten uitvoer te brengen; doch dat hij, zoo ras hij „ dezelve volvoerd zou hebben, — dat is: zoo ras hij de „ handen geheel vrij zou hebben om zich elk genot te ver„ ſchaffen, 't geen de eerzucht en den wellust vleit, — man „ genoeg zijn zou, der wereld den rug toe te keeren, — „ niet, als hij, door den drang van gebiedende omſtandighe„ den, maar uit ſmaak, uit wezenlijke neiging, uit vrije „ keus; dat hij in dat ſtille dal te rug keeren, hier onbe„ merkt en onbenijd in den ſchoot der benijdenswaardigſte „ rust leven, en ſteeds wijs genoeg zijn zou, om de ganſche „ waardij van zijn geluk te gevoelen." — Om aan LODEWIJK's oogmerk te beantwoorden, moest hij „ een beleefd, „ afgeregt, doorſlepen en bedachtzaam man van de wereld „ worden, wien zelfs in eene *antichambre* niets in de war „ brengt, en die op den ſpiegelgladden grond met vasten „ tred gaat; doch ook tevens een man, die over eene gehee„ le ſchaar van omkoopbare ſchurken weet heen te zien, „ wanneer regt en onſchuld hem roepen; een moedig, onver„ ſchrokken, beraden wezen, vol gevoel van eer, 't geen „ de ſpits weet te bieden, en voor niets ſiddert, dan voor „ eene ſchandelijke daad, — en wat hij bovendien nog al „ worden moest." Doch om zijne wenſchen te vervullen, moest hij worden „ een vriend der natuur, die niets ſchoon „ vindt dan haar, die niets bemint dan haar, wien niets bekoort „ dan zijn lagchend dal, en die zijn needrig vreedzaam ſtroodak, en het genot der onſchuldige huisſelijke genoegens,

„ die

„ die hij onder hetzelve vindt, boven de trotsche paleizen en „ alle weelderige vermaken der wereld oneindig ver verkiest."

Wij verlangen naar het bericht, wat 'er dan eindelijk van FERDINAND is geworden, die ons tot nog toe, in ieder opzicht, volkomen behaagt; en van wien wij het goede ook daarom hartlijk wenschen te vernemen, omdat zijn hart door zijne liefde voor zekere THERESE zeer krachtig is gewapend, en zijne afwijkingen alzo te minder verschoonlijk zouden zijn, en daarenboven het beminlijke meisje zich zeker dood treuren zou, wanneer hij haar voor de grote wereld vergat. *Quod Deus avertat!*

Wij laten hem op zijne reize ter voldoening van zijns vaders oogmerken, die hem begeleidt, hem door het verhalen van zijnen eigenen levensloop tot zijne loopbaan voorbereidt; en wiens verhaal, gelijk dat in eene Roman behoort, met dit Deel, bij eene zeer belangrijke ontknoping wordt afgebroken.

Over het geheel lazen wij dit boekdeel met genoegen, en geven den Vertaler onzen bijval, als hij zegt: dat wij ook in deze Roman „ zuivere hoogachting voor ware deugd, en levendige ten toonstelling der ondeugd vinden; terwijl 'er voor den bedaarden, nadenkenden Lezer vele uitmuntende lessen van levens-wijsheid en deugd uit te halen zijn." — Jammer is het intusschen, dat, bij de ten toonstelling der ondeugd, dezelve dikwijls wat al te zeer uitkomt, en op de verbeelding (voor welke zelve nu of dan maar weinig overblijft) ten nadeele zal werken; wordende zekere toneelen hier wel eens met zo levendige verwen getekend, als wij zulks wel van dezen of genen ouden zondaar, zo als men zegt, maar geenzins van den Schrijver van *Siegfried van Lindenberg*, zouden verwachten; waarvan wij onze jonge Dames, om haar eenen blos te sparen, moeten waarschuwen.

ISRAËL, *of de Edele Jood. Eene ware Geschiedenis. Door* KAREL WITTE. *Uit het Hoogduitsch. Te Groningen en Amsterdam, bij* W. Wouters *en* J. F. Nieman. 1806. *In 8vo.* 58 *Bl.*

Dat de meening, alsof *een Jood*, en *oneerlijk* te zijn, het zelfde ware, geene algemeene toepassing duldt, toont het leevensverhaal van den braaven ISRAËL, Zoon van JAKOB, eerst een rijken Jood te *Halberstad*, doch vervolgens, door de onbestendigheid der menschelijke zaaken, en buiten zijne schuld, tot de diepste armoede vervallen. Om zich boven behoefte te verheffen, en vooral ook om zijne geliefde Ouders te kunnen ondersteunen, neemt hij, van tijd tot tijd, iets

ieta bij de hand; waarin hij zomtijds gelukkig ſlaagt, doch ook wel eens niet misloopt van door, dus genaamde, Christenen te worden opgeligt. Eindelijk komt ISRAËL op den inval, ter betere bereikingé van zijn oogmerk, eenen deelgenoot te zoeken. Hij vindt dien in een ouden ſchoolmakker NATHAN. Op zekeren dag te zamen zijnde op reis gegaan, om elders eenigen handel te drijven, viel NATHAN, door vermoeidheid, magteloos op den grond neder. In dien ſtand viel ISRAËL's oog, van verre, op den toren van een Klooster. *In het vertrouwen van hulp te zullen vinden*, rigt hij zijne ſchreden derwaarts, zijnen makker, intusſchen „ laatende liggen. *Aan de* deur geklopt hebbende, wordt hij door den poortier afgeweezen, tot zijne groote verontwaardiging over zulk een gedrag, in gewaande naavolgers van den liefderijken JEZUS. Straks daarnaa ontmoet hij den Abt, die aanbiedt, hem te willen helpen, mids hij eene portie varkensvleesch eete, 't welk ISRAËL van de hand wijst, omdat zijne Wet het verboodt. Treurig ging hij nu zijnen weg, zeggende bij zichzelven: „ Het ga dan, zoo als God wil! de Wet overtrede ik niet, „ al zouden ik en NATHAN dan ook omkomen. God is immers „ almagtig, hij zal mij dus ook kunnen helpen, zonder dat „ ik zondige." Intusſchen bleek het welhaast, dat de Abt hem ſlegts op de proef geſteld hadt: hij geleidde ISRAËL in het Klooster, liet ook zijnen vriend derwaarts brengen, en van al het noodige rijkelijk verzorgen; hij deedt nog meer: de eerlijke Abt, over 's Mans trouwe aan zijne Wet voldaan, ſtelde hem aan tot leverancier van de dagelijkſche Kloosterbehoeften; verſchietende hem, om dezelve in te koopen, de benodigde penningen. Zich vlijtig en eerlijk van dien post kwijtende, won hij eerlang eene goede ſomme over, die hem tot grootere onderneemingen in ſtaat ſtelde, in het volvoeren van welke hij God en zijnen pligt ſteeds voor oogen hieldt, en, onder andere deugden, die van weldaadigheid, niet ſlegts aan Jooden, maar ook en inzonderheid aan Christenen, vlijtig oefende, waartoe, ondanks zijnen aangroeijenden rijkdom, zijne maatige leevenswijze hem te meer in ſtaat ſtelde. *Zwaare verliezen leedt ook* ISRAËL dikmaals, in zijnen uitgebreiden handel, doch verdroeg dezelve met godsdienſtige onderwerping, zeggende telkens: „ de Heer heeft het gegeven, de „ Heer heeft het genomen; zijn naam zij geloofd!" — Hij liet een eenigen Zoon naa, ISRAËL JAKOBSZOON, Hofagent des Hertogs van *Brunswijk*, erfgenaam zoo wel van zijns Vaders deugden als rijkdommen.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Bijdragen tot bevordering van Waarheid en Godvrucht. IIde Deel, 3de Stuk. Te Amſterdam, bij W. Brave. *In gr.* 8*vo.* 157 *Bl.*

Ook dit Stuk dezer *Bijdragen*, van wier doel en inhoud wij onlangs verſlag gedaan hebben (*), verdient lof, zoo van wege de gepastheid en verſcheidenheid der gekozene onderwerpen, als ook, over 't geheel genomen, ten aanzien van de wijze van behandeling, die zeer geſchikt is, om vele goede gedachten meer in omloop te brengen, en jonge Kerkleeraars, die niet veel toegang hebben tot andere hulpmiddelen, in de waarneming van hun ambt, en in de beoefening der Heilige Schrift, tot teregtwijzing kan dienen. Niet alles is ons echter even zeer bevallen.

N. 1. *Over de waarheid en godlijkheid van het Evangelie, blijkbaar in deszelfs voortplanting en inſtandhouding.* Wij hebben deze *niet vertaalde* Verhandeling, bl. 1—62, met groot genoegen gelezen. Zij bevat, in eene geregelde orde, eene beknopte opgave van 't voornaamſte, dat door verſchillende Schrijvers onderſcheidentlijk over dit onderwerp is geſchreven.

N. 2. *Handleiding tot het Catechiſeren*, bl. 63—80. De beroemde Leipziger Hoogleeraar J. G. ROSENMULLER deed dit opſtel, dat voorlang verdiend had in onze taal overgebragt te worden, reeds 1783 in 't licht verſchijnen. 't Werd kort daarna (1784) in 't bekende *Journal für Prediger* geplaatst, en is daaruit nu, met weglating van eenige bijgevoegde, vooral geſchiedkundige, opheldering-gen, hier overgenomen. De Vertaler heeft denkelijk geen toegang gehad tot de volgende, merkelijk verbeterde en vermeerderde, uitgaven van 1787, 1793: waarvan hij zich anders met nut zou hebben kunnen bedienen. Wij wen-

(*) Boven, bl. 197.

wenſchen intuſſchen, dat vele Kerkleeraars zich van deze *Handleiding*, ook zoo als ze hier wordt medegedeeld, met omzichtigheid bedienen, en het veelvuldig goede, dat 'er in aangewezen wordt, met verſtandigen ijver in werking brengen zullen.

N. 3. *Over de regte wijze, om de vergeving der zonden voor te dragen*, bl. 83—100. *Ook niet vertaald.* Hier wordt de vraag onderzocht, of de Leeraar, in het voordragen van deze Leer, zeggen moet, *God heeft de zonden vergeven*, dan wel, *God wil en zal de zonden vergeven, indien men gelooft en zich verbetert.* De Schrijver heeft te recht begrepen, dat het laatſte meer overeenkomt met de leerwijze der Apostelen. Dit hadden wij altijd gemeend zoo klaarblijkelijk te zijn, dat wij ons verwonderen over de inſchikkelijkheid, waarmede het tegenovergeſtelt gevoelen hier wordt voorgeſteld, en wel eerst in dier voege, als of even veel voor, als tegen hetzelve, kon gezegd worden. En dan komt dit onderzoek ter beſlisſing achter aan: *hoe ſtelden dit de Apostelen doorgaans voor?* Wij zouden hiermede liever begonnen, alle zulken, die zich ſtelzels vormen, waaraan noch Jeſus, noch iemand zijner Apostelen ooit gedacht heeft, naar dien echten toetsſteen van al, 't geen tot de waare Christelijke Leer behoort, heengewezen, en op betere, in de Uitlegkunde der Heilige Schrift alleen geldende, gronden aangetoond hebben, dat al dit ſoort van nadeelige verſchillen uit misverſtand van de welzamenhangende Leer der Apostelen ontſtaan is.

N. 4. *Korte gedachten over verſchillende onderwerpen*, bl. 103—126. deels uit MULLERS *Theophil.* deels uit het *Journ. fur Prediger.* — *Vroomheid, ongeloof, bijgeloof, dwepers, angſtvalligheid, inconſequentie in den Godsdienst, Neölogen, verſcheidenheid der Godsdienſten, onverdraagzaamheid, geloof en deugd.* Over deze onderwerpen worden hier eenige korte aanmerkingen medegedeeld. Wij hebben de meesten derzelven gepast en regt bruikbaar gevonden; zommigen wat al te kort af en oppervlakkig ter nedergeſteld. Van het op nieuw, in overeenſtemming met Do. KIST, op bl. 117 aangeprezen gebruik van de Schriften van SCHRIVER, ARNDTS, ARNOLD, HEINRICH MULLER, SPENER, en andere zoogenaamde oude Praktikalisten, zou, onzes oordeels, meer nadeel voor de beoefening van waar Christendom te duchten zijn, dan men zich goeds belooft van den verveelenden arbeid, om 'er

het meest bruikbare uit bijeen te verzamelen.

N. 5. *Heeft de Zaligmaker zelf verklaard, dat men, om van de goddelijkheid zijner Leer overtuigd te worden, alleen een godvruchtig gemoedsbeſtaan, doch geene wonderwerken of andere voorwerpelijke bewijzen noodig had? Of onderzoek naar den waaren zin van Joh.* VII: 17. bl. 129–138. *Niet vertaald.* In dit ſtukjen, dat voornamelijk ingericht is tegen eene aanmerking van L. G. BEKENN (*) over 't gezegde van Jeſus bij Joh. *Zoo iemand wil deszelfs wil doen, die zal van deze Leer bekennen, of zij uit God is, dan of ik van mij zelven ſpreke,* — zien wij 't welmeenend oogmerk van den Schrijver, om de voornaamſte bewijzen voor den goddelijken oorſprong van het Christendom op goede gronden ſtaande te houden, doorſtralen. Of hem dit evenwel hier wel gelukt zij, komt ons twijfelachtig voor. Hij wil met WOLF in *Curis Philol.* 't Grieksche woord, door *bekennen* vertaald, liever overgezet hebben *onderzoeken*, en geeft dan aan de uitſpraak van Jeſus dezen zin: *Indien iemand, met opzicht tot mijne leer, den wil van God begeert te doen,* (dat is dezelve voor goddelijk aannemen) *die onderzoeke de waarheid van mijne verzekering, hij onderzoeke of mijne leer in de daad goddelijk is, gelijk ik verzekerd hebbe, dan of ik enkel op eigen menſchelijk gezag ſpreke.* In de bijgebragte plaatzen voor die beteekenis van *onderzoeken*, (in dit Hoofdſt. vs. 51. *Hand.* XVII: 19, 20. XXII: 30. XXIII: 28. 1 *Theſſ.* III: 5.) kan men even goed de gewoone beteekenis van *weeten, kennen*, of *bekennen, erkennen, verſtaan*, als die van *onderzoeken*, waarvoor ons geen voldingend voorbeeld bekend is, aannemen. De geheele uitlegging komt ons gedrongen voor. Ook kunnen wij niet zien, wat deze plaats, ook volgends de gewoone opvatting, in 't geſchil over de bewijskracht der wonderwerken, geeft of neemt.

N. 6. *Aanſporing tot godvrucht bij den ingezamelden oogſt. Ter proeve voor eene Najaars-leerrede*, bl. 141–157. Als eene eerſte proeve, verdient dit ontwerp geprezen te worden. Bij eene nadere bewerking, en zoo ook bij alle dergelijke ondernemingen, zouden wij nog een weinig meer zalving, in de geheele wijze van voorſtelling, verlangen.

Dis-

(*) In dien onlangs uitgegeven geſchrift, *de Goddelijkheid van het Christendom, zoo verre die begrepen kan worden.*

Disſertatio Exegetico-Theologica, de notione formularum ΒΑΣΙΛΕΙΑ ΤΩΝ ΟΥΡΑΝΩΝ, ΤΟΥ ΘΕΟΥ et ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ, in pluribus N. T. locis; &c. &c. Auctore E. M. DORPER, J^R. Amſtelodami apud *J. A. Meijboom.* 1806. 8vo. f. maj. pp. 87.

Wanneer men in aanmerking neemt, dat de Steller van dit Strijdſchrift, volgends 't geen hij ons in de Voorrede zegt, eerst nadat hij de Utrechtſche Academie verlaten had en reeds onder het getal der Proponenten aangenomen was, door den Hoogleeraar VAN NUIJS KLINKENBERG is opgewekt, om iets van dien aart te ſchrijven, en aan het Amſterdamſche Athenæum, daar hij zijne ſtudien begonnen had, openlijk te verdedigen, en dat 'er, tuſſchen dit laat begin der gantſche onderneming en de openbare uitgave, maar zeer weinig tijd verloopen is; dan verdient zeker dit eerſte voortbrengſel van des Jongelings arbeidzaamheid nog al eenigzins gunſtiger beöordeeld te worden, dan andere dergelijke proeven van naarſtigheid en kunde, waaraan men vooronderſtelt dat de behoorlijke tijd heeft kunnen beſteed worden.

De ſtof, door den jeugdigen Schrijver bewerkt, is, in de laatſte jaren, door onderſcheidene geleerde mannen opzetlijk behandeld, en veel lichts daarover verſpreid. Niet alles, wat daarover geſchreven is, ſchijnt hem bekend geweest te zijn. De bekende Verhandelingen van de Hoogleeraaren VAN VOORST en ROOIJAARDS, over dit onderwerp, hebben wij nergens aangehaald gevonden. Die van den Hoogleeraar HERINGA heeft hem veel geholpen. Van die van FLATT, STORR en anderen had meer partij getrokken kunnen worden.

De Verhandeling is verdeeld in drie Hoofdſtukken. In het *eerſte* wordt onderzoek gedaan naar den oorſprong der ſpreekwijzen, *het Koningrijk der Hemelen*, *het Koningrijk van God* en *het Koningrijk van Christus*, die in het N. T. verwisſeld worden, en ontwijfelbaar uit de Profetiſche Schriften des O. T. zijn overgenomen, 't geen in de genoemde Verhandelingen omſtandig aangetoond, en door den Heer DORPER hoofdzakelijk herhaald is, p. 4—9. — In het *tweede* wordt, p. 10—35, de Leer van het N. T. over het *Koningrijk van Christus*, of wel over

diens

diens wijduitgeſtrekte *opperheerſchappij*, door Hem in den Hemel aanvaard, toen Hij aan Gods rechtehand geplaatst is, (welk denkbeeld de Schrijver, zonder dit echter bepaaldelijk te zeggen of te bewijzen, voor het algemeene hoofddenkbeeld, bij deze ſpreekwijzen altijd ten gronde gelegd, ſchijnt aan te nemen) onderſcheidentlijk nagegaan, en aangetoond: (1) Welk getuigenis een Engel daaromtrent, in de boodſchap aan Maria, *Luk.* I: 32, 33, in duistere bewoordingen, afgelegd heeft. (2) Wat 'er door Johannes den Doper nader van gezegd is, *Matth.* III: 2. (3). En vervolgends duidelijker door Jeſus zelf op vele plaatzen. (4) En nog veel omſtandiger, en ook klaarder, door de Apostelen. Dit Hoofddeel is verreweg het beste der geheele Verhandeling. Men moet den Heer DORPER den lof geven, van de voorlichting, die hij bij de aangehaalde Schrijvers vond, naarſtig gebruikt, 't voornaamſte, in eene goede orde, bijeenverzameld, en verſtandig beöordeeld te hebben. — In het *derde* wordt uitvoerig gehandeld over de andere meer bijzondere beteekenisſen der genoemde ſpreekwijzen, p. 36—87. Hiertoe brengt de Schrijver het onderſcheiden gebruik derzelven,

(1) Van de *rijksonderdaanen*, waartoe wel alle ſchepſelen in 't algemeen behooren, maar inzonderheid de *vereerers van Jeſus*, alle *belijders van 't Christendom*, doorgaans de *Kerk* of *Gemeente van Christus* geheten. In dien zin (de Schrijver noemt deze de *eerſte en eenvoudigſte beteekenis*) worden vele plaatzen, vooral uit de Euangelien, opgevat, en naar deze vooronderſtelling, in navolging van FLATT en anderen, verklaard. Hiertoe zal ook de ſpreekwijs, *in het Koningrijk der Hemelen in te gaan*, behooren; die dan zoo veel zegt, als *een Christen te worden, zich bij de Gemeente der Christenen te voegen.*

(2) Van de *Christelijke Leer*, óf wel van de *aankondiging van het Euangelie.* Deze beteekenis wordt maar in weinige plaatzen, uit de Euangelien en Handelingen der Apostelen, aangenomen.

(3) Van de *toekomſtige hemelſche gelukzaligheid.* De Zaligmaker zal reeds nu en dan, ook in dezen zin, van Gods Koningrijk geſproken hebben. Dat bedoelde ook de moordenaar aan 't kruis, toen hij tot Jeſus zeide, *gedenk mijner, als gij in uw koningrijk zult gekomen zijn.*

De Apostelen hebben inzonderheid, in hunne Brieven, dikwijls deze beteekenis gevolgd.

(4) Van 't *rijksbestuur* zelf, of *oefening der koninglijke macht*. Daartoe zullen de volgende plaatzen, *Matth.* XVIII: 23—25. XXV: 1—13, 14—30. *Luk.* XXI: 31. 1 *Kor.* XV: 24—28. 2 *Tim.* IV: 1, behooren.

Of nu deze rangschikking de waare, en de bijzondere verklaring der bijgebragte plaatzen wel getroffen zij, willen wij niet beslissen. Over velen derzelven meenen wij voor ons anders te moeten denken. 't Komt hier voornamelijk aan, om 't algemeene meest heerschende denkbeeld, als grondslag der onderscheidene beteekenissen, die niet zoo ver uit elkanderen loopen, als zij wel schijnen, juist te bepalen, en, op uitlegkundige gronden, aan te wijzen, welke onderscheidene richtingen dit denkbeeld, eerst in de redenen van Jesus, en daarna in de leerwijze der Apostelen, heeft gekregen, zoodat 'er dan eens iets meer, en dan weder iets minder bij ingesloten geweest is, waaruit de verschillende beteekenissen ontstaan zijn. Dit ontbreekt in deze Verhandeling.

De Latiniteit is in dezelve zeer gebrekkig, zoodat men zich veelal verbeeldt Nederduitsch met Latijnsche, en dan nog dikwijls kwalijk gekozene, en tegen de regels der taal gebruikte, woorden te lezen. P. 7. wordt *subjiceret, haberet, coërceret*, voor *subjecturus, habiturus, coërciturus esset*, geschreven, en deze lompe fout komt telkens terug. P. 12. *propagata* voor *aucta*. P. 15. *ne tamen putemus* voor *nec tamen existimandum est*, of iets dergelijks. P. 26. *proprio sensu* voor *primo*. P. 33. *in oppositione cum* voor *opposita*. P. 35. *neque dubitabit quispiam ferre judicium* voor *ex dictis intelligitur, quid judicandum sit*, of iets dergelijks. P. 55. *mox* voor *modo*. P. 62. *ne cui offendat* voor *quem*, en *liceat observasse* voor *observare*. En zoo zouden wij kunnen voortgaan. Liever voegen wij 'er nog een voorbeeld eener geheele zinsnede bij: p. 83 leest men: *Non tamen est justa conclusio, cum propter hæc exempla vocis primam notionem immutemus, quæ profecto intacta manere debet et servari, usquedum idonea sit eam violandi ratio.* Zulke taal is men aan 't Amsterdamsche Athenæum niet zoo gewoon. De Hoogleeraar VAN NUIJS KLINKENBERG had ten minsten de meest in 't oog loopende gebreken moeten aanwijzen. En waartoe den Jongeling ge-

gedrongen, om, nadat hij de Academie verlaten had, nu nog te Amsterdam eene Disfertatie te gaan vervaardigen, 't geen hij te Utrecht op zijn gemak had kunnen doen, en waartoe hem zijne Leermeesters aldaar, de Heeren ROOIJAARDS en HERINGA, geene mindere handleiding zouden gegeven hebben? De kundige DORPER toont genoeg aanleg te hebben, om, eenmaal behoorlijk te regt geweezen zijnde, zijnen eerwaardigen ſtand tot eere te kunnen verſtrekken.

Gedachtenis-Rede uit Jeremias XVII: 7. over het zalig afſterven van zijne Doorluchtige Hoogheid WILLEM DE VIJFDE, *Prins van Oranje en Vorst te Nasſau; van* JOHAN JACOB TOUBIJ, *Leeraar bij de Evangeliſche Lutherſche Gemeente te Dietz. Uit het Hoogduitsch. In 's Hage, bij* J. F. Jacobs D' Agé. 1806. *In gr.* 8*vo.* 22 *Bl.*

De tijd bekoelt iedere menschlijke drift; bij een lijk vergeeft en vergeet men zo ligt; en de veranderde gedaante der wereldſche zaken doet perſonen en gebeurtenisſen, na verloop van ettelijke jaren, voorkomen in een nog al eenigzins ander licht. Deze Gedachtenis-rede op den laatſten Stadhouder van deze gewesten zou voorzeker onder ons duizenden lezers, toegenegene lezers vinden, ware dezelve ook maar middelmatig goed, en had zij maar iets, hoe weinig dan ook, van de algemeen erkende vereischten in zodanig een ſtuk; — nu, intusſchen, zal vriend en vijand van het Oranje-huis dezelve met verontwaardiging wegwerpen; terwijl de bedaarde en geheel onpartijdige lezer ze met eenen glimlach ter zijde legt. Het is indedaad bij de lezing, alsof de Redenaar dan volſtrekt niets goeds van den doorluchtigen Overledenen te zeggen wist, en of hij, gedwongen tot lof, nu opzetlijk zodanig eenen trap van deugd den Oranje-vorst aandichten wilde, als waarvoor de mensch hier naauwlijks vatbaar kan gerekend worden, en, met die zaak echter verlegen, het bewijs en de ontwikkeling zelve opzetlijk terug hield, alles afdoende met eene opeenſtapeling van brommende woorden; en wij zouden waarlijk geloven dat dit in zijn plan viel, bijaldien wij niet hier en daar zodanige bewijzen van onnozelheid en zwakheid van geest in deze zijne

Leerreden hadden aangetroffen, die ons overtuigden, dat hij waarlijk Prins WILLEM DEN VIJFDEN gehouden heeft voor het *non plus ultra* van menschlijke deugd.

De man was bij het optreden van den leerſtoel dan maar eens bitter verlegen: *hij durfde het naauwlijks zeggen*, wat tot deze zijne Rede de treurige aanleiding gaf: en waarom durfde hij niet? omdat niemand het treurig geval nog wist? ô neen! want *het ingekomen doodbericht en het klagend ſterfgelui had het reeds luid genoeg geroepen*: maar, hij herhaalt het nog eens, *hij durfde* naauwlijks over het ſterfgeval ſpreken, omdat de eerſte bekendmaking een ieder zo diep geroerd had, en van dien oogenblik af die bekendmaking *het voorwerp was geweest, en nog was, van de innigſte deelneming zijner toehoorders, van hunne huislijke en openlijke geſprekken en van hunne klachten.* Waarom of de man dan nu daar ook niet van durfde ſpreken? Maar dit is tot daar aan toe; een mensch heeft dikwijls eene bijzonder zonderlinge reden, waarom hij voor iets benaauwd is. Hij komt eindlijk tot den bepaalden (misſchien opgegevenen) tekst, waarvan hij niets zegt, dan dat dezelve duidlijk is, en gaat nu ſpreken VAN ONZEN GEZEGENDEN VORST, ALS EEN GROOT EN GEZEGEND VOORBEELD VAN EEN GEGROND EN ONWRIKBAAR VERTROUWEN OP GOD. Waarin beſtond dit vertrouwen? In geloof aan de Voorzienigheid naar de H. Schrift, — hetgeen hij zich aanſchafte door het lezen van den Bijbel, het naarſtig ter Kerk gaan, en eerbiedig zijn in de Kerk — en zijn ſtreven naar gehoorzaamheid in denken en doen aan den wil van God. Hij was een rechtvaardig, milddadig, nedrig, beſcheiden en vriendlijk mensch. — En wat was 'er het gevolg van? Dit vertrouwen was hem een licht in de duisternis, — gaf hem rust en moed in het hart — troost in den dood — en een' hoger' trap van zaligheid in de andere wereld. —— Dit alles wordt-brommend vermeld; maar, gelijk wij reeds zeiden, ontwikkeling, behoorlijke ontwikkeling en bewijs ontbreekt; hetwelk echter in zijn oog ſchijnt vergoed te worden door de dikwijls herhaalde eernamen van: *de beſte Vorst — de wedergaloze vroome, edele en menschlievende Vorst en Heer — de Hoogstzalige — de verhevene ontſlapene — onze in God rustende Regent — onze vereeuwigde Vorst en Heer — onze vereeuwigde Landsvader — in God rustende Vorst en Heer*, enz. enz. en eindlijk ook ONZE VOLKOMENSTE VORST EN HEER.

En

En wel vooral hinderde ons, in den mond van eenen Christenleeraar, deze laatstgenoemde uitdrukking, daar zij gebruikt wordt om de groote waarheid en kracht van den tekst, *Gezegend is de man, die op den Heere vertrouwt* enz., *in het beeld van den Overledenen*, ONZEN VOLKOMENSTEN VORST EN HEER, te doen opmerken. — Dan, de doorluchtige Overledene ruste in vrede! en ſtichte zich met dit boekje, wie 'er zich mede ſtichten kan! — terwijl wij Vorst WILLEM FREDERIK, de menschlievende, wijze en onophoudlijk werkzame hier genoemd, — die wij hartlijk wenſchen dat zijnen volke lang tot zegen zij — eenmaal eenen beteren Lijk- en Lofredenaar toewenſchen, dan zijn Heer Vader Zaliger in den Eerw. TOUBIJ te beurt viel.

Fruitkundig Woordenboek, behelzende all hetgeen betrekking heeft tot de kennis en het huishoudelijk gebruik der verſchillende ſoorten van Fruiten; enz. Gevolgd naar het Hoogduitsch van J. C. CHRIST, *en verrijkt met het wetenswaardigſte uit het op last van het Engelsch Gouvernement uitgegeven Werk van* W. FORSIJTH, *over eene nieuwe wijze van Boomſnoeijen, enz. door* J. F. SERRURIER. *In II Deelen. Met Platen. Iſte Deel. Te Amſterdam, bij* J. Allart. 1805. *In gr.* 8*vo.* 483 *Bl.*

Wij ontvingen, voor drie jaren, een Engelsch Werkje, onder den titel: *A Treatiſe on the culture and management of Fruit-trees, &c.* hetwelk in Groot-Brittanje ongemeenen lof verwierf. Wij leerden hetzelve kennen uit eene Franſche vertaling, te Parijs, onder den titel: *Traité de la culture des Arbres fruitiers*, in 't zelfde jaar, met aanmerkingen van den Vertaler, uitgegeven. Dit moest ook bij onze liefhebberen van Tuinkunde en Landbouw niet weinig opziens baren. Bij nader onderzoek, echter, bleek ons, dat het Engelsch Werk inzonderheid voor dat land geſchikt was, en dus maar alleen voor dat gedeelte, hetgeen betrekking had tot de ſnoeikunst en behandeling der vruchtboomen, en inzonderheid de genezing derzelven, voor ons van een wezenlijk nut kon zijn. Men hoore wat de Heer SERRURIER daarvan getuigt: „ Ik vond daarin eene geheel „ nieuwe wijze van behandeling der Vruchtboomen, en „ een zeer eenvoudig en onkostbaar middel, om zieke,

„ verwaarloosde, ja bijkans afgestorvene boomen te ge-
„ nezen en als uit hun asch te doen herleven: waarbij ge-
„ voegd waren zulke authentieke getuigschriften van be-
„ voegde, en zelfs door 't Engelsch Gouvernement op-
„ zettelijk daartoe benoemde, beoordeelaars, dat bij
„ mij geene de minste twijfeling konde overblijven, of
„ de bijkans wonderdadige uitwerkselen der gemelde
„ handelwijze in de daad plaats gevonden hadden."
Ondertusschen de liefhebberij voor het aankweeken der keurigste fruiten en vruchten was ten allen tijde, vooral sedert de loffelijke pogingen van eenen HIRSCHFELD en andere verdienstelijke mannen, ten klaarsten gebleken; en door de nuttige Maatschappij voor den Landbouw wierd, in bijzondere vakken, hieromtrent niet weinig aan den wensch onzer Landgenooten voldaan. Kleine stukjes, echter, over onderscheidene takken of rubrieken van eenige wetenschap handelende, raken ligt verloren, en de liefhebber, althans die hiervoor wel iets over heeft, neemt gaarne zijne toevlugt tot een Werk, al is het ook wat meer kostbaar en uitgebreid, waarin hij alles bijeen kan vinden: het was derhalve een gelukkige inval, om al het nuttige deswegen, hier en elders verzameld, in één Werk, onder één oogpunt, te brengen. En wie, hieromtrent eenigzins bedreven, moest niet bekend zijn met den uitvoerigen en naauwkeurigen arbeid van den Hoogleeraar CHRIST, onder den titel: *Pamologisches theoretisch-praktisches Handwörterbuch, oder Alphabetisches Verzeichnis aller nöthigen* enz. te *Leipzig* 1802 uitgegeven. De Heer CHRIST is toch, sedert ruim 30 jaren, niet slechts als Fruitkundig Schrijver, maar ook (hoewel Predikant zijnde, en het boomkweeken, de bijenteelt enz. als liefhebberij behandelende) als aankweeker en leverancier van de beste soorten van vruchtboomen, alom met den grootsten roem bekend. Doch het zijn niet alleen de verdiensten van onzen Hoogleeraar, maar ook het gebruik, dat hij van de ontelbare ondervindingen van eenen DU HAMEL, QUINTINIJE, MILLER, KNOOP, ZINK, DIEL, HIRSCHFELD, MANGER en anderen gemaakt heeft, welke ons, naar zijn ontwerp, een algemeen magazijn voor dit gewigtig vak openzetten; waarbij inzonderheid in aanmerking komt, dat ook van al het nieuwe en nuttige in het Engelsch Werk van den Heere FORSIJTH, ook met overneming van de fraaije opheldernde Platen, is gebruik gemaakt.

Wij

Wij wenſchen onzen Landgenooten van harte geluk, dat deze bewerking aan de handen van den vlijtigen en oordeelkundigen Heere SERRURIER is toevertrouwd geworden; en het is in de daad eene verkwikkende waarneming, dat, ook in ons Vaderland, een Leeraar, die reeds zijne verdienſten in die betrekking zoo zeer heeft gevestigd, den tijd weet te vinden, en den lust bezit, om zijne medemenſchen, in andere nuttige vakken, te onderrigten.

Ons verſlag van het Werk zelve komt kortelijk hierop neder. Onder de zeer begeerlijke dingen voor den liefhebber van keurige fruiten en vruchten, is altoos geweest, dat men dezelven bij hunnen regten naam mogt kennen. Die namen zijn, ondertuſſchen, in de meesten onzer verſcheiden gewesten, zeer verſchillende; hetgeen ligtelijk verklaard kan worden uit de oorſpronkelijke benamingen der meeste vruchten en fruiten, in die verſcheiden landen en gewesten, onder verſcheiden hemelſtreken, van waar zij die ontvangen hebben; en die dan, door de wonderlijke uitſpraak van onze hovenieren van verſchillenden landaard, zoo kromtongig worden uitgedrukt, dat 'er een Edipus toe vereischt wordt, om, langs eenige waarſchijnlijke afleiding, de bron te kunnen naſporen: om nu niet te ſpreken van zoo vele voortbrengſelen, welke in het een of ander gewest of dorp of kweekſchool, in ons land, zijn uitgevonden, en die men, naderhand, wel *in natura* bezat, maar waarvan men nimmer den eigen naam heeft geweten. Men behoeft hier niet bij te voegen, welk een dienst den liefhebberen bewezen wordt, door eene aanvulling van dit gebrek. Onze KNOOP zal door geen Tuinminnaar dan met achting genoemd worden; maar hoe onvolledig, hoe gebrekkelijk is niet zijne opgave! CHOMEL heeft, in zijn *Huishoudelijk Woordenboek*, hieromtrent een menigte materialen geleverd; maar het overzigt daarvan ſchijnt ons alleen te toonen, hoe verbazend veel ook nog daaraan ontbreekt. Te eiſchen dat men ons hier eenen voldoenden en onfeilbaren *Nomenclator* zou aanwijzen, ware zoo onbeſcheiden als dwaas; en dit verzoeken wij elk in het oog te houden, die, in het doorſnuffelen van dit *Fruitkundig Woordenboek*, ook wel eens dorpen ontmoet, waarin men, volgens ons ſpreekwoord, geene huizen vindt.

Na dezen welverdienden algemeenen lof, kan Recen-

ſent

ſent toch niet nalaten in bedenking te geven, of het wel zoo raadzaam is, de namen van alle vreemde planten, fruiten en vruchtboomen, te vertalen; dat toch ſomtijds wonderlijk klinkt; en men mag twijfelen, of dit wel bij onze hoveniers (het zijn toch alle geen beoefenaars van Vader LINNÆUS!) eenen genoegzamen ingang zal vinden. De kortheid onzer aankondiging verbiedt ons, dit door voorbeelden op te helderen, die den naauwkeurigen Lezer niet zullen ontſlippen.

Op den Nederduitſchen ſtijl en zuiverheid der tale, zal men niets zakelijks te berispen vinden; alleen heeft het ons verwonderd, hoe de Eerw. SERRURIER, om te beſchrijven hetgeen wij gewaarworden door het gevoelen of aanraken van eene plant of vrucht, zich bij herhaling aldus uitdrukt: *zij voelt zich aan als fluweel*, enz. Dit zal toch wel geen Overijſſelsch taaleigen, mogelijk wel een Germanismus, zijn.

Verſcheide Artikels, in dit Woordenboek, zijn zeer uitgewerkt: zoo is, bij voorb., het toebereiden van den *Cyder*, in deszelfs geheele behandeling, nergens, zelfs niet bij de Engelſchen, zoo naauwkeurig en uitvoerig te vinden. De Historie van eenige fruiten en vruchten is dikwerf niet minder belangrijk; de beſchrijving van de herkomst en voortgezette aankweeking van den Appelboom, van de oudſte tijden en volken tot op onze dagen, ſtrekt hiervan ten bewijze. Gaarne zouden wij dit, ter dezer plaatſe, inlaſchen, indien het ons beſtek veroorloofde. Even zoo nieuw en naauwkeurig zijn ook de natuurkundige beſchrijvingen, zelfs van de Inſecten, welke onze vruchten zoo zeer benadeelen, en waartegen de meest beproefde hulpmiddelen worden opgegeven. Niemand zal het gewigt van dergelijke ontdekkingen en opgaven in twijfel trekken. Het nieuwe recept van den Heere FORSIJTH, van een allerheilzaamſte boompap en boompoeder, is reeds in een ander Maandſchrift ter kennisſe van onze Landgenooten gebragt. Wij zouden hier nog andere recepten kunnen bijvoegen; doch eindigen liever onze aankondiging, met een kort en duidelijk voorſchrift van *Frambozen-Azijn*, bij onze Vrouwen in de huishouding, niet minder dan bij de Geneeskundigen ter verkwikking hunner lijderen, bekend. „ Men neemt op 8 ℔ Frambozen 3 ℔ besten wijn-azijn, laat de Frambozen „ 24 uren lang koud op den azijn ſtaan trekken,

„ perst

„ perst ze vervolgens door een doek uit, en op een ℔
„ van dat nat doet men ½ of ¾ ℔ beste broodſuiker
„ aan ſtukken, en zet het op 't vuur, waarop men
„ het laat ſtaan, tot dat de ſuiker geſmolten is; maar
„ het moet vooral niet koken."

Wij zien met ongeduld het volgende Deel van dit nuttig Werk te gemoet, te meer daar verſcheide Artikelen, in dit Stuk, zonder de Platen, die bij het tweede Deel zullen worden uitgegeven, onverſtaanbaar zijn: het gaat van A—I.

Oordeelkundige Inleiding tot de Historie van Gelderland, door W. A. VAN SPAEN, *in* 1795 *extraordinaris Raad in Gelderland; Scholtus en Dijkgraaf binnen en buiten Hattem; Hoogſchout van Maaſtricht. IVde Deel. Te Utrecht, bij* B. Wild en J. Altheer. 1805 *In gr.* 8*vo.* 351 *Bladz., behalven eenen* Codex Diplomaticus *van* 96 *bladz. en eenen* Bladwijzer *voor de Vier Deelen* (*).

De onvermoeide en oordeelkundige Onderzoeker der Gelderſche Oudheden en Geſchiedenisſen, de Heer VAN SPAEN, levert, in dit Vierde Deel, het ſlot zijner *Inleidinge tot de Historie van Gelderland.* Met genoegen zullen wij ons benaarſtigen om van deszelfs inhoud een zo naauwkeurig en uitvoerig verſlag te geeven, als de bepaaldheid onzer ruimte gedoogt, en daartoe alle verdere vooraffpraak achterwege laaten.

I. Dit Deel begint met eenige korte aanmerkingen over de *Landen tusſchen Maas en Waal*, en over de oude Grensſcheiding tusſchen de Batavieren en de Menapiers. De eerſte houdt de Schrijver, zo als hij reeds in het IIIde Deel, bl. 25, had te kennen gegeven, voor dat kleine gedeelte van het Land van Gallien, hetgeen de Batavieren bezaten. De andere liep, naar zijne gedachten, waarſchijnelijk langs de rivier de Niers tot Goch, en van daar, over Calkar, tot den Rhijn, zodat een groot gedeelte van Kleefsland, het geheele *Rijkswald* (waarvan nader) en zelfs de Stad Kleef, of de

(*) Zie van de eerſte Drie Deelen eenig bericht in de *Algem. Vaderl. Letteroefeningen* voor 1805, I. Stuk, bl. 24 env.

de plaats, waar zij naderhand gebouwd werd, tot den ouden Bataafſchen grond behoorden. Bl. 1—6.

II. In eene Tweede Afdeeling, van bladz. 7—54, handelt de Schrijver *van de Stad en het Rijk van Nijmegen*. Van de Stad wordt, om bijgebragte redenen, weinig gezegd; van de *Borchgraaven*, of Burggraaven, aangemerkt (bl. 8) dat zij, voor het laatſte der XIIde Eeuwe, onder dien naam niet bekend zijn, maar onder dien van *Castellanus*, of van *Praefectus*, of ook wel van *Comes*, voorkomen. Bij de verpanding van Nijmegen, in 1248, door WILLEM DEN II, Roomsch-Koning, aan Graaf OTTO van Gelre, verviel het Burggraafſchap aan deezen, en zij, die naderhand door de Graaven van Gelre tot Burggraaven aangeſteld werden, waren gewoone Amptenaaren. Dat, na de Spaanſche omwenteling, de voorrang in de Ridderſchap van het Kwartier van Nijmegen, en de Voorzitting in de Staaten van Gelderland, aan het Burggraafſchap zijn verknocht geweest, ſchijnt meer eene ingeſlopen gewoonte dan een verkregen recht geweest te zijn, bl. 15. Het zogenaamde *Rijk van Nijmegen* werd waarſchijnelijk te gelijk met de Stad verpand, bl. 16 (*). —— De Schrijver handelt vervolgens over de beide Gerechtsbanken van het Ampt, of *Rijk*, t. w. die van *Wichen* en van *Beuningen*, nevens de daar onder behoorende Dorpen en Heerlijkheden, en ſpoort, met groote bedrevenheid in 's Lands vroegere en laatere Geſchiedenisſen, derzelver Heeren en Bezitters, met hunne Geſlachten en Afſtammelingen, na, gelijk ook den overgang der goederen, door koop, huwelijk, enz. uit het eene Geſlacht in het andere.

III. Van bl. 55—69 wordt gehandeld van het *Rijkswald*, hoogstwaarſchijnelijk eene bezitting van den Keizer, gehecht aan den Hof of Burg van Nijmegen, maar niet met denzelven overgegaan aan de Graaven van Gelre. Het was een Woud of Bosch, welks uitgeſtrektheid in de vroegſte tijden niet meer te bepaalen is, maar zekerlijk van ouds veel grooter dan in laatere dagen. De Heeren van *Groesbeek* waren Waldgraaven van hetzelve, en de Schrijver geeft om die reden, onder deeze Afdeelinge, bladz. 63 env. een verſlag van hunne heerlijk-

(*) Evenwel, naar het ſchijnt, met eenige uitzonderinge. Zie hetgeen de Schrijver bl. 38 zegt van *Ubbergen*. Rec.

lijkheid en derzelver lotgevallen, ſchoon zij tegenwoordig onder het Rijk van Nijmegen gerekend worde.

IV. De *Duffelt* is tegenwoordig geheel van Gelderland geſcheiden: doch, daar dezelve eertijds onder de Gelderſche Graaven ſtond, oordeelt de Schrijver 'er iets van te moeten zeggen, gelijk hij doet van bl. 70 tot 80. In de elfde Eeuw behoorde de Duffelt aan Graave BALDERICK, van welken, en van wiens Huisvrouwe ADELA, in het eerſte Deel breedvoerig gehandeld is.

V. Hierop volgt het land tuſſchen, of *van Maas en Waal*. Dit behoorde, in de eerſte helft der twaalfde Eeuwe, eenen Graave FOLCOLDUS, ſchijnt na deszelfs dood aan den Keizer vervallen, en door deezen aan de Graaven van Gelre ter leen te zijn uitgegeven, met uitzonderinge van eenige bijzondere heerlijkheden; ſchoon de Graaven van Gelre, als de machtigſten, ook het grootſte gezach oefenden in zaaken het geheele Land of Ampt betreffende, zo als onder anderen blijkt uit eenen Dijkbrief, in het jaar 1321, door REINALD, Zoon van Gelre (*), gegeven. Van deezen Dijkbrief en andere verordeningen ſpreekt de Heer VAN SPAEN bl. 83 env. Vervolgens gaat hij over tot de beſchrijving der Dorpen behoorende onder de beide Gerechtsbanken van *Haren* en *Wamel*, tot de bijzondere Heerlijkheden in het Ampt gelegen, en tot het voordraagen der Geſlachten, welke, het eene na het andere, ieder derzelve bezeten hebben. „Aanmerkelijk is," zo als de Schrijver met reden zegt op bl. 86, „ hetgeen HENDRIK „ VAN DOORNE, Amptman van *Maas* en *Waal*, in ... „ 1474 verklaarde; *dat in zijnen ampte egheene civile „ breuken en zijn, dan alleene penen. Ende dat die on„derſaiten aldair houden ende wiſen datter egheene en „ zijn. Ende al eest ſo dat zij malcanderen ſlaen met „ vuysten, ſtocken, bloetreijſen, quetſen oft vermijncken, „ behoudelic, dat zij malcanderen niet doot en ſlaen, dat „ zij houden, dat zij niet en verbeuren, al wairt oic ſo „ dat zij jen totter doot toe gequetst hadden, ſo verre hij „ noch leven inne hadde.*" — De inwoonders dier landſtreek ſchijnen dus van ouds tamelijk vechtziek geweest te

(*) Zo noemde hij zich tot aan den dood van zijnen Vader, REINOLD I, welken hij, onder voorwendſel, het zij waar of valſch, van krankzinnigheid, gevangen hield.

te zijn, en misschien is die geest nog niet geheel van hun geweken. Recensent kan ten minsten zich herinneren, in zijne jeugd, ruim vijftig jaaren geleden, wanneer hij in Gelderland verkeerde, veel daarvan gehoord te hebben. — De Heer VAN SPAEN eindigt, bl. 129, zijne beschrijving van het Quartier van Nijmegen, „ waar „ voor," zegt hij, „ wij meer hulpmiddelen gevon„ den hebben, dan wij in het eerst durfden hoopen. „ Konden wij het zelve wegens de *Veluwe* zeggen!"

VI. Reeds in het Voorbericht voor het IIde Deel gaf de Schrijver (bl. IV.) zijn leedweezen te kennen, dat hem niet mogelijk was geweest „ uit egte beschreiden „ en onwraakbaare bewijzen een geheel te zamen te „ stellen. Het flaauwe licht," schreef hij, „ dat men „ zeer schaars ontdekt, is niet toereikende den fakkel „ der waarheid aan te steken; de mij bekende hulpmid„ delen zijn te onvolledig, om de schakels aaneen te „ hegten." En terwijl hij in het Voorbericht voor het IIIde Deel (bl. V, VI) met dankbaarheid de vergunningen erkent, zo van de Capittelen te Utrecht, als van het Fransche *Gouvernement*, het welk hem tot alle de Archiven van Landen, Steden, Capittels en Kloosters eenen onbepaalden toegang verleende, nevens de vriendlijkheid van veele Liefhebberen der Oudheid, vervolgt hij: „ Met leedwezen moet ik echter bekennen, dat, „ uitgenomen de Heer TULLEKEN, *Leengriffier van Gel„ derland*, die, op de gedienstigste wijze, mij het ge„ bruik der Registers en Papieren der Leenkamer toe„ stond, ik geen de minste hulp noch bereidwilligheid „ gevonden heb ter plaatze, alwaar ik uit de natuur „ van mijn werk, en mijne poogingen om tot nut van „ 't algemeen, en vooral van *Gelderland* te werken, „ zulks het meeste had moeten verwagten. Niet alleen „ de Archiven der Provincie; maar zelfs de stukken „ ter griffie van 't Hof, die ik voor eenige jaaren gerang„ schikt had, bleeven voor mij geslooten!" — Welke redenen men ter verdediginge van eene zo onvriendlijke behandeling hebbe in te brengen, is ons onbekend, en wij willen ons wachten van ligtvaardig oordeelen. Evenwel, wanneer wij de overal gemaatigde en onpartijdige schrijfwijze des Heeren VAN SPAEN in aanmerking neemen, bevreemdt ons ten hoogsten eene weigering, welke alle voorkomen heeft van eene begeerte om de dingen in het duister te houden. — Doch wij kee-

keeren weder tot hetgeen de Schrijver, ſchoon niet zo volledig als hij wenschte, raakende de *Veluwe* heeft kunnen ontdekken. —— Deeze Landſtreek werd door de graft van DRUSUS geſcheiden van Germanie; doch verder weet men zeer weinig van haare oude geſteldheid of Inwoonderen, en het meeste, dat daaromtrent geſchreven is, beſtaat uit loutere gisſingen. Zij maakte oudtijds een gedeelte van Friesland, en komt allereerst voor onder den naam van *Feleouua*, omtrent het jaar 793. Evenwel ſchijnt deeze *Feleouua* niet zo uitgeſtrekt geweest te zijn als de tegenwoordige *Veluwe*, bl. 134. In welken zin zij tot het oude Friesland behoord hebbe, onderzoekt de Schrijver bl. 136. Van § 7 env., of bl. 144 env., ſpreekt hij van de oude verdeeling des Lands in verſcheiden Graafſchappen, en leert vervolgens, bl. 159 env., dat de Veluwe, waarſchijnelijk ten tijde der kruistochten, door GODFRIED van *Bouillon*, als een Stichtsch achterleen verpand wierd aan den Graaf van *Gelre*, aan welken zij ook, omtrent het jaar 1187, door Keizer FREDERIK I werd toegekend. Zij was, volgens eene uitſpraak van Keizer HENDRIK VI, van het jaar 1196, een eigendom der Kerke van Utrecht; van deeze hield de Hertog van Brabant haar te leen, en gaf ze weder uit aan den Graaf van *Gelre*. „ Wanneer „ men," zegt de Heer VAN SPAEN bl. 167, „ de Ve„ luwe na twee Eeuwen van voorſpoed en welvaart be„ ſchouwt, zal men ſpoedig gewaar worden, dat; „ uitgezonderd de zoomen langs de Zee en de Rivieren, „ die zeker in ſchoonheid en vrugtbaarheid de aange„ naamſte en rijkſte ſtreeken van onzen aardkloot even„ aaren; het binnenſte van 't Land, meestal ſchraale „ heidens, zandbergen en kreupelbosch vertoonen, al„ waar de ingezetenen, hoe arbeidzaam en zuinig zij „ ook zijn, zich moeielijk een matig onderhoud ver„ ſchaffen kunnen, zonder den overvloed te kennen. „ Gaat men dan eenige Eeuwen te rug, wanneer de „ bevolking veel geringer was, en de middelen van be„ ſtaan zich nog ſchaarsſer opdeden, kan men zich de „ Veluwe als eene waare woeſtenije vertegenwoordi„ gen, overeenkomende met de uitdrukking, welke „ Hertog ARNOLD gebruikte: *een wilt bijsterlant, daer „ veel ouergropen in geſchien plegen.* Het was toen eene „ gevoegelijke ſchuilplaats voor Roovers en Straat„ ſchenders." Te voren, van den naamsoorſprong

gewaagende, had de Schrijver, bl. 133, reeds gezegd: „ Indien wij liefhebbers van afleidingen waren, zouden „ wij ... den naam van *Fel*, *atrox*, *crudelis*, *immiſeri-* „ *cors*, op de *Veluwe* toepaſſen; daar dezelve in de oud- „ ſte brieven *Felowa Felua* geſpeld wordt. Men zou „ dan de wreede zeden der inwoonders als eene reden „ kunnen bijbrengen; en wie weet, of men het Bosch „ zonder genade daar niet zou kunnen plaatzen?"

Hoe dit zij: „ het Land en de Inwoonders waren meest- „ al eigen, dat is, door verſcheidene zoorten van ſer- „ vilitejt, zoo aan den Graaf, als aan andere Heeren „ en Geestelijke Ligthamen verknogt ... hoewel zom- „ migen met der tijd zijn gevrijd ... Geen Abtdije „ of Geestelijke ſtichting van Keizers of Biſchoppen „ herkomende, bevonden zich op de *Veluwe*; maar „ veele goederen aldaar gelegen, waren aan Lighamen „ buiten 's Lands geſchonken. .... Hier van was het „ natuurlijk gevolg, dat ſchier de geheele Veluwe, „ een domein, of ... eigendom van den Graaf was, „ en dat van ſouds in dit Quartier weinig perſoo- „ nen, die tot den tegenwoordigen gemeenen adel be- „ hooren, aangetroffen worden." Bl. 168, 169. —

In de volgende bladzijden geeft de Schrijver nogthans een vrij uitvoerig bericht, zo van de weinige heerlijke goederen op de Veluwe gelegen, als van de aldaar voor- komende bezittingen van geestelijke ſtichten, van de onderſcheiden ſtanden der Inwoonderen, de Vorſtelijke Amptenaaren, den oorſprong des Adels, de opkomst der Steden, de Schoutampten, Gerechtsbanken, enz. Doch hierin, hoeveel aanmerkenswaardig het behelze, kunnen wij hem niet volgen, zonder ons reeds tamelijk lang bericht al te zeer te rekken.

In het algemeen ſchijnt de Heer VAN SPAEN geen vriend van de groote macht en den invloed der Steden te zijn. Zonder ons te beroepen op hetgeene in het IIde Deel, bl. 208, 209 en elders in het Werk voorkomt, haalen wij alleenlijk aan hetgeen D. IV. bl. 87. van de Amptslui- den of Richters van *Maas en Waal* gezegd wordt. „ In laatere dagen heeft de Stad van *Nijmegen* de Pand- „ ſchap van die bediening aan zich gebragt, 't welk „ waarlijk tegen alle gronden van het oud Staatsgeſtel „ aanloopt, en nooit gedoogd had behooren te wor- „ den. Een treffend bewijs van de overheerſching die „ de Steden aan zich zogten te brengen, even als door

„ het

„ het aankoopen van Heerlijkheden (*)." En, waarlijk, Gelderland is de eenige Provintie niet, waarin het platte Land reden had om over de inkruipingen der Steden te klaagen, ſchoon deeze niet overal even gelukkig ſlaagden in haare ondernéemingen. Zoude evenwel de Schrijver niet ruim ver genoeg gaan in zijne zucht voor het oude, wanneer hij bl. 284 ſpreekt van „ de Claring „ aan Engelanderholt of het Appellations Gericht .... „ die door het ingevoerd Appel aan 't Hof afgeſchaft „ is. Alleen," zegt hij, „ kunnen wij ons niet ont„ houden te betuigen, dat geen inrichting der Menſche„ lijke Maatſchappije in dat vak ons bekend is, waar „ voor wij grooter achting draagen, dan voor het „ Hoogadelijk Landgericht van Veluwe, gelijk dat wel„ eer beſtond. Korte, onpartijdige, onkostbaare „ Rechtspleging, vermijding van de meeste *Chicanes*, „ geen ſportelen, noch loon, door de Richters genoten. „ Een gericht, dat de Partijen jaarlijks kwam opzoe„ ken, en waar op de Ingezetenen het grootſte vertrou„ wen ſtelden. Welke voordeelen! en wie durft ons „ hier in tegenſpreken? Wij betreuren de vernietiging „ daar van, en durven ons niet vleien, dat bezoldigde „ Rechtsgeleerden, de tegenwoordige opvolgers van „ Ridders en Knapen, wier kunde en onpartijdigheid „ wij niet in twijffel trekken, egter die Edele Eenvou„ digheid, dat heerkomen der grijze oudheid, dien „ geest welke het Landgericht kenſchetſte, zich eigen „ zullen kunnen maken." Z. o. bl. 285. — Niet genoeg bedreven in de Gelderſche zaaken, veroorloft de Recenſent zich alleenlijk de eenvoudige aanmerking, dat inſtellingen, welke zeer goed geſchikt zijn voor eerst opkomende Landen en Volken, dikwijls niet voldoen aan de behoeften eener meer beſchaafde Maatſchappije; en waarſchijnelijk zoude „ de vereeniging van vroo„ me Knapen en eerzaame Stedevrienden," welke voormaals

(*) [Op bl. 43 noemt de Schrijver de opkomst der Steden wel eene weldaad voor het menschdom, door het betuigden der willekeurige handelingen van Graaven en Heeren; maar voegt er bij, dat zij de schaal aan den anderen kant deeden overslaan, en het platte Land zuchten onder haare overheerschinge.]

maals kort en onvertogen recht deed, zich dikwijls tamelijk verlegen vinden met veele zaaken, welke tegenwoordig door het Hof beslist worden.

VII. Van bl. 290 tot 351 volgen eenige *Bijvoegsels* en *Verbeteringen* op al de Vier Deelen, en hierop een *Codex Diplomaticus*, of Verzameling van XLV tot nog toe onuitgegeven oorspronglijke Stukken, welke gedeeltelijk onder den Schrijver zelven, gedeeltelijk elders berusten, en waarvan het vroegste is van den jaare 1014 of daaromtrent, het laatste van het jaar 1507. Inderdaad geschiedt, door het uitgeeven van dergelijke, schoon niet altoos even gewichtige stukken, grooten dienst aan volgende geslachten. Hoe zorgvuldiglijk zij ook mogen bewaard worden in de Archiven der Mogendheden of andere Lichaamen, zij zijn daar meestal voor zeer weinigen genaakbaar, geraaken allengskens in vergetenheid, vergaan door mot en ongedierte, of worden in oproerige tijden wel eens baldaadig vernield, waarvan onze Vaderlandsche Historie meer dan één voorbeeld levert, en de Schrijver, in dit IVde Deel bl. 323 in de aant. (8) een allerbeklaagelijkst bijbrengt in de vernieling der oorspronglijke Stukken van de Rekenkamer te Rijssel geduurende de laatste onlusten. — Uit deezen *Cod. Diplom.* zouden wij nog gaarne iets overneemen: maar ons bericht is daartoe reeds te lang geworden.

De lijst van Drukfeilen, achteraan geplaatst, zoude nog wel wat kunnen vergroot worden: doch het genoegen, hetgeen de arbeid van den kundigen en werkzaamen Heere VAN SPAEN ons verschaft heeft, verbiedt ons met aanmerkingen van deezen aart te eindigen.

Reis door Opper-Pensilvanien en den Staat van Nieuw-York, door MICHAUD. *Uit het Fransch. In drie Deelen. Met Plaaten. Iste Deel. Te Amsterdam, bij* J. Allart. *In gr.* 8*vo.* 502 *Bl.*

Hemelhoog te verheffen, of heldiep te vernederen, zijn de twee uitersten, tot welke men vaak overslaat, in de beoordeeling van bijzondere Persoonen niet alleen, maar ook van geheele Volken. Treffend blijkt deeze waarneeming, als wij de veelvuldige Boeken, in al-

allerlei gedaanten voorkomende, *Noord-America*, en wel de *Vereenigde Staaten* of een gedeelte derzelven betreffende, ons voor den geest haalen. Deeze Schrijvers weeten geene woorden te vinden, ſterk genoeg om 't zelve aan te prijzen; geenen vermoeijen zich om 'er alles veragtlijks van te zeggen. Partijdigheid, vooringenomenheid, bijzondere inzigten, ſpeelen hier blijkbaar de hoofdrol. En, in de daad, wegens een Land van die uitgeſtrektheid, zo vol verſcheidenheids, hier nog in een woesten ſtaat, daar op onderſcheidene trappen van beſchaaving, valt veel goeds, veel kwaads, veel middelbaars te zeggen. Veeler ſchrijven is daarenboven van zo wijden omvang, dat men zich met enkele ommetrekken, dikwijls ruw gehaald, vergenoegt; anderer arbeid is van een beperkter aart, en bij hun meer gezets en uitgewerkts te wagten.

Tot de laatstgemelde ſoort behoort, blijkens den Titel, het Werk van den Heere MICHAUD, welks Eerſte Deel, van ons doorleezen, thans te onzer beoordeeling voor ons ligt. — 't Zelve is niet in den trant eens Dagboeks of dorren Reisverhaals geſchreeven, maar in eenen meer bezielden ſtijl; en de *Aanteekeningen*, agter elk Hoofdſtuk gevoegd, dienen ter opheldering van aardrijkskundige en veele andere bijzonderheden, die zich in het verhaal niet voeglijk lieten invlegten. Zij zijn over 't algemeen hoogst belangrijk.

Het IIſte H. ſtrekt ten betooge van den aanhef: „ Welk „ een uitgeſtrekt veld leveren in de daad de oude en „ nieuwe bewooners van *Noord-America* niet ter beſchouwing! ". Een aantal Volken wordt 'er opgenoemd, waarvan de Naamen alleen overig zijn; en andere, waarvan men nog grootere of kleindere overblijfzels aantreft. Het zwaard der verdelginge, de Kinderziekte, en de Sterke Dranken, zijn hiervan de zamenwerkende oorzaaken. Het denkbeeld, 't geen de Schrijver zich van de verſtandlijke vermogens der oorſprongdijke Inwooneren vormt, is laag, wat de zugt tot en de vordering in beſchaaving betreft.

Ten naderen aandrange hiervan dient hetgeen hij uit den mond van den eerwaardigen FRANKLIN hoorde, als hij deezen op eene reis na *Lancaster* in den Jaare 1787 vergezelde, in het IIde H. vermeld. Dan eigen ondervinding verſtendigde hem des nader, toen hij, van den Heer HERMAN vergezeld, de reis ondernam, om

twee Raadsvergaderingen bij te woonen; welker eerſte moest gehouden worden te *Onondaga*, en de tweede in de Veſting *Stanwich*; werwaards dan zelfde Opperhoofden door den Gouverneur van *Nieuw-York* genoodigd waren. — Deeze reis, in het IIde H. vervat, doet hun oorden doortrekken, waar de Landbouw der *Europeanen* nog in de eerſte beginzelen was; des ontvingen zij de narigten uit den mond des Heeren JENNING. Voorts ontmoeten zij een gelukkig geſlaagden Planter, die een verhaal geeft van zijne afkomst en werkzaamheden.

Met het IVde H. wordt de reis voortgezet; op denzelven, die eentoonig en verdrietig was, werd zulks ſlegts een weinig geleenigd door de ontmoeting van een groot aantal meestal *Europeſche* Huisgezinnen; doch eerst onlangs gevestigd, zo dat zij 'er ter nauwernood eene ſchuilplaats en voedzel voor hunne paarden konden vinden. In deezen eerst opkomenden ſtaat ontmoetten zij een en ander Landontginner met de vuurigſte hoope bezield; wier ſterke uitdrukkingen des verzekering gaven. MICHAUD's jeugdige Reisgenoot, door verder voltooide landontginningen getroffen en uitweidende in de voordeelen deezes Lands, wordt op eene treffende wijze over de veelvuldige misluKkingen onderhouden en de zwaarigheden daaraan gehegt. De ontmoeting eens zeven jaaren gevestigden Planters verheft het geluk diens leevensſtands. Hij was een *Pool* en verhaalt zijne Leevensgeſchiedenis, en dat hij de Dogter van een *Lutheriſchen* Predikant getrouwd hadt: de lesſen deezes laatstgemelden, voor de Landontginners dienſtig, worden in 't breede opgehaald. De Heer HERMAN vondt zich door het onthaal, daar genooten, diep getroffen, een wenschte te leeven in een Land, waar *Eigendom*, *Beſcherming* en *Regtvaardigheid* Beſchermgoden waren!

Soortgelijke reisontmoetingen vermeldt het Vde H.; wel bijzonder is die eens zeer gelukkig geſlaagden Planters van *Americaanſche* afkomst, alsmede bij den Heer J. U . . . , Zoon eens Lords en Luitenant ter Zee in 's Konings dienst, die onder andere betuigde: „ Dit „ vaste land, deze ſtaat is zedert langen tijd het ver„ blijf geworden, niet ſlegts van armoedigen, on„ derdrukten en rampſpoedigen der oude waereld, maar „ te gelijk van een groot aantal onrustige geesten, die „ misnoegd waren over de regeering van hun Vader„ land." Hij noodigt de Reizigers uit, om ooggetui-

gen te zijn van den verbaazenden ſpoed, waarmede de landbouw in dien oord dagelijks toenam. Zes jaaren geleden was hij de negentiende Planter; thans telde men 'er 1800 vrije bezitters. Hij hadt een Koornmolen aan den gang, en ten oogmerk, een Volmolen en een Oliemolen te ſtichten. Die oord, aan de rivier *Susquehannah*, hadt, naar zijn berigt, „ niet ſlegts werkzaame Planters, maar rijke huisgezinnen, die zich zo wel door „ verlichte nijverheid als door beſchaafde zeden onderſcheidden. Vermogende gezelſchappen van *Brabanders* „ en *Hollanders* hadden 'er geheele Diſtricten gekogt."

Met het VIde H. bevinden wij ons te *Onondaga*, de plaats der Raadsvergaderingen. De Heer MICHAUD kende een der gezagvoerders deezer Inboorelingen. Over deezer toeſtand onderhieldt hij zijnen Reisgenoot HERMAN, en namen zij hunnen intrek bij een der beſtgehuisden in den omtrek, een oud reisgezel van MICHAUD, die hem in den ſtijl des Lands aanſprak en het vriendlijkst antwoord ontving. — Het VIIde H. beſchrijft die Raadsvergadering, met de plegtigheden daarbij in acht genomen. 't Was de eerſte maal, dat men hier over het aanneemen van den Landbouw openbaar handelde, en de onvermijdlijke noodzaaklijkheid daarvan den jongen Krijgshelden wilde betoogen. Hier hoort men Redenvoeringen in den beeldrijkſten ſtijl, en eenige zeer lange. In de daad de Heer MICHAUD moet een verbaazend geheugen gehad hebben, om die te onthouden en aldus te boeken. Veel ſchoons en treffends liet zich in die Raadsvergadering hooren. Een voorſtander van den Landbouw ſprak onder andere: „ Broeders en Vrienden! de grootſte onzer rampen is de vermindering „ van ons bloed, de vermeerdering der blanken. En „ echter, wij, die zoo zwak zijn, rooken en ſlaapen „ eveneens, als of wij talrijk en geducht waren! Van „ waar zijn de blanken gekomen? Wie heeft ze over „ dien grooten zouten plas gevoerd? Waarom hebben onze „ Vaders, die toen het ſtrand bewoonden, gehoor gegeeven aan de vleitaal dier vosſen, die valsch en bedrieglijk zijn, als de ſchaduw der ondergaande zon? „ Na dat tijdſtip zijn zij vermenigvuldigd, gelijk de „ mieren met de wederkeerende Lente; even als die „ diertjes, hebben zij eene kleine plaats noodig om te „ leeven. Waarom? het is om dat zij de aarde weeten

„ te bebouwen. Dit is het éénige hulpmiddel, Broe-
„ ders en Vrienden, om al onzen rampſpoed te heelen;
„ maar om dat uit te voeren, moeten wij allen eveneens
„ gezind zijn als de vingers van éène hand, als de riemen
„ van ons vaartuig: zo niet, dan vervliegen onze ont-
„ werpen en onze hoop met den thans ruiſchenden wind.
„ — Laat ons, tot behoud dezer dierbaare heb-
„ belijkheid van geduld, ſtandvastigheid en behen-
„ digheid, de jagt oefenen, die ons zo geducht in
„ den oorlog maakt, en bebouwen wij eindelijk den
„ grond, waar op wij gebooren zijn. Laaten wij ons
„ koeien, varkens en paarden aanſchaffen. Laat ons
„ ijzer leeren ſmeeden, dat de blanken zo magtig
„ maakt." — In deezen en voorts nog ſterker trant
loopt die lange aanſpraak voort. Met ſtondt 'er een vuu-
rig verdeediger van de Jagt en den Krijg en een veragter
van den Landbouw op, wiens taal en houding ont-
ſetting baarden. Het ontbrak niet aan wederleggende re-
denen in den zelfden ſtijl.

Naa de twee Zittingen, in het gemelde H. beſchree-
ven, volgde eene derde, beſteed tot het doen van ver-
ſcheide inlijvingen, waartoe reeds voorlang beſlooten
was, en tevens om de middelen te beraamen, ten einde
eenige Huisgezinnen van Blanken uit te lokken, om zich
met 'er woon onder hun te komen nederzetten. Dit laatſte
denkbeeld, egter, werd door veele Opperhoofden afge-
keurd, als die den Raad herinnerden, dat bijkans alle die
geenen, aan welken men gronden ter bebouwing hadt af-
geſtaan, zich aan ledigheid en dronkenſchap hadden over-
gegeeven, en dat zij voor het overige verre af waren,
van dat goede voorbeeld te hebben opgeleverd, welk men
van hun verwagt hadt. Dit, met eene Redenvoering eens
ouden blinden Opperhoofds, maakt het VIIIſte H. uit.
— Wij kunnen niet ontveinzen, dat ons alle deeze
Redenvoeringen, inzonderheid naa hetgeen de Schrijver
zelf omtrent den trap van beſchaaving dier Stammen
heeft opgemerkt, al te gekunſteld en beſchaafd zijn voor-
gekomen, en van hier wel eens een onaangenaame twij-
feling aan de echtheid derzelven, immers wat het woord-
lijke betreft, bij ons ontrees.

In het IXde H. hooren wij den Heer MICHAUD, door
den mond eens nationaalen Folks, in den ſtijl des Lands
redenvoeren: hij was een aangenomene in een der Stam-
men,

men, en ſprak ter bemoediging van den Landbouw. Hij bleef niet onbeantwoord; en zijn Reisgenoot werd in een der Stammen ingelijfd.

De terugreis langs ongebaande wegen, onder het geleide van twee Negerlandzaaten, is zeer onderhoudend: hups, getrouw, belangloos waren deeze Gidſen, die hun eindelijk bij een *Deenſchen* Planter bragten. Vervolgens wisten zij de reis zodanig in te rigten, dat zij elken avond eene goede huisvesting en leevensbehoeften voor zich en hunne paarden vonden. Inzonderheid merkwaardig was hun toeven bij den Godsdienſtigen Planter WILSON, die bezig was met eene Kerk te bouwen voor zeven-en-vijftig Huisgezinnen, die met 'er woon meer dan dertigduizend mijlen in den omtrek beſloegen. Hij heeft met de Reizigers een zeer lang en leerzaam onderhoud, in het Xde H. geboekt.

Naa een moeilijken weg afgelegd te hebben, kwamen zij aan de prachtige Landhoeve eens Planters, van *Jamaika* geboortig, die, gelijk andere Planters, een Leevensverhaal geeft, vol zonderlinge ontmoetingen en aanmerkingen. Hij leefde in overvloed en gemak, en levert het vreemd Character op eens jeugdigen menſchenhaaters. Hiermede houdt ons het XIde H. bezig.

Met het XIIde H. komen de Reizigers weder bij den Heer J. U ..., wien zij een verhaal doen van 't geen zij te *Onondaga* en in de Vesting *Stanwich* gezien hadden; en zij ontvangen, op hunne beurt, de bedenkingen van dien Heer over den aart der Plantadien en Gronden, bijzonder de opkomst van het Land, onder den naam van *Vermont* bekend, en van meer andere.

Het Leevensberigt deezes Planters maakt het XIIIde H. uit, vol narigten van den voortgang des landbouwenden ſtaats in dien omtrek; gepaard met de Geſchiedenis eens anderen Planters. — In het XIVde H. vervolgt hij zijne Leevensgeſchiedenis, en verhaalt zijne verdere bedoelingen.

Naa eene vermelding van het beſchouwde in de Gewesten *Connecticut*, *Maſſachuſets* en *Nieuw-Hampſhire*, bevat het XVde H. de reis na de groote Smeederijen, Smeltovens en Raffinaderijen. Om deezen togt dubbel belangrijk te maaken, reisden zij niet te land, maar voeren de groote rivier 75 mijlen op. Dit verſchaft eene aartige afwisſeling. Kapitein DEAN, die met het zelfde ſchip eene reis na *China* gedaan had, en alzins blijkt

niet den geest der waarneeminge bezield te weezen, deelt de Reizigers veele opmerkingen over de Lands- en Watergesteldheid des doorgevaaren oords mede. Op zijne berigten, zoo men kunnen aanmerken, dat zij niet zeer in den Zeemans-stijl zijn voorgedraagen; bij voorbeeld, MICHAUD vermeld hebbende, „ Zoo „ dra het zog van ons schip en de wind niet al te „ sterk waren; hoorden wij van rondsom het geluid „ der watervallen, wier weerklank het gemurmel voort„ stuwde of verzagtte, volgens den aart van den pas„ saatwind, zonder dat wij den loop van *dit* water „ door de digte bosschadien konden *onderscheiden*," — laat hij daarop den Scheepskapitein zeggen: „ *Dit* „ zijn groote beeken, die van ter zijde uit afgelegene „ vrij groote heuvelen spruiten, en zich niet tot eenen „ stroom vereenigen, dan nadat zij alvoorens van hoo„ ge rotzen zijn nedergestort en ontallijke belemmerin„ gen hebben doorgeworsteld, waarvan ieder op zich „ zelve, als bij uitneemenheid schilderagtig, het kun„ stig penseel van eenen schilder dubbel verdient. Ze„ dig als eene jonge maagd, welke haare bekoorelijkhe„ den zorgvuldig onder de schaduwe van haaren sluier „ bedekt, vertoont de natuur zonder agterhoudenheid „ haare schoonheden en schatten, welke zij vaak ieder „ oogenblik vermeerdert, alleen daar ter plaatze, waar „ bosch en berg zich in het duistere huilen, zonder „ dat het menschlijk oog zulks kan bespieden." — Zo ook is zijne beschrijving van Echos meer dichterlijk dan scheepsmans: in eene breedvoerige uitweiding daarover zegt hij onder andere: „ Alhier is het vader„ land van de dogter der terugkaatzende lugt, welke zij „ boven alle andere plaatzen bemint. Elders moge de „ Echo stamelen; hier spreekt zij allerduidelijkst. — „ Het zijn deze betoverende bosch-nimphen, welke, „ daar zij alle taalen spreeken, ook de liederen der rei„ zigers met genoegen herhaalen. Speelt men op de „ fluit of de clarinet, terstond maaken zij zich meest„ resten van de speeltuigen; men hoort op het oogen„ blik eene gelijkluidende zamenstemming van toonen, „ waarbij de maat nauwkeurig wordt in acht genoo„ men," enz. — Na zeer lang op dien trant over de Echos gesproken, en des proeven aan zijne reisgenooten gegeeven te hebben, laat de Kapitein volgen: „ Wat toch zou wel iemand uit eene andere lugtstreek,

„ een

„ een *Hollander* bij voorbeeld, in een vlak land geboo-
„ ren, waar dusdanig een verſchijnzel geheel onbe-
„ kend is, oordeelen, wanneer hij, te midden de-
„ zer groote woestenij geplaatst, deze ſbosch-nimphen
„ alles wat hij ſprak voor de eerſte keer allerduide-
„ lijkst hoorde herhaalen?" —— Wij *Hollanders* mo-
gen dan zodanige *Echos* niet hebben, als hier beſchree-
ven worden; wie onzer, egter, kent de *Echo* niet?

Met het XVIde H. vangt de reis te land weder aan. Zij toeven bij den Planter ALISON, bij J. THOM; graanteelers en meelmaakers, die verſlag van hun bedrijf geeven; voorts bij JESSE WOOD-HILL, die berigt geeft van geſneeden vaarzen, tot den ploeg geſchikt; eigenlijke *trekrunderen*, veel vlugger, even geſchikt tot den arbeid, en minder vatbaar voor vermoeijing, dan de Osſen, ſchoon minder leerzaam. Hij hadt ook geſneeden Merries tot jagtpaarden, welker uitſteekende hoedanigheden vermeld worden. Hij geeft verſlag van zijnen uitgeſtrekten landbouw en het aanſchaffen van alle zijne benoodigdheden, met een Leevensverhaal, dat vrij hoog in het romaneske loopt.

Het bezoek bij den Heer TOWNSEND, de bezigtiging van diens IJzerwerken en andere werkzaamheden als Planter, wordt in 't breede vermeld; zo ook die van den Heer ERSKINE. Ook geeven zij een bezoek aan een der rijkſte Landeigenaars, J. ALLISON, die zijne werkzaamheden vermeldt en wijdſtrekkende uitzigten voordraagt.

Dit hoofdzaaklijk vermeldde is in dit Boekdeel vervat. Het beſtaat grootendeels uit Planter-leevensgeſchiedenisſen; vol verſcheidenheid, en doorvlogten met belangrijke waarneemingen. Wij zien de twee volgende Deelen met verlangen, en ook een Bladwijzer op dezelven te gemoet, die aan een Werk zo vol verſcheidenheids niet mag ontbreeken.

Het Leven van JAN KASPER LAVATER, *door derzelfs Schoonzoon* GEORGE GESSNER. *Uit het Hoogduitsch. IIIde Deel. Te Amſterdam, bij* J. Allart. *In gr.* 8*vo.* 374 *Bl.*

Wegens de uitvoerigheid, breedſpraakigheid, of, om het eigen hier paſsend woord te bezigen, wegens

gens de langdraadigheid deezer Leevensbeſchrijving, hebben wij het onze bij de beoordeeling der twee voorige Deelen, en bijzonder bij die des IIden Deels, gezegd (*). In *twee Deelen* kon GESSNER de ſtoffe niet bevatten, en heeft 'er daarom een *Derde* aan toegevoegd. Een *Derde*, naar luid des Voorberigts in het Deel thans voor ons liggende, waarmede LAVATER's *Leevensbeſchrijving* ſtondt te eindigen; doch het welk in het oorſpronglijke breeder was uitgeloopen dan de twee voorige. Dat het te *wagten* was, willen wij den Voorberigt-ſchrijver gaarne toeſtemmen; doch, als hij 'er bijvoegt, *en wij zouden bijna zeggen te wenſchen*, moeten wij van hem verſchillen. Deeze uitvoerigheid bepaalde den Vertaaler deezes, onzes inziens, gerekten Werks, om, in het IIIde Deel der Vertaalinge, de geſchiedenis en den inhoud van LAVATER's Schriften mede te deelen, en wel inzonderheid van de zodanige, als bij onze Landgenooten, ondanks de veelvuldige Nederduitſche Vertaalingen van de Werken deezes Mans, weinig of geheel niet bekend zijn; terwijl wij het nog overige, 't welk LAVATER *geduurende de Zwitzerſche Staatsomwenteling* vertoont, zo ſpoedig als eene naauwkeurige behandeling toelaat, te wagten hebben, gepaard met een volledig Regiſter.

Wij zullen, om ons mede aan geene langdraadigheid ſchuldig te maaken, voor tegenwoordig alleen de hoofdſtrekken opgeeven van 't geen wij in dit Deel verhandeld vinden. Zeer veel verſcheidenheids van ſtoffe biedt zich aan. — Het Iſte H. deezes Deels ſtelt ons voor oogen de aanvallen van LAVATER's tegenpartij, welke bedoelde hem niet alleen belachlijk, maar ook verdagt te maaken, en geeft ons de Verdeediging van LAVATER op. — Het IIde H. vertoont ons, hoe die man, bij ſommigen zijner Landgenooten op de voorgemelde wijze behandeld, egter buitenlands eene voortduurende hoogagting behieldt. Bewijs hiervan was zijne Beroeping na *Breemen*. Van derzelver toedragt, zeer verſchillend beſchouwd en beoordeeld, en LAVATER's handelwijze in deezen, loopt het berigt tot eene groote lengte. — Berigt van zijn Werk,

(*) Zie wegens het Iſte D. onze *Vaderl. Letteroeff.* voor 1803, bl. 252; en wegens het IIde, die voor 1804, bl. 332.

Werk, NATHANAËL getiteld, nevens zijne beſchouwingen van ongegronde voorzeggingen, maakt de ſtoffe uit van het IIde H. Deeze voorzeggingen betroffen de voorſpelling eener verſchriklijke Aardbeeving, die *Zwitzerland* inzonderheid zou treffen; doch welke niet kwam, en den Leeraar gelegenheid gaf om zijne Gemeente des te onderhouden. 't Voornaamſte uit die Leerreden vinden wij hier. — Eene verandering van Gemeente te *Zurich*, en de aanvaarding van dit nieuw Beroep, vinden wij in 't IVde H. vermeld. — Terwijl het Vde ons onderhoudt over LAVATER's Voorgevoelens, Grondbeginzelen, Characteriſtieke trekken, weldaadige Stichtingen, kunſtliefhebberij, en regelen tot zelf- en menſchenkennis. In deeze laatſte vinden wij veel ſchoons, doch ook veel overdreevens.

Hoe veel LAVATER ook ſchreef en uitgaf, waren 'er Schriften, van eenen anderen aart, die, volgens haare eigene bedoeling, geene groote publiciteit kreegen. Van deeze geeft het VIde H. verſlag, en vermeldt teffens, bij een bijzonder overzigt van zijn Character, de openhartigheid zijner Vriendſchap en de waardeering van de verdienſten zijner Tijdgenooten. — Dit wordt in het VIIde H. afgewisfeld door kleine Gebeurtenisſen; huislijke tooneelen; dood van LAVATER's Schoonmoeder; Echtverbintenis van zijn' Zoon; Vriendſchap en Onmin. — Het VIIIſte H. geeft verſlag van 's Mans werkzaamheden, en denkbeelden als Schrijver. Wij ontmoeten daar zijne begrippen over den Toorn en over den Godsdienst, bijzonder wegens de Leer der *Verzoening*, waarin hij zich tegen het denkbeeld der *Voldoening* aankant. — LAVATER wilde geene gedagten, die hem geduurig door het hoofd en hart ſtroomden, laaten verlooren gaan. Een Foudraal met losſe kaartjes diende hem om dezelven op te teekenen: hoe hij dit verrigtte, wordt vermeld, met bijvoeging, dat de rangſchikking met den tijd, want tot het einde zijns leevens ging hij daarmede voort, eene verzameling van omtrent 6 Quarto banden werd, hieruit gebooren; deeze noemde hij zijne *Gedagten-Bibliotheek*. Een *Handbibliotheek voor Vrienden* was ook, in dit tijdvak, zijn arbeid.

De Princes VAN MÖMPELGARD wenschte LAVATER ten haaren Hove: zijne reis derwaards en verblijf aldaar vinden wij geboekt in het IXde H.; ook dat hij Grootvader werd, met den zonderlingen Brief, aan zijn' pas-

pasgeboren Kleinzoon gerigt. Een blijk van 's Mans onvoorzigtigheid en naïve opregtheid vinden wij hier geboekt, en treffen wij den Graaf VAN STOLBERG bij hem te *Zurich* aan.

In een zeer gunstig en menschlievend licht doet zich LAVATER op in het XIde H., waar de dood van PFENNINGER vermeld, en hetgeen LAVATER tot verzorging van diens Familie deedt, verhaald wordt.

LAVATER's reis na *Koppenhagen* maakt het lange XIde H. uit. Het Dagboek van deeze Reis, op zommiger aan- en tegen anderer afraaden in 't licht gegeeven, werd door een Geschrift daar tegen bejegend. LAVATER verdeedigt zich. De beschuldiging, alsof hij een nieuwe Secte, onder den naam van *Lavateriaanen*, hadt willen oprigten, wordt afgeweerd. Dit alles vindt men in het XIIde H.

Dit wordt, in het XIIIde H., door meer huislijke voorvallen vervangen, daar 't zelve LAVATER's toeneemende zwakheid beschrijft, en hoe hij zich zijn' dood vertegenwoordigt. Zijn Vriend HESS wordt Antistes, en zijn oudste Dogter treedt met den Schrijver deezes *Leevens*, GESSNER, in den echt. Hij houdt Collegie bij FICHTE. Aanmerkingen over het *Kantianismus*. Uitingen op zijn 54sten Geboortedag.

Eindelijk behelst het XIVde H. een Overzigt van LAVATER's Schriften, welke van 1792 tot 1799 in 't licht kwamen, met uitzondering van hetgeen tot de Omwenteling in *Zwitzerland* onmiddelbaar betrekking heeft, tot een volgend Deel bespaard.

De Messias, uit het Hoogduitsch van KLOPSTOCK *vertaald door Mr.* JOHAN MEERMAN, *Heer van Dalem en Vuren. III en IVde Deel. In 's Gravenhaage, bij* de Erven van I. van Cleef. 1805. *In gr. 4to. Te zamen* 516 *Bl.*

Wij liggen onder de verpligting, om, min of meer althans, den inhoud ook van deze Zangen voor onzen Lezer aan te stippen; dezelve zijn niet minder rijk dan een der vorigen; dan ons bestek gedoogt niet, dat wij iedere bijzonderheid nagaan; en wij willen ons hier zelfs meer dan te voren bekorten.

De Dichter begint nu aan de verhoging van Jesus; Zang XI is voorbereidende. De Natuur keert tot hare orde terug, en de Ziel van den Verlosser gaat in het Heilige der Heilige en

spreekt

ſpreekt met den nu volkomen verzoenden Vader. Seraph Eloa ſpreekt tot de Hemelen, en Adams Ziel tot de Aarde. De geſteldheid der verſtorvene Vaderen wordt getekend, en Gabriel verzendt hen naar hunne graven. Henoch bleef met Elias bij Golgotha. Adam vermoedt zijne nabijzijnde opſtanding niet. De Heiligen ontwaken; Adam, Eva, Abel, Enos, Noach, enz. — velen, en eindlijk ook Joännes de Doper. Het eentonige dezer opwekking van die allen wordt afgebroken door eene beſchouwing van den Kruisberg, en de werkzaamheden van den bekeerden moordenaar; voorts de beenbreking en doorſteking der zijde. Vooral echter doen de treffendſte en aandoenlijkſte beſchrijvingen — bij voorbeeld van Joſephs geſprek, bij het ontwaken, met een pas geſtorven jongsken, dat Jeſus gezegend had; van David en Jonathan; Thirza en hare Zonen, enz. — eene uitnemende wetking. — XII. Het verzoek van Joſeph om het lijk; hij vindt Nicodemus bij hetzelve; afneming van het kruis; aanſpraak van Eva aan het lijk. Gezang van gezaligden, in 't bijzonder van Moſes, bij de toeſchikking en begraving van het lijk. Joännes leidt Maria naar zijne woning. Vrienden en vriendinnen van Jeſus aldaar bijeen; hunne geſprekken; aankomst aldaar van Joſeph en Nicodemus met de doornenkroon; bezwijming van Maria. Sterfbed van Maria van Bethanien; hare ziddering voor den vloek der wet; aankondiging aan haar van Jeſus dood, en haar ſterven in volle gemoedsrust. Haar afgeſcheiden geest. Verhaal door Lazarus van het ſcheuren des voorhangzels. Geſprek tusſchen de Beſchermengelen van Joännes en Maria; en een vertroostende droom. — XIII. Eloa roept de Engelen en Vaderen bij het graf bijeen. Gabriel en de Doodsengel. Verrukking van Abraham; van David, enz. Gedachten van den Romeinſchen Hoofdman. De Ziel van Lazarus Zuster in de Vergadering der Opgewekten. Adramelech en Satan door den Doodsengel bij het graf geleid. Abbadona. Aankondiging der Opſtanding van Jeſus. Adam's en Eva's Gebed. Opſtanding van Jeſus. Gezangen der Engelen en Zaligen. Andere geſprekken. Jeſus oordeelt de Ziel eenes zo geſtorvenen Heerſchers. Satan vaart ter helle. Aankondiging der Opſtanding in den Raad; de Hoofdman verſchijnt daar zelve. Philo doorſteekt zich; de Verderfsengel met zijne Ziel in het dal van Benhinnon. — XIV. De Vrouwen gaan naar het graf. Onderſcheidene verſchijningen van Jeſus. Thomas ongeloof.

Cephas, dien twijfelingen het hart verſcheuren, en dien 't nog geduurig
Klonk, en tot traanen hem dwong: Gaat, zegt het den Jongren, en zegt het
Petrus! hem wierd het te bang in Salem; hij liet de Vergaadring,
IJlde naar buiten, enz.

Ma-

—— Maria, Maria Magdale! riep de
Beevende Jonger. Ten laatſte erkent zij de ſtemme en nadert.
Meent gij nog ſteeds, Gelukzalige! dat gij verreezen hem
zaagt? enz.

— Ach konde ik 't gelooven, zoo dacht hij
Bij zich zelven, terwijl zij van hem naar de grafſteé te rug ging.
Al te gelukkige! Ja, zij gelooft het met al haare ziele.
Hoe vol vreugd, vol vertrouwen is zij! de vaste gewisheid,
ó Wat breidt die niet over haar uit een verhevene kalmte!
Grafen verderfnis ontroeren haar niet. Zij glimlacht den ſtorm toe,
Die in de ſombere diepte der doodsvaleiën daar heen ruischt!
Maar waarom geloof ik haar niet? Kan die niet ontwaaken,
Die op de Zée ging, en die mij hield op de woedende golven?
Ja, gij Doode des Heeren, vergeef, vergeef 't aan mijn treuren,
Aan de ſmert mijner ziel, bijaldien gij leeft! Ach gij hieldt mij
Toen ik voor de komende golf al twijflende neérzonk;
Red mij ook nu! Ik ben, dat weet gij, nog banger, dan 'k toen was,
En gij helpt mij niet, Heere, en reikt mij, mij niet, die nog dieper
Zinkt, uwe Godlijke rechterhand! Bij de ontfermende liefde,
Bij het oog vol genade, genade, waar meé gij mij aanzaagt,
Toen op mij de te drukkende last van mijne verloogchning
Stortte! bij die barmhartigheid roep ik u aan: ó Ontferm u
Over mijn angst! en, indien gij verſchijnt, vertoon u aan mij ook.
Neen, ik bidde te veel. Gaat, zegt het den Jongren, en Petrus,
Sprak de Engel. Was dit niet reeds onnoembre genade?
Heere, ach zoudt gij bij mij, die u verloogchende, komen?
Ach bij mij? daar gij noch aan Lebbaeus verſcheent of Jacobus,
Noch aan Joännes; aan haar niet, de minnendſte onder de Moedren!
Maar ook Magdale heeft gezondigd! Wanneer dan gezondigd?
Eer zij hem kende! En heb ik bemind gelijk Magdale minde?

Dus dacht Petrus, en klom met zwaare ſchreden den heuvel
Langzaam op, en zonk, om te bidden, neér op de knieën,
Zag op d'aarde, en ſmeekte tot God. Bij het opzien aanſchouwt hij
Christus onder het Kruis! Wie doorgrondt de verbaazing, de vreugde
Zijner ziele, toen voor zijn oog hij den Leevenden ſtaan zag!
En met Godlijke goedheid reikte de Zondenverzoener
Hem de rechterhand. Maar Petrus kan nog niet opſtaan,
Arbeidt, en zoekt met de andere hand den arm des Verreeznen,
Om 'er zich vast aan te houden; edoch zij zonk hem op d'aarde.
Nu verheft hij zich weder, omſlingert met beide armen
Jeſus rechterhand, beeft aan dezelve, en drukt met vuur zich
Tegen het hart, en buigt zijn hoofd op den arm des Verreeznen.
Hemel en Aarde wilden met hem vergaan, zoo 't hem toeſcheen!
Eindlijk ſlaat hij het oog op naar 's Heilands aanſchijn, begint nu
Met de ſtaamlende ſtemme der eerſte vreugde te roepen:
Heere, Heere God! barmhartig, genadig! — Hij ziet ſteeds
Op den Leevenden. Heere God! barmhartig, genadig!

Roept

Roept hij nog eens, en beeft niet meer, en gevoelt des Verzoeners Onuitſprecklijken blik, meer dan overvloedig vertroostend.

Joännes geloof; Thomas droefheid. Gezang van Maria de Moeder. Verſchijning op den weg naar Emmaus. Geſprekken met Thomas; verſchijning van den Aartsvader Joſeph aan hem. Bericht der Emmausgangers. Jeſus in de vergadering. Nogmaals aankondiging van vergeving aan Petrus. Jeſus is weg. Verſchijning eenes Engels. — XV. De vijftiende Zang bevat de verſchijning van velen der verrezenen. Onder dit twaalftal ſchilderijen, zegt de Vertaler te recht, zijn verre de meesten uitmuntend. De verheerlijking van Semida en Cidli, waarmede deze Zang beſloten wordt, zal men wel altijd onder de voortreflijkſte plaatſen der Meſſiade blijven rekenen.

Ten geleide van dit Derde Deel, of liever van deszelfs eerſte Zangen, ontvangen wij van den Heere MEERMAN eene kleine Verhandeling, die zeer lezenswaardig is, over den toeſtand der Zielen na den dood, vóór de eindlijke opwekking; en waarin hij aanwijst, hoe wij, *wij zelven* waarlijk ſterven en opſtaan, en echter *wij zelven* ook even zeer bij onzen dood blijven leven. Geheel dit kleine Stukje doet de kunde en het vernuft van den Schrijver eer aan; en hoezeer wij hier en daar nog al eenigzins in gedachten van hem verſchillen, zo zeggen wij hem voor de uitwerking en mededeeling zijner denkbeelden over den afgeſcheiden ſtaat hartlijk dank, en twijfelen niet, of ieder Lezer, die eenigzins over dit zo duister maar belangrijk onderwerp heeft nagedacht, zal hier meer dan éénen wenk vinden, die hem welkom is en zijne denkbeelden verheldert.

De Dichter geleidt ons in den XVIden Zang (den eerſten des Vierden Deels) op Thabor, waar Jeſus over de geſtorvenen na zijne opſtanding een eerst gericht houdt; engelen geleiden hen: hier hebben wij roerende tafereelen en ontmoetingen. Dan daalt Jeſus ter helle; ſchriklijk is daar zijn gericht. — In den XVIIden Zang zingen de Jongeren den verrezenen Jeſus een loflied, hetwelk door Thomas beluisterd wordt, die nog niet geloven kan; Jeſus verſchijnt nu ook hem, verdwijnt weder, en daarop volgt een nieuw juichlied van alle de Jongeren. Jeſus houdt het gericht over de verſmoorden in den zondvloed, aan welke hij door Seraphim verkondigd was. Een jongske, Nephthon, verhaalt aan eenige vergaderde vrienden des Verloſers, bij zijn graf, een hemelsch gezicht; men zingt den Verloſer ter eer, en met eenige andere kinderen danst hij eenen heiligen rei; opgewekten verſchijnen hier, enz. Intuſſchen zet Jeſus op Thabor het gericht voort. Bij Lazarus is een vriendenmaaltijd: hier zijn de treffendſte bijzonderheden opeengehoopt; Lazarus bij het graf van zijne zuster Maria, enz.; en dit verhaal wordt beſloten met de verſchijning van eenige opgewekten aan den éénen dankbaren der tien gereinigde melaatſchen. — Zang XVIII.

Adam zonk aan de voeten des Middelaars neder, en ſmeekte:
Heb ik voor u genade gevonden, zoo laat me, ô Meſſias,
Eenige blikken doen in de gevolgen van uwe Verlosſing.
Adam, in 't Wereldgericht voltooi ik het alles. Verwijder
U daar in de ſchaduw der Ceedren. Gij zult van den laatſten
Aller dagen 'er eenige zachte ſtraalen aanſchouwen.
Adam ging in de Cederen-ſchaduw; en ſlaap, gelijk eertijds
In den vreedſaamen ſchoot van 't Paradijs, overviel hem,
En hij zag een Gezicht. Hij kwam, van verbaazing belaaden,
Tot de Verreeznen en Cherubim weêr, met langſaame ſchreden.
Deeze omzweefden den Vader der Menſchen, met teder verlangen,
Om van het zacht geſlikker des laatſten der dagen te hooren.
Adam zette zich neder op éene der hoogten; zij plaatſten
Voor den begenadigden zich om laag bij den heuvel.

Het verhaal van Adam van hetgeen hij vernomen had, beſlaat geheel den XVIIIden en een goed gedeelte van den XIXden Zang. Hier kunnen wij den Dichter in de bijzonderheden niet volgen; alleenlijk hechte de Lezer daarop, hoe natuurlijk hier alzo een vóórverhaal inkomt van den heerlijken triumph van het Meſſiasrijk. Dan volgt de verſchijning bij de Zee van Tiberias; het gaan der discipelen en vrienden naar Galilea, waar Lazarus reeds met een aantal vooruit was; het wordt eene vergadering, die al gedurig aangroeit, en loſſiederen voor Jeſus zingt. Lazarus deelt daar het Nachtmaal uit. Jeſus verſchijnt — bij herhaling, — herhaalt zijne afſcheidsgeſprekken, die hij voor zijn' dood gehouden had; en bereidt zijne Jongeren tegen de aanſtaande ſcheiding. De Jongeren keren naar Jeruſalem; Joannes heeft eenen verlichtenden en vertroostenden droom. Thomas geleidt de Jongeren naar Gethſemane; hier verſchijnt Jeſus, en leidt hen hoger den Olijfberg op. De verrezene vroomen, zielen van geſtorvenen, ook Lazarus, die verheerlijkt wordt, zullen Jeſus verzellen; Jeſus geeft zijne laatſte bevelen, de wolk neemt hem weg, enz. — De XXſte Zang eindlijk beſchrijft den zegetocht des Verlosſers door alle de Hemelen; Gabriël trekt vooraan, en de Choorgezangen wisſelen zich af, enz. Eindlijk bij de nadering van den Hemel galmt dezelve van het geroep: DE MESSIAS. Jeſus nadert den Troon; Gabriël betreedt met Hem den laagſten trap van Gods zetel; een Lofzang, en — Jeſus neemt plaats aan 's Vaders rechterhand.

Zo heeft de Heer MEERMAN deze zijne moeilijke taak voortreffelijk ten einde gebragt, en onze Natie bezit dan nu eene zo uitnemend fraaije, vloeijende, en tevens getrouwe overzetting van dit alom beroemde meesterſtuk des Duitſchen Dichters, als waarop zich wel geene andere Natie nog beroemen kan. De losſe aanmerkingen, op den omſlag, die bij het binden wegvalt, en in losſe bladen telkens medegedeeld, (hoedanige wij ook we-

weder bij deze Zangen ontvingen) zullen bijeenverzameld en nogmaals gedrukt worden, opdat men die bij dit laatste Deel kunne voegen; daarop dient men dan alhans, vóór het doen binden van dit Werk, nog te wachten; terwijl almede het plan, om een prachtig ſtel Platen, den inhoud van den Meſſias waardig, voor denzelven te erlangen, in het geheel nog niet hoopeloos is. Indedaad het zou voor onze Natie weinig eer zijn, indien, bij eene zo voortreflijke overzetting, zodanig eene onderneming geene aanmoediging vond.

Aan den Hoogleeraar SIEGENBEEK, *over de Vocaal-verdubbeling in het Nederduitsch, volgens den regel, welken de Commiſſie der Psalmberijming in* 1773 *zich ten dien opzichte heeft voorgeſchreeven. Door Mr.* JOHAN MEERMAN, *Heer van Dalem en Vuren. In 's Graavenhaage, bij* de Erven van I. van Cleef. 1806. *In gr.* 8*vo.* 65 *Bl.*

Dit geſchrift, briefswijze in zeer heuſchen ſtijl geſteld, en alzins aan te prijzen als een voorbeeld van beſchaafdheid en beſcheidenheid in het voeren van letterkundige geſchillen, heeft ten oogmerk, de vocaalverdubbeling, in de Psalmberijming van 1773 aangenomen, te verdedigen tegen de ſpelling van den Hoogleeraar SIEGENBEEK ten dezen opzigte. Daartoe wordt eerst het gezag der *Commiſſie* tot die Psalmberijming hoog gewaardeerd; doch daarbij tevens erkend, dat zij ſlechts met de meerderheid van één ſtem zich tot die vocaalverdubbeling bepaalde; daarna wordt de ſpelling van SIEGENBEEK beſtreden, voor zoo ver zij de vocaalverdubbeling betreft, en eindelijk de vocaalverdubbeling zelve dier Commiſſie geregtvaardigd. Tegen die van SIEGENBEEK wordt ingebragt, dat zij geenen anderen grond heeft dan een overoud verſchil in uitſpraak, het welk zich nog heden in ſommige ſtreken van ons Vaderland laat hooren, maar bij het grootſte deel der natie is verloren gegaan, en bij het beſchaafdſte gedeelte derzelve zoo goed als vreemd is geworden; dat zij in de ſchrijfwijze naauwelijks eene eeuw lang in uitſluitend gebruik is geweest, namelijk van de laatſte helft der zestiende tot in de eerſte der zeventiende eeuw; dat zij daarna door zeer vereerenswaardige Schrijvers is verworpen; dat zij, bij het verloren gaan van het verſchil in de uitſpraak zelve onder het beſchaafdſte deel der natie, aan de grootſte zwarigheden bij hare wederinvoering onderhevig is, en toch altijd buiten ſtaat blijft, om al het verſchil, het welk men bij de uitſpraak nog duidelijk bemerkt, in het vocaalgebruik, door deze ſpelling weg te nemen. Voor de *Analogiſche* vocaalverdubbeling, die tegen deze *Etymologiſche* ſpelling overſtaat, wordt aangevoerd, dat zij volkomen gegrond is op de *analogie* der tale; dat zij een

aanmerkelijk aantal woorden onderſcheidt, welke de taal zelve leert, dat met eene enkelde of dubbelde vocaal moeten worden geſchreven, en wel inzonderheid dezulken, die, uit het zelfde ſtamwoord geſproten, twee verſchillende beteekenisſen hebben aangenomen; dat zij grootelijks medewerkt tot de ſchoonheid der tale en zeer geſchikt was om als eene algemeene ſpelling te worden ingevoerd. — Het is *Recenſents* zaak niet, alle de gronden tegen en voor de eene en de andere ſpelling te waarderen, daar men dit van den Hoogleeraar SIEGENBEEK moet verwachten. Voor zoo ver *Recenſent* echter des Hoogleeraars ſpelling vrijwillig aangenomen heeft, zal men het hem niet kunnen misduiden, dat hij doe opmerken, hoe twijfelachtig toch alle de aangevoerde gronden voor de *analogiſche* ſpelling aan bevoegde regters moeten voorgekomen zijn, daar de Commisſie van Psalmberijming haar ſlechts met de meerderheid van één ſtem-'er door heeft gehaald; alsmede hoe veel opmerking toch gansch *Zeeland* en het volkrijke *Rotterdam*, benevens de aan en over de *Maas* gelegene plaatſen verdienen, zoo wel ten aanzien van de talrijkheid der inwoners, als van derzelver beſchaving en letteroefening; dat, verder, des Heeren MEERMAN's onvermogen, om het verſchil van klank te onderſcheiden bij de juiste uitſpraak van de hard-lange en de zacht-lange *e* en *o*, met hoe velen Hij hetzelve dan ook gemeen hebbe, niets afdoet tegen de wezenlijkheid van het verſchil dier klanken; die in *Recenſents* ooren niet misſen onderſcheiden te worden, waarvan hij zelfs eene proeve gegeven heeft aan eenen even ſtomphoorigen, die hem de woordenlijst voorlas, door MEERMAN ten dien einde in dit geſchrift ingevoegd en 380 woorden van dien aard behelzende, en waaromtrent de proeve even beſlisſend zal uitvallen bij elken echten *Zeeuw*, *Rotterdammer* en aanwoner van de *Maas* niet alleen, maar ook bij menig eenen anderen inwoner van ons Vaderland, wiens ſcherpere gehoorzenuw voor deze *acouſtiſche* verfijningen, gelijk de Heer MEERMAN ze noemt, vatbaar is, waarvan SIEGENBEEK van *Amſterdam* en WEILAND van *Gouda* twee zoo ſprekende voorbeelden zijn; dat het, eindelijk, beneden het oordeel van den Heere MEERMAN zelven is, te zeggen: „ Laat het „ door eene ZIESENIS beſlist worden, wanneer zij, als *Ladij* „ Macbeth, de bloedvlekken niet van de hand kan wisſchen, „ of wanneer zij, als Phædra, worſtelt tegen verboodene lief„ de: of zij 'er dan aan denkt, om haare *o's* en *e's* in woor„ den, die in 't Moesogothisch en de overige Moedertaalen een' „ Diphthongus hebben, als de *au's* en *ai's* der Franſchen te doen „ klinken, ja of zij ooit 'er een' anderen toon aan geeft, dan „ aan die *e's* en *o's*, die gij niet goed vindt te verdubbelen." Juist omdat 'er niemand te *Rotterdam* en in *Zeeland* aan denkt, de hard-lange en zacht-lange *e* en *o* onderſcheidenlijk te la-

ten

een hooren, en zij beiden echter aldaar zoo onderſcheidenlijk voortgebragt als gehoord worden, daarom blijkt het, dat het een onderſcheid is in de natuur zelve gegrond, en van die onderſcheiding wilde nu de Heer MEERMAN een kunstwerk maken! De naam van ZIERENIS, hoe groot ook als tooneelſpeelſter, doet warelijk niets af, ter zake van taalkunde, of van naturelijken tongval, even min als die van de bekwaamſte redenaars voor de balie of op den kanſel, die allen, naar mate zij meer uitmunten door hunne voordragt, de uitſpraak van elk woord te minder overleggen. — Denkt een *Amſterdammer* ooit, om anders uit te ſpreken dan een *Hagenaar*, en is 'er, om die reden, geen onderſcheid tuſschen beider tongval? — Dat dan de Heer MEERMAN, „ die van zijn zevende „ tot zijn dertiende jaar, en dus in eenen leeftijd, in welken „ het oor nog meer ontvangbaar is voor toonen, dan daarna, „ en de tong nog vatbaarder voor nieuwe bewegingen, *Rotterdam* bewoond, de eerſte helft van dezen tijd zelfs in „ de openbare ſcholen doorgebragt en met kinderen van allerlei ſtanden verkeerd heeft," — gelijk Hij dit alles zegt, — „ zich genoodzaakt zie, met de ſchaamte in het aangezigt te „ belijden: helaas, ik ben die man, die niet erkent, dat „ de lange *e* in eenige woorden van de beide bedoelde ſoorten „ eenen geheel anderen klank heeft;" maar dat Hij betere gronden zoeke, om deze *acouſtiſche* verfijning bij anderen in twijfel te trekken of voor zijne medeſtomphoorigen belagchelijk te maken.

Weekblad Tot Nut van 't Algemeen, voor het Jaar 1804, *uitgegeeven door het Departement Groningen, behoorende tot de Bataafſche Maatſchappij: Tot Nut van 't Algemeen. Te Groningen, bij* W. Zuidema. *In gr.* 8*vo.* 416 *Bl.*

Aan het einde dès laatſten Nummers van dit Deel, ontmoet men een Berigt der Verzamelaars en Uitgeevers, volgens 't welk dit Werk, onder den bovenſtaanden Titel, eindigt, om, egter, van een ander, onder dien van *Maandſchrift Tot Nut van 't Algemeen*, vervangen te worden; tot geen klein genoegen, vertrouwen wij, van veelen, welke, gelijk in de drie voorgaande Deelen, ook de Vertoogen, in dit laatſte voorhanden, met genoegen en tot nut zullen geleezen hebben. Zoo wel de onderwerpen, hier behandeld, als de perſoonen, die de bewerking van dezelve op zich hadden genomen, kunnen niet miſſen, den leeslust te wekken, en nuttig en aangenaam bezig te houden. Onder andere viel, onder het doorbladeren, ons oog op een Dichtſtukje, tot opſchrift voerende: *Loflied aan God, als den Weldoener en Redder van ons Vader-*

land, moetende dienen ten vervolge of als aanhangzel op een vroeger Vertoog, bevattende een *algemeen overzigt van de weldaaden, door God aan ons Vaderland bewezen* — beiden gevloeid uit de pen van den waardigen en kundigen Heere WESTER, voorheen Schoolleeraar, thans, indien wij ons niet bedriegen, Mede-Opziener der Schoolen in het Gewest Groningen; welk Dichtſtukje, zoo wel om den daarin heerſchenden geest, als om de bewerking, ons regt beviel.

Agter een der Vertoogen vonden wij een berigt wegens *Inlandſche Thee*, welk wij, of het mogelijk, hier en daar, van eenig nut konde weezen, hier overneemen.

„ Onderſcheidene Schrijvers hebben onderzoekingen te werk geſteld over eenige inlandſche planten, welke de plaats der Thee vervullen, en dit uitheemsch, kostbaar en aan veele vervalſchingen onderhevig *produkt* zouden kunnen verdringen. De Heer D. PEPENBRINK nam insgelijks proeven over dit voorwerp, en houdt de bladen van den Frambooſtruik (*Rubus Idæus*, L.) voor de beste plant, om de Thee onberispelijk te maaken. De wijze, welke hij opgeeft, om deze Thee te bereiden, is de volgende.

„ Men verzamelt de bladen, zuivert die behoorlijk, giet 'er dan een kop vol kookend water op, en laat dezelven dus zeven of agt minuuten toegedekt ſtaan. Dan giet men 'er het water af, droogt de bladen bij een zacht vuur op eene blikken plaat, en gedurende dezen tijd rolt men dezelven tuſſchen de handen te ſamen, waardoor zij het aanzien van gewoone Thee verkrijgen. Wien deze wijze te moeilijk mogt zijn, die kan de bladen ook op een papier op den kagchel droogen. De gedroogde bladen worden in eene wel geſlootene fleſch of bus bewaard.

„ Deze aldus toebereide bladen geeven eenen groenachtigen, met melk en ſuiker zeer wel ſmaakenden drank. Verſcheidene perſoonen, welke deze Thee proefden, vonden haar even goed, als de Chineeſche.

„ Hoe veel men van deze bladen moet nemen, hangt van de grootte van den Theepot af. Houdt deze ongeveer zes kopjes water, dan neemt men van de bladen zoo veel, als men met de toppen der drie voorſte vingeren kan vatten.

„ Dit is ook nog een groot voordeel van deze inlandſche Thee, dat zij in de meeſte landen van Europa in ſteenachtige wouden en in kreupelbosch in het wilde waſt. Ook kan zij op plaatſen, die niet ſteenachtig zijn, zoo wel in goeden, als in ſlechten grond geplant worden, waar zij zich zoo ſchielijk voortplant, dat zij als onkruid groeit; weshalven men dezelve het geheele jaar door zeer gemakkelijk kan verkrijgen.

„ Daar deze ſtruik door aankweekingen in de ruinen zeer verbeterd wordt, zoo kan men denzelven met voordeel een bedde daar-

daarin geeven; doch het is uit hoofde van dezelfs ſchielijken voortgang raadzaam, eene eigene en afgezonderde plek daartoe uit te kiezen. Ligt deze voor de lucht en zon bloot, zoo zal de Thee des te beter uitvallen.

„ Men moet den ſtruik in het voorjaar zoo vroeg, als mögelijk is, verplanten, en wel zoo, dat men dien in rijen plant, die zoo ver van eſkander verwijderd zijn, dat men 'er behoorlijk tusſchen door kan gaan, om de bladen in te zamelen.

„ Wil men van deze Thee meer, dan één ſoort, hebben, zoo moet men de wijze der Chineezen daarbij in acht neemen, dat men dezelve, naamelijk, op verſchillende tijden inzamelt. In dit geval neemt men bij de eerſte inzameling de kleinſte, nog geheel niet ontflootene, bij de tweede de half ontflootene, en bij de derde de geheel ontflootene bladen. De eerſte inzameling levert de beste Thee; want dezelve wordt al ſlechter, naar mate de bladen grooter zijn.

„ Men heeft ook de bladen van *wilde Kerſen* of van *Steen- of Parelzaad* tot dit oogmerk voorgeſlagen, en de daarmede genomene proeven toonden ook aan, dat deze plant ten opzigte van den ſmaak daartoe zeer goed voldeed. In het groote kan men die echter daartoe niet gebruiken, dewijl dezelve ſlechts in eenen zeer goeden grond voortkomt, en derhalven niet overal voortgeplant kan worden."

Weekblad Tot Nut en Vermaak. Iſte Deel. Te Groningen, bij W. Zuidema. 1805. *In gr.* 8*vo.* 416 *Bl.*

Volgens de Inleiding treedt de Schrijver van dit Weekblad in het zelfde ſpoor, hetwelk door de Schrijvers van de Weekbladen *voor den zoogenaamden Gemeenen Man*, en *tot Nut van 't Algemeen*, beiden vruchten van het Departement Groningen der *Bataafſche* Maatſchappije *Tot Nut van 't Algemeen*, tot veeler goedkeuring is bewandeld. Even als deeze, kenmerkt zich het thans aangekondigd Weekblad door verſcheidenheid van onderwerpen. Godsdienst en Zedekunde, Natuurkunde, Natuurlijke Historie, Algemeene Geſchiedenis, Volks- en Menschkunde; deeze, en meer andere onderwerpen, worden hier behandeld, allen in den ſmaak, niet van merkelijk gevorderde, maar van dagelijkſche leezers, of der zodanigen, die, tot veel letteroefeneus weinig tijds overig hebbende, nogtans hunne tusſchenuuren, tot beſchaaving van den geest, leerzaam en nuttig wenſchen te beſteeden; een doelwit, waartoe dit Geſchrift, over 't geheel genomen, wel berekend is. Voor tegenwoordig bepaalen wij ons tot deeze algemeene aankondiging. Een volgend Deel zal ons wel gelegenheid geeven om eens iets voor onze Leezers over te nemen.

Fedor en Maria, of getrouw tot in den dood. Door AUGUST LAFONTAINE. *Met Platen. Te Haarlem, bij* F. Bohn. *In gr.* 8*vo.* 283 *Bl.*

„ O, Is het mogelijk! kan zelfs het ongeluk, de ballingschap, „ en verlies van alle goederen, *zulke* gevoelens bewer„ ken? welk een geluk heb ik dan miskend en verlacht!" zo sprak de ontroerde MENZIKOF, toen hij de waarachtige groote ziel van zijne vrouw en dochter, op zijne reis als *balling* naar Siberië, nu eindlijk voelen kon; — en nog eens: „ dat hart „ is meer waardig dan ene kroon. Vergeef mij mijn kind, „ ik heb nimmer geweten, hoe groot, hoe edel een hart we„ zen kan." Uit dit weinige voelt de Lezer wederom den geest van dit boek. De hoofdpersonen moeten in eene Roman toch altijd gelieven zijn, en het huwlijk het doel; maar bij dit zulkergebak (men verschone deze vergelijking) geven ons LAFONTAINE's geschriften toch altijd veel, zeer veel gezond en heilzaam voedsel; — ook is de liefde bij hem niet enkele zinlijke liefde; even weinig bovenmenschlijke, of moeten wij liever zeggen onmenschlijke? bovenzinlijke liefde; maar menschlijke hartstocht, zo als zij onder de menschen voorkomt, veredeld en gezuiverd; — voorts roert en treft hij overal, en kennis en veredeling van het hart is de duidlijke strekking bij hem in ieder boek.

Ook bij dezen FEDOR en MARIA is dit het geval, offschoon wij eerst hier weinig anders dan *trouwe liefde tot in den dood* moesten verwachten, en het opstel uitnemend aan dezen titel beantwoordt. Wij zien de Familie MENZIKOF in hare grootheid, en deze grootheid de hinderpaal van het wezenlijk geluk van MARIA, die bemint, en bemind wordt door, den jongen FEDOR DOLGORUKI, maar die de onbeperkte eerzucht des vaders voor den toekomstigen Keizer bestemde. De haat tusschen de beide Vorstlijke Huizen, en hunne woelingen tegen elkanderen, maakt den wensch der gelieven nog meer onmooglijk. — Welk eene aandoenlijke tekening! welk een verschil; de waarlijk edele moeder, de gevoelige, trouwe, deugdzame, reine gelieven, en hunne kalme en zagte zalige gevoelens in het lijden! — en de pijnigende onrust en woeling en wroeging van den Vorst, en zo vele andere slaven der grootheid! — Het Huis van MENZIKOF valt; — de DOLGORUKI's klimmen; eene DOLGORUKI wordt nu des Keizers Bruid. — FEDOR DOLGORUKI volgt zijne beminde en hare familie, over welke hij zich zo zeer beklagen kon, getrouw tot in den dood, en wordt voor haar alles. — De ongelukkige MENZIKOF — die al spoedig zijne gemalin ten grave droeg — beleeft de tijding van den val der DOLGORUKIS niet; FEDOR en MARIA beleven dien, maar de laatste niet lang; en ook

hij

hij kon *het onmooglijke* niet; hij kon zijne geliefde niet overleven, en alzo voor zijnen verbannen vader dat niet zijn, wat hij voor de MENZIKOFS was. Dan wij kunnen van deze Geschiedenis het beloop niet opgeven; het aangestipte zij genoeg om den Lezer te wenken, wat zulk een verhaal in de pen van LAFONTAINE worden moest; wel zeldzaam lazen wij eenige Roman met meerdere roering, en in zo ver dit verhaal ons aan waarlijk gebeurde zaken natuurlijk herinneren moet, zo wordt deze roering, die toch altijd ten goede stemt, duurzamer en krachtiger in werking.

Ziet hier iets uit eenen brief van MARIA aan hare vriendin:

„ *Thans* ben ik van u gescheiden, gij vriendin mijner jeugd, mijne geliefde tweede Moeder, op enen anderen grond, onder enen anderen Hemel! Andere starren gaan boven mij op; ene andere, rode vlammen schietende, zon vliegt, als een verschrikkelijk gestarnte, langs den rand van mijn graf, en verlicht maar voor een ogenblik de uitgestrekte donkerheid der doodsche eenzaambeid. Elken nacht strijden 'er vliegende vlammen aan het luchtsgestel, die mijn' boezem met angst vervullen. Deze vlammen zijn koud, maar vreeslijk, zij verlevendigen niet, maar verschrikken alleen. RONCALEZ, schuw zie ik na de starren op, die ik niet ken, en vrees, dat mijn gebed niet door den vreemden Hemel dringen zal. Helaas! achter gindsche blauwe bergen, aan wier rand een donkerrode kogel — voor ons armen de zon. — nederzinkt, ligt mijne wereld, daar gaan mijne starren op, die trouwe getuigen van enen goeddoenden God! Ik, ben uit de wereld uitgestoten, en leef in een graf, waar geen zacht koeltjen over henen ruischt, waaruit geen bloempjen ontspruit. Thans, terwijl ik aan u schrijf, vervult mij de gedachte: wie zal dezen brief in gindsche vriendelijke wereld overbrengen, waar mijne RONCALEZ leeft? Die vreemde vertoningen aan den Hemel, welke FEDOR prachtig noemt, die bijzonnen, die dubbele manen, die vliegende blikkems van het noorderlicht, vervullen mij enkel met verschrikkingen. De dodelijke stilte in deze, ook niet éénmaal van dieren bewoonde woestenij, is mij vreeslijker, dan de zwaarste donder, in die wereld, welke ik eertijds bewoonde. Ach, SOPHIA! mijn hart zal spoedig verstijven. Zelfs de edelmoedige, getrouwe liefde mijns FEDORS kan het niet meer verwarmen."

„ Eindelijk haalden zijne (FEDOR's) sleden ons in. (Hij was achtergebleven op dit gedeelte der verdere reis, om het nodige te verzorgen.) ô, RONCALEZ! toen het gelnid der schellen, welke men hier de paarden aandoet, voor het eerst onze oren trof; toen wij hem in de verte zagen, hij nader kwam, en wij zijne stem konden horen, die ons als de stem van enen hulprijken engel in de oren klonk; toen vielen wij allen ademloos in zijne armen. Ik vergat een ogenblik, waar ik was,

waar ik henen ging, en omarmde hem met vrolijke trotschheid; *hem*, die mij bemint; die de levendige wereld verliet, om, met mij in enen eeuwigen nacht te gaan, met mij te ſterven. Waarmede kan mijn hart hem belonen! Alleen met oneindige, onuitſpreeklijke liefde!

„ Mijn Vader en alle de anderen vreesden, dat hij ons niet nakomen zou; maar ik, ik *geloofde* niet alleen, ik *wist*, dat hij zijne MARIA niet verlaten kon. En dit geloof, lieve SOPHIA, was voor mij eene bron van reine hemelſche vreugde, die hun allen ontbrak. Toen hij nu kwam, zijn blik mij zocht, zijn beevende arm mij omvatte, en zijn oog in het mijne las, wat ik gevoeld *had*, wat ik *thans* gevoelde; toen hij vriendelijk mijnen moed verſterkte, iederen nood belagchte, elke hinderenis overwon, het onmooglijke mooglijk maakte; toen hij, en hij alleen vrolijk, ſchertzend zelfs, ook aan ons zijnen bedaarden moed mededeelde — toen zeide mijn Vader éénmaal, met tranen in zijne oogen: zonder *hem* moest ik vertwijfelen." enz.

„ Als zijne armen mij omkneld houden, als ik zijne teedere ſtem hoor, en zijn oog vol liefde zie: dán ben ik zelfs gelukkig. Midden in deze geſtorvene natuur ſchept hij mij een Paradijs, welks zaligheid alleen door de zuchten mijner bloedverwanten geſtoord wordt. Mijn leven is eene aaneenſchakeling van de ſchoonſte en zoetſte vreugde, en van de wrangſte, bitterſte ſmart. De vreugde verheft mijne ziel boven het aardſche; de ſmart ſlaakt de banden mijns levens, en vernietigt de bron mijner gezondheid. Met iederen dag kom ik het graf nader. Maar nederdalende zal ik zeggen: ik heb geleefd! want ik zal uit zijne armen nederzinken." enz.

In de anders goede Vertaling hinderde ons telkens de lompe Germanismus, *de ſtede of het rijtuig* voor.

Vervolg op JOH. GOTTL. TRIMOLT's *merkwaardige Voorbeelden, ter bevordering der kennis van de Ziehvermogens der Dieren, voor de meergevorderde Jeugd, en weetgierige beminnaars van Dieren. Te Amſterdam, bij* W. van Vliet. 1805. *In 8vo.* 207 *Bl.*

Tweede Vervolg, enz. 176 *Bl.*

Het is ons niet bekend, aan wien wij deze Stukjes, ten vervolge op het Werkje van TRIMOLT, te danken hebben; eenigſins blijkt uit de *Na-reden*, dat het plan tot zodanig eene voortzetting het eerst door den Eerw. GOEDE is ontworpen; en wij kunnen ons wel vereenigen met den daar geuiten wensch, dat of deze of eenig ander kundig man, uit dit en ſoortgelijke geſchriften, een geſchikt uittrekzel vervaardigen mogt, in den vorm van een Schoolboek voor de

de jeugd; daar, bij het, op zich zelve reeds zo aangenaam, onderricht in de Natuurlijke Geſchiedenis, het nuttige en aangename daardoor zeer kon worden bevorderd; hoewel wij hierdoor toch geenszins willen gehouden worden juist in iedere bijzonderheid in te ſtemmen met dezen Schrijver; integendeel, wij zouden in zodanig Schoolboek niet alleen vrij wat weggelaten, maar ook nog al het een en ander aanmerklijk veranderd wenſchen. Wel het allerminst zou, naar onze gedachte, daarin behoren, hetgeen de Schrijver goedgevonden heeft hier en daar in dit zijn Werkje in te vlechten, ter opheldering van een of ander gedeelte der H. Schrift, waarvan wij deze volgende proeve willen overnemen: „ Vergeefsch wil men hier (Rom. VIII: 19) onder de be„ naming van *ſchepſel* het gedierte begrepen hebben, en „ beweert men, op grond van die onderſtelling, *dat hetzelve „ zal vrij gemaakt worden van de dienſtbaarheid des verderfs, „ tot de vrijheid der heerlijkheid van de kinderen Gods.* Paulus bedoelt hier, onder den naam van *ſchepſel*, wel andere wezens, dan hij en zijne medegeloovigen, die *de „ eerſtelingen des geestes hadden*; maar hij behoeft daarom „ geene dieren te hebben bedoeld." [Tot dus verre buiten twijfel richtig: hij *behoeft* die niet bedoeld te hebben; en of hij dit gedaan hebbe, is eene andere vraag. Maar nu het vervolg:] „ In het vorige van dit *hoofddeel* ſcheidt hij hen, „ die *naar het vleesch wandelen*, tegen over hen, die *naar den „ geest wandelen*; en in de aangevoerde woorden ſchijnt hij de „ eerstgemelden onder den naam van *ſchepſel* te bedoelen; als „ men in aanmerking neemt, dat hij hen meermaalen eene eindelijke gelukzaligheid toedenkt." (Q. E. D.) „ Hij onderſtelt, „ naamlijk, in overeenſtemming met meer andere Schrijvers des „ Nieuwen Testaments, dat 'er tweederlei opſtanding plaats „ grijpen zal, waarvan de eerſte zich alleen uitſtrekken zal „ tot hen, die voor hun ontſlapen eenen genoegzamen trap „ van zuiverheid zullen hebben bereikt, terwijl zij, die bij „ hun verſcheiden nog onzuiver of ongeloovig zullen zijn „ geweest, in eenen middenſtand van tuchtiging en zuivering „ overgevoerd, en zoo als men uit *Openb. XX* beſluiten mag, „ duizend jaren later, dan de voorgemelden zullen worden opgewekt, om als dan bedoordeeld te worden, en, zoo zij niet hardnekkig en onverbeterd bevonden worden, in de zaligheid „ der voorgemelden te deelen. Dit hebben wij elders opzetlijk betoogd;" enz. Wij herinneren ons dit betoog niet, en twijfelen zeer of het ons overtuigen zou, daar wij van oordeel zijn, dat de Schrijver zijne eigene onderſtelling zeer duidlijk, in 't geen wij hier afſchreven, den Schrijveren van 't N. Verbond op rekening zet. Het gevoelen, echter, van eene opſtanding der redeloze dieren nemen wij daarom geenszins aan als het onze, hoezeer wij den aangehaalden tekst geheel anders dan de Schrijver opvatten.

Dan

Dan genoeg: wij durven overigens beide deze Stukjes geruſtlijk ter lezing aanprijzen. Ziet hier den Inhoud der beide Vervolgen:

Oorzaken van onderſcheidene werkzaamheden der Dieren. — Zoogenoemde deugden der Dieren, bijzonderlijk die tot de hoofddeugd van liefde betreklijk zijn. — Nadere beſchouwing van de opmerkzaamheid en leerzaamheid der Dieren. — Gehoorzaamheid, en eenige andere zoogenoemde deugden der Dieren. — Zoogenoemde ondeugden der Dieren, die tegen de liefde aanloopen. — Koppigheid, en eenige andere zoogenoemde ondeugden der Dieren. — Bepaling van de beſtemming der Dieren bij hun tegenwoordig leven. — Ontwikkeling van de beſtemming der Dieren. — Veelerlei nuttigheid der Dieren voor den Mensch. — Pligten van den Mensch jegens de Dieren. — Verpligtingen jegens Huisdieren. — Bijbelſche en andere drangredenen tot vervulling van onze pligten jegens het Gedierte.

Het Werkje te doorlopen, gedoogt ons beſtek niet; en wij onthouden ons daarom ook van het mededeelen eener uitvoerige proeve, daar het den bezitteren van TRIMOLT's geſchrift toch ook zeker ter hand komt en zich voordeelig aanprijst. Zeer vele bijzonderheden troffen wij aan, die in de daad zeer aanmerklijk zijn; hier en daar zagen wij de daadzaken gaarne met eenige bewijzen geſtaafd. Toen onlangs in het *Mengelwerk* onzer *Letteroefeningen* zekere geſchiedenis van eene huismusch werd medegedeeld, die, in het nest eener zwaluw geraakt, door dezelve aan eenen draad, dien zij op de ſtraat opzochten, werd opgehangen, *anderen ten exempel*, heeft de waarnemer dit zelve gevoeld, en daarom 'er bijgevoegd, hoe hij eerst zelve twijfelde, maar eenigen tijd daarna door een volkomen gelijk geval overtuigd werd, dat dit der zwaluwen gewoonte is. Zo misſen wij bij het volgend geval opgaarne eenig meer afdoend getuigenis, dan dat van een ongenoemd Fransch tijdſchrift: „Iemand die een broedhok „voor kanarievogelen had, waarin een wijfje zat, dat jon„gen had uitgebroed, merkte dat het mannetje van den ka„narievogel niet alleen eten bragt in het mandje, waarin het „wijfje zat, maar beurtlings ook in een ander mandje daar „neevens. Hier over verwonderd zijnde en onderzoek doen„de, bevond hij dat eene muis hare jongen in het andere „mandje gelegd had, en dat de kanarievogel aan dit diertje „zoo wel een bek vol eten bragt als aan zijn wijfje. De „muis ſtak den bek buiten het hokje om het voedſel te „ontvangen, en de vogel ſtak zijn bekje in dat van de „muis, om haar het voedſel over te geven." — Zo vernamen wij onlangs van eene Kat, wie men, als een lekker beetje, eene jonge levende Rot in haar eigen nest wierp; doch die integendeel met alle liefde ontvangen, en als een eigen jong werd opgekweekt, zonder dat daarna moeder of kroost

im-

immer taalden, om in dezen volgens Inſtinct te werk te gaan; tot dat de Rot van zelve hare voedſter ontliep en niet weder vernomen werd. Zo, eindelijk, waren wij zelven nog zeer onlangs getuigen van de zorg en wederkeerige liefde van een' ouden knorrigen Hond, zijnde eene Teef, doch die nimmer gejongd had, en een jong Katje, dat den eerſten dag onvriendelijk, doch den tweeden reeds met zoo veel liefde en zorg door den Hond bejegend werd, dat men 't hem niet meer durfde ontnemen; terwijl de ongeſchikte wijze, waarop hij 't koesterde en overal medeſleepte, waarlijk grappig was, en het Katje intusſchen, zijn Inſtinct volgende, telkens trachtte het oude beest te zuigen.

Van harte gaarne vereenigen wij ons met den Schrijver, als hij zegt: „ Uitgezonderd den mensch oefent geen dier eigenlijk dus genoemde deugd. Maar evenwel ſprekden deze en gene dieren hoedanigheden ten toon, die voor het uiterlijke veel overeenkomst hebben met de menschlijke deugden; offchoon zij uit gansch andere beginſelen voortkomen. En het kan in menig opzigt nuttig wezen, dat men die hoedanigheden van ſommige dieren wat meer van nabij beſchouwe. Dit kan ons niet alleen nader met hen bekend maken, en tot eene juistere waardering en meer regtmatige behandeling van hen opleiden; maar het kan ons tevens beſchamen, van het kwade affchrikken, en tot menige deugd aanſporen, en prikkelen, wanneer wij zien, dat menig van allen Godsdienst ontbloot dier ons de loef affteekt in deugden, tot welken onze Godsdienſtige kennis ons dringen moest."

Het Tooneelvermaak, Hekeldicht, door A. L. BARBAZ; *voorgelezen in de Maatſchappij:* Felix Meritis, *te Amſteldam, den 17den van Wijnmaand*, 1805. *Te Amſteldam, bij* W. Vermandel en Zoon. *In gr.* 8*vo.* 31 *Bl.*

Het titelblad omſlaande, vonden wij het nedrig bericht, dat dit ſtuk bij de voorlezing, hier boven gemeld, veel genoegen gaf; zo dat wij, in allen gevalle, ons dienen te wachten eenigzins te verſchillen van zo bevoegde kunstrichters. In ons oog heeft het echter meer van het *Leer-* dan van het *Hekel-dicht*; en hoewel zeer vele regels ook voor het laatstgenoemde vlijen, zo is het *ridendo dicere verum* hier niet genoegzaam, niet overal, niet ten einde toe volgehouden. De dolle drift en toeloop tot het Tooneel; de onderſcheidene en van het ware doel zeer ver verwijderde bedoeling; het onordentlijk gedrag der aanſchouweren; de dwaze inrichting van menig Liefhebberij-tooneel, (waarvan echter *Utile et aanſaat* en de *Eendragt* vereerend worden uitgezonderd;) de reizende

troe-

troepen, enz. — zijn de voorwerpen van des Dichters hekelende, liever beſtraffende, pen. Het Dichtſtuk zelve is, in ons oog, verſtaanbaar, vloeijend, en hier en daar krachtig. — Het bevreemdt ons, dat BARBAZ overal *noch* (in den zin van *adhuc*) in plaats van *nog* verkiest te ſchrijven; zo ook *zij treed* voor *treedt*, *hij vind*, *word*, enz.

Treden wij met den Dichter in Amſtel's Schouwburg:

Het valſcherm is noch dicht, en ieders mond noch open.
Wat woestheid! wat geraas! Het vreesſelijk geſchreeuw
Geeft weinig blijken der beſchaafdheid onzer eeuw.
De hoogſte gaanderij toont ook zó vol te wezen,
Dat, waar' zij minder vast, men voor haar' val zou vreezen;
Het volk verdringt elkaêr, en ſchroomt geen ongemak;
Men vecht.... Dáár ploft alreê van boven, in den bak.....
Wat dan? een mensch?... ó Neen! het is een hoed, mijn vrinden!
'k Zie menig' neusdoek reeds, om hem daarâan te binden,
Afdalen naar omlaag; en, met een handgeklap,
Herrijst hij hemelwaart, en eindigt deze grap.
Wat hoor ik! is 't orchest reeds aan den gang? Bijzonder
Wêlſtemmend is, voorwaar, dat woest gedruisch 'er onder!
ó Lieve toonkunst, die, op Orfeus elpen lier,
De wilde dieren wist te temmen door uw' zwier!
Kan dan uw invloed niet dees wilde menſchen temmen,
Wanneer Gretrij, Mozart, op 't ſchoonst de ſnaren ſtemmen?

Nu ook eens een blik in een zogenaamd Liefhebberijtooneel.

'k Wil één dier tempeltjes, aan Febus opgedragen,
Eens intreên, om te zien hoe 't ons 'er zal behagen:
Door welk een' naren gang leid mij mijn zangſter voort!
Zou 't ook een toegang zijn tot 's afgronds duister oord?

Het ſcherm gaat op; het ſpel begint.

Goed dat geen driften hier de mindre akteurs vervoeren:
De held van 't ſtuk heeft zélf geen plaats om zich te roeren;
Hij raakt niet zelden, met zijne opgeheven hand,
De lucht, of wêl 't geboomte, aan een' en andren kant;
En, daar hij 't vreeslijk zwaard moet rukken uit de ſchede,
Deinst al zijn heir te rug; maar, ach! hij raakt 'er mede
Den top eens hoogen bergs, door wiens onzaalgen val
De bergen, in het rond', neêrtuimlen overal.
Wat omkeer! wat rumoer! Niets is onſangenamer.....
Men ziet, door 't open dal, nu in eene achterkamer,
Waar 't vrij wat woelig is....

En hoe is 't hier met de Akteurs geſteld? Zoo als met de Aktrices, Lezer! door BARBAZ aldus getekend:

Wat ſchouwſpelvorsten en vorstinnen, wat al grooten,
Die, 's avonds, of bij nacht, de aanzienlijkſte eer genoten,

Heb

Heb ik, des daags, gezien in 't ſoberſte gewaad,
Terwijl de honger zweefde op 't mager bleek gelaat!
Hoe menig hofzaal, troon, en veldheers tent, en woning
Van landgraaf, of gravin; hoe menig kleed van koning,
Of ridder, of abtdis; hoe menig borstharnas,
En tulband, en helmet, en flagzwaard, en rondas,
Heb ik, helaas! voor ſchuld, naar 't magazijn zien kruijen,
Welks overheid zich nooit door heldentaal laat bruijen!
Zelfs 't hoog altaar der goôn (ô heiligſchennis!) wierd
'Er krijgsbuit, en wellicht met hoed, of pruik, verſierd!
Zodanig zijn, dikwerf, in 't eind' de wrange vruchten
Van 't zoet tooneelvermaak; zodanig 's waereld kluchten.
De fiere AMELIA, de ſtugge ANDROMACHÉ,
De freule, of baronnes, vernoegt zich vaak 'er meé
Dat zij haar vorig ambt van kousſenwaschter, naaiſter,
Van fruitombrengſter, ja van lier- of orgeldraaiſter,
Op nieuw bekleeden mag; de ſleep van zes el lang
Krimpt opwaart tot een jakje, en 't hooſdſtel volgt dien zwang;
Vorstin SEMIRAMIS is weêr, eenvouwdig, Grietje,
En ook de SCHOONE ARSENE, eenvouwdig, weêr mooi Mietje.
Dees lotomwenteling leert elk, die grootheid mint,
Dat hooge rang, of praal, zo wuſt is als de wind.

Maar, waarlijk! zo men nooit, op eenig klein tooneel,
Het kunstvermogen, 't welk aan iemant vêl ten deel,
Beproefde naar den eisch, hoe wierd het dan vernomen?
Van waar zou 't groot tooneel toch zijne akteurs bekomen?
Deze overdenking is, in allen deele, juist;
Doch laat ons, als het voegt, eens ſpreken voor de vuist:
Wat ziet men weinig liên, 't zij meisjes, jongelingen,
Die als geboren zijn tot kunſtige oefeningen,
Vooral voor 't ſchouwtooneel! Deez' ſchort het aan de ſpraak;
Die heeft geen houding; deez heeft in haar' gang geen ſmaak;
Die kent zijn landtaal niet; dees heeft verſtand noch oordeel;
Die ſtrekt de opvoedingswijze in 't minſte niet tot voordeel;
Te klein, of wel te groot, te dun, of wel te dik,
Zijn andren met zichzelv' vergeefs wél in hunn' ſchik;
't Publiek is 't niet met hen; en, echter, all' die lieden
Zijn dagelijks gereed hun kunst ons aan te bieden!
Het domst, het zotst figuur ſtelt zich verwaand ten toon,
En noemt, in heldenſtijl, zich „ 't waardig bloed der goôn!"
Hoe véle jonge liên, door ſchouwſpelzucht gedreven,
Zien wij Sint-Jozefs en Sint-Lukas gild begeven,
Of, trouwloos aan Merkuur, verr' van 't kantoor op hol,
't Kopijboek, of journaal, verwisſlen met een rol!
Zij, wars van hun beroep, zijn zot genoeg te denken
Dat hen 't akteurberoep méér eere en winst zal ſchenken;
En hij, die, moogljk, een goed ſnijder worden zou,
Word vaak een ſlecht akteur, en, heeft te laat berouw.

't Geen

't Gaat met de meisjes gantsch niet beter in die zaken,
Wijl zij, niet zelden, dus op menig dwaalspoor raken:
Ja! menigeen van haar treed, op het onvoorzienst,
Uit d'eerdienst van Apoll' in Venus oneerdienst.

De Hr. BARBAZ sluit met deze zinrijke dichtregelen van VONDEL:

„ Wie tijd in tijden vind, word geen tooneel ontzeld:
„ Zo leert men, door het spel, noch deugd in ledigheid."

Zelfstandigheid! (Individualiteit.) *van* A. v. KOTZEBUE. *Naar het Hoogduitsch. Berlijn, bij* H. Frölich. 1806. *In* 8vo. 46 *Bl.*

Dit boekje handelt wel niet over de zelfstandigheid van den Heer VON KOTZEBUE, gelijk wij meenden bij het inzien van den titel, maar schijnt door hem geschreven; het ding dat op den titel volgt (hoe moeten wij het noemen? want (! — ! — !) is het opschrift) geeft ons den geest van *dit* stuk: *Zedelijke vrijheid is wel eene eigenschap van den mensch, doch hij handelt daarom niet vrij; zijn wil wordt doorgaans door de omstandigheden gewijzigd; de kleine geschiedenis in dit boekje zal dit teekenen.* Nu volgt een nader opschrift: *Zelfstandigheid! Eene Karrikatuur.* Bij gelegenheid van een feest in zekere Duitsche stad pogchte ieder in een talrijk gezelschap op zijne *zelfstandigheid*, de onafhanglijkheid van zijnen stand en zijne handelingen. WILLIBALD, bij wien een mooi meisje kramen moest, opgemerkt hebbende dat deze *zelfstandige* menschen omtrend zodanige gevallen redelijk toegevende gevoelens koesterden, zogt hulp en raad, voor zich en vrouw en kind, bij deze zo onafhanglijk vrij werkende menschen; maar vond, offchoon de een zich al onafhanglijker en zelfstandiger roemde dan de ander, den een' belemmerd door het publiek gevoelen, den ander' door ontzag voor den vorst, den derden door zijnen kerkenraad, den vierden door zijne gehechtheid aan het kaartspel, den vijfden eindlijk door zijne keukenmeid. Eene kleine erfenis ontnam hem alle zijne zorgen; zijne blijdschap was onbegrensd; dan bij alle zijne onafhanglijkheid was ook hij nu geheelenal afhanglijk van een' ouden kater in zijn eigen huisgezin! — Onaardig en zonder lering is dit boekje niet; deszelfs voornaamste verdienste is echter, in ons oog, dat het kort is; wij vreesden in den aanvang, dat WILLIBALD bij alle de leden van het talrijk gezelschap zou worden rondgeleid; intusschen kan nu de Lezer zelve naar verkiezing eenen anderen mensch daar wel verder voorthelpen. — Men heeft, zo als uit den titel blijkt, reeds te Berlijn voor eene Nederduitsche vertaling gezorgd, alsof het ons hier te land aan Vertalers ontbrak! Echter kan men het, zegt het omslag, bij *L. A. C. Hasse*, te Amsterdam, in commissie bekomen.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

JESAIAS *vertaald en opgehelderd door* J. H. VAN DER PALM. *II en IIIde Deel. Te Amsterdam, bij* J. Allart. 1805. *In gr.* 8vo. *Te zamen* 988 *bl.*

Met groote ſnelheid is de uitgave van deze twee Boekdeelen die van het eerſte, waarvan wij toen verſlag gedaan hebben (*), opgevolgd, en daarmede is nu dit voortreffelijk Werk, waarin de Hoogleeraar zichzelven gelijk blijft, binnen den korten tijd van eenige maanden, voleindigd. Alleen ontbreken nog de *afzonderlijke Aanmerkingen*, die de Heer VAN DER PALM gezegd had te zullen laten volgen. Men heeft die ook, volgens het *Voorbericht*, vooreerst niet te wachten. Vooraf verlangt hij, zoo door openbare geſchriften en beöordeelingen, als door bijzondere aanwijzingen van Taalkundigen, te vernemen, over welke plaatzen, behalven de in 't Werk zelf reeds aangewezene, men zijne opheldering, en de nadere ontwikkeling of ſtaving zijner vertalingen en uitleggingen, voornamelijk begeere: gelijk mede, waar hij, naar het oordeel van deskundigen, of uit gebrek aan doorzicht, of omdat hij van den arbeid van vroegere of latere Geleerden geen genoegzaam gebruik heeft gemaakt, de meening van zijnen Autheur niet wel begrepen of kwalijk voorgedragen hebbe. 't Is ook nog onzeker, of hij dezelve in de Nederduitſche, dan wel in de Latijnſche taal, het licht zal doen zien: 't geen geheel en al zal afhangen van den aart der zaken, die hij daarin te verhandelen zal vinden, en van de uitgedrukte begeerte van hun, voor wie dezelve geſchikt zijn. Wij voor ons gelooven, dat het laatſte verreweg te verkiezen zij, in geval de Hoogleeraar mogt goedvinden, eenige nieuwere gevoelens over deze en gene plaatzen, die zonder taalkundige aanmerkingen niet

voor

(*) *Vad. Letteroef.* 1805. bl. 386.

voegelijk kunnen beoordeeld worden, ter toetze te brengen: waartoe hem, onder anderen, het in Duitschland bij vele Geleerden aangenomen, en nog al met redenen, die eenigen ſchijn hebben, bekleede gevoelen over de onechtheid van het *veertigſte en volgende Hoofddeelen*, de nieuwſte uitleggingen van het *elfde*, *vijf-en-veertigſte* en *drie-en-vijftigſte* Hoofddeelen, ſtof kunnen geven. Wij danken intuſſchen den geleerden Schrijver voor den roemwaardigen arbeid, reeds aan dit uitmuntend Boek beſteed, en zien met verlangen alle verdere opheldering te gemoet.

Leerredenen over de Genoegens van den Godsdienst, door J. VAN DER ROEST, *Evangelie-dienaar te Haarlem. IIde en laatſte Stuk. Te Haarlem, bij* J. L. Augustini. 1806. *In gr.* 8*vo.* 320 *Bl.*

Omtrent dit tweede Stuk der Leerredenen van den Eerw. VAN DER ROEST, over de *Genoegens van den Godsdienst*, kunnen wij vrijmoedig zeggen, dat zij, in denzelfden trant, als de voorgaande, bewerkt, en, in haar ſoort, voortreffelijk zijn. De onderwerpen zijn de volgende: (1) *De genoegens der geeſtelijke vrijheid.* (2) *De genoegens der broederlijke liefde onder de Chriſtenen.* (3) *De genoegens der Chriſtelijke weldadigheid.* (4) *De invloed van den Godsdienst op de huiſelijke genoegens.* (5) *De genoegens van den Godsdienst onder de tegenheden dezes levens.* (6) *De genoegens van de hoop der toekomende gelukzaligheid.*

Ten ſlotte zijn 'er twee Leerredenen, als *Aanhangſel*, bijgevoegd, over het *voorbeeld van den Heere Jeſus Chriſtus*, naar aanleiding van *Joh.* XIII: 15: *Want ik heb u een exempel gegeven, opdat, gelijkerwijs ik u gedaan heb, gijlieden ook doet.* In de *eerſte* wordt eerst, tot verſtand van den tekst, het geval voorgeſteld, 't welk Joh. in dit Hoofdſt. verhaalt, en bewezen, dat in der daad het voorbeeld onzes Heeren het richtſnoer van een Chriſtelijk leven moet zijn; vervolgends de bedenkingen weggenomen, welke tegen de gepastheid van dit voorbeeld, als eenen regel voor ons, zouden kunnen worden gemaakt, en aangetoond, dat het geen gering deel is der voortreffelijkheid van den Euangeliſchen Godsdienst, en een kenteeken der Goddelijke wijsheid, daarin

in Jesus aan ons tot een voorbeeld te geven. In de *tweede* wordt dat voorbeeld zelf in eenige bijzonderheden voorgedragen, met bijgevoegde opwekkingen tot navolging van hetzelve, en onderrichtingen omtrent de wijze, waarop wij daartoe genegen en bekwaam gemaakt kunnen worden. — De stof is rijk, en kan van verscheidene kanten aangevat worden. De Eerw. VAN DER ROEST heeft 'er veel goeds, veel schoons over gezegd, en, door deze Kerkredenen, eene nuttige bijdrage tot het gepast gebruik van dit veelvermogend hulpmiddel ter beöefening van Christelijke deugd geleverd. Indien hij eens mogt goedvinden, een geheelen bundel van Leerredenen over dit belangrijk onderwerp te vervaardigen, waartoe, in deze twee, reeds zeer veel bruikbaars voorhanden is, dan zouden wij vooral over dat gewigtig punt, *of en in hoe verre het voorbeeld van Jesus, hoewel 'er een onberekenbare afstand tusschen Hem en andere menschen is, ter navolging kan voorgesteld worden?* nog wat meer lichts verlangen verspreid te zien.

Voorboden en Teekenen der tweede toekomst van den Messias, onzen Heer en Zaligmaker Jesus Christus. IIde Stuk. Te Rotterdam, bij Cornel *en* van Baalen. 1806. *In gr.* 8vo. 96 *Bl.*

Uit een vorig Stukjen is de denkwijze van den ongenoemden Schrijver over eene, zoo hij meent, in het O. Verbond reeds voorspelde *tweede toekomst van Jesus Christus*, en over de *voorboden* en *teekenen* derzelve, die hij vindt in onderscheidene merkwaardige gebeurtenissen van den tegenwoordigen tijd, reeds bekend geworden (*). In die onderstelling gaat hij nu verder voort, de aandacht der Christenen te bepalen bij 't geen zedert gevolgd is, en bij de voorzeggingen, die hij omtrent 't geen dagelijks gebeurt, en verder gebeuren zal, vooral in de Schriften des N. Verbonds, aantreft.

Oorlogen, aardbevingen, hongersnooden en pestilentien kondigen, volgends onzen Schrijver, de aanstaande komste van Jesus aan. Daaromtrent brengt hij, in dit tweede Stukjen, weder het een en ander, uit de nieuwspapieren van 1805 ontleend, te berde; als daar zijn de ontvangene berichten omtrent den reds geëindigden *oorlog* in

(*) *Ved. Letteroef.* 1805. bl. 298.

in Duitschland, de onlusten, tusschen den Turkschen Keizer en de Serviers, ook in Aegypten en Persien, ja zelfs in China gerezen; — omtrent *aardbevingen* te Napels en in andere Italiaansche landstreken, de *geele koorts* op eenige plaatzen in Noord-America, *hongersnood* in China, en groote schaarste, door den oorlog, in Duitschland. Indien dit teekenen en voorboden zijn van de nabijzijnde komste van Jesus op aarde, dan had Hij zeker reeds lang moeten komen: want zulke en dergelijke dingen zag men toch, zedert onheuchelijke tijden, doorgaans hier of daar voorvallen.

Wat de voorspellingen aangaat, die de Schrijver, betreffende deze verwachte komste van Jesus, nu uit de Schriften des Nieuwen Verbonds aanhaalt, daaromtrent twijfelen wij, of hij zich genoeg bekwaamd heeft, om oude Schrijvers, en ook wel bepaaldlijk het N. Verbond, behoorlijk te kunnen uitleggen. 'Er is, vooral in de laatste jaren, ook in de Nederduitsche taal, over de leer van Jesus omtrent zijn Koningrijk, zoo veel lichts verspreid, en de gezegden van den Zaligmaker en diens Apostelen, omtrent zijne komste, door kundige Bijbeluitleggers in diervoege verklaard en opgehelderd, dat wij ons in de daad verwonderen, dat een Schrijver, die een gevoelen, waaraan, onderstelt zijnde dat het grond heeft, zoo veel vast is, met zoo veel ernst uit de gewijde Schriften afleidt; dat deze zich niet meer moeite gegeven heeft, om den Bijbel regt te leeren verstaan. Zie hier de door hem bijgebragte plaatzen: *Matth.* XIX: 28. *Luk.* I: 32. *Hand.* III: 19—22. *Rom.* XI: 25—27. 1 *Kor.* I: 7, 8. 1 *Thesf.* II: 19. 1 *Tim.* VI: 13—15. *Tit.* II: 13. *Hebr.* IX: 28. *Openb.* II: 15. De Joden stonden in 't verkeerd begrip, dat de Messias, als Hij kwam, een aardsch Koningrijk oprichten zou; de leerlingen van Jesus koesterden ook dit denkbeeld, zoo lang Hij op aarde was; en daaruit besluit nu de Schrijver, dat Jesus, tenzij Hij geöordeeld worde zijne leerlingen en overige tijdgenoten te hebben willen misleiden, ook door het Koningrijk der Hemelen, waarvan Hij zoo dikwijls sprak, een aardsch Koningrijk moet verstaan hebben; terwijl deze toch ook niet omtrent de zaak zelve, dat de Messias eens op den troon van David zou zitten, maar alleen aangaande den tijd, wanneer dit zou geschieden, dwaalden. Wij vragen, waar heeft Jesus die onderscheiding gemaakt, en wel

zoo

zoo duidelijk, dat de Joden van hunne dwaling konden overtuigd worden?

Men vindt nu ook, in dit Stukjen, des Schrijvers gevoelen, aangaande de tweede komſte van Jeſus, nader opengelegd, en eenige vermoedelijke tegenbedenkingen daartegen beäntwoord. 't Komt hoofdzakelijk hierop neder, dat de Joodſche natie nog eenmaal naar hun eigen land terugkeeren, de ſtad Jeruſalem, den tempel, en geheel en al hunnen ouden Godsdienst, zoo veel mogelijk herſtellen zal, hoewel zij dan nog in hunne oude gevoelens, en haat tegen 't Christendom, volharden zullen; 't geen zoo lang zal aanhouden, tot dat zij in hun land, en wel te Jeruſalem, zullen worden beoorloogd en aangevallen, welke ſtrijd hun dan zeer bang zal vallen, zoo zelfs, dat zij zich op de vlucht zullen begeven. Maar dan zal de Meſſias te hulp ſchieten, door zich aan hun op de wolken te vertoonen, en op den olijfberg, omringd van den ſtoet zijner Heiligen, waaronder de twaalf Apostelen dan ook zijn zullen, neder te komen. Dit zal hen dermate treffen, dat zij Hem, met berouw en droefheid over hunne vorige verhardheid, voor hunnen Meſſias erkennen en huldigen zullen. Van dat tijdſtip af zal 't Meſſiaanſche rijk een aanvang nemen, Jeſus den troon van David beklimmen, en zijne Apostelen, als onderhoorige volksbeſtuurders, over de twaalf geſlachten van Israël regeren. — Na, op zijne wijze, eenige bedenkingen, die men tegen deze gedachte zou kunnen inbrengen, uit den weg geruimd te hebben, meldt hij uit de Schiedamſche courant, die bij hem, zoo 't ſchijnt, boven andere dergelijke dagſchriften, gezag heeft, twee berichten, omtrent een Inſtituut van Opvoeding voor arme Joodſche kinderen, onlangs in 't Brunswijkſche opgericht, en aanmerkelijke voorrechten, aan deze natie, ook in 't voorleden jaar, in Rusland vergund, die hij als voorbereidſelen of voorboden van de terugkeering der Joodſche natie naar hun eigen land wil aangezien hebben. Wij vragen, zou dan daaraan ook, 't geen in een nabuurig rijk omtrent de Joden thans ſchijnt gaande te zijn, bevorderlijk kunnen geoordeeld worden? En is 't te vermoeden, dat, in geval dit volk 'er eenmaal lust toe krijgen mogt, om eene zoo groote zaak te ondernemen, dusdanige poging, zoo als de zaken in Europa en Aſia voor het tegenwoordige ſtaan, hun eenigzins zou gelukken? — En dit tijdſtip

is evenwel, naar het oordeel van onzen Schrijver, niet verre meer af. Hij wil 't niet vast bepalen, maar ſchijnt toch niet afkeerig te zijn van het gevoelen van een Engelsch Schrijver, THOMAS READER, uit wiens onder ons weinig bekend Werk, in 1778 te Londen uitgekomen, (bevattende *Aanmerkingen over het Profetisch gedeelte van de Openbaringen van Johannes, en bijzonder over de drie laatſte bazuinen*,) hij 't geen deze daaromtrent in dit boek meent ontdekt te hebben, op 27 bladzijden, overneemt. Volgends READER zullen de Joden omtrent tegen het jaar 1866 naar hun eigen land terugkeeren. Die dan leven zal, mage oordeelen, of wij kwalijk doen, door 'er openlijk voor uit te komen, dat wij het niet kunnen gelooven. Deze onze ongeloovigheid, omtrent 't geheele ſtelzel van den ons onbekenden Schiedamſchen Schrijver, houdt ons ook terug, om eenig gewigt te hangen aan de toepaſſelijke vermaaningen, waarmede de welmeenende Schrijver goedvindt dezen arbeid te beſluiten.

Tooneelen uit het Rijk der Geesten, van HENDRIK STILLING. *Uit het Hoogduitsch naar de tweede uitgave. II Deelen. Te Dordrecht, bij* A. Blusſé en Zoon. *In 8vo. I.* 1804. 306 *bl. II.* 1806. 334 *bl.*

Toevallig bleef het eerſte Deel van dit Werkje bij ons liggen, hoewel het eene vroegere melding verdiende. Het is intusſchen een reeds, ook hier te lande, vrij algemeen gelezen en geprezen Geſchrift van eenen Man, die ook onder ons bij den naam van STILLING reeds genoegzaam bekend, en, in meer dan een opzigt, voordeelig bekend is; maar die vooral bekend behoort te zijn, als een Man van eene zeer levendige verbeelding, een Profeet en Ziender van den tegenwoordigen tijd, wiens godsdienſtige denkbeelden, niet zelden overdreven genoeg, echter alle toonen, dat hij zedelijkheid innig gevoelt, en als het doel van iederen Godsdienst beſchouwt. In zo verre dan ook durven wij deze Tooneelen vrijmoedig aanprijzen, en, wij gaan nog verder, wij willen dezelve vele Lezers wenſchen. Deze boekjes ſtellen de leer van toekomende belooning en ſtraf, eene hoogstgewigtige leer, die in het gemeene leven maar al te dikwijls vergeten wordt, hier zinlijk voor, en brengen de zielen in den

af-

afgeſcheidenen ſtaat bijeen; waaromtrent de Schrijver, wel is waar, ons het ware en echte even weinig zeggen kan, als wij zelve dat weten, maar hij brengt toch zeer veel voor, waarvan wij het ware en echte gevoelen, al is 't dan ook dat men de inkleeding en verziering hier en daar zonderling vreemd vinden zal. De lezing van dit Werkje kan derhalve zeer veel nut aanbrengen, en echte Christelijke gezindheden en daden krachtig in de hand werken. Niettegenſtaande de Schrijver toch, gelijk bekend is, de eeuwigheid der ſtraf in de toekomende wereld duidelijk ontkent, zo doet hij de ontzettende waarheid diep in het hart indringen, *dat den verdoemden zo wel als den zaligen zijne werken volgen*, en verklaart dit *op de natuur en de openbaring gegrond.* Ziet hier eene der vele plaatſen, waarin hij hieromtrent zijn gevoelen uit, en waaruit men den doorgaanden geest van dit Geſchrift nagenoeg zal kennen: „ Gij weet, dat de Hel en haare drie bijzondere deelen geen ander oogmerk heeft, „ dan de geesten, die zich door zachte middelen in hun „ aardſche leven niet tot hunne beſtemming wilden laeten „ leiden, hier door ſteeds harderen, langzaemerhand „ daer heen te brengen, dat zij eindelijk hunne waere „ richting voor volmaektheid en geluk aenneemen. Daar „ nu alle zinnelijke genoegens hier ten eenemael ophouden, vinden zij ook voor hunne begeerten en driften „ geen voedſel meer; het komt derhalven alleen daer „ op aen, dat zij hunne begeerten verloochenen en doeden, en het onverzettelijk voorneemen neemen, om „ van nu af aen tot heil des algemeens werkzaem te „ zijn. Zoo dra zij nu overeenkomſtig dit voorneemen „ beginnen te handelen, zich voor alle verdoemde geesten leeren démoedigen, iedereen te gehoorzaemen, zoo „ lang hij niets euvels beveelt; en overal nut te ſtichten; dan houdt de prikkel des doods op te woeden, „ en de invloed des Heere begint in het binnenſte van „ den geest te werken in die evenredigheid, waerin de „ wil naer waerheid en deugd ſtaet. *Zachtmoedigheid „ en liefde overwinnen Satan en Hel.* Aen middelen „ ter dezer erkentenis ontbreekt het ook daer niet, „ doch de terugkeering wordt al gedurig oneindig „ moeilijker, dan in het eerſte leven, en, *wee zijner!* „ die haer tot hier toe uitſtelt." — En elders is het: „ Welke middelen 'er in den afgrond (!) der Goddelijke „ wijsheid en liefde nog verborgen liggen, om ook ein-

„ delijk deze millioenen arme geesten" (t. w. de Duivelen) „ te redden," (want gered worden zij zeker) „ dit zal de groote toekomst ontwikkelen, en voor ons „ allen eene onuitputbaere bron van zaligheden wezen." Hierbij vinden wij deze aanteekening, denkelijk van den Schrijver: „ *Zou het kwaed zoo eeuwig zijn, als God? — „ dat zij verre! De eeuwige liefde zal eindelijk alles overwinnen, en dan zal God alles in allen zijn.*"

Wij eerbiedigen het godsdienstig gevoel van den Schrijver, en vertrouwen, dat de lezing van dit Werkje, voor den genen, die toetsen en beproeven kan, onschadelijk, ja voor verstand en hart voordeelig kan zijn; hoezeer wij uit hetzelve, ook al hadden wij hier geene aanhaling van JACOB BÖHME gevonden, wel zouden hebben opgemerkt, dat de Schrijver ook in het lezen van mystieke boeken zijne stichting zoekt.

Een uittrekſel is hier ondoenlijk; iets uit het Voorberigt voor het tweede Deel nemen wij nog over: „ Ik „ verzoek alle die Lezers, welken de voorstellingen „ van den Hades, van de geesten-wereld, van den he„ mel, van de hel, van het oordeel der zielen na den „ dood, enz. strijdig, ongelooflijk, of zelfs zondig „ voorkomen, dit geheele werk als een nuttig ver„ dichtsel en zinnebeeldige voorstelling van de lotge„ vallen der menschen na den dood, of als een kleed „ van die waerheid aen te merken, dat op den mensch „ na zijnen dood een zeer ernstig gerigt wagt en dat hem „ zeker vergolden zal worden na dat hij in zijn leven „ gedaen heeft het zij goed het zij kwaed. — Die echter ook geloven kan en wil, dat 'er waerlijk zulk een „ Hades is, en gronden daervoor in de H. Schrift „ vindt, die stichte zich op zijne wijze, het blijft hem „ gegund." Eilieve! waarom niet? ook al ware het dat iemand het denkbeeld van volstrekt eeuwige stellige straf tot zijne stichting behoefde!

Natuurlijke Historie van Holland. Door J. LE FRANCQ VAN BERKHEY, *Med. Doct. en Prælector in de Nat. Historie aan 's Lands Univerſiteit te Leyden, enz. Vden Deels* 1ſte *Stuk. Met noodige Afbeeldingen. Te Leijden, bij* P. H. Trap. 1805. — Of, voor die dit als een Werk op zichzelve verkiezen, onder den Titel: *Natuurlijke Historie van het Rundvee in Holland, enz. In gr.* 8vo. 162 *Bl.*

Ten ſlot onzer Aankondiginge en Beoordeelinge van het Eerſte Deel deezes hervatten Werks ſchreeven wij: „ men maakt 'er ſpoed mede; een Tweede Stuk „ komt ons, dit ſchrijvende, ter hand (*)." Wij willen het niet lang uitſtellen, onze Leezers verſlag te doen van de voortzetting deezes Boeks, blijkens het voorheen gemeldde de arbeid van BERKHEY alleen: het aldaar aangemerkte is ook op dit Stuk toepaſelijk, ſchoon de aart der ſtoffe hem meer van uitweidingen en ingevlogte verskens zich deed onthouden; van beide egter treft men 'er in aan.

Wij bepaalen ons tot de opgave van 't geen 'er in voorkomt, terwijl wij hier en daar iets zullen aanſtippen. Het Eerſte Hoofdſtuk der Tweede Afdeeling behelst *eene Beſchrijving van de Beenwording, het Rif, Geraamte en Beendergeſtel der Koeijen.* Hier leert hij, in 't voorbijgaan, den leergierigen een kunstgreep, die niet algemeen bekend is, om door de *poriën* der beenderen de mergvaatjes te kunnen zien. Eene Plaat heldert de Beſchrijving op.

Het Tweede Hoofdſtuk deezer Afdeelinge loopt *over de uitwendige kenbaare gedeelten der Ledemaaten, Spieren en verdeelingen eener Koe, mitsgaders derzelver benaamingen in de huishoudelijke ſpreekwijzen der Vleeschhouwers en Landlieden.* Van der Koeijen *Haarnok* ſchrijvende, vermeldt hij: „ De *Biscaijers*, zelfs de Vrouwen, hebben doorgaans zeer ruige zwarte hairen aan den nek of nok, gelijk ik dit bij zekere aanzienlijke *Biscaaiſche Spaanſche Prinſeſſe* bij gelegenheid aan haar *toilet* heb waargenomen." — Met de benaamingen dier onderſcheidene deelen, en derzelver afleiding, vindt de Schrijver zich zomtijds verlegen; bij voorbeeld, daar hij van de *Wol-*

(*) Zie hier boven bl. 122.

legreep en het *Koekoeksgat* handelt. Ten aanziene van het laatſte ſchrijft hij: „ Men heeft meer benaamingen van dien aart op andere zaaken, als: koekoek, den draai op een ſchoorſteen; koekoek, zekere ſoort van blaasbalg: alleen evenwel daarop uitkomende, dat dezelve een bijzonder gat hebben, daar wind of geluid uitkomt, of dat wind doorlaat. Of nu misſchien deeze naam, die zeer gemeen is bij de Boeren, hierop zinſpeelende is, om de poepering van den aars, die onder dit koekoeksgat ligt, dan of 'er iets anders bij den ſchertsagtigen aart der *Hollandſche* Boeren bedoeld wordt, laaten wij liever de nieuwsgierigen zelve vraagen."

Men vindt hier wel eens iets, 't geen men juist niet verwagten zou in een Werk over de *Runderen*. Wij noemen dit over, als bijdraagen tot de Natuurlijke Historie. „ Wegens de *Klaauwen*," ſchrijft BERKHEY, „ hebben wij iets bijzonders mede te deelen, dat, zoo wij gelooven, geen onaangenaam nieuws in de Natuurkunde kan zijn. Buiten het gebruik, dat men van de Horenklaauwen of Koeſchoenen, zoo men die noemt, maakt, in het bereiden van lijm of horen, is ons het volgende in ervaaring gekomen. Men kent bij de Natuurkenners zekeren ſteen, dien men *Slangenſteen* (*Lapis Cobra del Capello*) noemt: deeze ſteenen kwamen voorheen en komen heden nog uit *China* en ook uit *Brazil*. De zelve bleeven een geheim der *Brauinen*, en hadden, zegt men, het vermogen, om te ontdekken, of iemand vergift gebruikt had; maar voornaamlijk, om een vergiftigen ſlangenbeet te geneezen, in welk geval de gebetene den ſteen op de wond legde, die dan daarop een zekeren tijd gekleefd bleef, tot dat hij van zelfs afviel. In der daad, de proef op deeze ſteenen is, dat men ze op de tong legt, waaraan ze dan blijven hangen, tot zij ſpeekſel genoeg hebben ingezogen, en daarna afvallen, zo als ik dit menigmaal zelf beproefd heb. De Hoogleeraar GAUBIUS heeft in zijn leven veel werk gemaakt om dit ſtuk Chemiſch naar te vorſchen, tot dat hij eindelijk hierin is verlicht geworden door een zijner Discipelen, die, in de Indiën gereisd hebbende, naderhand Lyfmedicus van haare Ruschkeizerlijke Majeſteit ELIZABETH was. Gemelde Hoogleeraar, mijn hoogachte Meester, heeft mij in een eigenhandig briefje dit volgende medegedeeld: *De geleerde* RIBERIO SANCHES, *Lyfarts in Rus-*

Rusland, ſchrijft mij in eenen brief, dat hij uit het verhaal van A. P. SOUSA *verſtaan heeft, dat de Brachmans of Braminen, die langs de duinen woonen, deeze ſteenen met eene bijzondere naauwkeurigheid bereiden uit gebrande Oſſenbeenderen, allengs in melk getemperd.*

„ Dit verhaal is mij naderhand gebleeken echt te zijn, behalven dat de Reiziger niet bepaald heeft, welk gedeelte van de beenderen der Oſſen het geweest zijn: de tijd evenwel en toeval hebben mij hierin licht gegeeven. Zie hier mijn berigt. Ik heb voorheen bij wijlen den Heer JAN GOENRAAD BRAND veelerlei ſteenen en kunstgreepen der Drogisten leeren kennen: deeze Heer had zekeren *Portugeeſchen Jood* aan de hand, die, onder ontelbaare kunstgreepen, ook de kunst bezat om deeze ſteenen te bereiden; doch wat moeite en aanbod deezen Jood gedaan wierden, het was vergeefs; doch eindelijk oud en nooddruftig wordende, en genoegzaam zijn beſtaan van dien Heer en deszelfs Zoon BURGHARD BRAND hebbende, kreeg de laatſte, kort voor zijn dood, het 'er uit, en ik ook; namelijk, dat hij deeze ſteenen brandde uit de klaauwen en de klaauwbeenderen der Koeijen, dezelve in melk temperde en daarna oppolijstte; hij liet 'er verſcheiden na, en daaronder zeer fraaije, die een gloed hadden als de zogenaamde Paauwenſteen of *Labra d'or*; hij ſleep dezelve rond; zomtijds werden 'er van in gouden ringen gezet, hoedanig een ik bezeten heb en naderhand zelve gebrand, doch hiertoe moet men fijne Horenklaauwen kiezen met ſtreepen, zo als die gemeen zijn in verſchillende Koeijen. Zo nu iemand dit verder gelieve te onderzoeken, wij deelen het, naar onze openhartige gewoonte, gulhartig mede."

BERKHEY ontvouwt voorts eene niet min opmerkenswaardige ontdekking, „ die," ſchrijft hij, „ zo niet geheel, ten minſten zeer aannemelijk zal beſlisſen de verſchillende gevoelens wegens de zogenaamde nieuw ontdekte *Elaſtike Gom*; dit ſtuk behoort al mede tot onze Koe- en Oſſen-pooten. Onze ontdekking is deeze: de Heer JOOST LODEWIJK WEIDEMAN, een mij al te ontijdig ontrukte vriend, neef en opvolger van gemelden J. C. BRAND, had genoegzaam de geheele voorraad van Elaſtike Gom opgekocht, die, gelijk men weet, meest allen tot kleine zwaantjes, fleschjes, beestjes enz. gevormd waren: maar onder andere waren 'er verſcheiden bolronde ballen en

ee-

eenige figuuren, die vast opgevuld waren en geen water inzoogen: mijn vriend en ik, die al dikwijls zamen knutzelden om iets te ontdekken, ſneeden een der bollen door, en ziet, tot onze groote verwondering, was dezelve opgepropt met half rotte of opgekookte zenuwen en peezen, die zo taai en lijmig waren als de bollen bekleedſels zelve, en alhoewel onrijper, genoeg vermoeden baarde, dat deeze zogenaamde Gom geen voortbrengſel van het Rijk der Planten, maar van dat der Dieren is, en niets anders dan een gekookte of door verrotting getemperde lijmſtof was. Dit gevoelen werd geſterkt door het onderzoek van verſchillende ſoorten van lijm, als naamlijk de *Engelſche*, de *Hollandſche* en *Duitſche*. De *Engelſche* had den voorrang in fijnheid en elaſticiteit, de *Hollandſche* in minder trap, maar de *Duitſche* bovenal in hardheid; in dier voege, dat ik zogenaamde lijm- of ſoepkoekjes, die in *Duitschland* uit koepooten bereid waren, bezeten heb, die zo hard waren als ebbenhout, en zelfs tot plankjes of doozen konden geſchaafd worden; elk deezer ſtoffen evenwel was vatbaar voor weeking en ſmelting tot op zulk een trap van uitrekking als men begeerde. Naardemaal nu de zogenaamde Elaſtike Gom dezelve teekenen had, en tot zekeren trap van uitrekking kan gebragt worden, zelfs tot ſmeltens toe, zo blijft 'er ten beſluite niets beredeneerder over, dan dat de zelfſtandigheid der zogenaamde Elaſtike Gom, of zo men wil 't Gomleder, niets anders is dan eene kundigheid om de hoofdſtoffen of koeklaauwen of peezen, tot zodanig eene weeking, pappigheid of zamenſtolting te brengen, dat zij door weeking lederagtig, en door droogte verhard wordt, zelfs tot groote ſtukken, gelijk 'er alzo een geheele mans laars van Elaſtike Gom in het Natuurkabinet te *Leyden* te zien is, die op eenige weeking zich ontlaat en week wordt, zo dat die, uit dien hoofde, wel eenige gelijkheid (*analyſis*) met de gommen der boomen heeft, maar in der daad de zelfſtandigheid van de horenige en peesagtige deelen eener Koe bezit, en dus verre af is van eene *vegetabiele* Gom te zijn, zo als veele Geleerden, en ook de beroemde CAMPER, hebben vermoed."

Het Derde Hoofdſtuk der Tweede Afdeeling voert ten opſchrift: *Beſchouwing van het Herſsengeſtel der Koeijen, deszelfs vaten, zenuwen, aderen en ſlagaderen, hoezem en merg-*

inergdeelen, mitsgaders het ganſche zenuwgeſtel door het geheele lichaam der Koeijen, volgens THOMAS WILLIS; *met verbeteringen.*

Veel is 'er in dit geheele ſtuk voor geen overneemen of verkort voordraagen vatbaar, naardemaal de Plaaten ten rechten verſtande onontbeerlijk zijn. — Grootlijks ſchiet de letterdruk te kort bij dien ons de Boekhandelaar YNTEMA van de vroegere Deelen bezorgde.

Krijgskunde ter Zee, of Zee-tactiq, Syſthematisch en Hiſtorisch onderzocht. Verrijkt met Plans en Plaaten tot opheldering. In vier Deelen. Door JOHN CLERK, *Schildknaap van Eldin, enz. Uit het Engelsch vertaald en met een Aanhangſel vermeerderd door* JAN WILLEM DE WINTER, *Vice-Admiraal ten dienst der Bataafſche Republiek, Inſpecteur-Generaal bij 's Lands Marine, Lid en Groot-Officier in het Legioen van Eer des Franſchen Keizerrijks. Iſte Deel. Te Amſterdam, bij* W. Holtrop. 1806. *Behalve het Voorwerk, 162 bladz. in groot Quarto.*

Men weet, dat de zoogenaamde *Tactica* de kunst is, van legerbenden (en ter zee, ſchepen) in orde te ſcharen. Zij bevat dus de kennis van al 't gene tot het vormen niet ſlechts van eene ſlagorde, maar ook van alle richting eener *armee* of vloot, het zij tot optochten, gevechten, of anderzins, behoort; het geen wederom de kennis van de wijze en middelen onderſtelt, waarop en waardoor alle bepalingen en veranderingen in de ordening eener armee of vloot te weeg gebracht worden. De tijtel van *Zeetaktiek*, derhalve, zou natuurlijkerwijze het denkbeeld moeten verwekken van een Syſtematisch werk, waarin men dat alles voorgeſteld en ontwikkeld vond. En dit is ook het geen de gewezen Nederlandſche Bevelhebber ter Zee, Grave VAN BYLAND, in zijne *Zeetactiek* uit het Fransch van BIGOT DE MOROGUES, in den jare 1767, bij Inteekening, in twee Deelen uitgegeven, bedoelde, gelijk men ook ten allen tijde in naburige landen dien zin en geen' anderen aan dit woord gehecht heeft.

Dit echter is niet het geen de Vice-Admiraal VAN WINTER ons Vaderland in deze vertaling van het werk van den Engelschman JOHN CLERK heeft willen leveren. Het is geene *Krijgskunst ter Zee, of Zee-tactiq*, maar het is

geene

eene Verhandeling over een voornaam en belangrijk punt (het kan zijn, over meer dan een) van de *Zeetaktiek*; en dus moet men den tijtel verſtaan. Het is de *Krijgskunde ter Zee, of* ZEETACTIEK, *Syſthematiſchen Hiſtoriſch* ONDERZOCHT, en NIET *voorgeſteld* of *geleerd*. Het werk onderſtelt haar bekend bij zijne Lezers; en het geeft ſlechts aanmerkingen op over eenige *practijken*, in die kunst bij de Engelſchen aangenomen, en welke deszelfs Schrijver, op Syſtematiſche en Hiſtoriſche gronden, dat is door redeneering en voorbeeld, verwerpelijk acht. — Wij oordeelden de genen, wier aandacht dit werk meest bijzonderlijk trekken moet, dit vooraf wel te moeten doen opmerken, opdat zij daarvan niet verwachten, wat het naar zijn doel en oogmerk niet geven kan, en daarna zich beklagen, indien zij in 't werk geenerlei Evolutien, geenerlei grondbeginſels of middelen tot het vormen van kolommen, ſlagordens, of legeringen eener vloot, geene Theorie van de ſeinen, van het onderſteunen eener landing, en dergelijke voorwerpen meer, ontwaar worden. En het is misſchien niet minder nuttig voor hun, die, zonder de Zeetaktiek eenigermate te kennen, zich, bij 't ondernemen van de lezing dezes werks, verſchriklijk met de kunstwoorden belemmerd zouden vinden, en veellicht veele derzelven voor taalfeilen nemen; ten minſte daarvan een verklaring verwachten, die, het werk voor hun geſchreven zijnde, noodzaaklijk zou zijn.

In hoeverre, na deze doelmatige opvatting van den tijtel, deze tijtel echter nog te algemeen moge zijn, bekennen wij, daar het Engelsch werk ons niet bij de hand is, en het Eerſte Deel der vertaling alleen ter onzer beſchouwing open ligt, niet te weten. De Heer DE WINTER noemt het, in zijne Voorrede, des Heeren CLERKS *Proeve op de Krijgskunde ter Zee*; doch dit ſluit niet noodzaaklijk een meerderheid van voorwerpen in, tot die wetenſchap betreklijk; en deze zelfde Voorrede, zoo wel als des Schrijvers Inleiding, ſchijnt ons tot geen ander voorwerp als inhoud des werks te wijzen, dan het gene dat van dit Iſte Deel uitmaakt, en ons dus waarſchijnlijk voorkomt, dat in de drie overige Deelen zal worden vervolgd.

Hoe het zij. Men heeft opgemerkt dat de Engelſche vloten ſedert ruim eene halve Eeuwe nimmer geſlaagd zijn, om, hoe zeer meester van den wind, eenige Franſche vloot, die in volle zee het gevecht wilde ontwijken,

ken, tot eenen beslisſenden ſlag te dwingen; en niet zelden heeft men daarvan zich bij de Britſche Natie beklaagd. Men heeft, zoo aldaar als elders, dit mislukken van de Engelſche pogingen, die niets anders zochten, van tijd tot tijd, aan een beter bezeildheid der Franſche ſchepen, aan gebrek aan moed of beleid in de Britſche Zeevoogden, aan onwil van bijzondere ſcheepsbevelhebberen, en aan wat niet al, toegeſchreven, naar mate van de algemeene gedachten omtrent een geliefkoosden of kwalijk gezienen Admiraal, en deszelfs onderhoorige Kapiteinen; ja het heeft meer dan eene Krimineele beſchuldiging en Rechtsvordering veroorzaakt, die zoo onrechtvaardig ondernomen als willekeurig beſlist zijn geworden, en van welke de Schrijver dezer Recenſie gelegenheid heeft gehad zeer bijzonder en naauwkeurig onderricht te worden. Somtijds leverde het bij de Engelſche Natie (en bij alle onkundigen ook onder ons) een verwijt op van eene voorgewende *laf hartigheid* en *bevreesdheid* bij de Franſchen; die dezen niet dwaas genoeg waren zich aan te trekken. Somtijds deed het vermoedens van verraad en omkooping ontſtaan, die 't zoo licht valt, opgang te doen vinden. En ſomtijds, daar tegen, onderſtelde men geheime oogmerken, die de tijd den nieuwsgierigen, en de zaak niet begrijpenden Politieken ontdekken zou.

De zaak ondertusſchen is zeer eenvoudig. Gelijk het een algemeen bekende regel is in alle krijgskunde, dat geen bekwaam Bevelhebber een ſlag aanneemt, wanneer het zijns vijands belang is; zoo hebben de Oorlogen, die ſedert 1744 tusſchen de Mogendheden van Frankrijk en Grootbrittanje ontſtaan en ter zee gevoerd zijn, volſtandig getoond, dat de opkomende Zeemacht der Franſchen, welke dit voor die der Engelſche en andere Natien vooruit heeft, dat zij meer op wiskunſtige en ſyſtematiſche grondbeginſels, dan op blinde practijk en ondervinding gegrond was, en met meer methode geleerd wierd, dit beginſel in al zijne waarde, in al zijne belangrijkheid en uitgebreidheid kende en wist toe te paſſen. Bij de Engelſchen was de kunst des oorlogs ter zee tot dus verre, wat alle oorlog in zijnen oorſprong was, de kunst naamlijk van *verdelgen*, *vernielen*, *veroveren*. Voor de Franſchen was zij, ſints den aanvang van het ontſtaan harer Zeemacht onder Lodewijk den Veertiende, het geen alle oorlog behoort te wezen,

zen, de kunst naamlijk van geweld en overmacht te verijdelen en aan zijnen vijand nutloos te maken. Ondanks de vurigheid van het Franſche karakter, liet zelden een Fransch vlootvoogd zich tot een gevecht brengen; hij wist zijne vloot te bewaren, en, met haar aan de allerminſte beſchadiging bloot te ſtellen, de op haar afkomende Engelſchen grootlijks te beſchadigen, te ontduiken, en ze buiten ſtaat te ſtellen van haar te vervolgen, of zelfs (gelijk dikwijls 't geval is geweest) van hare ondernemingen te verijdelen. Met één woord, de Franſchen toonden, dat zij niet vochten om te vechten, gelijk te dikwijls het geval tusſchen de Engelſche en Nederlandſche Natien geweest is; niet om voor het zoet, van hunnen vijand afbreuk te doen, zichzelven op te offeren, maar dan en voor zoo verre alleen, als het 't onvermijdbaar middel was om hunne ontwerpen door te zetten en die van den vijand te doen vervallen.

Zoodanig eene wijze van oorlogvoeren is zeker die niet, welke eenen vijand, trots en ſtout op ware en zelfs op ingebeelde overmacht in ſchepen, volk, bevarenheid, en zeedapperheid, ſmaken kan. De Engelschman zoekt dus het gevecht; en daar hij zich, alles gelijk geſteld, uit Nationalen hoogmoed nog altijd de machtigſte gelooft, daar zijne meerderheid van zeemacht de geleden verliezen lichtst herſtelt, en de winſten voor elk *individu* op een ſchip, dat een vijandlijk vaartuig neemt, zoo aanloklijk zijn, maakt hem niets onverduldiger, dan dit, dat hij zijnen vijand tot geenen zeeſlag kan brengen, maar hem, zijne woede ten ſpijt, het gevecht vermijden ziet.

Zie daar dan, het geen den oorſpronklijken Schrijver van dit onderzoek, gelijk duizend anderen, getroffen, en waarvan hij het onderwerp van dit boek gemaakt heeft; het geen eigenlijk loopt over de wijze om een vijandlijke vloot tot den ſlag te noodzaken.

De Schrijver toont klaar genoeg, dat het mislukken van de pogingen daartoe aan niets anders te wijten is, dan aan den aart der zaak-zelve. Men koomt naamlijk den vijand van de windzijde op, men wil ſchip tegen over ſchip brengen, en dit op den behoorlijken affland, die tot een beſliſſend zeegevecht geſchikt is. Wanneer zelfs de vijand ſtil lag, zou dit niet kunnen geſchieden, zonder hem den voorſteven te bieden, waarvan het natuurlijk gevolg is, eene geweldige beſchadiging van ſchip en voor-

al

al takelaadje uit de gantſche breedte van 's vijands ſchip, aan welke het niet beandwoorden kan, eer 't hetzelve op zij' ligt; en die het zeer dikwijls al daadlijk buiten vermogen van wenden, ja in ſtaat van reddeloosheid brengt, eer dat nog de vijand het minſte geleden heeft. Dit is onvermijdlijk, zoo men op eenen vijand, die recht naast ons zeilt, afgaat. Is hij ons vooruit, of ontmoeten wij hem, en zijn wij zijne linie op den behoorlijken afſtand genaderd, zoo moet ieder onzer ſchepen, voor dat het gevecht met gelijke kans en nadruk beginnen kan, het vuur van elk der vijandlijke ſchepen, die 't voorbij moet om zijne ſtandplaats te nemen, verduren, en de beſchadiging (vooral in de takelaadje, waarop de Franſchen voornamelijk gezegd worden te vuren) is dadelijk groot, en genoeg om eene groote ongelijkheid in 't gevecht, en vooral eene volſtrekte onmooglijkheid ter vervolging of onderſchepping van den vijand, wanneer die het gevecht wil verlaten, voort te brengen. Nadert men in een ſchuinſche lijn of in de zoogenoemde kromme jaaglijn, (of *kromſtreek van najaging*, zoo het hier genoemd wordt) altijd zal men deze geweldige nadeelen beproeven, en daarbij de onmooglijkheid van zich in welgeordende linie den vijand aan te bieden: zoo dat men hier altijd in 't netelig ongeval is, waar men in de Landkrijgskunst zoo zeer tegen waarſchouwt, zijne ſlagorden onder 's vijands vuur of aanval, het zij te formeeren, het zij te veranderen. — Deze ongelegenheden en wat daar verder uit voortvloeit, bewijst de Schrijver *à priori*, en bevestigt ze uit een aantal beſchrijvingen van zeeſlagen, die van 1744 tot 1783 zijn voorgevallen. En eindelijk ſtelt hij er een hulpmiddel tegen voor.

Dit hulpmiddel beſtaat in niets anders dan 't verlaten van de oude methode der Engelſchen in tegen een vijandlijke vloot op te komen, en ſtelt voor, in plaatſe daarvan, een gedeeltlijken aanval op de achterhoede te doen. Hij toont zeer uitvoerig en breed, iets, dat zoo hier als in 't algemeen een bekende waarheid is, dat men iemand, die niet vechten wil, dus licht in zijn voorbijgaan een gedeelte van zijnen ſleep kan ontweldigen, en dat, indien deze dat aangevallen gedeelte te hulp komen of heroveren wil, hij het dan is, die in het nadeel van den aanvaller koomt. Wat het Tweede Deel hier nog toevoegen zal, is ons onbekend; zoo wel als het gantſche vervolg in de overige Deelen des werks, en het-

geen de Vertaler ons, bij wege van Aanhangſel, hopens den Zeeſlag bij Kamperduin op den 11 October 1797, zal opdiſchen; hetgeen (zoo wij meenen) zeer belangrijk kan zijn.

Het werk is met zeer veel duidelijkheid geſchreven, en, naar het ons voorkomt, wel vertaald. Het had veel korter kunnen zijn, en daarbij, meer voldingend; doch de Schrijver wilde Hiſtoriſche faiten, en geen demonſtratien van wiskunſtigen aart; en de Auteur ſchijnt geen Mathematicus. Er is echter veel *methode* en orde in de wijze van behandeling, en wij hebben het met genoegen gelezen. Of het niet beter geweest ware, het korte Reſultaat van zoo wijdloopig een Verhandeling op eene andere wijze aan onze Natie voor te leggen, kan gevraagd worden. Maar het heeft eene nuttigheid, waar niets bij haalt, den Zeelieden Gevallen voor te ſtellen, waarover zij denken kunnen; en dit is meer dan het voordeel van eenige bladzijden druks of een partij herhalingen en noodelooze opmerkingen uit te winnen. Voor het algemeen hebben wij reeds aangemerkt, dat het niet geſchreven of vertaald kan zijn; ſchoon wij ons verſlag aan het Algemeen, en voor 't Algemeen verſtaanbaar, oordeelden te moeten doen. De Vertaler ſchijnt zich niet veel op zijnen ſchrijfſtijl en taalkennis te laten voorſtaan, en hij doet wel. Onder de Inleiding heeft hij eenige Aanteekeningen geplaatst, 's Schrijvers gezegde op onzen Landaart toepaſſende, en welke eene ware Vaderlandſche zucht uitademen. Het ſpijt ons, daar in te vinden, dat ALLEEN „ een energieq *republicainsch* „ Gouvernement," onder de daar opgetelde bedingen, in ſtaat zoude zijn, het character onzer Natie „ weder „ te verlevendigen en deszelfs eerſte kracht te doen „ hernemen." Of dit ware meening, dan of het eene offerande aan de tijdsomſtandigheden, waarin het geſchreven is, geweest moge zijn, ondernemen wij niet te beſliſſen; maar hoe 't zij, wij vertrouwen, dat eens Volks character zich in alle regelmatig Gouvernement herſtellen kan, zoo het ſlechts niet TE ZEER van zijn' oorſprong vervreemd en ontaart is geworden; iets, waartoe men ſints langen tijd rijklijk gearbeid heeft, en waaraan (wenſchen wij) geene nieuwe Revolutien meer toebrengen mogen!

De Platen, die, ten getalle van dertig, achter dit Deel gevoegd zijn, hebben niets te beduiden, en zijn

vrij

vrij onachtzaam behandeld. Hetgeen de aanteekening op bladz. 1 meldt, is omgekeerd waar: de *vijandlijke ſchepen* worden in de Platen *met de zwarte kleur* of overſchaduwing geteekend, en de *Britſche* zijn *open* of wit gelaten.

Verſlag eener Reize van Utrecht naar Warendorff, bij Munſter; en bezoek bij den Hofraad KATZENBERGER *aldaar. Eene korte Bijdrage, bijzonder voor zulken, die aan den afſchuwelijken, ſmartelijken en doodelijken Kanker lijden, daar voor vreezen, of in de genezing hunner ongelukkige Medemenſchen een hartelijk belang ſtellen. Door* F. VAN TEUTEM, *Christen Leeraar, te Utrecht. Te Amſterdam, bij* J. ten Brink, Gerritsz. 1806. *In gr.* 8vo. 32 *Bl.*

Van het menschlievend hart, met zijne gewijde ampts-bediening ſtrookende, draagt dit Verſlag des Eerw. VAN TEUTEMS eene vereerende getuigenis. Ter aanſpooringe van onze Leezers, om met het geheel nader bekend te worden, willen wij den zaakelijken inhoud mededeelen. Ook ons, zoo als wij vertrouwen, menschlievend hart, door de akelige verſchijnzels des Kankers meer dan eens getroffen en geroerd, dient ons hier ten ſpoorſlag. In het Mengelwerk der *Vaderlandſche Bibliotheek* (1805) hadt de Heer FELS, van *Doesburg aan den Yſſel*, een kort berigt gegeeven wegens de geneezing zijner echtgenoote van eene zwaare ongeſteldheid in de borst, door kundige Artzen hier te lande voor kankeragtig verklaard, door den Heer Hofraad KATZENBERGER te *Warendorff*. Dit berigt viel in handen van den Heere VAN TEUTEM, en wekte ſtraks zijne deelneemende opmerking, daar hij eene geachte vriendin hadt, welker eerst een klein, daarnaa langzaam toeneemend gezwel in de borst den geduchten Kanker dreigde. Eenigen tijd liet men het kwaad onaangeroerd, tot dat het al grooter en grooter, en door zijne zwaarte zelve lastig wordende, pijnlijke gezwel deedt geraaden vinden, na hulp uit te zien. Met ernst dagt men nu aan het onlangs geleezen berigt van den Heere FELS, en nog te meer, zints een vriend der lijderesſe en ook van den Heere VAN TEUTEM, uit den mond van den Heere DE BEER, te *Dordrecht*, de verzekering hadt ontvangen, dat diens echt-

genoote, naa het lijden aan een beſliſten open Kanker, thans, onder de handen van den Hofraad, zich op den weg eener zoo goed als zekere geneezinge bevondt. Op zijn ſchrijven aan den Heere FELS hadt VAN TEUTEM tot antwoord bekomen, dat niet alleen de kundigſte Artzen hier te lande, maar ook de geestelijke Dochters te *Rees*, het ongemak zijner vrouwe voor Kanker, en verklaard hadden, voor *dit kwaad* geenen raad te weeten; dat hij daarop met zijne echtgenoote zich na *Warendorff* begeeven hebbende, deeze, naa een half jaar vertoevens, met een gerust gemoed van daar was terug gekeerd, en zich zedert aan de Dochters te *Rees* vertoond hadt, die, naa gedaan onderzoek, de geneezing als volkomen ſchouwden, met bijvoeging, van zodanige gevaarlijke lijders, indien zij haar om raad vraagden, voortaan na den Hofraad te zullen verwijzen. Verder berigtte de Heer FELS, dat, behalven verſcheiden lijders uit afgelegene gewesten van *Duitschland*, de Heer SLUITER, thans te *Delft* woonagtig, van een allerakeligſt ongemak aan het dik van zijn eene been was geneezen; alsmede dat eene Juffrouw ROELOFSZEN, van *Zutphen*, aan het zelfde ongemak kwijnende, onder het gebruik van des Hofraads middelen, alle hoop op volkomene geneezing hadt.

Naa rijp beraad, wierdt nu het beſluit genomen, dat de *Utrechtſche* lijderes zich insgelijks na *Warendorff* zou begeeven; terwijl de Heer VAN TEUTEM, tot haar gezelſchap, leidsman en helper op den weg verzogt, zich zulks liet welgevallen. Men nam den weg over *Doesburg*; hier ſprak men met Dokter FISSCHER, een man van naam en kunde, die Juffrouw FELS in derzelver gevaarlijken toeſtand hadt gezien en behandeld, en nu van haare geneezing door den Hofraad volkomen overtuigd was. Men bezogt 'er, daarenboven, Juffrouw FELS zelve, die, bij haare volkomene herſtelling en gezondheid, een opgeruimden zin en kalme tevredenheid genoot. Nu maakte men allen ſpoed om de reize na *Warendorff* voort te zetten. Verre van aangenaam was die reize, zoo om de ſlegte wegen, als het weinig verkwikkende en veraangenaamende, welk in de aan den weg liggende dorpen en kleine ſteden wordt aangetroffen. Van den weg van *Koetsveld* na *Munſter* vindt zich de Heer VAN TEUTEM buiten ſtaat, een voldoend denkbeeld te geeven. „Wij boorden," zegt hij, „door gaten, waarin, „naar het ſcheen, iederen oogenblik en bij gedurige

„her-

„ herhaling het gevaar ons dreigde om of te blijven „ zitten, of om te vallen, of brokken van het voer- „ tuig te zien afscheuren en splijten, waarover wij „ aanhoudend verbaasd waren, hoe het tegen het ge- „ weldige opbeuren en de vreesselijke schokken nog lan- „ ger bestand kon blijven. Wij strompelden bij afwis- „ seling over zware boomen, door de landlieden dwars „ over den weg gelegd, opdat het rijtuig althans niet „ in de moerasige diepten mogt verzinken. Wij reden „ voorts door klooven, van steengroeven, langs steilten „ en over rotzen, zoodat wij ons telkens over den „ moed, de kracht en het geduld der paarden, en over „ de bezadigdheid en het beleid van den wagenmenner, „ om beurten verwonderden; en aan dat verwonderlijk „ bestuur en geleide, 't welk hier even zeer, als aan „ den eenen kant de slechtheid en het gevaar van den „ weg onrust en bekommering baarde, aan de andere „ zijde alle onze verbaasdheid en belangstelling inriep, „ met onze gedachten en aandoeningen moesten vast- „ houden, om niet de altijd noodige bedaardheid van „ den geest en den behoorlijken moed te laten varen." — Eéne aanmerking neemen wij nog over. „ Over het geheel „ is mij het land van *Westfalen*," zoo schrijft zijn Eerw., „ nabij onze grenzen, wat den grond en voor- „ al deszelfs bearbeiding betreft, niet zoo slecht voor- „ gekomen als dit dikwijls gedacht wordt en beschre- „ ven. Maar hoe veel verschilde hier altijd de onge- „ lukkige boerenstand van het bestaan en lot onzer „ vrije en onafhankelijke landlieden! De arme *Westfa- „ linger* zwoegde steeds als een veracht en vernederd „ lastdier op den akker van zijnen gebieder en Heer; „ en de trotsche adelstand, welke hem genoegzaam als „ lijfeigen beschouwde en behandelde, liet hem gerin- „ ge bate van zijn gedwongen vlijtbetoon. Nog heerscht „ gebrek en armoede overal, en valt daarmede misschien „ alleen de stugge domheid, ongeregelde huishouding en „ ellendige morsigheid te verschoonen, welke hier beur- „ telings de hutten en derzelver bewoners zulk een mis- „ hagelijk en walgelijk aanzien geven." Met lof gewaagt VAN TEUTEM van den Postmeester CREMER, te *Anholt*, en van 's mans dienstvaardigheid en goede behandeling. Voorts ontmoet men hier eenige onderrigtingen, ten behoeve van de zulken, die in 't vervolg deeze reize zoude willen onderneemen. *Munster* diende

voor eene wijle tijds ter pleisterplaatze. Van het logement, alwaar zij hunnen intrek hadden genomen, gewaagende: „ Onze Hollandsche dames en heeren," schrijft VAN TEUTEM, „ weten soms niet, hoe zij in „ Hollandsche logementen de keuken vaardig genoeg „ zullen voorbij sluipen, om door het gezigt van on„ geregelde en onzindelijke huishouding den eetlust niet „ te bederven, dien zij aan een goeden disch gaarne me„ debrengen. Maar wee hun," voegt zijn Eerw. 'er nevens, „ als zij hier of elders in *Munsterland* dien pas„ saat niet vermijden kunnen, en ongelukkig hunne „ oogen maar even laten ronddolen!"

Bij hunne aankomst te *Warendorff* namen onze Reizigers hun verblijf in het *Gasthof*, bij den Heer JURGENS, „ van wien," schrijft de Heer VAN TEUTEM, „ en „ zijne goede vrouw ik voor elkeen, die misschien eer„ lang ons voetspoor mogt volgen, verpligt ben alle„ aanprijzende melding te maken. Wij vonden," leezen wij verder, „ bij deze regt-hupsche lieden bijkans„ Hollandsche zindelijkheid, de beleefdste houding, „ vaardige bediening, al wat wij voor onze behoeften „ vorderden, en in het oogmerk van onze reis en het let„ onzer vriendin de hartelijkste deelneming." Kort na de aankomst te *Warendorff* verscheen, op gedaan verzoek, straks de Heer KATZENBERGER, die, het kwaad onderzogt hebbende, verklaarde, dat de lijders aan den Kanker van driederleien aart waren: geheel ongeneesbaaren; of zulken, wier geheele gestel ligt tot Kanker overheide en ontaartte; of anderen, die enkel door uitwendige stooting of kneuzing eene plaatzelijke beleediging ontvangen hadden, welke nu ook gereedstond Kanker te worden. Aan de laatsten beloofde hij stellig geneezing. Het tweede geval was dat onzer lijderesse, welke, als zodanig, hij slegts eene voorwaardelijke belofte doen konde, daar zij haar scrofuleus gestel tegen had. In een afzonderlijk gesprek met den Hofraad herhaalde hij deeze betuiging; 'er egter bijvoegende, dat hij zich, op meer dan éénen grond, met geneezing durfde vleijen; en voorts verzekerende, dat hij thans in de omstandigheid zich bevindende, van zijne praktijk niet enkel gewinshalven te moeten beoeffenen, zich alleen tegen de pijlen der valsche eerzucht hadt te wapenen. Nog verscheiden gesprekken hielde de Heer VAN TEUTEM met den Hofraad, waarin deeze blijk vertoonde van uitgebreide kennis en mensch-

lie-

lievendheid. Al aanſtonds appliceerde hij op de borst en onder de armen onzer lijderesſe eene pleister, welke hij zeide enkel als een preparatief te dienen, om eerst de zwelling, welke niet onmiddelijk tot het *eigenlijk kwaad* behoorde, te doen verdwijnen; waarna hij 'er dan verder op uit was, om het kankeragtige gezwel door eene langzaame ontbinding en verettering te doen uitvallen. — Naa de noodige beſtellingen gemaakt te hebben voor het aanſtaande verblijf zijner vriendinne, verliet haar de Heer VAN TEUTEM vol hoop en vertrouwen, en nam de gemakkelijker wederreize over *Steinfurt* en *Enſchede* aan.

Zodanig is het hoofdzaakelijk beloop deezes. Reisverſlags, naa 't welk te hebben doorleezen wij in 't eerst ons eenigzins verwonderden, dat de Eerw. VAN TEUTEM met de uitgaave van hetzelve niet den tijd verbeid hebbe, dat hij konde mededeelen, van welk gevolg voor zijne vriendin de *Warendorffſche* geneeswijze geweest zij. Niet beter weeten wij dit op te losſen, dan dat hij, uit de vermelde ervarenis, omtrent eenen goeden uitſlag, ook in dit geval, zich zoo goed als verzekerd houdende, zich verpligt heeft gevonden, uit een menschlievend beginzel, zijne eigen ondervinding, zonder verwijling, ter kennisſe van zijne lijdende natuurgenooten te brengen, ten einde hen aan te ſpooren, ook bij den kundigen KATZENBERGER hulp te zoeken.

De ſtijl van den Eerw. VAN TEUTEM kwam ons hier en daar al te gekunſteld, en, juist daardoor, wel eens wat ingewikkeld, ſtroef en gedwongen voor.

Verhandelingen van de Maatſchappij der Nederlandſche Letterkunde te Leijden. Iſte Deel. Te Leijden, bij Haak en Comp. 1808. *In gr.* 8vo. 503 *Bl. Behalven een Voorberigt en Naamlijst der Leden van XLVI bladz.*

De Maatſchappij der Nederlandſche Letterkunde te Leijden had haar eerſte beginſel kort na het midden der jongſtafgeloopen Eeuwe, en verkreeg in het jaar 1766 eenige meerdere beſtendigheid. Dan het gelukte haar niet voor het jaar 1771 zich eenen recht bepaalden vorm te geeven door een vast Stelſel van Wetten, gelijk te zien is uit het Voorberigt voor het Eerſte Deel haarer Werken, hetgeen in dat jaare 1772. in 4to uitgegeven, en van tijd

tot tijd door nóg Zes andere gevolgd werd, waarvan het laatſte het licht zag in het jaar 1788. „ Doch na„ derhand," wij gebruiken hier, met eenige verkorting, de woorden van den Hoogleeraar TE WATER, in het *Voorberigt* geplaatst voor het Werk, waarvan wij den titel hebben aangekondigd, „ geraakte zij in eenen „ kwijnenden ſtaat; 'er kwam eene volſtrekte werke„ loosheid...: na het jaar 1799 hoorde men niets, of „ van beſchrijvingsbrieven, of van algemeene vergade„ ringen, of van prijsvragen, of van ingezondene ver„ handelingen..... met één woord, men hoorde van „ niets, en de Maatſchappij ſcheen reeds geſtorven te „ zijn." Inderdaad, men vindt ook op de Lijst der tegenwoordige Leden, achter dit Voorberigt gedrukt, geenen die tusſchen de jaaren 1794 en 1803 verkoren zijn. „ Eindelijk begon zij te herleven. Drie of vier Leden „ vereenigden... hunne pogingen... om... de Maat„ ſchappij haaren vroegeren bloei allengskens te doen „ wederkrijgen." Het gelukte hun verſcheiden bekwaame, en meestal door hunne geleerdheid, uitgegeven werken en eereposten beroemde Mannen welgezind te vinden tot bevordering van de belangen der Maatſchappije en gewillig tot het aanvaarden van derzelver Lidmaatſchap.

Van dien tijd werden de werkzaamheden der maandelijkſche Vergaderingen met ijver hervat, en eene algemeene Vergadering gehouden op den 8ſten van Wijnmaand des jaars 1803. Van het voorgevallene bij deeze en bij twee volgende algemeene Vergaderingen, de één op den 3den van Hooimaand 1804, de andere op den 2den der zelfde maand van het jaar 1805 gehouden, gelijk ook bij eenige openbaare Zittingen, welke de Maatſchappij, „ naar „ 't voorbeeld van buitenlandſche Akademien en Genoot„ ſchappen," beſloten had jaarlijks te houden, wordt in het reeds gemelde *Voorberigt* verſlag gedaan, en vervolgens iets gezegd van opgegeven, maar niet beantwoorde, of nog hangende, en van de laatstvoorgeſtelde Prijsvraagen. Eindelijk is achter het Voorberigt geplaatst eene Lijst van de tegenwoordige Leden der Maatſchappije, ten getale (indien wij wel geteld hebben) van 90; van welken 49 verkoren in en zedert het jaar 1803.

Eer wij van dit Voorberigt afſtappen, moeten wij nog iets zeggen van het gebeurde bij de eerſte algemeene Vergaderinge in den jaare 1803. De Hr. TE WATER, als Voorzitter, opende dezelve met eene uitvoerige Aanſpraak,

ſpraak, waarin hij, onder anderen, berigt gaf van verſcheiden Leden, welke, zedert de laatstvoorgaande algemeene Vergadering, der Maatſchappije door den dood ontrukt waren. Men beſloot een gedeelte van die Aanſpraak te plaatzen in het Voorberigt voor het eerstvolgende Deel van de Verhandelingen, welk door de Maatſchappije zou in 't licht gegeven worden. Dit geſchiedt hier, en dit gedeelte behelst eene vrij uitvoerige leevensſchets van zijne Doorluchtige Hoogwaardigheid den laatſten Bischop van Antwerpen, den Heere KORNELIS FRANCISCUS DE NELIS, eenen der geleerdſten onder de Bischoppen, welken ooit dien zetel bekleed hebben, en welken, misſchien, alleen de zo beroemde LARVINUS TORRENTIUS heeft overtroffen. In deeze leevensſchets ziet men, (wij gebruiken weder de woorden van den Heere TE WATER,) „ deels, langs welke „ wegen hij (de Bischop) tot een' hoogen eerſtand ge„ komen zij, deels, dat groot aanzien en uitſtekende „ roem in 't rijk der letteren hem zoo weinig, als ande„ ren, konden beveiligen tegen de rampen van dit wis„ ſelvallig leven." Het voornaame doelwit is nogthans eenig berigt te geeven van des Bisschops gedrukte en ongedrukte ſchriften (bl. VI) vooral van zulke, die betrekking hebben tot de Nederlandſche geſchiedenisſen (bl. XV). Onder deeze munten uit de Brieven van JOACHIM HOPPERS aan zijnen Vriend VIGLIUS VAN AYTTA (bl. XXII) eenige geſchiedkundige Verhandelingen van den laatstgemelden (bl. XXIV); de Voorlooper der Nederlandſche zaken, of Verhandelinge over de Nederlandſche Historie en hare voornaamſte Schrijvers, in het Latijn en in het Fransch gedrukt te Antwerpen in het jaar 1790, en in de eerstgemelde taal herdrukt te Parma (doch zonder naam van plaats of drukker) in 1795 (bl. XXIV) bevattende „ een berigt van vele onuitgegevene werken, „ die de vroegere en latere geſchiedenisſen, ook der Ne„ derlandſche Gewesten, niet weinig zouden kunnen „ ophelderen" (bl. XXV) waarvan wij alleen zullen noemen „ het Dagregister van alle de reizen en togten „ naar [zou dit ook *van* moeten zijn?] Keizer KAREL den „ V, zedert den jare 1514, tot dat hij troon en ſchep„ ter met inwoninge in een klooster verwisſelde," door JOHAN DE VANDENESSE, elders ook genoemd J. VAN DE NESSE, waarvan het oorſpronkelijke nog voorhanden is, en te Beſançon bewaard wordt; een alleruitmuntendst

ſtuk, waarin, volgens het getuigenis van den Heere TE WATER, die 'er een naauwkeurig affchrift van gelezen heeft, „ vrij veel te vinden is tot verbeteringe en ver„ meerderinge van vroegere en latere Schrijvers, SE„ PULVEDA zelfs en ROBERTSON niet uitgezonderd, die „ het leven van Keizer KAREL ... beſchreven hebben" (bl. XXVI en XXVII). Het berigt van de overige Werken en van de lotgevallen des geleerden Bischops moet men nagaan bij den Heer TE WATER zelven, welke met reden zich beklaagt dat ſtukken van zo veel aanbelang in het duister blijven ſchuilen. „ Welke de voornaamſte „ oorzaak geweest zij, dat de uitgave van zoo vele „ voortreffelijke handſchriften geen voortgang kreeg, „ is mij niet onbekend, maar zij behoeft hier niet ont„ dekt te worden," zegt hij bl. XXVIII. — Is dit niet eenigermaate des Leezers nieuwsgierigheid tergen? Onlangs hebben wij gelegenheid gehad tot het maaken van eene ſoortgelijke aanmerking bij de recenſie van een ander Werk, door onzen Schrijver uitgegeven (*). Inderdaad met de opreehte achting, welke wij den Hoogleeraar toedraagen, komt het ons beter voor van zaaken, waarover men niet rechtuit *kan* of *mag* ſpreeken, liever geheel te zwijgen, dan geheimzinnige wenken te geeven, waarvan niemand iets kan maaken, terwijl zij den weetlust wetten, zonder denzelven te vergenoegen.

Wij hebben gemeend bij dit belangrijke Voorberigt voor het Eerſte Deel der Verhandelingen van eene als uit eenen doodſlaap verrezen Maatſchappije wat langer te moeten ſtilſtaan, en gaan nu over tot de Verhandeling, welke, nevens de Bijlagen, ten getale van 42, het eigenlijke Boek uitmaakt. In het Voorberigt (bl. XXXIV) zeide reeds de Hr. TE WATER, dat in de eerſte openbaare Zitting, gehouden den 15den van Sprokkelmaand 1805, de Heer Mr. J. MEERMAN voorlas „ een „ zeer uitgewerkt en merkwaardig berigt omtrent het „ beleg en de veröveringe der Stad Leijden in 't jaar „ 1420." Dit Berigt of *Verhaal* beſlaat hier eene ruimte van 158 bladzijden. Uit dit getal zal men, zo als de Heer MEERMAN zelve, in eenige Bijvoegſels en Verbeteringen bl. 501, aanmerkt, ligtlijk opmaaken, dat deeze Verhandeling niet in de volle lengte, in welke zij hier

(*) Zie N°. II van dit jaar bl. 51, 52 in de Aantekening.

hier gedrukt ſtaat, is voorgelezen. Onverwachte toevoer van oorſpronkelijke ſtukken gaf den Schrijver aanleiding tot aanmerkelijke bijvoegingen en tot verbetering van dwaalingen. „Weinig," zegt hij, „dacht ik.... „dat een onderwerp, 't welk ik mij verbeeldde, dat „nauwelijks eenige weeken arbeids vorderen zou, mij „zoo veel tijds zou bezig gehouden, en eene drie- of „viervoudige bijna geheele omwerking zou verëischt „hebben. Daarëntegen vleje ik mij ook... getoond te „hebben, van welken invloed de oude Rekeningen „op 's Lands Geſchiedenis zijn, en hoe door deezé „gelijktijdige ſtukken, en ſchier door deeze alleen, de „vroegere gebeurtenisſen in haaren waaren aart, en „met de ſtiptſte nauwkeurigheid kunnen opgedolven en „voorgeſteld worden." Door dit middel hebben wij hier eene veel naauwkeuriger beſchrijving van dit bijzondere gedeelte der geſchiedenis van Holland, dan, zo veel wij weeten, ergens elders voorkomt. In zijne *Vaderlandſche Historie*, D. III, bl. 440 env. kon WAGENAAR dit voorval niet dan kort behandelen. In den *Tegenwoordigen Staat der Vereenigde Nederlanden* gewaagt hij 'er ſlechts met een enkel woord van, D. IV, bl. 62 en 504. ORLERS *Beſchrijving van Leijden* hebben wij niet bij de hand, en kunnen dus niet nazien, met hoe groote uitvoerigheid die over dit onderwerp handele. Maar het is natuurlijk, dat iemand, die van eenige bijzondere gebeurtenis, eene enkele plaats betreffende, in alle haare omſtandigheden, na te ſpeuren zijn opzettelijk werk maakt, meer daarvan ontdekke dan een ander, die, de algemeene Historie van een geheel Volk of Tijdperk verhandelende, op min gewichtige voorvallen, raakende bijzondere plaatzen of perſoonen, noch kan noch behoort ſtil te ſtaan. Indien ons geheugen ons niet bedriege, maakt WAGENAAR zelve eene ſoortgelijke aanmerking in eenen zijner Brieven gevoegd achter de Beſchrijving van zijn Leeven.

Wat aanbelangt den inhoud van het Stuk, diene kortlijk het volgende. Men weet hoe ſchielijk Graavin JACOBA VAN BEIEREN door haaren Oom JAN VAN BEIEREN, niet te onrecht den *godloozen* bijgenaamd, geſtoord wierd in het bezit der Landen haar van haaren Vader aangeſtorven. Hij had de machtige Kabbeljauwſchen aan zijne zijde; JACOBA de betere Hoekſchen. Spoedig kwam men tot vijandlijkheden, en ſtreed met afwisſelend geluk,

tot

tot dat PHILIPS, Graaf van Charolois, en naderhand Hertog van Bourgondie, tot Scheidsman ingeroepen, uit verfoeielijk eigenbelang, eene allerpartijdigſte uitſpraak deed tot nadeel van 's Lands wettige Vorstinne. Over het Verdrag door hem bemiddeld ſtond onder anderen de Stad Leiden, met haaren Burggraaf PHILIPS VAN WASSENAAR, als getuige; bl. 25. Dan hiermede waren de onlusten niet wechgenomen. De Indringer ſchond weldra de overeenkomst, maakte, door de Regeeringen der Steden buitenstijds, en op' eigen gezach, te veranderen, zich meester van alles, en noodzaakte zijne Nicht met haaren zwakken Gemaal de wijk te neemen na Brabant. Van tijd tot tijd ontſtonden, bijzonderlijk te Leiden, twisten en vechterijen, welke, ſchoon door verdragen of rechterlijke uitſpraaken bijgelegd, telkens weder opreezen, te meer daar de uitſpraaken meestal eenzijdig waren, en de verdragen veelal van de Kabeljauwſche zijde geſchonden wierden, zonder dat de Hoekſchen van de hun aangedaane beleedigingen recht konden verkrijgen. De Burggraaf en de Stad Leiden, nevens Heer WILLEM *van Brederode* en etlijke andere Edelen, verbonden zich daarop met den Bischop en de Stad van Utrecht en andere Stichtſche Steden en Edelen, in naam tegen Heer [waarſchijnelijk JAN] *van Egmond* en GERRIT *van Heemskerk* [beiden Raaden van JAN VAN BEIEREN] den Theſaurier FLORENS *van Borſelen*, en de Raaden JACOB *van Gaasbeek* en den Heer van *Culenborg*; maar inderdaad tegen JAN VAN BEIEREN. De Verbondenen ſchijnen verwacht te hebben, dat, op hun voorbeeld, de geheele Hoekſche partij zoude opſtaan, en eene uiterſte pooging aanwenden om de zaak van JACOBA tegen haaren Oom te verdedigen. Dan dit gebeurde niet, het zij de Verbondenen te voorbarig waren, of de Hoekſchen den moed te veel verloren hadden. Het gelukte JAN VAN BEIEREN den Utrechtſchen te huis werk te bezorgen tegen den Hertog van Gelder, zodat hij zelve alle zijne magt kon gebruiken tegen Leiden, dat, na een beleg van negen weeken, den 17den Augustus des jaars 1420, tot de overgaaf genoodzaakt werd op voorwaarden, welke, voor de Hoekſchen in het algemeen nadeelig, den ouden Burggraaf vooral in de diepſte laagte ſtortten; bl. 130.

Deeze gebeurtenis wordt door den Heer MEERMAN voorgedragen met eene menigte van belangrijke en groo-

ten-

tendeels tot nog toe onbekende bijzonderheden, met onvermoeide vlijt door hem nagéſpoord in oude papieren, en wel voornaamelijk in de Graaflijkheids en Stedelijke Rekeningen. Wij kunnen ons niet tot het geeven van een uitvoeriger uittrekſel inlaaten. Behalven dat onze bepaalde ruimte zulks niet toelaat, moet men het Werk zelve leezen, en zal het met genoegen leezen, indien men eenig belang ſtelt in het nagaan van 's Lands vroegere geſchiedenisſen. De bronnen, waaruit de Schrijver geſchept heeft, geeft hij op in de Bijlagen, welke het grootſte gedeelte van het Boekdeel vullen van bl. 163 tot bl. 503.

Ons berigt is reeds zo lang geworden, dat wij niet genegen zijn het door aanmerkingen te vergrooten. Evenwel kunnen wij ons niet onthouden van eenige weinige, tot ſlot van ons berigt, te laaten volgen.

Hetgeen de Heer MEERMAN op bladz. 120 zegt van het berispelijke in het gedrag des Burggraafs, willen wij niet geheel tegenſpreeken. Nogthans moet men in aanmerking neemen, dat de Burggraaf, met de zijnen, niet alleen, zo als de Hr. MEERMAN zelve erkent, zwaarlijk beleedigd en onwettiglijk behandeld, maar JAN VAN BEIEREN ook een wetteloos overweldiger was. En had de Burggraaf, volgens de uitſpraak van den Graave van Charolois, hulde gezworen aan den Oom van JACOBA, deeze hield zich niet binnen de paalen dier partijdige uitſpraak, maar maatigde zich, ten koste zijner ongelukkige Nicht en van 's Lands Vrijheid, veelmeer aan dan hem toekwam, terwijl de laffe JAN VAN BRABANT zich liet bedriegen door omgekofte Raaden, en buiten weeten van JACOBA, de wettige Landsvrouwe, overeenkomſten met derzelver Oom maakte tot haar nadeel. Zie VAN WIJN, *Bijvoegſels tot de Vaderl. Hist.* IIde D. bl. 87, en hetgeene hij van de Hoekſchen zegt op het IVde Deel, bl. 55 en 56.

Op bl. 22 zegt de Heer MEERMAN, dat de Pausſelijke dispenſatie tot het huwelijk van JACOBA met JAN VAN BRABANT wel gegeven, maar kort daarna herroepen wierd. Volgens WAGENAAR, *Vad. Hist.* D. III, bl. 455, 456, zoude men evenwel aan die herroeping dienen te twijffelen.

Op bl. 159 twijffelt de Hr. MEERMAN, of JAN VAN BEIEREN wel geſtorven zij aan vergift, hem toegediend door JAN VAN VLIET (of JAN VAN WOERDEN, *Heere*

van

van Vliet). Doch men zie daartegen het aangetekende door den Heere VAN WIJN in de reeds aangehaalde *Bijvoegſels*, III D. bl. 92.

Menigwerven (meer dan 60 maalen) vinden wij in dit Werk gewaagd van den *Vitzdom van Beijeren*, die bl. 32 HENDRIK NOTHAFT en bl. 430 *Heer tot Wernburg* wordt genoemd. De betekenis van het woord *Vitzdom* kennen wij niet; gaarne zouden wij, en zekerlijk veele Leezers met ons, daarvan eenige opheldering gezien hebben. De gelijkenis van klank doet ons bijkans denken, dat het eene verbaſtering is van *Vicedominus*. In die gedachten bevestigt ons eenigermaate, niet alleen, dat hij bl. 200 reg. 1 v. o. *Visdom*, en bl. 205 reg. 16. bl. 216 reg. 9 *Visdomb* wordt genoemd, maar voorał, dat wij bl. 274 reg. 5 v. o. leezen *Vycedom in Nederbeierèn* en bl. 392 reg. 8 *onss Vitzdom in Beijeren*. Zoude hij, misſchien, de beſtuuring gehad hebben van eenige heerlijke goederen des Hertogs in Beijeren? De *Vicedomini* ſchijnen zich toch niet alleen tot de beſtuuring van Kerkelijke bezittingen bepaald te hebben.

De Bijlagen bevatten veel van gewicht: alleen is het jammer, dat men 'er zoveel na zoeken moet. In het Verhaal des Heeren MEERMAN worden zij niet anders aangehaald dan met de algemeene uitdrukkinge: *Zie de Bijlagen*, zonder verdere bepaalinge. En deeze Bijlagen bedraagen 340 bladzijden. Nog geſchiedt deeze aanhaaling zelden. Men had ten minſten het nazoeken gemaklijken kunnen maaken, indien men meer aanhaalingen gemaakt, bij elke aanhaaling den Noemer der Bijlage aangetekend, en dan achteraan eenen kleinen Bladwijzer der Bijlagen gevoegd had.

Doch het is meer dan tijd dat wij eindigen, met onzen hartelijken wenſch, dat de thans, om zo te ſpreeken, verrezen Maatſchappij in beſtendigen bloei moge blijven, en voortgaan met het letterminnend Publiek op de vruchten van haaren arbeid te vergasten.

Her-

Herinneringen eener Reize van Lijfland naar Rome en Napels, door AUGUST VON KOTZEBUE. *IIIde Deel. Te Amſterdam, bij* Gartman *en* Holtrop. *In gr.* 8*vo.* 366 *Bl.*

Ons ſtaat nog verſlag te doen van het Derde of laatſte Deel dezer Uitgave van dit Reisverhaal. Daar thans de Luchtreizen alhier weder *à l'ordre du jour* zijn, vangen wij hetzelve aan met de zakelijke mededeeling van het mondeling verhaal des beroemden Luchtreizigers ZAMBECCARI, door KOTZEBUE te *Bologne* bezocht, van eene noodlottige proeve, aldaar genomen, waarbij het leven van hem en zijne Medgezellen ANDREOLI en GRASSETTI ſchier wonderdadig behouden werd. KOTZEBUE vond in hem eenen Man, wiens gelaat volkomen belooft, wat hij voorlang geleverd heeft; zijne oogen, zegt hij, zijn gedachten. ZAMBECCARI vertoonde hem de Lamp van zijne uitvinding, door welker behulp hij zich naar welgevallen kan opheffen of nederlaten; doch die hem eenmaal, door overſtorting van het brandend geeſtrijk vocht, bij eene ſterke ſlingering van den bol, in levensgevaar bragt, wanneer zijne Vrouw en Kinderen (gelijk wij hier ter loops vinden aangeduid) hem, hoog boven de wolken, in eene brandende machine, en zelf brandende, zagen drijven! Doch ook tegen de mogelijkheid van zoodanigen ramp heeft hij ſedert zich weten te beveiligen. Het is vast onwederſprekelijk, voegt onze Schrijver hier nevens, dat, zoodra het den luchtſchipper gelukt, zich op zekere hoogte met de hem omgevende lucht in evenwigt te ſtellen, 'er ſlechts nog de allergeringſte kracht toe behoort, om den bol eene horizontale rigting te geven. Deze kracht huist alsdan in de aangebragte ligte riemen, en ZAMBECCARI heeft in den aanvang zijner oprijzing bewezen, dat zijne Theorie welgegrond was. Niet alleen hij, maar vele oogge-tuigen hebben den Schrijver verzekerd, dat hij, tot tweemalen toe, Torens opgaf, in verſchillende rigtingen gelegen, naar welken hij heên zweven, en van daar vervolgens terug wilde keeren. Beide de reizen hield hij zijn woord, ſlechts met eene zeer geringe aanwending van kracht. — Dan, komen wij tot het bedoelde verhaal.

Door herhaalden onderſtand der Regering van *Bologne* in ſtaat geſteld tot het vervaardigen van zijne machine, vond hij zich, door beletſelen en tegenſpoeden van allerlei aard, verpligt, de aangekondigde Luchtreize van den 4 Sept. tot den 7 Oct. te verſchuiven. Intuſſchen waren, door de ongunst van het weder enz., eene menigte reten en gaten in den bol ontſtaan. Dit, gevoegd bij de gebrekkige vulling, ſcheen hem reeds een ongunſtig lot te ſpellen, en alles werd nu akelig voor zijnen geest. Achtduizend *ſcudi* waren reeds weg; alleen de Eer kon hij

hij nog verliezen. Met uitgeputte krachten, zonder den ganſchen dag eene bete broods te hebben gegeten, met gramſchap op de lippen, met vertwijfeling in het hart, ſteeg hij omtrent middernacht naar boven in de wolken, zonder eenige andere hoop, dan die, dat de bol, welke door het heên- en wederſlepen reeds veel geleden had, hem niet verre zoude wegvoeren. Zij zweefden langzaam opwaarts, en bleven langen tijd boven de Stad. Plotſeling, echter, verhief de bol zich met groote ſnelheid, en een zuidewind bragt hen op een oogenblik buiten het gezigt der aanſchouweren.

„ De lamp, ('t is ZAMBECCARI zelf, die ſpreekt) welke beſtemd was, om de opſtijgende kragt te vermeerderen, werd vooreerst geheel niet gebruikt. De waarnemingen met den Barometer enz. konden, bij het zwakke ſchijnzel eener lantaarn, ſlechts zeer onvolkomen geſchieden. De vreeslijke koude in de hoogte, op welke wij ons bevonden, mijne nuchterheid zederd meer dan vier-en-twintig uuren, en de kommer, waarmede mijne ziel bezwaard was: dit alles, te zamen genomen, veroorzaakte, dat ik onmachtig werd, en in eene ſoort van doodſlaap op de gaanderij nederzonk. Mijnen medgezel GRASSETTI bejegende hetzelfde. ANDREOLI alleen bleef vlug en friſch, welligt omdat hij goed gegeten en braaf rum daarbij gedronken had. Hij leed, wel is waar, ook veel van de verſchrikkelijke koude; maar hij deed nogthans, wat mogelijk was, om mij op te wekken. Het gelukte hem, eindelijk, mij op de been te brengen; alleen bleven mijne zinnen verward, en ik vroeg hem, al droomende: wat nieuws 'er was? waarheen wij gingen? hoe laat het was? van waar de wind waaide? en dergelijke meer.

„ Het was toen twee uuren. De compasnaald raakte den grond, en was ons gevolglijk volſtrekt onnut; het waschlicht in de lantaarn kon in eene zoozeer verdunde lucht niet branden, ſcheen hoe langer zoo zwakker, en ging eindelijk geheel uit. Wij lieten ons in eene dikke laag witachtige wolken naar beneden zinken, en, wanneer wij door dezelve waren, hoorde ANDREOLI een naauwlijks verneembaar geruisch, welk hij weldra herkende voor de breking der golven in de verte aan de kust. Hij riep mij dadelijk dit verſchrikkelijk nieuws toe. Ik luisterde, en overtuigde mijzelven daarvan. Het licht moest ſchielijk weder ontſtoken worden, om op den Barometer te onderkennen, op welke hoogte wij ons bevonden, en daarnaar onze maatregelen te nemen. Door het ſterk heên en weder ſchudden werd ook GRASSETTI een weinig wakker. ANDREOLI brak vijf phosphoriſche kaarſen, doch geene wilde branden. Met groote moeite gelukte het ons eindelijk, door behulp van het vuurſlag, de lantaarn weder aan te ſteken. Het was toen half-drie uuren. Het geruisch der brekende baaren naderde hoe langer zoo meer, en ik onderkende te gelijk de op-

per-

petvlakte der ſterk beroerde zee. Snellijk greep ik naar eenen zak met ballast, om hem naar beneden te werpen, maar op hetzelfde oogenblik ſtortte reeds de gaanderij in de zee, en wij ſtonden gezamenlijk in het water. In den eerſten ſchrik wierpen wij alles van ons, wat de machine kon verligten, onzen ballast, alle werktuigen, een gedeelte onzer kleeding, ons geld, ook de riemen, waarvan één buitendien, niet ver van *Bologne*, reeds gebroken was.

„ Daar, in weêrwil van dit alles, de bol zich nog niet weder wilde verheffen, wierpen wij, eindelijk, ook de lamp in zee, en ſneden en braken af, wat ſlechts eenigzins ontbeerlijk ſcheen. Op eenmaal rees de machine met groot geweld weder naar boven, en, daar zij zoo veel verligt was, voerde zij ons, in één oogenblik, tot zulk eene hoogte, dat ons luidſte ſpreken en roepen, geheel zwak, als uit eene groote verte ſcheen te komen. Ik werd zeer misſelijk; ik moest overgeven, en GRASSETTI liep het bloed uit den neus; ons beiden werd de ademhaaling zeer bezwaarlijk. Naardien wij geheel doornat in deze hooge gewesten gevoerd werden, werden wij, door de vorst, als met eene ijsſchots overtogen. Ik weet niet, hoe het verder bijkwam, dat de Maan, welke toen ter tijd in het laatſte kwartier was, in eene evenwijdige lijn met ons ſtond, en ons allen drie bloedrood ſcheen. Wel een half uur lang doortrokken wij deze onmeetbare hoogte; wanneer de machine weder langzaam naar beneden begon te daalen; zij werd als op de oppervlakte des waters zagtkens nedergelegd. Alle toevallen en verſchijnzelen hielden op, zoodra wij naar beneden zweefden. Het was een weinig over drie uuren. Op welk een afſtand van het vaste land de bol in zee viel, laat zich niet bepaalen; de nacht was te duister, de zee te ſtormachtig, en wij zelven waren niet in ſtaat waarnemingen te doen. Wij mogten ongeveer in het midden der Adriatiſche zee zijn, en wel in de richting van *Rimini*. In weêrwil van den zagten val, werd nogthans de gaanderij ondergedompeld; wij ſtonden tot aan den middel in het water; dikwijls werden wij ook geheel door de golven bedekt. Daar de bol half ontledigd was, kon de wind zich daarin als in een zeil vangen, en dus werden wij veele uuren lang door de ſtormende golven geſleept. Bij het aanbreken van den dag bevonden wij ons omtrend vier mijlen van de kust van *Peſaro*, welke wij herkenden. Reeds vleiden wij ons, gelukkiglijk aldaar aan te landen, wanneer plotsling een ſcherpe landwind ons terug op de hooge zee wierp. Het was nu volkomen dag geworden, en wij zagen, rondom ons heen, niets dan water, hemel, en den onvermijdbaren dood. Wel is waar, onze geluk-ſter wilde, dat ons veele ſchepen bejegenden; maar, zoodra de ſchaepslieden van verre den lichtenden bol zagen, gemaakten zij in vrees, en ſtuurden wijd van ons af. 'Er bleef ons alzoo geene andere hoop, dan om

de tegenöverliggende kusten van *Dalmatiën* te zullen bereiken.

„ Deze hoop was natuurlijk zeer gering, en hoogst waarschijnelijk zouden wij, eindelijk, door de golven zijn verslonden geworden, wanneer niet ter onzer redding een schipper verschenen ware, die, beter onderwezen dan de overige vlugtelingen, den bol erkende voor hetgene hij was, en zijne boot spoedig ter hulpe zond. De matroozen maakten dezelve, door een sterk touw, aan de gaanderij vast, en met groote moeite werden wij drie kragteloozen binnengesleept. Zoodra de machine zich zoo verligt gevoelde, streefde zij op nieuw naar de hoogte; te vergeefs spanden de matroozen alle kragten in, om haar naar zich te trekken. De boot werd sterk bewogen, hen zelven dreigde heet gevaar; zij haastten zich dus om het touw te kappen, en oogenbliklijk steeg de bol met ongelooflijke snelheid in de wolken, en verdween uit onze oogen. Het was agt uuren des morgens, wanneer wij aan boord van het schip kwamen. GRASSETTI was bijna dood; naauwlijks gaf hij nog eenige teekenen van leven. Mij zelven waren de handen verminkt;" [hem werd naderhand een vinger van de linkerhand afgezet] „ vorst, honger en angst hadden mij ganschlijk uitgeput. De brave schipper deed, wat hij konde, om ons te verkwikken. Hij voerde ons gelukkiglijk in de haven van *Verada*, van waar wij naar *Pola* gebragt werden, alwaar men ons gastvrij ontving."

Hier eindigde ZAMBECCARI zijn belangrijk verhaal. KOTZEBUE vroeg hem: welk het verschrikkelijkst oogenblik voor hem, op zijne beide ongelukkige luchtreizen, geweest was? — Hij antwoordde: datgene, wanneer hem, ten tweedenmale tot aan de borst in het water staande, de baren dikwijls over zijn hoofd waren heengeslagen, zoodat hij snellijk de ooren stoppen, den mond en de oogen had moeten sluiten; wanneer hij dus ieder oogenblik bemerkte, dat de gondel dieper wegzonk, het water tegen dezelve duim voor duim hooger klom, en dus de dood onvermijdelijk scheen; wanneer, in dezen grooten nood, een scheepsboot op hen aangezeild was, hen bijna bereikt — maar plotseling gewend had, en met gespannen zeilen ontvloden was. Dit laatste oogenblik noemde hij het vreesselijkste: aldus is *bedrogen hoop* verschrikkelijker, dan de *dood*.

Dat, overigens, ZAMBECCARI noch Charlatan, noch Beurzensnijder, en zijne Theorie geene hersenschim is, zegt onze Autheur, bewijst het Verslag, op bevel van den Algemeenen Raad, door de beroemdste Hoogleeraren der Natuur- en Wiskunde te *Bologne* gedaan, en gedrukt.

Voor tegenwoordig besluiten wij hiermede ons verslag, om onze Lezers weldra op eenige andere merkwaardige bijzonderheden van gemengden aard te onthalen.

Be-

Beknopt Verſlag van het verblijf der beiden tot het doen van eene Ontdekkingsreis rondsom de Waereld beſtemde Ruſſiſche Schepen de Nadesda en de Neva, onder het bevel van den Heer VON KRUSENSTERN, *aan het Eiland Nukahiwah, van den 6 tot den 18 Mei* 1804. *Door Dr.* J. CH. ESPENBERG. *Waarbij gevoegd is een Brief van deezen Reiziger aan* A. VON KOTZEBUE. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amſterdam, bij* P. G. *en* N. Geysbeek. *In gr.* 8*vo.* 36 *Bl.*

Voorloopige berigten van langduurige en Ontdekkings-reizen, die menigmaal jaaren aanhouden, en welker beſchrijving dan zomtijds nog jaaren verwijlt met in het licht te komen, zijn meestal den nieuwsgierigen welkom — *meestal:* want zij behooren iets belangrijks, op eenen uitlokkenden trant, voor te draagen, of de nieuwsgierigheid vindt zich te leur geſteld, en de goede ſmaak walgt van het voortbrengzel, verhaast ter wereld ingeſtooten.

Bekend is, dat, in 't jaar 1803, uit *Rusland* eene Ontdekkings-reize werd ondernomen, onder het Opperbevel van den Heer VON KRUSENSTERN. Een der Tochtgenooten, de Scheepsarts ESPENBERG, geeft uit *Kamtſchatka*, waar men ten jaare 1804 overwinterde, het bovengemeld *Beknopt Verſlag*, niet zo zeer van de Reis zelve, als wel van het verblijf op het Eiland *Nukahiwah*. — Hoe weinig volledig zelfs het verſlag deezer, op den tijtel zo zeer uitgedrukte, bijzonderheid is, laaten wij onze Leezers oordeelen, daar de Schrijver zelve met zo veele woorden verklaart: „ Bij eene zekere gelegenheid verſcheurde „ ik eenige oude papieren; bij vergiſſing gingen drie bladen „ over *Nukahiwah* mede verlooren. Ik ben niet verwaand ge„ noeg om zulks voor een verlies te houden; alleen ſpijt het „ mij, dat men zich thans met Fragmenten zal moeten ver„ genoegen." — *Fragmenten*, ja, en wel niet veel beduidende.

Het Eiland, *Nukahiwah* in de landtaal geheeten, behoort tot de nieuwe *Marquiſen-Eilanden*, door derzelver eerſten Ontdekker, den *Noord-Americaan* INGRAHAM, *Washingtons-Eilanden* geheeten, en eene maand laater door MARCHAND met dien van *Onwentelings-Eilanden* beſtempeld. Dit Eiland is het grootſte derzelven, en door MARCHAND met den naam van *Beaux* onderſcheiden. Behalven de ontmoetingen, ſteunen de meeste berigten op de beſcheiden eens *Engelsch-* en eens *Franschmans*, die zij daar aantroffen en geen voordeelig verſlag van de Bewoonders gaven, onder andere hun het eeten van Menſchenvleesch toeſchrijvende. — De Scheepsarts voegt 'er iets bij over de *Sandwichs-Eilanden*, en zegt vervolgens iets van de *Kamtſchatdaalen*. Dit beide beteken luttel.

Het Uittrekzel eens Briefs aan den Heer A. VON KOTZEBUE, van *Santacruz*, op de kust van *Brazil*, den 24 Jan. 1804 door denzelfden ESPENBERG geſchreeven, betreft dlens twee Zoonen, 's Doctors zorge op de reis, zo het ons voorkomt, toevertrouwd; met eenige reiswaarneemingen. Het ſlot is niet zeer aanprijzend: „ Verſchoon mijn verward ſchrijven: wij „ zijn immers de linie gepaſſeerd, en hebben dus de tramon„ tana verlooren."

Het is niet onmogelijk, vermelden ons de Uitgeevers, dat zij nog meer dergelijke berigten bekomen, waarvan zij dan ook belooven, ten ſpoedigſten eene vertaaling te zullen in het licht zenden; ten einde voorloopig de nieuwsgierigheid hunner Landgenooten te bevredigen, inmiddels de groote en kostbaare Reisbeſchrijving mogelijk eerst over een langen tijd in het licht verſchijnt. — Te hoopen is het, dat zulks belangrijker zal weezen, dan deeze *Fragmenten*.

De Fatſoenlijke Wereld in 't licht geſteld. Veluti in ſpeculum. *Te Haarlem, bij* J. L. Augustini. 1806. *In 8vo.* 191 *Bladz.*

Zeer ongemeenen doch welverdienden opgang maakte dit Werkje in het nabuurig Engeland, alwaar hetzelve, zonder bijgevoegden Naam des Schrijvers, allereerst bij 's Konings Boekverkooper te Londen, met den aanvang des Jaars 1805, wierd uitgegeeven. Gretig wierd het gezocht en met veel goedkeuring geleezen, ook van den Hoogeerwaardigen en zeer verdienſtelijken Biſchop der Hoofdſtad B. PORTEUS, die, met veelen, verlangde te weeten, wie toch de Schrijver ware, en deezen zijnen wensch aan *den Onbekenden* zelven te verſtaan gaf. Hij openbaarde zich hierom bij eene tweede uitgave, die weldra noodig wierd, droeg dezelve op aan gedachten Biſchop, en teekende dit wederzijdsch eerbewijs met den naam van JOHN OWEN, *Predikant van Fulham*, een Dorp aan de Rivier bewesten de Stad. Nog in den afloop van het voorleeden Jaar verſcheenen 'er twee andere drukken, en naar den vierden hebben wij bereids eene zeer vloeiende en met ſmaak bewerkte Vertaaling voor ons. Hartelijk wenſchen wij onze Fatſoenlijke Wereld, althans zo veelen hunner in ons Vaderland geenen toegang hebben tot het oorſpronglijke, met deeze Hollandſche uitgave geluk, en zouden niet noodig hebben iets meer tot aanprijzing derzelve hier bij te voegen voor onze Leezers, zo wij ons vergenoegen konden met de bloote vermelding van het gunſtig onthaal, dat den Heere OWEN bij zijne Landgenooten bejegend is. Maar geene rede is 'er, waarom wij het vermaak ontveinzen zouden, 't welk ons eene herhaalde leezing en bedaarde toetze van dit kleine Boek-

deel-

deeltje verſchaft heeft; en wij aarzelen geenzins, met volle overtuiging der waarheid, te zeggen, dat dit Werkje te rangſchikken is onder de ſchoonſte en voortreffelijkſte ſtukken, zo van bevalligen ſchrijſtrant en beſchaafden ſtijl, als zedelijken inhoud, die in deeze eeuw ter onzer kenniſſe gekomen zijn.

Eigenaardig ſchreef de Hr. OWEN voor de Fatſoenlijke Wereld in Engeland en Londen; en, berekend voor dien *horizon*, ontmoeten wij dus in zijn tafereel enkele ſchetzen en krachtig uitkomende beelden, die aldaar voornaamelijk, of ook alleen, te huis behooren. Over het geheel, nogtans, verſchilt de levenswijze in de Hofplaatzen, Hoofd- en Koopſteden van het Beſchaafd Europa, vooral onder de luiſterrijke Kringen aldaar, zo weinig, of met wisſeling van naamen en tooneelen laat zich de juistheid der teekeningen, die wij hier ontmoeten, nagenoeg ten volle overbrengen en gevoelen in ons Vaderland en elders. Vereischte zulks bewijs, wij mogten ons beroepen op het onlangs aangekundigd Dichtſtukje van den Hr. SCHONK, wiens *Masker der Wereld*, ſchoon bewerkt in eenen anderen trant en minder uitvoerig, evenwel deeze treffende overeenkomst met de *Fatſoenlijke Wereld* van den Engelſchen Schrijver voldoende ſtaaft. Het verdient des geenen twijfel, of de kieſche Beſchrijvingen en leerrijke Vermaaningen van den Eerw. OWEN, met ongemeene beſchaafdheid en gepasten ernst tevens voorgeſteld, zullen den *Fatſoenlijken* onder ons eenen bij uitſtek nuttigen Spiegel der Zeden voorhouden, indien het hun niet belge om deezen in te zien, en de waarheid hunner eigene afbeelding op te merken.

Wij zullen ons echter niet waagen om een uittrekſel te geeven van dit Werkje, 't welk van de inkleeding der ſtoffe en voordragt van redenkavelingen eene zo aanzienlijke waarde en behaagelijk voorkomen ontleent, dat onze bekorting kwalijk meer dan een dor of ſchraal geraamte worden zoude van dit voortreffelijk ſchoon en wel zamengevoegd geheel. Men vergenoege zich hierom, dat wij alleen den inhoud aanwijzen door het plaatzen der *Opſchriften* van de *VIII* bijzondere Hoofdſtukken, waarin de Hr. OWEN zijnen arbeid gedeeld heeft, en met eene en andere proeve, die wij hoopen en vertrouwen dat onze Leezers zal uitnodigen om zich verders aan deeze Lettervrucht van keurigen ſmaak en geur te vergasten.

Alleen dient nog vooraf en met een enkel woord gezegd, dat onze Schrijver *de Fatſoenlijke Wereld*, van het begin tot het einde van zijn Tafereel, beſchouwt als eene op zich zelf beſtaande Maatſchappije, die wel verkeert en leeft in het midden van andere Rijken en Staaten, echter gezegd kan worden een Volk uit te maaken, van de overige bijwoonders rondom hetzelve afgezonderd en verſchillende, ja overwaardig om als zodanig gekenſchetst en beoordeeld te worden. Hiertoe leent

hij des zijne pen en vernuft, op het voorbeeld van Reizigers aanvangende met (in H. I) de *Ligging*, *Grenzen*, *Luchtsgeſteldheid*, en *Jaargetijden*, of gewoone tijdsverdeelingen zo voor den Dag als het Jaar, (*the ſeaſons*, vermoeden wij) aan te duiden, wegens dit gedeelte der Wereld en gezegde Volksklaſſe. Hunne *Regeeringsvorm* en *Wetten*, en wat daar meer aanhoorig te achten is aan hun *Staatsgeſtel*, trekt daarna (H. II) zijne aandacht. Voorts beſchrijft hij uitvoerig (H. III) hunnen *Godsdienst* en *Zedelijkheid*, bijzonder (in H. IV) *de Opvoeding* onder hun; en daalt, na deeze beſchouwing van het meest belangrijke, af tot een algemeen overzicht en waarneeming (H. V) van hunne *Manieren* en *Taal*; en vervolgens (H. VI) van hunne *Kleeding* en *Vermaakelijkheden*; waarna hij (met H. VII) zich inlaat in eene waarlijk uitmuntende en leerrijke *Overweeging van den Gelukſtaat des Fatſoenlijken Volks*; en komt hij eindelijk (H. VIII) tot een duidelijk betoog *van het Gebrekkige van het Fatſoenlijk Staatsſtelſel*; daadelijke *Voorſlagen tot Hervorming*; en een zeer ernſtig, doch geenzins op eene aanſtaande verbetering moedgeevend, *Beſluit*.

Uit deeze bloote vermelding der *Opſchriften* van de Hoofdſtukken valt, vermoeden wij, de oorſprongelijkheid en rijkheid van dit kleene Werkje genoegzaam in het oog, en dat men naauwelijks omtrent het hier verhandeld onderwerp iets verlangen zal, welk niet te vinden is bij deezen Zedeſchrijver, grondig ervaaren in de gewoonten, denkwijze en leven dier aanzienlijke kringen, welke hij onder den titel der *Fatſoenlijke Wereld* afbeeldt en poogt te verbeteren. Men gevoelt nu tevens de onmogelijkheid, om, zonder groote opofferingen der eigenaardige ſchoonheden van zijne teekening, eene korte ſchetſe, althans eene zodanige te leveren, als berekend is voor ons beſtek, en het tafereel zelve zou kunnen voorſtellen. Wij haasten ons des tot de beloofde proeven, ofſchoon het wederom zijne moeielijkheid heeft, eene keuze te doen uit de plaatzen, die wij met vermaak zouden overneemen, en daartoe in grooten getale onder het leezen aanſtipten.

De losheid nu van ſtijl, en een bevallig vernuft, ſtraalen, onzes inziens, ten klaarſten door in 's Mans levendige beſchrijvingen, waarvan het volgende uit H. I ten bewijze dienen kan. „ Zij belijden de gewone tijdverdeelingen aan te neemen, en ſpreeken gelijk andere Volken van *dag* en *nacht*; doch hunne wijze van die te berekenen, loopt zo in 't wilde en is dermate onnatuurlijk, dat bewoners van dezelfde hemelſtreek bezwaarlijk onderſcheiden kunnen, wat men onder die benamingen verſtaat. Deze ongelegenheid ſpruit mogelijk grootdeels uit het zeer gering aandeel dezer lieden in het genot van 't licht der zonne; want buiten kijf heeft geen Volk op den aardbodem minder nut van hetzelve dan dit, zoodat, in-

indien men geene toortſen, waschkaarſen en Engelſche lampen onder hen hadde, men naauwelijks immer elkanders aangezigten zien zoude."

Met vrijmoedigheid, men ontwaart zulks, gispt de Hr. OWEN de verkeerdheden, in de Fatſoenlijke Wereld over het geheel plaats grijpende; en daar hij zelf erkende, dat 'er uitzonderingen te maaken zijn op zijne algemeene beſchrijvingen, baart het geenen aanſtoot, of blijk van een liefdeloos hart, wanneer zich de ſcherpte zijner pen wat ſterk gevoelen doet. Ook RABENER is van deeze eenzijdigheid der Hekelſchrijveren, die welligt niet te mijden is, in geenen zin vrij te pleiten; en wij herinneren ons te eerder deezen beroemden Duitſcher, daar wij op het punt ſtaan van eene proeve te geeven van des Heeren OWENS denktrant over verſchillende zaaken, en wij in dezelve den geest van gedachten zijnen Voorganger herleeven zien. Na gezegd te hebben, dat menigte van woorden eenen gansch onderſcheiden zin hebben onder de Fatſoenlijken en het gros der wereld, brengt hij, behalven anderen, ook deezen op zijne lijst (in H. V.)

„ Gewone Uitdrukkingen: Fatſoenlijke zin:

Koopen . . .	Goederen beſtellen en aanvaarden; zonder voor het tegenwoordige oogmerk te hebben die te betalen.
Geweten . .	Iets om bij te zweren.
Schulden . . .	Een noodzakelijk kwaad.
Dweperij . . .	Ernſtige Godsvrucht.
Eer	Een denkbeeldige Moloch, losbandige plegtigheden eiſchende en menſchelijke slagtoffers.
Wel te leven . .	Ligchaam en ziel verwoesten.
Godsdienst . .	Eene plaats in de Kerk beſlaan.
Geest, Vernuft. .	Verſmading van 't welvoegelijke en van 't geweten."

Intuſſchen zouden wij aan onzen wijsgeerigen Schrijver geen regt doen, zo wij hem niet kennen leerden in dien onderhoudenden en beſchaafden ſtijl, die vooral aan zijne leſſen en vermaaningen in dit Werkje bevalligheid en klem geeft, en, onzes oordeels, hetzelve tot geen gering ſieraad verſtrekt. Wij zonderen hiertoe af een gedeelte der Overweegingen van den Gelukſtaat der Fatſoenlijke Wereld; hoezeer wij ook, ter bekorting, een en ander voorbeeld moeten overſlaan in de bedoelde plaats (H. VII), die te lang is om geheel van ons hier ingelascht te worden.

„ Al onthouden wij ons van de zaak *dus* naauw uit te pluizen, daar zullen nog in een fatſoenlijk leven kwaden genoeg overig blijven, om te verhinderen dat de ſchaal aan de zijde des waren genoegens overſla. In eene danszaal te ſchit-

teren, is, buiten bedenking, geene geringe voldoening; maar ook zijnen glans door dien van anderen verdoofd te zien, het welk zoo ligt gebeuren kan, is ten minſten een even zoo groot hartzeer..... In het bezit van een kleed of kapſel van den allernieuwſten ſmaak te wezen, is hartvervoerend; maar dat zelfde maakſel in de venſters eener *franſche* winkel, of aan het lijf van eens anders kamenier te zien, is niet te verkroppen. Een avond in de opera, in den ſchouwburg, op eene partij, of een nacht in de danszaal, aan de *caſſino-, amber-* of *faro*-tafel door te brengen, zijn gewisſelijk zeer begeerlijke genoegens; maar in *een* derzelve te leur geſteld te worden, verwekt een gevoel van ſmert, dieper en onvergetelijker dan de gewaarwording des vermaaks, welk een *driemaal* geſmaakt genot in ſtaat is op te leveren, en toch op teleurſtelling moet men rekenen, vooral daar waar voor de begeerten der zinnen vele voorwerpen te bejagen zijn, en waar vele middelen en omſtandigheden moeten zamenwerken om tot het genot derzelve te geraken. Een beſchonken koetſier, een gebroken koetspaneel, een ziek paard, een lompe lakkei, een kwalijk begrepen boodſchap, een ſmakeloos tooneelſpel, een min belangrijk of niet zo vereerend gezelſchap als men gedacht had te zullen vinden, hoofdpijn, beangſtigende hartkloppingen, aanſtekende ziekte of vreeze voor dezelve, een ſterfgeval onder zijne naastbeſtaanden, de zondag, een bededag, de week voor Paasſchen, en duizend andere belemmerende en verdrietige voorvallen; beroovên die verlustigingen van haar vermogen om te behagen en het beoogde vermaak aan te brengen, of zijn oorzaak dat men 'er geheel geen deel aan nemen kan. — Uit het weinige, dat gezegd is, valt genoeg op te maken, dat elk genot, ieder vermaak, zijn tegengeſteld bezwaar heeft, 't geen hetzelve dikmaal rijkelijk opweegt, en dat elke offerande aan wellust én praal haren eigen loon medebrengt in hartzeer en ſchande."

Wij eindigen ons verſlag van dit Werkje, dat wij in meer dan éénen zin niet genoeg aanprijzen kunnen, met dit Beſluit des Wel-Eerw. Schrijvers, „ Hoe vuurig ik ook wenſche om de verbetering van zeden, en het knotten van de heerſchappij der ondeugd, zie ik nogtans daaraan onovérkomelijke zwarigheden in den weg ſtaan, zo lange rang, ſtaat en rijkdom hunnen magtigen invloed te werpen hebben in de tegenoverhangende ſchaal! Dan, *en niet eerder*, zal het Chriſtendom de hulde ontvangen die het verdient, en de zegeningen voortbrengen die het belooft; wanneer de toongevers onzer zeden zich aan deszelfs gezag zullen onderwerpen, en het PATSOENLIJKE VOLK worden zal HET VOLK VAN GOD."

Het

Het Geſlacht Beerburg, of de Familie-twist. Door A. LAFONTAINE. *Te Amſterdam, bij* H. Gartman *en* W. Holtrop. 1806. *In gr.* 8*vo.* 374 *Bl.*

Wij gelooven zeer gaarne, dat, bijaldien dit het eerſte geſchrift ware, dat ons van LAFONTAINE ter hand kwam, wij het gelezen zouden hebben met een uitnemend genoegen; de Schrijver heeft zo veel bijzonders, zo veel dat wegſleept, en houdt zijne karakters zo uitnemend wel vol, dat het niet misſen kan, of hij moet bevallen: dan, nadat wij reeds zo veel gelezen hebben van denzelfden man, vals, immers bij ons, dit zijn geſchrift een weinig af, en, het moge dan óf het minder aanhoudend en treffend opwekken van het gevoel voor het waarlijk edele en goede, óf het minder belangrijke des verhaals zijn, of wat het dan ook wezen mag — wij verklaren oprecht, deze zijne vrij goede Roman toch te ſchatten beneden eenig ander zijner werken, die wij gelezen hebben, en die wij nog altijd verre verkozen boven den groten hoop van ſoortgelijke uitlandſche producten, waarvan men het echter al aanſtonds nodig acht een geſchenk te maken aan ons lezend publiek, bij hetwelk de naam van LAFONTAINE reeds zo gevestigd is, dat wij geenzins twijfelen of de Uitgevers zullen ook bij het tegenwoordige hunne rekening vinden; hoewel het toch zeer mooglijk is, dat een volgend, misſchien beter, opſtel van denzelfden Schrijver daardoor eenige kopers verliest.

Eene oude, afſchuwlijke, meer dan afſchuwlijke Tante bewerkt door haar *leedvermaak* (dit woord heeft de beroemde STUART ons ergens voor het Hoogduitſche *ſchadenfreude* aan de hand gedaan) de miskenning en verwijdering, haat en afkeer zelfs, van recht voor elkander berekende, menschlievende, edele harten, welke door den band des bloeds daarenboven aan elkander verbonden waren. Eindelijk echter leert men haar en elkanderen kennen, en nu eindigt de Roman, op de gewone wijze, met gelukkige huwlijken; terwijl men bij de uitkomst verbaasd is, *dat juist deze duivel de beſchermgeest der deugd, der liefde en des geluks had moeten zijn.* — Dit weinige zij genoeg van dit ſtuk.

De Dood van WILLEM DEN VIJFDEN, *Prins van Naſſau Oranje, enz. enz. In Zamenſpraken, door* CONSTANS. *Te Amſterdam, bij* J. van Geenen. 1806. *In* 8*vo.* 54 *Bl.*

Uit het Hoogduitsch vertaald? wij weten het niet, en kunnen ons volſtrekt niet begrijpen, waarom CONSTANS, hij zij dan onze Landgenoot al of niet, hetzelve in de wereld gond-

zond. Wie die CONSTANS toch wezen mag? — een Kruijer of zo iets? immers hij verkeerde niet veel aan een Hof. De zamenſpraken lopen tusſchen een oud moedertje, hare dochter, een jongman die over de dochter vrijt, en zijn vader. Prins WILLEM DE VIJFDE geeft met zijn Kamerheer dat oude arme moedertje, gelijk hij meermalen deed, nu daags voor zijn dood, op eene wandeling een bezoek, en drinkt 'er een glaasje melk, hetwelk hem *op een preſenteerblaadje* wordt aangeboden, terwijl het vrij wat beweging en beſlommering baarde, eer men het *den lieven zijn Hoogheid* daar bezorgen kon. Zijn Hoogheid praat met het moedertje zeer vertrouwlijk, over den Spaanſchen oorlog, den dood van WILLEM DEN EERSTEN, — en dat men hem in Holland onverdiende beledigingen heeft aangedaan, enz. Evenwel hij heeft de Hollanders zeer lief, noemt ze *gunſtelingen van God*, en zegt dat ze verleid zijn geworden, en gedwaald hebben; in één woord, hij is zo lief, zo gemeenzaam, zo Chriſtlijk en zo haſtlijk, dat Lotje, *om dat geval met zijne Hoogheid alleen*, toch *geen Hollander zou willen wezen.* Intusſchen ſchijnt dit alles, naar het oogmerk des Schrijvers, hier maar eene bijzaak; het grote is: het meisje krijgt haren minnaar; want daar de meester van den jongeling juist geſtorven, en het uitzicht om te kunnen trouwen daardoor donkerer geworden was, zo kwam de lieve zijn Hoogheid hier nu juist van pas, en belooft den minnaar een postje. — Of 'er ook vreugde was! — Het ſpreekt van zelve dat de gelieven nu des anderendaags al vroeg aan het Hotél waren, om te vernemen of hun Weldoener wel geſlapen had, en hoe hij zich nu bevond? — en ziet — zijn Hoogheid had het juist dien nacht afgelegd! — Dat was een ſlag! Gelukkig echter dat de dierbare man in zijn uiterſte nog aan de jonge lieden had gedacht, en de vervulling van zijne op gisteren gedane belofte den Kamerheer aanbeval.

Wat zullen wij nu van dit boekie zeggen? wij weten het waarlijk niet, en hadden indedaad bij het lezen van den tijtel iets anders gewacht — iets anders verlangd! — Misſchien dat het ſommigen onzer Landgenoten nog al ſtichten zal. Ziet hier hoe baas CONSTANS zijn Hoogheid zaliger nog dags voor zijn dood over ons landje denken en tot moeder SUSANNA ſpreken laat: „ Zij die mij en mijne mederegenten in 't be„ ſtuur opvolgden, bezorgden mijne Nederlanders de verlo„ rene rust niet weder; maar thans mogen zij hopen onder „ een opperhoofd te zullen komen, 't welk den geweken „ voorſpoed, en de ontvluchte inwendige vrede, tot hen te„ rug zal brengen. — Zulke gedachten, moeder, zijn erfe„ lijk in mijn ſtamhuis." Het antwoord van het vrouwtje komt ons te koddig voor, om het hier niet bij te voegen: „ In uw ſtamhuis, zijne Hoogheid! ja dat wil ik wel gelo„ ven;

„ ven; want ik heb 'er, toen ik in Holland diende, zoo tusschen „ beiden wel iets van gehoord; maar een dienstboo mag zoo vrij„ postig niet staan luisteren, als haar volk aan 't spreken is, of „ als 'er menschen bij hun zijn, die zoo over allerleie landen „ en volken kunnen praten; dat weet zijne Hoogheid ook wel." De Lezer ziet, dat het boekje hier en daar ook leerzaam is!

De goede moeder SUSANNA keuvelt over zijn Hoogheids gevoelens onder de haren zo recht in hare eenvoudigheid: „ ó Glj weet niet hoe veel zegen hij hun (de Hollanders) „ niet toewenscht: en denkt gij dat hij eenige vermaning ge„ voelt van de begeerte om weer bij hun te regeeren? — och „ neen, kinderen! daar staat bij dien engel niets van in; in„ tegendeel, hij spreekt zelfs van een ander opperhoofd die „ over hen gesteld zal worden, zoo geloof ik althans; ik kon „ zijne Hoogheid op dat punt niet wel begrijpen; nu maar „ dat 's ook om 't even, daar spreekt hij van, wil ik maar „ zeggen, met zoo veel hartlijkheid, dat men hem zou aan„ bidden." enz. Zodat wij dan hier nu vernemen, wat den Prins zaliger, in de laatste dagen van zijn leven, bij de gedachten aan zijn Vaderland, troost en verkwikking gaf, indien vrouw SUSANNA in waarheid zijn Hoogheid voornoemd een glaasje melk geschonken en zijne mening wel heeft gevat. — Laten wij hier het slotgebed, door alle de zamenspreekers met *amen! amen!* bekrachtigd, nog bijvoegen: „ Almag„ tig God! geef dat de Hollanders een onuitwischbaar gevoel „ verkrijgen van het geen zij een' zoon der deugd hebben „ doen lijden, opdat de deugdzamen voortaan veilig in hun „ midden kunnen verblijven!" — Wij wenschen onze Landgenoten met deze voorbede geluk! en houden ons overtuigd, dat zij het geschrift voorhanden op zodanig eene wijze zullen ontvangen, dat de Boekverkoper VAN GEENEN tot het doen vervalen van dergelijke stukken juist géene zeer sterke aanmoediging vinden zal; immers wij hopen dit.

De Duitsche Kindervriend van P. P. WILLEMSEN, *Predikant te Berlijn, in eenen Bataafschen veranderd, tot een Leesboek in de Scholen. Naar de zesde verbeterde Uitgave. Te Zutphen, bij* H. C. A. Thieme. 1806. *In* 8vo. 104 *Bl.*

Het dikmaals door ons geschreevene: *al wederom een Leesboekje voor Kinderen!* herhaalen wij hier van nieuws. Hoe geleerd en wijs zal t' eenigen tijde onze Jeugd worden! Nu, daar slaa geluk toe, en het Rijk der domheid en der onkunde worde eenmaal geheel vernietigd! Eenen wensch kunnen wij niet nalaaten hier uit te boezemen: dat de meer verlichte kennis van de gewrogten der scheppinge den weg moge baanen tot eene meer verlichte en redelijker kennis van den Christelijken Godsdienst; en dat zij, die, door eene aandagtige beschou-

wing

wing der Natuur, den Maaker van 't Heelal als goed en wijs leeren kennen, mogen ontheven worden van de sombere en bekrompene begrippen, die bij verre de grootste meerderheid des Volks maar al te sterk gevoed worden. De Schepper der Natuur en de Vader van onzen Heere JEZUS CHRISTUS is tog een en dezelfde God, die in zijne nadere aankondiging aan het menschdom de beminnelijke hoedanigheden niet kan verlochenen, welke hij in de werken der scheppinge zoo luisterrijk heeft ten toon gespreid. Deeze bedenking lag ons op het hart. Den Leeraaren van het Euangelie, die van de schoone Natuurstudie tevens werk maaken, zij het aanbevolen, dat onze wensch, welke die van alle waare Godsdienstminnaars is, vervuld worde, in hunnen kring, zoo veel mogelijk, bij te draagen.

Om de Jeugd met het wijze en weldaadige van het geschapene eenigermaate te doen bekend worden, heeft het boekje, welk thans voor ons ligt, gedeeltelijk geene onvoegzaame strekking. *Gedeeltelijk*, zeggen wij. Want behalven een reeks van een-en-veertig niet onaartige korte zedekundige Vertellingjes, ontmoeten wij 'er *Korte Stellingen ter Oefening van Oplettendheid en Nadenken*, behelzende, onder andere, een iets wegens den mensch, de dieren, planten en gewassen, en veelerlei aardsoorten, alles ingerigt om in het jeugdig verstand de zaaden van kennis dier onderscheidene voorwerpen te strooijen. Daar nevens paaren zich de eerste beginzels der Aardrijks- en ook der Menschkunde; wordende alles gevolgd van een aantal vraagen, op welke het antwoord uit het voorgaande kan worden opgemaakt. Dat alles heeft eene heilzaame strekking, en verdient aanprijzing, gelijk ook de Vertellingen, meestal ingerigt, om de Kinderen van gebreken terug te houden, en tot goede hoedanigheden aan te spooren, aan hunnen leeftijd eigen.

De Vermommingen, Blijspel. In één Bedrijf. Naar het Fransch van M***. *Te Amst. bij* R. J. Berntrop. 1806. *In* 8*vo.* 60 *Bl.*

Eene bejaarde Tante en een jong Nichtje maken op het Tooneel geen onaardig contrast; het spreekt van zelve dat Tante hoogst belachlijk, en het Nichtje hoogst beminlijk wezen moet, en dat beide gaarne getrouwd zijn. De minnaar van het meisje, welken Tante eigenlijk begeerde, weet zich zo lomp te houden, dat Tante de voorkeur geeft aan Nichtje's verloofden, die Tante voor Nichtje had aangezien, door het wijs beleid van het Kameniertje, en zich ook wel zal weten te troosten door Tante's geld; terwijl Nichtje van harte gaarne aan den man van haar hart, die zo voortreflijk dansen kan, de hand geeft. Ziet daar de *intrigue* van dit Stukje, hetwelk wij hopen dat den Lezer of Aanschouwer, meer dan ons, zal vermaken.

In No. X. *Lett.* bl. 453. reg. 30. staat *National*, lees *Nationaal*.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

A. BRINK, *over den Eerſten Brief van Apostel Joannes. Te Amſterdam en Leeuwarden, bij* W. Brave *en* J. W. Brouwer. 1806. *In gr.* 8vo. *Behalven de Voorrede,* 482 *bladz.*

Het afſcheid van Jezus van zijne Leerlingen, en zijne bede tot den Vader, verdient, onder de ſtukken door den Eerw. BRINK uitgegeeven, eene zeer voornaame plaats, en mag met rede beſchouwd worden de aanleiding geweest te zijn tot het Boekdeel, dat wij nu aankondigen, en met dien voorlooper in naauw verband ſtaat. Gelijk dus het eerſte voor drie jaaren met lof en toejuiging ontvangen wierd bij zijne Landgenooten, durven wij den achtenswaardigen Man even gunſtige bejegening van deezen zijnen uitlegkundigen en ſtichtelijken arbeid toezeggen. JOANNES is onder de H. Schrijveren diegeen, welken hij meer bepaaldelijk beoefende, en in wiens geest hij gerekend mag worden door herhaalde leezing en overdenkingen inzonderheid te zijn doorgedrongen. „ In het hart van „ dien braaven en meest geliefden Leerling, die in „ geaardheid en zachten inborst naar zijnen grooten „ Meester bij uitſtek zweemde, waren de woorden van „ JEZUS (*), vooral zijne laatſte rede," zegt BRINK, „ ten diepſte ingedrukt. Hier, in deezen Iſten Brief," vervolgt hij, „ leeren wij Hem als Deszelfs echten „ leerling en vriend nader kennen: gedurig denkt Hij „ aan, en ſpreekt van JEZUS: zoo te prediken als JE-

„ ZUS

(*) Welke rede 'er is, om den Eigennaam JEZUS, gelijk de Eerw. BRINK, en anderen vóór hem, (waaronder WAGENAAR en SIEGENBEEK,) dus te ſpellen, bevroeden wij niet, daar toch in het Grieksch, ook in de *Vulgata*, de *ſ* in JESUS geleezen wordt, en deeze Naam zich niet regelen moest naar *onze* uitſpraak.

„ zus gepredikt had, Hem in eenen heiligen wandel „ na te volgen, anderen tot echte Christenen te vor„ men, en zoo voor den hemel te bereiden, was het „ groote doel, dat Hij zich gedurig voorſtelde, 't welk „ in dit geſchrift ten ſterkſte doorſtraalt." Wij hebben deeze plaats uit de Voorrede overgenomen, omdat wij dezelve voldoende rekenen voor onze Leezers, om hun te herinneren aan den Gewijden Schrijver, en den Inhoud van zijnen Brief, waarover BRINK, in den aanvang van zijne Inleiding, meer in het breede handelt. JOANNES dringt in dit Geſchrift inzonderheid aan op broederlijkheid onder de Christenen, vermaant hun daartoe en tot alle deugden, op grond van hun geloove, dat hun tot liefde van God en den Heiland, en navolging van diens volmaaktheden en gegeeven voorbeeld, zo duur verpligtede, en waarſchuwt hun tegen wangevoelens, toenmaals in zwang, en verbastering van zeden. Met dit al is het waare *oogmerk* van des Apostels ſchrijven duister; en weet men noode aan te wijzen, welke verderfelijke dwaalingen hij beſtreed. Er is 'er, die aan de *Gnostiken*, ook die aan PHILO denken; en weder anderen zijn van gevoelen, dat hij zich tegen *afvalligen* tot het Joodendom verzet. BRINK, geen van deeze, alhans der laatstgemelde, gevoelens omhelzende, en het onzeker achtende, of wel de ketterij der *Gnostiken* zo vroeg haare wortelen ſchoot, is echter niet vreemd van deezegedachte, dat zich eenigzins de eerſte ſpooren dier dwaalinge reeds opdeeden onder de Christenen, en dat JOANNES, beide in deezen Brief en in zijn Euangelie, geſchreeven heeft tegen dezulken, die omtrent JESUS, den *Christus*, of *Zoone Gods*, onregte begrippen koesterden, het twistvuur onder de geloovigen aanſtookten, en 'er op uit waren om hun van goede zeden af te troonen. De *Antichrist*, derhalven, van wien in H. IV meldinge is, zou deeze verderfelijke leeraars, de allereerſte *Gnostiken* of *Docetæ*, aanduiden, en tegen hun bedient zich JOANNES van de benaaming λόγος of het *woord*, daaronder JESUS verſtaande. In hoe verre deeze en verdere 's Mans gedachten juist zijn, laaten wij gaarne deskundigen beoordeelen. Alleen merken wij hier in het voorbijgaan op, dat deeze uitlegging, die voor het denkbeeld, dat JESUS of *het Woord God is*, zo beſlisſend pleiten zoude, zelfs naar des Eerw. BRINK's gevoelen, zich grondt op de Ioſſe

on-

onderſtelling, dat de dwaalbegrippen van CERINTHUS, in laateren tijd aangenomen, toen reeds bij ſommigen begunſtigd wierden, ja ook aan JOANNES niet onbekend waren.

Dit alles, intusſchen, wordt te meer onzeker, omdat men geenzins bepaalen kan, voor *wie* der Christenen en *van waar* de Apostel dit *Vermaanſchrift*, of deezen *Brief*, gelijk hij genoemd wordt, opgeſteld en verzonden heeft, ja dat zelfs de gedachten der Uitleggeren zeer uiteenloopen omtrent *den tijd*, wanneer dit Geſchrift vervaardigd wierd. Na een behoorlijk onderzoek, rangſchikt de Hr. BRINK deezen Brief onder die zeven, die *algemeene* genaamd zijn, of aan geene bijzondere Gemeente of ſoort van Gelooyigen gerigt ſchijnen; en „ komt het hem tot nog toe best voor, dat „ wij ons JOANNES als een' man van jaren, die reeds „ veel ondervinding had, bij dit zijn ſchrijven, voor„ ſtellen, zonder aan zijn' laatſten leeftijd te denken."

Vooral is 'er aan gelegen voor Geleerden en Ongeleerden, dat zij niet onkundig zijn omtrent den tijd en de ſchrijfwijze van JOANNES, bij het leezen van deezen Brief. Hierom dan heeft BRINK, voor ongeleerden, gelijk hij verklaart, de pen voerende, zich onledig gehouden met dit ſtuk breedvoeriger te ontwikkelen; en verdient hij allen dank bij gedachte zijne Landgenooten, aan wien hij ten deezen zijne eigene gevoelens mededeelt, en die hij in veelen bekend maakt met den geleerden arbeid van STRONK en SCHULZE, zijne waardige Voorgangers (*). Vermits deeze Verhandelingen, met naame die van den Vaderlandſchen Jongeling, bij onze taalkundige Leezers niet onbekend kunnen zijn, maar op zeer hoogen prijs geſchat worden, mogen wij ons verſlag ten deezen, en over zijnen uitlegkundigen arbeid in het algemeen, bekorten, door te zeggen, dat hij te regt en met een ſchiftend oordeel doorgaans het voetſpoor dier Mannen is ingeſlaagen en aan hunne verdienſten bij herhaaling hulde doet. Zo leert

(*) STRONKII *Specimen Hermeneutico Theologicum, de doctrina & dictione Joannis Apostoli, ad Jesu Magistri doctrinam dictionemque exacte composita.* —— SCHULZE, *der Schriftſtelleriſche Karakter und Werth des Joannes zum Behuf der ſpecial Hermeneutik ſeiner Schriften unterſucht und beſtimmt.*

leert hij ons op de aangeduide plaats der Inleiding, die over den ſtijl van JOANNES handelt: „ Over het alge„ meen is 'er in dezen Brief zoo veel duidelijkheid in „ de voorſtellingen aan te treffen, dat elk, die met „ eenige aandacht denzelven onderzoekt, de zaken, wel„ ke daar worden voorgeſteld, terſtond begrijpt, zon„ der dat hij nadere uitlegging behoeft. Men vindt „ hier geene verbloemde uitdrukkingen, waarvan de „ ware beteekenis dikwerf moeielijk is op te ſporen, „ maar Hij bedient zich doorgaans van gewone en dus „ verſtaanbare uitdrukkingen." — Met dit al „ heeft „ NIEMEIJER te regt van JOANNES gezegd, dat Hij een„ voudig en algemeen verſtaanbaar ſchijnt te ſchrij„ ven, en dat 'er evenwel geen van de H. Schrijvers „ is, die voor de naſporing en de overdenking zoo veel „ overlaat als Hij. Dit getuigenis nogtans," vervolgt BRINK, „ heeft meer betrekking op de bedoelde zaken „ dan op de woorden: — evenwel brengt de korte afge„ broken ſtijl van den Apostel, gelijk doorgaans, eeni„ ge duisterheid met zich: en die ontſtaat al verders „ uit de gelijkluidendheid van ſommige zegswijzen, — „ uit de verwisſeling der tijden in de werkwoorden (de „ *enallage verborum*) den Hebreeuwſchen ſpreektrant „ eigen, — en uit het gebruik van bijzondere woor„ den of ſpreekwijzen, waarvan zich JOANNES goed„ vond te bedienen." Het eene en andere toont zijn Eerw. aan door een aantal voorbeelden uit den Brief, en opent hij zich, deeze aanmerkingen ſtaavende, een ruim veld ter toelichting en opheldering van zijnen Schrijver, met wien men zich door herhaalde leezing en het afleggen van vooraf opgevatte meeningen moet zoeken gemeenzaam te maaken, om deszelfs waaren zin te vatten. Middelerwijl zijn deeze uitlegkundige aanmerkingen eenigzins wijder uitgeloopen dan welligt de ſteller aanvangelijk bedoelde, of wij ten minſten in eene *inleiding* vereiſchen zouden. Liever althans hadden wij de breede Alphabetiſche lijst van 15 bijzondere woorden of zegswijzen van JOANNES, met de daarbij gevoegde Verklaaringen, ingelascht gevonden onder de *Nadere Opheldering*en aan den voet van dit Boekdeel, en wel bij deeze en geene der plaatzen, waar zij in den Brief geleezen worden. Nu heeft de gemaakte uitſtap den Eerw. BRINK verpligt tot veelvuldige en laſtige over- en weder-wijzingen, en wordt daardoor de loop zijner re-

redeneeringe over den ſtijl van JOANNES derwijze afgebroken, dat minder oplettende Leezers voorzeker den zamenhang uit het gezigt verliezen kunnen. Maar houden wij ons niet langer hiermede op, en keeren wij met zijn Eerw. weder tot zijn onderwerp. „ Die anderen onderrigt," merkt hij al verders aan, „ moet „ zich niet alleen op de duidelijkheid toeleggen, maar „ ook alle langwijligheid trachten te vermijden, waar„ door zoo ligt verveling kan worden te weeg gebragt." Deeze konst nu verſtond JOANNES bij uitneemendheid, en de herhaalingen, die hij zich veroorlofde, dienen hem om meerder licht en kracht bij te zetten aan zijne leere. En „ daar niets de waarheid beminnelijker „ maakt, dan dat zij zich zoo overtuigend aan ons ver„ toont, dat wij onze toeſtemming aan dezelve niet „ kunnen weigeren," zoo munt wederom de H. Schrijver in deezen uit, en waar zijn Geſchrift een voorkomen heeft van wijdloopigheid, krijgt even daardoor de overtuiging meerdere kracht.

Immers, gaan wij voort met BRINK, om JOANNES, uit zijne ſchriften, van de zijde van zijn hart nader te leeren kennen, dan zien wij middagklaar, hoe zijne geheele ziel met JESUS, met deszelfs Goddelijke zending, en weldaaden aan het menschdom beweezen, was ingenomen; hoe verheven en inneemende gevoelens hij koesterde van den God der Liefde; hoe krachtig hij op redelijk geloove, heiligheid van zeden, en Christelijke broedermin aandringt, en hoe hij zich ſteeds kenſchetst als den waardigen en geliefdſten leerling van JESUS, die zachtheid, opregtheid, godsvrucht en tederheid ademt in navolging van zijnen grooten Meester, naar welken hij, in zijne voordragt zelfs, inzonderheid zweemt, offchoon hij in veelen voor Deezen moet onderdoen, bovenal ten aanzien der gepaste en naïve gelijkenisſen, die men bij hem niet aantreft. Omtrent het vergelijken dus van deezen Brief des Apostels met zijn Euangelium, en de woorden of leere van JESUS, daarin door hem met alle mogelijke getrouwheid zeker aangeteekend, is de Eerw. BRINK het ten vollen eens met den Heere STROŃK. Nog bleef denzelven overig, iets te zeggen *over de waarde en het regt gebruik van deezen Brief*, waarover hij zijne gedachten ſtond mede te deelen, en vloeide dit ſlot der Inleiding eigenaardig uit het onmiddelijk voorgaande. Met eenen ſtijl dus, die van godvruchtigen

ernst getuigt, en eenen Man betaamde, van de nuttigheid der zaake doordrongen, prijst hij de leezing van dit Geschrift den Christenen aan, voor wien het ten huidigen dage nog zeer groote en gewigtige waarheden behelst omtrent de verheven waardigheid van JESUS, en het aanbelang om te gelooven aan diens Hemelsche zending en verlossing der wereld. Hij wil echter niet, dat men zich verdiepen zal in het geheimzinnige, en bepalen, „ waarin de betrekking bestond tusschen „ den Vader en den Zoon." Wij onthouden ons niet, hier eene enkele plaats van onzen Eerw. Schrijver over te neemen, die wij volkomen beäamen; daar hij het gebruik afkeurt „ van allerlei woorden buiten den Bijbel bedacht, om, het geen men eene „ hooge verborgenheid noemt, op te klaren;" en vooral de waanwijsheid wraakt van hun, „ die de „ zulken, als zich bij het goddelijk onderwijs hielden, „ en niet wijs wilden zijn boven het geen geschreven „ was, op allerlei wijs verketterden." — „ Konde „ men," vervolgt BRINK, „ JOANNES omtrent dit stuk „ onderhouden, zijn antwoord zoude zekerlijk geweest „ zijn: kindertjes! deeze zaak is voor mij te hoog, ik „ kan 'er niet meer van zeggen, dan dat JEZUS, de „ Zaligmaker der wereld, in de volste kracht de Zoon „ van God is, en de allernaauwste betrekking heeft op „ den Vader; *Hij was altijd bij Hem*, en verscheen als „ mensch op deeze wereld, om ellendige stervelingen „ gelukkig te maken. JOANNES had hiervan zekerlijk „ niet meer door JEZUS vernomen, berustte hierin volkomen, en wij met Hem." — Alleen, of de Apostel, gelijk uit deeze aanhaaling en van elders blijkt, juist dien zin aan de uitdrukking *het woord* (λόγος Joan. I: 1) hechtede, in welken de Hr. BRINK dezelve opvat, hieraan zouden wij voor ons twijfelen; hierover zouden wij althans, in de gemaakte onderstelling, van hem eene nadere inlichting met nederigheid verlangen. Hoe het zij: handelende over het stichtelijk gebruik van deezen Brief, weidt zijn Eerw. verders hierover uit, dat die met aandacht en onbevooroordeeld geleezen wordende, inzonderheid geschikt is, om te beletten, dat men niet de Christelijke Zedekunde van de Geloofswaarheden afscheide, maar van den Apostel leere de voorgeschreeven pligten en verhevenste deugden oefenen uit het beginsel van Dankbaarheid en Liefde jegens GOD en CHRISTUS,

en

en met eene hartelijke zucht om hun gelijkvormig, en bij hun, als regtschapen vrienden of beminde kinderen, die het vaderlijk beeld en dat van hunnen vriend draagen, geliefd te worden. Daarenboven merkt hij een laatsten aan, dat de ernst van den bejaarden Apostel en onmiddelijken Leerling des Heeren, welke aan dit Geschrift zo groot een belang bijaet, niet behoort over het hoofd gezien te worden, en inzonderheid het schoone uitmaakt van deezen Brief.

Voor ditmaal leggen wij de pen neder, daar wij tot den voornaamen Inhoud van dit Werk gekomen zijn. Deszelfs *Inleiding* hield ons te lange op, om ons verslag in ééns te eindigen. Wij leerden intusschen daaruit alreede den leerrijken toon kennen, waarop het Boek gestemd is, *eene uitbreiding en stichtelijk gebruik* behelzende *van meergezegden Brief*, met bijgevoegde *nadere opheldering van eenige woorden en spreekwijzen in deezen Brief voorkomende*. Bij de eerstvolgende gelegenheid hoopen wij onze Leezers daarmede nader bekend te maaken, en die beoordeeling voort te zetten, die, schoon wij ook in eenige gevoelens van zijn Eerw. verschillen, over het geheel nogtans en doorgaande tot 's Mans lof zal uitloopen: weshalven wij bereids zijnen nieuwen arbeid aanprijzen aan onze Christelijke Landgenooten, zo veelen waarde hechten „ aan die stichtinge, die in het „ geloove is."

Tweede Verhandeling, den middenweg aanwijzende tusschen de uiterſten van den tegenwoordigen tijd. Door proeven uit het Nieuwe Testament geſtaafd. Door W. A. VAN VLOTEN. *Te Amſterdam, bij* J. van der Heij. 1806. *In gr.* 8*vo.* 482 *Bl.*

Die zich, bij het lezen der schriften van den Eerw. VAN VLOTEN, dikwijls beklaagd hebben over duisterheid der uitdrukking, en groote moeielijkheid, om, op vele plaatzen, 's mans waare meening te vatten, zullen, vertrouwen wij, deze *tweede Verhandeling, over den middenweg tusschen de uiterſten van den tegenwoordigen tijd*, met meer genoegen dan de eerste, en andere vroegere vruchten van zijne arbeidzaamheid, ontvangen, en nu of geheelenal met hem bevredigd, of althans merkelijk beter voldaan zijn. De min geschikte titel is nu

ook niet kwalijk veranderd, en voor beide Verhandelingen deze algemeene titel bijgevoegd: *De Bijbel, als Opvoedingsboek beschouwd voor elk, en als beslissend Orakel voor allen, die waarheid zoeken.*

In 't voorgaande stuk had de Schrijver de schriften des Ouden Verbonds doorgeloopen, om daaruit het voor ons bruikbare (de Heilige Schrift als een Opvoedingsboek beschouwd zijnde) bijeen te verzamelen. Zeer weinig van dien aart had hij, naar evenredigheid van de menigte en verscheidenheid dier schriften, daarin aangetroffen. 't Nieuwe Testament, waarbij hij zich nu alleenlijk, in deze tweede Verhandeling, bepaalt, biedt hem overvloediger stof aan, en hij geeft, overeenkomstig zijn denkbeeld over den trapswijzen voortgang der Goddelijke Openbaringen, rede van dat verschil, bl. 1—6. In de *drie eerste Euangelien* vindt hij maar hier en daar iets, dat tot het Opvoedingsboek behoort, in zoo verre hetzelve op eene bovennatuurlijke wijze geopenbaarde waarheden bevat, die de Eerw. VAN VLOTEN in drie hoofdklassen had gerangschikt (*). Hij noemt uit *Mattheus* de geschiedkundige voordracht der menschwording van den Heiland, het bericht van zijnen doop, de onveranderlijke deugdleere voor alle volken, (H. V—VII) de benoemingen van *Zoon des menschen* en *Zoon des levenden Gods*, en het doopsformulier. In *Markus* geene nadere bijdragen voor het Opvoedingsboek ontdekt hebbende, spoedt hij zich tot *Lukas*, die over de menschwording van den geopenbaarden in 't vleesch, en 't onderscheiden persoonlijk bestaan van den Heiligen Geest, eenig meer licht zal verspreid hebben, en bij wien nog een gezegde van Simeon, en een ander van Jesus, op zijn twaalfde jaar, opgemerkt wordt. Veel langer houdt hij zich op bij *Johannes*, en wel allermeest bij het eerste Hoofdstuk, waaruit de waare Godheid van Jesus Christus, de waare grondslag der benoeming van *Zoon van God*, middagklaar zal blijken. De naam *Logos* (*het Woord*) zal oorspronkelijk zijn uit de zoogenaamde *moederbelofte*, waarin de Elohim zoo plegtig *beloofde*, (of, zoo als wij wel eens zeggen, *zijn woord gaf*,) dat hij vijandschap zou zetten tusschen de vrouwe en den verlei-

(*) Zie onze aankondiging der eerste Verhandeling, *Alg. Vad. Letteroeff.* 1806. bl. 60.

leider. H. III: 14, 15 wordt ons geleerd, dat al ons geluk nu alleen van Jesus afhangt, en de zekerheid daarvan voor elken ondeeligen uit het geloof aan Hem ontstaat. Die zelfde allergewigtigste waarheid zal Jesus ook H. VI: 51, zoo duidelijk mogelijk was, verklaard hebben. Die deze plaats leest, zegt hij, *zette 'er een NB. bij!* H. VII: 39 meent hij ook iets op te doen voor het personeel bestaan des Heiligen Geestes. Bij H. X: 30, *Ik en de Vader zijn één*, wordt aangemerkt, dat *één* hier niet beteekent *één in getal* of *wezen*, maar *eensgezind*; maar dat het deelen in de natuur der Godheid, door Jesus en den Geest, evenwel de eerste grondslag is voor de eensgezindheid van Vader, Zoon en Geest. In de *Handelingen der Apostelen* vindt hij inzonderheid veel tot opheldering van de verborgenheid, aangaande den Geest, beschouwd als het onzichtbaar Hoofd der Gemeente van den levenden God. Nu komt de Schrijver tot de Brieven van *Paulus*, onder welken die aan de *Romeinen* wel de meeste, voor de praktijk allergewigtigste waarheden zal behelzen; in 't bijzonder de leer van de Goddelijke natuur van Jesus Christus, van de verdiensten van zijnen Zoendood, tot verkrijging van vergeving der zonden, de noodzakelijkheid van het geloof daaromtrent, geoefend door de kracht van den Heiligen Geest. Over den hoofdinhoud van dezen Brief, zoo verre die daartoe betrekkelijk is, in 't breede gehandeld hebbende, loopt hij de andere korter door, om, al 't geen ook daarin eenige nadere ontwikkeling der Openbaring zal bevatten, op te zamelen. In de Brieven aan de *Korintheren* doet zich, onder het menigvuldige voor ons minder bruikbare, ook nog al vrij wat voor 't Opvoedingsboek op, onder anderen Eerste Br. VIII: 6 eene stelling, die *niet onderschrapt, maar met gouden letteren daarin moest gelezen worden.* In den Brief aan de *Galatiers*, hoeveel 'er anders, alleen gebruikelijk voor den leeftijd van Paulus, in gevonden wordt, is de schoonste bijdrage vervat voor die algemeene leer, dat wij door het geloof aan den dood van Jesus rechtvaardig voor God zijn, en ons daarvan uit onze goede werken, door het getuigenis des Geestes in ons binnenste, verzekeren. In den Brief aan de *Ephesiers* vindt hij meer opheldering over de leer der voorverordinering, dan ergens elders in den Bijbel; aan de *Filippiers*, eene nadere ontwikkeling van de grootste en

gewigtigſte verborgenheid der Openbaring, betreffende de hooge waarde van den Heiland; aan de *Koloſſers*, eene nieuwe bijdrage tot die zelfde leer, volgende welke hij wordt voorgeſteld als het *beeld des onzienelijken Gods*, *in wien alle de volheid*, al wat tot de volkomenheid der Godheid behoort, *ligchamelijk woont*; aan de *Theſſalonikers*, de opzettelijkſte behandeling van het leerbegrip, aangaande het oordeel over alle menſchen, na de opſtanding der ligchamen. Onder de Brieven aan bijzondere perſonen, bevat die aan *Philemon* niets, dat tot de Openbaring behoort; die aan *Timotheus* en *Titus* hier en daar uitdrukkingen, die ons verſterken en vertrijmoedigen, in de uitlegging van dergelijken, die wij elders, omtrent de verborgenheden des geloofs, aantreffen. Veel meer, dat van groot belang is, kan men, over de voornaamſte grondwaarheden, uit den Brief aan de *Hebreen* opdoen. In den Brief van *Jakobus* worden geen leerbegrippen, maar de gewigtigſte beoefenende waarheden zoo meesterlijk ſchoon, en te gelijk zoo onvergelijkelijk diep menschkundig behandeld, dat de Schrijver het noodig oordeelt, 'er ook wat langer bij ſtil te ſtaan. In den *eerſten van Petrus* is 't eenige, dat nòg nergens anders geleerd was, de ontdekking, (III: 19. IV: 6), dat Jeſus, waarſchijnelijk voor zijne verrijzenis, in de plaats der afgeſcheidenen zich heeft bezig gehouden met de lieden van de eerſte wereld, onder den Zondvloed omgekomen, die, tot dat tijdſtip toe, in eene ſombere afgeſcheidenheid van de overige geesten verkeerd hadden. In den *tweeden* krijgt men aanleiding, om de voorzeggingen tot een vrij aanmerkelijk gedeelte van ons Onderwijzingboek aan te leggen. In den (eerſten) Brief van *Johannes* wordt het beſtaan van twee tegenoverſtaande beginzels in den mensch zoo naauwkeurig verklaard, dat de Schrijver 't noodig oordeelt, de wijze, waarop dit hier uitgevoerd wordt, in 't breede te ontwikkelen. Nu volgt het laatſte geſchrift, in nadruk *Openbaring* genoemd, het welk hij meent voor ons van zeer veel belang te zijn, omdat alle de voorzeggingen, door het gantſche Boek des Bijbels verſpreid, hier hare grenspaal vinden, en wij 'er ten ſterkſten door bevestigd worden in de vooronderſtelling, die hij als hoogstwaarſchijnelijk aanneemt, dat wij nog eene nadere Openbaring te wachten hebben.

Men ziet uit deze korte opgave van den hoofdinhoud

en

en het beloop dezer Verhandeling, dat dezelve, in een zeer klein beſtek, verbazend veel omvat, dat ruime ſtof tot nadenken en nuttig gebruik oplevert. 't Is ook uit dezelve klaarblijkelijk, dat de Eerw. VAN VLOTEN, hoeveel achterdocht het vorige ſtuk, zoo als ook des Schrijvers *Theologie des Bijbels*, omtrent deszelfs rechtgeloovigheid bij ſommigen moge verwekt hebben, met de meest karakterizerende leerbegrippen van het Gereformeerde Kerkgenootſchap eenſtemmig denkt. 't Voornaame verſchil is gelegen in de wijze van uitdrukking, en het gezichtspunt, waarin hij eenigen derzelven voorſtelt. Altijd gaat hij zijn eigen weg, zonder zich over het reſultaat van ſtreng en onbevooroordeeld onderzoek vooraf te bekommeren. Hij zegt ons, in 't Voorbericht, dit zijn geſchrift geenzins, als een *modél* van een Opvoedingsboek voor de Christenheid in het algemeen, te willen aangemerkt hebben, maar wel als een *modél* van 't Opvoedingsboek des Schrijvers voor zichzelven, om zoo elkeen te leeren, hoe ieder naar zijne kunde en overtuiging te werk moet gaan, om een nuttig en voor hem onfeilbaar Handboek uit den Bijbel op te ſtellen. Het is in de daad vol oorſpronkelijke gedachten, wel niet allen even gegrond, maar vol aanleiding tot teregtwijzing en vruchtbaar gebruik der gewijde Schriften. Men dient echter, om 'er het meeste nut uit te trekken, 's mans andere werken over den Bijbel wel geduurig bij de hand te hebben.

De onvermoeide Schrijver, hoe ondankbaar ook door velen zijner Lezeren behandeld, kan nog niet beſluiten hiermede de pen neer te leggen. Hij zegt nog een nieuw en uitgebreid werk aangevangen te hebben, het welk in zich zal behelzen *Het bewind der Godheid over de wereld en over elken ondeeligen, volgens den bepaalden raad Gods, in alle de lotgevallen blijkbaar, tot op het ſtandpunt van onze eeuw toe, opgemaakt uit de regels, welke de Godheid in de uitvoering volgt, ons onfeilbaar bekend geworden in den Bijbel, die dus de eenige bron is van de praktiſche geſchiedenis der Menschheid, tot op den tegenwoordigen tijd.* Wij wenſchen den braven man, bij zoo veel helderheid en vastheid van ziel, die hem ſchijnt eigen te zijn, noodige ligchaamsſterkte, en al wat hem maar eenigzins kan aanmoedigen, tot voltooijing van deze belangrijke onderneming.

Aanwijzing van de godsdienſtige denkwijze der Remonſtrantſche Broederſchap, of Belijdenis-rede over Efez. I. vs. 22, door P. VAN DER BREGGEN PAAUW, *Chriſten-Leeraar in den Haag. In den Haag, bij* J. Plaat Jgzn. 1806. *In gr. 8vo. 54 Bladz.*

De *Remonſtrantſche* Leeraar P. VAN DER BREGGEN PAAUW, met lof in de Letteroefeningen voor 1798 te boek ſtaande als medearbeider van zijnen ambtgenoot M. STUART aan *Joſeph in Leerredenen*, vernieuwt hier zijnen naam door *eene aanwijzing van de godsdienſtige denkwijze zijner Broederſchap.* De algemeene miskenning dier denkwijze, door zijn Eerw. bij alle klaſſen bemerkt, is de reden, welke Hem deze aanwijzing heeft doen gemeen maken, zoo als Hij haar bijzonderlijk voor zijne Gemeente gedaan had. Zonderling voorzeker ſchijnt deze miskenning eener Broederſchap, die ſchier twee eeuwen openlijk beſtond; en echter is zij zeer naturelijk, voor zoo ver men gewoon is aan elke godsdienſtige gezindte bijzonder eigene godsdienſtige begrippen toe te ſchrijven, waardoor zij zich van anderen onderſcheidt; terwijl deze Broederſchap, als Broederſchap, geen leerſtelſel heeft, maar, bij de algemeene aanneming van het *Euangelie* als volmaakte openbaring Gods berustende, eenen ieder van hare leden volkomen vrij laat, de *Euangelie*-waarheden in dier voege te gelooven, als zij hem, na eigen godsdienſtig onderzoek, in geweten voorkomen. Dit zoo geheel afwijkende, zoo geheel eenige onder alle de overige godsdienſtige gezindten in de *Chriſtelijke* Kerk maakt alzoo deze Broederſchap onkenbaar aan eenig leerſtuk, waarover zich andere gezindten naauwkeuriglijk bepalen, ja zij wordt miskend zelfs dan, wanneer zij beſchouwd wordt als de onveranderlijke drijfſter van de gevoelens, die aanleiding hebben gegeven tot hare verſtootinge uit de *Gereformeerde* Kerk, of ook als de belijdſter van die belijdenis, welke eenmaal eenigen van hare Leeraars voor zichzelven aflegden, met uitdrukkelijke verklaring tegen allen begrip, alsof zij voor de Broederſchap zelve deze belijdenis hadden uitgegeven, en als wilden zij aan die belijdenis hare volgende Leeraars verbinden. De Eerw. VAN DER BREGGEN PAAUW heeft ge-

getracht de miskenning zijner Broederſchap te keer te gaan eerst van zijnen tegenwoordigen kanſel, die, gelijk men verneemt, zeer vele toehoorders uit andere Gemeenten trekt, en nu door middel der drukpers, welke ons zijne belangrijke Leerrede mededeelt. Hij heeft haar op eene *belijdenisbeurt* uitgeſproken, welke ook in zijne Gemeente vóór het Avondmaal en deszelfs voorbereiding wordt gehouden, en hij ontleent van daar zijne inleiding, veroordeelende zelfs zulke beurten, voor zoo verre zij het gevolg zijn van de ſcheuring onder de *Chriſtenen*, die één hart en ééne ziel konden en moesten wezen. De plegtigſte betuiging, „ dat geene onedele „ geene verwaande noch liefdelooze partijzucht Hem „ zijn onderwerp aan de hand gegeven noch Hem onder „ het bearbeiden bezield heeft, maar de zucht alleen, „ om gegronde wetenſchap te doen plaats grijpen voor „ oppervlakkige kennis, misverſtand en verkeerde be„ oordeeling, en [om] betamelijken eerbied aan den dag „ te leggen vóor de nagedachtenis van ſchrandere, god„ vruchtige en kloekmoedige voorvaderen," veroorloft den Redenaar, Gods bijſtand in te roepen. *God heeft Hem der Gemeente tot een Hoofd gegeven boven alle dingen:* is de tekst, dien Hij eerst toelicht, alvorens Hij de denkwijze zijner Broederſchap voordraagt en derzelver gronden ontwikkelt. — De *Gemeente* in den tekst is de *ganſche Christenheid*, de *Christelijke Kerk*. Zij is eene *vrijwillige godsdienſtige maatſchappij*, wier watgever CHRISTUS is. Haar doel is Gods gunst en eeuwig heil; hare waarde hangt niet af van het aantal harer leden; zij ſluit allen dwang buiten, en erkent geen oppergezag behalve dat van CHRISTUS, even als zich de *Apostelen* daaraan alleen onderwierpen. Dit oppergezag erkennen ook alle *Christenen*; maar hoe velen hebben daarbij een eigen gezag over hunne mede-*Christenen* ingevoerd! — Hieraan is de *Remonſtrantſche* Broederſchap nooit ſchuldig geweest. — Door dezen overgang gebragt tot het tweede deel zijner Leerrede, laat de Leeraar eene herinnering voorafgaan aan de Geſchiedenis der *Hervorming* en der *Remonſtranten* inzonderheid, welke herinnering in eene betuiging van hulde overgaat aan derzelver voorvaderen, wegens hunne onverbrekelijke trouw aan het echte *Proteſtantismus*, het welk alle menſchelijk gezag ter zake des geloofs verwerpt, en het eigen onderzoek ten heiligen pligt ſtelt. Daarna volgt de opgaaf van de denkwij-

wijze der *Remonſtrantſche* Broederſchap in deze woorden.
„ Ik heb, geloof ik, reeds zoo veel gezegd, als dienen
„ kon, om mijnen oplettenden Toehoorder min of meer
„ te doen begrijpen, dat het de uiterſte vermetelheid
„ zijn zou, ja, dat het volſtrekt onmogelijk is, pre-
„ ciſelijk op te geven, wat de *Remonſtranten*, als belij-
„ ders des Euangeliums, al en niet gelooven, en hoe
„ zij zich deze en gene dingen, den godsdienst betref-
„ fende, voorſtellen. En wie zou dit niet ten volle be-
„ grijpen, zoodra hij verneemt, dat zij geene verbin-
„ dende formulieren hebben? Neen, zij onderzoeken
„ vrijelijk de H. S. en gelooven en leeren dat gene,
„ hetwelk zij zelven moenen waarachtig te zijn, na met
„ dien ernst, welken eene zaak van zoo veel gewigt,
„ als de godsdienst is, afvordert, onderzocht te heb-
„ ben. Daartoe genoodigd of gedrongen, zijn zij ge-
„ reed, rekenſchap te geven van het geloof, dat in hen
„ is, gelijk u reeds uit hunne *Remonſtrantie* gebleken
„ is; maar het geen de een betuigt te gelooven; de
„ wijze, waarop hij het eene of het andere aan zijn ver-
„ ſtand meent te moeten voorſtellen, en te moeten be-
„ grijpen, is daarom nu nog niet het geloof, de voor-
„ ſtelling, en het begrip van elken anderen.
„ Men kan u wel zeggen, wat zij, in het algemeen,
„ gelooven. Zij gelooven alzoo — en het was hoofd-
„ zakelijk daarom, dat zij veroordeeld werden — zij
„ gelooven, dat God alle menſchen door CHRISTUS —
„ dien zij beſchouwen, als geſtorven voor allen, tot
„ vergeving van zonden — tot zaligheid roept; zij ge-
„ looven, dat de genen, die aan de roeping van hunnen
„ hemelſchen Vader gehoor geven, de eeuwige za-
„ ligheid verwerven zullen, niet op grond van de ver-
„ dienſtelijkheid hunner goede werken, maar op grond
„ van Gods genaderijke beloften; zij gelooven, dat de
„ mensch alzoo het goede kan doen, doch dat hij den
„ bijſtand van Gods geest behoeft, maar zich, wan-
„ neer hij zich opregtelijk bevlijtigt, om ſtandvastig,
„ onbewegelijk en overvloedig in het werk zijns Hee-
„ ren, of in het goede, te zijn, van dien bijſtand mag
„ verzekerd houden. — Dit gelooven en leeren de *Re-*
„ *monſtranten* gewisſelijk; doch ik zal mij wel wachten,
„ van te zeggen, dat zij allen zich deze waarheden op
„ dezelfde wijze voorſtellen. Maar ik vrage: waar is
„ het Chriſtelijk genootſchap, welks leden dit doen,

„ in

„ in weerwil van hunne bijzondere formulieren en ge-
„ loofsbelijdenissen?!

„„ Doch waarin, vraagt gij, zijn dan de *Remonstran-*
„„ *ten*, in zoo verre zij eene afzonderlijke gezindte uit-
„„ maken, van alle andere gezindten onderscheiden?
„„ Zijn het niet — vervolgt gij — deze of gene bij-
„„ zondere begrippen wegens Gods natuur, oogmerken
„„ en besluiten; wegens den persoon van JEZUS CHRIS-
„„ TUS; wegens den Heiligen Geest; wegens de ver-
„„ zoening door het lijden en sterven van CHRISTUS;
„„ of, wat het uitwendige betreft, wegens den tijd
„„ der bediening van den Christelijken waterdoop? —
„„ Zijn de *Remonstranten*, als zoodanigen, door geene
„„ bijzondere begrippen daaromtrent onderscheiden van
„„ de navolgers van den geleerden en scharpzinnigen CAL-
„„ VIJN, van den welmeenenden en ijverigen LUTHER,
„„ of van hen, die bij den naam van *Doopsgezinden* be-
„„ kend zijn?"" Neen T. I. waarlijk niet. Men kan, hoe
„ men daaromtrent ook in gemoede meent te moeten
„ denken, tot hun genootschap behooren. Zij veroor-
„ deelen wel, zij weren uit hun midden wel, zoo veel
„ zij kunnen, een slecht, ergerlijk, en opspraakelijk
„ gedrag, maar gevoelens veroordeelen zij niet, dewijl
„ zij geene bijzondere gevoelens bepalen. Zij laten dit na,
„ omdat zij het onderzoek der H. S. geheel vrij stellen,
„ en het voor zeker houden, dat men, als Christen,
„ geen gevoelen zal betuigen, alvast niet behoort te
„ gelooven, dan waarvoor men grond meent te vinden
„ in het onderwijs van Gods zaligmakende genade, ik
„ meen, in het Euangelie van CHRISTUS. Daarin zijn
„ zij van alle andere gezindten onderscheiden, dat zij,
„ de goddelijkheid der gewijde schriften vast stellende,
„ en die voor den volstrekt eenigsten regel van geloof
„ en leven erkennende, geene menschelijke formulieren
„ hebben, die hun geloof bepalen. Het Euangelie van
„ CHRISTUS is, indien gij zoo wilt, hun *formulier*;
„ dat onderzoeken zij vrijelijk, onder nederig opzien
„ tot God, en dat bepaalt, na dit onderzoek, hun
„ ganschе geloof. Daarin zijn zij van alle anderen on-
„ derscheiden, dat zij de zoo even gemelde vrijheid,
„ als het onvervreemdbaare regt, van een' elk, eerbied-
„ gende, alien, die met hen, volgens den zin der
„ H. S. zelve, gelooven: *dat Jezus is de Christus en de*
„ *zaligmaker der menschen*, voor broeders in CHRISTUS

„ er-

„ erkennen; dat zij met hen kerkelijke gemeenſchap wil-
„ len en wenſchen te houden, ſchoon zij van hen, in
„ het begrip van deze of gene bijzonderheden, ver-
„ ſchillen mogten: want zij bepalen niet, wat anderen
„ daaromtrent gelooven moeten. Zij wijzen een' elk
„ tot het lezen en onderzoeken van Gods onfeilbaar
„ woord. Zij beſlisſen, op geene meesterachtige wij-
„ ze, wie der waarheid hulde doet, en wie *dwaalt*. Aan
„ wien, denkt gij, dat zij de beſlisſing hiervan overla-
„ ten? aan wien anders, dan aan Hem, wien deze be-
„ ſlisſing eeniglijk toekomt; aan Hem, welken God
„ zelf der gemeente tot een hoofd heeft gegeven — aan
„ JEZUS CHRISTUS. Ja daarin, T. I liggen de redenen
„ van hunne handhaving des onbelemmerden onder-
„ zoeks der H. S. opgeſloten." — De gronden voor deze denkwijze ontwikkelt de Leeraar eindelijk op den volgenden voet. „ JEZUS alleen is het Hoofd, — Hij zelf vorderde geen blind geloof, noch ook zijne *Apostelen*, — alle dwang is nadeelig voor de waarheid, — *formulieren* vooral zijn hinderlijk in haar onderzoek, en men mag geene uitſluitende wetten inſtellen in de Kerk van CHRISTUS, — alle vrees voor verwarring zonder dezelven is eene beſchuldiging tegen haren Stichter, — de eensgezindheid der *Remonſtranten* toont de ijdelheid dier vreeze, — de verdeeldheid, die elders de tusſchenkomst der Burgerlijke Overheid wel eens heeft noodig gehad, heeft de ijdelheid der *formulieren* aan den dag gelegd; — terwijl zuivere Godsdienstkennis alleen door vrijheid bloeit: — mogten alle *Remonſtrantſche* Leeraars dit voorregt waardiglijk gebruiken!" Deze, laatst geopperde, gedachte vervoert den Redenaar tot eene vermaning aan zijne medeärbeiders in deze Broederſchap, van welke afwijking hij met eene kunſtwending terugkeert tot de gelegenheid zijner prediking, de aanſtaande Avondmaalviering, tot welke de uitnoodiging met de ruimſte broederliefde geſchiedt en deze Leerrede beſluit. — Het is, in *Recenſents* oog, onnoodig, het belangrijke te doen opmerken van deze Leerrede voor de kennis aan eene Broederſchap, wier miskenning warelijk ſchande is voor elk, die zich of op zijne zucht voor de geſchiedenis van ons land, of op zijne deelneming aan de belangen der waarheid, of op zijne godsdienſtige verlichting iet mogt laten voorſtaan. Ook in algemeener zin is het belangrijk, eenen voortreffelijken Leeraar, wiens

wien geen band hoegenaamd knelt, over formulieren te hooren spreken, en uit zijnen mond eenen schat van aanmerkingen te vernemen, die allen het opmerkzaamst nadenken en behartigen overwaardig zijn. Het is waar, alle die aanmerkingen zijn reeds lang vóór Hem gemaakt; maar het gaat met de Boeken even als met de Leerredenen zelve; eene nieuwe voordragt van het overoude en welbekende zelve heeft de publieke geest alzins noodig, en aan de behoeften van zijnen tijd waardiglijk te voldoen, is de lof des Schrijvers zoo wel, als des Leeraars. Dat de Eerw. VAN DER BREGGEN PAAUW met deze Leerrede en hare uitgave hieraan waardiglijk voldaan heeft, durft *Recensent* volmondig verzekeren. Alles, wat ter zake te zeggen is, heeft hij kort en bondig, schoon en treffend, beschciden en krachtig, met smaak en oordeel bijeengebragt. Ook voor de toevoeging zijner voor- en nagebeden is men Hem verpligt. Het voorgebed vooral is, naar *Recensents* oordeel, in den waren toon des gebeds gesteld, en vereenigt zoo volkomen hartsgevoel met verstandswerking, dat hetzelve zich evenzeer van ijdele uitboezeming als van loutere redekaveling onderscheidt, — de twee klippen, waarvan zich de stellers van gebeden zelden volkomen vrij houden. — Min belangrijk is de toevoeging van voor- en nagezang en ook van een tusschenzang, die de zamenwerkende kracht der Leerrede eenigzins moet gebroken hebben. — De plaats *Hand.* VII: 38 is op bladz. 13 kwalijk te pas aangehaald; men vergelijke slechts daarmede *Exod.* XIX: 3. — De daarna volgende aanhaling van *Matth.* XVII moet zijn XVIII. — De herhaling op bl. 50. „Hij is dus om *onzen wil*, om *onzer zonden wil*, *gestorven*, *vrijwillig gestorven*;" gevalt den *Recensent* niet: zulke herhalingen kunnen somtijds wel zinversterkende zijn, maar zonder dat dit hoognoodig kan geacht worden, vervelen zij; zij zijn bijzonder eigen aan des Leeraars stijl, die 'er bij winnen zal, wanneer zijn Eerw. deze aanmerking wil ten goede houden en haar in acht nemen. — De kwade gewoonte, om de volledigste goedkeuring van eenig werk te vergeten en elke aanmerking op hetzelve te onthouden en te verbreiden, zou den *Recensent* schier terug gehouden hebben, om

deze hier toe te voegen; maar het belang derzelve voor den Leeraar heeft haar ter penne uitgedreven.

Aanſpraaken, gedaan op de Gereformeerde Zuidhollandſche Synodes van 's Graavenhaage en Woerden, in Julij 1805 *en Julij* 1806, *door Mr.* J. MEERMAN, *Heer van Dalem en Vuren. In 's Graavenhaage, bij* de Erven van I. van Cleef. *In gr.* 8*vo.* 31 *Bl.*

Vier Aanſpraken, bij het openen en ſluiten der Gereformeerde Zuidhollandſche Synoden, door den Heere MEERMAN, als Commisſaris Politicq, gedaan, die het verſtand en hart van dezen onzen beroemden Vaderlander eere aandoen. Men vindt hier, met weinige woorden, zeer veel gezegd, verſcheidene gewigtige waarheden in het midden gebragt, belangrijke waarnemingen medegedeeld, en wijze leſſen uitgeſtrooid; en dat alles ongekunſteld, met vrijmoedige beſcheidenheid, en met die kieschheid, die den man van veeljarige ondervinding, en verlichten menſchenkenner, ja ook den warmen Godsdienstvriend, kenmerkt. Wij bevelen deze voortreffelijke Aanſpraken aan de herhaalde en aandachtige lezing van alle Leeraars van 't Hervormde Kerkgenootſchap.

Eenvouwige en zekere manier van Steenſnijden, door C. J. M. LANGENBECK, *Doctor in de Genees- en Heelkunde. Met eene Voorrede van Dr.* J. B. SIEBOLD, *Profeſſor in de Ontleed- en Heelkunde te Wurzburg. Uit het Hoogduitsch vertaald door* F. G. VAN INGEN, *Operateur en ordinaris Chirurgijn van den Hove en Hooge Vierſchaar van Zuidholland, te Dordrecht. Met zes Platen. Amſterdam, bij* W. Holtrop. 1806. *In gr.* 4*to. Te zamen* 108 *bl.*

Aan 't geheele menſchelijk ligchaam kan 'er zeker geene Operatie, waartoe meer praktiſche ontleedkundige kennis wordt vereischt der deelen, die door 't mes moeten doorkliefd worden, voorvallen, dan bij die van den Steen: zonder die kennis toch is het den Heelmeester niet geoorlofd, dezelve te ondernemen, en dus-

dusdoende roekeloos het leven des Lijders in de waagschaal, ja aan een onvermijdelijk gevaar bloot te stellen. Zij alleen is het, die ons bij het doen dezer moeijelijke en gevaarvolle Kunstbewerking tot een zeker geleide strekt en weldadig voorlicht. Zeer naauwkeurig en doelmatig heeft onze Schrijver de anatomie dier deelen, zoo wel van elk in 't bijzonder, als in haar onderling verband en betrekking, behandeld; en dit is het eerste stuk, waaromtrent hij zich in deze zijne voortreffelijke Verhandeling bij alle deskundigen lof verworven heeft. De tweede afdeeling handelt over de Steensnijding in 't algemeen. Hier wordt voornamelijk ten toets gebragt de wijze, waarop LE CAT, CLINE en KLEIN geöpereerd hebben. De Autheur maakt daar gegronde aanmerkingen op, en toont ten duidelijkste aan, dat hunne wijze van opereeren aan vele gebreken onderhevig is. Het derde deel heeft ten doel het daarstellen eener eenvoudige en zekere manier van zijdelijke Steensnijding. Hij schaft den noodeloozen omslag en schrikbarenden toestel van Instrumenten af; geeft de eigenschappen, die dezelven bezitten moeten, naauwkeurig op, en vereenvoudigt de handgrepen, bij de Operatie plaats hebbende, op eene allezins gepaste en niet overdrevene wijze. Dit Werk is in allen opzigte uitmuntend, zoo wel wat den tekst als de zeer duidelijke en opheldernde Platen betreft; zoodat wij van oordeel zijn, dat 'er over dit gewigtig onderwerp nimmer beter en klaarder geschreven is. Het Werk zelve wordt voorafgegaan door een Berigt van den verdienstelijken Vertaler en eene overschoone Voorrede van den Hoogleeraar SIEBOLD, waarin, onder andere, twee zeer belangrijke Waarnemingen voorkomen.

Geschiedenis van den Oorlog der drie Europeesche Keizers, in den Jare MDCCCV. Met Afbeeldingen. Te Amsterdam, bij J. Allart. 1806. *In gr.* 8vo. 473 *Bl.*

De *Beknopte Geschiedenis van den Veldtogt van* NAPOLEON I, *Keizer der Franschen, in Duitschland en Italie*, aankondigende (*), merkten wij op: „ Misschien

(*) Zie hier boven, bl. 263.

„ ſchien hebben wij van de onvermoeide vertaalpenne
„ een *veel uitvoeriger Verhaal* van deezen Veldtogt, dan
„ deeze *Beknopte Geſchiedenis*, te wagten, met Plaa-
„ ten opgeſierd." Meer dan één Boekhandelaar hadt bekendmaaking gedaan van zijnen toeleg in deezen. Ons is nog niets ter hand gekomen dan het bovengemelde Werk, 't geen mogelijk andere bedoelingen, deezen Krijg betreffende, vooreerst althans, doet ſtaaken. Als eene *Vertaaling* komt het niet in, en houden wij het ook niet voor een Werk van dien aart, maar veeleer voor een *oorſpronglijk* geſchreeven ſtuk, om 't welk op te maaken niet alleen *Franſche* Schrijvers moesten geraadpleegd, maar ook niet weinig oorſpronglijke ingevlogte ſtukken vertaald worden.

Verre is de Vervaardiger deezes Werks van terſtond de Geſchiedenis des Oorlogs, hier bepaald bedoeld, zonder eenige voorbereiding, aan te vangen; en in de daad was zulks noodig: een *Geſchiedſchrijver* is geen *Kronijkmaaker*; hij ziet terugge op het verband, waarin de Hoofdgebeurtenis, door hem bepaald bedoeld, met vroegere daaraan zeer na verwante ſtaat. Zulks kan veelzins gedaan worden, en heeft de Schrijver den kortſten weg niet verkoozen, daar wij reeds verre in het Boek gevorderd zijn, eer wij tot de bedoelde hoofdzaak komen. Dit bewandelen van een korter of langer weg, en den Leezer daarop om te voeren, hangt van 's Schrijvers keuze af; dan, hoe belangrijk ook die inleidende bijdraagen zijn, hoe fraai ook voorgeſteld, komt het ons voor, dat 's Leezers geduld te zeer gerekt wordt, eer hij tot den eigenlijken *Oorlog der drie Europeeſche Keizeren* kome.

Hij geeft ons een overzigt des toeſtands van *Europa* in den jaare 1803, — ſchetst ons de aanleiding tot eenen hernieuwden Oorlog, — vermeldt de uitbarſting van den Oorlog tuſſchen *Engeland* en *Frankrijk*, en hoe de *Bataafſche Republiek* daarin werd ingewikkeld, alsmede andere Mogenheden daarin betrokken. Hierop volgt eene breede voordragt van den toeſtand der zaaken in den jaare 1804. Deeze wordt vervangen door de Geſchiedenis van 1805, welke ons tot het tijdſtip des aangevangen Oorlogs brengt, bij 't welk de Schrijver niet vergeet te melden den neteligen toeſtand der Bataafſche Republiek, welke, van alle krijgsmagt beroofd, even zeer blootſtondt, zo wel voor de geſtadige aanrandin-

gen

gen van den *Britſchen* vijand, als voor de aanvallen van zodanige Mogenheden, die welligt aldaar eene afwending van den *Duitſchen* Krijg en een gemaklijken aantogt op het *Franſche* Grondgebied bedoelden. Den Brief des *Franſchen* Keizers aan den Raadpenſionaris SCHIMMELPENNINCK opgegeeven, en vermeld hebbende, hoe Prins LODEWIJK uit het hart van *Frankrijk* herwaards kwam, vervolgt hij, bl. 227, de Beſchrijving van den eigenlijken hier bedoelden Krijg aanvangende: „ Thans nadert het tijdſtip, waarop de ontzaglijke krijgstoerustingen haar heilloos doel zullen treffen. De krachten van *Engelands* Bondgenooten zijn door het *Engelſche* goud in volle beweging gebragt, en *Europa's* herſtelde evenwigt moet het roemrijk gevolg zijn van der zamenverbondenen zegepraal, welke men als onmisbaar zeker beſchouwt! De aanrukking eener ontzettende oorlogsmagt, die welligt van de zijde der *Coalitie* tot 800,000 Man zal kunnen aangroeijen, tegen *Frankrijk*, dat van zijnen kant beſloten heeft voor de overmagt niet te bukken, en alzoo met zijne Bondgenooten, indien het noodig zij, een Leger van ruim 500,000 Man zal te velde brengen, levert een allertreurigst ſchouwſpel, waarvan de Menschheid ijst, en dat welligt in zijne gevolgen aan *Europa* eene dadelijke ontvolking kan doen vreezen: en, wat niet algemeen is, het zijn de *drie* Keizers van *Europa*, die zelven de flagvelden gebieden, en hunne Legerbenden tot de overwinning zullen voeren. Hoe ongelijk de flag ook ſchijnen moge van twee Keizers, beide in hunne prille jeugd, beide vrienden van hunne Natien, beide uitmuntende door perſoonlijke bekwaamheden en deugden; doch ook beide vreemd aan eene konst, welke nog, te midden der verlichtinge, eene wezenlijke barbaarschheid teekent; tegen eenen Held, die, van zijne eerſte jeugd in de krijgsſchole opgevoed, en, door de rampſpoeden der Natie, welke hij met zijne kundigheden, met zijne krachten en met zijn leven diende, bij meer dan dertig geduchte veldſlagen, in de konst des oorlogs volleerd is; zullen echter de ervarenis en de moed van de in het ſtrijdperk grijs gewordene Bevelhebbers en Soldaten moeten vergoeden, het geen aan de ondervinding der opperſte Hoofden mangelt. De gevestigde roem van één derzelven, de Aartshertog KAREL, is op zichzelven genoegzaam, om voor *Oostenrijk* eene leemte aan te vullen, welke anderzins geene geringe

bedenking baren mogt. Aan hem is geruststelijk het gansche beleid des oorlogs toevertrouwd, die alle de krijgsmagt met zijnen heldengeest weet te bezielen; die door zijne diepe ervaring het oogenblik benuttigt, en noodelooze opofferingen verhoedt. Hij kent bij ondervinding den vijand, dien hij bestrijden moest, en de juiste schatting van deszelfs krachten heeft bij hem veelligt dat hevige vuur getemperd, waarmede een onbezonnen drift den Krijgsleeuw durft tarten. Ware zijne stem gehoord, wellig zou het bloedige slagveld van *Austerlitz* plaats hebben gemaakt voor eene vredes-bemiddeling, waarop de menschheid zich altijd verheft, en het naberouw zijne afkeuring missen van eene doorgezette woede, welke door geene echte staatkunde immer konde geregtvaardigd worden. — Dan de trompet blaast, de Helden moeten henen snellen naar de plaats, alwaar zij lauwers hopen te plukken." — Men volge hun in 't Werk zelve, en aanschouwe hunne strijden, waarin NAPOLEON een beleid en krijgskunde ten toon spreidde, welker regt inzigt, door den Geschiedschrijver bl. 249 opgegeeven, veelerlei bedenkingen in de geschiedenis van eenen Oorlog, die kort duurde, maar veel besliste, kan oplossen; terwijl men van de zijde van *Oostenrijk* de gewoone manier van oorloogen volgde. De overwinning van *Ulm* besliste veel, en zette den oorlog spoed bij: zo veele veldslagen, zo veele overwinningen. „ Weinige dagen van Krijgsdapperheid," dus drukt de Schrijver zich uit, „ hebben den grooten NAPOLEON eenen roem bezorgd, die, door de gevangenneming van meer dan 60,000 der dapperste Soldaten en 28 Generaals, nergens in de oude of latere Geschiedenissen zijne wedergade vindt. Wat ook de bijtende schimpschriften van den dag, ter vernedering van de braafheid der *Oostenrijksche* Legerhoofden, hebben mogen aangeven, als of hunne nederlagen alleenlijk aan lafhartigheid en verraad waren toe te schrijven, de verstandige opmerker zal, daarentegen, in den loop onzes geschiedverhaals, reeds genoegzame gronden hebben opgespoord, om denzen uitslag der krijgsvoorvallen te kunnen verklaren, zonder dat hij zijne toevlugt tot oorzaken hebbe te nemen, die den naam van elken Krijgsman onwaardig zijn." Dit wordt hier verder toegelicht.

Het was intusschen *Duitschland* alleen niet, alwaar het Oorlogsvuur ontstooken was en de *Fransche* Legers

den

den roem der overwinningen moesten ſtaaven; ook *Italien* deelde in dit lot, gelijk hier het Geſchiedblad vermeldt. Met alle de daar beſchreevene dagelijkſche gevegten, waarbij den *Franſchen* meer dan 20,000 man in handen kwamen, werd de oorlog in *Italien*, door het beleid van MASSENA en den moed zijner Benden, niettegenſtaande den duchtigſten wederſtand, binnen den tijd van vier weeken beſlist; terwijl Aartshertog KAREL zijnen aftogt door *Styrien*, *Carinthie* en *Tyrol* voortzette, ten einde zich met het Leger in *Duitschland* te vereenigen.

Wat met *Napels* in dit Tijdperk te doen viel, ontmoet een vrij breed verſlag, en de trouwloosheid, daar gepleegd, vinden wij met gloeiende kleuren afgemaald. Wij ſchrijven het ſlot af. „ Met eene edele wraak is alzoo het lot eener hedendaagſche *Athalie* beſlist. Alzoo heeft de derde Dogter van MARIA THERESIA, bij het verlies van *Napels*, in navolginge harer twee Zusters, waarvan de eene de alleenheerſching der *Bourbons*, de andere het Huis van *Parma* aan de onzaligſte driften heeft ten prooi gegeven, het voorbeeld geſtaafd, dat ook de troonen niet meer veilig zijn voor de onzinnigheden, waaraan gewetenlooze Souvereinen, en vooral Vrouwen zonder deugd, in hunne oppermagtige willekeur de lijdende Volken durven opofferen." — Op de bedenking, dat hier veelligt het oordeel van veele Kabinetten en afzonderlijke Perſoonen het gedrag van *Frankrijk* als ſtaatzugtig zal doemen, antwoordt de Schrijver, die alzins het gedrag van NAPOLEON verdeedigt, met het gezeg van eenen openbaaren Schrijver (de *Gazette Univerſelle*, *ou le Moniteur Univerſel*): „ Wat konde *Frankrijk* meer doen, dan, binnen weinige jaren tijds, driemaal vergiffenis ſchenken? Welk een verbond konde het met eene Mogenheid aangaan, die het plegtigſte en voor haar voordeeligſte van alle Verdragen, vijf-en-twintig dagen na de bekrachtiging, verſcheurde?" De ſtaatkundige grondbeginſelen, door NAPOLEON overal en ten allen tijde aan den dag gelegd, om eenmaal in *Europa* de rust en welvaart te herſtellen, door het *Engelsch* Goud meer dan een vierde van eene eeuw agter elkander geſchonden; de eer en het belang zelfs van het *Franſche* Keizerrijk, aan het regt en de waarheid verbonden, laten geen den minſten twijfel overig, of ook dat Koningrijk zal, met vele andere Staten van het

vaste Land, weldra de zegenrijke gevolgen dezer verwisseling, in eenen duurzamen Vrede, bloeijenden Handel en eene vermeerdering van Volkskracht ondervinden, welke door baatzucht, meineed en bloedvergieting overal zoo jammerlijk bedorven is."

Hoe *Pruisſen* in het ſpel kwam, en welk een rol dit Rijk ſpeelde, wordt ontvouwd. Met de aannadering der *Ruſſiſche* Horden wordt het krijgstooneel op nieuw en ontzettend geopend. *Weenen* valt den *Franſchen*, na veele overwinningen, in handen. Wel tijdig hadt zich het geheele *Oostenrijkſche* Hof na *Brunn* verplaatst, met alle de Rijks-archiven en Kroon-eigendommen, welke een overhaaste terugwijking toeliet mede te voeren: dan welk een voorraad van Krijgsbehoeften bleef 'er agter! — Deeze verovering hadt geen den minſten invloed op de overige krijgsverrigtingen, hier geboekt; bovenal de krijg, tegen de *Ruſſen* gevoerd, en met de overwinning gekroond. De beide Keizers van het *Noorden* zijn perſoonlijk aanweezig, om, ware het mogelijk, aan hunne Benden die geestdrift in te boezemen, welke gebooren wordt uit de aanſchouwing der Mannen, op wier bevel zij de krijgsgevaaren tarten. — De *Ruſſiſche* Prins DOLGORUCKI komt hier in al zijne onbedreeven- en verwaandheid ten tooneele. De geduchte ſlag vangt aan tusſchen twee Legers, wier getal men veiliglijk op 200,000 man mag berekenen. Drie Keizers van *Europa* vinden 'er zich tegenwoordig. En de ſtelling der beide Legers, en derzelver verrigtingen worden hier ontvouwd; de ſtrijd beſchreeven, met eene ontzettende overwinning bekroond. Wij vinden hier vermeld, hoe men van een der Legerhoofden eene uitvoerige Geſchiedenis te wagten heeft van deezen beroemden Veldſlag, met alle de daartoe noodige Kaarten, Plans en krijgskundige Afteekeningen. — Agter dit Werk vinden wij op de Kaart van het Oorlogstooneel eene kleine afteekening van de ſchikking der Krijgsmagten in den Slag bij *Auſterlitz*.

Treffend draagt de Geſchiedſchrijver de ontmoeting van de Keizers FRANS en NAPOLEON in de *Bivouacq* voor, alsmede het onderhoud, welk het gerugt uit den mond van hun, die daarbij op zekeren afſtand tegenwoordig waren, heeft opgeteekend. Wij moeten het daarop gevolgd onderhoud tusſchen de Keizers FRANS en ALEXANDER miſſen; alleen melden, gelijk hier is op-

ge-

geteekend uit bijzondere berigten, „ dat de Keizer van *Rusland* zou verklaard hebben, dat hij, getrouw aan zijne gemaakte verbintenisſen, zich in geene onderhandelingen wegens Wapenſtilſtand of Vrede konde inlaten; maar, terwijl hij alleenlijk tot hulp van *Oostenrijk* was aangerukt, en 't zelve met *Frankrijk* verdragen wilde, zijn Leger wel wilde doen opbreken."

De Wapenſtilſtand wordt welhaast van den Vrede gevolgd en het Verdrag geſlooten; waaromtrent wij deeze bijzondere aanmerking vinden. „ Gewislijk is het der opmerkinge niet ontglipt, dat aan het hoofd dezes Verdrags gemist wordt de voormalige vrome toon, *in naam der allerheiligſte Drieëenheid*, welke alle ſoortgelijke overeenkomſten pleegde te heiligen. Welligt erkenden beide de verlichte Vorſten het onvereenigbare tusſchen de twistende Godgeleerdheid en thans vredeminnende Staatkunde. Overdreven al vast is het gevoelen van hun, die uit dit gemis den korten duur van dit Tractaat hebben geoordeeld te moeten voorſpellen."

„ Alzoo," dit kunnen wij niet nalaaten nog over te neemen, „ brengt het wondervolle Jaar 1805 in zijne laatſte dagen nog eene uitkomst te weeg, die, na dat eenmaal de Bloedvanen ontrold waren, door geene menschlijke wijsheid, in diervoege, vooraf had kunnen berekend worden. Halve eeuwen, in het oorlogsvuur ontſtoken, ſchoten dikwerf te kort, om de zoo ſchriklijk woedende vlammen met zoo veel kracht te dooven. Van zulk eene uitkomst, binnen twee maanden tijds beſlist, levert de Geſchiedenis der oudheid of van latere tijden geen tweede voorbeeld. Het Tooneel-gordijn des belangrijken Treurſpels, dat op den *7den van Wijnmaand* te *Neuburg* aan den *Donau* werd opgehaald, werd ruim elf weken daarna te *Presburg* weder nedergelaten, om aan eene ontzettende *Coalitie*, op eene heillooze Staatzucht gegrond, de geduchtſte waarſchuwingen voor de toekomst te leeren. Nimmer zeker had het *Britſche* Kabinet eenen ſtap kunnen doen, die deszelfs oogmerken nadrukkelijker had kunnen verijdelen. Welligt heeft ten laatſten de orde der dingen deze groote les gevorderd, om aan alle Mogenheden de oogen te openen, die, tot hier toe alleen door het *Engelſche* Goud verblind, de eiſchen der ware Staatkunde en de regten der Volken miskenden."

De voorbeelden van den ſchrijfſtijl, in de aangeroo-

gene ſtukken gegeeven, wijzen uit, dat dezelve aan den *Ster-ſtijl* het naaste grenst, of liever een *Tafereel-ſtijl* mag genaamd worden. Ons is onder het leezen te meermaalen ingevallen, dat dit Werk, in voeglijke *Tafereelen* verdeeld, een bevalliger voorkomen zou gehad hebben dan nu, daar alles, om zo te ſpreeken, in éénen adem afloopt.

Plaaten en Kaart zullen ieder voldoen.

Over de blijken der Goddelijke wijsheid, welke de Geſchiedenis oplevert. — Eene Voorleezing, gedaan in de Maatſchappij van Natuur- en Letterkunde, onder de Zinſpreuk: DILIGENTIA, *in 's Graavenhaage, op Dingsdag den* 8 *April* 1806, *door Mr.* JOHAN KEZERMAN, *Heer van Dalem en Vuren. 's Graavenhaage, bij* de Erven van I. van Cleef. 1806. *In gr.* 8vo. 53 *Bl.*

Van deze hand verwacht men niets, dan hetgeen zeer goed is: maar zij heeft hier, in *Recenſents* oog, iet ſobers gegeven. Het heet eene *Voorleezing* op den titel, maar wordt eene *Verhandeling* op bladz. 30 genoemd. *Voorleezing*, dat is *de daad van leezen*, kan het *voorgeleezene* niet voegzaam heeten; en tot eene *Verhandeling* wordt, naar zijn oordeel, meer juistheid en orde gevorderd, dan hem in dit Stukje is voorgekomen. In plaats van *aangewezene* blijken der Goddelijke wijsheid in de Geſchiedenis, herwaarts hem het opſchrift had doen verwachten, vond hij ſlechts eene *handleiding tot het naarſporen derzelven*; en wel eene handleiding, die niet meer dan eene vermaning kan geacht worden, om bij de beoefening der Geſchiedenis te letten op Gods groote doel met den mensch. Hetzelve wordt opgegeven te zijn des menſchen voorbereiding voor een volmaakter aanzijn; doch daarbij wordt een ondergeſchikt doeleinde aangenomen, in de verbreiding beſtaande van de kennisſe Gods over de aarde. Het eerſte, de voorbereiding van den mensch, geſchiedt 1) door leering en vermaning — dat is godsdienst, weetenſchappen, kunſten en ondervinding; 2) door beproevingen — dat is door den ſtrijd tuſſchen belang en pligt voor enkelden en voor volkeren; zijnde vooraf aangemerkt, dat Gods wil nooit willekeurig, en dat de mensch voor de maatſchappij gevormd is; 3 en 4) door zegeningen en eigenlijk gezegde belooningen, en door het daartegen overſtaande, voor volkeren zoo wel, als voor bijzondere perſonen; ſchoon de Schrijver het denkbeeld, dat volkeren als volkeren tijdelijk vergolden worden, omdat zij ſlechts tijdelijk beſtaan, verwerpt. Het tweede of het ondergeſchikte doeleinde, de verbreiding der Godsken-

kennis, doet den Schrijver de Geſchiedenis verdeelen in drie groote tijdperken: 1) van ADAM tot ABRAHAM; 2) van ABRAHAM op CHRISTUS, 3) en van het *Chriſtendom* zelve. Elk tijdperk heeft zijne bijzondere vakken; van het laatſte wordt, uit kieschheid voor die leden van DILIGENTIA, die dezen Godsdienst niet omhelzen, weinig gezegd in de Verhandeling, hetgeen echter vergoed wordt in de *aanmerkingen* en *bijvoegzelen*. Het einde van alles zal de zegepraal van den MESSIAS zijn. „ Gelukkig de Hiſtorieſchrijver," zegt MEERMAN, „ die dan zal leeven, en die de getuige eener Omwenteling zijn zal, bij welke al, wat te vooren op deezen Aardbol geſchied is, in luister verdwijnt; die den plegtigen optogt naar dat Koninkrijk, en de wegen, zwart van Reizigers, beſchrijven zal, welke uit alle Gewesten der Waereld daar heen dringen; die de Triumphen en de groote daaden des Monarchs en den voorſpoed der Onderdaanen zal ſchilderen; en die, in plaats van zijne pen te bezoedelen met de ongerechtigheid en de valschheid zijner Natuurgenooten, eene Regeering van waarheid, van trouw en van weldaadigheid in duizend nog onbekende trekken ontwikkelen zal!"

Uit deze opgave van het beloop der Verhandeling meent *Recenſent* die onjuistheid te kunnen aanwijzen, die hem ſtuit. Is de voorbereiding van den mensch tot volmaakter aanzijn Gods doel; dan is noch 's menſchen vorming voor de maatſchappij, noch de voltooijing zijner Godskennis, *deel* van den Alwijzen, maar eenigliijk *middel*; maar dan moest onder de *middelen* tot bereiking van dat doel het eerſte bijzonder aangevoerd zijn; en dan behoorde het laatſte niet als een afzonderlijk *deel* deezer Verhandeling voor te komen, maar alreeds begrepen geweest te zijn in hetgeen onder den titel van *leering en vermaning*, als eerſte onderdeel van het eerſte deel, werd aangevoerd. Dit ſchijnt van geringe aangelegenheid; maar die wel zal onderwijzen, behoort wel te onderſcheiden, vooral wanneer men van het voor te dragene als van de gronden van een *ſtelſel* ſpreekt, gelijk op bl. 5 geſchiedt. Aan het ganſche *ſtelſel* heeft ook de beoefenaar der Geſchiedenis, het zij als Schrijver voor anderen, het zij als Lezer voor zichzelven, veel minder, dan hij had mogen verwachten. Gelijk toch eene landkaart voor den reiziger, zoo veel ten minſte behoorde deze Verhandeling voor dien beoefenaar te zijn, zou zij aan hem aanhef beantwoorden: „ Zo ik u voor als nog in het vruchtbaare gewest deezer beſpiegelingen niet daadelijk in kan voeren; zo ik u deszelfs bloeijende ſteden en heerlijke valleijen hier van nabij kan doen aanſchouwen: zal ik u echter poogen, als van eene verre hoogte, het geheele te doen overzien; ik zal u ten minſten de toppen der gebergten, de zeeën en de rivieren, de ligging der vermaardſte plaatſen poogen aan te wijzen." Dus

liet

liet zich de *Verhandelaar* — of moet het niet veeleer de *dichterlijke Redenaar* zijn? — hooren; en wat vernam nu de Geschiedschrijver? „ Eerst dan, wanneer het laatste tijdperk „ ten einde zal snellen, en gedeeltelijk wel eerst in eene „ volgende huishouding, zal men in staat zijn het geheele te „ overzien; en misschien zelfs in de vroegste lotgevallen der „ Aarde den samenhang met de tooneelen ontdekken, na wel„ ke het gordijn onmiddelijk neêr zal vallen, en geene als „ de zaaden van deeze beschouwen." — „ Geen wonder „ dus," gelijk de Schrijver zelf zegt, „ dat honderd gebeurtenissen niet alleen van onze, maar zelfs van veel vroegere „ eeuwen, in derzelver bedoelingen onverklaarbaar zijn." Ondanks dit honderdvuldige onverklaarbare in de lotgevallen der volkeren, niettegenstaande de aanmerking van den Heere MEERMAN zelven, dat „ aan ons de beoordeeling niet toekomt, „ of de onheilen, die op burgerlijke Maatschappijen nederstorten, in de Classe van enkel rampen, of van eigentlijk gezegde „ straffen moeten gebracht worden," in weerwil zelfs van hetgeen Hij bij uitsluiting voorbehoudt voor zijnen Historieschrijver der regering van den MESSIAS, wil Hij nogtans meer hebben van den Geschiedschrijver dan een *beredeneerde Chronicke*, gelijk hij het op bl. 4 noemt, en verklaart: „ dat die Ge„ schiedschrijver alleen aan de waardigheid van zijne roeping zal „ beantwoorden, die zijne taak uit dit gezichtspunt beschouwt; „ en hij zal zich minder vergapen aan het geen wij groote „ staatkundige Revolutien noemen, die Epóque in de Histo„ rie maaken: dan wel op den meerderen of minderen in„ vloed letten, dien alles, 't zij klein of groot, op de ze„ delijke bestemming van het Menschdom noodwendig moet „ hebben: vooral wanneer hij niet den levensloop van een „ enkel Vorst, of de verrichtingen eener onaanzienlijke „ Natie te boek stelt, maar zich in een uitvoeriger of be„ langrijker vak heeft willen bezig houden." Eene beredeneerde voordragt der lotgevallen van bijzondere personen en staten, met aanwijzing van derzelver naaste oorzaken en naaste gevolgen, is warelijk alles wat 'er te vergen is, bij zoo veel onverklaarbaars van een Godsbestuur, hetwelk alle eeuwen omvangt en zich aan het menschelijke oog onttrekt, tot dat hetzelve bestand zij om alle de wegen van dat bestuur te overzien, hetgeen nimmer van een sterfelijk oog is te verwachten. — De Lezer der Geschiedenis mag zich voorzeker meer bezig houden met zijne bespiegelingen, voor zoo ver zij hemzelven stichtelijk kunnen blijven, schoon al min gegrond; maar ook hem drukt immers het bezwaar van onvermogen en van onbevoegdheid, om juist te onderscheiden tusschen zegeningen en belooningen, rampen en straffen, (bl. 19) en bovendien „ ziet de Geschiedenis al veel den toe„ stand van vrede, kalmte, en stil genot van voorspoed bij

„ de

„ de Natiën over 't hoofd, en is gewoon, zich meer met „ groote gebeurtenisſen, met oorlogen, omwentelingen en „ wat verder op eene ſterkere wijze ſpreekt, bezig te hou„ den," zoodat de Lezer ook daardoor buiten ſtaat is, zich hierover in beſpiegelingen, die iet meer dan ijdel zijn, te verdiepen. De Natuurkunde hebbe haar *ſtelſel* van Spiegelkunde (*Catoptrica*); de Geſchiedkunde, tot geene ſtellige doelbeoordeeling (*teleologia*) in ſtaat, denke aan geen *ſtelſel* van Beſpiegelkunst, waartoe de eigenlijke gronden evenzeer ontbreken, als het elken mensch onmogelijk is, om in zijn eigen lot te onderſcheiden, wat bijzonder Godsbeſtuur zij, ſchoon hij gedrongen is te erkennen, dat het Albeſtuur ſteeds over hem beſchikt.

Na zoo veel gezegd te hebben, om te bewijzen, dat de waardering dezer Voorlezing als *iet ſobers* geene onregtvaardige minachting is, wil *Recenſent* nu ook niet nalaten te erkennen, dat de *bekwame hand* des Schrijvers in de voordragt der zaken alzins kennelijk blijft; daarvan ſtrekke het volgende tot eene proeve. „ Van de vroegſte „ tijden af, tot op den dag van heden, is alles een voortgezette „ keten van Menſchen en van verrichtingen, van welke er geen „ enkele uit haar verband kan weggenomen worden, zonder „ het geheele te verwrikken; en dit zelfde zal blijven voortduuren, zoo lang deeze Aardbol door ſchepſelen van ons geſlacht „ bewoond wordt. Laat een Joſeph in de gewijde Historie „ zijne droomen ſlechts voor zich zelve houden, of geen ge„ ſchenken van zijn' Vader ontvangen, die de jaloeſie zijner „ Broederen opwekken: en de Familie van Jacob komt reeds niet „ meer in Aegypten; en Moſes wordt noch hun Verloſſer „ noch hun Wetgeever; en al de lotgevallen van dit Volk „ neemen door alle eeuwen heen eene andere gedaante. Ver„ dan Julius Cæſar uit de jaarboeken van Romen, maak hem „ tot een' Galliër of een' Germaan, of laat hem den ſlag van „ Pharſaliën verliezen: en reeds behoudt het Gemeenebest nog „ een' tijd lang zijn' ouden vorm, de tegenwoordige opvol„ ging der Keizeren verdwijnt, Pilatus wordt niet naar Ju„ dæa gezonden, de Christenen mogelijk niet gemar„ teld, het Rijk misſchien niet geſplitst, de Barbaaren „ misſchien uit Italiën, de Muſulmannen uit Europa geweerd. „ Plaats Robespierre onder Lodewijk XV terug: en Arras „ had veelligt in hem een' ſlechten Burger, de Vierſchaaren „ een' bedriegchelijken Advocaat ondervonden; doch Frankrijk „ nooit, geheele dertien maanden lang, zich onder zijn ijs„ ſelijk juk behoeven te krommen."

Teuthonista of Duytschlender van GHERARD VAN DER SCHUEREN, *uitgegeven door wijlen Mr.* C. BOONZAJER, *verrijkt met eene Voorrede van Mr.* J. A. CLIGNETT. *Te Leijden, bij* Herdingh *en* du Mortier. *Behalven een kort* Voorbericht van de Uitgevers, *de op den tijtel aangekondigde* Voorrede *van LXXXVI bladz., een* Lijst van oude vocabularii Latino Teuthonici en Germanici *van de XV en XVI Eeuw, en de* Latijnsche Voorrede des Auteurs, 323 *bladzijden, in groot Quarto.*

Het is niet te gelooven, dat 'er eenige lieden van ware en grondige liefhebberij in de Nederduitsche Letterkunde zijn kunnen, wien de TEUTHONISTA VAN GHERARD VAN DER SCHUEREN van naam onbekend is: doch zoo vermaard het Werk onder de Geleerden ook zijn moge, zeer weinigen zijn zij, die het ooit gezien hebben, en overgering is het aantal der genen, die het wezendlijk kennen. Het is dus een wezendlijk geschenk aan onze Vaderlandsche taalkennis bewezen, dit Werk, waarvan slechts drie Afdrukken in ons land bekend zijn te bestaan, en hetgeen door geheel Europa van de uiterste zeldzaamheid is, door eene nieuwe Uitgave aan het algemeen mede te deelen. En is deze mededeeling getrouw en letterlijk, zeker, men kan zich geluk wenschen, dat het iemand, daartoe in staat, aan den lust niet ontbroken heeft, om zich dezen lastigen arbeid te laten welgevallen.

Niet zonder verwondering echter is ons deze Uitgave onder 't oog gekomen, nu dat wij, op grond van de openbare aankondiging, ingevolge van welke zij het licht ziet, iets geheel anders verwachteden, dan wij hier gelevérd vinden. In het jaar 1793 toch werd uit Gouda, door den Eerw. BUSSINGH, aldaar Predikant, het Bericht daarvan in druk gegeven, als van „ eene nieuwe Uitgave van den TEUTHONISTA, *in orde geschikt en met Taelkundige Aenmerkingen vermeerderd door* „ *Mr.* C. BOONZAJER, in leven Rector der Latijnsche Scholen „ enz. enz. te Gorinchem." Het Bericht-zelf, door den toen reeds overleden BOONZAJER reeds afgeschreven, beloofde niet slechts deze *Aenmerkingen* uitdruklijk, maar gaf er zelfs een proef van, bedragende ruim drie en een halve bladzijde op nog geen volkomen bladzijde text; en de voorspraak des Predikants, die zich als Uitgever in BOONZAJERS plaats opdeed, bevestigde deze belofte, door toezegging van de *groote moeite* niet te zullen ontzien, die *vereischt* wierd, om deze aanmerkingen, waarvan *weinige of geene in die orde geschreven* waren, *dat zij voor de Drukpers dienen konden*, en over welke (hier en daar ten minste) *eene naeukeurige overzie-*

ziening zeer noodzakelijk was (men zie bl. 2 van het Bericht), behoorlijk in het licht te doen verſchijnen. Van waar dan (wij mogen het vragen) thands deze eenvoudiger Uitgave, zonder eenige aanmerkingen van BOONZAJER, en niet door den Eerw. BUSSINGH bezorgd, maar door lieden die zich niet noemen, doch met welke de evengenoemde Predikant niets gemeens heeft? Zijn deze, zich bij een Voorbericht *de Uitgevers* noemende, perſonen de Boekhandelaars-zelven, bij wie het Werk te bekomen is, of zijn zij nog andere perſonen, hoe kan men den Inteekenaren op het voorig Bericht deze Uitgave aanbieden, als daar aan beandwoordende, of dien ten gevolge vervaardigd? of hoe heeft men de aanteekeningen van BOONZAJER (wiens naam echter als Uitgever, en wel op eene zeer vreemde wijze, op den tijtel ſtaat) kunnen onderdrukken? of zoo men dit geraden mocht achten, van waar, dat daar geene de minſte melding van geſchiedt, noch bij 't voor het Werk geplaatſte Voorbericht, noch in de wijdloopige Voorrede (Wijnmaand 1797 gedagteekend), waarmede de Heer CLIGNETT het Boek heeft verrijkt, noch eindelijk bijſlden Brief, met welken de Boekhandelaars *Herdingh* en *du Mortier* dit Werk aan de Inteekenaars rondzonden, en het lang tijdverloop als eene genoegzame reden opgeven, waarom zij op de aanneming van het Werk oordeelen niet te moeten aandringen, maar zonder van de veelwichtiger reden, het niet leveren naamlijk van het Werk zoo als daar op ingeteekend is, te gewagen?

Het kan ongetwijfeld het Algemeen niet onverſchillig zijn, even zoo weinig als het ons was, wat voor het ingeteekende geleverd worde, en hoe zeer men (als wij zoo even ons uitdrukten) zich geluk wenſchen mag met eenen eenvoudigen afdruk van den ouden Teuthonista te bekomen, en het uit dien hoofde niet te vermoeden is, dat iemand der Inteekenaren het Werk terug zende of weigere aan te nemen, men kan zich onmooglijk ſtilzwijgend te vrede houden, zonder eenig onderzoek te doen, hoe het toegegaan zij, dat aldus het een voor het ander, een deel voor het geheel, geleverd worde, met terughouding van hetgeen, voor een aantal perſonen, het Werk eerst recht nuttig had kunnen maken. Wij hebben daaromtrent geene andere inlichting kunnen bekomen, dan dat de Hr. en Mr. CLIGNETT zich, kort na de gemeenmaking van het Bericht van Inteekening (en wel, door een brief van den 7 December 1793), bij Ds. BUSSINGH aanmeldde, ten einde een Voorrede voor dit Werk te ſchrijven. Hetgeen aangenomen zijnde, van dat gevolg is geweest, dat het Werk verder geheel buiten kennis van meergenoemden Uitgever van 't Bericht gedrukt en tot zijne groote bevreemding uitgekomen is, terwijl BOONZAJERS aanteekeningen, waarvan de Heer CLIGNETT bij zijn voorgemeld ſchrijven betuigde *de waardij te kennen* en ze *hoog te ſchatten*, nooit gevorderd, gebruikt, noch in aanmerking genomen zijn, maar volſtrekt onaangeroerd zijn

gebleven. — Zie daar zekerlijk eene oplosſing van het verſchijnſel, welke op nieuw een Raadſel oplevert, waarvan ons de ſleutel ontbreekt. Alleen zien wij, dat het Voorbericht van niemand dan den Hr. CLIGNETT, als toezicht gehad hebbende over de uitgave, gewaagt, en dat, daar het Werk aangekondigd was als *verrijkt met* BOONZAJERS *aanteekeningen*, deze Heer in zijne Voorrede beloofde *hetzelve met aanteekeningen, zoo uit zijn' eigenen voorraad, als uit dien van wijlen* gen. BOONZAJER, *te zullen verrijken*, en dat *aan die belofte zoodra moogſijk door de afzonderlijke uitgave van deze aanteekeningen voldaan zal worden.* Iets dat veellicht BETER kan zijn dan het aanvanklijk beloofde, waarop ingeteekend wierd, maar toch zeker HETZELFDE niet is, en na dat men eenmaal van het Bericht, dat tot grondſlag der Inteekening ſtrekte, is afgeweken, in der daad van dien aart is geworden, dat men twijfelen mag (zoo wij anders wel onderricht zijn) of en in hoe verre daar, ten aanzien van BOONZAJERS opgeteekende, thands aan voldaan zal kunnen worden.

Dan dit daargelaten. Wij hebben hier een' getrouwen afdruk van den Teuthonista, niet ſlechts naar 't naauwkeurig afſchrift, door BOONZAJER daarvan gemaakt, maar door CLIGNETTS vergelijking met het Exemplaar van de Utrechtſche Boekerij *geverifieert* (zoo men 't noemt). En de Hr. CLIGNETT geeft ons in zijne uitgebreide Voorrede een zeer breed verſlag van den Schrijver, het Werk, en de nuttigheid van hetzelve, geſchreven met die warmte, welke Letterkundigen eigen is wanneer zij van oude en zeldzame ſtukken handelen.

Verre is het van ons deze warmte te wraken, welke zeldzaam van de ware liefhebberij voor een vak van ſtudie is af te ſcheiden; of het nut van de opdelving en gemeenmaking van dergelijke oude Schrijvers (al waren zij ook nog zoo onvolmaakt) in twijfel te trekken: en zoo iemand, wij zijn overtuigd, dat het niet dan het vlijtig onderzoek van de Ouden is, waaruit men onze taal kennen kan. Wij erkennen ook even volmondig, dat in den Teuthonista veele woorden gevonden en verklaard worden, welke men in andere oude Woordenboeken vergeefs heeft gezocht, of welke allerzeldzaamst bij onze oude Schrijvers voorkomen, en wier rechtheid en beteekenis nog niet genoegzaam zeker was; ja wij voegen er bij, wier ware beduiding van het uiterſte gewicht in onze taal is, zoo om de afſtammelingen die zij opgeleverd hebben, als uit anderen hoofde: maar wij wenſchten daarom van den Opſteller juist geen *groot man*, geen *doorgeleerd ſchrijver*, geen *man van* een zeer aanmerklijk *oordeel, kundigheid*, en wat dergelijke meer is, noch van zijn Werk zulk een juweel gemaakt te zien, als men uit de Voorrede wel zoude opmaken dat het zijn moest. VAN DER SCHUEREN moge Canceller van de Hertogen van Kleef geweest zijn (als de Hr. CLIG-

CLIGNETT zeer wel tegen de dwaze bedenkingen van RICHEY staande houdt), hij behoorde in der daad, zoo men dit Werk slechts met eenige oplettendheid gadeslaat, tot de *non grandiusculi dogmatis stragulati Clerici*, gelijk hij het in zijn Monniken-latijn uitdrukt, die hij *sui similes* (zijne gelijken) noemt, niet slechts als Clerici (gelijk de Hr. CLIGNETT het wel zou willen doen voorkomen), maar als *soodanige* Clerici, als *onkundigen*, als lieden *van geringe geleerdheid*; en hij heeft dit Werk voor zichzelven, om zichzelven te leeren, en *om zijne eigen onkunde te gemoet te komen* (*propriæ subvenire cupiens hebetudini*), zoo wel als die van anderen, uit andere Woordenboeken vergaderd: en wel zoodanigerwijze vergaderd, als genoeg is, om ons een klaar denkbeeld te geven, hoe zwaar zijne geleerdheid, kunde en oordeel wegen mocht. Het Woordenboek draagt alle kenmerken van een *compilatie* uit Latijnsche *Vocabularien*, zonder smaak, zonder oordeel, zonder grondige ja slechts taamlijke kennis van 't Latijn, of Duitsch, en met geenerlei opzicht tot het Duitsch, maar alleen om Latijn te leeren, vervaardigd. Wij moeten dit met eenige blijken bekrachtigen.

Dat het Woordenboek, onder den naam van Teuthonista voorkomende, alleen dient om het Latijn, en niet om het Duitsch te leeren, dit zegt ons de Schrijver uitdruklijk in zijne zoogenaamde Latijnsche Voorrede. „ Doorgaands (zegt hij) we„ten wij van 't geen ons voorkoomt de gemeene volksbe„naming heel wel, maar geenzins de Latijnsche vertaling der „ benamingen." *Cum plerumque rerum oculis nostris coram positarum utique sat vulgarem, sed minime latinicalem nominum noverimus interpretationem.* Deze onkunde in hemzelven en anderen heeft hem bewogen, uit HUGUICIO en andere Woordenboekschrijvers, die 't Latijn vooraangeplaatst hadden, het zijne *met het Duitsch vooraan* saam te stellen, (waarom hij het *Teuthonista* of *Duitschlander* noemt) en hij heeft die Woordenboeken tot het zijne verbrokkeld en versmolten. Van daar dat hij zoo geweldig veel woorden en uitdrukkingen heeft, die slechts vertalingen van Latijnsche woorden, en nooit in het Duitsch gebruikt geweest zijn. Van daar, dat hij woorden, die met één Latijnsch woord uitgedrukt worden, te samen plaatst, al verschillen zij in bijzonderheid van beteekenis. Van daar, dat hij b. v. op 't woord van *Dijer* (bladz. 72) de benamingen der verschillende geluiden van dieren en vogelen, in 't Latijn en niet in het Duitsch uitdrukt. Even zoo elders met de namen der speeltuigen, der slangen, der paarden, enz. Hij onderstelde het Duitsch bekend, het Latijn onbekend, en van daar zelfs een aantal wezendlijke misstellingen uit onachtzaamheid in het Duitsch, 't geen hij geen oogmerk had te leeren. Aanmerkingen, die wij hier maken, niet om daar meê het Werk of deszelfs nuttigheid te verkleinen; maar opdat men, dit in 't oog houdende, niet begrijpe, dat

dit Boek eigenlijk en *ex instituto* gezag zoude hebben ten aanzien van 't Duitsch: dat een woord, eene uitdrukking, daar gevonden, voor goed Duitsch van des Schrijvers tijd en landstreek zou moeten doorgaan, om dat hij 't gebruikt heeft: terwijl men op 't hoogst daaruit opmaken kan, dat hij in de Latijnsche Woordenboeken, die hij excerpeerde, die woorden gevonden heeft, en dus dat zij door die vroeger Schrijvers als Duitsch of in 't Duitsch verstaanbaar (goed of kwaad Duitsch onverschillig) waren aangemerkt, en daaruit door hem overgenomen zijn. Hetgeen te meer behoord had, onder 't oog onzer Natie gebracht te worden, om dat het tegendeel met onzen KILIAAN plaats heeft, wiens gebruiken van een woord in zijn Woordenboek een getuigenis is van deszelfs burgerrecht in de taal en van deszelfs juistheid zoo wel in de spelling als in de beteekenis, die hij 't toeschrijft.

Inderdaad, wanneer wij bladz 61. *cruyne*, *plat*, en *wijhing* bij een vinden, het is niet als synonyma, maar het is zichtbaar om dat hij in een Latijnsch Woordenboek *tonsura*, door *kruin*, *platheid*, en *wijing*, vertaald vond, naar dat het Latijnsche woord in verschillende beteekenis genomen wierd. Wanneer wij bladz. 101. *gaveldreger* lezen, het is niet, dat dit woord in zijn' tijd in gebruik was, maar om dat hij *furcifer* in een Latijnsch Woordenboek daar meê vertaald had gevonden. Even zoo is *wijverick* niet voor goed Duitsch te houden, om dat hij 't bladz. 320 gebruikt, als de door hem gevonden vertaling van *uxorius*. Zoo heeft hij *verwunderende woirt*, Vau, bladz. 323, om dat hij in zijn Latijnsch Lexicon *vah* door *verwonderend woord* uitgelegd zag. Dit zelfde houdt stand omtrent een vrij groot aantal woorden; maar wij kunnen ons hier in geene bijzonderheden verdiepen.

Dat er noch smaak noch oordeel in die compilatie is, zal ieder ons gereedelijk toegeven, zoo wel als dat het den woordverzamelaar aan Latijnsche kennis mangelde, zoo men 't Boek slechts toevallig opslaat. Men zie b. v. *alt mensch op twee krucken*, quadruplicator. *Die en Croen dreget op synen hoifde*, capite census. *Die eyn Dochter hevet*, filiaster. *Der Doeden beroever*, vespilio. *Die umb gaidswil gheeft an gelde of anders derdehalf pont*, Sexterciarius. *Namen gaids*, Adonay, Tetragrammaton, etc. *Priester of custer in der afgaide tempel*, Phanaticus. *Seydenspel* (hetgeen *snarenspel* is), armonia. *Guede seden hebben*, morigeror, aris. *En pijppende herdde*, Turturus, turtura. *Wylt Pert in der staitgevoidt*, Equiferus, equifera. *Kegel*, Pyramus (in genitivo pyrami). *Des men Doden luyden nae maet als grave, sarken, bilde*, Colossus. Maar men zou een goed deel van het Boek moeten uitschrijven, zoo men dit naar eisch vervolgen wilde, afgetrokken zelfs de barbaarsche woorden van zijn tijd, die voor Latijn doorgingen, en de toen algemeene misslagen.

's Mans

's Mans onkunde in het Duitsch blijkt genoeg uit zijne ongelijkheid in de ſpelling; doch daar de Heer CLIGNETT dit bewijs niet wil aannemen tegen den Schrijver, die misſchien geen opzicht over den druk mag gehad hebben, willen wij dit niet aandringen. Zeker intusſchen is het, dat die *wortaifelbret* voor *worptafelbret*, *vry* voor *vray*, ſchrijft, en *kinbäck*, *wange* en *herſebeck* voor zaken van eene beteekenis houdt, geen toovenaar in het Duitsch kan geweest zijn. Van de geleerdheid, voor 't overige, van iemand, die de *Lynx* onder de *ſlangen* ſtelt, is ook niet veel hoop op te vatten.

Dit alles neemt de nuttigheid van het Boek niet weg. Het blijft altijd een getuigenis omtrent de woorden, die de Schrijver aanhaalt, dat zij in zijn tijd beſtonden, gebruikt, of verſtaanbaar geacht wierden, en toont tevens wat hij of die genen, wie hij uitſchreef, geloofden dat zij moesten beteekenen. Edoch het gezicht van dit getuigenis hangt af van de kundigheid, die men hem en dien Schrijveren toekennen moet; en waarlijk, naar hetgeen het Boek toont, is 't geloof, dat zijn ſchrijven of uitſchrijven verdient, niet zeer groot. En het is alleen de vergelijking met andere oude Schrijveren, en het gebruik dat men elders van zijne woorden gemaakt vindt, die zijn' arbeid voor ons nuttig kan maken, en, op deze wijze, van eene onbetaalbare nuttigheid.

En dit is hetgeen wij wel gewenscht hadden, dat den Heere CLIGNETT ingevallen ware, om, in plaatſe van eens Uitgevers uitbundige loftuitingen over zijn Schrijver, zijnen Lezeren wel voor oogen te ſtellen. Vooral, daar wij vrezen, dat, bij gebreke van deze waarneming, het Boek den minkundige van den weg zal kunnen leiden, en weder eene aanleiding tot misverſtand en daar uit ſpruitende nieuwigheden geven, die beter vermijd waren. Het recht gebruik van onze oude Schrijveren vordert meer kundigheden van allerlei aart, meer inzicht in de *Grammatica univerſalis*, en meer oordeel, dan den meesten der genen, die er het hoogst mede wegloopen, eigen is; en hetgeen in de hand van den grondig geleerde eene heilzame en levenwekkende artzenij is, is in die des halfkundigen een vergif. Wij hopen, ter verhoeding van 't laatſte, dat de Aanteekeningen, door dien Heer uit den tweederlei voorraad van hem-zelven en BOONZAJER te geven, inzonderheid daartoe ingericht zullen zijn, om uit vergelijkende plaatſen van andere en goede Schrijveren de minst bekende woorden en den daar aan gegeven zin in den Teuthonista te wettigen, en tevens het onderſcheid wel te doen opmerken, dat zijne taal of dialect van onze eigenlijke moedertaal in dien vroegen tijd onderſcheidt. De Heer VAN HASSELT heeft hier en daar in zijnen KILIAAN het eerſte gedaan. Het was daar minder nodzakelijk; doch hier beſchouwen wij het een en ander, als een onontbeerbaar voor-

eischte, zal het Werk meer dan enkelen en grondigen tnalgeleerden tot nut en gebruik zijn.

Voor dezulken alleen toch toont de Hr. CLIGNETT het niet beſtemd te hebben. Want waartoe dan het tweede gedeelte zijner Voorrede, dat hij tot beſtemming van de ſoort van Duitsch, die VAN DER SCHUEREN gebruikt, en tot ſtaving van de overeenkomst der twee talen in verſcheiden bijzonderheden, beſteedt. Voorwerpen, die niet anders dan als van een zeer algemeen nut kunnen aangemerkt worden, maar die, waarlijk, tegenwoordig ieder, die eenigzins in de Taal ervaren is, onderſteld worden mag even goed te weten, ja in veel opzichten beter, dan ſommigen der Hoogduitſche Autheuren, op wie onze Voorredenaar zich beroept; en omtrent wie nog vrij wat te zeggen zou zijn, wilde men hunne ontallijke misſlagen in de ſtof, die zij behandelden, opluisteren. Wij voor ons ten minſte gelooven, dat zij de lieden niet zijn, bij welke men, om eene grondige kennis of hunner of onzer taal te verkrijgen, te ſchool moet gaan. Maar de vooringenomenheid met vreemden is altijd groot bij onzen landaart, en het is lichter, vreemde Schrijvers aan te halen, dan den juisten ſtaat, waartoe eene wetenſchap gebracht is, wel te kennen of te bepalen, ten einde aan de tegenwoordige behoefte juist te voldoen.

Liever dan eene bloote opſtapeling van voorbeelden tot bevestiging van hetgeen zeker is, hadden wij verklaringen en toelichtingen, die ons reden gaven van bijzonderheden, thands vreemd voorkomende. Waarom, bij voorbeeld, zeiden de Ouden *beide* ook van meer dan twee? Immers moet de eigenaartige beteekenis, die in het woord ligt, dit medebrengen; maar welke is die? Hiervan meldt ons de Hr. CLIGNETT niet meer dan eenige zijner voorgangeren, en hij ſchijnt nog, als het gros der Schrijveren, in gedachten te zijn, dat het een voornaamwoord is.

Wat bijzonderheid dezelfde Heer ook vinden kan in de plaatſen, die hij aanhaalt bladz. LXXVI en LXXVII, welke, zoo men 'er ſleehts twee uitzondert, niets ter zake doen, die hij voorheeft te bevestigen, bekennen wij niet te begrijpen. Zoo min, als waarom hij ons de uitdrukking *twee* AAN *twee*, *drie* AAN *drie*, wil verbieden. Wij weten, (en wie weet het niet?) dat onze Ouden *twee* EN *twee* zeiden; doch waarom zou een later ingevoerde uitdrukking, en die even goed is, juist daarom verworpen moeten worden of als een verbastering doorgaan? Zeiden de Ouden met de oude Duitſchers, *twe* EN *twe*; de lateren hebben met de Engelſchen, *twee* AAN (dat is BIJ) *twee* gezegd (*two bij two*, *three bij three*, *one bij one*), en dit drukt de zaak volmaakt uit. Moeten wij dan juist terug tot den tijd van D. VAN ASSENEDE? Zoo moeten wij ook *razerij* voor *razernij*, *ut* of *ute* voor *uit*, *onsen* of *jansen*

voor

voor *gunnen*, *eerlijk* voor *heerlijk*, *zich onderkuſſen* voor *elkander kuſſen*, en dergelijke meer, zeggen; hetgeen niemand, (hopen wij) toe zal ſtaan. Inderdaad de kennis der oude taal moet dienen, niet om die weêr in te voeren, maar om reden van de tegenwoordige te geven; en wat wij in een naburige *dialect* vinden, of wat op een' goeden Logiſchen grond blijkt te ſteunen, mogen wij niet afkeuren of voor verbastering uitkrijten, om dat een later tijd het heeft ingevoerd. Laat die wil het oude *twee en twee* gebruiken, maar laten wij onzen landgenooten vrij, zich in de tegenwoordige taal uit te drukken *en twee aan twee* te zeggen, gelijk zij ook *aan paren*, *aan troepen*, *aan twintigen*, en *paar aan paar*, *rij aan rij* zeggen, in welke allen het voorzetſel AAN de kracht en beteekenis van BIJ heeft. En zeggen zoo niet ook de Franſchen in denzelfden zin (*à* voor *tot* genomen) *deux à deux*? Men moet geenen der Taaltakken afzonderen, geenen uitſluiten, als men in eene Taal als de onze, uit verſcheidenerlei ſaamgeſmolten dialecten beſtaande, en daardoor te rijker, ſchooner en nadrukkelijker, bepalen wil, wat goed of verwerpelijk zij. Zonder dat roeit men licht (HUIDECOPER is het meer dan eens gebeurd) de tarwe voor onkruid uit, en verbant wettige en deugdlijke burgers uit hun vaderland.

De Hr. en Mr. CLIGNETT houde ons deze bedenkingen ten goede. Zijne achting in de taalkunde is genoeg gevestigd, dat wij 'er meê uit darven komen, zonder vrees van die te benadeelen. Jonge aankomelingen moet men ontzien, om hunnen opgang en ijver niet te onderdrukken; maar mannen van naam en geleerdheid lijden door geene tegenwerpingen, of aanwijzingen van een' misſlag, en zij weten ze den welmeenende dank.

P. H. PEERLKAMP Vitæ aliquot excellentium Batavorum. (Dat is, *De Levens van eenige uitmuntende Nederlanderen.*) *Te Haarlem, bij* A. Loosjes Pz. 1806. *Met Tijtel, Voortijtel, en korte Voorrede*, 45 *bladz. in* 8vo.

Het oogmerk om der Jeugd een klein Handboekjen te verſchaffen, waarin zij tevens een aangenaam en ontſpannend onderhoud en opleiding tot de kennis der Latijnſche taal mochten vinden, heeft dit Werkjen zijnen oorſprong gegeven. Het bevat korte Latijnſche Levensbeſchrijvingen van Prins *Willem den Eerſte*, *Viglius Zuichemius ab Ayta*, *Janus Douſa*, *Jacob Simonszoon de Rijk*, *Erasmus*, *de Ruyter*, *Jan de Wit*, en *Huig de Groot*; in welke de Schrijver, die zich als een jong onderwijzer in de Latijnſche taal aankondigt, zich den ſtijl van Cornelius Nepos heeft voorgeſteld. Waar is het, dat de Jonglingſchap daar juist geene grondige Geſchichtkennis uit putten zal, doch het is reeds eene groote verdienſte, haar daartoe de lust in te boezemen; en deze verdienſte kan men

aan het boeksken niet ontzeggen, zoo min als die eener zuivere taal. Of iemand, die voortvluchtig is, *in te dagen*, kennelijk en eigenaartig uitgedrukt worde door *domum revocare*, gelijk wij bladz. 21 lezen? of *aureo dente ornare*, als bladz. 33 voorkomt, dat uitdrukke, wat de Schrijver meende? en of zelfs het woord *nobilis* genoegzaam beandwoorde aan hetgeen wij *Adel* noemen? Dit en meer kleinigheden bevelen wij aan des Schrijvers nadere overweging, die zekerlijk zelf bij eene nieuwe Uitgave, welke wij gelooven dat hem niet ontgaan kan, onderscheidene *perioden* zal opmerken, waar de uitdrukking ronder en duidelijker kon zijn. Het is hier ook, en moet, vooral zoo men de moeilijkheid der zaak inziet, om hedendaagsche voorvallen, ampten en waardigheden in zuiver Latijn voor te stellen, het geval zijn:

non ego PAUCIS
Offendor maculis, quas aut incuria fudit,
Aut humana parum cavit natura.

En wij wenschen van harte, bij den Heer PEERLKAMP de lust op te wekken om deze Verzameling van Levensverhalen met een tweede Stukjen te vermeerderen; zoo wel als dat zij algemeen op de Scholen onzes Vaderlands gebruikt mogen worden, ten einde het leeren van het Latijn zelf onze Kinderen moge opleiden tot die zucht voor het Vaderland ten minste, welke de weinige kennis der Romeinsche Historie, die zij uit Latijnsche Schrijveren putten, zelfs voor het zoo lang verstorven Romeinsche Gemeenebest pleegt in te boezemen. Waartoe het veellicht niet ondienstig ware, indien ook nu en dan wat uitvoeriger, of ten minste meer *piquante*, Verhalen, al ware 't dan ook tusschen beide eens in den trant van Florus (want hoe zeer wij dien niet, met Montesquieu, tot voorbeeld van stijl kunnen aanprijzen, wij hebben dikwijls gelegenheid gehad op te merken, hoe zeer hij de Jeugd weet te ontvlammen en op te wekken), ingericht wierden.

De Predikants-dochter, naar het Hoogduitsch van A. VON KOTZEBUE, *door* J. S. van Esveldt Holtrop. *Eerste Boek. Amsterdam, bij* Gartman, Smit *en* Holtrop. 1806. *In gr.* 8vo. 135 *Bladz.*

KAREL FERNAU, inwoner van eene vrolijke Residentieplaats in *Duitschland*, was een man van een verlicht oordeel en innemend voorkomen. Zijn éénig zwak was een weinig *praalzucht*, 't welk hij van zijne Moeder had, de Weduwe van een' Vorstelijken Raadsheer, eene brave Vrouw; doch om wier wille alleen hij, die reeds acht-en-twintig jaren telde, nog steeds ongehuwd bleef. Vond hij eens een beminnelijk Mei-

Meisje, en zeide hij tot zijne Moeder: „ *Dat* Meisje zoude ik wel willen trouwen;" dan was het: „ Och, kind! *die* is veel te arm;" of: „ *die* is van veel te geringe geboorte." Tegen één *maar* van hem ſtelde Mama 'er drie; en, daar hij toch op geene van haar eigenlijk *verliefd* was, gaf hij 't telkens der moederliefde gewonnen. Dan, zoo dikwijls nu ook *zij* haren Zoon eene partij voorſloeg, was het weder: „ Lieve Moeder! de eene is mij te wijs, de andere te ingebeeld, de derde te wijsneuzig." Want dit waren allen Meisjes uit de Reſidentie; en deze bevielen onzen FERNAU zoo weinig, dat hij eindelijk tot het vast beſluit kwam: „ Neen! ik neem geen Meisje uit de Reſidentie." — Hij bleef derhalve ongehuwd, tot dat, na eenige jaren, de oude teêrbeminde Moeder in zijne armen ſtierf. Het jonge vrijers-leven had hem trouwens zeer verwend: hij las onder het eten, bragt elken avond in het koffijhuis door, proefde de ſuikerij in de koffij niet, zag de gaten in zijn linnen niet, en geloofde de huishoudſter op haar woord, dat alles met den dag duurder werd; maar eindelijk beſpeurde hij toch dat de kamers van zijne Moeder ledig waren, offchoon op verre na niet zoo ledig als zijn hart!

Eens werd FERNAU op het Landgoed van zekeren Katoenfabrikant, met name HOLLA, genodigd, die voor rijk doorging, maar het niet was. Mevrouw HOLLA, wel wetende hoe 't met haars Mans zaken ſtond, had zich eensklaps herinnerd, dat zij verre Bloedverwanten waren. De Stamboom werd gemonſterd, en de verreſtaande loot naar de kroon van denzelven toe gebogen; en ziet, FERNAU was *Neef*; en toen, gelijk Mama wel wist, het vermogen dagelijks afnam, de jaren van Mejuffer HORTENSIA HOLLA daarentegen toenamen, toen werd hij de *lieve* Neef, buiten wien geen familie-voeder (doorgaans feest- of gastmaal genaamd) kon gegeven worden. — Maar aan nog eene andere reden had FERNAU die uitnoodiging te danken. Het Buiten lag eenzaam, en had maar weinig bruikbare Buren. Daar geheel alleen de ſchoonheden der Natuur in te zwelgen? welk een akelig denkbeeld! Met wien toch zou de Moeder *tarok* ſpelen? wie zou de teekeningen der Dochter prijzen? wie in verrukking geraken, wanneer zij de Alleenſpraak uit de *Maagd van Orleans* opdreunde? (Zij had van Madame BURGER leeren declameeren.) — Ingebeeldheid heeft geenen bitterder vijand dan de Eenzaamheid; zij kan wel eene poos tijds de ingezogene bewondering eenzaam herkaauwen, dan Gezelligheid toch alleen geeft dien veelvraat nieuw voedſel!

FERNAU nam de noodiging te gereeder aan, daar een heimelijk voornemen, om buiten eens rond te zien naar eene Vrouw, hierdoor bij hem verlevendigd werd. Derhalve ſprong hij te paard, en reed bedaard naast den wagen van Mevrouw zijne Tante, nog meer voor en achter denzelven, zoo, dat de

vurige pijlen, die uit den wagen op hem afgeſchoten werden, meestal in de koornvelden nedervielen!

Dan, de Zelfverveling heerschte op dit Buitengoed met haren looden ſcheptер. Gelijk bekend is, wordt deze Tijdmoordenares ook uit de groote wereld gemeenlijk door zotternijen verdreven: want zoo men daar niet in het lang en breed over die van zijnen evennaasten (nooit over eigene) mogt praten, hoe zou men dan den naren tijd doorbrengen, die dagelijks zich weder opdringt? Maar hier, in dit afgelegen Dorp, vanwaar de Lijken te bekomen tot eene Christelijke ontleding? Een paar Buren waren reeds ontleed, en, uitgezonderd eenige koddige verhardingen en een weinig waters in de herſenen, had men weinig bijzonders bij hen gevonden! —— En FERNAU?... Liefde, zij moge in het diepſte van het hart verborgen zijn, ontdekt zich door de oogen, even als eene diepbedolven bron door welig gras boven de oppervlakte zich ontdekt: dan te vergeefs zocht de ervarene Moeder in FERNAU's oogen naar de welbekende teekenen. —— Ja, zoo verre ging eindelijk de verveling, dat men zelfs de toevlugt tot de *Kerk* nam, waar echter niemand, buiten FERNAU, tijdkorting vond!

Een Grijsaard met zilverblanke hairen beklom juist den Stoel, toen zij, na een welberekend talmen, door een gedruisch, der Gemeente eerbied inboezemden. Tante, als Schutsvrouw der Kerk, had eene eigene plaats, met houten traliën afgeſchoten, die, bij het laat in de Kerk komen, met groot geweld ter zijde werden geſchoven, opdat de aandachtige Boerinnen pligtmatig haar gebed zouden ſtaken, en hare hoofden naar de ſtralen der allergenadigſte Vrouwe henen wenden. Maar de eerwaardige Predikant ſloeg een oog op hen, dat ſlechts den onſchuldigen ſtrafte: want FERNAU alleen werd verlegen.

De Preek .... ook FERNAU was de éénige in het hoog Geſelſchap, die daarvoor hart en ooren had; maar ongelukkig viel reeds in den beginne zijn oog op ... een Meisje? —— zacht wat, Lezer! — neen; op eenen ſtroohoed, wiens eigenaresſe ſteeds een weinig gebogen zittende, de hoed het geheele gezigt bedekte; dan, daar het lint aan weerskanten van de wangen niet ſnel omhoog ging, maar vooraf een zachte bogt vormde, maakte hij daaruit de gevolgtrekking, *dat de kin rond en de wangen vol waren.* De beide einden van den groenen ſtrik hingen niet regt naar beneden, maar derzelver rigting hield omtrent het midden tusſchen horizontaal en perpendiculair; diensvolgens had het Meisje *eenen ſchoon gewelfden boezem.* —— Deze gevolgtrekkende beſpieding van haar uiterlijk zette FERNAU voort, en, uit hare zorgvuldige oplettendheid omtrent eene ziekelijke bejaarde Vrouw, die naast haar zat (denkelijk hare Moeder), uit hare een-

eenvoudige doch bevallige kleeding, ja uit den nijdigen ſtroohoed zelven, die haar zoo zeer belette te zien, als gezien te worden, maakte hij verder omtrent het inwendige het gewenschte beſluit op, dat zij *ouderlievend* was, een *onbedorven ſmaak* en *zedigheid* bezat. — De Lezer moge glimlagchen over deze een weinig zonderlinge en voorbarige manier van redekavelen; maar zoo geheel was onze FERNAU de plank toch niet mis. Wanneer (dus verdedigde hij zich deswegen bij eenen Vriend) een Meisje u belang heeft ingeboezemd, (en dat weet zij dikwijls eer dan gij!) dan is het, omtrent u, uit met hare natuurlijke manier van doen; zij zal beſtendig tegen u in de wapenen blijven, en, bij alles wat zij zegt en doet, blijft u altoos het twijfelachtige over, of zij ook wel het zelfde gezegd en gedaan zoude hebben, indien gij 'er niet tegenwoordig waart geweest. Slaat gij daarentegen van verre een Meisje oplettend gade, dat niets van zoodanigen indruk vermoedt, ó daar ontvouwt zich de ziel in iedere nietsbeteekenende aandoening; en in een half uur ontdekt zij zich genoeg voor u, om daaruit eene welgegronde gevolgtrekking te kunnen opmaken.

Nicht HOLLA, gloeijende van ſpijt over FERNAU's zigtbare aandoeningen, deed hem, toen de Predikant *amen* zeide; door een gevoeligen tik, met ſchrik uit zijne zoete droomen ontwaken.

Elk ander mensch zou zekerlijk lang hebben geraden, dat het ſchoone Meisje de Dochter van den Predikant moest zijn; maar Verliefden hebben dit met de Sterrekundigen gemeen, dat zij eerder de bewoners van eene nieuwe planeet ontdekken, dan hunne buren, die naast hen wonen! Maar Juffer HOLLA zelve hielp hem, haars ondanks, op den weg; en nu vloog hij, met een geweer op ſchouder, alsof hij ter jagt ging, naar het Kerkhof, en hield zich daar zoo lange bezig met de graffchriften, juist op die zerken, welke naar de Pastorij toe ſtonden, alsof het monniksſchrift uit Perſepolis ware, welks beteekenis hij met ſtarende oogen in de venſters van 's Predikants woning ſcheen te zoeken. Dan te vergeefs; hij zag noch ontdekte iets.

Nu werd 'er een vrouwelijke Krijgsraad belegd; en men kwam tot het ongelukkig beſluit om FERNAU van zijne malle liefde te genezen, door zelve hem in kennis te brengen met de aangebedene Schoone, wier onnoozelheid en onkunde, door het vernuft en de ſchitterende begaafdheden van HORTENSIA' in hellen dag geſteld, niet konden misſen, hem over zichzelven en zijne liefde te doen blozen.

Zoo gezegd, zoo gedaan: men vernederde zich voor dit maal, den Predikant met zijne Vrouw en Dochter ten middagmaal te noodigen, in de ſtreelende hope, van zulks weldra door eene volkomene zegepraal over de gehate Medeminnares vergoed te zien. — De eerwaardige Grijsaard kwam: geene

driften, maar jaren, hadden voren in zijn bleek gelaat geploegd, waarin zachte vrolijkheid woonde, of liever gastvrij ontvangen werd door een blijmoedig vertrouwen op God en lange deugdsbetrachting. En CHARLOTTE?... Een gezigt, waarvan men, zonder verliefd te zijn, alles gelooft; waarin men, zonder ooit gelaatkunde te hebben beoefend, al het goede en ſchoone leest; waarvoor men biddende nedervallen, maar het ook van harte gaarne kusſen zoude; een gezigt, welks aanſchouwen *zuivere* begeerten (want de zoodanige zijn 'er ook) nu verwekt, ſtraks verdooft. Hare kleeding was eenvoudig wit en landlijk; die van HORTENSIA, offchoon zij zich had uitgelegd om met dezelfde wapenen over hare *Rivale* te zegevieren, contraſteerde 'er echter ten ſterkſte mede, en de trekkas had haar rozen voor de borst, de toilette rozen op de wangen bezorgd.

De kamp nam een begin: Juffer HOLLA reciteerde, declameerde, disputeerde en blameerde tegen den Predikant, die, den toeleg bemerkende, zich tot zijne Dochter wendde, haar aanmoedigende om zijne defenſie op zich te nemen. Het beſchroomde Meisje begon blozende te ſpreken, en ſtelde natuurlijk gevoel en welſprekendheid tegen het klatergoud der kunſt en der gemaaktheid. Om kort te gaan, zij behield het veld, en hare mededingſter werd met oneere overladen; terwijl FERNAU, geheel verrukt, als aan hare lippen ſcheen te hangen.

Dominé WILLE, na den maaltijd, met FERNAU alleen gelaten, vond behagen in den edelen, openhartigen Jongeling, verhaalde hem veel van zijne lotgevallen, en beſloot met hem gulhartig ten zijnen huize te verzoeken. Dubbele vreugde voor den verliefden FERNAU! Naauwelijks kon hij het voegzaam oogenblik afwachten. — Het kwam, en, in het moment dat Juffer HOLLA reeds naar de kaarten greep (zij zaten aan de ſpeeltafel), ſloop onze KAREL ter deure uit, met gevaar van bij zijne terugkomst met woorden vergiftigd en met de oogen doorboord te worden!

Met hartelijkheid werd hij van den Predikant en zijne teringzieke doch beminnelijke Vrouw ontvangen, welke laatſte al ſpoedig met heimelijk welgevallen den toeſtand van FERNAU's ziele, die als uit zijne oogen ſprak, doorgrondde, terwijl het arme Meisje van achter haar net-gedraaid ſpinnewiel ſlechts even tot eene kleine buiging was opgeſtaan, en vervolgens met gloeijende wangen zoo vlijtig voortſpon, alsof het werk haar gelijk eener Lijflandſche ſlavinne was toegemeten. De hoop op eene verbindtenis van hare lieve LOTJE met eenen Man, dien zij door den haren reeds als een *braven* Man kende, kleurde de bleeke wangen der bezorgde Moeder met een ſtraal van blijdſchap. Hare geheele ziel, zints lang reeds gewoon enkel met ernſtige onderwerpen van dood en toekomst bezig te zijn, ſcheurde zich thans nog eens uit dien ſomberen omtrek *los*, en gaf zich gewillig over aan de blijde gedachten van het geluk

tuk harer Dochter; en dit gaf haar dien avond zulk eene opgeruimdheid van geest, dat, zonder de bron derzelve te vermoeden, de Dochter meer dan eens de hand met den geſponnen draad in den ſchoot liet vallen, om hare Moeder met een vreugdetraan in de oogen gade te ſlaan. Ook FERNAU, bezield door de zucht om te behagen, ontwikkelde eenen geest, ontvouwde een hart, het vertrouwen waardig, dat de brave Familie in hem ſtelde.

Alles, wat hij zag en hoorde, boeide hem ſteeds naauwer aan deze Familie, en — „ dit Meisje wordt mijne Vrouw, of geene!" was, na vier zalige uren, bij het naar huis gaan, zijn onwankelbaar beſluit.

Maar hoe veel verſchilde niet het onthaal, dat hem, bij zijne late terugkomst, van de beide Dames, die van het afgelegd bezoek de lucht gekregen hadden, te wachten ſtond! — Dan, houden wij ons hierbij niet op; genoeg, dat men FERNAU zoodanig in den eed nam, dat hij ruiterlijk bij haar voor zijne liefde uitkwam. Zijn blikſem trof, joeg het bloed van HORTENSIA's wangen, en benam hare tong de ſpraak. Zij was buiten ſtaat iets verder te uiten dan het woordje, *waarlijk?* — Nu trokken de moederlijke hulptroepen te velde. „ Gij zult u toch niet belagchlijk maken, lieve Neef?" „ Belagchlijk?" herhaalde FERNAU bijna opvliegende, „ belagchlijk? indien ik het kort begrip van ſchoonheid, onſchuld en zedigheid beminne!" Nicht HOLLA dwong zich om in een luiden lagch uit te barſten. Haar papegaai in den hoek van de zaal lagchte plotſeling mede. Zij wierp een oog op de kooi en zeide, *bravo!* „ Kan ik ook raden waarover gij lagcht?" ſprak FERNAU met veel ernst. „ Ik hoop, Mijnheer FERNAU! dat gij mij zult veroorloven belagchlijk te vinden, wat zelfs mijn' papegaai van zijn ſtuk brengt?" „ Zoudt gij welligt even zoo min als deze reden daarvan weten te geven?" enz.

Den volgenden avond werd FERNAU koeltjes aangezegd, dat een Brief van den ouden Heer HOLLA haar verpligtte, reeds des anderen daags het Land te verlaten en naar de Stad te gaan. Men had op zijn geleide gerekend; dan FERNAU maakte zijne verſchooning, wenschte de Dames een goede reis, en bleef. Hij nam nu zijnen intrek in de Herberg van het Dorp; dan naauwelijks begonnen de Kerkhofs-linden hare ſchaduwe te verlengen, of FERNAU ijlde wederom daar henen, waar een nieuwe zon voor zijn leven opging! — „ Ha! zijt gij het waarlijk?" ontſnapte, door blijden ſchrik, het lieve LOTJE, dat hem 't eerst ontmoette. Want men had reeds het onverwacht vertrek der Dames van de Heerlijkheid vernomen; en Vader vond het onaardig, Moeder gansch niet hartelijk, dat KAREL, zoo zij meenden, zoo zonder afſcheidnemen was medegegaan.

Eindelijk, om kort te gaan, bragt FERNAU het zoo verre, dat hij, van wegen de ongeſchiktheid der Herberge, als kostgan-

ganger in 's Predikants huis werd aangenomen; en nu leefde hij als in een Paradijs. Immers FERNAU beminde met een vuur, gelijk aan dat, welk Prometheus weleer roofde: want het had op hem het zelfde bezielende vermogen.

Eens op eenen ſchoonen namiddag, als de Aardbeziën volkomen rijp waren, ging het jonge volkje (FERNAU, CHARLOTTE, en haar Broeder met nog een ander Meisje) naar eene oude Steengroeve niet verre van het Dorp, die, zints lange onbeärbeid liggende, door een klein boschje was gevuld, waar tuſſchen overheerlijke Aardbeziën groeiden. — Tot dusverre had het minnend paar het woord Liefde nog niet geuit; maar, ſchoon de mond nog zweeg, de oogen hadden 't reeds geſproken. Dan, in dit vertrouwelijk nederhurken, waarbij Kupido om hun flodderde, kwamen handen, oogen, adem, lippen elkander zoo nabij, dat het den armen FERNAU voor de oogen begon te ſchemeren, en hij, door CHARLOTTE's adem-alleen bezield, eensklaps het ranke lijf omvatte, haar onſtuimig aan zijne borst drukte, en naauwelijks adem genoeg overhad voor de woorden: „ Wilt gij mijne Vrouw worden?" — „ CHARLOTTE! wilt gij?" fluisterde hij haar nog eenmaal met innig gevoel toe, — luisterde toen angſtig, en — een zacht *ja!* en hemel en aarde verdwenen voor zijne oogen; de doornbosſchen tooiden zich met rozen; van tusſchen de oude ſteenen ſchoten leliën op, en uit de wolken regende het bloeſems op aarde! — — — Een zacht geſluister wekte hen uit dien zoeten zwijmel ..... Een krekel in het gras? neen! 't was de Schalk, die met zijne vlerkjes klapte. —

De eerwaardige Predikant had zijne Echtgenoote juist in de vriendelijke avondzon onder den lindeboom gebragt, toen de jonge luí eensklaps voor hun ſtonden: „ Wij beminnen elkanderen, en ſmeeken om uwen zegen!" — De goede Ouden waren zoo verrast, dat zij niets konden uitbrengen. De Moeder ſtrekte vriendelijk de armen naar CHARLOTTE uit, die haar te voet viel en ſnikte, toen zij de moederlijke hand haar voorhoofd voelde drukken. De Grijsaard lag ſnel de zijne op die van zijne Echtgenoote, ſtond op, en drukte den Schoonzoon aan zijne borst. —

De driftige Minnaar wilde den Trouwdag aanſtaanden Zondag gevierd hebben; maar de oude Man lagchte hem uit, en herinnerde hem aan de drie huwelijks-geboden. „ Dus over drie weken!" zuchtte de Verliefde, en 'er ontbrak niet veel aan, of CHARLOTTE had medegezucht. — „ Drie maanden," zeide Moeder, enz. enz. — Men wil, (onze Lezeresſen mogen over de geloofwaardigheid van dit zonderling verſchijnſel bij CHARLOTTE uitſpraak doen) dat, zoo lang de Bruidsſtand duurde, het Keuken-departement CHARLOTTE ganſchelijk ontnomen moest worden: want van *hare* ſpijzen kon men niets gebruiken.

Tan-

Tante en Nicht HOLLA..... Maar weg met deze onverdragelijke disſonanten in de ſchoonſte harmonie! ——

„ Een gelukkig Huwelijk " (dus ſchreef FERNAU een vierdedeel jaars daarna aan eenen Vriend) „ is als de zachte lentelucht, die u omringt; gij bevindt u wel, zeer wel in dezelve, maar gij kunt die niet beſchrijven." ——

In den aanvang dezer Geſchiedenis meldden wij met een enkel woord, dat het éénig zwak van FERNAU een weinig *praalzucht* was. Dit bedreigde weldra den onbewolkten hemel van hunnen Echt. Een onweêr pakt reeds zamen, welks uitbarſting wij met bezorgdheid te gemoete zien. — CHARLOTTE was FERNAU's pop, die hij dagelijks nieuw opſchikte en gaarne in het openbaar vertoonde. Zij trokken na de Reſidentie, omdat het de ijdelheid van den onbedachten Man ſtreelde, zijne ſchoone Vrouw in de Stad bewonderd te zien. Hoe ſchaamrood en verlegen telkens in den beginne, werd zij welhaast aan bewondering en vleijerij gewoon; vervolgens vond ook zij daarin vermaak, en eindelijk zelfs werd het haar behoefte. — Een bezoek bij hare lieve Ouders, en hare zwangerheid, gaf haar, voor een geruimen tijd, aan haarzelve en hare Ouders weder; dan eindelijk (met ſchaamte betrapte zij zichzelve op deze laſtige gewaarwording) bekroop *zelfverveling* haar nu en dan in het ouderlijke huis. Liefde, wel is waar, ſtraalde haar uit ieder oog te gemoet, maar — *liefde* is geene *bewondering*. Ach! FERNAU zelf had het zaadje der ijdelheid in dezen reinen boezem geworpen; het vat wortel in elken grond, ſchiet welig op, ſlingert zich om elke deugd, en verſtikt dezelve dikwijls. Zoo beroofde de ijdele liefde van FERNAU CHARLOTTE allengskens van die zuiverheid van hart, welke de zuster is der onſchuld; en ongelukkig deze, wanneer zij zich van hare zuster voelt verlaten! En ook hij, door dien zelfde ſlang (de IJdelheid) verleid, maakte dikwijls grootere vertering, dan zijne inkomſten toelieten. — Eindelijk laten wij de, nog altijd beminnelijke, ſchoone jonge Vrouw in eenen hevigen ſtrijd tuſſchen IJdelheid en Kinderpligt, waaromtrent wij, bij het ſluiten van dit Deel, tuſſchen hoop en vreeze voor hare deugd en gemoedsrust blijven.

Dan, hoezeer het ons van harte leed doet, dat wij ook in dit Huwelijks-Eden een vergiftige Slang zien loeren, zoo gevoelen wij, dat, hetgeen door deze wending dit belangrijk Verhaal, 't welk ons bij het verſlag onwillekeurig medeſleepte, in bevalligheid verliest, door meerdere leering en zedelijk nut meer dan vergoed zal worden.

De Vertaling is uitnemend bewerkt; maar geenszins bevalt ons de phyſiognomie van den Held, en nog minder de keuze van het Plaatje, als voorſtellende FERNAU's ontmoeting van een ander Meisje, terwijl hij zijne CHARLOTTE verwachtte te zullen aantreffen.

De

De Steenbergſche Familie; door BRUNO DAALBERG, *M. D. Iſte Deel. In gr.* 8*vo.* 203 *Bl.*

Nog wat Lectuur op het Ontbijt en de Theetafel van den Heer Profeſſor VAN HEMERT; *aangeboden door* BRUNO DAALBERG, *M. D. Iſte Bandje. In gr.* 8*vo.* 131 *Bl.* — *Beiden in den Hage, bij* J. Immerzeel, Jun. 1806.

Het zij 'er een BRUNO DAALBERG al of niet beſta, wij ontvingen onder dezen naam reeds een paar geſchriften, waarvan ons het laatſte: *Tweeëndertig woorden*, enz. getiteld, voorkwam van dien aard te zijn, dat de Lezer voor al zijn volgend geſchrijf, door dien naam alleen, genoegzaam zou gewaarſchuwd zijn. De Schrijver verſchilt, gelijk in menig ander opzigt, hier wel zeer van ons, en levert wederom een paar werkjes, die hij in zo vele boekdeelen, als het Publiek maar koopen wil, kan voortzetten; het ſchijnt ook dat zijne vorige boekjes nog al aftrek hadden, en 'er voor hem ook nog al iets op overſchiet; in dezer voege laat hij althans zijn Uitgever ſchrijven: „ Stel u gerust, lieve goede Doctor! — „ Wij hebben veel verpligting" (aan de Recenſenten) „ voor „ de aandacht welke zij door hunne grappige Recenſien, zelve bij het denkende Publiek verwekt hebben, en waar van „ het gevolg een dubbel debiet geweest is — *zoo zorgen die „ Heeren voor onze beurs.*" Wij gunnen den man wel eenig voordeel, en zouden dit nog meer van goeder harte doen, wanneer hij deze zijne broodwinning maar verder veredelen, en dezelve onſchadelijk, zo al niet nuttig maken wil.

Wij merkten bij het doorbladeren van deze zijne boekjes (hoezeer de man dit ook wil verbergen) met genoegen op, dat hij de onderſcheidene beoordeelingen van zijn geſchrijf niet geheelenal zonder vrucht heeft ingezien: wij vonden toch nu het onkieſche, misſelijke en aanſtootelijke, en wat ons al meer, in de *Tweeëndertig woorden*, zo zeer gehinderd had, hier althans niet met eene zo groote onbeſchaamdheid opeengehoopt, offchoon wij nog wel hier en daar iets aantroffen, dat ons het *naturam expellas furca* herinnerde; en daar de Schrijver de gaaf bezit, om van de verſchillende gevoelens en den verſchillenden ſmaak der Lezeren, bij allerlei onderwerpen, die hij op zijne wijze te pas brengt, partij te trekken, en zich verwonderlijk daarnaar ſchikken kan, zo zal het ons niet bevreemden, dat ook deze beide werkjes nog al koopers vinden. Dankbaarheid en menschlievendheid dringen ons om hem nogmaals in dezen van raad te dienen. Hij mag wel een weinig voorzigtig zijn, en het *gaan zitten op zijne hurken en het kijken in de zon om te zien wie gelijk of ongelijk heeft*, waarvan hij in zijne *Lectuur* ſpreekt, moeten wij hem welmeenend voor hem-

hemzelven aanprijzen: hij zal zich de bladzijde, die wij bedoelen, en hetgeen hij al verder daar ter neder geſchreven heeft, nog wel herinneren, en het oogmerk niet miskennen, waarom wij het bedoelde hier niet afſchrijven. — Voorts is het toch niet goed, dat men zo maar los weg en zonder eenige aanleiding, uit enkele aardigheid, onwaarheden zegt. Wat leiden hem b. v. onze Akademien in den weg; en waarom ſpreekt hij dan van *de reeds opgedroogde borſten onzer teringachtige Minerva, welke de ſtuderende jeugd komt uitzuigen?* en waaruit weet hij, dat de ſtudeerjaren *voor het negentien twintigſte gedeelte* van onze Studenten verloren zijn? En vooral moest hij, hetgeen den beſchaafden, goeden en godsdienſtigen mensch toch altijd hindert, en ook dat, waarbij het onbedorvene meisje, dat in zijn boek een vlugtig oog werpt, blozen moet, geheel maar weglaten; hij mogt daardoor al eenige koopers, en alzo eenige winst, verliezen, maar het is toch waar, dat op een zeker ſoort van winſten altijd, als 't ware, een verborgen vloek blijft rusten.

Wij geven den Schrijver *uit dankbaarheid* dezen raad, daar hij ons in de daad zo aangenaam verraſt en vermaakt heeft, door hetgeen hij nopens ons en andere Vaderlandſche Boekbeöordeelaars heeft aan 't licht gebragt. Ziet eens, waarvoor het Publiek, naar zijn zeggen, ons houdt: *'er is, naar men wil, een afgekeurd Fransch Proponent van ongemeene verdienſten, die voor een dikke boterham zeer aardige ſtukjes in onze maandwerken levert.* Voorts: *weet gij wie de Bibliotheek van Smaak, weet gij wie de Vaderlandſche Letteroefeningen ſchrijft? Ja: het is Dominé A. S. te T. aan den U. — neen, geloof mij, het is Dominé .... het zijn Menisten, zegt een ander. — Het is A. F. Smz.*, BRUINTJE *zelf, de Vroedvrouw W. te A. — Het is de ſchoenlapper op het hoekje.* — Maar de man deed zelve onderzoek, en ziet hier wat HIJ heeft bevonden: „*Het is vast werk, maar het zijn geen vaste ſchrijvers: een ieder kan ſchrijven wie wil.* In één woord, die geen vast beſtaan heeft, en te huiverig om te ſtelen en te grootsch om te gaan bedelen is, kan Recenſien ſchrijven, — en dus *eten.* 'Er ſtaat vast geld op het vel. De Recenſien in groot aantal over hetzelfde werk, (want 'er is thans *wat* honger in het land,) komen bij den Uitgever, die wikt en weegt ze, roept 'er zijne huisgenooten bij, kiest die hem aanſtaat, gooit de andere onſterfelijke werken in den haard; en zendt den bevoorregten ſchrijver het daar toe ſtaande getal van billetten voor de uitdeeling van *Rumfordſche* ſoup. *Anderen leven 'er nog verſtandiger mede; zij beſteden de Recenſien bij aanneming, den minſteiſchenden aan.*" Dit houdt de man voorzeker daarom verſtandiger, omdat hij dan ook nog een kansje heeft. Wij zeggen hem hartelijk dank voor zijn *naauwkeurig* herigt, en willen gaarne een goed woord voor hem doen, opdat hij ook eens eindelijk zijn

en dan eene portie ſoupe krijgen mag. Een enkel woordje nog: daar wij aan het ſlot der *Lecture* zo iets van het bezoek eens Schrijvers bij eenen componerer van onſterfelijke Letteroefeningen op eenè vliering, en het ſolderen van de rekening door het toetellen van een duchtig pak ſlagen, gelezen hebben, en daar ons gevoel van hetgeen ſchandelijk en kwaadaardig is, zo wel als ons gevoel van eer, nog al aanmerkelijk van dat des Schrijvers verſchilt, zo wete hij vooraf, dat wij op ons boekvertrek een goeden knuppel hebben gereed gelegd. —— Maar ter zake nu:

N°. 1. DE STEENBERGSCHE FAMILLE is bont genoeg; men heeft zo al de perſonen uit het boek, de oude Dames alleen uitgezonderd, naast den titel op een prentje. De oude malle Baron; zijn Broeder de Zeekapitein, een voortreffelijk man; de Predikant, een ſchandvlek van zijne orde; de Rentmeester, een domme ſchurk; Freule Louiſe, een aardig dingetje; en Horatio, de lieve jongen, die haar gaarne tot huisvrouw had. Voorts nog een paar oude verachtelijke minnaars. Behalve deze vindt men nu nog in de roman Mevrouw de Baronnes, en Freule Barbara, de Zuster des Barons. Het doorgaans grappig verhaal wordt nu en dan veraangenaamd door een roerend tooneeltje, waarin men toch iets vindt voor het hart. Over het geheel is het zo, dat men het lezen kan. Aan het ſlot dezes boekdeels is 't nu zo ver gekomen, dat Horatio het huis ontzegd, en de Freule door hare Mama voor eene ſlet is uitgeſcholden; maar een der oude vrijers toch ook zijn congé krijgt. De ander zal wel volgen, zo wij ons niet bedriegen. Wij zouden het werkje nog al geestig noemen, indien wij niet vonden dat dit geestige hier en daar gezocht en gedrongen was.

N°. 2. NOG WAT LECTUUR, enz. is namaak van het geſchrift van den Profeſſor op den titel vermeld, hetwelk de nederige Schrijver echter vrij wat boven het zijne ſtelt. Het bevat van alles zo wat. Ziet hier de opſchriften. 1. *Redeſtrijd.* 2. *Genius.* 3. *De Naamvriend.* 4. *Voorbeelden van Verhevenheid.* 5. *De Mortuis nil niſi bene.* 6. *Gezegdens van anderen.* 7. *De twee Broeders.* 8. *Gedachten van geene anderen.* 9. *Pertranſit benefaciendo.* 10. *Allerlei.* Wij vonden 'er niets in, dat men zo niet onder een pijpje lezen, en ook ſchrijven of compileren kan. Tot het leveren van Bijdragen wordt een ieder uitgelokt. Wij zeggen 'er verder niets van, daar wij ons reeds lang genoeg met dien BRUNO DAALBERG weder bezig hielden.

In ons vorig Stukje *Lett.* bl. 533. reg. 4. v. o. ſtaat VAN WINTER, lees DE WINTER. En hier boven bl. 580 onderaan *wiens*, in plaats van *wien*.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

A. BRINK, *over den Eerſten Brief van Apostel Joannes.*

(Tweede Berigt.)

Met genoegen openen wij nogmaals dit Werk van den Eerw. BRINK, waarover wij reeds begonnen zijn een gunſtig oordeel te vellen, en hoopen nu met onze Leezers deszelfs Behandeling ter toetze te brengen. Omtrent de *Inleiding* gaven wij een hoofdzaakelijk verſlag van den Inhoud; maar men verwachte zulks niet van ons, wegens de veelheid en verſcheidenheid van zaaken, die ons voorkomen in 's Mans aanmerkingen en bedenkingen *over Joannes I Brief*, het ligchaam uitmaakende van dit Boekdeel. Eene uitlegkundige bearbeiding en verklaaring der Schriftuure is doorgaans ook niet vatbaar voor een geregeld uittrekſel; en mag men zich te meer ontſlaagen achten om daaraan tijd en vlijt te beſteeden, vermits het Bijbelboek, dat ten grondſlag gelegd is, voor het beste kortbegrip van zodanigen arbeid dient gehouden te worden. Zulks geldt ten minſten omtrent dit Werk van zijn Eerw., die, met achterlaating van den Tekst, in deszelfs plaatze ons eene *korte uitbreiding* levert van den geheelen Brief, denzelven voorts van vers tot vers, of met zamenvoeging eener korte rede in weinige verſen vervat, tot een *ſtichtelijk gebruik* toelicht, en eindelijk, in den ſmaak eener doorgaande Verklaaring, zijne *nadere opheldering* daar bij voegt omtrent *eenige woorden en ſpreekwijzen*, die hem zulks toeſcheenen te vereiſchen, ten dienſte vooral van *ongeleerden*. Tot een huiſelijk en Godsdienſtig gebruik der Christenen is derhalven dit Werk inzonderheid ingerigt, en ontmoet men alzo in hetzelve veelerlei uitweidingen, ſtichtelijke toepaſſingen en overdragten, ja korte Verhandelingen over aangelegen onderwerpen, zo der Zedekunde als der Godgeleerdheid, waartoe Joannes

wel eenige aanleiding gaf, maar die men toch hier kwalijk, althans niet zo in het breede, verwachten konde. Gevoegelijk, evenwel, had de Eerw. BRINK, onzes oordeels, den gewoonen Bijbeltekst, of de nieuwere Vertaaling van den beroemden HAMELSVELD, in ſtede van zijne *korte uitbreiding*, kunnen volgen, en deeze, die weinig meer dan eene Overzetting is, achterwege laaten; echter willen wij hem zijne keuze ten deezen niet betwisten. Maar die uitvoerige bearbeiding van des Apostels Brief, waarin toch zeer veel van naauw verwandten en nagenoeg denzelfden inhoud gevonden wordt, maakte het ſchier onvermijdelijk, of de Heer BRINK moest nu en dan in herhaalingen vervallen; en, welke poogingen hij aanwendde, om, bij het bewerken van gelijkvormige onderwerpen tot een ſtichtend gebruik, eene andere gedaante en wending ſteeds te geeven aan zijne voordragt, wij zouden hem niet daarvan durven vrijpleiten, dat hij meermaalen dezelfde maare geroerd, en gelijken toon heeft aangeſlaagen. In hoe verre zulks wederom te verſchoonen zij in een Werk van gezegden aanleg, en toch, zo wij meenen, eerder geſchikt om nagezien dan doorgeleezen te worden, laaten wij in het midden. Moeielijk intusſchen valt het ons, bij zulken voorraad van grootere en meer waardige ſtukken, de keuze van eene proeve te doen, waaruit men de wijze van bewerking, als uit een enkel ſtaal, moge afleiden: ja zo wij iets van minder aanbelang leveren, laat de dwang van ons beſtek, en onze wensch om iets in zijn geheel voor te draagen, ter verſchooning ſtrekken. Wij bepaalen ons des tot het 10de vers van het III H. des Briefs, 't welk hier aldus luidt, en tot een *ſtichtelijk gebruik* op volgende wijze wordt toegepast.

Vs. 10. „ Het onderſcheid tusſchen een kind van „ God, of een kind des duivels te zijn, is zeer groot, „ en openbaart zich van zelf naar buiten. Elk die „ geen betrachter is van ware deugd, noch anderen „ bemint, die is niet uit God."

„ Ware godsvrucht heeft haren zetel in het hart gevestigd, en openbaart zich door daden naar buiten. Joannes had eenen grooten afkeer van zulke menſchen, die veel voorgaven van hun Christendom, en met dit al niets betrachtten. Uit de daden moest het blijken, wien men toebehoorde. Kinderen Gods leggen zich op ware deugd en ongeveinsde

broe-

broederliefde toe, om meer aan den heiligen en liefderijken God gelijk te worden. Die op den duur lust in de zonde heeft, en liefdeloos omtrent anderen verkeert, vertoont integendeel het beeld van den boozen geest, die in het gedurig zondigen en anderen te kwellen zijn hoogste vermaak ſtelt. Zulken kunnen nimmer gerekend worden tot het huisgezin van God te behooren. Elk toetſe zich hier aan, of hij niet ſlechts nu en dan deze of gene deugd beoefent, maar of hij op den duur godvruchtig en liefderijk handelt, daar dit het echte kenmerk van den waren Christen uitmaakt."

Wij laaten hier volgen, wat zijn Eerw. tot *nadere opheldering* goedvond, over dit vers, bovendien aan te teekenen.

„Vs. 10. Verg. Matth. XIII: 38. daar van kinderen van het koningrijk, en van kinderen des boozen geſproken wordt.

„ *Regtvaardigheid doen*: verg. II: 29. III: 7.

„ *De broeders liefhebben* is het zelfde als elkanderen liefhebben. zie vers 11. verg. IV: 7."

Men merke hieruit op, dat de Heer BRINK in zijne *opheldering* den gewoonen Tekst des Bijbels volgt; en ſchoon de aanhaalingen bij de laatſte Verklaaring gelijk zijn aan die bij de naastvoorgaande of tweede, ſchijnt deeze nogtans tot zijne *uitbreiding* en *ſtichtelijk gebruik*, de eerſte daarentegen tot zijne *opheldering* terug te wijzen. In dezelve ten minſten leezen wij op H. II: 29.

„ *Regtvaardigheid doen* zegt zoo veel als de ware deugd te betrachten. Heb. XI: 33. wordt het genoemd *geregtigheid oefenen*: niet ſlechts nu en dan goede daden verrigten; maar op den duur het goede betrachten, waarlijk deugdzaam zijn. Het ſtaat over tegen *de zonde te doen*, of *te zondigen*, waarvan *in de Inleiding* geſproken is."

Meer uitvoerig en bewerkt vallen doorgaans de bedenkingen en nadere opheldering van onzen kundigen Schrijver, inzonderheid dan, wanneer hij toelegt om de leere van Joannes tegen heerſchende wanbegrippen en misbruiken aan te dringen, of eenig aangelegen onderwerp, welk de Apostel aanduidt, te behandelen. Trouwens wij wilden ſlegts den Leezer eenige korte trekken voorhouden, ten einde hij daaruit tot de houding van dit Werk beſluiten moge. Alomme, dit ver-

zekeren wij met volle overtuiging der waarheid, treffen wij in den Hre. BRINK den verſtandigen en wel onderlegden Beöefenaar der Gewijde Boeken aan, den hartelijken Vriend van Waarheid en Deugd, en niet alleen den opregt geloovigen (Heryormden) Christen, maar tevens den verdraagzaamen Man, den beſcheiden Voorſtander en Leeraar van zijne begrippen omtrent den Godsdienst van Jeſus. Aan den eenen kant benaarſtigt hij zich, om in waare verdraagzaamheid en liefde jegens hun, die van zijne gevoelens en Kerkgenootſchap verſchillen, Joannes, dien hij behandelt, na te ſtreeven; om deeze hoofddeugd der Christenen, en hunnen pligt jegens God, met allen ernst en klem van redenen in te ſcherpen, en wat hiertegen inloopt vrijmoedig te wraaken, zonder eenige bitterheid aan deeze, of vleierij en laffe toegeevendheid aan gene zijde: reeds gaven wij hiervan een bewijs in ons voorig verſlag. — Bij H. IV: 5, 6. gispt hij dezulken, die, wanneer onvroome lieden zekeren Leeraar naloopen, het voorbaarig oordeel vellen, dat hij *niet uit God zijn kan*, door hun op het voorbeeld te wijzen, van eenen Joannes den Dooper, wien zelfs Herodes gaarne hoorde, en niet zonder eenig nut, Marc. VI: 20. „Maar dan," vervolgt BRINK, „zoude een leeraar ſtrafwaardig zijn, wanneer de voornaamſte waarheden van den godsdienst door hem achtergehouden wierden, en hij zoo predikte, alsof God en de wereld te gelijk konden gedient worden. In zulk een geval zoude het een bewijs zijn, dat zijne leer onzuiver en dus niet uit God ware. Hoe treurig is het nogtans dikwerf in dit opzigt ook in ons Vaderland, in ons Hervormd Kerkgenootſchap, geſteld! Niet hij, die de waarheid eenvoudig voordraagt, maar die zich van onbijbelſche, verbloemde, onverſtaanbare, of geheel ongepaste uitdrukkingen weet te bedienen, wordt bij velen gehouden voor den leeraar, die uit God is. Als dit de toets is, waaraan de leeraar moet beproefd worden, dan zal men weinig met den leertrant van Jezus en onzen Joannes, welke van zulk eene voordragt hemelsbreed verſchilt, kunnen ophebben."

Mogten wij alleen met onzen lust te raade gaan, wij zouden nog een aantal nutte leſen, die het merk draagen eener gezonde Godsdienstleere en Zedekunde, in ſtaat zijn aan te voeren, en even zeker uit 's Mans *nadere opheldering* vereerende proeven kunnen geeven van zijne uitleg-

legkundige bekwaamheid, rijke beleezenheid, en ervaarenheid vooral in de Gewijde Schriften. Nu moeten wij den Christen, die nut en ſtichting beöogt, tot dit aanprijzenswaardig Boek verzenden, en met een enkel woord nog opmerken, wat ons in hetzelve minder behaagd heeft.

Weinige en kleene onnaauwkeurigheden, der aandacht van den oplettenden BRINK ontglipt, wijzen wij liefst aan in eene onderſtaande noot (*). Meer verwonderden wij ons daarover, dat zijn Eerw. die te regt afkeurt, dat Leeraaren *onbijbelſche* uitdrukkingen bezigen, zelve niet geheel is vrijgebleeven van zodanige zegswijzen over te neemen, die, hoezeer *gepast* dezelve bij veelen onder zijn Kerkgenootſchap gerekend mogen worden, in het oog van andere Christenen nogtans het *niet* zijn, en, onzes inziens althans, in de H. Schriften geenen voldoenden grond hebben. Wij bedoelen de zulken: „ Jezus is de *Algenoegzame* Zaligmaker van zondaren." bl. 56. „ Onze *Verlosſer* is *God*." bl. 201. „ Jezus Chris„ tus, die als de *Regter* ten jongſten dage verſchijnen „ zal, is zijn *borg*," te weeten *des Godvruchtigen*. bl. 210; en wederom deeze, daar hij gewaagt „ van des „ Verlosſers *eeneindige zoenverdienſten*." Zelfs twijfelen wij, of onze Schrijver met volle juistheid redenkavelt, wanneer hij bl. 157 wel erkent „ dat Joannes (H. I: 9) „ hem, die zijne zonden belijdt (dat is *belijdt* en *nalaat*) „ verzekert, dat hij vergeving van zijne overtredingen „ ontvangen zal," maar daarop terſtond laat volgen: „ Men moet zich hiervan zuivere denkbeelden vormen. „ De belijdenis van zonde is *geenzins* de grond, waarop „ wij

(*) In de opheldering op H. II: 22 (bl. 413) leezen wij: „ In verſchillende afſchriften wordt hier bijgevoegd; „„ Al die den Zoone belijdt, heeft ook den Vader."" Dan in deezen vergiste zich de Eerw. BRINK; die woorden toch zijn van GRIESBACH in den Griekſchen Tekst ingelascht en opgenomen, aan het slot van vers 23. En wederom bij H. V: 9 (bl. 467) is deeze misſlag, vermoedelijk onder het afſchrijven, begaan, dat het voegwoordjen γαρ, in plaatze van ὅτι, als in den Grondtekst ſtaande, wordt opgegeeven en behandeld. Wij laaten dus onbeſlist, of de aanmerking, die daar geleezen wordt, door zijn Eerw. bedoeld wierd; en zouden liefst, óf de gewoone Vertaaling volgen, óf ὅτι „*voor zoverre dit het getuigenis is*" enz. overzetten.

„ wij vergeving ontvangen; maar zij is nogtans volſtrekt „ noodzakelijk om in dit voorregt te deelen. God vergeeft „ *alleen* de zonden om *de verdienſten van Jezus Chriſtus*: „ *dit* is de leer van *Joannes* en van *alle* de Apoſtelen." Het luſt ons geenzins over dit ſtuk met zijn Eerw. te redentwisten, veel minder om deeze belangrijke zaak met eenen pennetrek af te doen, daar ook wij, met hem, op de verloſſing der wereld door Chriſtus, of diens verdienſten, den hoogſten prijs ſtellen. Maar, vraagen wij, is dit, ten minſten voor eenvoudigen, niet te fijn geſponnen? gewaagen de Apoſtelen niet, volgens TAIJLOR (*), van eene dubbele *Regtvaardigmaaking*; die, door het geloove in Jeſus Chriſtus, hier in den tijd, opzichtelijk vooral op de nieuwlings bekeerde Heidenen en Jooden; en gene, ten jongſten dage, het gevolg van eenen Chriſtelijken en geheel opregten wandel, door de barmhartigheid Gods? worden beide deeze kwijtſcheldingen van ſchuld in de voordragt van zijn Eerw. niet eenigzins verward? en hoe rijmt, hetgeen door hem beweerd wordt, of met *deeze* plaats van Joannes, of met de *gelijkenis van den verlooren Zoone*, Lucas XV? Wij misprijzen intuſſchen in den waarheidminnenden BRINK zijne begunſtiging of verdeediging niet der Kerkbegrippen van het Genootſchap, waarvan hij een der meest vereerende leden is; doch van onzen kant vordert de onzijdigheid, dat wij opmerken, wanneer zijne vooringenomenheid voor dezelve ons toeſchijnt haar aangedrongen en geſtaafd te hebben door zwakke en betwistbaare bewijsredenen. Dus bouwt hij, onzes achtens, een en andermaal op waarlijk losſen grond, wanneer hij de plaats 1 Tim. III: 16. als van het uiterst aanbelang bezigt, naar de gewoone Vertaaling, vermits de aangenomen leezing aldaar *meer* dan twijfelachtig is. Kwalijk onzijdig durven wij ook zijn Eerw. noemen in het onderzoek nopens de echtheid van 1 Joan. V: 7, indien hij anders WETSTEIN en MICHAËLIS raadpleegde, of GRIESBACH, aan wiens getuigenis, ten ſlotte van zijne uitvoerige en doorwrochte toetſe, wij voor ons ten vollen geloof geeven, ja dat voor beſliſſend aanzien (†). Voorts mo-

(*) JOHN TAYLOR, *Sleutel tot de Apoſtoliſche Schriften.*

(†) De woorden van onzen Schrijver, waarop wij zinſpeelen, luiden dus: „ Men zal niet ligt ontkennen, *dat* „ deze woorden in *zeer vele* oude handſchriften ontbre- „ kan;

mogen wij in de verklaaring van onzen Eerw. Schrijver over het 20ste vers van gedachte Hoofdst. geenzins berusten, daar wij van den geleerden CLARKE op die plaats (†) vinden aangeteekend „ dat geen der oudste „ Christenschrijveren vóór den tijd der Niceesche Kerk„ vergadering de benaaming van den *waarachtigen* (ἀλη„ θινὸν) *God* op den Heiland heeft toegepast." Beter gevielen ons zeker de aanmerkingen van onzen Schrijver, gerigt tegen eene Verhandeling in de *Bibl. van Theol. Letterk.* 1805. bl. 161—205; hebbende den zin van de uitdrukking (λόγος of) *het Woord*, in den aanvang van Joannes Brief en Euangelium beide gebezigd, ten onderwerp. Ongaarne zouden wij tusschen de gewoone uitlegging, door BRINK verdeedigd, en die van den beroemden ABAUZIT, in gedachte *Bibliotheek* voorgedraagen, eene stoute uitspraak ons veroorloven; alleen, de zaak in het midden laatende, willen wij in het voorbijgaan deskundigen nodigen om Sirach XXXVII: 16. met eenige aandacht in te zien, of ook omtrent het gebruik van dat woord (λόγος) van daar eenig licht te haalen zij.

Intusschen zo lange hebben wij ons bij des Eerw. BRINK's

„ ken; maar men verschilt hier, of namelijk de hand„ schriften, waarin *deze woorden voorkomen*, voor *voldoende* „ kunnen gehouden worden, en tegen andere opwegen: „ dit nu wordt door *sommigen* beweerd, door anderen ont„ kend." Intusschen wordt de gewoone leezing door *één* of *twee* ten meesten der Griekesche MSS. begunstigd, maar, volgens MICHAËLIS, *in geen éénig dier Handschriften* (van meer dan 80 in getal) *voor de* 16 *eeuw geschreeven*, gevonden. Zie de *Inleiding* D. II. St. 2. bl. 873. Wij doen hier éénen volzin bij uit het bedoelde besluit van Prof. GRIESBACH: „ Indien „ zo weinige, twijfelachtige, verdachte, laatere getuigen, „ en zo zwakke bewijzen, voldoende gekeurd wierden om „ de echtheid van eene leezing aan te toonen, offchoon „ zich daartegen zo veele en zo gewigtige getuigenissen en „ bewijzen aankanteden: zoude 'er in de Critiek geen ken„ merk altoos meer overig blijven om het waare van het „ valsche te schiften, en *de geheele Tekst van het N. Testa„ ment zoude ten eenenmaal onzeker zijn en twijfelach„ tig*" enz.

(†) SAMUEL CLARKE, in his *Scripture-Doctrine of the Trinity* &c. the III. Edit. p. 54 & 55. — Conf. quoad sensum verborum STRONKIUS, p. 21—23. alique.

BRINK's wellekomen arbeid opgehouden, dat het tijd wordt van hem te ſcheiden, met de hartelijkſte betuiging, dat de gemaakte bedenkingen enkel aan de begeerte, om van onze zijde mede te werken tot den opbouw van een verlicht en redelijk Christendom, haaren oorſprong verſchuldigd zijn. Hoedanig verſchil daarom tusſchen den waardigen Man en ons plaatsgrijpe, omtrent deeze of gene gevoelens en Tekstverklaaringen, wij maaken zijnen wensch den onzen, „ dat zijn Ge„ ſchrift *iets*" (ja *zeer veel*, hoopen wij) „ toebren„ gen moge, om anderen het eenvoudig ſchoone van „ des Apostels Brief te doen gevoelen, en hen tot zui„ vere Godsvrucht op te wekken."

Opwekking tot het aanbevolene Gebed voor zijne Majeſteit, Koning LODEWIJK NAPOLEON; *of Leerrede over* 1 Timoth. II: 1—6. *Door* GERBRAND BRUINING. *Rotterdam*, C. van den Dries en Zoon, 1806. *In gr.* 8*vo.* 31 *Bl.*

De aanſchrijving der Overigheid, aan de Kerkleeraars onlangs gedaan, waarbij dezelven zijn vermaand, om hunne Gemeenten, bij de tegenwoordige verandering van regeringsvorm, tot een gepast gedrag op te wekken, en het kort daarop gevolgd bevel, om voor den Koning te bidden, gaf den Remonſtrantſchen Predikant BRUINING aanleiding, om op den 6den Julij, toen hij het laatſte bevel aan zijne Gemeente te *Nieuwkoop* zou voorlezen, deze Leerrede, over den aan 't hoofd geplaatſten text, te houden. — Hij verklaart daarin *eerst* de textwoorden op zijne wijze, die doorgaans van 't gewoone min of meer afwijkt, en zich niet zelden ophoudt met de wederlegging van andersdenkenden. Daartoe bedient hij zich ook hier van de woorden, *God wil, dat alle menſchen zalig worden, en tot kennisſe der waarheid komen*, en, *Christus Jezus heeft zich zelven gegeven tot een rantzoen voor allen*, over wier regte beteekenis zoo lang getwist is. Zij brengen hem tot de beöordeeling van het lang afgeſleten geſchilpunt, waardoor de gemoederen der menſchen, voor tweehonderd jaren, hier te lande zoo geweldig in beweging gebragt wierden, en waaromtrent de Dordſche Synode toen uitſpraak gedaan heeft, *of* namelijk *Christus voor alle menſchen*, dan of hij enkel

voor

voor een klein getal van uitverkorenen geſtorven zij. 't Eerſte wordt door hem tegen de Contraremonſtranten verdedigd, maar tevens toegeſtaan, dat de ſtichters der Remonſtrantſche Broederſchap op de gemaakte tegenwerping, dat dan de Euangelieleer ook genoegzaam aan alle menſchen moest bekend gemaakt, en door dat middel de zaligheid medegedeeld zijn, niet behoorlijk geantwoord hebben; dat zij zonder grond hebben beweerd, dat God Heidenſche, Muhammedaanſche en andere inwoners van landſtreken, welke door de Euangelieleer niet beſtraald worden, door het licht der Rede genoegzaam met het Christendom bekend maakt, en tot zaligheid brengt. Hij neemt liever een ſtaat van tuchtiging en zuivering aan, beſtemd voor de zielen van menſchen, die niet als hardnekkige boosdoeners beſchouwd kunnen worden, maar evenwel, bij hunnen dood, nog geene genoegzaame vatbaarheid en rijpheid voor de eeuwige zaligheid bezitten. In dien proefſtaat, meent hij, dat de noodige kennis der waarheid zal medegedeeld worden aan hun, die daardoor hier op aarde in 't geheel niet, of niet helder genoeg, zijn beſtraald. Dit wordt hier zoo maar ter neder geſteld, en gewezen naar eene voor negen jaren reeds uitgegevene Verhandeling, *de leer des N. T. wegens een Kagevuur ontwikkeld*, waarin de Eerw. BRUINING vertrouwt, dit met voldoende bewijzen aangetoond te hebben. 's Mans bijzonder gevoelen, over het *waare oogpunt, waaruit men den dood van Jeſus voor alle menſchen moet beſchouwen*, ook reeds van elders bekend, wordt hier insgelijks op nieuw beweerd. — In het tweede gedeelte der Leerrede wordt het misbruik van de leer der algemeene genade eerst tegengegaan, en dan aangewezen, dat eene bereidwillige gehoorzaamheid aan de bevelen der Overheid een algemeene Christenplicht is. Hier bedient zich de Leeraar, behalven van den text, nog van andere gewoone bewijsplaatzen, Rom. XIII: 1, 2. Tim. III: 1. 1 Pet. II: 13, 14. waaruit hij afleidt, NB. dat men zich zelfs tegen den grootſten dwingeland niet mag verzetten, en, bij die gelegenheid, ook aanmerkt, dat de onlangs voorgevallene vernietiging van het oude Staats- en Stadhouderlijke beſtuur niet als een volksopſtand moet aangemerkt worden; dat het ook geen volksopſtand geweest is, toen onze voorouders het juk van Spanjen afſchuddeden. Bij de uitdrukkelijke voorſchriften, in

het N. V. voorhanden, wil hij tot aandrang ook gelet hebben op het liefderijk hart en de edelaartige denkwijze van onzen Koning, op 't belang van 't Vaderland zelf, en op het vooruitzicht van de voordeelen, die hetzelve uit den tegenwoordigen afloop van zaken te wachten heeft; waaraan elk Vaderlander zal wenschen, dat de uitkomst moge beantwoorden.

Leerrede over Psalm CXII: 5, 6. *Ter gelegenheid van het afsterven zijner Hoogvorstlijke Doorluchtigheid,* WILLEM DEN VIJFDEN, *wijlen regeerende Vorst van Nassau Orange. Gedaan den 20sten April, in de Gereformeerde Kerk te Brunswijk, door* J. F. PETRI. *Uit het Hoogduitsch vertaald. In den Haag, bij* de Erve J. Thierrij en C. Mensing. 1806. *In gr.* 8vo. 20 *Bl.*

Deze Leerrede lazen wij met het uiterst genoegen; niets is 'er in dezelve, dat der partijschap voedsel geeft, den haat kan opwekken, of de driften in beweging brengt. Prins WILLEM DE VIJFDE komt hier voor als een braaf godsdienstig man, wiens karaktertrek het menschlievend, goedhartig weldoen was. Zo komt hij voor aan het slot der Leerrede, gelijk dit, naar ons gevoel, op den Christelijken leerstoel voegzaam is, daar zodanig eene Redevoering toch ook eeniglijk Christelijke deugd beöogen moet; men vindt hier geene vleitaal, en hetgeen tot zijnen lof wordt gezegd, wordt eenvoudig gezegd, als eene bij alle de hoorders bekende, erkende zaak, die bij niemand eenige opheldering of bewijs behoeft. Een goed geweten is het voorname, doch een goede naam bij den medemensch is even belangrijk; natuurlijk en goed is de wensch dat deze voortdure, en daarop kan de menschenvriend rekenen: dit is de inleiding. De tekst (naar de Hoogd. overzetting:) *Wel dien, die barmhartig is, en zijne zaaken zoo verrigt, dat hij niemand onrecht doe; want hij zal eeuwig blijven; de Rechtvaardige wordt nimmermeer vergeeten*; geeft aanleiding om 1) te spreken over het gegronde van deze verwachting; hetwelk ten opzicht van iederen braven, en in het bijzonder ieder', die door barmhartige weldadigheid uitmunt, treffend wordt aangetoond. Voorts geeft 2) de tekst aanleiding tot aanmerkingen, die ter geruststelling en opwekking dienen moeten. Na onzen dood kan het ons wel

wel niet meer helpen, wat men van ons zegt en denkt; het is ons toch niet onverschillig, en kan de onzen nog voordeelig zijn; wij moeten het ons dus waardig maken: benevens de overige groote beweegredenen, die ons de Godsdienst aan de hand geeft, moet ons ook dit ten spoorslag zijn. Door herinnering aan den Overledenen wordt dit nu eenvoudig en met een enkel woord aangedrongen, en met eene voorbede voor de overgeblevene aanhorigen wordt alles besloten.

Door het aanvoeren van Bijbelsche voorbeelden had de Leerrede voorzeker in waarde nog gewonnen; die wij, dit herhalen wij, met het uitnemendst genoegen lazen, en overigens als een voorbeeld, bij soortgelijke gelegenheden, wel durven aanprijzen.

Aan HERMAN MUNTINGHE. *Te Amsterdam, bij* P. den Hengst en Zoon, 1806. *In gr.* 8*vo*, 29 *Bl.*

Een geleerd man, met de oude en nieuwe Literatuur wel bekend, wien 't in het geheel niet voor de oogen schemert, brengt, in een brief aan den Hoogleeraar MUNTINGHE, eenige bedenkingen in 't midden, over 't een en ander, dat onlangs beweerd is, in het zesde stuk van de welbekende *Lectuur bij het ontbijt en de theetafel*, en wel bijzonder over de aldaar voorkomende aanmerkingen omtrent 't bevel van God aan Abraham, om zijnen Zoon Isaäc op te offeren. De Schrijver der Lectuur houdt het geschiedverhaal desaangaande voor een stuk uit de oude en heilige Mythologie der Joden, en doet het gantsche Goddelijk bevel aan Abraham, tot opoffering van zijn Zoon, als louter bedrog voorkomen; bedrog, hetwelk de Aartsvader had moeten doorzien, en tegen 't welk hij zich manmoedig had moeten verzetten, als ten eenemaal strijdig met Gods zedelijke volkomenheden, en dus ook met zijn eigen plicht. Onze Briefschrijver in tegendeel vindt het verhaal van Moses zoo uitmuntend schoon, dat het alle dramatische en dichterlijke voorstellingen, die bij de beroemdste dichters der oudheid voorhanden zijn, verre overtreft, beroept zich op het gezag van Jakobus, uit wiens Brief de Schrijver zijnen aanval op Abrahams karacter getracht had te bevestigen, terwijl deze evenwel van het gedrag van Abraham, bij de opoffering van Isaäc,

Iſaäc, met lof en roem heeft melding gemaakt (*), en Paulus, die hetzelve ook, als een bewijs van zijne zedelijke grootheid, doet voorkomen (†), op den aart van het bevel zelve, in vergelijking gebragt met Abrahams waarlijk groot karacter, en eindelijk op de alles afdoende loffpraak van Jezus zelven omtrent dien uitmuntenden man (‡), wiens geſchiedenis een der gewigtigſte tijdperken van de Godsregering uitmaakt, wiens naam in Perſiën en Indiën nog tot op dezen tijd, met den diepſten eerbied, genoemd wordt, en in den Koran ook met eene onderſcheidende hoogachting vermeld ſtaat. 'Er volgen dan nog eenige meer algemeene aanmerkingen over de hedendaagſche zoogenaamde Wijsbegeerte, die de Briefſchrijver meent, dat verre achterſtaat bij 't geen men, in de overblijfzels der oude Griekſche en Romeinſche wijzen, nog ſteeds met 't grootst genoegen en bewondering leest, en over de onverſchoonelijke geringſchatting van de waare bron der edelſte wetenſchap en reine deugd, die, volgends de eenſtemmige erkentenis van zoo vele groote mannen, in de gewijde ſchriften voorhanden is.

Wij kunnen ons verlangen niet ontveinzen, dat het den Briefſchrijver moge behagen, uit zijnen rijken voorraad van grondige kennis, van tijd tot tijd aan 't publiek iets meer mede te deelen.

(*) *Jak.* II: 21. (†) *Hebr.* XI: 17.
(‡) *Joh.* VIII: 39, 56.

Verhandeling betreffende eenige merkwaardige bijzonderheden van het lijden, ſterven en de opſtanding van onzen Heer en Zaligmaker JESUS *de* CHRISTUS, *uit een Geneeskundig oogpunt beſchouwt(d)*; *door* CASPARUS RENSING, *Med. Doctor. Te Amſterdam, bij* L. van Es. 1806. *In gr.* 8vo. 181 *Bladz.*

Indien CHRISTUS *niet opgewekt is, zoo is dan onze prediking ijdel, en ijdel is ook uw geloof:* deze taal voert PAULUS tegen de *Corinthiſche Christenen*, waaronder ſommigen zeiden, dat 'er geene opſtanding der dooden zijn zoude. — „ De ganſche opwekking van CHRIS„ TUS is niet meer geweest dan eene wederbekoming „ tot het leven uit eenen ſtaat, die het naast aan den „ volſlagen dood kwam; welke wederbekoming door gee-

„ ne

„ ne andere tusschenkomst dan van de naturelijke om-
„ ſtandigheden zijner begravinge zelve is te weeg ge-
„ bragt; zijnde 'er ook niet meer noodig voor eenen
„ lijder, wien niet één doodelijke wond was toege-
„ bragt, en die veel vroeger tot den ſtaat des doods ge-
„ naderd was, dan zijn lijden zelf hem daartoe kon
„ gebragt hebben:" dit is de taal, welke, — niet het openlijke ongeloof tegen de *Christenen*, — maar ook zulken, die zich *Christenen* noemen, tegen de geloovigen voeren. Werd nu ſlechts deze taal, zonder eenig verder bewijs, gevoerd, zij zou, als eene loutere gisſing, den eenvoudigen *Christen* geenszins ontrusten, die zich bij zijne *Euangelie*-berigten houden en God danken zou, dat hem het ſterven, de waarachtige dood, en de ſchrikkelijke proef daarvan, even omſtandig en voldoende beſchreven zijn, als de onderſcheidene verſchijningen van zijnen opgewekten Heiland, *die daardoor krachtiglijk bewezen is te zijn de Zoon van God.* Maar deze taal wordt als de taal des oordeels, der wijsbegeerte, der letterkunde, der geſchied- en der geneeskunde gevoerd, en ſtellig overgeſteld tegen de gedachten wegens 's Heilands dood, als tegen een ijdel vermoeden, hetgeen de *Apostelen* zelve het allereerst misleidde, en hetwelk kan weggenomen worden zonder dat het geloof iet lijden zou, wijl toch de naturelijke middelen tot de herſtelling van JEZUS onder het Goddelijk beſtuur werden aangewend en onder deszelfs zegen alleen werkzaam waren, om het ſchier uitgebluschte levensvonkje weder op te wakkeren; welk beſtuur en welke zegen alzoo, ſchoon alle wonderdadige tusſchenkomst volſtrekt buitenſluitende, *dat krachtige bewijs* moeten uitleveren voor den Zoon van God, waarvan de *Apostel* gewaagt. De mogelijkheid te vooronderſtellen, dat iemand den zamenloop van omſtandigheden in deze zaak voor zulk een krachtig bewijs opneme, is voorwaar het uiterſte, hetwelk de toegevende liefde, die zich van alle veroordeeling des naasten wil onthouden, vermag: maar warelijk te gelooven, dat zij, die zoo zorgvuldig zijn, om alle wonderdadige tusſchenkomst buiten te ſluiten, zulk eenen blooten zamenloop daarvoor ter goeder trouwe kunnen houden, is haar onmogelijk. Of zou dezelfde zamenloop van omſtandigheden niet hebben medegewerkt, indien JEZUS met regt was veroordeeld? En wat zou dezelf-

zelfde uitkomst dan bewezen hebben? Immers volmaakt hetzelfde, hetwelk door het wederbekomen van gehangenen, in *Engeland* niet vreemd, bewezen wordt, dat namelijk het doodvonnis niet geheel voltrokken is. Niets minder, dan de grondſlag van het dierbare geloof in CHRISTUS als Gods Zoon, is 'er alzoo mede gemoeid, wanneer die taal, door ſommigen thans in de *Chriſtelijke* Kerk tegen den waarachtigen en volſlagen dood van JEZUS gevoerd, onwederleglijk is. Gelijk elk land deszelfs eigene geneesmiddelen tegen deszelfs eigene kwalen heeft; zoo heeft het zelfde gedeelte van *Duitſchland*, waar men zich in zulk eenen toon openlijk van het Hoogleeraars-geſtoelte heeft laten hooren, ook terſtond bekwame genees- en ontleedkundigen zien optreden, om de onbetwistbaarheid van den volſlagen dood des Heilands in het helderst licht te ſtellen, door hunne welgegronde kennis te oefenen omtrent alle die bijzonderheden, welke de *Euangeliſten* wegens het lijden en ſterven van JEZUS hebben aangeteekend. Ook hier te lande, waar alles, wat tot verlichting betrekkelijk kan geacht worden, zoo gereedelijk wordt overgebragt; en waar men reden heeft, om te vreezen, dat zulke begrippen over de wederopwekking des Heilands almede inſluipen, is het geneesmiddel aanwezig, alvorens de kwaal zich openbare. *Recenſent* zegent den arbeid van den *Amſterdamſchen* Geneesheer RENSING, die hetzelve op de voortreffelijkſte wijze heeft toebereid, en wenscht zijnen *Chriſtelijken* landgenooten geluk met dit belangrijk geſchenk voor hun redelijk geloof, terwijl hij den ervaren Geneesheer den hartelijkſten dank betuigt voor de toewijding zijner tusſchenuren, van eene uitgebreide kunstoefening, aan eene zaak, wier hooge aangelegenheid in 's mans oogen zoo veel een doet aan zijn hart, als aan zijn oordeel. — „ Het eigenlijke doel van dit „ werk ſtrekt, om eenige der merkwaardigſte gebeurte„ niſſen, die bij het lijden, ſterven, de begravenis en „ opſtanding van JEZUS plaats gehad hebben, hoofd„ zakelijk uit een Genees- en Natuurkundig oogpunt „ te beſchouwen." Daartoe wordt in eene Inleiding tot hetzelve van 's Heilands karakter gewaagd, ten einde daaruit de eigenlijke geſteldheid van zijne bloedmenging, geaardheid, en, bij gevolg, de mindere of meerdere aandoenelijkheid, gevoeligheid of prikkelbaarheid van zijn ligchaam, op te maken. De uitkomst van

van deze naſporing is: „dat JEZUS, bij eene teedergevoelige en vlugge geestgeſteldheid, een zeer aandoenelijk en voor gemoedsbewegingen ten hoogſte vatbaar geſtel moet gehad hebben, hetwelk verbazend veel moet geleden hebben door het akelig vooruitzigt op zijn lot." TIEN BIJZONDERHEDEN in 's Heilands lijden hebben de opmerking van den Geneesheer getrokken, bij welke hij, met gedurig rugzigt op 's Heeren karakter en geſtel, ſtilſtaat, en wier geheel genees- en natuurkundige beredenering den inhoud van dit werk uitmaakt. I. Dat des Heilands *zweet* in den hof *Gethſemane* als groote droppelen bloeds werd, die op de aarde afliepen, brengt een onderzoek voort naar de vermoedelijke redenen van dezen angst, naar den aard van dit zweet, en naar den grond van wetenſchap dezer gebeurtenis. Het vooruitzigt op zijn eigen lot, op het verraad zijns leerlings, op het lot zijner moeder, jongeren en vrienden, en op de verguizing zijner eigene deugd, worden hier voor genoegzame redenen van dezen angst opgegeven, waarbij voorzeker nog zeer veel kon en moest worden toegevoegd, doch hetwelk hier minder in aanmerking behoeft genomen te worden, wijl het veel meer op den aard van het zweet, door dien angst uitgeperst, dan op de oorzaak van denzelven aankomt. „Duizend „en meermalen is het waargenomen, dat van menſchen, „die zich in doodsangst, het zij door gemoedsaandoeningen, het zij door krankheid veroorzaakt, bevonden, niet alleen een zoo groote hoeveelheid van zweet „afvloeide, maar ook dat het ſomtijds zeer zwaar, „ſomtijds olieachtig en zelfs bloederig was; 'er wordt „echter niet gezegd, dat het bloed noch ook dat het „bloederig was, maar wel, dat het in zwaarte en in „dichtheid even als bijeengeloopen bloed nederviel." Dit zweet is dus alleen hoogstopmerkelijk ten opzigte van de hevige gemoedsaandoening en de ligchaamsontroering, waarin de Heiland bij den aanvang van zijn lijden verkeerde. De wetenſchap dezer gebeurtenis, die buiten iemands oog plaats gehad heeft, kan den *Apoſtelen* door den herrezen JEZUS zelven medegedeeld zijn, en verdient daarom de verdenking niet, waaronder de *Wurtzburger* Hoogl. PAULUS, de voorname beſtrijder van den volſlagen dood van JEZUS, haar heeft willen brengen. II. *De geeſſeling*, na de hevigſte ontroering en angst, moest hier eene afmatting en beroving van le-

levenskrachten aanbrengen, die eenen spoedigen dood voorbereidden, omdat de geeseling bij de *Romeinen* de opperhuid niet slechts, maar ook het vleesch van het ligchaam scheurde, en menigen lijder den dood veroorzaakte. Het is belagchelijk, met vele hedendaagsche *Duitsche* Godgeleerden te onderstellen, dat PILATUS hiermede slechts eene *ijdele strafvertooning* zou gemaakt hebben, vermits die zijn doel zou tegengewerkt hebben, om de *Joden* tot barmhartigheid te bewegen. Als voorbereiding zelve tot den kruisdood was eene strenge geeseling het geschiktste middel tot deszelfs verhaasting, en zou eene zachtere behandeling, op 's Landvoogds last, eene wreede barmhartigheid geweest zijn. III. De *doornenkroon* schijnt gevlogten te zijn geweest uit een, met doornen voorzien, plantgewas. MICHAËLIS dacht aan *ongedoornde beerenklaauw*, omdat de doornen doodelijke wonden aan het hoofd hadden kunnen toebrengen, vooral bij de baldadigheid van de krijgsknechten: doch RENSING merkt hierop aan, dat de doorns daartoe al zeer lang zouden moeten geweest zijn, en „ dat de meeste, door een niet zeer „ groot en rondpuntig werktuig gestokene wonden schie„ lijk van zelve toezuigen;" terwijl hij het weder met regt belagchelijk noemt, het krijgsvolk, waardoor JEZUS bespogen en geslagen werd, te veel mededogen toe te schrijven, om hem eene wezenlijke doornenkrans opgezet te hebben (*). Ook die mishandeling en het heen en weder sleuren van den Heer, die van alles het allerbitterst gevoel gehad moet hebben wegens zijn karakter en gestel, bragten JEZUS tot eene magteloosheid, die hem onder het dragen van zijn kruishout deed bezwijken. IV. De *drank*, die den Heer werd aangeboden bij zijne komst op den kruisberg, naar *Joodsch* gebruik ter hartsterking van den veroordeelden onder hunne gewone straffen, zou den kruiseling zijne smarten slechts verlengd hebben, en werd wijsselijk door JEZUS geweigerd. V. Breedvoerig is de Schrijver over *de kruisstraf zelve*, en, na een zeer letterkundig onder-

(*) De soldaten, zegt RENSING, konden met hunne *ijzeren handschoenen* gemakkelijk zulk eene krans vlechten. — Den *Recensent* is nooit de *ijzeren handschoen* bij de *Romeinen* voorgekomen. — Doch dit doet niets ter zake.

derzoek van de beſchrijvingen der Ouden, meent hij, dat de armen met touwen gebonden werden en bleven aan het dwarshout voor en na de vastnageling der handen, die ligtelijk, zoo wel door de zwaarte van het hangende ligchaam, als door ſtuiptrekking, losgerukt zouden geworden zijn; ook beweert hij de vastnageling der voeten tegen de hedendaagſche tegenſpraak dier verwonding, wier ongegrondheid hij in het breede bewijst; den gekruiſigden de zijde té doorſteken met eene ſpeer, was de genadeſlag, die zijn lijden verkortede, welke barmhartigheid echter verzeld ging met de voorafgaande beenbreking, om de ſmarten voor eenige oogenblikken zoo veel heviger te maken. — Het gevolg der kruisſtraf was altijd doodelijk, zijnde ſlechts één éénig voorbeeld van het herſtel eenes kruiſelings bekend. Bij ſommige lijders verwijlde de dood wel drie dagen; dit moet afgehangen hebben van derzelver geſtel, voorafgaande gebeurtenisſen en bijkomende omſtandigheden. De lijder van eene ſlijmachtige geſteldheid en geringe hartstogtelijkheid kon deze ſmarten langer verduren; want de vatbaarheid voor ontſteking is bij de mindere prikkelbaarheid zijner zenuwen minder. Een teeder geſtel, prikkelbaarder zenuwen, fijner bloedvaten; bloedrijkheid en aandoenelijkheid, daartegen, verhoogen de ſmarten en brengen de gevaarlijkſte en zelfs doodelijke toevallen voort. Indien nu vooraf nog veel zielelijden plaats heeft gehad, hetwelk het ganſche zenuwgeſtel krampachtig aandoet en den omloop der vochten in onregelmatige werking brengt, wanneer ook het ligchaam vooraf is afgemat en uitgeput, dan is alles voorbereid tot ontſteking, koud vuur en verſterving. Eene zwoele drukkende of eene heete lucht kan hierin almede grooten invloed hebben; dat het vallen eener regenbui of het gebruikmaken van drinken bij zulke lijders den dood verſnelt, wordt uit het berigt van STAVORINUS wegens eenen gepietſten *Macaſſar* te *Batavia* regt ter ſnede aangetoond. Dit alles nu toegepast zijnde op den Heiland, blijkt het alzins, dat zijn dood aan het kruis ſchielijk was te verwachten, dat de drukkende lucht daartoe medewerkte, en dat de uitzuiging van de edikſpons denzelven verhaast moet hebben. VI. Jezus hing, naar des Schrijvers berekening, vijf uren lang levende aan het kruis, en gevoelde zijn lijden verzwaard door ſchimp en hoon; zoodat zijne ziel nog evenzeer werd gefolterd als zijn ligchaam. VII. Eene algemee-

ne verdooving, het kenmerk eener naderende ontbinding, ſtelde den Heer in ſtaat om te drinken en daarna met luide ſtem zijne laatſte woorden te uiten. De verſterving der zenuwen neemt alle benaauwdheid weg, die het drinken bijna onmogelijk maakt, maar doet tevens den dood ſchier even ſnel voortgaan, als zich anders de werking der zenuwen aan de ſpieren mededeelt. Bij JEZUS werden die ſpieren nog voor eenen oogenblik genoegzaam verſterkt, om hem eene luide ſtem te vergunnen. VIII. Het *drinken zelf* verhaastede of voltooide des Heeren dood, die zoo zeer voorbereid was, dat deszelfs langer uitblijven, onder alle de aangevoerde bijzonderheden en omſtandigheden, veeleer als een wonder zou moeten beſchouwd worden, dan dat men nu den minſten grond heeft, om dien ſpoedigen dood als eenen *wonderdood* te achten, of, wijl men hiertoe ongenegen is, om denzelven als eenen *ſchijndood* aan te merken. De luide ſtem van den ſtervenden Heiland maakt het denkbeeld aan eene ſlaauwte belagchelijk, en is een *gemeenzaam verſchijnſel* bij lijders, die aan verſtervingen of inwendige plaatſelijke gebreken omkomen. IX. De *ſteek*, aan JEZUS in de zijde toegebragt, was niet iet ongewoons; waarſchijnelijk geſchiedde dit ook verder aan de medegekruisigden, want de beenbreking was op zichzelve toch geene doodverhaasting voor deze lijders; — dat men deze wreedheid niet pleegde aan JEZUS, is een blijk, dat men hem voor dood hield. X. Van de hoogſte aangelegenheid is de *wond*, door den krijgsknecht in de zijde toegebragt, en het daar uit *gevloeide vocht*. Na eene zeer breede wederlegging van andere gevoelens, meent de Schrijver, dat die ſteek doorgedrongen is door de maag en het middenrif tot in de holte van de borst, veelligt wel tot in het hart, en dat zij gevolgd is door eene aanmerkelijke hoeveelheid bloed en water, het eerſte voortvloeijende uit de doorſnede van vele aanzienelijke vaten, het laatſte uit de maag, in welke, even voor 's Heeren dood, het vocht gekomen was uit de edikſpons, en welk vocht nu als water wegvloeide. De *bloedvloeijing zelve na den dood* is geen wonderverſchijnſel; hetzelve is zeer gemeenzaam bij geſtikten en gehangenen, omdat het bloed van dezulken ten ſterkſten overhelt tot eene zeer ſpoedige ontbinding, hetwelk vooral plaats had bij de gekruisten, vooral wanneer zij van eene zeer gevoelige en hoogst prikkelbare ge-

geſtaldheid waren. — Met de naauwkeurige overweging van alle die bijzonderheden, welke den Geneeskundigen geenen twijfel moeten overlaten aan den waarachtigen en volſlagen dood des Heilands, kon de Schrijver geacht hebben zijne taak volvoerd te hebben: doch het luſtede hem, de tegenſpraak der twijfelaars nog geheel afzonderlijk in aanmerking te nemen, en den Hoogleeraar PAULUS van ſtuk tot ſtuk te wederleggen in alles, wat hij eerst ter beweringe eener *bloote nadering tot den ſchaar des doods*, en daarna ter aanwijzinge van het *natuurlijk herſtel der verdoofde levenskiem* bij JEZUS openlijk heeft in het midden gebragt. RENSING doet dit in een *Aanhangſel*, waarvoor hem de onpartijdigheid zeer verpligt is. Met dezulken, die de ganſche geſchiedenis der opſtandinge ontkennen, oordeelt de Schrijver, met regt, niets te doen te hebben; maar alle die bezwaren, welke op grond der geſchiedenis zelve door den Hoogl. PAULUS zijn ingebragt, worden door hem geregeld overwogen. Deze brengt het luide geroep van JEZUS, *het is volbragt*, als een bewijs bij, dat JEZUS nog niet tot ſtervens toe gekomen was; maar de Geneesheer toont het onderſcheid aan tuſſchen het levens- en het ſpiervermogen; — hij ſpreekt van de kortheid des tijds, dien JEZUS aan het kruis hing, hetwelk alleen voor zwakke geſtellen zoo ras doodelijk zou kunnen zijn: maar het geſtel van JEZUS behoorde onder de teedere, en had oneindig meer vooraf, dan een gemeen kruiſeling, geleden; — hij betwist de doornageling der voeten: maar op onvoldoende gronden, gelijk beſlisſend wordt aangewezen; — hij wil, dat JEZUS des morgens bij zijne opſtanding nog te krachteloos en zwak was, om de omhelzing van MARIA te kunnen toelaten: maar voor dit voorgeven is geen grond hoegenaamd in 's Heilands woorden, *raak mij niet aan* enz., hoe duister derzelver zin ook moge zijn; — hij zegt, de dood van JEZUS was, als hij den geest gaf, *ſyncoptisch*, ſlechts *doodſchijnende*, en zou daarna eerst overgegaan zijn in eenen *waren dood*, indien de warmte der grafplaats in het nog koele jaargetijde de oplosſing der prikkelende kracht van de ſpecerijen, waarin JEZUS gewikkeld was, niet bijzonderlijk had bevorderd, en deze prikkeling gelukkiglijk gewerkt had op het nog overige levenskiemtje, zijnde het herſtel van kruiſelingen wel hoogst bezwaarlijk, maar niet onmogelijk, en kunnende men niet weten, hoe de aard-

beving of ſtorm, of *electrike* vloeiſtof, of andere geheime krachten, tot dat van JEZUS hebben kunnen medewerken. Tegen de laatſte vooronderſtellingen, als hoogst verwerpelijk bij alle verklaring van verſchijnſelen, laat de Schrijver den Wijsgeer KANT zeer wel te pas het woord voeren; hij zelf toont duidelijk aan, dat de Hoogl. PAULUS den Geneesheer, wiens gezag hij ingeroepen heeft, om 's Heilands dood *ſyncoptiſch* te verklaren, niet wel verſtaan heeft; dat geen ſchijndood immer door een ſterk geroep wordt voorafgegaan, en dat overigens „ geene gematigde lucht, ſpecerij, aardbeving of *electrike* ſchok in ſtaat zijn, om doorgeſnedene aanzienelijke vaten te herſtellen, om eene maagwonde „ van eenige duimen breedte te hechten, om binnen „ weinige uren een van levensvermogen uitgeput lichaam nieuwe ſpier- en veerkracht aan te brengen, „ noch de tot bederf en verrotting overhellende vochten tot nieuwe levensbronnen te herſtellen." — Veelvuldige aanhalingen, vergelijkingen en beoordeelingen van oude en hedendaagſche geneeskundige en andere Schrijvers, aan den voet der bladzijden geplaatst, geven geen gering aanzien van geleerdheid, vlijt en waarde aan deze Verhandeling, die voorts vol is van belangrijke waarnemingen der hedendaagſche Geneeskunst, en voorafgegaan wordt door een breed Voorberigt, verzekering gevende, dat de Schrijver al, wat hem ſlechts is voorgekomen over zijn onderwerp door anderen geſchreven te zijn, vooraf gelezen en onderzocht heeft. In dat Voorberigt geeft de Schrijver ook zijne gevoelens op over Wonderen in het algemeen, met wederlegging van de bedenkingen tegen derzelver beſtaanbaarheid door anderen gemaakt, welke opgave in verband ſtaat met het beſluit zijner ganſche Verhandeling: „ dat JEZUS de „ CHRISTUS onze Heer en Zaligmaker waarachtig geſtorven en door de onmiddellijke kracht Gods van den „ dood opgewekt en tot een onvergankelijk en onverderfelijk leven overgegaan is." — Niet gansch ongegrond is des Schrijvers verzoek om verſchooning voor ſtijl en taal: maar hartelijk gaarne wordt dezelve hem geſchonken. Het hapert echter veel minder aan 's mans ſtijl en taal, dan wel aan de bloote ſpelling; en hoe gaarne zou hem hierin de een of ander zijner letterkundige vrienden den geringen dienst der verbetering in de drukproeven bewezen hebben! — Mogt nu ook een be-

bekwaam Regtsgeleerde de *geſchiedenis der regtspleging* van JEZUS eens ter hand nemen, om ze enkeld als Regtsgeleerde te beſchouwen! — Deze wensch is bij den *Recenſent* niet nu voor het eerst opgekomen, maar zoo dikwijls hij vernam, dat men *de burgerlijke bedoelingen* van JEZUS heeft durven verdenken, ten einde zoo wel de onſchuld van zijn lijden twijfelachtig te maken, als men openlijk de waarachtigheid van zijnen dood heeft durven wederſpreken. — Mogt nu het voorbeeld van onzen geneeskundigen Landgenoot hiertoe bemoedigend zijn voor eenen onzer Regtsgeleerden, zoo zou men nieuwe verpligting hebben aan den waardigen man, die zijne weldadige kunst dienstbaar heeft gemaakt ter gerustſtellinge van het geloovige hart zijner *medechristenen*.

Lexicon Latino-Belgicum ex majori *Schelleriano* aliisque contractum in uſum ſtudioſae juventutis, Auctore J. P. JUNGST. Zutphaniae apud *H. C. A. Thieme*. 1806. 8vo. form. min. pagg. 945.

Ongetwijffeld heeft de Heer JUNGST der Schooljeugd eenen weezenlijken dienst gedaan met het opſtellen van dit Woordenboek. Een gedeelte der Voorreden van den kundigen Heere HERM. BOSSCHA, met eenige verkorting overgenomen, zal den Leezer in ſtaat ſtellen om over deszelfs waarde eenigzins te oordeelen. De Boekverkooper THIEME had hetzelve geheel afgedrukt hem toegezonden, en verzocht er eene aanprijzende Voorreden voor te plaatzen (*). „ Dit verzoek," zegt de Heer BOSSCHA, „ was mij onverwacht en niet zeer aan„ genaam. Indien ik al genegen ware geweest, het ge„ heele Werk van voor tot achter door te leezen, het „ gezach van elk bijzonder woord te toetzen, en te „ onderzoeken, of de Nederduitſche Overzetting over„ al aan het Latijn volkomen beantwoordde, zoude ik „ daartoe geene ruimte van ledigen tijd gehad hebben. „ Dit

(*) Vijf jaaren vroeger had de zelfde Boekverkooper den Hoogleeraar over den aanleg des Werks geraadpleegd, maar zedert van de uitvoering niet geſproken.

„ Dit alles diende ik evenwel te doen, indien ik de rol
„ van eenen beoordeelaar recht wilde uitvoeren. Ik
„ kónde evenwel niet van mij verkrijgen, het heuſche
„ verzoek van eenen vriend te weigeren. Ik beſloot
„ daarom, eenige plaatzen, zo als zij mij zonder keuze
„ in het oog vielen, met naauwkeurigheid te onder-
„ zoeken, om zo met waarſchijnelijkheid eene giſſing
„ te kunnen maaken over de waarde van het geheel."
Het gevolg was, dat het Woordenboek van JUNGST den Heere BOSSCHA bleek verre de voorkeur te verdienen boven alle vroegere *Twee- Drie-* en *Viertaalige Handwoordenbœken*; dat de Opſteller, in het uitkiezen der Woorden, meestal het Woordenboek van SCHELLER, volgens de uitgaaf van RUHNKENIUS, gevolgd is, maar evenwel ook eene nieuwe, grootlijks vermeerderde, Hoogduitſche uitgaaf van dat Woordenboek, en nog andere laatere Woordenboeken, gebruikt heeft. De Heer BOSSCHA keurt dit laatſte niet volkomen goed, en had liever gezien, dat men zich bepaald had tot de uitgaaf van RUHNKENIUS, om er geene woorden in te brengen, welke niet door het gezach van goede Schrijveren gewettigd worden. Hij verſchoont het, evenwel, met de bedenking, dat de Heer JUNGST een gemaatigd gebruik van andere woorden gemaakt hebbe, en dat zijn oogmerk ſchijnt geweest te zijn, den beoefenaar der taale niet alleen de beste Latijnſche woorden te doen kennen, maar ook in ſtaat te ſtellen, om, behalven de *Auctores Claſſici*, nog andere Schrijvers te verſtaan. De vertaaling der Latijnſche woorden is den Heere BOSSCHA doorgaans wel voorgekomen, en hij meent te kunnen verzekeren, dat men hier weinige fouten, ten minſten in vergelijkinge met andere Boeken van deeze ſoort, zal aantreffen.

Wij onderſchrijven gaarne dit oordeel van den geleerden Voorredenaar, en zijn met hem van gevoelen, dat het Werk met veel nut kan gebruikt worden: maar de Leezer zal verlangen, dat wij hem een weinig meer onderrichten omtrent ſommige bijzonderheden.

Bij de Zelfſtandige Naamwoorden is overal de uitgang van den tweeden Naamval of den *Genitivus* bijgevoegd, en daar achter eene *m*, *f*, of *n*, om het Geſlacht des woords aan te duiden. Ook zijn de voornaamſte letter-greepen gekenmerkt, ten opzichte van derzelver lengte, met de gewoone tekens. Om ſlechts van de eerſte blad-

zij-

zijde een voorbeeld te neemen. *Abăvus*, i, *m.* *Abdicātio*, ōnis, *f.* (hier had men ook de lengte der tweede en derde lettergreep wel mogen tekenen) *Abdōmen*, ĭnis, *n.*

Achter de Werkwoorden volgt doorgaans het *perfectum*, het *supinum* en de *Infinitivus*. Doch hieromtrent is de Opsteller zich niet altijd gelijk gebleven: de *Infinitivus* ontbreekt al dikwijls, gelijk ook wel eens het teken of men de laatste lettergreep op eene na voor lang dan kort hebbe te houden. Het is waar, uit de bijgevoegde cijfferletters kan men meestal zien, tot welke *Conjugatie* het woord behoore; hetgeen, gelijk men weet, de lengte der gemelde lettergreep bepaalt. Bij voorb. *Dēpleo*, *ēvi*, *ētum*, 2. *Dŏceo*, *cŭi*, *ctum*, 2. *Abstĕrgeo* en *Abstĕrgo*, *si*, *sum*, *ĕre*, 2 *en* 3. Maar somtijds ontbreeken deeze tekens, b. v. in *Abhorreo*, *Absorbeo*, *Abstĕrreo*. Des Verzamelaars oogmerk was, waarschijnelijk, de drie laatste *Conjugatien* met de cijfferletters 2, 3 en 4 te tekenen, waaruit men dan van zelve mogt besluiten, dat een Werkwoord, waarbij men niets vond, tot de eerste behoorde. Ten opzichte der derde en vierde heeft hij dit naauwkeurig genoeg waargenomen, en wij hebben slechts enkele voorbeelden, als bij *Eo*, *Epascor*, en zeer weinige andere, ontdekt, waar het verzuimd is. Maar bij de Werkwoorden der tweede Conjugatie is het verzuim menigvuldiger.

Daar, zo als wij zeiden, de Geslachten der Naamwoorden alleenlijk door eene enkele letter worden aangeduid, ware het niet kwaad geweest, van deeze en meer dergelijke tekens, met de bijgevoegde betekenis, een lijstjen voor of achter het Werk te voegen. Het Boek is zekerlijk geschikt om door eerstbeginnenden gebruikt te worden, en deezen begrijpen juist niet van zelve, dat *i. e.* betekent *id est*, of *i. q. idem quod.* Aan een zodanig lijstjen hadden de Boeken, *bij den Uitgever dezes gedrukt en alom te bekomen*, wel een plaatsjen op eene der drie achterste bladzijden mogen inruimen.

Uit hetgeen wij tot nog toe gezegd hebben, ziet de Leezer, dat het Werk, schoon vatbaar voor verbeteringen, (en wat Werk is daarvoor niet vatbaar?) onzes oordeels, aanprijzing verdient. Het kan zekerlijk, en zal waarschijnelijk, met vrucht in veele Latijnsche Schoolen gebruikt worden, misschien wel allengskens de ou-

de *Dictionaria* verdringen. Wij vertrouwen daarom, dat het den Verzamelaar en den Uitgeever niet onaangenaam zal zijn, indien wij nog eenige aanmerkingen laaten volgen over hetgeen, naar ons inzien, tot volmaaking van dit Woordenboek bij volgende Drukken zoude kunnen gedaan worden.

Een Werk van deezen aart kan onmogelijk in eens tot volmaaktheid gebragt worden; er zullen noodwendig hier en daar misslagen inſluipen, en drukfeilen zijn genoegzaam onvermijdelijk. Deeze hebben wij juist niet veele aangetroffen. De zorgvuldigheid van den verbeteraar der proeven verdient lof. Onder de weinige overgeblevene behoort, dat men bij het woord *Acclarate* leest *cera ſigna*, in plaatze van *certa*, en bij het woord *Sigma*, *de Griekſche* 6, in plaatze van *S*. Ook plaatzen wij gaarne op deeze rekening hetgeen wij boven gezegd hebben van de onnaauwkeurigheid in het ſtellen van de getalmerken der Conjugatien.

Hoezeer doorgaans de Latijnſche woorden wel zijn overgezet, gelijk de Heer BOSSCHA in zijne Voorreden getuigt, zijn ons eenige plaatzen voorgekomen, waarin de vertaaling netter had kunnen zijn. Wij zullen alleenlijk van de eerſte bladzijden eenige voorbeelden aanwijzen, en ze den Heere JUNGST ter beproevinge overlaaten. — *Abaculus*, leezen wij bl. 3, *eigenl. eene kleine vierkante vlakte, dobbelſteen, tafeltjen enz. tot bereiding van een vloer.* Een tafeltjen tot bereiding van een vloer! — Doch misſchien behooren de laatſte woorden alleen tot het voorgaande *vlakte* of *dobbelſteen*. Maar men had er wel mogen bijvoegen, dat *abaculus* ook eene ſoort van *ſchijf* in het ſpeelen gebruikelijk, of, volgens anderen, een *rekenpenning* betekent. — *Abacus* ſchijnt ons in de derde betekenis niet zozeer een *ſpeeltafel* te zijn, als wel het bord daar op geſpeeld wordt. — *Abequitare*, *te paard vluchten*; *te paard wechrijden* was beter. Bij LIVIUS XXIV, 31. wordt het woord wel van vluchtenden gebruikt; maar die betekenis wordt alleen bepaald door de omſtandigheden des verhaals, en door bijvoeginge van het woord *pavidi*. Anders kan men *abequitare* zeer wel zeggen van iemand, die op zijn gemak te paard van eene plaats wechrijdt (*). — Bij *Aberratio* zouden wij voor

(*) [Men mag hier wel bijvoegen, dat DRAKENBORCH eene andere leezing volgt, en de voorkeus geeft aan *adequitaverint*.]

neer *afkomst* liever ſtellen *afwijking* of *ontwijking*. — *Ablúo*, 1. *afwaſſchen*. 2. *verdelgen*. Voor dit laatſte ongetwijffeld beter *uitwaſſchen*. — *Abrupte*, 1. *afgebroken*. 2. *ſteil*, *regtſtreeks*. 3. *driftig*, *oploopend*. Van de laatſte betekenis weet Rec. zich geen voorbeeld te herinneren, gelijk ook niet van *abſciſe* voor *hevig*, *driftig*. — Bij *abſiſtere* zouden wij, voor hetgeen er nu ſtaat, liever zien 1. *ſcil.* ſe, *zich verwijderen*, *weegaan*. 2. *uitſcheiden*, *aflaaten*, *en*, *in dit geval*, *dikwijls met een*' Ablativus, *b. v.* ſpe, bello, *enz.* — *Accipere* heeft, onzes weetens, niet de betekenis van *uitleggen* of *verklaren*; wel die van *verſtaan*, *begrijpen*, *opvatten*. Ook mist hier de betekenis *onthaalen*. — *Advocare*, in den zin van *uitſtel geeven of verkrijgen*, *verwijlen*, *talmen*, is ons ook te eenemaal onbekend. — De uitdrukking *paraxysmus* bij *acceſſio* is voor eerstbeginnenden duister. Duidelijker zoude zijn *aanval van ziekte*, *verheffing van koorts*.

De Heer BOSSCHA, zo als wij reeds hebben aangemerkt, had liever gezien, dat men, in de keuze der woorden, zich bepaald had tot het Lexicon van SCHELLER, volgens de uitgaaf van RUHNKENIUS. Wij zijn hierin met hem volkomen van één gevoelen. Het Lexicon van JUNGST is zekerlijk geſchikt tot ſchoolgebruik. Maar om de Jeugd het Latijn goed te doen leeren, behoorden haar, vooral in de eerſte jaaren, geene andere dan van de beste Schrijveren ontleende woorden te worden voorgehouden. Iemand, die de taal der Romeinen wil machtig worden, zoveel zulks omtrent eene doode taal mogelijk is, moet dezelve zoeken in de zogenaamde *Auctores Claſſici*, en zich met andere Schrijveren niet bemoeien, voor dat, door het vlijtig leezen der eerstgemelden, en door eigene opſtellen, zijn ſmaak geoefend en zijn ſtijl gevormd is. Maar daartoe is noodig, dat men hem geene Woordenboeken in handen geeve dan van woorden, welke in de *gulden* eeuwe der Latijnſche taale, of ten hoogſten in de *zilveren*, zo als men ze noemt, in gebruik waren. Van woorden van laateren tijd, en van verouderde woorden, zoude men, des verkiezende, een afzonderlijk *Gloſſarium* achteraan kunnen voegen; maar zij moeten niet onder de andere van den besten tijd vermengd worden, en vooral niet zonder bijgeſteld teken, waaraan men ze kan onderſcheiden. — Ook mogt men wel eenige aanduiding voegen bij woorden, welke, zoveel wij weeten, alleen

van ſommige bepaalde onderwerpen in gebruik, en eene ſoort van kunsttermen waren: b. v. *acclarare*, dat ik leenlijk in het ſtuk van wichelaarijen voorkomt. —— Verdachte woorden moeten geheel worden verbannen, b. v. *abſortiv*, dat men ſlechts in één enkele plaats van SUETONIUS leest, en daar nog veelal voor eene verdorven leezing houdt.

Ons bericht en aanmerkingen zijn breeder uitgeloopen dan wij ons hadden voorgeſteld, niet uit eenige zucht tot berisping, maar uit begeerte om een waarlijk nuttig Werk tot eenen hoogeren trap van volkomenheid te zien brengen. Wij hoopen, dat en Opſteller en Uitgeever ze in dat licht zullen beſchouwen, en zich ſteeds meerdere aanſpraak op de achting en dankbaarheid van Leerlingen en Leermeesteren verwerven.

Ik ben ook in London geweest. Een Pendant tot, Ik ben ook in Parijs geweest. Naar het Hoogduitsch. In den Hage, bij J. Immerzeel, Jun. 1806. *In 8vo.* 203 *Blz.*

In zekeren zin brengt het eene Boek het ander voort. Wij hebben, in den langduurigen loop onzer Boekbeoordeelingen, 'er veelvuldige blijken van aangetroffen; en kan het de opmerking niet ontgaan van eenig mensch, die van leezen eenigzins zijn werk maakt. Daarenboven wordt zulks, bij wijlen, aangeweezen in de Voorreden, zeldzaamer op den Titel, gelijk het geval is met het thans voor ons liggend Boeksken. Het herinnert ons aan de drie Stukjes over *Parijs*, door den Uitgeever deezes in 't licht gezonden, welker leezing ons vermaakte en leerde, blijkens onze beoordeelende gunſtige Aankondigingen, daarvan gegeeven (*).

De tijd, wanneer deeze Brieven, de Stad *London* betreffende, daaruit geſchreeven zijn, of veronderſteld worden geſchreeven te weezen, door eenen *Duitſcher*, die zich daar meer dan tien jaaren heeft opgehouden, wordt niet vermeld; de Inhoud draagt alleïwegen blijk, dat zij van vrij laaté Jaartekening zijn, doch geſchreeven wanneer FOX nog het onderſpit delfde; althans wij vinden hiervan een duidlijk ſpoor, als bij bl. 108 ſchrijft: „ Bezat FOX, bij zijne bewonderenswaardige bekwaam-

„ he-

(*) Zie onze *Vaderl. Letteroef.* voor 1805, bl. 219 en 549.

„ heden, het vermogen van eenen CURTIS (een *Alder-*
„ *man* van grooten rijkdom, doch een Beſchuitbakker
„ van beroep) de regering zou voor zijnen vrijheids-
„ geest even ſterk ſidderen, als men nu, bij zijne be-
„ krompene omſtandigheden, over den magteloozen va-
„ derlander ſpot, en hem met ſmaad en verachting be-
„ handelt."

Het is de Stad *Londen* niet, met welker Beſchrijving de Autheur ons bezig houdt; hiertoe wijst hij over op FABRICIUS, WENDEBORN, ARCHENHOLTZ, MORITZ, LA ROCHE en anderen: hij bedoelt een *Zedetafereel van Londen* te ſchetzen. In de daad een Tafereel, 't welk niets bevalligs den oogen biedt, en veel verſchilt van andere, deswegen opgehangen. Des vermaant hij ons in den *Eerſten Brieve*; die ons onderrigt, dat *Londen* geene zo hoogst ongezonde plaats is, als men die Stad uitkrijt. Dat 'er veele ziekten heerſchen, wil hij niet aan de *Clima*, (waarom niet Lugtsgeſteltenis?) maar aan het heerſchend zedebederf en de leevenswijze toegeſchreeven hebben.

Volgende Brieven dienen, over 't algemeen, om dit te ſtaaven; zo vermeldt en toont ons de *Tweede*, dat, ondanks te *Londen* alles, waarna zelfs de meest verfijnde zinnelijkheid wenſchen kan, voor geld te bekomen is, in geene groote Stad van ons Werelddeel zo weinig waar leevensgenot geſmaakt wordt, als in dit hooggeprezene *Londen*. Hiertoe ſchetst hij een *Londensch* gastmaal, waar alles nederkomt op: *men eet, men drinkt!*

De *Derde Brief* verheft de *Londenſche* zindelijkheid boven de *Hollandſche*, ſchoon de laatſte ten ſpreekwoord geworden is. Dit is de éénige Brief tot lof, en een zeer korte. Breeder weidt de *Vierde* uit over de Modedwaasheden in kleeding. Voorheen hadt men 'er een gevestigden tegenzin in *Franſche* dragten en gewoonten; „ thans," ſchrijft hij, „ aapt men ze niet alleen in alle ſtanden op het ijverigſten na, maar ſchijnt 'er zelfs eene eer in te ſtellen om onze Galliſche naburen in de onzinnigſte buitenſporigheden der mode te overtreffen; met dit onderſcheid echter, dat men Engelsch wezenlijkheid (*ſolidität*) met Fransch klatergoud vereenigt; waardoor het dan ook komt, dat wij voor de kopien vijf ja tienmaal zoo veel moeten betalen als onze ligtzinnige buren voor de origineelen. — Het allerergſte is; bij de grillige veranderingen, die de toverſtaf der

mo-

mode telkens doet ten voorſchijn komen, ſtoort men zich niet in het minſten aan de zedelijkheid of de gezondheid van het ligchaam." Hierover uitgeweid hebbende, vermeldt hij in 't bijzonder: „ Het was in het laatstverlopen najaar onder de dames *du ton* zoo algemeen de mode om halfnaakt in het publiek te verſchijnen, en de verborgene ſchoonheden van hun (*haar*) ligchaam openlijk ten toon te ſtellen, dat een aanzienlijk gedeelte der vrouwelijke *beau monde*, die door de natuur, zoo verre hun (*haar*) boezem betrof, ſtiefmoederlijk bedeeld waren, hunne (*haare*) toevlugt tot kunſtige van wasch vervaardigde borſtjes namen, om toch niet door de mode verraden te worden." Het ongelukkig geval van eene zo met borſtjes voorziene Dame, die bij eene flaauwte haar ontvielen, uit *the School for Fashion* van Mevrouw THICKNESSE, is aartig, maar voor ons te lang. — Onze Brielſchrijver ergert zich niet aan kleinigheden in den opſchik en de kleederdragt, maar ijvert tegen het Modedespotisme, als het tegen de goede zeden aanloopt, gelijk in *Londen* het geval is. „ Eerbaarheid, ſchrijft hij, en goede zeden maken in onze hedendaagſche *elegante cercles* een erbarmelijk figuur, zo hen de toegang nog bij oogluiking vergund worde. Onze jonge Dames naar de mode veroorloven zich, bij voorbeeld, geſprekken, uitdrukkingen, en vrijheden in hunne (*haare*) gedragingen, waarover eene hoer van profeſſie zich voor twintig jaren tot in hare ziel zou geſchaamd hebben. Meisjes van veertien of vijftien jaren weten, in onze verlichte dagen, van zekere dingen meer, dan hunne (*haare*) grootmoeders toenmaals wisten." — De ſchilderij, welke hij ophangt van den invloed der Mode op de zedelijkheid, is ſterk. „ Ik houd mij verzekerd," zegt hij onder andere, „ dat, wanneer eens die ongelukkige ſchepzels, welke van de ontucht hunne (*haare*) kostwinning maken, op eene publieke plaats in den toeſtand der naaktheid durfden verſchijnen, waarin zich zoo vele Dames van den eerſten rang op de *aſſemblées* en in de *opera* preſenteeren, zij, zonder komplimenten, door de eerzame politie opgepakt en naar het tuchthuis zouden verzonden worden." — Geldverſpilling, ſchulden, echtſcheidingen zijn de hier breed aangetoonde gevolgen der heerſchende weelde. De Modekraamſters krijgen hier haare welverdiende beurt.

Der *Londenaaren* wanſmaak, ten opzigte van kunstgewrog-

wrogten, tooneelspeelen, muzijk en schilderijen, wordt in den *Vijfden Brieve* gegispt; en die zelfde tugtroede treft in den volgenden niet minder sterk, als de Schrijver over gebrek aan *Delicatesse*, of eene verkeerde, de hekelpen voert, verwijsde Mannen en vermande Vrouwen beschrijvende.

Aan de kundigheden der Sexe doet de Briefschrijver hulde; hij laat zich deswegen dus hooren. „ De Duitsche Literatuur wordt hier, over het geheel, meer door het vrouwelijke dan door het mannelijke geslacht op prijs gesteld en gekultiveerd; offchoon Bisschoppen en Staatsmannen, halfgeleerden en weetnieten, huichelaars en domme dwepers daartegen, als tegen een kweekschool van ongeloof, van Anarchie en zedenloosheid, met vromen en schijnheiligen ijver inschreeuwen; wijl, tot roem van *Duitschland*, onze brave Schrijvers geene kruipende slaven van Despoten zijn; maar den geest der ware Vrijheid, die slechts door de meer en meer toenemende verlichting en eene zuivere zedenkunde bestaan kan, met het zelfde enthusiasme pogen te verbreiden, waarmede tegenwoordig velen der beste Engelsche Schrijvers het blinde geloof en de onwaardelijke slaafsche onderwerping aan de magtspreuken van heerschzuchtige booswichten prediken."

Dit wordt voortgezet in den *Achtsten Brieve*, waarin wij, onder meer hiertoe betrekkelijk, vermeld vinden: „ Iedere vrijmoedige en op het gezonde verstand gegronde bedenking over godsdienstige instellingen; iedere afwijking van het leerstelsel, om alles, wat ons voorgeprodikt wordt, zonder onderzoek, blind te gelooven, het zij in geschrift of bij monde voorgedragen, heet hier *Illuminatisme* en *Atheisme*: iedere arbitraire afkeuring van tegen regt en billijkheid inloopende maatregelen der Regering, wekt daadlijk het vermoeden van *Jacobinisme*." — Sterk is de trek: „ Schilder en Dichter beelden de Geregtigheid doorgaans af met eenen blinddoek voor de oogen; doch hier heeft die Dame den doek reeds voorlang weggeworpen, en ziet, eer zij beslist, met beide de oogen, wel ter dege toe, tot welke partij de onderdrukte behoore, die om hare hulp smeekt, en of hij wel gelds genoeg hebbe, dat het der moeite waardig is zijn regt te handhaven." Schandelijk gaat het 'er met de Amptbegeevingen toe.

De *Negende Brief*, die aanvangt met eene betuiging tot lof van de *Engelsche* Natie in den grond, dient ten

be-

bewijze, dat de *Geldzugt* alles verpest en bederven heeft. Wij mogen dien niet afschrijven, noch ook overneemen, wat de volgende vermeldt van der *Engelschen* grooten en kleinen Adel; terwijl de *Elfde* strekt om te toonen, dat het leeven der *Londonner* Grooten, die den toon der Mode volgen, een onafgebroken reeks is van ziel en lichaam afmattende dwaasheden. Een *Londensche Assemblée*, bij den naam van *Rout* bekend, strekt hier tot een staal, doch is voor ons te uitvoerig. — De *Twaalfde Brief* wijst aan, hoe de zugt tot zinnelijke vermaaken, en tot allerhande Modedwaasheden, die de Grooten in *Engeland* zo zeer beheerscht, zich ook meer en meer onder de Koopljeden, en den Middenstand, als een voortloopende kanker, begint te verspreiden. Hier wordt het gordijn der verkwistingen in die standen opengeschooven; terwijl de *Dertiende Brief* het gemeene volk in *Londen* als ten uitersten slegt afmaalt. De *Veertiende* wijst aan, dat men nergens ter wereld zo veel reden heeft om tegen fielterij en bedrog bestendig op zijne hoede te zijn, als in *Londen*; daar bloeit, in vollen nadruk, de hoogeschool voor schelmen van de doortraptste en gevaarlijkste foort. Zulks wordt niet gezegd, maar beweezen.

Het Opvoedingsweezen in *Engeland*, en bijzonder in *Londen*, geeft de afzigtigste trekken in den *Vijftienden Brieve* te zien. De *Zestiende* geeft een allerongunstigst denkbeeld van den Geestlijken Stand in de Hoofdkerk; terwijl hij de Disfenters en de Schotsche Kerkleeraars prijst, niettegenstaande de *Geestlijkheid der heerschende Kerk* zich alle moeite geeve, om hun, als *Sociniaanen* en *Republikeinen*, te verketteren. — Van de *Methodisten* zal men zich, naar 's Schrijvers opgave, geen voordeelig denkbeeld vormen.

De *Zeventiende Brief* leert ons de *Londensche* Advocaaten, Artzen en Kwakzalvers kennen. Veel overneemenswaardigs komt 'er in voor. Dan wij schrijven den laatsten of *Achttienden Brief* geheel af.

„ Voor dat ik van u en uwe lezers afscheid neme, zal ik nog kortlijk het een en ander wegens den tegenwoordigen toestand van onze Republiek der Geleerden aanteekenen, welk ik vertrouw, dat velen niet onaangenaam zijn zal.

„ De hier heerschende zinnelijkheid bezorgt den *Londonner* Kunstenaren, in zoo verre zij die door hunne kunst-

Tranzaktien kunnen aankweken, een meer dan toereikend beſtaan, en dikwijls aanzienlijke rijkdommen. Schilder, tooneelſpeler, muzijk- en dansmeester leeven hier in overvloed; terwijl de behoeftige maar doorkundige Geleerde gebrek moet lijden. De hoofdoorzaak hiervan is, dat onze Regering het licht te zeer ſchuwt om ware geleerdheid te vereeren en te bevorderen; maar integendeel niets onbeproefd laat om de verkondigers der weldadige waarheid te onderdrukken, of, zo zij dat niet kan, door domkoppen, als *Barruel cum ſuis*, bij hij de Natie gehaat te maken, en dat de grooten en rijken te veel tijds aan het dierlijke gedeelte hunner natuur verkwisten, dan dat zij aan het *Godlijke*, welk in den menſch ligt, denken, en aan de roepſtem der zuivere Reden gehoor geven kunnen."

"Daarvandaan komt het dan ook, dat een geleerde te *London* weinig gelegenheid heeft, om in de verkeering met de beſchaafde en groote wereld den fijnen toon en edelere kultuur aan te leeren. Weinige lieden van rang bewijzen hier den geleerde de achting, die de waardige Sir JOSEPH BANKS bij iedere gelegenheid aan den dag legt. De meesten ontvlugten veeleer zijn gezelſchap, als of hij met de peſt beſmet ware. Grieks en Latijn is trouwens nog zoo wat in aanzien, en de *Botanicus* en *Chemicus* vinde hier en daar nog mannen, die hunnen kundigheden geregtigheid wedervaren laten; doch ieder ander vak van geleerdheid wordt met eene ongeloofliike onverſchilligheid beſchouwd; en de geleerde is hier zoo volſtrekt van alle publieke hulpmiddelen verſtoken, dat wij, zonder den kundigen BAROUET, niet eenmaal weten zouden, wat tijdperk het thans in het rijk der Wetenſchappen is. — Deze koelheid, die de *Londenaars*, over het algemeen, den geleerden betoonen, het gebrek aan dadelijke onderſteuning van de zijde der regering, noodzaakt de verſtandigſte koppen, om den kortſten en zekerſten weg tot hun levensonderhoud in te ſlaan en zulke kunſtſtukken te vervaardigen, die het beſte aan den man willen en het meeſte geld opbrengen."

Over 't geheel zal men dit Tafereel van *Londen* wat ſterk gekleurd vinden, doch de waarheid der grondtrekken moeten erkennen. Een *Duitſcher* heeft deeze Brieven geſchreeven, en wij twijfelen niet of ze zijn door een *Duitſcher* vertaald.

Het

Het Leeven en Staatsbeſtuur van WILLIAM PITT, *Eerſte Lord der Theſaurie, Kanſelier van den Exchequer enz. Of* PITT *voor den Regterſtoel der Nakomelingſchap, door een onpartijdigen Waarneemer. Uit het Hoogduitsch. — Vermeerderd met een Bijvoegzel, behelzende eenige bijzonderheden aangaande het Leeven van dien geweezen Staatsman. Naar het Engelsch. Te Haarlem, bij* F. Bohn. 1806. *In gr.* 8*vo.* 162 *Bl.*

Bij het leeven van den Heere PITT is 'er reeds veel over hem als Staatsman geſchreeven, en heeft men niet vernoemd het een en ander uit het *Engelsch* vertaald onzen Landgenooten ten beſte te bieden; onze *Letteroefeningen* draagen dezwegen getuigenis. Nu en dan leverde ons *Mengelwerk* een ſtukje tot hem betrekkelijk. Wij mogen onze Leezers herinneren aan de Leevens- en Characterſchets van hem, inzonderheid als Staatsman, en overgeſteld tegen FOX, in dit Deel, bl. 105 enz. geplaatst. Te wagten was 't, dat het, na PITT's dood, aan geene Leevensberigten of Leevensbeſchrijvingen, op kleinder en grooter ſchaal, zou ontbreeken. Van dien overvloed kan het ſtukje voorhanden een bewijs opleveren, daar het, om zo te ſpreeken, twee Leevensbeſchrijvingen van dien Staatsman geeft.

Moeilijk, in de daad, moet het vallen, het juiste midden en de waarheid te treffen tuſſchen de wijd uiteenloopende gevoelens wegens dien Staatsman, toen hij op het groot tooneel der wereld eene zo aller in 't oog loopende hoofdrol ſpeelde. „Men hoorde hem," gelijk de Vertaaler in het Voorberigt te recht opmerkt, „meermaalen uitkrijten voor den geeſtel des Menschdoms; terwijl, aan den anderen kant, een der Parlementsleden hem in verrukking den van den Hemel gezonden Minister noemde."

De *Hoogduitſche* ongenoemde Schrijver, dien men hier *Nederduitsch* doet ſpreeken, poogde dit midden te treffen. Niet ongepast zijn de gezigtpunten, waaruit hij ons dien Staatsman doet beſchouwen. Derzelver opgave zal kunnen ſtrekken om den Inhoud onzen Leezeren onder het oog te ſtellen. In negen onderſcheidene doet hij PITT kennen, I. *In zijne jeugd.* II. *Als Spreeker in het Parlement.* III. *Als openlijk Staatsdienaar en Kanſelier der Schatkamer.* IV. *Als eerſte Lord der Schatkamer en eerſte Minister.* V. *Zijn gedrag gedurende de Ziekte des Konings.* VI. *Hoe hij in Buitenlandſche belangrijke zaaken, zints de Franſche Omwenteling, zich gedroeg.* VII. PITT *meer bepaald in zijne bedrijven voor en in de groote Coalitie tegen Frankrijk.* VIII. PITT's *nederlegging van zijne Ampten; Vrede te Amiens, en nieuwe Vredebreuk.* IX. PITT *voor de laatſte keer Minister.*

Dit ſchetsje van den inhoud geeft ons geen ongunſtig uitzigt van 't geen wij in dit Leeven aantreffen. Wij ſchrijven, om van den trant een ſtaaltje te geeven, de korte laatſte Afdeeling af.

„ De Heer PITT beklom in het begin van bloeimaand 1804 voor de tweedemaal den heerſchersſtoel eens eerſten Ministers, terwijl de Held van onzen tijd de Keizerlijke waarde [waardigheid] aannam. De door het *Engelsch* Kabinet ingeleide nieuwe zamenzweringen van PICHEGRU en GEORGES verhaasten het beſluit zijner ſcherpzinnigheid, waardoor hij, ook in geval zijner mogelijke vermoording, *Frankrijk* met eene reeks van troonopvolgers uit zijne Familie bezette, en de dynaſtie der BOURBONS voor eeuwig verbande.

„ De Heer PITT ſcheen door het noodlot geroepen, om de grootheid van dezen buitengewonen Man nog meer te bevestigen, terwijl hij hem dacht te verzwakken. Hij kon echter de hoop voeden van eene nieuwe Coalitie te bewerken: want hij kende alle de geheime middelen, om daartoe te kunnen geraken, had het vertrouwen der Monarchen, ontzag geene ſubſidien, en daar hij zonder liefde en huislijk geluk, alleen voor de eer en de Staatkunde leefde, zoo offerde hij zijn eigen inkomen ter bereiking van zijne buitenlandſche bedoelingen op.

„ *Ruſland*, *Zweden* en *Oostenrijk* waren ligt gewonnen, zoodra NAPOLEON ſlechts beweging maakte om de *Italiaanſche* Kroon voorloopig bij de zijne te dragen. Ook ſcheen den *Franſchen* Keizer een landoorlog meer welkom, dan de uitvoering van het landingsontwerp te zijn. Met *Pruiſen* had PITT een moeilijk, ongelukkig ſpel: want het ſchijnt vrij zeker, dat deze Mogendheid, niettegenſtaande haar oorlogzuchtig voorkomen, altijd in eene goede verſtandhouding met NAPOLEON was.

„ PITT had wel geene gedachten, dat, door de verijdeling van zijn ongelukkig plan, *Frankrijk* zich, buiten zijne vestingen, met eene linie van geallieerde Koningrijken omringen zou; PITT kon zich wel met de redding der *Engelſchen* van eene *Franſche* invaſie verontſchuldigen, wanneer hij al de ellende van den oorlog op het ongelukkig *Duitschland* laadde; maar deze van Jongeling tot Man gerijpte Staatsbeſtuurder behoorde toch, na zoo vele mislukte plans, eens verſtandiger te zijn geworden. Want, zoo als het in alle omwentelingsoorlogen ging, begon men ook hier weder. De *Oostenrijkers* moesten ſchielijker in *Beijeren* voortrukken, eer zij de *Ruſſiſche* ondersteuning verkregen; het leger van den Aartshertog KAREL vroeger in *Italie* werkzaam zijn, dan de *Ruſſen* en *Engelſchen*, die eerst eene maand later te *Napels* landden, MASSENA in den rug konden komen; en het leger, dat uit *Hanover* het lot van *Holland* en *Brabant* moest beſlisſen, en, zoo als bekend is, uit *Engelſchen*, *Zweden* en *Ruſſen* beſtond, ver-

zamelde zich in een oogenblik, dat de overwinning bij *Auſterlitz* over het lot van *Europa* beſliste.

„ De nederlaag van den Generaal MACK bij *Ulm*, de Keizerlijke ſlag, welke de terugtogt en den vrede met *Oostenrijk* ten gevolge had, moest den zieken eerſten Minister, die ſedert de verijdeling zijner ontwerpen en de ſchielijke overwinning van het vijandlijk leger veel heviger aan de podagra en de verharding der lever leed, den doodlijken ſlag toebrengen. Zijne groote eergierigheid verviel tot niets, en hij zonk, door niemand bemind, door weinigen beklaagd, door velen echter gevreesd, in de werkloosheid van het graf.

„ Zijne geſchiedenis te verzamelen en getrouw te verhalen, het blanketzel van de wangen der eergierigheid te veegen, en het mompelwaad der Staatkunde van het ſpinneweefzel der Vaderlandsliefde af te zonderen, dit is de pligt zijner tijdgenooten; de geſtrengere beoordeeling zijner daden laten wij, volgens derzelver voorſtelling, over aan den regterſtoel der nakomelingſchap."

Het BIJVOEGZEL van *Engelſchen* oorſprong is meer in den gewoonen ſtijl van eene Leevensbeſchrijving, en roert veele ſtukken aan, in het eerſte onvermeld gelaaten; zo dat het ter voltooijinge konne dienen. Wij ontleenen, om niet te breedſpraakig te worden, ſlegts een' en anderen verkorten trek, het character betreffende van PITT, wiens dood, in het 47ſte jaar zijns ouderdoms, de *Engelschman*, even als de *Duitſcher*, voornaamlijk aan hartzeer toeſchrijft. *Hij liet*, volgens deezen Schrijver, voor zijn Vaderland naa, eene erfmaaking van onheilen, en voor zichzelven eene dubbelzinnige vermaardheid. — Als Financier heeft nooit eenig Voorzitter in het Hof van den Exchequer meer lof behaald. Als Spreeker was hij misſchien zonder mededinger. Weelde veragtte hij. — Alle zijne fouten ſchijnen uit éene hoofddrift ontſtaan te zijn: de heerschzucht, welke, boven alle andere overweegingen, enkel haare eigene voldoening najaagt. Dit wordt ſterk uiteengezet; dan wij moeten ons met de opgave van 's Schrijvers beſluit vergenoegen. — „ Begaafd met al het vermogen der welſprekendheid, waren zijne begaafdheden niet daadlijk werkzaam; eene groote perſoonlijke opregtheid vertoonende, werd hij ondersteund door velen, die grondbeginzelen hadden, en genoegzaam door allen, die bedorven waren Zijne bekwaamheden waren van eene verhevene ſoort, en terwijl hij ſprak, ſcheen hij in ſtaat om te regeren, maar als hij ondernam te handelen, was de misleiding blijkbaar.

„ Tuk op magt, volhardde hij, door een zamenloop van gelukkige omſtandigheden, gedurende twintig jaren, in zijnen post, en terwijl hij, in navolging van NOY en STRAFFORD, zich van de gevoelens zijner jeugd afkeerde, gelijk CROMWEL, ſtierf hij, op een tijdſtip, wanneer zijn toeſtand ongeneeslijk ſcheen te zijn.

„ Wel

„ Wel ervaren in al de kunſten der Finantie, was nogtans, onder zijn beſtuur, de nationale ſchuld tot eene reusachtige grootte geklommen, en papier in plaats van geld geſteld: pogchende op zijne vrijheidsliefde, had hij de Drukpers vrij en de Conſtitutie ongeſchonden gevonden; hij liet de eerſte in boeijen, en bragt de andere in gevaar.

„ Zelf grootmoedig te midden van gevaar, heeft hij zijnen Souverein voor eene wijl beroofd, zoo niet voor altijd ontzet gelaten van zijne bezittingen op het vaste land, en het vaste land zelf verbrijzeld onder de kolosſale magt van eenen onverzadelijken vijand. Met zijne op 's lands kosten betaalde ſchulden, het begraven van zijn lijk, en het opgerigt gedenkteeken, blijft het voor de geſchiedenis nog bewaard om eindelijke uitſpraak te doen over het Karakter van eenen Man, die, voor de welvaart van zijn Vaderland, volgens ſommigen, nooit had moeten geleefd hebben, terwijl hij, volgens anderen, nooit had behooren te ſterven."

Eene allerſchoonst uitgevoerde Beeldtenis van deezen Staatsman verſiert dit dubbel Werkje. Over de gelijkenis kunnen wij niet oordeelen. Wegens de moeilijkheid om hem te treffen, zegt de *Engelſche* Leevensbeſchrijver, „ dat zijn perſoonlijk voorkomen niemand voorinnam; zijne gebaarden waren flaauw, en zijne gelaatstrekken zoo onbeduidend, dat Schilder, Beeldhouwer en Medailleur moeite hadden hem te treffen."

Evangeliſche Gezangen, om, nevens het Boek der Pſalmen, bij den openbaren Godsdienst in de Nederlandſche Hervormde Gemeenten gebruikt te worden; op uitdrukkelijken last van alle de Synoden der voornoemde Gemeenten bijeenverzameld, en in orde gebragt in de jaren 1803, 1804 *en* 1805. *Te Amſterdam, bij* J. Allart. 1806. *Behalven het Voorwerk*, 342 *bladz. in gr.* 4*to.*

Eene ſcherpe beoordeeling te geven over een Werk als hetgeen wij hier aankondigen, zou tot niet veel anders ſtrekken, dan om der Gemeente, welke deze Gezangen nu toch in hare Kerken zal moeten zingen, de ſtichting te ontnemen, welke men daarvan verwacht, en die wij van harte wenſchen, dat zij er in vinden moge! Als Dichtverzameling kunnen wij het geen groote lof toezwaaien; en niemand zal dit vreemd vinden, daar de Voorredenaars-zelven ons berichten dat zij wel eens de taal aan de kieschheid der Dichtkunde en deze aan de zuiverheid van leer en gevoelens hebben moeten opofferen (*).

Van

(*) Wij vertrouwen dat dit de meening der woorden is, ſchoon zij bijna het omgekeerde ſchijnen te zeggen, hetgeen echter tegen de bedoeling der ſchrijveren ſtrijden zou.

Van lieden die dit noodig hebben te doen, is zekerlijk weinig te verwachten, en men moest zich niet verwonderen, zoo zij der Gemeente een Gezangboek in handen gaven, in betrekking tot onzen tijd en den tegenwoordigen ſtaat der fraaie Letteren, vrij wat graden minder dan Dathenus Pſalmberijming voor zijnen tijd was. Ook ziet men wel dat zij de waarheid niet ſparen, wanneer zij berichten, dat eenigen uit hunne Vergadering Gezangen daartoe geleverd hebben, 't geen noodwendig wederkeerige inſchikkelijkheden moest veroorzaken, waarvan de Verzameling zich gevoelt. Een *aanzienlijk* gedeelte der Gemeente heeft Gezangen verlangd, zeggen zij. Dit zij zoo; maar zeker mag men ſtellen, dat het de Volksſtem der Gemeente niet is, die *deze* Gezangen verlangd zou hebben, waren zij haar voorgeſteld geworden. Niet, dat er niet verſcheidene *goede* en *van Poëtiſche waardij niet ontbloote* ſtukken onder loopen; maar het meeste is te middelmatig, om iemand van ſmaak te kunnen voldoen; en over het geheel ademt men er een' Hoogduitſchen geest in, die den echt Nederlandſchen Lezer geweldig tegen de borst ſtoot, en waaruit wij ons, in een Werk dat in ieders handen moet komen, voor onzen Vaderlandſchen ſmaak en onze reeds zoo veel bedorvene en miskende Moedertaal weinig goeds durven beloven. Het oog ſlaande op de voor drie en dertig jaren ingevoerde Pſalmberijming (hoe zeer wij die ook juist zoo geheel volmaakt niet achten als wij ze wenschten) en nu op dezen Gezangbondel, kunnen wij niet voorbij, het verval der tijden met innig gevoel te beklagen. — Een troost mogen wij er voor de aanklevers van het nog naauwgezette Hervormde Kerkgenootſchap bijvoegen; deze naamlijk: dat de Verzamelaars zich aan de Rechtzinnigheid hunner Kerkleer getrouw betoond hebben.

Uittrekſels kan men niet wel van ons verwachten, daar ieder waarſchijnlijk het Boek zich in weinig tijds eigen zal maken. Wij hebben echter der voorloopige nieuwsgierigheid de twee volgende zeer van elkander verſchillende ſtaaltjens, die onze aandacht trokken, niet willen onthouden.

VII. GODS OVERALTEGENWOORDIGHEID.

Op bergen en in dalen,
En overal is God!
Waar wij ook immer dwalen,
Of zitten, daar is God;
Waar mijn gedachten zweven,
Of ſtijgen, daar is God;
Omlaag en hoog verheven,
Ja, overal is God!

Zijn

Zijn trouwe Vaderoogen
Zien alles van nabij;
Wie ſteunt op zijn vermogen,
Dien dekt en zegent Hij:
Hij hoort de jonge raven,
Bekleedt met gras het dal;
Heeft zelfs voor wormen gaven,
Ja, zorgt voor 't gantsch heelal.

Gij aardrijks woest gewemel,
Gij, die in 't water zweeft,
Of onder zijnen hemel,
Of, in zijn hemel leeft,
Gij alle zijne werken
Ontdekt bij dag en nacht,
In 't voeden, hoeden, ſterken,
De goedheid zijner magt.

Roem, Christen! aan mijn ſlinke
En rechterzijd' is God;
Waar 'k magtloos nederzinke,
Of bitter lijd' is God:
Waar trouwe vriendenhanden
Niet redden, daar is God;
In dood en doodſche banden,
Ja, overal is God!

Zeker, die in ſtaat is, zulk een ſtukjen te maken, mocht zijne handen wel van het papier houden; maar wat zal men dan zeggen van lieden, die zulk een ſtukjen aan een Volk tên openbaren eerdienst geven? —— Kunnen die geſchikt geacht worden om als Leeraars eene beſchaafde Kerkgemeente te ſtichten? — Zie daar eene vrage van veel inziens, die wij ter dezer gelegenheid meer dan eens hebben hooren opwerpen, en die wij eens vooral beandwoord wenſchen. Wij doen dit derhalve, en ſchroomen niet om volmondig *ja* te zeggen. Kwalijk zou men doen, om zelfs uit de onverſtandigſte keuze tot het oordeel en verſtand der kiezers te beſluiten, zoo dra eene keuze in eene Vergadering geſchieden moet die wat talrijk is. Wij hebben kundige Rechtsgeleerden hooren zeggen: neem een *advis* van twee of drie van ons; maar zoo gij *twaalf* der beste Rechtsgeleerden bijeen brengt, zal er gewis een advis uitgebracht worden, dat niemand voor 't zijne erkennen wil. In Dichterlijke Gezelſchappen ziet men bij wijlen het zelfde ten aanzien van beoordeelingen. En wij twijfelen niet of eene min talrijke Commisſie zou gelukkiger geſlaagd hebben. —— Eindloos beter dan het voorige bevalt ons

CLXXI. Op eenen bededag.

Zie ons ootmoedig tot U naadren,
ô God, zoo eindloos goed als groot,
Gij waart de God van onze Vaadren,
Gij waart hun Redder in den nood;
Wij ſtaren op het voorgeſlacht,
En zien alom uw liefde en magt.

Hoe nietig klein was hun vermogen,
Hoe groot de taak door hen volend,
Wat ramp is hen voorbij gevlogen,
Wat redding bleef hun onbekend!
Gij waart hun ſteun bij 't gruwzaamst weê;
Zoo ſtaat geen rots in 't hart der zee.

God! zou ons hart het ooit vergeten,
Wat Gij voor onze Vaadren deedt,
Toen dwinglandij het vrij geweten
Met al de magt der aard beſtreed!
Uw almagt, uw ontferming bood
Hun 't eenigst uitzigt in den nood.

Hier moesten zij 't geweld verduren
Van oorlog, hongersnood en pest;
Daar rezen wreede martelvuren
En moordſchavotten door 't gewest;
En overal doorweekt' in 't rond
Het edelst bloed den bangen grond.

Maar Gij, Gij ſtreedt met hunne ſcharen,
En benden ſlonken om hen heen;
Pest, oorlog, honger, moordenaren,
En bloedgericht werd afgeſtreên,
En uit den zwartſten nacht van nood
Verrees het lieflijkst morgenrood.

Nu eens ſcheen zelfs de hoop verloren,
Daar ſlechts een wonder redden kon;
Maar Gij, Gij hadt hun hulp beſchoren,
En 't zinkend Vaderland verwon:
Zelfs eeuwge wetten der natuur
Eerbiedigden uw albeſtuur.

Dan ſcheen de zee hun aan te wrokken,
En dreigd', op 't buldren van d'orkaan,
Hunn' veegen erfgrond in te ſlokken,
Of aan verwoesting af te ſtaan;
Daar rees de noodkreet tot uw' troon,
Gij wenkt, en zee en ſtormwind vloôn.

O Gij, der Vaadren vast vertrouwen,
Hun hulp en toevlugt in 't gevaar!
Waar kan ons oog deez' grond aanschouwen,
Daar niet uw Almagt zichtbaar waar?
Geheel het oude Nederland
Was steeds een wonder van uw hand.

Hoe diep in 't stof zonk 't Nakroost neder,
Sints 't U, der Vaadren God, verliet:
Och God! och God! keer tot ons weder;
Wij zinken, redt uw Almagt niet.
Reeds oogsten w' op onz' eigen paân
De wrange vruchten onzer daân.

Wij pleiten, Heer! op uw genade,
Die nooit den boeteling verstoot;
Ook zij kwam 't voorgeslacht te stade,
En blijft nog altijd eindloos groot.
Wij pleiten, knielend voor uw' troon,
Op 't bloed van uwen lieven Zoon.

Red, schraag, versterk door uw vermogen
Wat eens uw hand gewrocht heeft, Heer!
En 't Vaderland slaat dankbaar' oogen
Van nieuws op U, zijn' Redder, weêr:
Zoo wordt door voor- en nageslacht
Uw' naam de glorie toegebragt!

Hoe jammer is het, dat een stukjen, waar zoo veel dichterlijks in ligt, geene kundige hand heeft gevonden, wier fijne schaaf er het juiste polijstsel aan geven kon, dat het derft!

Bericht en Beschrijving eener Muziek-Academie, en daarmede vereenigd Muziek-Conservatorium, waarin Theoretisch-Practisch onderwijs in de Vocaal- en Instrumentaal-Muziek, naar de meest beproefde Grondbeginselen der beste Duitsche en Italiaansche Toonkundigen, gegeven wordt; naar het voorbeeld van de beroemde Zang-Academie te Berlijn, en van het Muziek-Conservatorium zo te Napels als te Parijs, tot voortgaande beschaving der Toonkunst, te Amsterdam in het jaar 1806 *gesticht door* A. H. WENCK, *op het Rok-in, No.* 189. — *In gr.* 8vo. 27 *Bl.*

In eene korte Inleiding roemt de Heer WENCK de voortreffelijkheid der Muziek in 't algemeen, en der Zangkunst in 't bijzonder, „ als een der voortreffelijkste middelen, om den gemoe-

„ deren reine en edele gevoelens in te boezemen, dezelven „ met edele gewaarwordingen te vervullen, over 't geheel „ om de menschlievendheid op meenigerleije wijze te be„ vorderen." Hierom betuigt hij zijnen wensch, dat de Toonkunst, even als andere Kunſten en Weetenſchappen, in publieke Inſtituten onderweezen en aangekweekt mogt worden; ten welken opzigte hij verklaart, dat de kans ook hier te Lande niet ongunſtig ſtaat, van wegen de bekende zucht der Hollandſche Natie voor Kunſten en Weetenſchappen in 't algemeen, en het groot aantal Kunſtenaars en Liefhebbers te *Amſterdam* alleen, welke de Muziek en Zangkunst beoefenen, of dezelve hoogſchatten. Redenen allen, die hem zich doen vleien, dat zijne onderneeming met een gewenschten uitſlag zal bekroond worden.

Wat voor 't overige het Geſchrift zelf betreft, de uitvoerige titel wijst genoegzaam aan, wat men daarin kan vinden. Nogtans willen wij, ten behoeve van onze zang- en toonkundige Leezers, den hoofdzaakelijken inhoud mededeelen. De Muziek-Academie, ten oogmerke hebbende, de beſchaaving der Toonkunst aan te kweeken, en den echten ſmaak daarin te verſpreiden, beſtaat uit Protecteurs en Honoraire Leden, zijnde lieden van aanzien en kunstvrienden, die, tot eere van het Inſtitut, en tot eigen vermaak, de plegtige Oratorien kunnen bijwoonen, welke door de Academie zullen gegeeven worden; — voorts uit werkende Leden, die, vervolgens uit de Kweekelingen van het *Muziek-Conſervatorium* zullende genomen worden, aanvankelijk zijn: Kunſtenaars van beroep, en zulke liefhebbers der Toonkunst, die in het zingen of ſpeelen reeds eenige vorderingen gemaakt hebben; kunnende ook de ſchoone ſexe deel neemen aan de werkzaamheden, om in welke zich meer bekwaam te maaken, dezelve door Leeraars van het Conſervatorium de gelegenheid wordt aangeboden. In de plegtige Oratorien, of *Concerts Spirituels*, worden de merkwaardigſte, oude en nieuwe Compoſitien, met ſmaak en kennis gekozen, uitgevoerd, terwijl het algemeene en alledaagſche hier in geene aanmerking komt. Ieder Kunstvriend of Kunstoeffenaar kan ook aan deeze werkzaamheden deel neemen.

Wat voorts het met de Academie verbonden *Conſervatorium*, of Muzikaal Onderwijzings-beſtuur, aangaat, dit „ zal „ eene kweekſchool ter vorming van aanſtaande medeleden „ der Academie zelve, en tevens eene ſchool zijn, waarin ook „ elk ander jongeling of jonge dochter een grondig onderwijs „ in de Vocaal en Inſtrumentaal Muziek, alsmede in het „ Componeren, zal kunnen bekomen." Het Conſervatorium is zamengeſteld uit den Directeur van het Inſtitut, — de Leeraars, die mede onder het getal der werkende Leden der Academie zijn begreepen, — en uit Kweekelingen, welke in drie

drie Klasſen verdeeld zijn; hebbende voorts in elke Klasſe twee rangſchikkingen plaats, om daardoor aan de meestgevorderden in ieder derzelve gelegenheid te geeven, tot eene hooger klasſe dies te spoediger te kunnen overgaan. De voor de jonge Juffrouwen beſtemde Lesſen zijn van die der jonge Heeren afgeſcheiden. De kleine Oeffenings-Concerten der Kweekelingen, welke van tijd tot gehouden worden, worden gemeenſchappelijk bijgewoond, en tot dezelve de Ouders der Kweekelingen uitgenodigd, om van de vorderingen hunner kinderen getuigen te kunnen zijn.

Zodanig is de algemeene inrigting van dit Inſtitut. De Leermethode, en alwat daartoe behoort, te ſchetzen, zou voor ons beſtek te breed uitloopen. Genoeg zij het, aan te merken, dat de Directeur zich ten oogmerke heeft voorgeſteld, zijne Kweekelingen niet ſlegts werktuigelijk tot bekwaame toon- en zangkunſtenaars te vormen, maar dezelven ook met het Theoretisch gedeelte der Muziek bekend te maaken, en door Voorleezingen een volledig denkbeeld van den toeſtand zoo der oude als der laatere en hedendaagſche Muziek te geeven. Het onderwijs geſchiedt in de Nederduitſche, Franſche of Hoogduitſche Taal, naar de keuze der Kweekelingen of van derzelver Ouderen. Omtrent de voorwaarden der Intrede kan bij den Heer WENCK verdere naavraag geſchieden, dien wij tegen de opgenomene taak genoegzaam opgewaſſen onderſtellende, hoopen, dat, ter aanmoediginge der loflijke Muziek, en tot eigen eerlijk voordeel, naar wensch zal ſlaagen.

De goede Jongeling, Echtgenoot en Vader, of Middel om zulks te worden. Eene Wedergaê van de Kunst om een goed Meisjen te worden. Door J. L. EWALD. *Te Haarlem, bij* F. Bohn. 1805. *Iſte Deel. In gr.* 8*vo.* 306 *bl. IIde en laatſte Deel.* 1806. 240 *bl.*

Onder de vele ſchriften van dezen verdienſtelijken man, waarvan ons de overbrenging op onzen grond altijd welkom was, munt dit geſchrift in ons oog zeer voordeelig uit, in zoo verre zelfs, dat wij het nog de voorkeur geven boven het werkje, waarvan de titel het eene wedergaê noemt, en hetwelk wij met eene zoo volkomene overtuiging hebben aangeprezen. Het bevat vaderlijke, meer dan vaderlijke, aanwijzing, waarſchuwing, opwekking en raad, in dien toon, en zoo berekend voor verſtand en hart, dat wij geenszins twijfelen, of het zal bij den nog onbedorvenen, ja zelfs bij den reeds half bedorvenen, jongeling eene zeer gezegende werking doen. Wee den jongen mensch, die het niet ten einde lezen kan! — wee den vader, die het niet gaarne door zijne zonen gelezen en herlezen ziet! Men mogt hier en daar

nog eene verdere uitbreiding of breedere ontwikkeling verlangen, 'er nog hier of daar iets hebben bij te doen, of ook het een of ander eenigzins anders voorgeſteld wenſchen, voor onze vaderlandſche jeugd vooral; maar het boek geeft echter hetgeen de titel belooft; en hij, wien de waarachtige veredeling van den mensch ter harte gaat, vindt overvloedige reden om te vreden, meer dan te vreden te zijn; men leest met zoo veel overtuiging en zoo veel genoegen, dat men zich geene aanmerkingen veroorlooft; wij althans zouden meenen ons hier ſchuldig te maken aan onwaardige vitterij, bijaldien wij (dus was bij de lezing ons gevoel) ſchrijver en vertaler iets anders betuigden dan onzen regt hartelijken dank, en dit werk niet ten ſterkſte allen aanprezen. Wij doen dit dan ook van harte gaarne, en betuigen opregt, niet te weten, welke van de *twintig* voorlezingen in deze beide deelen, waarmede het werk compleet is, wij de voorkeur zouden kunnen geven, wanneer wij ons tot eene derzelven bepalen wilden, om onze lezers met den aanleg, het aangelegene en den heerſchenden ſchrijftrant, bekend te maken, hetgeen eerst ons voornemen was; want allen houden wij voor even ſchoon, belangrijk en doelmatig. Liever zeggen wij daarom van allen een enkel woord, opzetlijk zoo weinig, omdat ons oogmerk eeniglijk is, onze jonge lieden tot de lezing zelve uit te lokken.

De inleiding geeft op, voor wien het boek beſtemd is, — voor den nog onbedorven jongeling, die *vrij blijven* wil, en vrij blijven moet, zal hij goed en groot worden, maar die wijzen raad toch gaarne hooren zal; en deze belooft hem de ſchrijver, uit zijne eigene ondervinding, daar hij zoo gaarne tot regt vrolijk genot des levoens en wezenlijke grootheid wil opleiden. Bij den *overgang van de jeugd tot de jongelingſchap* worden wij in de tweede voorlezing bepaald; een gewigtig en belangrijk tijdperk: men ſtore de natuur niet; „ het dringen, drijven en overdrijven, vooruit„ nemen, vooruitgrijpen is over het algemeen een gebrek „ van onze eeuw," zegt EWALD. Hier prijzen wij onzen ſchrijver den ouderen en opvoederen van jongelingen in dien leeftijd ten ſterkſte aan. *Vroomheid jegens ouderen*, — „ weinig „ voor het verſtand, maar veel voor het hart;" zoo oordeelt de ſchrijver; doch in ons oog erlangt het verſtand hier ook uitnemend voedſel; de voorbeelden zijn welgekozen en treffend; de ſchrijver geeft geene verzierde verhalen, maar het welgekozene zijner opheldering uit de geſchiedenis prijst overal zijn voorſtel aan. Aan het ſlot dezer voorlezing wordt over den eerbied jegens ouden van dagen een woord van pas geſproken. *Wellust eene ontheiliging der natuur*; eene treffende waarſchuwing tegen de uitſpattingen der zinnelijkheid, en menige nutte les, waarbij wij toch nog wel een woord

woord tegen eene maar al te veel heerſchende, onnatuurlijke zonde der jeugd verwacht hadden. Als men brand ziet, moet men toch brand roepen, al vreest men dat men eene kraamvrouw in de buurt misſchien door den ſchrik benadeelen kan, zegt SALZMAN, meenen wij, ergens. *De verkeering met beſchaafde, deugdzame vrouwen* is, volgens EWALD, een voordeelig behoedmiddel tegen den onreinen dierlijken lust, en voor de ontwikkeling, beſchaving en veredeling van den jongen mensch een noodzakelijk vereiſchte. Enkel vrouwelijke omgang vormt hen tot meisjes. Achten en geächt worden, dit is de kunst. „ 'Er is eene zekere fijne galanterie, „ die van het waaijer en handſchoen oprapen, het arm aan„ bieden, het paraſol nadragen en dergelijke beuzelpligten „ onderſcheiden is." *Keus van een beroepsſtand.* „ Iedere „ ſtand geeft zekere neigingen voedſel, en onderdrukt min of „ meer anderen. Zeer goed ware het, wanneer juist datgeen ons „ talent ware, wat in den verkozen ſtand het meest uitgeöefend „ wierd, en zeer ſlecht, wanneer juist datgeen onze zwakſte „ zijde ware, wat in zulk een' ſtand het meest te pas komt en „ voedſel krijgt." *Waarſchuwing tegen ſpeelzucht*, eene roerende geſchiedenis, en daarop een treffend woord. *Waarſchuwing voor eenige modedwaasheden.* Het ſtreven naar idealen; eigenzinnigheid, die men mannelijke vastheid noemt; partij- en kabaalgeest in iedere wetenſchap; waan van alleswetendheid, worden hier aangeſtipt. Beſcheidenheid, die geene ſchroomvalligheid is, wordt treffend aanbevolen. *Vriendſchap van den jongeling en van den man.* Vriendſchap is behoefte, ook voor de zedelijkheid. Men heeft ſlechts één vriend; de keuze doet het hart. EWALD kent het wezen der vriendſchap; die een vriend heeft, verſtaat en voelt zijne leſſen. Achter deze voorlezing volgt een ſtukje van MONTAIGNE over de vriendſchap, en eene bijlage daartoe, met het opſchrift: *de vrienden in leven en dood*, waarvan de geest is: „ Slechts de vervulling „ van alle pligten is deugd, en ſlechts deze kan gelukkig „ maken." *Godsdienst van den jongeling en van den man.* Godsdienst, ſtellige, christelijke godsdienst, redelijke godsdienst, die opbeurt, bemoedigt, ſterkt, troost en gerust ſtelt. Dan dit belangrijk ſtuk willen wij door het aanſtippen der bijzonderheden niet verminken; bij dien, die het met aandacht leest, blijft het, vertrouwen wij, niet zonder werking. De elfde voorlezing is een fragment eener redevoering, *over de onafhankelijkheid onzer handelwijze van alle theorie*, en de twaalfde geeft *voor officieren eenige wenken.* De *koopman*, *kunſtenaar* en *ſtudent*, en onder de laatſte vooral ook die zich voor den kanſel vormt, ontvangen, ieder in eene afzonderlijke voorlezing, de nuttigſte leſſen. De zestiende bevat *herinneringen aan reizenden.* Nu volgt, *liefde, ongehuwdheid en huwelijk*, waarin het tooneeltje uit eene oude-vrijers huishouding

ons bijzonder trof, en aan menig voortgelijk herinnerde. Bij EWALD is het huwelijk de wieg der liefde, niet haar graf. Het ongehuwde leven berooft den ouderdom van alle genot, en de doorbrekende mode geeft eene hulsdraak in plaats van eene huisvrouw. Ook hier zijn de waarschuwingen treffend en menigvuldig. *De bruidegom*, — *de echtgenoot*, — *de vader*. Deze lezingen zijn onderhoudend en rijk; in stede van die te doorloopen, willen wij het slot der laatste, en alzo van geheel het werk, (met eenige bekorting echter) voor onze lezers afschrijven.

„ Reeds in eene vroegere voorlezing maakte ik u opmerkzaam daarop dat het huwelijk in ieder' ouderdom geheel bijzondere en nieuwe genoegens bereidde, en dit geldt tot in de jaaren dat men naauwlijks nog genoegens, maar het minst van al nieuwe genoegens verwachten zou. Een bijzonder magtig aandoenlijk en duurzaam gevoel is het vadergevoel. Even zo een kind hebben, heet tweevouwdig en op nieuw leven. Even zo bijzonder, slechts zagter, tederer is het grootvadergevoel. Kleinkinderen hebben, heet opstaan van den dooden, met een fijner, verheerlijkt wezen. Ik vind geen woord in eenige taal om dit gevoel te beschrijven; en wat zou het ook baten? Ieder' die het niet uit zichzelve kent, ware ook het passendste woord, een dood woord; en wie het kent, heeft geen woord nodig. Iets tederer, zagter kan 'er in het menschlijk, ten minsten in het manlijk hart niet zijn. Eene winterleukoije, die nog in de Novembersneeuw bloeit, en des te aangenaamer ruikt naar gelang zij laater opengegaan is; een schoone herfstmorgen, in welken de zon meer bloemen en vruchten dan op den warmsten zomerdag toont; al het levendige der jeugd, en al de zagtheid des ouderdoms vereénigen zich in de liefde jegens kleinkinderen. Men zou hen niet kunnen opvoeden, wanneer de opvoeding ernst en vastheid vereischt, maar beminnen kan men hen en alles uit liefde voor hen doen, zonder ook zelfs te vorderen dat zij ons weder beminnen zullen. Zij is belangloos de liefde des vaders tot zijne kinderen; men wil slechts dat zij de ouders zullen aanhangen, tot zij hunne mannen of vrouwen aanhangen. De liefde des grootvaders is nog belangloozer; hij weet dat de kleinkinderen van hunne jeugd af meer aan hunne ouders dan aan hem hangen, en hij wil het niet anders. Ieder kleinste teken van hunne liefde neemt hij als een geschenk aan; het is voor hem onverwacht en onverdiend. Zijn kleinkind moet zich slechts van hem laten beminnen; het moet hem slechts het genoegen gunnen van den kleinen, lieven, zo na met hem vermaagschapten mensch te mogen verblijden; zijne rust, zijn gemak offert hij gaarne op, wanneer hij hetzelve zo iets bereiden kan; en het is niet zijn kind, het behoort hem niet eigen, het behoort een' ander'. Wat hij doet, doet hij dus niet voor het beter deel van zichzelven, gelijk vader en moe-

moeder doen; zulk eene onaanmatigende liefde is 'er op aarde niet."

„ Ik had, beminde en verloor zulk een wezen, eene kleindochter vol van onuitſpreeklijke bekoorlijkheid en liefde," enz. — „ Wanneer de engelen zo zijn, dan is 'er niets beminnenswaardiger in de ſchepping dan een engel. — Vergeeft het mij dat ik ook een kind word bij de levendige herinnering aan dit kind."

„ Maar waartoe u dit verhaal dienen zal? — Gij moet trouwen en uwe kinderen zo opvoeden, dat zij ook door hun huwelijk gelukkig maken en gelukkig worden kunnen, — enkel om kleinkinderen te hebben, om zulk een jubelfeest van uw aardſche leven te vieren als ik gevierd heb."

„ Leeft onder uwe kleinkinderen, wanneer de Vader der liefde u kleinkinderen geeft; maar voedt ze niet op. Eer kost gij van hen opgevoed worden, wanneer zij zijn hetgeen mijne LILI was."

Muſeum voor de Jeugd, met gekleurde Afbeeldingen. Iſte en IIde Stuk. Te Amſteldam, bij E. Maaskamp. 1806. *In* 12*mo.* 141 *en* 144 *Bl.*

Gewisſelijk behoort deeze verzameling van Prentverbeeldingen, zoo niet onder de nuttigſte, immers onder de fraaiſte in haare ſoort, die wij ons kunnen herinneren, in den loop onzer maandelijkſche werkzaamheden ons te zijn voorgekomen. Wat de bedoeling, inhoud en het gebruik van dit Werkje aangaat, ons niet in ſtaat bevindende om het een en ander naauwkeuriger te omſchrijven, dan in het kort *Voorbericht* geſchied is, willen wij, onzen Leezeren ten gevalle, het grootſte gedeelte van hetzelve afſchrijven. „ Prenten," zoo ſchrijft men aldaar, „ hebben de grootſte aantreklijkheid „ voor kinderen, gelijk algemeen bekend is. Wordt deze „ jeugdige neiging op eene verſtandige wijze geleid, dan kan „ men zich veel nut van dezelve beloven. Het kind wil onderricht, wil bezig gehouden zijn, (;) de in hetzelve geplante zucht tot werkzaamheid vereischt dit. Geeft men „ hetzelve nu goede, aan het oogmerk beantwoordende afbeeldingen in handen, dan vindt het kind ruime ſtof ter „ voldoening van deze zucht; zijne nieuwsgierigheid zal „ vraag op vraag doen, en de verſtandige leermeester heeft „ alsdan het voortreflijkſte middel in handen om ongevoelig „ het verſtand des kinds op te klaren," (deeze uitdrukking riekt na het Hoogduitsch) „ hetzelve nuttige kundigheden in „ te ſcherpen en zijn oordeel te zuiveren.

„ Uit dit oogpunt (dus gaat men voort) wenscht men dit „ Boekje beoordeeld te zien. Hetzelve is in geen ſtelſel hoe-

„ ge-

„ genaamd gewrongen; maar hetzelve is geſchikt om het kind
„ reeds vroeg met den rijkdom der natuur, haare voortbrengſelen
„ en de werkzaamheid der menſchen bekend te maken, hetzelve
„ kundigheden te verſchaffen, waarvan hij zijn geheele leven
„ voordeel heeft, zijn fijn gevoel voor het verhevene der na-
„ tuur te ſtemmen, en daardoor genoegens te leren ken-
„ nen, die welligt ſlechts de éénige waare, of ten minſten
„ ſlechts de éénigen zijn, voor welken de mensch in ieder
„ ouderdom vatbaar blijft. Over het algemeen bevat dit Werk-
„ je niets, waaruit niet eenig nut te trekken is."

Voor zoo veel uit het doorloopen van het Werkje ons is gebleeken, wordt hier niets gezegd, 't welk met de waarheid en natuur der zaake niet inſtemt, en op hetzelve zich niet laat toepaſſen.

De kunstkundige MAASKAMP, die, door de afgiſte van keurige prenten en portretten, bij het kunstminnend publiek zich meer en meer verdienſtelijk maakt, heeft zich hier niet verlochend, maar veeleer der beſchaafde jeugd een geſchenk, haar en hem zelven waardig, aangeboden. Van harte wenſchen wij, dat, zoo van wege de keuze der voorwerpen, als van de wijze van uitvoeringe, 's Mans vlijt, moeite en kosten mogen beloond worden; te meer, daar de beſchrijvingen, hoe kort ook in 't algemeen, (en dit brengt de bedoeling mede) doorgaans eenen zijner zaake kundigen penvoerder aankondigen.

De Plaaten zijn drieëndertig, en de afbeeldingen van onderſcheidene voorwerpen, uit de Rijken der Natuur, en uit het dagelijkſche leeven in onderſcheidene ſtanden, op dezelve voorkomende, ruim honderdëndertig in getal.

Hoewel dit Werkje op geen ſystematiſchen voet geſchoeid is, heeft, egter, de verzamelaar zorge gedraagen om op één Plaat meer of min afbeeldingen zamen te voegen, die op elkander ſlaan, en uit de hoofdafbeeldingen, als zoo veele takken uit éénen boom, voortſpruiten. Ter proeve willen wij, zoo als het Werkje openvalt, de beſchrijving van Plaat X, DE GANZEN tot opſchrift voerende, overneemen. „ Deze nuttige vogels worden, in groote menigte, in *Pommeren* en *Bohemen* geteeld, vanwaar zij, troepswijze, als bij kudden, door Ganzenhoeders, naar andere plaatſen, ten verkoop, gedreven worden; hetwelk voor deze dieren inderdaad dikwijls eene zeer lange en ongeſchikte reis is, aangezien hunne pooten, even als het ligchaam over 't algemeen, meer ingerigt zijn tot zwemmen, dan tot loopen; — daarom heeft de Gans ook een ongewiſſen waggelenden gang, en ſtaat ſtil, zoodra men ophoudt met hem (*haar*, en zoo overal) voort te drijven; voor 't overige zijn deze dieren zoo dom als de Schapen.

„ Indien men Ganzen wil voortteelen, behoort men zich in eene waterrijke plaats te bevinden, waarin zij zich den meesten tijd kunnen onthouden, aangezien zulk eene gelegenheid,

heid, ingevolge hunnen aard, hun 't best behaagt en hun ook het dienſtigſte is.

„ Onder *Fig.* 38 hebben wij een' Gans in 't water, en een' anderen op het land voorgeſteld. — 'Er zijn ook wilde Ganzen, van welke de tammen afſtammen.

„ Het ganzenvleesch, zoo wel gekookt, gebraden, als gerookt, is voor velen een zeer aangename ſpijs.

„ De lange ſchachten uit de vleugels der Ganzen verſchaffen ons de nuttige ſchrijfpennen, (*Fig.* 39.) welke voor ons van zeer groote waarde zijn, aangezien bijna geen boek, geen brief, met één woord niets van eenig aanbelang, 't welk geſchreven moet worden, zonder pen kan worden vervaardigd.

„ Wanneer gezegde ſchachten uit den vleugel getrokken zijn, worden zij met een mes afgehaald, of afgetrokken, (;) de ruwheid, namelijk, wordt 'er afgedaan; daarna ſteekt men ze in heete asch, of heet zand; daaruit komende, worden zij met het vlak van 't voornoemde mes rondom overgeſtreken; door eene en andere behandeling worden zij genoegzaam gehard; vervolgens worden zij verſneden, hetwelk geſchiedt of met een gewoon pennemes, of met eene ſoort van tangetje, zoodanig gemaakt, dat men met een eenige knip, ſpleet en fatſoen beiden te gelijk, aan eene pen geeft; welke tangetjes gebruikt worden in de fabrieken, waaruit men de pennen ontvangt in zulk eene groote menigte als men verkiest.

„ Men gebruikt, wel is waar, ook de ſchachten van andere vogels tot ſchrijfpennen, bij voorbeeld, die van ſtruisvogels en raven; echter ſlechts zeldzaam. — Wanneer men nu bedenkt, dat, behalve de (den) kunſtenaar en ambachtsman, behalve de (den) landman en ſoldaat, alle de overige arbeidende ſtanden onder het menschdom genoegzaam bij 't ſchrijven alleen hun onderhoud vinden, zoo zal men gewisſelijk niet tegenſpreken, dat de Gans de nuttigſte vogel is; al ware het dan ook maar alleen van wege zijne ſchachten.

„ De kleene zachte vederen van dezen vogel worden intuſſchen ook nog tot iets gebruikt, hetwelk, ter oorzake van onze tegenwoordige weeke leefwijze, in alle geſchikte huishouding gevonden wordt; ik meen 't bed (*Fig.* 40.) hetwelk met de bedoelde zachte Ganzeveêren gevuld wordt. Eenige malen 's jaars kan men den Gans van die pluimen berooven, zonder hem daardoor eenig nadeel toe te brengen; echter moet men daar bij in zooverre voorzigtig te werk gaan, dat men wel in aanmerking neme, of zich aan de punten der pennetjes ook bloed bevindt, dan of zij volkomen droog zijn. — Uitgetrokken zijnde, worden zij op eene warme plaats gedroogd, en dan in de bedden geſtopt. — Niet weinige menſchen bedienen zich ook van ligte dekbedden, onder welke zij in den ſtrengſten winter tegen de koude beſchermd zijn; — de zoo

nuts-

nuttige Gans verſchaft hun dus ook weder die aangenaamheid; — 't is waar, een groot gedeelte der vermoogenden, en geheel de claſſe der armſte lieden, moet men daarvan uitſluiten; de eerstgemelden om dat zij, uit overdrevene verweektheid, hunne bedden vullen met de vederen van den Eider, zijnde een vogel, welke zich in de Noordſche zeeſtreken onthoudt: die vederen, of dat eiderdons is verbazend duur, en wel daarom, om dat het niet dan met levensgevaar gezocht kan worden, aangezien deze vogel zijn nest, hetwelk hij met zijne eigen veeren vult, tuſſchen rotzen, of kreupelbosch nabij de zee gelegen, bouwt, en men 'er alzoo niet dan zeer bezwaarlijk kan bijkomen: men berooft het nest van den vogel niet alleenlijk van de vederen, maar ook van de eijeren, welke men zegt zeer ſmakelijk te zijn. — Niettegenſtaande dit rooven ten tweedemale geſchiede, vult de Eider echter ten derdemale het zelfde nest met zijne vederen, en legt ook ten derdemale weder eijeren; doch een en ander laat men dan verder ongemoeid, dewijl men anders gevaar zoude loopen van den vogel te verdrijven.

„ Dit eiderdons wordt op dergelijke wijze als het gewoone ganzendons bereid," dit zullen wij 'er nog nevens voegen; „ echter met veel meer moeite: de beste wijze is de volgende: — men neemt van de pakjes, in welke het verzonden wordt, zooveel als nagenoeg in een groote noot zoude gaan; dit legt men in een drogen ketel, die vooraf matig warm gemaakt is, en op dien graad van warmte gehouden wordt: men ſlaat voorts, met een ſtokje, zachtelijk op het dons, waardoor het zich, wegens de warmte, zoodanig uitzet, dat binnen korten tijd de gehele ketel vol is: door dit opvlokken nu behouden de bedden, met deze vederen gevuld, dien vereischten graad van zachtheid, waarvoor onze tamme ganzenveeren niet vatbaar zijn: gevolgelijk is 't zoo als ik gezegd heb, dat namelijk die genen, welke de kosten niet ontzien, om met het duure eiderdons hunne bedden te vullen, uitgeſloten zijn van het nut, hetwelk de vederen der tamme Ganzen ons verſchaffen; zij zoo wel als de armen, welke, uit onvermogen, niet in ſtaat zijn zich bedden, zelfs niet met de ſlechtſte ganzenveeren gevuld, aan te ſchaffen, en die zich derhalve moeten vergenoegen met een leger van ſtroo, op 't welk zij des winters van koude beven, en, in plaats van een' zachten ſlaap te genieten, aan pijnigende zorgen ten prooije zijn. — Ziet! zoo verſchillende is het lot der menſchen!"

Men ziet uit deeze proeve, dat het oog niet ſlegts zich in dit *Muſeum* kan verlustigen, maar ook het verſtand gevoed worden.

JOANNIS ANTONII LOTZE, Oratio. — Leovardiae, apud *D. v. d. Sluis.* 4to. pagg. 74.

't Schijnt den Hoogleeraar LOTZE zeer ter harte te gaan, dat, in weerwil van de gunstige gelegenheid, en gepaste hulpmiddelen, om gegronde kennis der oude talen te verkrijgen, deze echter veelal op de Hoogeschool verwaarloosd, en althans door de beoefenaars der Godgeleerdheid daarvan weinig werk gemaakt wordt; waaruit hij niets minder, dan het geheel verval van alle geleerde studien, en de wederkeering van de akelige duisternis en woestheid der middeleeuwen, schijnt te gemoet te zien. Hij klaagt hierover des te heftiger, omdat dit, zoo hij zegt, plaats heeft in tijden, waarin eene gevaarlijke Neologie 't hoofd opsteekt, en het Christendom geheel en al poogt om ver te werpen; welke toestand van zaken veel meer, dan ooit, bekwame verdedigers van de beste zaak vordert. Hiertegen wil hij zich, in de waarneming van 't hem opgedragen Hoogleeraarambt, met alle magt verzetten, en heeft ook, tot dat einde, bij de plechtige aanvaarding van hetzelve, zoodanig onderwerp, dat daartoe van dienst zijn kon, verkozen. Deze zijne, met zulken brommenden aanhef aangevangene, Redevoering moet dan strekken *tot aanprijzing van de wijze, die de Griekſche Kerkleeraars, in vroegere eeuwen, volgden, om jonge lieden tot het Leeraarambt voor te bereiden en te vormen* (*). Dat doet hij in dezer voege:

Eerst iets gezegd hebbende van de behoefte van onderwijs in de Uitlegkunde der H. Schrift, en oprichting van

(*) *Pro commendanda ratione, quam ſecuti ſunt Veteris Eccleſiæ Græcæ Doctores, in juvenum animis ad disciplinam ſacram præparandis et formandis.* Waarom niet liever, *ad commendandam rationem, quam Veteris — formandis, ſecuti ſunt?*

van geleerde Scholen, tot dat einde, in de tweede eeuw en vervolgends, en wel bijzonder van de Alexandrijnsche, die, eenen geruimen tijd, aanmerkelijk gebloeid heeft, en waaruit verscheidene geleerde Kerkleeraars voortgekomen zijn, doet hij onderscheidentlijk verslag van de wijze van onderricht, welk men daar gewoon was te geven, met bijgevoegde aanprijzing derzelve.

Hier noemt hij *eerst* het onderwijs in de beschavende wetenschappen, en wel voornamelijk der Letter- Rede- Dicht- en Geschied-kunde: waarbij dan verslag gedaan wordt van de leerwijze van Pantænus, Clemens den Alexandrijner, Origenes, Pierius, Didymus en Basilius den Grooten, alle beminnaars en voorstanders der oude geleerdheid, die destijds voor den Godgeleerden onontbeerlijk werd geöordeeld. 't Slim ontwerp van Keizer Julianen, die 't geven van onderwijs omtrent de oude Griekſche Schrijvers, in de ſcholen der Christenen, verbood, wordt hier ook niet ongepast door den Redenaar vermeld. Deze neemt dan vervolgends de verdediging en aanprijzing van die wijze van *onderricht*, door sommigen als geheel overtollig voor den toekomenden Godgeleerden, en door anderen zelfs als nadeelig voor de zaak van den Godsdienst, beschouwd, op zich. Hij beweert, dat, zonder zoodanige *letterkennis*, noch de H. Schrift, noch de Christelijke leer daarin vervat, behoorlijk kan verstaan worden, en ook geene redelijke en vaste overtuiging van derzelver Goddelijken oorsprong kan plaats hebben, en bewijst dit uit de geschiedenis van die tijden, toen, met de geringschatting en verwaarloozing van waare geleerdheid, de misvorming en verdonkering der Bijbelleer algemeen wierd, en de daarop gevolgde herstelling van de regte wijze om den Bijbel te lezen en te verklaren, zoodra de bijkans verloren geraakte zucht voor de beoefening der oude talen, in de vijftiende en zestiende eeuw, begon te herleven. Voor hun, die openbare Godsdienstleeraars moeten worden, acht hij deze studie ook deswegens hoogst nuttig, dewijl men zich dan van de schriften der Griekſche en Latijnſche Redenaars, met vrucht, kan bedienen, om geregeld, bevallig en deftig te leeren prediken. Hij beroept zich alverder op de overeenstemming, die, ook ten aanzien van het gebruik van verscheidene woorden en spreekwijzen, tusschen Hebreeuwsche en Griekſche Schrijvers plaats heeft; op het veelvuldig licht, dat vooral de ver-

ge-

gelijking van de ſchriften der Griekſche Dichters en Redenaars verſpreidt; en op 't uitgebreid nut, dat uit de kennis der oude Geſchiedenis, van de gewoonten en zeden van onderſcheidene Volken, van de Aardrijks- en Tijdreken-kunde, en dergelijke kundigheden, voor de regte uitlegging der gewijde Schriften, kan getrokken worden. Welk alles met eene uitweiding tot lof van den beroemden Franekerſchen Hoogleeraar VITRINGA, die in 't een en ander zoo zeer heeft uitgemunt, wordt beſloten.

Het *tweede*, dat de Hoogleeraar van de oude Griekſche Kerkleeraars wil geleerd hebben, is derzelver gewoonte, om hunne kweekelingen tot de Bijbelſtudie aan te ſporen, en daartoe behulpzaam te zijn. Dat zij van de verklaring der H. Schrift veel werk gemaakt hebben, wordt uit eenige berichten, omtrent de leerwijze van Pantænus, Clemens den Alexandrijner, Origenes en diens beroemdſte leerlingen, vooral ook van Joannes Chryſoſtomus, bewezen, en dan, tot aanprijzing van de Bijbelſtudie, zeer veel, dat honderdmaal gezegd is, herhaald. Hier wordt geſproken over de groote menigte en verſcheidenheid van nuttige en allezins wetenswaardige zaken, die in deze Schriften vervat zijn; zeer vele, waarvan nergens elders iets voorhanden is, waarbij geene andere overblijfzels der oudheid kunnen halen; in 't bijzonder over de aangelegenheid van Godsdienſtige kennis, die men uit dezelve alleen kan verkrijgen, over het veelvuldig nut van de letterlijke verklaring der H. Schrift, over het verſchil van Godgeleerdheid en Godsdienst, over de beste predikwijze, die op eene gezonde Bijbelverklaring gegrond is, en waarbij men zich van dezelve oordeelkundig bedient.

Bijna eveneens loopt ook 't *derde*, dat de Heer LOTZE wil aangeprezen hebben, af. Het was de gewoonte der Griekſche Kerkleeraars, om niet alleen de noodzakelijkheid van Godsdienſtige kennis, maar evenzeer derzelver beoefening in te ſcherpen. Hier beroept hij zich wederom op de ſchriften van Clemens, Origenes, Baſilius, Chryſoſtomus, en Gregorius Nazianzenus. En, zonder verder iets aan te merken over de Zedeleer zelve, zoo als alle Leeraars van dien tijd deze voorgedragen hebben, wordt hun voorbeeld, op ſoortgelijke wijze, als met opzicht tot de twee andere bijzonderheden, aangeprezen. Dat het nuttig en noodig is, de Christelijke leer in oe-

fening te brengen, en wel bijzonder de leer van de genadige vergeving onzer zonden door Jesus Christus; dat dit nut zich zeer verre uitstrekt, ter bevordering van waar en duurzaam geluk; dat het, vooral in onzen tijd, bij de steeds toenemende verbastering der zeden, van veel belang is, dat de Godsdienstleeraars daarop aandringen, en hunne geheele predikwijze daarheen richten: daarover wordt veel goeds gezegd, met tusschenvoeging van deze en gene berispingen van hun, die zich daaromtrent niet behoorlijk kwijten.

Zoo vele bekende, en zeker nooit te dikwijls gezegde, dingen hadden wij, uit den titel der Redevoering, hier niet verwacht; maar integendeel eene uitvoerigere, en met goede bewijzen gestaafde, opgave van de leerwijze der Griekschе Kerkvaders, met opzicht tot die drie punten, welke de Redenaar heeft willen aanprijzen. Dat men de Godgeleerde studie niet zonder kennis der oude talen, vooral ook niet zonder zich op de uitlegkunde der H. Schrift toe te leggen, kan beoefenen, en dat de Leeraars van den Godsdienst, niet alleen redelijke kennis, maar de beoefening der Godsdienstleer, moeten bevorderen; over elk van deze onderwerpen is, voornamelijk in de 50 laatste jaren, zeer dikwijls ook in Akademische Redevoeringen, gehandeld, en 't een zoo wel, als 't ander, veel grondiger en overredender betoogd. Nu scheen de Professor dit eens van eenen anderen kant te willen aanprijzen, uit 't voorbeeld namelijk der Griekschе Kerkvaders. En dit bestaat evenwel, in vergelijking van 't vorige dikwijls gezegde, maar zeer weinige bladzijden. Alles komt neder op eenige algemeen bekende aanhalingen uit schriften van en over Clemens, Origenes, Chrysostomus en weinige anderen. Een twee-en-vijftigtal geleerde aanteekeningen bevat eene aanwijzing van schriften, waaruit de Hoogleeraar alles gehaald heeft. En nu meenden wij dan evenwel, dat de Hoogleeraar, die zoo veel prijs stelt op de beoefening der oude talen, ook zelf gegronde kennis van de Latijnsche taal, waarin hij sprak, zou hebben doen blijken. Doch hoe zeer wij, uit deze proeve alleen kunnende oordeelen, in onze goede gedachten hieromtrent te leur gesteld zijn, is niet moeielijk te raden. Men kan naauwlijks eene enkelde bladzijde voortlezen, zonder op de lompste taalfouten te stoten. 't Is ons niet onbekend, dat de Hoogleeraar, een geruimen tijd nadat deze Redevoering was

in

in 't licht verſchenen, vier bladzijden in groot 4to. heeft laten drukken, waarin hij zich over de ſlordigheid van zijnen corrector (welk domoor mag dit wel geweest zijn?) beklaagt, en niet minder dan *acht-en-tachtig fouten* wil verbeterd hebben. Maar het zij ons geoorloofd te vragen, waarom dit niet gedaan bij de uitgave? of heeft de Hoogleeraar zich zoo gerust op zijnen corrector verlaten, dat hij alvorens niet eens de moeite heeft genomen, om eene enkelde bladzijde in te zien, die hem wel tot nadenken zou gebragt hebben. Zoo weinig achting moest men niet voor 't publiek hebben. 'Er kan toch geen rede geweest zijn, om zich zoo te overhaasten. 't Is 'er ook zoo verre van af, dat alle, wij willen niet zeggen, door hem begaane, maar althans door zijnen corrector onverbeterd gelatene, fouten zijn aangewezen, dat wij in ſtaat zijn, eene geheele menigte, die wij, onder 't lezen, onderſchrapt hebben, te noemen. Wij willen eenigen, omdat dit zijne nuttigheid kan hebben, hier ter nederſchrijven.

P. 3. *Cura ad comparandam*, voor *comparandi*. Ibid. *Malunt percurrere, quam ut verſentur*, voor *quam verſari*. 6. *Perpendite*, — *num poſſunt*, voor *poſſint*, zoo als kort daarna, *num ſuccurrere poſſint*. 7. *Nostri interſit*, voor *nostra*. 8. *Quantopere me conturbat — atque debilitat, magis — ſentio, quam — queam*, voor *conturbet, debilitet, — queo*. Ibid. *Latine dicendi minus exercitato*, voor *dicendo, in dicendo*, of *ad dicendum*. 9. *Illud vero*, voor *illud*, of liever *illud quidem*. Ibid. *Quod ad ſimplicitatem — compoſito*, voor *ad ſimplicitatem compoſito*, of *quod ad ſimplicitatem — compoſitum eſſet*. 11. *Dummodo extiterunt*, voor *exſtiterint*. 13. *Ad tria capita, — ſcilicet, accurata — cognitio — interpretatio — intelligentia*, voor *cognitionem, interpretationem, intelligentiam*. 18. *Id operam dederunt*, voor *in id*. 24. *Viam reducendi*, voor *ad reducendum*. 26. *In lingua — dicere*, voor *lingua*. 36. *Hos legentes admirari*, voor *lectos*, of *dum legimus*. 43. *Ornatus*, voor *ornatus ſit*. 46. *Utantur*, voor *utuntur*. 47. *His hauriendis*, voor *ex his*. 30. *Poſſet*, voor *poſſit*. 51. *Profecturam*, ontbreekt *eam*. Ibid. *Perſequerer*, voor *perſecuturus eſſem*. 52. *Demonſtrarem*, voor *demonſtraturus eſſem*. Ibid. *Fidei collatæ in*, voor *fiduciæ collocatæ*. 53. *Nusquam*, voor *nunquam*. 58. *Informarentur*, voor *informentur*. 61. *Perventum eſſe*, voor *me pervenisſe*. 62.

Servat Deus! voor *ſervet.* 64. *Profiteor ducem*, ontbreekt *me.*

Woorden, die of in 't geheel geen, of weinig geldend gezag hebben, b. v. *averſatio* voor *faſtidium*, *nuspiam* voor *nusquam*, *veritates* voor *doctrinæ*, *cultus* voor *cultura*, misſlagen in de conſtructie, b. v. p. 42, 43: *Nihil igitur — irrigare*, zal men iemand, die zoo vele grovere fouten kan laten ſtaan, toegeven. Wij onthouden ons daarom ook van de aanwijzing van zulke plaatzen, waar men duidelijk zien kan, dat geheele zinſneden eerst in 't Nederduitsch gedacht, en dan met Latijnſche woorden uitgedrukt zijn, en dat wel dikwijls in dier voege, dat men de waare meening ter naauwer nood kan giſſen.

Reeds zoo veel gezegd hebbende, waartoe ons 't algemeen belang der Letterkunde drong, onthouden wij ons van andere aanmerkingen over deze en gene bijzondere ſtellingen, die wij niet hebben kunnen goedkeuren. Wij zien liever betere vruchten van des Hoogleeraars uitgebreide kundigheden, waarvoor zijne *Inleiding in de Schriften des Nieuwen Verbonds*, en andere Nederduitſche ſchriften, ten bewijze ſtrekken, met verlangen te gemoet.

De Chriſtelijke Feestviering in Ontwerpen van Leerredenen, voor het Kers-, Paasch-, Hemelvaart en Pinkſterfeest. Een Magazijn voor jonge Leeraars en Leesboek voor Chriſten Huisgezinnen. Te Groningen, bij W. Zuidema, 1806. *In gr.* 8*vo.* 598 *Bl.*

Door deze Ontwerpen van Leerredenen, hebben de Uitgevers aankomende en jonge Leeraars, bij 't Hervormd Kerkgenootſchap, eene handleiding willen geven, om, bij de herhaalde prediking over de Feestſtoffen, in hunne voordracht eenige afwisſeling te brengen, en daardoor nieuwheid en leven aan dezelven bij te zetten. De Uitgevers zeggen, dat geene hooggevoelendheid, noch de minſte gedachte van hierdoor al het voorheen geſchrevene te overtreffen, zelfs niet om het te evenaren, hen daartoe heeft aangedreven. Zij zijn van het onvolledige van dit hun werk wel overtuigd, maar meenden echter, door dezen arbeid, nuttig te kunnen zijn. Zij willen ook deze Ontwerpen geenzins gehouden heb-

hebben voor onverbeterlijke modellen, maar vergenoegen zich, wanneer men die slechts wil aanzien als eene Proeve van hetgeen zij gaarne in dit vak van eene bekwaame hand bewerkt zagen, maar tot hiertoe vruchteloos verwachtten.

Men vindt hier meer, dan de titel belooft; niet alleen vele *ontwerpen* en korte *schetzen* van Leerredenen, over onderscheidene Feeststoffen, maar ook meerder en minder uitgewerkte *Leerredenen*, *Homilien*, ook *Taal-* en *Uitlegkundige Aanmerkingen*.

Voor elk onderscheiden soort van stoffen gaat eene algemeene *Inleiding*. Zoodanige Inleiding b. v. tot de *Kersstoffen* handelt over de feesten in 't algemeen, over 't gewigt der feestviering, over de benaming en oorsprong van dit feest, over den tijd, waarop het gevierd wordt, de nuttigheid der Leerredenen, welke daarbij gewoonlijk uitgesproken worden, en wel bijzonder over Luk. II: 1—20. Hoe men die, tot het meeste nut, en om met genoegen gehoord te worden, behoort in te richten. Of men ze ook, in den smaak van zoogenaamde Homilien, kan bewerken, en hoe? — De voorafgaande *Taal-* en *Uitlegkundige Aanmerkingen* zijn ook afzonderlijk geplaatst, omdat verscheidene daarvan voor den kanzel ongeschikt schenen te zijn, en dus het best in eens het gantsche geschiedverhaal scheen te kunnen opgehelderd worden. Men vond dezelve evenwel dienstig, omdat daarop menig gezegde in de Leerredenen steunt. Wij hebben deze *Aanmerkingen*, even als de *Inleidingen*, met genoegen gelezen. Men zal 'er uit zien, dat de Stellers voor zoodanige taak wel berekend zijn. — Allerminst zijn ons de *Leerredenen* bevallen. Zoo is b. v. de eerste Leerrede, over Luk. II: 1—7, zeer droog en stijf. 'Er ontbreekt eenheid, en wordt daarin te veel gezegd over algemeen bekende dingen, die altijd gezegd kunnen worden, te veel, naar evenredigheid van 't geheel, over bijkomende zaken en personen; en te weinig van de hoofdzaak, van 't geen tot dit feest behoort, te weten van Jesus, van 't doel zijner menschwording, van 't verband, waarin alles staat met zijne leer, leven, lijden en dood. Ook hadden wij gaarne, in de Uitlegkundige Aanmerkingen, iets gezegd gezien over de zekerheid, dat dit verhaal van de hand van Lukas is, en dat dit geheele Hoofdstuk niet, in later tijd, met het tweede, is ingeschoven; waarom-

trent aankomende Leeraars wel iets willen weten, om des te gerúster, bij herhaling, deze teksten te predikken, en ook dienen te weten, bij voorkomende vragen van dezen of genen twijfelaar. In de Leerrede zelve had vooral ook over de eenvoudigheid en geheele geloofwaardigheid van dit verhaal iets moeten gezegd zijn. — In de tweede Leerrede is het voorname hoofdpunt, een betoog van de gepastheid en geschiktheid, zoo van den tijd, als van de wijze der geboorte van Jesus. Dit is, over 't geheel, met oordeel en kennis van zaken, wél uitgewerkt; maar in dier voege, naar ons inzien, geen regt geschikt onderwerp voor eene Kerkrede, waarin men altijd, zoo wel tot het hart, als tot het verstand, regtstreeks dient te spreken. Op een koud betoog, waarmede bijna twintig bladzijden gevuld zijn, volgen naauwlijks twee met toepaselijke opwekkingen. En hier zelfs missen wij geheel en al den vereischten kanseltoon. — Andere Leerredenen voldoen ons wel beter; vooral de Homilien: maar eigenlijk gezegde welsprekendheid kan men 'er niet uit leeren. Allen behelzen desniettemin goede gedachten, gegronde opmerkingen, nuttige aanwijzingen, en, in één woord, bruikbare bouwstoffen, waarvan door bekwame handen wel wat goeds te maken is.

Men vindt, in dit welvoorzien *Magazijn*, elf Leerredenen, vijf Homilien, en een twintigtal Ontwerpen en Schetzen van Leerredenen, allen geschikt voor 't Kers-, Paasch-, Hemelvaart- en Pinksfer-feest. Waarom ook niet voor 't Nieuwejaars-feest, dat in de meeste Gemeenten pleegt gevierd te worden? Men zou ook nog plannen van Leerredenen in de Lente en in den Oogsttijd, die inzonderheid, op ginds en elders gevierde Biddagen voor 't Gewas, wel zouden te stade komen, hebben kunnen geven. Achteraan is nog eene opgave en beoordeeling van de voornaamste Schriften over de Feeststoffen gevoegd. Onder de ontbrekende, zagen wij ongaarne BEIJER's *Magazin*, en *Museum für Prediger*, XII en VI theilen, overgeslagen.

De

De Eerſte Brief van PAULUS *aan die van Corinthen. Door* W. E. DE PERPONCHER. *Te Utrecht, bij* J. van Schoonhoven. 1806. Voor Reekening van den Autheur gedrukt. *In gr.* 8*vo.* 234 *Bl.*

Ook aan dezen Brief heeft de onvermoeide PERPONCHER veel arbeid beſteed, en zich daarbij van eenige zeer geſchikte hulpmiddelen bediend, waardoor zijne nieuwe vertaling en bijgevoegde uitlegkundige aanmerkingen, in de daad, vrij wat licht over dit Apostolisch geſchrift verſpreiden.

Vooraf gaat weder eene algemeene opgave van den inhoud, en het geheele beloop van des Apostels redeneringen, waarmede niet minder dan 34 bladzijden gevuld worden. De vertaling ontvangt daaruit hier en daar opheldering; veel meer echter uit de onderaan gevoegde aanmerkingen. Eenigen derzelven, b. v. over H. III: 15, zijn ons bij uitnemendheid bevallen. Bij anderen is het algemeen taalgebruik, en de eigene ſchrijfwijze van Paulus, niet genoeg in acht genomen. Somtijds veroorlooft zich de kundige Schrijver eene uitweiding over het leerſtellige, die 's mans wel vrije, doch niettemin bedachtzaame manier van denken op nieuw aan den dag legt. Inzonderheid lezenswaardig zijn zijne aanmerkingen, over den eigenlijken aart der Godlijke ingeving, waarmede de Heilige Schrijvers geöordeeld worden begunſtigd te zijn, die hij noch onmiddelijk, noch woordelijk wil verſtaan hebben, bl. 4, 48. en over het waare doel der inſtelling van het eerwaardige gedachtenismaal, door Jeſus, alleen tot aandenken aan zijnen dood, verordend, bl. 102.

Ondertusſchen heeft ook deze Bijbelvertaling dezelfde gebreken, als dergelijke voorgaanden, die evenwel het veelvuldig nut, dat door dezen verdienſtelijken arbeid, tot verlichting van min kundigen, kan geſticht worden, geenzins wegnemen.

Verzameling van eenige, op eenen Evangeliſchen toon geſtemde, Pſalmgezangen; uit onze gewoone Berijming gekoozen, door A. YPEY, *Dr. en Hoogleeraar der Godgel. te Harderwijk. Te Amſterdam, bij* J. ten Brink, Gz. 1806. *In 8vo. 216 Bl.*

De Hoogleeraar YPEY tracht, door dit boekje, de bezorgdheid der genen, die vreezen, dat, door de invoering der Liederen, welligt de Pſalmen zullen achter de bank raken, eenigzins te gemoet te komen, en een geſchikt middel aan de hand te geven, om derzelver aanhoudend en nuttig gebruik te bevorderen. Hij doet eene poging, om deze voortreffelijke Gezangen te ontdoen van al het geen in den mond eenes Christens niet wel paſt, en daaruit eenen kleinderen bundel van Pſalmen en Pſalmverzen bijeen te verzamelen, die, in onze Godsdienſtige Vergaderingen, met gepaſte deelneming, tot wezenlijk nut, kunnen gebruikt worden.

De volgende Pſalmen, 3, 10, 12, 18, 20, 22, 28, 35, 45, 47, 49, 51, 54, 74, 75, 76, 78, 81, 82, 83, 87, 88, 109, 110, 114, 120, 122, 129, 132, 137, 141, 142, zijn geheel weggelaten; in de overigen niet alleen, hier en daar, eenige woorden en ſpreekwijzen, naar den geest van het Christendom, veranderd, maar ook van ſommigen verſcheidene geheele of halve verzen doorgeſtreken. — Zoo heeft men, bij voorbeeld, van den eerſten Pſalm alleen vs. 4. van II. 7. IV. 2b. VI. 9. VII. 9. XXXVIII. 1, 4, 9, 15, 17, 18, 21, 22. XL. 5, 6, 8. XLI. 7. XLII. 1, 3, 5, 7. XLIII. 1, 5. XLIV. 5a, 14. LII. 7. LV. 13b, 14. LIX. 10. LXVIII. 3, 6b, 10, 16, 17. LXXIII. 1, 12, 13, 14. LXXXIV. 6. CXXXIII. 1, 3. CXXXIV. 3. uit den Lofzang van Simeon alleen vs. 2 overgenomen.

Tot een voorbeeld van gemaakte veranderingen, ſtrekke Pſ. II. 7. dat hier aldus luidt:

Welzalig zij, die, naar Gods reine leer,
In zijnen Zoon hun hoogst geluk beſchouwen,
Die Hem met liefd' erkennen voor hunn' Heer!
Welzalig zij, die vast op Hem betrouwen.

Ach-

Achteraan is nog gevoegd eene Aanwijzing van eenige Psalmen, die, bij bijzondere gelegenheden, en bij het verklaren van de Christelijke Godsdienstleer, in den Heidelbergſchen Katechismus vervat, kunnen gezongen worden. — 't Een en ander kan groote nuttigheid hebben. 'Er kon, naar ons oordeel, nog wel op andere wijzen, ook van die Psalmen, die, als geheel en al in een Israëlitiſchen toon geſtemd, uitgemonſterd zijn, partij getrokken worden. Het Godsdienſtig Kerkgezang is, bij de openbare Godsvereering, zoo zeer geſchikt, om godsdienſtig gevoel op te wekken en te verſterken, dat alle waare Godsdienstvrienden elke bijdrage tot dát gewigtig doel, met dankbare harten, behooren toe te juichen.

Het heilig Euangelium, of het Leven en de Leer van JEZUS CHRISTUS, *zamengevoegd uit de vier Euangelisten. Te Amſterdam, bij* J. ten Brink, Gz. 1806. *In 8vo. 262 Bl.*

't Is bekend, dat velen zich bevlijtigd hebben, om eene zoogenaamde *Harmonie* van de vier Euangeliſche verhalen te vervaardigen. Sommſigen hebben gemeend die allen in eene gepaste tijdorde te kunnen ſchikken, waartoe onder anderen, onder onze Landgenoten, de Eerw. R. SCHUTTE zich veel werks heeft gegeven. Anderen hebben ten minſten deze of gene rangſchikking aangenomen, of met behoud van ieders afzonderlijke berichten, zoodat 'er toch een zeker geheel uitkwam, welks deelen op elkanderen ſloten, of ook wel in diervoege, dat men, door inéénſmelting van alle verhalen onder elkander, uit de vier tekſten één maakte. Men zal zich, behalven de *Heilige Jaarboeken* van den reeds genoemden SCHUTTE, de Tafel in 't Elfde Deel van het Bijbelwerk van VAN VLOTEN, den *Huisuitlegger* van DODDRIDGE, de *Harmonie der Euangelisten* door BURMAN, en anderen wel erinneren.

Onze Schrijver doet, zonder eenige melding te maken van 't geen vóór hem door anderen, op ſoortgelijke wijze, beproefd is geweest, noch te doen blijken, of en in hoe verre hij zich van hunnen arbeid bediend heeft, ook eene poging, om alzoo een kort overzicht van de geheele geſchiedenis van Jeſus, ten

ge-

gemeenen gebruike, te geven; en dat wel op zoodanige wijze, dat alle de geſchiedverhalen der vier Euangeliſten, naar de overzetting des Staten-Bijbels, zonder achterlating van iets, volgends de orde des tijds, [zoo als de Schrijver die, zonder eenig bewijs of rede, bepaalt,] zijn zamengebragt, door echter alleen die te laten ſpreken, welke de zaak het allerbreedst beſchrijft; zijnde hierbij geene verandering gemaakt, behalven deze, dat de versgewijze afdeelingen zijn veranderd in een doorloopenden ſtijl, met weglating of verkorting van de menigvuldige copulatien, en dat hier en daar, of in de ſpelling, of in de woordenſchikking, tot verduidelijking, min of meer van den op hoog gezag vervaardigden tekst is afgeweken. Op den rand van iedere bladzijde, vindt men aangewezen het Euangelium, Hoofdſtuk, vers en inhoud van den tekst. Vooraf gaat op XXVIII bladzijden een *kort overzicht van alles*, nevens korte aanſtippingen der voornaamſte reizen van den Zaligmaker, en een daarbij gevoegd *Kaartje van het Joodſche Land.*

't Verwondert ons eenigzins, dat de Schrijver zich aan de overzetting van den Staten-Bijbel houdt, zonder eenig gebruik te maken van daarin gemaakte verbeteringen, vooral door VAN VLOTEN en VAN HAMELSVELD, die den ſtijl van het Nieuwe *Testament*, door denzelven doorgaans van den Hebreeuwſchen vorm te ontdoen, over 't geheel veel verſtaanbaarder gemaakt hebben. Die zich daaraan zouden ſtoten, omdat zij zich niet kunnen verbeelden den Bijbel te lezen, wanneer men hun eene andere vertaling, al is die, volgends het eenſtemmig gevoelen van alle bevoegde rechters, oneindig beter, voorlegt; voor zulken zal ook wel de geheele arbeid van den Schrijver overtollig zijn. Zij zullen het dan toch ook alles liever, op zijne plaats, in hunnen Huisbijbel, dan alzoo verſchikt in dit boekje, lezen. Wij voor ons zouden dat ook verreweg verkiezen, om de willekeurige uitlating van gewigtige gezegden van Jeſus, die zich de Schrijver geduurig veroorlooft, om namelijk alleen dien Euangelist, welke iets, in zeker opzicht, breedvoerigst heeft, te laten ſpreken.

En had de Schrijver, nu hij zich toch zoo zeer naar zwakke gemoederen heeft willen ſchikken, om twijfeling en verwarring voor te komen, wel niet in 't Voorbericht mogen te kennen geven, dat men de Euangeliſche verhalen, op onderſcheidene wijzen, kan rangſchikken; dat

dat hij, 't geen hem best voorkwam, is gevolgd; en dat het, in allen gevalle, meer aankomt op de daadzaken zelve, dan op derzelver rangschikking? — De onderscheidene hoofdbedoeling der Euangelieschrijveren, zoo stellig door hem bepaald, zou hem ook moeielijk te bewijzen vallen. *Matthæus*, zegt hij, heeft zich breeder, als (dan) de anderen, op de beschrijving zijner menschheid, *Marcus* op die zijner krachten en wonderen, *Lukas* op zijn lijden, en *Joannes* op het bewijs van zijn eeuwig Goddelijk bestaan toegelegd. Dit moest daar zoo niet maar heen geschreven zijn geweest, alsof 'er niemand aan kon twijfelen.

't Zij hiermede evenwel zoo als 't wil, elke poging, om een der belangrijkste deelen des Bijbels met nut te leeren lezen, verdient eenigen lof, en in zoo verre willen wij ook dezen arbeid niet geheel misprijzen.

Systematisch Handboek der beschouwende en werkdaadige Scheikunde, enz. door ADOLPHUS YPEY, *A. L. M. Philos. et Med. Doct., gewoon Hoogleeraar in de Geneeskunde, voornaamelijk in de Ziektekunde en Practijk, aan de Hooge Schole te Franeker. IIIde Deel. Te Amsterdam, bij* W. van Vliet. 1806. *In gr.* 8vo. 636 *Bl.*

Gaven wij, ter zijner tijd, een gunstig berigt omtrent de twee eerste Deelen van het scheikundig Handboek des kundigen Franeker Hoogleeraars YPEY, wij vinden ons verpligt, het derde Deel van dit nuttig Werk den naar scheikundige kennis begeerigen Leezer niet minder aan te prijzen. Alles, wat wij voorheen, aangaande den aart en de inrigting der twee eerste Deelen, gezegd hebben, is ook op dit Deel toepasselijk; wij zullen derhalven alleen deszelfs inhoud kortelijk opgeeven, en eenige belangrijke staaltjes uit hetzelve mededeelen.

Dit Deel begint met de XXIVste Verdeeling van den leiddraad der Chemie voor beginnende Liefhebbers, van W. HENRY, volgens welken de Hoogleeraar zijn Handboek heeft ingerigt. Dezelve loopt over het Koper, en handelt, in de eerste plaats, over de algemeene eigenschappen van dat Metaal, voorts over de Ertzen, of gedaanten, onder welke hetzelve uit het aardrijk wordt op-

opgedolven. Hierop volgen de voornaamſte betrekkingen, welke het Koper heeft tot de gewoone Brandſtoffen en tot de verſchillende Metaalen. Verder ontvangt men een berigt aangaande de Kopervertinning, benevens de bereiding van verſchillende zoorten van Kopergroen; gelijk ook omtrent de overige gevolgen, die uit de verbinding van Koper met verſchillende Zuuren; Aarden enz. worden gebooren. Op eene gelijkzoortige wijze handelt de Schrijver, in de XXVſte Verdeeling, over het Lood; in de XXVIſte, over het Tin; in de XXVIIſte, over het Zink; in de XXVIIIſte, over het Bismuth; in de XXIXſte, over het Arſenik; in de XXXſte, over het Spiesglas; in de XXXIſte, over het Bruinſteenmetaal; in de XXXIIſte, over het Kobalt; en in de XXXIIIſte Verdeeling, over het Nickel. Het vervolg der drieëndertigſte Afdeeling bevat de verhandeling over eenige, door HENRY overgeſlaagene, en eenige andere nieuwe Metaalen.

Dit afgehandeld zijnde, gaat de Schrijver, in de XXXIVſte Afdeeling, over, tot de beſtanddeelen der onderwerpen, die tot het groeijend Rijk behooren. Hier wordt gehandeld over de raauwe en over de meer bewerkte Zappen der Plantgewaſſen, over derzelver ontleding en zuivering, gelijk ook over de werking van het Vuur, en van het Water, op de groeijende wezens. Vervolgens ſpreekt de Schrijver over de eenvoudige en over de gekohobeerde Wateren; voorts over de Extracten, de Gomzoorten, de Zuiker, de bereiding, de verſchillende zoorten en het nut derzelve. Hierop volgen de verſchillende ongegiste Plantzuuren en zuurachtige Lichaamen, met naame het Appelzuur, het Barnſteenzuur en de Barnſteen, het Benzoëzuur, het Citroenzuur, het Galnootenzuur, de Looiſtof, de Inkt, het onvolkomen Zuuringzuur, het Zuuringzuur, het onvolkomen Wijnſteenzuur of de Wijnſteenkriſtallen, het Wijnſteenzuur, het brandig Slijmzuur, het brandig Wijnſteenzuur, het brandig Houtzuur, het Slijmzuur, het Campherzuur, het Korkzuur, het Zuur der Hars van Zuidwallis, enz. Waarmede dit Deel, na het plaatzen van eenige Bijvoegzels, wordt geſloten.

Om een ſtaaltje van algemeene nuttigheid mede te deelen, hebben wij uitgekozen de beſchrijving en bereiding van het Gyms-poeder.

„ De verbindingen van het Spiesglas (zegt de Schrij-

Schrijver) met het Boraxzuur, het Vloeizuur en het Koolstofzuur, zijn onbekend. Ook heeft men geene kennis aan directe vereenigingen van dit Metaal met het Phosphorzuur. Voorlang was 'er echter, als een geheim, tegen veelerleije koortzen, en andere ziekten, uit zwakheid (*Morbi asthenici*) in Engeland en elders, in een algemeen gebruik, het zogenoemde *James*-poeder, welke te zamenstelling, schoon door verscheidene onderzoekers verschillende opgegeeven, voorzeker, voor een gedeelte, uit Phosphorzuur en uit Spiesglas bestond. Thans schijnt dat middel van naam te zijn veranderd, of, door eene nog verbeterde zamenstelling, vervangen te zijn door de zogenoemde Gymspoeders, die, volgens het berigt van den Parijsschen Apotheker, M. C. L. CADET (*Annales de Chimie T. LV. p.* 74.) thans in Engeland en in Italie in een algemeen gebruik zijn, en door de Engelschen, die daar een geheim van maaken, ten allerduursten verkogt worden. Ondertusschen is het den gemelden Scheikunstenaar gelukt, dit poeder te ontleden, met zo veel naauwkeurigheid, dat hij daardoor in staat is gesteld, om hetzelve volkomen naar te maaken. Volgens zijne proeven, bestaan 19 deelen Gymspoeder uit de volgende ingredienten:

Verzuurzel van Spiesglas, in den hoogsten staat van verzuuring	7 deelen.
Phosphorzuure Kalk . . .	4 ——
Zwavelzuure Potasch . .	4½ ——
Zuivere Potasch, verbonden met Spiesglasverzuurzel, in den staat van geringste verzuuring . . .	3½ ——
te zamen	19 deelen.

Om dit poeder te zamen te stellen, moet men neemen:

Ruw Spiesglas	2 deelen.
Gecalcineerde phosphorzuure Kalk .	1½ ——
Salpeter	4 ——

„ Deeze stoffen stoot men tot een fijn poeder, en mengt dezelve wel ter degen. Vervolgens doet men zulks in een smeltkroes, dien men bedekt en sterk gloeijende maakt. Geduurende deeze bewerking, werpt zich het Salpeterzuur op de Zwavel van het ruw Spiesglas, en verandert het in Zwavelzuur, 't welk zich vereenigt met een gedeelte van het Loogzout, om daardoor zwa-

vel-

velzuure Potasch te doen gebooren worden. Voorts wordt het Spiesglas, door de werking des Salpeters, voor een gedeelte, tot den hoogſten graad, verzuurd; terwijl een ander gedeelte, nader met de Potasch vereenigd, enkel den eerſten trap van verzuuring ondergaat. Om de tot deeze proeven vereischte phosphorzuure Kalk te bekomen, heeft men niets te doen, dan Osſebeenderen wel wit te branden en tot een fijn poeder te ſtooten."

Het eerſte Bijvoegzel deezes Deels is een belangrijk berigt, aangaande de aandoeningen, door het verzuurd Stikgaz, op de perſoonen, door welke het was ingeademd, verwekt. HENRY had dezelve, in zijn Werkje, zonder eenige bepaaling, als ten hoogſten aangenaam, opgegeeven. Doch men ontdekte eerlang, dat zulks wel zomwijlen, doch niet altoos, gebeurde. Den Heere PROUST (zegt de Schrijver) bekwam de proef zo ſlegt, dat hij die niet durfde herhaalen. In de proeven van den Heer WURZER waren de uitwerkingen zeer verſchillende: want ſchoon zommigen de aangenaamheden der Engelſche Proefneemers ondervonden, wierden 'er toch anderen op eene onaangenaame en zelfs lastige wijze door aangedaan. — Hierop volgt een groot aantal proeven, aangaande deeze ſtoffe, door den Hoogleeraar DISPAN in de *Annales de Chimie No. 168* medegedeeld. Zommigen geraakten hierdoor in eene onmaatige vrolijkheid; terwijl anderen op eene zeer onaangenaame wijze wierden aangedaan. Dikwijls waren ook de uitwerkzels, bij dezelfde perſoonen, op verſchillende tijden, zeer ongelijk. „ Wat mijzelven betreft (zegt de Schrijver DISPAN) toen ik, geduurende deeze zitting, de proef herhaalde, ondervond ik geen den minſten trek tot lagchen. Zo ik niet ſpoedig had opgehouden, zou ik voorzeker in eene volkomene flaauwte zijn gevallen."

Het tweede Bijvoegzel bevat de gewigtige proeven van den Heer PROUST, Hoogleeraar in de Scheikunde te Madrid, met welke dezelve tragt te bewijzen, dat Tin, ſchoon met veel Lood vervalscht, geen nadeel aan de gezondheid doet, en dat, ſchoon 'er veel meerder Lood onder het Tin wordt geſmolten, als ooit in de zamenleving plaats heeft, hetzelve echter, in dien ſtaat, voor alle huishoudelijke Zuuren onoplosbaar, en daardoor onſchadelijk blijft. Dan deeze proeven zijn zo uitvoerig en zo gewigtig, dat zij in het Werk zelve verdienen nageleezen te worden.

De

De Geſchiedenis van het Leven van M. TULLIUS CICERO. *Door* MIDDLETON. *Uit het Engelsch door* W. J. ZILLESEN, *Profeſſor Eloq. et Ling. Graec. en Rector der Latijnſche Schoolen te Middelburg. IIIde en laatſte Deel. Te Utrecht, bij* G. T. van Paddenburg en Zoon. 1805. *In gr.* 8vo. 420 *Bl.* (*)

Eindelijk, en laater dan wij gewenscht hadden, komen wij tot het Derde Deel van dit uitmuntende Werk des geleerden MIDDLETON's. Het behelst de vier laatſte Afdeelingen, of, zo als zij in deeze Vertaaling heeten, *Hoofdſtukken*.

Het IXde Hoofdſtuk (†), waarmede dit Deel aanvangt, bevat een beknopt verhaal van het gebeurde, wel voornaamelijk te Rome en in Italie, maar ook in andere Gewesten des Roomſchen Gebieds, alwaar BRUTUS en CASSIUS zich ſterk maakten, van den dood van CÆSAR tot aan het einde des jaars. Wij zullen hiervan geen bijzonder verſlag geeven. Niemand, die iets weet van Rome's Geſchiedenis, kan geheel onkundig zijn, hoe ANTONIUS, na van den eerſten ſchrik bekomen te zijn, het Volk ophitſte tegen de Zaamgezworenen, den Raad overhaalde om alle door CÆSAR gemaakte ſchikkingen en nagelaten bevelen te bekrachtigen, onder voorwendſel van deeze uit te voeren, genoegzaam deed wat hem gelustte, en zich van de hoogſte macht in het Gemeenebest poogde meester te maaken. De jonge OCTAVIUS was evenwel den woesten en doldriftigen ANTONIUS te loos, en wist zelfs den anders zo ſchranderen CICERO te misleiden, door deszelven (het woord moet 'er uit) verwaandheid te ſtreelen, den ſchijn van Vrijheids- en Vaderlandsliefde aan te neemen, en voor te geeven, dat hij in alles zich naar den raad des grijzen Staatsmans wilde gedraagen.

Hoofdſtuk X begint, op bl. 118, met den aanvang des volgenden jaars, en loopt tot op het ontzet van Mutina of Modena. ANTONIUS had daarin DECIMUS BRUTUS belegerd en de plaats bijkans tot het uiterſte gebragt,

(*) Zie over het Eerſte Deel de *Alg. Kad. Letteroef.* voor 1802. bl. 332 env. over het Tweede die voor 1804. bl. 460 env.

(†) De Vertaaler, of de Drukker, heeft vergeten de woorden *Hoofdſtuk* IX aan het hoofd te plaatzen.

bragt, wanneer zijn leger geslagen wierd door de vereenigde benden van de beide Consuls HIRTIUS en PANSA, en van den jongen OCTAVIUS, die, eene aanzienlijke macht uit de oude krijgsknechten van CÆSAR hebbende bijeengebragt, door den Raad bevestigd was in een gezach, hetgeen men hem niet durfde ontneemen, en hij welhaast gebruikte om den Staat geheel onder het juk te brengen. ANTONIUS zag zich genoodzaakt na Gallie te vluchten; men verheugde zich te Rome over de behaalde overwinning, en zoude er reden toe gehad hebben, indien niet de beide Consuls er het leeven bij hadden ingeschoten. Nu kwam het gebied des geheelen Legers in handen van OCTAVIUS, die niets minder bedoelde dan de herstelling der vrijheid.

Modena was ontzet en ANTONIUS geslagen in de maand April van het jaar 710, of, volgens anderen, 711 na de bouwing van Rome, en vandaar tot op den 7den van December des zelfden jaars, den dag waarop CICERO vermoord werd, loopt het XIde Hoofdstuk, hetgeen met bladz. 283 zijnen aanvang neemt. Het omkomen der beide Consuls was een doodelijke slag voor het Gemeenebest; OCTAVIUS kreeg hierdoor de handen ruim, en deed welhaast den Raad zijne macht gevoelen op de willekeurigste wijze. ANTONIUS, na Gallie getrokken, wist de Legers van LEPIDUS en van PLANCUS aan zijn snoer te krijgen, en verzoende zich met OCTAVIUS. Beiden slooten met LEPIDUS het beruchte Driemanschap, hetgeen den ondergang der Roomsche Vrijheid voltooide. Men weet wat hierop volgde, de verschrikkelijke *Proscriptie*, of Verbanning, waarvan CICERO, om den onverzoenbaaren haat van ANTONIUS te verzadigen, een der eerste slachtoffers werd. Na de Philippische Redenvoeringen, welke hij te Rome tegen den Geweldenaar had uitgedonderd, moest dit noodzaaklijk geheuren, zoras deeze de macht in handen kreeg, zonder dat de voorspraak van OCTAVIUS het konde afwenden, al ware zij oprechter en dringender geweest dan men reden heeft te denken. Ons bestek laat niet toe, hieromtrent in bijzonderheden te treeden. Wat vervolgens voorviel, de oorlogen van OCTAVIUS en ANTONIUS tegen CASSIUS en BRUTUS, tegen SEXTUS POMPEJUS, en eindelijk tegen elkander, totdat OCTAVIUS alleen der zaaken meester wierd, behoorde niet tot het ontwerp van MIDDLETON, en nog minder behoeven wij er van te spreeken.

Het

Het XIIde en laatſte Hoofdſtuk, dat van bladz. 321 tot aan het einde des Werks loopt, behelst eene uitvoerige en uitneemend bewerkte characterſchets van den grooten Man, wiens leeven en daaden in de voorige Afdeelingen beſchreven waren; eene optelling en verbreiding van deszelven deugden en loffijke hoedanigheden, welke inderdaad eerder eene Lofreden dan eene eenvoudige en onopgemſukte voorſtelling verdient genoemd te worden. Hoe uitmuntend ſchoon het Werk moge geſchreven zijn, men kan MIDDLETON niet vrijſpreeken van al te groote vooringenomenheid met den Held zijner Geſchiedenisſe, welken hij bijkans van alle zwakheid tracht vrij te pleiten. „ Zijne gebreken waren zo weinig," leezen wij bl. 341, „ als men ooit in eenig „ uitſtekend genie gevonden heeft. . . en waren meer te „ wijten aan de menſchelijke natuur, dan aan hem zelven." Ter naauwernood wordt toegeſtaan, „ dat „ hij te opgezwollen in voorſpoed, te neerſlagtig in te„ genſpoed was." Zijn Leevensbeſchrijver zoekt hieraan nogtans allen mogelijken glimp te geeven, ſpreekt met lof van den moed en de ſtandvastigheid, waarmede CICERO den dood onderging, en zwijgt voorzichtiglijk van de bijstere kleinmoedigheid, waartoe hij verviel in zijne ballingſchap, en bij den dood van zijne TULLIA. — Kunſtiglijk wordt bl. 342 env. „ de begeerte naar „ roem, en dorst naar lof, welke hij bekende, en zom„ wijlen zelfs tot ijdelheid toe dreef," verdedigd. Reeds te vooren had de Schrijver, bl. 287, eene ſoort van vergelijking tuſſchen CICERO en M. BRUTUS gemaakt, waarin hij met blijkbaare partijdigheid den eerſten opvijzelt door den anderen neder te drukken, en zelfs geene melding maakt van hetgeen deeze tot zijne verdediging inbrengt (*). — Zelfs de Poëtiſche talenten van CICERO worden bovenmaate geprezen, en ſtaande gehouden, bl. 357, „ dat zijn *dichterlijke genie*, indien ze met „ dezelfde zorg was beoefend, niet zou hebben onder„ gedaan voor zijn talent in de welſprekendheid." Wij willen ons, ter wederlegginge van deeze grootſpraak, niet beroepen op de twee ellendige regels, welke bl. 358 aangehaald worden, met welker laatſten JUVENALIS zo onbarmhartig den ſpot drijft (†), en welke MIDDLETON zegt

(*) *Ad* BRUT. *Epiſt.* IV. (†) *Sat.* X, 123.

zegt „ door de boosheid van CICERO's vijanden uitge„ pikt, als eene proef van de overigen, gediend te heb„ ben om vele duizende andere goede te veroordeelen." Men heeft nog vrij groote brokken van 's Mans Dichtwerken, maar welke meestal vertaalingen zijn uit het Grieksch van ARATUS; waarbij, derhalven, meer de kunst van vloeiende verſen te maaken, dan dichterlijk vuur, vinding of verbeelding, te pas kwam. En veele der overgebleven regels zijn niet veel meer dan in maat gebragte proſa. In waarheid, MIDDLETON zet zijnen man, zo als het ſpreekwoord zegt, hier over het paard heen. „ PLUTARCHUS," zegt hij (bl. 358), „ re„kent hem onder de uitſtekendſte der Romeinſche „ Dichters. De jonge PLINIUS beroemde zich van hem „ in zijn karakter als Dichter naar te bootſen (*). En „ QUINTILIANUS ſchrijft de aanmerkingen zijner beris„ pers aan een beginſel toe van nijdigheid (†)." Op dit alles valt vrij wat aan te merken. PLUTARCHUS zegt eigenlijk nog meer dan MIDDLETON hem doet zeggen. Zijne woorden zijn, dat CICERO „ niet alleen voor den „ grootſten Redenaar, maar ook voor den grootſten „ Dichter onder de Romeinen gehouden wierd." (‡) — Maar PLUTARCHUS is in dit ſtuk geen bevoegd rechter. Hij zelve erkent, dat hij de Latijnſche taal niet genoeg machtig was, om over derzelven ſchoonheden en het eigendommelijke van derzelven wendingen, woordvoegingen en welluidendheid te oordeelen; dat hij daarom niet zoude waagen, in het ſtuk van welſpreekendheid, en als Redenaars, DEMOSTHENES en CICERO met elkander te vergelijken, enz. (§). Het was hem dan ook niet toevertrouwd, over de Latijnſche Dichteren te oordeelen. — PLINIUS ſpreekt van geene navolging, maar verdedigt alleenlijk zijne liefhebberij voor het maaken van verſen, welke ſommigen, als voor zijnen ſtand ongepast, ſchijnen afgekeurd te hebben, met het voorbeeld van verſcheiden beroemde mannen, en onder deezen van CICERO, welken daarin hun vermaak hadden gevonden. —

En

(*) *Epist.* V, 3. Een zonderlinge drukfeil is hier in de Vertaalinge: Eph. V, 3 ſtaat er, alsof de Brief van PAULUS aan de *Epheſiers* wierd aangehaald.

(†) Liever *kwaadaartigheid*, *maligni.* Inſt. XI, 1.

(‡) *Opp.* T. I, p. 861. *Ed. Franc.* 1620.

(§) *Ibid.* p. 846.

En QUINCTILIANUS beklaagt inderdaad CICERO, dat hij zich ooit met verſen te maaken had opgehouden. Hetgeen bl. 357 gezegd wordt, dat het „ een compliment „ voor ANTONIUS en AUGUSTUS was, en gevolglijk een „ ſmaak" (De Heer ZILLESEN had hier *fashion* ruim zo goed door *mode* kunnen vertaalen) „ onder hunne vlei„ jers, om zijn [CICERO's] karakter belachelijk te maa„ ken," mag gelden ten opzichte van ANTONIUS, 's mans onverzoenlijken vijand; maar AUGUSTUS voedde geenen haat of verbittering tegen hem. Integendeel, hij ſprak van CICERO met achting, en beſchonk deszelven zoon met eerampten en bedieningen, gelijk MIDDLETON zelve aantekent bl. 322 en 412 env.

Recenſent wil dit niet gezegd hebben om den welverdienden roem van den grooten man eenigzins te krenken. Hij erkent gereedlijk in CICERO den Geleerden, den uitmuntenden Redenaar, den diepdenkenden Wijsgeer, den ijverigen Staatsman, den Liefhebber van zijn Vaderland, den Voorſtander der Vrijheid, en, dat meer zegt dan dit alles, den deugdlievenden Mensch (*). Maar hij kan niet goedkeuren, dat men van eene Leevensbeſchrijving eene Lofreden maake, de deugden en loflijke verrichtingen op den voorgrond en in het ſterkſte licht, de gebreken en misſlagen in de ſchaduw plaatze of verberge; dit moge zo eenigzins doorgaan in eene opzettelijke lofſpraak, maar is onbeſtaanbaar met de waardigheid der Geſchiedenisſe, welke zich aan de geſtrengſte waarheid behoort te houden.

Onpartijdiger dan MIDDLETON handelt Dr. AIKIN in zijne Brieven aan zijnen Zoon, volgens het getuigenis der Schrijveren van het *Monthly Review*. Het Werk zelve van Dr. AIKIN is den Recenſent niet ter hand gekomen; maar hij denkt den Leezer geenen ondienst te zullen doen met het volgende over te neemen uit het genoemde Maandwerk. „ Waarſchijnelijk moet men aan een over-

blijf-

(*) Men kan ondertusſchen niet ontkennen, dat CICERO in zijne pleitredenen dikwijls meer acht gaf op hetgeen tot zijn voordeel diende, en zijne zaak begunſtigde, dan op ſtrenge waarheid. Als Advokaat ſchijnt hij geene zwaarigheid gemaakt te hebben van te doen hetgeen hij als Wijsgeer en Zedemeester afkeurde. Wie het Engelsch verſtaat, kan hieromtrent iets leezen in *The Confeſſional*, *p.* 365 *not. x.* 2de. Edition. — Maar hij kon ook niet altijd zo als hij wel wilde.

blijffel van lompe zeden te Rome, in CICERO's tijd, het gevolg van eene nog nieuwe beſchaaving, toeſchrijven, dat zijne eigenliefde zich vertoont in zo ſterke en onvermomde trekken. Had dezelfde kieschheid van gevoel, welke wij in onze dagen, of zelfs in den leeftijd van PLINIUS ontmoeten, toen de overhand gehad, zijn gezond verſtand zoude hem terug hebben gehouden van dat gevoel te kwetzen, door een volſlagen gebrek aan betaamelijkheid in het ten toon ſpreiden zijner verdienſten." En kort daarna: „ Hoezeer bevestigen de misſlagen van deezen grooten Man den wijsgeerigen grondregel, dat *waare Wijsheid en Deugd onaffcheidbaar van elkander zijn!* Schoon in verſtandlijke hoedanigheden meest alle Staatsmannen van alle eeuwen overtreffende, werd hij van het pad van waare Staatkunde, zowel als van Plicht, geduurig afgetrokken door bedenkingen, voortkomende uit het gebrekkige zijner oorſpronglijke beginſelen van gedrag, en de zwakte zijner geestgeſteldheid.

„ Laat ons, ondertusſchen, rechtvaardig en billijk zijn in het ſchatten van characters. CICERO leefde in een tijdperk vol van zwarigheden voor iemand, die oprechtlijk wenschte zijn Vaderland in een beampt leeven te dienen. De oude Staatsgeſteldheid van Rome, altijd wankel en zonder behoorelijk evenwicht, was nu genoegzaam gebragt tot een enkel beſtaan in naam, hield, onder ſtrijdende partijen, die alle muitzieke en oproerig waren, op, eenig beſtendig gezach te oefenen. Niemand konde eenigen invloed krijgen, zonder zich bij de eene of de andere partij te voegen; en zonder invloed konde niemand goed doen. CICERO koos de zijde, welke hij voor de beste hield, maar begreep volkomen derzelver gebreken. Misſchien was het eenige punt van Staatsbeſtuur, waaromtrent hij eene volle overtuiging gevoelde, de noodzaaklijkheid van de zamenzweering van CATILINA te dempen, en in de bewerkinge daarvan was zijn gedrag eenpaarig groot en lofwaardig. De erkende Behouder van zijn Vaderland, bij eene groote gelegenheid, geweest te zijn, is eene verdienſte, welke zelden een mensch te beurt valt. Dit was ook het werk zijner hoogſte verheffinge, wanneer hij het doel had bereikt, waarna hij zolang gejaagd had. Het is, derhalven, billijk te beſluiten, dat hij, ware hij tot macht geboren geweest, dezelve zoude gebruikt hebben tot heil des menschdoms, en dat hij, zelfs in zijne berispelijkſte toegeeflijkheden

om ze te verkrijgen, heimelijk beſloot die te vergoeden door het gebruik, dat hij er van wilde maaken. Ook konde niets zuiverder en voorbeeldiger zijn dan zijn gedrag als Beſtuurder van een Wingewest. In dien ſtand, zowel als in zijn Conſulſchap, liep begeerte tot lof met plicht in een, en ſpoorde hem aan tot de weldaadigſte poogingen. Onderſtel hem geplaatst in den ſtand van den jongeren PLINIUS, eenen rijken erfgenaam, tot geleerdheid opgeleid onder eenen verſtandigen bloedverwant, den onderdaan van eene regeeringe, welke geene gelegenheid gaf tot ſtaatkundige partijen, een gebaand pad ziende tot onderſcheiding door de gemaklijke middelen van beſchaafde letterkunde en onſchadelijke welſpreekendheid aan te kweeken, eindelijk bemind bij eenen deugdzaamen en toegeevenden meester, en verheven tot eereposten, welke best konden bewaard worden door het weldaadige beſtek van den Schenker na te volgen — in zulke omſtandigheden zoude CICERO, gelijk PLINIUS, waarſchijnelijk alleen het zwak zijner ijdelheid gehad hebben tot een tegenwicht voor verheven talenten en beminnelijke hoedanigheden. Hij was vriendlijk en menschlievende, eer deeze deugden eigenlijk hoedanigheden van eenen Romein waren. Hij was een ijverig bevorderaar van wijsgeerige oefeningen, wanneer dezelve in zijn Vaderland nog naauwelijks *genaturalizeerd* waren. Wij mogen, inderdaad, wenſchen, dat zijne Wijsgeerte meer een beginſel van werkzaamheid, dan een voorwerp van onderzoek geweest ware; want men moet erkennen, dat zij, in voorvallen van aanbelang, zo als zijne ballingſchap, en den dood zijner Dochter, hem deerlijk begaf. Maar met alle ſtelſels van Wijsgeerte voor zich, en oordeel om het redelijkſte te kiezen, bezat hij geene *wijsgeerige geſteldheid van geest*; en EPICURUS, welken hij als eenen ſtelſelmaaker zo grootlijks verachtte, zoude zijne zwakheid in de *betrachtinge* niet minder ſtrengelijk beſtraft hebben dan de onbuigzaame ZENO (*)."

Wij zullen aan dit uitvoerige verſlag een einde maaken. Van de Vertaalinge hebben wij bij de voorige Deelen geſproken. In dit laatſte ſchijnen de misſlagen niet zo menigvuldig als in de andere, vooral in het eerſte, ſchoon er nog genoeg zoude zijn aan te merken, indien wij

(*) *Monthly Review, for June* 1801. p. 151 foll.

wij alles naauwkeurig wilden uitpluizen. Eén ding kunnen wij toch niet verzwijgen. Bij de Engelſche uitgaaf, die de Recenſent gebruikt, is een uitvoerige Bladwijzer. Met hoe geringe moeite had men dien in het Nederduitsch kunnen overbrengen! En evenwel hij ontbreekt hier geheel. Dit is, in een Werk van deezen aart, eene onverſchoonelijke nalatigheid.

Bergreizen, uitgegeeven door CHRISTIAAN AUGUST FISCHER. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Iſte Deel. In den Hage, bij* J. Immerzeel, Jun, *In gr.* 8*vo.* 148 *Bl.*

Zee- en *Landreizen* zijn veelvuldig voorhanden; *Ontdekkingsreizen* vergezelden die zints eenigen tijd; thans zien wij ze vervangen door *Bergreizen* — eene benaaming, van het plaatslijke ontleend, zo eigenaartig als de eerstgemelde: een Reiziger, die op zijnen tocht zich bijzonder tot het beſchrijven der door hem bevaarene Stroomen of Rivieren zette, zou ze *Stroom-* of *Rivierreizen* kunnen titelen.

Niet ten onregte merkt de *Hoogduitſche* Schrijver, die bij zijne Landgenoóten *zeer gewild is*, en bij de onzen veelal gunſtig ontvangen wordt, op, *dat onder de Werken*, die den tijd of de eerzugt eens Schrijvers kunnen bezig houden, verdient opgeteld te worden het ſchetzen van een Tafereel der *Europiſche* Gebergten; het zij men alleen het oog vestigt op derzelver ſchilderagtig voorkomen, het zij men zijn onderwerp eene zedelijke of weetenſchaplijke ſtrekking begeert te geeven. — Hij voegt 'er bij: „ Zelfs indien dit tafereel al niet te eenemaal mogt gegrond zijn op eigen reizen, eigen waarneemingen of eigen beſchouwingen, een oordeelkundig gebruik van de menigvuldige bouwſtoffen, welke bereids voorhanden zijn, zou zulk een Werk van een algemeen belang kunnen maaken."

De Heer FISCHER, die, zo veel wij uit diens vertaalde Schriften kunnen oordeelen, op de laatstgemelde wijze veel gereisd heeft, hadt, zedert verſcheide jaaren, dit ſtoute denkbeeld, met allen ijver, begonnen werkſtellig te maaken; dan hij werd gedrongen, daarvan geheel af te zien. Eenige zeer belangrijke gedeelten nogthans hadt hij afgewerkt; en zijn het deeze, welke

bij,

hij, onder opgemelden titel, der Boekenwereld aanbiedt.

Het eerſte gedeelte deezer *Bergreizen*, 't welk thans voor ons ligt, loopt over de belangrijkſte gedeelten der *Pyreneën*. Hij heeft alles, wat ſedert D'ARCET, tot RAMONDS laatſte Werk, over dit onderwerp in 't licht gekomen is, zich ten nutte gemaakt, alles onderling vergeleeken en tot één gebragt, en zijne eigene waarneemingen, bij het behandelen der *West-Pyreneën*, bij die van anderen gevoegd, en eindelijk alle zodanige algemeene uitkomſten der gedaane waarneemingen, als tot de weetenſchappen betrekking hebben, ieder onder derzelver opſchrift, naauwkeurig laaten volgen.

Dit opgegeeven onopgeſmukt verſlag des Schrijvers ſchetst ons den inhoud des Werks; welks Eerſte Deel, het vermelde getal van 148 bladzijden beſlaande, in *Drieëntwintig Hoofdſtukken* verdeeld is, en dus den Leezer zeer veele rustpunten oplevert in het beklimmen deezer Bergtoppen.

Vol afwisſeling is dit Reisverhaal, hoe zeer ook meest over *Bergen* loopende, die, ſchoon ſoortgelijke, egter zeer verſchillende voorwerpen aanbieden. FISCHER verſtaat de kunst, om der Leezeren aandagt op eene aangenaame wijze bezig te houden, en niet te vermoeijen. De ingevlogte beſchrijvingen van de onderſcheide Bergbewooners zijn fraai en leerzaam. Wij vonden ons aangelokt, om, uit het eerſte Hoofdſtuk, de opgave der *Hosteintotten* van *Frankrijk*, de *Parens*, te neemen, die hij als ooggetuige afmaalt; doch ons beſtek gedoogt het niet. Beter voegt daaraan de korte beſchrijving van het Herderleeven der *Pyreneën*, dus opgegeeven:

„ De *Pyreneenſche* Herders zijn, wat het karakter aanbelangt, oneindig boven de *Alpen*-herders verheeven. Hunne ſtille vreedzaamheid, hun werkzaame aart, hun bedaarde moed, het uitdrukzel hunner verheeven beſtemming, alles boeit den waarneemer, alles is den wijsgeer gewigtig.

„ De herder der *Pyreneën* is de zoon eens meer zuidelijken hemels; zijn voorkomen draagt het kenmerk eener krachtvolle, eener geheel voltooide natuur; maar zijn lot is niet zoo zacht als dat van den herder der *Alpen*; zijn arbeid is niet met gelijken zegen bekroond.

„ Des zomers op zijne weide, des winters in zijne hut tot eene akelige eenzaamheid gedoemd; dáár in een beſtendigen twist met vijandlijke grensbewooners ge-

wikkeld; hier aan de woede van alle de elementen blootgeſteld; bij magere kudden, bij ſchrale weiden, onophoudelijk met armoede en gebrek te ſtrijden; bij iederen nood, in iedere verlegenheid, aan zichzelven overgelaten; maar daarentegen de onbepaalde heer zijner kudde en van den omtrek zijner weide — Zie daar wat den *Pyreneër* herder dat hooge zelfgevoel, dat verheeven, vrije en onverſchrokken karakter doet behouden, het welk altijd achting en niet zelden bewondering verdient.

„ Niet zonder ontroering ziet men de tedere bezorgdheid des herders voor zijne koeijen en ſchapen, zijne eenige vrienden, zijn eenig gezelſchap, van welke hij bemind en verſtaan wordt, wier neigingen en wenſchen hem als zijne eigene bekend zijn. „ Ach!" zeide eens een dezer herderen tegen RAMOND, „ het licht der Open„ baaring uitgezonderd, kan ik tuſſchen ons (Herders) „ en ons Vee ſchier geen onderſcheid ontdekken!" Zeker is het ten minſte, dat 'er eene vertrouwelijkheid, en, wanneer ik mij dus mag uitdrukken, eene gezelligheid tuſſchen beiden heerscht, welke men zelfs in de *Alpen* geenzins in dezen graad zal vinden."

Bijgeloof heerscht onder deeze Bergbewooners. In het Dorpje *Heat* vindt men eene, der *zogenaamde* heilige Jonkvrouwe toegewijde, Kapel; „ deze is," naar het hier medegedeeld verſlag, „ eigenlijk het *Loretto* der *Pyreneën*. 's Jaarlijks tegen *Maria Hemelvaarts-dag* komen hier duizenden van vreemdelingen te bedevaart met geſchenken van lammeren, waskaarſen, honigſchijven, enz. alles om daarvoor aflaaten te ontvangen: dezelve bekomen hebbende, vieren zij daar ter plaatze een vrolijk bergbachanaal. — Het ganſche verſchil, 't welk de *Franſche* Omwenteling in dit werk gemaakt heeft, bepaalt zich blootlijk tot de eigendommen van het genoemd aflaat-magazijn. De Kapel, naamlijk, welke voorheen aan de Kapucijnen toebehoorde, is thans door aankoop het eigendom geworden van een bijzonder perſoon, die den gezegden geestlijken handel tegenwoordig voor zijne rekening laat drijven, zonder dat zulks den minſten aanſtoot aan de geloovige menigte ſchijnt te geeven." Welk eene blindheid!

Moeilijkheid van wegen, gevaarvolheid van beklimmingen ontmoeten wij allerwegen; deeze zijn eigen aan *Bergreizen*. Wij neemen 'er een over, die ons de Schrijver

ver uit het veel gebruikte verhaal van RAMOND leert kennen; 't is het rotsagtig pad, 't welk den Bergbeklimmer in het *Spaansche* dal van *Astos* voert. „ Tot hier toe," ſchrijft hij, „ hadden de ſteenen merkpaalen ons den weg aangeweezen; het zijn de eenige ſpooren, die men van zijnen doortogt kan te rug laaten, en dankbaar hadden wij het onze daar toe bijgedraagen: maar zo dra verloren wij dezen wegwijzer niet, of onze gids verdwaalde, ten minſte hij was in het onzekere geraakt en ſtelde ons aan de grootſte gevaren bloot.

„ Meer dan een uur had hij ons in eene ſchrikbarende ſteilte, vol ſcheuren, holten en oneffenheden, altijd in eene ſchuine linie omgevoerd, toen eindelijk zekere SIMON uit *Bareges*, een wakker karel, op het mislijke van onzen gang opmerkzaam werd. Zulk een weg ſcheen hem toe onmogelijk de gewone reisweg na *Astos* te zijn, en moedig bood hij zich aan, om eenen anderen, die welligt aan den voet der rots te vinden zou zijn, te gaan opzoeken.

„ Hij klautert na beneden; ſpoedig is hij een goed ſtuk van ons verwijderd, dan ſpoedig zien wij hem in groote beſluitloosheid op den rand eener bijna loodregte ſteenrots ſtaan. Wij roepen hem toe; wij ſiddren en gloeijen van ſchrik; wij zijn buiten onszelven; eindelijk heeft hij gelukkig den afgrond bereikt; alrede achten wij hem buiten gevaar; plotſeling zien wij hem op het aangrenzende ſneeuwveld ons toewenken; nu keert hij zich om, dan gaat hij weder voorwaards, tot hij eindelijk genoodzaakt is de zaak op te geeven, en weder tot ons terug te keeren.

„ Wij zien voort te klauteren; dan plotſelijk bevinden wij ons op den rand van een ſteilen afgrond, die ten minſte vijf honderd voeten diep is. Echter beſluiten wij over zijne drie gewelven, hoe zeer niet zonder leevensgevaar, dan door rotsſpleten, dan door regenbedden, dan langs ſnelvlietende beeken, naar beneden te klauteren, en komen op deze wijze eindelijk in het dal *Astos* aan. Met verrukking begroeten wij hier de eerſte ſpooren van leven en vruchtbaarheid, welke wij als in den ſchoot eener Jongkvrouwelijke natuur weder zien hervoortkomen.

„ Dieper in het dal daalt nu de weg, langs eenen razenden bergſtroom, door de velden heen, tot men, aan het einde van een veertienuurigen togt, het kleine *Arragonner*

vlek

vlek *Venasques* bereikt, dat ſlechts na zulk eene reize eenige belangrijkheid hebben kan."

Wij willen onze Leezers niet ophouden bij elendige verſtootelingen in het *Luchoner* dal, onder den naam van *Cagots* bekend; liever de *Spaanſche* Herders met al hun vee, met al hun huislijken eigendom, met hunne ganſche huisgezinnen beſchouwd, die de Bergreizigers, in ſchilderagtige groepen, van het gebergte zagen afkomen. Vooraf gingen de ſchapen; ieder hoop derzelve was vergezeld door eenen herderknaap met zijn hond; hierop volgden de koeijen, ſchuw en angſtig in één gedrongen; achter deze gingen de bedaarde merrien en dartele veulens, vermengd onder een hoop baldaadige muildieren. Eindelijk volgde de Patriarch, de herder zelf met zijn huisgezin, vader, moeder en dochter, te paard, de kleine kinderen bij zich hebbende, de grootere gingen te voet. — De vader hieldt het oog op het voortgaande vee, de moeder paste op den zuigeling, dien zij voorzigtiglijk in eene ſlip van haren wijden ſcharlaken mantel gewikkeld hield; de vlijtige dochter ſpon; een kleinet knaap droeg den kookketel over zijn hoofd geſtolpt, een grooter droeg het geweer, den hagelzak en den kruidhoorn; de oudſte, eindelijk, in wien de vader het meeſte vertrouwen ſcheen te ſtellen, droeg den welvoorzienen zak met zout, dat voor het huisgezin en voor de kudde van zulk eene onontbeerelijke behoefte is. — In dezer voege trok deze vreedzame herderkolonie, welke in alles eene voormalige aartsvaderlijkheid vertoonde, ons voorbij; om zich op de groenende weide, waardoor wij heen trokken, te legeren."

De drie laatſte Hoofdſtukken deezes Werks behelzen aanmerkingen omtrent de Delfſtoffen, welke de *Pyreneën* opleveren, — Natuurkundige aanmerkingen — en die tot het Bergplantenrijk en het Dierenrijk behooren.

Dan genoeg hebben wij opgegeeven, om dit Werk te doen kennen. De Vertaaler heeft zich wel van zijnen post gekweeten, en hier en daar eene opheldernde aanteekening aan den voet der bladzijden geplaatst. — Wij voor ons zullen dit Werk, welks voltooijing wij te gemoete zien, plaatzen bij BOURRIT's *Verhaal eener Reize na de Tsbergen van het Hertogdom Savoye, en beſchrijving der gezigten van den berg Blanc*, ten jaare 1778 bij IJNTEMA en TIEBOEL uitgegeeven.

Lijk-

Lijkgedachtenis van zijne Doorluchtige Hoogheid, Prins WILLEM DEN VIJFDE. *Door Dr.* JOÃNNES LE FRANCQ VAN BERKHEIJ. *Te Amſterdam, bij* J. Allart. 1806. *In gr.* 8*vo.* 94 *Bl.*

Wij hadden deze Lijkgedachtenis nagenoeg reeds geheel gelezen, toen ons oog op den titel viel, en, indien wij anders bevoegde regters zijn, zo is van derzelver waarde als Dichtſtuk het ſterkst bewijs, dat wij tot dien oogenblik zeker meenden, dat wij een ſtuk lazen van BILDERDIJK. Het komt ons dan voor, dat de Zanggodin van den grijzen LE FRANCQ VAN BERKHEIJ een wel zeldzaam voorbeeld geeft van toenemenden bloei in eenen zoo hoog gevorderden onderdom: Wat den inhoud van den Zang betreft, het bevreemdt ons niet, dat het gevoel voor het Oranjehuis, bij den dood des laatſten Stadhouders dezer Landen, zoo krachtig bij 's Vorſten vriend werd opgewekt en zich zoo levendig uit; en wij zijn niet zoo bekrompen van geest, dat ons, in den mond van een' vriend en beweldadigden, een, zelfs in ons oog zeer overdreven, lof, bij het graf van den vriend, hinderen zou. Maar als zoo iets tegen eenen anderen werkt; als ware of vermeende verongelijkingen aan den overledenen even zeer overdreven en met bitterheid worden opgehaald; als algemeene verontwaardiging tegen duizenden, en onder dezen ook, in het eigen oog van den verbitterden Dichter, vele onſchuldigen, losbarst, — dan valt het zwijgen moeijelijk, en het zou voor ons hier onmogelijk zijn, indien wij niet meenden van eene beoordeeling ons te moeten ontſlaan, en dat eene enkele aankondiging van het aanwezen dezes Lijkzangs voor onze Letteroefeningen voldoende is. Misſchien hebben wij reeds te veel gezegd, daar de naam des Dichters alleen, voor velen althans, reeds inlichting genoeg kan zijn. — Het „*careat ſucceſſibus opto*" cet. viel ons, bij iedere bladzijde bijna, levendig in; en wij wenſchen zeer hartelijk aan den Dichter BERKHEIJ, en die even zoo als hij hier redeneren en handelen, dat met die zelfde maat, waarmede zij voor anderen meten, hun niet gemeten zal worden.

Voor den Zang vinden wij een Vers van BILDERDIJK. BERKHEIJ zelve, althans dit gelooven wij te moeten vaststellen, heeft eenige *Aanteekeningen ter opheldering* en een *Naberigt* achter zijn werk gevoegd; de *Opdragt* is aan de Prinſes Weduwe; en de Uitgever (de Boekverkooper JOHANNES ALLART) ſchreef voor alles een *Voorberigt*. Dit laatſte vermeldt, dat het ſtuk, nog vóór de nieuwe Staatsregeling, die ons eenen Koning geeft, uit het hart des Dichters gevloeid was; dat zijne Majeſteit, de Koning van Holland, zoodanig gevoel voor het Oranjehuis, als in den Lijkzang doorſtraalt, niet zal afkeuren, en dat de waarachtige trouw van een' onderdaan

daan aan zijn' tegenwoordigen Heer af te nemen is uit de verkleefdheid, die zijn hart voor zijnen verſtorven' Beſtierder en deszelfs Geſlacht heeft doordrongen. — In het Naberigt betuigt de Dichter te weten, wat hij aan den Troon ſchuldig is, dien de Koning der Koningen onder ons heeft opgerigt, en zich eerbiedig te buigen voor den ſchepter-der Oppermagt, met de onderwerping eens gelaten' Christens zoo wel, als met die van eenen getrouwen Onderdaan; en betuigt voorts zijnen wensch, dat zijne Majeſteit nooit zoodanige ondankbaarheid ondervinden moge, als de waarlijk opregte, goede en beminnelijke Prins Erfſtadhouder, thans Hoogloffelijker gedachtenis, ondervonden heeft. Het een en ander in het gedicht zelve; en onder andere ook eene aanteekening, waarin van de zoodanigen wordt gewag gemaakt, die thans meer gunſtig omtrent het Oranjehuis ſchijnen te denken, of ook nog onverandelijk in hunne ongunſtige gevoelens omtrent hetzelve volharden, („*eene verharding in hunne vijandſchap tegen den overledenen voordoen, die hun gemoed innig weerſpreekt,*") wekte bij ons het vermoeden, of misſchien *de oudſte der thans levende Barden*, (zoo als zich de Dichter, indien hij anders ook de ſteller der aanteekeningen zij, zedigelijk noemt,) het den Lande heilzaam zou rekenen, dat eenigelijk de aanhang des overledenen Stadhouders voor de zoodanigen gehouden werden, op wier getrouwheid het tegenwoordig Koninklijk Huis van Holland zich veilig verlaten kan; een denkbeeld, hetwelk voorzeker, met ons, een' *ieder' moet hinderen*, die begrijpt, dat het Vaderland nu eindelijk het *ophouden* van alle vroegere partijſchap, en eensgezindheid en inwendige rust behoeft. En, hoewel wij rondelijk verklaren dat wij het Oranjehuis volſtrekt niet vijandig zijn, zoo hebben wij des oudſten thans levenden Bards profetisch vooruitzigt niet, en weten niet of de vervulling daarvan zoo wenſchelijk zij; de volgende regels bedoelen wij:

„ Bloei, friſſche Oranjeboom! bloeit, welige lauwrieren!
„ Schakeert u tot een krans die ſcepters ſchaamrood maakt;
„ Eens zult gij 's aardrijks kroon, als Vrijheids hoed, verſieren;
„ De Hemel wenkt mij toe, die blijde ſtond genaakt!"

Wij onthouden ons van verdere aanmerkingen; ons geſchrijf moet geen aanleiding geven tot verlevendiging van den ouden wrok.

Treur-

Treurzangen van J. KISSELIUS. *Te Haarlem, bij* A. Loosjes Pz. 1806. *Behalven een' korten Voorzang en Voorbericht, 87 bladz. in gr. 8vo.*

Wij verheugen ons, in dezen kleinen Dichtbondel een meêsleepend gevoel bij dichterlijke bekwaamheden te mogen aankondigen, hoedanigen het ons slechts zeer zeldzaam gebeuren mag toe te juichen. De Heer KISSELIUS biedt deze Treurzangen aan als „ voortbrengsels, die, als weinig meer dan „ zijne eerste dichtproeven, in de aandoenlijkste omstandighe„ den waaraan ons leven is blootgesteld, uit het warmste ge„ voel des harte(n) zijn voortgevloeid, en dus, als zooda„ nig, op de *bescheidenheid* zijner Lezers eenige aanspraak „ maken." Gelijk niemand hem deze weigeren kan, zoo zal hem ook niemand, vertrouwen wij, de rechtmatige lof ontzeggen, die deze zijne voortbrengsels (zij mogen dan voor eerste Dichtproeven doorgaan of niet) oneindig verr' boven het gros van diergelijke Lijkgedichten, bij kundigen moet te beurt vallen. Wij vinden daar eene ware, ongekunstelde Poëzij in, wier eenvoud behaaglijk is, en in eene zuivere taal den echten toon van de smart houdt, waarin (dezer dagen) zoo veel gemist wordt. Men zie, bij voorbeeld, daadlijk bij het openslaan van het boekjen, den voorzang

AAN MIJNE LOTGENOOTEN:

O Gij, aan wier gevoelig hart
De worm der smarte knaagt! —
Die, nevens mij, op 't die baar graf
Van Gade of Echtvriend klaagt!

Gij, blakend van eene eedler min,
Wier vuur in 't graf niet smoort,
Maar, smeulende in den nacht des Doods,
Nog onder 't lijkstof gloort; —

Een Min, die, eeuwig als haar bron,
Nog ziel aan ziel verëent,
Wen reeds de windvlaag de asch verstrooit
Van ons vermolmd gebeent'!

Zoo u van rouw en meêgevoel
Somtijds een traan ontvliet,
Als gij de beeldtnis van uw' ramp
Geschetst vindt in mijn lied:

Ver-

Vergeeft mij dan, dat ik uw wond,
Uw hartwond openſcheur',
En gij, gevoelig voor mijn klagt,
Herzinkt in uw gestreur.

Ach! ieder van die tranen vliet
Ten balſem van mijn ſmart,
En zuivert ook veelligt de wond
Van uw getroffen hart.

Dat ik dan, deelende in uw' ramp,
Ook in uw klagten ſtemm',
Zoo geve aan iedren toon mijns lieds
Uw hart nog ſterker klem!

En, Rampgenooten! waar uw oog
Dan ſchreit op mijn geween!...
Ach, ſmelten we onze tranen daar,
Als die der rouw, in een!

Maar dat, ſlaeg ons één ramp ter neêr,
Ons ook één voorbeſef —
De hoop op zaaliger wederzien
Verëend op 't lot verheff'!

Al ſcheure ik dan uw wond weêr op,
Ik ſtort er balſem in,
Wiens wonare heelingskracht het hart
Verhoogt tot hemelzin.

Och, dat uw ſmart zich dan ontlast'
In 't klaaglied mijner ſmart! —
Eens ſtemm' de juichtoon uwer vreugd
In 't Hallel van mijn hart!

Stroeve ſomberheid heerscht ontwijfelbaar in dit vers, en wij beklagen ſlechts een regel, waar (naar allen ſchijn) eene verandering en afwijking van 't eerſte denkbeeld dezen toon heeft weggenomen. Het is in het derde Couplet:

Waar reeds de *windvlaag* de asch verſtrooit.

Deze *windvlaag* doet zoo veel geweld, dat de geheele zangtoon van 't vers daardoor overhoop geworpen is, en wij kunnen ons niet verbeelden, dat dit, oorſpronklijk, in de zelfde ſtemming van geest met het overige geſchreven zou zijn. Wij hebben meer zulke blijken van beſchaving (gelijk men 't gewoon is te noemen) opgemerkt, waarbij tegen den algemeenen toon van het

het ſtuk, of tegen den bijzonderen klank van den volzin, gezondigd is; hoedanige goede vrienden dikwijls aan een' Autheur opdringen, of de Autheur zelf bij wijlen zich ontvallen laat, wanneer hij niet juist in dezelfde aandoening terug treedt, waarmede hij ſchreef. En wij kunnen niet te veel daar tegen waarſchouwen. Een Dichter, die ſlechts voor 't Algemeen ſchrijft, kan dit, zonder veel van zijne lof te verliezen, veronachtzamen; maar hij, die voor de weinigen zingt, wier gevoel juist en dichterlijk is, kan zich in dit opzicht niet te veel aan naauwkeurigheid binden. Het zelfde mogen wij van de juistheid der taal zeggen. De Heer KISSELIUS verſtaat haar; van waar dan in het negende Couplet, door ons uitgeſchreven, die verwarring van *zich* OP *het lot* en *zich* BOVEN *het lot verheffen?* Van waar desgelijks in het zesde: *ieder dezer tranen vliet* TEN *balſem*, in plaats van TOT *balſem?* Immers is het denkbeeld *om te balſemen*, en dus niet TOT DEN *balſem*, maar TOT EEN *balſem* in het algemeen. Dit noeme, die wil, kleinigheden, en even zoo noeme men hetgeen wij hier nog bij moeten voegen omtrent de onbeſtemde beteekenis van het woord *hemelzin* (in op één na het laatſte Couplet); welke onbeſtemdheid den zin dobberen en het vers kwijnen doet. Mochten de Dichters begrijpen, dat al wat geen wel bepaald denkbeeld oplevert, even zoo zeer Antipoëtisch als Antifiloſofisch is, en dat het werktuig der Dichterlijke Almacht in een volmaakt meester zijn van de Taal beſtaat! Deze twee grondregels kan men niet genoeg aandringen.

Niet zelden hebben wij dergelijke in 't voorbijgaan gemaakte Aanmerkingen, als wij hier maken, zeer kwalijk zien ontfangen, en, vooral van Nieuwlingen op den Zangberg, voor vitterijen opnemen. Wij kunnen daartegen verzekeren, dat zij niet dan de vrucht zijn van een wezendlijk belang, 't welk wij in een Dichtſtuk ſtellen, en dus eene blijk van toejuiching. Leſſen in de Poëzij te geven, achten wij niet van het beroep des Recenſents, maar wij gelooven dat hij in 't voorbijgaan ook kleine onachtzaamheden, die hij in hetgeen hij ten proeve uittrekt, betreurt, op mag merken, en dat ware Kunstminnaars hem dit dank zullen weten. Met prulwerk zal men zoo veel moeite niet nemen.

Dan, nog hebben wij den inhoud van den Dichtbondel niet doen kennen. Treurzangen op het allerſmartlijkſt afſterven van een geliefde Gade, na een nog korte vereeniging in een teder en gelukkig huwlijk, bevatten zij, behalven den door ons uitgeſchreven voorzang, den *eigenlijken Lijkzang* met eene *Toewijding* aan de ſchim der afgeſtorvene, in Elegie; een zacht en welvloeiend Trochaïſch Dichtſtukjen, getijteld *Hulde aan mijne Gade:* eene ſtatelijke doch ſtille Ode, *De Rust in 't Graf*, met eenige treurige ſtukjens van minder belang of omvang, getijteld: *Aan mijn Leven; Aan de Lente; Mijne Hoop; Het*

Wederzien; *Aan de Toekomst*; *Het Kerkhof*; en *Overdenking*. Waarachter eindelijk de vertaling eener Franſche *Pastorale* in Proze door de overledene, gevoegd is; zekerlijk wel het minſte in den bondel, zoo door zijne oorſpronklijke waarde, als door de vertaling, die, ja, zeer wel blijken draagt van grammatikale taalkennis, maar waarvan de ſtijl even zenuwloos is, als wij hem meestal in dit ſoort van halfflachtige werken ontmoeten.

Teder ſchetst ons de Dichter zijn Echtgeluk; en wij wenschten ſoortgelijke tafreelen meer algemeen bij onze Landaart te vinden. Gewis zou deze onze wensch niet vruchtloos zijn, zoo men tegenwoordig minder in den uitheemſchen ſmaak viel, en meer *Nationaal* dacht. Behoeft het nog opmerking, dat het verlies van ons Nationaal character, de val onzes Vaderlands, ook in het Dichterlijke, is. — Zeker, Nederlandsch gevoel is het, als men den Dichter zich dus hoort uitdrukken:

„ *Ik die mijn aanzijn in uw aanzijn als verzaakte!*"

als hij ſpreekt van

— „ *dat Echtgeluk, waarop ons aanzijn dreef.*"

als hij aanhoudt op de noodzaaklijkheid van in het Huwlijk ALLES *voor elkander te zijn*; of als hij het ſterven zijner Echtgenoot beſchrijft, en de Dood daarin erkent, dat zij *geen acht meer geeft op zijne ſmart*; of wanneer hij ſchildert, wat hem inheeft, *eene Gade te zien lijden*! Maar wij zijn verr' af van alle het ſchoone, dat ons in deze Verzen getroffen heeft, te willen opnoemen. Zeer veel beſtemden wij, bij de doorlezing, tot uittrekſels, om onze Lezers op te onthalen; maar bij herziening bevonden wij, dat alle die plaatſen, door de afzondering uit haar verband, oneindig verliezen moesten; en dit zelfs is eene groote loffpraak, hoe zeer weinigen misſchien het gewicht daarvan, als zoodanig, inzien.

Het Leven van JAN NIEUWENHUIJZEN, *Oprigter der Maatſchappij: Tot Nut van 't Algemeen. Voor de Jeugd. Door* J. ROEMER, *Christen-Leeraar te Leijden. Te Leijden, bij* D. du Mortier en Zoon. 1806. *In* 12*mo.* 64 *Bl.*

Meer bekend dan eenige andere hier te Lande, is de Maatſchappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, daar dezelve, ginds en elders verſpreid, eenige duizenden Leden telt. Belangrijk is die Maatſchappij voor volwaſſenen en bejaarden, en voor de

de jeugd: voor de eerſten, van wegen het aantal nutte en leerzaame ſchriften, die, van tijd tot tijd, hun ter leezinge wordt aangeboden; voor de andere, omdat het verbeterd Schoolweezen zijnen oorſprong aan die Maatſchappij inzonderheid verſchuldigd zijnde, dezelve aan haar de gunſtige gelegenheid heeft te danken, al vroeg tot meer verlichte kennis en meerdere beſchaaving van het verſtand te worden opgeleid, dan in vroegere jaaren onzen kinderen te beurt viel.

Geen wonder, derhalven, daar de Grondlegger van eene zoo heilzaame inrigtinge onlangs zijnen leevensloop voleindigde, dat 's Mans naagedagtenis, door een en ander geſchrift, in zegening wierdt bewaard; dat ook de Jeugd met zijne leevensbijzonderheden en karakter wierdt bekend gemaakt. Dit laatſte deedt de Heer ROEMER, in het boekske, 't welk thans voor ons ligt. Volgens hetzelve wierdt de Eerw. JAN NIEUWENHUIJZEN, in den jaare 1724, te *Haarlem* geboren, alwaar zijn Vader, onder de *Doopsgezinde Christenen*, het Leeraarampt bekleedde. Hier wierdt hij tot den Boekhandel opgeleid; 't welk hem gelegenheid gaf om zijnen leeslust te voeden, en vervolgens deel te neemen aan het openbaar onderwijs, of Kollegie, 't welk, onder opzigt der Leeraaren, in de Kerkekamer der genoemde Gezinte, in de *Peusſelaarſteeg*, wierdt gehouden. Dit deedt hem, eindelijk, aan de beoeffening van Godgeleerdheid en Zedekunde zich geheel toewijden, en wierdt hij eerlang tot het bekleeden van het openbaar Leeraarampt onder zijne Gezinte bekwaam verklaard. Dit aanvaardde hij 't eerst in de Doopsgezinde Gemeente te *Middelharnis*, op het Eiland *Over-Flakké*, bekleedde het vervolgens te *Aardenburg*, in het voormaalig *Staats-Vlaanderen*, en eindelijk te *Monnikendam*, alwaar hij, in den aanvang deezes jaars, het eenentachtigſte zijnes ouderdoms, met lof en roem belaaden, ten grave daalde. Dit alles wordt door ROEMER uitvoerig vermeld, met tusſchengevlogte aanmerkingen, zoo des achtenswaardigen Grijsaarts in alle opzigten voortreffelijk karakter in 't algemeen betreffende, als met het vermelden van zodanige bijzonderheden, welke de nuttigheid der Maatſchappije, door hem opgerigt, in een klaar daglicht vertoonen. — Kinderen heeft de Eerw. NIEUWENHUIJZEN niet nagelaaten, dan eene Dochter, naar 't geen ons berigt is, te *Utrecht* woonagtig, en aan eenen man uit den deftigen burgerſtand gehuwd. — Wat de uitvoering aangaat, zij het ons geoorlofd, den Steller in bedenking te geeven, of vorm en ſtijl zomtijds wel niet iets meer van Lijk- of Lofrede, dan van eene enkele Leevensbeſchrijving hebben? alsmede, of niet zommige aanmerkingen voor de Jeugd eene te hooge vlugt neemen, en minder voor deeze dan voor meer gevorderden in jaaren en kennis zijn berekend?

Oudheid- en Geſchiedkundige Verhandeling over de Beffen en Halskragen, inzonderheid der Kerkelijken. Door J. SCHARP, *Doctor der Godgeleerdheid, Predikant te Rotterdam, enz. enz. Te Rotterdam, bij* J. P. van Ginkel. 1806. *In* 8vo. *Behalven Opdragt en Voorberigt,* 135 *bl.*

Met genoegen kondigen wij wederom eene lettervrucht aan, gewaſen op den Rotterdamſchen grond, en aldaar voor het eerſte opgedischt in de Letterkundige Maatſchappije, *Verſcheidenheid en Overeenſtemming* (*). Behalven van deeze algemeene aanprijzing, laat zich ook terſtond iets goeds verhoopen van den Naam en de bekende Geleerdheid des Eerw. Schrijvers, en ſchijnt de verhandelde ſtoffe, *over de Beffen en Halskraagen, inzonderheid der Kerkelijken*, de nieuwsgierigheid van veelen te zullen uitlokken ter leezing van deezen Oudheid- en Geſchied-kundigen arbeid. Als *Lid van Verdienſten* bij gezegde Maatſchappije, kon de Hr. SCHARP kwalijk af, eene Leesbeurt op zich te neemen, waartoe het voorbeeld en de aandrang van verdienſtelijke Medeleden hem noopte; hij vervulde dezelve op eene zijns waardige wijze, en ſprak over een onderwerp, vallende in zijnen ſmaak voor de Kerkelijke Oudheden, en niet geheel vreemd van zijn Beroep. — „ Niet ongemakkelijk," zegt hij, „ ware het mij, die, ambts„ halve, zoo dikwijls in het openbaar moet ſpreken, aan de „ eene of andere Kerkrede hoofd en ſtaart te knotten, en U „ een' opgewarmden ſchotel, wat nieuw geſaust, op te dis„ ſchen" — maar zulks geviel hem niet; hij bepaalde zich (naar luid van het Voorberigt) „ tot een ſtuk, hetwelk tot de „ Kerkelijke Oudheden betrekking had, maar echter zoodanig „ een ſtuk, dat aller aandacht trof, uit hoofde van de ge„ woonheid der *Beffen* bij de Kerkelijken van onzen landaard „ en van hetgeen daaromtrent in onzen jongſten leeftijd „ was voorgevallen, en het verſchillende oordeel, dat de „ menſchen daarover geveld hebben." Een Man, gelijk de Hr. SCHARP, wiens ſtokpaardje het navorſchen van Oudheden ſchijnt te zijn, en die zich wegens het verwaarelooloozen *der Kerkelijke* zeer luide beklaagt, kon zeker zich niet bedwingen van bod te vieren aan zijnen lust, en eenen ſchat van geleerdheid en beleezenheid aan den dag te leggen betrekkelijk zijn onderwerp, dat hij tot in de duisternis der eeuwen naöogt. Wij betwisten in geenen deele iemand zijn onſchuldig vermaak, veel minder eene nuttige uitſpanning, maar zouden het toch voegzaamer geöordeeld hebben, indien zijn Eerw.

(*) Zie onder anderen, wegens de vroegere lettervruchten bij deeze Maatſchappij voorgeleezen, de *Letteroef.* van dit Jaar, bl. 128 en 462.

Eerw. deeze Verhandeling der geleerde wereld in haare taal, en niet in onze moederſpraak, bij den zo kleenen omvang des Vaderlands, had medegedeeld: ook dunkt het ons, dat de Hr. SCHARP, zo wij *den titel* aanzien, niet geheel vrij te pleiten valt van noodeloozen omſlag en overtolligen arbeid. Dan, ſchoon dit alzo ware, aan deeze breedvoerigheid en uitweidingen over andere deelen der Kerkelijke en Wereldlijke Kleederdragt in de vroegere eeuwen zijn wij het rondſtaand betoog verſchuldigd, dat naamelijk zowel de Halskraagen, als daarna de Beffen, hunnen oorſprong hebben in de Burgerlijke kleeding, vanwaar zij overgenomen wierden van de Roomſche en Onroomſche Geeſtelijken.

Oudtijds, gelijk uit de ſtandbeelden, borſtſtukken en penningen aan ieder kennelijk is, was de *naakte hals en borſt* het voornaamſte ſieraad der wereldlijke en kerkelijke Redenaaren. Men leest wel, in de gewijde en ongewijde Schriften, van *halsbanden* en *halsſieraaden*, in gebruik bij de meest beroemde Volkeren; dan dezelve beſtonden in *bloemkranſen*, of *lange gouden afhangende ketenen*, en *metaalen halsbanden*, blijvende daarbij, uitgezonderd in den krijg, het grootſte gedeelte van den hals tot aan de ſchouderen ontbloot. De *Focalia*, eene ſoort van dasſen, komen voor als eene onvoegzaame dragt van wellustelingen, of een middel tegen de keelziekte. Andere naamen, die in laatere Schriften gevonden worden, hebben ook niets gemeens, in den zin der Ouden, met onze *bef* of *kraag*. *Collaria* is, bij PLAUTUS, de halsband van een' ſlaaf; bij VARRO en NONNIUS, van eenen hond. Het *Orarium* was, meent men, eene ſoort van ſervet of zweetdoek. De *Amuleta* behoorden onder de gewaande behoedmiddelen van het bijgeloof, die men als eenen gordel om de heupen droeg; en de *Bavara* was een halsdoek, waarmede zich de zedigheid der Nonnen dekte. Met één woord, en zulks toont de Hr. SCHARP in eene uitgewerkte aanteekening, de oudſte Christenleeraars volgden over het geheel de Joodſche Kleederdragt der Rabbijnen, of des Lands, waarin zij verkeerden; althans, blijkens HIERONYMUS en CHRYSOSTOMUS, was onder hun, reeds in de IVde eeuwe, de *Alba*, of het *witte koorkleed*, een *oud* en *algemeen* aangenomen kerkgewaad. Zo bleef de gewoonte lange ten deezen heerſchen zonder eenige bepaalde inzetting; en, wanneer de pracht allengs toenam onder de Geeſtelijken, wierd het in laatere eeuwen noodig, daartegen bepaalde voorſchriften op de Concilien te ontwerpen, en de kleeding der Kerkelijken te onderſcheiden van die der Wereldlijken, of naar bepaalde *wetten* te regelen. Nog altoos evenwel, hoedanige inrigtingen men maakte om het weidſche purper en den ijdelen tooi te weeren, bleef *de hals* ontbloot, zelfs tot den aanvang der XIVde eeuwe, zo wij anders iets mogen opmaaken voorſt uit de Afbeeldſels der Heiligen, die toen geleefd hebben.

Omtrent dat tijdvak evenwel kwamen de *kraagen*, eerst bij de *wereldlijken*, daarna ook onder de *kerkelijken*, allengs in gebruik; en wel met zo veel *Luxe*, dat van tijd tot tijd de Kerkvergaderingen daaromtrent verordeningen gemaakt hebben. „Zo „ verbood men, onder anderen, op het Synode van *Venetie*, „ A°. 1581 — alle *gekampaande* en *geplooide* kragen en handboorden, op eenigerlei wijze *geborduurd* of *geſtikt*, maar „ beval dat men de halskragen *glad*, en *van eene matige breedte*, *plat nedergeſlagen*, dragen zou:" — en op de Synode te *Torcello*, in het Venetiaanſche, onder den Biſchop MARCUS ZENO gehouden, wilde men, „ dat de kragen (waaruit de „ *Beffen* vervolgens gebooren zijn) niet boven *de twee vingeren breed* zijn mogten." Om kort te gaan „ veel moeite heeft „ het in de Roomſche Kerk gekost," (zegt onze Schrijver) „ om de Luxe der Kerkelijken in dit ſtuk te beteugelen, en „ nog hielp het niet veel, omdat alles meest beſluiten waren „ van *Provinciale* Synoden, en omdat veele hoogere Geeſtelijken, inzonderheid de Pauſen zelven, een kwaad voorbeeld gáven." — Onder de Protestanten zijn die ſtrenge wetten op het ſtuk der Kraagen niet overgenomen, en de Pourtraiten der eerſte Hervormers en van hunne oudſte Leeraaren zijn meest met Kraagen geſierd. „ In de *Anglicaanſche* „ Kerk wierden zelfs *de opſtaande Kragen bevolen*, gelijk ook „ nog alle haare Biſchoppen *de Bef* gebruiken bij hunne Biſ„ ſchoppelijke Kleeding." Elders gaf de gewoonte des Lands en eigen verkiezing den toon, zodat men doorgaans de dragt van aanzienlijke maar deftiger leeken van verre en zedigliik navolgde, de dweepers alleen en Puriteinen daarop uit waren om zich van de wereld ten verſten te onderſcheiden. Dus wierden „ *meest overal* omtrent het midden der XVIIde Eeuw „ de *kragen* afgeſchaft, en hebben de *platte beffen* derzelver plaats vervuld; waarvan de aanleidende oorzaak de „ volgende was. Men begon omtrent dien tijd het haar, „ hetwelk men voorheen kort in den nek droeg, in lange „ lokken te laten groeijen, die golvend over de ſchouders „ afhingen, en deze natuurlijke dragt van haarlokken ruimde weder ras de plaats in voor zeer groote, langs rug en „ ſchouders nederhangende, Paruiken; voor welke nieuwe „ mode de *opſtaande* kragen een onoverkomelijk beletſel waren. Bij de wereldlijken begon men dan het eerst dezelve „ te verwiſſelen met platte kragen, die, over de ſchouders „ neérgeſlagen, de borst met een bef bedekten, en met kant „ en borduurſel verſierd werden. Deze *mode* ſchijnt aan *Engeland* de geboorte verſchuldigd, en is naar onzent overgewaaid. — De Geestelijkheid verzette zich wel tegen de „ lange golvende haarlokken en paruiken, maar volgde echter „ ſpoedig het dragen van *beffen*; doch op eenen meer eenvoudigen trant, waartoe het ſchijnheilige gedrag van CROMWEL „ en zijn' aanhang medewerkte. — Van dien tijd af is de

„ *Bef*

„ *Beſ* eene ſoort van gewoon ordesteeken gebleven, bij *alle*
„ Protestantſche kerkelijken, *in alle* Landen; zoo evenwel,
„ dat in de *ſtof* en *vorm* telkens veranderingen zijn voorgeval-
„ len, het zij naar algemeene gebruikelijkheid, het zij naar
„ eigen lust en zinnelijkheid." De Hr. SCHARP behandelt daarna dit onderwerp voor de Liefhebbers van Oudheden, met ongemeene naauwkeurigheid, ten aanzien van ons *Vaderland:* en beroept hij zich, betrekkelijk dit gedeelte der kleederdragt, en op eene menigte Portraiten en Afbeeldſels van geleerde en ongeletterde Mannen en Vrouwen, vooral van Kerkelijken en Hoogleeraaren, en ook op den oudheidkundigen BERKHEIJ, in deszelfs *Nat. Hist. van Holland*, D. III. St. I. Hoofd. VI. &c. dien hij als ten gids zijner navorſchingen genomen heeft.

Wij zouden ons beſtek te buiten gaan, en welligt door onze bekorting wegens den arbeid van zijn Eerw. een gebrekkig verſlag geeven, indien wij ons met hem inlieten in dit ruim overzicht van een voornaam deel der Nationale kleedinge van onderſcheiden tijden, rangen en ſtanden der menſchen (*). Wij laaten het hierom liever bij onze laatſte en algemeene aanhaaling van 's Mans woorden, waaruit de toedragt der zaake genoeg valt af te leiden. En verders leert hij ons, dat alsnog de *Beffen* niet alleen elders bij de Roomſche en Onroomſche Kerkelijken gedraagen worden, maar ten huidigen dage ook in ons Vaderland van een *Politiek* of *Burgerlijk* en *Academisch* gebruik zijn. Want hieromtrent merkt hij in het bijzon-

(*) Onder het leezen en beöordeelen van deeze *Oudheid-* en *Geſchied-kundige Verhandeling* is ons op bl. 72 een misſlag voorgekomen, die wel tot de hoofdzaak des betoogs niets toe- of afdoet, maar toch der naauwkeurigheid van den Eerw. Schrijver ontglipt is, en onze opmerking verdient. Daar leezen wij, „ dat THOMAS MUNZER, DAVID JORISZ., JAN VAN LEIJDEN, KNIPPERDOLLINCK &c. de onwaardige *Navolgers* zouden geweest zijn van den braven en zedigen MENNO SIMONS." Intusſchen is het geſchiedkundig zeker, dat het harsſenſchimmig en godloos Rijk van J. VAN LEIJDEN te *Munſter* in den Jaare 1535 een einde nam, en MENNO eerst in het daarop volgende Jaar 1536 het Pausdom verlaaten hebbe; weshalven men die *naaktloopers* en *zwaardgeesters* met geen regt onder de *navolgers* van MENNO tellen mag. En zo hij eene of andere leering, vooral omtrent *den Doop der Bejaarden*, met die oproerige Dweepers gemeen had, dit is niet minder uitgemaakt, dat hij over het geheel, hunne ſtellingen, en nog veel meér hun doen, verfoeid heeft in zijne *Schriften*. — Wij meenden deeze herinnering aan de waarheid, en welverdiende achting voor de nagedachtenis van gezegden vredelievenden Hervormer, verſchuldigd te zijn; en twijfelen alzo niet, of de Eerw. SCHARP zal ons dezelve in dank afneemen. — Voorts kan men dit ſtuk beſlist vinden, behalven in de *Godg. Werken van* MENNO SIMONS, bl. 256 en 257, bij BRAND, *Hist. der Reform.* D. I. B. II. bl. 109 &c. en B. III. bl. 139 &c. WAGENAAR, *Vad. Hist.* D. V. bl. 68, 100. en laatſtelijk bij MOSHEIM, *Kerk. Geſch.* D. VII. bl. 238—253. en vooral in het *Aanhangſel* ald. bl. 294 &c.

zonder aan, „ dat de VLAKKE *beffen*, die der *Kerkelijken*, be„ houden zijn uit de eenvoudigere en platliggende, van tijd „ tot tijd verſmalde, kragen; dat integendeel *alle* de *Burgerlij*„ *ke*, *Politieke* en *Academiſche*, of GEPLOOIDE beffen, een over„ blijfſel zijn van de *grootere* en *geplooide* kragen der Ouden: „ wesbalven deze wel van de gewoone *Kerkelijke Costuums* „ *dragt onderſcheiden*, hoewel toch van *verwandſchapten* oor„ ſprong zijn."

Zeer te onregt heeft men dus, volgens zijn Eerw., bij het Decreet ter *affcheiding van Kerk en Staat* in 1795, alhier het openlijk draagen van bef en mantel aan Leeraaren van den Godsdienst verboden, onder voorgeeven „ dat die der voor„ heen bevoorregte Kerk niets behoorden vooruit te hebben „ boven die van andere gezindheden, en vooral der Room„ ſche Kerk." Immers dit verbod verriedt eene grove onkunde, alzo de *mantel* en *bef* ter wereld niets gemeen hebben met de *Prieſterlijke Choorgewaaden* der Roomſche Kerke, veel minder met de *Ordesklederen* der Monniken. en inderdaad als een dagelijksch *Costuum van Leeraaren*, of *Publieke Onderwijzers*, uit de *oud Vaderlandſche*, *deftige* kleeding overgebleeven, gedraagen wierden door de Predikanten van *alle* de Proteſtantſche Gezindheden; en niet ſlegts door deezen, maar ook in andere Landen door Roomſche Geestelijken, of zelfs bij ons, zo gij wilt met kleene verandering van maakſel, door Raadsheeren, Juristen, Academisten, *Lijkdienaars*, en den *Clerus minor*. Meer derhalven had men behooren te doen, zo men *alle* Costuum had willen affchaffen; en beter zoude men getrouw zijn gebleeven aan het aangenomen beginſel van Gelijkheid, indien men gezegde dragt der Kerkelijken aan Roomſchen en Onroomſchen, of ook den Joodſchen Rabbijnen, in de plaats van hun verblijf, niet alleen vergund, maar ook bevolen had. Zelfs leert de ervaarenis, dat, zo als de menſchen zijn, iedere verandering in wel herbragte Costuumen van nadeelige gevolgen en verwarringen doorgaans vergezeld gaat. Een achtbaar kleed, naamelijk, houdt wel eens den ligtzinnigen binnen de paalen van welvoegelijkheid, en boezemt anderen, gewoon zich aan het zinnelijke te vergaapen, onwilligen eerbied en ontzag in voor den Man, die regt heeft hetzelve te draagen. Hierom, hoezeer wij, met onzen Schrijver, aan mantel en bef op zichzelve *niets* hechten, zouden wij het, met hem, voor een wijs en nuttig beſluit aanzien, indien het Gouvernement, zonder zich daarom te mengen in kerkelijke zeden, den misſlag, in de tijden van drift en beroering begaan, uitwisſchen, en gezegde Kleeding aan Leeraaren van *allen* Godsdienst, op menschkundige gronden, beveelen wilde. Ja dan, hoopen wij om gelijke rede, zal ook op nieuws het gebeier, vermengd onder het ſtaatiger gebrom der Dom-klokken, het uur der plegtige oproeping naar het Kerk-

ge-

gebouw mogen aankondigen aan eene Maatſchappije, die toch, in zaaken van eindeloos mindere aangelegenheid, dagelijks het gelui van den bengel, zonder de minſte ergernis, of wel met goedkeuring der alzo bevorderde *regelmaatigheid*, aanhoort.

Merkwaardigheden van Natuur en Kunst. Een nuttig en aangenaam Leesboek voor de Jeugd. Uit het Hoogduitsch van J. J. EBERT, *Hoogleeraar te Wittenberg. Te Zutphen, bij* H. C. A. Thieme. *In 8vo. 219 Bl.*

Niet alleen de Jeugd, maar ook Volwaſſenen zullen in dit Werkje leering vinden; ons althans gaf het een genoeglijk uur; wij kunnen het derhalven van goeder harte aanprijzen. Ziet hier den Inhoud. I. *Eenige merkwaardigheden uit de natuurlijke geſchiedenis der Bergen.* II. *Over de zoogenaamde Volkaanen of vuurſpuwende Bergen.* III. *Over het Voorjaarſchuim of zoogenoemde Koekkoekſpoekſel op de Wilgenboomen en andere gewaſſen.* IV. *Over de roode, bruine en zwarte druppels, die ſomtijds op de bladeren der boomen en andere gewaſſen gevonden worden.* V. *Over eene zonderlinge ſoort van Spinnen, die zich eene woning van luchtblaasjes maken.* VI. *Merkwaardige voorbeelden eener buitengewone liefde en toegenegenheid van ſommige Dieren, niet alleen tot anderen van hun gelijken, maar ook tot ſchepſelen van een geheel anderen aard.* VII. *Over eenige fabelachtige merkwaardigheden uit het Plantenrijk.* VIII. *Hoe men Huizen en Muren van bloote aarde bouwen kan.* IX. *Merkwaardigheden uit de natuurlijke geſchiedenis van den Ooijevaar.* X. *Iets dergelijks uit die der Bijen.* XI. *Kameelen, die niet onder de viervoetige Dieren behooren.* XII. *Over de kunst om den Tabaksrook af te wegen.* XIII. *Voorbeelden van merkwaardige bedrijven en kunſtſtukken van ſommige Dieren.* XIV. *Over de Blikſem-afleiders.* Alle deze bijzonderheden worden meer of min uitvoerig behandeld, en genoegzaam ieder ſtukje heeft het een of ander dat minder algemeen nog opgemerkt en bekend is. No. XI, zijnde een geſprek in een Hoogduitsch gezelſchap, ſchijnt voor den Hollander wel minder belangrijk, dan het is goed dat het ook in de vertaling zijne plaats behield, alzo het zeer geſchikt is om het noodzakelijke te doen gevoelen van zich bekend te maken met de Technologie en iederen kunstterm. Van No. VII. willen wij het beloop opgeven: eerst hebben wij hier iets over de *Schaap-plant* of het zogenaamd *Scytisch lam*, waarvan de vellen in ſommige Naturalien-kabinetten vertoond werden, doch welke bevonden zijn niet anders te wezen dan vellen van ongeboorne Oosterſche Schapen, die uit het ligchaam hunner moeders geſneden zijn; — voorts over de *boomeenden* of *boomganzen*, die uit moſſelen aan de boomen zouden

den groeijen, doch enkel gewone vogels zijn, die op deze mosselen, welke zich gaarne aan de boomen aan den oever der zee hechten, azen. Over het *wandelend blad* is EBERT iets uitvoeriger, en wijst de wording aan van dit merkwaardig insect. Dan, dus vervolgt hij, „men vindt ook fabelachtige beschrijvingen van gewassen, die geenszins op die wijs ontstaan zijn, maar „welken, door reizigers of andere personen, geheel en al verdicht zijn geworden, om zich, dus doende, een aanzien te „geven, als of zij dingen gezien en onderzocht hadden, die, tot „hiertoe, nog geheel onbekend waren."— Het merkwaardigst voorbeeld van dit soort is voorzeker de *Bohon-Upas of Vergiftboom* op het Eiland Java, waarvan het geheele verhaal hier in al deszelfs kleuren gegeven wordt, en welks werklijk aanwezen op Java, of ergens elders, thans toch bewezen is eene openbare leugen te zijn. „Ik zou," dus eindigt hier de Schrijver, „mijnen Lezeren nog meer dergelijke fabelachtige merkwaardigheden uit het Plantenrijk kunnen mededeelen, zo ik het „niet als nuttiger beschouwde, hen met onderwerpen bezig te „houden, die geenzins onder de gewrochten der verbeelding „geteld moeten worden, maar in het Rijk der waarheid en tot „de wezenlijk bestaande dingen behoren." Zodanige teregtwijzingen hebben echter ook hare nuttigheid, en kunnen de Jeugd tegen eene te groote ligtgeloovigheid doen op hare hoede zijn.

Het School voor de Vrouwen, Blijspel. Naar het Fransch van MOLIERE, *vrij in het Hoogduitsch overgezet, door* A. VON KOTZEBUE, *en in het Nederduitsch gevolgd door* A. FOKKE, SIMONSZ. *In 8vo. 104 Bl.*

Fanchon, het Liermeisjen; Blijspel, met Zang. Naar het Fransch van BOUILLIJ, *in het Hoogduitsch gevolgd door* A. VON KOTZEBUE, *en voorts daaruit in het Nederduitsch vrij vertaald door* A. FOKKE, SIMONSZ. *In 8vo. 124 Bl.*

Beiden afzonderlijk gedrukt, te Amsterdam, bij Gartman, Smit *en* Holtrop. 1806.

De Heer FOKKE, overtuigd, naar het schijnt, dat het Fransche goedje met succes kan verplant worden, en nog al welig tiert, in den Hollandschen grond, verzorgt ons hier een paar producten van twee verschillende Fransche Vernuften, het een uit den vroegeren, het ander uit den lateren leeftijd. Hem bevielen beiden deze Stukken; maar ons zou de oude Franschman toch meer dan de jongere bevallen. Aan beiden heeft onze Duitsche buurman, de Heer VON KOTZEBUE, medé zijn vernuft ten koste gelegd, en onze Landgenoot deed 't er ook het zijne toe. Wij hebben zo min de Duitsche als de Fran-

Fransche opstellen thans bij de hand; maar (misschien is het een oud Vaderlandsch zwak) wij vooronderstellen echter, met eenig vertrouwen, dat de arbeid en vlijt van den Hollander dezelve nog wel het meest voordeelig geweest zijn. Dat deze dan nu ook den grond, die ze nam, tot sieraad, en in 't vervolg, is 't nood, tot nut mogen zijn! In het vervolg, zeggen wij opzetlijk, want vooralsnog gevoelen wij 'er geene behoefte bij.

No. 1. De naam van MOLIERE is reeds waarborg genoeg, dat zijn Stuk bij uitstek geestig is. De Heer VAN HORNFELS had dan maar zeer geringe gedachten van der vrouwen huwlijkstrouw; en misschien heeft men in Frankrijk daar ook, nog meer dan wel elders, reden toe: hij was verschriklijk bang voor het zogenoemde groote gild; en daar had hij vooral ook reden toe, alzo hij ieder historiëtje opzocht, en het schimpen en spotten maar in het geheel niet laten kon. Toch wilde hij eenmaal huwen; maar ziet, hoe voorzigtig hij is! hij neemt een piepjong deerntje tot zich; bestelt het in een klooster, met last om het zo dom te houden als men maar kon; haalt het eindelijk te huis, en doet het zorgvuldig bewaken. Dit meisje, nu huwbaar geworden, moest te dom zijn om hem te kunnen bedriegen. Maar ja wel! zo menig een Franschman! zij was hem veel te knap; en daar zij zo onnozel vragen kan: „ of dan de ojevaar waarlijk de kindertjes brengt?" geeft zij aan een jong heer, die haar beter beviel, hare rendezvous. Dat nu van alles het grappigst is, hij-zelve helpt het jonge mensch aan geld, en lagcht reeds vooruit, dat die een' ander' zo bedriegen zou. Maar toen hij alles ontdekt, en nu nog meent dat hij de gelieven te knap is, en reeds triumph roept, speelt hun goed geluk hem een lelijken trek; de jongeling neemt hem het meisje voor den neus weg, en hij staat te kijken als een gek. — Intusschen zoekt men hier in Holland het origineel voor deze copie, indien dezelve maar eenigzins gelijken moet, te vergeefs; het bedoeldé gild is hier tot nòg toe zo talrijk in leden niet, en onze vrouwen en meisjes gaven, over 't algemeen, nog geene aanleiding tot zulk eene angstvallige vrees en benaauwde zorgvuldigheid; zij behoeven en begeeren ook het School voor zodanige streken niet. In het vervolg — indien men zich in alles naar vreemde zeden schikken wil — kan misschien dit *Vrouwen-school* in Holland ook nog wel eens eenige diensten doen.

No. 2. *Mademoiselle* FANCHON, die geheel Parijs zo verrukkijk vond! Of 'er werklijk zulk een meisje bestaan heeft? of het enkel eene fictie is? dan of 't een naar de natuur geschilderd, door de kunst opgemaakt en versierd character is, waarvan het origineel een meisje van vermaak was, 't welk haar door bevalligheid en kunst (enz.) verzameld fortuin in stille liefdegaven gewoon was te besteden? — deze

en ſoortgelijke vragen waren zeer belangrijk in Parijs. Onze Landgenoot is van het laatstgenoemde gevoelen; offchoon hij — hier komt de Hollander voor den dag — niet zien kan, waarom het juist een meisje van vermaak heeft moeten zijn. Bij ons in Holland beſchouwt met het *meisje van vermaak* — *eene hoer* is het oude Vaderlandſche woord — doorgaans nog in een zeer ongunſtig licht. Maar wij bemoeijen ons niet met die gisſingen; genoeg, zij is FANCHON, eene Savoijaarde, mooi en jong, die met de lier rond loopt, door allen bewonderd, ſpeelt en zingt, en in eenen zeer korten tijd (want zij bleef intusſchen mooi en jong) ontzachlijk rijk werd; want zij werd van oud en jong, van rijk en arm, voor haar zingen en ſpelen, mild begiftigd. Zij verdiende dat ook, want zij was in het geven edelmoedig en mild. Zij woont regt kostbaar en prachtig, heeft bedienden, vrienden en gasten, vooral ook een hartevriend, een Overſte, de neef eener genadige vrouw, maar die zich als een ſchilder vermomd had. Zij blijft 'er ook nederig onder, want zij noemt zich maar eenvoudig FANCHON, en loopt nog iederen dag met de lier rond. Wordt dit Stukje eens vertoond, dan ziet men een regt lief, vrolijk, mooi meisje op het tooneel, en verneemt ik weet niet welke en hoevele trekken al van hare groote deugd, edelmoedige milddadigheid en opoffering. Voorts ziet men vrij wat volk, onder anderen eenen braven Abt, die veel van eeten en drinken houdt; ook Mevrouw de genadige tante; nog een *ander paar gelieven*, die nu toch het leed te boven zijn; de vader en de *gehate minnaar* maken vooraf vrij wat geweld; 'er komen zelfs geregtsdienaars en een deurwaarder bij te pas; Mijnheer de broeder arriveert ook nog, geheel uit Savoijen, te voet. Eindelijk, haar, zo zij meende, arme minnaar, voor wien zij een prachtig landgoed kocht, wordt bevonden te zijn van adel en rijk, en zal, met het Liermeisje gehuwd, naar haar vaderland optrekken. Voorts hoort men ſpel en zang, waarvan immers de Muzijk, hieraan twijfelen wij niet, verrukkend is. Onze Lezer klaagt misſchien, dat hij door al ons gezegde nog geen volledig denkbeeld heeft van het geval; dan hij koopt voorzeker het Stukje, hetgeen geheel Parijs zo overheerlijk vond; en daarom willen wij hem van 't vermaak der nieuwsgierigheid en der verraſſing vooral niet berooven. Men betuige den Verzaler verſchuldigden dank! men leze en herleze het Stuk! men leere de versjes van buiten! verzuime vooral den Schouwburg niet, wanneer FANCHON gegeven wordt! En is men, bij geval, bij kas, zo koope men eene Pendule *à la Fanchon*; Mademoiſelle zit daar boven op, met de lier, aan haar toilet, in haar geliefkoosd costuum, en in de fauteuil, enz. Men heeft dan toch eene aardige, rijk vergulde beuzeling, en kan dan tevens zien, hoe laat het bij ons in Holland is!

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Geſchiedenis van de Kristlijke Kerk in de Achttiende Eeuw, door A. YPEY, *Dr. in de Godgel., gewoon Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en Kerklijke Geſchiedenisſe, en Academie-Prediker aan de Hooge-Schoole te Harderwijk, enz. Vde. Deel.*

Of:

Geſchiedenis van het Kerkgenootſchap der Hervormden in de Achttiende Eeuw, door A. YPEY. *In twee Deelen. Iſte Deel. Te Utrecht, bij* G. T. van Paddenburg & Zoon. *In gr.* 8*vo.* 699 *Bl.*

Onder deezen dubbelen Titel verſchijnt dit Deel van de Geſchiedenis der Christlijke Kerk in de Achttiende Eeuw. Ten aanzien van den tweeden Titel geeft de Hoogleeraar dit verſlag: „ Daar de Geſchiedenis van het Kerkgenootſchap der Hervormden voor allen, die Leden of Begunſtigers van hetzelve zijn, belangrijk is, heeft dit mij opgewekt, om dit Zesde Deel onder een bijzonderen Titel afzonderlijk uit te geeven als een eerſte Deel; 't welk de helft van één geheel uitmaakt. 't Eerstvolgende, of Zevende Deel der Algemeene Kerklijke Geſchiedenis, zal de overige helft der Geſchiedenis van het Hervormde Kerkgenootſchap in die Eeuw behelzen, en als een tweede Deel met dit tegenwoordige dus één volledig Werk beſlaan." Als zodanig biedt de Hoogleeraar dit tegenwoordig Boekdeel den Vrienden van het Hervormd Kerkgenootſchap aan. Wij twijfelen niet, of die ſchikking zal veelen behagen, en het vertier, althans deezer Deelen, begunſtigen, en misſchien der voorige, uit hoofde van de overwijzingen derwaards. Ons ſchiet te binnen, dat de vijf voorgaande Deelen, voor een zeer veel verminderden prijs, zijn aangeboden, en dat, ten opzigte van deeze, verzekerd wordt, dat zij in prijs niet zullen worden verminderd.

De Heer YPEY blijft zichzelven, in zijne begrippen

en ſchrijftrant, zo gelijk, dat wij, even als bij de aankondiging des laatstvoorgaanden Deels, ons, om in geene herhaalingen te vervallen, moeten beroepen op vroegere beoordeelingen (*).

Het geſchiedkundig verſlag van den ſtaat des Hervormden Kerkgenootſchaps in 't algemeen vangt aan met eene beknopte opgave van de aanwinst in verſcheide Landen van *Europa*. De uitbreiding en de lotgevallen in *Frankrijk* houden den Schrijver lang op. Hij erkent den voordeeligen invloed, dien VOLTAIRE en andere *Deiſten* aldaar te wege bragten, voor de zaak der *Hervormden*. VOLTAIRE ontdekte de dwaasheid des heerſchenden Kerkgeloofs; ROUSSEAU verdeedigde de Zedeleer van het Euangelie met de kragtigſte welſpreekenheid, en Verdraagzaamheid won, ten voordeele der Protestanten, veld, blijkens het verſlag van den ſtaat der Kerke even vóór en ten tijde van de Burgerlijke Omwenteling in dat Rijk; ook maalt hij af de verdrukkingen der Kerke in en naa de Omwenteling, en hoe 'er, naa den dood van ROBESPIERRE, betere tijden opdaagden, bovenal onder het Conſulſchap van BUONAPARTE. Tot aan den tijd der Omwentelinge werd het getal der Protestanten in dat Rijk op omſtreeks twee *millioen* geſchat, en nu op ongeveer vier of vijf millioenen, ja meer.

Een ruim vak beſlaan eigenaartig de lotgevallen van het Hervormd Kerkgenootſchap in ons Vaderland. De veranderingen, in het laatst der XVIIIde Eeuwe daar voorgevallen, waren groot. De verlegenheid, waarin het gevallen was, wordt met treurigheid beſchreeven, en met opgeruimdheid de gunſtiger wending, welke de Kerkzaaken kreegen; ſchoon hij het merklijk inkrimpen van het grondgebied der Kerke, naa de Staatsomwenteling, bejammert.

Engelands Kerkſtaat trekt voorts des Schrijvers aandagt; kortlijk vestigt hij die op *Noord-America*.

In de tweede Afdeeling geeft YPEY een historisch verſlag van de Godsdienſtplegtigheden der Hervormden, in zo verre dezelve in de XVIIIde Eeuw eenige verandering ondergaan hebben. Deeze zijn min en meer gewigtig. Opmerking verdient het vermeldde over de Liturgien, waaraan de ſtrikte gehegtheid hier te lande over

(*) Zie onze *Vaderl. Letteroefs* voor 1803, bl. 405, en hier boven, bl. 1.

over 't algemeen vermeld wordt. 't Geschiedschrijvers oordeel deswegen is vervat in deeze bewoordingen: „Wenschlijk ja ware het, dat de voor 't meerendeel verouderde Liturgien, in het Hervormde Kerkgenootschap, geheel vernieuwd mogten worden, overeenkomstig der gesteldheid zo wel als der verlichting van de tegenwoordige tijden, waardoor zij voor het godsdienstig publiek veel verstaanbaarder zouden zijn dan thans, en het vooreerst ten minsten niet noodig zou zijn, 'er kommentarien over te schrijven. — Veranderingen, zelfs welgelukte veranderingen te maaken, ten aanzien van enkele woorden, uitdrukkingen en plaatzen, is, over het geheel, niet voldoende: zulks doet in tegendeel schade: want eene grondige verbetering wordt 'er vijf-en-twintig jaaren, ja dikwerf een ganschen eeuw, door agter uit gezet. Beter is het dierhalven, dat men zich nog eenige jaaren met het middelmaatige en slechte behelpe, dan door bekrompen knoeiwerk het goede nog langen tijd te vertraagen."

Grooter en gewigtiger waren de veranderingen in het Kerkgezang voorgevallen, welker beschrijving met genoegen zal geleezen worden, zo ten aanziene der buitenlanderen als in ons Vaderland, waar egter in zommige minverlichte oorden die groote verbetering tegenstand vondt. Het invoeren van Gezangen, meer op een Christlijken toon gestemd, vermeldt YPEY met blijkbaar genoegen, en wat men daaromtrent hier te lande bewerkstelligd heeft. Die Gezangen zijn thans in gereedheid; wij zijn nieuwsgierig hoe het invoeren zal uitvallen; wij hoopen dat eene meerdere verlichting daaraan gunstig moge weezen, alsmede dat deeze Gezangen, meer *Christlijk* dan de *Psalmen*, zodanig een bijval mogen vinden, dat de ijver ter openbaare Godsdienstoefening, over welks verslapping YPEY bitterlijk klaagt, daardoor moge opwakkeren. Christlijke Gezangen bij het Avondmaal zullen misschien den daaromtrent verslaauwden ijver kunnen opwakkeren.

Het Bestuur des Hervormden Kerkgenootschaps maakt eene nieuwe Hoofdafdeeling uit. Het Kerkgezag der *Episcopalen* in *Engeland*, alsmede van de *Puriteinen*, overwoogen hebbende, komt hij op het bestuur en regt der Kerke hier te lande; van de verslapping in en na het jaar 1795 voert hij voorbeelden aan. Het Kerkbestuur in andere Landen wordt geschetst.

Eene volgende Afdeeling is toegewijd aan een berigt van de voorſtellen ter vereeniging door andere Christengezinten aan het Hervormd Kerkgenootſchap. Eerst trekt zijne aandagt de onderneeming van dien aart in *Engeland* onder WILLEM DEN III, onder Koningin ANNA, en de vervolgens ontſtaane verwijderingen, door tusſchenkomende omſtandigheden verbeterd. — De onderhandeling van WAKE met DU PIN, om de *Engelſche Protestanten* met de *Franſche Roomschgezinden* te vereenigen, wordt niet vergeeten, en met aanmerkingen over die mislukte onderhandeling beſlooten. — Wel bijzonder ſlaat de Hoogleeraar het oog op de jongst gedaane voorſlagen der *Remonſtranten* ter verbroedering gedaan aan de overige Protestanten in ons Vaderland; dezelve werd van de Hervormden als onmogelijk en gevaarlijk in de uitvoering geoordeeld, door de Synoden openlijk gewraakt en verworpen, en wel op deezen grond, „dat, zo lang de *Remonſtrantſche* Broederſchap bleef aandringen op eene in agt te neemen *onverſchilligheid* omtrent de meeste waarheden van de Kristlijke Godsdienſtleer, waarin de *Hervormden* met haar verſchillig moesten blijven denken, de vereeniging der Genootſchappen nimmer met een gewenschten *uitſlag* bewerkſtelligd konde worden." — Naar gewoonte deelt de Hoogleeraar zijne aanmerkingen over het gebeurde mede. Meer dan de *vijf betwiste* Artikelen, over welke de Examens, gelijk ons hier berigt wordt, in de meeste Klasſen van het Hervormd Kerkgenootſchap, der Proponenten loopen, ſtondt 'er in den weg. YPEY keurt den tijd dier vereeniging nog niet gebooren. „De vereeniging," dus beſluit hij dit verſlag, „moet niet door rechtſtreekſche middelen, maar, bij het van tijd tot tijd invallen van het eene brokſtuk des ſcheidmuurs naa het andere, ongemerkt tot ſtand komen: niet door kragt en geweld, maar door den eenſtemmigen geest van verdraagzaamheid en broederſchap, kan zij — en zal zij eens — worden te wege gebragt." — Schoon dit berigt vrij uitvoerig is, verlangen wij, dat de *Remonſtrantſche* Kerkleeraar M. STUART, te *Amſterdam*, zijne welverlneede pen op 't papier zal zetten, om de Geſchiedenis van die pooging zijns Genootſchaps in 't licht te geeven, met bijvoeging van alle de oorſpronglijke daarover gewisſelde brieven en geſchriften.

Overgaande tot een geſchiedkundig verſlag van de Aan-

Aanvallen en Vervolgingen, die het Hervormd Kerkgenootſchap geleden heeft, zo van de *Lutherſchen* als *Roomschgezinden*, maakt een groot gedeelte deezes Deels uit. Hij ſchakelt dit aan het voorgaande met deeze Inleiding: „ Dat ja! die vereeniging, waarvan wij in de voorige afdeeling ſpraken, alleen in de beginſelen, door verdraagzaamheid moet daargeſteld worden, gelooven wij zal niemand met ons betwijfelen. Is dit waar, dan ook ſchijnt die vereeniging zo heel verre niet meer af te zijn. Immers dat wij tegenwoordig veel verdraagzaamer tijden beleeven, dan onze Voorvaders voor honderd jaaren, kunnen wij met de overtuigendſte klaarheid zien, uit den hiſtoriſchen loop der Aanvallen en Vervolgingen, welke het Kerkgenootſchap der Hervormden in de Achtiende Eeuw geleden heeft, zo van de *Lutherſchen* als *Roomschgezinden*. Derzelver geſchiedenis, welke wij in deeze afdeeling ſchetzen zullen, kan ons ten duidelijken blijke verſtrekken, dat zints ruim dertig jaaren de vervolgzieke partijzugt, welke zo groote, het Kristendom onteerende, wanorden in veele Rijken en Staaten had aangerigt, langzaamerhand op eene allerwenschlijkſte wijze plaats heeft gemaakt voor de edele verdraagzaamheid omtrent anders gevoelenden, welke toch vroeg of laat eens de vereeniging der Kristenen ten gevolge zal hebben. — Op eene allergewenschtſte wijze, zeg ik, heeft deeze Verdraagzaamheid veld gewonnen: de ſtappen, welke zij gedaan heeft, waren juist afgemeeten naar de kragten, die zij heeft, om iets goeds te werken; hadde zij haastiger of wijder ſtappen gedaan, zo zoude zij welligt in Onverſchilligheid ontaart zijn, die niet minder gevaarlijk is dan ſteile Partijzugt.”

Hierop volgen de treurige verhaalen van de Aanvallen, die de Hervormden geleden hebben van de *Lutherſchen* — van de *Roomschgezinden* in de *Palz* — in *Zwitzerland* — in *Piëmont* — in *Frankrijk* — in de *Oostenrijkſche Landen* — in *Hungarie* — in *Poolen*. Treurigheid op treurigheid vinden wij hier geboekt, doch zoms afgewisſeld door flikkeringen van gunſtiger dagen.

Eene korte Afdeeling is toegewijd aan het berigt van merkwaardige bijzonderheden, tot de verhaalde gebeurtenisſen betrekkelijk. Het een betreft de rustverſtooring, door de *Roomſchen* hier te lande veroorzaakt op den Sakramentsdag ten jaare 1734. Het ander, het vermeend vergiftigen van den Nagtmaalswijn te *Zurich*.

Aan dit laatſte wordt, onzes inziens, te veel plaats ingeruimd, daar het hoogstwaarſchijnlijk *vermeend* was. — Aanmerkingen over de geſchiedenis der vervolgingen, die de *Proteſtanten*, in 't bijzonder de *Hervormden*, geleden hebben van de *Roomschgezinden*, ſluiten dit in den aart ongevallig gedeelte der Kerkgeſchiedenisſe.

In de volgende Afdeeling vindt men eenigzins verademing; daar krijgen wij verſlag van de Leer des Hervormden Kerkgenootſchaps. YPEY herinnert, bij den aanvange, zijne Leezers aan het onderſcheid tusſchen *Godsdienstleer* en *Godgeleerdheid*; doch merkt aan, dat 'er nog iets anders is, 't welk geen zuivere *Godsdienstleer* en ook geene eigenlijke *Godgeleerdheid* is, hiermede de *Leerbegrippen* of de *Geloofsſtelzels* der Christenen bedoelende. Voor verandering, voor verbetering zijn de laatstgemelde vatbaar. Onze Geſchiedſchrijver erkent, „dat in de Achttiende Eeuw het Leerſtelzel der Hervormde Kerk aan den eenen kant aanmerkelijk is verbeterd geworden, met betrekking tot het beſchouwen van deeze en geene waarheden, die van menschlijke bijvoegzelen gereinigd zijn; maar aan den anderen kant is hetzelve door lieden, die wijs wilden zijn boven hetgeen geſchreeven is, niet weinig misvormd geworden, ten weezenlijken nadeele der waarheid." Dit zet hij wijder uiteen, en hun, die geen vrienden of voorſtanders der Symboliſche Boeken zijn, in een zwarten dag.

Elk Land, waar de Hervormde Godsdienst bloeit, heeft zijne eigen bijzondere Geloofsbelijdenisſen; in de meeste zijn nog andere Symboliſche Schriften van kragt. Deeze worden vermeld, met veele bijzonderheden ten opzigte van zommige; alsmede, welk eene uitzondering *Zwitzerland* en *Engeland* hieromtrent maaken, als ook *Oostfriesland*. Twisten reezen 'er op, over Leerſtukken en bijzondere bij-begrippen. „Verſtandige Mannen," zo drukt zich de Hoogleeraar uit, „zagen dit ſteeds met droefheid; zommigen hadden geen moeds genoeg om de fakkel der opklaaring aan te ſteeken, en hielden zich ſchuil; anderen, van eene minder verſchrokken inborst, vonden zich niet in ſtaat om in hun gevoelig hart wederſtand te bieden aan den blaakenden lust tot waarheid, welke hen gedurig opwekte, om hunne geloofsgenooten de oogen te openen, en hen, ja! zelfs tot het verhelpen dier ingeſloopene gebreken de vaardige hand te leenen, zo als, in de Achttiende Eeuw, de TURRETINS;

de

de OSTERVALDEN, de VENEMAS, de HOLLEBEEKEN. Maar deezen ontwaarden telkens eene geweldige terugſtootende kracht van verblinding en vooroordeel; hunne welmeenende poogingen werden niet ſlechts verijdeld, maar met de bijtendſte ondankbaarheid beantwoord; hun doel werd miskend, en als boos uitgekreeten; hun ijver beſchouwd als vijandlijke drift, als haatlijke ketterijzucht; hunne gevoelens werden gehouden voor verbasteringen der oude en beproefde waarheid, voor allergevaarlijkſte dwaalingen, en zij zelven voor bedervers der Leer, voor pesten der Kerk."

In *Duitschland* ſlaagden die poogingen beter, ſchoon onze Schrijver, met grond, veeler drift in het uitrooijen van oude begrippen wraakt, en teffens toont, hoe veelen van dit meerder licht en die grootere vrijheid een goed gebruik gemaakt hebben: dit wordt ten aanziene van veele Leerſtellingen beweezen, die of geheel anders begreepen, of althans in een ander licht voorgeſteld worden. Met dit al is, onzes inziens, nog veel onopgeklaards overgelaaten. De aart onzes Werks noch plaatsruimte gedoogen, ons hier tot aanmerkingen in te laaten over de veelvuldige Leerbegrippen, hier aangevoerd. Over deeze kan men verſchillend denken, zich verſchillend uitdrukken, zonder *onregtzinnig* te zijn.

De vraag, of het niet raadzaam ware, de Symboliſche Boeken te hervormen, wordt hier beantwoord; en 's Hoogleeraars gevoelen is, dat die bedenking, hoe veel ſchijns van aanneemelijkheid dezelve hebbe, in de uitvoering allerontraadzaamst is: hieraan zet hij klem bij, door een daar nevens gevoegd berigt aangaande de heerſchende volksbegrippen in het Hervormd Kerkgenootſchap, en bijzonder in ons Vaderland. Wij hebben, dit gedeelte leezende, ons moeten beklaagen over de hier heerſchende duisternis — duisternis, die ons blijft bedekken, zo lang de *Obſcuranten* dien invloed behouden, welken zij hebben weeten te verkrijgen bij de zodanigen, die de duisternis liever hebben dan het licht. De voordragt van den Hoogleeraar ten deezen aanziene heeft ons behaagd; doch zullen veelen over die uitweiding gewis den neus vieslijk opſchorten, zo niet den Schrijver als een Afwijker van de voorſchriften der Regtzinnigheid verketteren. — Hiertegen heeft hij zich eene wapenrusting bezorgd, door de oplosſing van eene bedenking, die zommigen tegen de Regtzinnigheid der

tegenwoordige Hervormden meenen te moeten maaken. Daartoe ſtrekt het breed berigt aangaande de onderneeming van veele Hervormde Leeraars tegen de Symboliſche Boeken en derzelver inhoud, alsmede 's Schrijvers aanmerkingen nopens het verſchil over het gebruik der Symboliſche Boeken, en de oplosſing eeniger bedenkingen tegen het gebruik derzelven, beſlooten met aanmerkingen over de verpligting der Leeraaren om overeenkomſtig met de Symboliſche Boeken van hun Kerkgenootſchap te leeren. Voorts ſchetst hij, hoe, de onderneemingen van veelen tegen de Symboliſche Boeken verijdeld zijnde, zij langs eenen anderen weg hun oogmerk poogden te bereiken, en deelt zijne aanmerkingen deswegen mede.

Aan dit alles hegt de Hoogleeraar een berigt van de daadlijke gevolgen der aangevangene en voortgezette beweegingen tegen de Symboliſche Schriften in *Duitschland*; ſchetst den ſtaat der Hervormde Kerk in *Engeland* en *Schotland* ten deezen aanziene, alsmede in ons Vaderland, in *Zwitzerland*, in *Frankrijk*, in de *Paltz* en in *Poolen*. De gevolgen hiervan beſchouwende, velt hij een allerongunſtigst oordeel over die poogingen, als ſtrekkende om CHRISTUS uit de Kerk te prediken en het *Deïsmus* in te voeren. Veelen zullen gewis oordeelen, dat hij met die uitſpraake, hoe zeer ze omtrent zommigen gelde, veel te algemeen is.

Dit wordt gevolgd door een verſlag van de poogingen, die ter ſtuiting van de *Neologie* zijn in 't werk geſteld door bijzondere Geleerden; van eenige Hoofdbeſtuurders der Protestantſche Kerke; van zommige Vorſten. Eindelijk gewaagt hij van geheele Genootſchappen van vrienden (gelijk hij ze noemt) der oude, beproefde, zuivere waarheid, om de heimlijke aanſlagen der ondermijners van het Christendom te verijdelen. In *Engeland*, *Duitschland* en *Zwitzerland* hadt zulks, zijns oordeels, bovenal moeten geſchieden; doch het is agtergebleeven. Die eer, gelijk hij zich uitdrukt, ſcheen alleen bewaard voor ons Vaderland. Hierop volgt een verſlag van de *Haagſche* en *Rotterdamſche* Genootſchappen; waarmede dit Deel ſluit.

De

De Hervormde Godsdienstvriend. Iſten Deels 1ſte Stuk. Te Amſterdam, bij J. Tiel. 1806. *In gr.* 8*vo.* 208 *Bl.*

Dit nieuwe Weekblad ontleent zijn naam en vorm van een ander, dat voor eenige jaren, eerst onder den algemeenen titel van *Godsdienstvriend*, daarna onder dien van *Vrijen Godsdienstvriend*, van 1789—1797 is uitgekomen, en dat toen, ten minſten voor een geruimen tijd, met veel goedkeuring is ontvangen. Men vindt goed, 'er het opſchrift van *Hervormden Godsdienstvriend* voor te plaatzen; zoo 't ſchijnt, tot geruſtſtelling van hun, die zich, bij 't voorgaande, over deze en gene uitdrukkingen en ſtellingen, vooral in den Vrijen Godsdienstvriend, geërgerd hebben, terwijl men voorneemt, zich aan 't Hervormd leerſtelzel ſtipt te houden, en alleen dat vorige Weekſchrift, in de praktikale behandeling der waarheden, en den levendigen en bevalligen ſtijl, wil trachten na te volgen. Aan 't eerstgenoemde voornemen beantwoordt dit eerſte Deel volkomen, en daaruit ontſtaat eene ſtijfheid en behoedzaamheid, die den arbeid der ons onbekende Schrijvers, welligt, bij opgeklaarde Lezers, niet zoo veel bijval zal doen vinden, als dien van hunne voorgangers.

Dit eerſte Deel bevat *zesëntwintig* ſtukjens, van dezen inhoud: (1) Inleiding tot dit Werk. (2) Bij 't begin des jaars. (3) De voortreffelijkheid van den Hervormden Godsdienst. [Waarom zegt men niet liever Godsdienstleer, of Kerkleer?] (4) Jezus de beste trooster. (5) De waare Christen roemt niet op zijne deugd. (6) Over de prediking der Lijdensgeſchiedenis van den Zaligmaker. [Eigenlijk over de wijze, waarop men die prediking met 't meeste nut moet bijwoonen, en wel voornamelijk de aanwijzing van 't zoogenaamde borgtochtelijke, dat men daar telkens verwacht.] (7) De viering van 't Avondmaal. (8) Het eene noodige. (9) Voor ouders, bij het dopen hunner kinderen. [In de vaste vooronderſtelling, dat de Kinderdoop op Goddelijk bevel bediend wordt.] (10) Het voorbeeld van Joannes ter navolging aangeprezen. [Hier komt deszelfs hooge eerbied en warme liefde voor Jezus, zijne ingenomenheid met de leer der verzoe-

ning, en zijn liefderijk en alleszins deugdzaam karakter in aanmerking.] (11) De geveinsde Christen. (12) De weelde onbetamelijk voor eenen Christen. (13) Het kruis van Christus mijn roem. (14) Overdenkingen van den Christen op het Paaschfeest. (15) De hoop der opstanding. (16) Verplichting tot vergenoegdheid. (17) Hulpmiddelen, om vergenoegd te worden. [*Eerst* wordt wél beduid, dat, volgends de Hervormde belijdenis, Goddelijke hulp en genade daartoe alleen in staat stellen, en dat het geloof in Jezus Christus de eenige bron *is*, waaruit alle goede gezindheden haren oorsprong hebben; *daarna* evenwel eenige meer bijzondere hulpmiddelen opgegeven: Men moet een echt, ongeveinsd, hartelijk vriend van den Godsdienst zijn, men moet de dingen van deze wereld regt leeren kennen, men moet veel acht geven op het goede, dat men van God ontvangt, men moet een goed, standvastig vertrouwen op God hebben.] (18) Voor jonge lieden. (19) Voor bejaarde lieden. (20) De grootheid van Jezus. [Tot nabetrachting van het Hemelvaartfeest.] (21) Overdenkingen op het Pinksterfeest. (22) Bij het vertrek van eenen geliefden Leeraar. [Beantwoording van een brief, waarin men zich, met eenige redenen, daarover had beklaagd.] (23) Christus niet zien, en Hem *nogthans liefhebben*. (24) Het leven en sterven van den godvruchtigen Christen. (25) Het kerkgaan een noodzakelijke plicht, [Geen van de minste stukjes. 't Bevat echter ook al eenige overdrevene stellingen, als daar is deze: „ Hoe zeer de Christen matig de genoegens der aarde genieten kan, moet hij nogthans den Zondag hiertoe niet aanwenden. Deze dag, aan den dienst van God gewijd, worde ook in dien dienst geheel besteed." Wat wet verplicht den Christen tot zulken dienst, die zelfs geen matig genot van de genoegens der aarde veroorlooft?] (26) Een Christen moet het bij het kerkgaan niet laten blijven.

Men treft hier dus nog al verscheidenheid van onderwerpen aan; vele goede gedachten, overredende opwekkingen, gepaste teregtwijzingen; en, in één woord, nuttig onderhoud voor dat soort van Lezers, die zich gaarne altijd 't leerstellige laten erinneren, en zoodanige hulpmiddelen, tot verwekking of versterking van godsdienstige aandacht, verlangen.

A. KLUIT.

A. KLUIT, *Historie der Hollandſche Staatsregeering, tot aan het Jaar* 1795, *of Geſchied- en Staatkundig Onderzoek, in welken zijn de Staaten van Holland, geduurende de Republikeinſche Regeering, zijn geweest de wettige Souvereine Vertegenwoordigers van 't gantſche Volk van Holland, of der geheele Natie. Met veele onuitgegeeven Bijlagen. Vde Deel. Te Amſterdam, bij* W. Brave. 1805. *In gr.* 8vo. 652 *Bl.*

Logge en geduwende werkloosheid, die zichzelve verveelt, of het ten naauwen noode waarneemen van de onvermijdbaar noodzaaklijke deelen des beroeps, waarin men geſteld is, moge onder de Geletterden maar al te gemeen weezen; men vindt 'er, wien de werkzaamheid als aangebooren, en voor welken werken eene behoefte geworden is. Onder de laatstgemelden mogen wij gerustlijk aanſchrijven den *Leijdſchen* Hoogleeraar KLUIT, die zijn Voorberigt des Deels van het voor ons liggend Werk in het LXXI jaar zijns ouderdoms ſchreef, en wiens veelvuldige arbeid, in verſcheide vakken, bovenal in de oude Vaderlandſche Geſchiedenisſe, te over bekend is.

Hij ſpreekt den Leezer dus aan, hem onderrigtende van den aanleg en aart deezes beſluitenden Deels zijner Historie der *Hollandſche Staatsregeering*. — „Een *vijfde* Deel, enkel gevuld met *Bijlagen* over een *vierde* Deel, moge een vreemd *verſchijnzel* zijn; zie hier de ontwikkeling. Nimmer dacht ik, bij den aanvang van een Werk over het Geſchied- en Staatkundige gedeelte der Hollandſche Staatsregeering, mij te verdiepen in het onderzoek van de opkomst en den voortgang der *Hollandſche* Natie, en in 't breede te ontvouwen den ouden toeſtand der *Vrije* en *Onvrije* bewoners dezes Lands; de daar uit opgerezene *Edelen*; de geboorte der *Steden*; haare trapswijze vergrooting; regeeringsinrichting; zachte vorming van vaste Vroedſchapslichaamen; de daar uit ontſtaane *Staats-* of *Staatenvergaderingen*; benevens de Rechten en Domeinen der oude *Landsheeren* en *Graven*, ſedert deze Landen onder de macht der *Frankiſche* en *Duitſche* Keizers geraakten; en zulks alles met den toenmaligen toeſtand van *Europa* in verband en zamenhang te brengen. — Noch minder dacht ik, dat

dat de beschouwing van alle deze gewichtige Onderwerpen, in het IV Deel beknoptlijk voorgesteld, mij aanleiding geven en noodzaken zoude, om, onder de eenvoudige benaming van *Bijlagen*, op 't voorbeeld van den Gel. Heer W. ROBERTSON, breeder uit te weiden over de gewichtige gevolgen, die de *Volksverhuizingen* der uit het Noordwesten opgerezen *Frankische* Volkeren, met hunne gewapende veroveringen der Westersche Landen van *Europa*, langs geheel andere Grondbeginzelen dan te voren, op de instelling, verderen voortgang en vestiging der *Europische Staaten*, *Koningrijken*, *Vorstendommen*, *Hertogdommen* en *Graafschappen* gehad hebben; — noch ook, dat ik bij die gelegenheid zoude ontwikkelen het tot heden weinig bekende *Domaniale Staatstelzel*, uit die Land- en Volksveroveringen geboren, en het daar op gebouwde en zich allengskens vaster zettende *Leenroerige Stelzel*, en de daar mede zamenhangende Oorzaak, waarom alle *Europische* Vorsten en Beheerschers, te voren gewoon van hunne ruime inkomsten te leven, en land en volk te onderhouden, in latere tijden zich genoodzaakt vonden, hunne toevlucht te nemen tot *Onderstandgelden*, en tot *Staaten*, of bijeenroeping van dus genoemde *Volksvertegenwoordigers*."

Met deeze woorden geeft de Hoogleeraar KLUIT het beloop zijner afgewerkte taak op in de vier voorgaande Deelen. Wij hebben, op zijn tijd, onze aanmerkingen medegedeeld, noodloos hier te herhaalen of uit te breiden, waartoe anders gelegenheid te over zou weezen, daar hij deeze zelfde denkbeelden, gelijk elk weet, uit geheel andere grondbeginzelen afgeleid, dan wij, bij onze beroemdste Vaderlandsche Geschiedboekers, voorgesteld vinden, „ hoopt meer uiteengezet, met overtuigende bewijzen bevestigd, en hierdoor veele Vooroordeelen in de Geschied- en Staatkundige wereld weggenomen te hebben, die door veele achtbaare Schrijvers, vooral in onzen leestijd, zijn ingeboezemd." — Wij troffen allerwegen den Verdeediger en Lofredenaar aan van den Regeeringsvorm vóór 1795.

Rijk is de arbeid des Hoogleeraars in het opdischen van belangrijke, veelal onuitgegeevene, oorspronglijke Stukken. Zo treffen wij in dit Slotdeel aan, een gewigtig, uitgebreid, doch nimmer in het licht gegeeven, *Hervormings-Edikt*, 't welk PHILIPS DE SCHOONE,

NE, Zoon van MARIA en Vader van Keizer KAREL, in 't jaar 1495, den 6 Mei, als Graaf van *Holland* en *Zeeland*, tot herſtel of verbetering der Domeinen vervaardigd, en tot bezuiniging veeler uitgaven voor zijne Hofhouding, en voor de behoeften van de Landen van *Holland* en *Zeeland*, heeft uitgegeeven; een *Hervormings-Edikt*, 't welk, zijns oordeels, geſchikt is om een verbaazend licht te verſpreiden over de Regeeringsinrichtingen van dien tijd, en dus veele dwaalingen onzer Geſchiedſchrijveren kan wegneemen.

Veel verpligtings hebben de Liefhebbers van de oude Geſchiedenisſen onzes Vaderlands aan de onvermoeide vlijt des grijzen Hoogleeraars: zij zullen, ſchoon met hem van eene ſtrijdige denkwijze, zulks gaarne erkennen, en dit zijn nu voltooide Werk in veele gevallen kunnen raadpleegen. De fakkel huns oordeels möge een ander licht op een en ander voorwerp verſpreiden; het daarſtellen der voorwerpen verdient dank.

Aangezien 'er ſtoffen van zo verſchillend eenen aart in den loop der vijf Deelen behandeld zijn, is het uitgewerkt Register den Bezitteren een ſchatbaar geſchenk.

Beſchouwing van het gedrag van zijne Koninglijke Hoogheid den Prins VAN WALLIS, *omtrent* NATHANIEL JEFFERIJS; *behelzende een verhaal van veele omſtandigheden, betrekkelijk hunne Koninglijke Hoogheden, den Prins en Princes* VAN WALLIS, *Mevrouw* FITZHERBERT, *&c. &c. Door* NATHANIEL JEFFERIJS, *gewezen Lid van het Parlement voor de Stad Coventry. Uit het Engelsch vertaald, volgends de vierde Uitgave. Te Haarlem, bij* A. Loosjes, Pz. 1805. *In gr.* 8*vo.* 72 *Bl.*

De Perſoonen in dit Stukje betrokken, het Geval zelve, en de Wijze, waarop het aan 't oog der *Engelſche* Natie blootgelegd wordt, ſtrekken ten ſpreekendſten bewijze van de Vrijheid der Drukperſe in *Engeland*; en is het geenzins te bevreemden, dat op éénen dag van 't zelve meer dan 1000 Exemplaaren verkogt werden, en binnen zestien dagen de vierde druk werd aangekondigd, naar welke laatſte uitgave het in onze taale verſchijnt, uit handen eens Vertaalers, die, blijkens eene

Aan-

Aanteekening, (bl. 39) in *Engeland* geen vreemdeling is, en, behalven de in het korte Voorberigt gegeevene opheldering, wegens het verhoor voor de Burger-Regtbank *Trial by Jury* geheeten, hier en daar opheldernde Aanteekeningen aan dit zonderling Werkje toevoegt.

NATHANIEL JEFFERIJS was Juwelier en Goudsmit te *Londen*. Met de leverantie aan den Prins VAN WALLIS begunstigd, hieldt hij zijn fortuin gemaakt. Hij verpligtte dien Prins door het verschieten eener aanzienlijke somme ter betaaling eener schuld, gemaakt door Mevrouw FITZHERBERT, in eene Aanteekening des Vertaalers beschreeven als zedert meer dan twintig jaaren de Maitres van den Prins VAN WALLIS, en nog (1806), ofschoon tusschen de 60 en 70 jaaren oud, eene zeer schoone vrouw, maar zeer trotsch: men gelooft in *Engeland* over 't algemeen, dat de Prins met die Mevrouw door een *Roomschen* Priester in stilte getrouwd is: zij is van eene aanzienlijke *Roomsch-Catholijke* Familie. Haare gebelgdheid over de noodzaaklijkheid, waarin de Prins haar bragt, om wegens dit dienstbetoon den Juwelier te bedanken, houdt hij voor den eersten stap tot de ongenade, waarin hij vervolgens viel, schoon de Prins te dier gelegenheid hem de sterkste *beloften deedt*, en ook die schuld ten gestelden tijde werd afbetaald. *Naderhand* maakte zij bij hem als Juwelier eene lang openstaande schuld, die ook voldaan werd.

Dan ongelukkig werd hij de Juweelbezorger ter gelegenheid van het Huwelijk des Prinsen met de Prinses van *Brunswijk*, zijne openbaar getrouwde Egtgenoote, doch die thans omtrent negen jaaren van hem afgezonderd leeft. Hij bezorgde dien schat; doch het beloop zijner rekeningen werd door de Commisarisen, aangesteld om de zaaken van den Prins VAN WALLIS te vereffenen, betwist. Hieruit rees een Regtsgeding wegens de afkorting: de uitspraak was, dat de som, wegens de Juweelen der Prinsesse, ten bedraage van *vier-en-vijftig duizend ponden*, geheel aan hem moest betaald worden, met aftrek van de uitschotten voor asurantie. — Behalven de rekening, waarvoor eene regterlijke uitspraak verkreegen was, waren 'er nog twee andere; de eene van omtrent *tien duizend* Ponden Sterling voor de Juweelen, die tot geschenken voor de Koninglijke Familie gediend hadden, en eene andere van *vier en-twintig duizend* Ponden Sterling voor artikelen, die van tijd tot tijd te vooren

aan

aan zijne Koninglijke Hoogheid geleverd waren: zijne vorderingen werden hier insgelijks door een Regterlijk vonnis op dezelfde wijze bekragtigd. Vervolgens leende hij den Prins vierhonderd-en-twintig Ponden voor een korten tijd; die werden hem, naa een veel langer tijdsverloop, afbetaald.

De ſtukken, tot de Schuldvordering en Afkorting behoorende, geeft JEFFERIJS in 't licht; ook de Brieven, door hem aan den Prins VAN WALLIS geſchreeven, zijn hier voorhanden.

De verandering in het Miniſterie gaf hem hoope van eenmaal betaald te zullen worden. Kragtig en klemmend waren de hier voorhanden zijnde Brieven aan den Prins VAN WALLIS, den Graaf VAN MOIRA, Lord ERSKINE, en den Heer FOX; alles zonder gevolg, behalven eene opeenſtapeling van onaangenaamheden, die hier in 't breede met de gewisſelde Papieren vermeld worden.

De ſom, offchoon door eene Burger-Regtbank hem toegeweezen, werd nooit betaald, en hij daardoor geruïneerd. — „ Zulk een geval," ſchrijft hij in de Opdragt aan TH. ERSKINE, Lord Groot Canceliér van Engeland, die hem in de verdeediging zijner vordering ten dienſte geſtaan hadt, „ geloof ik, is zonder voorbeeld; en ik hoop met mijn ganſche hart, ter eere van mijn Vaderland, ter handhaavinge van de rechtvaardige aanſpraaken des Volks, en de onſchendbaarheid der uitſpraak van eene Burgerlijke Regtbank, dat het altijd alleen zal blijven, en dat mijne zaak in het toekomſtige nimmer als een voorbeeld van navolging zal worden bijgebragt."

Men zal dit Stukje, ſchoon in een ander Land t'huis hoorende, om veele anders onbekende bijzonderheden, den vermoedelijken Erfgenaam der Kroone van *Groot-Brittanje* betreffende, vertrouwen wij, hier ook geetig leezen. Wij herinnerden ons daarbij te meermaalen het ſpreekwoord: *het is kwaad kerſen eeten met de Grooten; wij kiezen de beſten, en gooijen met de ſteenen!*

Eeuh

Eenige Berichten omtrent het Noorden en Noord-Oosten van Europa.; door Mr. JOHAN MEERMAN, *Heer van Dalem en Vuren. IVde Deel. In 's Graavenhaage, bij* de Erven van I. van Cleef. 1805. *In gr.* 8*vo.* 438 *Bl.*

De geleerde en na nog meer kennis haakende Heer MEERMAN, heel tot in *Rusland*, gelijk wij in onze voorgaande aankondiging zagen, zijnde voortgereisd, kon de aloude ſtad *Moscou* niet onbezogt laaten. Die ſtad en haare omliggende ſtreeken bezogt en beſchreeven hebbende, neemt de onvermoeide Reiziger, op zijnen terugtogt na het Vaderland, zijnen weg, gelijk op zijne uitreize langs gene, nu langs deeze zijde der Oostzee. *Narva*, *Riga*, *Mitau*, *Libau*, *Memel*, *Koningsbergen*, *Dantzig*, *Thorn*, *Warſchau*, *Poſen*, *Stettin*, worden hier vermeld en beſchreeven, en eindigt het hier afgegeeven Reisverhaal te *Hamburg*. Van de merkwaardigſte plaatzen, die wij onder het leezen van dit Deel hebben opgeteekend, willen wij nu eenigen overſchrijven. *Moscou* is eene zeer uitgebreide ſtad, beſlaande in haaren omvang eene linie van veertig Werſten. Doch zij is naar evenredigheid niet bebouwd. „ Want behalven de zeer breede ſtraaten, en menigvuldige Markten en Pleinen in alle gedeelten der Stad, liggen 'er, vooral naar de buitenzijde, binnen de Barrieres geheele Velden, en Vijvers, ja zelfs Boſſchen en Dorpen. Aan 't einde der ſtraat, welke de Nikitska heet, is bij voorbeeld eene alleraangenaamſte Bosch- en Bergachtige ſtreek, waar men geheel vergeet, dat men zich binnen de grenzen eener Stad bevindt; naar het Noordoosten ligt insgelijks een zeer aangenaam Bosch. Ook de Kloosters, allen in hunne eigen muuren, beſlaan eene groote plaats." Van Kerken is *Moscou* rijkelijk voorzien; het oude ſpreekwoord gaf haar 40 maal 40, wiet getal; hoewel daaronder veele Kapellen zijn, nog niet veel is verminderd. Het weezenlijk getal der uitwendig zigtbare Kerken zal tuſschen de twee- en driehonderd beloopen. De meeste dier Kerken zijn van vijf Koepels voorzien, in de gedaante van een Peer, met Tin of Pinsbek verguld of verzilverd, zoodat zij als met Goud en Zilver overdekt ſchijnen; eene uitwerking maakende, die men moet gezien hebben, om 'er een denkbeeld van te vormen. Boven op de Peer ſtaat nog een gouden Staak, met een kleinen dwarsſtaf, om het Kruis aan te duiden; op de ſpits van zommigen ook wel eene gouden Halve Maan, een overblijfzel, wil men, der Tartaarſche onderwerpinge, welke den Christenen het bouwen van Kerken, alleen op voorwaarde van 'er dit Mahometaansch teeken boven te hegten, zou vergund hebben. Het getal der Inwooneren van *Moscou* wordt, in den winter, op 300,000 geſchat;

des

des zomers, wanneer de Adel met alle zijne Lijfeigenen, en hog veele andere lieden, zich uit de ſtad begeeven, op 200,000. Dit niettegenſtaande, van wegen de uitgeſtrektheid der ſtad, zijn veele ſtraaten altijd doodsch. Onder de gebruiklijkheden der *Moscouërs* vermeldt de Hr. MEERMAN ook die van de Paaschweek. „ Wanneer de Nacht- of vroege Ochtendgoodsdienst van den eerſten dag voorbij is, en tevens de ſlaap; dien men in het eerſte geval na het waaken en bidden zich vergund heeft, geraakt alles op de been. Men bezoekt, gelijk bij ons op de Nieuwe-jaar-dagen, zijne vrienden, ſchoon eene meenigte lieden niet verkiezen gezelſchap af te wachten; de Mans omhelzen elkander, wanneer zij zich ontmoeten, de Vrouwen insgelijks; aan de laatſte kuſſen, volgens de Ruſſiſche wijze, de Mans de hand, en ontvangen terzelver tijd van haar eene drukking der lippen op de wang. Eigentlijk behoort hiertoe ook de herhaaling, bij een' ieder, dien men op nieuw geluk wenscht, van het gezegde: *Jeſus Christus is opgeſtaan*, met het antwoord: *ja waarlijk opgeſtaan*. Men eet in den voordemiddag met zijne intiemſte vrienden het Paaschei." Bekend is de gezetheid der *Ruſſen* in 't algemeen, vooral ook der *Moscouërs*, op ſterken drank. De Heer MEERMAN geeft 'er dit verſlag van. „ Nimmer (ſchrijft hij) heb ik in eenige ſtad, in welke ik mij bevond, deeze ſchandelijke ondeugd van dronkenſchap in een' hooger graad zien heerſchen dan te *Moscou*, vooral op de Zon- en Feestdagen. Niet alleen laat zich het geſchreeuw in de kroegen, die men voorbijgaat, van alle zijden hooren (en in deeze kroegen hebben mij mijne bedienden verzekerd, ook verſcheidene Ruſſiſche Koopmansvrouwen in Goud- en Zilverſtof, vooral in de Paaschweek, te hebben zien zitten, en meenig glas brandewijn inzwelgen): maar zelfs op ſtraat is het niet mogelijk reeds des morgens eene wandeling te doen, zonder verſcheiden waggelende, door anderen geleide, en in een' meerderen of minderen graad beſchonkene lieden te zien zwieren, en 'er de vernedering van het Menſchdom, en de vernietiging van deszelfs edelſte vermogens, bij te betreuren." Van het, zelfs tot gewijd bloedvergieten overſlaande, woeden des bijgeloofs, ook hier ter ſtede, vermeldt de Hr. MEERMAN het volgende ſchrikwekkend voorbeeld, in de beſchrijving van het Donskiſche Klooſter. „ Binnen het Choor ziet men hog geheel om hoog een ſtellagie, op welk, ten tijde der Peſt, die in de eerſte jaaren van Catharina's beſtuur te *Moscou* gewoed heeft, een droevig tooneel vertoond wierdt. De Aartsbiſſchop naamentlijk was in den haat des Volks geraakt, om dat hij een vermaard Heiligenbeeld, 't welk de omſtandigheden drukker dan ooit deeden kuſſen, had laaten wegneemen, en ſedert verborgen hield, terwijl 'er niets zoo nadeelig ter bevordering van de beſmetting kon uitgedacht worden, dan die vermenging van ademen. Men vervolgde hem tot op het ſtellagie, van welk ik ſpreek; en noch zijne hooge waar-

digheid, noch de gewijde plaats waar hij zich op dat oogenblik bevondt, beveiligden hem voor een wreeden dood."

Veel, zeer veel, konden wij nog aangaande *Moscou* overschrijven; doch wij moeten den geleerden Reiziger op zijnen terugtogt verzellen, door de steden, van hem bezogt, en uit zijne berigten 't een en ander overneemen. Het volgende verslag wegens den vermaarden SUWAROW, welken hij te *Riga* ontmoette, zal, vertrouwen wij, veelen niet onaangenaam zijn. Van de plegtigheden van het Paaschfeest hier ter stede, welke de Heer MEERMAN 'er bijwoonde of aanschouwde, verslag gedaan hebbende, gaat hij voort: „ Dit Paaschfeest bragt hier ook de beroemde SUWAROW door, die, na den Veldtocht van het voorig jaar op de schitterendste wijze geopend te hebben, ten laatsten, door een' Bondgenoot, dien hij gezed had, verlaaten, gedwongen wierdt, om zijn Leger door *Zwitzerland* te doen terug keeren; en die nu zelf, afgeleefd en door vermoeidheden geknakt, naar *Petersburg* reisde, om 'er weinig weeken daarna, half in de ongenade van zijn' Meester, te sterven. De ziekelijke toestand, in welken hij zich bevondt, deedt hem, eer hij verder reisde, te *Riga* eenige dagen vertoeven, doch zonder uit te gaan. Overgegeeven aan al de kleine Godsdienstige gebruiken zijner Kerk, of zich van dezelve bedienende om zijn gezag over het Russisch Krijgsvolk zoo veel te beter te vestigen (want geen Generaal heeft het ooit verder in de kunst gebragt van zich invloed op hunnen geest te verwerven, en door *het kennen* van hunnen aart alles wat hij wilde van hun te verkrijgen), *had hij, in het huis* in welk hij logeerde, dagelijks in eene Kapel niet slechts voor zich laaten officiëeren, maar ook een hoope lieden van zijn geloof hierbij toegelaaten, aan welke hij Paascheijeren, kussen, Heilige schilderijtjes en dergelijke uitdeelde, en die hij tot getuigen zijner blaakende Devotie maakte. Zijn voedsel en zijne ligging waren hier, gelijk gedurende zijn' gantschen Veldtocht, ten uitersten Spartiaatisch. Het zoude de moeite waard zijn, een naauwkeurig bericht der talrijke Anecdoten opgesteld te zien, die men te dier tijd van hem hoorde verhaalen. Nimmer mogelijk heeft men eene zeldsaamer mengeling in iemand aangetroffen van de grootste Militaire Talenten, en van schranderheid en doorzicht aan de éene, met meer nagebootste dwaasheid, en een soort van Bouffonnerie, of ten minsten de vreemdste zeldsaamheid in zijn gedrag, aan de andere zijde; gelijk tevens van hooggevoelenheid van zich zelven, die hij den Keizer meer dan eens heeft doen blijken, en van de vernederendste gemeenzaamheid met zijne soldaaten; van bijgeloovige gewoonten in den Godsdienst tot een' buitengemeenen graad, en van de onverschilligheid, waarmede hij, in het krijgvoeren, geheele stroomen bloeds, misschien niet altijd even noodzaakelijk vergooten, zag vloeijen,

jen. Te *Petersburg* hem gemist hebbende, ging ik bij zijn vertrek den Man, die sedert een jaar de opperrechtheid van Europa zoo zeer op zich gevestigd had gehouden, in 't rijdtuig zien stappen. Twee Adjudanten droegen hem meer de trappen af, dan zij hem ondersteunden. Halverwegen nam hij van de Gouverneurs der Provintie, die hem voor 't laatst waren komen begroeten, afscheid; beneden in het voorhuis kuste hij aan een' Pope hand en aangezicht; en, nog eene mooije jonge Vrouw in 't voorbijgaan bespeurende, liet hij ook deeze naderen, om haar nog een overblijfzel van den Paaschzoen op de wang te drukken; hierop beklom hij zijne reiskoets, wierdt met eenige kussens overdekt, zegende, met het teken des kruises, de rondom zijn rijdtuig geschaarde Gemeente, en liet de Postiljons voortrijden. Hoe zeer het kaale hoofd en vervallen aangezicht des Mans, wanneer men hem zag voorbijgaan, weinig aan een' SUWAROW zou hebben doen denken, stonden 'er echter een paar oogen in dat zelfde hoofd, die nog zeer veel vuurs hadden overgehouden."

Des Heeren MEERMAN's vertoeven te *Mitau* doet hem eigenaartig gewagen van het gedeelte des Koninklijken Geslagts van *Frankrijk*, welk 'er toenmaals zijn verblijf hield, op kosten des Rusfischen Keizers, die, tot onderhoud van zijnen doorluchtigen Gast, den zich noemenden LODEWIJK DEN XVIII *van Frankrijk*, een jaarlijksch onderhoud van 200,000 Roebelen gaf, en nog honderd Gardes voor hem onderhield, allen Veteranen van den ouden dienst, en geweezene Officieren, met het Kruis van *St. Lodewijk*. Het Kasteel van *Mitau* was het hofgezin ingeruimd; een zoo vogtig gesticht, dat 'er in de kamers, hoewel 'er den geheelen winter wierdt gestookt, alles beschimmelde. Het bevatte toen omtrent twintig Meesters, en het geheele getal der vlugtelingen, die hunnen Koning verzelden, en thans in de Stad of op het Slot vertoefden, bedroeg tweehonderd. Hoewel, ten aanzien van zijn bestaan, volstrekt afhankelijk en van gisken leevende, bootste egter, LODEWIJK DE XVIII een Koninklijk hofgezin na, het houden van Raadsvergaderingen niet uitgesloten. De Heer MEERMAN op zekeren dag bij den Graaf van ST. PRIEST, die den titel droeg van Minister der Buitenlandsche zaken, een bezoek willende afleggen, hoorde niet weinig vreemd op, toen hij tot antwoord ontving: *Mr. le Comte est chez le Roi au Conseil*: „ Mijnheer de Graaf is bij den Koning in den Raad."

Koningsbergen kon de Heer MEERMAN niet bezoeken, zonder van den grooten KANT, die toen nog leefde, een woord te reppen. „ Ik heb (schrijft hij) in het korte bezoek, dat ik bij den Koningsberger Wijsgeer heb afgelegd, een' Grijsaard gevonden, die in Physische zoo wel als Intellectuele krachten reeds zeer aan 't dalen was, hoewel hij nog voor-

ging met op te ſtellen, en men nog over alle onderwerpen met hem kon ſpreeken. De Thermometer en de Politicq was te dier tijd, 't geen meer bijzonder zijne oplettendheid ſcheen na zich te trekken. Omtrent het eerſte konde ik niet anders dan van hem leeren; in het ander ſtuk hadden mogelijk zijne denkbeelden wat te veel de leiding genomen van meer andere Hoogduitſche Geleerden, om mij, die hier althans de ondervinding liever tot Gids verkieze dan de *zuivere rede*, volkomen de toeſtemming af te dwingen." De volgende aanmerkingen, KANT en zijne Wijsbegeerte betreffende, kunnen wij niet nalaaten, hier af te ſchrijven. „ Buitengewoone Talenten moet iemand zekerlijk bezitten, die in onze Eeuw de Stichter weet te worden eener nieuwe wijsgeerige Secte, van welke hij eene talrijke Schaar van ſchrandere diepdenkende Mannen, geheel Europa door, tot Leerlingen, ſommigen zelfs tot Aanbidderen gemaakt heeft; en met wiens ſtellingen reeds gantſche Bibliotheeken zijn opgevuld. 't Zal mogelijk eerst het voorrecht der twintigſte Eeuw zijn, een vonnis naar waarheid uit te ſpreeken over de Kantiaanſche Philoſophie: maar dit intusſchen moet als eene onberekenbaare weldaad der Voorzienigheid aan het Menschdom beſchouwd worden, dat, terwijl geesten van hooger vlugt de uiterſte grenzen der menſchelijke rede in hunne onderzoekingen poogen te bereiken, het enkele gezond verſtand voldoende is, om menſchelijk geluk te doen geboren worden; en dat men over de gewigtigſte onderwerpen, waarmede zich *ons denkvermogen* kan bezig houden, na kan peinzen, zonder de foltering *te ondergaan van* in eene duistere taal, en onder de inkleeding van moeijelijk te bevatten uitdrukkingen, eenige duizend bladzijden te doorworſtelen." Amen!

Warſchau, door den Heer MEERMAN eene *Stad van vuile paleizen* genoemd, geeft den Reiziger aanleiding tot eenige berigten aangaande de vreezelijke ſlagting in de Voorſtad *Praga* door de *Ruſſen*, op 't einde des jaars 1794. Dus luidt het verhaal daarvan: „ De *Poolen* waren even te vooren eenige mijlen van de Hoofdſtad door SUWAROW geſlagen; en, de wijk genomen hebbende, meenden zij zich in *Praga*, dat echter zwakke verſchanſingen had, eenigen tijd te kunnen verdedigen. Zij verwachteden eene opeiſching deezer Voorſtad, waaraan zij echter, ook bij het aanbod eener voordeelige Capitulatie, waarſchijnlijk geen gehoor zouden gegeeven hebben; en dus een beleg in de regelen. In plaats van aan deeze verwachting te voldoen, laat de Ruſſiſche Generaal het gantſche *Praga*, tot aan de Rivier toe, van alle zijden omringen, en nam het daarop van den Oostkant, bijna zonder den minſten weêrſtand, ſtormenderhand in. Nu volgde, hoe zeer 'er ook een hoope krijgsgevangenen gemaakt wierden, de ſchrikkelijkſte en wreedſte ſlachting, niet alleen van ſol-

daa-

daaden, maar ook van andere inwooners; niet alleen van Mans, maar ook van Vrouwen en Kinderen. — De Monniken van het Bernardijner Klooster gingen in hun geestelijk gewaad, met het Venerable in de hand, en met al de plegtigheid eener Procesſie, den raazenden te gemoet: doch de *Ruſſen*, die of aan derzelver Godsdienst geen geloof ſloegen, of liever den hunnen in die oogenblikken van dolheid verzaakten, ſchooten op hen, en velden 'er, zo ik mij niet bedrieg, ook eenigen van ter neêr. Niet minder dan 17000 zielen ſneuvelden op dien dag van bloed, op welken het vermoorden ſleehts met den ondergang der zonne een einde nam. In 't midden der algemeene woede heb ik echter ook een voorbeeld van menschlievenheid en mededogen in een Ruſſiſch ſoldaat, door het redden eenes zuigelings van de bajonet, die hem reeds verwachtte, hooren aanhaalen; en men moet, om ten minſten iets tot verzachting op te tekenen van euveldaaden, waar de natuur voor ijst, ook dit niet uit het oog verliezen, dat veele ſoldaaten van SUWAROWS Armée eenige maanden vroeger binnen *Warſchau* gelegen hadden, toen de *Ruſſen*, ook niet op de vriendelijkſte manier, uit de Stad verdreeven wierden; en dat zij thans, met harten vol van wraak, naar dezelve triumpheerend terug keerden." Tot eere van SUWAROW voegt 'er de Heer MERRMAN nevens, dat dezelve, ter verhoedinge der herhaalinge van de vreezelijke ſlagting in de Stad *Warſchau* zelve, zeer verſtandige maatregels hadt genomen. „ De Brug (tuſſchen de hoofd- en voorſtad) was: geduurende de verovering van *Praga* met gloeijende kogels zoo ver in brand of aan ſtukken geſchooten, dat weinigen zich met de vlucht naar de Stad hebben kunnen redden, en de Rivier 'er veelen verzwolgen heeft. Dit ſchieten heb ik door eenigen aan de Bezetting van *Warſchau* hooren toeſchrijven, die door dit middel den vijand poogde te verhinderen, om binnen de muuren te dringen: doch berichten, waar op ik meer kan rekenen, indien het al niet van beide zijden geſchied is, hebben mij verzekerd, dat SUWAROW het zelf heeft laaten doen, om de Hoofdſtad voor het ongelukkig lot van *Praga* te behoeden. De Capitulatie wierdt nog op den zelfden dag geſlooten, en hij had 'er dus als Overwinnaar kunnen binnentreeden: doch volle vijf dagen liet hij de woede zijner ſoldaaten afkoelen, eer hij met hun zijnen intocht in eene Stad deed, die nu voor altoos ophieldt de Zetel van een' ouden vermaarden Staat te zijn, om voortaan ſleehts eene aanzienlijke Provinciäale Stad te blijven van eene vreemde Monarchie."

Historie van Mejuffrouw Susanna Bronkhorst, door A. LOOSJES, PZ. *Met Platen. Te Haarlem, bij* A. Loosjes, Pz. 1806. *In gr. 8vo. Ste Deel, 396; IIde, 379 bl.*

Eene Vaderlandsche Roman, Vaderlandsche gewoonten en zeden, zeer bevordering van Vaderlandsche deugd. Wij twijfelen geen oogenblik, of dit Werk valt even zeer, en misschien meer nog, in den smaak van ons beschaafd Publiek, dan de overige Geschriften van onzen reeds zeer voordeelig bekenden Landgenoot, en zal eene zeer vereerende plaats ontvangen in de verzamelingen van onze zedelijke verhalen; wij althans meenen uit dit begin reeds genoegzaam te kunnen opmaken, dan de Heer LOOSJES bij uitnemendheid berekend is om ons hier iets voortreffelijks te leveren, en vertrouwen dat hij dit Werk op zulk eene wijze voltooijen zal, dat ieder, die zodanige Geschriften zo gaarne ter verhooging en zuivering van het zedelijk goede, en het onder ons terugbrengen van het echte oude Hollandsche karakter, dienstbaar ziet, alle reden tot voldoening zal vinden.

De Roman is in Brieven geschreven; en door dezelve worden wij ingeleid in twee familien van den aanzienlijksten burgerstand, de eene te Amsterdam, de andere in den Haag gevestigd. Twee uitmuntende meisjes, zeer trouwe vriendinnen, beiden zeer beminnenswaardig; hoewel van verschillenden aanleg en karakter, boezemen ons al aanstonds het levendigst belang in; SUSANNA BRONKHORST, het sterkst contrast van hare ellendige stiefmoeder, en CHARLOTTE BLEVIER, het brave vrolijke meisje, dat, bij de teederste en beste ouders, het huislijk geluk volop geniet. Het verstand van beiden deze jonge Dames is door dezelfde waardige vrouw gevormd, die de moederlijke vriendin van beiden is, en dat volkomen verdiende. Voor SUSANNA vermenigvuldigen zich de gevaren en beproevingen; de verfoeilijkste ligtmis, zonder eenige beginselen, staat naar hare hand, en is haar vervolger; en haar hart verontschuldigt heimelijk en spreekt voor dien booswicht, wiens welberaden plan, dat haar en hare vrienden verborgen is, ons voor het lieve meisje beven doet, hetwelk wij zo gaarne in de armen gezien hadden van den waardigen WALRAVEN, een in ieder opzigt achtenswaardig jongeling, dien zij ook waarlijk diep vereert, en aankleeft met de zuiverste vriendschap; die echter maar vriendschap is, en, naar het schijnt, niet meer worden zal. — Wat 'er worden zal van haren goeden braven broeder, die het oog op CHARLOTTE sloeg, en wien wij het meisje ook wel gunden, hoewel zij eenen meer grooten man verdienen en misschien ook wel behoeven zou, is nog niet vooruit te zien; terwijl ook de, nog voor de meisjes onbekende,

maar

maar benarde omſtandigheden van den ouden Heer BRONKHORST, nieuwe zwarigheden doen vreezen. Dan, wij laten ons niet breeder in de bijzonderheden des verhaals in; hetzelve verdient geheel onze aanprijzing, en het wel volhouden der karakters, en de gedurige afwisſeling der brieven, (zonder den Lezer te ſeer op 'te houden of te verwarren) maakt, in ons oog, deze Roman eene der onderhoudendſte. Daar de Heer LOOSJES den afloop der gebeurtenisſen in zijne hand heeft, durven wij voor ieder braaf en beminlijk perſoon, met wien hij ons hier in kennis brengt, en voor wien hij ons belang inboezemt, eene goede uitkomst hopen, en beloven den Lezer aanhoudend de nuttigſte lesſen bij het levendigst vermaak, dat ſoortgelijke geſchiedenisſen toch altijd moet aanprijzen.

Wij willen eene voorzegging omtrent de Heldin van de Roman, die wij echter niet hopen dat vervuld zal worden, hier opgeven, omdat dezelve misſchien voor deze of gene onzer Lezeresſen eenige nuttigheid hebben kan. SUSANNA's vriendin ſchrijft haar, hoe zij met hare Mama over haar zat te praten, en met deze zich alles goeds beloven durfde, zo SUSE den waardigen WALRAVEN de hand gaf. „ Wij konden," zegt zij, „ dat niet zoo ſtilletjes onder ons houden, of Papa hoorde ons eens over dat onderwerp praten — en hij lagchte ons beide uit. „ Twee groote maſten op een ſchip," zeide hij, „ neen! neen! dat gaat niet aan.... WALRAVEN moet eene „ Vrouw van bepaalder vermogens en van een tamelijk verſtand hebben, en SUSE moet een goed man hebben, dat „ gun ik de beve meid, maar die alleen een zeer gewone doſis „ ordinair menſchenverſtand bezit. Zoo komt de wijsheid en „ de deugd ten minſten onder twee familiën, daar die anders „ maar eene in pacht zou hebben." Mama, die toch ook bij de hand is, als Papa zoo met algemeene ſtellingen voor den dag ſchiet, haalde het voorbeeld aan, hoe of twee zeer ſchrandere en brave Heden ſomtijds, door het huwelijk verbonden, een gelukkig leven leiden.... „ HUIG DE GROOT, om eens „ iemand te noemen," zeide Mama, „ zult gij toch voor „ geen onnozel mannetje of zijn huisvrouw MARIA VAN RIEGERSBERGEN voor geene zeer algemeene Vrouw houden".... Maar Papa redde 'er zich in eens uit: „ ó, Mijn lieve Vrouw! „ van uitzonderingen ſpreek ik niet. Ik ſpreek maar, zoo als „ het gewoonlijk in de wereld loopt, en immers over het geheel genomen is het zeker, dat verſtandige en brave mannen „ onhozele of ſlechte vrouwen, en vrouwen van uitſtekende „ zielsvermogens, en die uitmunten in deugd, kleinverſtandige „ of ondeugende manhen krijgen.... Gij weet dat ik SUSE alles „ goeds gun, maar 't is toch tien tegen een, dat zij of een „ gek of een deugniet krijgt.... Zoudt gij wel gelooven," voegde hij met een meer dan gewonen ernst 'er bij, „ dat ik

„ dikwils SUSE, als zij daar zoo in hare volle heerlijkheid ne-
„ derzat, en, zonder het zelf te weten, hare uitmuntende
„ geestvermogens in onzen huislijken kring vertoonde, met
„ een soort van medelijden beschouwde, en dacht: de goede
„ Hemel weet, welk een lot dat juweel beschoren is! of het
„ niet door een gek zal gedragen, of door een booswicht ver-
„ trapt worden...."

PHILIPS DE TWEEDE, *Koning van Spanje. Treurspel. Naar het Fransch gevolgd. Door den Heer Mr.* M. STRAALMAN. *Te Amsteldam, bij* P. J. Uitenbroek. 1806. *In* 8vo. 64 *Bl.*

De dichterlijke talenten van den Heer Mr. M. STRAALMAN zijn uit een paar soortgelijke kunstgewrochten, waarvan wij op zijn tijd ook melding gedaan hebben, reeds overvloedig bekend. Het Voorberigt roemt de groote verdiensten van het Oranjehuis, de deugd en verdere groote hoedanigheden van den, onlangs overledenen, voormaligen, Stadhouder van het tegenwoordig Koningrijk Holland. De betrekking, die dit Treurspel heeft tot de vroegere geschiedenis van ons Vaderland, schijnt de eenige reden geweest te zijn, die den Vertaler heeft uitgelokt; en dit gelooven wij te meer, omdat het opstel anderszins wel niemand zeer kon uitlokken; althans in ons oog is het in geenerlei opzigt een meesterstuk. Dan wij willen het oordeel van het *Publiek niet* vooruitloopen. Uit achting voor den *grijzen* Overzetter, hebben *wij het stuk* ten einde toe kunnen doorlezen; en dit zelfde vertrouwen wij ook van onzen Landgenoot. Dus is van dit Treurspel de enkele melding voor onze *Letteroefeningen* genoeg.

Les histoires les plus remarquables de la Bible, par demandes &c. Dat is: *De merkwaardigste voorvallen in den Bijbel, in Vraagen en Antwoorden, voor kleine Kinderen, door* HENDRIK WESTER; *in't Fransch vertaald door* J. VAN BEMMELEN, *Kost-schoolhouder te Leiden. Te Groningen, bij* J. Oomkens. *In* 12mo. 48 *Bl.*

Een beknopt en eenvoudig opstel, hoedanig voor kleine Kinderen past, waarin de voornaamste gebeurtenissen, van Adam tot op de hemelvaart des Zaligmaakers voorgevallen, der jeugd, om ze haar geheugen in te prenten, worden opgenoemd, gevolgd van een kort Aanhangzel, de voortplanting van het Christendom, en ook iets van de lotgevallen onzes Vaderlands tot in den jaare 1672, vermeldende. Ook dit boekskén kan zijne nuttigheid hebben, en ter voorbereidinge tot uitgebreider historiekennisse dienen.

R B.

REGISTER

VAN

BOEKEN EN SCHRIFTEN;

Die in dit Stuk oordeelkundig tevens en vrijmoedig verhandeld worden,

Met derzelver Prijzen.

A.

Aan *Herman Muntinghe*. Amſt. bij *P. den Hengst en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 623

Acerbi, (*J.*) Reizen door Zweeden en Finland tot aan de uiterſte grenzen van Lapland. IIde D. Haarl. bij *F. Bohn*, in gr. 8vo. *f* 3-12-0 309

Aken, (*F. van*) Mengelſchriften voor de Jeugd. IIIde St. Amſt. bij *de Erve W. Houtgraaf*, in 12mo. *f* 0-18-0 95

Alpen, (*H. S. van*) Letterkundige Geſchiedenis van den Heidelbergſchen Catechismus. IIde of laatſte St. Gorn, bij *J. v. d. Wal*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 155

Avond-onderhoudingen voor de Jeugd, ter vorming van Verſtand en Hart. Amſt. bij *W. v. Kliet*, in 8vo. *f* 1-16-0 424

B.

Barbaz, (*A. L.*) De zege des Menschdoms, door de Koepok-inenting. Dichtſtuk. Amſt. bij *W. Vermandel*, in gr. 8vo. *f* 0-11-0 141

——— Offerhande der Vrouwen aan de Zindelijkheid. Dichtſtuk. Amſt. bij *P. J. Uijlenbroek*, in gr. 8vo. *f* 0-9-0 145

——— *La Campagne des trois Empereurs. Poëme.* Alsmede de Nederduitſche Overbrenging. Amſt. bij *P. J. Uijlenbroek*, in gr. 8vo. *f* 0-16-0 452

——— Het Tooneelvermaak. Hekeldicht. Amſt. bij *W. Vermandel en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 0-11-0 517

Barends, (*J. F.*) Noodige Aanmerkingen op de Juridicque Memorie van *Dirk Hoola van Nooten*, enz. Amſt. bij *J. A. Meijboom*, in gr. 8vo. *f* 0-10-0 382

Barrow, (*J.*) Reizen in de Binnenlanden van het zuidelijk gedeelte van Africa. IVde en laatſte D. Haarl. bij *F. Bohn*, in gr. 8vo. *f* 3-18-0 395
Baſtert (*C. N.*) Kunst en Vriendſchap de waardige Genoegens voor den Redelijken Mensch. Amſt. bij *W. Holtrop*, in gr. 8vo. *f* 0-5-8 189
Beets, *Pz.* (*P.*) Handleiding tot Onderwijs in den Christlijken Godsdienst. Zaand. bij *H. v. Aken*, in gr. 8vo. *f* 1-2-0 429
Benzenberg, (*H.*) Het oogmerk van Jeſus dood is de verzoening met God en inleiding in Gods Vaderliefde. Amſt. bij *A. B. Saakes*, in gr. 8vo. *f* 0-11-0 246
Berkheij, (*J. le Francq van*) Natuurlijke Historie van Holland. IVden D. 2de St. Leijd. bij *P. H. Trap*, in gr. 8vo. *f* 10-0-0 116
——— Vden D. 1ſte St. *f* 5-0-0 529
——— Lijkgedachtenis van Prins *Willem den V.* Amſt. bij *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 689
Betoog (Kort) van de overeenſtemmende Leer van Bijbel en Rede, aangaande de Opſtanding. 's Hag. bij *J. Immerzeel, Jun.* in gr. 8vo. *f* 0-8-0 150
Bibliotheca Critica. Vol. III. Pars 3. Amſt. apud P. den Hengst, 8*vo.* *f* 1-8-0 122
Bibliotheek, (*Röveriaanſche*) of Naamlijst van Boeken van *M. de Rövet*. II Deelen. Leijd. bij *Haak en Comp.* en Amſt. bij *P. den Hengst*, in gr. 8vo. *f* 3-0-0 89
Bilderdijk, (*W.*) Pingal in zes Zangen. Naar *Oſſiaan* gevolgd. II Deelen. Amſt. bij *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 5-4-0 264
——— Nieuwe Mengelingen. Iſte D. Amſt. bij *J. W. Yntema en Comp*, in gr. 8vo. *f* 2-8-0 314
——— *Tweede Berigt.* 459
Bosveld, (*P.*) Verklaaring van Paulus Brief aan de Romeinen. IIden D. 1ſte St. Dordr. bij *P. v. Braam*, in gr. 8vo. *f* 2-4-0 237
Boullier (*J. R.*) Leerredenen. Amſt. bij *J. J. Geijler en Comp.*, in gr. 8vo. *f* 3-0-0 333
Brieven over eene nadere vereeniging van de Bat. Republiek met Frankrijk. Amſt. bij *J. ten Brink Gz.* in gr. 8vo. *f* 0-4-0 216
——— (Bijzondere) van Saulus en Paulus, door *Nathalion a Sacra Rupe*. Hoorn, bij *J. Breebaart*, in gr. 8vo. *f* 1-2-0 241

Brink,

Brink, (*A.*) over den Eersten Brief van Apostel Joannes. Amst. en Leeuw. bij *W. Brave* en *J. W. Brouwer*, in gr. 8vo. *f* 3-0-0 565 en 613

Brinkman, (*N. C.*) Julius en Amalia, of de gevaaren van een al te gevoelig hart. Iste en IIde D. 's Hag. bij *de Erven van I. v. Cleef*, in gr. 8vo. *f* 4-10-0 327

Broedelet, (*D.*) De Hoofdstukken van het Kort Begrip der Christlijke Religie, enz. Haarl. bij *J. L. Augustini*, in 8vo. *f* 0-3-0 338

Bruggemans, (*A.*) Tafereelen uit het Menschlijk Leeven. IVde D. Dordr. bij *E. Bonte*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 46

Bruining, (*G.*) Opwekking tot het aanbevolene Gebed voor zijne Majesteit, enz. Rott. bij *C. v. d. Dries en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 620

Bijdragen tot bevordering van Waarheid en Godsvrugt. IIden D. 1ste en 2de St. Amst. bij *W. Brave*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 197

——— IIden D. 3de St. *f* 1-2-0 473

C.

Christ, (*J. C.*) Fruitkundig Woordenboek, enz. Iste D. Amst. bij *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 3-15-0 481

Christelijke Feestviering, (De) in Ontwerpen van Leerredenen, voor het Kerst-, Paasch-, Hemelvaart- en Pinksterfeest. Gron. bij *W. Zuidema*, in gr. 8vo. *f* 4-0-0 666

Clerk, (*J.*) Krijgskunde ter Zee, of Zee-tacticq, Systhematisch en Historisch onderzogt. Iste D. Amst. bij *W. Holtrop*, in gr. 4to. *f* 6-0-0 533

Conſtans, De Dood van *Willem den V*, in Zamenspraaken. Amst. bij *J. v. Geenen*, in 8vo. *f* 0,10-0 561

Coopmans, (A.) *De Variolis Vaccinis. Worcumi apud* I. Verweij, 8vo. *f* 1-0-0 198

Cramer, (*J. H. F.*) Het voorbeeld van Jesus Christus ter navolging voorgesteld. Een Godsdienstig Leesboek. Work. bij *I. Verweij*, in gr. 8vo. *f* 3-0-0 377

D.

Daalberg, (*B.*) Twee-en-dertig Woorden, of de Les van *Kotzebue*. II Deelen. 's Hag. bij *J. Immerzeel, Jun.* in gr. 8vo. *f* 6-18-0 91

——— De Steenbergsche Familie. Iste D. 's Hag. bij *J. Immerzeel, Jun.* in gr. 8vo. *f* 1-16-0 610

Daalberg, (*B.*) Nog wat Lectuur op het Ontbijt en de Theetafel. IIte Bandje. 's Hag. bij *J. Immerzeel, Jun.* in gr. 8vo. *f* 0-18-0 610

Dorper, Jun., (E. M.) *Disſertatio Exegetico-Theologica, &c. Amſt. apud.* J. A. Meijboom, 8vo. 476

Dupatij, (*E.*) Van Herberg tot Herberg. Zangſpel. Amſt. bij *R. J. Berntrop*, in 8vo. *f* 0-14-0 283

E.

Ebert, (*J. J.*) Merkwaardigheden van Natuur en Kunst. Een Leesboek voor de Jeugd. Zutph. bij *H. C. A. Thieme*, in 8vo. *f* 1-2-0 701

Espenberg, (*J. C.*) Beknopt Verſlag, wegens de Ontdekkingsreis van *von Kruſenſtern*, enz. Amſt. bij *P. G. en N. Geijsbeek*, in gr. 8vo. *f* 0-8-0 555

Ewald, (*J. L.*) De goede Jongeling, Echtgenoot en Vader, enz. II Deelen. Eene Wedergaê tot *De Kunst om eên goed Meisje te worden.* Haarl. bij *F. Bohn*, in gr. 8vo. *f* 4-8-0 653

F.

Fanchon, het Liermeisjen. Blijſpel van *Boullij*, door *A. von Kotzebue.* Amſt. bij *Gartman, Smit* en *Holtrop*, in 8vo. *f* 0-16-0 702

Fiſcher, (*C. A.*) Tafereelen van Madrid. *Haarl.* bij *F. Bohn*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 445

——————— Bergreizen. Iſte D. 's Hag. bij *J. Immerzeel, Jun.* in gr. 8vo. *f* 1-2-0 684

Fokke, Simonsz., (*A.*) Het Hollandſche Spreekwoord: *Elk is een Dief in zijn Neering*, Ironisch Comiesch verklaard. Amſt. bij *A. B. Saakes*, in gr. 8vo. *f* 0-16-0 41

——————— Iets over alles; eene Menippiſche Satire, enz. Amſt. bij *J. v. d. Heij*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 370

Funke, (*C. P.*) Handboek van Welgemanierdheid en Zedelijkheid, in Karakterſchetzen, enz. IIde D. Zutph. bij *H. C. A. Thieme*, in gr. 8vo. *f* 0-16-0 144

——————— Vertellingen voor de Jeugd. Zutph. bij *H. C. A. Thieme*, in 8vo. *f* 0-4-0 332

G.

Gedachten, (Verſtrooide) over verſchillende Onderwerpen, enz. IVde St. Franek. bij *D. Romar*, in gr. 8vo. *f* 1-2-0 425

Geest

Geest (De) der Engelſche Staatkunde. Amſt. bij *J. L. Werlingshoff*, in gr. 8vo. *f* 1-0-0 260

Geſchiedenis (Beknopte) van den Veldtogt van *Napoleon I.* in Duitschland en Italie. Haarl. bij *F. Bohn*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 263

——— van den Oorlog der drie Europeeſche Keizers in 1805. Amſt. bij *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 3-18-0 583

Geſsner, (G.) Het Leeven van *J. K. Lavater*. IIde D. Amſt. bij *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 3-0-0 491

Geijsbeek, (*P. G. Witſen*) Beknopte Leerwijze der Hoogduitſche Taal, naar het Ontwerp van *J. D. Dessman*. Amſt. bij *L. A. C. Heſe*, in 8vo. *f* 0-12-0 339

Gezangen, (Evangeliſche) om, nevens het Boek der Pſalmen, in de Nederlandſche Hervormde Gemeenten gebruikt te worden, enz. Amſt. bij *J. Allart*, in gr. 4to. *f* 1-16-0 647

Glover, (J.) Tweetal Verhandelingen. Harderw. bij *J. v. Kasteel*, in gr. 8vo. *f* 0-14-0 164

Goede, (*C. A. G.*) Engeland, Wales, Ierland en Schotland, enz. Iſte D. Haarl. bij *F. Bohn*, in gr. 8vo. *f* 2-10-0 253

Gratama, (S.) *Oratio*, *&c. Gron. apud* T. Spoormaker, *4to.* 186

H.

Haas, (*G. de*) Over de Openbaaring van Joannes, als een Boek voor het Verſtand en het Hart. IIde D. Haarl. bij *J. L. Augustini*, in gr. 8vo. *f* 2-10-0 239

Handſchriften. (Kleine Dichterlijke) XVI en XVIIde Schakeering. Amſt. bij *P. J. Uijlenbroek*, in gr. 8vo. *f* 3-0-0 274

Haſſelt, (*G. van*) Brieven, gewisſeld tusſchen Nijmegen met haare Spaanſche Bezetting en Arnhem, in 1587. Arnh. bij *J. H. Moeleman*, *Jun.*, in kl. fol. *f* 0-15-0 206

——— Twee Schetzen van Gelderſche Klaarbanken van het Hooge Gericht van Veluwe en Veluwenzoom. Arnh. bij *J. H. Moeleman*, *Jun.* in gr. fol. *f* 2-10-0 206

——— Bijdraagen voor den Burg van Nijmegen, enz. Arnh. bij *J. H. Moeleman*, *Jun.*, in gr. 8vo. *f* 0-12-0 250

Haas

Haaſſelt, (*G. van*) Arnhemſche Oudheden. III en IVde D. Arnh. bij *J. H. Moeleman*, *Jun.* in gr. 8vo. *f* 3-12-0 258

——— Bijdragen tot de oude Gelderſche Maaltijden. Arnh. bij *J. H. Moeleman*, *Jun.* in gr. 8vo. *f* 2-0-0 401

——— Stof voor eene Gelderſche Historie der Heidenen. Arnh. bij *J. H. Moeleman*, *Jun.* in gr. 8vo. *f* 0-12-0 439

Heilig Euangelium, (Het) of het Leeven en de Leer van Jeſus Christus, zamengevoegd uit de vier Euangelisten. Amſt. bij *J. ten Brink*, *Gz.* in 8vo. *f* 1-5-0 671

Hervormde Godsdienstvriend. (De) Iſten D. 1ſte St. Amſt. bij *J. Tiel*, in gr. 8vo. *f* 2-0-0 713

Heijningen Bosch, (*M. van*) Vader Jacob en zijne Kindertjes. Amſt. bij *W. Brave*, in 12mo. *f* 0-4-0 332

Hirschman, (*C. A.*) Kleine zedelijke Kinderwereld, in aangenaame Verhaalen. Gorn. bij *J. v. d. Wal*, in 8vo. *f* 0-15-0 191

Hoek, (*S. van*) Gedenkwaardigheden uit de Geſchiedenis der Israëliten, met opheldernde en practicaale Aanmerkingen. Iſte D. Amſt. bij *W. Holtrop*, in gr. 8vo. *f* 2-10- 295

Hoeufft, (J. H.) *Carmina. Bredæ Typis* G. v. Bergen, 8vo. *f* 3-12-0 85

Hulst, (*N. van der*) Gods Grootheid uit de Werken der Natuur betoogd, in eene Redenvoering; waaragter eenig Mengelwerk. Rott. bij *Cornel* en *v. Baalen*, in gr. 8vo. *f* 2-0-0 128

——— Vrolijke Lentezang; waaragter eenig Mengelwerk. Rott. bij *Cornel* en *v. Baalen*, in gr. 8vo. *f* 0-16-0 462

Humbolt (*A. van*) en *Bonpland*, Reis naar de Keerkringen, in 1799 tot 1804. Een Uittrekzel uit hunne Aanteekeningen van *J. C. Delamétherie*. Amſt. bij *W. v. Vliet*, in gr. 8vo. *f* 0-11-0 72

J. en I.

Jablonskii (P. E.) *Opuscula. Tomus I. Edidit atque animadverſiones adjecit* J. G. te Water. *Lugd. Batav. apud* A. & J. Honkoop, 8vo. *f* 4-0-0 49

Jefferijs, (*N.*) Beſchouwing van het gedrag van den Prins *van Wallis* omtrent denzelven, enz. Haarl. bij *A. Loosjes*, *Pz.* in gr. 8vo. *f* 0-15-0 717

Iets over den Rhijnlandſchen Slaperdijk. Amſt. bij *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 0-5-8 443
Ik ben ook te Londen geweest. Een Pendant tot, *Ik ben ook te Parijs geweest.* 's Hag. bij *J. Immerzeel, Jun.* in 8vo. *f* 1-10-0 638
Jong, (*C. de*) Verantwoording en Verdeediging. IIde en laatſte St. Haarl. bij *F. Bohn*, in gr. 8vo. *f* 2-10-0 214
Jongh, (*J. de*) Gedachten over Godsdienſtige Onderwerpen. Leeuw. bij *J. W. Brouwer*, in gr. 8vo. *f* 0-16-0 414
Jungst, (J. P.) *Lexicon Latino-Belgicum ex majori* Scheller*iano aliisque contractum in uſum ſtudioſæ Juventutis. Zutph. apud* H. C. A. Thieme, 8vo. *f* 6-8-0 633

K.

Kellner, (*J. W.*) De Geboden van onzen Heere Jeſus Christus. Iſte D. Zutph. bij *H. C. A. Thieme*, in gr. 8vo. *f* 1-4-0 10
Kisſelius, (*J.*) Treurzangen. Haarl. bij *A. Loosjes, Pz.* in gr. 8vo. *f* 1-16-0 691
Kist, (*E.*) Beoefeningsleer. Iſten D. 2de St. Dordr. bij *A. Bluſſé en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 2-16-0 7
Kleijnhoff, (*C. F.*) Bedenkingen over het einde, waartoe de Inſecten vermoedelijk geſchapen zijn. Amſt. bij *P. J. Uijlenbroek*, in gr. 8vo. *f* 2-10-0 182
Kluit, (*A.*) Historie der Hollandſche Staatsregeering, tot aan 1795, enz. Met veele onuitgegeeven Bijlagen. Vde D. Amſt. bij *W. Brave*, in gr. 8vo. *f* 4-6-0 715
Klijn, (*H. H.*) Jan van Oldenbarneveld. Lierzang. Amſt. bij *P. J. Uijlenbroek*, in gr. 8vo. *f* 0-15-0 367
Kotzebue, (*A. von*) Vertelzels uit den ouden tijd, enz. Amſt. bij *W. Holtrop*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 235
———— (Zelfſtandigheid, Individualiteit, van) Berlijn, bij *H. Frölich*, in 8vo. *f* 0-10-0 520
———— Herinneringen eener Reize van Lijfland naar Rome en Napels. IIde D. Amſt. bij *Gartman* en *Holtrop*, in gr. 8vo. *f* 2-12-0 551
———— De Predikants Dochter. Iſte Boek. Amſt. bij *Gartman*, *Smit* en *Holtrop*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 602
Krummacher, (*F. A.*) Parabels. Zutph. bij *H. C. A. Thieme*, in 8vo. *f* 1-8-0 107

L.

Lafontaine, (*A.*) Zoo gaat het in de Wereld. Iſte D. Amſt. bij *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 3-12-0 187
——— IIde D. *f* 3-12-0 467
——— Saint Julien en zijne Familie. Haarl. bij *F. Bohn*, in gr. 8vo. *f* 2-16-0 277
——— Nuttig en aangenaam Leesboek, voor het Vrouwlijk Geſlacht. Gron. en Amſt. bij *W. Wouters* en *J. F. Nieman*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 418
——— Fedor en Maria, of getrouw tot in den dood. Haarl. bij *F. Bohn*, in gr. 8vo. *f* 2-16-0 512
——— Het Geſlacht Beerburg, of de Familie-twist. Amſt. bij *H. Gartman* en *W. Holtrop*, in gr. 8vo. *f* 2-12-0 561
Langenbeek, (*C. J. M.*) Eenvoudige en zekere manier van Steenſnijden. Amſt. bij *W. Holtrop*, in gr. 4to. *f* 3-0-0 582
Laun, (*F.*) Jean Jaques L'Eclair. Blijſpel. Leeuw. bij *de Wed. J. P. de Boij*, in 8vo. *f* 0-14-0 192
Lavater, (*J. C.*) Pontius Pilatus, of de Bijbel in 't klein en de Mensch in 't groot. IIde D. Hoorn; bij *J. Breebaart*, in gr. 8vo. *f* 2-8-0 103
Leeven van *Horatio Nelſon*. Haarl. bij *A. Loosjes*, *Pz.* in gr. 8vo. *f* 0-15-0 211
——— (Het) en Staatsbeſtuur van *William Pitt*, of *Pitt* voor den Regterſtoel der Nakomelingſchap, enz. Haarl. bij *F. Bohn*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 644
Leevensbeſchrijving (Echte en merkwaardige) van den zeer zonderlingen *J. W. Brenk*, enz. Alom, in gr. 8vo. *f* 0-14-0 62
Loosjes, *Pz.* (*A.*) Johan de Wit, Raadpenſionaris van Holland. Haarl. bij *A. Loosjes*, *Pz.* in gr. 8vo. *f* 4-18-0 34
——— Bijvoegzels op *Hollands Arcadia*, enz. Haarl. bij *A. Loosjes*, *Pz.* in gr. 8vo. *f* 2-0-0 79
——— Katwijks Zomertogtje. Haarl. bij *A. Loosjes*, *Pz.* in gr 8vo. *f* 2-16-0 90
——— Historie van Suſanna Bronkhorſt. Iſte en IIde D. Haarl. bij *A. Loosjes*, *Pz.* in gr. 8vo. *f* 5-16-0 726
Loots, (*C.*) De Voortreflijkheid van den Mensch. Amſt. bij *P. J. Uijlenbroek*, in gr. 8vo. *f* 0-11-0 291

Losius, (*K. F.*) Zedekundige Prentbijbel. Iſten D. 1ſte St. Amſt. bij *W. v. Vliet* en *J. v. d. Heij*, in gr. 8vo. *f* 2-8-0 329

Lotze, (J. A.) *Oratio*, &c. *Leovard. apud* D. v. d. Sluis, 4*to*. *f* 1-0-0 661

Lijnden, (F. G. van) *Specimen Juridicum inaugurale*, &c. *Lugd. Batav.* 37

M.

Marshall, (*J.*) Het Leeven van *George Washington*. IIde D. Haarl. bij *A. Loosjes*, *Pz.* in gr. 8vo. *f* 2-10-0 434

Meerman, (*J.*) Eenige Berichten omtrent het Noorden en Noord-Oosten van Europa. IIIde D. 's Hag. bij *de Erven van I. v. Cleef*, in gr. 8vo. *f* 2-16-0 73

——— ——— IVde D. *f* 2-16-0 720

——— ——— *Klopſtock's* Meſſias. IIIde en IVde D. 's Hag. bij *de Erven van I. v. Cleef*, in gr. 4to. *f* 11-4-0 502

——— ——— Aan den Hoogleeraar *Siegenbeek*, over de Vocaal-verdubbeling, enz. 's Hag. bij *de Erven van I. v. Cleef*, in gr. 8vo. *f* 0-12-0 507

——— ——— Aanſpraaken, gedaan op de Synodes van 's Gravenhage en Woerden. 's Hag. bij *de Erven van I. v. Cleef*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 582

——— ——— ——— Over de blijken der Goddelijke Wijsheid, welke de Geſchiedenis oplevert. Eene Voorleezing. 's Hag. bij *de Erven van I. v. Cleef*, in gr. 8vo. *f* 0-11-0 590

Meiszner, (*A. G.*) Het Leeven van Epaminondas. IIIde en IVde St. Haarl. bij *A. Loosjes*, *Pz.* in 8vo. *f* 2-0-0 191

Michaud, Reis door Opper-Penſilvanie en den Staat van Nieuw-York. Iſte D. Amſt. bij *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 3-12-0 492

Middleton, De Geſchiedenis van het Leeven van *M. Tullius Cicero*. IIIde en laatſte D. Utr. bij *G. T. v. Paddenburg en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 3-0-0 677

Milner, (*J.*) Geſchiedenis der Kerk van Christus. Een Leesboek voor Christlijke Huisgezinnen. Iſten D. 1ſte St. Haarl. bij *J. L. Augustini*, in gr. 8vo. *f* 2-15-0 291

Muller, (*E.*) Sander en Juliane. Een Huislijk Tafereel. Amſt. bij *W. v. Vliet*, in 8vo. *f* 0-16-0 144

Muller, (*J. G.*) Ferdinand. Ide St. Haarl. bij *F. Bohm*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 470
Muſeum voor de Jeugd. Iſte en IIde St. Amſt. bij *E. Maaskamp*, in 12mo. *f* 3-12-0 657

N.

Natter, (*J. J.*) Roomsch-Catholijk Gebedenboek, in den geest van Jeſus Godsdienst. Amſt. bij *W. Holtrop*, in 12mo. *f* 0-16-0 110
Nederland, en wel bijzonder het Protestantsch Christendom, op nieuw opgewekt, enz. Iſte St. 's Hag. bij *de Erve Thierrij en Menſing*, in gr. 8vo. *f* 1-2-0 12
Numan, (A.) *Diſſertatio Pharmaceutico-Medica inauguralis, &c. Groningæ.* 297
——— *Tweede Berigt.* 347

O.

Owen, (*J.*) De Fatſoenlijke Wereld in 't licht geſteld. Haarl. bij *J. L. Augustini*, in 8vo. *f* 1-0-0 556

P.

Paauw, (*P. van der Breggen*) Aanwijzing van de godsdienſtige denkwijze der Remonſtrantſche Broederſchap, enz. 's Hag. bij *J. Plaat*, *Jgzn.* in gr. 8vo. *f* 0-10-0 576
Paehlig, (C. C.) *Oratio, &c.* 4*to.* 218
Paleij, (*W.*) Overzicht van de Bewijzen voor het Christendom. IIde D. Haarl. bij *A. Loosjes*, *Pz.* in gr. 8vo. *f* 2-4-0 336
Palm, (*J. H. van der*) Jeſaïas vertaald en opgehelderd. II en IIIde D. Amſt. bij *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 6-12-0 521
Pamela, Clariſſa en Grandiſon verkort. Amſt. bij *J. ten Brink*, *Gerritsz.* in 8vo. *f* 1-16-0 48
Peerlkamp, (P. H.) *Vitæ aliquot excellentium Batavorum. Harl. apud* A. Loosjes, Pz. 8*vo.* *f* 0-6-0 501
Perponcher, (*W. E. de*) De Brieven van Paulus aan de Galaten, Theſſalonicenſen en Titus. Utr. bij *J. v. Schoonhoven*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 195
——— ——— De Eerſte Brief van Paulus aan die van Corinthen. Utr. bij *J. v. Schoonhoven*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 669
Petri, (*J. F.*) Leerreden, ter gelegenheid van het afſterven van *Willem den V.* 's Hag. bij *de Erve J. Thierrij en C. Menſing*, in gr. 8vo. *f* 0-5-8 622

Petſche, (*G. J.*) Overdenkingen bij de Lijdensgeſchiedenis onzes Heilands, ter bevordering van Leevenswijsheid. Leijd. bij *A. en J. Honkoop* en Amſt. bij *W. v. Vliet*, in gr. 8vo. *f* 1-12-0 145
Pierre, (*A. J. la*) Aanſpraak bij gelegenheid van de ſolemneele aanzegging des doods, enz. met de Vonniſſen. 's Hag. bij *de Wed. J. de Groot en Zoonen*, en *J. Plaat*, in gr. 8vo. *f* 0-12-0 81
Piſchon, (*J. K.*) Philoikos, of de Huisvriend. Een Boek ter bevordering van Huislijke Deugd en Geluk. Iſte D. Amſt. bij *C. Sepp, Jansz.* in gr. 8vo. *f* 2-16-0 384
Poppe, (*J. H. M.*) De Phyſiſche Kindervriend, enz. Iſte St. Gorn. bij *J. v. d. Wal*, in 8vo. *f* 0-18-0 284
Procedures, (Kerklijke) gehouden in de zaak van *Arij Boer, c. ſ.* enz. Amſt. bij *W. Brave*, in gr. 8vo. *f* 2-0-0 341

R.

Randhan, (*J. F.*) Verhandeling over de afhaaling der Nageboorte, enz. Amſt. bij *W. v. Vliet*, in gr. 8vo. *f* 0-14-0 432
Ravii (S. F. J.) *Oratio, &c. Lugd. Bat. 4to.* 363
Reddingius, (*G. B.*) Over den Heidelbergſchen Catechismus. IIIde D. Gron. bij *W. Zuidema*, in gr. 8vo. *f* 1-4-0 153
Reneman, (*T.*) Korte Verklaaring van den CXIX Pſalm. Work. bij *I. Verweij*, in gr. 8vo. *f* 2-5-0 149
Renſing, (*C.*) Verhandeling, betreffende het Lijden, Sterven en de Opſtanding van den Zaligmaaker, uit een Geneeskundig oogpunt beſchouwd. Amſt. bij *L. v. Es*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 624
Ring (De) van Gyges wedergevonden; of Verzameling van Nederlandſche Characters. Iſte D. Haarl. bij *F. Bohn*, in gr. 8vo. *f* 3-0-0 421
Roemer, (*J.*) Het Leeven van *Jan Nieuwenhuijzen*, voor de Jeugd. Leijd. bij *D. du Mortier en Zoon*, in 12mo. *f* 0-5-8 694
Roest, (*J. van der*) Leerredenen over de genoegens van den Godsdienst. Iſte St. Haarl. bij *J. L. Augustini*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 193
——————— IIde en laatſte St. *f* 1-16-0 522
Röschlaub, (*A.*) Onderzoekingen over het ontſtaan der Krankheid of Pathogenie. Iſte D. Rott. bij *W. Locke en Comp.* in gr. 8vo. *f* 2-4-0 156

S.

Scharp, (*J.*) Oudheid- en Geſchiedkundige Verhandeling over de Beffen en Halskraagen, inzonderheid der Kerkelijken. Rott. bij *J. P. v. Ginkel*, in 8vo. *f* 1-2-0 696

Scheidii (*E.*) *Lexicon Hebraicum & Chaldaicum Manuale in Codicem Sacrum Veteris Testamenti*, *et* J. J. Groenewoud. *Pars I. Lugd. Batav. apud* S. et J. Luchtmans, 4*to*. *f* 4-16-0 285

Scheltema, (*J.*) Staatkundig Nederland; een Woordenboek tot de Biographiſche Kaart van dien naam. Iſte D. A—K. Amſt. bij *J. ten Brink*, *Gerritsz.* in gr. 8vo. *f* 9-16-0 168

Schenk, (*A. C.*) *Young's* Nachtgedachten. I—IIde Zang. 's Hag. bij *J. Immerzeel*, *Jun.* in gr. 8vo. *f* 2-4-0 222

Schoenmaakers (De twee) en de Schaapherder uit de vlakte van Salisbury. Haarl. bij *J. L. Augustini*, in 8vo. *f* 0-18-0 372

Schonck, (*E. J. B.*) Nieuwe Gedichten voor Kinderen. Nijm. bij *J. C. Vieweg*, in 8vo. *f* 0-16-0 192

——— Het Masker der Wereld, naar het hedendaagsch Tooneel geſchetst. Nijm. bij *J. C. Vieweg*, in 8vo. *f* 0-5-8 415

School voor de Vrouwen. (Het) Blijſpel van *Moliere*, door *A. von Kotzebue*. Amſt. bij *Gartman*, *Smit* en *Holtrop*, in 8vo. *f* 0-16-0 702

Schoonheden (De) der Geſchiedenis, of Tafereel van Deugden en Ondeugden. Amſt. bij *J. v. d. Heij*, in 8vo. *f* 1-16-0 191

Schueren, (*G. van der*) Teuthonista, of Duytschlender, uitgegeeven door *C. Boonzajer*, enz. Leijd. bij *Herdingh* en *du Mortier*, in gr. 4to. *f* 8-0-0 594

Seiler, (*G. F.*) Godsdienſtig Bijbelsch Huisboek voor Christenen. Iſte D. Gorn. bij *J. v. d. Wal*, in gr. 8vo. *f* 3-6-0 97

Selpert, (*H. G. von*) Voorleezingen, over de werkzaamheden der Hersſenen, enz. Amſt. bij *W. Holtrop*, in gr. 8vo. *f* 1-0-0 202

Siegenbeek, (*M.*) Woordenboek voor de Nederduitſche Spelling. Amſt. bij *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 2-8-0 38

Simons, (*A.*) Gedichten. Amſt. bij *J. ten Brink*, Gz. in 8vo. *f* 2-4-0 170

Skolka, (*A.*) Zeldzaame Natuur-verſchijnzelen tot Vermaak en Onderwijs der Jeugd. Iſte St. Gorn. bij *J. v. d. Wal*, in 8vo. *f* 1-4-0 375

Smits (*D. W.*) Drie laatſte Leerredenen, uitgegeeven door *J. Scharp*. Rott. bij *J. P. v. Ginkel*, in gr. 8vo. *f* 0-18-0 380

Spaen, (*W. A. van*) Oordeelkundige Inleiding tot de Historie van Gelderland. IVde D. Utr. bij *B. Wild en J. Altheer*, in gr. 8vo. *f* 3-10-0 485

Staveren, (*R. F. van*) Vertoogen over het waare Geſchiedkundig oogpunt, waaruit het laatſte Lijden van Jeſus Christus beſchouwd moet worden, enz. Iſten D. 3de St. Rott. bij *Cornel en v. Baalen*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 101

Steenmeijer, (*J.*) Leerredenen over de Geſchiedenis van 's Heilands Lijden en Dood. Iſte D. Utr. bij *W. v. Iſzerworst*, in gr. 8vo. *f* 2-14-0 147

Stilling, (*H.*) Tooneelen uit het Rijk der Geesten. II Deelen. Dordr. bij *A. Blusſé en Zoon*, in 8vo. *f* 3-2-0 526

Stipriaan Luiscius, (*A. van*) Antwoord over een middel om bedorven en ſtinkend water te zuiveren, enz. Haarl. bij *A. Loosjes, Pz.* in gr. 8vo. *f* 0-15-0 21

——— ——— Beſchrijving van een Zeepeiler of Bathometer, enz. 's Hag. bij *J. Immerzeel, Jun.* in 4to. *f* 1-16-0 111

Straalman, (*M.*) Philips de II, Koning van Spanje. Treurſpel. Amſt. bij *P. J. Uijlenbroek*, in 8vo. *f* 0-12-0 728

Stuart (*M.*) en *J. Kuijper*, De Mensch, zo als hij voorkomt op den bekenden Aardbodem. IIIde D. Amſt. bij *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 10-15-0 66

——— ——— Herinneringen uit de Lesſen van *F. J. Gall*, over de Herſenen, als onderſcheidene en bepaalde werktuigen van den Geest. Amſt. bij *J. W. IJntema en Comp.* in gr. 8vo. *f* 1-5-0 353

Swinderen, (T. van) *Diſputatio Chemico-Phyſica inauguralis*, &c. *Gron. apud* T. Spoormaker, 8vo. 390

T.

Teisterbant, (G. a) (dict. *Bilderdijk*) *Icti Obſervationum & Emendationum Liber unus. Brunovici Typis* C. Reichard. 82

Testament (Het) van Moeder Martha, enz. Gron. bij *W. Zuidema*, in 8vo. *f* 0-4-0 331
Teutem, (*F. van*) Bijbelſche Tafereelen. IIde D. Rott. bij *C. v. d. Dries en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 1-8-0 148
——— ——— Verſlag eener Reize van Utrecht na Warendorff, enz. Amſt. bij *J. ten Brink*, Gz. in gr. 8vo. *f* 0-5-8 539
Thomaſen a Thuesſink, Waarneemingen omtrent de Ziekten, in het Noſocomium Clinicum te Groningen behandeld. Gron. bij *J. Oomkens*, *J. Zoon*, in gr. 8vo. *f* 1-16-0 248
Tollens, *Cz.* (*H.*) De Hoekſchen en Kabbeljaauwſchen. Treurſpel. Amſt. bij *P. J. Uijlenbroek*, in 8vo. *f* 0-12-0 324
Tom White de Postrijder, de Kok voor de Arme Lieden, en de Zondagsſchool. Haarl. bij *J. L. Augustini*, in 8vo. *f* 0-18-0 372
Touby, (*J. J.*) Gedachtenis-rede over *Willem den V.* 's Hag. bij *J. F. Jacobs D'Agé*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 479
Twent, (*A. P.*) Proeven, in den Winter van 1805 op Raaphorst genomen, enz. 's Hag. bij *Vosmaer en Zoonen*, in gr. 8vo. *f* 0-4-0 362

V.

Veen, (*J.*) Zedige Bedenkingen, of onpartijdig Onderzoek van Rom. IX. Rott. bij *M. Wijt*, in 8vo. *f* 0-8-0 109
Verhaalen, (Uitgezogte Zedelijke) voor de beſchaafde Jeugd. Amſt. bij *W. v. Vliet*, in 8vo. *f* 1-4-0 96
——— ——— Vertelzels, Geſchiedenisſen, enz. door een Gezelſchap van jonge Juffrouwen. 's Hag. bij *J. Immerzeel, Jun.* in gr. 8vo. *f* 1-2-0 134
——— ——— (Belangrijke) uit de Algemeene Geſchiedenis. Zutph. bij *H. C. A. Thieme*, in 8vo. *f* 0-16-0 192
Verhandelingen, uitgegeeven door *Teyler's* Tweede Genootſchap. XIVde St. Haarl. bij *J. J. Beets*, in gr. 4to. *f* 1-2-0 13
——— ——— van de Maatſchappij der Nederlandſche Letterkunde te Leijden. Iſte D. Leijd. bij *Haak en Comp.* in gr. 8vo. *f* 3-18-0 343
Vermommingen. (De) Blijſpel. Amſt. bij *R. J. Berntrop*, in 8vo. *f* 0-8-0 364

Verſchuir, (H. Forſten) *Diſſertatio Medica inauguralis, &c. Gron. apud* A. Groenewolt, 8vo. 352
Vervolg op *J. C. Trimolt's* merkwaardige Voorbeelden, voor de Jeugd, enz. Amſt. bij *W. v. Vliet*, in 8vo. *f* 0-18-0 514
——— (Tweede) *f* 0-18-0 514
Verzameling van uitgezogte Verhandelingen, betreffende den Landbouw in Surinamé, enz. Amſt. bij *H. Gartman* en *P. J. Uijlenbroek*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 466
Vloten, (*W. A. van*) Verhandeling over den zorgelijken toeſtand der onderſcheidene Godsdienstgezindheden in den tegenwoordigen tijd, enz. Amſt. bij *J. v. d. Heij*, in gr. 8vo. *f* 1-2-0 56
——— Tweede Verhandeling, den middenweg aanwijzende tusſchen de uiterſten van den tegenwoordigen tijd, enz. Amſt. bij *J. v. d. Heij*, in gr. 8vo. *f* 2-10-0 571
Voorboden en Tekenen der tweede Toekomst van den Meſſias, enz. IIde St. Rott. bij *Cornel* en *v. Baalen*, in gr. 8vo. *f* 0-12-0 523

W.

Weekblad Tot Nut van 't Algemeen, voor het Jaar 1804. Gron. bij *W. Zuidema*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 509
——— Tot Nut en Vermaak. Iſte D. Gron. bij *W. Zuidema*, in gr. 8vo. *f* 2-13-0 512
Weiland, (*P.*) Nederduitſche Spraakkunst. Amſt. bij *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 2-8-0 24
Wenck, (*A. H.*) Bericht en Beſchrijving eener Muziek-Academie, en daarmede vereenigd Muziek-Conſervatorium. Amſt., in gr. 8vo. 651
Wester, (H.) *Les Hiſtoires les plus remarquables de la Bible, &c.* vertaald door *J. van Bemmelen*. Gron. bij *J. Oomkens*, in 12mo. *f* 0-3-0 728
Wetzel, (*J. K.*) Werklijke Verſchijning van mijne Vrouw naa haaren Dood, enz. Amſt. bij *G. Roos*, in gr. 8vo. *f* 2-4-0 177
Wieland, (*C. M.*) Euthanaſia, of drie Geſprekken over het Leeven naa den Dood. Haarl. bij *A. Loosjes, Pz.* in gr. 8vo. *f* 1-10-0 407
Willemſen, (*P. F.*) De Duitſche Kindervriend in eenen Bataaffchen veranderd. Zutph. bij *H. C. A. Thieme*, in 8vo. *f* 0-5-0 563

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 06514 3318